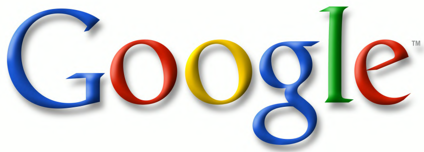
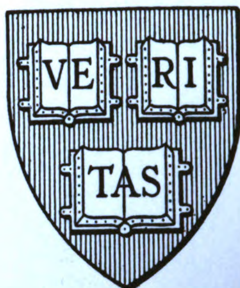

VE RI
TAS

VE
RI
TAS

Digitized by Google

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΤΟΥ ΠΕΡΙ

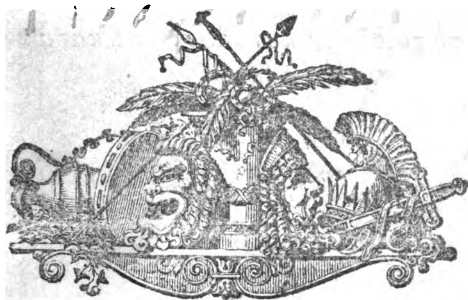
ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.

ΣΥΝΤΑΧΘΕΝΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ

Κ. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ.

ΚΑΙ

Τυπωθέντα εἰς ἕνα Τόμον.

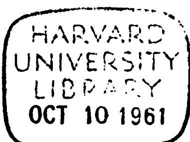
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ.

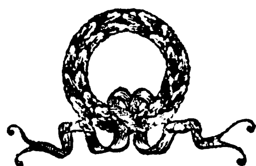
(Κατὰ τὴν ὁδὸν Κολοκοτρώνη, ἀριθ. 128).

—ο—

1859.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφὴ
τοῦ Συγγραφέως θεωρεῖται κλοπιμαῖον, καὶ
φέρων τὸ τοιοῦτον καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμο

ΤΩΙ ΚΥΡΙΩΙ

ΗΜΗΤΡΙΩΙ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΙ

ΕΚ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΩΙ

ΑΝΔΡΙ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΔΙ ΓΕΝΝΑΙΩΙ

ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜΩΙ

ΤΗΝ ΒΙΒΛΟΝ ΤΑΥΤΗΝ

Α ΤΑΣ ΧΡΗΣΤΑΣ ΥΠΕΡ ΚΡΗΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΟΓΕΝΕΣΤΑΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΝ.

Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν ἔκρινα δίκαιον νὰ ἀφιερώσω πρὸς Σὲ, τὸν πολλάκις εὐεργετοῦντα τὴν κοινὴν Πατρίδα Ἑλλάδα, πρὸς τὸν σκοπὸν διὰ νὰ Σοὶ γείνωσι γνωστὰ καὶ τὰ κατορθώματα, καὶ τὰ παθήματα καὶ τῶν ἀτυχῶν τούτων, τὰ ὁποῖα καὶ τὸν ἀγῶνά των ἀποκαθιστῶσι θαυμαστὸν, καὶ τοὺς συντοπίτας των τιμῶσι.

Πολεμήσαντες οἱ Κρῆτες ἐπὶ δέκα ὁλόκληρα ἔτη τόσον τοὺς ἐντοπίους καταπιεστάς των, ὅσον καὶ πολλὰς ἄλλας ὀρδὰς Αἰγυπτίων, Ἀλβανῶν καὶ ἄλλων ἔξωθεν ἐπιπεσόντων, ὄχι μόνον δὲν ἐνικήθησαν, οὐδὲ ἀπέκαμον ἀπὸ τὰ δεινά, μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐλευθερίας, ἀλλὰ κατεστάθησαν καὶ κύριοι ὅλου τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους ἐκτὸς τῶν ἰσχυροτέρων φρουρίων, καὶ τούτων διὰ τὴν ἔλλειψιν θαλασσίου δυνάμεως, ὑπομείναντες γενναιοψύχως ἐπέκεινα ἀπὸ τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἀγῶνος.

Ἂν ἡ πολιτικὴ ἄγνοια τῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως φρικτῶν παθημάτων τούτων, καὶ τῶν ἐν τῇ ἐπαναστάσει μεγάλων κατορθωμάτων των ἀπέκλεισε τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας τῆς τύχης τῶν λοιπῶν συναδέλφων καὶ συναγωνιστῶν των, πρὸς τοὺς ὁποίους πρώτους ἦτον ἴσως δίκαιον νὰ ῥίψῃ ἡ φιλανθρωπία τὰ βλέμματά της, διὰ τὰ περισσότερα τῶν λοιπῶν] ἀφόρητα δυστυχήματά των, ἐλπίζεται ὅμως ὅτι αἱ δεύτεραι σκέψεις αὐτῆς θέλουν εἶναι δικαιότεραι καὶ πρὸς τούτους, τοὺς μέχρι καὶ σήμερον δεινῶς πάσχοντας!

'Αναγινώσκων τὰ παρόντα 'Απομνημονεύματα, μακρὰν τῆς πατρίδος διατρίβων, θέλεις πεισθῆ βεβαίως, πόσον κ̓ οἱ Κρῆτες ἐξεπλήρωσαν εἰλικρινῶς ὡς Ἕλληνες τὰ χρέη των, καὶ θέλει ἀποδώσει σέβας, «πρὸς τὰς μακαρίας σκιὰς τῶν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος θυσιασθέντων Κρητῶν,» τὸ ὁποῖον ἀποδίδουν «πρὸς αὐτὰς» μετὰ βαθείας εὐλαβείας καὶ οἱ λοιποὶ συντοπῖταί Σου.

'Υγίαινε ! 'Ο Συγγραφεὺς

Κ. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗΣ.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ὅτι ἔγεινε τὸ μεγαλείτερον ἀδίκημα εἰς τοὺς Κρῆτας, οἵτινες, ἀφοῦ ἐπολέμησαν γενναίως, καὶ ἐνίκησαν τόσον ἐνδόξως τοὺς τυράννους των, τοὺς ὑπεχρέωσαν πάλιν νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα εἰς τὸν ζυγὸν τῆς πικρᾶς δουλείας, τοῦτο εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας.

Δὲν εἶναι ὅμως καὶ τὸ ἄλλο ὀλιγώτερον λυπηρὸν εἰς αὐτοὺς καὶ ἄδικον, τὸ ὅτι, ἀφοῦ ἐκοπίασαν καὶ ἐβασανίσθησαν τόσα ἔτη, ἔμειναν εἰς τὸ σκότος οἱ θρίαμβοί των, τὰ λαμπρὰ κατορθώματά των, ἡ ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονή των, καὶ τὰ φρικτὰ παθήματα, τὰ ὁποῖα ἐδοκίμασαν μὲ ἡρωϊκὴν καρτερίαν διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσι καὶ αὐτοί, καὶ ὕστερον ἀπ' ὅλα ταῦτα νὰ προσβάλλωσι τὴν λαμπρὰν ἱστορίαν των, καὶ νὰ προστρίβωσι μῶμον εἰς τὸ μέλλον των ἐκεῖνοι, ὅσοι μέχρι σήμερον εἴτε ξένοι, εἴτε καὶ Ἕλληνες συνέγραψαν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, οἵτινες καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων, τὰ ὁποῖα συμπεριέλαβον περὶ Κρητῶν, παρεμόρφωσαν τὰ πλειότερα, καὶ τὰ διέστρεψαν πρὸς κατηγορίαν των μᾶλλον, τοξεύοντες ἐναντίον τῶν ἀποτυχόντων πικρὰ βέλη, τοὺς ὁποίους συνειθίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ σέβεται καὶ ἀδικηθέντας, καὶ ἐὰν ἔπραξαν οὗτοι τὰ μεγαλήτερα πράγματα, θωπεύων μόνον τοὺς ἐπιτυχόντας, καὶ οὕτως οἱ τοιοῦτοι συγγραφεῖς, εἴτε ἐθελοκάκως, εἴτε καὶ ἐξ ἀγνοίας, παρεσιώπησαν ὅλως διόλου τὰ λαμπρὰ ἔργα τῶν Κρητῶν. Καὶ διατί;

Ἐπειδὴ, ἦτον πρὸς τούτοις μέγα δυςύχημα εἰς τοὺς Κρῆτας, καὶ τὸ ὅτι οὔτε ἐφημεριδογραφία ὑπῆρχε τότε ἐκεῖ ὡς εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, πρᾶγμα πολύτιμον διὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, ἥτις διασώζει πολλὰς πράξεις καὶ πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς, οὔτε λόγιοι ἄνδρες παρευρέθησαν διὰ νὰ ἐξυμνήσωσι καὶ ἐκεῖ τὸν Τσελεπὴν, τὸν Σήφακαν, τὸν Κουρμούλην, τὸν Σουδερὸν, τὸν Σαρηδαντώνην καὶ τόσους ἄλλους ἥρωάς της, καθὼς ἐξύμνησαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα τὸν Βότσαρην, τὸν Νικηταρὰν, τὸν Καραϊσκάκην, τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ἄλλους τοιούτους ὁμοίους μὲ τοὺς Κρῆτας ἥρωας. Οὐδὲ ἐφρόντιζαν οἱ Κρῆτες νὰ διασώζωσι τοσαύτας ἐπισήμους πράξεις των, ἀλλ' ἐκαταγίνοντο μόνον νὰ ἐξολοθρεύωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς τιμῆς καὶ τῆς ζωῆς των, ἀμεριμνοῦντες περὶ τῶν μελλόντων.

Τοιουτοτρόπως λοιπὸν εἰμποροῦσε νὰ μείνῃ ἡ ἱστορία των ἐλλειπὴς, καὶ τὰ πλεῖστα παραμορφωμένη εἰς τὴν ἐπερχομένην γενεὰν, ἀφοῦ κατ' ὀλίγον ἐκλείψουσι καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἀγῶνος, καταβαίνοντες εἰς τὸν Ἅδην ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου, πρὸς τὴν ὁποίαν ὀφείλουν οὗτοι νὰ δώσωσι λόγον, καὶ νὰ μὴ γνωρίζωσιν οἱ μεταγενέστεροι, ὁποία ἦτον ἡ ἀκράτητος ὀργὴ καὶ ἡ ἀδυσώπητος ἀπόφασις τῶν τυράννων διὰ νὰ ἐξαφανίσωσιν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς τοὺς προγόνους των· ὁποῖα ἦσαν τὰ εὐτελῆ ἐφόδια, μὲ τὰ ὁποῖα ἐτόλμησαν οὗτοι νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τόσον ἄνισον ἀγῶνα, διὰ νὰ ςαματήσωσι κἂν τὸν ῥοῦν τοῦ ἀφανισμοῦ των· πῶς ἐνεκαρτέρησαν μὲ ἀπαραδειγμάτιστον ὑπομονὴν εἰς τοὺς κινδύνους, διὰ νὰ σώσωσι πατρίδα· ὁποῖοι διέπρεψαι μᾶλλον εἰς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα των ὀφειλόμενον χρέος, καὶ πόσον ἀξιοδάκρυτος ἐστάθη ὕστερον ἀπ' ὅλα ταῦτα ἡ ὑποχρέωσίς των νὰ ὑποκύψωσι πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν ζυγόν!

Μὴ νομίσῃ τὶς διόλου ὡς τολμηρὸν, ἐὰν ἀπεφάσισα νὰ ἀναπληρώσω ὁπωσοῦν τὴν τοιαύτην ἐπαισθητὴν ἔλλειψιν, ἐκ τῶν ὅσας τουλάχιστον εἶχα σημειώσεις τῶν συμβάντων εἰς τὸν μεγάλον ἀγῶνα τῶν Κρητῶν, ἄλλας μὲν ἐξ

ἰδίας ἀντιλήψεως, ἄλλας δ' ἐξ ἐπισήμων πληροφοριῶν, καὶ ἄλλας ἐκ πηγῶν βεβαίων, ἀφοῦ τὰς ἐτακτοποίησα κατά τι ἐν τῇ ἡσυχίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔῤῥιψε καὶ ἐμὲ ἡ ἀπὸ πολυχρονίου δημοσίας ὑπηρεσίας παῦσις. Εἰς τοιαύτην δὲ περίςασιν ἔπρεπε νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν συστολὴν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα ἡμῶν χρέος, καὶ τὸ σέβας, τὸ ὁποῖον ὀφείλει πᾶς τις τῶν ἐπιζώντων πρὸς τὰς μακαρίους σκιὰς τῶν ὑπὲρ πίςεως καὶ πατρίδος θυσιασθέντων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἄλλην ἀμοιβὴν δὲν εἰμποροῦμεν ὡς εἰκὸς νὰ προσφέρωμεν, εἰμὴ ἐὰν ἀφήσωμεν εἰς ἀθάνατον μνήμην τὴν φιλοπατρίαν, καὶ λοιπὰς ἀρετάς των εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Καὶ ἔπειτα δὲν ὑπόσχομαι μὲ τοῦτο ἱστορίαν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἁπλῶς ἐξέθεσα Ἀπομνημονεύματα μὲ πιστὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ἔκφρασιν, διὰ νὰ ἀφήσω κἂν ἀκριβεστέραν ὕλην περὶ Κρήτης εἰς τὴν μέλλουσαν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ αὐτὴ ἀδιαχώριστος.

Ἡ Κρήτη, ἀφ' ἧς ὥρας ἐπάτησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς αὐτήν, ἤτοι ἀπὸ τῆς 13 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1645, δὲν ἦτο ἄλλο, εἰμὴ σφαγεῖον τρομερόν, καὶ σφάγια ἐλεεινὰ ἦσαν πάντοτε αὐτοὶ οἱ κάτοικοί της Ἕλληνες. Ἦτον ὁ τόπος τῆς ἐξαγριωμένης εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τυραννίας, ὁ τόπος τοῦ κλαυθμῶνος καὶ τῶν ὀδυρμῶν παρὰ πάντα ἄλλον Ἑλληνικὸν τυραννηθέντα τόπον. Ἦτον τέλος ἡ ἀνομία καὶ ἡ ἀδικία ἐγκαθιδρυμένη ἐκεῖ ὡς εἶναι γνωστότατον, ὅπου ἐξευτελίζετο καθ' ἡμέραν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Εὐαγγελίου, αὐτὸ τὸ λογικὸν ὄν, τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ Θεοῦ, ζῶν κατατρομασμένος ἀπὸ τὴν καθ' ἡμέραν κακοποίησιν ἰσχυροτέρου ὁμοίου του ἀνθρώπου τοῦ Κορανίου. Φρίκη κατακυριεύει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν θελήσῃ νὰ ἐξιστορήσῃ τοὺς ἀδιακόπους καταδιωγμούς, καὶ τοὺς φόνους, οἱ ὁποῖοι ἐπράττοντο καὶ ἀπὸ τὸν πλέον ποταπώτερον τῶν Τούρκων ἄνευ τιμωρίας, ἀπ' ἄλλους μὲν διὰ νὰ ἁρπάσουν ἐκ τῶν θυμάτων των, ὅ,τι ἡ φιλοπονία παρήγαγεν εἰς αὐτοὺς διὰ νὰ θρέψωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὰ τέκνα των, ἀπ' ἄλλους δὲ διὰ νὰ ἐξαλείφωσιν ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνους, οἵτινες ἀνεῖχνοντο κατά τι προαγωγικοὶ εἰς τὴν διανοητικὴν ὁπωσοῦν ἀ-

νάπτυξιν, καὶ ἀπ' ἄλλους διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ἄλλας διαφορετικὰς βίας. Ἐκεῖ κατεπατοῦντο πλέον ἀσεβῶς τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια, καὶ ἐκεῖ ἐνεπαίχθη περισσότερον ἡ χριστιανοσύνη. Πόθεν δὲ ὅλα ταῦτα; Παραίτια τῶν τοιούτων ἦτον τὸ ὀλέθριον σύστημα τοῦ Γενιτσαρισμοῦ, καὶ αὐτὸ τὸ καταθλιπτικώτατον σύστημα τῶν κρατούντων, διὰ νὰ ἀναγκάζωσιν ἄλλους μὲν εἰς αειφυγίαν ἀπὸ τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἄλλους δὲ καὶ διὰ νὰ ἦναι πάντοτε τεταπεινωμένοι. Διὰ τοῦτο καὶ οὔτε ἴχνος τι τοπικῆς τινος διοικήσεως ἄφιναν εἰς αὐτοὺς καθὼς εἰς ἄλλα μέρη εἶχαν τοὺς Προκρίτους των, τὰς Κοινότητας καὶ τὰς Δημογεροντίας, οὔτε καὶ σχολεῖα ἀκινδύνως ἠμποροῦσαν νὰ συστήσωσι, διὰ νὰ ἐκπαιδεύσωσι κατά τι τὰ τέκνα των, καὶ ἕνεκα τούτων ἐκατήντησεν ὁ λαὸς τῆς Κρήτης εἰς τόσον παχυλὸν σκότος τῆς ἀμαθείας, ἀπολέσας οὕτως τὰ προπατορικά του πλεονεκτήματα, ὁπόθεν προήχθη κατὰ πρῶτον τὸ πάλαι ἡ εὐνομία, καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ μετεδόθησαν ἐκεῖθεν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καὶ δι' αὐτῆς ἔπειτα εἰς ἅπασαν τὴν σήμερον φωτισμένην Εὐρώπην.

Δὲν ἐκατώρθωσαν ὅμως μὲ ὅλα ταῦτα οἱ τύραννοί των, διὰ νὰ μαράνωσιν ὅλως διόλου καὶ τὴν ἔμφυτον φιλοπατρίαν τῶν Κρητῶν, ἥτις θαυμάζεται ὡς ἐξαίρετον προτέρημα εἰς αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς σοφούς, οὐδὲ ἠμπόρεσαν νὰ καταπλήττωσι τὸ μισοτύραννόν των, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸ ἐναντίον· διότι οἱ ἄνθρωποι χρεωστοῦν νὰ σέβωνται φυσικῶς τοὺς λαχόντας Κυρίους των τότε μόνον, ὅταν καὶ αὐτοὶ διάγωσι πατρικῶς πρὸς ἐκείνους, κηδόμενοι ὑπὲρ τῆς φυσικῆς ὑπάρξεώς των, καὶ ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς των μορφώσεως. Τὰ τοιαῦτα λοιπὸν τρομακτικὰ καταπιεστήρια ἐπαρακίνουν πάντοτε ὅλων τῶν τυραννουμένων Ἑλληνικῶν τόπων τοὺς λαούς, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἔνδοξος ἀνάμνησις τῶν προγονικῶν των ἀρετῶν, διὰ νὰ ἐπιθυμῶσιν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοιαύτην ἐξαχρειωτικὴν κατάστασιν, διὸ καὶ ἐνόμισαν, ὅτι ἐπῆλθεν ἡ τοιαύτη ὥρα, ὅτε ἐνεφανίσθη κατὰ πρῶτον

εἰς τὸ Ἀρχιπέλαγος ὁ ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Ὀρλόφον Ῥωσσικὸς στόλος κατὰ τὸ 1770 ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας πολέμου· διότι ἐκεῖνον σέβεται καὶ ἀκολουθεῖ πάντοτε ὁ πάσχων, ὅστις καταπολεμεῖ περισσότερον τὸν αἴτιον τῶν δυστυχημάτων του. Ἀπεστάτησε λοιπὸν ἐναντίον τῆς ἀνομίας ἡ Πελοπόννησος τότε, καὶ συναπεστάτησε ταυτοχρόνως καὶ ὁ Δασκαλογιάννης τῆς Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων, ἐφοπλίσας καὶ τὸν λοιπὸν φιλοπόλεμον αὐτῶν λαὸν καὶ ἄλλων τινῶν ἐπαρχιῶν, οὐχὶ διὰ νὰ ὑπηρετήσωσι συμφέροντα ξένων, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποτινάξωσιν αὐταὶ οἱ ἴδιοι εἰς τοιαύτην περίστασιν τὸν τοιοῦτον βαρὺν καὶ ἀνυπόφορον τῆς τυραννίας ζυγόν. Ἀπέτυχον ὅμως ἅπαντες τότε· διότι μετ' οὐ πολὺ, γενομένης εἰρήνης μεταξὺ τῶν διαφερομένων, ἔμειναν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ των. Ὁ Δασκαλογιάννης, ὁ Ἀνδρουλιὸς Πρωτοπαπαδάκης καὶ ὁ Μανοῦσος Κούτσουπας (α) μετ' ἄλλων Σφακιανῶν ἔτρεξαν τότε διὰ νὰ καταδείξωσι τὸν ἐπικείμενον μέγαν κίνδυνον εἰς τοὺς λαοὺς πρὸς τὸν ναυλοχοῦντα τότε εἰς τὴν Νάουσαν τῆς νήσου Πάρου εἰρημένον Ναύαρχον· ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατὸν καὶ αὐτὸς τότε νὰ παραμυθήσῃ τοὺς κατατεθλιμμένους; —Τοῖς εἶπε δὲ μόνον, καὶ τοῖς ἐσυμβούλευσε νὰ ὑπομένωσιν, ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεὸν τῶν Δυνάμεων! Ἀκμαῖοι ὅμως ἔτι οἱ Τοῦρκοι, ἔπραξαν ἀξιοδάκρυτα καὶ εἰς ἄλλα μέρη καθὼς καὶ εἰς τὴν Κρήτην· κατέστρεψαν οὗτοι τότε ὅλως διόλου τὰ Σφακία, ὅπου ἐτηρεῖτο ὁπωσοῦν ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Κρητῶν· ἔσφαξαν, ᾐχμαλώτευσαν καὶ κατερή-

(α) Περὶ τοῦ πρώτου ὅρα σελ. 77 εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ἀπογόνου του Δασκαλάκη, τοῦ καὶ Τσελεπῆ. Ὁ δεύτερος ἐδολοφονήθη ὑπέργηρως εἰς Σκῦφος (ἰδὲ σελ. 531) καὶ ὁ τρίτος ἀπεβίωσεν εἰς χωρίον τῆς νήσου Νάξου Κυνήδαρον ὀνομαζόμενον, βιώσας μέχρι τοῦ 127 ἔτους τῆς ἡλικίας του κατὰ τὸ 1839, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔμαθον αὐτοπροσώπως ταῦτα.

μωσαν τὸν τόπον, φυγαδεύσαντες καὶ πολλοὺς τῶν τότε (β) Κρητῶν.

Ἔκτοτε λοιπὸν ἐθρασύνθη ἔτι πλέον ἀκολάςως καὶ ἡ κατὰ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων της τυραννία. Παντοῦ ἐπράττον το πλέον ἀναιδέςερα οἱ φόνοι, παντοῦ αἱ βιαιοπραγίαι σκληρότεραι, καὶ παντοῦ φρικτότερα τὰ ἀδικήματα, καὶ οὕτως εἶχε καταςαθῇ εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὡς ἐκ τῶν τοιούτων ἡ μεγαλειτέρα ἀναρχία, ὥστε μὲ δάκρυα καὶ μὲ πολλὴν πικρίαν ἤσθιον τότε τὸν ἄρτον των οἱ Ἕλληνες, φονευόμενοι πλειότερον καθ' ἡμέραν, ἄλλοι μέν· διότι ἐνεδύθησαν ὁπωσοῦν κοσμιώτερα· ἄλλοι δὲ καὶ χάριν μόνον παιδιᾶς, ἄλλοι διὰ νὰ δοκιμάσωσιν ἐπὶ χριστιανικῶν σωμάτων τὰ ὅπλα των, ἄλλοι ἄλλως καὶ ἐν γένει ἕκαστος ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του, δὲν ἤλπιζεν ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπανακάμψῃ διὰ νὰ ἀσπασθῇ ζῶν τὰ τέκνα του. Καὶ τίς ὁ βοηθήσων αὐτούς;

Ἀπεφάσισε πολλάκις ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις, μὴ ἀνεχομένη τὰ τοιαῦτα, νὰ καταστείλῃ τὴν ἀναρχίαν τῆς Κρήτης μὲ ἀποστολὴν ἀλληλοδιαδόχων διοικητῶν, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχέ τις ἐκ τούτων καλὴν διάθεσιν νὰ περιστείλῃ ταύτην, δὲν ἄφιναν οἱ ἰσχυροὶ κομματάρχαι ἐκ τῶν Ἀγάδων, οἵτινες ἐξαχρείοναν οἱ μὲν τοὺς δὲ, οἱ δὲ τοὺς ἄλλους ἐκ τοῦ ὄχλου, μεταχειριζόμενοι τούτους ὄργανα διὰ νὰ ἐκδικῶσι τὰ μεταξύ των πάθη. Ἀλλὰ ποῦ ἔπιπτον καὶ τότε τὰ κακά; Πάλιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν χριστια-

---

(β) Ἀπὸ τοιαύτας δυσαναποφεύκτους αἰτίας ἐφυγαδεύθη καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ἐν Πετρουπόλει βαθυπλουτήσαντος ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος Δημητρίου Βερναρδάκη, καταγομένου εἴτε πρὸς μητρὸς, εἴτε πρὸς πατρὸς ἐκ τῶν δύο ἡρωϊκῶν τόπων τῆς Κρήτης, ἤτοι τοῦ χωρίου Λάκκων τῆς Κυδωνίας καὶ τῶν Σφακίων. Ὁ μεγαλόδωρος οὗτος ἀνὴρ επρόσφερε μέχρι τοῦδε χρηματικὰς βοηθείας πολλὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς κοινὴν μητέρα. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς γῆς, ἥτις καλύπτει τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων του, ἤτοι τῆς ἰδίας μητρίδος Κρήτης, διέθεσε πέριφυ ποσὸν ἱκανὸν διὰ νὰ ἐκπαιδεύωνται δέκα τέκνα αὐτῆς εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἱερατικὴν σχολήν. Ἐλπίζεται ὅμως εἰς τὴν

νῶν, ἀναγκασμένων ἐκ τῶν δεινῶν περιστάσεων νὰ καταφεύγωσιν εἰς προστασίαν διαφόρων ἐξ ἐκείνων· διότι ὁ Τοῦρκος τοῦ ἀντιφερομένου εἶχε καὶ αὐτὸς τὸ ὅπλον του, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντέκρουεν εὐκόλως τὴν βίαν. Ὅθεν γράφοντες ἄλλοτε μὲν ὁ εἷς ἐκ τῶν κομματαρχῶν, ἄλλοτε δ' ὁ ἕτερος πρὸς τὸν ἰσχύοντα τότε ἐν Βυζαντίῳ Βαλιδεκιαχαγιὰν Τοῦρκον Σελινιώτην, ἢ ἐξώριζον ἐκεῖθεν τὸν τοιοῦτον διοικητὴν, ἢ τοῦ ἄφιναν τόσην μόνον δύναμιν ἐξουσίας, διὰ νὰ ξεγυμνόνῃ καὶ αὐτὸς μόνον πάλιν τὸν χριστιανικὸν λαὸν, καὶ οὕτως ὑπεθάλπετο ἔτι μᾶλλον τῆς ἀναρχίας τὸ κακὸν, ἑωσοῦ εἶχεν ἀντανακλάσει ἐπ' ἐσχάτων τὸ τοιοῦτον, ἀχαλινώτου κατασταθέντος τοῦ ὄχλου, καὶ εἰς τὰ πρόσωπα αὐτῶν τῶν ἰδίων κομματαρχῶν.

Ἐχρειάζετο λοιπὸν χεὶρ στιβαρὰ, διὰ νὰ σταματήσῃ κἂν μέχρι τοῦδε τὰ τοιαῦτα ἀπάνθρωπα δεινὰ εἰς τὸν πολυπαθῆ Κρητικὸν λαόν! Ἀλλὰ πότε καὶ τοῦτο; Ἀφοῦ ὁ μονάρχης Σουλτὰν Μαχμούτης ἐξάλειψε πρῶτον τὰ αἴτια, πρόῤῥιζα, κόψας τὴν κεφαλὴν τοῦ εἰρημένου Ὀθωμανοῦ, τοῦ προστατεύοντος τοιουτοτρόπως τὴν ἀναρχίαν. Ἦλθε λοιπὸν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κυδωνίας τότε τὴν 12 Σεπτεμβρίου 1812, ὅπου εἶχε πλειότερον πλεονάσσει ἡ ἀδικία, ὁ Χατζῆ Ὀσμὰν Πασᾶς μὲ μόνον τὴν δύναμιν τοῦ Κυρίου του, καὶ ὁ φρόνιμος οὗτος Ὀθωμανὸς ἐννόησεν ἐξ ἀρχῆς, προδιδαχθεὶς καὶ ἀπὸ τὸν συνοδιπόρον του Γενιτσαραγὰν, τὸν ὁποῖον οἱ ἐν Χανίοις, Τοῦρκοι εἶχαν ἐκδιώξει ἐκεῖθεν πρότερον κακῶς, ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἀξίωμα διατελοῦντα καὶ τότε, ὅτι διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τάξιν τινα εἰς τὰ πράγματα, ἦτον ἐπάναγκες νὰ κόψῃ ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς διὰ μιᾶς τὰς κεφαλὰς τῆς ἑπτακεφάλου Ὕδρας τῆς

φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρὸς, ὅτι ὡς καλὸς οἰκονόμος, τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἔταξεν ἐπὶ τοῦ δωρήματός του, θέλει ἐπεκτείνει τὰς τοιαύτας εὐεργεσίας πρὸς ταχυτέραν διασκέδασιν τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας, ἥτις ἀσχημίζει ὑπὸ τὴν σημερινὴν βαρβαρότητα τὸ πάλαι ὡραῖον πρόσωπον τῆς ἀγαθῆς ἡμῶν μητρίδος!

ἀναρχίας, διὸ καὶ ἀφοῦ κατέβαλε τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν κομματαρχῶν, (α) ἔπνιξεν ἔπειτα ἀδυσωπήτως καὶ ἀπὸ τοὺς κακουργήσαντας πρότερον (β) πλείστους ἐπὶ τῆς διετοῦς ἐκεῖσε διοικήσεώς του, ἐνσπείρας τὸν φόβον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς, φυγαδευθέντας τῇ δε κακεῖσε ἐκεῖθεν. Μετατεθεὶς δ' ἐντεῦθεν καὶ εἰς τὴν τῆς Ῥεθύμνης, ἐκατώρθωσε καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ ἴσον σχεδὸν χρονικὸν διάστημα τὰ παρόμοια. Διωρίσθη ἔπειτα διὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴν κορυφωθεῖσαν κακίαν καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς νήσου διοίκησιν τοῦ Ἡρακλείου. Ἀτιθασσότεροι ὅμως οἱ Τοῦρκοι τῶν μερῶν τούτων, μὴ ὑπακούσαντες οὐδ' εἰς αὐτὸ τὸ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου των, συνώμωσαν νὰ μὴ τὸν δεχθῶσι, καὶ δὲν τὸν ἐδέχθησαν, ὅθεν καὶ μετετέθη (γ) εἰς τὴν τῆς Καρυστίας τῆς Εὐβοίας διοίκησιν, ὅπου ἦτον ἀναγκαῖον νὰ τιμωρηθῇ διὰ τούτου καὶ ἡ ἐκεῖσε φρυαττομένη ἀταξία. Εἰς δὲ τὸ Ἡράκλειον ἦλθε τότε ὁ μετὰ ταῦτα Κιουταχῆς, ὁ κακοποιήσας πολυειδῶς τὴν πολεμῶσαν ἔπειτα Ἑλλάδα, ὅστις ἐπίσης κατέστρεψε καὶ αὐτὸς πολλοὺς τῶν ἐπισήμων Ὀθωμανῶν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἄλλους, μὴν ἀφήσας ἀνεκδίκητον καὶ τὴν πρὸς τὸν προκάτοχόν του ὕβριν.

(α) Ἰδὲ περὶ τούτου καὶ εἰς τὴν ὑποσημείωσιν ἐν Σελίδι. 362

(β) Οἱ τοιοῦτοι κακοῦργοι ὠνομάσθησαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ξεκουκούλοτοι, ὅπερ σημαίνει ἄνευ καλύμματος κεφαλῆς· Ἐννόουν δὲ διὰ τῆς προσηγορίας ταύτης οὗτοι, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποβάλλωσιν ἐκ τοῦ νοὸς αὐτῶν πάντα φόβον Θεοῦ καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην αἰδῶ, καταταττόμενοι εἰς τὸ αἱμοχαρὲς σύστημά των. Ἡ ἑταιρία λοιπὸν τῶν τοιούτων τεράτων πλείστων ἀποδειχθέντων, ὑπερέβαινε τοὺς πάντας εἰς τὰ μέγιστα τῶν κακῶν καὶ τὰ αἴσχιστα. τὰ ὁποῖα δὲν συγχωρεῖ ἡ αἰδὼς ῥητῶς νὰ ἐκφράσωμεν,

(γ) Τὸν ἄξιον τοῦτον Ὀθωμανὸν ἐκαρατόμησεν ἔπειτα ἡ Κυβέρνησίς του εἰς Προῦσαν, τὸν ὁποῖον διὰ στόματος ἀεὶ εἶχον οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες, ἂν καὶ ἥρπασε καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἄπειρα χρήματα κατὰ τὴν τουρκικὴν ἀπληστίαν, διότι ἐμέτρησαν ἀναπαυτικὰς ἡμέρας πρὸς καιρὸν κᾂν τότε διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς μυρίων κινδύνων τῆς ἰδίας ζωῆς!

Τοιαύτη ἦτον ἐν συνόψει ἡ θλιβερὰ εἰκὼν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διετέλεσεν ὑπὲρ τὸν ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα μέχρι τοῦδε ἡ πολύπαθης Κρήτη. Ἡ δὲ μεγάλη τυραννία δὲν ἠμποροῦσεν ἄλλως παρὰ νὰ γεννήσῃ μετέπειτα καὶ εἰς αὐτὴν, καθὼς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τυραννούμενα μέρη τὰ ἐπακόλουθά της, τῶν ὁποίων αἴτιοι ἦσαν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Τοῦρκοι διότι ἀδύνατον νὰ μὴν ἀποφέρωσι τὰ τοιαῦτα καὶ τὰ ἀποτελέσματά των. Τὸ δὲ παράδοξον, ὅτι δὲν ἐννόησαν οἱ χρηστοὶ οὗτοι ἀκόμη, ὅτι ἄλλοι καιροὶ, καὶ ἄλλα ἤθη τώρα, ὥστε νὰ συλλάβωσι τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συζῶσι τοῦ λοιποῦ κἂν φιλανθρώπως καὶ εἰρηνικῶς μὲ τοὺς συντοπίτας των Ἕλληνας, ὡς τέκνα σήμερον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν θέλουν εἰμπορέσει διὰ νὰ εὕρωσιν ἀγαθωτέρους συνοίκους, ὡς προσοικειωμένοι πολυειδῶς μετ' ἀλλήλων, διὸ καὶ τρέχουν ὑπὲρ τὸ ἔτος (α) καὶ τώρα τὰ τόσα δεινὰ ἐπ' αὐτῆς. Δὲν ἔγραψα δὲ ταῦτα, σκοπὸν προθέμενος διὰ νὰ κατηγορήσω τοὺς Τούρκους τῆς πατρίδος μου, ἀλλὰ τὴν μεγάλην κακοήθειαν καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν τῶν κακῶν ἐκ τούτων, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ οἱ φρόνιμοί των ἔψεγον πολλάκις καὶ ἀπεστρέφοντο.

Ἐν τοσούτῳ, οἱ κατατυραννούμενοι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος εἶχαν ἀρχίσει ἐν τῷ ἀναμεταξὺ διὰ νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν εἶχαν συλλάβει πρὸ πολλοῦ, διὰ νὰ ἀποσείσωσι τὸν ἀνυπόφορον πλέον ζυγὸν, ἰδέα ὅσον εὐγενὴς, τόσον καὶ καθ' ὑπερβολὴν τρομακτική· ἀλλ' ἐῤῥίφθη ἅπαξ ὁ κύβος ὑπὲρ τῶν ὅλων, καὶ δὲν ἠμποροῦσαν ἄλλως νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν. Ὁποῖαι δὲ ἦσαν αἱ προπαρασκευαὶ τοιούτου μεγάλου ἐπιχειρήματος; Τὰ τραγούδια σχεδὸν μόνον τοῦ Φεῤῥαίου, καὶ οὐδὲν ἄλλο. Εἰς Πελοπόννησον δὲ, εἰς νήσους καὶ Ῥούμελην ἦσαν κἂν μέ-

(α) Ἰδὲ ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐκδιδομένας ἐφημερίδας καὶ πολλὰς τῆς Γαλλίας, αἵτινες περιγράφουν καὶ τὰ σημερινὰ δυστυχήματα τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης.

ρος κατά τι προδιαθεμένοι, ἀλλ' εἰς Κρήτην πολλὰ ὀλίγοι ἐγνώριζαν μετὰ φόβου καὶ τρόμου περὶ τούτου, καὶ οὐδὲ τὴν παραμικρὰν προπαρασκευὴν ὡς θέλομεν ἰδεῖ εἶχαν· διότι κανεὶς καὶ ἐκ τῶν περιφερομένων κατηχητῶν ἀποστόλων δὲν ἐτόλμα νὰ ῥιφθῇ ἐν μέσῳ τοιαύτης ἀγριωτάτης τυραννίας, ἂν καὶ αἱ ἔξω τῆς νήσου εὑρισκόμενοι τινες τῶν Κρητῶν, ἐφρόντισεν νὰ εἰδοποιήσωσί τινας, ὅθεν καὶ ὡς ἐκ τῶν τοιούτων περιστατικῶν ἐθεώρουν μὲ λύπην ἅπαντες οἱ λοιποὶ (α) κινδυνεύοντας μᾶλλον τῶν ἄλλων μερῶν τοὺς χριστιανοὺς τῆς.

Τὴν κατὰ πρῶτον λοιπὸν ἐκραγεῖσαν ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ 1821 ἐπανάστασιν ὑπὸ τοῦ Α. Ὑψηλάντου ἐν τῇ Δακικῇ χώρᾳ διεδέχθη μὲ πλειοτέραν καρτερίαν καὶ ἐπιτυχίαν ἡ Ἑλλάς, ἥτις ἀρχίσασα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, μετεδόθη εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους, εἰς ἅπαν τὸ Αἰγαῖον κατ' ὀλίγον, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Οἱ ἐν τῇ νήσῳ δὲ ταύτῃ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἰσχυροί, καὶ ὠχυρωμένοι καλῶς εἰς τὰ κολοσσιαῖα φρούριά των, προξενοῦντες φόβον εἰς τοὺς ἀπέναντι γείτονας Αἰγαιοπελαγίτας, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Πελοποννησίους διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ διὰ τὰς ἐνδεχομένας ἐκδρομάς των, ἐνῷ ἐξ ἐναντίας ἦσαν ἀδύνατοι οἱ χριστιανοί της καὶ τεταπεινωμένοι ὡς ἐκ τῆς μεγάλης καταδυναστείας. Ἐξηγριώθη δὲ τότε ἔτι μᾶλλον τὸ φιλέκδικον τῶν πρώτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐπανάστασιν ἄλλων μερῶν, διὸ καὶ ὄχι μόνον ἠπείλησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπεχείρησαν γενικὴν καταστροφὴν ἐναντίον τῶν δευτέρων. Καὶ ὅμως, ἂν καὶ οὕτως εὑρισκόμενοι οὗτοι, δὲν ἔκριναν δίκαιον νὰ μένωσιν ἀμέτοχοι θεαταὶ τῆς κοινῆς ταύτης πάλης, ἀλλ' ἐτόλμησαν ἐν τῷ ἅμα εἰς τὸν ἄνισον

(α) Τοὺς λόγους τούτους ἤκουσα καὶ ἐξ ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἀριστείδου Πώπ, ἑνὸς τῶν ἀποστόλων τῆς ἑταιρίας τῶν φιλικῶν, ὅταν οὗτος καὶ ὁ Μιχ. Ναύτης μοὶ ἐκοινοποίουν τὰ τῆς ἑταιρείας ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1819

τοῦτον ἀγῶνα, καὶ ἀπαρασκεύαστον· διότι οὗτοι ἐθεώρουν πάντοτε τὴν τύχην των συνδεδεμένην καὶ μὲ τὰ λοιπὸν ἔθνος.

Ὁ ἰδιαίτερος λοιπὸν πόλεμος, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον οἱ Κρῆτες τότε ἄνευ βοηθείας τινῶν καὶ ἄνευ συνδρομῆς ἄλλης ἐναντίον τοιούτου γίγαντος ἐχθροῦ, ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἐπανάστασιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821, καὶ ἐτελείωσεν ὁμοῦ μὲ τὸ τέλος τοῦ 1830 ἔτους. Ὁ ἐνθουσιώδης δὲ καὶ ἔνορκος σύνδεσμος ὅλων ὁμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἦτον, «ἢ νὰ καταβῶσιν ὅλοι ὁμοῦ εἰς τὸν Ἅδην ἐνδόξως μὲ τὰ ὅπλα, ἢ νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἱερὰν γῆν τῶν προγόνων των καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά των,» διὸ οἱ Κρῆτες σταθεροὶ εἰς ταῦτα, ἐπέμειναν ὑπεράνθρωπον καρτερικῶς καὶ μέχρι σχεδὸν τῆς ἐξοντώσεώς των. Τὸ δυστύχημα ὅμως ὅτι, ἂν καὶ διήρκεσεν ὁ πόλεμος αὐτῶν τοιοῦτος ἐξολοθρευτικὸς κατὰ τρία ἔτη ἀκόμη περισσότερα παρὰ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, κατεδικάσθη ἐπὶ τέλους πάλιν εἰς τὴν πικρὰν ἀποτυχίαν διὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν συμμαχησάντων ὑπὲρ Ἑλλάδος Δυνάμεων. Ἡ δὲ Κρήτη, τὸ πολυτιμότερον κτῆμα τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν θέσιν καὶ τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματά της, ἔμεινε πάλιν εἰς τὸν φυσικὸν ἐχθρὸν της, ἡ ὁποία ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ πλησίον κειμένου ἀκρωτηρίου τῆς Πελοποννήσου, Μαλέα ὀνομαζομένου μέχρι τοῦ Καρπαθίου Πελάγους τοῦ ἀπέναντι τῆς νήσου Ῥόδου ἔχει εἰς τὴν ἀγκάλην της, οὕτως εἰπεῖν, τὴν Ἑλλάδα ὅλην, καὶ ἀποκαθίσταται οὕτως ὁ φυσικὸς φραγμὸς τοῦ Αἰγαίου καὶ ἁπάσης τῆς λοιπῆς Ἑλληνικῆς παραλίας. Οἱ δὲ ἄθλιοι κάτοικοί της μετὰ τοσαύτας σκληρότητας, τὰς ὁποίας ἐδοκίμασαν, ἔμειναν πάλιν εἰς τὴν ἀνυπόφορον πλέον δουλείαν!

Δὲν προεθέμην, ὡς προεῖπα, νὰ συγγράψω ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ἀλλὰ νὰ ἐκθέσω ἁπλῶς μόνον ἱστορικὰ γεγονότα ἐκ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων εἰς αὐτὴν κατὰ τὸν αἱματωδέστατον ἀγῶνά της. Ἂν δὲ παρέλειψα καὶ ἄλλα ἀξιοσημείωτα ἔργα, ἢ καὶ ἄλλα πρόσωπα ἄξια μνήμης διὰ κατορθώματά των, καὶ τοιαῦτα βεβαίως εἶναι πλεῖστα·

διότι ὁ βίος ἐσχάτου τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἶναι καὶ σειρὰ φρικτῶν παθημάτων, καὶ σειρὰ ἐνταυτῷ στρατιωτικῶν κατορθωμάτων ἀξίων διηγήσεων· ἐξαιτοῦμαι τὴν συγγνώμην τῶν συντοπιτῶν μου διὰ ταῦτα, εὐχαριστούμενος, ἐὰν δώσω ἀφορμήν, διὰ νὰ ἀνεύρωσι καὶ ἄλλοι τὰ ἐλλείποντα. Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐκθέσεώς μου ἦτον ἡ Κρήτη, καὶ ὅλη μόνον ἡ Κρήτη. Οὐδὲ ἐφρόντισα, ἂν Ἡρακλειώτης, ἢ Κυδωνιάτης, ἢ Σφακιανὸς καὶ Ῥεθύμνιος, κατὰ τὰ παρουσιαζόμενα ἐνίοτε τμηματικὰ τῶν Κρητῶν, ἔπραξε τὸ καλὸν, καὶ τἀνάπαλιν, μετρῶν ἕκαστον κατὰ τὰ ἔργα του· διότι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνος ἤθελεν ἐπιφέρει εἰς ὅλους τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ὡς ἐπέφερεν ἡ ἀποτυχία κοινὰ ἐν γένει τὰ δυστυχήματα, ὅθεν καὶ συμπάσχουσιν ἅπαντες τώρα, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, καταβαίνοντες εἰς τὸν Ἅδην ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου, κατατεθλιμμένοι ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν δεινῶν, μὲ ὅλην τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἐξεπλήρωσαν κἂν τὰ πρὸς τὴν πατρίδα των ὀφειλόμενα, τὴν ὁποίαν καὶ ἐλευθερωμένην διὰ τῶν χειρῶν των, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, τοὺς τὴν ἀφήρπασε πάλιν ἀπολίτευτος πολιτική· ὡς ἐξεπλήρωσαν εἰλικρινῶς καὶ τὸ πρὸς τὸ ἔθνος των καθῆκον, ἀνεγείραντες μὲ τὰ αἵματά των ἑνωμένα μὲ τὰ αἵματα καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τὸ νῦν εὐτυχῶς μικρὸν Ἑλληνικὸν Βασίλειον· ἂν καὶ περιφρονημένοι καὶ ἐνταῦθα, ἀποκλεισθέντες καὶ αὐτοῦ τοῦ κοινῇ περὶ πατρίδος βουλεύεσθαι, μόλον ὅτι τὸ ἔθνος συνηγμένον εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις σύνοδόν του ἐξήρεσε τοὺς μεταναστάντας Κρῆτας καὶ ἐκ τῆς τῶν ἑτεροχθόνων κατηγορίας, ὡς συνεργήσαντας μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας μέχρι τέλους ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας του, καὶ ὡς δοθέντας ἐλευθερωμένους ὄντας ἀντάλλαγμα ὑπὲρ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων.

Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ ταμεῖον ὅλων τῶν παρελθόντων πρά-

ξεων τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν χρεωστοῦν οἱ μεταγενέστεροι νὰ διδάσκωνται τὰ ἄξια μιμήσεως ἔργα, νὰ ἀποφεύγωσι τὰ φευκτέα, καὶ νὰ διορθόνωνται ἀπὸ τὰ λάθη καὶ ἀπερισκεψίας τῶν προγενεστέρων, διὰ νὰ ἐπιτυχαίνωσιν αὐτοὶ καλείτερα εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των.

Παρακαλῶ δὲ τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴν ἀποβλέψῃ μήτε εἰς τὴν ὕφην τοῦ λόγου, μήτε εἰς τὴν ἁπλότητα τοῦ λεκτικοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ ὠφέλιμον τοῦ ἔργου, ἐὰν κατορθώσῃ τοῦτο, καὶ διὰ νὰ παρέξῃ ὕλην εἰς τὴν ἀληθινὴν ἱστορίαν.

'Εν 'Αθήναις, τὴν 26 'Ιανουαρίου 1859.

Κ. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗΣ.

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΟΥ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Συμβάντα ἐν Κρήτῃ ἀπ' ἀρχῆς Μαΐου μέχρι τῆς 15. Σεπτεμβρίου τοῦ 1821.

Παρωργισμένοι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ἐναντίον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κισάμου Μελχισεδὲκ Κρητὸς, διὰ τὸν γενναῖον καὶ εὔτολμον τρόπον, δι' οὗ μετὰ πολλῆς παῤῥησίας ἀντέκρουε πολλοὺς τῶν ὅσοι κατὰ καιρὸν ἠθέλησαν ὁπωσδήποτε νὰ ἐνοχλήσωσιν αὐτόν· μισοῦντες δὲ καὶ τὸν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀλληλοδιδάσκαλον Καλλίνικον Βεῤῥοιαῖον, διὰ τὸν νέον τῆς διδασκαλίας τρόπον, καὶ ἀποστρεφόμενοι αὐτὸν, ὃν καὶ Ν ι ζ α μ ζ ε τ ι τ λ ῆ ν ἀπεκάλουν, ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὸ πρῶτον σημεῖον τῶν μελετηθέντων σχεδίων των κατὰ τῶν χριστιανῶν εἰς πρώτους αὐτούς. Ὥρμησαν λοιπὸν κατὰ μεσοῦντα τὸν Μάϊον, καὶ τὸν μὲν ἀρχιερέα ἐκ τῆς Κισάμου ἀπήγαγον βιαίως, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν Βεῤῥοιαῖον ἀφήρπασαν ταὐτοχρόνως ἐκ τῆς οἰκίας τῆς κατὰ τὸ χωρίον Περιβόλια ἐξοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου Γερακάκη· καὶ ἀμφοτέρους ὀχλαγωγικῶς ἔῤῥιψαν εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ φρουρίου, καὶ τοι ἐναντιου-

1

μένου τοῦ Λατίφη, πασᾶ τότε ὄντος τῆς διοικήσεως Κυδωνίας.

Συνάμα δὲ περιεκύκλωσαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν τῆς Κυδωνίας σχολεῖον, ἀπὸ τὸ αὐτὸ τῆς ἐκδικήσεως πάθος ἐλαυνόμενοι, ὅπως συλλάβωσι τὸν τότε διδάσκαλον Νικόλαον Φουράκην· ἀλλ' οὗτος προφθὰς ἐκρύβη ἔν τινι πενιχρῷ οἰκίσκῳ γυναικός τινος, ἔνθα ὑπὸ τοῦ τρόμου μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν.

Ἐκ συνθήματος δὲ αὐθημερὸν σχεδὸν ἀπήγαγον καὶ οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Τοῦρκοι ἐκ τῶν χωρίων τὸν ἀλληλοδιδάσκαλον Γεώργιον Βάου Σίφνιον, ὅστις ὁμοίως, κατὰ τὸν Βεῤῥοιαῖον, ἐδίδασκεν ἐν τῷ κατὰ τὴν πόλιν τῆς Ῥεθύμνης ταὐτοχρόνως συστηθέντι σχολείῳ τὴν αὐτὴν νέαν μέθοδον· ἀπήγαγον δὲ καὶ τοῦτον εἰς τὰς εἱρκτὰς τῆς Ῥεθύμνης διὰ τῆς αὐτῆς ὀχλαγωγίας. Ἀλλὰ τὸν μὲν Βάον ἠδυνήθησαν οἱ Ῥεθύμνιοι Ἕλληνες νὰ λυτρώσωσιν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων· ὁ δὲ Γερακάκης ἀπέτυχε νὰ κατορθώσῃ τὸ αὐτὸ διὰ τὸν Βεῤῥοιαῖον, καίτοι προσενεγκὼν προθύμως ὑπὲρ ἐκείνου μεγάλην χρηματικὴν ποσότητα.

Μετὰ τὴν μικρὰν μέν, ἀλλ' ἀναγκαίαν ταύτην ἱστορικὴν διήγησιν, ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τὰ Κυδωνιακά. Ὀχλαγωγικῶς λοιπὸν μετ' οὐ πολὺ οἱ Τοῦρκοι διαῤῥήξαντες τὴν εἱρκτήν, ἀπήγαγον εἰς τὴν ἀγχόνην, τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος, τὸν ἀρχιερέα καὶ ἀλληλοδιδάσκαλον· ἡμιθανὴς ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης ὁ Καλλίνικος! ὁ δὲ Μελχισεδὲκ συρόμενος γυμνὸς, καὶ μαστιζόμενος ἐκραύγαζε μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς πρὸς τοὺς ἀπαγωγεῖς αὐτοῦ· « Φάγετε, ὦ θη-
» ρία, τὰς σάρκας μου· τὸ πνεῦμά μου, τὸ ὁποῖον σή-
» μερον παραδίδω εἰς χεῖρας τοῦ πλάστου μου, δὲν ἔχε-
» τε ἐξουσίαν νὰ βλάψητε. Ἔχω σταθερὰν τὴν ἐλπίδα,
» ὅτι ὁ δίκαιος Θεὸς θέλει τιμωρήσει τὴν κακίαν σας·
» διότι χύνετε ἀδίκως αἵματα χριστιανῶν! »

Ἀπαγχονίσαντες δὲ τούτους, ἐτράπησαν παραχρῆμα εἰς βιαιοπραγίας κατὰ χριστιανῶν, μὴ ὑπείκοντες τοῦ Χασποῦ οὐδὲ εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν.

Ὁ Μελχισεδὲκ ὑπῆρχε γέννημα ἐκ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν· ἀποδημήσας ἁπλοῦς κληρικὸς, νέος ἔτι ὢν, διήνυσε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς Βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, προχειρισθεὶς καὶ πρωτοσύγκελλος. Ἐκεῖθεν ἔπειτα τῷ 1818 προήχθη ἀρχιερεὺς τῆς κατὰ τὴν Κρήτην χηρευσάσης ἐπισκοπῆς Κισάμου. Γενναίου καὶ ἀτρομήτου χαρακτῆρος ἀνὴρ, ἀπέκρουεν ἀπτοήτως πολλὰς παραλόγους ὁρμὰς καὶ ἀδίκους ἀπαιτήσεις καὶ αὐτῶν προσέτι τῶν λίαν ἐπιφόβων Τούρκων· καὶ ἐφρόντιζε διὰ τῆς δυνάμεως τῶν Σουλτανικῶν διαταγμάτων, μεθ' ἧς περιεβάλλετο ὡς θρησκευτικὸς Ποιμενάρχης, νὰ καταστήσῃ τὴν ταπεινὴν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου του θέσιν ἀνωτέραν τῆς ἀγρίας καὶ θηριώδους τυραννίας, τῆς δυστυχῶς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἑλληνικὸν λαὸν ἐπιβαρυνούσης τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης. Εἰς προφανῆ δὲ κίνδυνον εὑρισκόμενος διὰ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους παῤῥησίαν του, ἢ ἔτρεχε τὸν ἄφευκτον κίνδυνον νὰ δολοφονηθῇ καὶ οὗτος πρότερον, ἢ ἀφοῦ ἅπαξ ἐγνώσθη ὅτι ἐξεῤῥάγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὤφειλε νὰ προλάβῃ εἰς τὸ νὰ διασωθῇ εἰς ἀσφαλὲς μέρος, ὁπόθεν ἠδύνατο, τοιοῦτος ὢν, νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πρῶτοι μαθηταὶ, οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰασίῳ σχολῆς τοῦ Κλεοβούλου ἐξελθόντες, τοῦ πρώτου ἐκ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης μετενεγκόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθοδον, ὑπῆρξαν οἱ διαληφθέντες. Μεμυημένοι τὰ τῆς ἐθνεγερσίας, μετέδωκαν καὶ εἴς τινας ἐπισήμους τῶν Κρητῶν τοιαύτας ἰδέας. Ὁ ἱεροδιάκονος Καλλίνικος κατήγετο ἀπὸ Βέῤῥοιαν τῆς Μακεδονίας, καὶ ἦγε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας. Νέος δὲ αὐστηρᾶς καὶ ἀξιαγάστου συμπεριφορᾶς, εἵλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀγάπην ἁπάντων. Ἐπέπρωτο δὲ ὁρκωθεὶς ὑπὲρ τῆς πατρίδος, νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας μετὰ τῶν πρώτων θυμάτων.

Ἀκραιφνοῦς πατριωτισμοῦ ἐγένετο θῦμα καὶ ὁ Νικόλαος Φουράκης. Μαθητεύσας εἰς τὸ ἐν Σμύρνῃ περίφημον ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, κατῆλθεν

εἰς Κρήτην τὸ 1818, ὅτε ἡ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἰδέα ὑπῆρχε γνωστὴ μάλιστα εἰς τοὺς σπουδαστάς. Τὸ χωρίον Ἀλικιανὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας ἦν ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του.

Μετὰ τὰ πραχθέντα ὡς ἀνωτέρω ὀχλαγωγικὰ κινήματα, τολμηρός τις Σουδιανὸς, Χασὰν Ῥεΐζης καλούμενος, κατέπλευσε μὲ τὸ πλοῖόν του ἐκ τοῦ λιμένος Κυδωνίας εἰς τὴν νῆσον Κίμωλον· καταμαθὼν δὲ παρά τινων τῶν κατοίκων τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεχώρησε τὴν ἐπιοῦσαν λίαν πρωῒ, διαφυγὼν τὴν μελετηθεῖσαν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου, ὅστις ἐπανελθὼν ταχέως εἰς Χανία (α) διηγήθη μετὰ πολλῆς ὀργῆς ὅσα ἤκουσε, δι' ἃ παρωξύνθη ἔτι μᾶλλον ὁ ὄχλος, καὶ ἐπέμενεν, αὐθαδέστερος καταστὰς, νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἀόπλων χριστιανῶν.

Φρίκη κατεκυρίευε τοὺς ἀθλίους τούτους ἀνθρώπους εἰς πᾶν ὀχλαγωγικὸν κίνημα· καὶ δὲν ἐπρόσμεναν ἄλλο, εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ ὁ σκληρὸς πέλεκυς τῶν τυράννων εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν! μετεχειρίζοντο δὲ πάντα τρόπον, καὶ ἀπεμακρύνοντο τῶν φρουρίων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν χωρίων, εἰς ὅσους ὑπῆρχε δυνατὸν, καταλιμπάνοντες τὰ ἐμπορεῖα, τὰ τεχνουργεῖα, καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ οἱ συνετώτεροι τῶν Τούρκων ἀδιάφοροι ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδεικνύοντο, καὶ πολλοὺς μάλιστα τῶν φίλων των προέτρεπον νὰ δραπετεύωσιν.

Οἱ ἀγιάδες μάλιστα, καὶ αὐτὸς ὁ πασᾶς, ἐπιθυμοῦντες, ὡς φαίνεται, νὰ περιστέλλεται ὁ ἀτίθασσος ὄχλος, ἐπενόησαν ἄλλον ἀναβολῆς τρόπον δικαιολογημένον καὶ εἰς τὴν ὀχλαγωγίαν τοῦ Σουδιανοῦ, ὥςε νὰ μὴν ἐπιτρέψωσι νὰ διαπραχθῇ ἀτόπημά τι τολμηρὸν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν

(α) Ἂν τὸ ὄνομα Χανία δὲν ἦναι παραφθορὰ τοῦ Χθονία, ὀνόματος ἀρχαίου τῆς Κρήτης, τότε πιθανὸν ὅτι ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπό τινος κατακτητοῦ Χάνη καλουμένου ἐπὶ Σαρακηνῶν, ὅτε ὑπέταξαν πρὸς καιρὸν τὴν Κρήτην. Τοιαύτη εἶναι τοὐλάχιστον ἡ παράδοσις·

ἀκριβῶς τί γίνεται ἀλλαχοῦ· διότι ἐπίσης ἐπτοοῦντο, μὴ ἐκτραχηλισθεὶς ἅπαξ ὁ ἀκράτητος ὄχλος, ἐπιτεθῇ ὕςερον καὶ κατ' ἐκείνων. Συνέτεινε δὲ ἡ νησίζουσα τῆς Κρήτης θέσις, κειμένη ἀπέναντι τῶν ἐπαναστάντων ναυτικῶν Ἑλλήνων, νὰ διακοπῇ ἐπὶ χρόνον τινὰ εἰς τοὺς λιμένας της πᾶσα μετὰ τῶν ἄλλων τουρκικῶν λιμένων συγκοινωνία, ἕνεκα τῶν ἀναφανέντων ἑλληνικῶν πλοίων ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἅτινα καθ' ἑκάςην μὲ ἀκάθεκτον ὁρμὴν διέσχιζον κατ' ἀρχὰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὑπεχρέωσαν λοιπὸν ἐπὶ ἀμοιβῇ τὸν ἐν Κυδωνίᾳ παροικοῦντα πρὸ ἐτῶν γέροντα Γάλλον Βαλέστραν, ὅπως μεταβὰς εἰς Κύθηρα, ἢ ἀλλαχόσε, πληροφορηθῇ μετ' ἀκριβείας περὶ τῶν γενομένων.

Ἐπανελθὼν ὁ Βαλέστρας τὴν 9. Ἰουνίου ἐκ Κυθήρων, ἐβεβαίωσεν εἰς τὸν περικυκλώσαντα αὐτὸν ὄχλον κατὰ τὴν πρώτην ἀπόβασίν του τὴν γενικὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας, καὶ τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν προόδους αὐτῶν· καὶ ἐπέδειξε σημαίαν τινὰ τῶν ἐπαναςατῶν, τὴν ὁποίαν ῥίψαντες κατὰ γῆς κατεπάτουν περιϋβρίζοντες. Παραχρῆμα δὲ ἐτράπησαν εἰς ἀδυσωπήτους σφαγάς, ἀχαλίνωτοι καταστάντες τοῦ λοιποῦ· ἔσφαξαν κατὰ πρῶτον ἐπίσημον ἀρχηγὸν συντεχνίας τινός, τὸν πατέρα τοῦ Μισαὴλ, τοῦ νῦν ἀρχιεπισκόπου Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀπαντωμένους εἰς τὰς ἀγυιάς· ἐξελθόντες δὲ τοῦ φρουρίου τὴν 11. τοῦ μηνὸς μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας, ἐφόνευον τοὺς περιοικοῦντας, τοὺς ὑπ' ἀγνοίας εἰσερχομένους ἐν τῇ πόλει, καὶ ἅπαντας τοὺς προστυγχάνοντες ἀδιακρίτως.

Τὴν 14. Τοῦρκος ὠμὸς καὶ θηριώδης, ὀνόματι Ταμπουρατζῆς, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑξήκοντα ἄνδρας ὡς πρωτοπαλλήκαρα, ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου, καὶ προέβη εἰς Κεραμεῖα (α), διὰ νὰ καταπράξῃ παρομοίας θηριωδίας· εὑρεθέντες

(α) Τμῆμά τι τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας χωρία τινὰ περιλαμβάνον, διαφόρου ὀνόματος ἕκαστον, τὸ σύνολον τῶν ὁποίων καλεῖται Κεραμεῖα.

ὅμως ἐνταῦθα ὁ Ἰωάννης Χάλης, ὁ Παπαδανδρέας, καὶ Μουτσογιάννης μὲ σαράντα περίπου ὁπλοφόρους ἐκ τῶν Ῥιζητῶν (α) καὶ Σφακιανῶν, προσέβαλον κατὰ πρώτην φορὰν τοὺς θρασεῖς ἐκείνους κατὰ τὴν θέσιν Λοῦλον. Οἱ Τοῦρκοι, μὴ ἐλπίζοντες ν' ἀπαντήσωσιν ἀντίστασιν, ἐχαρακώθησαν τὸ πρῶτον ἀπειλοῦντες καὶ γενναίως ἐναντιούμενοι· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν ἡ ἀπειλὴ καὶ ἀντίστασις εἰς ἐκείνους· ἔμελλον ἤδη νὰ εὕρωσι τολμηροὺς πολεμιστὰς, πνέοντας δικαίαν ἐκδίκησιν διὰ τὰς πρὸς τοὺς ἀδελφούς των ἀδυνάτους Ἕλληνας βιαιοπραγίας καὶ ἀδίκους φόνους· θαῤῥαλέως ἐπετέθησαν κατ' ἐκείνων οἱ Ἕλληνες. Στενοχωρηθέντες δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τῆς ἰσχυροτέρας βίας, ἐτράπησαν εἰς ἐπονείδιστον φυγήν· τοσοῦτον δὲ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ φόβου, ὥστε φεύγοντες ἔῤῥιπτον τὰ ὅπλα των· οἱ δ' Ἕλληνες ἐνθαῤῥυνθέντες ἐδίωκον αὐτοὺς μέχρι τῆς πεδιάδος, κάτωθεν τῶν Νεροκούρων, χωρίου ὀλιγώτερον τῆς ὥρας ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου· ἔπεσαν τότε ὀκτὼ Τοῦρκοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ θρασὺς ἀρχηγὸς Ταμπουραζῆς· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων οὐδεὶς, οἵτινες πρώτην φορὰν ἐλαφυραγώγησαν μετὰ εὐχαριστήσεως ὅπλα ἐχθρικὰ πολλῆς τιμῆς ἄξια.

Ἡ μικρὰ δὲ αὐτὴ νίκη, ἡ ἐκ τοιαύτης ἀψιμαχίας προελθοῦσα, ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάῤῥος πολὺ, καὶ ἐγένετο πρόξενος διὰ τὸ μέλλον λαμπροτέρων νικῶν· διότι εἰς μὲν τοὺς μέχρι τοῦδε ἀόπλους καὶ κατεπτοημένους ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ συλλογίζωνται, ὅτι δύνανται σὺν Θεῷ νὰ καταβάλωσι γίγαντα ἐχθρὸν, εἰς δὲ τοὺς ἐναντίους ἐπέφερε δειλίαν καὶ ἀθυμίαν· καὶ ἤρχισαν ἤδη νὰ πείθωνται, ὅτι ἐὰν οἱ ὑπήκοοί των ὁπλισθῶσιν ἅπαξ, ἀδύνατον νὰ ὑποφέρωσιν ὡς οἱ ἄοπλοι τὸν θάνατον ἀτιμωρητί· διὸ, ὡς παρακατιὼν θέλομεν ἰδεῖ, καθ' ἑκάστην ἔσπευδον δραστηρίως νὰ προλάβωσι τὸ ἐπικείμενον κακὸν, τὸ ὁποῖον καὶ δὲν ἠδυνή-

(α) Ῥίζαι καλοῦνται τὰ ὀρεινότερα τῆς Κυδωνίας μέρη, τὰ ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων, καὶ Ῥιζῆται οἱ τούτων κάτοικοι.

θησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ δὲ περισωθέντες ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὸ φρούριον διακήρυξαν, διὰ νὰ καλύψωσι τὴν αἰσχύνην τῆς ἥττης, ὅτι εἶδον τὰ ὄρη κεκαλυμμένα ἀπὸ Μοσχόβους φραγκοφορεμένους, καὶ ἀπὸ Μανιάτας φουστανελοφορεμένους.

Πρὸς ἐκδίκησιν δὲ τούτων, τὴν 15. τοῦ Ἰουνίου κατεπράχθη ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας φρικτὴ τραγικὴ σκηνή! Κλείσαντες θορυβωδῶς τὴν πύλην πρωΐθεν, ἐθανάτοναν εἰς τὰς ἀγυιὰς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀδιακρίτως ὡς κτήνη· μὲ ὁρμὴν θηριώδη ὥρμησαν εἰς τὰς χριστιανικὰς οἰκίας, καὶ ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν ἄνδρας, γυναῖκας, καὶ παιδία· ἦγον καὶ ἔφερον οὐ μόνον ταύτας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα τεχνουργεῖα καὶ ἐμπορεῖα· ἀθρόοι μὲ κραυγὰς παρεςάθησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπισήμου Ὀθωμανοῦ Κασιμαγᾶ, ὁπόθεν ἀπέσπασαν περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐν αὐτῇ καταφυγόντας διὰ νὰ διασωθῶσι, καὶ ἅπαντας τοὺς ἐφόνευσαν ἔμπροσθεν τῶν θυρῶν του, χωρὶς νὰ δυνηθῇ ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἐκεῖνος Ὀθωμανὸς νὰ διασώσῃ οὐδ' ἕνα ἐξ αὐτῶν. Αὐθαδέστεροι δ' ἔπειτα ἐπετέθησαν καὶ κατ' ἐκείνου, ἀπαιτοῦντες μεθ' ὕβρεων νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸν Γεώργιον Παπαδάκην, Εὐθύμιον Ψαρουδάκην, καὶ Ἰωάννην Κουβαρίτην, ἄνδρας εὐνοουμένους του, καὶ ἔχοντας ὅλα τὰ πιστὰ, τοὺς ὁποίους πρὸ ἡμερῶν τινων παρῄνεσε, καὶ ἐδραπέτευσαν. Ἐφόνευσαν δύο υἱοὺς περισφιγγομένους εἰς τὰς ἀγκάλας ταλαίνης μητρὸς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Λευθεραίων· ἔσφαξαν ἀνιλεῶς τὸν διερμηνέα τοῦ ἡγεμόνος Ἀποστολάκην καὶ τὸν Σταυράκην Σομαροῦπαν, ἄνδρας ἐπισήμους, τῶν ὁποίων τοὺς νεκροὺς ἔσυρον πρὸς ἐμπαιγμὸν μᾶλλον εἰς τὰς ἀγυιάς· καὶ ἀπήγαγον εἰς εἱρκτὴν γυμνοὺς καὶ ἀνυποδήτους τὸν ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας Καλλίνικον Σαρπάκην, τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων Γωνιᾶς καὶ Γουβερνέτου μετὰ πολλῶν ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, διαρπάσαντες καὶ βεβηλώσαντες θεῖα καὶ ἀνθρώπινα! Τριακόσιοι περίπου ἔπεσαν θύματα ἐκείνην τὴν τρομερὰν ἡμέραν ἔνδον τοῦ φρουρίου, ἐκτὸς τοσούτων ἄλλων ἐκ τῶν περιοίκων

καὶ παρατυχόντων, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν τὰς προτεραίας. Εἰς τὴν περίςασιν δ' ἐκείνην καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων εἰς χωρία, οἱ μὲν Θερισιανοὶ ἐφόνευσαν τὸν ἐπιστάτην τοῦ χωρίου των (σούμπασην), οἱ δὲ Πρασιανοὶ τὸν ἰδικόν των, ὡς καὶ οἱ Βαμιανοὶ τοῦ Ἀποκορώνου ἕτερον, καὶ ἄλλοι ἄλλους ἀλλαχοῦ· τότε δὲ ἤρχισαν καὶ οἱ Τοῦρκοι ν' ἀποσύρωνται εἰς τὰ φρούρια Κυδωνίας καὶ Σούδας, καταλιμπάνοντες καὶ ἐκεῖνοι εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰ κτήματα καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν.

Τοιαῦτα προσδοκώμενα καὶ ἀναπόφευκτα κακὰ εἶχον παρακινήσει τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας νὰ συνέλθωσι προηγουμένως εἰς Σφακία· εἰς τὴν συνάθροισιν δ' ἐκείνην εἶχον παρευρεθῇ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων, ὡς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν τινες, εἰς ὅσους ἦτον εὔκολον, διὰ ν' ἀποφασίσωσιν ἤδη ὁριστικώτερον περὶ τοῦ πρακτέου, ὥστε νὰ γίνωνται ἕτοιμοι, διὰ ν' ἀποσοβήσωσιν ἐκ τῶν ἐνόντων μέγα ἐπελευσόμενον δεινόν· διότι ὁ κίνδυνος προέβαινεν ἤδη φανερὸς ἐφ' ὅλων γενικῶς τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπαπείλει γενικὸν τὸν ἐξολοθρευμὸν αὐτῶν.

Ὁ Χατζῆ Ἰωάννης Πωλουδάκης, ὁ Ἀνδρέας Κριαρᾶς, οἱ ἀδελφοὶ Παναγιώτου Ἀναγνώστης καὶ Ἀνδρέας, ὁ Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης, ὁ Νικόλαος Ἀνδρουλακάκης, ὁ Μανοῦσος Παππαδάκης, ὁ Ἀνδρέας Φασούλης, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ καὶ Τσελεπῆς ἐπονομαζόμενος, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος, ὁ Ἰωσὴφ Καυκαλάκης, ὁ Ῥοῦσος Βουρδουμπᾶς, ὁ Ἀναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεώργιος Πωλογιαννάκης, ὁ Στρατῆς Πελιβάνης, ὁ Ἀναγνώστης καὶ Κωνσταντῖνος Μανουσογιαννάκαι, ὁ Χατζῆ Χιονιᾶς, ὁ Πέτρος Μανουσέλης, ὁ Σήφης Δασκαλάκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Δεληγιαννάκηδες Γεώργιος, Ἰωσήφ, καὶ Στρατῆς, παρευρέθησαν εἰς τὴν συνάθροισιν ἐκείνην ὡς ἐκ μέρους ἑκάστου χωρίου τῆς ἐπαρχίας, ὄντες καὶ οἱ διασημότεροι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν ὀρεινῶν Σφακίων.

Ἀπὸ δὲ τῆς Κυδωνίας παρευρέθησαν οἱ ἀδελφοὶ Χάλαι Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Θερίσου, οἱ Πρωτ-

μηδες, οἱ Παρασκευαῖοι, καὶ Πλάζιοι ἐκ τοῦ κεφαλοχωρίου τοῦ ὀνομαζομένου Λάκκοι, ὁ Παπαδανδρέας ἐκ τῶν Κεραμείων, ὁ Ἄνθιμος τῆς Χρυσοπηγῆς ἡγούμενος, ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος, ὁ Κωνσταντῖνος Γερακάκης (α), ὁ Εὐθύμιος Ψαρουδάκης καὶ Ἰωάννης Κουβαρίτης. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφακας Κωνσταντουδάκης, ὁ Ἰωάννης Σακίρης ἐκ τῶν Κεφαλάδων, ὁ Γεώργιος Παπαδάκης,

---

(α) Οὗτος διέμενεν ἔτι ἀπόγονος μετὰ τοῦ ἀνηλίκου ἀδελφοῦ του Εὐθυμίου, ὡς καὶ δύο θήλεα, ἡ Ἀναςασία καὶ Ἐλισάβετ, ἐκ τῆς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Χατζῆ Νικολιανῶν, ὡς ἤκουεν ἐν Κυδωνίᾳ, υἱὸς τοῦ δολοφονηθέντος Μανωλάκη Γερακάκη. Ὁ πατὴρ τοῦ Μανωλάκη Χατζῆ Νικολὸς, ὁ μᾶλλον εὔπορος τῶν Κρητῶν εἰς χρήματα καὶ κτήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ληξάσης ἑκατονταετηρίδος, εὐηργέτησε πολυτρόπως τὴν πατρίδα· πρῶτος αὐτὸς συνέστησε τὸ ἐν Κυδωνίᾳ ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐν καιρῷ τῶν φρικτῶν σπαραγμῶν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς ἀγρίας τυραννίας, ἀφειδήσας παντὸς κινδύνου· ἀνήγειρε νοσοκομεῖον, καὶ περιέθαλπεν ἐνδεεῖς· πρὸς εὐγνωμοσύνην δὲ οἱ Ἕλληνες συμπολῖταί του ἀνήρτησαν ἐν τῇ σχολῇ τὴν εἰκόνα του μετὰ θάνατον ὡς πρώτου ἱδρυτοῦ.

Ὁ υἱός του Μανωλάκης, ἀνὴρ μεγαλοπρεπὴς, διεδέχθη εὐγενῶς τὴν προστασίαν τῶν εὐεργετικῶν ἐκείνων καταστημάτων· καὶ ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὸ σχολεῖον βελτιώτερον πρὸς πλείονα ὠφέλειαν μὲ διδασκάλους σοφωτέρους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· Χεὶρ ὅμως βέβηλος ποταποῦ τινος Τούρκου ὑποκινηθέντος ὑπὸ παρομοίου ἐπισήμου τοῦ Γιαγιᾶ Ἀφεντάκη ὀνομαζομένου, φθονήσαντος τὴν ἐμπορικὴν τύχην καὶ πρόοδόν του, ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν Μανωλάκην, πυροβολήσασα ἐκεῖνον τὴν 5. Αὐγούστου 1801 ἔνδον τῆς πόλεως ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ καὶ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ.

Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, περὶ οὗ ὁ λόγος, παρευρεθεὶς εἰς τὴν ἐπανάστασιν, συνέδραμε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του ἀγῶνα, ἀπωλέσας πᾶσαν σχεδὸν τὴν πατρικὴν σημαντικὴν περιουσίαν του. Καὶ ἐν τούτοις, αὐτὸς οὗτος ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς δυστυχίας πενέστατος τῷ 1855 εἰς μέσας τὰς ἐλευθέρας Ἀθήνας. Τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀθλίων Κρητῶν, τῶν μοχθησάντων καὶ θυσιασθέντων ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας.

Σήμερον μετ' εὐχαριστήσεως πληροφορούμεθα ὅτι ἐπίσημοί τινες

ὁ ἐξ Ἁλικάμπων Γεώργιος Βελεζίνης, καὶ ὁ γέρων Γιάνναρης ἐκ τοῦ Προσνέρου. Ἀπὸ δὲ τὴν Λάμπην, ὁ Μελχισεδὲκ ἡγούμενος τοῦ Πρέβελη, οἱ ἀδελφοὶ Σουδεροὶ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης, καὶ ὁ Γεώργιος Σακκόῤῥαφος. Καὶ ἀπὸ τὴν Ῥεθύμνην ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος, ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ὁ Χ. Ἰωάννης Δαμβέργης, οἱ ἀδελφοὶ Σαουνάτσοι Ζώρζης καὶ Γρηγόριος, καὶ οἱ ἀδελφοὶ Χιονάκαι Στυλιανὸς καὶ Μιχαὴλ, παρόντων καὶ τῶν δύο διασήμων ἀδελφῶν Κουρμούληδων (α) Μιχαὴλ καὶ Γεωργίου, οἵτινες εἶχον δραπετεύσει ἐκ τῆς Γορτύνης, ὡς καὶ ἄλλοι

Ὀθωμανοὶ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης φροντίζουσι περὶ ἠθικωτέρας μορφώσεως, ἀποδοκιμάζοντες τὴν προτέραν των διαγωγήν· καὶ οὐ μόνον ἤρχισαν νὰ ἐξημερόνωνται καὶ νὰ γίνωνται κοινωνικώτεροι, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα των νὰ ἐκπαιδεύωσι μὲ ἑλληνικὰ καὶ γαλλικά.

(α) Ἡ Κουρμουλικὴ οἰκογένεια ὑπῆρχε παλαιὰ χρηστιανικὴ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐπίσημος, ἥτις ἐξετείνετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς ὀγδοήκοντα περίπου ἄτομα· Ἕδρα τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς ἦτο τὸ Κουσέ, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Γορτύνης, περιέχον περὶ τὰς ἑκατὸν οἰκογενείας, ἁπάσας χριστιανικάς. Οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Κουρμούληδων, ὡς καὶ ἄλλαι πολλαὶ οἰκογένειαι, εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην, κατὰ τὰς τρομερὰς ἐκείνας περιστάσεις ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς νήσου Κρήτης ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, νὰ ὑποκριθῶσιν ἀλλαγὴν θρησκεύματος· ἐπρέσβευον ὅμως ἀείποτε μυστικῶς μετὰ πολλῆς εὐλαβείας τὸ χριστιανικὸν δόγμα τῶν ὀρθοδόξων, τὸ ὁποῖον μετεδίδετο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν εἰς τοὺς ἀπογόνους ἐπιτηδείως. Εἶχον τοὺς εὐκτηρίους οἴκους των, καὶ ἐξετέλουν τὰ νενομισμένα τῆς θρησκείας, ἣν ἐλάτρευον ἐνδομύχως μὲ πολλὴν προφύλαξιν.

Τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ ἐπιζῶντες κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν δύο ἀδελφοί, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρεσβύτερος ἔφερεν εἰς τὸ φανερὸν Τουρκικὸν ὄνομα Χουσεήν, καὶ χριστιανικὸν Μιχαήλ, ὁ δ' ἕτερος ἐκαλεῖτο Τουρκιστὶ Γιουσούφης, χριστιανικῶς δὲ Γεώργιος· ἦσαν οἱ εὐπορώτεροι τῆς Γορτυνίας εἰς κτήματα καὶ εἰς κτήνη, ἔχοντες μεγίστην ἐπιῤῥοὴν εἰς τὸ μέρος των·

Ὁ Μιχαήλ, νοημονέστερος καὶ δραστηριώτερος ὤν, διέφευγε πολλὰς κατηγορίας περὶ ἑτεροδοξίας δῆθεν καὶ περὶ ἄλλων διὰ πολλῶν μέσων, καὶ διὰ τῶν εὐφυῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας κατεγίνετο νὰ διατη-

ἐξ ἄλλων τῆς Κρήτης μερῶν. Οὗτοι ἐπικαλεσθέντες τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, συναπεφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι, διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἐπαπειλουμένην ἐξόντωσιν ἑαυτῶν, τῶν ἀδελφῶν των χριστιανῶν, καὶ τῶν τέκνων των!

Ἔγεινε δὲ τότε ἡ πρότασις ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου νὰ συστήσωσι καὶ κοινὸν ταμεῖον· καὶ συνεισέφερεν καθ' ἃ δυνάμεως εἶχεν ἕκαστος, διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς

ρῇ μὲ τὰς καθισταμένας Ἀρχὰς, καὶ μὲ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας, τὰς ὁποίας κατὰ καιρὸν ἐνήργουν οἱ ἐχθροὶ τῆς οἰκογενείας των. Ἦτον ἀπτοήτος διώκτης τῶν τυραννούντων, καὶ θερμὸς προστάτης τῶν τυραννουμένων συναδέλφων του χριστιανῶν· διὰ τοῦτο, καὶ ὅτε κατεμηνύθη περὶ τὸ 1814 εἰς τὸν Χατζῆ Ὀσμὰν πασᾶν ἐπὶ φόνῳ Τούρκων καὶ ἑτεροδοξίᾳ, ἀπηλλάχθη, εὐφυῶς ἀπολογηθεὶς ὅτι· "ἐνήργησα νὰ φονευθῶσι τοιοῦτοι Τοῦρκοι, οἵτινες εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, καὶ περιουσίαν τῶν ὑπηκόων τῆς κραταιᾶς Βασιλείας μας, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε καὶ ὑμᾶς αὐτὴ ἡ Βασιλεία σήμερον νὰ ὑπερασπισθῆτε". Ἀντὶ δὲ νὰ τιμωρηθῇ τότε, ἐβραβεύθη παρ' ἐκείνου μὲ διαταγὴν, ἥτις ἐχορήγει αὐτῷ περισσοτέραν δύναμιν ἐξουσίας κατὰ τὴν Γορτύνην, καὶ μὲ τὸ σύνηθες Τουρκικὸν δῶρον, τὸ ἐπανωφόριον (μπινίσι) λεγόμενον.

Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης εἶχε μυηθῇ τὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρό τινων μηνῶν, πρὶν ἡ ἐκραγῇ αὕτη, ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου Γρηγορίου Καλλονᾶ, καὶ ἠσπάσθη τὴν ἰδέαν εὐχαρίστως. Ἐπεριφρόνησε δόξαν καὶ ἐπιῤῥοὴν, ἣν ἔχαιρε, πύργον μεγαλοπρεπῆ εἰς τὸ χωρίον του, καὶ περιουσίαν λαμπρὰν, κηρυχθεὶς θερμὸς προστάτης τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, καὶ ὑπομείνας τὰ μεγαλείτερα δυστυχήματα τῆς ἐπαναστάσεως ἀγογγύστως· ἐξηπάτησεν ἐπιδεξίως εἰς Τυμπάκιον καὶ Πομπηΐαν, χωρία τῆς Γορτύνης, πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀρχὴν, οἵτινες ἀπῄτουν τὴν συνδρομήν του ὡς πιστοῦ ὁμοθρήσκου διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς χριστιανούς· καὶ οὕτω διέσωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον περὶ τοὺς χιλίους διακοσίους χριστιανοὺς, τοὺς ὁποίους διὰ τῆς ἐνεργείας του μετεκόμισαν δύο πλοῖα Σφακιανῶν περὶ τὰ μέσα Μαΐου εἰς Σφακία, ὁπότε τέλος ἀνεχώρησε καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν ὅρμον Ζωνάρι καλούμενον τῆς Γορτυνίας. Ἐφεξῆς δὲ θέλομεν εὑρίσκει τὸν Κουρμούλην ἄριστον μαχητήν.

πρώτας τῆς πατρίδος ἀνάγκας. Ἐξελέχθη δὲ ταὐτοχρόνως ἐξ ἁπάντων καὶ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τὸν Γ. Παπαδάκην, Α. Παναγιώτου, καὶ Στρ. Πελιβανάκην, ἥτις παραλαβοῦσα μέρος τῶν συναχθέντων χρημάτων, ἀπῆλθε παραχρῆμα εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ προμηθευθῇ πολεμεφόδια καὶ ὅπλα. Ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐνταῦθα τοιαῦτα; Ὀλίγα τινὰ μόνον ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξαπέστειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην.

Ἀπῃτεῖτο βεβαίως νὰ γνωρισθῶσιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὅπλων· καὶ νὰ τάττωνται οἱ στρατιῶται ὑπὸ γνωστὴν σημαίαν ἕκαστος· καὶ ὡς τοιοῦτοι διωρίσθησαν οἱ ἐφεξῆς· ὁ μὲν Α. Παναγιώτου, Γ. Δασκαλάκης, καὶ Α. Φασούλης ἔχοντες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν των τοὺς Ἀνωπολίτας (α) ἅπαντας, ὤφειλον νὰ ἑνωθῶσι μὲ τοὺς Χάληδας εἰς τὸ Θέρισον, καὶ μὲ τὸν Σήφακαν εἰς Μελιδόνιον, καὶ ν' ἀντιπαρατάττωνται ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Κυδωνίας· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ Α. Μανουσογιαννάκης μὲ τοὺς Ἰμβριώτας, νὰ προσβάλλωσι τὸν Ἁλιδάκην εἰς τὸ Πρόσνερον καὶ λοιποὺς Τούρκους τοὺς εὑρισκομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, ἔχοντες συνεργοὺς τὸν Ἰωάννην Σακίρην ἐκ τῶν Κεφαλάδων, τὸν Γεώργιον Βελεζίνην ἐκ τῶν Ἁ-

---

(α) Ἡ ἐπαρχία τῶν Σφακίων διῃρεῖτο εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ ἓν ὑπῆρχε τὸ τῆς Ἀνωπόλεως, περιέχον ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Ἀνώπολιν χωρία, κείμενα πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὴν πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παραλίαν.

Ἡ σημερινὴ ὀνομασία Σφακία πιθανὸν ὅτι εἶναι λέξις παρεφθαρμένη ἀπὸ τὴν παλαιὰν πόλιν Φοῖνιξ ἢ Φοινικία, τῆς ὁποίας ἐρείπια φαίνονται ἔτι πρὸς τὸν λιμένα Λουτρὸν, ἥτις καὶ μέχρι σήμερον Φοινικίας καλεῖται, καὶ ὑπῆρχεν ἐξηρτημένη τὸ πάλαι ἀπὸ τὴν τῶν Λαμπαίων πολιτείαν· ἀκρόπολις δὲ ἐκείνης ἦτο βεβαίως ἡ νῦν Ἀνώπολις· περὶ ταύτης ἀναφέρει καὶ ὁ ἱερὸς Λουκᾶς εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Φοίνικα καλέσας, ἔνθα διηγεῖται περὶ τοῦ κινδυνώδους πλοῦ τοῦ Παύλου εἰς Ῥώμην. Ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων εἶχεν ἡ Φοινικία καὶ χωριστὸν ἐπίσκοπον διὰ τὴν ἐπισημότητά της.

λικάμπων, καὶ τὸν Γζάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου. Ὁ Γεώργιος Δεληγιαννάκης, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς συνεγχωρίους των, καθὼς καὶ ὁ Γεώργιος Σουδερὸς μὲ τοὺς Λαμπαίους νὰ κινηθῶσι ταὐτοχρόνως ἐναντίον τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων· καὶ νὰ προσλάβωσι βοηθὸν τὸν Ἰωάννην Δρουλίσκον μὲ τοὺς ὅσοι τῶν Ῥεθυμνίων Ἑλλήνων διετήρησαν ὅπλα· ὁ δὲ Ῥοῦσος Βουρδουμπᾶς καὶ Γεώργιος Πωλογιαννάκης, ὁ ὕστερον ἐπικληθεὶς Πωλογεωργάκης, μὲ τοὺς Προσγιαλίτας (α), τοὺς Κωμηθιανοὺς καὶ Μουρζώτας, ὡς καὶ ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατετάχθη καὶ ὁ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ἀνεδέχθησαν νὰ ἐπιτηρῶσι τὰ κινήματα τῶν κατὰ τὴν Γορτύνην Τούρκων, καὶ τῶν ἐξορμώντων ἐκ τοῦ Ἡρακλείου (β). Διωρίσθησαν ὅμως καὶ οὗτοι νὰ συνεκστρατεύωσι τὸ πρῶτον μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅταν ἡ ἀνάγκη ἐπέλθῃ, κατὰ τῶν Ῥεθυμνίων. Οὕτω διετάχθησαν τὸ πρῶτον μεταξύ των οἱ ὁπλαρχηγοί.

Πρὶν δ' ἔμβωμεν εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προείπωμεν ὁποῖα ἦσαν τὰ ἐφόδια τῆς προπαρασκευῆς, δι' ὧν οἱ Κρῆτες Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι κατὰ Τούρκων πολυπληθῶν, ἰσχυροτάτων καὶ καλῶς προπαρεσκευασμένων, οἵτινες ἐπαπείλουν τὸν ἐξολοθρευμὸν γενικῶς ἁπάντων τῶν ὑποχειρίων χριστιανῶν.

Διὰ νὰ ἔμβωσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης εἰς τοσοῦτον ἄνισον ἀγῶνα, ἐχρειάζοντο νὰ ἔχωσιν ὁπωσοῦν τὰ πρὸς πόλεμον ἀναποφεύκτως ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ ποῦ ἦσαν τοιαῦ-

---

(α) Ἡ κώμη Πρόσγιαλος, ἥτις καὶ χώρα τῶν Σφακίων καλεῖται, τῆς ὁποίας γέννημα εἶναι ὁ Βουρδουμπᾶς, κεῖται παρὰ τῇ ἀκτῇ ἀπέναντι πρὸς ἀνατολὰς τοῦ λιμένος Λουτροῦ.

(β) Ἦτο τὸ πάλαι ἐπίνειον τῆς μεγαλουπόλεως Κνωσσοῦ, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀνηγέρθη ἔπειτα ὁ λεγόμενος Χάνδαξ, ἐξ οὗ καὶ ἡ Κανδία, φρούριων ὀχυρώτατον διὰ τοὺς ἰσχυροὺς προμαχῶνάς του, ἀνεγερθέντα διὰ μεγάλης δαπάνης τῶν Ἐνετῶν, καὶ εἶναι Μητρόπολις μέχρι σήμερον τῆς Κρήτης κειμένη εἰς τὴν κατ' Ἄρκτον παραλίαν.

τα; Οἱ Τοῦρκοι προλαβόντες ἀφῄρεσαν ἀπὸ τοὺς κατὰ τὰς ἐπαρχίας Ἕλληνας μὲ φρικτὰς βιαιοπραγίας ὅσα ὅπλα τυχὸν εἶχον, εἴτε ὡς ποιμένες πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν, εἴτε διὰ κυνηγέσιον, ἢ ἄλλην χρείαν. Ἔσπευδον δὲ ν' ἀφαιρέσωσι ταῦτα καὶ ἀπὸ τοὺς ὀρεινοὺς Σφακιανοὺς, τοὺς ὁποίους ὑπώπτευον μᾶλλον, ἀλλ' αὐτοὶ ἐπὶ διαφόροις δεδικαιολογημέναις προφάσεσιν ἀπέφευγον νὰ τὰ παραδώσωσιν.

Οἱ Κρῆτες εἰς δεινὴν θέσιν εὑρεθέντες ἐσυμβουλεύθησαν καὶ πρότερον πολλάκις τὰς ναυτικὰς νήσους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, αἰτήσαντες τὴν συνδρομήν των προσωρινῶς εἰς τὰ ἀναγκαιοῦντα καὶ ναυτικήν τινα δύναμιν· ὅθεν καὶ σφάλλει ὁ Κύριος Τρικούπης, λέγων, ὅτι οἱ Κρῆτες ἔμειναν ἀδιάφοροι. Ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐνταῦθα ταῦτα κοινά; Τὰ ᾄσματα τοῦ Φεῤῥαίου περὶ ἐλευθερίας ἦσαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ πρῶτα ἐφόδια τῆς ἐγέρσεώς της· μὲ ταῦτα ἐνθουσίαζε καὶ ἀνεῤῥίπιζε τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν καὶ ὁ εὔφωνος Στέφανος Χάλης, κρούων ἐν Θερίσῳ τὴν φόρμιγγά του. Οἱ σκεπτικοὶ προὔχοντες τῆς Ὕδρας, ἀναλογιζόμενοι τὸν γενικὸν ὄλεθρον, εἰς ὃν διέτρεχεν ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς, προέτρεπον αὐτὸν νὰ πολιτεύεται φρονίμως τοὺς Τούρκους, ἑωσοῦ ἐπέλθῃ εὐνοϊκωτέρα περίστασις.

Ἦλθε τέλος πάντων ἡ κρίσιμος ὥρα, καθ' ἣν οἱ ὀχλαγωγικοὶ Τοῦρκοι, μὴ ὑπακούοντες οὔτε εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν, οὔτε εἰς προτροπὰς τῶν συνετωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἐβουλεύθησαν βουλὴν πονηρὰν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν, ἢ ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι τὴν ἄδικον ἐξαγριωμένην μανίαν τῶν κρατούντων Τούρκων, σφαζόμενοι ἀδυσωπήτως ὡς κτήνη καὶ αἰχμαλωτιζόμενοι δεδεμέναις χερσὶν, ἢ ὤφειλον νὰ ὑπερασπίσωσι φυσικῶς ἑαυτοὺς, τὰς γυναῖκας, καὶ τὰ τέκνα των, καταφυγόντες καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μικρὰς καὶ εὐτελεῖς δυνάμεις των. Ἀπροετοίμαστοι λοιπὸν οὕτω, καὶ ἐγκαταλελειμμένοι εἰς μόνους ἑαυτοὺς, εἰσῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα· καὶ ὁ κραταιὸς Θεὸς ἐδυνάμωσε τοὺς ἀδυνάτους κατὰ τῶν δυνατῶν.

Τὰ πολεμεφόδιά των δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄλλα, εἰμὴ σαράντα βαρελάκια πυρίτιδος, ἤτοι ὀκάδες 360, ἡ ὁποία εὑρέθη ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ 'Ανδρέου Φασούλη ἀπερχομένῳ πρὸς ἐμπορείαν εἰς 'Αλεξάνδρειαν· καὶ ὅση ποσότης μικρὰ αὐτῆς εὑρέθη εἰς δέκα πλοῖα Σφακιανῶν προσωρμισμένα τότε εἰς Λουτρὸν δι' ἐφόδια τοῦ διάπλου των, ἔτι δὲ τὰ ὅσα εἶχον οἱ Σφακιανοὶ φυσέκια πρὸς χρῆσιν τῶν ἰδίων ὅπλων, καὶ ἄλλοι τῶν Κρητῶν, ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ κρύψωσιν ὅπλα κατὰ τὰς σκληρὰς ἀπαιτήσεις τῶν συνακτῶν Τούρκων, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἠδυνήθη ὁ Κουρμούλης νὰ ἐξαγάγῃ τοῦ 'Ηρακλείου, ἣ εἶχε πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ἕνεκα τῆς προτέρας του διαγωγῆς. καὶ τέλος ὀλίγα τινὰ, ὅσα ἐπρομηθεύθη ὁ προνοητικὸς Β. Χάλης εἰς Θέρισον, ἅμα ἐγνώσθησαν τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν 'Ελλήνων κινήματα. Ποῦ δὲ ὁ μόλυβδος καὶ ὁ χάρτης; Τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ βαρύδια τῶν στατήρων, καὶ ὅ,τι ἕτερον τοῦ εἴδους τούτου εὑρίσκετο πρόχειρον, ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν χαρτουσίων ἢ φουσεκίων. 'Ο δὲ Κρὴς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἠγόραζε δι' ἰδίας δαπάνης ἀντὶ τριῶν, τεσσάρων, ἢ καὶ πέντε 'Ισπανικῶν ταλλήρων ἑκάστην ὀκᾶν πυρίτιδος, διὰ νὰ μάχεται κατ' ἐχθρῶν, ὑπὲρ πατρίδος καὶ πίστεως, καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ.

Μετρητὰ πρὸς τούτοις ἦσαν τὰ ὅπλα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, δι' ὧν ἐπέδειξαν τὴν πρώτην ἀντίστασίν των, οὐχὶ βεβαίως πλειότερα τῶν 1200, ἐξ ὧν τῶν μὲν Σφακιανῶν ἦσαν περὶ τὰ ὀκτακόσια, οἱ δὲ ὀρεινότεροι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κυδωνίας, Λάμπης, 'Αποκορώνου καὶ 'Ρεθύμνης ἔφερον τὰ λοιπὰ, ὅσοι, ὡς εἴπομεν, τὰ εἶχον κρύψει ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρχεν ἡ ὅλη ὁπλιτικὴ δύναμις τῶν 'Ελλήνων Κρητῶν.

'Η κατάστασις τῶν ἐκτεθέντων πραγμάτων δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὸ ὅτι δὲν ἐπείθοντο εὐλόγως οἱ πρόκριτοι τῶν Σφακίων κατ' ἀρχὰς νὰ ἐγείρωσιν εἰς τὰ ὅπλα τὸν λαόν των, διανοούμενοι περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες ἀπέβλεπον πρὸς ἐκείνους, τῶν ὁποίων

ἡ θέσις ὑπῆρχεν ὅλως διαφορετικὴ καὶ κατὰ τὸν ὁπλισμὸν καὶ κατὰ τὴν ὀχυρότητα· δὲν ἦσαν ὅμως ἀχώριστοι καὶ ἀπὸ τὸ γενικὸν τότε πνεῦμα τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· καὶ εἶχον ἀσπασθῆ προθύμως τὴν ἐπαναστατικὴν ἰδέαν, περὶ ἧς εἶχον μάθει καὶ παρ' ἄλλων καὶ παρά τινος Κρητὸς Νικολάου Βαρελτζόγλου, ἢ Καρατζᾶ ἐπονομασθέντος, ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ των. Τὸ φρόνημά των ἀποδεικνύει ἡ ἐπίμονος ἄρνησις νὰ μὴ παραδώσωσιν ὅπλα εἰς τὰς συνεχεῖς ἀπειλητικὰς τῶν Τούρκων ἀπαιτήσεις ὡς ἐχέγγυα τῆς πρὸς ἐκείνους πίστεώς των, καὶ τὸ ὅτι εὐχαρίστως ἐδέχοντο ἐν τῇ ὀρεινῇ ἐπαρχίᾳ των πολλοὺς ὁπλοφόρους, κατελθόντας πρότερον ἀπὸ ἐπαναστατημένην χώραν, τὴν Πελοπόννησον.

Εἰς τί δ' ἀποβλέπει κυρίως ἡ διήγησις τούτων; διὰ νὰ ἀποκρούσωμεν ὡς ἄδικον τὴν μομφὴν κατὰ Κρητῶν τοῦ Κ. Τρικούπη, τὴν ὁποίαν ἀπηντήσαμεν εἰς τὸ Α.' βιβλίον τῆς ἱστορίας του (Κεφ. 12, σελ. 226), ἔχουσαν οὕτως· « Ἂν καὶ ἐξηκολούθει ἡ ἐπανάστασις καθ' ὅλην τὴν » Ἑλλάδα, καὶ διεδόθη εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ πλοῖα ἐνεφα» νίζοντο μὲ ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὰ παράλια τῆς » Κρήτης, οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν πεδινῶν, » καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν, δὲν ἐσείσθησαν παντάπασιν. » Οἱ Κρῆτες ἐσείσθησαν καὶ ἐκινήθησαν καθ' ὁλοκληρίαν, καὶ ἡτοιμάσθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἅμα ἤκουσαν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὅπλων. Ἀλλ' ἐγνώριζεν ἆρά γε, ὅτι ἡ Κρήτη περιεῖχεν ἀνδρειοτάτους Τούρκους, τοὺς ὠμοτέρους τυράννους τῆς ὅλης Ἑλλάδος, καὶ ἀρειτόλμους πολεμιστάς; Οἱ Κρῆτες, φιλελεύθεροι ὄντες, συνεκινοῦντο ὁσάκις καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἔδραττον ὅπλα ὑπὲρ ἐλευθερίας· μαρτυροῦσι δὲ περὶ τούτου καὶ τὰ παθήματά των ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν τῷ 1770, ὅτε ἐπανέστη ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἐπὶ τοῦ Ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἐνεφανίζοντο πολλοὶ τοιοῦτοι ἔνοπλοι εἰς Σφακία, ἐν οἷς ἦσαν ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ Νικόλαος καὶ Βασίλειος Δακκιῶται, ὁ Σταῦρος

Ἀνδρακὸς, ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης, ὁ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ὁ Νικόλαος Ζαβόλας, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, καὶ Νικόλαος Ζερβὸς, ἄνδρες φιλοπόλεμοι καὶ κεκηρυγμένοι πολέμιοι τῆς τυραννίας κατὰ τὴν Ἀσίαν οἱ πλείωτεροι, οἵτινες ἐνθουσιάζοντες τοὺς Κρῆτας μὲ τὰς διηγήσεις των περὶ θριάμβων καὶ προόδων τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων, διηρέθιζον τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν, καὶ τοὺς προητοίμαζον εἰς τὰς νίκας. Ἐκ τῶν ῥηθέντων οἱ τελευταῖοι δύο ἦσαν μόνον μὴ Κρῆτες, ὁ μὲν Ζερβὸς ἐκ τῆς Ἐλευσῖνος τῆς Μεγαρίδος, ὁ δὲ Σουλιώτης Κωνςαντινουπολίτης, καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες ἐξησκημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν, οἵτινες συνεμέθεξαν εἰς μάχας καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀριστεύσαντες, ἔνθα συνώδευσαν τὸν συναῖτερον Νικόλαον Κριζώτην Εὐβοέα, ὁπόθεν κατῆλθον εἰς Κρήτην ἐν καιρῷ διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ τὴν τυραννουμένην μητρίδα των.

Ἀφοῦ τέλος ἔλαβε χώραν ἡ κατὰ τὸν Δοῦλον πρώτη ἐκείνη εὐτυχὴς ἀψιμαχία, καὶ κατόπιν ἡ τρομερὰ σφαγὴ τῶν ἐν Χανίοις χριστιανῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐξῆλθον τὴν 17. τοῦ μηνός· καὶ μέρος μὲν ἐπορεύθησαν εἰς χωρίον Μουρνιαῖς τῆς Κυδωνίας, ὁ δὲ Ἀλῆ Σοφτᾶς καὶ ὁ Τσαουρούνης μὲ ἑπτακοσίους περίπου κατέλαβον τὸ ἀπέναντι τῆς Σούδας χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου Καλύβα ὀνομαζόμενον. Ἀπέστειλαν δὲ οὗτοι ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐπικουρίαν εἰς τὸν Ἀλιδάκην, διὰ νὰ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρὸν προπύργιον τὸν ὀχυρώτατον πύργον (α) τοῦ Προσνέρου

(α) Τὸ χωρίον Πρόσνερον κεῖται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ, ὅθεν ἀνέρχονται πρὸς τὴν Κράπην, ἀνῆκον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου· ἐν αὐτῷ ἵστατο ὁ ὀχυρώτατος πύργος ὡς ἰσχυρὸς προμαχὼν, τὸν ὁποῖον κατέστρεψαν οἱ Σφακιανοὶ, ἅμα ἀνεχώρησαν οἱ πολιορκηθέντες. Ὁ κύριος τοῦ πύργου Ὀθωμανὸς Ἀλιδάκης καλούμενος ἦτον ἐκ τῶν εὐπόρων τῆς Κρήτης εἰς κτήματα καὶ εἰς ποίμνια μᾶλλον, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχον πάντοτε ἐπιβλαβεῖς ἔριδας οἱ ὀρεσίβιοι Σφακιανοὶ, καὶ πρὸ πάντων οἱ γείτονες Σκυφιῶται.

ἐναντίον τῶν Σφακιανῶν, τοὺς ὁποίους ἐφοβοῦντο μᾶλλον εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν διὰ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν των, καὶ τὴν ὕποπτον διαγωγὴν, ἣν παρεῖχον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπέφευγον, ὡς προείπαμεν, νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Ἦτο λοιπὸν ἀναγκαιότατον διὰ τοῦτο νὰ προσβάλωσι τάχιον τοὺς ἐν Καλύβαις Τούρκους.

Ἅμα δ' ἔμαθον εἰς Σφακιὰ τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης μὲ μέρος Ἀνωπολιτῶν ἀνεπέτασε πρῶτος σημαίαν ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ἑνωθεὶς μὲ τὸν Σήφακαν εἰς Μελιδόνιον, χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου· ὁρμήσαντες δ' ἐντεῦθεν ἐξεδίωξαν ἀπὸ Πεμόνια, Νεοχῶρι, Φρὲ καὶ τὰ λοιπὰ γειτονικὰ χωρία τοὺς ἐνοικοῦντας Τούρκους, φονεύσαντες καὶ ἐξ αὐτῶν τινας, καὶ καύσαντες τὰ ὀχυρὰ οἰκήματά των.

Αὐθημερὸν ἐπαρουσιάσθη μὲ σημαίαν ἀναπεπταμένην καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης εἰς Πρόσνερον· προσέβαλεν οὗτος τοὺς περὶ τὸν Ἀλιδάκην, ἀντισταθέντας τὸ πρῶτον καρτερικῶς, καὶ τοὺς ἐστενοχώρησεν ἐπὶ τέλους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὸν πύργον. Ἀφοῦ δὲ ἔστησε πολιορκητὰς κατ' αὐτῶν, παραλαβὼν τοὺς ὁπλοφόρους Ἀλικαμπίτας, τοὺς ἤδη ὁπλιζομένους Ἀποκορωνίτας, τὸν Σακίρην μὲ τοὺς παρευρεθέντας Κεφαλιανοὺς, καὶ ὅσους ἐκ τῶν Σφακιανῶν εἶχε περὶ ἑαυτὸν, καὶ ἐλθὼν συνῆψε μάχην πλησίον τοῦ χωρίου Σίβαρα ἢ Τσιβαρὰ, ὅπου προέβησαν ἐκ τῶν Καλύβων οἱ Τοῦρκοι νὰ τὸν ἀπαντήσωσιν. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης κατέστη ἡ ἀμοιβαία ἄμυνα· καὶ νῦν μὲν ἐξώρμων οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν ὑπεναντίων, νῦν δὲ οὗτοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐπιμένοντες καρτερικῶς νὰ καταστρέψωσιν αὐτοὺς, ἀνθρώπους πρὸ μικροῦ ὄντας τεταπεινωμένους· ἐλάμβανον δὲ μετὰ πολύωρον ἀντίστασιν οἱ Τοῦρκοι τὴν ὑπεροχήν· καὶ ἐγγὺς ἤδη ἦτον ὁ Πρωτοπαπαδάκης να τραπῇ εἰς ὀπισθοπόρησιν, ὅτε ὁ Δασκαλάκης καὶ Σήφακας ἐπελθόντες δρομαῖοι ἐκ Μαχαιρῶν, ἔνθα ἦσαν προχωρημένοι, καὶ ἐπιτεθέντες ὄπισθεν εἰς Καλύβας ἀπροσδοκήτως, ἐπροξένησαν θόρυβον εἰς τοὺς πολεμίους. Προσβληθέντες δ' ἀμφοτέρωθεν καὶ καταστενο-

χωρηθέντες, οἱ μὲν ἐῤῥίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, εἰσπηδήσαντες εἰς τὰς προσωρμισμένας παρὰ τῷ αἰγιαλῷ λέμβους, διὰ νὰ εὕρωσι σωτηρίαν εἰς τὴν Σοῦδαν, οἱ δ' ἔφευγον τὴν εἰς Χανία ἄγουσαν ὁδόν· καὶ οὕτω διελύθη ἡ δευτέρα σκηνὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Τριάκοντα καὶ ἓξ Τοῦρκοι ἔπεσαν εἰς ἐκείνην τὴν συμπλοκὴν, ἐκτὸς τῶν πνιγέντων εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ Ἕλληνες μόνον δύο· ἀφῆκαν δὲ οἱ πρῶτοι πολεμεφόδια καὶ ὅπλα (α) εἰς τοὺς νικητάς· μικρὰ ἐγένετο πραγματικῶς ἡ φθορὰ, ἀλλ' ἠθικῶς ἐπηρέασεν ἡ μικρὰ ἐκείνη νίκη εἰς ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη.

Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα κατέλαβεν ὁ Δασκαλάκης, ἔχων συναρωγὸν τὸν Σήφακαν, τὴν Μαλάξαν, χωρίον λίαν ὀχυρὸν, κείμενον ἐπὶ ὀροπεδίου ἐπέκεινα τῆς μιᾶς ὥρας ἀπέχοντος μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ φρουρίου Κυδωνίας· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης στραφεὶς ἐκεῖθεν παραυτίκα εἰς τὸ μικρὸν φρούριον τοῦ Ἁλμυροῦ, κείμενον ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, ἀπέναντι εἰς δυσμὰς τοῦ φρουρίου Ῥεθύμνης, τινὰς μὲν ἐκ τῆς φρουρᾶς ἐφόνευσε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξεδίωξε· κατεκρήμνισε δὲ τὰ δυνατώτερα μέρη τοῦ φρουρίου, καὶ μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δύο μεγάλης ὁλκῆς κανόνια εἰς Πρόσνερον, διὰ νὰ πυροβολῇ τὸν πολιορκηθέντα πύργον.

Συγχρόνως ὁ Βασίλειος Χάλης καὶ Α. Φασούλης κατέλαβον τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν, κειμένην μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ εἰρημένου φρουρίου, ἐπὶ ἐρειπίων παλαιᾶς πόλεως κατὰ ἀπόστημα σχεδὸν ἴσον μὲ τὴν Μαλάξαν· ὁ δὲ Α. Παναγιώτου μὲ μέρος Ῥιζητῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν κατέλαβε τὴν ςρατιωτικὴν θέσιν τὴν καλουμένην Ἀποπηγάδι, κειμένην ἀπέναντι τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου

(α) Εἰς τὰς πρώτας μάχας παρηκολούθουν οἱ Κρῆτες ἄοπλοι, φέροντες ἐπ' ὤμων ῥόπαλα ἀντὶ ὅπλων, διὰ νὰ φοβίζωσι μακρόθεν τοὺς πολεμίους των· ἠγόραζον δὲ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων τὰ λαφυραγωγούμενα ὅπλα.

ἀνατολικῶς, ὅθεν ἦτον εὔκολον νὰ ἐπιτηρῇ καὶ ἀποκρούῃ τὰ κινήματα τῶν ἐκ αὐταῖς ἰσχυρῶν Τούρκων.

Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν, καθ' ἣν ἐγένετο ἡ σύγκρουσις εἰς Καλύβας, ἐκινήθησαν καὶ τῶν Μουρνιῶν οἱ Τοῦρκοι σπεύσαντες ν' ἀναβῶσι διὰ τῆς θέσεως Διγενῆ εἰς Κεραμεῖα· ἐπετέθησαν ὅμως κατ' ἐκείνων οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην ἐκ τῆς θέσεώς των, καὶ οἱ Κεραμιανοὶ, τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν ἀρχηγίαν ὁ Ἰωάννης Χάλης καὶ ὁ Παπαδανδρέας καὶ προσέβαλον ἐκείνους τοσοῦτον ἐπιμόνως, ὥστε κατηναγκάσθησαν νὰ τραπῶσι τάχιστα ἡττημένοι, καταλιπόντες νεκροὺς καὶ ὅπλα.

Τὴν 20. τοῦ μηνὸς ἐξῆλθον πάλιν ἀθρόοι, πορευθέντες ἐναντίον τῆς Μαλάξης, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκην· ἀλλ' εὑρόντες ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἀντετάχθησαν μὲν γενναίως, ἐτράπησαν ὅμως αὖθις μετὰ τρίωρον πεισματώδη μάχην, καταδιωχθέντες ἐπὶ πολὺ διάστημα τοῦ πεδίου, ἔνθα ἀφῆκαν περὶ τοὺς 15 νεκρούς.

Καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἐπεχείρουν τοιαύτας ἐξόδους, ἄλλοτε μὲν εἰς Βαρύπετρον ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν καὶ ἄλλων Ῥιζητῶν, τῶν ὁποίων ἡγεῖτο ὁ Α. Παναγιώτου, ἄλλοτε δὲ εἰς Κουσουνάρια ἐναντίον τοῦ Χάλη, νῦν μὲν εἰς Ἁγίαν Μαρίναν, νῦν δὲ εἰς Κερατίδι ἄνωθεν τῶν Μουρνιῶν· καὶ ἔσπευδον νὰ καταλάβωσι ταύτας τὰς θέσεις, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τοὺς ἀντιπάλους των· συνάπτοντες δὲ ἀψιμαχίας πεισματώδεις εἰς ταῦτα τὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι, ἐπέστρεφον ἡττημένοι μὲ ζημίαν, καὶ ἠγανάκτουν καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις. Οἱ δ' Ἕλληνες ἀπεναντίας νικῶντες, ἐδιδάσκοντο νὰ περιφρονῶσιν ἐκείνους· ὡπλίζοντο ὁσημέραι μὲ αὐτὰ τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων των· καὶ ἤρχισαν νὰ ὑπερτερῶσι μὲ τὰς συνεχεῖς νίκας των· διὰ τοῦτο δὲν ἐφείδοντο κινδύνων καὶ κόπων, διὰ νὰ διεκδικήσωσιν ἕκαστος τὰς προηγουμένας πολυειδεῖς ὕβρεις, ἀτιμώσεις, καὶ θανάτους, τὰ ὁποῖα ἔπραττον ἀκολάστως καὶ ἀτιμωρήτως οἱ Τοῦρκοι πρὸς αὐτούς, πρὸς τοὺς οἰκείους, καὶ πρὸς τοὺς φίλους των.

Τί δ' ἐγίνετο εἰς τοιαύτην φονικὴν περίστασιν καὶ εἰς

τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη; Ἂς ἔλθωμεν πρῶτον εἰς τὰ περὶ τὴν Ῥεθύμνην.

Καὶ οἱ Τοῦρκοι τῶν μερῶν τούτων, ἅμα ἔμαθον τὰς σφαγὰς καὶ λεηλασίας τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν γενομένας τὴν 15. τοῦ μηνὸς, ἐπίσης ἀκράτητοι ἔπραξαν καὶ ἐνταῦθα παραπλήσια τραγικά. Ἀφοῦ κατέσφαξαν ἔνδον τῆς πόλεως ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν ἀόπλων καὶ φιλησύχων Ἑλλήνων, ἐν οἷς καὶ τὸν Χ. Καλλέργην, καὶ Ἰωάννην Δεληγεώργην· Ἀφοῦ ἐπέδραμον μανιώδεις εἰς τὰς οἰκίας τῶν παρευρεθέντων καὶ ἀποδράντων (α), ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ τεχνουργεῖα καὶ ἐμπορεῖά των, καὶ ἐλεηλάτησαν ἅπαντα, τὰς μὲν γυναῖκας καὶ παιδία αἰχμαλωτίσαντες, τοὺς δὲ ἄνδρας φονεύσαντες· καὶ ἀφοῦ ἔσυραν σκληρῶς εἰς τὴν εἱρκτὴν τὸν ἐπίσκοπον Ῥεθύμνης Γεράσιμον Περδικάρην, τοὺς Ἡγουμένους τινῶν μοναστηρίων, καὶ ἄλλους κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, ὡσαύτως καὶ τὸν ἑλληνοδιδάσκαλον Ἰωάννην (β), ἔτρεχον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας εἰς τὰ πέριξ χωρία λεηλατοῦντες, αἰχμαλωτίζοντες, καὶ φονεύοντες τοὺς προστυγχάνοντας, ὅσοι δὲν ἐπρόφθαναν νὰ κρύπτωνται, ἢ νὰ διασώζωνται εἰς ὀρεινὰ μέρη.

Ἕως ἑξήκοντα ἀπέκτειναν εἰς Περιβόλια, χωρίον ἀπέχον μικρόν τι τοῦ φρουρίου, καὶ πλείστους ἄλλους εἰς τὰ χωρία Μαγουλᾶ καὶ Μαρουλᾶ, ἐν οἷς καὶ τὸν σεβάσμιον

(α) Πολλοὶ τῶν ἐπισημοτέρων πολιτῶν ἀπεχώρουν τῆς πόλεως κατὰ καιροὺς προηγουμένως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν ἁγίων Παθῶν, προφασιζόμενοι τὰς προσεγγιζούσας ἑορτὰς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν· καὶ ἀπηλλάχθησαν τοῦ κινδύνου, καταλιπόντες τὰς οἰκίας των, ὡς καὶ οἱ ἐν τῇ Κυδωνίᾳ, μεστὰς ἀγαθῶν.

(β) Καὶ οἱ Ῥεθύμνιοι Ἕλληνες διετήρουν φιλοτίμως ἐν τῇ πόλει των σχολεῖον Ἑλληνικὸν, ὡς καὶ ἀλληλοδιδακτικὸν, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, μετακαλεσάμενοι πρὸς πλειοτέραν βελτίωσιν ἐκ τοῦ περιφήμου τότε Γυμνασίου τῶν Κυδωνιῶν διδάσκαλον τὸν Ἰωάννην, ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ ἀρχιερέως τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅστις τὸ 1827 ἐγένετο καὶ ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης.

Γεώργιον ἱερέα τοῦ χωρίου. Ἀπέκτειναν ὡσαύτως εἰς ταῦτα τρεῖς νεάνιδας ἐξαισίου καλλονῆς, διὰ τὰς ὁποίας ἐφονεύθησαν πρότερον δύο ἐκ τῶν Τούρκων, σφοδρᾶς διεγερθείσης πρὸς ἀλλήλους ἔριδος, τίνες νὰ γίνωσιν αἰσχροὶ κύριοι ἐκείνων. Καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῶν περὶ τὴν Ῥεθύμνην ἐπαρχιῶν κατεπράχθησαν παραπλήσια τούτοις, ὥστε ἐλογίσθησαν τὰ πεσόντα θύματα καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰ πεντακόσια κατ᾽ ἐκείνας τὰς θλιβερὰς ἡμέρας, ἐκτὸς τῶν αἰχμαλωτισθέντων. Μόνος δὲ ὁ Χατζαλάκης, Τοῦρκος ὠμὸς καὶ θηριώδης, ἐφόνευσε πλείστους ἐκ τούτων, ἐπιπίπτων ὡς ἡ τίγρις ἐναντίον παντὸς ἀπαντωμένου ἐκ τῶν χριστιανῶν. Διεχωρίσθησαν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ἀπ᾽ ἀλλήλων καί τινες μὲν τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν διεσώζοντο εἰς Σφακία καὶ τὰ ἀπέναντι ὄρη, οἱ δὲ Τοῦρκοι κατέφευγον εἰς τὸ φρούριον τῆς Ῥεθύμνης.

Καθ᾽ ὃν δὲ χρόνον ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας οἱ Τοῦρκοι τὴν 17. τοῦ μηνὸς, καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης ὡσαύτως συνήχθησαν πολλοὶ εἰς ἅγιον Κωνςαντῖνον καὶ Ῥούστικα, χωρία περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα μεσημβρινοδυτικῶς τῆς πόλεως, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν καὶ διασκορπίσωσι τοὺς εἰς τὰς ὑπωρείας συναθροιζομένους ὁπλοφόρους Ἕλληνας. Ὁμοφώνως δὲ μὲ τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οὗτοι μὲν ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖναι δὲ ἐκ τῆς Ῥεθύμνης προεσχεδίασαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διευκολύνωσι τὴν εἰς Σφακία ἀνάβασίν των. Ἀλλ᾽ ὑπῆρχον ἀντίπαλοι ἰσχυροὶ, οἵτινες ἐματαίωσαν προθύμως καὶ ἐνταῦθα τὸν γενικὸν σκοπόν· ὡς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Σήφακας καὶ Δασκαλάκης κατεπολέμησαν τοὺς ἐξελθόντας εἰς Καλύβας, οὕτω καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατζιανοὺς, ὁ Γεώρ. Δεληγιαννάκης μὲ τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν, ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος καὶ Μανώλης Ῥουςικζιανὸς μὲ τοὺς ὁπλοφοροῦντας Ῥεθυμνίους προλαβόντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν συναθροισθέντων εἰς τὰ εἰρημένα χωρία Τούρκων· τοὺς διεσκόρπισαν κακῶς, καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ἐπιςραφῶσιν εἰς τὸ φρούριον· ἑπτὰ Τοῦρκοι ἔπεσαν τότε, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων οὐδείς.

Συγχρόνως δὲ ὁ Ἰσμαὴλ Κουντούρης καὶ Γλυμίδης, Ὀθωμανοὶ περίπυστοι ἐπ' ἐυδρίᾳ καὶ τόλμῃ, μὲ διακοσίους περίπου προέβαινον δι' ἄλλης ὁδοῦ δι' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ μόνοι νὰ ἐπιφέρουν τὸν θόρυβον εἰς τοὺς Σφακιανοὺς καὶ τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς ἤδη ὁπλιζομένους Λαμπαίους (Ἁγιο-Βασιλίτας), καὶ Ῥεθυμνίους. Ὁ Ῥοῦσος Βουρδουμπᾶς, ὁ Μ. Κουρμούλης, ὁ Γ. Σουδερὸς, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκείνους· καὶ τοὺς προσέβαλον ἰσχυρῶς εἰς ἅγιον Ἰωάννην, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης Καϋμένον ὀνομαζόμενον. Πεισματώδης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην σύγκρουσιν ἡ ἅμιλλα ἀνδρῶν γενναίως ἐναντιαυμένων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐριζόντων φιλοτίμως, τίνες νὰ ὑπερτερήσωσιν· ὥσπερ λέοντες ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι πολλάκις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἐστοχάσθησαν τὸ πρῶτον νὰ περιφρονήσωσι, καὶ ἐλάμβανον ἤδη τὴν ὑπεροχὴν, ἂν ὁ ἀγέρωχος Κουντούρης δὲν ἐφονεύετο, ἀπροφύλακτος ἐπιτεθεὶς κατὰ ἀντιπάλων περιχαρακωμένων, οἵτινες ταὐτοχρόνως ἀντεξώρμησαν κατ' ἐκείνου· ἔπεσον μετ' αὐτοῦ εἴκοσι δύο Τοῦρκοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γλυμίδης· καὶ ἀπώλεσαν δύω σημαίας, τῶν ὁποίων ἐγένοντο κύριοι οἱ στρατιῶται τοῦ Βουρδουμπᾶ καὶ Μελιδόνη. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσον τρεῖς, καὶ ἐπληγώθησαν ἑπτά. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ διέδωκε τὴν ἀθυμίαν, καὶ ἐπήνεγκε παραυτίκα τὴν ὀπισθοδρόμησιν εἰς τοὺς λοιποὺς, τοὺς ὁποίους ἀδιαφόρησαν οἱ νικηταὶ νὰ καταδιώξωσι περαιτέρω, ἀρκεσθέντες εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ περιβοήτου Κουντούρη.

Ἐματαιώθη λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν ἡ πρώτη ἐπίφοβος κίνησις τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπιστραφέντες εἰς τὸ φρούριον, ἐθρήνουν μᾶλλον διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχηγοῦ· ᾐσθάνθησαν δὲ ταὐτοχρόνως καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ὅτι δὲν εἶναι κτήνη οἱ ἄνθρωποι νὰ τοὺς σφάζωσιν, ὅταν θέλωσιν, ὡς ἐφόνευσαν πρὸ ὀλίγου τοὺς ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἀλλ' ἤδη ἔχοντες καὶ αὐτοὶ ὅπλα εἰς χεῖρας, μέλλουσι νὰ διεκδικῶσιν

ὡς ἄνδρες τὰς προτέρας κατ' ἐκείνων ὕβρεις, καὶ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἰδίαν ζωήν. Μὲ συνεχεῖς δὲ μετὰ ταῦτα ἀκροβολισμοὺς πανταχοῦ οἱ Ἕλληνες καὶ ἐνέδρας, περιώρισαν καὶ τοὺς Ῥεθυμνίους Τούρκους ἔνδον τοῦ φρουρίου των, οἵτινες ἀνυπομόνως δὲν ἔπαυον τοῦ νὰ ἐξέρχωνται συνεχῶς πρὸς καταδίωξιν τῶν νέων κηρυχθέντων αὐτῶν ἐχθρῶν.

Μετὰ τὴν ἀνώτέρω διήγησιν τῶν κατὰ τὴν Ῥεθύμνην συμβάντων, ἐπανερχόμεθα εἰς Κυδωνίαν.

Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι τοῦ μέρους τούτου ἡττήθησαν, ὡς εἴπομεν, εἰς Δυγενῆ, ἐπυρπόλησαν δι' ἐκδίκησιν τὰ κατὰ τὸ πεδίον κείμενα μοναστήρια τῆς Χρυσοπηγῆς, τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἁγίας Μονῆς καὶ ἄλλα, λεηλατήσαντες αὐτὰ, πυρπολήσαντες συγχρόνως καὶ λεηλατήσαντες καὶ ἁπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας. Ἀφοῦ δὲ τὸ δεύτερον ἡττήθησαν εἰς Μαλάξαν, εἰς Κουσσουνάρια, καὶ ἁγίαν Μαρίναν, ὁ Νικόλαος Λακκιώτης, ὁ Ἀνδρέας Φασούλης καὶ Σταμάτιος Σινιτάκης ὁ ἐκ Κεφαλάδων, καταβάντες μετὰ πολλῶν ἄλλων εἰς τὸ πεδίον ἐν νυκτὶ, ἐπυρπόλησαν καὶ ἀπετέφρωσαν πολλὰ μεγαλοπρεπῆ οἰκήματα τῶν Τούρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ διὰ μεγάλης δαπάνης, ἢ μᾶλλον διὰ πολλῶν καὶ σκληρῶν ἀγγαρειῶν τῶν Ἑλλήνων ἀνεγερθὲν λαμπρὸν οἴκημα, Σερσεμπίλια ὀνομαζόμενον, ἀνῆκον εἰς τὸν ἐπίσημον Τοῦρκον Χουσεὴν Σοφτᾶν. Ἔκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι περιωρίσθησαν νὰ κατέχωσιν ὡς προμαχῶνας τοῦ φρουρίου τὸ Κόκκινον λεγόμενον μετόχιον τοῦ Ἰμβραῒμ Σοφτᾶ, τὸ τοῦ Μπάρμπου, ἀνῆκον εἰς τὸν Ἀλῆν Σοφτᾶν, καὶ τὸν ἰσχυρὸν πύργον τοῦ Ταράτσου· συνεχεῖς ὅμως ἔνεδραι τῶν Ἑλλήνων περὶ ταῦτα ἔβλαπτον τοὺς κατέχοντας Τούρκους.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ σῶμα τουρκικὸν ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἀνδρῶν συνιστάμενον, ἐξελθόντων μὲ πολλὴν προφύλαξιν τῆς Σούδας εἰς Καλύβας, ἤρχετο νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύσοντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἰς τὸν πύργον τοῦ Ἀλιδάκη· ἀπαντηθέντες ὅμως ἄνωθεν τοῦ χωρίου Ἀρμένων ἀπὸ σῶμα

Σκυφιωτῶν καὶ Ἀνωκορωνιτῶν, ἐβιάσθησαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν, ὅθεν ἐξῆλθον, καταλιπόντες εἰς τὴν καταδίωξιν πέντε νεκροὺς καὶ ὅπλα, ὅτε ἔπεσαν καὶ τρεῖς Ἕλληνες, οἱ δὲ Τοῦρκοι τοῦ Προσνέρου ἐγκατελείφθησαν αὖθις εἰς τὴν τύχην των. Ἅμα δὲ ἤκουσαν οἱ εἰς Μαλάξαν τοποθετημένοι τοὺς πυροβολισμοὺς κατὰ τοὺς Ἀρμένους, μετὰ προθυμίας ἔτρεξεν ὁ Ἰωάννης Σακίρης με πενήντα περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξης, διὰ νὰ δώσῃ βοήθειαν· ὅστις ἂν προκατελάμβανε τὰς Καλύβας, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ τῶν λέμβων οἱ ὀπισθοδρομήσαντες. Ὁ Κρὴς στρατιώτης δὲν ἐπρόσμενε κατ' ἀρχὰς διαταγὴν διὰ νὰ κινηθῇ· τὸ ὅπλον ἔθετεν ἐπ' ὤμων, καὶ ἄρτον ἐν τῇ πήρᾳ, καὶ ἔτρεχε προθύμως, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν ἡ τῆς πατρίδος του ἀνάγκη, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἔμελλε νὰ συλλήσῃ καὶ ὅπλα ἐχθρικά.

Τὴν 23. Ἰουνίου λίαν πρωῒ παρατήρησαν οἱ σκοποὶ τοῦ Δασκαλάκη καὶ Χάλη ἐξελθόντας τοῦ φρουρίου Τούρκους πολλούς· καὶ συγχρόνως εἶδον ἐξ αὐτῶν περὶ πεντακοσίους μὲν διευθυνθέντας ἐναντίον τῆς Μαλάξης, τοὺς δὲ λοιποὺς δισχιλίους περίπου ἀνερχομένους διὰ νὰ προσβάλωσι τοὺς περὶ τὸν Φασούλην καὶ Χάλην ὀρεινούς, οἵτινες ἐσκέφθησαν ὅτι, ἐὰν μὲ μέρος τῆς δυνάμεώς των ἀφ' ἑνὸς δυνηθῶσι νὰ φέρωσι ἀντιπερισπασμὸν καὶ κωλύσωσι τὸν Δασκαλάκην νὰ μὴ παράσχῃ ἔγκαιρον συνδρομήν, οἱ πλείονες καταθορυβήσαντες τοὺς τοποθετημένους εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν καὶ λοιπὰς ἐπικαίρους θέσεις, δύνανται εὐκόλως νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ σχέδιόν των προβάντες ἐπὶ τὰ πρόσω· ὁ δὲ σκοπὸς ἐκείνων πάντοτε ἀπέβλεπε νὰ καταστρέψωσι τὸ Θέρισον πρὸ πάντων καὶ τοὺς Λάκκους.

Ἄλλως ὅμως ἀπέβη τοῦτο· οἱ Ἕλληνες, καίτοι γνωρίζοντες ὅτι εἶχον ἀντιπάλους γενναίους καὶ ἰσχυρούς, ἔμαθον ἤδη ἀρκούντως νὰ νικῶσιν. Ἅμα προέβησαν εἰς τὴν θέσιν Γερολάκκον κατὰ τὰ Κεραμεῖα, πρῶτος ὁ ὁρμητικὸς Α. Φασούλης μὲ τοὺς στρατιώτας του προσέβα-

λεν ἐπιτυχῶς τοὺς πολεμίους· καὶ ἐκώλυσεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὴν πρόοδόν των, ἕωσοῦ παραυτίκα φθάσαντες οἱ περὶ τὸν Ἰ. Χάλην Κεραμειανοὶ, οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην Θερισσανοὶ, οἱ Λακκιῶται ὡσαύτως καὶ λοιποὶ Ῥιζῆται, οἱ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου, ἐπετέθησαν μὲ πολλὴν ὁρμὴν πανταχόθεν κατ' ἐκείνων· ἀνωφελῶς ἐπέμειναν οὗτοι νὰ ἀντιπαραταχθῶσι· μὴ δυνηθέντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν νὰ κρατηθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, καθ' ἃς ἀφόβως ἐφορμοῦντες οἱ Ἕλληνες ἐπέφερον πλείονα φθορὰν, ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς ὀπισθοπόρησιν ἀπὸ μέρος κατωφερὲς, ὅθεν κατεδιώκοντο ἐξ εὐθέτων θέσεων ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ πολύ.

Ἑκατὸν περίπου ἐκ τῶν Τούρκων ἔπεσαν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην, τὰ δὲ ὅπλα των πολλοὶ ἔρριπτον διὰ νὰ διασωθῶσιν. Εἰς τὴν καταδίωξιν ἐκείνην ἐφονεύθη καὶ ὁ Χασὰν Βέης Τουκμεζῆς, Τοῦρκος διαβόητος ἐπὶ φόνοις (α) καὶ πάσῃ κακίᾳ, τὸν ὁποῖον προὐκατέλαβαν ὑπὸ θάμνον κρυφθέντα οἱ καταδιώκοντες· οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσε τότε, ἐπληγώθησαν δὲ μόνον ἑπτὰ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωάννης Στρογγυλὸς ἐκ Θερίσου.

Παραλαβὼν ὁ Δασκαλάκης ἐκ τῆς Μαλάξης ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἀνδρῶν, ἔτρεξε νὰ βοηθήσῃ εἰς Γερολάκκον. Εὗρεν ὅμως καταπολεμημένους τοὺς Τούρκους, χωρὶς νὰ μεθέξῃ τῆς μάχης. Ἡ περίστασις τοῦ Γερολάκκου κατέστησεν ἔτι μᾶλλον ἐπιφόβους τοὺς Ῥιζήτας εἰς τοὺς πολεμίους των· διαμείνας δὲ ὁ Σήφακας εἰς Μαλάξαν μὲ πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀπο-

---

(α) Ὁ Τοῦρκος οὗτος εἶχε φονεύσει πολλοὺς καὶ ἄλλους χριστιανοὺς Ἕλληνας πρότερον, καθὼς καὶ πέντε ὁμοῦ μίαν φορὰν εἰς Ἀσβεστοποιεῖον κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1812, ὅτε ἡ ζωὴ τῶν δυσμοίρων Ἑλλήνων ἐκρέματο ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων· ἐκ τῶν ἀναιρεθέντων πέντε, εἷς ἦτο ὁ Ἀδάμης Ἀνδρεδάκης, παρευρεθεὶς κατὰ τύχην ἐκεῖ, κτηματίας ἐκ τοῦ χωρίου, τοῦ καλουμένου Χορδάκι.

κορωνιτῶν, ἐκινεῖτο παραυτίκα νὰ ἐπιτεθῇ εἰς Νεροκούρου κατὰ τῶν πεντακοσίων· ἀλλ᾽ οὗτοι, ὡς φαίνεται, εἶχον μάθει τὴν ἧτταν τῶν λοιπῶν εἰς Γερολάκκον, καὶ διὰ τοῦτο ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος ἐτράπησαν προλαβόντες εἰς τὰ ὀπίσω.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω πραχθέντα ἐπεριφρόνησαν μᾶλλον τοὺς πολεμίους των οἱ Ἕλληνες· ὅθεν τριακόσιοι περίπου ἄνδρες ἐκ τῆς Μαλάξης, διαλαθόντες ἐν νυκτὶ τὰς εἰς τὰ εἰρημένα μετόχια (α) τουρκικὰς φυλακὰς, προσῆλθον ὑπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, καὶ κατέκαυσαν τὰ πρὸ τῆς πύλης παρακείμενα ταπεινὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο ὡς παντοπωλεῖα· θόρυβον μέγαν διήγειραν εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τὸ αἰφνίδιον τοῦτο περιστατικὸν, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὑπῆρχε προπαρεσκευασμένη ἔφοδος· ἀλαλαγμοὶ δὲ καὶ θρῆνοι γυναικῶν καὶ παίδων ἐγένοντο γοεροὶ, καὶ σύγχυσις ἀκατάπαυστος καθ᾽ ὅλην τὴν νύκτα ἐπεκράτησε μεταξὺ πάντων ἀπελπισθέντων, ὅτι ἤδη ἀπώλοντο! Μέχρι πρωΐας περιτρέχοντες τὰς ἐπάλξεις ἀθρόοι οἱ ἄνδρες, ἐκανονοβόλουν ἀδιαλείπτως ἐν τῷ σκότει, ἀλλ᾽ ὅλως ἀσκόπως καὶ τυχαίως, διὰ νὰ ἀποσοβήσωσι δῆθεν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Οἱ δ᾽ Ἕλληνες μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν πρᾶξιν ἀπεμακρύνοντο ὀπισθοπορούντες ἐν μέσῳ τοῦ σφοδροῦ πυροβολισμοῦ. Εἷς δὲ μόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει στρατιώτης Ἕλλην ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακίων, καταγόμενος κατεθραύσθη ὑπὸ τυχαίας σφαίρας, οὗτινος τὸν νεκρὸν μετακομίσαντες οἱ λοιποὶ ἔθαψαν εἰς Μαλάξαν.

Ἀφοῦ εἰς πολλὰ μέρη, ὡς εἴρηται, ἡττήθησαν οἱ Τοῦρκοι, ὁ δὲ ὁπλιζόμενος Ἕλλην, ἀπαλλαττόμενος ἀπεχθεστάτης δουλείας, παρίστατο ἤδη βαρὺς πρὸς τοὺς πρότερον ὑβριστάς του, μένεα πνέοντες οἱ πρῶτοι ἐστράφησαν

(α) Μετόχια καλοῦσιν οἱ Κρῆτες τὰ ἀγροτικά των ὑποστατικὰ, καὶ μετοχάρους, τοὺς καλλιεργοῦντας ταῦτα, τοὺς ὁποίους ἀλλαχοῦ κολίγας καλοῦσιν.

καὶ πάλιν εἰς σφαγὰς ἀόπλων καὶ ἀδυνάτων. Ἐφώρμησαν λοιπὸν κατὰ σώματα αἰφνιδίως, λήγοντος τοῦ Ἰουνίου, εἰς ὅλον (α) τὸ Ἀκρωτήριον· καὶ πανταχοῦ, ἔνθα εὕρισκον γέροντας, παιδία καὶ γυναῖκας, ἠχμαλώτιζον καὶ ἐφόνευον· πλῆθος τοιούτων περιπλανώμενον εἰς ὄρη καὶ χαράδρας δίκην λαγωῶν, ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὸν ἄδικον θάνατον, εἰ μὴ ἐτύγχανον περιπλέοντα ἐκεῖ ἑπτὰ πλοῖα Κασσίων, τὰ ὁποῖα προφθάσαντα διέσωσαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων ὀδυρωμένους παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς, καὶ μετεκόμισαν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἤδη Ἀποκόρωνα καὶ εἰς Κάσσον.

Δώδεκα δ᾽ ἔνοπλοι εὑρεθέντες κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην εἰς Ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Γρ. Δαμιρὰς, ὁ Στέφανος Λερᾶς, καὶ ὁ Ν. Ταμπαρὲς, διέσωσαν ἀπὸ τὸν κίνδυνον πολλοὺς ἄλλους τοιούτους, διαλαθόντες τοὺς ἀδυσωπήτους φονεῖς, καὶ ὁδηγήσαντες δι᾽ ἀβάτων καὶ ἀποκρήμνων ὑπὸ ἀσελήνους νύκτας τοὺς Ἕλληνας εἰς Μαλάξαν. Ἐλεηλάτησαν δὲ τότε οἱ Τοῦρκοι καὶ κατέκαυσαν ἅπαντα τὰ χωρία, καὶ τὰ πλούσια μοναστήρια τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Γουβερνέτου.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τὴν Ῥεθύμνην γενόμενα.

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Καϋμένου, ὁ μὲν Γ. Δεληγιαννάκης, ὁ Π. Μανουσέλης, ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ι. Δρουλίσκος καὶ Ῥουσικιανὸς περιώριζον, ὡς προείπομεν, τοὺς Τούρκους τῆς Ῥεθύμνης εἰς τὸ φρούριον, ἀποκρούοντες γενναίως τὰς συχνὰς ἐξόδους των· ὁ δὲ Ῥοῦσος, ὁ Σουδερὸς, ὁ Κουρμούλης, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης προέβησαν τὴν 20. Ἰουνίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πάνακρον ἢ Ἀμάριον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἔλαβον παραχρῆμα μέρος εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, καὶ ἠγόραζον ἐπὶ μεγάλῃ τιμῇ τὰ προσφερό-

---

(α) Τὸ Ἀκρωτήριον, κείμενον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, εἶναι ὁ νῦν λεγόμενος Μαλέχας, τὸ πάλαι ἴσως Κύαμον, καὶ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, περιέχον δεκαοκτὼ ἀκμάζοντα χωρία, καὶ δύο μεγαλοπρεπεῖς μονὰς, τὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ Γουβερνέτου,

μενα ὅπλα· ἅπαντες οἱ Κρῆτες Ἕλληνες ἐπεθύμουν ν' ἀποχωρίζωνται τῶν πρότερον συμβιούντων Τούρκων, καθ' ὅσον ἔβλεπον τὴν ἐπανάστασιν προοδεύουσαν, καὶ ἐπηύξανεν ὁ κίνδυνος ἐκ τούτου πλειότερος, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τοὺς Ἀμαριώτας· διότι ἐπαπειλοῦντο καὶ κατεπιέζοντο μᾶλλον οὗτοι ὑπὸ τῶν Ἀμπαδιωτῶν Τούρκων, οἵτινες κατεκράτουν μέγα μέρος τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν Τοῦρκοι ἀνδρεῖοι καὶ γενναῖοι, ὡς καὶ οἱ Σελινιῶται· ἦσαν ὅμως μᾶλλον ἀγριωτέρων ἠθῶν, καὶ ὅλως ἀπολίτευτοι, διὰ τοῦτο καὶ ἐπαχθέστεροι εἰς τοὺς τυραννουμένους. Οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ἔχουσι χρῶμα λευκὸν καὶ ἐρυθρὸν, καὶ ἐν γένει πρόσωπον λίαν εὐειδὲς, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, ἐξ ὧν βεβαίως κατάγονται καὶ οἱ Τοῦρκοι αὐτοί· ὅθεν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τηροῦν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἤθη· καὶ διαφέρουν μόνον κατά τε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν. Οἱ Σελινιῶται μάλιστα μόλις πρὸ ἑνὸς αἰῶνος ἐτουρκίσθησαν ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὰ ἀνυπόφορα βάρη. Οἱ δ' Ἀμπαδιῶται ἔχουσι χρῶμα μελανωπὸν καὶ ἀνάστημα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικρὸν, καὶ ἰδιάζοντα πρὸς τὸ ἀπαγγέλλειν τρόπον, παραπλήσιον πρὸς τὸν τῆς Ἀραβικῆς. Εἰκάζεται δ' ἐντεῦθεν ὅτι διεσώθησαν ἐκ τῶν Ἀραβικῶν φυλῶν, αἵτινες ἔμειναν ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, ὅταν οὗτοι κατεδιώχθησαν τὸν θ.' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι, θέλοντες νὰ περιφρονήσωσί τινα τῶν ὁμοφύλων των, ὡς λίαν σκαιὸν καὶ δυσειδῆ, Ἀμπαδιώτην ἀποκαλοῦσι.

Τούτους λοιπὸν ἦλθον νὰ καταπολεμήσωσιν οἱ εἰρημένοι ὁπλαρχηγοί. Οἱ δὲ Ἀμπαδιῶται ἅμα ἔμαθον ὅτι ἐξεῤῥάγη ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐπροχώρει πρὸς τὰ μέρος των, μετεκόμισαν τάχιστα τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ εὐκόμιστα τῶν οἰκιακῶν εἰς Ἡράκλειον· καὶ διέμειναν συσσωματωθέντες εἰς Βαθιακὸν, πρωτεύουσαν τῆς συνοικίας των, ἕτοιμοι ὄντες νὰ ὑπερασπίσωσι διὰ τῶν ὅπλων ἑαυτοὺς, τὴν περιουσίαν, καὶ τιμήν των· ὁ δ' ἀρχηγός των Δελη   μουσταφᾶς, περίβλεπτος ἐπ' ἀνδρίᾳ, ὠχυρωμένος μὲ

ἑκατὸν περίπου τοιούτους, ἐπρόσμενεν ἄγρυπνος τὴν προσβολὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐπετέθησαν τέλος κατ' ἐκείνων οἱ Ἕλληνες, καὶ πυροβολισμὸς διηνεκὴς νυχθημερὸν πεισματώδης κατ' ἀλλήλων διήρκεσεν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐξορμήσαντες τῶν ὀχυρωμάτων οἱ Τοῦρκοι, ἐπέπεσον νὰ καταδιώξωσι τοὺς πολεμίους των, οἵτινες ἀποσυρθέντες κατέλαβον ὀχυρωτέρας θέσεις, ἔνθα πεισματώδης διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας σχεδὸν ὥρας ἡ ἀμοιβαία ἄμυνα· θλασθέντος ὅμως τοῦ ὅπλου ἐπὶ τέλους τοῦ Δεληιουσταφᾶ, καὶ πληγωθέντος τὴν χεῖρα, ἐξορμήσαντες οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Ἕλληνες περιεκύκλωσαν ταχέως πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν θέσιν των, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν ἅπαντας ὁμοῦ καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δελιμουσταφᾶν· καὶ δὲν ἠδύναντο βεβαίως ν' ἀντέχωσιν οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι τοῦ λοιποῦ· διότι συγχρόνως καὶ ἄλλα σώματα Ἑλλήνων, καὶ ἐξαιρέτως τὸ τοῦ Μελιδόνη, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν τουρκικῶν θέσεων· ἔπειτα δὲ καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπήνεγκε τὴν ἀθυμίαν εἰς πάντας.

Ἔτρεψαν λοιπὸν τὰ νῶτα καὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀμπαδιῶται εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· ἄλλοι δὲ καταδιωχθέντες εἰς ὄρη ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν αὐτῶν μάλιστα, κατεστράφησαν οἱ πλεῖστοι· ἑπτὰ δὲ Ἕλληνες ἐφονεύθησαν περὶ τὸ Βαθυακὸν καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐννέα· λαφυραγωγήσαντες δὲ καὶ κατακαύσαντες τὰ χωρία των, ἐφιλονείκουν ἐπὶ ἡμέρας τινὰς, ἂν ἔπρεπε νὰ προχωρήσωσι πρῶτα εἰς Αὐλοπόταμον, ἢ εἰς Γορτύνην, τῆς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἀπωλέσθη ἤδη τὸ προπύργιόν των ἡ Ἀμπαδιά, ἐπρόσμεναν τὴν ἐκεῖσε εἰσβολὴν τοῦ Κουρμούλη μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐν τούτοις χίλιοι πεντακόσιοι περίπου Τοῦρκοι ἐξῆλθον τῆς Ῥεθύμνης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου, καὶ ἀθρόοι ὥδευσαν ἐναντίον τῶν Καλλικρατζανῶν. Εἶχον δὲ κάμει ἀπόφασιν, ὡς λέγεται, ἀφοῦ καταστρέψωσι τούτους, νὰ τραπῶσι παραυτίκα καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Λαμπαίων. Διότι οἰκοῦντες καὶ οὗτοι ὀρεινὴν μᾶλλον ἐπαρχίαν, ἐπροξένουν τὸν αὐτὸν φόβον εἰς τοὺς Ῥεθυ-

μνίους, ὡς καὶ οἱ Σφακιανοὶ, καὶ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας εἰς τοὺς ἐν τοῖς Χανίοις· ὁ Π. Μανουσέλης ὅμως μὲ τοὺς Καλλικρατιανοὺς, ὁ Σουδερὸς μὲ τοὺς Λαμπαίους, ὁ Σηφοδασκαλάκης μὲ τοὺς Ἀσφεδιώτας, ὁ Γ. Δεληγιαννάκης, καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ μέρος Ἀποκορωνιτῶν, ὁμοίως καὶ ὁ Δρουλίσκος μὲ τοὺς ὁπλοφορήσαντας Ῥεθυμνίους καὶ ὁ Φραγγούλης Καριανὸς παρεστάθησαν τὸ πρῶτον ἰσχυροὶ ἀντίπαλοι τῶν Τούρκων, μὲ τοὺς ὁποίους ἔλαβεν μέρος καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀμπαδίας ἐπιστραφέντες ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν τίνες, οἷον ὁ Παλογιωργάκης καὶ Μελιδόνης.

Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐγίνετο ἀμοιβαίως ἡ ἄμυνα ἰσχυρῶ· τὴν δὲ ἐπομένην ὄρθρου βαθέος γενομένου, ἐπροχώρησε λεληθότως μέρος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἐνέβαλε πῦρ εἴς τινας συνοικίας τοῦ χωρίου Καλλικράτη, τὰς ὁποίας κατέκαυσε χωρὶς νὰ εὕρωσιν ἄνθρωπον διὰ νὰ κακοποιήσωσι· δραμαῖοι ὅμως μετὰ τοῦτο ἐπανῆλθον παρευθὺς εἰς τὰς προτέρας θέσεις των, καταδιωχθέντες ἄνευ βλάβης, ἔνθα διέμειναν ἐφεξῆς τρεῖς ἡμέρας. Ἰσχυρὰ ἀμοιβαία ἀντίςασις, ἀκροβολισμοὶ συνεχεῖς, καὶ ἀδιάλειπτοι ἔνεδραι ἐματαίωσαν πάλιν τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων· καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, ἀφοῦ ἀπώλεσαν περὶ τοὺς τριάκοντα, κατακαύσαντες μοναστήρια καὶ χριςιανικὰς οἰκίας, καὶ κατερημώσαντες ὁλόκληρα χωρία. Ἔπεσαν δὲ εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς συγκρούσεις καὶ ἐννέα Ἕλληνες, ἐξ ὧν τρεῖς ἦσαν Λαμπαῖοι, δύο Ῥεθύμνιοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ διαφόρων σωμάτων, καὶ ἐτραυματίσθησαν δεκατρεῖς· κατέκαυσαν δὲ ὡσαύτως καὶ οἱ Ἕλληνες τουρκικὰς οἰκίας πολλὰς καὶ κατεκρήμνισαν τὸ τζαμίον τῶν Ῥουστίνων εἰς ἀντεκδίκησιν, τοῦ ὁποίου τὸν μόλυβδον μετεποίησεν εἰς σφαίρας τουφεκίων. Ὡς οἱ τῆς Κυδωνίας Τοῦρκοι εἶχαν ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιπαθείας των τοὺς θαυμαστοὺς πρὸ πάντων Λακκιώτας καὶ Θερισιανοὺς, οὕτω καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης τοὺς ἀπέναντι Καλλικρατιανοὺς καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὰς ὑπωρείας Λάμπης καὶ Ῥεθύμνης· καὶ ἐπεθύ-

μουν σπεύδοντες πανὶ σθένει νὰ τοὺς ἐξαφανίσωσι.

Συγχρόνως δὲ μὲ τὰ εἰρημένα κινήματα τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων προητοιμάζοντο καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας νὰ συνεκστρατεύσωσι. Τὴν πρώτην Ἰουλίου διέφυγον τὴν αἰχμαλωσίαν τρεῖς γυναῖκες ἐκ τοῦ φρουρίου, αἵτινες διαλαθοῦσαι τὰς ἐν τῷ πεδίῳ τουρκικὰς φυλακὰς, προσῆλθον εἰς Μαλάξαν, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Δασκαλάκην ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἡτοιμάζοντο ἕως πέντε χιλιάδες μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν κανόνια, βόμβας, σχοινία καὶ ἀλύσεις, καὶ ὅτι εἶχον σκοπὸν νὰ ἐπιδράμωσι πρῶτον εἰς τὰς Ῥίζας, κἀκεῖθεν εἰς Σφακία· νὰ θύσωσι δὲ καὶ ἀπολέσωσι πᾶν τὸ προστυχὸν, καὶ μεταφέρωσι δεσμίους εἰς τὸ φρούριον τοὺς αἰχμαλώτους.

Τὴν εἴδησιν ἐκείνην ἐθεώρησε λίαν σπουδαίαν ὁ Δασκαλάκης· παρήγγειλε δὲ παραχρῆμα πρὸς τὸν Χάλην καὶ Φασούλην εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν, καὶ πρὸς τὸν Α. Παναγιώτου εἰς Ἀποπηγάδι νὰ συναθροίσωσι τάχιστα περὶ ἑαυτοὺς τοὺς στρατιώτας των, προσέχοντες ποῦ μέλλει νὰ διευθυνθῇ ὁ ἐχθρὸς, καὶ νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖ, καταλιπόντες μόνον τὰς ἀναγκαίας φυλακάς· αὐτὸς δὲ διέθεσε παρευθὺς τὰ τῆς Μαλάξης, διορίσας φρουρὰν τὸν Ἰωσὴφ Καυκαλάκην καὶ Ἰω. Σακίρην μὲ τοὺς ἀναγκαίους Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς· τὸν δὲ Σήφακαν, τὸν Ν. Ζερβὸν, τὸν Π. Σαυλιώτην, τὸν Γ. Δαμινὸν, τὸν Μουστογιάννην, τὸν Λεράν καὶ ἄλλους ἐπ' ἀνδρίᾳ διακεκριμένους, καθὼς καὶ ἐπιλέκτους τινὰς Ἀνωπολίτας, διέταξε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπαιτήσῃ.

Ἐξῆλθον λοιπὸν τὴν 4. τοῦ μηνὸς μετὰ μεσημβρίαν οἱ Τοῦρκοι πεντακισχίλιοι περίπου φέροντες ἅπαντα τὰ προειρημένα· καὶ ἐσκήνωσαν κατὰ τὴν θέσιν Ἀγιὰν τῆς Κυδωνίας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, μετὰ τὸν συνήθη κανονοβολισμὸν ὥδευσεν ἀθρόος ὁ στρατὸς, παρακολουθοῦντος καὶ τοῦ Λατὶφ Πασᾶ, ἔνδον τῆς φάραγγος κατὰ τὴν θέσιν Καμπία, διευθυνόμενος ἐναντίον

τοῦ Θερίσου· ὁ Β. Χάλης, καὶ ὁ Δ. Φασούλης παρουσιασθέντες πρῶτοι εἰς Καμπῆὰ μὲ τριακοσίους περίπου ἀντετάχθησαν ἡρωϊκῶς· ἔφθασε παρευθὺς ὁ Ἰ. Χάλης μὲ τοὺς Κεραμῆανούς· καὶ συνέτρεχον προθύμως ὁπλοφόροι πολλαχόθεν, κωλύοντες ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐν τῇ φάραγγι ἀσυγκρίτως πολλαπλάσιον ἐχθρὸν νὰ προβῇ ἐπὶ τὰ πρόσω.

Δρομαῖος κατέφθασεν εἰς Καμπῆὰ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Δασκαλάκης μὲ ἑκατὸν πενῆντα περίπου στρατιώτας, συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ῥηθέντων γενναίων ἀνδρῶν· περιελθὼν δὲ μὲ πολλὴν ταχύτητα τὰς ἀμυντικὰς τῶν Ἑλλήνων θέσεις, ἐνεθάῤῥυνεν ἐνθουσιωδῶς τοὺς γενναίως ἀνθισταμένους· « Ἂς γενναιοψυχήσωμεν, ἀνέκραξε, φίλοι » συστρατιῶται, διὰ νὰ νικήσωμεν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ » Θεοῦ καὶ ταύτην τὴν φορὰν τὸν ἐχθρὸν, καὶ καταβάλωμεν ὁλοτελῶς τὸ θράσος του, ὅστις ἐκινήθη σήμερον τόσος πολὺς μὲ σκοπὸν νὰ μᾶς ἐξαφανίσῃ ἀπὸ » τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ἐὰν νικήσωμεν καὶ τώρα, φίλοι μου, δὲν θὰ φοβηθῶμεν ὅτι μέλλει εἰς τὸ ἑξῆς » νὰ μᾶς ἐνοχλήσῃ· ἂς καρτερήσωμεν μὲ ἀνδρίαν, καὶ » ἰδοὺ οἱ γενναῖοι ἀδελφοί μας Λακκιῶται φθάνουσι διὰ » νὰ μᾶς βοηθήσωσιν. »

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Δασκαλάκη ἐπροξένησαν, ὡς ἦτον ἑπόμενον, θάῤῥος πολὺ εἰς τοὺς μαχητάς· καὶ ἡ παρουσία τῆς νέας ἐπικουρίας κατέστησεν ἐκείνους τοιούτους, ὥστε νὰ ἀντιπαρατάττωνται μὲ πλειοτέραν καρτερίαν κατὰ τῶν θρασέως ἐφορμώντων ἐχθρῶν· οἱ πολέμιοι ὅμως, ἀσυγκρίτως πολυπληθέστεροι, κατελάμβανον προϊούσης τῆς ἡμέρας θέσεις λίαν ἐπικαιριωτέρας· καὶ ἡ νίκη ἤρξατο νὰ ὑπομειδιᾷ εἰς ἐκείνους.

Εἰς τοιαύτην κρίσιμον ὥραν, ἡλίου ἤδη μεσουρανοῦντος, ἀνεφάνησαν πλησιάζοντες μὲ πυροβολισμοὺς ὀγδοήκοντα τέσσαρες Λακκῆῶται, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν Πρωΐμηδων καὶ Παρασκευϊάνων· μόλις δ' ἔστησαν ἐκεῖνοι τοὺς ὠκεῖς αὐτῶν πόδας εἰς τὸ ἐρημεκκλήσιον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, κείμενον ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῶν μαχομένων πολεμίων, καὶ ἐσκέφθησαν παρατηρήσαντες τὸν κίνδυνον, πό-

θεν εἶναι μᾶλλον εὐπετὲς νὰ προσβάλωσιν ἐπικαιρίως τὸν προχωροῦντα ἐχθρόν. Εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναιόκαρδος Σαρηδαντώνης, μὲ πολλὴν συγκίνησιν ἀνέκραξεν· « Ἂς ὁρμήσωμεν, καὶ ἂς πέσωμεν ἐπάνω των παρευθὺς ὅσοι ἔχομεν » βάπτισμα ἐπάνω μας, καὶ ἢ νὰ χαθῶμεν μὲ τοὺς κινδυνεύοντας τώρα ἀδελφούς μας ὅλοι μαζῆ, ἢ νὰ νικήσωμεν. » Διότι, ἂν χαθῶσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες τώρα πολεμοῦσι μὲ » τόσον κίνδυνον, καὶ τὰ παιδιά μας, καὶ αἱ γυναῖκές μας, » καὶ ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα χαμμένοι· » ταχέως δ' ἅπαντες ἀφελόντες τὰ τῆς κεφαλῆς των καλύμματα, καὶ κρατοῦντες αὐτὰ εἰς τοὺς ὀδόντας των, ὡς συνειθίζουσι τοῦτο οἱ Κρῆτες εἰς παρομοίας ὁρμητικὰς ἐπιθέσεις, ὥρμησαν ἀτρόμητοι, τρέχοντες μὲ σφοδροὺς πυροβολισμοὺς πλαγιόθεν κατεπάνω τῶν πολεμίων, προκεχωρημένων ἤδη καὶ γενναίως ἀνθισταμένων.

Δυσπίστευτον εἶναι τὸ μέγα ἐκεῖνο τόλμημα τῶν Λακκιωτῶν, ὑπάρχει ὅμως πραγματικώτατον, καὶ τοῦτο διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν στρατόν· μικρά τις ὤθησις ἐπὶ τὰ πρόσω ὑπελείπετο ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ καταφθείρωσι, καὶ διασκορπίσωσι τοὺς ἀνθισταμένους, καὶ οὕτω νὰ γείνωσι κύριοι τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἡττηθέντων. Οἱ Κρῆτες, Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι, ἔχουσι ὁμοίαν φυσικὴν ἀνδρίαν, ὡς γεννημένοι καὶ ἀναθρεμμένοι ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς· ἔχουσι δὲ τὸ αὐτὸ ὅπλον, καὶ τὸν ἴδιον τοῦ πολεμεῖν τρόπον, μακρόθεν ἱστάμενοι εἰς τὰς μάχας μὲ τὰ κατ' ἐξαίρεσιν τηλεβόλα ὅπλα των ὄπισθεν πετρῶν· δὲν εἶχον ὅμως συνειθίσει ἑκάτεροι καὶ τὸν κατὰ τὰς μάχας περιφραγμὸν μὲ τὰ λεγόμενα ταμπούρια τῶν μᾶλλον ἐμπειροπολέμων Ῥουμελιωτῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὑπόκεινται εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ τολμηροτέρου.

Ἅμα εἶδον οἱ ἀπέναντι Τοῦρκοι τὴν ἀκάθεκτον τῶν Λακκιωτῶν ὁρμὴν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ στηριχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς τὰς θέσεις των· ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἡσύχως, νομίσαντες ὅτι ἦτον εὔκολον νὰ διασωθῶσιν οὕτως εἰς τοσοῦτον δυσβάτους τόπους, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ὀρεινοὶ εἶναι συνειθισμένοι εὐκολώτατα νὰ ὁδεύωσι.

Τὸ ἀνωτέρω κίνημα ἐπηρέασεν ἀμφοτέρους τοὺς στρατούς· διότι ἤρχισαν παρευθὺς οἱ ἀντηχητικοὶ ἀλαλαγμοὶ, καὶ αἱ θορυβώδεις κραυγαὶ ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, ἐξορμώντων ἐπίσης ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐμποιούντων οὕτω τὴν ἀταξίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀπεσύρθησαν κατ' ὀλίγον ὀπισθαπορικῶς, μιμηθέντες τοὺς πρώτους.

Ἀφοῦ δὲ ἅπαξ οἱ Τοῦρκοι ἔτρεψαν τὰ νῶτα, ὑπῆρξε τῳόντι παράδοξον νὰ βλέπῃ τις, ὅτι ὀκτακόσιοι περίπου Ἕλληνες κατεδίωκον πεντακισχιλίους σχεδὸν Τούρκους πρὸς κατωφερῆ ὀπισθοδρόμησιν μέχρι τῆς κατὰ τὴν πεδιάδα θέσεως, τῆς Συκολιᾶς καλουμένης. Ἀνωφελῶς ἐπέδειξαν εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι ἐπιμονὴν γενναίαν νὰ ὑποστηριχθῶσιν· ἡ σύγκρουσις συνέβαινεν εἰς τούτους μετὰ πεισμονῆς αἱματωδεστέρα. Ἀφοῦ ἅπαξ ἀπώλεσαν τὸ θάῤῥος, ὑπεχώρουν ἅπαντες εἰς τοὺς νικητάς· καὶ μέρος μὲν τῶν ὅπλων των ἔῤῥιπτον εἰς τοὺς καταδιώκοντας, διὰ νὰ εὑρίσκωσι καιρὸν ν' ἀπομακρύνωνται, μέρος δὲ οἱ νικηταὶ ἐφορμῶντες ἀφήρπαζαν ἐκ τῶν ὤμων τῶν ἡττημένων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐφόνευον αὐτούς· κατεκυρίευσαν πολλὰς σημαίας, ζῶα, ἄφθονα πολεμεφόδια, τὰς ἀποσκευὰς ἁπάσας, σὺν ἅπασι δὲ τούτοις τὰ σχοινία καὶ τὰς ἁλύσεις, δι' ὧν διενοοῦντο ν' ἀπαγάγωσιν εἰς τὸ φρούριον δεσμίους τοὺς Ῥιζήτας καὶ Σφακιανούς· ὁ δὲ πασᾶς μακρόθεν ἱστάμενος ἔφιππος, διεσώθη προφθάσας εἰς τὸ φρούριον· κατεδιώκοντο δὲ ἀβροδίαιτοι Τοῦρκοι ἀπνευστὶ εἰς ὥραν ὑπερβολικοῦ καύσωνος ὑπὸ ὀρεινῶν ὠκυπόδων, σύντροφον ἐχόντων πᾶσαν σκληραγωγίαν, καὶ πρὸς τούτοις τὴν περὶ ζωῆς ἀπελπισίαν.

Ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων Τούρκων ἔπεσαν τότε, ἐκτὸς ἐκείνων οἵτινες, ἀποκαμόντες ἕνεκα τοῦ κατεσπευσμένου δρόμου, ὥρμων πρὸς τοὺς παραῤῥέοντας ῥύακας κεχηνότες, καὶ πίνοντες ὕδωρ διὰ νὰ δροσίσωσι τὴν κατακαιομένην καρδίαν των ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ καύσωνος, διεῤῥήγνυντο τότε ἐλεεινοί· ἔπεσαν ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Φα-

σούλην δεκατρεῖς, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Δασκαλάκην ἑπτὰ, καὶ ὀκτὼ ἐκ τῶν Κεραμιανῶν καὶ ἄλλων λόχων· ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ τεσσαράκοντα τὸν ἀριθμόν. Ἀπὸ δὲ τοὺς εὐτόλμους Λακκιώτας ἐτραυματίσθη τὴν πτέρνην ἰασίμως μόνος ὁ Σαρηδαντώνης. Ὁ ἀρειότολμος οὗτος ἀνὴρ λέγεται ὅτι ἐφόνευσεν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην περὶ τοὺς δεκατέσσαρας ἐκ τῶν πολεμίων, ἐξακολουθῶν μέχρι τέλους τὴν καταδίωξιν· ὁ δ' ἐφάμιλλος ἐκείνῳ κατά τε τὴν τόλμην καὶ τὴν τῶν ποδῶν ὠκύτητα ἕτερος Λακκιώτης, ὁ Γεώργιος Νικολουδάκης, ἠρίστευσεν ἐξαισίως· προμαχόμενος καὶ οὗτος τῶν λοιπῶν, ἀπέκτεινέ τινας τῶν καταδιωκομένων, καὶ ἀφήρεσεν ἐκ τῶν ὤμων αὐτῶν πολλὰ ὅπλα.

Καὶ τίς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο εὔκολον νὰ φονεύσῃ πολέμιον εἰς τοιαύτην περίστασιν; Ἂν ἅπαξάπαντες ἐξηκολούθουν προθύμως τὴν καταδίωξιν, ἀναμφιβόλως πολλῷ πλείονες τῶν ὀπισθοπορησάντων ἤθελον πέσει νεκροί· ἐτράπησαν ὅμως (α) πολλοὶ τῶν νικητῶν κατὰ κακίστην συνήθειαν οὐ μόνον τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν λαφυραγώγησιν τῶν νεκρῶν· καὶ οὕτως εὗρον καιρὸν νὰ διασωθῶσιν οἱ ἐχθροί.

Ἡ νίκη ἐκείνη ἀνεπλήρωσε τὴν ἔλλειψιν πολεμεφοδίων εἰς τοὺς Ἕλληνας· ὥπλισε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ κατέστησε τοὺς μὲν Τούρκους ἀτολμοτέρους, τοὺς δὲ Ἕλληνας θαῤῥαλεωτέρους μαχητάς· ὀφείλεται δὲ ἡ νίκη πρὸ

(α) Τὴν μάχην ταύτην θέτει ὁ Κ. Τρικούπης ἐσφαλμένως εἰς Σφακία (Τόμ. Α'. σελ. 235.). Ἀλλαχοῦ λέγει περὶ Κρητῶν οὕτως, ὅτε ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων ἐγένετο τὴν 29. Αὐγούστου εἰς Σφακία " τότε ἐπανῆλθον καὶ οἱ φυγόμαχοι, καὶ διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε, γυμνόνοντες ἀναιδῶς καὶ ἀσυνειδήτως τοὺς ὁμογενεῖς των καὶ ὁμοπίστους Χίους, τοὺς κατοικοῦντας τὰ πλησιόχωρα μέρη. " Ἀλλ' ὑπῆρχον Χῖοι κάτοικοι εἰς Κρήτην; Οὐδείς· ὑπῆρξαν ἀταξίαι, ὡς καὶ εἰς ἅπασαν τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, τοιαῦται δυστυχῶς καὶ εἰς Κρήτην μεταξὺ τῶν Κρητῶν, ὅτε μετέβαινον τὴν 29. Αὐγούστου ἀπὸ Σφακία εἰς Γαῦδον.

πάντων εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ Χάλη καὶ Φασούλη, εἰς τὴν γενναίαν ἐνθάῤῥυνσιν τοῦ Δασκαλάκη, καὶ εἰς τὴν παράδοξον τόλμην τῶν Λακκιωτῶν.

Τὴν αὐτὴν δ' ἐκείνην ἡμέραν συνεκινήθη καὶ ὁ Καούρης μὲ τοὺς Κισαμίτας καὶ Σελινιώτας Τούρκους, ὅσοι ἔμεινον εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας· διότι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Τούρκων ἐκ τῶν μερῶν τούτων εἶχε μεταβῇ, καὶ συνεξεστράτευον εἰς Καμπιὰ μετὰ τῶν λοιπῶν. Ὁ Σελινιώτης Καούρης ἦτον ἐκ τῶν διακεκριμένων ὁπλαρχηγῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἦρχεν ἐπὶ τῶν ἀνδρείων Τούρκων τοῦ Σελίνου· ἔτρεξε δὲ μὲ τοὺς ὑπολοίπους, διὰ νὰ δώσῃ τὴν συνδρομήν του εἰς τὴν γενικὴν ἐκστρατείαν, καὶ φέρῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους ἀντιπερισπασμόν. Ὁ Α. Παναγιώτου ὅμως μὲ μέρος τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐκ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν, καὶ ὁ Ἀνδρέας Παπαπωλάκης ἔχων τοὺς Λιβανιανοὺς καὶ Ἁγιορουμελίτας, ὡς καὶ ὁ Σταμάτιος Ἀνωγειανὸς μέ τινας μὴ Κρῆτας τοποθετημένους κατὰ τὴν Τρυπητὴν, θέσιν ὀχυρὰν, κειμένην ἐπὶ τοῦ Σελίνου πρὸς δυσμὰς τῆς φάραγγος ἁγίας Ῥουμέλης, ἀπέκρουον καρτερικῶς ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκεῖνον, κωλύοντες νὰ προβῇ ἐπὶ τὰ πρόσω· ἡ νὺξ ἐπελθοῦσα, διέλυσε τὴν ἀμοιβαίαν γενναίαν ἀντίστασιν ἀμφοτέρων, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν δώδεκα στρατιῶται τοῦ Καούρη· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἐκ τοῦ λόχου τοῦ Παπαπωλάκη τρεῖς, καὶ εἷς εἰς τὸ Ἀποπηγάδι, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰασίμως εννέα περίπου.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη πρώτην φορὰν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, διὰ νὰ ἐκθέσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τραγικωτέρας καὶ λυπηροτέρας σκηνὰς, αἵτινες ἐπράχθησαν κατὰ δυστυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου, καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὸ ἐπαρχίας.

Οἱ κάτοικοι Ἕλληνες τῶν μερῶν τούτων δὲν ἐπανέστησαν συγχρόνως μὲ τοὺς τῆς Ῥεθύμνης καὶ Κυδωνίας· διότι οὐ μόνον πολεμεφόδια καὶ ὅπλα, ὡς προείπομεν, δὲν ἦσαν ἀρκοῦντα εἰς Κρήτην, ἀλλ' οὗτοι καὶ ἀπομεμακρυσμένοι τῶν Σφακίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστά-

σεως, δὲν εὐκολύνοντο νὰ λαμβάνωσιν εἰς τὰς πρώτας χρείας καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων· οὐδὲ εἶχον ὀχυρὰς θέσεις ν' ἀποφεύγωσιν εἰς καιρὸν κινδύνων τὸν ἀπειλούμενον ὄλεθρον, ἂν καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐπαναστάσεως ἀπήτει ταὐτοχρόνως τὴν συνδρομὴν ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων, πολλῷ δὲ μᾶλλον τοσούτων κοινοτήτων πολυπληθῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον καὶ εὐφορώτερον τῆς Κρήτης μέρος· ὑπέστησαν λοιπὸν οἱ ἄθλιοι λαοὶ ἐκεῖνοι τραγικώτερα δεινὰ μᾶλλον τῶν λοιπῶν, καὶ ἐπέμενον καραδοκοῦντες τὴν περίστασιν· διότι καὶ σύμφωνοι ἦσαν μὲ τοὺς ἐπαναστατήσαντας ἀδελφούς των, συνεννοούμενοι πάντοτε μὲ αὐτοὺς, καὶ ἀπήτουν ὅπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα, κατατρώγοντες ὁσημέραι τὰς ἁλύσεις τῆς τυραννίας των ὑπὸ τὰ ἀνυπόφορα δεινὰ, διὰ ν' ἀπολυθῶσι τῶν δεσμῶν.

Ἅπας ὁ λαὸς τῆς Κρήτης διατηρεῖ πάντοτε ἐνδομύχως τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας· καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται κάλλιςα ἀπὸ τὰ σωζόμενα εἰς τὰ ἤθη καὶ τὴν ἀγωγήν του πολλὰ ἀκόμη ἐκ τῶν φιλελευθέρων θεσμοθεσιῶν τοῦ μεγάλου νομοθέτου Μίνωος· καὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλείψωσι ταῦτα οὐδ' αὐταὶ αἱ κατὰ καιρὸν μεταλασσόμεναι σκληραὶ καταδυναστεῖαι, αἵτινες ἐπροσπάθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πᾶν εἶδος παιδείας καὶ ἐλευθέρας ἀγωγῆς ἀπ' αὐτὸν, διὰ νὰ τὸν καταστήσωσιν ὅλως κτηνώδη καὶ ἠλίθιον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ οὕτω ν' ἀπολέσῃ τὸν πάτριον χαρακτῆρά του.

Μαρτυροῦσι δὲ ταῦτα οἱ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς δυναστείας σφοδροὶ γογγυσμοὶ, καὶ αἱ ἐπίμονοι ἀντιστάσεις του εἰς τὸ νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, ὡς καὶ αἱ κατ' ἄλλων πολλῶν ἁρπάγων κατακτητῶν, καὶ αἱ ἀκατάπαυστοι ἐπαναστάσεις του κατὰ τῆς πολυχρονίου ἑνετικῆς δεσποτείας· καὶ τελευταῖον αἱ πολλάκις ἔνοπλοι διαμαρτυρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπεδείξατο γενναίως κατὰ καιροὺς ἐναντίον καὶ αὐτῆς τῆς φρικτοτέρας τυραννίας τῶν τελευταίων κατακτητῶν του Ὀθωμανῶν. Διὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ δὲ ἡ τελευταία του ἐπανάστασις, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συναποστατή-

σῃ ἅπας ὁ λαός· καὶ νὰ ἔχῃ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαιότερα εἰς ἐπανάστασιν, διὰ νὰ προληφθῶσιν οὕτω πολλὰ δυστυχήματα, ἂν καὶ μετ' ὀλίγον ἐπρόλαβέ τινα ἐκ τούτων, καὶ ἔστησε πανταχοῦ πολλὰ ἔνδοξα τῆς ἀνδρίας του τρόπαια.

Ὑπόνοιαι μόνον ἤρκουν πρότερον εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἐνεργεῖται νὰ διακηρυχθῇ Ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐλάμβανον οὗτοι λίαν ἀπειλητικὴν θέσιν ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων Ἑλλήνων· διότι ἐφρόνουν κακῶς, ὅτι οἱ Ῥῶσσοι, ὁμόθρησκοι ὄντες μὲ τοὺς Ἕλληνας, εἰργάζοντο ὑπὲρ ὁμοθρήσκων τυραννουμένων· εἰς τὴν παροῦσαν ὅμως περίστασιν τὸ δεινὸν ἦτον ὅλως διάφορετικὸν, καὶ αἱ ὑπόνοιαι τῶν κρατούντων περιεστρέφοντο ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων αὐτοῖς Ἑλλήνων.

Φόνοι σκληροὶ ἕνεκα τούτων διεπράχθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀνήκουστοι κακοπραγίαι καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην ἀτιμωρήτως, καί τοι μὴ γνωστῶν, ὡς προείπομεν, ἐπ' ἀκριβὲς ἔτι τῶν γενομένων εἰς τὴν λοιπὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν· καὶ εἰς Ἡράκλειον ὡσαύτως ὁ Χασὰν Τσελεπῆς τοῦ Χασεκῆ, Τοῦρκος ὠμὸς, τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς ἀτάκτων πολλῶν ὁμοφύλων του, ἔπραττε μυρία ὅσα κακουργήματα ἐν τῇ πόλει· αὐτὸς δὲ οὗτος ἐξελθὼν ἔπειτα εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ νὰ συνάξῃ τὰ ὅπλα ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσε πολλούς.

Εὐθὺς δ' ἅμα ἔγειναν γνωστὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ῥεθύμνην γεγονότα, ὁ Σερὶφ Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, καί τοι ἐναντιούμενος, ὡς λέγεται, πρότερον, ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐπίμονον αἴτησιν τοῦ νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἅπαντες οἱ Τοῦρκοι· καὶ παρευθὺς δὲν ἠκούετο ἄλλο, ἢ κρότος τρομακτικὸς διηνεκῶν πυροβολισμῶν νυχθημερὸν ὡς εἰς πολυστένακτον μάχην· θλιβερὰς ἡμέρας διήγαγον τότε οἱ ἄθλιοι Ἕλληνες· διότι ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀσφάλεια ἑκάστου εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο.

Συνεχῶς ἐπρόσταζεν ἡ ἐξουσία τὸν Μητροπολίτην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους, καὶ ἐξέδιδον προκηρύξεις καὶ

φρικτοὺς ἀφορισμοὺς συνάμα (α), καὶ ἰδίως ἕκαστος πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπισκοπήν του λαὸν, διὰ νὰ ἦναι πιστοὶ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν βασιλείαν· καὶ τέλος ἐπέβαλεν εἰς τὸν πρῶτον, ὥστε ὅσον τάχος νὰ μετακαλεσθῶσιν οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας, οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, οἱ πρότερον ἀποδράντες τοῦ φρουρίου διάσημοι πολῖται, καὶ διάφοροι βιομήχανοι, οἵτινες, ὡς προείπομεν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ φρούρια, ἀπεσύροντο καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ νὰ ἐπιστραφῶσι τάχιστα εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ ἀπειλῇ ὅτι, ἐὰν ἀπειθήσωσι, θέλουσι δημευθῇ αἱ παρουσίαι των, καὶ θέλουσι λογισθῇ ἔνοχοι ἀποστασίας· μετέφερε δὲ καὶ ἕως τρεῖς χιλιάδας ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅλοι ὁμοῦ καὶ πρῶτοι καὶ ὕστεροι εἰργάζοντο καθημερινῶς εἰς ἐπισκευὴν τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου.

Ἐν μέσῳ τοσούτου θορύβου καὶ καταπληκτικοῦ τρόμου κατέπλευσεν ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ τὴν νύκτα τῆς 23. πρὸς τὴν 24. Ἰουνίου μὲ τὸ πλοῖόν του Ὀθωμανός τις Κρὴς, Μπιλὰλ Πουλάκας ὀνομαζόμενος, εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλείου, διαφυγὼν τὴν προσοχὴν τῶν περιπλεόντων ἑλ-

---

(α) Ταῦτα ψέγει ὁ Κ. Τρικούπης λέγων· "Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς αὐτῶν κατέβαλον πᾶσαν φροντίδα εἰς διατήρησιν τῆς ἡσυχίας, ἐκδώσαντες καὶ ἐγκυκλίους, δι' ὧν ἐξύμνουν τὰς ἀπείρους ἀγαθοεργίας τῆς Υ. Πύλης, καὶ τοὺς ἐσυμβούλευον νὰ προσέχωσι μὴν ἀποπλανηθῶσι δι' ἀπατηλῶν εἰσηγήσεων, ὡς οἱ ἀχάριστοι Πελοποννήσιοι ἀπὸ τῆς σωτηρίου ὑποταγῆς των πρὸς τὴν Υ. Πύλην, καὶ ἐνήργουν ἐν εἰλικρινείᾳ." (Τόμ. Α'. Κεφ. 12. σελ. 225.). Δὲν ἐνθυμήθη ὅμως ὁ Κ. Τρικούπης ὅτι καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔγραφε φρικτοὺς ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν ἐπαναστάντων, ἐπιλέγων ταῦτα· "ἐπὶ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου γράφω ταῦτα." Καὶ τί ἠδύναντο νὰ κάμωσιν ἄνθρωποι, εἰς τὸν τράχηλον τῶν ὁποίων ἐκρέματο ὁ πέλεκυς τῶν τυράννων; δὲν ἐνήργουν καὶ δὲν ἐσυμβούλευον ταῦτα εἰλικρινῶς, ἀλλ' ἐβιάζοντο ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην· ἅπαντες ἐγένοντο ἐλεεινὰ θύματα ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου των, καί τοι δυνάμενοι νὰ διαφύγωσιν· ἔπειτα δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν κοινὴν κἂν παροιμίαν· "Ἐπίσκοπος κρεμάμενος, ἔγραφε κ' ὑπέγραφε." ;

ληνικῶν πλοίων· οὗτος μετεκόμισε καὶ Τάταριν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀποστελλόμενον μὲ Σουλτανικὰ προστάγματα καὶ ἕνα Δερβίσην· μόλις δὲ ἐξῆλθεν ὁ λόγος ἀπὸ τὸν πλοίαρχον καὶ Δερβίσην, ὅτι « σφαγαὶ γενικαὶ ἐξετελέσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Τουρκίας· διότι πανταχοῦ οἱ ἄπιστοι ἐπιβουλεύονται τὸ βασίλειον », καὶ παρευθὺς ἔγεινεν ἅπας ὁ ὄχλος ἀκράτητος. Περιτρέχοντες λοιπὸν λυσσωδῶς εἰς τὰς ἀγυιὰς καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, ἐθανάτοναν ἀνηλεῶς ἄνευ διακρίσεως προσώπων τοὺς ἀπαντωμένους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους Ἕλληνας· ἐλεηλάτουν ἁπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας· ἐφόνευον, καὶ ᾐχμαλώτιζον γυναῖκας, ἀθώας παρθένους, καὶ ἄκακα παιδία· ἀθρόοι ἐπέπεσαν εἰς τὸν οἶκον τῆς μητροπόλεως, ὅπου ἀπέκτειναν ἕως ἑκατὸν χριστιανοὺς συνηγμένους μετὰ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, διὰ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἐπάλξεων, ὅπως δυσωπῶσι μὲ τὴν φαινομένην προθυμίαν των τοὺς ἀδυσωπήτους τυράννους· ἐβεβήλωσαν ἱεροὺς ναοὺς, καὶ κατέπραξαν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πᾶν ἀνόσιον καὶ θηριῶδες διὰ τῆς μεγαλειτέρας σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας.

Ἔπεσαν δὲ τότε ἐλεεινὰ θύματα ὁ μητροπολίτης Γεράσιμος Παρδάλης, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κνωσσοῦ Νεόφυτος Φιντικάκης, ὁ Χεῤῥονήσου Ἰωακεὶμ, ὁ Λάμπης Ἱερόθεος, ὁ Σιτείας Ζαχαρίας, ὁ Διοσπόλεως Καλλίνικος, πολλοὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων, ὁ πολλοῦ λόγου ἄξιος Ἰωάννης Λευθεραῖος Ἰατρὸς, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀξιόλογοι ἄνδρες εἰς τὰς ἀγυιὰς καὶ περὶ τὴν ἐκκλησίαν!

Ποῦ δὲ νὰ εὕρωσιν ἄσυλον οἱ ἄθλιοι, καταδιωκόμενοι καὶ ἀπαγόμενοι εἰς σφαγὴν ὡς κτήνη; Μάτην ἀπεύθυνον παρατηρήσεις σοβαρὰς πρὸς τὸν πασᾶν οἱ τότε ἐν Ἡρακλείῳ εὑρεθέντες ὑποπρόξενοι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας Δομένικος καὶ Βὰζ, ὅπως καταπαύσῃ ἡ αἱματηρὰ ἐκείνη τῆς πόλεως κατάστασις. Ἀλλ', ἀντὶ αἱ ἀπάνθρωποι καὶ ἀνήκουστοι ἐκεῖναι κακοπραγίαι νὰ διακοπῶσιν, ὁ ὄχλος ἅπαξ ἀφηνιάσας, ἐπετέθη συγχρόνως καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Πασᾶ, ἀπαιτῶν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸν διερμηνέα

Λαζαράκην Ἰορδάνου, ὃν προλαβόντως παρήνεσε νὰ δραπετεύσῃ, καταφυγόντα τότε εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Κουρμούλη.

Ἅμα δ' ἔμαθον οἱ εἰρημένοι ἀντιπρόσωποι τὸν φόνον δύο Μελιταίων, ὑπηκόων Ἄγγλων, διαμαρτυρηθέντες ἠπείλησαν ἐντονώτατα τὸν πασᾶν· ἕνεκα δὲ τούτου ἐμετριάσθη μετὰ μεσημβρίαν ἡ σφαγή· ἄλλως ἔμελλον νὰ γίνωσι χιλιάδες χριστιανῶν θύματα τοιαύτης θηριωδίας! ἐφονεύθησαν ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὀκτακόσιοι περίπου χριστιανοί.

Ὁποῖα δὲ φρικώδη ἔργα ἐξετέλεσαν ἐξελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς ἐπαρχίας, φρίττει τις καὶ νὰ τὰ διηγηθῇ λεπτομερῶς! ὁ ἀπαντώμενος Ἕλλην ἦτον ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὸν θάνατον. Εἰκοσιοκτὼ ἐφόνευσαν εἰς Βενεράτον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Κνωσσοῦ, καὶ πλείστους εἰς ἄλλα χωρία· ἐθανάτωσαν τὸν ἐπίσκοπον Πέτρας Ἰωακεὶμ, ὡσαύτως καὶ τὸν Ἀρκαδίας εἰς τὰς ἐπαρχίας των· ὁ δὲ διαβόητος Ἀφεντακάκης ὀνομαζόμενος, Τοῦρκος ἐπίσημος τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, συναθροίσας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πύργου του ἕως τριακοσίους ἀόπλους Ἕλληνας ἐπὶ ἄλλαις προφάσεσι, καὶ ἔχων περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους καὶ ἄλλους Τούρκους, ἀπέκτεινε δίκην κτηνῶν ἅπαντας! Τοιαύτη ὑπῆρξε τότε ἡ θηριώδης ὀργὴ τῶν Τούρκων· καὶ ὅμως αἱ φιλάνθρωποι χριστιανικαὶ Δυνάμεις ἐδικαίωσαν τούτους ἐπ' ἐσχάτων, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, ὁπλισθέντες ἔπειτα, ἐνίκησαν εἰς πολλὰ μέρη τοὺς σφαγεῖς των, καὶ κατέβαλον τὸ θράσος των.

Μέχρι τοῦδε οἱ Τοῦρκοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐφόνευον ἀτιμωρήτως ἀόπλους· ἐνόμισαν δὲ πρόσφορον τὸν καιρὸν, ὅτι δύνανται εὐκόλως νὰ κατατροπώσωσι καὶ τοὺς ἤδη ἐπαναστάντας ἐκ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο συναθροίσας περὶ τοὺς τρισχιλίους ὁ Καούνης, Τοῦρκος μὲ πολλὴν ἐπιῤῥοὴν διὰ τὴν ἀνδρίαν του, ἐκινήθη ταχέως ἐκ τοῦ Ἡρακλείου· παραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ ἐκ τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων περὶ τοὺς πεντακοσίους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν εἰς ταύτην τὴν περί-

στασιν νὰ ἐμποδίσωσιν, εἰσέβαλεν ἐσπευσμένως τὴν 16. Ἰουλίου ἀπὸ τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων Δαφνομαδάρας καλουμένας, ἄνωθεν τοῦ Κουρνᾶ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου· καὶ ἐσκήνωσαν εἰς Σκύφους, ὅπερ εἶναι τὸ ὀρεινότερον καὶ πολυπληθέστερον τῶν Σφακίων χωρίον. Μὴ δυνηθέντες δὲ οὗτοι τὸ πρῶτον διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐχθρῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ πέριξ βουνὰ, ἔνθα διέσωζον καὶ τὰς οἰκογενείας των· συνέτρεξαν δὲ παρευθὺς πολλαχόθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἕως πεντακόσιοι Σφακιανοὶ, τῶν ὁποίων ἡγεῖτο ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς καὶ ὁ Πωλογεωργάκης· ἐπὶ δύο δὲ ἡμέρας ἡσύχαζον ἐν Σκύφοις οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐσυλλογίζοντο, ὡς φαίνεται, εἰς ποῖον κινδυνῶδες μέρος λεληθότες περιῆλθον, ἅμα εἶδον ἀνθισταμένους Ἕλληνας, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν ἐπίστευον· ἢ ἐπερίμενον, ὡς ἐῤῥέθη, νὰ προφθάσῃ καὶ ἡ ἑπομένη ἐπικουρία ἐξ Ἡρακλείου, διὰ νὰ προβῶσιν ἰσχυρότεροι ἐπὶ τὰ πρόσω.

Τὴν 18. Ἕλληνές τινες ἕως τριάκοντα ἐπλησίασαν εἰς Λῆνον, ἔνθα ἦσαν τοποθετημένοι Τοῦρκοι, προκαλοῦντες εἰς μάχην τοὺς πολεμίους· ἐπὶ δύο σχεδὸν ὥρας διήρκεσεν ἐνταῦθα ὁ ἀμοιβαῖος, ἀλλ' ἀβλαβὴς πυροβολισμός· ἀλλ' ἄλλως, ὡς δοκεῖ, ἔδοξεν ἐκείνοις. Μέγας πυροβολισμὸς μετ' οὐ πολὺ ἐγένετο γενικὸς ἐξ ὅλων τῶν θέσεων τῶν Τούρκων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ πέριξ τοποθετημένοι Ἕλληνες· καὶ ἐνῷ οὗτοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὴν προσβολὴν, αἴφνης εἶδον τοὺς Τούρκους, ὅτι παρεσκευάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγήν.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν στραφέντες ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ διώδευον διὰ βαθείας τινὸς φάραγγος τοῦ Κατρέως ὀνομαζομένης· οἱ δὲ Σφακιανοὶ συνεκινήθησαν ταὐτοχρόνως ἀπὸ τὰς πέριξ θέσεις των· καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πολεμίων οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς εἰς τὸν στενὸν Κατρέα.

Ἐνῷ δὲ χρόνῳ διεξήρχοντο τὸ κινδυνωδέστερον μέρος

τῆς φάραγγος, καὶ ἐπέβαινον ἤδη εἰς τὴν εὐρεῖαν Κράπην, ἔφθασε δρομαῖος ὁ Δασκαλάκης ἐνταῦθα μὲ ἑκατὸν εἴκοσι περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξης· καὶ ἔμπροσθεν μὲν οὗτοι ἐπιτεθέντες τότε, ὄπισθεν δὲ οἱ καταδιώκοντες, ἐφόνευσαν ἐν βραχεῖ χρόνῳ περὶ τοὺς τριακοσίους· οἱ δὲ λοιποὶ ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσι φεύγοντες. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν ν' ἀφήσωσι τότε τὰς σημαίας των, ζῶα πάμπολλα, ὅπλα, καὶ ἁπάσας τὰς ἀποσκευὰς, διαδραμόντες μὲ πολλὴν ταχύτητα τὴν Κράπην, ἑωσοῦ διεσώθησαν εἰς Πρόσνερον, ὁπόθεν παραλαβόντες τοὺς περὶ τὸν Ἀλιδάκην πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύοντας ἐν τῷ πύργῳ ἀιεχώρησαν αὐθημερὸν εἰς Ῥεθύμνην.

Θύματα ἑκούσια προσεφέρθησαν τότε οἱ ἄθλιοι Τοῦρκοι εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· δὲν ἐγνώριζον ὅμως οὗτοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης περιστάσεως, καθ' ἣν ἡ ἀπερισκεψία, ἢ μᾶλλον τὸ κατὰ τῶν ὀρεινῶν Σφακιανῶν ἄγριον πάθος τῶν Τούρκων, τοὺς ὤθησε νὰ περιέλθωσιν εἰς τόσον δυσβάτους καὶ κινδυνώδεις στενωποὺς, διὰ ν' ἀπολεσθῶσιν ἅπαντες μακρὰν φρουρίων, χωρὶς νὰ ἦναι εὔκολον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ ἐλπίσωσιν ἀπὸ κἀνὲν μέρος βοήθειαν· συνησθάνθησαν βραδέως τοῦτο, καὶ ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχέως τοῦ κινδύνου.

Ἂν καὶ ὁ Κατρεὺς ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας εὐνοϊκωτέρα θέσις πρὸς πόλεμον, ἢ ἡ θέσις τῶν Καμπιῶν· διότι ἡ μὲν πρώτη ὑπάρχει ὅλως κρημνώδης, στενωπὸς ἐπικίνδυνος ἐπ' ὀρέων ὑψηλῶν, καὶ μακρὰν ἀπέχουσα πεδιάδος καὶ φρουρίων, ἡ δὲ τῶν Καμπιῶν ὁμαλωτέρα, καὶ πλησίον πεδιάδος καὶ φρουρίου· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐστάθησαν εὐτυχέστεροι ἐνταῦθα· ἂν τῳόντι ἐφαίνοντο οἱ Ἕλληνες δραστηριώτεροι εἰς Κατρέα, ἠδύναντο διὰ τῆς βοηθητικῆς αὐτοῦ θέσεως νὰ κατεξολοθρεύσωσιν ἕως ἑνὸς τοὺς ἐπελθόντας πολεμίους εἰς Σφακία, οἱ ὁποῖοι ἦλθον μακρόθεν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κατερημώσωσι τὸν τόπον τοῦτον, νὰ ἐξοντώσωσιν ὁλοτελῶς τοὺς ἐπιφόβους Σφακιώτας, καὶ ν' ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτους τὰ τέκνα καὶ τὰς συζύγους των.

Εἷς μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη τότε, ὁ Γεώργιος Τατινάπης, ἐκ τῆς Χαλέπας, χωρίου τῆς Κυδωνίας· ὁ ἀνὴρ οὗτος ἥνονεν εἰς ἑαυτὸν ἀνδρίαν, φρόνησιν καὶ συμπεριφορὰν ἀξιάγαστον, καὶ ἦτο ἐξησκημένος πρὸς τούτοις εἰς τὸ ὁπλοφορεῖν.

Οἱ νικηταὶ τῆς Κράπης, οἱ μὲν περὶ τὸν ἔνδοξον Δασκαλάκην ἐπανῆλθον παραχρῆμα εἰς Μαλάξαν, οἱ δ' ἄλλοι ἀλλαχοῦ, τερπόμενοι ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ τοῖς λαφύροις. Ἀλλ' αἴφνης μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Ὀμὲρ Ἐφέντης, ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Γερλίδων τοῦ Ἡρακλείου, ἀναφαίνεται εἰς Ἄμπελον, συνοικίαν ἀπόκεντρον τῶν Σκύφων, ὁδηγῶν τετρακοσίους περίπου ἐπικούρους, οἵτινες ἀγνοοῦντες τὰ παθήματα τῶν πρὸ αὐτῶν, ἔσπευσαν ἀνελθόντες δι' ἄλλης ὁδοῦ νὰ προφθάσωσι βοηθοὶ εἰς τὸν Καούνην.

Παρατυχὼν δὲ ὁ Πωλογεωργάκης μὲ τοὺς στρατιώτας του εἰς Ἴμβρον, χωρίον ἀπέχον ὀλίγον μεσημβρινῶς τῶν Σκύφων, ἔτρεξε παρευθὺς νὰ προσβάλῃ τοὺς Τούρκους ἐκείνους, οἵτινες τὸ πρῶτον ὑπέθεσαν ὡς ἀπόσπασμα τουρκικὸν τοὺς περὶ τὸν Πωλογεωργάκην· διότι ἐπίστευον ὅτι ὁ Καούνης εἶχε κατασταθῇ ἤδη κύριος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἐφόνευσαν λοιπὸν τοὺς πρώτους εἰσβαλόντας Τούρκους πεντήκοντα περίπου εἰς Ἄμπελον, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἅμα ἔμαθον τὰ ἐν Κράπῃ γεγενημένα· διασπαρέντες δὲ τῇδε κἀκεῖσε, κατεδιώκοντο εἰς ἄγνωστα αὐτοῖς βουνὰ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρύβησαν μὲν καί τινες, ἀπωλέσθησαν δὲ καὶ πολλοί, ὀλίγων διασωθέντων εἰς τὰ φρούρια.

Ἔθυον δὲ καὶ ἀπώλυον πᾶν τὸ προστυχὸν οἱ περὶ τὸν Καούνην ἐπανερχόμενοι εἰς Ἡράκλειον ἡττημένοι· μὴ τολμήσαντες ν' ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς ἐνόπλους, ἐξεμάνησαν κατὰ ἀόπλων, κατὰ ναῶν, καὶ παντὸς χριστιανικοῦ κτήματος, ἀπειλοῦντες νὰ σφάξωσι τοὺς ἐπιζῶντας χριστιανούς.

Κατὰ τὴν περίστασιν δ' ἐκείνην, αὐταὶ αὗται τῶν ἀναιρεθέντων Τούρκων αἱ γυναῖκες, περιπαθεῖς γενόμεναι ἐπὶ τῇ στερήσει τῶν συζύγων, τῶν ἀδελφῶν καὶ τέκνων

αὐτῶν, ἐλοιδόρουν, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπιστραφέντας Τούρκους διὰ τὰς νέας κακοπραγίας των· « Ἐὰν ἦσθε ἄνδρες, » ἔλεγον, ἔπρεπε νὰ δείξετε τὴν ἀνδρίαν σας κατὰ τῶν » Σφακιανῶν, καὶ νὰ σκοτώσετε ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι σᾶς » κατεπολέμησαν, καὶ οὐχὶ τώρα νὰ φονεύετε ὡς πρόβα» τα δεμένα τοὺς ἀόπλους ῥαγιάδας. Ποῦ εἶναι, ἐβόα ἡ » μία, ὁ υἱός μου; ἡ ἄλλη, ποῦ ὁ σύζυγός μου καὶ ὁ ἀδελ» φός μου; » Ἔπαθαν λοιπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ὅ,τι πρότερον οἱ τῆς Κυδωνίας καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης.

Ἐπαρθέντες οἱ Ἕλληνες διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας, ἐπετίθεντο βαρύτεροι κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ διὰ συνεχῶν ἀκροβολισμῶν καὶ ἐπιτυχῶν πολλάκις ἐνεδρῶν, περιώριζον μᾶλλον ἐκείνους εἰς τὰ φρούρια τῆς Ῥεθύμνης, τῆς Σούδας, τῆς Κυδωνίας, καὶ ὅπου ἀλλαχόθι διέμενον Τοῦρκοι.

Πολλοὶ Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν ἐξελθόντες ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας τὴν 25. Ἰουλίου νὰ προσβάλωσι τὸν Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην εἰς Γαρίπαν, χωρίον οὐ μακρὰν ἀπέχον μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ φρουρίου, ἀλλ' ἔδραμον ἐπίκουροι ἐκ τῆς Μαλάξης ὁ Δασκαλάκης, ὁ Σήφακας, ὁ Ἰωάννης Χάλης ἐκ τῶν Κεραμείων, καὶ ὁ Α. Παναγιώτου μὲ Λακκιώτας, καὶ τοὺς κατηνάγκασαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ στραφῶσιν ὁπόθεν ἐξῆλθον.

Κύριοι ἐξ ἀρχῆς καταστάντες οἱ Ἕλληνας τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς Κυδωνίας, τῆς Λάμπης, τῆς Ῥεθύμνης καὶ Ἀμαρίου, ὤφειλον βεβαίως νὰ προνοήσωσιν, ὅπως συνάξωσι τοὺς ἀπείρους καρποὺς τῶν καταπολεμηθέντων Τούρκων, καὶ ἐναποταμιεύσωσιν εἰς ἀσφαλῆ μέρη διὰ τὸ μέλλον. Ἀλλὰ δέον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτος προνοητικὸς νοῦς· οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελήθησαν ἑπομένως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐκ ταύτης τῆς περιστάσεως.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐξεῤῥάγη ἐν Κρήτῃ ἡ ἐπανάστασις, τὰ εἰρημένα φρούρια ἐστεροῦντο σχεδὸν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαιούντων τροφῶν· καὶ αἱ ὀλίγαι ἐν ταῖς δημοσίαις ἀπο-

θήκαις εὑρεθεῖσαι, κατηναλώθησαν τάχιστα ὑπὸ τοῦ συῤῥεύσαντος πλήθους· διότι οὐδὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἑτοίμους τροφάς των, ὡς προείπομεν, ἠδυνήθησαν νὰ συμπεριλάβωσιν· ἡ δ' ἐπερχομένη συγκομιδὴ ἔμεινεν ἅπασα εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Τί δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην νὰ κατορθωθῇ; Εἰς παρομοίαν δεινὴν θέσιν εὑρέθησαν κατ' ἀρχὰς καὶ τῆς Πελοποννήσου τὰ φρούρια· οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ἔδραμον παρευθὺς ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῶν νήσων, καὶ προσέφερον προθύμως συνδρομὴν διὰ τῶν θαλασσίων ἀποκλεισμῶν· καὶ οὕτω παρεδόθησαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα τὸ τῆς Μονεμβασίας, τὸ τοῦ Νεοκάστρου, καὶ κατόπιν τὰ ὑπερήφανα τοῦ Ναυπλίου φρούρια, ὑποταχθέντα εἰς τὴν ἀκαταδάμαστον τῆς πείνης ἀνάγκην.

Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἀναγκαίως ἤθελον φέρει τάχιστα καὶ ἐν Κρήτῃ, ἂν ἐξ ἀρχῆς ἐνεφανίζοντο πλοῖα. Οἱ δὲ Κρῆτες ἔσπευσαν, ὡς προείπομεν (ὅρα σελ. 14) νὰ ζητήσωσι τῶν ναυτικῶν νήσων τὴν συνδρομήν, καὶ ἦτο τότε ὁ καταλληλότερος καιρός· διότι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ στόλοι ἦσαν πεφοβισμένοι διὰ τὰ συμβάντα περὶ τὴν Μιτυλήνην καὶ τὴν Σάμον, καὶ δυσκόλως ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὸ Αἰγαῖον Τουρκικά, ἐπικρατούντων ἤδη τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων.

Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ γείνῃ τοσαύτη ὑπερβολικὴ φθορὰ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Κρήτης· διότι, ἂν Κάσιά τινα πλοῖα μόλις ἀναφανέντα κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ παράλια ἠδυνήθησαν νὰ διακόψωσι πρὸς μικρόν, ἐνόσῳ περιέπλεον, τὴν συγκοινωνίαν τῶν φρουρίων, καὶ ἐβύθισαν αὔτανδρα ἀκτοπλοϊκὰ ἐχθρικά, δὲν ἦτον εὔκολον νὰ συνεννοηθῶσιν οἱ Τοῦρκοι, καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐκ συμφώνου ἔπειτα τὴν καταστρεπτικὴν γενικὴν αὐτῶν ἔξοδον κατὰ τὸν ἐπόμενον Αὔγουστον, ἂν ἦσαν πολιορκητικὰ πλοῖα· οὐδεμία λοιπὸν φροντὶς ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν Κρήτην, ἥτις ὑπάρχει τὸ ἰσχυρότερον προπύργιον τῆς Ἑλλάδος· καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς πόλεμος οὐ μό-

νον ἀπήλλαξε σκληροτάτων κινδύνων τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ παράλια, ἀλλὰ καὶ τὸν γενικὸν ἀγῶνα κατὰ μέγα μέρος ἐξησφάλισε.

Κατὰ τὴν γενομένην ἔκ τινων ἐπαρχιῶν ἐν Σφακίοις συνάθροισιν (ὅρα σελ. 8.) εἶχεν ἀποδειχθῇ καὶ ἐπιτροπὴ πολιτική, ἥτις ἔλαβε τὸν τότε συνήθη τίτλον « Καγκελαρία Σφακίων » ἔχουσα καὶ σφραγῖδα φέρουσαν ὡς τύπον τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ περιγραφὴν « Παναγία Λουτροῦ » ἐκ τῆς οὕτω τιμωμένης ἐκκλησίας κατὰ τὸν λιμένα Λουτρόν· ἀφῆκαν δηλονότι νὰ ἐνεργῶνται τὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν νέαν τάξιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους, ὅπως καὶ πρότερον.

Ἔπρεπεν ὅμως μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ν' ἀποδειχθῶσιν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης δικαιωματικῶς οἱ κρείττονες τῶν τότε παρατυχόντων, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν, καὶ νὰ λάβῃ αὕτη εὐλογώτερον τοὐλάχιστον τίτλον «Κρητικὴ Διοίκησις »· διότι ἡ Κρήτη ἤδη ἀπεστάτει καὶ καθὼς ὁ κίνδυνος ἐπήρχετο γενικὸς ἐφ' ὅλων τῶν Κρητῶν, οὕτω καὶ ἡ σύσκεψις περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ ἦναι γενική· οὕτως ἀπήτει τὸ δίκαιον, τὸ ὀρθὸν, καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον, καὶ οὐχὶ ἐκ μιᾶς μόνης ἐπαρχίας, τῆς τῶν Σφακίων μονομερῶς. Μέλη δὲ τῆς Καγκελαρίας τῶν Σφακίων ἦσαν ὁ Χ. Ι. Πωλουδάκης, ὁ Α. Κριαρᾶς, ὁ Π. Πωλίδης, ὁ Α. Ψαρουδάκης, ὁ Στ. Βουρδουμπάκης, καὶ Γ. Πρωτοπαπᾶς Σφακίων· εἶχον προσλάβει δὲ καὶ γραμματέα τὸν παρατυχόντα τότε Δημήτριον Φλαμπουριάλην ἐξ Ἡρακλείου· καὶ ἐνήργει ἡ ἐπιτροπὴ ἐκείνη ἐν ἀρχῇ, ὅπως αἱ περιστάσεις τῇ ἐσυγχώρουν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ Σφακία ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθησαν τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ διὰ τὴν ὀχυρὰν θέσιν, καὶ διὰ τὸν λιμένα των Λουτρὸν, δι' οὗ ἐνηργεῖτο τὰ πρῶτα ἔτη ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης· οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες ὑπεχώρουν ἕνεκα τῶν φυσικῶν τούτων πλεονεκτημάτων εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως

ἤθελον ἐπιδείξει μεγάλης φρονήσεως ἔργον καὶ καθαρὸν πατριωτισμοῦ αἴσθημα οἱ πρόκριτοι τῶν Σφακίων, ἂν ἀνταπέδιδον καὶ αὐτοὶ γενικὸν σέβας εἰς τὰ δικαιώματα ἁπάντων τῶν συναδέλφων καὶ συμπολεμούντων Κρητῶν. Τοιαῦται μεγάλαι ἐπιχειρήσεις ἄνευ δικαιοσύνης εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσφορήσωσιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκείνη εἶχε στείλει πρεσβείαν, συνισταμένην ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου καὶ Α. Παναγιώτου, πρὸς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην, ὅστις καταβὰς πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονειῶν, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐξεῤῥάγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἔφερε τίτλον « Πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς », διὰ νὰ ζητήσωσι παρ' ἐκείνου τὴν ἐθνικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν, καὶ ἄνθρωπον ἐκ μέρους του ἱκανὸν, διὰ νὰ διευθύνῃ τὰ Κρητικὰ πράγματα· ἀλλ' εἶχε καὶ ὁ Ὑψηλάντης βοηθήματα νὰ δώσῃ; Μὲ μόνον τὸν τίτλον « Πληρεξούσιος τοῦ Γ. Ἐπιτρόπου » κατῆλθε καὶ ἐκεῖνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μὲ τὴν μεγάλην προθυμίαν νὰ φανῇ ὅσον δύναται χρήσιμος εἰς τὸ κινδυνεῦον Ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὅτε δ' ἔφθασαν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Κρητῶν εἰς Πελοπόννησον, ἦτον ἕτοιμον σχεδὸν τὸ τῆς Μονεμβασίας φρούριον, καταστενοχωρημένον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, νὰ πέσῃ εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· καὶ οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι ἐσυνθηκολόγουν μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζηνὸν διὰ νὰ παραδοθῶσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὴν 23. Ἰουλίου 1821. Πρὸς ἐκεῖνον ἀπέστειλεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν ῥηθεῖσαν πρεσβείαν μὲ διαταγὴν νὰ παραλάβῃ ὅπλα καὶ πολεμεφόδια ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ φρουρίου· ἀλλ' ὁποῖα ἦσαν τὰ παραδοθέντα; Ὀλίγα τινὰ πεπαλαιωμένα ὅπλα, καὶ μικρὰ ποσότης πυρίτιδος ὁμοίως ἐφθαρμένης. Ἡ δὲ πρεσβεία, παραλαβοῦσα ταῦτα, τὰ ἀπέςειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην, ὅπως προλάβῃ τὴν ἔλλειψιν· οὐδόλως ὅμως ἐχρησίμευσαν ὡς παντάπασιν ἄχρηστα.

Ὑπεσχέθη δὲ συγχρόνως εἰς τοὺς Κρῆτας ὁ Ὑψηλάν-

της, ὅτι ἤθελε τοῖς ἀποστείλει τὸν ζητούμενον καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων Κρητῶν Καντακουζηνὸν, ἅμα διέθετεν οὗτος τὰ πράγματα τοῦ παραδοθέντος φρουρίου· δὲν ἦλθεν ὅμως ἐκεῖνος, καί τοι παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν Κρητῶν, καὶ προτραπεὶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, κωλυόμενος, ὡς ἔλεγεν, ὑπὸ ἰδίων ὑποθέσεων, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ φανῇ χρήσιμος ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει. Ὠφεληθεὶς δ' ἐκ τούτων ὁ συνακόλουθος ἐκείνου Μιχαὴλ Ἀφεντούλης, ἄγνωστος τότε εἰς τοὺς Κρῆτας καὶ εἰς τὸ κοινὸν, κατώρθωσεν ἔπειτα διὰ συστάσεων νὰ λάβῃ τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἐπροσκαλεῖτο κοινῇ γνώμῃ ὁ Καντακουζηνὸς, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐδυσκολεύοντο οἱ Κρῆτες νὰ τὸν παραδεχθῶσι· διὸ καὶ διέμεινεν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Σπετσῶν μέχρι τοῦ ἐπομένου μηνὸς Νοεμβρίου, ἑωσοῦ ἐξωμάλυνεν ἀρκούντως τὰ πράγματα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀπεσταλμένοι, σὺν αὐτοῖς δὲ ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ ἄλλοι Κρῆτες, διαμένοντες ἕνεκα τῶν περιστάσεων τότε ἐν τῇ ῥηθείσῃ νήσῳ, ἐπρότειναν, παρακαλέσαντες τοὺς προκρίτους τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, νὰ διορίσωσι μοῖραν ναυτικῆς τινος δυνάμεως ἐξ ἀναλογίας διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν καὶ τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης· καὶ ἀπέδειξαν τὸ μέγα κοινὸν συμφέρον ἂν βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν Κρήτην, ὅτε ἠλπίζετο ἄφευκτος ἐπιτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡς ἔπραξαν τοῦτο οἴκοθεν καὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον οἱ κάτοικοι τῶν ῥηθέντων νήσων, συναποστείλαντες πολιορκητικὰ πλοῖα παντοῦ, καὶ συνεργήσαντες εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῶν φρουρίων της· ἐσκέπτοντο δ' ὀρθῶς οἱ Κρῆτες ὅτι, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ εἰς τὴν μαχομένην μητρίδα των, ἦτο λίαν ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρισθῇ τακτικώτερος ὁ ἀγὼν καὶ διὰ θαλασσίου ἀναποφεύκτου δυνάμεως, ἥτις, ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελον πέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων καί τινα τῆς Κρήτης φρούρια.

Ἀπέτυχον ὅμως οἱ Κρῆτες εἰς τὴν παράκλησίν των, ἀπαντήσαντες μεγάλας δυσκολίας, καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην τῶν πλοίων. Ἔστρεψαν δὲ τὴν προσοχήν των πρὸς τὸν Νικόλαον Ὀρ-

λόφον τὸν ἐκ Σπετσῶν, ὅστις ἐδείκνυε προθυμίαν, ὅτι δῆθεν ἐπεθύμει νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς Κρήτην. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος πεισθεὶς μετὰ δύο ἑτέρων πλοιάρχων κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους εἰς Λουτρὸν, ὅτε ὑπῆρχεν ἤδη ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀφεντούλης· ὑπεσχέθησαν δὲ μὲ τὰ πλοῖά των καλῶς ὡπλισμένα νὰ ἔχωσιν εἰς στενὸν ἀποκλεισμὸν τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ προστίθενται καὶ ἕτερα πλοῖα ἐν ἀνάγκῃ ἐκ τῶν γειτόνων Κασίων ἢ τῶν Σφακιανῶν (α), ἐπὶ συμφωνίᾳ, μέρος μὲν τῶν συμπεφωνημένων διὰ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων καὶ μισθοὺς τῶν ναυτῶν νὰ πληρόνωνται εἰς αὐτοὺς ἀπὸ προϊόντα τῆς νήσου Κρήτης, μέρος δὲ νὰ λαμβάνωσιν εἰς κτήματα τουρκικὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ τόπου, ὧν τὰ ὀνόματα καὶ ἡ θέσις ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῶσιν.

Οἱ Κρῆτες παρεδέχθησαν τὰς προτάσεις των εἰς Λουτρὸν, καὶ ἐπρόσμεναν μετ' ὀλίγον νὰ ἐμφανισθῶσι τὰ συμπεφωνημένα πλοῖα. Ἡ συμφωνία ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, καὶ οὕτως ἡ Κρήτη ἔμεινεν ἀπολιόρκητος κατὰ θάλασσαν· καὶ μετέπειτα δὲ δὲν ἐφρόντισαν οἱ διοικοῦντες τὰ τῆς Κρήτης περὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον σοβαροῦ καὶ ἐπωφελοῦς.

Ὑπέστησαν, ὡς προείπομεν, ἧτταν καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι εἴς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἄμπελον, ὡς ἡττήθησαν πολλάκις καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης καὶ Κυδωνίας· οὐδὲν δ' ἕτερον ὑπελείπετο τούτοις, ἢ νὰ συνεκστρατεύσωσιν ἅπαξάπαντες, καὶ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς πρώτους ἐπαναστάντας, ἤτοι τοὺς Σφακιανοὺς καὶ τοὺς περὶ τὰ φρούρια τῆς Κυδωνίας καὶ Ῥεθύμνης. Εἰργάζοντο δ' ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ σπουδαίως, συνεννοούμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ θαλάσσης, καὶ μεταφέροντες ἀκινδύνως διὰ πλοιαρίων στρατὸν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπήτει.

(α) Ἕως εἴκοσι πλοῖα εἶχον τότε οἱ Σφακιανοὶ εἰς βρίκια καὶ γολέτας, ἐξ ὧν τινα ἦσαν ἱκανὰ νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς ἀποκλεισμόν· οἱ ναῦται ὅμως Σφακιανοὶ ἐπροτίμων νὰ μάχωνται εἰς τὴν ξηρὰν παρὰ εἰς τὴν θάλασσαν.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ Ἰουλίου ἐξεστράτευσεν ὁ Σερὶφ Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, συναγαγὼν περὶ ἑαυτὸν πάντας τοὺς μαχίμους ἄνδρας· συμπαραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ τὸν Ὀσμὰν Πασᾶν τῆς Ῥεθύμνης μετὰ τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων, ἦλθε καὶ ἐσκήνωσε, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ κανόνια, ὅλμους καὶ ἱππικὸν, περὶ τὸ χωρίον αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας Ἐπισκοπὴν, καὶ ἠπείλει νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸν Ἀποκόρωναν.

Δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία Κουρνᾶ, Κάστελον καὶ Πάτημα, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προσβάλωσι τοὺς πολεμίους· ὡδηγοῦντο δὲ οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Δ. Πρωτοπαπαδάκη, τοῦ Ῥ. Βουρδουμπᾶ, τοῦ Γ. Σουδεροῦ, τοῦ Π. Μανουσέλη, τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, τοῦ Σήφακα, τοῦ Α. Μελιδόνη, τοῦ Καυκαλοσήφη, τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Ῥουστικιανοῦ, τοῦ Πωλογεωργάκη καὶ ἄλλων, καὶ συνεχῶς ἐπηύξανεν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, περὶ τοὺς τρισχιλίους καταστάντων.

Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἠρέμουν ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ ἀντιπαρατασσόμενοι, καθ' ἃς οἱ Τοῦρκοι ἐπρόσμενον τοὺς Χανιώτας καὶ Σουδιανοὺς, διὰ νὰ εἰσβάλωσιν ἐκ δυσμῶν πρῶτοι εἰς Ἀποκόρωναν, φοβούμενοι μὴ ἀποτύχωσιν εἰς τὸν στενωπὸν Ἀλμυρὸν, ἔνθα ὑπῆρχε συγκεντρωμένη ἅπασα ἡ τῶν ἀντιπάλων δύναμις· ἀλλὰ τοὺς μὲν Χανιώτας ὁ Δασκαλάκης καὶ Β. Χάλης, δυνατοὶ ὄντες εἰς Γαρίπαν καὶ Μαλάξαν, ἀπέκρουον, κωλύοντες τὰς ἐξόδους αὐτῶν, ὁ δὲ Σακίρης μὲ Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανοὺς ἐκώλυε ν' ἀποβῶσιν οἱ Σουδιανοί.

Πρῶτος ὁ Παπᾶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακίων, ἀνὴρ γενναῖος, διαβὰς τὸν μεταξὺ ῥέοντα ποταμὸν, Μέλανα καλούμενον, προσέβαλε τὴν ά. Αὐγούστου τοὺς πολεμίους εἰς τὰς θέσεις των· χίλιοι δὲ περὶ ἐκεῖνον ἑνωθέντες, ἐμάχοντο καρτερικῶς μέχρι δείλης, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς ἀπέναντι ἀνθισταμένους, οἵτινες καὶ κανόνια καὶ ὅλμους ἔῤῥιπτον διηνεκῶς κατ' ἐκείνων· πρὶν δ' ἐπέλθῃ τὸ τῆς ἡμέρας τέλος, περικυκλωθεὶς αἴφνης ὁ ἀρχηγὸς Παπᾶ Ἰωάννης ὑπὸ ἱππέων, ἐφονεύθη με-

τὰ ἑπτὰ ἑτέρων συνεγχωρίων του, καὶ ἐκυρίευσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν σημαίαν του· ἀπολέσαντες δὲ οἱ Ἕλληνες τὸν ἀρειότολμον τοῦτον μαχητὴν, ἐθρήνησαν μεγάλως τὴν στέρησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπεσαν καὶ Τοῦρκοι πολλοί.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν λίαν πρωῒ διαβάντες οἱ Τοῦρκοι, τρισχίλιοι περίπου, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Ἑλλήνων περὶ τὸ Πάτημα καὶ Κάστελον, χωρία λίαν ὀχυράς. Πεισματώδης ἐξηκολούθει ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀλλ' ἐνεκαρτέρουν ἀμφότεροι γενναιοψύχως εἰς τὰς θέσεις των· διὰ μόλις ἡ νὺξ ἐπελθοῦσα διέλυσε τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην πάλην, καθ' ἣν Ἕλληνες μὲν ἔπεσαν ἐννέα καὶ ἐτραυματίσθησάν τινες· ἐκ δὲ τῶν πολεμίων περὶ τοὺς ἑξήκοντα καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί· τὴν δ' ἑπομένην νύκτα μετεσκήνωσαν οἱ πασᾶδες εἰς Δράμια, χωρίον ὁμαλὸν τοῦ τμήματος Κουρνᾶ (α), ἔνθα μετεκομίζοντο διὰ πλοιαρίων ἐκ τῆς Σούδας καὶ τῶν Χανίων πολλοὶ, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸν Δασκαλάκην εἰς Μαλάξαν, καὶ τὸν Σακίρην εἰς Καλύβας.

Ἀπὸ δὲ τὰ Δράμια ἐπέπεσαν τὴν 3. Αὐγούστου ἀθρόοι Τοῦρκοι ὀκτακισχίλιοι περίπου, ὁρμήσαντες εἰς τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ ῥίπτοντες κανόνια, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔμαθον ἤδη οἱ Ἕλληνες νὰ περιφρονῶσι, καὶ ἀντέκρουσαν γενναίως τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν. Πεισματωδεστάτη διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀντιπαραττομένων ἰσχυρῶς ἀμφοτέρωθεν· περὶ δὲ τὴν δείλην ἐπανῆλθον οἱ Τοῦρκοι εἰς Δράμια, ἀφοῦ ἀπώλεσαν πολλούς· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων κάμποσοι.

Τὰς δ' ἐφεξῆς δύο ἡμέρας διέμειναν ἥσυχοι ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ εἰς τὰς θέσεις των. Αὐτόμολος δέ τις Ὀθω-

---

(α) Τὰ κοινῶς νῦν λεγόμενα Κουρνοπατήματα εἶναι τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, περιέχον χωρία τινὰ ὑπὸ διάφορον ὄνομα ἕκαστον, κείμενα μεταξὺ τῆς Ῥεθυμνίας καὶ τοῦ Ἁλμυροῦ. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρχει καὶ εὐρεῖά τις λίμνη ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τῆς Δαφνομαδάρας, ἥτις καὶ λίμνη τοῦ Κουρνᾶ καλεῖται.

μανὸς ἐβεβαίωσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τῶν πασάδων τοῦ νὰ προχωρήσωσιν ἐπὶ τὰ πρόσω καταβαλόντες πᾶσαν ἀντίστασιν· ἐγένετο δ' ἡ τοιαύτη καταγγελία ἴσως ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποιήσωσι φόβον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἴσως ἦσαν καὶ εἰλικρινεῖς οἱ λόγοι τοῦ Ὀθωμανοῦ· διὸ οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο ἤδη νὰ μετρῶσι τὰς δυμεις των, συγκρινομένας πρὸς τὰς τῶν πολεμίων, πολυπληθεστέρας οὔσας καὶ καλῶς παρεσκευασμένας· ὅθεν καὶ ἔβλεπον λίαν τολμηρὰν καὶ κινδυνώδη τὴν περαιτέρω ἀντίςασιν· κατέθλιβε δὲ τούτους μᾶλλον καὶ ἡ ἐπικειμένη τῶν πολεμεφοδίων ἔλλειψις· διότι καὶ ἡ ἐκ Μονεμβασίας ἤδη φθάσασα πυρῖτις (ὅρα σελ. 49), ἄχρηστός οὖσα, ἔβλαπτε μᾶλλον ἢ ὠφέλει (α).

Τὴν ἕκτην δὲ Αὐγούστου, λίαν πρωΐ, τὸ μὲν ἱππικὸν δραμὸν κατέλαβε τὸ στενὸν τοῦ Ἁλμυροῦ, καταδιῶξαν τὴν καθισταμένην φρουράν, ἅπαν δὲ τὸ πεζικὸν ἐπροκάλεσεν εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀντιπάλων πεισματωδεστάτην μάχην, διαρκέσασαν μέχρι μεσημβρίας μὲ ἀνάλογον φθορὰν ἀμφοτέρων. Μάτην ἐπροσπάθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐκδιώξωσι τὸ ἱππικὸν ἀπὸ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν τοῦ Ἁλμυροῦ· διότι δι' αὐτῆς ἐδέσποζον ἤδη τῶν λοιπῶν θέσεων. Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰς ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἤρχισαν τότε ν' ἀποσύρωνται εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, εἰσήλασαν εἰς Ἀποκόρωναν.

Θλιβερὰ εἶναι ἡ διήγησις τῶν δυστυχημάτων, ἅτινα διεπράξαντο εἰσβαλόντες εἰς τὸ μέρος τοῦτο οἱ πολέμιοι. Διαδραμόντες μὲ ὁρμήν, κατέκαυσαν πρώτην φορὰν τὰ τερπνὰ χωρία ὅλης τῆς ἐπαρχίας, φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες πολλούς· ἐζώγρησαν ἐκ τῶν γερόντων, τῶν

(α) Πολλὰ ὅπλα ἐκ ταύτης ἐθλάσθησαν κατ' ἀρχάς. Οἱ Κρῆτες, Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι, μετεχειρίζοντο πάντοτε τὸ καλήτερον εἶδος τῆς πυρίτιδος, Ἀγγλικῆς ἢ Ὁλλανδικῆς.

ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων, πολλοὺς, ἀπαγαγόντες πρὸς τοὺς πασάδας εἰς Καλύβας περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόνευσαν. Μάτην ἐπρότειναν εἴς τινας ν' ἀλλάξωσι θρήσκευμα· ἁπαξάπαντες προείλοντο καρτερικῶς τὸν θάνατον.

Ἀπέσπασαν αὐθημερὸν περὶ τοὺς 116 ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία ἀπὸ ὑπόγειον ὀπὴν, κειμένην εἰς τὰ χωρία τὰ Κόκκινα καλούμενα, κείμενα παρὰ τὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας, ἔνθα κατέφυγον διὰ νὰ σωθῶσι, τοὺς ὁποίους πάντας ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἱερέα τοῦ χωρίου παπᾶ Μανώλην ἐκρεούργησαν εἰς Καλύβας· τμήματα δὲ τοῦ κρέατος τούτου ἐκρέμασαν εἰς τὰς σημαίας των, διὰ νὰ νικήσωσιν, ὡς ἔλεγον, τοὺς Σφακιανούς· ὡσαύτως ἀνεσκολόπισαν καὶ τρεῖς νέους εὑρεθέντας ἐνόπλους μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐξεπολιόρκησαν τὴν ἐπιοῦσαν μετ' ἐπιμονῆς τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἐκ τῶν Κεφαλιανῶν εἰς Σπηλιὰν, τὴν λεγομένην τοῦ Ὀρνέρου, ἐξ ὧν τοὺς τριάκοντα ἓξ ἐθανάτωσαν παρευθὺς, δύο δὲ ῥιφθέντες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, νηχόμενοι διεσώθησαν εἰς Ἁλμυρόν. Περὶ τοὺς ἑκατὸν τριάκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία ἀπέπνιξαν εἰς σπήλαιον κείμενον ἄνωθεν τοῦ χωρίου Βαφέως μετὰ τριήμερον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ῥίψαντες ἔνδον δυσώδεις ἐμπρηστικὰς ὕλας. Πατέρες, υἱοὶ, οἰκεῖοι, καὶ φίλοι ὥρμων πολλάκις μὲ κίνδυνον νὰ σώσωσιν ἐκείνους, ἀλλ' ἀπετύγχανον· πλεῖστοι δ' ἄλλοι, περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας, ἀπωλέσθησαν οὕτω κατὰ τὸν Ἀποκόρωναν τότε, οἵτινες νομίσαντες διαβατικὴν τὴν ἐπιδρομὴν, ἐκρύπτοντο καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἀθλίως!

Μόνον δὲ τὸ παρὰ τῷ αἰγιαλῷ κρημνῶδες σπήλαιον, Καταβατὴ ὀνομαζόμενον, ὄπισθεν, πρὸς Βοῤῥᾶν τῶν χωρίων Κεφαλάδων, ἐπήνεγκε πολλὰ προσκόμματα εἰς τοὺς Τούρκους. Τὸ μέρος τοῦτο ἐξελέξατο ὡς καταφύγιον Γρηγόριος ὁ Δαμινός· ὀγδοήκοντα δὲ περίπου ἦσαν οἱ ἐνταῦθα προσφυγόντες γυναῖκες, παιδία καὶ ἄνδρες, ἐξ ὧν ἦσαν ὁπλοφόροι μετὰ τοῦ Δαμινοῦ δώδεκα. Πολλάκις ἀπεπειράθησαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ αὐτὸς ὁ Ὀσμὰν πασᾶς ἦλθεν ἀπειλῶν, ἀλ-

λοτε διὰ κανονίων καὶ ἐφορμήσεων, ἄλλοτε δ' ὑποσχόμενος ἄδωρα δῶρα, διὰ νὰ τοὺς πείσῃ νὰ ἐξέλθωσιν. Οἱ ἔνοπλοι ἀπέκρουον ἐξ ἐπικαίρων θέσεων τοὺς πολεμίους· πρὸς δὲ τὸν Καούρην τοῦ Σελίνου, ἀπειλήσαντα ὑπερηφάνως ὅτι ἀπόφασιν ἔχει ἤδη νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσῃ, ἀπεκρίθη ὁ Δαμινὸς παρομοίως· « Καὶ ἐγὼ θὰ μένω ἐδῶ, » καὶ ὁ βασιλεύς σου ἂν πλησιάσῃ, θὰ τὸν σκοτώσω. »

Εἶχον προλάβει οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ καὶ μετέφερον εἰς τὸ δύσβατον ὄντως ἐκεῖνο σπήλαιον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ ὁποῖον εἶχον ὡς ἀποθήκην πάντοτε οἱ πλησίον οἰκοῦντες Κεφαλ̣ιανοί· καὶ ἥδιστον ὡσαύτως ὕδωρ κατέῤῥεεν ἐν αὐτῷ, ὥστε οὐδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἐστεροῦντο· ἔμειναν δὲ πολιορκούμενοι εἰς ἐκεῖνο ἀπὸ τῆς 6. Αὐγούστου μέχρι τῆς 14. τοῦ ἐλευσομένου Σεπτεμβρίου, ὅτε πάλιν ἐπέστη ὁ Ὀσμὰν, ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων, περὶ ἧς ἐφεξῆς θέλομεν διαλάβει, καὶ ἠπείλησε σκληρῶς τὸν Δαμινὸν (α), τοῦ ὁποίου ἡ γενναία ἐνθάῤῥυνσις καὶ καρτερία ἀπήλλαττε τῶν σοβαρῶν φόβων τοὺς συμπάσχοντας ἐν τοιαύτῃ περιστάσει.

Ἀφοῦ κατέπραξαν τοσαῦτα κακὰ εἰς Ἀποκόρωναν, μετεσκήνωσαν οἱ πασᾶδες εἰς Ἁλυκὰς πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Ἀμφιμαλλικοῦ κόλπου (Σούδαν) κειμένας, ἔνθα ἔφθασε καὶ ὁ πασᾶς τῆς Κυδωνίας ἀκωλύτως· διότι κυριευθέντος τοῦ Ἀποκορώνου, οὔτε οἱ Χάλαι, οὔτε ὁ Δασκαλάκης καὶ Σήφακας ἠδύναντο ἐφεξῆς νὰ κατέχωσι τὰς προτέρας των θέσεις· καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ἀπηλλάχθησαν τότε τοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἤρχισαν τότε νὰ χλευάζωσι τοὺς τῆς Κυδωνίας, ὡς καταπολεμηθέντας δῆθεν καὶ ὑποστάντας ἀνάνδρως πολιορκίαν ὑπὸ ῥαγιάδων. Ἐ-

---

(α) Πολλὰ καὶ ἕτερα παραπλήσια ἀνδραγαθήματα ἔπραξεν ἐν ὅλῳ τῷ διαστήματι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Γρηγόριος Δαμινὸς, ἀπέθανεν ὅμως ἐλεεινῶς ἀπὸ δυστυχίαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1856 ἐν τῷ τῶν Ἀθηνῶν δημοτικῷ νοσοκομείῳ καὶ ὁ ἄθλιος οὗτος Κρής!

πέτειναν δ' ἔτι πλέον τὴν πρὸς ἐκείνους χλεύην καὶ δι' ὑβριστικῶν τινων στίχων, ὥστε καὶ μεγάλη τις ἀνεφύη μεταξὺ αὐτῶν ἔρις ἕνεκα τούτων· μικροῦ δ' ἐδέησε νὰ συμβῇ καὶ ἀλληλοκτονία. Οἱ συνετώτεροι ὅμως τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων ἐν ἐκείνῃ τῇ περιςάσει ἐδείκνυον πρὸς τοὺς χλευαστὰς τὸ Θέρισον ἐπιλέγοντες· « Ἰδοὺ ἡ Ῥόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ » πήδημα· αὐτὸ εἶναι, ὦ φίλοι, τὸ Θέρισον καὶ οἱ ὀρεινοὶ » Λακκιῶται, καὶ ἂν θέλετε, δοκιμάσετέ τους καὶ σεῖς. »

Εἶναι ἀναντίῤῥητον, ὅτι πολλῷ χείρονα δεινὰ ὑπέμειναν οἱ τῆς Ῥεθύμνης καὶ Κυδωνίας Τοῦρκοι εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ οἱ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν· διότι ἐκεῖνοι ἦσαν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπήρειαν τῶν οἰκούντων τὰ Λευκὰ ὄρη καὶ τὰς ὑπωρείας αὐτῶν, τῶν ὀρεινοτέρων δηλονότι Κυδωνιατῶν, Ἀποκορωνιτῶν, Λαμπαίων, Ῥεθυμνίων καὶ λοιπῶν, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ μᾶλλον ἐξησκημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν· διὰ τοῦτο φρονίμως οἱ Χανιῶται Τοῦρκοι εἰς τὴν ἀπάντησίν των πρὸς τοὺς χλευάζοντας ἔδειχναν καταλλήλως τὸ Θέρισον καὶ τοὺς Λάκκους, ὅπου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔπαθον καὶ ἐκεῖνοι πειραθέντες.

Συνέβη δ' ἐν Ἀλυκαῖς τότε καὶ τὸ ἑξῆς. Ἐπιστολή τις ἀνώνυμος, εὑρεθεῖσα ἐν τῷ τουρκικῷ στρατοπέδῳ, ἀπέδιδεν εὐχαριστήσεις ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς Τούρκους τινὰς ὀνομαστὶ τῆς Κυδωνίας δι' ὅσα διεκοίνουν πρὸς αὐτούς. Ὅθεν εἴτε τοῦτο ὑπῆρξεν ἀληθὲς, εἴτε ὁ πασᾶς τῆς Κυδωνίας εἶχε καταγγείλει πολλοὺς τοιούτους ὡς ἀπειθεῖς καὶ ὀλεθρίους ὀχλαγωγοὺς, ὁ τοῦ Ἡρακλείου λαβὼν ἀφορμὴν, ὡς ἀνώτερος διοικητὴς τῆς Κρήτης, ἀπηγχόνισεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοῦ τὸν ἰσχυρὸν Τσουρούνην καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο.

Ἐνταῦθα προσθέτομεν καὶ ὅσα ἠκούσαμεν ἔπειτα διαθρυλλούμενα κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν. Ὅτι δηλ. πολλοὶ τῶν πρώην ἀτάκτων καὶ αἱμοβόρων Τούρκων εὑρόντες ἁρμόδιον τὸν καιρὸν, ἀρξαμένου τοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολέμου, κατεφέροντο ἀπηνῶς κατὰ πολλῶν φιλησύχων Ὀθωμανῶν, ὅτι δῆθεν ἀδιαφόρησαν οὗτοι, ἢ καὶ ἐνήργησαν εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρευθῶσι πολλοὶ τῶν ὁμοθρήσκων

των ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ Χατζῆ 'Οσμὰν Πασᾶ, ὅτε ἐλθὼν ἐκεῖνος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κυδωνίας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1812 ἐκώλυσε διὰ τῆς δραστηριότητός του τὸν ἀπειλούμενον κατὰ τῶν 'Ελλήνων ἐν γένει ὄλεθρον καὶ κατὰ τῶν φρονίμων Τούρκων, ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης φρικτῆς ἀναρχίας, ὅτε ἐθανάτωσεν ἀληθῶς πολλοὺς τούτων καὶ ἐφυγάδευσε, καταστήσας ὁπωσοῦν εἰς ἐκείνους ἄνετον τὸν βίον, ὅστις εἶχε καταντήσει ἀβίωτος. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα ἄλλα παρεκίνησαν τὸν πασᾶν τῆς Κυδωνίας νὰ καταγγείλῃ τοὺς ὀχλαγωγούς.

'Εν τούτοις, μετὰ πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύω μερῶν ἐρεθισμοὺς, ὡς εἴπομεν, εἰς 'Αλυκὰς, διεκρίθησαν τέλος τρισχίλιοι περίπου ἐκ μόνων 'Ηρακλειωτῶν, οἵτινες καὶ ἐμεγαλαύχησαν ὅτι δύνανται αὐτοὶ μόνοι νὰ καταστρέψωσι τὸ τρομακτικὸν εἰς τοὺς Κυδωνιάτας Θέρισον, καὶ τοὺς Λάκκους, καὶ νὰ κατατροπώσωσιν ὅλους τοὺς ἐπιφόβους ὀρεινούς. 'Ετέθη λοιπὸν ἐπ' αὐτῶν πάλιν ὁ Καούνης, ὁ ἐπ' ἀνδρίᾳ κλεϊζόμενος, ὁ καὶ πρότερον ἐν Κράπῃ καταπολεμηθείς· ὁδεύοντες δὲ τὴν 19. Αὐγούστου διὰ τῆς 'Αγίας Κυριακῆς, προέβησαν ἄνευ ἀντιστάσεως μέχρι Θερίσου, ὅπερ καὶ κατέκαυσαν πρώτην φορὰν, ὡς καὶ τὸ παρακείμενον χωρίον Λάκκους, εὑρόντες σχεδὸν ταῦτα ἀπροστάτευτα, προχωρήσαντες καὶ μέχρις 'Αλιακῶν· διότι εἰς παρομοίας ἐπιδρομὰς οἱ Ἕλληνες κατεγίνοντο ἐν πρώτοις νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκιακά των· οἱ Θερισιανοὶ ὅμως μετά τινων ἄλλων παρευρεθέντες ἀντέκρουον ὀλίγοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν τοὺς πολλούς (α).

(α) Γυνή τις ἐκ τοῦ Θερίσου ἐκράτει τῇ μιᾷ μὲν χειρὶ κάλαθον σταφυλῶν, ἐπ' ὤμων δὲ ἐβάσταζε στάμναν ὕδατος, φέρουσα ταῦτα πρὸς τοὺς μαχομένους σύζυγον καὶ ἀδελφόν της, ὅπως ἀναψυχθῶσι μὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος καύσωνος· σφαῖρα ὅμως ἐχθρικὴ ἐλθοῦσα συνέτριψε τὴν στάμναν· ἐκείνη δ' ἀπτοήτως προβᾶσα, παρέδωκεν εἰς τοὺς εἰρημένους τὰς σταφυλὰς, καταρωμένη τοὺς συντρίψαντας τὴν στάμναν, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ κατέβρεξεν αὐτήν.

Φθάσαντες δὲ καὶ ἐνταῦθα οἱ εὔτολμοι Λακκιῶται μὲ τὸν Α. Παναγιώτου, συγχρόνως δὲ μὲ Ἀνωπολίτας καὶ ὁ Δασκαλάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ῥιζῆται, ἐπετέθησαν γενναιοψύχως ἅπαντες κατὰ τῶν οὕτω προχωρημένων πολεμίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνάγκασαν μετὰ πολλὴν καὶ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν εἰς τὰ ὀπίσω ἀπὸ Ἀλιάκας. Κατεδιώχθησαν λοιπὸν σπουδαίως καὶ οὗτοι ὁπόθεν ἀνῆλθον εἰς δυσβάτους τόπους, καὶ κατέλιπον εἰς τὰ βουνὰ ἐκεῖνα πλέον τῶν διακοσίων νεκρῶν, καὶ τὰ ἑαυτῶν ὅπλα εἰς τοὺς νικητάς. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσε καὶ ὁ ἀρχηγὸς Καούνης· οἱ δὲ χλευαζόμενοι Κυδωνιᾶται μακρόθεν ἱστάμενοι θεωροί, ὑπερήδοντο, ὡς ἐῤῥέθη, ἐπὶ τῇ ἥττῃ τῶν ὁμοθρήσκων ὑβριστῶν.

Εἴκοσι περίπου Ἕλληνες ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ, ἐν οἷς καὶ ὁ νεώτερος Χάλης Στέφανος, πληγωθεὶς ἐν Ἀλιάκαις κατὰ τὸ μέτωπον, οὗτινος ὁ θάνατος ἐπροξένησε λύπην ἀπαραμύθητον οὐ μόνον εἰς τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς καὶ συνεπαρχιώτας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Κρῆτας. Νέος εὐειδὴς καὶ χαρίεις, μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων, καὶ μὲ τέρπουσαν φωνὴν προικισμένος, εἵλκυε πρὸς ἑαυτὸν τὰς συμπαθείας τῶν ἄλλων· τὸ δὲ φιλόπατρι, τὸ ἀῤῥενωπόν του ἦθος, καὶ ἡ νεανικὴ σύνεσίς του προοιώνιζον λαμπρότερον τὸ μέλλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ὅτε δὲ οἱ Τοῦρκοι εἶχον γείνει πρὸς καιρὸν μετὰ τὴν εἰσβολὴν κύριοι τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖνοι οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰ τῆς Κυδωνίας καὶ τῆς Σούδας (α) φρού-

(α) Τὸ φρούριον τοῦτο ὠχυροποιήθη ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐπὶ ἀγόνου καὶ ἀποτόμου μικρᾶς νήσου, κειμένης ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ Ἀμφιμαλλικοῦ κόλπου, εἰς ἴσον σχεδὸν ἀπόστημα ἀπεχούσης τοῦ ἀκρωτηρίου Μελέχα, καὶ τῆς κατὰ βοῤῥᾶν παραλίας τῆς Κρήτης, ἔνθα σχηματίζεται ὁ εὐρυχωρότερος τῆς Κρήτης λιμήν, τανῦν κόλπος τῆς Σούδας καλούμενος. Ἀμφιμαλλικὸς δ' ἐκλήθη τὸ πάλαι ἀπὸ Ἀμφιμάλλιον πόλιν ἀρχαίαν τῆς Κρήτης, κειμένην παρὰ τῷ αἰγιαλῷ· ἴσως δ' ἐρείπια ταύτης εἶνὶ τὰ κατὰ τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν ἔτι φαινόμενα.

ρια ὡς καὶ οἱ προσπεφευγότες εἰς τὰ τῆς Ῥεθύμνης, ἐξελθόντες μετέφερον μὲ πολλὴν ταχύτητα πᾶν εἶδος τροφῶν, ὧν εἶχον πρότερον ἐπαισθητὴν ἔλλειψιν· εἶχον δὲ παραδώσει τῷ πυρὶ καὶ ὅσας δὲν ἐπρόφθασαν νὰ παραλάβωσι· καὶ διὰ τοῦτο τότε κατερημώθη ὁ πρότερον εὔφορος καὶ πολύκαρπος Ἀποκόρωνας· οἱ δὲ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων, καὶ οἱ ἐνταῦθα ἔπειτα προσπεφευγότες πρὸς σωτηρίαν, ἐτρέφοντο ἐπὶ πολὺν χρόνον μὲ μόνα τὰ ἄγρια χόρτα, τὰς βαλάνους καὶ τὰ κεράτια.

Οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν μάχην ἐν Θερίσῳ, ἡτοιμάζοντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Σφακιά. Πρὶν ὅμως διαλάβωμεν περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, θέλομεν προτάξει συνοπτικήν τινα περιγραφὴν τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακίων.

Ἐπίμηκες σχῆμα ἔχουσα αὕτη, κεῖται μεσημβρινῶς τῆς Κρήτης πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος· πρὸς ἄρκτον δὲ ἔχει ὅρια τὰ Λευκὰ ὄρη μὲ τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας τῆς Κυδωνίας, Ἀποκορώνου καὶ Ῥεθύμνης, ὅλα σχεδὸν ἄβατα καὶ ὑψηρεφῆ, ἅτινα ἀρχόμενα ἀπὸ τὸ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς Σέλινον, ἀπολήγουσιν εἰς τὴν κατ' ἀνατολὰς Ῥεθύμνην.

Ἡ μᾶλλον βατὴ ὁδὸς εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Προσνέρου ἄγουσα εἰς Κράπην, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἄρχεται ὁ Κατρεὺς, καὶ μετὰ τὸ Σκύφος, ἡ λεγομένη φάραγξ τῆς Ἴμβρου. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰσέβαλον οἱ Τοῦρκοι καὶ τῷ 1770 εἰς Σφακία, μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ὅτε καὶ κατέστρεψαν τὸν τόπον ὁλοτελῶς, στρατοπεδεύσαντες εἰς τὰ κατὰ τὸ τμῆμα τῆς Ἀνωπόλεως χωρία Ἅγιον Ἰωάννην καὶ Ἀράδεναν.

Ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῆς περιγραφείσης ὁδοῦ ὑπάρ-

Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἔγειναν κύριοι τὸ πάλαι, μετὰ εἰκοσιοκτὼ ἐτῶν καταστρεπτικώτατον πόλεμον, τῆς νήσου Κρήτης, οἱ Ἐνετοὶ ἐκράτησαν μὲ συνθήκην ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀκόμη τὴν Σοῦδαν, τὴν Σπιναλόγκαν ἢ Μακράκανθον, καὶ τὴν Γραμβοῦσαν.

χει ἡ κατ' εὐφημισμὸν λεγομένη 'Αγγελόστρατα, κειμένη ἐντὸς δυσχερεστάτης φάραγγος, ἀπὸ δὲ τὸ Θέρισον στενωπός τις, τὰ νῦν λεγομένην Μονοπάτι, καὶ ἀμφότερα ταῦτα διεξέρχονται εἰς 'Ανώπολιν· ἡ δὲ ἄνωθεν τοῦ Κουρνᾶ στενωπὸς, τοῦ 'Αποκορώνου ἢ Δαφνομαδάρα καλουμένη, ἀνέρχεται εἰς Σκύφος.

Πρὸς δυσμὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπίσης ὀρεινὴ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου· μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὑπάρχει ἡ ὀχυρωτάτη φάραγξ τῆς ἁγίας 'Ρουμέλης, ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπό τινος ἐκκλησίας ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τιμωμένης, ἔνθα διεσώζοντο κατὰ τὴν ἐπανάστασιν χιλιάδες ἀνθρώπων. 'Η φάραγξ αὕτη ἔχει τρεῖς στενωποὺς, μίαν πρὸς τὰ Σφακία, ὀνομαζομένην Ἅγιον Παῦλον, ἑτέραν πρὸς ἄρκτον, τὴν Κακὴν σκάλαν, κατὰ τὸ ὀροπέδιον, ὅπερ 'Ομαλὸς καλεῖται, καὶ ἄλλην πρὸς δυσμὰς, ἀνερχομένην ἐκ τῆς φάραγγος εἰς Τρυπητὴν πρὸς τὴν θέσιν Κουστογέρακον τοῦ Σελίνου. Ἅπασαι αἱ εἰρημέναι δίοδοι εἰσὶ τόσον δύσβατοι, ὥστε μόλις εἷς ἄνθρωπος εἰς πολλὰ μέρη δύναται εὐκόλως νὰ ὁδεύῃ.

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπαρχία Λάμπης (Ἅγιος Βασίλης), ἥτις ἐπίσης ἔχει στενωποὺς πρὸς εἴσοδον εἰς Σφακία τὴν Σκαλωτὴν, τὸ 'Ροδάκινον, καὶ τὸ Κακοσκάλι, ἢ τὰ Χάλαρα τοῦ 'Αγίου 'Αντωνίου, ἔνθα ἐκινδύνευσεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰς τὴν κατὰ τοῦ Φραγκοκαστέλου ἐκστρατείαν.

'Ο λαὸς τοιαύτης ὀρεινοτάτης καὶ τραχείας ἐπαρχίας, περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὁποίας ἀλλαχοῦ θέλομεν διαλάβει, ἔφερε πάντοτε τὰ ὅπλα· ἐξησκημένος δὲ ὢν εἰς τὰ τοῦ πολέμου, καθίστατο ἀείποτε ἐπίφοβος εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν κρατοῦντας τῆς Κρήτης, διατηρῶν καὶ ἴδιον εἶδος ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος· διότι οἱ κατὰ καιροὺς αναφανέντες ἄριστοι, καὶ οὐχὶ ἐκ γενεαλογίας, ἐδιοίκουν τὸν τόπον, καλούμενοι Πρόκριτοι ἢ Καπεταναῖοι.

Τὰ Σφακία διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῆς Σουλτάνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐπλήρονον οὐχὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον (χαράτσι), ὡς οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κά-

τοικοι, ἀλλὰ μικρόν τι ποσὸν χρηματικὸν, λαμβάνοντες ἀπόδειξιν τῆς πληρωμῆς τὸν λεγόμενον τεσκερὲν, ἀντὶ τοῦ χαρατσοχαρτίου· τὸ ποσὸν τοῦτο ἐστέλλετο πάντοτε ἐξ Ἡρακλείου Ὀθωμανός τις καὶ εἰσέπραττεν· ἔφερε δὲ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου ὁρισμὸν, ἀλλ' ὤφειλε νὰ συμμορφοῦται μὲ τ' αὐστηρὰ ἤθη τῶν κατοίκων, ἂν ἤθελε νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του.

Εἰς τοσοῦτον δυσχερέστατον τόπον, ὡς ἐξεθέσαμεν, ἐτόλμησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ διακινδυνεύσωσιν, ἀφοῦ μάλιστα ἀπέτυχον εἰς τὴν μάχην τοῦ Θερίσου, καὶ πρότερον εἶχον πάθει πολλὰ ἐν τῇ Κράπῃ. Ἀθρόος λοιπὸν ἅπας ὁ στρατὸς μετέβη ἐξ Ἁλυκῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ τῆς Ῥεθύμνης, μετασκηνώσας εἰς Πρόσνερον, κἀκεῖθεν τὴν 29. Αὐγούστου ἀνῆλθεν εἰς Σφακία. Ἔκπληκτοι διήνυσαν τὴν Κράπην οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες διεσπαρμένα ἔτι τὰ ὀστᾶ, ἅτινα εἶχον ἀφήσει οἱ κατὰ τὸν παρελθόντα μῆνα Ἰούλιον εἰς Κράπην καταπολεμηθέντες Τοῦρκοι· καὶ κατωῤῥωδηκότες διῆλθον τὸν Κατρέα, καὶ τὴν ἑπομένην κινδυνωδεστέραν τῆς Ἴμβρου φάραγγα, ἐπισκοποῦντες μακρόθεν, μὴ ἀναφανῶσί που πολέμιοι.

Δὲν εὗρον δὲ οὐδεμίαν ἀντίστασιν εἰς τοιαῦτα ὀχυρώτατα μέρη, ὅπου ὑπῆρχεν εὐκολώτατον ν' ἀντικρούσωσι πεφοβισμένον ἐχθρὸν, κατὰ τὸ Σκύφος μάλιστα, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ συστάδην νὰ πολεμῶσιν ἐκεῖνον, ὅπερ ἦτο δυσχερέστατον, ἀλλὰ διαιρεθέντες τὸ πρῶτον εἰς σωμάτια καὶ ἐπιπίπτοντες πολλαχόθεν δι' ἀκροβολισμῶν καὶ συνεχῶν ἐπιδρομῶν, νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς τὸν τεθορυβημένον πολέμιον τὴν ἀθυμίαν καὶ δειλίαν, καὶ ἑπομένως τὸν παντελῆ ὄλεθρόν του, ἢ τέλος τὴν ἀπελπισίαν, ὥστε νὰ μὴ τολμήσωσι νὰ προβῶσι περαιτέρω, πρὸς τοὺς ὁποίους πρόσφατος ἔτι ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος, τὸν ὁποῖον πρὸ ἡμερῶν εἶχον διατρέξει εἴς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἄμπελον, καὶ ἐπηρέαζε σφόδρα τὰς καρδίας των. Ἀφοῦ λοιπὸν κατέστρεψαν διὰ τοῦ πυρὸς τὸ Σκύφος, Ἴμβρον, Προσγιαλὸν, Κομητάδας καὶ Μουρίον, χωρία πολυπληθέστερα, ὡς καὶ ἅπαντα τὰ παρατυχόντα, ἐλθόντες ἐσκήνωσαν περὶ τὴν

Ἀνώπολιν, ὅπου τὰ πάντα κατερήμωσαν· καὶ κατέστρεψαν, καὶ τὴν Ἀνώπολιν αὐτὴν καὶ τὰ παρακείμενα χωρία.

Τί δὲ συνέβη τότε; Ἐκ τῶν κατοίκων ὅλων τῶν χωρίων τινὲς μὲν μετὰ σπουδῆς ἀνήρχοντο εἰς τὰ παρακείμενα ἀπρόσιτα ὄντως ὄρη, οἱ δὲ λοιποὶ τεθορυβημένοι ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ ἐν τῷ Λουτρῷ πλοῖα μετεκομίζοντο εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Κλαύδην ἢ Γαῦδον, καὶ διεσώζοντο ἀφίνοντες εἰς τὴν ἀδυσώπητον ὀργὴν αἱμοβόρου πολεμίου χιλιάδας συναδέλφων χριστιανῶν ἀδυνάτων νὰ καταστραφῶσιν, ἐνῷ κατεστρέφοντο τὰ Σφακία, τὸ μόνον ἄσυλον παρὰ πάντων θεωρούμενα.

Περὶ τὰ εἴκοσιν ἄτομα, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ Σφακιανοί, προκατέλαβον οἱ ἐφορμῶντες Τοῦρκοι περὶ τὸ χωρίον Μουρίον καὶ ἀπέκτειναν. Νεᾶνις δέ τις, θυγάτηρ τοῦ Χ. Θεοδώρου Μουριώτου, λίαν εὐειδής, ζωγρηθεῖσα καὶ ἀπαγομένη εἰς αἰχμαλωσίαν, ὡδήγησεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀπαγωγέα κατ' αἴτησίν του εἰς φρέαρ διὰ νὰ πίῃ ὕδωρ· αὐτὴ δὲ, ἐνῷ ἤντλει, ἐπιτηδείως πως εἰσπηδήσασα εἰς τὸ φρέαρ ἀπεπνίγη, προελομένη τὸν θάνατον, ἢ τὴν μετὰ τυράννου συμβίωσιν.

Οὐδεὶς ν' ἀρνηθῇ δύναται, ὅτι ὁ λαὸς τῶν Σφακίων εἶναι φύσει ἀνδρεῖος, τολμηρὸς καὶ φιλοπόλεμος, καταδείξας μυρία ὅσα ἀνδραγαθήματα καὶ ἡρωϊκὰς πράξεις, ὅπου τῆς Κρήτης ἐτύγχανε παρευρεθεὶς, καὶ ὅπου μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν του συνεπολέμησεν. Ὀφείλομεν δὲ μάλιστα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς πολλὰ τῶν τροπαίων, ἅτινα πολλαχοῦ ἔστησαν οἱ Κρῆτες ἀθάνατα αἰωνίου μνήμης καὶ σεβασμοῦ, ἦσαν κατὰ μέγα μέρος πρωταγωνισταὶ οἱ Σφακιανοί.

Ἄξιον δὲ μόνον ἀπορίας καθίσταται, ὅπερ καὶ ἀνεξήγητον εἰς ἡμᾶς, πῶς ὁσάκις εἰσήρχετο ὁ ἐχθρὸς, οὐ μόνον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ὅτε ὁ Ἀλβανὸς Χουσεῒν περιῆλθεν ὅλος ἀπρόσβλητος τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824 τὴν τραχεῖαν καὶ ἀκαταμάχητον τῷόντι θέσιν τῶν Σφακίων, τὴν δυνατωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς Λακωνίας, δὲν ἐπέδειξεν ὁ λαὸς οὗτος τὴν συνήθη αὐτοῦ γενναιοψυχίαν

καὶ τὰ τεκμήρια τῆς ὑπολήψεώς του, ἅτινα ἅπας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἤλπιζε βεβαίως νὰ ἴδῃ εἰς αὐτόν. Οὐδ' ἐμιμήθησαν τοὺς ἐφαμίλλους των κατά τε τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀνδρίαν Ῥιζήτας τῆς Κυδωνίας, οἵτινες, καίτοι εὑρεθέντες εἰς περίστασιν χείρονα, εἶχον καταπολεμήσει ὁμοῦ μὲ αὐτοὺς πάλιν τοὺς Σφακιανούς, καὶ εἶχαν καταδιώξει αὐτοὺς σχεδὸν τοὺς ἰδίους Τούρκους τοὺς εἰσβαλόντας ἤδη καὶ εἰς Σφακία.

Ἂς συγχωρηθῇ δὲ εἰς ἡμᾶς νὰ παραλληλίσωμεν τοὺς Λάκωνας τῆς Πελοποννήσου μὲ τούτους. Οἱ Λάκωνες κατοικοῦσιν ἐπίσης ὀρεινὰ μέρη, καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν πάντοτε καὶ τὴν ὁπλιτικὴν μὲ τοὺς Σφακιανοὺς ἐξάσκησιν. Ἀλλὰ τούτους μὲν, τοὺς Σφακιανοὺς δηλονότι, εὑρίσκομεν ἀπτοήτους καὶ καθ' ὑπερβολὴν προθυμοποιουμένους μαχητὰς ἐκτὸς τῶν ὀρεινῶν αὐτῶν θέσεων· τοὐναντίον δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς Λάκωνας, οἵτινες σέβονται μᾶλλον τὸ ὀρεινὸν αὐτῶν ἔδαφος, ὅπερ διετήρησεν εἰς αὐτοὺς πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν, ἢ καὶ προτιμῶσι νὰ γίνωσι θῦμα ὅλοι, ὡς τὸ ἀπέδειξαν καὶ ἐπὶ Ἰμβραΐμη, παρὰ ν' ἀφήσωσι νὰ βεβηλωθῇ τὸ ἱερὸν ἔδαφός των ἀπὸ πολεμίους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κρίνοντες δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὴν αἰτίαν οὐχὶ εἰς τὸν φιλοπόλεμον καὶ ὁρμητικὸν τῶν Σφακίων λαὸν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀπρονοησίαν βεβαίως καὶ ἀσυμφωνίαν τῶν πολλῶν ἀρχηγῶν, ἐνῷ οἱ Λάκωνες ἔχουσιν ἕνα καὶ μόνον ἀρχηγὸν, καὶ εἰς αὐτὸν πείθονται. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν Σφακίων εἰς τοιαύτην περίστασιν ἠδύναντο νὰ προδιαθέσωσι τὸν λαὸν εἰς νίκην ἀθάνατον, καὶ εἶχαν καιρὸν, ἀφότου εἰσέβαλεν ὁ ἐχθρὸς τὴν 6. Αὐγούστου εἰς Ἀποκόρωναν καὶ ἐγνώριζον καὶ τὰς εἰς Ἁλυκὰς προπαρασκευάς του, ν' ἀσφαλίσωσιν εἴτε εἰς Γαῦδον, εἴτε εἰς τὴν ὀχυρὰν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης, ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ ἀδύνατα ἄτομα καὶ οἰκιακά των, καὶ οὕτω νὰ προτάξωσι τὰ γενναῖα στήθη των διὰ σφοδρῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐνεδρῶν τὸ πρῶτον κατὰ σωμάτια, ὡς προείπομεν, κατ' ἐχθροῦ περιελθόντος ἀπρονοήτως εἰς πρῶ-

πτον κίνδυνον· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἤθελον ἔχει βεβαίως συναρωγοὺς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν πολλοὺς πολεμιστάς· καὶ τότε ἀναμφιβόλως ἐνικᾶτο ὁ ἐχθρὸς, ἴσως δὲ κατωρθοῦτο καὶ ὁ παντελὴς ὄλεθρός του.

Οὐδὲ ὑπῆρχε τοσοῦτον μεγάλη ἔλλειψις πολεμεφοδίων κατ' ἐκείνην ἔτι τὴν περίστασιν, ὥστε νὰ μὴν ἐπιχειρήσωσι τὰς πρώτας δοκιμάς. Μήπως δὲν ἀνέλαβον τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα ἐξ ἀρχῆς οὐ μόνον ἀπρογύμναστοι, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐτελεστέρων πρὸς τὸν πόλεμον ἐφοδίων; καὶ ὅμως οἱ πολέμιοί των πάντοτε ἐφοδίαζον τοὺς Ἕλληνας μὲ ὅπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα κατὰ τὰς τότε μάχας ἡττώμενοι· οἱ δὲ Κρῆτες ἔχοντες ἤδη ἀκμαῖον τὸν πόθον καὶ ἀναβράζουσαν εἰς τὰ στήθη των τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν, δὲν ἤθελον ἀμελήσει τοιαύτης εὐκταίας περιστάσεως εἰς τὸ νὰ καταπολεμήσωσι καὶ πάλιν τοὺς σφαγεῖς των. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δὲ, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι συναγωνισταί των ἤθελον τοὺς συνδράμει καὶ αὐτοὶ, καθὼς καὶ οἱ Σφακιανοὶ συνέδραμον πολλάκις ἐκείνους· διότι ὁ ἀγὼν ἦτο κοινός. Ἡ νίκη πάντοτε στεφανόνει τὸν προλαμβάνοντα εὐτόλμως νὰ κτυπᾷ.

Φόβος πανικὸς κατέλαβε χιλιάδας πολλὰς ἐκ τῶν ἀδυνάτων κατοίκων τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, οἵτινες, ὡς προείπομεν, εἶχον καταφύγει, ὡς εἰς τελευταῖον ἄσυλον, εἰς τὰ Σφακία, διὰ νὰ διασωθῶσιν, ὅτε εἶδον ἀπροσδοκήτως νὰ ἔμβῃ ἀμαχητὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ ἐχθρός. Θρῆνοι, κοπετοὶ καὶ οἰμωγαὶ ἐξήρχοντο γοεροὶ πανταχόθεν· καθορῶντες δὲ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, διηπόρουν ποῦ ἔπρεπε νὰ καταφύγωσι· διότι καὶ τὰ ἐν Λουτρῷ πλοῖα δὲν ἠδύναντο νὰ μετακομίσωσι συνάμα ἅπαντας. Οἱ μὲν ῥωμαλεώτεροι λοιπὸν καὶ οὐδεμίαν περὶ ἄλλων φροντίδα ἔχοντες ἀνήρχοντο σπουδαίως εἰς τὰ ὄρη, καραδοκοῦντες ἐκεῖθεν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ κίνδυνος, πλῆθος δὲ γυναικῶν, παίδων καὶ ἀνδρῶν κατέφυγον δρομαῖοι εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης, ὅπου τολμήσαντές τινες ἐκ τῶν Τούρκων νὰ εἰσβάλωσι καὶ ἐκεῖ ἀπὸ τὴν στενωπὸν τοῦ Ἁγίου Παύλου ἐφονεύθησαν.

Οἱ δὲ εἰς Ἀνώπολιν ἐσκηνωμένοι Τοῦρκοι ἀποροῦσαν διὰ τὴν ἐρημίαν, ἣν εὗρον περιελθόντες ἀκωλύτως τὰ Σφακία· ἐπέτυχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ γραῖαν τινὰ ἐγκαταλελειμμένην ἕνεκα τοῦ βαθέος γήρατός της, τὴν ὁποίαν ἔφερον ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ· ἀφοῦ δὲ οὗτος διέταξε νὰ τῆς δώσωσι νὰ φάγῃ, τὴν ἐρώτησε τὰ ἑξῆς· «Διὰ τί δὲν ἐστάθησαν οἱ Σφακιανοὶ νὰ πολεμήσωσι, καὶ τί συλλογίζονται νὰ κάμωσι;—Νὰ σὲ εἴπω, παιδί μου, ἀπεκρίθη ἡ γραῖα. Τὰ βουνὰ, τὰ ὁποῖα βλέπεις, εἶναι γεμάτα ἀπὸ Σφακιανοὺς καὶ ἄλλους ὡπλισμένους· ἄλλοι δὲ μετέφερον τὰ παιδιά των εἰς Γαῦδον, ἀλλ' ἔχουσι ἀπόφασιν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν εὐθὺς, καὶ συμφώνως ὅλοι νὰ σὲ πολεμήσωσι.»

Μεταξὺ τῶν λεγομένων ἀνεφάνησαν πλοῖα ἐκ τῆς Γαύδου διευθυνόμενα εἰς Ἁγίαν Ῥουμέλην, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μετακομίσωσιν ἐκεῖθεν εἰς τὴν νῆσον ἄλλους ἐκ τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων· ὁ δὲ Πασᾶς, ἐκλαβὼν τὰ τῆς γραὸς ὡς ἀληθεύοντα, ἀνεχώρησε παρευθὺς διευθυνθεὶς διὰ τῆς παραλίας τοῦ Φραγκοκαστέλου εἰς Λάμπην καὶ Ῥεθύμνην, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς Βρύσας τοῦ Ἀποκορώνου, ἀπ' ὅπου διελύθησαν, γράψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι κατέπνιξαν τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῶν Κρητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Συμβάντα ἀπὸ 16. Σεπτεμβρίου 1821. μέχρι 27. Μαΐου τοῦ 1822.

Ἂν καὶ ὑπεχώρησαν οἱ Κρῆτες εἰς τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὰς ἐπερχομένας ἐλλείψεις των, ἀποσυρθέντες ἄλλοι μὲν εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις, ἄλλοι δὲ ὑποκριθέντες πρὸς ὥραν ὑποταγὴν, τὸ ὑπὲρ ἐλευ-

θερίας ὅμως αἴσθημα αὐτῶν ἐτηρήθη ζωηρὸν καὶ κατ' οὐδὲν ἐσβέσθη. Ὅθεν, χωρὶς νὰ διακόψωσιν ὁλοτελῶς τὸν ἀγῶνά των, μὴ καταθορυβηθέντες ἀπὸ τὰ πρότερον γεγενημένα, ἐφρόντισαν ἀμέσως παντοίοις τρόποις νὰ προμηθευθῶσιν ἔξωθεν ἀρκούντως τὰ χρειώδη, διὰ νὰ τὸν ἐξακολουθήσωσι τακτικώτερα.

Μετὰ τὴν διάλυσιν λοιπὸν τῶν πολεμίων ςρατῶν εἰς Ἀποκόρωναν, οἵτινες ἐπανῆλθον ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων εἰς τὰ ἴδια, Ἕλληνες ἔνοπλοι ἐπαρουσιάσθησαν παρευθὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Ῥεθύμνην ἐπαρχίας, καθὼς καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἀνεζωπύρησαν οὗτοι πάλιν τὸ θάῤῥος τῶν λοιπῶν συναδέλφων των. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, οἱ τολμήσαντες νὰ διαμείνωσι σποράδην εἰς ἐπαρχίας καὶ χωρία, ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταπτοῶσι διὰ τῆς παρουσίας των τοὺς καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντας, ἐνόησαν παραχρῆμα τὴν ἀπάτην, εἰς ἣν περιέπεσαν, καὶ ὁλονὲν ἐπέσπευδον νὰ διασώζωνται πάλιν εἰς τὰ φρούρια.

Εἶχον δὲ τότε ἀπαλλαχθῆ διαφυγόντες τὴν πολιορκίαν τῆς Καταβατῆς καὶ οἱ ἐγκαρτερήσαντες πολὺν χρόνον μετὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμινοῦ εἰς τὸ πολύμοχθον ἐκεῖνο σπήλαιον. Οἱ δ' ἔνοπλοι ἐξ αὐτῶν λάθρα τῶν ἐπιμενόντων ἔτι πολιορκητῶν, τῶν παρακαθημένων διὰ τοῦτο εἰς τὰ χωρία Κεφαλάδων, εἶχον μεταβῆ ἤδη εἰς τὰ ἀπέναντι χωρία, τὸν Ἁλίκαμπον καὶ Πρόσνερον, τὰ ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων κείμενα, ἔνθα εὗρον πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Ἰ. Σακίρης, ὁ Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ἕτερος Σκυφιώτης Φραγκιᾶς ὀνομαζόμενος, ὁ Σταῦρος Λυκάκης ὁ καὶ Λυκοσταυριανὸς, ὁ Ἀντώνιος Πενέσης ἐκ τοῦ Βαφέως, ὁ Κωνσταντῖνος Πρινόλης καὶ Δημήτριος Βορινὸς ἐκ τῶν Κεφαλάδων, οἱ δύο Θεόδωροι Προσνερῖται, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἄνδρες φιλοπόλεμοι, οἵτινες συνεννοήθησαν παρευθὺς μὲ τὸν Σήφακαν εἰς Μελιδόνιον, μὲ τὸν Ἰω. Μυτσάκην καὶ τὸν Παναγιώτην Μίγαν ἐκ τοῦ χωρίου Κάμπων τῆς Κυδωνίας, μὲ τὸν Παπαδανδρέαν καὶ Γεώργιον Πῖκον ἐκ τῶν Κεραμείων, διὰ ν' ἀρχίσωσιν αὐ-

θις ὡς καὶ πρότερον τὰς κατὰ τῶν Τούρκων προσβολάς.

Πρῶτοι λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Γρ. Δαμιρὸν καὶ Μ. Πρωτοπαπαδάκην ἐφόνευσαν ἑπτὰ Τούρκους τὴν 6. Ὀκτωβρίου, ἐνεδρεύσαντες περὶ τὸ χωρίον τὸ Καρύδι ὀνομαζόμενον, ἀπερχομένους εἰς Κυδωνίαν· αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐπιτεθέντες ἔπειτα κατὰ τῶν διαμενύντων εἰς τοὺς Κεφαλᾶδας ἐφυγάδευσαν τοὺς πλειοτέρους, τινὰς δὲ καὶ ἐφόνευσαν· συγχρόνως καὶ ὁ Σήφακας μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπιπεσὼν αἴφνης ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία Μαχαιροὺς, Ἀρμένους καὶ Καλύβας, τοὺς διαμένοντας· καὶ οὕτως ἔμεινε πάλιν ὅλη ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἀποκορώνου ἐλευθέρα, ὡς καὶ ἡ Μαλάξα, εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη στρατιωτικὴ καὶ κυρία θέσις τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν.

Τὸ παράδειγμα τούτων ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ῥεθύμνης· διότι καὶ ὁ Ἀνδρέας Μανουσέλης μετ' ἄλλων Καλλικρατζανῶν, καὶ ὁ Φραγκούλης Καρζώτης ὁ ἐκ Καρῶν, ὁ Ι. Δρουλίσκος ὁ ἐκ τῶν Φραντσεσκιανῶν, χωρίων τῆς Ῥεθύμνης, καὶ ὁ Μ. Ῥουστικζανὸς, καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες, κατεθορύβουν συγχρόνως καθ' ἑκάστην δι' ἐνεδρῶν καὶ ἄλλων ἐπιδείξεων τοὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Ῥεθύμνην ἐπαρχίας διασπαρέντας· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν τοιουτοτρόπως νὰ ἐγκαταλείψωσι τάχιστα καὶ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι τὰ χωρία, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁμωνύμου φρουρίου.

Ὁ δὲ Γεώργιος Νικολούδης μετ' ἄλλων Λακκζωτῶν, μεθ' ὧν παρευρίσκοντο καὶ Ἀνωπολῖται, ὁ Ἰωάννης Χουδάλης, καὶ Ἰωάννης Μαλιχούτης ἐκ τῶν Περβολζῶν τῆς Κυδωνίας, ὁ Γεώργιος Πῖπος μετ' ἄλλων Κεραμζανῶν, καὶ Ἀκρωτηρζανοὶ ὄχι ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Στέφανον Λερᾶν (α), ἔσπρωχνον καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν καθημερινῶν παρο-

---

(α) Τοῦτον ἀπηγχόνισεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸ χωρίον Μουρζαῖς κατὰ τὸ 1833 ἔτος, ὁμοῦ μὲ ἄλλους 33, ὅτε ἔγεινεν μεγάλη τῶν Κρητῶν

μοίως ἐνεδρῶν, δι' ὧν ἔπραττον καὶ φόνους, πρὸς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας τοὺς κατὰ τὴν πεδιάδα Τούρκους.

Μόλις εἶχον ἀποσυρθῇ τῶν Σφακίων οἱ Τοῦρκοι, καὶ πλοῖον ἐξ Ὕδρας καταπλεῦσαν εἰς Λουτρὸν ἀπεβίβασε περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα στρατιώτας· ἐκ τούτων δὲ ἦσαν καὶ μὴ Κρῆτες πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὁ Δουκᾶς Λειβαδεὺς καὶ ὁ Μ. Κώτης· ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν, ὁ ἐκ τῆς Χερσονήσου Γεώργιος Καπασακάλης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης ἐκ τοῦ Ἡρακλείου (α), ὁ Γορτύνιος Ἰωάννης Χούλης, ὁ καὶ Χουλογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πομπηΐας, καὶ ὁ Κνώσιος Γεώργιος Σαρῆς ἐκ τοῦ χωρίου Σιβῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων μετ' ὀλίγον κατέπλευσεν ἕτερον, κομίσαν ἐκ τῆς νήσου Σάμου περὶ τοὺς διακοσίους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησεν ὁ Παναγιώτης Ζερβουδάκης καὶ ὁ Θεοχάρης Ἀγαθάκης, Κρῆτες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης καταγόμενοι, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ ὁ Κύπριος Ζωρζῆς μετὰ Κυπρίων ἄλλων, οἱ Μιτυληναῖοι Παναγῆς καὶ Μαγγιόρος, ὁ Κεφαλλὴν Σπύρος Δρακάκης, ὁ ἐκ τοῦ Σελίνου Φραγκιὰς Τσισκάκης καὶ ὁ κλεϊσθεὶς ἐπὶ ἡρωϊσμῷ κατὰ τὴν νῆσον Σάμον Χατζῆ Γεώργιος ὁ ἐκ τοῦ Μουρίου τῶν Σφακίων, ὁ καὶ Μουρζιώτης ἐπικαλούμενος. Ἅπαντες οὗτοι, παρουσιασθέντες εἰς τὰς ἤδη ἐπαναστατημένας ἐπαρχίας, ἐπρόσθετον νέον θάῤῥος εἰς τοὺς μαχομένους Κρῆτας, δὲν ἔλειπον δὲ ἀφεξῆς νὰ κατέρχωνται ἐκ διαλειμμάτων συχνοὶ τοιοῦτοι.

Προσθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ Σάμος, ἡ ἐγγύτατα τῆς Ἀσίας κειμένη νῆσος, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καταφύγιον πολλοτάτων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπανα-

---

συνάθροισις. Ὁ Λερᾶς ἐφάνη ἄξιος στρατιωτικὸς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως ἀριστεύσας εἰς πολλὰ μέρη.

(α) Οὗτος κατήγετο πατρόθεν ἐκ τῶν Σκαφίων, γεννηθεὶς καὶ ἀποκατασταθεὶς εἰς Ἡράκλειον.

ςάσεως, διαμενόντων πρότερον εἰς πολλὰ τῆς Ἀσίας μέρη, ὅτε διέφευγον τὴν αἱμοχαρῆ μάχαιραν τῆς τυραννίας· κατὰ πολὺ δὲ πλειότεροι ἦσαν οἱ Κρῆτες· διότι καὶ ἡ τυραννία εἰς τὴν μητρίδα αὐτῶν εἶχε καταςαθῆ μᾶλλον ἀφόρητος. Κατέφευγον δ' ἐνταῦθα καταλείποντες τὸ μητρῷον ἔδαφος μετὰ στεναγμῶν, διὰ νὰ τρώγωσιν ἄρτον τοὐλάχιστον μόνον εἰς ἀλλοτρίαν χωρὶς κίνδυνον τῆς ζωῆς. Οἱ ἐν Ἀσίᾳ Κρῆτες εἶχον προειδοποιηθῆ διὰ τὴν μέλλουσαν ἐθνεγερσίαν ὑπὸ τοῦ συντοπίου των Α. Μελιδόνη, ὡς εἰδοποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες διαφόρων τόπων (καὶ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον)· διὰ ταῦτα εὑρέθησαν καὶ ἐν Σάμῳ πολλοὶ, ὅτε ἀπεπειράθη προσορμισθεὶς κατὰ τὴν Μυκάλην ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς στόλος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821 νὰ κάμῃ ἀπόβασιν ἀσιατικῶν ςρατῶν ἐπ' αὐτῆς· ὁ δὲ διαληφθεὶς Χ. Μουριώτης ἔδωκε τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὸ νὰ κερδίσωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην· καὶ μετ' ἐκείνου ὅλοι οἱ Κρῆτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες συνέδραμον γενναιοψύχως τοὺς Σαμίους καὶ ἀπέκρουσαν ὁμοθυμαδὸν τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τόλμην τοῦ ἐχθροῦ· καὶ αὐτοὶ σχεδὸν εἶναι οἱ Κρῆτες καὶ ἄλλοι πολεμιςαὶ, οἵτινες ἔφθαναν κατὰ καιροὺς ἑπομένως εἰς Κρήτην.

Τὸ τοιοῦτον ὅμως περιστατικὸν παρέλειψε ν' ἀναφέρῃ ὁ Κ. Τρικούπης εἰς τὸ μερος τῆς ἱστορίας του, ἔνθα ἐκθέτει τὰ Σαμικὰ (τόμ. Β.' κεφ. Α.' σελ. 21.), ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον σημαντικόν· διότι ἕνεκα τῆς περιστάσεως ἐκείνης τὸ ὄνομα τοῦ Χ. Γεωργίου Μουριώτου διεφημίσθη πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος προφερόμενον ὑπὸ πάντων μετὰ σεβασμοῦ. Ὁ Ἕλλην, ὅπου κατὰ τύχην καὶ ἂν εὑρίσκετο τότε, εὐγενῶς καὶ προθύμως παρέσχε πάντοτε τὴν σύμπραξίν του· διότι ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε κοινὸν τὸν αὐτὸν ἐχθρόν. Κρῆτες, Ἴωνες, Ἰόνιοι, Θρᾷκες, Βούλγαροι, Στερεολλαδῖται, Αἰγαιοπελαγῖται, πάσης φυλῆς ἑλληνικῆς ἄνθρωποι, καὶ φιλέλληνες ἐκ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, κατελθόντες ἐπολέμησαν γενναιοψύχως εἰς Πελοπόννησον· αὐτοὶ δ' οὗτοι πάλιν ἐςράτευον εἰς Στερεὰν, εἰς Κρήτην καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐκάλει ἡ δεινὴ ἐκείνη περίςασις· ἡ δὲ νῦν

ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλὰς εἶναι προϊὸν ὡραῖον τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία κατηφανίσθη διὰ τοῦτο σκληρῶς πανταχοῦ.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐπέστρεψε μετὰ πολλῶν ἄλλων Κρητῶν καὶ ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος ἐκ τῆς νήσου Σπετσῶν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀποστολῆς των (α)· διαβὰς δ' οὗτος καὶ ἐκ τῆς νήσου Αἰγιαλείας (Τσηριγότου) παρέλαβε τοὺς προαφυγόντας ἐκεῖσε Κρῆτας· μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τοὺς δύω ἀδελφοὺς Χάλιδας, Βασίλειον καὶ Ἰωάννην, ἔνθα ἀπεθρήνουν τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου.

Ταῦτα πάντα καὶ ἡ ἀγγελία, τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν ὁ Οἰκονόμος, ὅτι ὅσον οὔπω φθάνει διοικητὴς, διὰ νὰ διευθύνῃ ἐπὶ τὸ τακτικώτερον τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ἔφερον εἰς περισσοτέραν ἅμιλλαν τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Κρῆτας· διὸ ἀμέσως κατέλαβον οὗτοι, ὁ μὲν Δασκαλάκης μετὰ τοῦ Σήφακα τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν, ὁ δὲ Α. Παναγιώτου τὰς ἐπικαίρους θέσεις, οἱ δὲ Χάλαι τὸν Γαρίπαν καὶ Βαρύπετρον· συγχρόνως δὲ καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες μετὰ τοῦ Δρουλίσκου καὶ Ῥουστικιανοῦ, καὶ οἱ Μανουσέληδες μετὰ Καλλικρατιανῶν, κατέλαβον κατὰ τὴν Ῥεθύμνην θέσεις τινὰς, ὁπόθεν ἠδύναντο εὐκόλως νὰ βλάπτωσι τοὺς πολεμίους των. Ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς, ὁ Σουδερὸς καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης συνεξεστράτευον ὅπου ἡ ἀνάγκη τῶν περιστάσεων ἐπροσκάλει τὴν παρουσίαν των.

Περιωρίσθησαν λοιπὸν πάλιν οὕτως οἱ Τοῦρκοι στενώτερα εἰς τὰ φρούρια τῆς Ῥεθύμνης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Κυδωνίας, οἱ ὁποῖοι, καίτοι ἐξερχόμενοι συνεχῶς πρὸς

(α) Ὁ Ν. Οἰκονόμος καὶ Α. Παναγιώτου εἶχον σταλῆ πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην ἐπισήμως ἐκ τῆς Κρήτης, καὶ οὐχὶ ὁ Νικόλαος Ζερβὸς καὶ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικούπης. (Τόμ. Β'. Κεφ. Δ'. σελ. 105). Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦλθον εἰς Πελοπόννησον ἁπλοῖ πολῖται μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Σφακία· ὁ δὲ Ζερβὸς μάλιστα ἔλαβε μέρος μὲ πολλοὺς παρευρεθέντας Κρῆτας εἰς τὴν τότε ἀποτυχοῦσαν ἔφοδον κατὰ τοῦ φρουρίου Ναυπλίας, ἥτις ἔγεινε τὴν νύκτα τῆς 3. πρὸς τὴν 4. τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1821 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑψηλάντου.

καταδίωξιν τῶν ἐχθρῶν των, ἀντεκρούοντο ἰσχυρῶς ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζημίαν εἰς τὰ φρούρια.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἔφθασε τέλος εἰς Λουτρὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης ἐκ Σπετσῶν μὲ τὸ πλοῖον τοῦ Ἑπτανησίου Ἰωάννου Βλάχου, φέρον καὶ περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ὀκάδας σίτου πρὸς ἐμπορείαν εἰς τὴν πεινῶσαν τότε Κρήτην ἕνεκα τῶν περιστάσεων· συνωδεύετο δὲ καὶ ὑπὸ Κρητῶν στρατιωτῶν, τῶν κατὰ τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας τότε παρευρεθέντων. Οἱ Κρῆτες ὑπεδέχθησαν ἐκεῖνον μετὰ ζήλου καὶ χαρᾶς, καὶ πανταχόθεν ἤρχοντο οἱ ὁπλαρχηγοὶ νὰ προσφέρωσι σέβας καὶ ὑπακοὴν εἰς τὸν πρῶτον παρουσιασθέντα πολιτικὸν ἀρχηγόν, ἂν καὶ αὐτοχειροτόνητον, μὲ στολὴν εὐρωπαϊκήν, μὲ ἐπωμίδας καὶ παράσημα τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μάλτας, τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ μέλος. Ταῦτα δὲ πάντα ἔκαμνον ἀρκετὴν ἐντύπωσιν τότε εἰς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης. Ἑπομένως δὲ συνεκάλεσεν εἰς συμβούλιον τοὺς ἐπισημοτέρους ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν, διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῶν μελλουσῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Αἱ πρῶται προκηρύξεις τοῦ Ἀφεντούλη πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης ἦσαν λίαν ἐνθαῤῥυντικαί· κατεγίνετο ν' ἀποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον βεβαίως ἐδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ ἐνεργούμενον διὰ τῆς κοινῆς καὶ ὁμοφώνου συμπράξεως ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν· ἐνεθάῤῥυνεν ἅπαντας, ἀναφέρων τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν κατορθώματα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· οἷον, τὴν πτῶσιν τῶν φρουρίων τῆς Μονεμβασίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοῦ Νεοκάστρου, τῆς Τριπόλεως, τὴν λαμπρὰν ναυμαχίαν τοῦ Μιαούλη εἰς Πάτρας καὶ τὴν ὅσον οὔπω προσδοκωμένην πτῶσιν τῶν δυσπορθήτων φρουρίων τῆς Ναυπλίας, καὶ τέλος τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τοῦ Ἕλληνος, ἢ ν' ἀποτινάξῃ τὸν ἐπονείδιστον ζυγὸν τῆς πολυχρονίου τυραννίας του, ἢ ν' ἀποθάνῃ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, μαχόμενος ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Αἱ προκηρύξεις ἐκεῖναι εὕρισκον ἀρίστην ὑποδοχὴν εἰς τὰ πνεύματα τῶν Κρητῶν.

Συγχρόνως ἐξέδωκε διακήρυξιν πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ὅπου ἦτο δυνατὸν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκήρυττε τὸ Λουτρὸν ἐμπορικὸν λιμένα τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης, προσκαλῶν ἅπαντας νὰ ἐμπορεύωνται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων· καὶ ἔκτοτε ἤνοιξεν ὁ λιμὴν ἐκεῖνος, ἔνθα ἔφερον πανταχόθεν τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, καὶ ἐθεραπεύετο ἡ μεγάλη τῶν Κρητῶν ἔλλειψις.

Κατέγεινε δ' ἔπειτα νὰ δώσῃ περισσοτέραν ὤθησιν εἰς τοὺς πολεμικοὺς, ἀπονέμων διαφόρους βαθμοὺς, τῶν ὁποίων ἀνώτερος ἦτον ὁ τοῦ πεντακοσιάρχου, ἤτοι ταγματάρχου· ὡς τοιοῦτοι δ' ἀπεδείχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς, ὁ Γ. Δασκαλάκης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης. Συνεκρότησε δὲ καὶ περὶ ἑαυτὸν συμβούλιον ἐξ ἐκείνων τῶν ἰδίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπετέλουν καὶ τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Καγκελαρίαν τῶν Σφακίων (ὅρα σελ. 48), τοὺς ὁποίους καὶ συμβούλους ὠνόμασε. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀπεδείχθησαν πεντακοσίαρχοι ὁ Γ. Σουδερὸς ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Κουρμούλης ἐκ Γορτύνης, ὁ Γ. Δεληγιαννάκης Σφακιώτης, ὁ Β. Χάλης ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης ἐκ τοῦ Καλλικράτη.

Ἐπὶ τῇ συστάσει δὲ τῶν εἰρημένων ἀξιωματικῶν ἀπενεμήθησαν ἄπειροι βαθμοὶ μετὰ ταῦτα· ὁ τοῦ τετρακοσιάρχου, τριακοσιάρχου, διακοσιάρχου, ἑκατοντάρχου, πεντηκοντάρχου, εἰκοσιπεντάρχου, μέχρι τοῦ δεκάρχου ἢ καὶ πεντάρχου· καὶ προεβιβάζοντο ἑπομένως κατὰ τὰ ἀνδραγαθήματά του ἕκαςος. Ὠφέλουν δὲ ταῦτα τότε· διότι ὁ βαθμὸς ὑπῆρχεν ἀείποτε εἰς τὴν Κρήτην ὁ μόνος μισθὸς τοῦ Κρητὸς στρατιώτου, καὶ ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ὡς τιμὴ μεγάλη καὶ ἐφόδιον χαρακτηριστικὸν μελλουσῶν ἐλπίδων.

Ὑπεγράφετο δ' ἐκεῖνος εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα τὸ πρῶτον· « Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντουλιέφ, διοικητὴς τῆς » Κρήτης. », εἰς τὰ ὁποῖα προσέθηκε μετ' ὀλίγον καὶ τὸ « Ἀρχιστράτηγος καὶ διοικητὴς τῆς Κρήτης », καὶ μετεχειρίζετο δύω σφραγῖδας, τὴν μὲν φέρουσαν περιγραφὴν « Καγκελαρία Σφακίων », τὴν δὲ ἴδια αὐτοῦ παράσημα, τιθεμένην πάντοτε ἐπὶ κηροῦ, προσλαβὼν γραμματέα καὶ

ἴδιον σύμβουλον τὸν Ν. Οἰκονόμον κατὰ σύστασιν πολλῶν Κρητῶν.

Πρῶται λοιπὸν ἀψιμαχίαι ὑπὸ τὴν εἰρημένην τάξιν ἔλαβον χώραν πολλαὶ κατὰ τὴν Ῥεθύμνην καὶ Κυδωνίαν· καὶ κατόπιν συνεκροτήθη μάχη κατὰ τὸν Δεκέμβριον περὶ τὴν θέσιν Βαρύπετρον, ὅπου εἶχον ἐξέλθει πολλοὶ Τοῦρκοι διευθυνόμενοι ἐναντίον τῶν Δακκιωτῶν. Τοὺς προσέβαλεν ἐνταῦθα ὁ ταγματάρχης Α. Παναγιώτου μὲ τοὺς ὀρεινοὺς τῆς Κυδωνίας, καὶ τοὺς ἐκράτησαν ἰσχυρῶς ἐναντιουμένους εἰς τὰς θέσεις των πολλὴν ὥραν. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔλαβον μέρος καὶ οἱ νεωστὶ ἐλθόντες ἐπίκουροι· ἤτοι ὁ Π. Ζερβουδάκης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς παρευρεθέντας τότε ἐκ τῶν κατοίκων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὅστις ὡδήγει τοὺς μὴ Κρῆτας, ὄντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσι· καὶ ἠρίστευσαν θαυμασίως πολλοὶ ἐκ τούτων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνεκαρτέρουν γενναιοψύχως, καὶ ἐπέμενον ἀντικρούοντες τὴν βίαν καὶ ὁρμὴν τῶν ἀντιπάλων, ἑωσοῦ ὁ Α. Μαυροθαλασσίτης, ὁ Δακκιώτης Γεώργιος Νικολουδάκης, καὶ ὁ Κύπριος Ζώρζης, οἵτινες καὶ διέπρεψαν μάλιστα μεταξὺ πάντων, ἐπετέθησαν πρῶτοι ὁρμητικώτεροι, καὶ κατηνάγκασαν οὕτω τότε τοὺς ἰσχυροὺς ἀντιπάλους των νὰ τρέψωσι τὰ νῶτα, τοὺς ὁποίους καὶ κατεδίωξαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ πολὺ διάστημα, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ συλήσαντες οὐκ ὀλίγα ὅπλα ἐχθρικά· ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ περὶ τοὺς τριάκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην διευθύνθησαν πλειότεροι εἰς τὸ χωρίον Τσουκαλαριὰ, διὰ ν' ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκην εἰς Μαλάξαν· ἐπέπεσαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν, καὶ μετὰ ἱκανὴν ὥραν τοὺς ἠνάγκασαν νὰ στραφῶσιν ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος εἰς τὸ φρούριον. Οἱ δ' Ἕλληνες ἐπέδραμον τότε σχεδὸν ὅλην τὴν πεδιάδα ζωγρήσαντες καὶ Ὀθωμανίδας ἐπισήμους ἔνδον τουρκικοῦ τινος ὑποστατικοῦ, τὰς ὁποίας ἀντήλλαξαν μὲ Ἑλληνίδας αἰχμαλώτους, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπεκλείοντο στενώτερον εἰς τὸ φρούριον.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ἀρξαμένου τοῦ ἐπομένου ἔτους καὶ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου, διέταξεν ὁ Ἀφεντούλης τὸν ταγματάρχην Γ. Δασκαλάκην καὶ τὸν Α. Παναγιώτου νὰ ἐκδιώξωσι τοῦ Σελίνου τοὺς ἐπιφόβους γείτονας τῆς ἐπαρχίας ταύτης· στρατολογήσαντες δὲ οὗτοι Σφακιανοὺς, Κυδωνιάτας καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ἐπαναςατημένους Σελινιώτας, ἔχοντας ἀρχηγὸν τὸν Φραγκιὰν Τσισκάκην, εἰσέβαλον μὲ χιλίους πεντακοσίους περίπου διὰ τῆς φάραγγος τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης, καὶ ἐπιδραμόντες πολὺ μέρος τῆς ἐπαρχίας, ἐφόνευσαν σποράδην πολλοὺς Τούρκους αἴφνης προκαταλαμβανομένους εἰς τὰ χωρία, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπρόφθασαν καὶ κατέφυγον εἰς τοὺς ὀχυροὺς πύργους τῆς Κανδάνου (α)· ὀγδοήκοντα δ' ἕως ἑκατὸν ἐκλεκτότεροι ἄνδρες ἐξ αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σελινιωτῶν Καούρης, Τοῦρκος περίπυστος ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ ςρατιωτικῇ ἀρετῇ, κατέλαβον οἰκίσκους τινὰς πρὸς τὸ χωρίον Σταυρὸν κειμένους, τοὺς ὁποίους εἶχον ὀχυρώσει πρότερον, διὰ νὰ τοὺς ἔχωσιν ὡς φυλακεῖα, ἢ μᾶλλον ὡς προμαχῶνας κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ δὲ ταγματάρχης Β. Χάλης, διατεταγμένος ὤν, ἐτοποθετήθη μὲ πολλοὺς Κυδωνιάτας καὶ ἐπαναστατημένους ὁμοίως Κισαμίτας πρὸς τὸ χωρίον Ῥούματα, διὰ νὰ κωλύωσιν ἐκεῖθεν τοὺς κατὰ τὴν Κίσαμον ἔτι διαμένοντας Τούρκους, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς Σελινιώτας, καὶ νὰ φέρωσιν ἐντεῦθεν ἀντιπερισπασμόν.

Οἱ Σελινιῶται οἱ μόλις πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν Τουρκισθέντες, ἦσαν, ὡς εἴπομεν, οἱ ἀνδρειότεροι τῶν λοιπῶν Τούρ-

---

(α) Ἡ Κάνδανος εἶναι πρωτεύουσα κώμη τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, διῃρημένη εἰς συνοικίας πλησίον ἀλλήλων κειμένας· εἰς ἑκάστην δὲ τούτων ἵσταται πύργος ὀχυρός. Κεῖται δὲ αὕτη ἐπὶ μικρᾶς πεδιάδος περικυκλωμένης ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἐκ μεσημβρίας ὑπὸ ὀρέων ὑψηλῶν, καὶ πρὸς δυσμὰς ὑπὸ λόφων καταφύτων μὲ ἐλαιόδενδρα καὶ καστανέας. Εἰς Κάνδανον ἔχουσιν οἱ Τοῦρκοι καὶ τσαμίον· ἤνθει δὲ καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ὡς πόλις, ἥτις εἶχε τότε καὶ χωριστὸν ἐπίσκοπον, Κανδάνου ὀνομαζόμενον.

κων τῆς Κρήτης, προσέτι καὶ οἱ μᾶλλον εὔρωστοι, ὠκύποδες, καὶ ἐπιτηδειότεροι πολεμισταί· διότι οἰκοῦσι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ὀρεινοὺς καὶ τραχεῖς τόπους, ὡς οἱ γείτονες αὐτῶν Σφακιανοὶ καὶ οἱ ὀρεινοὶ Κυδωνιᾶται, ἔχοντες θέσεις ἐπικαίρους παρομοίως καὶ ἰσχυράς. Ἐπερειδόμενοι λοιπὸν εἰς ταῦτα τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματα, ὑπεράσπιζον φιλοτίμως τὸν ὀχυρὸν τόπον των.

Ὁρμήσας τότε ὁ Γ. Δασκαλάκης μὲ πολλούς, περιέκλεισε στενώτατα τοὺς εἰς τὸν Σταυρὸν καταφυγόντας Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθοῦν, ἂν εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ τοὺς πολιορκῇ τέσσαρας ἢ καὶ πέντε ἡμέρας τὸ πολύ· διότι οὔτε τροφὰς εἶχον, οὔτε ἄλλοι ἠδύναντο νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειάν των· ἢ τέλος πάντων ἠδύναντο καὶ μὲ λίθους μόνον νὰ τοὺς καταπλακώσωσιν, ἂν ἤθελον νὰ κάμωσι τοῦτο, καὶ οὕτως ἤθελον ἐκπνεύσει ὅλοι τότε ὑπὸ τοὺς λίθους τῶν μικρῶν καὶ χαμηλῶν ἐκείνων οἰκίσκων, εἰς οὓς περιεκλείσθησαν· ἀλλ' ὁρμὴ ἀκάθεκτος, ἥτις εἶναι ὅλως ἀνάρμοστος εἰς νοήμονα ἀρχηγόν, ἔσπρωξε τὸν Δασκαλάκην νὰ τολμήσῃ ἐπιχείρημα ἀσυγχώρητον εἰς ἀρχηγόν, ὁποῖος ἦτον οὗτος, ὅστις ὤφειλε νὰ διαττάσῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ προκινδυνεύῃ ὁ ἴδιος, ἐνῷ ἀπ' αὐτὸν καὶ μόνον ἐξήρτητο τὸ καλὸν ἢ κακὸν τῆς ἐκστρατείας ἀποτέλεσμα.

Πρῶτος λοιπὸν πάντων εἰσεπήδησεν οὗτος ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ ἑνὸς τῶν οἰκίσκων, προθυμοποιηθέντων ὅλων νὰ καταπνίξωσι τοὺς Τούρκους, ἐπιχύσαντες δι' ὀπῆς ἔνδον ἔλαια καὶ ὕλας δυσώδεις καυστικάς· οἱ Τοῦρκοι ὅμως προλαβόντες ἤνοιξαν ἔσωθεν ὀπήν τινα, δι' ἧς σφαῖρα ἐξελθοῦσα, ἔρριψε νεκρὸν τὸν Δασκαλάκην, κτυπήσασα τοῦτον κατὰ μέτωπον, τὸν δὲ νεκρὸν αὐτοῦ ἐνησχολήθησαν παρευθὺς νὰ πάρωσιν οἱ συναγωνισταί, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπροξένησεν, ὡς ἦτον ἑπόμενον, εἰς ἅπαντας ἀθυμίαν καὶ κατήφειαν· ὅθεν καὶ παρευθὺς ἤρχισε νὰ ματαιοῦται ἡ ἐκστρατεία, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐνέργειάν της, καὶ ἦτον εὔκολον νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ πρὸς

ἐκδίκησιν τοῦ πεφιλημένου *Δασκαλάκη*, ἂν ὁ Α. *Παναγιώτου* ἀνεδέχετο τὴν περαιτέρω διεύθυνσιν, τὸν ὁποῖον καὶ εἶχον παρακαλέσει, ὡς λέγεται, οἱ συστρατιῶται νὰ δεχθῇ· διότι ἔβλεπον καταπολεμηθέντας ἤδη τοὺς Τούρκους, καὶ μικρὰ καρτερία ὑπελείπετο ἔτι νὰ τοὺς καταπικήσωσιν· ὁ Α. *Παναγιώτου* ὅμως, βαρυθυμήσας διὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγενοῦς του, συνώδευσε τὸν νεκρόν του μὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ μέρος εἰς *Λουτρὸν*, ἔνθα καὶ ἐνταφίασαν αὐτὸν μὲ τὰς ἀνηκούσας τιμάς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ *Β. Χάλης* παρευθὺς ὀπισθοπόρησεν ἐκ τῶν Ῥουμάτων· οἱ δὲ Τοῦρκοι τοῦ *Σελίνου* ἀπηλλάγησαν τότε τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, νομίσαντες ἑαυτοὺς ἀκαταμαχήτους.

Ὁ *Γ. Δασκαλάκης* ἦτον ἐκ τῆς κώμης Ἀνωπόλεως τῶν *Σφακίων* ἀπόγονος τοῦ περιφήμου *Δασκαλογιάννη*, τοῦ ἀποστατήσαντος καὶ φονευθέντος τῷ 1770 ὑπὲρ πατρίδος, συμφώνως καὶ τότε μὲ τοὺς γείτονας *Πελοποννησίους*· ἐφλέγετο δὲ καὶ ὁ ἔγγονος ἐκείνου *Δασκαλάκης* ἀπὸ ἀκραιφνῆ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν αἴσθημα ἀληθοῦς στρατιωτικῆς δόξης. Μόλις ἤκουσεν εἰς ἀλλοδαπὴν τὴν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὅπλων, καὶ ἔδραμε μετὰ προθυμίας νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν τυραννουμένην μητρίδα του· δραστήριος καὶ φιλότιμος ἀρχηγὸς ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς, κατέλιπεν ὡς ἀθάνατον μνήμην τὰς διαφόρους νίκας του· φύσει δὲ ὠκυποδέστατος, παρευρίσκετο προθύμως παντοῦ ὅπου συνεκροτεῖτο μάχη· ἡ δὲ εὐάρεστος συμπεριφορά του καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημά του ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγχωρίους του ν' ἀποδώσωσιν εἰς ἐκεῖνον τὸ ἐπίθετον « *Τσελεπῆς* » ἤτοι εὐγενής.

Ὁ θάνατος τοῦ *Δασκαλάκη* ἐπροξένησε ζημίαν ἐπαισθητὴν εἰς τὴν πατρίδα, ἄγοντος τότε τὸ τριακοστὸν ἕκτον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας, καὶ οἱ Κρῆτες ἅπαντες ἐθρήνησαν διὰ τὴν στέρησίν του.

Μετὰ ταῦτα οἱ *Σελινιῶται* Τοῦρκοι δὲν ἦσαν τόσον ἀνεκτικοὶ ὡς πρότερον εἰς τοὺς συμβιοῦντας Ἕλληνας· ὅθεν καὶ οἱ τελευταῖοι ἠναγκάζοντο ἕνεκα τούτου ν' ἀποχωρίζωνται διασωζόμενοι ἕκαστος ὅπου ἦτο δυνατόν. Ἡ παρουσία τοῦ

Φραγκιᾶ Τσισκάκη, ὅστις κατὰ πρῶτον εἶχεν ὑψώσει ἐπὶ ἐπὶ λόφου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἐπαρχίας ἐπαναστατικὴν σημαίαν, εἵλκυσε πρὸς ἑαυτὸν πολλοὺς τῶν ὅσοι μάλιςα ἦσαν ἐλεύθεροι οἰκογενειακῶν φροντίδων· ὅθεν καὶ προσῆλθε πρὸς αὐτὸν παρευθὺς ὁ Σήφης Δρακάκης ἐκ τοῦ χωρίου Κακοδίκι, ὁ Ἰωάννης Πεντάρης, ὁ καὶ Πενταρογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγίας Εἰρήνης, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδάκης, ὁ καὶ Παπαδογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πελεκάνου, ἄνδρες γενναῖοι καὶ φιλοπόλεμοι. Τούτους παρηκολούθησαν ἔπειτα ἄλλοι πολλοί· διέφυγε δὲ μετ' οὐ πολὺ καὶ ὁ Ἰάκωβος Κουμῆς ἑνωθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅστις διεσώθη παραδόξως ἀπὸ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν εἶχε περιπέσει περὶ τὸ χωρίον Σταυρὸν, ἔνθα οἱ παρατυχόντες Τοῦρκοι ἐφόνευσαν τὴν πενθερὰν, τὴν γυναῖκα, καὶ νήπιον τέκνον, βασταζόμενον εἰς τὰς ἀγκάλας του. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τὸν Φραγκιᾶν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι πάλιν Ἕλληνες τῆς τραχείας ἐκείνης ἐπαρχίας ἐστάθησαν ἱκανοὶ νὰ περιορίσωσι τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς ἐπαρχίας των.

Εἶχον δὲ φονεύσει πρότερον οἱ Τοῦρκοι περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία εἰς τὸ χωρίον Κακοδίκι, καὶ κατόπιν ἤρχοντο εἰς χωρίον Σκλαβοποῦλαν τριακόσιοι περίπου διὰ νὰ πράξωσι παρομοίας ὠμότητας. Ἀλλ' ὁ Παπαδογιάννης μὲ ὀλίγους ἄνδρας παρατυχὼν ἀντέκρουσε τὴν βίαν ἐκείνων, καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διακαρτερήσας γενναίως, τοὺς κατηνάγκασε νὰ ἐπιστραφῶσι μὲ πολλὴν φθορὰν εἰς τοὺς πύργους των. Ἔκτοτε δὲ καὶ ὁ ἐπιτήδειος λοχίτης Κουμῆς μὲ πολλοὺς συνεταίρους κατεθορύβει ἐπὶ πολὺν καιρὸν τοὺς Τούρκους διὰ συχνῶν καὶ ἐπιτυχῶν ἐνεδρῶν ἢ λόχων, ἀναφαινόμενος ἀπροσδοκήτως ἐνεδρεύων συχνὰ περὶ τοὺς ὀχυροὺς πύργους των.

Ὡς οἱ Σελινιῶται, οὕτω καὶ οἱ εἰς Κίσαμον διαμένοντες πολέμιοι κατεθορυβοῦντο μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων Κισαμιτῶν. Ὁ Γεώργιος Δρακονιανὸς, περὶ τὸν ὁποῖον ἦσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπαναστατημένοι Κισαμῖται ὁμοῦ καὶ Ῥιζῆται τινὲς, ἦσαν

τὸ καθημερινὸν φόβητρον εἰς τούτους· ὑπέμειναν ὅμως οἱ Τοῦρκοι τοῦ μέρους τούτου ἐπιεικέστερα φερόμενοι πρὸς τοὺς συνεπαρχιώτας των Ἕλληνας, διὰ νὰ μὴ σπρώχνωσιν ἴσως εἰς ἀποστασίαν πολλούς, καὶ αὐξήσωσιν οὕτω τὰ δεινά των.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ μετὰ τὰ ἤδη λεχθέντα εἰς τὰ τῆς Ῥεθύμνης. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Κυδωνίας, καθὼς καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης συνεχῶς δι᾽ ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν κατεθορύβουν τοὺς πολεμίους των· οἱ Τοῦρκοι ὅμως τοῦ μέρους τούτου οὐδόλως ἐπτοοῦντο, ἀλλ᾽ ἐξήρχοντο προθύμως ἅπαντες σχεδὸν εἰς τὸ ν᾽ ἀντικρούωσι τοὺς ἀντιπάλους των. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης ἦσαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατά τι ἡμερώτεροι τῶν λοιπῶν, καὶ οὔτε πρὸς τὸ ἀμάλακτον τῶν Ἡρακλειωτῶν τόσον πολὺ ἔκλινον, οὔτε πρὸς τὴν ἀπάνθρωπον θηριωδίαν τῶν Κυδωνιατῶν, διὰ τοῦτο καὶ μετῴκουν τότε πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς ταῦτα τὰ μέρη, ὅπου διῆγον βίον ἡσυχώτερον καὶ μᾶλλον ἀκίνδυνον· αἰτία δὲ τούτου εἶναι ἡ πρὸς τὴν ἐμπορείαν καὶ τὰς λοιπὰς ἐργασίας των φροντίς· ἔπραξαν ὅμως καὶ οὗτοι δυστυχῶς ὠμότητας καὶ βιαιοπραγίας πολλὰς εἰς τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ Α. Μελιδόνης ἔσπευδον νὰ εἰσβάλωσιν, ὁ μὲν εἰς Γορτύνην, διὰ ν᾽ ἀπαλλάξῃ τῆς δουλείας τοὺς συνεπαρχιώτας του, ὁ δὲ εἰς Αὐλοπόταμον, τὸ αὐτὸ φρονῶν καὶ οὗτος διὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του· συνάθροιζε δὲ μάλιστα ὁ τελευταῖος τοὺς περὶ τὸν Α. Μαυροθαλασσίτην μὴ Κρῆτας στρατιώτας, διὰ νὰ ἔχῃ τούτους πρὸς τὸν σκοπόν του συναρωγούς, οἵτινες καὶ τὸν ἠγάπων περισσότερον διὰ τὴν κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸς αὐτοὺς γνωριμίαν του, ὅπόθεν διέσωσε πολλοὺς προειδοποιήσας τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς προείπομεν. Ἠθροίζοντο λοιπὸν οὗτοι κατὰ τὴν Ῥεθυμνίαν, ὡς καὶ οἱ εὑρεθέντες ἔνοπλοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, προθυμοποιούμενοι ἕκαστος νὰ συνδράμῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς συνεπαρχιώτας του.

Ἐν τούτοις ὁ Τοῦρκος Γετιμαλῆς, περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ τόλμην του, κατέλαβεν αἴφνης μὲ πενῆντα πέντε Τούρκους ἐκλεκτοὺς τὸ μοναστήριον Ἀρκάδι ὀνομαζόμενον, πρὸς ἀνατολὰς κείμενον, καὶ ἐπέκεινα τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ῥεθύμνης, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἐφόβιζε τοὺς μέλλοντας νὰ εἰσβάλωσιν εἴτε εἰς Αὐλοπόταμον, εἴτε εἰς Γορτύνην, οἱ δὲ Ἕλληνες ἦσαν τοποθετημένοι τότε εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Μέρωνα καὶ Κλησίδι.

Παραλαβὼν δὲ ὁ Γεώργιος Δεληγιαννάκης περὶ τοὺς ἑξήκοντα στρατιώτας κατὰ συναίνεσιν καὶ τῶν λοιπῶν, εἰσέδυσεν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων τὴν 17. Ἰανουαρίου 1822 εἰς τὸ μοναστήριον ἐν νυκτὶ, καταλαβὼν οἰκίας τινὰς ὀχυράς· ὁ δὲ Πωλογεωργάκης, ὁ Α. Μελιδόνης καὶ Α. Μαυροθαλασσίτης περιεκύκλωσαν ἔξωθεν ταὐτοχρόνως τοῦτο, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν λίαν πρωῒ ἤρχισαν νὰ κτυπῶσιν ἔξωθεν τοὺς Τούρκους, οἵτινες εἶχον καταλάβει ἐπίσης ὀχυρὰν θέσιν. Ἀλλὰ συγχρόνως παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα των ἤρχισε καὶ ἔσωθεν ἄλλη προσβολὴ, ὅπερ κατέπληξε μὲν τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐνεκαρτέρουν ἀπελπιστικῶς, ἑωσοῦ κατεφθάρησαν καὶ διὰ πυρὸς μετὰ πολλὴν ἰσχυρογνωμοσύνην ἐντὸς τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον κατεῖχον, πλὴν ἑνὸς καὶ μόνου διαφυγόντος εἰς Ῥεθύμνην· ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ ἐπληγώθησαν ἕως 15 Ἕλληνες, ἐν οἷς συγκαταλέγεται καὶ εἷς ἀδελφὸς τοῦ Δεληγιανάκη.

Τὴν δὲ 25. τοῦ αὐτοῦ μηνὸς συνῆλθον Ἕλληνες πολλοὶ περὶ τὴν Ῥεθύμνην, διὰ νὰ ἐνεδρεύσωσι. Τοῦρκοι ὅμως πολλοὶ ὡσαύτως ἐξελθόντες συνῆψαν μάχην ἰσχυρὰν, καθ' ἣν ἀντεκρούοντο πεισματωδῶς πρὸς ἀλλήλους ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἑωσοῦ ἐπιτεθέντες ὁρμητικώτεροι οἱ Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους· ἐφονεύθησαν δὲ τότε πλέον τῶν ἑκατὸν Τούρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν Γλυμίδων, ἐξάκουστος διὰ τὴν ἀνδρίαν του, καὶ ἐζωγρήθη μετὰ τῆς σημαίας του ὁ Μουζουραγᾶς τῆς Ῥεθύμνης, Τοῦρκος διάσημος, μετὰ δύο ἄλλων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Ἀφεντούλην εἰς Λουτρόν.

Κατόπιν τούτων ὁ Στρατῆς καὶ Σήφης Δεληγιαννάκηδες, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐνόπλων Ἀμαριωτῶν καὶ Αὐλοποταμιτῶν, ἐνήργησαν σημαντικὴν ἔνεδραν περὶ τὸ Ἀνώγια καλούμενον χωρίον τῆς Ῥεθύμνης· ὁ δὲ σκοπὸς τούτων ἀπέβλεπε νὰ προκαλέσωσιν εἰς μάχην τοὺς Τούρκους κατὰ τὸν Πλατανέαν, θέσιν μᾶλλον εὐνοϊκωτέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅπερ καὶ κατωρθώθη. Ὁρμήσαντες τότε οἱ περὶ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην κατέλαβον τὰς θέσεις Περβόλια καὶ Περενζέκουλαν· συνήφθη δὲ ἡ μάχη ἐνταῦθα, καὶ διήρκεσε μέχρι νυκτὸς, καθ' ἣν πεισματωδέστατα ἀντεκρούοντο μεταξύ των, καὶ εἰς χεῖρας πολλάκις σχεδὸν ἦλθον οἱ διαμαχόμενοι· ἀλλ' ὑπερισχύσαντες τελευταῖον οἱ Ἕλληνες, μικροῦ ἐδέησε νὰ ῥίψωσι τοὺς ἀντιπάλους των εἰς τὴν θάλασσαν, καταδιωχθέντας εἰς τὸ φρούριον. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔπεσαν πάλιν πολλοὶ Τοῦρκοι· Ἕλληνες δὲ τριάκοντα μόνον, ἀλλ' ἐτραυματίσθησαν πολλοὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Νικόλαος Δαμβέργης καιρίως κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀπροσδοκήτως ἰαθείς.

Ἀπέδειξε δὲ τότε ὁ Ἀφεντούλης πεντακοσίαρχον τὸν Α. Μελιδόνην· διότι καὶ ἀνδραγαθήματα καθ' ἡμέραν ἔπραττε, καὶ ἡ δύναμίς του ηὔξανε διὰ τῶν ὁσημέραι ἐπαναστατούντων Αὐλοποταμιτῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν· καὶ προσέτι διότι ἀπεδίδετο εἰς ἐκεῖνον κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ νίκη τῆς συγκροτηθείσης μάχης κατὰ τὴν 23. Ἰανουαρίου περὶ τὴν Ῥεθύμνην· ἀλλ' ὁ προβιβασμός του ἐδυσαρέστησε, φαίνεται, τὸν Βουρδουμπᾶν.

Συγχρόνως σχεδὸν ἀπέδειξεν ὡς τοιοῦτον καὶ τὸν Σήφακαν, ὅστις ἐπαξίως διεδέχθη εἰς Μαλάξαν τὸν ἀποθανόντα Δασκαλάκην, μετὰ τοῦ ὁποίου πρότερον συνέπραττε· καὶ ἐκατώρθωσαν ὁμοῦ ἔργα ἡρωϊκά.

Ὁ Ἀφεντούλης μετὰ ταῦτα ἀπέστειλεν ἐκ τοῦ Λουτροῦ διακήρυξιν τοιάνδε πρὸς τοὺς Τούρκους, νομίσας ὅτι ἴσως τοὺς κάμῃ φιλανθρωποτέρους μὲ τοῦτο.

« Ὀθωμανοὶ τῆς Κρήτης! Παντοῦ ἔλαβον οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, ὄχι διὰ νὰ θανατόνωσιν ἀνθρώπους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστήσωσι τὴν

ἀνθρώπινον δικαιοσύνην, καὶ ν' ἀπαλλαχθῶσιν ἐφάπαξ ἀπὸ τὰς ἀπανθρώπους ἀδικίας· καὶ λυπούμεθα διότι σεῖς πράττετε ὅλον τὸ ἐναντίον· παραγνωρίσαντες δυστυχῶς τὸν νόμον τῆς φιλανθρωπίας, ἐκακοποιήσατε καὶ ἐθανατώσατε μὲ περισσοτέραν καταφρόνησιν, παρὰ ἐὰν ἦσαν κτήνη, ἀνθρώπους, καὶ ὄχι ὁπλοφοροῦντας, ἀλλὰ γέροντας, γυναῖκας καὶ παιδία, καὶ ἐπιμένετε πράττοντες τ' αὐτὰ ἀδικήματα, τὰ ὁποῖα ἠμποροῦσαν νὰ γίνωνται εἰς μόνους τοὺς βαρβάρους αἰῶνας, καὶ ὑπὸ βαρβάρων ἐθνῶν, ἐξυβρίζοντες μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ αὐτὸν τὸν δημιουργὸν Θεόν.

» Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι πρωτοφανὴς τώρα· φονεύονται οἱ ἄνθρωποι μεταξύ των ἐνόσῳ διαρκεῖ ὁ κρότος τῆς μάχης, καὶ μεταξύ των οἱ ὡπλισμένοι μόνον· ἀφοῦ δὲ διακοπῇ, παύει ἡ ἀνθρώπινος ἀλληλοκτονία, ἐνίοτε δὲ συναναστρέφονται καὶ μεταξύ των οἱ πολέμιοι. Ποίους δὲ ἐξωλοθρεύσατε τόσον σκληρῶς, ὦ Ὀθωμανοί; ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεγεννήθητε, συνεζήσατε, καὶ ἔχετε κοινὰ τὰ αὐτὰ συμφέροντα ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς.

» Προσκληθέντες νὰ διοικήσωμεν τὸν τόπον τοῦτον, διετάξαμεν τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας ἡμεῖς ν' ἀπέχωσι πάσης ἀδίκου αἱματοχυσίας· νὰ σέβωνται τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ἡ τύχη τοῦ πολέμου τὸν καταντήσῃ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην καὶ πέσῃ εἰς χεῖράς των, βαστῶντα καὶ τὰ ὅπλα ἔτι εἰς χεῖρας· καὶ τοιαύτην ἀπόφασιν ἔχομεν σκοπὸν ἀμετάθετον νὰ διατηρήσωμεν. Παράδειγμα τῆς ἀποφάσεώς μας δυνάμεθα νὰ σᾶς φέρωμεν τὸν Μουζουραγᾶν τῆς Ῥεθύμνης, ὅστις ἐζωγρήθη μαχόμενος μετὰ δύο ἄλλων προχθὲς, τοὺς ὁποίους φυλάττομεν μὲ ὅλην τὴν ἀνθρώπινον περιποίησιν εἰς Λουτρόν· τὸ αὐτὸ φιλάνθρωπον ἔργον ἀπαιτοῦμεν ἐξ ἀμοιβαιότητος νὰ πράττετε καὶ ὑμεῖς εἰς παρομοίας περιστάσεις, καὶ νὰ παύσητε τοῦ λοιποῦ τοῦ νὰ θανατόνετε ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἡ τύχη τοῦ πολέμου εἰς ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη εἶναι ἄδηλος.

» Ἐμάθετε βέβαια, ὅτι ἔπεσαν ἕως τώρα εἰς τὴν κυριό-

τητα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Πελοπόννησον τὰ φρούρια τῆ Μονεμβασίας, τοῦ Νεοκάστρου καὶ τῆς Τριπόλεως· ὅτι εἶναι ἐγγὺς νὰ πέσωσι καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου· προσέτι δὲ καὶ ὅτι ὅλοι οἱ παραδοθέντες ὁμόθρησκοί σας μετεφέρθησαν ἀκινδύνως μὲ τὰς εὐκολίας των εἰς Ἀσίαν, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐζήτησαν.

» Εἴμεθα δὲ αὐστηρῶς διατεταγμένοι καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν Διοίκησίν μας νὰ ὑπερασπίζωμεν ζωήν, περιουσίαν καὶ τιμὴν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον προσέλθει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὅπλων μας· ὁ παρὼν πόλεμος δὲν εἶναι ὡς κακῶς ὑμεῖς τὸν νομίζετε, πόλεμος κλεπτικός, ἀλλ' εἶναι ἐθνικὸς πόλεμος, ἀναγνωρισμένος ἤδη ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον· οἱ δ' Ἕλληνες ἔκαμαν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ζήσωσι τοῦ λοιποῦ ὡς ἄνθρωποι, ἀφοῦ συστήσωσι καὶ μὲ τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς των νόμους, οἱ ὁποῖοι αὐστηρῶς νὰ προστατεύωσι τὰ δίκαια παντὸς ἀνθρώπου. »

Τοιαῦτα ἔγραψεν ὁ Ἀφεντούλης πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, καὶ λυπούμεθα ὅτι δὲν ἔχομεν οὔτ' αὐτῆς, οὔτε τῶν προτέρων του διακηρύξεων νὰ κοινοποιήσωμεν αὐτὰ τὰ πρωτότυπα. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐλοιδόρησαν ἐκεῖνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὀνομάσαντές τον ἀπατεῶνα, ὅτι δῆθεν ἦλθε μὲ ἐπωμίδας, ἐπὶ σκοπῷ ν' ἀπατήσῃ τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ τοὺς πάρῃ τὰ λάδια· ὅθεν καὶ ἐφεξῆς δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ πράττωσι τὰς αὐτὰς ὠμότατας εἴς τε τοὺς ὑποκειμένους ἔτι ὑπ' αὐτούς, καὶ εἰς τοὺς τυχὸν ζωγρηθέντας.

Δὲν εἶναι δὲ ἔξω τοῦ σκοποῦ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸ ἑξῆς, τὸ ὁποῖον τότε ἔπραξεν ὁ Ἀφεντούλης· καὶ τοῦτο ἔβλαψεν ἐκεῖνον οὐ μικρὸν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ὅτε ἐχρεώστει νὰ συσταίνῃ ἑαυτὸν πρὸς τοὺς Κρῆτας δι' ἔργων συνετῶν, καὶ ν' ἀποφεύγῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ αἴτια τῶν δυσαρεσκειῶν.

Εἶχον φθάσει εἰς Λουτρὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου ἑκατὸν πενῆντα περίπου στρατιῶται Κρῆτες καὶ μή, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν ἐν Σάμῳ καὶ ἄλλαις νήσοις ὁ Δημήτριος Χρυσαφόπουλος καὶ Μιχαὴλ Σεμερτσάκης, Κρῆτες, καταγόμενοι ὁ μὲν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κισάμου, ὁ δὲ δεύτε-

ρος ἐκ τῆς Κνωσσοῦ· εἴτε δικαία, εἴτε ἄδικος ἦτον ἡ καταγγελία ἐναντίον τοῦ Μ. Σεμερτσάκη, ὅτι δῆθεν ἐφορολόγησε βιαίως εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα, μὴ ἔχοντες βεβαίως ἀποδείξεις· ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔλαβεν ἀφορμήν, καὶ, χωρὶς πρότερον νὰ συλλογισθῇ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀπέστειλε τὸν Σεμερτσάκην πάλιν εἰς τὰς νήσους μὲ διαταγήν, ἐπὶ τῷ προσχήματι νὰ συνάξῃ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης συνεισφορὰς ἀπὸ τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας· συναπέστειλε δὲ μὲ μυστικὴν διαταγὴν καὶ Κυπριακόν τινα Κύπριον μετὰ δύο Κρητῶν, διὰ νὰ φονεύσωσιν εἰς τὴν πρώτην νῆσον τὸν Σεμερτσάκην, ὅπερ καὶ ἔπραξαν, ἅμα ἀπέβησαν εἰς τὴν Θήραν.

Ποῖον δὲ σκοπὸν εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Ἀφεντούλης νὰ κατορθώσῃ μὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἐξετάσαντες δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μάθωμεν· λέγεται δὲ μόνον ὅτι ἐπτόησε τὸν Ἀφεντούλην ὁ ὀχλαγωγικὸς καὶ θρασὺς τοῦ Σεμερτσάκη τρόπος· ἐκρίθη ὅμως κατακριτέα ἡ πρᾶξις τοῦ Ἀφεντούλη, διότι εὐθὺς ἐγέννησε, καὶ δικαίως, ὑπονοίας κατ' αὐτοῦ, καὶ κατέκριναν ὅλοι ὡς ἀσύνετον τοιαύτην διαγωγήν· διότι ὁ φονευθεὶς εἶχε φίλους ἅπαντας τοὺς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ναυτιλλομένους Σφακιανούς, ὅπου οὗτος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως διέμενεν ἐμπορευόμενος· καὶ πρὸς τούτοις, ὄχι μόνον οἱ συνεπαρχιῶταί του, ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες ὅλοι ἠγανάκτησαν διὰ τὸν θάνατον τούτου· διότι ἡ εὐτολμία τοῦ δολοφονηθέντος Σεμερτσάκη ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν ἐχθρῶν· καὶ ἤρχισαν διὰ τοῦτο ὅλοι νὰ καταβοῶσιν.

Οἱ Ἡρακλειῶται ἐν τούτοις Τοῦρκοι, καὶ μετὰ τὰ συμβάντα ἔτι κατὰ τὸν Αὔγουστον (ὅρα σελ. 54) εἰς τὴν γενικὴν ἐκστρατείαν των, ἐτοποθετοῦντο ἀθρόως πολλοί, ἄλλοι μὲν κατὰ τὴν Γορτύνην περὶ τὸ χωρίον Τυμπάκιον, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Αὐλοπόταμον· διότι αἱ θέσεις αὗται, ἡ μὲν πρὸς βορρᾶν τῆς ὑψιτενοῦς Ἴδης, τὸ δὲ Τυμπάκιον πρὸς μεσημβρίαν, ἐθεωροῦντο κατάλληλοι εἰς τὸ νὰ κα-

λύωσι τὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτείνεται ἐπὶ τὰ πρόσω, καθόσον μάλιστα ἔβλεπον αὐτὴν μᾶλλον θρασυνομένην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπίσης ἐθεώρησαν ταύτας ἀναγκαιοτάτας, καὶ ἔσπευδον παντὶ σθένει νὰ τὰς καταλάβωσι.

Προχωρήσαντες λοιπὸν ἐκεῖθεν τετρακισχίλιοι περίπου Τοῦρκοι, ὁδηγούμενοι, ὡς ἐῤῥέθη, ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισήμου Τσιλιβοτάμπαση, κατέλαβον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τὸν Φουρφουρᾶν καὶ τὸ Βυζάρι, χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου· ταὐτοχρόνως δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν, οἱ περὶ τὸν Σουδερὸν, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Κουρμούλην, τὸν Δεληγιαννάκην, τὸν Μελιδόνην καὶ Ζερβουδάκην, δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες Σφακιανοὶ, Ῥεθύμνιοι, Λαμπαῖοι, Ἀμαριῶται, τὸ ὑπὸ τὸν Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικὸν, καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν πολλοὶ, κατέλαβον τὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ χωρία Μέρωνα, Μοναστηράκι καὶ Ἀμάρι, ἀπέναντι τῶν πολεμίων ἱστάμενοι, καὶ ἀνταπειλοῦντες.

Πρῶτοι οἱ Τοῦρκοι ἐφόνευσαν τὴν 9. Φεβρουαρίου δύο Ἕλληνας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπροκάλεσαν καὶ τὴν ἑξῆς ὀλεθρίαν εἰς ἑαυτοὺς μάχην. Διαβάντες οἱ Τοῦρκοι λίαν πρωῒ τὸν μεταξὺ ῥέοντα ποταμὸν, ἤρχισαν νὰ προσβάλλωσι τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες μὴ δειλιάσαντες τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν ἐκείνων, ἀντιπροσέβαλον καρτερικῶς ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐγίνοντο ἐξορμήσεις κατ' ἀλλήλων συνεχῶς· ἡ δὲ μάχη προὐχώρει οὕτω πεισματωδέστατα ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν· καὶ νῦν μὲν ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες κατεδιώχθησαν πολλάκις καὶ πορρωτάτω, νῦν δὲ οὗτοι ἀντεπετίθεντο σφοδρότεροι ἐξ εὐθετωτέρων θέσεων ἐναντίον τῶν ἐπερχομένων Τούρκων εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροξένουν φθορὰν περισσοτέραν, ὥστε ἐβιάσθησαν νὰ ῥιφθῶσι διωκόμενοι καὶ εἰς τὸν ποταμὸν, διὰ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος, ἔνθα καὶ ἐπνίγησαν ἕως δεκαπέντε· ἐμάχοντο δὲ οὕτω πεισματωδῶς μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτός.

Εἰς τὴν μάχην δὲ ταύτην ἔπεσαν ἐπέκεινα τῶν τριακο-

σίων Τούρκων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί· ὁμοίως ἐφονεύθησαν καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως πεντήκοντα, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰκοσιτρεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀριστεύσας πρότερον ἐν Σάμῳ (ὅρα σελ. 70.) Χ. Γεώργιος Μουριώτης τὸν πόδα πληγωθείς. Οἱ Τοῦρκοι ἐπανῆλθον μετὰ τοῦτο εἰς τὰς ἰδίας θέσεις των, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ χωρία, ἅπερ κατεῖχον καὶ πρότερον.

Μετὰ τέσσαρας δὲ ἢ πέντε ἡμέρας ἀπὸ τῆς μάχης, παραλαβὼν ὁ Μελιδόνης ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν ὀγδοήκοντα περίπου ἐκλεκτοὺς ἄνδρας, ἦλθεν ἐν νυκτὶ εἰς Βαθιακὸν, χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἔνθα ἦσαν τοποθετημέναι εἰς τὸ ἐν αὐτῷ τζαμίον αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, διαμένοντος ὄχι μακρὰν κατὰ τὸν Φουρφουρᾶν, τὰ ὁποῖα ἐφυλάττοντο τότε ὑπὸ δεκαοκτὼ Τούρκων· ἄλλοι δὲ ὀλίγοι Τοῦρκοι ἀνεπαύοντο εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ Βαθιακοῦ ἀπροφύλακτοι ἄνευ ὑπονοίας, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰς αὐτοὺς κακόν τι· τούτους ὅμως, τινὲς μὲν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Μελιδόνη ἐπρόλαβον νὰ περιορίσωσι, περικυκλώσαντες τὰς οἰκίας, εἰς ἃς εὑρίσκοντο, διὰ νὰ μὴ ἐξέλθωσιν, ὁ δὲ Μελιδόνης μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπεκρίθη ὅτι ἤρχετο ἐξ Ἡρακλείου ὡς Τουρκικὴ ἐπικουρία εἰς τὸν στρατὸν, ὅτε εὐθὺς προσῆλθεν εἰς τὸ τζαμίον μὲ πολλούς. Ἔκρουσε λοιπὸν ὡς τοιοῦτος τὴν θύραν τοῦ τζαμίου, ἀνταποκριθεὶς εἰς τὴν ἐρώτησιν Τουρκιστὶ, καὶ οὕτως ἐξηπάτησε τοὺς ἔνδον φρουροὺς, οἵτινες ἠνέῳξαν τὴν θύραν ἐν ἀγνοίᾳ ὡς εἰς Τούρκους· ἐπιπεσόντες δὲ τότε μὲ πολλὴν ὁρμὴν οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην, ἐθανάτωσαν καὶ τοὺς δεκαοκτὼ ἄνευ βλάβης τῶν Ἑλλήνων, καὶ κατέστρεψαν μετὰ σπουδῆς τὰ ἐν τῷ τζαμίῳ, ὅσα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπαραλάβωσιν· ἐπρόφθασαν δὲ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Βαθιακὸν καὶ ἄλλοι βοηθοὶ εἰς τὸν Μελιδόνην· ὅτε ἄλλους μὲν ἐκ τῶν εἰς τὰς οἰκίας περιορισθέντων ἐφόνευσαν, ἄλλοι δ' ἐφυγαδεύθησαν διασωθέντες. Ἐπανῆλθον λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκι οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην μεταφέροντες τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰ λάφυρα τῶν ἀναιρεθέντων.

Ἅπαντες δὲ οἱ στρατιῶται ἐμπλησθέντες χαρᾶς, ηὐθύμουν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον διὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Μελιδόνη· ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς, ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ὁ παρευρεθεὶς μετ' αὐτῶν Γ. Σακόῤῥαφος, μετακαλεσάμενοι τότε ἐκεῖνον, ἀνηρεύνων περὶ τοῦ γεγονότος, καὶ τὸν ἐπέπληττέ πως ὁ Βουρδουμπᾶς διὰ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν ἔφερε τόσους στρατιώτας ὁ Μελιδόνης, ὅστις ἐχρεώστει νὰ προειδοποιήσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ὁπλαρχηγούς, διὰ νὰ ἐνεργηθῇ μᾶλλον ἀκινδύνως ἐκεῖνο τὸ τόλμημα· ὁ Μελιδόνης ὅμως ἐδιηγεῖτο ὑπερηδέως τὰ καθέκαστα, προσθέσας ἐπὶ τέλους, ὅτι αὐτὸς θὰ τὰ ἀναφέρει καὶ πρὸς τὸν Ἀφεντούλην· ἀλλ' ὁ Βουρδουμπᾶς τότε ἀντέλεξε μὲ ὀργήν, ὅτι εἶναι αὐτοῦ καθῆκον νὰ κάμῃ τοῦτο ὡς ἀρχηγός, ὑπομνήσας πρὸς τούτοις καὶ τὸ ἄτοπον, κατ' αὐτόν, ὅπερ ἔπραξεν ὁ Μελιδόνης, ὅτε ἀνέφερε προηγουμένως περὶ τῆς γενομένης μάχης κατὰ τὴν 23. Ἰανουρίου περὶ τὴν Ῥεθύμνην, καὶ περὶ τῆς ζωγρήσεως τοῦ Μουζουραγᾶ ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν, ὥστε ἕνεκα τούτων ἠμείφθησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ λόγοι ἀπρεπεῖς. Μετὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀπεχώρει μὲν μὲ ἀγανάκτησιν ὁ Μελιδόνης, ὁ δὲ Σακόῤῥαφος παρακληθείς, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη ἔδραμε, καὶ τὸν ἐπειθανάγκασε νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδιαλλαχθῶσιν ἀμφότεροι, ἐπιβλαβοῦς κριθείσης τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας, ἱσταμένους ἀπέναντι ἐχθροῦ· μόλις ὅμως εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, εἰς ἣν ἦσαν οἱ εἰρημένοι τρεῖς, καὶ ὁ Βουρδουμπᾶς μετ' ἀμοιβαίους πάλιν λόγους ἐκτύπησε μὲ ἐγχειρίδιον καιρίως τὸν Μελιδόνην, ὅστις καὶ ἔπεσε παρευθὺς νεκρός.

Ἐξέλιπε λοιπὸν καὶ ὁ Α. Μελιδόνης οὕτως ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, ἀνήρ, ἀπὸ τὴν εὐτολμίαν τοῦ ὁποίου ἠλπίζοντο πολλά, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε προκινδυνεύσει ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἀγῶνος· διότι καὶ ἡ τολμηρὰ περιοδεία του κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸ τῆς ῥήξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀπήλλαξε τῆς σφαγῆς πολλοτάτους Ἕλληνας, εἰδοποιήσαντος τούτους, ὡς εἴπομεν, τὰ περὶ τῆς ἐθνεγερσίας, καὶ ἐχρησίμευσαν αὐτοὶ οὗτοι ἔπειτα εἰς τὰ στίφη τῶν

προμάχων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας εἰς πολλὰ πολεμούμενα μέρη.

Ὁ Μελιδόνης ἦτο γέννημα τοῦ ὁμωνύμου χωρίου τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου, καὶ εἶχε χαρακτῆρα γενναίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρός· παρεκίνησε δὲ οὗτος καὶ ἔφερε τοὺς πλειοτέρους σχεδὸν ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ ἠγαπᾶτο ὑπ' αὐτῶν· διὰ τοῦτο μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ εἰς Μοναστηράκι καὶ ὀλεθρία στάσις εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ τὸν ἄδικον θάνατόν του, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπετράπησαν μὲν, ἀλλ' ἐπέμεινον ν' ἀπέλθωσι τῆς Κρήτης, δυσαρεστηθέντες ἑκατὸν πενῆντα περίπου ἐκλεκταὶ ἄνδρες. Τὸ μόνον δὲ ἐλάττωμα εἰς τὸν Μελιδόνην ἦτο ἡ θρασύτης, εἰς ἣν ἀπερισκέπτως περιέπιπτεν. Ὁ θάνατος ἐν τούτοις τοῦ Μελιδόνη ἐλύπησε τοὺς Κρῆτας ἅπαντας· ὁ δὲ Ἀφεντούλης δὲν ἠδύνατο ἄλλως εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ πράξῃ, ἢ ν' ἀφαιρέσῃ τὸν βαθμὸν, δι'οὗ ἦρχε τότε ὁ Ῥοῦσος ἐπὶ τοῦ ϛρατοῦ. Διέλυσε πρὸς τούτοις ἡ περίϛασις ἐκείνη τὸν ἑλληνικὸν ϛρατὸν νικηφόρον ὄντα, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐγκαρτερήσωσιν οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην, πυροβολήσαντες τρὶς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ Μελιδόνη, περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ ὁποίου ἠσέβησαν ἐκθάψαντες αὐτὸν, ὅτε ἦλθον ὕστερον εἰς Μοναστηράκι.

Ὁ Ἀφεντούλης μετὰ ταῦτα μετέβη περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου ἐκ τοῦ Λουτροῦ εἰς Ἀργυρόπολιν (α), καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον, χωρία τῆς ἐπαρχίας Ῥεθύμνης, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, τοῦ Γ. Παπαδάκη, τοῦ Ἐμ. Ἀντωνιάδου, καὶ ἄλλων ἐπισήμων πολιτῶν, διὰ νὰ ἐνεργῶσι δραστηριώτερα ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πρὸς πόλεμον. Ἔλαβον δὲ τότε χώραν περὶ τὴν Ῥεθύμνην σφοδραὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἔνεδραι, ἐνεργηθεῖσαι φιλοτίμως ὑπὸ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, ὁπλαρχηγοῦντος ἐπὶ

(α) Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως, ὅπου εὑρέθησαν καὶ ἀρχαιότητες εἰς τάφους καὶ προσέτι ἵστανται ἔτι τοῖχοι ἀρχαίου ἴσως νομισματοκοπείου.

πολλῶν Ῥεθυμνίων, καὶ συμπραττόντων τοῦ Ῥουςικιανοῦ καὶ Δρουλίσκου, ὡσαύτως καὶ ὑπὸ τῶν Καλλικρατιανῶν καὶ Σφεδιωτῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Πέτρου Μανουσέλη καὶ Ἀναγνώστου Σηφοδασκαλάκη, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Σουδεροῦ.

Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἐπεσκέφθησαν καὶ τὰς κατα τὴν Κυδωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, ἐλθόντες πρῶτον εἰς Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον τῆς Κυδωνίας, καὶ ἐντεῦθεν ἦλθον εἰς Ἀρμένους, ὅπου καὶ διέμειναν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξασφαλισμένοι· διότι ὁ πεντακοσίαρχος Σήφακας εἶχε στήσει τὰς νικηφόρους σημαίας του οὐχὶ πλέον ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς Μαλάξης, ἀλλὰ κάτωθεν αὐτῆς εἰς τὰ χωρία Τσουκαλαριὰ καὶ Νεροκούρου, ὁπόθεν ἐδέσποζεν ἐφ' ὅλης τῆς πεδιάδος τῆς Κυδωνίας, ἐπειδὴ εἶχον καταπολεμηθῆ εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι καὶ ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου καὶ τοῦ Χάλη.

Ἐνεκρίθη δὲ ταὐτοχρόνως διὰ τὸ σκάψωσι χάνδακα πέραν πρὸς ἀνατολὰς τῆς στενωποῦ τοῦ Ἁλμυροῦ, καὶ κατεσκεύασαν τοιοῦτον ὡς πρόχωμα, ἐφ' οὗ ἔστησαν καὶ κανόνια, ἀρχόμενον ἀπὸ τὸ χωρίον Κουρνᾶ μέχρι τῆς παραλίας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐντεῦθεν τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, εἰς καιρὸν μεγάλης ἀνάγκης, ἀπὸ ἐνδεχομένας ἐπιδρομὰς τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Κρήτης ἐπερχομένων· ἐπὶ δὲ τοῦ ἔργου διωρίσθη ὁ δραστήριος Φασούλης, ὅπερ καὶ ἔφερε ταχέως εἰς πέρας. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου, δὲν ἦτον ἀναγκαιότερον νὰ ἐπασχολῶσι μακρόθεν τὸν ἐχθρόν;

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἦλθε καὶ ὁ Γάλλος Βαλέστρας, υἱὸς τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν παροικοῦντος ἐν Κρήτῃ, ὡς προείπομεν, γέροντος Βαλέστρα. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διδαχθῆ ἐν Γαλλίᾳ τὴν τακτικὴν στρατιωτικήν· εἶχε δὲ ὑπηρετήσει ὡς λοχαγὸς εἰς Ναπολέοντα τὸν Α.' καὶ εἶχε παραιτηθῆ τῆς ὑπηρεσίας τὸ 1814· ὅτε καὶ ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Κρήτην.

Ἅμα δ' ἐξεῤῥάγη ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, αὐθόρμητος ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἔνθα πάλιν διέμενε·

καὶ πρῶτος οὗτος διωργάνισεν εἰς Καλάμας τῆς Πελοποννήσου τακτὸν στρατὸν, ὅστις ἔλαβε διὰ τοῦτο καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου παρὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου· αἱ ἰδιαίτεραι σχέσεις του μετὰ πολλῶν Κρητῶν, παρευρεθέντων τότε ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἐξαίρεσιν τοῦ Γ. Παπαδάκη, ἔπεισαν τὸν Βαλέστραν καὶ ἐπροτίμησε νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὴν Κρήτην μᾶλλον τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, καταλιπὼν τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ δὲ Κρῆτες στρατιωτικοὶ μετὰ χαρᾶς ἐδέχοντο συναρωγὸν ἀξιωματικὸν ἔμπειρον εἰς πολεμικὰ ἐπιχειρήματα.

Ὁ Βαλέστρας, φθάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου εἰς Κρήτην, ἐντάμωσε κατὰ πρῶτον τὸν Ἀφεντούλην εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον Ἅγιον Γεώργιαν, καὶ ἐκοίνωσε πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς εἰς Κρήτην ἀφίξεώς του, καὶ τὸν πόθον, ὃν εἶχε νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτήν· συνεχάρη δ' ἐκεῖνον διὰ τὰ μέχρι τοῦδε κατορθώματά του, προσειπὼν ὅτι θέλει τὸν συντρέξει στρατιωτικῶς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, καὶ πρὸς ἐπαύξησιν τῆς ὑπολήψεως, ἣν δικαίως θηρεύει. Ἐπισκεφθεὶς δὲ τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, καὶ ἐπαινέσας τὸν ζῆλον τῶν ὑπὲρ πατρίδος μαχομένων, μετέβη παρευθὺς καὶ εἰς Ῥεθύμνην, ἔνθα προητοιμάζετο νὰ συγκροτηθῇ μάχη. Ὑπὸ τὴν ὄψιν λοιπὸν τοῦ Βαλέστρα οὐχὶ πλείονες τῶν ἑπτακοσίων Ἑλλήνων Κρητῶν ἐπιτεθέντες, φθίνοντος τοῦ Μαρτίου μηνὸς, ἔτρεψαν εἰς τὰ ὀπίσω μετὰ τρίωρον ἰσχυρὰν ἀντίστασιν πενταπλασίους περίπου πολεμίους, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ ἐκείνων· ἔπεσαν δὲ τότε καὶ τρεῖς Ἕλληνες, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἑπτά.

Ἔνθους καταστὰς ἀφοῦ εἶδε ταῦτα ὁ Βαλέστρας, διενοήθη ὅτι διὰ τοιούτων ἀνδρείων στρατιωτῶν δύναται εὐκόλως νὰ γείνῃ κύριος καὶ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης, καὶ ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ κατὰ μέγα μέρος τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν· ἐπρονόησε δηλαδὴ εὐθὺς ὁ τακτικὸς Βαλέστρας, ὅτι ἄνευ φρουρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ν' ἀσφαλίσωσι πᾶν ὅ,τι θεωρεῖται ἀναγκαιό-

τατον πρὸς πόλεμον, οὐδόλως ἐπιτυγχάνει ἡ ἐπανάστασις· τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον συμβάντα· διότι οὔτε δυνατὸν ἦτο νὰ στερεωθῇ καὶ ἐν Κρήτῃ Κυβέρνησις ἠναγκασμένη νὰ περιφέρηται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καὶ χωρὶς μάλιστα ἐκτελεστικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὔτε εὔκολον ἦτον ἀπὸ τὸ ἀπόκεντρον Λουτρὸν νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ πολέμου εὐθέτως, οὐδὲ νὰ διανέμῃ ἑτοίμως εἰς ὅλην τὴν Κρήτην πολεμεφόδια καὶ ὅσα ἄλλα ἀπῄτουν αἱ ἀκατάπαυστοι ἀνάγκαι τοῦ πολέμου ἐγκαίρως.

Διεχάραξε λοιπὸν αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Βαλέςρας τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως· τὸν δὲ σκοπόν του ἐπέῤῥωσαν καὶ παρατηρήσεις πολλῶν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης καὶ εἰς μάχας καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀκροβολισμοὺς ἐξέρχονται σχεδὸν φιλοτίμως ἅπαντες, καταλείποντες τοὺς ἀδυνάτους μόνον ὡς φρουράν· καὶ ἐκοινοποίησε τὴν ἀπόφασίν του ταύτην πρὸς τὸν Ἀφεντούλην, παρακαλέσας νὰ διατάξῃ τὸ νὰ ἀθροισθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότεροι στρατιῶται εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον· δὲν ἐγνώριζεν ὅμως ὁ τακτικὸς Βαλέστρας ὅτι ἐνεργεῖ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀταξίας, καὶ ὅτι ὡς θαῦμα λογίζεται ὅταν κατορθωθῇ τι δι' αὐτῆς τῆς ἀταξίας.

Προθύμως συναθροισθέντες οἱ περὶ τὸν Σουδερὸν, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Ἰωάννην Μοσχοβίτην, ὅστις ἡγεῖτο Ἀμαριωτῶν, τὸν Φραγκιὸν Καριώτην, καὶ οἱ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκην τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἔνοπλοι, Λαμπαῖοι, Ἀμαριῶται, Αὐλοποταμῖται, μέρος Ῥεθυμνίων καὶ λοιποὶ, κατέλαβον τὴν θέσιν Πέταλον πρὸς τὸν λόφον τοῦ χωρίου Βρυσίνου· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ μέρος τῶν Ἀποκορωνιτῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει ὁ Π. Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατιανοὺς, καὶ ὁ Σηφοδασκαλάκης μὲ τοὺς Σφεδιώτας, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Α. Μαυροθαλασσίτης μὲ τὸ ἐπικουρικὸν, ἐτοποθετοῦντο περὶ τὸ χωρίον Κάστελον· οἱ δὲ λοιποὶ Ῥεθύμνιοι ὑπὸ τὸν Γ. Δεληγιαννάκην, μεθ' ὧν ὁ Ῥουστικιανὸς καὶ ὁ Δρουλίσκος, πολλοὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Κυ-

δωνιᾶται, ἔχοντες ἀρχηγοὺς τὸν Ι. Χάλην καὶ Νικ. Κωνσταντουδάκην, ἀδελφὸν τοῦ Σήφακα, ἦσαν περὶ τὸν Βαλέστραν εἰς τὰ χωρία ἐπάνω καὶ κάτω Βαρσαμόνερον καὶ κατῆλθεν εἰς ταῦτα πρὸ τῆς μάχης ἀπὸ τὸ χωρίον Ἅγιον Κωνσταντῖνον, ἀγαλλώμενος καὶ ᾄδων, ὡς λέγεται, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τῆς 13. πρὸς τὴν 14. Ἀπριλίου, διὰ τὴν πεποίθησιν, ἣν εἶχεν ὅτι μὲ τοιοῦτον στρατὸν πλέον τῶν τριῶν χιλιάδων, τοὺς ὁποίους εἶχε συναθροίσει, ἔμελλε νὰ εἰσπηδήσῃ ξιφήρης εἰς τὴν Ῥεθύμνην· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὴν ἵππον του ἐπείσθη εἰς πολλῶν παρατηρήσεις διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς κράσεώς του νὰ συμπαραλάβῃ, καταλιπὼν ταύτην εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον.

Ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης, κατέχων τὸ κέντρον μὲ τὸν μαχιμώτερον στρατὸν, εἶχε διαταγὴν νὰ προκαλέσῃ εἰς μάχην τοὺς Τούρκους· ὀπισθοπορῶν δ' ἔπειτα ἑκουσίως, ν' ἀποσύρῃ πόῤῥω τοῦ φρουρίου τοὺς ἐξελθόντας, ὅτε ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγιόθεν οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην καὶ Σουδερόν· ὁ δὲ Βαλέςρας νὰ ὁρμήσῃ τότε περὶ τὸ φρούριον μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μέρος· οὕτω δὲ τιθέμενοι ἐν μέσῳ τῶν τριῶν πυρῶν οἱ πολέμιοι, ἔμελλον βεβαίως νὰ καταντικηθῶσι, καὶ, καιροῦ δοθέντος, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Βαλέστρας τὴν ἐξ ἐφόδου ἅλωσιν τῆς πόλεως. Ἂν λοιπὸν τοιουτοτρόπως ἐνήργεῖτο εἰλικρινῶς τὸ σχέδιον, ἠδύνατο νὰ φθάσῃ βεβαίως εἰς τὸν σκοπόν του. Ἀλλὰ τί ἔγεινεν ἐκ τούτων;

Τὴν προτεραίαν τῆς μάχης, προβάντων Τούρκων ἕως πεντήκοντα πρὸς τὸν Κάςελον, εἴτε διὰ κατασκόπευσιν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν, ἐπιπεσόντες Σκυφιῶται τινὲς ἐφόνευσαν δεκατέσσαρας ἐξ ἐκείνων, συλήσαντες καὶ τὰ πολλῆς τιμῆς ἄξια ὅπλα των· ἐκ τῶν λαφύρων δὲ ἀπήτουν, ὡς λέγεται, ἀνάλογον μέρος καὶ οἱ Καλλικρατιανοὶ, πρὸς οὓς δὲν ἐνέδιδον οἱ σκυλευταὶ, καὶ ἔρις ἐξηγέρθη ἕνεκα τούτου οὐ μικρά.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι πανστρατιᾷ, καὶ προσέβαλον τὸ πρῶτον τοὺς περὶ τὸν Σουδερὸν καὶ Πωλογεωργάκην κατὰ τὰς θέσεις των· οὗτοι δὲ ἐνεκαρτέρησαν ἀντιπαραταχθέντες γενναίως εἰς τὴν ἰσχυ-

ρὰν τῶν πολεμίων προσβολήν· διότι ἤλπιζον ὅτι ἤθελον δράμει ταχέως εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ οἱ περὶ τὸν Κάστελον τοποθετημένοι· ἀλλ' ἐβιάσθησαν τέλος νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἀβοήθητοι, ἀφοῦ ἀπώλεσαν περὶ τοὺς τριάκοντα στρατιώτας καταδιωχθέντες μέχρι τῶν Κουμνιῶν.

Νομίσας δὲ τότε ὁ Βαλέστρας ὅτι τὸ σχέδιόν του ἤδη ἐνηργεῖτο, ἐξώρμησεν ἀπὸ τὰς θέσεις του ξιφήρης, παρατρύνων τὸν στρατὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπίθεσιν προπορευόμενος· ἐπῆλθεν ὅμως παρ' ἐλπίδα ἀθρόος ὁ Τουρκικὸς στρατὸς, καὶ κατέλαβεν ἐκτὸς ὀχυρωμάτων τοὺς Ἕλληνας· εἰς τοιαύτην δὲ κατάστασιν, συμπλοκῆς ἰσχυρᾶς γενομένης, ἡ ἧττα ἀπέβαινεν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων· ἐπὶ ματαίῳ ἐπρόσμεναν οὗτοι συνδρομήν. Ὁ μὲν Σουδερὸς καὶ ὁ Πωλογεωργάκης καταπολεμημένοι πρότερον, εἶχον ἀποσυρθῆ πορρωτάτω, καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συνδράσωσιν· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης ἔμενεν ἀπαθὴς θεατὴς περὶ τὸν Κάστελον, ἀσχολουμένων εἰς ματαίαν ἔριδα τῶν συστρατιωτῶν του. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν καὶ οἱ περὶ τὸν Βαλέστραν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, καταδιωκόμενοι μὲ πολλὴν φθοράν.

Περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων λέγεται ὅτι ἀπωλέσθησαν εἰς ἐκείνην τὴν ὀπισθοπόρησιν· ἐζωγρήθησαν δὲ καὶ πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ λοχαγὸς Κόκκινος, Χῖος, ὑπασπιστὴς τοῦ Βαλέστρα, καὶ αὐτὸς οὗτος προσέτι ὁ Βαλέστρας, ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ δρόμου· ἐπροσπάθησε δὲ μάλιστα Σφακιανός τις ἐκ τῶν τοῦ Δεληγιαννάκη στρατιωτῶν ν' ἀπομακρύνῃ τοῦ κινδύνου, σηκώσας ἐπ' ὤμων τὸν Βαλέστραν ἀσθμαίνοντα, καὶ ἐπρόλαβε νὰ κρύψῃ αὐτὸν εἰς πυκνὴν παρατυχοῦσαν βάτον, διὰ ν' ἀποφύγῃ καὶ ὁ βαστάζων τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, ἀλλ' εὑρόντες οἱ νικηταὶ τότε Τοῦρκοι τὸν Βαλέστραν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των, ἔκοψαν τὴν κεφαλήν του, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγον ἐν θριάμβῳ εἰς Ῥεθύμνην, ἀπάγοντες ὁμοῦ καὶ τὸν Κόκκινον, τὸν ὁποῖον καὶ ἐθανάτωσαν, ὡς καὶ τοὺς ζωγρηθέντας ἅπαντας.

Οὕτως ἀπωλέσθη ὁ Βαλέστρας, γενόμενος θῦμα, ὡς λέ-

γεται, ἀλόγου ῥᾳδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλη: ὑπέθεσεν αὐτὸς ὅτι ὁ Βαλέστρας ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἐνήργει νὰ καταλάβῃ τὴν πολιτικὴν θέσιν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐκεῖνος ἐφαντάσθη· καὶ ἔκτοτε ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ περὶ ἑαυτὸν κόμμα ἀνθρώπων ἐκ τῶν τότε ἰσχυρῶν, ὑποβλέπων τοὐναντίον ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους κακῶς ὑπέθετεν ὅτι τὸν ἀντεπολιτεύοντο.

Ἂν δὲ συμφώνως ὅλοι οἱ ὁπλαρχηγοὶ συνεπολέμουν καὶ συνέδραμον ἀλλήλους εἰς τὴν μάχην, ἡ νίκη ἦτον ἄφευκτος εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι καὶ ἀρκετοὶ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ σχέδιον ἀνδρὸς ἐμπείρου περὶ τὰ στρατιωτικά, οἷος ὁ Βαλέστρας, ἦτο ὑπὸ πάντων ἐγκεκριμένον· ἡ διαγωγὴ ὅμως, τὴν ὁποίαν ἐτήρησε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις χωρὶς νὰ ῥίψῃ ὅπλον κατὰ τῶν ἐχθρῶν οὔτ' αὐτός, οὔτε κανεὶς τῶν στρατιωτῶν του, ἀνεχώρησαν ἅπαντες ἀπὸ τὰς θέσεις των ἀνάλγητοι ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῶν συναδέλφων καὶ συναγωνιστῶν των, ἡ διαγωγή, λέγομεν, αὕτη δὲν εἶναι ἴσως ἀθῶα· καὶ ἴσως ὑπηρέτησε τότε τὸν Ἀφεντούλην μᾶλλον, ἢ ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του! Ἡμεῖς ἐκθέτοντες ἁπλῶς τὸ ἱστορικόν, ἀφίνομεν εἰς τὸν χρόνον ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν· τοῦτο δὲ μόνον προσθέτομεν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἔχασε πολὺ εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ τακτικοῦ Βαλέστρα· διότι οἱ Κρῆτες Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες δὲν ἠμπορεῖ τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἔχουσι φυσικὴν καὶ ἡρωϊκὴν ἀνδρίαν, ἀλλ' ἡ τέχνη, ὡς λέγουσι πάλιν κοινῶς ἐν Κρήτῃ, νικᾷ καὶ τὴν ἀνδρίαν· διὸ ἤθελε φανῇ μᾶλλον χρήσιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁ Βαλέστρας.

Ἐν τούτοις, τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα προήγοντο κατ' εὐχήν· διότι νίκαι ἐπίσημοι κατὰ γῆν καὶ ναυμαχίαι κατὰ θάλασσαν ἔστεφον ὁσημέραι τὸν κοινὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ὅθεν ἦτον ἐπάναγκες νὰ κανονίσωσιν οἱ Ἕλληνες τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ πολιτικὸν μέρος τῶν πραγμάτων των· διὸ καὶ ἐνέκριναν συνεννοηθέντες διὰ τῶν ἰδιαιτέρων κατὰ τόπους διοικήσεών των νὰ συνέλθωσιν εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Ἄργει, διὰ νὰ καταστήσωσιν ὁμοφώνως ἐκεῖ ὅλου τοῦ ἔθνους μίαν καὶ μόνην κεντρικὴν Κυ-

βέρνησιν· διότι ἕως τότε ἕκαστον μέρος τῆς Ἑλλάδος εἶχε χωριστὸν σύστημα καὶ χωριστὴν διοίκησιν· ὡς π. χ. ἡ μὲν Πελοπόννησος εἶχε συστήσει ἰδίαν Πελοποννησιακὴν Γερουσίαν, ἡ δὲ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἄλλην ὁμοίαν εἰς Μεσολόγγιον, ἡ Ἀνατολικὴ ὡσαύτως εἶχεν ἑτέραν Διοίκησιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν Ἄρειον Πάγον, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι αὐτοδιοικοῦντο, καὶ ἡ Κρήτη αὐτὴ εἶχε τὴν τοῦ Λουτροῦ, περὶ ἧς προηγουμένως εἴπομεν, ὁποίαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐσύστησαν αὐτὴν καὶ οἱ Κρῆτες.

Ἡ συνέλευσις δὲ αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἄργος εἶχε κάμει καὶ προκαταρκτικὰς συνεδριάσεις ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1821, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος καὶ Κρῆτες· οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἐν τῷ μεταξὺ λαβόντες ὑπονοίας ἀπὸ μέρος τοῦ Ὑψηλάντου, ὅστις ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν συνάθροισιν ἐκείνην, ἀνεχώρησαν αἴφνης ἐκ τοῦ Ἄργους, καὶ ἦλθον εἰς Πιάδα ἢ Ἐπίδαυρα, ὅπου ἐτελείωσεν ἡ Συνέλευσις τὰς ἐργασίας της, συντάξασα ἐκεῖνο τὸ τῆς Ἐπιδαύρου πρῶτον πολίτευμα. Οἱ Κρῆτες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνακολουθήσωσιν ἐνταῦθα τότε· διότι οἱ μὲν ἐκ τούτων ἠσθένουν βαρέως, οἱ δὲ ἐνησχολοῦντο εἰς ἄλλα πράγματα ἀναγκαῖα, τὰ ἀφορῶντα τὴν Κρήτην· καὶ προσέτι ἐστρατολόγουν Κρῆτας καὶ ἄλλους, οἵτινες ἔμελλον νὰ συναπέλθωσι μὲ τὸν Βαλέστραν, ὅστις ἡτοιμάζετο ὁλονὲν ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Κρήτην. Σύμφωνοι ὅμως πάντοτε οἱ Κρῆτες μὲ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστὰς των Ἕλληνας, παρεδέχθησαν καὶ αὐτοὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἑπομένως, τὸ κοινὸν πολιτικὸν συνάλλαγμα τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ συνυπέγραψαν εἰς αὐτό· μόνος δὲ ὁ μὴ Κρὴς Ἀφεντούλης ἠθέλησε ν' ἀντιπράξῃ εἰς τοῦτο, ὑποκινῶν ἀπροβουλεύτως ἁπλοῦς τινας, ὅτι δῆθεν εἶναι ἀνοίκειον νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ Κρῆτες δι' ἐπισήμου δεσμοῦ εἰς ἄλλους; καὶ ὅτι ἡ Κρήτη διὰ τῶν ἀγώνων τῶν τέκνων της καὶ τῆς μεγάλης τῆς θέσεώς της σημασίας εἶναι πρέπον νὰ ἀνεγείρῃ ἴδιον κράτος. Καὶ οὐ μόνον ἔλεγε ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς δημοσίας πράξεις ἐξέθετε τοιαύτην ἰδέαν, ἂν καὶ οἱ εὖ φρονοῦντες τῶν Κρητῶν ἀπέκρουσαν ταῦτα.

Μετὰ δὲ τὰ συμβάντα εἰς τὴν κατὰ τὴν Ῥεθύμνην μάχην, περὶ ἧς ἀνωτέρω διελάβομεν, Αὐλοποταμῖται ἔνοπλοι, ὡς αἱ ἀδελφοὶ τοῦ φονευθέντος Μελιδόνη, οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκαι Ἰωάννης καὶ Σταυρούλης, ὁ Κυριακὸς Σγουρὸς, ὁ Ἀντ. Καλλέργης, ὁ Μιχ. Μελίτακας ὁ Βασίλ. Ἁγιομαμίτης, ὁ Ἰ. Παλμέτης ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Ζερβουδάκην καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι συνεννοήθησαν μὲ τὸν Θεόδ. Χοῦρδον, τὸ ὑπὸ τὸν Α. Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικὸν καὶ ἄλλους, ὥςε πεντακόσιοι περίπου τοιοῦτοι εἰσέβαλον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου· οἱ δὲ Τοῦρκοι διεσπαρμένοι τὸ πρῶτον κατὰ τὰ χωρία, ὑπεχώρησαν διὰ τὸ αἰφνίδιον ἄνευ ἀντιστάσεως πρὸς τὸ Ἡράκλειον· ἐνέμοντο λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἐπαρχίαν μέχρι τοῦδε ἀνενόχλητον, καὶ μετέφερον ἐντεῦθεν πολλοὶ ἄρτον καὶ τροφὴν εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα των, τὰ διαμένοντα εἰς τὰς πρότερον ἐπαναστατημένας καὶ ὅλως ἐρημωμένας ἐπαρχίας· οἱ δὲ Αὐλοποταμῖται ὡπλίζοντο μετὰ σπουδῆς ἐκ τῶν ἐνάντων, διὰ νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸν τόπον των.

Πόθεν δὲ ἔμαθεν ὁ Ἀχμὲτ Κιρίμης ὅτι οἱ εἰσβαλόντες Ἕλληνες διαρπάσαντες ὠπισθοδρόμησαν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τοῦτο δὲ μόνον ἐκθέτομεν ὡς βέβαιον, ὅτι παραλαβὼν ὁ ῥηθεὶς Κιρίμης ἐξ Ἡρακλείου μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν τριακοσίους σαράντα ἑπτὰ ἐκλεκτοὺς Τούρκους συνεπαρχιώτας των καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν, κατέλαβε λεληθότως ἐν νυκτὶ τὸν ὀχυρὸν πύργον του, κείμενον εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν κατὰ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἴδης· ἐτοποθετήθησαν δὲ οὗτοι εἰς ἐπικαίρους θέσεις, διὰ ν' ἀντικρούσωσιν ἐπελευσομένην προσβολήν· καθ' ὁδὸν ὅμως ἀποσπαθέντες τινὲς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ τῶν Κιριμῶν, ἐφόνευσαν κατὰ τὸ χωρίον Χῶνες περὶ τοὺς δέκα ἀόπλους Ἕλληνας, τῶν ὁποίων τὰς κεφαλὰς ἐπαρουσίασαν εἰς Ἐπισκοπὴν, ὡς δεῖγμα τάχα ἀνδραγαθίας πρὸς τοὺς Κιρίμας, οἱ ὁποῖοι, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπέπληξαν εἰπόντες· «Ἡμεῖς ἤλθομεν ἐδῶ ὄ-
» χι νὰ ἐρεθίζωμεν εἰς ἀποστασίαν τὸν λαὸν, ἀλλ', ἂν δυ-
» νηθῶμεν, νὰ προφυλάξωμεν ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐρήμωσιν
» τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὰ κτήματά μας.»

Ἅμα δ' ἔμαθον ἀπροσδοκήτως οἱ Ἕλληνες τὴν ἀνωτέρω εἰσβολὴν, ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ Ἀνδρακὸς μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς, ὡς καὶ οἱ παρατυχόντες ἔνοπλοι Αὐλοποταμῖται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἔδραμον εἰς Ἐπισκοπὴν, καὶ κατεγίνοντο δραστηρίως νὰ περικλείσωσι τοὺς Τούρκους εἰς τὸν πύργον. Ἠπατήθησαν δὲ οἱ Τοῦρκοι, ὅτε εἶδον αἴφνης μετ' ὀλίγον μακρόθεν ἐπερχόμενον μὲ πολλοὺς τὸν Θ. Χοῦρδον, νομίσαντες ἐκείνους Ῥεθυμνίους Τούρκους ἐρχομένους πρὸς βοήθειάν των· διὸ καὶ ἐξώρμησαν νὰ καταδιώξωσι τοὺς πολιορκοῦντας, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἄκοντες, εἴτε ἑκόντες ἀπεσύρθησαν εἰς τοὺς παρακειμένους λόφους κατὰ τὸ χωρίον Ἅγιον Μάμαντα· ἐντεῦθεν ὅμως, φθάσαντος καὶ τοῦ Χούρδου, ἐπετέθησαν κατ' ἐκείνων μὲ πολλὴν ὁρμὴν, καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐβίασαν τοὺς ἀνθισταμένους πολεμίους νὰ τραπῶσιν. Ἀφῆκαν δὲ τότε οἱ Τοῦρκοι δεκαπέντε νεκροὺς, φέροντες ἐπ' ὤμων καὶ τραυματισμένους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσεν εἷς μόνος ἐκ τῶν νεωστὶ ὁπλισθέντων Αὐλοποταμιτῶν.

Ἐπολιορκήθησαν λοιπὸν τότε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πύργον τόσον δεινῶς, ὥστ' ἐστερήθησαν καὶ τοῦ ὕδατος· ὁ δὲ ἀμοιβαῖος πυροβολισμὸς ἐξηκολούθει νυχθημερὸν ἀδιάλειπτος καὶ σφοδρός· διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπεθύμουν τάχιστα νὰ λάβῃ τέλος τοιαύτη σκηνὴ, ὑποπτεύοντες πάντοτε μὴ φθάσωσιν εἴτ' ἐκ τῆς Γορτύνης, εἴτ' ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπικουρίαι εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸν ἐζήτησαν οἱ Τοῦρκοι συνδιάλεξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μὲν πολιορκηταὶ λοιπὸν συγκατετέθησαν τότε, ἐπειδὴ τοὺς παρεκάλεσαν καὶ οἱ Κιρῖμαι, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχον ὑπόληψιν, ὥστε ν' ἀπέλθωσιν οἱ Τοῦρκοι ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἡράκλειον, ἀφοῦ παραδώσωσι τὰ ὅπλα, πλὴν πεντήκοντα, διὰ νὰ τοὺς ἔχωσι φρουρὰν καθ' ὁδόν· ἐκ δὲ τῶν πολιορκουμένων, οἱ μὲν διϊσχυρίζοντο ὅτι ἔπρεπε νὰ διακαρτερήσωσι, διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ἤλπιζον, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τοῖς προφθάσῃ βοήθεια, ἐξ ἄλλου δὲ ἐφοβοῦντο μὴ τοὺς θανατώσωσιν, ὅταν ἅπαξ ἐκτεθῶσιν ἄνευ ὅπλων· οἱ δὲ ἐπροτίμησαν τὴν διὰ φυγῆς σωτηρίαν των, ἂν τοῖς ἦτο δυνατή. Οἱ Κιρῖμαι ὅ-

μως ἐσυμφώνουν μὲ τὴν γνώμην τῶν πρώτων· διότι, ὡς φαίνεται, ἤλπιζον καὶ εἰς τὴν πρὸς ἑαυτοὺς εὐνοϊκὴν διάθεσιν τῶν χριστιανῶν (α).

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ Τοῦρκος ἰσχυρὸς τοῦ Ἡρακλείου ἐκ τῶν ἀδελφῶν Λαδαογλούδων, παραλαβὼν περὶ τοὺς τριακοσίους Τούρκους, ἔσπευδε νὰ προφθάσῃ βοηθὸς τῶν πολιορκηθέντων· ἀπαντηθεὶς ὅμως κατὰ τὴν θέσιν Σκλαβόκαμπον ὑπὸ Ἑλλήνων, τῶν πλείστων Ἀνωγειανῶν, κατεπολεμήθη ἐκεῖ, καὶ διεσκορπίσθη κακῶς.

Ἐφόνευσαν δὲ τότε οἱ Ἕλληνες πολλοὺς Τούρκους γενόμενοι κύριοι τῶν ὅπλων των. Οἱ ὠκύποδες Ἀνωγειανοὶ κάτοκοι τῆς Ἴδης ἀπέδειξαν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ὡς καὶ τότε, ὅτι εἶναι κατὰ τὴν ἀνδρίαν ἐφάμιλλοι πρὸς τοὺς Λακκιώτας τῆς Κυδωνίας· μεταξὺ δὲ πάντων διεκρίνετο ὁ σοβαρὸς Βασίλειος Σμπόκος, ὁ Ἰωάννης Παλμέτης, ὁ Σταυρούλης Νιώτης, ὁ Σταῦρος Ξετρύπης καὶ ἄλλοι. Ἄοπλοι κινηθέντες καὶ οἱ Ἀνωγειανοὶ κατ' ἀρχάς, καὶ φέροντες ἐπ' ὤμων ῥόπαλα ἀντὶ ὅπλων, ὥρμων παραδόξως εἰς τὰς μάχας· καὶ ἢ ἐφόνευον μὲ τὸ ῥόπαλον τὸν καταδιωκόμενον, ἢ ἀφήρπαζον ἐκ τῶν ὤμων του τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα ὡπλίζοντο ἐκεῖνοι· ὠκυποδέστατος δέ τις νεανίας ἐκ τούτων, καταδιώκων ποτὲ εἰς πολὺ διάστημα τὸν πολέμιόν του, ἐφώνει συνεχῶς τὸ ἑξῆς ἀστεῖον· « Ἐδῶ θὰ σὲ καταδιώκω, ἀγᾶ, ἕως νὰ μοῦ ῥίψῃς τὰ ὅπλα σου. » Καὶ τῳόντι, ὅτε ὁ Τοῦρκος κατὰ πρῶτον τοῦ ἔῤῥιψεν, ὡς λέγεται, τὴν πιστόλαν, « ῥίψε, ἐπρόσθεσε, καὶ τὸ τουφέκι. » Ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀναγκασθεὶς ἔῤῥιψε καὶ τοῦτο· « Ῥίψε, ἐπανέλαβε » γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ, καὶ τὸ μαχαίριον. » Ὁπλισθεὶς λοιπὸν ὁ νεανίας μὲ ταῦτα, ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ καταδιώκῃ

(α) Οἱ Κιρῖμαι ἦσαν πραγματικῶς Τοῦρκοι ἀγαθοί, εὔποροι καὶ πολυκτήμονες ἐν Αὐλοποτάμῳ, παρέχοντες πᾶσαν δυνατὴν ὑπεράσπισιν πάντοτε πρὸς τοὺς καταπιεζομένους πρότερον Ἕλληνας· διὰ ταῦτα ἀνταπέδωκαν δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας ἐκ τῆς πολιορκίας καὶ ἰσχύσαντες τότε Ἕλληνες. Οὐκ ὀρθῶς ὅμως ὑπέθετον τούτους καὶ κατὰ πάντα ὁμόφρονας θρησκευτικῶς μὲ τοὺς Κουρμούλας τῆς Γορτύνης

ἐκεῖνον, προσειπών· « Πήγαινε τώρα, ἀγᾶ, εἰς τὸ καλόν· » καὶ οὕτω διεσώθη ἄοπλος εἰς Ἡράκλειον ὁ διωκόμενος.

Ἀφοῦ κατενικήθησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν Σκλαβόκαμπον, συνήχθησαν πλεἰότεροι Ἕλληνες εἰς Ἐπισκοπήν· ἐπιτιθέμενοι δὲ θρασύτεροι ἐπὶ τοὺς πολιορκηθέντας, τοὺς ἐβίαζον νὰ παραδοθῶσιν, ἐπιλέγοντες τὰ ἑξῆς πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας· « Δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι κτήνη νὰ τοὺς σφάζετε, καθὼς ἐκάμνατε ἕως τώρα· ἐμάθατε βέβαια ἤδη » καὶ τὴν μάχην τοῦ Σκλαβοκάμπου· ἐδῶ εἶναι τουφέκι σας καὶ τουφέκι μας ». Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ παραδοθῶσι. Καὶ πρῶτον ἐπρότειναν οἱ Τοῦρκοι νὰ μείνωσιν εἰς τὰ χωρία των ἀνενόχλητοι καὶ μὲ τὰ ὅπλα των, μὲ σκοπὸν βεβαίως νὰ κερδίζωσι καιρόν· διότι πάντοτε ἐφρόνουν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ τοῖς ἔλθῃ βοήθεια· οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπέκρουον τὴν πρότασίν των, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συζῇ Ἕλλην μετὰ Ὀθωμανοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἐπειδὴ οἱ θάνατοι τῶν οἰκείων καὶ φίλων ἦσαν ἀκόμη πρόσφατοι· διὰ τοῦτο καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως εὑρίσκετο ἔτι σφοδρόν. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν ἐπὶ τέλους νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα, ἀλλ' ἐξελθόντες τοῦ πύργου ὄχι μόνον ἐδυστρόπησαν εἰς τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ πολλοὶ πάλιν ἠθέλησαν νὰ ὑπερασπισθῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ὅτε ἐφόνευσαν καὶ ἐκ τῶν πολιορκούντων τρεῖς· ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες σφοδρότεροι, τοὺς ἐφόνευσαν, πλὴν δέκα, οἵτινες ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ταραχῆς ἀνῆλθον δρομαῖοι εἰς τὰ ὄρη, καὶ διεσώθησαν εἰς Ἡράκλειον· ἔπεσε δὲ τότε καὶ ὁ πρεσβύτερος τῶν Κιριμῶν, ὁ Μουλᾶς λεγόμενος, οἱ δ' ἕτεροι τρεῖς ἀδελφοὶ ἔμειναν ἀνενόχλητοι, διαφυγόντες καὶ αὐτοὶ μετ' οὐ πολύ. Οἱ Ἕλληνες τότε κατεκρήμνισαν τὸν πύργον, διὰ νὰ μὴ γείνῃ τοῦ λοιποῦ τοιοῦτον καταφύγιον.

Ὁπλισθέντες δὲ τότε καὶ οἱ Αὐλοποταμῖται, ἐπροχώρουν πρὸς τὴν Κνωσσὸν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐνθαρρυνθέντες ὡπλίζοντο ὁσημέραι, τασσόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Π. Ζερβουδάκην· περιωρίζοντο λοιπὸν τότε καὶ οἱ

Τοῦρκοι περὶ τὸ Ἡράκλειον δι' ἀψιμαχιῶν καὶ συχνῶν ἐπιτυχῶν ἐνεδρῶν.

Ὁ δὲ Ἀφεντούλης, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς νέας γενομένης κατακτήσεως, ἀπέδειξε ταγματάρχην ἢ ὁπλαρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου τὸν Θεόδωρον Χοῦρδον· ἀπέδωκε δὲ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ταὐτοχρόνως καὶ εἰς τὸν Ἀλέξιον Μαυροθαλασσίτην, διότι ἀμφότεροι συνέπραξαν γενναίως· πολλοὺς δὲ κατωτέρους στρατιώτας ἐπροβίβασεν εἰς ἀνωτέρους βαθμούς· χεὶρ ὅμως δολοφόνου στρατιώτου ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐπικουρικῶν ἀφήρεσε πρόωρα τὸν Μαυροθαλασσίτην ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, διὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐλυπήθησαν ἅπαντες οἱ Κρῆτες.

Ὁ Ἀλέξιος κατήγετο ἀπὸ παραλίαν πόλιν τῆς Μαύρης θαλάσσης, διὸ καὶ Μαυροθαλασσίτης ἐκαλεῖτο· οἰκειωθεὶς δὲ μετὰ Κρητῶν ἐν Σάμῳ, ἐπροτίμησε νὰ συναγωνισθῇ ἐν Κρήτῃ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀλέξιος ἦτο μεγαλοπρεπὴς διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημά του· δυσειδὴς μὲν τὴν ὄψιν, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν· γενναῖος, τολμηρὸς καὶ δραστήριος, εὐδοκήμει πάντοτε εἰς τὰς μάχας, καὶ ἐλάμβανε τὴν ἀνήκουσαν ἐπιῤῥοὴν ὡς καλὸς στρατιωτικός· διὰ τοῦτο καὶ ὅσοι μὴ Κρῆτες στρατιῶται ἐκ διαφόρων τῆς Ἑλλάδος μερῶν εἶχον ἔλθει εἰς Κρήτην εὐχαρίστως ἐτάσσοντο ὑπ' ἐκεῖνον, ὄντες περὶ τοὺς ἑκατὸν πενῆντα. Ἐδιοίκησε δὲ μὲ φρόνησιν τὸν ἐπικουρικὸν τοῦτον λόχον, προσφερόμενος πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἦλθε νὰ συναγωνισθῇ, ὡς εἰλικρινὴς ἀδελφός. Τὸν θάνατόν του, ὡς λέγεται, ἐπέφερεν αὐστηρὰ ἐπίπληξις καὶ ἀπειλὴ κατὰ τοῦ δολοφόνου ἐκ μέρους αὐτοῦ, θελήσαντος ν' ἀποτρέψῃ τὸν φονέα ἀδίκου καταπιέσεως, τὴν ὁποίαν ἔπραξε κατὰ χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Τὸν Ἀλέξιον διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπικουρικοῦ ὁ Νικόλαος Ζερβός.

Ἄξιον δὲ κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἑξῆς περιστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέβη μετὰ τὰ εἰρημένα.

Ἐνῷ διέμενεν ὁ Μ. Κουρμούλης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν

Ἀμάρι, ἐνεργῶν ἐντεῦθεν νὰ εἰσβάλῃ εἰς Γορτύνην κατὰ τῶν εἰς Τυμπάκιον Τούρκων, ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ Σερὶφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου λέγουσαν τὰ ἑξῆς, περὶ ἧς πολλάκις ἠκούσαμεν διηγούμενον τὸν Λαζαράκην, γραμματεύοντα τότε εἰς τὸν Κουρμούλην· « Δὲν ἠμπόρεσα, ἔλεγε, νὰ μάθω ἀκόμη πῶς κατώρθωσαν οἱ ἄπιστοι καὶ σὲ ἔσυραν μαζῆ των, ὥστε νὰ στρέψῃς ἀσεβῶς μετ' αὐτῶν καὶ ὅπλα ἐναντίον τῆς ἁγίας θρησκείας μας· ἡ μεγάλη Αὐτοκρατορία μας δὲν βλάπτεται παντάπασιν ἀπὸ τὰ κινήματα ὀλίγων ἀνοήτων ῥαγιάδων· καὶ αὐτοὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ λάβωσι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπίχειρα τῆς μωρίας καὶ ἀπιστίας των. Λυποῦμαι μόνον πῶς παρασυρθεὶς καὶ σύ, κατήσχυνας τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας σου, τὸ ὁποῖον ἀείποτε ἐστάθη ἔντιμον μεταξὺ τῶν πιστῶν Ὀσμανλήδων.

» Ἂν εἶχες παράπονα ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν σου Τούρκων ἐκείνων, ὅσοι συνεχῶς, ὡς μανθάνω, σὲ ἐνοχλοῦσαν (α) καὶ σὲ ἔσπρωξαν εἰς αὐτὸ τὸ ἁμάρτημα, ἔπρεπε νὰ μᾶς τὸ φανερώσῃς προτοῦ, διὰ νὰ τιμωρήσωμεν ἡμεῖς ἐκείνους. Ἀκόμη ὅμως ἔχεις καιρὸν νὰ ἐπιστρέψῃς ἀπὸ τὴν πλάνην σου, καὶ σὲ ὑπόσχομαι νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ μακροθύμου Σουλτάνου καὶ Σ. Κυρίου μας τὴν ἄφεσίν σου εἰς ὅσα ἔπραξας· ἐλπίζω μάλιστα ὅτι θὰ βραβευθῇς, καθὼς θὰ παραστήσω τὰ δίκαιά σου ὅπου πρέπει, καὶ μὲ ἀξιώματα τῆς κραταιᾶς βασιλείας μας, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀήττητα ὅπλα μας καταστρέψωμεν τοὺς ἀχαρίστους ῥαγιάδας ἐκείνους, ὅσοι ἐτόλμησαν νὰ λάβωσιν ὅπλα ἐναντίον τῆς βασιλείας μας. »

Τοιαῦτα ἔγραφεν ὁ Σερίφης, σπεύδων νὰ προλάβῃ εἰς Γορτύνην τὰ περιστατικά, τὰ ὁποῖα συνέβησαν καὶ εἰς Αὐ-

(α) Συνεχῶς τῷόντι κατηγγέλλετο ὁ Κουρμούλης ὡς ἑτεροδοξῶν, καὶ ἐκινδύνευε πολλάκις, ὡς εἴπομεν καὶ προηγουμένως, ἀπαλαττόμενος εἴτε δι' ἰδίων δαπανῶν ἐπιτηδείως, εἴτε διὰ τῶν κοινωνικῶν σχέσεών του, καὶ μάλιστα ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ κόμματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον περιεστοιχίζετο.

λοπόταμον· ὁ Κουρμούλης ὅμως ἐγνώριζεν ἐκ τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του τὴν τουρκικὴν παροιμίαν, τὴν λέγουσαν « ὅτι μὲ τὸν ἀραμπᾶν πιάνει ὁ Τοῦρκος τὸν λαγόν » ὅθεν καὶ ἦτον ἀδύνατον ν' ἀπατηθῇ· ἀλλ' οὐδὲ συνέλαβέ ποτε ἰδέαν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον ἀναγκαστικῶς μέχρι τοῦδε ὑπεκρίνετο ἐναντίον τῆς συνειδήσεώς του· ἀπέφευγεν ὅμως νὰ ἔχῃ ἀλληλογραφίαν μὲ Τούρκους, διότι δὲν ἠγάπα νὰ δώσῃ ὑπονοίας εἰς τοὺς συναγωνιστάς του, ὥστε νὰ ὑποθέσωσι τὸ ἐναντίον ἀπ' ὅ,τι αὐτὸς σταθερῶς ἐφρόνει. Ἀλλ' ὅτε τὸ δεύτερον τοῦ ἐζητήθη μετ' ὀλίγον ἀπάντησις, ἐπείσθη εἰς τὸν φίλον του Λαζαράκην, καὶ ἀπεκρίθη οὕτως·

« Ἐνδοξότατε ! Ἔλαβον τὴν γραφήν σας, καὶ εὐχαριστῶ εἰς τὴν καλοσύνην σας δι' ὅσα μὲ λέγετε· μακρὰν ὅμως τοῦ ν' ἀπατηθῶ, ὡς γράφετε ὅτι ἔστρεψα τὰ ὅπλα μου ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν, σᾶς πληροφορῶ ὅτι ἡ συνείδησίς μου πάντοτε ἦτον ἐσωτερικῶς ὁ μεγαλήτερός μου ἔλεγχος, ὅστις καὶ μὲ ἐνωχλοῦσεν ἀκατάπαυστα· διότι ἔβλεπον ὁποῖα φρικτὰ κακὰ ὑπέφερον ἀδίκως οἱ χριστιανοί, τοὺς ὁποίους εἶχον καὶ ἔχω ἀδελφούς, καὶ δὲν ἠμποροῦσα νὰ τοὺς βοηθήσω καθ' ὅσον ἔπρεπε. Σᾶς βεβαιῶ πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασίς μου μ' εὐχαριστεῖ κάλλιον παρὰ τὰ Σουλτανικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἡ πολλή σας καλοσύνη μὲ ὑπόσχεται. » Οὐδεμία δὲ ἄλλη ἀλληλογραφία τοῦ λοιποῦ ἔλαβε χώραν. Ἐπανερχόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὰ Κυδωνιακά.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχημένην εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς Αὐλοπόταμον, ὁ Β. Χάλης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ ὁ Σήφακας ἐνόμισαν ἁρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ προσβάλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κισάμου, διὰ ν' ἀπαλλαχθῶσιν οὕτω γειτόνων, κατὰ τῶν ὁποίων ἐνησχολεῖτο πολὺ μέρος τῶν στρατιωτῶν· ἐστοχάσθησαν δὲ ὅτι ὠφελοῦντο κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἀπὸ τὰ τυχὸν πάλιν περιπλέοντα πέντε πλοῖα, ὁδηγούμενα ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Κανταρτζῆν, τὰ ὁποῖα εἶχον διακόψει τότε καὶ τὴν συγκοινωνίαν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μετὰ τῶν διαμενόντων εἰς

τὰς εἰρημένας ἐπαρχίας Τούρκων· ἐνήργησε λοιπὸν ὁ Ἀφεντούλης, κατ' αἴτησιν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν, καὶ συνήχθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Γαλατᾶν, Πλατανιὰν καὶ τὰ περὶ αὐτὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, οἱ Ἀποκορωνῖται ὅλοι καὶ Σκυφιῶται οἱ ὑπὸ τὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Σήφακαν, οἱ ὑπὸ τὸν Σουδερὸν Λαμπαῖοι, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Χάλην Κυδωνιᾶται· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀφεντούλης ἐπιβιβασθεὶς ἐφ' ἑνὸς τῶν εἰρημένων πλοίων ἀπὸ Ἁρμένους μετέβη εἰς Πλατανέαν, χωρίον παρέχον πᾶσαν ἀσφάλειαν διὰ τὴν ὀχυρὰν θέσιν του, ὁπόθεν ἐνήργουν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ τῆς ἐκστρατείας δραστηριώτερον.

Ὁ Χάλης ὅμως, καὶ ὁ Σήφακας συμφωνήσας μετ' αὐτοῦ, μετέπεισαν τοὺς λοιποὺς νὰ προσβάλωσι πρῶτον τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οἵτινες, νομίσαντες ὅτι ἡ προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας ἐγίνετο κατ' αὐτῶν, κατελάμβανον θέσεις καταλλήλους εἰς τὸ προάστειον μέχρι τοῦ χωρίου Μακρυτοίχου, μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου πρὸς δυσμάς· οἱ δ' Ἕλληνες ὡσαύτως κατέλαβον τὰς ἀπέναντι τοῦ ποταμοῦ Κλαδισσοῦ καλουμένου θέσεις· ὅθεν καὶ ἤρχισε τότε, διατεθειμένων οὕτως ἀμφοτέρων, ὁ ἀμοιβαῖος πυροβολισμός. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης μάχη ἐξηκολούθει νυχθημερὸν ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἡμέρας· ἔπιπτον δὲ καὶ ἐτραυματίζοντο συχνοὶ ἀμφοτέρωθεν.

Κανονοβολισμοὶ ὡσαύτως ἐῤῥίπτοντο ἀδιάλειπτοι, ἀλλ' ἀβλαβεῖς, καὶ ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκ τῶν περιπλεόντων ὁμοίως Κασίων πλοίων ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων· ἡ δὲ ἐπιμονὴ τῶν Ἑλλήνων κατεθορύβησε τόσον τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ, ὥστε αἱ γυναῖκες σχεδὸν ἅπασαι, καὶ οἱ ἀπόλεμοι θεωροὶ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἱστάμενοι, ἐθρήνουν διὰ τοὺς οἰκείους, καὶ προέβλεπον δεινότερα εἰς αὐτοὺς ἀπελπιζόμενοι.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ πεισμονῇ ἀμφοτέρων, διαλαθὼν τοὺς Ἕλληνας περὶ τὴν δείλην τῆς τρίτης ἡμέρας ὁ ἐπ' ἀνδρίᾳ περίβλεπτος Ὀθωμανὸς Καρανκιουλὲς καλούμενος, κατέλαβε θέσιν ἐπικαιριωτέραν, ὅθεν ἐλυμαίνοντο μᾶλ-

λον οἱ Ἕλληνες· ἤθελε δ' ἐνθαῤῥύνει ἡ τόλμη αὕτη τοῦ Ὀθωμανοῦ καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους νὰ ἐπιπέσωσιν ἐπιβλαβέστεροι κατὰ τῶν πολεμίων, ἂν ὁ διάκονος Δωρόθεος Περάκης μετ' ἄλλων δὲν ἐπρολάμβανον νὰ ἐξορμήσουν ἀπ' ἄλλην εὔθετον θέσιν, ὁπόθεν ἐφόνευσαν τότε τὸν Καραγκιουλέν. Δὲν ἠδυνήθησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι καὶ τότε νὰ ὑπερισχύσωσιν· ὅθεν καὶ μετὰ τὸν θάνατον μάλιςα τοῦ προμάχου των, τοῦ ὁποίου τὸν νεκρὸν μόλις ἠδυνήθησαν νὰ ἄρωσιν, ἤρχισαν ν' ἀποσύρωνται λεληθότως τὴν ἀκόλουθον νύκτα ἔνδον τοῦ φρουρίου, λοιδορούμενοι τὴν ἐπιοῦσαν ὑπὸ τῶν ὑπεναντίων· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰς τὸ διάστημα τῆς προσβολῆς ἐκείνης Τοῦρκοι ἐπέκεινα τῶν ἑκατόν· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν καὶ ἐπληγώθησαν ἕως τεσσαράκοντα.

Κανονοβολούντων δὲ τὴν ἐπιοῦσαν τῶν Κασίων διὰ τὴν νίκην ἀπέναντι νησιδίου τινὸς Ἁγίου Θεοδώρου καλουμένου, ὅτε ἐβύθισαν καὶ πλοιάριον αὔτανδρον, καταγόμενον εἰς τὸ φρούριον ἐκ τῆς Κισάμου, συνέβη τὸ ἑξῆς. Συντριβέντος ἀτυχῶς εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Θ. Κανταρτζῆ ἑνὸς τῶν σιδηρῶν κανονίων, θλάσμα τούτου ἀφῄρεσεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν μεγάθυμον ἐκεῖνον ἄνδρα, διὰ τὸν ἀπροσδόκητον θάνατον τοῦ ὁποίου οὐ μόνον οἱ σύντροφοί του Κάσιοι, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Κρῆτες κατελυπήθησαν, διότι οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἐστεροῦντο ἤδη γενναίου καὶ εἰλικρινοῦς συναγωνιστοῦ, οἷος ὁ Θ. Κανταρτζῆς· ἐκήδευσαν δὲ τὸν νεκρόν του εἰς Πλατανέαν, ἀποδώσαντες αὐτῷ περιπαθῶς τὰς ἀνηκούσας τιμάς.

Ὁ Θεόδωρος Κανταρτζῆς ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἐπισημοτέρων πλοιάρχων τῆς νήσου Κάσου· ἦτον ὁ νοημονέστερος, γενναιότερος καὶ δραστηριώτερος τῶν Κασίων ναυτικός· φιλάνθρωπος δὲ ὤν, οὐ μόνον ἐχορήγει πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν εἰς τοὺς ἐν Κάσῳ προσφυγόντας ἐν τῇ ἐπαναστάσει, τῶν καταδιωγμῶν ἕνεκα, ἀλλ' ἐξέτεινε τὴν βοηθητικήν του χεῖρα καὶ μακρὰν ἔτι. Ἀπέςειλεν εἰς Λουτρὸν πρὸς τὸν Αφεντούλην ῥύζια, ἄλλας διαφόρους τροφὰς καὶ ὑφάσματα ἐκ τῶν λειῶν του, διὰ νὰ διανεμηθῶσι καὶ εἰς

τοὺς ἐν Κρήτῃ πάσχοντας. Ὁ Θ. Κανταρτζῆς εἶχε καταπλήξει καταδρομικῶς καὶ τοὺς Τουρκικοὺς λιμένας τῆς Συρίας, Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐξ ἀρχῆς· περιέπλεε δὲ συχνάκις τὴν Κρήτην καὶ μὲ ἄλλα Κάσια, παρέχων συνδρομὴν μὲν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς του Ἕλληνας, βλάβην δὲ καὶ φόβον ἀπ' ἐναντίας εἰς τοὺς πολεμίους. Φρονίμως καθωδήγει οὗτος, καὶ κατεγίνετο νὰ φέρῃ εἰς ἅμιλλαν τοὺς συντοπίτας του, διὰ νὰ συνδράμωσι προθύμως τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, διανοούμενος νὰ ἑνώσῃ οὕτω τὰ συμφέροντά των μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπροσδοκᾶτο ὅτι θὰ εἶχαν, ἐὰν ἀπελευθεροῦτο ἡ μεγαλόνησος Κρήτη. Ὁ θάνατός του ἔφερε παρευθὺς τὴν ἀποχώρησιν τῶν πλοίων ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ἐνῷ ἂν ἔζη ἤθελεν ὠφελήσει πολὺ τὸν τόπον διὰ θαλασσίων ἀποκλεισμῶν.

Ἐματαιώθη λοιπὸν ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς ἀνωτέρω ἐκστρατείας· ὁ δὲ Ἀφεντούλης ἐπανελθὼν εἰς Ἀποκόρωναν, ἐπροσκάλει εἰς Ἁρμένους ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας ἐπαρχίας ἀνθρώπους, διὰ νὰ τοῖς καθυποβάλῃ εἰς ὑπογραφὴν ἐκτεταμένον φυλλάδιον, συντεθειμένον ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνου, τὸ ὁποῖον καὶ ὀργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασεν. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀφεντούλης γνώσεις, ὁποίας ἀπῄτει τοιαύτη ἐπίσημος πρᾶξις πρὸς ὄφελος τῆς Κρήτης; Ὁ σκοπὸς ἐκείνου ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ ν' ἀντιπράξῃ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς κατὰ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ συστημένης Κεντρικῆς Διοικήσεως Πέτρον Σ. Ὀμηρίδην Σκυλίτσην, ὅστις καὶ εἶχε φθάσει εἰς Λουτρὸν, διὰ νὰ ὀργανίσῃ καὶ τὴν Κρήτην σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸν πολίτευμα.

Περιεστρέφετο δὲ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Ἀφεντούλη εἰς τὰ ἑξῆς· Νὰ καταστήσῃ ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς ὑφ' ἑαυτὸν, οἵτινες καὶ ἦσαν καὶ ὑπετάσσοντο προθύμως εἰς τὸν κατὰ πρῶτον παρουσιασθέντα ὡς πολιτικὸν ἀρχηγὸν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅμως ἔλειπε δυστυχῶς ἡ ἱκανότης τοῦ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν τότε μεγάλην προθυμίαν τῶν Κρητῶν εἰς μεγαλήτερα κατορθώματα. Ν' ἀποδείξῃ ὑπασπιστάς του ὑπευθύνους, ὡς ἔλεγε, τῆς μελλούσης βασιλείας τῆς Κρήτης. Νὰ συστήσῃ κόμμα ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε πρὸς ὑπε-

ράσπισίν του. Καὶ τέλος νὰ διοργανίση τὸ ταμεῖον τῆς Κρήτης κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ· καὶ ταμίας νὰ ἦναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, κτλ. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα ἦσαν μάταια· διότι τὰ μὲν χρήματα, ὅσα τυχὸν ἐσυνάζοντο τότε ἀπὸ τὰ πωλούμενα μάλιστα ἔλαιά ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, ἦσαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Συμβουλίου (ὅρα σελ. 73.), τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἐσύστησε, καὶ οὐδόλως ἠδύνατο ὁ Ἀφεντούλης νὰ διαθέσῃ ταῦτα· τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ ὀργανισμοῦ του ἀπέκρουσαν οἱ Κρῆτες, καὶ παρεδέχθησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁμοφώνως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐσύστησεν ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Διοίκησις, διὰ τοῦ ῥηθέντος ἀπεσταλμένου της. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ στρατιωτικά.

Μὲ συστολὴν ἐξήρχοντο οἱ Τοῦρκοι τοῦ λοιποῦ εἰς γενικὰς μάχας ἀπὸ τὰ φρούριά των· δὲν ἀπηλλάσσοντο ὅμως τοῦ νὰ ἐνοχλῶνται συνεχῶς καὶ ἐνταῦθα διὰ συχνῶν ἐνεδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰς περιεργοτέρας.

Νομίσαντες οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς εὐθυμίας καὶ τὰ νενομισμένα θρησκευτικὰ ἔθιμα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, ἐξῆλθον πολλοὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνυπόπτως· καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ ἐκείνων ἤρχοντο λίαν πρωΐ, διὰ νὰ ἐπισκεφθῶσι τοὺς εἰς τὸ Κόκκινον μετόχιον ὁμοθρήσκους των φρουρούς· ἄλλοι δὲ τοὺς διαμένοντας εἰς Πελεκαπίνναν, καὶ εἰς ὀχυρὰς θέσεις τοῦ Ταράτσου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοὶ ἐνέδρας μετ' ἐκείνων κατὰ χριστιανῶν ἀπὸ τὰ εἰρημένα διάφορα μέρη. Ἔτυχον ὅμως οἱ Ἕλληνες νὰ εὑρεθῶσι προπαρεσκευασμένοι εἰς τοῦτο· διότι εἶχον προλάβει ἐνεδρεύοντες καταλλήλως ὁ μὲν Ι. Χάλης μὲ ὀγδοήκοντα περίπου στρατιώτας περὶ τὸν Ταράτσον καὶ Πελεκαπίνναν, ὁ δὲ Ι. Χουδάλης μετ' ἄλλων πεντήκοντα, οἵτινες κατεῖχον θέσεις μεταξὺ τοῦ εἰρημένου μετοχίου καὶ τοῦ φρουρίου· διὸ καὶ περιέπεσον αἴφνης οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς ἐνέδρας τῶν πολεμίων των, ἔνθα καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐτραυματίσθη μόνον ὁ Χουδάλης καιρίως, ὁρμήσας νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα πεσόντος Τούρκου.

Ὁ Σήφακας δ' ἐπομένως ἀνησυχῶν διὰ τὴν καθημερινὴν βλάβην, ἣν ἐπέφερον οἱ Τοῦρκοι δενδροτομοῦντες πρὸς ξύλευσιν τὰ περὶ τὸ φρούριον ἐλαιόδενδρα, συνεννοήθη μετὰ τοῦ Β. Χάλη, καὶ ἔστησε τὴν 25. Ἀπριλίου τὴν ἑξῆς ἐκτεταμένην ἔνεδραν. Κατέλαβεν οὗτος μὲν τὸ μοναστήριον Χρυσοπηγῆς, καὶ ἄλλας ἐπικαίρους περὶ τὸ Κόκκινον μετόχιον θέσεις, ὁ δὲ Β. Χάλης ὑπεσχέθη νὰ καταλάβῃ τὰς πρὸς τὸν Ταράτσον κατὰ τὴν θέσιν Παρηγοριάν· καὶ ὁ Μανοῦσος Ἰωσήφ, ὁ καὶ Μανουσοσήφης ὀνομαζόμενος (α), ἐτοποθετήθη μὲ πενῆντα περίπου πρὸς τὸν Κουμπὲν, κείμενον ὑπὸ τὸ μετόχιον τοῦ Μπάρμπου, ἔνθα διέμενον ὡς εἰς ἀσφαλὲς μέρος Τοῦρκοι πολλοί, ἔχοντες ἐν αὐτῷ καὶ ποίμνια πολλά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐντολὴν ν' ἀποσπάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότερα, ἅμα τὰ ἀπολύσωσι πρὸς βοσκὴν, ὡς συνήθως ἔπραττον καθ' ἑκάστην πρωΐαν, καὶ νὰ τὰ ἐλαύνῃ πρὸς τὸν Σήφακαν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προκαλέσῃ οὕτω τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰς θέσεις των· ὁ δὲ Γρ. Δαμινὸς μὲ διακοσίους περίπου κατεῖχε τὴν Σκοπιὰν (μόρτε βάρδιαν καλουμένην), κειμένην ἐπὶ τοῦ Μελέχα Ἀκρωτηρίου, διὰ νὰ ἐπιτεθῇ οὗτος ὄπισθεν, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὸ μετόχιον τοῦ Μπάρμπου. Οὕτω δὲ τιθέμενοι οἱ Τοῦρκοι ἐν μέσῳ δύο πυρῶν, τῶν τοῦ Σήφακα καὶ Δαμινοῦ, ἤθελον ἀναγκασθῇ ἔπειτα νὰ προσφύγωσιν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ εἰς τὰς τοῦ Χάλη ἐνέδρας κατὰ τὴν Παρηγοριάν.

Ἐπέτυχε πληρέστατα ὁ Μανουσοσήφης, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπετέθησαν οἱ ἐκ τοῦ Μπάρμπου Τοῦρκοι ὀπισθοπορήσαντος πρὸς τὸν Σήφακαν, ὅτε ἔδραμον παραχρῆμα πρὸς βοήθειάν των ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τοῦρκοι, ὁ δὲ Σήφακας ἀναφανεὶς μὲ ἑκατὸν πενῆντα περίπου

(α) Οὗτος ἐφονεύθη εἰς Σφακτηρίαν τῆς Πελοποννήσου μετ' ἄλλων Κρητῶν περὶ τοὺς τεσσαράκοντα, ὅταν ὁ Ἰμβραΐμης κατὰ τὸ 1825 ἐκυρίευσε τὸ Νεόκαστρον. Ὑπῆρχεν ὁ Μανουσοσήφης γενναῖος ἀνὴρ, ἀρχηγὸς προτιμηθεὶς μεταξὺ τῶν συνεγχωρίων του Μελιδονίων, καὶ εἶχεν ἀριστεύσει εἰς πολλὰς μάχας.

στρατιώτας ἔμπροσθεν, ἐμπόδισε πρὸς τὸν Κουμπὲν τὴν τῶν Τούρκων ὁρμὴν, ὅπου αἴφνης παρουσιασθεὶς καὶ ὁ Δαμινὸς ὄπισθεν διέκοψε τοὺς ἐξελθόντας Τούρκους τοῦ νὰ ἐπιστραφῶσιν ἀκινδύνως εἴτε εἰς τὸ τοῦ Μπάρμπου μετόχιον, εἴτε εἰς τὸ φρούριον.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οὕτως οἱ Τοῦρκοι νὰ διακαρτερήσωσι μαχόμενοι γενναίως ἐν τῷ πεδίῳ· καθ' ὅλην δὲ σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐγίνοντο ἔφοδοι συχναὶ καὶ πεισματώδεις ὑπ' ἀμφοτέρων, καθ' ἃς ἔπεσον ἕως ἑβδομήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀνδρεῖος Τοῦρκος Νουρῆς Ἀβδουραμάνης καλούμενος, κατὰ τὴν θέσιν Ξυλοκαμάραν, ἔνθα προὐχώρησε μετὰ πολλῶν, διὰ νὰ προσβάλῃ ὄπισθεν τὸν Σήφακαν· συνέβη ὅμως ἐξ ἀπροόπτου νὰ κατακαῶσι τὰ πολεμεφόδια τῶν Τούρκων, καὶ οὕτω καταστενοχωρηθέντες, ἐτράπησαν διὰ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν Ταράτσον.

Βραδυπορροῦντες παρηκολούθουν τούτους οἱ Ἕλληνες, νομίσαντες ὅτι ἔμελλον μὲν νὰ περιπέσωσιν οἱ πολέμιοι εἰς τὰς ἐνέδρας τοῦ Χάλη, ὁ δὲ Σήφακας καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ ἐπιτεθῶσι τότε κατ' αὐτῶν ὄπισθεν· ἀπέτυχον ὅμως κατὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οἱ δὲ Τοῦρκοι παρ' ἐλπίδα διεσώθησαν εἰς Ταράτσον, διότι ὁ Β. Χάλης εἶχεν ἀμελήσει νὰ προκαταλάβῃ κατὰ τὴν συμφωνίαν τὰς ὡρισμένας θέσεις, ἔνθα ἦτο δύνατον νὰ πάθωσιν οἱ Τοῦρκοι μείζονα φθοράν. Ἔπεσαν δὲ τότε καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Δαμινὸν τέσσαρες, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν δύο, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὅλων εἴκοσι. Τοσοῦτον δὲ κατεφόβισε τοῦτο τοὺς εὑρεθέντας τότε ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκους, ὥστε καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ Δαμινοῦ ἐκ τῶν ἐπάλξεων πλῆθος κανονίων, ὅτε διέβαινεν ἀπέναντι αὐτῶν ἐκ τοῦ πλησίον μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας· τὴν δὲ πύλην τοῦ φρουρίου εἶχον κλεισμένην δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, φοβηθέντες μὴν ὁρμήσωσιν ἐντὸς οἱ διαβαίνοντες πολέμιοι· διότι εὑρίσκοντο καὶ Τοῦρκοι ἕνεκα τῆς ἀνωτέρω περιστάσεως ἔξω τοῦ φρουρίου πολλοί.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω πεπραγμένα, καὶ μετ' ἄλλα

ἀκόμη τοιαῦτα συνεχῆ, ὁ Β. Χάλης ἐχάλασε μακρόθεν τοὺς ὑδραγωγούς, δι' ὧν εἰσήρχετο τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρούριον, καὶ ἀπεστέρησεν οὕτω τοὺς ἐν αὐτῷ ποσίμου ὕδατος, οἵτινες ἐπάθαιναν μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν φρεάτων τοῦ φρουρίου ἁλμυρὰ ὕδατα, καθ' ὅσον καὶ ὁ παρακείμενος ποταμὸς τοῦ Κλαδισσοῦ δὲν ἦτον ὅλως διόλου εἰς τὴν ἐξουσίαν των· διότι καὶ ἄλλοι πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ ἔμπειρος λοχίτης Ἰωάννης Μαλτχούτης συχνότατα ἐνεδρεύων περὶ αὐτόν, κατεξωλόθρευον καὶ κατεθορύβουν τοὺς ὑδρευομένου. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ὁ τελευταῖος οὗτος ἔπραττεν καθ' ἑκάστην σχεδὸν καὶ εἰς ἄλλα πλησίον τοῦ φρουρίου μέρη, συνοδευόμενος μὲ δέκα ἢ δώδεκα τὸ πολὺ συνεταίρους, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ εἶχε τφόντι κατασταθῇ φόβητρον εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ.

Πολὺ δὲ δεινότερα τούτων κατώρθωσε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ Γρηγόριος ὁ Δαμινὸς εἰς Ἀκρωτήριον. Συνοδευόμενος καὶ οὗτος πάντοτε ὑπὸ πολλῶν Ἀκρωτηριανῶν κατετρόμαζε τοὺς διακαρτεροῦντας εἰς πολλὰ ὀχυρὰ μέρη Τούρκους, οἵτινες ἐπέμενον νὰ κατέχωσι, εἰ δυνατόν, τὸ Ἀκρωτήριον ὡς προμαχῶνα· εἶχον δὲ στενῶς περικλείσει ὁ Σακίρης, ὁ Στ. Λερᾶς καὶ ὁ Δαμινὸς περὶ τοὺς ἑξήκοντα Τούρκους εἰς τὸν ὀχυρὸν πύργον τοῦ χωρίου Κουνουπιδιανῶν, καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἄλλους τοιούτους εἰς παρόμοιον πύργον, κείμενον εἰς τὸ χωρίον Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ πεντήκοντα σχεδὸν ἐκλεκτῶν Σουδιανῶν διέβαινε τὸ Ἀκρωτήριον τὴν ά. Μαΐου διαλαθὼν τὰς ἑλληνικὰς φυλακὰς Τάταρός τις Ὀθωμανὸς ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀπεσταλμένος μὲ Σουλτανικὰ προστάγματα πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Κυδωνίας. Μόλις ὅμως ἐνόησαν τοῦτον οἱ περὶ τὸν Δαμινόν, τὸν Ταμπαρὲν καὶ Σακίρην, καὶ δρομαῖοι φθάσαντες, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν Ἀγρουλίδεν, καὶ Πλακούραν, οἵτινες ἐφόνευσαν δεκαοκτὼ ἐκ τῶν Τούρκων, ὁμοῦ καὶ τὸν Τάταρον, ἄνευ βλάβης τινὸς τῶν Ἑλλήνων· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν Τούρκων ῥίψαντες τὰ ὅπλα οἱ πλειότεροι καὶ ὅ,τι ἕτερον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, ἐσώθησαν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον. Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν

ἐτρέποντο, κατὰ κακίστην συνήθειαν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν περὶ τούτου, εἰς τὴν λαφυραγώγησιν, ἠδύναντο νὰ τοὺς καταστρέψωσιν ὅλους.

Τὴν δὲ 12. Μαΐου ἐνησχολήθησαν μετ' ἐπιμονῆς ὁ Λερᾶς καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ καταστρέψωσι διὰ τοῦ πυρὸς τοὺς περικλεισθέντας εἰς τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδʒανῶν· ἠμύνοντο ὅμως οὗτοι μὲ καρτερίαν, ἐλπίζοντες βεβαίως εἰς ἐπικουρίαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἐκ Χανίων· μόλις δ' ἐπρόφθασεν αὕτη περὶ μεσημβρίαν, καὶ ἔδωκε θάῤῥος εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· ὅθεν ἐπιπεσόντες τότε οἱ Τοῦρκοι ἔτρεψαν τοὺς ἐναντίους, οἵτινες καὶ εἶχον καταντήσει εἰς προφανῆ κίνδυνον, ἀλλ' ὁ Σήφακας προφθάσας μὲ τριακοσίους περίπου στρατιώτας ἐκ τῶν Νεροκούρων τοὺς ἀπήλλαξε.

Μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ὅμως εἶχον πέσει δεκαοκτὼ Ἕλληνες καὶ εἶχον τραυματισθῇ ἕως εἴκοσι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Στέφ. Λερᾶς, τὸν ὁποῖον μόλις ἠδυνήθησαν ν' απομακρύνωσι τοῦ κινδύνου· ἀλλ' ὅτε ὁ Σήφακας ἀνεφάνη μὲ πυροβολισμοὺς μακρόθεν ἐρχόμενος, οἱ Τοῦρκοι ὅλοι ἀμέσως ἀνεχώρησαν πρὸς τὸ φρούριον, ἐγκαταλείψαντες τὸν πύργον.

Ὁμοθυμαδὸν ὁρμήσαντες τότε οἱ Ἕλληνες κατεδίωκον τοὺς ὀπισθοδρομοῦντας μέχρι τῆς θέσεως Φρουδίων, ἄνωθεν τῆς Χαλέπας· ἔπεσαν δὲ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν καταδίωξιν, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Εἰς μάτην ὁ Σήφακας μὲ τὴν βροντώδη φωνήν του τοὺς ἐπροσκάλει νὰ σταθῶσι, διὰ νὰ πολεμήσωσιν· αὐτοὶ φοβισμένοι ἄλλοι μὲν ἐκλείσθησαν εἰς Χαλέπαν, ἄλλοι δ' ἔτρεξαν εἰς τὸ φρούριον· ἐπιστραφέντες δὲ τότε οἱ Ἕλληνες ἐκρήμνισαν τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδʒανῶν· ὁ δὲ Γ. Δαμινὸς καὶ ὁ Ἰ. Σακίρης μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς ἔστρεψαν παρευθὺς τὴν προσοχήν των κατὰ τῶν Τούρκων τῶν διαμενόντων εἰς Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ πλεῖσται ἀψιμαχίαι καὶ ἔνεδραι ἐνηργήθησαν καὶ κατὰ τὴν Ῥεθύμνην, τῶν ὁποίων τὰ

καθέκαστα θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν, ἀναφέρομεν δὲ μόνον ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς.

Ἐπίσης καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ἐξερχόμενοι συνεχῶς διὰ ν' ἀποκρούωσι τοὺς ὀχλητικοὺς ἀντιπάλους των, ἐπανήρχοντο πάντοτε σχεδὸν ἡττημένοι. Ἑβραῖοι δέ τινες, ὡς λέγεται, ἐσυμβούλευσαν τοὺς Τούρκους, ὅτι, ἐὰν χρίσωσι μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἀρχιερέως τὰς σημαίας των, θέλουσι νικήσει· διαῤῥήξαντες λοιπὸν οὗτοι ὀχλαγωγικῶς τὴν θύραν τῆς εἱρκτῆς, εἰς ἣν ἐστέναζεν ἐῤῥιμμένος (ὅρα σελ. 21) ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ῥεθύμνης, ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν ἀγχόνην, καὶ ἀποσπάσαντες θηριωδῶς τὴν καρδίαν του, ἔπραξαν ὡς ὡδηγήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων. Συνέβη δὲ μετ' ὀλίγον, ὥστε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ νυκτὶ νὰ συναντηθῶσι πολλοὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν εἰς ἐνέδραν τινα. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶχον τοποθετηθῆ πρότερον ἐκεῖ, ἔνθα τυχαίως ἤρχοντο καὶ οἱ Ἕλληνες, περιπεσόντες οἱ τελευταῖοι ἐν ἀγνοίᾳ ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφονεύθησαν πλέον τῶν τεσσαράκοντα. Διὰ δὲ τὴν νίκην των ταύτην ἐδόξαζον οἱ Τοῦρκοι τοὺς Ἑβραίους ὡς ἀληθεῖς χρησμολόγους.

Ἦλθε τέλος πάντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Ἀρμένους καὶ ὁ προῤῥηθεὶς Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης, ἔνθα διέμενεν ὁ Ἀφεντούλης, καὶ ἐπέδειξεν εἰς ἐκεῖνον διαταγὴν, τὴν ὁποίαν καταχωρίζομεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ καταφαίνεται ὁ σκοπὸς, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἀπέστειλε τὸν Ὀμηρίδην εἰς Κρήτην.

Μυνιστέριον τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀριθμ. 329 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ο ΜΥΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτσην Ὀμηρίδην.

Ἡ νῆσος Κρήτη, ἥτις διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς, διὰ τὰς πολλάς της καὶ μεγάλας προσόδους, διὰ τὴν πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν κλίσιν καὶ ἀ-

γάπην τῶν κατοίκων, ἀποτελεῖ ἓν μέρος οὐσιωδῶς ἀναγκαῖον τῇ Ἑλλάδι, ἀπεφάσισε πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτῆς νὰ κινήσῃ τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου, περιφρονήσασα ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ ἐναντιότητας, τὰς ὁποίας ἤθελεν ἀπαντήσει φυσικῶς εἰς ἓν τοιοῦτο δύσκολον καὶ τολμηρὸν ἐπιχείρημα.

Βεβαιωθεῖσα ἡ Σ. Διοίκησις περὶ τῆς ὠφελίμου θέσεως τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης· τὴν ὁποίαν πολεμοῦντες ἔλαβον ἐναντίον τοῦ ἀδιαλλάκτου ἐχθροῦ, ἐχάρη τὴν ψυχὴν, καὶ πολὺ περισσότερον· διότι ὁ τύραννος καταπολεμημένος ἀπὸ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν αὐτῶν, πεφοβισμένος διὰ τὴν ἀκράτητόν των τόλμην, καὶ φεύγων τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, ἐκλείσθη εἰς τὰ φρούρια καὶ εἰς ἄλλα στενὰ μέρη τῆς ἰδίας νήσου, ἀφήσας ἐλεύθερον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῶν κατοίκων εἰς τὸ ν' ἀπολαμβάνῃ πληρέστατα τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας· Κατὰ τὰς ἀγαθὰς ταύτας ἀγγελίας ἡ Σ· Διοίκησις στοχάζεται, ἐκτὸς τῶν προκαταρκτικῶν τούτων καλῶν, πολὺ ἀναγκαῖον εἰς τὴν ῥηθεῖσαν νῆσον ἕνα σοφὸν καὶ φιλάνθρωπον διοργανισμὸν, ὁ ὁποῖος σύμφωνος μὲ τὰς παραδεχθείσας ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀρχὰς, θέλει συντελέσει εἰς τὸν καλὸν πολιτισμὸν τῶν κατοίκων της.

Ἡ Σ. Διοίκησις ἐπιθυμοῦσα τὸ νὰ ἀρθῇ ἐκ μέσου τῆς νήσου ταύτης πᾶσα ἐσωτερικὴ διχόνοια καὶ ἀσυμφωνία, ἀπεφάσισε δι' ἐπιτάγματός της τῶν . . . . . . Μαρτίου νὰ ἀποστείλῃ ἕνα διοργανιστὴν· καὶ μὲ χαρὰν μας σὲ εἰδοποιοῦμεν, ὅτι εἶσαι σὺ, Κύριε. Διὰ τὸ τοιοῦτον ἐπίμοχθον ἔργον, τὴν τόσον δύσκολον ἀσχολίαν, δὲν εἰμπορεῖ βέβαια νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἄλλον ἡ Σ. Διοίκησις, παρὰ εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἑνὸς ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον νομίζεται βέβαια ὡς μέλος τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος, καὶ ὡς συντελέσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν πολιτικὸν αὐτῆς προσωρινὸν διοργανισμόν. Ἐπὶ τούτοις σοὶ ἐγκλείεται ἐνταῦθα τύπος τοῦ προσωρινοῦ διοργανισμοῦ, καταλλήλου εἰς τὴν ῥηθεῖσαν νῆσον, ὅστις θέλει σὲ χρησιμεύει ὡς πηδάλιον εἰς τόσον δύσκολον ναυπλοῖαν· Μένει λοιπὸν τοῦτο εἰς τὴν ἐμπειρίαν σου, εἰς τὰς ἀρκετὰς κατὰ τοῦτο γνώσεις σου, καὶ εἰς τὴν ἀσφαλτόν σου κρίσιν τὸ νὰ λάβῃς τ' ἀναγκαῖα μέτρα, ὥστε νὰ εἰμπορέσῃς νὰ ὁδηγήσῃς ἀσφαλῶς εἰς λιμένα σωτήριον τὸ τοιούτου μεγέθους πλοῖον. Θέλεις ἀκολουθεῖ πάντοτε τὰς βασίμους ἀρχὰς, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιοῦται ἡ ἐθνικὴ νομοθεσία· θέλεις εἰσαγάγει μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης τὴν καλὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν· θέλεις ἐμπνεύσει εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν κλίσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, σέβας περισσότερον πρὸς τὴν διοίκησιν, καὶ θέλεις ἐξάψει τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐ-

ναντίον τοῦ δυνάστου· θέλεις προσέξει ὥστε ἡ ἐκλογὴ τῶν εἰς τὸ βουλευτικὸν σῶμα παραστατῶν τῆς νήσου νὰ γίνῃ δι' ἐλευθέρας ψηφοφορίας τῶν ἐκλογέων, καὶ ἡ ψῆφος νὰ πέσῃ εἰς τὰ πλέον εὐϋπόληπτα, ἠθικώτερα, καὶ πεπαιδευμένα ὑποκείμενα τῆς νήσου· θέλεις ἀναφέρει συνεχῶς διὰ γραμμάτων σου περὶ τῆς πολιτικῆς, πολεμικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς νήσου, πειθόμενος εἰς τὰς τῆς Σ. Διοικήσεως Υ. διαταγὰς, γνωρίζων ὅτι θέλομεν ὑποβάλλει πάντοτε τὰ ζητήματά σου ὑπ' ὄψιν τῆς Διοικήσεως, ἥτις διὰ τῶν τοιούτων μέσων ἐλπίζει νὰ στερεωθῇ ἡ ἐντελὴς ἐλευθερία τῆς νήσου· θέλεις προθυμοποιῆσαι τέλος πάντων εἰς τὸ νὰ φαίνησαι ἄξιος τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ σὲ ἡ Σ. Διοίκησις, προσδεχόμενος μετὰ βεβαιότητος τὴν ἀντάξιον ἀμοιβὴν τῶν κόπων σου.

Ἐν Κορίνθῳ, τῇ 7. Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ
προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.

Ἐπρότεινεν ἑπομένως εἰς τὸν Ἀφεντούλην, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προσκληθῶσι τῶν ἐπαρχιῶν πληρεξούσιοι διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἔργον. Ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔδειξε παρ' ἐλπίδα παρευθὺς δυστροπίαν εἰς τοῦτο, καὶ οὐ μόνον δὲν ἐξέδωκε τοιαύτας προσκλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ διέδιδεν εἰς τοὺς ἁπλουστέρους τὴν ἰδέαν, περὶ ἧς καὶ προηγουμένως (ὅρα σελ. 95) εἴπομεν, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἄλλους, ἀλλὰ νὰ ἐνεργηθῇ νὰ ἐγείρῃ ἡ Κρήτη ἴδιον βασίλειον. Εἰς μάτην δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τότε καὶ οἱ φρόνιμοι τῶν Κρητῶν ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξαγάγωσι τὸν Ἀφεντούλην ἀπὸ τὴν πλάνην ταύτην· διότι οὔτε ὅλως διάλου ἦτο τοῦτο κατορθωτὸν, οὔτε συμφέρον εἰς τὴν Κρήτην νὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἡνωμένη μετὰ τοῦ λοιποῦ ἔθνους. Ἐπιμένων ὅμως εἰς τὴν ἀλλόκοτον ἰδέαν του ὁ Ἀφεντούλης προητοιμάσθη αἴφνης, καὶ μετέβη διὰ Κασίου πλοίου εἰς Πλαταν̇ιὰν, ἐλπίζων ὅτι ἡ ἀπὸ τοὺς Ἁρμένους ἀπουσία του ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν τοῦ ἀπεςαλμένου, ἢ ὅτι ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ συμβοηθοὺς εἰς τὸ φρόνημά του τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων. Τοιαύτη δὲ φαντασία τοῦ Ἀφεντούλη δὲν ἦτον ἄλλο, ὡς νομίζομεν,

εἰμὴ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης του φιλαρχίας, ἥτις καὶ τὸν ἐξώκειλεν εἰς τὸ ἄτοπον.

Ὁ Ὁμηρίδης μολοντοῦτο, ἀφοῦ ἐπρόλαβε τότε νὰ τῷ προσθέσῃ ἐπὶ τέλους ὅτι « χρεωστεῖ νὰ συνεργῇ εἰς ὅσα στοχάζεται ἡ ἐθνικὴ Διοίκησις νὰ κάμῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶναι ἴσως οὐδὲ Γενικὸς ἔπαρχος αὐτῆς» (τὸν τίτλον δὲ τοῦτον ἀπέδιδεν ὁ νέος ὀργανισμὸς), ἐπροσκάλεσεν ὁ ἴδιος ἔπειτα, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, τοὺς πληρεξουσίους· ὅθεν καὶ ἐσυναθροίσθησαν ὡς τοιοῦτοι εἰς Ἀρμένους ὅσοι ἦτο δυνατὸν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὑπέβαλε τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον, καὶ τοὺς ἐξήγησε τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐστάλη νὰ ἐνεργήσῃ σύμφωνα μὲ τὸ συστηθὲν ἐθνικὸν πολίτευμα, φέρων πρὸς τούτοις καὶ τὸ κατωτέρω καταχωριζόμενον σχέδιον ὀργανισμοῦ.

Μινιστέριον τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀριθ. 328 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ο ΜΙΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τοὺς φιλογενεστάτους Προκρίτους τῆς νήσου Κρήτης.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις ἀόκνως ἐπαγρυπνοῦσα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο στάδιον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν ὅλων τῶν κλάδων τῆς Ἑλλάδος, ἐθέσπισε κατ' αὐτὰς τὸν διοργανισμὸν τῶν διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ὡς προηγούμενον καὶ ἀλάνθαστον μέσον τῆς εὐτυχοῦς ἀποκαταστάσεώς της, καὶ ἐψηφίσατο ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διοργανιστὴν καὶ τῆς νήσου σας τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτσην Ὁμηρίδην, ὅστις ἔχων εὐδιάθετον ἔφεσιν τοῦ νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τοῦτον τὸν σημαντικὸν τῆς Ἑλλάδος κλάδον, θέλει βέβαια ἐκπληρώσει μὲ ἀκρίβειαν τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν κατοίκων, συμμορφούμενος μὲ τὸ παρ' ἡμῶν δοθὲν αὐτῷ σχέδιον τοῦ διοργανισμοῦ, ἀνάλογον μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως.

Μετὰ δὲ τὸν αὐτὸν διοργανισμὸν εἶναι ἐπάναγκες νὰ ἐκλεχθῶσι Παραστάται τῆς νήσου σας κατὰ τὴν προωρισμένην ἀναλογίαν Βουληφό-

ροι, διὰ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχος πρὸς τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν, ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν φροντίζωσι τὰ πρόσφορα καὶ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν παντελῆ ἀπολύτρωσιν τῆς φιλτάτης πατρίδος μας παρὰ τῶν βδελυρῶν τυράννων.

Γενναῖοι Κρῆτες! ἡ φήμη διασαλπίζει πανταχόθεν τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡρωϊκά σας κατορθώματα, καὶ ἡ πατρὶς εὐφραινομένη εἶναι εὔελπις λαμπροτέρων ἐκβάσεων, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ αὐτὴ ὁμόνοια εἰς τοὺς Προκρίτους, καὶ ἡ ἀπαιτουμένη παρὰ τῶν λοιπῶν εὐπείθεια· ἡ δὲ Διοίκησις γνωρίζουσα τὰς κατεπειγούσας χρείας σας, θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Βουληφόρων σας διὰ τὴν δυνατὴν προμήθειαν τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν πρὸς κατατρόπωσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων· εἴη τε ὑγιαίνοντες μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἐν Κορίνθῳ, τῇ 7. Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ
προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.

Συνῆλθον λοιπὸν οἱ πληρεξούσιοι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως εἰς πολλὰς συνεδριάσεις. Παρετήρησαν δὲ τότε τὰ εἰρημένα ἔγγραφα, καὶ ταὐτοχρόνως ἐσκέφθησαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης. Ὅθεν καὶ συνέταξαν τὸ ἀπαιτούμενον πολίτευμα, τὸ ὁποῖον καὶ προσωρινὸν ὀργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασαν, μηδόλως ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὰς γενικὰς ἀρχὰς, τὰς ὁποίας εἶχε θέσει καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὸ προσωρινὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ συνταχθὲν πολίτευμα, καὶ ἐκανόνισαν οὕτω τὴν προσωρινὴν διοίκησιν τοῦ τόπου των.

Δὲν ἠμποροῦσαν ὅμως νὰ μὴν ἐπανορθώσωσι τότε οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης καί τινα σφάλματα τοῦ πρώτου σχεδίου, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποπέσει ἀδαεῖς τῶν Κρητικῶν πραγμάτων ἄνθρωποι· διότι καὶ ἡ μεγαλόνησος Κρήτη περιεῖχεν εἰκοσιτέσσαρας ἐπαρχίας, ἤτοι εἰκοσιτέσσαρα καδιλίκια, ὡς τὰ ὠνόμαζον Τουρκιστὶ, ὅσα περιεῖχε τότε καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἐκτὸς τῆς Μάνης· τότε δὲ μόνον ἠμποροῦσε νὰ διαιρεθῇ καὶ ἡ Κρήτη εἰς τέσσαρας νομοὺς ἢ ἐπαρχίας, ὅτε καὶ ἡ Πελοπόννησος ἤθελεν εἶσθαι εἰς πέντε νομούς· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε εἶχε τὸν αὐτὸν πληθυσμὸν σχεδὸν, ὅσον καὶ ἡ Πελοπόννησος.

8*

Ἀφοῦ δ' οὕτως ἐτελείωσεν ἡ συνέλευσις εἰς Ἁρμένους τὰς ἐργασίας της, καὶ ὑπεγράφη τὸ νέον πολίτευμα, πληρεξούσιοί τινες, μεθ' ὧν καὶ ὁ πρόεδρος Ὁμηρίδης, παρακολουθούντων καί τινων μελῶν τῆς νεοσυστηθείσης τοπικῆς διοικήσεως, ἐλθόντες εἰς Πλατανιὰν, ἔνθα διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους διέμενεν ὁ Ἀφεντούλης, ἔκαμαν γνωστὸν καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸ ἀποτέλεσμα· μετέπεισαν δὲ οὗτοι εἰς τὸ ὀρθὸν καὶ τοὺς ὅσοι εἶχον ἀποπλανηθῇ ἐξ ἀγνοίας ὑπὸ τοῦ Ἀφεντούλη ὁπλαρχηγούς. Ἔγεινε λοιπὸν παραδεκτὴ καθ' ὁλοκληρίαν ἡ νέα τῶν πραγμάτων τάξις ὑπὸ πάντων τότε, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀντιτείνοντος μέχρι τοῦδε Ἀφεντούλη, τὸν ὁποῖον καὶ Γενικὸν Ἔπαρχον τῆς Κρήτης ἡ συνέλευσις πάλιν ὠνόμασε διὰ τὰς προτέρας του ὑπηρεσίας, ἐλπίσασα ὅτι θέλει συμμορφοῦται τοῦ λοιποῦ μὲ τὸ γενικὸν συμφέρον. Ὡς τοιοῦτος λοιπὸν τότε ὁ Ἀφεντούλης ἐκοινοποίησεν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην τὸν νέον ὀργανισμὸν, τοῦ ὁποίου τὴν περὶ τούτου προκήρυξιν βλέπουσιν οἱ ἀναγνῶσται καταχωρισμένην μετὰ τὸν ὀργανισμόν.

Ἔλαβε λοιπὸν ὅλων τῶν ἐνεργηθέντων ἐν Κρήτῃ γνῶσιν ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένον της καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, καὶ πρὸς τούτοις ἐπληροφορήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου περὶ τῶν προόδων τότε τῶν Κρητικῶν ὅπλων, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ὁποίου εἶχον κατορθωθῇ τὰ κατὰ τὸν Αὐλοπόταμον, τὰ κατὰ τὰς Ἁλυκὰς, καὶ τόσα ἄλλα λαμπρὰ κατορθώματα. Οἱ Κρῆτες δὲν ἐζήτουν τότε ἀπὸ τὸ ἔθνος των ἄλλο, διότι ἔβλεπον καὶ τὰς γενικὰς περιστάσεις, εἰμὴ τὴν θαλασσίαν συνδρομήν του· τὰ ὅπλα των τότε ἦσαν ἱκανὰ, διὸ καὶ κατεδάμασαν ἀκολούθως εἰς πολλὰ μέρη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὸν νέον ἐχθρόν· ἀλλὰ ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἔθνους Διοίκησις παρέβλεψεν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι νὰ δώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν τῆς θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Ἰδοὺ τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος σχέδιον·

Σχέδιον Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Κρήτης.

Α.') Ἡ νῆσος διαιρεῖται εἰς τέσσαρας ἐπαρχίας· ἡμ—

πορουν νὰ διορισθῶσι καὶ ὀλιγώτεραι ἢ περισσότεραι κατὰ τὴν χρείαν.

Ἡ καθέδρα	τῆς πρώτης	ὀνομάζεται	Ν.
»	τῆς δευτέρας	»	Σ.
»	τῆς τρίτης	»	Τ.
»	τῆς τετάρτης	»	Δ.

Β.') Κάθε ἐπαρχία μερίζεται εἰς τρία τμήματα, καὶ τὰ τμήματα ἠμποροῦν νὰ ἦναι ἢ περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα. Ἑκάστης δὲ ἐπαρχίας ψηφίζεται ἡ πρωτεύουσα πόλις.

Γ.') Τὰ τμήματα ὑποδιαιροῦνται εἰς κοινότητας.

Δ.') Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἕνα Γενικὸν Ἔπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως.

Ε.') Ὁ διαληφθεὶς Ἔπαρχος θέλει ἔχει μίαν γενικὴν Καγκελαρίαν, ἥτις διαιρεῖται εἰς ἓξ κλάδους·

ά.) τοῦ γενικοῦ Γραμματέως.

β'.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας.

γ.') τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας.

δ.') τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου.

έ.) τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης.

ς.') τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ς.') Εἰς ἑκάστην πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεσθαι

ἕνας Ἔπαρχος·
ἕνας Φροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·
ἕνας πρῶτος Γραμματεύς·
ἕνας Φροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων·
ἕνας Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·
ἕνας Λιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραλία.

Ζ.') Ὁ Ἔπαρχος θέλει ἐννοεῖται ὁ Παραστάτης τῆς Διοικήσεως εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ θέλει ὑπόκεινται εἰς τὰς ἐπιταγάς του· εἰς δὲ τὰς συμπιπτούσας ὑποθέσεις τῶν ὑπουργημάτων θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς σχετικοὺς ὑπουργοὺς τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας.

Η.') Εἰς κάθε πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστου τμήματος

ἕνας Ὑποέπαρχος·
ἕνας Γραμματεύς·
ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·
ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·
ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων·
ἕνας Ὑπολιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

Θ.′) Εἰς τὰς τῆς πρωτευούσης πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συςηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια, τῶν ὁποίων ὁ πρόεδρος θέλει συναγροικεῖται μόνον μὲ τὸν ἐπιστάτην τοῦ Δικαίου.

Ι.′) Εἰς τὰς Κοινότητας θέλει συςηθοῦν Ἐφορεῖαι συνθεμέναι ἀπὸ πέντε μέλη·
ἕνα πρόεδρον, ὅστις παριστάνει τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν Κοινότητα·
ἕνα ἐπιστάτην τῆς Οἰκονομίας·
ἕνα ἐπιστάτην τῆς Ἀστυνομίας·
ἕνα ἐπιστάτην τῶν Ἁρμάτων·
ἕνα Λιμενάρχην, ἂν τὸ χωρίον ἦναι παράλιον.

ΤΜΗΜΑ Β.′

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας.

ΙΑ.′) Ὁ γενικὸς Ἔπαρχος τῆς νήσου θέλει ἀνταποκρίνεται μὲ τοὺς μινίστρους τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως, καὶ θέλει διανέμει εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀναγομένην ὑπόθεσιν.

Οἱ Ἔπαρχοι ἀνταποκρίνονται μὲ τὸν γενικὸν Ἔπαρχον· οἱ Ὑποέπαρχοι μὲ τοὺς Ἐπάρχους, οἱ Πρόεδροι τῶν Ἐφοριῶν μὲ τοὺς Ὑποεπάρχους.

ΙΒ.′) Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς γενικοὺς Φροντιστάς.

Οἱ Ὑποφροντισταὶ τῶν τμημάτων μὲ τοὺς Φροντιστὰς τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἐπιστάται τῶν κοινοτήτων μὲ τοὺς Ὑποφροντιστὰς τοῦ τμήματος.

ΙΓ.′) Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν, ἥτις ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑπόκηται εἰς μόνους τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Ἀστυνομίας.

ΙΔ.΄) Οἱ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουν ἔχει ἕνα Κουτήμπιλε, ἤτοι Εἰσπράκτορα, κι᾿ ἕνα Ταμίαν.

ΙΕ.΄) Ἡ Ἐθνικὴ σημαία θέλει εἶσθαι δίχροος, ἤτοι κυανῆ καὶ λευκὴ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Διοικήσεως.

Ιϛ΄.) Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μὲ τὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν Διοίκησις τῆς νήσου Κρήτης.

ΙΖ.΄) Ὅλαι αἱ σφραγῖδες τῶν ὑπαλλήλων γενικῶν Ὑπουργῶν θέλουν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνην τὴν ἐπιγραφήν.

ΙΗ.΄) Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν βουλὴν θέλουν ἐκλεχθῇ κατ᾿ ἀναλογίαν τῶν κατοίκων ἀνὰ εἷς ἐκ τριάκοντα χιλιάδων Παραστάτης.

—o—

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ἐν ὀνόματι τῆς τρισυποστάτου θεότητος.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Κρήτης, πλήρεις ἀπὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς τῆς ἐλευθερίας αἴσθημα, ἔλαβον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας τὰ ὅπλα περὶ τὴν 14. τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐν ἔτει 1821. Πειθόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν φωνὴν τῆς πατρίδος, καὶ ἀποσείσαντες ἐν μέρει τὸν φρικώδη τοῦτον ζυγὸν, συνῆλθον οἱ νόμιμοι Παραστάται τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν σεβαστὴν τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως πρόσκλησιν, καὶ καλῶς σκεφθέντες ἐπεξεργάσθησαν τὸν ἑπόμενον ὀργανισμὸν, σύμφωνον μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδεχθείσας ἀρχὰς τοῦ Γενικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου κηρύττουσι σήμερον τὴν ἄθικτον καὶ ἀκριβῆ διατήρησιν.

Ἐν Ἀρμένοις, τῇ 20. Μαΐου 1822 Β΄ ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ.

ΤΙΤΛΟΣ Α.'

ΤΜΗΜΑ Α.'

Περὶ Θρησκείας.

Ἄρθρον ά.) Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία τῆς νήσου θέλει εἶναι ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος, θέλει ἀνέχεται ὅμως ἡ Διοίκησις καὶ πᾶσαν ἄλλην θρησκείαν.

ΤΜΗΜΑ Β'.

Περὶ τῶν γενικῶν δικαιωμάτων τῶν κατοίκων τῆς νήσου.

β.') Ὅσοι αὐτόχθονες τῆς νήσου κάτοικοι πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν, εἶναι πολῖται, καὶ ἀπολαμβάνουσιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν δικαιωμάτων.

γ.') Ὅλοι οἱ συμπολῖται εἰσὶν ὅμοιοι ἔμπροσθεν τῶν νόμων ἄνευ τινὸς ἐξαιρέσεως, ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως, ἢ ἀξιώματος.

δ.') Ὅσοι ἔξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν εἰς τὴν νῆσον, εἶναι ὅμοιοι μὲ τοὺς αὐτόχθονας κατοίκους ἔμπροσθεν τῶν νόμων.

έ.) Ὅσοι ξένοι ἔχουν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μένουν πολῖται, θέλει παραδέχονται κατὰ τὸν περὶ πολιτογραφίας ἐκδοθησόμενον νόμον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ς.') Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ αὐτὸ δικαίωμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ τιμάς· δοτὴρ δὲ τούτων εἶναι ἡ ἀξιότης ἑκάστου.

ζ.') Ἡ ἰδιοκτησία, τιμὴ καὶ ἀσφάλεια ἑκάστου τῶν συμπολιτῶν μένει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων.

ή.) Ὅλαι αἱ εἰσπράξεις πρέπει νὰ διανέμωνται δικαίως εἰς ὅλας τὰς τάξεις καὶ κλάσεις τῶν κατοίκων τῆς νήσου· κάμμία δὲ εἴσπραξις δὲν θέλει γίνεται ἄνευ προσδιορισθέντος νόμου.

θ.') Ὁ ἱερὸς τῆς πατρίδος ἔρως θέλει εἶναι τὸ πρώτιστον ἔργον κάθε πολίτου, καθὼς ἡ δικαιοσύνη, ἀγαθοεργία καὶ λ.

ι.) Ἕκαστος συμπολίτης θέλει διατηρεῖ εὐλαβῶς τὸ προσωρινὸν τοῦτο πολίτευμα, θέλει πείθεται εἰς τοὺς νόμους, καὶ θέλει σέβεται τοὺς διοικοῦντας.

ιά.) Ἕκαστος πολίτης εἶναι ὡσαύτως ὑπόχρεως νὰ λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὰ ὅπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, ὁσάκις προσκαλεῖται παρὰ τῶν νόμων, καὶ ἐξ ἐναντίας εἶναι ὑπεύθυνος τῇ πατρίδι, ὁσάκις ἐγκαταλείψῃ αὐτὰ ἄνευ τῆς ἐγγράφου συγκατανεύσεως τῶν ἀνωτέρων του.

ΤΜΗΜΑ Γ.'

Περὶ περιοχῆς τῆς νήσου.

ιβ.') Ἡ περιοχὴ τῆς νήσου διαιρεῖται εἰς 24 ἐπαρχίας μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων.

Τῆς Ἡρακλείας — Ἡράκλεια, Κνωσσὸς, Τέμενος, Χερσόνησος, Πέτρα, Λάσσιον, Γορτύνη, Ἀρκαδία, Σιτεία, Ἱεράπετρος, Πυργιώτισσα, Μονοπρόσωπον, Καινούριον.

Τῆς Ῥεθύμνης — Ἡ Ῥεθύμνη, τὰ περὶ αὐτὴν, Μυλοπόταμον, Ἀμάρι, Ἅγιος Βασίλειος, Σφακία.

Τῆς Κυδωνίας — Ἡ Κυδωνία μὲ τὰ περὶ αὐτὴν, Ἀποκόρωνας, Ἀκρωτῆρι, Κίσαμος, Σέλινον.

Ἕπονται αἱ περὶ αὐτὴν νῆσοι· Δία, Σοῦδα, Ἅγιος Θεόδωρος, Κράμβουσα, Ποντικὸς, Ἐλαφονήσια, Γαῦδος, Γαυδοποῦλα, Παξιμάδια, Γαδαρόνησος, Πρασόνησος, Ἐλαφονῆσι, Ψεῖρα, Τριάδες, Ἅγιος Νικόλαος, Σπιναλόγκα κτλ.

ιγ'.) Αὗται δὲ αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαιροῦνται εἰς διαφόρους κοινότητας.

ιδ.') Ὅταν αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις τοῦ ἔθνους συγχωρήσουν, τότε ἡ Διοίκησις θέλει φροντίσει τὴν τακτικωτέραν διάταξιν περὶ μερισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης.

ΜΤΗΜΑ Δ.'

Περὶ Διοικήσεως.

ιέ.) Ὁ βάσιμος σκοπὸς τῆς Διοικήσεως εἶναι ἡ εὐδαι-

μανία τοῦ ἔθνους, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ ἀπολαύσῃ διὰ τῆς ἰσονομίας.

ις΄.) Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἕνα Γενικὸν Ἔπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ιζ΄.) Ὁ ῥηθεὶς Ἔπαρχος θέλει ἔχει μίαν Γενικὴν Καγκελαρίαν, διαιρουμένην εἰς ἓξ κλάδους· ά.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας· γ΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας· δ.΄) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου· έ.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης· ϛ΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ιή.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεται· ά. εἷς Ἔπαρχος, εἷς Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας, εἷς Φροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων, εἷς Λιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

ιθ.΄) Εἰς πᾶσαν κοινότητα θέλουν συστηθῇ Ἐφορεῖαι συντεθειμέναι ἀπὸ πέντε μέλη· ἤτοι, ἕνα Ὑποέπαρχον, παριστάνοντα τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν κοινότητα, ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Οἰκονομίας, ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Ἀστυνομίας, ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῶν Ἁρμάτων, ἕνα Ὑπολιμενάρχην, ἂν ἡ πόλις ἢ τὸ χωρίον ἦναι παραθαλάσσιος.

κ΄.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συστηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια, τῶν ὁποίων ὁ Πρόεδρος μέλλει νὰ συναγροικᾶται μὲ μόνον τὸν Γενικὸν Φροντιστὴν τῆς Δικαιοσύνης· εἰς δὲ τὰς Κοινότητας θέλει προσδιορίζεται εἷς ἐκ τῶν πέντε Ὑποφροντιστῶν Κριτὴς εἰρηνοποιὸς τῆς κοινότητος, ὅστις νὰ κρίνῃ ὑποθέσεις ἄχρις 100 γροσίων, καὶ ἐν γένει νὰ φροντίζῃ περὶ ἐξετάσεως πάσης ἐμπιπτούσης διαφορᾶς, τὴν ὁποίαν, ὅταν δὲν δύναται νὰ ἐπανορθώνῃ, νὰ τὴν μεταπέμπῃ εἰς ἀνώτερον Κριτήριον.

ΤΜΗΜΑ Ε.΄

Ὁρισμὸς τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως.

κά.) Εἰς πᾶσαν κοινότητα οἱ Γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι, συνερχόμενοι νὰ ἐκλέγωσιν ἀφιλοπρο-

τώπως τοὺς Ὑποφροντιστὰς τῶν Κοινοτήτων. Ἑκάστη δὲ κοινότης δὲν θέλει περισσότερον ἀπὸ 500 οἰκογενείας, καὶ ὀλιγώτερον ἀπὸ 300.

κβ'.) Οἱ Ὑποφροντισταὶ τῶν κοινοτήτων νὰ συνάζωνται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς ἐπαρχίας των, ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν σεβασμιωτέρων συμπολιτῶν της τοὺς ἐκλέκτορας ἀναλόγως τῶν κατοίκων της. Ἅπαντες λοιπὸν συνελθόντες, ἀφοῦ κάμωσιν ὅρκον ὅτι θέλει ἐκλέξουν τοὺς ἐναρετωτέρους καὶ εὖ φρονοῦντας, νὰ ἐκλέγωσιν ἄνευ προσωποληψίας τοὺς πέντε Φροντιστὰς ἀπὸ ὅλην τὴν ἐπαρχίαν των, οἵτινες πρέπει νὰ ἔχωσι παιδείαν, φρόνησιν, χρηστοήθειαν καὶ δικαιοσύνην· μετὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν νὰ λαμβάνωσιν οἱ Φροντισταὶ παρὰ τῶν ἐκλεκτόρων ἐνυπόγραφον γράμμα τοῦ ἐπαγγέλματός των, δυνάμει τοῦ ὁποίου νὰ ἐνεργῶσι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ὑπούργημα ἑκάστου, τὸ ὁποῖον θέλει προσδιορίζεται παρὰ τῶν ἰδίων ἐκλεκτόρων· οἱ δὲ Φροντισταὶ θέλουν δίδει ἔγγραφον καὶ ἔνορκον ὑπόσχεσιν, ἡ ὁποία νὰ φυλάττηται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας, ὅτι δηλαδὴ θέλουν ἐκπληροῖ τὰ χρέη των μὲ πίστιν καὶ προθυμίαν, ἀπαθῶς φερόμενοι πρὸς τοὺς συμπολίτας των. Ἀφοῦ δὲ ἐκλεχθῶσιν οἱ διαληφθέντες Ἔπαρχοι καὶ Φροντισταὶ ἑκάστης ἐπαρχίας, οἱ ἐκλέκτορες πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν συνερχόμενοι νὰ ἐκλέγωσι μὲ γενικὴν σύμπνοιαν τοὺς ἀξιωτέρους ἀπὸ τοὺς αὐτῶν συμπολίτας διὰ παραστατικὰ μέλη τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας των, δίδοντες εἰς αὐτοὺς ἐνυπόγραφον γράμμα τῆς ἰδίας των πληρεξουσιότητος.

κγ'.) Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκλέγονται καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι Παραστάται πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλήν· πάντων δὲ τῶν ἐκλελεγμένων ἡ διάρκεια θέλει εἶσθαι ἐνιαύσιος.

ΤΜΗΜΑ ς'

Γενικὰ χρέη καὶ δικαιώματα τῶν διοικούντων.

κδ'.) Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος εἶναι ἔφορος τῶν Φροντιστῶν ἁπάντων καὶ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως. Πληροφορεῖ τακτικῶς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν, εἰς ὅσα ἀποβλέπουσι

τὴν πολιτικὴν βελτίωσιν τῆς νήσου, καὶ δι᾽ ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ ἴδιόν των ἐπάγγελμα.

κέ.) Αἱ γενικαὶ πράξεις καὶ θεσπίσματα τῆς Διοικήσέως ὑπογράφονται παρὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, καὶ ὑποσημειοῦνται παρὰ τοῦ Φροντιστοῦ ἐκείνου τοῦ ὑπουργήματος, πρὸς ὃν ἀνάγεται ἡ ὑπόθεσις.

κς'.) Εἶναι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον εἰς τὸν Γενικὸν Ἔπαρχον νὰ συγκατατεθῇ εἰς ὁποιανδήποτε συνθήκην σκοπὸν ἔχουσαν τὴν κατάργησιν τῆς πολιτικῆς τῶν κατοίκων ὑπάρξεως· καὶ ἐὰν φωραθῇ τοιούτων παρανόμων συνθηκῶν ἔνοχος, νὰ γίνεται πρὸς καιρὸν ἔκπτωτος τοῦ ἐπαγγέλματός του, ἕως οὗ νὰ λαμβάνῃ ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις τὰ ἀναγκαῖα περὶ τούτων μέτρα.

κζ.') Ἔχει χρέος ὁ ἴδιος νὰ περιθάλπῃ τὰς χήρας καὶ ὀρφανὰ τῶν φονευμένων εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος πόλεμον, καὶ ν᾽ ἀναφέρῃ τὰς θυσίας καὶ δουλεύσεις τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένων, διὰ νὰ ἀντιβραβεύωνται ἐν καιρῷ ἀξιοχρέως παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

κή.) Οὐδεὶς ἐκ τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ τοῦ ἄλλου καθήκοντα. Ὅποιος δὲ ἐξ αὐτῶν ἤθελε φωραθῆ παραβάτης τῶν ἰδίων του καθηκόντων, νὰ κρίνεται καὶ νὰ παιδεύεται ἀναλόγως τοῦ ἐγκλήματός του.

κθ.') Ἕως ὅτου νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐγκληματικὰ Κριτήρια, θέλουν εἶναι εἰς χρῆσιν οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Αὐτοκρατόρων.

λ'.) Οἱ Παραστάται τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας, καθὼς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλὴν, νὰ ἔχουν ἡλικίαν πλέον τῶν τριάκοντα ἐτῶν.

λά.) Εἰς ἀπροσδόκητον ἀποβίωσίν τινος τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν, οἱ λοιποὶ τῆς Καγκελαρίας νὰ ἐκλέγωσι μετὰ τοῦ Ἐπάρχου νέον διάδοχον.

ΤΜΗΜΑ Ζ.'

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας.

λβ.') Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος τῆς νήσου θέλει ἀνταποκρίνεται μὲ τοὺς Μυνίστρους τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως,

καὶ θέλει διανέμει εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν αναγομένην ὑπόθεσιν. Οἱ Ἔπαρχοι ἀνταποκρίνονται μὲ τὸν Γενικὸν Ἔπαρχον, οἱ δὲ Ὑποέπαρχοι μὲ τοὺς Ἐπάρχους.

λγ.') Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς Γενικοὺς Φροντιστὰς, οἱ δὲ Ὑποφροντισταὶ τῶν Κοινοτήτων μὲ τοὺς Φροντιστὰς τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ἀνάπαλιν.

λδ.') Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν, ἥτις ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑπόκηται εἰς μόνους τοὺς Φροντιστὰς τῆς Ἀστυνομίας.

λέ.) Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουν ἔχει ἕνα Εἰσπράκτορα καὶ ἕνα Ταμίαν.

λς'.) Ἡ Ἐθνικὴ Σημαία θέλει εἶσθαι δίχροος, ἤτοι κυανῆ καὶ λευκὴ, κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

λζ.') Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μὲ τὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν Διοίκησις τῆς νήσου Κρήτης.

λή.) Ὅλαι αἱ σφραγῖδες τῶν ὑπαλλήλων ὑπουργῶν θέλουν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνην τὴν ἐπιγραφήν.

λθ.') Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βουλὴν θέλουν ἐκλέγονται κατ' ἀναλογίαν τῶν κατοίκων, δηλαδὴ εἷς εἰς τὰς 30 χιλιάδας.

μ'.) Ὁ παρὼν ὀργανικὸς νόμος θέλει κοινοποιηθῇ εἰς ὅλην τὴν νῆσον· τὸ δὲ πρωτότυπον θέλει διατηρηθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας.

Ἐν Ἁρμένοις, τῇ 20. Μαΐου 1822, καὶ β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

Ψηφίσματα τῆς Γ. Συνελεύσεως.

Ἡ Γενικὴ συνέλευσις, συμμορφουμένη μὲ τὸ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως θέσπισμα, ἀναδέχεται διὰ Γενικὸν Ἔπαρχον τῆς νήσου τὸν Κύριον Μιχαὴλ Κουμνηνὸν Ἀφεντούλην.

Ἔτι ψηφίζει ἡ Συνέλευσις τὸν Κύριον Νεόφυτον Οἰκονόμον Γενικὸν Γραμματέα τῆς Καγκελαρίας.

Τὸν Κύριον Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην Πρωτογραμματέα τοῦ Κλάδου.

Τὸν Γεώργιον Πρωτόπαπαν, τὸν Γεώργιον Παππαδάκην καὶ τὸν Χ. Ἰωάννην Πωλάκην Φροντιστὰς τῆς Οἰκονομίας· θέλει εἶναι ἰσότιμοι καὶ ἰσοδύναμοι, καὶ θέλει ὑπογράφονται ἐξ ἴσου.

Τὸν κύριον Ἀνδρέαν Κριαράκην καὶ Γεώργιον Σακόῤῥαφον Φροντιστὰς τῆς Ἀστυνομίας· ἀμφότεροι εἶναι ἰσότιμοι καὶ ἰσοδύναμοι.

Τὸν κύριον Ἀναγνώστην Ψαρουδάκην, τὸν Ἀνδρέαν Παππαδάκην καὶ τὸν Θεοχάρην Κουγιουμτσόγλου Φροντιστὰς τοῦ Πολέμου· θέλουν ἔχει ἴσην δύναμιν, θέλουν ὑπογράφει ἐξ ἴσου εἰς τὰς διδομένας διαταγὰς ἢ ἔγγραφα, ὥστε ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς ἀμφοτέρων τῶν Παραστατῶν τὸ ἔγγραφον μένει ἄκυρον.

Τὸν κύριον Νικόλαον Ἀνδρουλάκην Φροντιστὴν τῆς Θαλάσσης.

Τὸν κύριον Μανασσῆν Προηγούμενον Πρόεδρον.

Τὸν κύριον Ζαχαρίαν Διδάσκαλον, τὸν Στυλιανὸν Χιονάκην, καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Βουτσάκην, Φροντιστὰς τοῦ Δικαίου ἰσοτίμους καὶ ἰσοδυνάμους.

Ἐν Ἁρμένοις, τῇ 21. Μαΐου 1822, Β'. ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Πληρεξουσίων.)

Πέτρος Σ. Σκυλίτσης Ὁμηρίδης, ὀργανιστὴς καὶ πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως.

Ἀναγνώστης Ψαροκδάκης, Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, Ἀνδρέας Κριαράκης, Ἀνδρέας Μάρκου, Ἀνδρέας Φασούλης, Γεώργιος Πρωτοπαπᾶς Σφακίων, Γεώργιος Κουλετάκης, Γεώργιος Μελιδόνης, Γεώργιος Σακόῤῥαφος, Γεώργιος Παπαδάκης, Γρηγόριος Καλλονᾶς, Γεώργιος Πουμνάκης, Γρηγόριος Σαουνάτσος, Δημήτριος Σαριδάκης, Δ. Ἀποστολίδης, Δ. Χρυσαφόπουλος, Εὐθύμιος Ψαρουδάκης, Ἐμ. Στεφανάκης, Ἐμ. Ἀντωνιάδης,

Εμμάνουὴλ Λουτσάκης. Ζαχαρίας Τσηρηγότης Δ. Δ. (α) Θεοχάρ. Κουγιουμτσόγλους (β), Ἰω. Ἀνδρουλοπωλάκης προσκυνητὴς, Ἰω. Στεφανάκης, Ἰω. Βογιατσόγλους, Ἰω. Παπαδάκης, Ἰωάννης Στρατουδάκης, Νικόλ. Κυρτομαδιανὸς, Νικόλαος Βερυκάκης, Νικόλ. Καφάτος, Κ. Δ. Κριτοβουλίδης, Κωνς. Γερακάκης, Λούης Στάης, Λαζαράκης Ἰορδάνου, Μιχαὴλ Παντουβᾶς, Μανασσῆς Προηγούμενος, Μελχισεδὲκ Ἡγούμενος Πρέβελη, Μιχαὴλ Χιονάκης, Νεόφ. Οἰκονόμος, Νικ. Ἀνδρέου, Στυλιανὸς Χιονάκης ....

—ο—

Προκήρυξις τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΑΡΧΟΣ

Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν φροντίδα τῆς Τοπικῆς ταύτης Διοικήσεως μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου. Τὸ βάρος εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μου, πλὴν ὑπακούοντας εἰς τὰς προσταγὰς τῆς ἱερᾶς μας πατρίδος, θέλει συναγωνισθῶ ὅσον δύναμαι διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων μου καθηκόντων. Χρέος δὲ καὶ πρώτη φροντὶς ἡμῶν εἶναι ἡ πολιτικὴ βελτίωσις τῆς νήσου, καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐκτέλεσις τῶν νόμων, οἵτινες ἐγγυῶνται δι' ἡμῶν τὴν τιμὴν, ζωὴν καὶ ἰδιοκτησίαν ὅλων τῶν κατοίκων. Ὑποτασσόμενοι εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους θέλετε δείξει καὶ σεῖς ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας σας.

Χρέος τῆς Διοικήσεως θέλει εἶσθαι νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ ὑπερασπίζεται τὰ τέκνα της. Χρέος δὲ ἐδικόν σας τὸ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς νόμους τοῦ Ἔθνους· νὰ σέβεσθε τὴν Διοίκησιν, καὶ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς καθεστῶτας ὑπουργοὺς αὐτῆς..

Ἓξ ὑπουργήματα ἐσυστήθησαν· α.) Τὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β.) Τὸ τῆς Οἰκονομίας· γ.) Τὸ τῆς Ἀστυνομίας· δ.) Τὸ τοῦ Πολέμου· ε.) Τὸ τῆς Θαλάσσης· ς'.) Τὸ τοῦ Δικαίου. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ ἓξ

(α) Οὗτος ἔλαβεν ὕστερον τὸ ἐπίθετον "Πρακτικίδης."

(β) Καὶ ὁ Θεοχάρης ἔλαβεν ὡσαύτως τὸ ἐπίθετον "Ἀγαθάκης."

ἔχῃ ὁ καθεὶς νὰ διευθύνεται διὰ τὰς καταλλήλους εἰς τὸν κλάδον ὑποθέσεις καὶ νὰ γράφῃ· καὶ ἀπὸ αὐτὸ νὰ λαμβάνῃ ἀποκρίσεις εἰς τὰ γράμματά του, καθὼς καὶ αἱ προσταγαὶ τῆς Διοικήσεως δι' αὐτῶν τῶν ὑπουργημάτων θέλει ἐκδίδονται· τούτων δὲ οἱ Φροντισταὶ τὸν ἀριθμὸν ἑξκαίδεκα ὑπόσχονται μετ' ἐμοῦ διὰ τοῦ ἑπομένου Ὅρκου τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν τῶν ὠφελίμων σκοπῶν τῆς Διοικήσεως καὶ τὴν εὐπείθειαν πρὸς τὰς νομίμους Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος.

ΟΡΚΟΣ.

" Ὁρκιζόμεθα ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων πίστιν πρὸς τὴν πατρί-
„ δα, ὑποταγὴν πρὸς τὸν Ὀργανικὸν νόμον, οἷον ἔδωκεν ἡ ἐν Ἐπι-
„ δαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, καὶ εὐπείθειαν πρὸς τὰς νομίμους Ἀρ-
„ χὰς τῆς Ἑλλάδος. Παραβάται δ' ἑνὸς τούτων γενόμενοι, καὶ τῶν
„ νόμων ἐὰν διαφύγωμεν τὴν αὐστηρότητα, νὰ ἔχωμεν τὴν Θεότητα
„ ἐκδικήτριαν.

Ἐν Ἀρμένοις, τῇ 21. Μαΐου 1822, καὶ Β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

Μιχαὴλ Κουμνηνὸς Ἀφεντούλιεφ.

Ν. Οἰκονόμος, Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουλιδάκης ὁ καὶ Πωλάκης, Ἀνδρέας Κριαράκης, Γεώργιος Παπαδάκης, Μανασσῆς Προηγούμενος, Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος, Νικόλαος Ἀνδρέου, Μελχισεδὲκ Ἡγούμενος Πρέβελη, Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης, Στυλιανὸς Χιονάκης, Ζαχαρίας Τσηριγώτης, Δ. Δ., Θεοχάρης Κουγιουμτσόγλους, Γεώργιος Σακόρραφος, Ἐμμανουὴλ Βουτσάκης.

—o—

Πανταχοῦ τῆς Κρήτης αἱ ἐνέδραι, αἱ ἀψιμαχίαι καὶ οἱ ἀκροβολισμοὶ ἐνηργοῦντο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ δραστηριώτεραι καὶ μᾶλλον ἐπιβλαβεῖς εἰς τοὺς Τούρκους· τοιαῦται καθ' ἡμέραν σχεδὸν ἐπράττοντο περὶ τὸ Ἡράκλειον ἀπὸ τοὺς Ἀνωγειανοὺς καὶ τοὺς καταλαβόντας ἤδη τὸν Αὐλοπόταμον, ὡσαύτως ἐγίνοντο τοιαῦται καὶ περὶ τὴν Ῥεθύμνην καὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἦσαν περιωρισμένοι ἕνεκα τούτων εἰς τὰ φρούρια οἱ Τοῦρκοι· ἂς ἴδωμεν ὅμως ἐνταῦθα, εἰδικώτερον, τί ἐγίνετο καὶ εἰς τὸ χωρίον Στέρνας τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Ὀγδοήκοντα περίπου Τοῦρκοι, ὡς προείπομεν, ἦσαν

περικλεισμένοι και εις τὸν πύργον τοῦ εἰρημένου χωρίου, τοὺς ὁποίους ὁ Ι. Σακίρης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Κ. Πριvόλης εἶχον καταπολεμήσει μετὰ τὰ συμβάντα περὶ τὸ χωρίον Κουνουπιδȥανὰ (ὅρα σελ. 110), καὶ ἦσαν ἐγγὺς ἤδη νὰ κατεξολοθρευθῶσι· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωσιν ἔκτοτε καὶ ἀπὸ κἀνὲν μέρος βοήθειαν, καθόσον καὶ περαιτέρω τῆς Χαλέπας ἐκ μέρους τῶν Χανίων δὲν ἠδύναντο τοῦ λοιποῦ οἱ Τοῦρκοι νὰ προχωρήσωσι, κωλυόμενοι ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Νικόλαον Ταμπαρὲν καὶ Νικόλαον Καλαθάκην, ἑτοιμαζομένους τότε νὰ καταλάβουν καὶ αὐτὴν τὴν Χαλέπαν, καὶ νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ φρούριον. Καὶ οἱ Σουδȥανοὶ Τοῦρκοι ὁμοίως ἐκωλύοντο δραστηρίως ἀπὸ τοὺς πολιορκητὰς ν' ἀποβῶσιν εἰς τὴν ξηράν· πῶς ὅμως παρ' ἐλπίδα διεσώθησαν οὗτοι; Τὴν 25. ἢ 26. τοῦ Μαΐου παρήγγειλεν εἰς τὸν Γ. Δαμινὸν εἷς ἐκ τῶν πολιορκουμένων Τούρκων, ὁ Τουσούνης Τσοῦνος καλούμενος « νὰ φύγωσι τάχιστα ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήριον, διότι φθάνουσι στόλοι, καὶ στρατεύματα ἀρκετά, καὶ θὰ κλεισθῇ ὁ δρόμος των. » Ὁ Ὀθωμανὸς βέβαιος ὢν περὶ τούτου, εἶπε τότε ταῦτα ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταπτοήσῃ μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους του· τοιαῦτα ὅμως πολλάκις πρότερον ῥηθέντα οἱ Ἕλληνες τὰ ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀνεμώλια· κατέβαλον μολαταῦτα τότε περισσοτέραν δραστηριότητα οἱ πολιορκηταί, καὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθῶσι βαρύτεροι ὁπωσδήποτε διὰ νὰ τοὺς καταστρέψωσιν· ὅθεν καὶ ἤθελον ἀπωλεσθῇ βεβαίως ὅλοι τότε οἱ Τοῦρκοι, ἂν τὴν 28. τοῦ μηνὸς ἀπὸ πρωΐας δὲν ἔβλεπον σημαντικὸν ϛόλον κανονοβολοῦντα καὶ κατευθυνόμενον εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κόλπον· ἐπέμειναν ὅμως καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν εἰς τὴν πολιορκίαν βαρυθυμοῦντες οἱ Ἕλληνες· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐνθαῤῥυνθέντες ἤδη, τοὺς περιεφρόνησαν ἐξελθόντες κατ' αὐτῶν· πῶς δὲ διεσώθησαν τόσοι Ἕλληνες, εὑρεθέντες εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον, θέλομεν διαλάβει εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὗρον οἱ Αἰγύπτιοι τὴν Κρήτην, ὅτε ἔκαμαν τὴν πρώτην ἀπόβασίν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Συμβάντα ἀπὸ 28. Μαΐου 1822 μέχρι 30. Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἠπείλουν συχνάκις οἱ Τοῦρκοι τοὺς Ἕλληνας, λέγοντες· « Οἱ στόλοι μας ἔρχονται, » στρατεύματα πολλὰ μᾶς ἔρχονται, καὶ τί θὰ γίνετε » σεῖς τότε; », οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀκούσαντες πολλάκις ταῦτα, καὶ ἔτος ὁλόκληρον σχεδὸν οὕτως ἀπειλούμενοι, δὲν ἐπίστευον, ἀλλὰ τὴν 28. τοῦ Μαΐου ἔγεινε τοῦτο καὶ πιστευτὸν, καὶ ὁρατόν.

Ἀπὸ τὸ πρωῒ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καταγόμενα τὰ πλοῖα εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κόλπον (τὴν Σοῦδαν), ἐξερεύγοντο μακρόθεν ἀπείρους κανονοβολισμούς· ὁ δὲ σκοπός των βέβαια ἦτο νὰ καταπλήξωσι τοὺς πολεμίους, εἰς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ἔμελλον ν' ἀντιπαραταχθῶσι. Διέπλευσε δὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν μέχρι τῆς Κρήτης, καὶ προσέτι διέτριψε περὶ τὴν νῆσον Κάσον, καὶ ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου ἱκανὰς ἡμέρας ἐξ αἰτίας τῆς γαλήνης, χωρὶς ν' ἀπαντηθῇ ὑπὸ Ἑλληνικῶν πλοίων καθ' ὅλον αὐτὸν τὸν μακρὸν διάπλουν.

Τὴν 28. λοιπὸν τοῦ Μαΐου ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνελιμενίσθησαν ἑκατὸν δεκατέσσαρα πλοῖα εἰς τὸν εἰρημένον κόλπον. Ἐκ τούτων δὲ, τὰ μὲν τριάκοντα περίπου ἦσαν πολεμικὰ τῆς Αἰγύπτου, φέροντα τὴν τουρκικὴν σημαίαν, τὰ δὲ λοιπὰ ἦσαν φορτηγὰ, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλα ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία πολλῶν δυνάμεων τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης· καὶ μετεκόμιζον ταῦτα, ἐπιδεικνύοντα τὸν τύπον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὰς σημαίας των, τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα καὶ τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐβοήθουν οὕτω τὸν τύραννον διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς μαχομένους καὶ ἐξολοθρευομένους Ἕλληνας ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου τοῦ Σταυροῦ.

Δέκα χιλιάδες ἦσαν περίπου, καὶ τὸ πλεῖστον μάλιστα

μέρος αὐτῶν ἐκ τῶν μισθοφόρων μαχιμωτάτων Ἀλβανῶν, οἱ μεταφερθέντες στρατοὶ, ἐν οἷς ἦσαν πεντακόσιοι περίπου τῆς Αἰγύπτου ἱππεῖς, καὶ αὐτῶν ὅλων ἀρχηγὸς ὑπῆρχεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ὁ Ἀλβανὸς ἐκεῖνος, ὅστις εἶχε σταλῆ καὶ προηγουμένως ὑπὸ τῆς Πόρτας μετὰ τοῦ Μεχμεταλῆ, διὰ ν' ἀποκαταστήσωσι τὰ πράγματα τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ παρουσία τοιαύτης δυνάμεως ἐνεθάῤῥυνεν, ὡς ἦτον ἑπόμενον, τοὺς Τούρκους· διότι ἅμα ἐνελιμενίζοντο πλοῖα, εὐθὺς ἐπεχείρουν καὶ τὴν ἀπόβασιν ἕκαστον μὲ κανονοβολὰς, διὰ νὰ φοβίσωσι μᾶλλον μὲ τοῦτο. Ταὐτοχρόνως δὲ ἐξῆλθον λίαν πρωῒ καὶ ἐκ τοῦ φρουρίου πολλοὶ Τοῦρκοι, διὰ νὰ δώσωσι ταχέως τὴν συνδρομήν των εἰς τοὺς ἀποβιβαζομένους κατὰ τὰς Ἁλυκὰς στρατούς. Τοιαῦτα ὅμως νέα φαινόμενα ἀπεθάῤῥυνον πρὸς ὥραν τοὺς Ἕλληνας, καθόσον περιεκλείοντο εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν καὶ πολλοὶ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τοῦ Μελέχα, ὅπου καὶ ἐκινδύνευον. Ἀλλ' οἱ εὑρεθέντες τότε ὁπλαρχηγοὶ Σήφακας καὶ Ι. Χάλης εἰς Νεροκοῦρον ἐνεψύχωσαν ἐκ νέου τόσον τοὺς στρατιώτας των, ὥστε τοὺς ἐφιλοτίμησαν καὶ νὰ προκινδυνεύσωσι, διὰ νὰ σώσωσι τοὺς ὡς ἀνωτέρω κινδυνεύοντας.

Κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον, ὡς εἴπομεν, ὑπέκειντο εἰς κίνδυνον ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων Ἑλλήνων πολεμικῶν, δηλονότι ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ γερόντων, ἐξ ὧν πολλοὶ τοιοῦτοι εἶχον μεταβῆ ἐκεῖσε, ἐπερειδόμενοι εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ὅπλων των, διὰ νὰ συνάζωσιν ἐλαίας, καὶ ἄλλα τρόφιμα τὰ πρὸς τὸ ζῆν· τὸ δὲ Ἀκρωτήριον ἑνόνει ἰσθμός τις μὲ τὸ ὅλον τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον κατεσταίνοντο ὅλως διόλου κύριοι οἱ Τοῦρκοι, καὶ τότε ἀπέβαινε δυσχερεστάτη ἡ διάβασις τῶν περικλειομένων ἐκεῖ εἰς τόπον ἐπικίνδυνον.

Ταῦτα πάντα καθορῶντες ὁ Σήφακας καὶ Χάλης, ἐκινήθησαν ἀμέσως, ἀφειδήσαντες παντὸς κινδύνου, κατὰ τῶν πολεμίων μὲ μόλις τριακοσίους ἐκ τῶν παρευρεθέντων τότε ἀνδρῶν· εἰς τοιαύτην ὅμως ὥραν, οἱ μὲν ἐξελθόντες

τῶν Χανίων περίπου χίλιοι Τοῦρκοι εἶχον προχωρήσει μέχρι τῆς θέσεως Βλυτέα, οἱ δὲ ἀπεβιβάζοντο ἠρέμα εἰς Ἀλυκὰς, καὶ οἱ ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ μένοντες ἔβλεπον ἐκ τῶν ὀρέων μὲ ἀπελπισίαν τὸν κίνδυνον. Διῃρέθησαν δὲ τότε καὶ οἱ ὡς ἀνωτέρω τυχόντες Ἕλληνες· καὶ ὁ μὲν Χάλης μέ τινας ἐξ αὐτῶν ἐπιπεσὼν εἰς Ἀλυκὰς, κατεθορύβει καὶ εἰς τὸ πεδίον ἀκόμη τοὺς ἀποβιβαζομένους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς· ὁ δὲ Σήφακας μὲ τοὺς λοιποὺς ἐπιδραμὼν εἰς Βλυτέαν, κατεπολέμησε καὶ κατεδίωξεν εἰς τὸ φρούριον τοὺς Χανιώτας. Εὗρον λοιπὸν ἁρμόδιον τὸν καιρὸν οἱ κινδυνεύοντες εἰς Ἀκρωτήριον, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐγίνοντο αἱ δύο ταὐτοχρόνως συμπλοκαὶ, ὁρμήσαντες οἱ ἀπόλεμοι καὶ πολεμικοὶ, διέβησαν, πολλοὶ μάλιστα καὶ διὰ τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀβλαβεῖς ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸ πάλαι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὸ χωρίον Τσουκαλαριά· τὸ δὲ παράδοξον, ὅτι εἷς καὶ μόνος ἐξ ὅλων ἐκείνων ἐφονεύθη, καίτοι προσβαλλομένων σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων.

Ἡνώθησαν λοιπὸν μετὰ ταῦτα οἱ ὡπλισμένοι Ἕλληνες ὅλοι, τόσον οἱ περὶ τὸν Σήφακαν, ὅσον καὶ οἱ διασωθέντες ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου πολεμισταὶ εἰς Ἀλυκὰς μετὰ τοῦ Χάλη· ὅθεν καὶ δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐμάχοντο καρτερικῶς καὶ ἐναντίον τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων, οἵτινες εἶχον ἐπανέλθει εἰς τὸν τόπον τῆς μάχης ἐκ τοῦ φρουρίου πλειότεροι, καὶ ἐναντίον ταὐτοχρόνως τῶν ἀποβιβαζομένων, καὶ ἐθανάτοναν ἐκ τούτων πολλούς. Τινὰ δὲ καὶ τῶν προσορμισθέντων πολεμικῶν πλοίων εἶχον πλησιάσει παρὰ τῷ αἰγιαλῷ τότε, καὶ ἔῤῥιπτον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς χάλαζαν τὰς σφαίρας των, ἀλλ' οὗτοι ἔμαθον νὰ τὰς περιφρονῶσιν· ὅθεν καὶ οὐδεμίαν ζημίαν ὑπέφερον ἐκ τούτων· ἔπεσον δὲ τότε ἐκ τῶν νέων Αἰγυπτίω στρατιωτῶν κάμποσοι, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ὀλίγοι μόνον τινές.

Ἡ νὺξ ἐπῆλθεν οὕτω· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες καταλιπόντες ἐν αὐτῇ τὰς πεδινωτέρας θέσεις των, ὡς μὴ δυνάμενοι τοῦ λοιποῦ ἄνευ κινδύνου νὰ τὰς κατέχωσιν, ὠχυρώθησαν πάλιν εἰς Μαλάξαν· ὁ δὲ Χασὰν πασᾶς ἀπεβίβασε τὴν

ἐπιοῦσαν ὅλον του τὸν στρατὸν, σκηνώσας πλησίον εἰς τὰς Ἁλυκάς· πάντοτε ὅμως κατεθορυβεῖτο ἀπὸ τὰς ἐνέδρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες καὶ ἀμέσως ἤρχισαν νὰ τὸν ἐνοχλῶσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των.

Ἡ πρώτη ἐκείνη τόλμη τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἡ νίκη ἔδωκαν θάῤῥος εἰς τοὺς Ἕλληνας· περιῆλθε δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης τὰς ὑπωρείας, ἔνθα διέσωζον τὰς οἰκογενείας των πεφοβισμένοι οἱ συναγωνισταὶ καὶ συστρατιῶταί των, τοὺς ὁποίους ἐνεθάῤῥυνον εἰς τὸ νὰ μὴ πτοηθῶσιν ὁλοτελῶς τὸν νέον ἐχθρὸν, καὶ τοὺς προητοίμαζαν οὕτως εἰς νέας νίκας.

Κατ᾽ αὐτὰς ὅμως τὰς ἡμέρας ἄλλη καταπληκτικὴ εἴδησις κατετρόμαξε τοὺς Κρῆτας Ἕλληνας· διότι εἶχεν ἤδη κοινολογηθῆ ὅτι ὁ Δράμαλης μὲ τὰ πολυπληθῆ στίφη τῶν βαρβάρων του ἐμβῆκεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ κατερήμονε πᾶν τὸ προστυχόν. Κίνδυνος μέγας ἐπαρουσιάζετο τότε εἰς Πελοπόννησον, ὁ αὐτὸς δὲ κίνδυνος παρομοίως καὶ εἰς Κρήτην· ὅθεν καὶ ἐσυμπέρανον τότε πολλοὶ, κρίναντες ἀπὸ τὰ δύο ἐκεῖνα μεγάλα κινήματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἐχθρὸς ταυτοχρόνως ἐνήργησεν, ὅτι ἠνέῳξεν ὁ Ἅδης τὸ στόμα του, διὰ νὰ καταπίῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας! Τεθολωμένος ἐφαίνετο τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ ὁρίζων τῆς Ἑλλάδος· οἱ δὲ φίλοι τῆς ἀνθρωπότητος σκυθρωποὶ ἐσυλλογίζοντο, μήπως ἐκ τῆς ἀδυναμίας των οἱ Ἕλληνες ἀπολεσθῶσιν! Ὁ Θεὸς ὅμως ἐνίσχυσε τοὺς ἀδυνάτους· ὅθεν καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Πελοπόννησον τὸν Δράμαλην, καὶ τὸν κατεστενοχώρησαν νὰ εὕρῃ μὲ ὀλίγους παρευρεθέντας τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν ἐπονείδιστον ἐκείνην φυγήν του· οἱ δὲ Κρῆτες ἐνίκων καὶ αὐτοὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐκ διαλειμμάτων τὸν Χασὰν, ἐγκαταλελειμμένοι πάλιν εἰς μόνους ἑαυτοὺς ἀβοήθητοι· καὶ ἤθελον κατεξολοθρεύσει καὶ οἱ Κρῆτες τὸν ἐπελθόντα τοῦτον ἐχθρὸν, ἂν εἶχον τοὐλάχιστον τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα ἀρκοῦντα.

Σκηνώσας εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ὁ νεωστὶ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου Χασὰν πασᾶς μεθ᾽ ὅλου τοῦ στρατοῦ του, προητοιμάζετο, καὶ ἐσκέπτετο συμβουλευόμενος μὲ τοὺς

ἐντοπίους Τούρκους, πόθεν νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας· οἱ δὲ Ἕλληνες ἱστάμενοι ἄνωθεν ἐπὶ τῆς Μαλάξης, παρετήρουν τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔμελλον νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν, καὶ ἐπερίμεναν νὰ ἰδοῦν ποῦ ἔμελλε νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ τὸν ἐπάρουν κατόπιν. Τὴν δευτέραν δὲ ἡμέραν ἔτυχον περιπατοῦντες ἐκεῖ ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Πέτρου Τσουκαλαρχανοῦ, γνωρίζοντος λεπτομερῶς τὸ μέρος, ὅπου εἶχε σκηνώσει μετὰ τῶν στρατευμάτων του ὁ Χασὰν Πασᾶς· ἐξέταζε δὲ ὁ ῥηθεὶς τὸν στρατιωτικὸν τοῦτον περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων, καὶ πόθεν ἠμπόρουν νὰ κτυπήσουν τὸν πολέμιον, ἂν ἐπετίθεντο κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ Πέτρος περιέγραφε τόσον ἀκριβῶς τὰς θέσεις, ὥστε ἔβλεπέ τις, ὅτι δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐπιπέσουν ἔξαφνα ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες, καὶ νὰ φέρουν μεγάλην πρὸς τὸν πολέμιόν των βλάβην. Μετὰ τὴν συνέντευξιν δὲ ταύτην προσεκλήθη ἐκεῖ καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς τῆς θέσεως τῆς Μαλάξης Σήφακας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔγινεν ἀκριβὴς ἔκθεσις τοῦ πράγματος· ἀφοῦ δὲ καὶ αὐτὸς ἐξέτασε τὸν Πέτρον, καὶ ἔλαβε τὰς ἀναγκαίας περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων πληροφορίας, ἀνέκραξε μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐπιπέσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ νὰ φέρῃ εἰς αὐτὸν μεγίστην βλάβην, ἤρκει μόνον νὰ συγκατετέθετο εἰς τοῦτο καὶ ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ χρειώδη πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ.

Λαβὼν δὲ περὶ πάντων τούτων γνῶσιν καὶ ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος, καὶ πεισθεὶς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων του παρατηρήσεων καὶ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβε, διέταξε καὶ ἐγράφησαν ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἀναγνώστην Παναγιώτου καὶ τὸν Χάλην, διὰ τῶν ὁποίων τοὺς ἐπροσκαλοῦσε νὰ παρευρεθοῦν εἰς Μαλάξαν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν μὲ ὅσους ἐδύναντο νὰ παραλάβουν μαζή των πλειοτέρους στρατιώτας. Καὶ πραγματικῶς τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἔφθασεν ὁ Χάλης μὲ διακοσίους περίπου στρατιώτας, καὶ ἐκοινοποιήθη καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ σχέδιον· μὲ τοιοῦτον δὲ ἐνθουσιασμὸν τὸ παρεδέχθη, ἀφοῦ μάλιστα

κατώπτευσε καὶ οὗτος ὅλας τὰς θέσεις, ὥστε ἐσυμφώνουν μετὰ τοῦ Σήφακα νὰ τὸ ἐνεργήσουν τὴν ἰδίαν νύκτα, ἐλπίζοντες πάντοτε ὅτι καὶ οἱ Λακκιῶται ἤθελον τοὺς προφθάσει εἰς τὴν μάχην. Ἐνώπιον λοιπὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου ἔγινε τὸ σχέδιον τῆς μάχης, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Σήφακας μὲ τοὺς στρατιώτας του ἤθελεν ὁρμήσει κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ Πασᾶ, ὁ δὲ Χάλης ἤθελε προσβάλει μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ, καὶ ὁ Μανδᾶς μὲ ἀριθμόν τινα στρατιωτῶν ἤθελε καταλάβει τὸ χωρίον Τσουκαλαριὰ, ὅπου εἶχον οἱ Τοῦρκοι τὰς φυλακάς των· ἐσυμφωνήθη προσέτι νὰ ἑτοιμασθοῦν, καὶ νὰ κινήσουν ἀπὸ τὴν Μαλάξαν περὶ τὸ μεσονύκτιον.

Ἀνεχώρησαν λοιπὸν οἱ ὁπλαρχηγοὶ, καὶ καθεὶς ὑπῆγεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του, καὶ ἐκοινοποίησεν εἰς τοὺς στρατιώτας τὸ σχέδιον, διατάξας αὐτοὺς νὰ κοιμηθοῦν ὀλίγον, καὶ νὰ ἐξυπνήσουν περὶ τὴν ἑνδεκάτην, ὥραν διὰ νὰ κινήσουν τὴν δωδεκάτην. Ἀλλ' ὁ κυριεύσας αὐτοὺς γλυκὺς ὕπνος τοῦ Ἰουνίου μόλις τοὺς ἐσυγχώρησε νὰ κινήσουν τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Εἰς στρατόπεδον, ὅπου δὲν ὑπάρχει τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ· διὸ καὶ ὅτε κατέβησαν εἰς τὴν ὑπώρειαν, τὸ λυκαυγὲς εἶχε προχωρήσει, καὶ ἡ ἡμέρα κατελάμβανεν αὐτούς. Ἀλλ' εἶχε προχωρήσει ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης χωρὶς νὰ δειλιάσουν παντάπασι, προτιθέμενοι νὰ φθάσουν εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις των. Ἐνῷ δὲ αὐτοὶ ἐπροχώρουν οὕτως, εἶχε φθάσει καὶ ὁ Μανδᾶς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χωρίου τῶν Τσουκαλαριῶν, ὁπόθεν ἔμελλε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ χωρίον· διὰ νὰ προφθάσῃ δὲ καὶ αὐτὸς ταχύτερον εἰς τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ, ἀνέβη ἕνα τοῖχον κτισμένον ἀπὸ ξηρὰς πέτρας, ὅστις κρημνισθεὶς ἐπροξένησε κρότον μέγαν, ὥστε ὁ κρότος οὗτος ἐξύπνησε τοὺς ἐκεῖ φύλακας. Ἰδόντες δὲ οὗτοι τοὺς Ἕλληνας ἐφορμῶντας, ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν, καὶ πρὶν φθάσῃ ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις, οἱ ἐχθροὶ εἶχον ἐξυπνήσει, καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν σκηνῶν των, ἡτοιμάζοντο εἰς μάχην. Πλησιάζων δὲ ὁ Σήφακας εἰς τὰς

σκηνὰς καὶ ἀκούων, ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους τοὺς πυροβολισμοὺς, βλέπων δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν εἰς κίνησιν, ἐσταμάτησε μετὰ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἀφοῦ ἐπυροβόλησεν ἅπαξ καὶ δὶς κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπὶ τῶν σκηνῶν των ἀπεσύρετο, ἀποκρούων τοὺς ἐπάνω του ἐρχομένους ἐχθροὺς, ἑωσοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν ὑπώρειαν τῆς Μαλάξης, ὅπου ἠμπόρει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του· ἐκεῖ ἔφθασαν καὶ οἱ ἄλλοι καὶ ἐτοποθετήθησαν, καὶ ἐκεῖθεν ἤρχισαν πλέον νὰ μάχωνται καὶ τὰ δύω μέρη πεισματωδῶς· καὶ πότε μὲν οἱ Τοῦρκοι, καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἔφθασαν καὶ οἱ ἐν Κυδωνίᾳ πρὸς βοήθειάν των, ὡρμοῦσαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, πότε δὲ πάλιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ἄλλο μέρος ἠδυνήθη νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν πολέμιόν του. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀμφιῤῥεπῆ κατάστασιν εὑρίσκοντο καὶ τὰ δύω στρατόπεδα, καὶ ἠμπόρει μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ νίκη μᾶλλον ὑπεμειδία εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτε ἔξαφνα ἔφθασεν ὁ Ἀναγνώστης Παναγιώτου μὲ τοὺς Λακκιώτας καὶ ἄλλους, οἵτινες βλέποντες τὴν κατάστασιν τῆς μάχης, χωρὶς ποσῶς ν' ἀναπαυθοῦν ὥρμησαν κατὰ τῶν Τούρκων μὲ τὴν ἀκαταπτόμητον ἀνδρίαν των· ἐκ δὲ τῆς ὁρμῆς ταύτης τῶν Λακκιωτῶν ἐμψυχωθέντες καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ὥρμησαν καὶ αὐτοὶ συγχρόνως, καὶ ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν, καὶ τοὺς κατεδίωκον φονεύοντες ἕως εἰς τὰς σκηνάς των, ὅπου πλέον ἡ πεδιὰς δὲν τοῖς ἐσυγχώρει νὰ προχωρήσουν περαιτέρω.

Ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις ! Ἂν μέρος τῶν στρατιωτῶν δὲν ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν φονευομένων ἐχθρῶν, καὶ ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν, βεβαίως οἱ φονευόμενοι ἐκ τῶν Τούρκων ἤθελον φθάσει εἰς μέγιστον ἀριθμόν. Κατὰ τὰς ὁποίας ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔπειτα ἔλαβον εἰδήσεις Τοῦρκοι ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην ταύτην, καὶ πλειότεροι ἐπληγώθησαν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων δὲ ἐφονεύθησαν δεκαπέντε, καὶ ἐπληγώθησαν ἀρκετοί. Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης, ἀπεφάσισαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὴν Μαλάξαν, ὅπου, ἀφοῦ παν-

δήμως ἐδοξολόγησαν τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην των, προϊσταμένου τοῦ Γ. Ἐπάρχου, ἐκοιμήθησαν καὶ ἀναπαύθησαν.

Ἀλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες ἐξεκινοῦσαν τὸ μεσονύκτιον ἀπὸ τὴν Μαλάξαν, καὶ κατελάμβανον τὰς ὁποίας εἶχον σχεδιάσει θέσεις ἐν καιρῷ τῆς νυκτὸς, καὶ τὸ σχέδιόν των ἤθελεν ἐκτελεσθῇ ἀκριβῶς, καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν στράτευμα τότε κατὰ μέγα μέρος ἤθελεν ἐξολοθρευθῇ· καὶ ἡ Κρήτη ἔκτοτε ἤθελεν ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ πολλὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ἀκολούθως ὑπέφερεν ἐκ τοῦ στρατεύματος τούτου καὶ ἄλλων, ἅτινα κατόπιν ἔφθασαν εἰς Κρήτην. Ἀλλ' ἀπὸ στρατὸν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, ἢ μᾶλλον ἀπὸ ἄτακτον στρατὸν, τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ περιμένῃ, καὶ ἂν ἀπὸ Λέοντας ἤθελε σύγκεισθαι οὗτος.

Ἡ ῥηθεῖσα μολοντοῦτο νίκη ἔκαμε τοὺς Ἕλληνας νὰ περιφρονήσωσιν ὅλως διόλου τοὺς νέους ἐχθροὺς, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνώχλουν πάλιν ἀδιακόπως δι' ἐνεδρῶν συχνῶν καὶ ἀκροβολισμῶν· ὁ δὲ Ἀλβανὸς ἐσκηνωμένος εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ἐπέμενεν, ἀπορῶν τί νὰ πράξῃ ἐφεξῆς.

Ὅ,τι δὲ ὁ μακαρίτης Βότσαρης ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας εἰς τὴν Ῥούμελην, τοῦτ' αὐτὸ εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸ ἑνὸς ἔτους νὰ κατορθώσῃ εἰς Κρήτην καὶ ὁ Σήφακας μετὰ τοῦ Ἰ. Χάλη ἐναντίον τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν πασᾶ, καὶ μᾶλλον ἐντελέστερα. Διότι οὗτοι τοὐλάχιστον ἐσώθησαν τότε τοῦ κινδύνου· καὶ ἂν βεβαίως ἡ Κρήτη δὲν ἦτο νῆσος, δὲν ἦτο παράδοξον καὶ ὁ Χασὰν Πασᾶς νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὡς καὶ ὁ Σκόδρας· οἱ δύο ὅμως οὗτοι ὁπλαρχηγοὶ δὲν ἔτυχον ὑμνῳδῶν, ὡς δὲν ἐξυμνήθησαν οὐδὲ τόσαι ἄλλαι ἡρωϊκαὶ τῶν Κρητῶν πράξεις· διότι οὗτοι ἐφρόντιζον πῶς νὰ πράξωσιν ἔργα, προσπαθοῦντες τοιουτοτρόπως νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν πατρίδα των, ἂν καὶ δυστυχῶς ἀπέτυχον κατ' ἀπόφασιν τῶν ἰσχυρῶν.

Ἐν τούτοις δὲ, ἀφοῦ κατεπλακώθη ὅλη σχεδὸν ἡ πεδιὰς τῆς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Δαμινὸς, ὁ Ταμπαρὲς καὶ ὁ Πριυόλης μετὰ τριάκοντα ἄλλων Ἀκρωτηριανῶν πε-

ρίπου, ἀφειδήσαντες παντὸς κινδύνου, διέβησαν ἐν νυκτὶ λεληθότως ἐκ τῆς Μαλάξης εἰς τὸ Ἀκρωτήριον, καὶ κατέκαυσαν τὰ εἰς αὐτὸ διάφορα ὀχυρὰ οἰκήματα, καὶ τὸν πύργον εἰς τὰς Στέρνας, τὰ ὁποῖα εὗρον σχεδὸν ἀφύλακτα, διὰ νὰ μὴν ἔχωσιν ἑπομένως καταφύγια οἱ ἐχθροὶ ἐνταῦθα· ἐφόνευσαν οὗτοι τότε σποράδην καὶ δέκα ἕως δώδεκα Τούρκους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπίστευον εἰς τοιαύτην περίστασιν, ὅτι ἦτον εὔκολον νὰ ἔλθωσι κατ' αὐτῶν πολέμιοι· ἀλλὰ πῶς διεσώθησαν οὗτοι ἔπειτα;

Οἱ Τοῦρκοι κατέβαλαν βεβαίως τότε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, καὶ διαφόρους ἔστηναν ἐνέδρας εἰς διάφορα μέρη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσωσι ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου ἀβλαβεῖς· διὸ καὶ οἱ λοιποὶ συναγωνισταί των ἐντεῦθεν ἤρχισαν ν' ἀπελπίζωνται διὰ τὴν σωτηρίαν τόσων ἀνδρείων πολεμιστῶν. Κατας ενοχωρημένοι λοιπὸν οὕτως, ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσιν ἀπὸ τὸ μέσον σχεδὸν τῶν ἐχθρῶν φανερά· ὅθεν καὶ πρωΐαν τινὰ ὑποκριθέντες ὅτι ἦσαν Τουρκικὸν ἀπόσπασμα, ὥδευον πλησίον τοῦ φρουρίου ὑπὸ τὴν βολὴν τῶν κανονίων τὴν εἰς Ἅγιον Λουκᾶν ἄγουσαν ὁδὸν, ὁπόθεν ἐπίςευον οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶσι, καὶ ἐκεῖθεν διελθόντες δρομαῖοι τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα, ἔφθασαν εἰς Κεραμεῖα, ἐξαπατήσαντες οὕτω τοὺς ἐχθρούς.

Ἀφοῦ ὅμως οἱ Ἕλληνες μὲ τόσην μόνον δύναμιν κατώρθωσαν νὰ νικήσωσιν, ὡς εἴπομεν, κατὰ πρῶτον τὸν Αἰγύπτιον στρατὸν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐμπειροπολέμους Ἀλβανοὺς, ἐνόμισαν κατάλληλον νὰ κάμωσι καὶ ἄλλην μάχην συστηματικὴν κατ' αὐτῶν· ὅθεν καὶ προσεκάλεσεν ὁ Γ. Ἔπαρχος παρευθὺς τὸν Α. Πρωτοπαπαδάκην μὲ ὅλους τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανοὺς, καὶ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Β. Χάλην μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς Κυδωνιάτας. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν οὗτοι εἰς Μαλάξαν, ὁμοῦ καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Σήφακα, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπέκειντο καὶ οἱ Ἀκρωτηριανοί· τούτων δὲ ὅλων ὁ ἀριθμὸς ἔφθανεν ὡς δύο χιλιάδας περίπου.

Ταυτοχρόνως ὅμως προπαρεσκευάζετο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων Χασὰν πασᾶς μὲ ὅλον του τὸν στρατὸν διὰ μάχην ἀποφασιστικήν· καὶ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπροσεκάλει οὗτος καὶ τοὺς Χανιώτας Τούρκους νὰ ἐξέλθωσι· μετέφερε δὲ συγχρόνως καὶ ἐκ τοῦ Σελίνου καὶ Κισάμου τὸν Καούρην μὲ πολλοὺς μαχίμους ἄνδρας τῶν μερῶν ἐκείνων· καὶ μὲ τόσον στρατὸν ἐκ δώδεκα χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας, καὶ νὰ ἐπιμείνῃ ἕως ὅτου γείνῃ κύριος τῆς Μαλάξης, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει λίαν ἀναγκαῖον νὰ καταλάβῃ ὡς ὀχυρὰν διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματά του.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένων ἀμφοτέρων, ἡ μάχη ἐπροκαλέσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπὸ τὸ πρωῒ τῆς 12. ἢ 13. τοῦ μηνὸς ἐλθόντες τινὲς ἐπυροβόλησαν τοὺς Τούρκους, τοὺς κατέχοντας ὀχυρώματά τινα περὶ τὰ Τσουκαλαρζά· ἐξελθόντες δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε, ἀντέκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἐπιτεθέντας· ἡ δ' ἄμυνα ἐπροχώρει τότε πεισματωδεστάτη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, καί τοι ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς, ἀντεῖχον μὲ καρτερίαν, ὡς κατέχοντες καὶ τὰ καταλληλότερα πρὸς πόλεμον μέρη· πολλάκις δὲ μάλιστα ἐπεχείρησαν οὗτοι καὶ εὐτυχεῖς ἐφόδους, εἰς τὰς ὁποίας ἐπροξένουν φθορὰν εἰς τοὺς ἰσχυρῶς ἀνθισταμένους Τούρκους μολονότι καὶ ἀξιωματικοὶ Τοῦρκοι ἱστάμενοι ὄπισθεν ξιφήρεις ἐτιμώρουν τοὺς ὀπισθοποροῦντας στρατιώτας των, ἐξετοπίσθησαν ὅμως ὑπὸ τῆς βίας καὶ τῆς ὁρμῆς τῶν Ἑλλήνων οἱ Τοῦρκοι, καταλιπόντες τὰς θέσεις των, καὶ ὀχυρωθέντες πάλιν περὶ τὰ Τσουκαλαρζά. Τὰ δὲ εὑρισκόμενα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας πολεμικὰ πλοῖα τῆς Αἰγύπτου πλησιάσαντα παρὰ τῇ γῇ, ἐσφενδόνιζον ἀκαταπαύστως τὰς σφαίρας των, διὰ νὰ φοβίζωσιν οὕτω τοὺς ἐφορμῶντας Ἕλληνας.

Εἰς τοιαύτην ὅμως κατάστασιν περὶ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπρόφθασεν ἐκ Χανίων ἄλλη ἐπικουρία ἐκ 500—600 περίπου ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει ὁ ἐμπειροπόλεμος Καούρης, καὶ ἐπρόσθεσε νέον θάρρος εἰς τοὺς Τούρκους· ἐξορμήσαντες δὲ ἁπαξάπαντες ἀκούραστοι τότε

πρὸς κεκμηκότας, ἔτρεψαν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὀπίσω. Ἐπεριωρίσθησαν λοιπὸν μετὰ πολλὰς ἀντικρούσεις τότε οἱ Ἕλληνες εἰς μόνας τὰς θέσεις τῆς κάτω Μαλάξης, ὁπόθεν ἐμάχοντο πάλιν καρτερικῶς μὲ φθοράν των. Ἔπεσαν δὲ τότε μεταξὺ 40 περίπου ἄλλων καὶ ὁ Κωνςαντῖνος Πατεράκης καὶ Μανώλης Ἀλιβάνιςος· ὁ μὲν πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Μαλαξιανῶν, ὁ δὲ τῶν Πεμονιανῶν, γενναῖοι ἄνδρες, καρτερικοὶ καὶ φιλοπόλεμοι· σὺν τούτοις δ' ἔπεσε καὶ ὁ Γεώργιος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ἄγων τὸ τριακοςὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος, ῥωμαλέος ὡς ὁ Σήφακας, μαχητὴς ἄριστος καὶ ἀνὴρ ἀγαθός· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 200, διότι οὗτοι κατεῖχον καὶ τὰς ἐπισφαλεστέρας θέσεις.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ ὀλίγοι, κατέχοντες ὅμως ἐπικαίρους θέσεις, δὲν ἤθελον ὑποχωρήσει, ἂν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἤρχιζον ἐκ τῆς πρωΐας νὰ λειποτακτῶσιν οἱ στρατιῶται τοῦ Πρωτοπαπαδάκη· ἡ δὲ λειποταξία, εἰς ἄτακτον μάλιστα στρατὸν, εἶναι τὸ ἐπικινδυνωδέστερον· διότι ἅμα ἴδωσί τινας λειποτάκτας, ὡς ἐκ συνθήματος, ὁ εἷς παρακολουθῶν τὸν ἄλλον φεύγουσι, καὶ οὕτως ἐξασθενεῖ καὶ ὁ ἰσχυρότερος ἐνίοτε στρατός· ἐπέμενον μολοντοῦτο ἐγκαρτεροῦντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους πολλούς.

Ὁ δὲ Σήφακας, περιωρισμένος καὶ αὐτὸς τότε μὲ πολλοὺς κατὰ τὴν θέσιν Ποῦνταν, ἀντεπάλαιε κωλύων μὲ καρτερίαν τὴν πρόοδον τῶν ἐχθρῶν, ἔνθα καὶ ἐκινδύνευσε πολλάκις· ὅτε δὲ εἶδε πίπτοντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν προσφιλῆ ἀδελφὸν Γεώργιον, ἁρπάσας λίθους χειροπληθεῖς ἔῤῥιπτε κατὰ τῶν ἐχθρῶν, παροτρύνων συνάμα διὰ τῆς βροντώδους φωνῆς του καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μαχητὰς νὰ ὁρμῶσι κατ'αὐτῶν. Καὶ οὕτως, αὐτὸς μὲν ἠδυνήθη ν'ἁρπάσῃ τότε τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ του, οἱ δὲ λοιποὶ δύο ἢ τρεῖς πεσόντας νεκρούς.

Διήρκεσε δὲ τοιαύτη πεισματώδης πάλη μέχρι σχεδὸν βαθείας νυκτὸς, ὁπότε ἀπεσύρθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Μαλάξαν, ἀφήσαντες τὰς θέσεις των· ἐνταῦθα δὲ συνελ-

θόντες εἰς συμβούλιον οἱ ὁπλαρχηγοὶ, ἐσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης ἐπρότεινε ν' ἀναχωρήσωσι, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὔτε τροφὰς εἶχον, οὔτε πολεμεφόδια· ὁ Χάλης ὅμως μετὰ τοῦ Σήφακα ἐπέμενον νὰ διακαρτερήσωσιν εἰς Μαλάξαν, ὑποσχόμενοι ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἠδύναντο νὰ φέρουν ἀπὸ τὰ Κεραμεῖα πολεμεφόδια, μὲ τὰ ὁποῖα καθὼς καὶ μὲ τὰ ὑπάρχοντα νὰ διατηρηθῶσιν ἐκεῖ, ἕως νὰ οἰκονομήσωσι περισσότερα. Εἰς ταῦτα δ' ἐσυμφώνει καὶ ὁ Ἀφεντούλης· δυστυχῶς ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, διότι εἶχον λειποτακτήσει καὶ οἱ πλειότεροι αὐτοῦ ςρατιῶται, ὡς προτείνοντος τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ οὕτως ἀπεσύρθησαν περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὸ χωρίον Κάμπους· οἱ δὲ Τοῦρκοι διανυκτερεύοντες εἰς τὰς θέσεις των, ἐπερίμενον νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἐπιοῦσαν τὸν πόλεμον, ἐπιμένοντες διὰ πάσης θυσίας νὰ γίνωσι κύριοι τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τὴν πρωΐαν ὅμως μὴ ἰδόντες Ἕλληνας ἔμπροσθέν των, κατέλαβον αὐτὴν ἀμαχητὶ, καὶ ἐγκατέστησαν φρουρὰν δυνατὴν, καὶ φρούραρχον τὸν χιλίαρχον τότε Μουσταφᾶν· ἀσφαλισθεὶς δὲ οὕτως ἐντεῦθεν ὁ Χασὰν πασᾶς, μετέφερε τοὺς λοιποὺς στρατιώτας εἰς Κλαδισσὸν, ἔνθα ἐσκήνωσε καὶ αὐτός.

Μετὰ δέκα δὲ ἢ δώδεκα ἡμέρας, ἀφοῦ κατέπλευσεν ὁ στόλος, ἀνεφάνησαν ἕως δεκαπέντε πλοῖα τῶν Σπετσῶν ἔμπροσθεν τῆς Σούδας· προσέβαλον δὲ ταῦτα μάλιστα καὶ δύο πλοῖα τοῦ στόλου, εὑρεθέντα ἐκτὸς τοῦ λιμένος, καὶ ἐπέφερον ζημίαν εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν. Μετὰ ἑπτὰ ὅμως ἢ ὀκτὼ ἡμέρας ἔγειναν πάλιν ἄφαντα ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης τὰ Σπετσωτικὰ πλοῖα· διότι δὲν εἶχον φανῆ Ὑδραϊκὰ, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγετο, ἐπερίμεναν.

Ἂν ὅμως ὄχι μόνον τόσα πλοῖα, ἀλλ' ἀξιόμαχός τις μοῖρα Ἑλληνικὴ ἤθελε προλάβει μακρὰν τῶν λιμένων τῆς Κρήτης τὸν Αἰγύπτιον ἐκεῖνον στόλον, ἦτο δυνατὸν ὄχι μόνον νὰ ἐμποδίσῃ τὰ πλεῖστα μεταγωγὰ ἐκ τῶν ξένων πλοίων, νὰ κατεξολοθρεύσῃ δὲ καὶ τοὺς δι' αὐτῶν μετακομιζομένους Αἰγυπτίους καὶ Ἀλβανοὺς, καὶ νὰ κυριεύσῃ

σημαντικὰς πολεμικὰς ἀποσκευὰς, τὰς ὁποίας μετέφερον, ἀλλ' ἦτο πιθανὸν νὰ καύσωσι καί τινα τῶν πολεμικῶν τοῦ Σατράπου πλοίων, ὡς ἔπραξαν πολλάκις καὶ εἰς ἄλλα μέρη παρόμοια ἀνδραγαθήματα οἱ θαμάσιοι Ἕλληνες ναυτικοὶ, καὶ τότε ἐσώζετο ὄχι μόνον ἡ Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, εἰς ὃν ὑπέπεσεν ἔπειτα· διότι δυσκόλως ἤθελεν ἀποφασίσει ὁ Μεχμεταλῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἐκστρατείαν, ἀποτυγχάνοντος τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, ἐπιχειρήσας καὶ ἄλλας δύο ἐφεξῆς ἀποβάσεις ἀνενόχλητος ὅλως διόλου εἰς τὴν Κρήτην, κατώρθωσε μὲ τὰς ὑπερτερούσας του δυνάμεις ν' ἀποκάμωσι κατ' ὀλίγον οἱ ἐπαναστάται Κρῆτες, καὶ ἐπομένως κατέστησε τότε ἀσφαλὲς ὁρμητήριον τὴν Κρήτην, ὁπόθεν εὐκόλως ἔβλαπτεν ἐφεξῆς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἠπείλησε τὴν γενικὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν καὶ ἤθελε κατορθώσει τὸν σκοπόν του, ἂν αἱ κραταιαὶ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἐπρόφθανον νὰ τὴν σώσωσιν.

Ἀφίνοντες ἤδη πρὸς καιρὸν τὸν Χασὰν πασᾶν περὶ τὸν Κλαδισσὸν, μεταβαίνομεν εἰς τὰ κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη γινόμενα.

Διαβαίνοντος τοῦ εἰρημένου στόλου ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου, συνηντήθησαν ἐν αὐτῷ οἱ δύο πασάδες ὁ Σερίφης καὶ ὁ Χασὰν, οἵτινες καὶ ἐσυμφώνησαν, ὡς ἐλέγετο, νὰ κινηθῶσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου μέρους ταὐτοχρόνως ἀμφότεροι, διὰ νὰ καταβάλωσι βιαιότερον τοὺς ἐπαναστατήσαντας· ὅθεν καὶ ἀπεβιβάσθησαν διὰ τὸν Σερίφην ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ὡς δύναμις ἐκτελεστικὴ καὶ πεντακόσιοι περίπου ἐκλεκτοὶ Ἀλβανοί. Ἄλλως ὅμως ἀπέβη τὸ πρᾶγμα· διότι ὁ μὲν Αἰγύπτιος πασᾶς εὗρεν ἀντιπάλους ἰσχυροὺς εἰς τὰ δυτικὰ μέρη, ἔνθα ἀπεβιβάσθη, ὁ δὲ τοῦ Ἡρακλείου Σερίφης στρατοπεδεύσας παρευθὺς εἰς Ἅγιον Μύρωνα, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐτάχυνε μὲ τὸ κίνημά του νὰ ἐγερθῶσιν εἰς τὰ ὅπλα τῶν μερῶν ἐκείνων οἱ λαοί.

Τότε δὲ ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ ἡ Διοίκησις τῆς Κρή-

της ἐνόμισαν κατάλληλον τὴν περίστασιν· διὸ καὶ ἔσπευσαν νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς περὶ τὸ Τυμπάκιον ἐστρατοπεδευμένους δισχιλίους περίπου Τούρκους, τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρχηγοὶ ὁ Ἀγριολίδης καὶ ὁ Μουσταφᾶς Καψάλης· προετοιμασθέντες λοιπὸν περὶ τὸν Πλάτανον, χωρίον τοῦ Ἀμαρίου, οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Σφακιανοὶ, οἱ περὶ τὸν Σουδερὸν Λαμπαῖοι, οἱ μετὰ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη Ῥεθύμνιοι, οἱ Ἀμαριῶται καὶ ὅσοι ἠκολούθουν τότε ἔνοπλοι τὸν Κουρμούλην καὶ Ζερβουδάκην ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἐπετέθησαν κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐναντίον τῶν εἰρημένων Τούρκων. Ἂν καὶ ἡ πεδινὴ θέσις τοῦ Τυμπακίου ἦτο βοηθητικὴ μᾶλλον πρὸς τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους συνώδευε τότε καὶ μικρὸν ἱππικὸν, οἱ Ἕλληνες μολοντοῦτο ἐνεκαρτέρησαν διαφιλονεικήσαντες εὐστόχως περὶ τῆς νίκης, ἀλλ᾽ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, καὶ κατέλαβον τότε τὸ ὀρεινὸν χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Κλῆμα λεγόμενον· ἔπεσον δὲ εἰς τὴν μάχην ἐκείνην ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἕως δεκαπέντε.

Ἐπανέλαβον δ᾽ ὅμως οἱ Ἕλληνες μετὰ 5 ἢ 6 ἡμέρας εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τὴν κατὰ τῶν πολεμίων προσβολὴν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν καὶ τότε ἄλλο, ἢ νὰ ζωγρήσωσι μόνον δύο ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέλυσαν τὴν ἐπιοῦσαν. Βλέποντες ὅμως οἱ Τοῦρκοι, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχθρῶν των ὁλονὲν ηὔξανεν, ἐζήτησαν διὰ τῶν ἀρχηγῶν των ὀλιγοήμερον ἀνακωχὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Καυρμούλης ἔπεισε τοὺς συναρχηγούς του Ἕλληνας νὰ δεχθῶσιν· ἤλπιζον δὲ οἱ ἐναντίοι ἐκ ταύτης, ὅτι ἴσως ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐπρόφθανεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἄλλη τις βοήθεια, καὶ προσέτι ὅτι ἤθελον δυνηθῇ νὰ μεταφέρωσιν ἡσύχως εἰς Ἡράκλειον τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκιακά των.

Ἐν τούτοις ὅμως ὠφεληθεὶς ἐκ ταύτης ὁ Καυρμούλης ἤρχισε παρευθὺς νὰ καταλαμβάνῃ τὰ ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἴδης ὀρεινὰ χωρία, οἷον τὰ Βόῤῥιζα, τὸν Ζαρὸν, τὴν Γρηγορζὰν καὶ Γέργερην μέχρι τῆς θέσεως Κουζοῦνι ἀπέ

ναντι τῶν Ἀσίτων, χωρίου τῆς Κνωσσοῦ, καὶ ὥπλιζε ταχέως ὅλους τοὺς κατοίκους· ἐξαπέστειλε δὲ ταὐτοχρόνως καὶ τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην, τὸν Δημήτριον Κουτρικᾶν, τὸν Ἰωάννην Χοῦλον, καὶ ἄλλους τοιούτους, οἵτινες ὥπλιζον καὶ αὐτοὶ, καὶ ἐξήγειρον κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς Καπετανιανοὺς, καὶ ἄλλους κατοίκους τῶν πρὸς τὴν παραλίαν κειμένων ὀρεινῶν χωρίων.

Εὑρέθησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε αἴφνης κατὰ τὸ πεδίον ἐν τῷ μέσῳ περικυκλούντων πολεμίων· ὅθεν καὶ ἠναγκάζοντο κατ' ὀλίγον ν' ἀναχωρῶσι κατ' ἀποσπάσματα· ἐπελθόντες ὅμως τότε ἰσχυρότεροι οἱ Ἕλληνες, τοὺς προσέβαλον ἀναχωροῦντας ἐκ τοῦ Τυμπακίου, καὶ νικήσαντες αὐτοὺς, τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ χωρίου Ἁγίας Βαρβάρας, ὅπου ἠδυνήθησαν νὰ σταθῶσιν ὀχυρωθέντες· ἐφονεύθησαν δὲ εἰς ταύτην τὴν μάχην ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν, ὅτε ἠρίστευσεν ὁ Κουτρικᾶς, φονεύσας, ὡς ἐλέγετο, ἐννέα ἐκ τῶν πολεμίων. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν μόνον τρεῖς, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἴκοσιν· ἔγειναν ὅμως οὗτοι κύριοι πολλῶν πολυτίμων ὅπλων, ζώων καὶ ὅλων τῶν ἐχθρικῶν πολεμεφοδίων, τὰ ὁποῖα οἱ Τοῦρκοι ἀφῆκαν εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἔμεινε λοιπὸν ἤδη καὶ ἡ εὐρεῖα ἐπαρχία τῆς Γορτύνης εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· ἐξεκενώθη ὅμως σύμπασα ἡ ὀργὴ τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων κατ' αὐτῆς· διότι καὶ τὸ πεδινὸν τῆς χώρας ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς πλειοτέραν εὐκολίαν, ὥστε διὰ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν κατερήμοναν τὸν τόπον, καὶ κατεξολόθρευον τοὺς κατοίκους· ὁ δὲ Κουρμούλης ἔσπευδε ν' ἀπομακρύνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ δεινὰ ἀπὸ τὸν τόπον ἐκεῖνον, καταστήσας παρευθὺς οὗτος διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τοὺς ἀξιωτέρους εἰς κατάλληλα χωρία καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτά· οἷον τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην εἰς Καπετανιανὰ, τὸν Ι. Χοῦλον εἰς Πομπηΐαν, τὸν Δ. Κουτρικᾶν εἰς Κουσὲν, τὸν Ἀποστόλην Ψωμαδάκην εἰς Τυμπάκιον, τὸν Στυλιανὸν Χατζηδάκην εἰς Βοῤῥίζια, τὸν Ἰωάννην Χελιδόνην εἰς Γρηγοριὰν, τὸν Γεώργιον Χαλκιᾶν ἀλλοῦ, καὶ ἄλλους τοιούτους ἄνδρας

φιλοπολέμους καὶ ἐπιῤῥοὴν ἔχοντας, οἵτινες προθύμως συνέδραμον πάντοτε τὸν Κουρμούλην, ὅστις καὶ συνέλαβε παρευθὺς τὴν ἰδέαν νὰ συστήσῃ μικρὸν ἱππικὸν, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον και κατέστησε κατά τι ἀξιόμαχον· ὅθεν καὶ δι' ὅλων τούτων ὑπερασπίζων κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν τόπον του, καθίστατο ὁσημέραι ἐπίφοβος εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Καὶ ὁ Σερὶφ πασᾶς δ' αὐτὸς κατέγεινε πῶς νὰ ἐξασθενίσῃ τὰ ὅπλα ἐν Γορτύνῃ· διὸ ὄχι μόνον μὲ καθημερινὰς ἐπιδρομὰς, ὡς εἴδομεν, κατεθορύβει τοὺς ἐνόπλους ἐκεῖ, ἀλλ' ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιπέσῃ καὶ βαρύτερος· ἐστοχάσθη δὲ πρὸ παντὸς νὰ καταστρέψῃ τοὺς εὐτόλμους Ἀνωγιανοὺς, οἵτινες κατεσταίνοντο ὀχληροὶ μετὰ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ Κνωσσίων διὰ τὰς συνεχεῖς ἐνέδρας των ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κνωσσοῦ.

Περὶ ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Ἰουλίου δισχίλιοι περίπου Τοῦρκοι, ἀνελθόντες ἐπὶ τῆς Ἴδης, κατερήμωσαν διὰ τοῦ πυρὸς ὅλον τὸ χωρίον τῶν Ἀνωγιανῶν· ἐλεηλάτησαν δὲ καὶ ὅ,τι ἠδυνήθησαν αἴφνης νὰ προκαταλάβωσιν ἐκεῖ, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ἕως δέκα ἐκ τῶν ἀπολέμων Ἀνωγιανῶν· οἱ δὲ λοιποὶ φθάσαντες διεσώθησαν εἰς τὰς μᾶλλον δυσβάτους τῆς Ἴδης θέσεις. Ἀφοῦ ὅμως διέμειναν ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ἓξ ἢ ἑπτὰ ἡμέρας, καθ' ἃς ἐπροσκάλουν δι' ἀπειλῶν ἐνταὐτῷ καὶ ὑποσχέσεων τοὺς Ἀνωγιανοὺς νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ οὐδεὶς ἐπαρουσιάζετο, κατέβησαν ἐντεῦθεν εἰς Ἁγίαν Βαρβάραν κατὰ τὴν Γορτύνην, ὁπόθεν μάχαι σφοδραὶ καὶ ἀκροβολισμοὶ ἐλάμβανον χώραν συνεχῶς μὲ τοὺς περὶ τὸν Ῥοῦσον, τὸν Σουδερὸν, καὶ τὸν Κουρμούλην.

Στενοχωρημένοι δ' ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν βαρεῖαν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων εἰς τὰ εἰρημένα μέρη, ἐνόμισαν ἁρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ κάμωσιν ἀντιπερισπασμὸν ἀπὸ τὴν Κνωσσὸν εἰς αὐτοὺς, ἢ μᾶλλον ἐστοχάσθησαν ὡς πολὺ σπουδαῖον νὰ προσβάλωσι τοὺς εἰς Ἀνώγια ἀνελθόντας Τούρκους, καὶ οὕτω ν' ἀπαλλάξωσι τοῦ κινδύνου οὐ μόνον τοὺς μαχίμους Ἀνωγιανοὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ διασκορπίσωσι τοὺς Τούρκους ἀπὸ θέσιν, ἥτις κατεχομένη

ὑπ' ἐχθρῶν ἐπηρέαζε καὶ τοὺς κατὰ τὸν Αὐλοπόταμον καὶ τοὺς κατὰ τὴν Γορτύνην πολεμιστάς· ὅθεν καὶ συνηθροίσθησαν ταχέως εἰς Γωνιὰς, χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου, οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην Σφακιανοὶ ἐκ τῶν Κομητζιανῶν μάλιστα καὶ Μουρζωτῶν, μέρος Ῥεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν μετὰ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη, οἱ Αὐλοποταμῖται καὶ Κνώσσιοι ὅλοι, καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ζερβὸν ἐπικουρικόν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταβῇ ἀπὸ Ἀνώγια, ἐκίνησαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸν ὀρεινὸν Κρουσσῶνα, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, διὰ νὰ προσβάλωσι τὸν εἰς Ἅγιον Μύρωνα εὑρισκόμενον Σερὶφ πασᾶν.

Τὴν 18. λοιπὸν τοῦ μηνὸς καταβάντες λίαν πρωῒ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κνωσσοῦ ὀγδοήκοντα περίπου, ἐξ ὧν ἦσαν οἱ πλειότεροι Ἀνωγιανοὶ, συνήθροισαν ὑπ' αὐτὰς σχεδὸν τὰς ὄψεις τοῦ πασᾶ πολλότατα ζῶα, τὰ ὁποῖα ἤλαυνον μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Κρουσσῶνα. Ἅμα δ' εἶδε τούτους ὁ Σερίφης διέταξε τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀλβανοὺς νὰ ἐπιτεθῶσιν· ὅθεν καὶ τριακόσιοι ἑβδομήκοντα τοιοῦτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν δεκαπέντε μόνον Κρῆτες, ἐξ ὧν ἦτο καὶ ὁ Κνώσσιος Ἕλλην Μακρυμπογιατσῆς, ἐπελθόντες κατεδίωξαν μὲ πολλὴν ὁρμὴν τοὺς ἐλεύνοντας τὰ ζῶα, μέχρι τοῦ Κρουσσῶνος, φονεύσαντες καὶ δύο ἐξ ἐκείνων.

Τοιαύτη ὅμως ἄλογος τόλμη ἔφερε τοὺς Τούρκους εἰς δεινὴν παγίδα· διότι οἱ Ἕλληνες κατέχοντες ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων ὀχυρὰς θέσεις περὶ τὸν Κρουσσῶνα, τάχιστα περιεκύκλωσαν τοὺς καταδιώκοντας, καὶ τοὺς ἐκτύπουν αἴφνης πολλαχόθεν· ὅθεν μάχη πεισματώδης συνήφθη τότε ἐνταῦθα· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀντεπάλαιον μετ' ἐπιμονῆς, ὡς βλέποντες ἐπικείμενον τὸν κίνδυνον, καὶ ὅτι ἀπεκλείοντο ἤδη πανταχόθεν· διὸ καὶ ἐξώρμων μᾶλλον καρτερικῶς, φθειρόμενοι οἱ πλειότοροι. Μετὰ πολλὰ δὲ τοιαῦτα εἶχον τέλος προσφύγει, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς, εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, ἔνθα τελευταῖον ἀπεμάχοντο, καὶ τὴν ὁποίαν περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Ἕλληνες. Πολλοὶ δὲ ἐκ τούτων, ἐξ αὐτῶν μάλιστα τῶν Κρουσσουνιωτῶν, ἀναβάντες ἐπ' αὐτῆς ἤνοιξαν ἐπὶ τοῦ θόλου

ὀπὰς, διὰ τῶν ὁποίων ῥίψαντες διάφορα ῥουχικὰ βουτημένα ἐν ἐλαίῳ, καὶ ἄλλας καυστικὰς ὕλας, ἐστενοχώρησαν δεινῶς τοὺς ἐκεῖσε καταφυγόντας· ὅθεν ἄλλοι μὲν τούτων ἐξορμῶντες ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πυρὸς ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν πέριξ ἱσταμένων, ἄλλοι δ' ἀπεπνίγοντο ἔνδον ἐλεεινῶς· δύο δὲ τέλος ἐξ ὅλων τούτων διεσώθησαν, ὧν ὁ μὲν ἦτον ἐκ τῶν Κρητῶν Τούρκων, ὁ δὲ, ὁ προῤῥηθεὶς Μακρυμπογιατζῆς (α), ἀνακατωθέντες μεταξὺ τῶν πτωμάτων· αὐτοὶ δ' οὗτοι διαφυγόντες ἐν νυκτὶ, ἀνήγγειλαν τὰ γινόμενα εἰς τὸν Σερίφην, ὅστις δρομαίως διεσώθη εἰς Ἡράκλειον. Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπέπιπτον τότε εἰς Ἅγιον Μύρωνα κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἤθελον ζωγρήσει βεβαίως καὶ αὐτὸν τὸν Σερίφην, ἀλλὰ παραμελήσαντες τοῦτο, ἐτράπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων, γενόμενοι κύριοι τότε πλείστου χρυσοῦ, τὸν ὁποῖον εὕρισκον εἰς τὰς ζώνας τῶν Ἀλβανῶν, καὶ πολυτίμων ὅπλων· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων περίπου εἰκοσιπέντε.

Ἀφοῦ τέλος ἐξωλοθρεύθησαν οὕτως οἱ Τοῦρκοι εἰς Κρουσσῶνα, καὶ ὁ πασᾶς ὠπισθοπόρησεν, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τὸν Ἅγιον Μύρωνα, δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσι παρὰ νὰ στραφῶσιν ἀπὸ Γορτύνην καὶ οἱ πολεμοῦντες τοὺς Ἕλληνας ἐκεῖ, διότι ἐφοβοῦντο μὴ τοὺς κτυπήσωσιν ὄπισθεν καὶ τοῦ Κρουσσῶνος οἱ νικηταί. Ἀπαλλαχθέντες λοιπὸν οὕτως οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν, τὸν Σουδερὸν καὶ Κουρμούλην, ἐπροχώρησαν ἀπὸ τὰς προτέρας θέσεις των· ὅθεν ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ἴδης οὗτοι, ἐκεῖθεν δὲ οἱ περὶ τὸν Θ. Χοῦρδον Αὐλοποταμῖται, καὶ οἱ ὁπλισθέντες ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην Κνώσσιοι ἐκακοποίουν καθ' ἑκάστην διὰ συνεχῶν μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον κατασταθέντας Τούρκους, ὥστε κατ' ὀλίγον κατώρθωσαν νὰ χαλάσωσι καὶ τὰ ὑδραγωγεῖα, δι' ὧν ἤρχετο τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρούριον· καὶ εἰς τοῦτο συνέπραξαν καὶ οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην ἐπιτυχῶς.

(α) Τοῦτον ἐδολοφόνησαν μετ' ὀλίγον οἱ Τοῦρκοι τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε ὑπηρέτει.

Ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν θαῤῥαλεωτέρους τοὺς Ἕλληνας· ὅθεν καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν νίκην τοῦ Κρουσσῶνος προχωρήσαντες μετὰ πολλῶν εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς, ὁ Νικόλαος Ζερβὸς, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Μανιᾶς Βαλάσης, καὶ Σπῦρός τις Μανιάτης καλούμενος, ἐξήγειρον εἰς τὰ ὅπλα τοὺς λαούς. Ἐπείσθησαν δ' οὗτοι μᾶλλον εἰς τὰς παρακλήσεις πολλῶν, ὅσοι ἐξ ἐκείνων τῶν μερῶν ἢ ἔτυχον ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως νὰ εὑρεθῶσιν ἔνοπλοι, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Κρήτης κάτοικοι, εἴτ' ἐκτὸς αὐτῆς εἴτε καὶ ἐντὸς συμπολεμοῦντες πολλαχοῦ μετ' ἐκείνων, ἢ ἀπεστάτουν κατ' ὀλίγον ἐν τῷ μεταξὺ ὁπλιζόμενοι· ἐλάμβανον λοιπὸν προθύμως καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν· διότι καὶ τὰ δεινά των ἕνεκα τῆς τυραννίας εἶχον κορυφωθῆ, καὶ διότι καὶ ἐκεῖνοι ἦσαν πάντοτε σύμφωνοι, καὶ συνεννοοῦντο συνεχῶς (α), ὡς εἴπομεν, μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἀπητοῦντο ὅμως καὶ ἐνταῦθα ὅπλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐχρειάζοντο πολλὰ, ἀλλ' ἦσαν τότε τόσα εἰς τὴν Κρήτην, διὰ νὰ ὁπλισθῇ ὡς ἦτον ἀναγκαῖον ὁ λαός; ἢ τέλος συνέδραμον ἐν μέρει τὴν μαχομένην Κρήτην καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα τοὐλάχιστον βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ὁμογενεῖς τινες καὶ φιλογενεῖς ἔστελλον κατὰ καιροὺς εἰς Πελοπόννησον; Ὁ ἀγὼν ἦτο κοινὸς, ἐπομένως καὶ ὁ κοινὸς κίνδυνος ἦτον ἔργον φρονήσεως νὰ προλαμβάνεται. Οἱ νεωστὶ ἐπαναστάντες ἔσπευδον νὰ ὁπλίζωνται ἀγοράζοντες ὅπλα καὶ διὰ μεγάλης τιμῆς ἐκ τῶν πρότερον ὁπλισθέντων, τὰ ὁποῖα εἶχον οὗτοι λάφυρα ἀπὸ τοὺς πολεμίους διπλᾶ· ἀλλ' οἱ πλειότεροι πάλιν ἔμεναν ἄοπλοι. Ὅθεν καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην

(α) Ὁ ἐκ τοῦ Λασιτίου Μανώλης Καζάνης ὠκύπους ἀνὴρ καὶ γενναῖος, πολλάκις ἤρχετο ἐν νυκτὶ ὁτὲ μὲν εἰς Σφακιὰ, ὁτὲ δὲ εἰς τὰ περὶ τὴν Ῥέθυμνην, ἔνθα εὑρίσκοντο οἱ ἐπαναστατήσαντες, καὶ συνεννοούμενος μετ' αὐτῶν, ἐπέστρεφεν ἐν νυκτὶ πάλιν εἰς Λασίτιον, ἀναφέρων τὰ γενόμενα εἰς τοὺς συνεπαρχιώτας του. Πολλὰ ἡρωϊκὰ ἔργα ἔπραξεν οὗτος κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως.

ἔπαθον ταχύτερα οἱ λαοὶ οὗτοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀπὸ συχνὰς ἐξολοθρευτικὰς τῶν Τούρκων ἐπιδρομὰς, δι' ὧν ἔσπευδον οὗτοι νὰ μὴν ἀφήσωσι νὰ παγιωθῇ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα· καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτον ἀναγκαιότατον νὰ ἀσφαλίσωσι πρὸ πάντων τὰς ἀδυνάτους οἰκογενείας των καὶ τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα, ἢ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀξιόμεμπτον τῶν Ἑλλήνων ἀπρονοησίαν, τὴν ἐξ ἀπειρίας βεβαίως προελθοῦσαν, εἰς τὸ νὰ μὴ σπεύσουν ν' ἀσφαλίσωσι τὸ ὀρεινότατον καὶ ὀχυρὸν Λασίτι, τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ σχεδὸν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἄλλην τῶν Σφακίων ἐπαρχίαν, διὰ τὸ δύσβατον τῶν πέριξ ὀρέων, καὶ νὰ ὀχυρόνωνται ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς αὐτό.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δὲν ἐβοηθήθη ὑπ' οὐδενός· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι δίκαιον ἐνταῦθα νὰ παρασιωπήσωμεν περιστατικόν τι πρὸς τιμὴν τοῦ μακαρίτου Βιρβακη, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἔτυχε νὰ λάβῃ καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνός της συνδρομήν τινα.

Εἶχε διαφημισθῇ πρὸ πολλοῦ, ὅτι ὁ φιλόπατρις ἐκεῖνος ἀνὴρ, βαθύπλουτος ἐν Ῥωσσίᾳ καταστὰς, συνέδραμεν εἰς ἐπωφελῆ ἔργα ὄχι μόνον τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, τὰ Ψαρὰ, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς λοιποὺς ὁμογενεῖς του. Ἔλαβον λοιπὸν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν καὶ πρόκριτοί τινες τῶν Κυδωνιατῶν τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσι βοήθειάν τινα παρ' ἐκείνου, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηρίξωσι δι' αὐτῆς καὶ ἐκεῖνοι τὸ ἐν τῇ πόλει των Ἑλληνικὸν σχολεῖον, τὸ ὑπὸ τοῦ Χ. Νικολοῦ συστηθὲν, ὡς εἴπομεν, καὶ κλονούμενον τότε να διαλυθῇ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν κατοίκων, εἰς ἣν εἶχον καταντήσει αὐτοὺς τ' ἀφόρητα τῆς τυραννίας βάρη· διὸ καὶ συντάξαντες ἔγγραφα παρακλητικὰ περὶ τὰ τέλη σχεδὸν τοῦ ἔτους 1820. ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κυδωνίας Καλλινίκου, τοῦ Νικολάου Κυδώνη, Νικολάου Ῥενιέρη, Κωνσταντίνου Γερακάκη, Σταυράκη Σουμαρίπα, Γεωργ. Παπαδάκη, Μανώλη Ἠλιάκη, Στεφάνου Βασιλοπουλου καὶ ἄλλων τοιούτων, τὸν παρεκάλουν νὰ τοὺς συνδράμῃ πρὸς τὸν σκοπον

τῆς διατηρήσεως τοῦ σχολείου των· ἀνέλαβε δὲ τὴν φροντίδα ὁ Βασιλόπουλος νὰ φέρῃ ταῦτα πρὸς ἐκεῖνον εἰς Ταϊγάνιον, ἔνθα τότε διέμενεν.

Ἀλλὰ περιπλανώμενος οὗτος τῇδε κἀκεῖσε, εἶχε φθάσει εἰς τὸ ῥηθὲν μέρος, ὅτε εἶχεν ἐκραγῆ ἤδη ἐν Δακίᾳ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ εἶχε κοινολογηθῆ κατόπιν καὶ ἡ γενικὴ τῆς Ἑλλάδος ὅλης. Ἀφοῦ ἔδωκεν ὁ Βασιλόπουλος τὰ ἔγγραφα εἰς τὸν Βαρβάκην, προφορικῶς ἐξήγησεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του δὲν ἦτο διὰ τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξήγησίν του ταύτην ἀπήντησε δυσκολίας τινὰς ἀπὸ μέρος τοῦ Βαρβάκη, εἰπόντος· « Ἔχετε ἀρκετὰ πλούσιον συντοπίτην ἐν Πετρουπόλει τὸν Καλλέργην, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀφείλει νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος του »· ἐπὶ τέλους ὅμως συγκατετέθη οὗτος, ὅστις καὶ ἔδωκε τότε εἰς τὸν Βασιλόπουλον 25 χιλιάδας Ῥωσσικῶν ῥουβλίων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐλθὼν εἰς Μασσαλίαν ἐπρομηθεύθη ἐκεῖ ἐννεακόσια τουφέκια, ἅτινα καὶ ἔφερεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καθ' ὃν χρόνον δηλονότι ἐχρησίμευσαν εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω μικρὰν μὲν, ἀλλ' ἀναγκαίαν παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως, ὅπως ἴδωμεν τί ἔπραττον οἱ νεωστὶ ἐπαναστατήσαντες. Ἀγύμναστοι οὗτοι ἀκόμη δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ καθιστῶσιν ὁδηγούς των ὡς ὁπλαρχηγοὺς τοὺς ἱκανωτέρους, καὶ εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἐξησκημένους. Τοιούτους λ. χ. ἀπέδειξαν οἱ μὲν Χερσονησῖται ἢ Πεδιαδῖται τὸν Γεώργιον Καμπασακάλην καὶ Ζαχαρίαν Ἀποςολάκην· οἱ δὲ Μεραμπελιῶται (α) τὸν Μανώλην Λουτσάκην, Μιχάλην Μαγου-

(α) Μόνον ἡ ὑπὸ ξένον ὄνομα Μιραμπέλου καλουμένη τερπνὴ αὕτη ἐπαρχία, εἰς ἣν ἐμπεριλαμβάνεται ἐκκλησιαστικῶς καὶ ἡ τοῦ Λασιτίου, δὲν ἐτήρησεν ὀνομασίαν τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχαίων πόλεων, ἢ πολιτειῶν, ὡς διετήρησαν τοιαύτας ἐκκλησιαστικῶς αἱ λοιπαὶ τῆς Κρήτης ἐπαρχίαι. Εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπαρχίαν ὑπῆρχον τὸ πάλαι, ὡς εἰκάζεται καὶ ἐκ τῶν σημερινῶν ὀνομασιῶν, ἡ Μίλητος, τανῦν χωρίον μικρὸν Μίλατος

λάκην, καὶ Κωνσταντῖνον Στακάκην· οἱ Λασιτιῶται τὸν Μανώλην Καζάνην καὶ Βασίλειον, πατέρα τοῦ ὕστερον ἀναδειχθέντος Βασιλογεώργη, οἱ Ἀρκάδες τὸν Ἀναγνώστην Συμιακὸν, καὶ οἱ Ἱεραπύτνιοι τὸν Φραγγιὸν Παπαδάκην· οἱ δὲ δύο Στιακοὶ, Ἰωάννης Κοντὸς καὶ Ἰωάννης Μακρῆς ὡς καὶ ὁ Σήφης Τεμιρτσάκης καὶ Θεόδωρος Σπανὸς, ἡγοῦντο τῶν ὁπλιζομένων Στιακῶν· διότι μόνη ἡ ἐπαρχία τῆς Σιτείας δὲν εἶχε τότε ἐπαναστατήσει διὰ τὸ απόκεντρον τῆς θέσεώς της. Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι, ὡς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Κουσκουμπὲ, τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Σουλιώτου καὶ Βουζομάρκου, περιέκλεισαν παρευθὺς εἰς τὸ φρούριον Λατὼ ἢ Σπιναλόγκαν πολλοὺς Τούρκους, καθὼς καὶ ἄλλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, καὶ κατεθορύβουν δι' ἀκαταπαύστων μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν ἐκεῖθεν ἀπ' ἀνατολὰς μὲν οὗτοι, ἀπὸ δυσμὰς δὲ οἱ Γορτύνιοι, Κνώσσιοι καὶ Αὐλοποταμῖται τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον καταστάντας Τούρκους. Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Αἰγύπτιος μετέβη εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ τὰς ὀρδάς του ἀπὸ τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης.

Ἂς ἴδωμεν δὲ καὶ τί πολιτικὸν ἐπράττετο ἐν τῷ μεταξύ. Ὁ κλονισμὸς, τὸν ὁποῖον ἐπροξένησεν ἡ μὲν ἀπόβασις τοῦ Χασὰν πασᾶ εἰς Κρήτην μὲ τόσα στρατεύματα τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου, ἡ δὲ εἰσβολὴ ταὐτοχρόνως τοῦ Δράμαλη εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον μὲ τὰς τρομακτικὰς ἐκείνας ὀρδὰς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε καταστήσει τότε τὸ ἑλληνικον ἔθνος

ὀνομαζόμενον· ἡ Νάξος, ὁμοίως πενιχρὸν χωρίον νῦν Ἄξος καλούμενον. Εἰς ταύτην δὲ τὸ πάλαι, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη, εὑρίσκονται ἄρισται ἀκονόπετραι· ἡ Ὀλοὺς, σήμερον χωρίον Ἐλοῦντα καλούμενον. Ὑπῆρχε πρὸς τούτοις πρὸς τὸ μέρος τοῦ λιμένος Ἁγίου Νικολάου καὶ ἄλλη πόλις, τῆς ὁποίας φαίνονται ἐρείπια, καὶ πιθανὸν νὰ ἦναι ἡ παλαιὰ Μινῴα· ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν ὑπῆρχε καὶ πόλις Πέτρα καλουμένη, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει τώρα καὶ τὴν ὀνομασίαν ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς. Ἐν τούτοις, σεβόμενοι ἡμεῖς τὸ ὄνομα τοῦ Μίνωος, ὀνομάζομεν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην Μινῴαν, ὡς ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως, κατὰ τὸν Στράβωνα καὶ ἄλλους ἀρχαίους γεωγράφους Μινῴας καλουμένης.

εἰς ἀμηχανίαν. Ὅθεν παραιτηθέντες ὅλοι παντὸς ἄλλου ἔργου, καὶ καταγινόμενοι εἰς μόνα τὰ στρατιωτικὰ, ἐνήργουν δραστηρίως καὶ ὁμοφώνως, σκεπτόμενοι πῶς νὰ κατορθώσωσιν, εἰ δυνατὸν, νὰ σωθῶσιν ἐκ τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου κινδύνου. Διὰ τοῦτο, οὔτε εἰς Κρήτην τότε ἡ Διοίκησίς της εἶχε δύναμιν νὰ ἐνεργήσῃ τακτικόν τι, οὔτε ἐν Πελοποννήσῳ ὑπῆρχε σχεδὸν Ἐθνικὴ Βουλὴ, πλὴν τινων ἀτόμων, μεθ' ὧν εἶχε καταφύγει εἰς Ἑρμιόνην ὁ μακαρίτης Ἀθανάσιος Κανακάρης, ἀντιπρόεδρος τότε τῆς Νομοτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως τηρήσῃ ἐκεῖ σκιάν τινα ἐθνικῆς Διοικήσεως.

Προσκεκλημένοι ἦσαν, ὡς εἴδομεν, ν' ἀποστείλωσι καὶ οἱ Κρῆτες τοὺς βουλευτάς των εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ ἔθνους. Καὶ καθὼς ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν (ἢ καδιλίκι) ἔστειλαν οἱ Πελοποννήσιοι ἕνα, ἢ καὶ δύο βουλευτὰς, οὕτως ἤθελον νὰ ἐκλέξωσι καὶ ἀποστείλωσι κατ' ἐπαρχίαν καὶ οἱ Κρῆτες, συμφώνως μὲ τὸ ἰδιαίτερον καταστατικὸν ἢ τὸν νέον θεσμόν των, ἂν δὲν ἀπησχόλει τούτους ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος· ἐφρόντισεν ὅμως ἐκ τοῦ προχείρου ἡ Διοίκησίς των τότε, καὶ ἀπέστειλεν, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα, τρεῖς· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ἦλθεν εἰς τὴν Βουλὴν μόνον ὁ Ὁμηρίδης, ἀφοῦ διεσκεδάσθη ὁ κοινὸς κίνδυνος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Δράμαλη.

Ἡ δὲ διοίκησις τῆς Κρήτης ἔδωκεν ἐντολὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοῦτον, παρευρεθέντα καὶ εἰς τὴν ἀπόβασιν τῶν ξένων στρατῶν εἰς Κρήτην, καὶ μέλλοντα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, τοῦ νὰ παραστήσῃ εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν ἐνεστῶσαν δεινὴν θέσιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ ζητήσῃ ἀνάλογόν τινα θεραπείαν αὐτῶν. Ἐξέθηκε λοιπὸν ἐκεῖνος τότε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰς Κρήτην προτέρας ἀποστολῆς του, καὶ παρέστησε πρεπόντως τὰς προόδους τῶν ὅπλων της, καὶ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἣν ἔχουσιν οἱ κάτοικοι διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι προθύμως τὸν κατὰ τῆς τυραννίας πόλεμον. Ἀλλ' ἐπρόσθεσεν ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ νὰ προλάβῃ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις νὰ βοηθήσῃ ὅσον τάχιστα τοὺς ἀγωνιζο-

μένους Κρῆτας διὰ θαλασσίου τινὸς ναυτικῆς δυνάμεως, καὶ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτοὺς πέντε ἢ ἓξ χιλιάδας ὅπλων, ἀπ' ὅσα εὑρίσκοντο εἰς τὰς δημοσίους ἀποθήκας τοῦ Ναυπλίου· διότι ὅπλων κυρίως εἶχον οἱ Κρῆτες μεγίστην ἀνάγκην. Ἀλλ' εἰς οὐδὲν τούτων ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη.

Ἀριθ. 9.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Κρήτης.

Πρὸς τὴν ἐξοχότητά του τὸν Κ. Κ. Ἰωάννην Κωλέττην, Μυνίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸν Μυνίστρον τοῦ Πολέμου.

Ἐξοχώτατε Κύριε!

Ἐπὶ κοινῇ συνελεύσει ἐνεκρίθησαν καὶ ἀπεφασίσθησαν παραστατικὰ μέλη πρὸς τὴν Σεβαστὴν Πανελλήνιον Βουλὴν οἵ τε κύριοι Ἰωάννης Μικέλης, Πέτρος Σ. Ὁμηρίδης καὶ Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, τοὺς ὁποίους ἐξαποστέλλοντες, συσταίνομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, παρακαλοῦντές Σας νὰ τοὺς παραστήσετε, καὶ γνωστοποιήσετε ὅπου ἀπαιτοῦν αἱ σχέσεις των, οἵτινες ἔχοντες τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα ἐμποροῦν νὰ ἑνόνωνται μὲ τοὺς λοιποὺς Παραστάτας τοῦ ἔθνους διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ τέλος διὰ μέσον των νὰ ἐνεργῶνται καὶ αἱ κατὰ καιρὸν συμβαίνουσαι ὑποθέσεις τῆς πατρίδος μας, καὶ ὑποσημειούμεθα. Ὁ Γενικὸς ἔπαρχος.

(Τὰ λοιπὰ μέλη ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα)

Ἀριθ. 10.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Κρήτης.

Κύριε Πέτρε Σκυλίτση Ὁμηρίδη!

Πεπεισμένη ἡ πατρὶς Κρήτη εἰς τὴν ἣν ἔχεις ἐμπειρίαν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ εὐγνωμονοῦσα διὰ τὰς ὁποίας ἔκαμες πρὸς αὐτὴν ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα, σὲ ψηφίζει διὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου καὶ δι' ἡμῶν τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν της νόμιμον αὐτῆς Παραστάτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βουλήν, δίδοντάς σοι ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα, ἵνα φροντίζῃς συναγωνιζόμενος μὲ τοὺς λοιποὺς τοῦ Ἔθνους Παραστάτας διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ ἰδιαιτέρως διὰ πᾶσαν τῆς πατρίδος μας ὠφέλειαν. Ἐν τοσούτῳ εἴης ὑγιαίνων· Ἐν Προσνέρῳ, τὴν 14. Ἰουλίου 1822.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Γ. Ἐπάρχου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα.

Ταὐτοχρόνως δέ, ἀφοῦ ἐνίκησαν, ὡς εἴδομεν, εἰς πολλὰ μέρη καὶ τὸν νέον ἐχθρὸν ἐν Κρήτῃ, ἡ δὲ τοπικὴ Διοίκησις ἐπα-

νέλαβε κατά τι δύναμιν νὰ ἐνεργῇ, ἀπήτησαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν Κρητῶν νὰ βραβευθῶσιν οἱ ἀριστεύσαντες στρατιῶταί των διὰ βαθμῶν καὶ προβιβασμῶν· διότι οὔτε μισθὸν, οὔτε ἄλλο τι σιτηρέσιον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ἐλάμβανεν ἀπὸ τὸ κοινὸν (ἐπειδὴ τοιοῦτο δὲν ὑπῆρχεν) ὁ Κρὴς στρατιώτης, ἀλλ' ὡς ἀμοιβὴν εἶχε μόνον αὐτὸν τὸν βαθμὸν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει, ὡς προείπομεν, τιμὴν καὶ δεῖγμα τῆς ἀνδραγαθίας του· τοὺς προητοίμαζαν δὲ τοιουτοτρόπως εἰς νέας νίκας κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ δὲ Γενικὸς Ἔπαρχος, διὰ νὰ ἐνθαῤῥύνῃ μᾶλλον ὅλους ἐν γένει τοὺς στρατιώτας, ἐξέδωκε καὶ τὸ ἑξῆς ἔγγραφον·

Ἀριθ. 7.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Κρήτης.

Προκήρυξις.

Πρόσνερον, τῇ 27. Ἰουλίου 1822.

Κάμνομεν γνωστὸν εἰς ὅλους, ὅτι οἱ πολεμικοὶ ἀξιωματικοὶ, ὁπόταν ἐμβαίνουν εἰς πολιτικὰ ἢ οἰκονομικὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ἔθνους, χάνουν ἀμέσως τὰ πολεμικά των ἀξιώματα· τὸ δὲ δίπλωμα τοῦ διορισμοῦ των (πατέντα) ἠμπυροῦν νὰ ἔχουν διὰ μίαν μόνην ἀπόδειξιν, ὅτι ἐδούλευσαν καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ ἔθνους των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα ὁποῦ θέλουν ὑπογράφει κατὰ τὸ πολιτικὸν ἐπάγγελμά των δὲν ἠμποροῦν νὰ γράφουν τὸν τίτλον των.

Πρὸς τούτοις οἱ νόμοι ἐμποδίζουν εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀξιωματικοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβαίνουν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐν ὅσῳ θέλει βαστάξει οὗτος ὁ ὑπὲρ θρησκείας καὶ ἐλευθερίας ἱερὸς πόλεμος· μετὰ τὸ τέλος ὅμως τούτου καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν σεβαστὴν Βουλὴν εἰς τὸ νὰ παραιτήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του, καὶ τότε εἱμπορεῖ νὰ ζητήσῃ νὰ ἔμβῃ εἰς ὁποιανδήποτε ἄλλην δούλευσιν ἢ ἐπάγγελμα. Οὕτω προστάζουν οἱ ἱεροὶ νόμοι τοῦ ἔθνους, καὶ οὕτω νὰ γείνῃ γνωστὸν τοῖς πᾶσιν ἐξ ἀποφάσεως.

Ὁ Γ. Ἔπαρχος

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλης.

Ἐν τούτοις ἂς μεταβῶμεν αὖθις εἰς τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν. Ἡσύχαζεν ἐπί τινα χρόνον ὁ Ἀλβανὸς Χασὰν πασᾶς περὶ τὸν Κλαδισσὸν, ἀφοῦ ἐξησφαλίσθη πρῶτον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τοῦτο δὲ ἐγίνετο, ἢ διότι εἶχον ἐκπλήξει αὐτὸν τὰ κατὰ τὰς Ἀλυκὰς καὶ τὰ Τσουκαλαριὰ συμβεβηκότα, κατόπι δὲ τούτων καὶ τὰ κατὰ τὴν

Γορτύνην, καὶ ἡ ἐξολόθρευσις ταὐτοχρόνως τόσων Ἀλβανῶν κατὰ τὸν Κρουσσῶνα, καθ' ὅσον ἔβλεπε ματαιούμενον ἕνεκα τούτων καὶ τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχε συμφωνήσει πρότερον μετὰ τοῦ Σερὶφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου· ἢ διότι κατέθλιβεν ἐκεῖνον καὶ ἡ εἴδησις, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγεται, καθ' ἡμέραν ἐλάμβανεν, ὅτι κατετροπόνετο ἤδη μὲ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις του εἰς Πελοπόννησον καὶ ὁ Δράμαλης διανοούμενος καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ θέσεως, ἂν στραφῶσιν ἔπειτα Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἔξωθεν κατ' αὐτοῦ περιωρισμένου εἰς νῆσον. Ἐστοχάσθη λοιπὸν ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν, ἐνδυθεὶς πρὸς καιρὸν καὶ τὴν ἀλωπεκῆν. Ἀμέσως ἀπεφυλάκισεν οὗτος τότε τοὺς ἐπιζῶντας ἔτι εἰς τὰς εἱρκτὰς τοῦ φρουρίου χριστιανοὺς, καὶ τὸν στενάζοντα ἐν αὐταῖς ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος (ὅρα σελ. 7.) ἐῤῥυπωμένον ἤδη καὶ φθειριῶντα ἐκ τῆς πολυκαιρίας ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας, τὸν ὁποῖον καὶ μετέφερεν εἰς τὴν σκηνήν του κατά τι περιποιηθείς.

Εἶχε δὲ διατάξει συνάμα, ὡς φαίνεται, τοὺς στρατούς του, ὥστε οὔτε ἐκ τῆς Μαλάξης, οὔτε ἐκ τοῦ Κλαδισσοῦ νὰ διαπραχθῇ ἐχθρικόν τι ἐπιχείρημα, ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ μεταξὺ, πρὸ πάντων δὲ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας, καταφρονήσαντες τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην τοῦ πασᾶ, ἔπραττον φόνους πολλοὺς εἰς τοὺς στρατούς του διὰ καθημερινῶν ἐνεδρῶν. Παρουσιασθεὶς λοιπὸν οὕτω κατ' ἀρχὰς ὁ Χασὰν πασᾶς, ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ ἔπειτα καὶ ὄργανον πρὸς τὸν σκοπόν του τὸν ἐπίσκοπον. Διὸ καὶ διέταξεν ἐκεῖνον νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐπαναστάντας τὰ ἑξῆς·

« Χριστιανοὶ, τέκνα ἐν Κυρίῳ! Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν, ὅτι ὁ ἐνδοξότερος ἀρχιστράτηγος Χασὰν πασᾶς, ἀπὸ φιλανθρωπίαν κινηθεὶς, ἀπεφυλάκισε πολλοὺς ἄλλους ἀδελφοὺς ἡμῶν, καὶ ἐμὲ αὐτόν. Εὑρισκόμενος δὲ ἐγὼ τώρα ὑπὸ τὴν εὐνοϊκὴν προστασίαν του, καὶ περὶ τούτου θέλει σᾶς πληροφορήσει καὶ ὁ διάκονός μου, δὲν δύναμαι ἀπὸ εὐγνωμοσύνην νὰ κρύψω τὴν προαίρεσιν καὶ δικαιοσύνην του.

Ἔρχομαι ὅμως νὰ παρακαλέσω καὶ ὑμᾶς, χριστιανοί μου, νὰ ἔλθετε πλέον εἰς συναίσθησιν, καὶ νὰ γνωρίσητε μὲ

ποίαν ἰσχυρὰν δύναμιν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου ἔχετε νὰ κάμετε· ὅθεν καὶ σᾶς συμβουλεύω νὰ ῥίψητε τὰ ὅπλα, νὰ προσφέρητε ὑποταγὴν εἰς τοιοῦτον φιλάνθρωπον ἀρχιστράτηγον, τὸν ὁποῖον ἐπίτηδες ὁ ἐνδοξότατος Μεχμὲτ Ἀλῆς ἔστειλε τοιοῦτον, διὰ νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν τόπον μας· νὰ τιμωρῇ μὲν τοῦ λοιποῦ ἀδυσωπήτως τοὺς ἀτάκτους Τούρκους καὶ χριστιανούς, νὰ προστατεύῃ δὲ μὲ ἴσην δικαιοσύνην καὶ ὅλους τοὺς καλοὺς καὶ φιλησύχους. Ὑπόσχεται δὲ νὰ συγχωρήσῃ καὶ ὅσα ἐπράξατε μέχρι τοῦδε, εἰς τὰ ὁποῖα πιστεύει ἡ ἐνδοξότης του ὅτι σᾶς ὤθησαν τὰ θλιβερὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ὑπεφέρατε πρότερον ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους τῆς Κρήτης Τούρκους. Οὕτω πράξατε, χριστιανοί μου, προτιμῶντες τὸν εἰρηνικὸν βίον παρὰ τόσας ζημίας, τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην λαμβάνετε ὑμεῖς αὐτοί, τὰ τέκνα σας καὶ τὰ κτήματά σας. »

Ἀλλ' ἔγραφε ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν συνειδήσει; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' εὑρισκόμενος εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τυράννων, πῶς ἦτο δυνατὸν ν' ἀρνηθῇ τὴν διαταγὴν τοῦ πασᾶ, καταπεφοβισμένος μάλιστα καὶ ὑπὸ τῶν προηγουμένων ἀνηκούστων δεινῶν του; Ἤρεσκον μολοντοῦτο εἰς τὸν πασᾶν αἱ ἐκφράσεις τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἀμέσως ἔδωκεν εἰς τὸν διάκονον, προστάξας αὐτὸν νὰ περιέλθῃ καὶ ἀναγνώσῃ ταύτην πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Τοῦ πράγματος δὲ τούτου ἅμα λαβὼν γνῶσιν ὁ Ι. Χάλης εἰς Κεραμεῖα, ἐμπέδισε μὲν τὸν κομιστήν, εἰδοποίησε δ' ἀμέσως τὸν ἀδελφόν του Βασίλειον· οὗτος δὲ παραλαβὼν ἐκεῖνον ἦλθεν εἰς Πρόσνερον, ἔνθα διέμενεν ἡ Διοίκησις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπήτησε τὴν ἄδειαν ν' ἀποκριθῶσι ὡς εἰκός, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοιαῦτα ἄτοπα. Διότι ὁ ἀπεσταλμένος ἐπρόσθετεν ὅτι ὁ πασᾶς σκοπὸν εἶχε νὰ μεταχειρισθῇ πολλὰ τοιαῦτα, καὶ ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς εὑρίσκεται εἰς μεγίστην κατάθλιψιν καὶ ἀγωνίαν τῆς ψυχῆς του γράφων ἄκων ταῦτα· ὅθεν καὶ ἀπήντησαν οὑτωσί·

« Σεβάσμιε ἐπίσκοπε! Δὲν ἠλπίζομέν ποτε, ὅτι μέχρι τοῦδε θὰ ὑπήρχετε εἰς τὴν ζωήν, ἀφοῦ τόσαι χιλιάδες χριστιανῶν, ἱερεῖς καὶ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς τῆς πατρίδος μας ἔ-

γιναν θύματα ἐλεεινὰ τῆς ὠμότητος. Ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς τὸ φιλάνθρωπον ἔργον τοῦ στρατηγοῦ Χασὰν πασᾶ, ὅςις ἀπελύτρωσεν ὑμᾶς ἀπὸ τὰς πολυωδύνους φυλακὰς, καὶ λέγομεν ὅτι τοιοῦτος πρέπει νὰ ἦναι ὁ φρόνιμος καὶ δίκαιος ἀρχηγός. Ἠπορήσαμεν δὲ μόνον, ὅταν ἴδωμεν νὰ μᾶς προτρέπητε νὰ ὑποταχθῶμεν καὶ δευτέραν φοράν. Τὸ αὐτὸ δὲ νομίζομεν, ὡς νὰ μᾶς λέγετε νὰ δέσωμεν τὰς χεῖράς μας, διὰ νὰ μᾶς σφάξωσι πάλιν· οὐδεὶς δ' ἐξ ἡμῶν θὰ ὑπῆρχε σήμερον ἕνεκα τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἐὰν δὲν ἐπρολαμβάνομεν νὰ ὑπερασπίσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τῶν ὅπλων· ἡμεῖς ἐκάμαμεν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἢ μὲ αὐτὰ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ, ἢ ν' ἀπαλλαχθῶμεν τοιαύτης φρικτῆς τυραννίας. Ὅθεν καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν τοῦ λοιποῦ νὰ μὴ μᾶς γράψητε περὶ τούτου· οὔτε τὴν εὐχήν σας ζητοῦμεν εἰς τοῦτο, οὔτε τὴν κατάραν σας φοβούμεθα· ἐλπίζομεν ὅμως εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ Χασὰν πασᾶ νὰ μὴ σᾶς παραδώσῃ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν Κρητῶν Τούρκων. Καὶ ὁ ἰδικός μας ἀρχηγὸς ἔχει αἰχμαλώτους Τούρκους, τὸν Μουζουραγὰν τῆς Ῥεθύμνης καὶ ἄλλους, καὶ τοὺς περιποιεῖται ἀνθρωπίνως, ἂν καὶ ἐζωγρήθησαν μαχόμενοι.»

Ταὐτοχρόνως σχεδὸν καὶ ἐπίσημός τις Ἀλβανὸς ἀπὸ Μαλάξης διευθύνθη μετὰ δύο ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, ὅπου ἠντάμωσε τὸν Σήφακαν, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπεν· «Ἦλθα, ἐμπιστευθεὶς εἰς τὴν στρατιωτικήν σου τιμὴν, νὰ » ἴδω καὶ χαιρετήσω τὰ παλληκάρια, μὲ τὰ ὁποῖα πολεμοῦ- » μεν· ἤλθομεν δὲ μὲ ἄδειαν τοῦ χιλιάρχου μας, ἂν καὶ μᾶς » ἐφόβιζεν, ὅτι θέλετε μᾶς φονεύσει. Ὁ Χασὰν πασᾶς, ἐπρόσ- » θεσεν ὁ Ἀλβανὸς, μᾶς ἔλεγεν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι πηγαίνομεν » εἰς Μορέαν· καὶ ὅτι θὰ περάσωμεν πρῶτον ἀπὸ Κρήτην, » διὰ να πιάσωμεν ὀλίγους ἀποστάτας ἐκεῖ, καὶ νὰ βάλωμεν » εἰς τάξιν τὸν τόπον. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐδῶ εὑρήκαμεν τουφέκι » πολὺ καὶ γεράν. »—« Καὶ ποίαν τάξιν, » ἠρώτησεν ὁ Σήφακας, « σκοπεύει ὁ πασᾶς νὰ βάλῃ; Γνωρίζει ἆρά γε πόσα » καὶ ποῖα φρικτὰ δυστυχήματα ὑπέφεραν εἰς τὸν τόπον » τοῦτον οἱ χριστιανοί; »—« Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἔχει τὴν » ἀπόφασίν του, » ἐπανέλαβεν ὁ Ἀλβανὸς, « ἄλλους μὲν ἐκ

» τῶν ἀνταρτῶν νὰ συλλάβῃ, καὶ νὰ κόψῃ τὰς κεφαλάς
» των, ἄλλους δὲ νὰ πάρῃ βιαίως εἰς τὸν Μορέαν στρατιώ-
» τας, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν κατοίκων τοὺς μᾶλλον νοήμονας
» νὰ στείλῃ εἰς Αἴγυπτον, ἐκεῖθεν δὲ νὰ μεταφέρῃ Αἰγυ-
» πτίους, διὰ νὰ ἐργάζωνται τὴν γῆν μετὰ τῶν λοιπῶν.
» Ἔχει ὅμως σκοπὸν νὰ κακοποιήσῃ καὶ πολλοὺς Τούρ-
» κους. Ταῦτα σᾶς λέγω ὡς βέβαια, καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι
» ὁ Μεχμεταλῆς καὶ ὁ Σουλτάνος ὑπεσχέθησαν ν' ἀφήσωσι
» τὸν Χασὰν πασᾶν εἰς Κρήτην ἐνόσῳ ζῇ (α), ἀφοῦ κατα-
» στρέψῃ τὴν ἐπανάστασίν σας, καὶ δώσῃ ἔπειτα βοήθειαν
» νὰ ἐξολοθρευθῶσι καὶ οἱ εἰς τὸν Μορέαν ἀποστάται. »

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια συνδιαλεχθέντες οἱ εἰρημένοι, ἀπεχωρίσθησαν περὶ δείλην μετ' ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως, δεξιωσάμενοι ἀλλήλους, ἀφοῦ συνέφαγον καὶ συνέπιον. Ὁ δὲ Σήφακας ἐκοινοποίησε τὰ λεχθέντα εἰς ἅπαντας· αὐτὸς ὅμως ἐπροσκάλεσε τὸν Ἀλβανὸν νὰ ὑπάγῃ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἠδύνατο νὰ μάθῃ καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπέθετε χριστιανὸν συστρατευόμενον, ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἀλβανοῖς.

Ἐπανελθόντος δὲ εἰς Μαλάξαν τοῦ Ἀλβανοῦ, ἐπυνθά-

(α) Ταὐτὰ σχεδὸν μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλβανοῦ λεχθέντα ἀνέφερε καὶ ἐπιστολή τις ἀνώνυμος ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κρήτην σταλεῖσα, ὅτε ἦλθεν ὁ Χουσεῖν Βέης, διάδοχος τοῦ Χασὰν πασᾶ, δι' ἧς ἐσυμβούλευον τοὺς μαχομένους Κρῆτας νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των ἀπὸ τὸν Χουσεῖν Βέην, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀνὴρ ἐπιχειρηματίας, δραστήριος καὶ πονηρὸς, καὶ οὐδὲ φείδεται χρημάτων πολλῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του. Περὶ δὲ τῶν μελετηθέντων σχεδίων τοῦ Μεχμεταλῆ κατὰ τῆς μαχομένης Ἑλλάδος οὐδὲ ἴχνος ἀμφιβολίας ἀφίνει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ λόγος τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον τὸ 1850, ὅτε ἐπρόκειτο ἡ λύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος ἐπὶ τῶν Παρκερικῶν, προσειπὼν ὅτι ὁ Αἰγύπτιος σατράπης εἶχε σκοπὸν, ἀφοῦ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, νὰ μεταφέρῃ Ἄραβας νὰ τὴν κατοικήσουν, τοὺς δὲ ἐπιζήσαντας Ἕλληνας νὰ μετοικήσῃ εἰς Ἀραβίαν, καὶ ἡ Μεγάλη Βρετανία εἰργάσθη διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τῆς δουλοσύνης τὴν Ἀνατολήν.

νετο περὶ πάντων ὁ Μουσταφᾶς, πρὸς ὃν εἶπεν ἐκεῖνος σὺν τοῖς ἄλλοις· « Εἶδα παλληκάρια εὔρωστα, καλαρματω- » μένα, ζωηρὰ, καὶ ὄχι καχεκτικὰ, ὡς μᾶς ἔλεγον, ἀπὸ τὴν » πεῖναν· μᾶς ἐπεριποιήθησαν καλῶς, καὶ μᾶς εἶπον, ὅταν » θέλωμεν νὰ πηγαίνωμεν ἀφόβως.», καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἦλθεν ὁ Ἀλβανὸς πάλιν πρὸς τὸν Σήφακαν καὶ Ι. Χάλην εἰς Κεραμεῖα, διηγηθεὶς τὰ αὐτὰ σχεδόν.

Ὁ Αἰγύπτιος λοιπὸν ἀρχηγὸς παρατηρήσας εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολὴν, καὶ εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν μετὰ τοῦ Ἀλβανοῦ, ὅτι τὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἐξηγριωμένον σφοδρῶς κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἠθέλησεν ἐκ τούτου νὰ ὠφεληθῇ. Διὸ νομίσας κατάλληλον τὴν περίστασιν, ἐξέδωκεν ἐκτεταμένην τινὰ διακήρυξιν, ἐν ᾗ ἐξύμνει ὡς συνετὴν δῆθεν τὴν κυβέρνησιν τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου Μεχμεταλῆ· ἐδιηγεῖτο ἱστορικῶς τὰ καθέκαστα τῶν κατορθωμάτων του, τὴν φιλάνθρωπον διοίκησίν του, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εὐχαρίστησιν τῶν ὑπ' ἐκείνου κυβερνωμένων λαῶν, καὶ πρὸς τούτοις τὴν λαμπρὰν τύχην, ἣν κέκτηται εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἀηττήτως πάντοτε εἰς τὸ ποθούμενον τέλος ἅπαντα τὰ ἐπιχειρήματά του· ἐμυκτήριζε δ' ἀπεναντίας μὲ πολλὴν πικρίαν τὴν ἀβελτηρίαν καὶ κακοήθειαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ὑπεδείκνυεν ὑπούλως σὺν τοῖς ἄλλοις ὁποίους σκοποὺς ἔχει δι' αὐτοὺς, καὶ ὁποίαν εὐνοϊκὴν διάθεσιν τρέφει διὰ τὸν τόπον· ἐπέλεγε δὲ μὲ μακρὰς παρατηρήσεις προτρέπων νὰ καταθέσωσιν οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα, καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ὁριστικῶς εἰς τὸν φιλάνθρωπον Μεχμεταλῆν, ἐγγυούμενος μεθ' ὅρκου ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ ἰδιοκτησίας· τοιαῦτα δὲ καὶ ἄλλα πλεῖστα ὑπέσχετο, ὡς νὰ μὴ ἐγνώριζαν καλῶς οἱ Κρῆτες τὴν ἐλεεινὴν τῶν ἀθλίων Αἰγυπτίων κατάστασιν, ἥτις ἦτο χείρων καὶ αὐτῆς τῆς τῶν Εἱλώτων· ἢ ὡς νὰ ἠγνόουν ἔτι τὸ πονηρὸν σχέδιον τῆς τουρκικῆς δυναστείας εἰς τὸ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἄλλους μὲν εἰς Ἀραβίαν, ἄλλους δ' ἀλλαχοῦ, ἀφοῦ ἤθελον δυνηθῇ νὰ ὑποτάξωσιν αὖθις τὴν Κρήτην, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Ταῦτα δ' ἀπέστειλε πάλιν ὁ Χασὰν πασᾶς εἰς Κυδωνίαν καὶ Ἀποκόρωναν· εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Κρήτην διεύθυνεν ἀντίγραφα διὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ Ῥεθύμνης, οἵτινες ὅμως δὲν ἐκοινοποίησαν ταῦτα διὰ τὴν αἰτίαν, ὡς λέγεται, ὅτι ὁ Χασὰν πασᾶς ὁριστικῶς ἔλεγε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Μεχμεταλῆν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Σουλτάνον, εἰς ὃν ὑπέκειτο ἔτι ἀπ' εὐθείας ἡ διοίκησις τοῦ τόπου.

Ἅμα δὲ μαθόντες περὶ τούτων οἱ ὁπλαρχηγοὶ Α. Παναγιώτου, Β. Χάλης καὶ Σήφακας, ἦλθον πάλιν εἰς Πρόσνερον πρὸς τὴν διοίκησιν διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ τὸν μὲν λαὸν, κεκμηκότα ἀπὸ τὰς ταλαιπωρίας, ἐνόμιζεν ὁ Ἀλβανὸς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξαπατήσῃ οὕτω πως· τινὰς δὲ καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν νὰ δελεάσῃ ἄλλως. Διῃρέθησαν ὅμως καὶ εἰς Πρόσνερον περὶ τῆς ἀπαντήσεως· διότι ὁ μὲν Γ. ἔπαρχος Ἀφεντούλης οὐδόλως ἐνέκρινε νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰς προκηρύξεις τοῦ Ἀλβανοῦ, ὁ δὲ Γ. γραμματεὺς Οἰκονόμος ἐπέμενεν εἰς τὸ ἐναντίον· μὲ τοῦτον ὅμως ἐσυμφώνουν καὶ οἱ εἰρημένοι ὁπλαρχηγοὶ, διὸ καὶ ὑπερίσχυσαν.

Ἐν εἴδει λοιπὸν ὑπομνήματος ἐξιστόρησαν καὶ οὗτοι τὰ καθέκαστα τῶν πολυχρονίων παθημάτων, ἅτινα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπέστη αἰῶνας ἤδη ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς ὑπὸ τοὺς ἀπηνεστάτους τυράννους των, προσθέσαντες καὶ πρόσφατα γεγονότα ὀνομαστὶ, οἷον τὰς αἰσχρότητάς τινων, τὴν προβληματικὴν ὕπαρξιν εἰς πᾶσαν ἡμέραν τοῦ Ἕλληνος μεταξὺ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του ὁ πρῶτος, δὲν ἤλπιζεν ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῆ ζῶν τὰ τέκνα του, τὰς τραγικὰς σφαγὰς τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Σιτείας καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Τούρκων νὰ ἐξολοθρεύσωσι μέχρις ἑνὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν κατέχοντας καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν κατωτέραν τάξιν· καὶ ὅτι τοιοῦτος βίος εἶχε κατασταθῆ εἰς τοὺς χριστιανοὺς πρὸ καιροῦ ἀβίωτος· ἐπρόσθετον δ' ἐπὶ τέλους, ὅτι ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ὁμόσαντες εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἱερὰν κόνιν τῶν πατέρων των, ἔδραξαν τὰ ὅπλα, ἀποφασίσαντες σταθερῶς ν' ἀποθάνωσι μὲ ταῦτα εἰς χεῖρας, καὶ οὐχὶ νὰ ὑποταχθῶσι τοῦ

λίπου εἰς οἱονδήποτε τυραννικὸν ζυγὸν, γνωρίζοντες καλῶς, ὁποῖοι εἶναι οἱ Τοῦρκοι παντοῦ, καὶ ὁποία εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὑποχειρίων λαῶν· καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀποβλέποντες εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου διαίρεσιν.

Τὸ ἔγγραφον δὲ τοῦτο ὑπεγράφη ὑπό τινων ὁπλαρχηγῶν ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Γ. ἐπάρχου καὶ ἄλλων Κρητῶν, οἵτινες ἀπεδοκίμαζον τινὰς φράσεις του, καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸν διάκονον, τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Πασᾶ, νὰ τοῦ τὸ ἐγχειρίσῃ. Ἀπέστειλεν ὅμως ἐκεῖνος τελευταῖον ἄλλο μὲ τὸν ἴδιον, δι' οὗ ἠπείλει ὅτι ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐχθρικῶς, καὶ ὅ,τι, ἔλεγε, πάθῃ ὁ λαὸς, αὐτοὶ ἂς ὄψωνται· ὁ δὲ διάκονος δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ σκηνῇ πλησίον τοῦ Πασᾶ καὶ ὁ πάντοτε ἐναρέτως βιώσας Ἀρχιερεὺς τῆς Κυδωνίας Καλλίνικος Σαρπάκης, ὅςτις εἶχεν ἤδη ἀποκάμει ἀπὸ τὰ φρικτὰ δεινὰ τῶν φυλακίσεων, καὶ τελευταῖον ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκλόνιζεν, ὅτε ὑπεχρεοῦτο ὑπὸ τοῦ τυράννου νὰ γράφῃ ἀκουσίως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τὰ εἰρημένα. Τὸν ἐνταφίασε δὲ ὁ πιστὸς διάκονος, ὑποστὰς καὶ οὗτος ἑκουσίως ἀδιήγητα δεινὰ χάριν τοῦ γέροντός του.

Κατεχομένης δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων τότε τῆς Μαλάξης, ὁ Σήφακας καὶ Χάλης ἦσαν πάντοτε ἀνήσυχοι, διότι αὐτοὺς ἐπηρέαζε μᾶλλον ἡ στρατιωτικὴ θέσις της, ὡς μὴ δυναμένους οὔτε τοῦ Ἀποκορώνου, οὔτε τῶν Κεραμείων καὶ πλείστου ἄλλου μέρους τῆς Κυδωνίας νὰ ἦναι ὁλοτελῶς κύριοι. Ὅθεν, λαβόντες ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ τὸ μνησθὲν ἔγγραφον τοῦ Πασᾶ, δι' οὗ προανήγγελλε τὴν μέλλουσαν ἐκςρατείαν του, κατεγίνοντο διὰ τοῦ Γ. ἐπάρχου νὰ τὴν καταλάβωσι πάλιν.

Προσεκλήθησαν λοιπὸν οἱ ἁρμόδιοι ὁπλαρχηγοὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης, Β. Χάλης, Α. Παναγιώτου καὶ Σήφακας, καὶ συνελθόντες εἰς συμβούλιον περὶ τὴν 20 τοῦ Ἰουλίου εἰς χωρίον Φρὲ, ὥρισαν οὕτω τὸν τρόπον τῆς ἐπιθέσεως· ἤτοι, ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης νὰ καταλάβῃ ἐν νυκτὶ, τῶν ἐχθρῶν κοιμωμένων, τὸ ὑψηλὸν μέρος τοῦ ἐπὶ τῆς Μα-

λάξης πρὸς ἀνατολὰς λόφου Πούπας ὀνομαζομένου, ὁ δὲ Σήφακας ὁμοίως τὸ μεσημβρινὸν μέρος, ἤ τὸν ἐλαιῶνα πρὸς τὴν Μαλάξην· ἀμφότεροι δ' οὗτοι ταὐτοχρόνως νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς ὡρισμένην ὥραν κατὰ τῶν φρουρούντων αὐτὴν, οἵτινες ἦσαν ἕως ὀκτακόσιοι. Ὁ Χάλης καὶ Ἀν. Παναγιώτου μὲ τοὺς Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ὀρεινοὺς, κατέχοντας τὰς πρὸς δυσμὰς θέσεις πρὸς τὸν Διγενῆν, νὰ ἦναι ἕτοιμοι, διὰ νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγιόθεν, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ τραπῶσι πρὸς τὰ κάτω εἰς φυγήν· διότι εἶχον πεποίθησιν, ὅτι δὲν ἠδύναντο οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ πολὺ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, ἂν τὸ συμφωνηθὲν σχέδιον ἐξετελεῖτο πιστῶς.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένου τοῦ πράγματος, ἐπέπεσεν ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ ὁρμὴν ἀπὸ τὸ μέρος του, ἔχων τῳόντι σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἐκδιώξῃ τότε αὐτὸς πάλιν μόνος τὸν Μουσταφᾶν, ὡς εἶχε καὶ πρὶν, ἐκ τῆς Μαλάξης, ὁπόθεν ὑπεχώρησεν ὡς ἐκ τῆς λειποταξίας τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἔδωκε καιρὸν εἰς τὸν Πασᾶν ν' ἀναβῇ. Ἡ παρὰ τὴν ὡρισμένην ὅμως ὥραν ἐπίθεσίς του καὶ ἡ ἀξιοκατάκριτος ἔλλειψις τότε τοῦ Σήφακα ἀπὸ τὸ νὰ δράμῃ ἀμέσως εἰς βοήθειαν, δὲν ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα· διότι οἱ Τοῦρκοι, καίτοι ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου μὲ ταραχὴν διὰ τὴν αἰφνιδίαν προσβολὴν, ὁρμήσαντες ὅμως ταχέως ἀντέκρουον μὲ καρτερίαν τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, γενομένην ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου μέρους, καὶ ἠσφαλίζοντο ταὐτοχρόνως· διὸ καὶ ὅτε ἐπλησίασεν ὁ Σήφακας διὰ νὰ τοὺς προσβάλῃ, οἱ Τοῦρκοι ἦσαν καλῶς ὠχυρωμένοι.

Πεισματωδῶς τότε ἐπροσβάλλοντο ὑπό τε τοῦ Σήφακα καὶ Πρωτοπαπαδάκη οἱ πολέμιοι, ὁ δὲ κίνδυνος ἐφαίνετο ἐπερχόμενος βέβαιος κατὰ τῶν δευτέρων· ὅθεν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ πεδίον. Ἐνῷ λοιπὸν ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν οἱ Τοῦρκοι ὀλίγοι κατ' ὀλίγους πρὸς τὰ κάτω, εἶδον αἴφνης τὸν Χάλην ἔμπροσθέν των, ὅστις ἀσκέπτως εἶχε καταλάβει θέσιν, καὶ, ἐναντίον τοῦ σχεδίου καὶ παρακαίρως, ἐπυροβόλει. Τότε δ' ἔκπληκτοι οἱ πολέμιοι ἐπα-

νελθόντες ταχέως εἰς τὰ πρότερον ὀχυρώματά των ἀπεμάχοντο μέχρι μεσημβρίας καρτερικώτατα.

Πολλοὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, πληγωθέντος τὴν πτέρναν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦ Μουσταφᾶ, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Πρωτοπαπαδάκην ἐφονεύθησαν ἕως τριάντα, ἐξ ὧν οἱ πλειότεροι Σφακιανοί, ἐφονεύθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν, ἑπτά, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὅλων ἕως εἴκοσι. Ἕνεκα λοιπὸν τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ τῆς ἐλλείψεως, ὡς εἴπομεν, τοῦ Σήφακα καὶ Χάλη, ἔμεινε πάλιν ἡ περιμάχητος Μαλάξη ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων, ἔνθα ὠχυρώθησαν στερεώτερον, ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἀφῆκαν αὐτὴν ἀμαχητί. Ἂν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἀταξία, ἥτις καὶ τὰ καλῶς προβεβουλευμένα τότε ἀπέτρεψεν, ἡ νίκη ἤθελε στέψει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν· διότι, ἀφοῦ ἅπαξ ἤθελον ἀπομακρυνθῇ τῆς Μαλάξης οἱ πολέμιοι, ἦσαν ἕτοιμοι Λακκιῶται καὶ λοιποὶ ὀρεινοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ᾽ αὐτῶν, νὰ ἐπιδείξωσι δὲ καὶ αὖθις τὴν θαυμασίαν των ἀνδρίαν καὶ ὁρμήν, ἐξολοθρεύοντες εἰς τὴν καταδίωξιν πολλούς, ὅτε ἤθελον ἐπιπέσει ἀκάθεκτοι ἐκ τῆς Μαλάξης καὶ οἱ λοιποί, εἰς δὲ τὸν Ἀλβανὸν Χασὰν Πασᾶν ἤθελε γείνει ἐπαισθητὴ τότε ἡ ταπείνωσις. Ἀλλὰ μήπως αὐτὸ μόνον τὸ κακὸν ἐπέφερεν εἰς τὴν Κρήτην ἡ συνήθης ἀταξία καὶ ἀπείθεια;

Ὁ Ἀναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης ὑπῆρχε γέννημα τῶν ὀρεινῶν Ἀσκύφων τῶν Σφακίων, εἷς ὢν τῶν πρωταγωνιστῶν. Προικισμένος μὲ φυσικὴν ἀγχίνοιαν, ἦτον ὁ ἐπιτηδειότερος τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπινοήσῃ πολεμικὰ σχέδια, καὶ νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὰ δραστηρίως καὶ εὐστόχως· ἦτο μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ᾽ ἄριστος μαχητής. Εἰς τὴν στρατιωτικήν του ὅμως ἀρετὴν ὑπεκρύπτοντο πολλαὶ πονηραὶ καὶ κακαὶ ἕξεις, αἵτινες οὐδετέρωναν τὰ ἄλλως ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματά του. Τὰς κακὰς ὅμως ταύτας ἕξεις ἠδύνατο φρόνιμός τις Διοικητὴς κατ᾽ ὀλίγον νὰ μεταβάλῃ, καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ ἐπωφελέστερον

τῇ πατρίδι, καὶ ὄργανον ἐπιτήδειον διὰ τοὺς σκοπούς, ὧν ἐφίετο ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ εὐτολμία του δυστυχῶς ἐπέφερε τελευταῖον καὶ τὸν θάνατόν του, διὰ τὸν ὁποῖον κατελυπήθησαν οἱ Κρῆτες καὶ ἡ Διοίκησίς των, ἕνεκα τῶν στρατιωτικῶν του ἐκείνων ἀρετῶν. Ὅθεν καὶ χάριν τούτων ἀπέδειξεν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μετὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν, τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἐκεῖνος, τὸν μόλις εἰκοσιπενταετῆ υἱόν του Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην, ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐκ πατρὸς θείου του Πολιοῦ, ἐπίσης μαχίμου καὶ γενναίου ἀνδρός. Ἦγε δὲ τότε ὁ φονευθεὶς τὸ πεντηκοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἐπλησίαζε τέλος πάντων ὁ Ἰούλιος πρὸς τὸ τέλος του, καὶ ἀπροσδοκήτως κατέλιπον τότε τὴν 29 ἢ 30 τοῦ μηνὸς οἱ Τοῦρκοι ἀμαχητὶ τὴν Μαλάξαν, μεταβάντες εἰς Κλαδισὸν, τὴν ὁποίαν ἀμέσως κατέλαβεν ὁ Σήφακας· ἀλλ' ἤδη προετοιμάζετο νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ τὸ μεγάλον κίνημά του ὁ ἀρχηγὸς Χασὰν Πασᾶς, ὅτε ἦτον ἑπόμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ προπαρασκευασθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες. Προσεκλήθη λοιπὸν ὁ νέος ὁπλαρχηγὸς Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν, ὁ Σουδερὸς καὶ μέρος Ῥεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν, ὡς καὶ οἱ Σφακιανοὶ σχεδὸν ὅλοι, οἵτινες καὶ ἐτοποθετοῦντο μετὰ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν· ὁ ὁλικὸς δὲ τούτων ἀριθμὸς συνέκειτο ἐκ τεσσάρων χιλιάδων, ἑτοίμων ὄντων ν' ἀντικρούσωσι τὸν ἐχθρὸν ὅπου ἤθελε κινηθῇ. Τὴν πρώτην τοῦ Αὐγούστου μηνὸς μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ὁ Τουρκικὸς στρατὸς κινηθεὶς ἀπὸ τὸν ποταμὸν Πλατανιᾶν, ὅπου εἶχε μετασκηνώσει μὲ πεζικὸν, ἱππικὸν, καὶ πυροβολικὸν, ὥδευεν ἀθρόος καὶ πολὺς ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν, Θερισιανῶν καὶ λοιπῶν ὀρεινῶν· διότι πάντοτε τούτους, ὁσάκις ἐπεχείρουν γενικὸν κίνημα οἱ Τοῦρκοι, ἐλάμβανον πρὸ ὀφθαλμῶν, ὡς ἀναπόφευκτον ἀνάγκην, νὰ καταδαμάσωσι πρώτους· δὲν παρημέλουν ὅμως κάμμίαν κατάλληλον θέσιν οἱ Ἕλληνες, ἀπ' ὅπου γενναιοψύχως ἀντέκρουον τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν. Τὰ ἀθάνατα τρόπαιά των, τὰ ὁποῖα εἶχον στήσει τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος, τοὺς ἐνέπνευον σφοδρότερον θάρ-

ρὸς νὰ μάχωνται καρτερικῶς, διαφιλονεικοῦντες ἰσχυρῶς διὰ πᾶσαν σπιθαμὴν τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ὀρεινῆς γῆς.

Ἀλλ' ὀλίγοι Ἕλληνες, μὴ ἔχοντες πολλάκις μηδὲ τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν, ἐναντίον πολεμίων ἐφωδιασμένων ἀρκούντως μὲ ὅλα τ' ἀναγκαῖα, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ πολλάκις νὰ ὑποχωρῶσιν. Ἐπροχώρει λοιπὸν ὁλονὲν πρὸς τὰ ὀρεινότερα ὁ Χασὰν Πασᾶς πολεμῶν ἡμέραν καὶ νύκτα ἀδιακόπως μὲ πολλὴν φθορὰν τῶν δυνάμεών του· ὅθεν καὶ μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν ἔφθασε τέλος τὴν τρίτην ἢ τετάρτην ἡμέραν νὰ καταστρέψῃ ἐξ ὁλοκλήρου μετ' ὀργῆς διὰ πυρὸς τὰ χωρία Λάκκους, Θέρισον καὶ τὰ περὶ αὐτά· οἱ δ' Ἕλληνες καταλιμπάνοντες τὰ χωρία των ταῦτα ὑπεχώρουν, ἀποσυρόμενοι εἰς μᾶλλον κρημνώδεις καὶ ἀβάτους θέσεις, ὁπόθεν ἐπιπίπτοντες ἐπροξένουν πάντοτε ἀνάλογον ζημίαν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὅστις ἐπίσης πεισματωδῶς ἐπέμενεν ἀνερχόμενος καὶ ἀνωτέρω τῶν εἰρημένων χωρίων, ἀφειδῶν ὅλως τῶν ἑαυτοῦ στρατιωτῶν.

Τοιαύτη πεισματωδεστάτη πάλη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἐξηκολούθει νυχθημερὸν ἀκαταπαύστως ἀπὸ τῆς 1—6 Αὐγούστου, ἀπόφασιν ἔχοντος τοῦ Ἀλβανοῦ νὰ καταπλήξῃ διὰ τῆς καρτερικῆς ταύτης ἐπιμονῆς τοὺς ὑπὲρ ζωῆς καὶ ἐλευθερίας μαχομένους Ἕλληνας, οἵτινες πεινῶντες καὶ κακουχούμενοι ἀντιπαρετάσσοντο εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν ἐχθρῶν. Ὁ ἀντηχητικὸς καὶ ἀδιάκοπος τῶν ὅπλων κρότος εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα ὄρη ἐβόμβει καὶ μακρὰν τρομακτικὰ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων· οἱ Ἕλληνες ὅμως, καταλαμβάνοντες πάντοτε τὰς βοηθητικωτέρας θέσεις, ἔβλαπτον μᾶλλον τοὺς ἐχθρούς των, τῶν ὁποίων οὔτε τὸ ἱππικὸν ἐπτόει ἐκείνους εἰς τοιαῦτα μέρη, οὔτε αἱ συχναὶ σφαῖραι τῶν πυροβόλων ἐξέπληττον. Οἱ δὲ πολέμιοι κατὰ πᾶσαν νύκτα ἔφερον εἰς τὸ φρούριον τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς νεκρούς των, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφίνωσι χλεύην εἰς τοὺς ἀντιπάλους, εἰς μέρη, ὅπου ἔκειντο διεσπαρμένα ἔτι πλεῖστα ὀστᾶ τῶν προηγουμένως πεσόντων ὁμοθρήσκων των.

Ὠφεληθεὶς ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀπό τινα ἀπροσεξίαν τοῦ Σήφακα, ὥρμησε κατὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς διε-

σκόρπισε· τότε δὲ ἀπεφάσισεν ὁ Χασὰν Πασᾶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς δυσβάτους ἐκείνας θέσεις καὶ ν' ἀναχωρήσῃ τὴν νύκτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 τοῦ μηνὸς, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας, καὶ σκηνώσῃ περὶ τὰ χωρία Περιβόλια καὶ Μουρνιαῖς, μὴ θελήσας νὰ ὀπισθοπορήσῃ τὴν ἡμέραν, διὰ νὰ μὴν ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ εἰς δυσχερεῖς τόπους οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησίν του. Λέγεται δ' ὅτι ἀπώλεσε περὶ τοὺς 500 στρατιώτας καθ' ὅλας ἐκείνας τὰς ἡμέρας. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν πλέον τῶν 60 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί.

Ἐματαιώθη λοιπὸν οὕτω καὶ ἡ ἀπειλητικὴ ἐκείνη ἐκστρατεία τοῦ Ἀλβανοῦ, ἀποβᾶσα μᾶλλον πρὸς ζημίαν αὐτοῦ, μὴ δυνηθέντος νὰ βλάψῃ ἄλλως πως τοὺς ἐχθροὺς, τοὺς ὁποίους εὗρεν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας, εἰμὴ νὰ καταστρέψῃ διὰ πυρὸς μετ' ἀγανακτήσεως καὶ τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας καλύβας των, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνεγείρει οἱ ὀρεινοὶ μετὰ τὰς προτέρας καταστροφὰς, διὰ ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ ψύχους τὰ ἑαυτῶν τέκνα· διότι οὔτε τὸ ἱππικὸν ἴσχυε κατ' αὐτῶν διὰ τὰς ὀρεινὰς θέσεις, οὔτε πολεμιστὰς εὕρισκεν ἑτοίμους νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἐκεῖνον, μὲ ὅσα καὶ ἂν μετεχειρίσθη στρατηγήματα. Ὅθεν καὶ ἔκρινε συμφέρον νὰ ζητήσῃ ἄλλο μέρος μᾶλλον τρωτὸν, κατ' αὐτὸν, ὅπως ἐπιτύχῃ ἐκεῖ κάλλιον τοῦ σκοποῦ του.

Χωρὶς λοιπὸν ν' ἀφήσῃ νὰ παρέλθωσι πολλαὶ ἡμέραι, καθ' ἃς ν' ἀναπαυθῶσιν οἱ πολέμιοί του μετὰ τὴν πολυήμερον προτέραν μάχην, καὶ δυνηθῶσι τότε νὰ προκαταλάβωσι τὰς περὶ τὴν Μαλάξαν στενωποὺς καὶ ἐπικαίρους θέσεις, ὁπόθεν καθίστατο ἑπομένως ἐπίμοχθον νὰ διαβῇ, ἀπάγεται (σηκόνεται) τὴν 11 ἢ 12 τοῦ ἰδίου μηνὸς, καὶ μέρος μὲν τοῦ πεζικοῦ μὲ ὅλον τὸ ἱππικὸν ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα, αὐτὸς δὲ μὲ τὰ λοιπὸν πεζικὸν διαδραμὼν τὰ ςενὰ Γυρίσματα, τὰ μεταξὺ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τῆς Κυδωνίας κείμενα, εἰσέδυσεν εἰς Ἀποκόρωναν ἀνενόχλητος, διότι καὶ οἱ ἐν τῇ Μαλάξῃ τότε ὀλίγοι φρουροὶ δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ τὴν ἐγκαταλείψωσι. Μὲ τὴν αὐτὴν δ' ὀργὴν καὶ ἀγανάκτησιν κατέστρεφε καὶ τὸν Ἀποκόρωναν εἰς

τὰς πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας, καθ' ἃς διέμεινεν εἰς αὐτόν. Δὲν ἔβλαψεν ὅμως οὐδένα τῶν κατοίκων, οἵτινες μετὰ σπουδῆς ἐσώζοντο εἰς Βοθονάκια (α) καὶ εἰς ἄλλας ὀχυρὰς θέσεις καὶ εἰς Σφακία (β). Μετὰ δὲ ταῦτα μετεσκήνωσεν ἔξωθεν τοῦ φρουρίου Ῥεθύμνης, μολονότι δὲν διέβη τὸν στενὸν Ἀλμυρὸν πάλιν ἄνευ βλάβης· διότι Κεφαλιανοί τινες, Προσνερῖται καὶ Ἁλικαμπῖται, μετὰ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἔμπειρος λοχίτης Μανουσιὸς Πρωτοπαπαδάκης μετ' ἄλλων Σκυφιωτῶν, ἐπιπεσόντες αἴφνης, ἐφόνευσαν περὶ τοὺς εἴκοσιν ἐκ τῶν ὀπισθοπορούντων. Ἤθελον δ' οὗτοι κάμει μεγαλειτέραν θραῦσιν εἰς ἐκείνους, ἂν μέρος ἱππικοῦ ἐπιστραφὲν δὲν ἐπρολάμβανε νὰ τοὺς διασκορπίσῃ ἐκεῖθεν.

Ἐκ δὲ τῆς Ῥεθύμνης ἐλθὼν ὁ Χασὰν Πασᾶς ἐσκήνωσε τὴν 30 Αὐγούστου περὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Αὐλοποτάμου, τῆς Χαλέπας ὀνομαζόμενον. Ἐνταῦθα ὅμως εὑρῆκε μᾶλλον ἀγρύπνους ἐχθρούς· διότι οἱ περὶ τὸν Θ. Χοῦρδον Ἀνωγιανοὶ καὶ ὀρεινοί τινες τοῦ Αὐλοποτάμου προσέβαλον ἀπὸ πρωΐας τοὺς Αἰγυπτίους περὶ τὰς σκηνάς των. Οὗτοι δὲ ἠμύνοντο, στήσαντες καὶ κανόνια ἐπὶ τοῦ λόφου Φλαμούρας καλουμένου. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτων, ἐβλάφθησαν μᾶλλον· διότι οἱ κρότοι τῶν κανονίων εἰδοποίουν καὶ τοὺς μακρὰν ὄντας ἐνόπλους, οἱ ὁποῖοι σπουδαίως ἔδραμον πολλαχόθεν εἰς βοήθειαν τῶν κατὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνθισταμένων. Διὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐπιτεθέντες πλειότεροι αἰφνιδίως ἀπὸ μέρη ἄγνωστα κατὰ τῶν

(α) Τὰ Βοθονάκια, κείμενα εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων ἄνωθεν τῶν χωρίων τοῦ Ἀποκορώνου Ζιζιφὲ, Φρὲ καὶ Μελιδονίου, δύνανται νὰ διασώζωσιν εἰς τοιαύτας περιστάσεις μέγα μέρος οἰκογενειῶν Ἀποκορωνιτῶν, ὅτε ἤθελον φροντίσει προηγουμένως νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν εἴσοδον διὰ καταλλήλων προμαχώνων. Εἰς τὰ μέσα λεγόμενα Βοθονάκια ῥέει ἐκ τῶν βουνῶν καὶ κάλλιστον ὕδωρ.

(β) Οἱ Ἀσκυφιῶται καὶ Ἰμβριῶται εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἄφιναν ἐλευθέρας τὰς ἀμπέλους των εἰς τοὺς προσφυγόντας ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν. Οἱ Μανουσογιαννάκαι δὲ τῆς Ἴμβρου διένειμαν πρὸς τούτοις πολλοὺς ἄρτους καὶ κρέατα εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῶν.

πολεμίων, ἐφόνευσαν ἕως 25 ἐξ αὐτῶν, ἐτραυματίσθη δὲ τότε καὶ εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐλαφρῶς.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν μεταβὰς λίαν πρωῒ εἰς δυσχερέστερον τόπον, τὸν Σκλαβόκαμπον, ἀπήντησεν ἐκεῖ ἰσχυροτέραν ἀντίστασιν· διότι οὐ μόνον οἱ ῥηθέντες στρατιῶται, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην Κνώσσιοι, καὶ ὁ Β. Σμπόκος μὲ ὅλους τοὺς Ἀνωγιανοὺς ἐπροκάλεσαν μάχην, ἥτις ἐγένετο πεισματωδῶς μεταξὺ τῶν θέσεων Καμαρακίου καὶ Γωνιῶν μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτὸς, ὁπόθεν οἱ μὲν ἐβίαζον τὴν εἰς Ἡράκλειον διάβασίν των, οἱ δὲ ἀνθίσταντο καρτερικῶς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κρατῶσιν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν τοὺς πολεμίους, ἔνθα εἶχον πεποίθησιν, ὅτι ἠδύναντο νὰ τοὺς βλάψωσι πλειότερον, ἂν ἤθελε προφθάσει καὶ ἡ προσδοκωμένη ἐπικουρία τοῦ Σήφακα, ὅστις ἠγγέλλετο ὅτι ἔρχεται κατόπιν τῶν πολεμίων μὲ πολλοὺς ἐμπειροπολέμους στρατιώτας. Καὶ τῳόντι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλβανοῦ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης, παραλαβόντες ἀμέσως Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας πλέον τῶν 300 ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροσθέτοντο κατὰ τὴν διάβασιν καὶ Ῥεθύμνιοι καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν τινες, παρηκολούθουν ὄπισθεν εἰς τὸν ἐχθρόν· ἡ νὺξ δ' ἐπελθοῦσα εἰς ἐκείνην τὴν κατάστασιν τῶν μαχομένων εἰς τὸν Σκλαβόκαμπον, διέλυσε τὴν πάλην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσαν ἕως 60 ἐκ τῶν Τούρκων, ἐφονεύθησαν δὲ καὶ 10—12 ἵπποι ἐκλεκτοὶ, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν τότε ἐννέα, καὶ ἐτραυματίσθησάν τινες.

Ὁ Χασὰν πασᾶς ὅμως, θεωρήσας τὸ ἀκροσφαλὲς τοῦ Σκλαβοκάμπου διὰ τὸ δύσκολον τῆς θέσεώς του εἰς τὸ νὰ γίνεται ὠφέλιμος καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἱππικοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν εὐθὺς, ἅμα μαθὼν μάλιστα ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ὡς λέγεται, ἀπὸ καταπλεῦσαν ἐκ Ῥεθύμνης πλοιάριον εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Βαλῆ καὶ τὴν προσέλευσιν τοῦ Σήφακα. Ὅθεν καταλιπὼν τότε ἐκεῖ πολλὰ εἴδη ἐκ τῶν ἀποσκευῶν, διέβη ἐν νυκτὶ ταχέως εἰς τὴν πεδινωτέραν ἐπαρχίαν τῆς Κνωσσοῦ, ἔνθα περιεστρέφετο εὐκόλως τὸ ἱππικόν.

Ἀπέφευγον δὲ οἱ Κρῆτες Ἕλληνες νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἰς μέρη πεδινὰ ἐναντίον τόσου στρατοῦ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τοὺς ἐπτόει καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἡ θέα τοῦ ἱππικοῦ, μὲ ὅσην καὶ ἂν εἶχον πεποίθησιν εἰς τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των. Εἰς τοῦτο δὲ εἶχον κατά τι δίκαιον· διότι τοὺς ἔλλειπον πάντοτε σχεδὸν καὶ τ' ἀναπόφευκτα μέσα τοῦ νὰ συγκεντρόνωνται ὅπου ἡ χρεία ἐκάλει αὐτούς· ὑπῆρξαν ὅμως καὶ περιστάσεις ὑπὲρ αὐτῶν εὐνοϊκαὶ, κατὰ τὰς ὁποίας περιῆλθε πολλάκις ἀπερισκέπτως ὁ πολέμιος εἰς δύσβατα καὶ στενωπὰ μέρη, καὶ τοιαῦτα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Κρήτῃ πολλά. Στρατηγικὴ πεῖρα καὶ εὐπείθεια ςρατιωτικὴ ἠδύναντο ν' ἀποφέρωσιν ἔνδοξα ἀποτελέσματα· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τοιαῦτα ἔλειπον ἀπὸ τοὺς Κρῆτας· διότι πρῶτον ἡ στρατιωτικὴ εὐπείθεια δὲν ὑπῆρχε, καὶ τοῦτο ἦτον ἡ κυρία αἰτία, ἥτις ἔκαμνε συνεχῶς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης ν' ἀποτυγχάνῃ· καὶ δεύτερον, οἱ ὁπλαρχηγοὶ, ἂν καὶ γενναῖοι ἄνδρες καὶ εὔτολμοι πολεμισταὶ, δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιῤῥοὴν καὶ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ στρατηγεῖν. Προσέτι εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν συνέτεινε καὶ ἡ ἀκηδία τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν εἰς τὸ νὰ μὴ προφθάσωσιν εἰς τὸν Σκλαβόκαμπον ἐν καιρῷ.

Ἀφοῦ δ' ἀπέτυχον νὰ προσβάλωσιν εἰς τὸ ῥηθὲν μέρος τοὺς πολεμίους, κατέβησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸν Στρούμπουλαν, ὅστις σχηματίζει ὀροπέδιον, διαχωρίζων τὴν Κνωσσὸν ἀπὸ τὸν Αὐλοπόταμον, ἐπέκεινα τῶν χιλίων τὴν 8 ἢ τὴν 9 Σεπτεμβρίου, διὰ νὰ προκαλέσωσιν ἐκείνους εἰς μάχην κάτωθι τοῦ χωρίου Ἁγίου Μύρωνος. Ἀλλ' ὁ Χασὰν πασᾶς ἀνεπαύετο τότε ἐσκηνωμένος περὶ τὸ φρούριον. Οἱ ἐντόπιοι ὅμως Τοῦρκοι καὶ μέρος τοῦ ἱππικοῦ τῶν Αἰγυπτίων ἐπελθόντες, δισχίλιοι οἱ πάντες σχεδὸν, ἀντέκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἀντιπάλους· ἡ δὲ μάχη διήρκεσε πεισματώδης μέχρι μεσημβρίας σχεδὸν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσον ἕως δεκατρεῖς ἐκ τῶν πολεμίων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοὶ, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπληγώθησαν μόνον τέσσαρες. Ἐντεῦθεν δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης μετέβη-

σαν εἰς Γορτύνην πρὸς τὸν Κουρμούλην. Ὁ δ' Ἀλβανὸς ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων στρατῶν, ἀφοῦ εὗρεν ἰσχυρὰ προσκόμματα εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τοὺς σκοπούς του κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ἔσπευσε νὰ μεταβῇ πρὸς τ' ἀνατολικὰ αὐτῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ παγιωθῇ ἡ ἤδη ἀρξαμένη ἐπανάστασις τῶν μερῶν τούτων. Ὅθεν καὶ ἤρχισε παρευθὺς τὰς ἀπειλητικάς του, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπιδρομάς. Ἂς διηγηθῶμεν ὅμως προηγουμένως τί συνέβησαν ταὐτοχρόνως εἰς Ἀποκόρωναν, ὅπου κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχε προσορμισθῇ εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κόλπον ὁ στόλος ὁ βυζαντινὸς, ἐπανελθὼν ἐκ τῶν Μεσσηνιακῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου, ἀπ' ὅπου εἶχε διαβῇ ἀμαχητὶ, ἐφοδιάσας τὰ φρούρια τῆς Μοθώνης, Κορώνης καὶ Πατρῶν, κρατούμενα ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τὴν 23 ἢ 24 τοῦ Σεπτεμβρίου κατέπλευσαν εἰς τὸν ῥηθέντα κόλπον ἑπτὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐκ τοῦ ῥηθέντος στόλου, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐξῆλθον ἀπ' αὐτὰ ὅλα σχεδὸν τὰ πληρώματα, συνωδευμένα καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν διαμενόντων εἰς τὴν Σοῦδαν, ἅπαντες ἕως 800, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑδρεύσωσιν εἴτε ἀπὸ τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην εἰς τ' ἀπέναντι τοῦ πρὸς δυσμὰς χωρίου τῶν Καλυβῶν, εἴτ' ἀπὸ τὸ ὕδωρ, ὅπερ ῥέει εἰς τὴν θέσιν Καλάμι, κάτωθεν τῶν μέχρι σήμερον ὑπαρχόντων ἐρειπίων ἀρχαίου φρουρίου, Οἰκονομικὰ τανῦν ἢ Παλαιόκαστρον ὀνομαζομένου· ἀλλὰ συνέλαβον ταὐτοχρόνως καὶ τὴν ἰδέαν νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς τὰ πλησίον χωρία, καὶ κακοποιήσωσι τοὺς κατοίκους αὐτῶν.

Εὑρεθεὶς δὲ τυχαίως ὁ Ἀνδρέας Φασούλης τότε εἰς τὸ χωρίον Καλύβας καὶ ὁ Γεώργιος Μαυράκης, ὁπλαρχηγὸς τῶν Ἀρμενιανῶν, μὲ 30 ἢ καὶ 40 περίπου Καλυβιανοὺς, Ἀρμενιανοὺς καὶ Τσιβαριανοὺς, ἀντέκρουον ἐπὶ πολλὴν ὥραν, κωλύοντες ὅσον τὸ δυνατὸν τοὺς Τούρκους νὰ προχωρῶσιν, εἰδοποιήσαντες ταὐτοχρόνως καὶ τοὺς λοιποὺς Ἀποκορωνίτας νὰ προφθάσωσιν εἰς βοήθειαν.

Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν ἦσαν τότε ἐγγὺς νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τὰ ῥηθέντα χωρία, τὰ ὁποῖα καταλιπόντες οἱ κάτοικοι ἔρημα εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔτρεχον ἀλλαχοῦ νὰ δια-

σωθῶσιν, ὅτε προφθάσας ὁ Γεώργιος Παπαδάκης μὲ 80 περίπου Ζιζιφιανοὺς, Νιπιανοὺς, Φρεδιανοὺς καὶ Βοθιανοὺς, συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Κεφαλάδων, Βάμου καὶ Γαβαλοχωρίου ἐπέπεσαν πανταχόθεν μὲ ὁρμὴν κατὰ τῶν Τούρκων, προχωρημένων ὄντων, τοὺς ἔτρεψαν παρευθὺς εἰς φυγὴν, καὶ καταδιώκοντες αὐτοὺς τοὺς ἐπρόφθασαν ὑποκάτω τοῦ εἰρημένου Παλαιοκάστρου, σπεύδοντας νὰ ἐπιβιβασθῶσι μὲ ἀκάθεκτον ὁρμὴν εἰς τὰς περὶ τὰς ἀκτὰς λέμβους. Τὰ εἰρημένα δὲ τότε πλοῖα, πλησιάσαντα παρὰ τῇ γῇ, ἔῤῥιπτον ἀπείρους κανονοβολισμοὺς μὲ σφαιρίδια (σμιδράλια), διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι τοὺς στρατιώτας των, ἀλλ'· οἱ ἄθλιοι οὗτοι ἐντεῦθεν μὲν ἐφονεύοντο εἰς ἐκείνην τὴν ταχεῖαν ἐπιβίβασιν ὑπὸ τῶν καταδιωκόντων Ἑλλήνων, ἱσταμένων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ ἀκινδύνως ὑπὸ τὸ Παλαιόκαστρον, ἐκεῖθεν δὲ ὑπὸ τῶν σφαιριδίων, τὰ ὁποῖα χαλαζηδὸν ἔῤῥιπτον οἱ ὁμόθρησκοί των ἐκ τῶν πλοίων· ὥστε καὶ λέμβοι ὁλόκληροι ἐβυθίσθησαν αὔτανδροι ὑπ' ἐκείνων. Ἀπωλέσθησαν λοιπὸν οὕτως ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς 150, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσεν εἷς καὶ μόνος Ἀλέξανδρος Μιτυληναῖος καλούμενος, πληγωθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ὑπὸ τῶν ὡς ἀνωτέρω ῥιπτομένων σφαιριδίων, ὅτε ὑπ' ἀλόγου ὁρμῆς ἔτρεξε γ' ἀφοπλίσῃ ἐπιβιβαζόμενον Τοῦρκον.

Ὁ ῥηθεὶς Ἀλέξανδρος ὑπῆρχεν ἐκ τῆς νήσου Μιτυλήνης, διὸ καὶ Μιτυληναῖος ἐκαλεῖτο, ἐλθὼν εἰς Κρήτην νὰ συναγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας. Νέος μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων μὲ ἀνάλογον τοῦ καιροῦ ἐκείνου παιδείαν, ἐδείκνυε διακαῆ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους του. Ὁ θάνατος τούτου ἐπροξένησε λύπην πολλὴν εἰς τοὺς Κρῆτας.

Περιχαρὴς δὲ ὁ Γ. Παπαδάκης ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐκείνῃ, περιήρχετο νυχθημερὸν, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἀνδρειοτέρους τοῦ Ἀποκορώνου. Καὶ νῦν μὲν ἐνεδρεύων πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην καὶ πρὸς τὸ Καλάμι, νῦν δὲ προχωρῶν εἰς Ἀλυκὰς καὶ προσλαμβάνων τοὺς ἐπιτηδείους καὶ ἀγρύπνους λοχίτας, τὸν Πέτρον Τσουκαλαριανὸν καὶ Ἰωάννην Πιτροπάκην, ἐπροσπάθει νὰ μὴ ἀφήσωσι ποθὲν ἄνευ τιμωρίας

νὰ ὑδρεύσωσιν οἱ πολέμιοι. Ἐπέτυχον δὲ φονεύσαντες καὶ ἑπτὰ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐν μέσῃ νυκτὶ ὕδρευον ἀπὸ τοῦ ῥέοντος ἐκ τῆς θέσεως Ἁγίας Παρασκευῆς ὕδατος, πυρπολήσαντες καὶ μίαν τῶν ἐξελθουσῶν λέμβων. Ἔσπευσεν ὅμως ὁ Παπαδάκης νὰ μετακαλέσῃ ταὐτοχρόνως καὶ τὸν Σήφακαν, εὑρισκόμενον τότε ἐν Γορτύνῃ· διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του ἐπιχειρήσωσιν οἱ πολέμιοι σοβαρώτερόν τι εἰς Ἀποκόρωναν.

Τὴν 30 δὲ τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς τὸν ῥηθέντα λιμένα καὶ ὅλος ὁ λοιπὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ τεσσαράκοντα ὀκτὼ πλοίων τῆς γραμμῆς καὶ ἄλλων μεγάλων πολεμικῶν· ἀπεφάσισαν δὲ καὶ αὐτοὶ νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν προτέραν κατ' αὐτῶν ὕβριν. Ὅθεν καὶ συνεννοηθέντες μετὰ τῶν Τούρκων τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας συνῆλθον μετὰ τῶν ἀποβιβασθέντων ἐκ τῶν πλοίων πληρωμάτων ἐν βαθείᾳ νυκτὶ τῆς 30 τοῦ λήγοντος καὶ τῆς πρώτης τοῦ ἐπερχομένου Ὀκτωβρίου κατὰ τὰς Ἁλυκάς, ὅλοι ὁμοῦ ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας. Διελθόντες δὲ τὰς κατὰ τὴν Μαλάξαν καὶ Τσουκαλαριὰ Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἀνέβησαν ὄρθρου βαθέος τὰ στενὰ τῶν Γυρισμάτων, ἐκεῖθεν δὲ μέρος μὲν ἐξ αὐτῶν ὁρμήσαντες ἔσφαξαν ἕως δώδεκα ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν φυλασσόντων κατὰ τὸ Παλαιόκαστρον, οἱ δὲ λοιποὶ κατέβησαν κατὰ τὸ λυκαυγές, διὰ νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως εἰς Ἀποκόρωναν.

Εἶχον ὅμως ἐξεγερθῇ τότε τῶν πλησίον χωρίων οἱ κάτοικοι, λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν γενομένων πυροβολισμῶν κατά τε τὸ Παλαιόκαστρον καὶ τὰ Γυρίσματα. Ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν τούτων ἔσπευδον νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας των, οἱ δ' ἐν τῷ Νεοχωρίῳ διαμένοντες Γεώργιος Παπαδάκης, Νικόλαος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, καὶ ὁ Ἀλεβίζος Σφακιανὸς μετὰ τριάκοντα περίπου ἄλλων στρατιωτῶν, ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς τοιοῦτοι, εὑρεθέντες εἰς τὸ χωρίον Μαχαιροῦς, ἐκώλυον κατά τι δι' ἀκαταπαύστων πυροβολισμῶν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων μέχρι τινός, ἑωσοῦ εἰδοποιηθῇ περὶ τῆς ἐχθρικῆς εἰσβολῆς ὁ λαός. Μὴ δυνηθέντων ὅμως τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ πολὺ ν' ἀντιταχθῶσιν

ἐκεῖ, οἱ πολέμιοι μετὰ δύο ἢ τριῶν ὡρῶν ἀντίστασιν ὑπερβάντες τὰ εἰρημένα χωρία, ἐπροχώρουν ἀκώλυτοι ἀλαλάξοντες μακρόθεν «ὅτι ἔχουν σκοπὸν νὰ κοιμηθῶσι τὴν ἑπομένην νύκτα εἰς Σφακιὰ», ὥστε ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῶν πτέρυξ ἤγγιζεν ἤδη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον Νῖπος, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς ἐπάτει τότε εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι, διότι οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἔσπευδον νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας των, τὸ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστημα ὑπάρχει ἀρκετόν.

Τυχαίως δὲ εἶχε φθάσει τὴν προτεραίαν καὶ ὁ Σήφακας εἰς Μελιδόνι, τὸ χωρίον του, ἐπανελθὼν ἐκ Γορτύνης· ἀλλὰ δυστυχῶς εἶχεν ἐξηρθρωμένον τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του, καὶ δὲν ἠδύνατο ἕνεκα τούτου νὰ βαδίζῃ ὁλοτελῶς. Ὅθεν ἔφιππος μετὰ τῶν ἐγχωρίων του, τριάκοντα περίπου ὄντων, μακρὰν ἱστάμενος, ἐν ᾧ χρόνῳ ἔβλεπεν εἰσερχομένους τοὺς πολεμίους εἰς Μελιδόνι, κρατοῦντας δᾷδας διὰ νὰ πυρπολήσωσι τὴν μόνην ἐν αὐτῷ ἔτι ἱσταμένην οἰκίαν του, ἀφίησι τὴν ἑξῆς βροντώδη φωνήν· «Τί τοὺς ἀφίνετε, εἶπεν, ὦ παλλικάρια, καὶ προχωροῦν; πέσατε ἐπάνω των, καὶ μὴ φοβεῖσθε· βαστᾶτε, καὶ τώρα μᾶς ἔρχονται πρὸς βοήθειαν πεντακόσιοι Σφακιανοί, καὶ φθάνουσι τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ οἱ Λακκιῶται». Μόλις δ' ἐτελείωσεν ἡ συγκινητικὴ πρόσκλησις τοῦ Σήφακα, καὶ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠκούσθησαν πλησιάζοντες ὀγδοήκοντα περίπου τουφεκισμοὶ τῶν πλησιοχώρων Καμπιανῶν καὶ λοιπῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει εἰς τὸν τόπον τῆς προσβολῆς ὁ Μουτσογιάννης καὶ ὁ Παναγιώτης Μυίγιας. Ἐκπλαγέντες δὲ οἱ Τοῦρκοι τότε, ἀμέσως ὠπισθοδρόμησαν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐπιπεσόντες μὲ ὁρμὴν τοὺς ἐφόνευον καταδιώκοντές τους μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς ὑψωμάτων τοῦ χωρίου Μαχαιρῶν.

Ταὐτοχρόνως ὅμως μὲ τὴν εἰρημένην ἐπίθεσιν ἐπλησίαζον καὶ εἰς τὸ χωρίον Νῖπος ἑκατὸν περίπου Προσνερῖται, Ἀλικαμπῖται καὶ Βαφιανοί, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βελετσίνη, τοῦ Μερτιμιανοῦ Περάκη, τοῦ Ἰωάννου Γιάνναρη καὶ Ἀντωνίου Πενέση. Ἐπέπεσον λοιπὸν καὶ οὗτοι ἅμα ἰδόντες τὴν ὀπισθοπόρησιν τῶν εἰς τὸ Μελιδόνιον ἐχ-

θρῶν κατ' αὐτῶν, καὶ ταυτοχρόνως ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Φρὲ, Ζιζιφὲ καὶ Πεμονίων, ὥστε μόλις τριακόσιοι ὅλοι Ἕλληνες κατεδίωξαν τὴν πληθὺν ἐκείνην τῶν Τούρκων, τῶν πλείστων Ἀσιανῶν, οἵτινες ἐξῆλθον ἐκ τῶν πλοίων, διὰ νὰ καταστρέψωσι τὸν Ἀποκόρωναν διὰ τὴν ὕβριν, τὴν ὁποίαν εἶχον κάμει οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν πρὸ ὀλίγου, καὶ διὰ νὰ ζωγρήσωσιν, ὡς ἔλεγον, αἰχμαλώτιδας Κρήσσας.

Ἐπέκεινα λοιπὸν τῶν 250 λέγεται ὅτι ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησιν ἐκείνην. Τὸ δὲ παράδοξον ὅτι οὐδεὶς τῶν πολεμιστῶν Ἑλλήνων ἔπαθε τότε τὴν ἐλαχίστην βλάβην· ὅλην ὅμως τὴν φθορὰν ἐκείνην ὑπέφερον οἱ ξένοι Τοῦρκοι, διότι οἱ μὲν ἐντόπιοι, γνωρίζοντες τὰς θέσεις προλαβόντως, ὠχυρώθησαν εἰς τὰ Γυρίσματα, ἐκεῖνοι δὲ περιπεσόντες ὑπ' ἀγνοίας εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν Ἀρμένων καὶ Νεοχωρίου Ἕλληνας, ἐφονεύοντο ἄνευ τινὸς ἀντιστάσεως· πολλοὶ δ' ἔῤῥιπτον καὶ τὰ ὅπλα των ἀπελπιζόμενοι. Ὅθεν καὶ ἂν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐξηκολούθουν οἱ Ἕλληνες τὴν καταδίωξιν, οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ξένοι ἤθελον ἀπολεσθῇ μέχρις ἑνὸς, ὁ δὲ στόλος τότε ἤθελε στερηθῇ τῶν ἀπαιτουμένων χειρῶν νὰ τὸν μεταφέρωσιν εἰς Βυζάντιον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πάντοτε εἰς τὴν ἀταξίαν συνήθεις, ἐτράπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων· ἔλειπεν ὅμως ἀπὸ τὴν μάχην ἐκείνην ὁ Σήφακας, διὰ τὸ πάθημα τοῦ ποδός του, ὡς εἴπομεν, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτρέπῃ τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὰ πρόσω, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἐπείθοντο καλήτερα· διότι, ἂν καὶ ὁ Ν. Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ὁ διευθύνων τότε τὴν καταδίωξιν, ἦτον ἐπίσης γενναῖος ἀνὴρ καὶ ἄριστος πολεμιστὴς, δὲν ἀπήλαυεν ὅμως τοσοῦτον ὡς ἐκεῖνος τὴν ἀγάπην τῶν στρατιωτῶν διά τινας κακάς του ἕξεις, καὶ μάλιστα διὰ τὴν πλεονεξίαν του. Ὁ δὲ Σήφακας οὐ μόνον ἀπεῖχεν ἀπὸ πᾶσαν σφετέρισιν λαφύρων τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ὥρμα εἰς τοιαύτας περιστάσεις προπορευόμενος πάντων· διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἐνίκα σχεδὸν πάντοτε μετ' αὐτῶν ἕνεκα τοιούτων ἀρετῶν.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐσχηματίσθη γραμμὴ στρατιωτικὴ ἀπὸ

τὰ Γυρίσματα μέχρι τοῦ ʽΑλμυροῦ ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν ʼΑποκορωνιτῶν καὶ Κεραμειανῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ κίνδυνος ἔκειτο ἐγγύτερος· ὁ δὲ Σήφακας καὶ Ι. Χάλης περιτρέχοντες νυχθημερὸν ἐπρόσεχον μὴ ὁ ἐχθρὸς ὑπ' ὀργῆς κινηθεὶς ἐπιχειρήσῃ που ἀπόβασίν τινα. ʽΗ πεῖνα ὅμως, ὡς καὶ εἰς παρομοίας ἄλλας περιστάσεις, κατεδάμαζε καὶ τότε τοὺς ʽΈλληνας. Καὶ καθὼς πολλάκις ἕνεκα τῶν συχνῶν καταστροφῶν δὲν εἶχον ἄλλην τροφὴν, εἰμὴ τ' ἄγρια χόρτα τῆς γῆς, καὶ ταῦτα ἄνευ ἄρτου, ἄνευ δ' ἐνίοτε καὶ ἅλατος, καὶ ἐνίοτε τὰς βαλάνους καὶ ξηρὰ κεράτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προήρχετο εἰς πλεῖστον μέρος ἀδυνάτων καὶ ὁ θάνατος αὐτὸς, οὕτω καὶ ἐπὶ δεκαεπτὰ ὅλας ἡμέρας, καθ' ἃς ἀδιακόπως ἐπροφύλαττον ἐπὶ τῆς εἰρημένης παραλίας τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ στόλου, δὲν εἶχον ἄλλην τροφὴν, εἰ μὴ τοὺς κοχλίας καὶ πάλιν τὰ χόρτα, τὰ ὁποῖα ἔβραζον εἰς πάτους πίθων χωρὶς ἅλατος, μεταχειριζόμενοι ἀντὶ ἄρτου πορτοκάλια καὶ λεμόνια· διότι τόσον αἱ τελευταῖαι ἐχθρικαὶ ἐπιδρομαὶ, ὅσον καὶ ἡ πρὸ μικροῦ προτέρα εἰσβολὴ τοῦ ʼΑλβανοῦ Χασὰν πασᾶ εἶχον καταστρέψει καὶ αὖθις ἐξ ὁλοκλήρου τὰ γεννήματα, τὰ ἔλαια καὶ πᾶν τὸ προστυχὸν εἰς ʼΑποκόρωναν καὶ τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας. ʽΕπτὰ δὲ μόνον ἄρτους εἶχε φέρει εἰς τὸν στρατὸν ὁ Σήφακας κατὰ τὴν 13ην ἡμέραν ἐν τῷ μεταξὺ, οἵτινες διενέμοντο ὡς ἀντίδωρον εἰς ἕκαστον, καὶ τούτους κριθίνους καὶ μέλανας, ὡς συγκειμένους ἐκ παντοίας ὕλης, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρωγον ἡδύτερον τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ κηρίου. Μὲ τοσαῦτα δυστυχήματα καὶ ἀπερίγραπτα ἔτι ἄλλα ἐνεκαρτέρουν μαχόμενοι οἱ Κρῆττες ʽΈλληνες, διὰ ν' ἀποτινάξωσι ζυγὸν ἀπάνθρωπον καὶ σκληρὸν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀλλόκοτός πολιτικὴ πάλιν τοὺς ὑπέβαλεν.

ʼΕν τοσούτῳ τὴν 18ην ἡμέραν μετὰ τὴν προσόρμησιν ἐφαίνετο ὁ στόλος ἐκ τῆς πρωΐας, ὅτι ἔκαμνεν ἐν τῷ λιμένι κινήσεις τινάς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἔστελλε πολλὰς λέμβους εἰς ʽΑλυκὰς, θέλων οὕτω ν' ἀπατᾷ ἴσως, ἢ καὶ νὰ ὑδρεύσῃ πραγματικῶς· ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην ἀμοιβαδὸν· ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ ἐπρόφθανον εἰς τὰ μέρη ἐ-

κεῖνα παρευθὺς, διὰ ν' ἀντικρούσωσι τοὺς προσπελάζοντας ἐχθρούς. Τέλος δὲ μετὰ πολλὰ τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀπῆρε μετὰ μεσημβρίαν τοῦ λιμένος μετὰ πολλῶν τουρκικῶν δεήσεων, ἐπανερχόμενος εἰς Βυζάντιον, ἀφοῦ ἀπώλεσεν εἰς Κρήτην περὶ τοὺς 400 ἐκ τῶν ναυτῶν, φέρων ὡς θρίαμβον αἰχμαλώτους τῆς Κρήτης μίαν ἑξηκοντούτιδα γραίαν, ζωγρηθεῖσαν εἰς τὸ χωρίον Πρόβαρμα, καὶ δύο ἀνήλικα παιδία εἰς Ἀρμένους ζωγρηθέντα.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων δεινῶν, ὅπερ ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Κρήτην ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως, μετέφεραν οἱ νέοι στρατοὶ ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πανώλη· ἔπασχον δ' ὑπὸ ταύτης οἱ Τοῦρκοι μᾶλλον, διότι ἀπέχουσι πάσης προφυλάξεως εἰς τοιαῦτα ἐπιδημικὰ λοιμικὰ νοσήματα, δοξάζοντες θρησκευτικῶς τὸν ἐκ τούτων θάνατον ὡς πεπρωμένον, καὶ ἦσαν προσέτι ὑπὸ τὴν ἄμεσον σχέσιν μετ' αὐτῶν τούτων τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ περιορισμὸς τοσούτου πλήθους λαοῦ εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐντὸς φρουρίων ἐπηύξανε τὸ κακὸν, ὡς μολυνομένου καὶ τοῦ ἀέρος ἐκ τῆς μεμεγάλης ἐκείνης συῤῥοῆς· ὅθεν καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἕνεκα τούτου ἀσυγκρίτως πλειότεροι.

Ἐνέσκηψε δὲ μετὰ πολλῆς ἐντάσεως τὸ λοιμικὸν τοῦτο νόσημα εἰς τοὺς περιωρισμένους ἐν τῇ πόλει τῆς Ῥεθύμνης, ὅπου καὶ ἐπροξένησεν ἀναλόγως μεγαλειτέραν φθοράν. Δὲν ἐξήρκει ὅμως ἐνταῦθα τοῦτο μόνον, τὸ ὁποῖον κατέτρυχε δεινῶς τοὺς ἐκεῖ συνηγμένους, ἀλλὰ κατενοχλοῦντο οὗτοι ἀκαταπαύτως ἐξωτερικῶς καὶ ὑπὸ τῶν πολεμίων των· διότι ἄλλοτε μὲν οἱ Ἕλληνες ἐπιδεικνυόμενοι ἐκ τοῦ πλησίον ἐπροκάλουν εἰς μάχην ἐκείνους, ἄλλοτε δὲ τοὺς διηρέθιζον διὰ τῶν συχνῶν ἐνεδρῶν· ὅθεν καὶ ἐξερχόμενοι φιλοτίμως ἐνίοτε εἰς καταδίωξιν, ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζημίαν· ἐδιδάχθησαν ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι καλῶς ἀπὸ ταῦτα· διὸ καὶ ἔβλαπτον διὰ παρομοίων ἐνεδρῶν καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ἀντιπάλους των. Προέβησαν δὲ οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Τοῦρκοι ἕως 80 καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Καστέλου, ἀπ' ὅπου ὅμως τοὺς ἀντέκρουσαν ἰσάριθμοι σχεδὸν Ἕλληνες, συναθροισθέντες παρευθὺς ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρίων· ἐφό-

ψευσαν δὲ τότε καὶ 17 ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς δὲ λοιποὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου. Κατὰ δὲ τὰ εἰρημένα χωρία ἐπετίθεντο βιαιότεροι οἱ Ἕλληνες κατ᾽ ἐκείνων· διὸ ἀψιμαχίαι καὶ ἐπιβλαβεῖς ἔνεδραι κατ᾽ ἀλλήλων ἐλάμβανον χώραν καθ᾽ἡμέραν, ὥστε εἰς συμπλοκήν τινα τοιαύτην ἐφονεύθησαν καὶ ἕως εἴκοσι Ἕλληνες κατὰ τὸν Ὀκτώβριον, ἐμπεσόντες ὑπ᾽ ἀγνοίας εἰς ἐχθρικὴν ἔνεδραν περὶ τὸ χωρίον Ἀρμένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε καὶ ὁ Δεληγιαννάκης. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια πολλὰ σύνέβαινον καὶ περὶ τὴν Ῥεθύμνην.

Ὁ ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Δεληγιαννάκης ὑπῆρχε καὶ αὐτὸς γέννημα τῶν ὀρεινῶν Σφακίων ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσφένδων, εἷς ὢν τῶν προαχθέντων ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἱκανότητα, ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν του ἀρετήν, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πεντακοσιάρχου, τὸν ὁποῖον ἀπέδιδε τότε εἰς τοὺς ἀξιωτέρους ἡ διοίκησις τῆς Κρήτης. Ἀνὴρ φιλότιμος, μὲ συμπεριφορὰν καλήν, ἐπροσπάθει νὰ συμμορφόνεται μὲ τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, μεθ᾽ ὧν ἐνόμιζε συμφέρον νὰ σχετισθῇ, προσεπάθει νὰ συνοικειοῦται περιποιητικῶς μὲ τοὺς στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ὡδήγει, διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ὑπ᾽ ἐκείνων καὶ συνηνδραγάθει πολλάκις. Ὁ Γ. Δεληγιαννάκης ἦγε τότε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἄλλο δυστύχημα ὑπῆρχεν εἰς τὴν Κρήτην τὸ ὅτι ἐκ διαλειμμάτων ἐχάνοντο οἱ ἐμπειρότεροι ὁπλαρχηγοί, διότι πρῶτοι αὐτοὶ ἐξετίθεντο εἰς τοὺς κινδύνους εἰς περιστάσεις, καθ᾽ ἃς ὤφειλον αὐτοὶ νὰ διατάττωσι μόνον καὶ νὰ διευθύνωσιν εὐστόχως τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις. Οἱ δὲ ϛρατιῶται φιλοτίμως συνηκολούθουν μετ᾽ ἐκείνων, τοιούτων ὄντων, καίτοι μὴ ἐχόντων ἄλλα μέσα πρὸς σύστασιν, εἰμὴ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνδρίας καὶ εὐτολμίας των· διότι οὔτε χρηματικὰς καταστάσεις εἶχον, ἀλλ᾽ οὔτε ἡ διοίκησις τοῦ τόπου εἶχε τοιαῦτα ἀναγκαῖα μέσα, ὥστε νὰ ὑποχρεώσῃ διὰ τούτων ἄλλως πως τοὺς στρατιώτας ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς, νὰ διατηρῆται δὲ οὕτω τάξις τις καὶ εὐπείθεια, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν νὰ κατορθωθῇ δύναται· ἐζημιόνετο

λοιπὸν ἡ Κρήτη ἐπαισθητῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ διαλειμμάτων στέρησιν τῶν ἀξιωτέρων της ὁπλαρχηγῶν, οἱ δὲ στρατιῶται αὐτοὶ δὲν εἶχον καλῶς ἐννοήσει, ὅτι ἡ σωτηρία, ἡ πρόοδος καὶ ἡ δόξα των εἶναι πάντοτε ὁ ἔμπειρος στρατηγὸς, τὸν ὁποῖον ἐχρεώστουν νὰ προφυλάττωσιν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ἀποτρέποντές τον ἐκ τῶν κινδύνων. Τοιαῦτα ὅμως σχεδὸν ἦσαν καὶ τὰ ἤθη τῶν Κρητικῶν Τούρκων ὡς πρὸς τὸ πολεμεῖν, διότι καὶ αὐτῶν οἱ ἀνδρειότεροι προμαχόμενοι πάντοτε κατ' ὀλίγον ἐξωλοθρεύοντο.

Φθάσαντες ὅμως ἐνταῦθα νομίζομεν κατάλληλον νὰ διηγηθῶμεν καὶ τὰ περὶ τῆς τελευταίας διαγωγῆς τοῦ 'Αφεντούλη, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κρήτης, προτάττοντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ προτέρου βίου αὐτοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ 'Αφεντούλης ἦτο γεννημένος ἐξ 'Ανατολίτου Γραικοῦ εἰς Νίσαν, πόλιν Ῥωσσικήν· ἀνδρωθεὶς δὲ εἶχεν ὑπηρετήσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὡς λέγεται, ὡς οἰκονομικὸς ἐπιστάτης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Ἱσπανίᾳ Ῥωσσικοῦ πρέσβεως Τατίχεφ· μετατεθέντος δὲ τοῦ πρέσβεως τούτου εἰς Βιέννην, τὸν ἠκολούθησεν ἐκεῖ· ὅτε δ' ἔγεινεν εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἡ σύνοδος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ὁ 'Αφεντούλης ἐστάθη κομιστὴς γραμμάτων ἐκεῖθεν τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσσίας εἰς Πετρούπολιν· καὶ αὕτη ἦτο ἡ δημοσία ὑπηρεσία του. 'Εκραγείσης δὲ τῷ 1821 τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνηκολούθησε τὸν 'Αλέξανδρον Καντακουζηνὸν εἰς Ἑλλάδα. Παρευρεθεὶς λοιπὸν καὶ ὁ 'Αφεντούλης μετ' ἐκείνου εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ἐγνώριζε τὰ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν προσκλητήρια τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διοίκησιν τότε τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἐξ ὧν ὠφεληθεὶς, ἀφοῦ ἠρνήθη ἐκεῖνος εἰς τὴν πρόσκλησιν, κατώρθωσεν, ὡς προείπομεν (ὅρ. σελ. 50.), καὶ ἦλθεν εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεδέχθησαν οἱ Κρῆτες· ἐπαρουσιάσθη δὲ εἰς τὴν Κρήτην τότε αὐτοχειροτόνητος ἀρχιστράτηγος καὶ Διοικητής.

Ὁ 'Αφεντούλης εὑρῆκε τότε τοὺς Κρῆτας ἐνθουσιασμένους εἰς τὸν κατὰ τῶν τυράννων πόλεμον, κατορθώσαντας

μέχρις ἐκείνου πολλὰ κατ' αὐτῶν· ἦτο δὲ τότε ἁρμοδία ἡ περίστασις νὰ κατορθώσωσι καὶ μεγαλείτερα, ἂν εἶχεν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τῷ ἀπέδωκαν ἐπιῤῥοῆς τὴν ἱκανότητα καὶ εἰλικρίνειαν εἰς τὸ νὰ τοὺς διευθύνῃ κατά τι προσηκόντως καὶ φρονίμως. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παρεξετράπη εὐθὺς εἰς ἄτοπα καὶ ἐγκληματικὰ, οἷον τὴν δολοφονίαν τοῦ Σεμερτσάκη, τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Βαλέστρα καὶ ἄλλα παραπλήσια, ὑποπτεύσας, ὅτι πάντες οὗτοι ἐπεβουλεύοντο τὴν θέσιν του.

Δὲν τὸν εὐχαρίστει πρὸς τούτοις οὐδὲ ἡ τάξις τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ἡ ἐν Ἀρμένοις συνέλευσις εἶχε θέσει σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸν πολίτευμα· διότι κατὰ τὸν νέον θεσμὸν τῶν Κρητῶν συνεμερίζοντο καὶ ἄλλοι τὴν ἀρχήν· ἕνεκα δὲ τούτου συνέβησαν καὶ ἀντιπράξεις τινὲς εἰς Πρόσνερον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, τὸν ὁποῖον παραλόγως ἐπεριφρόνει ὁ πρῶτος, ἐνῷ ἦσαν ἀμφότεροι ὑπόχρεοι κατὰ τὸν ὀργανισμὸν νὰ συνεργάζωνται. Ἐξέδωκε λοιπὸν τότε τὴν ἑπομένην προκήρυξίν του τὴν 9 Ἰουλίου εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἦτο δεινοτάτη ἡ περίστασις εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπὸ μέρος τῶν νέων στρατῶν τῆς Αἰγύπτου· ὁ δὲ σκοπὸς αὐτοῦ ἀπέβλεπε νὰ ἐρεθίζῃ κατά τινων τοὺς ἐρωτῶντας ἐκεῖνον περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Πελοπόννησον, ὅπου, ὡς ἔλεγεν, ἦσαν κορυφωμένα τὰ δεινὰ ὡς ἐκ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη, καὶ σκιά τις μόνον διοικήσεως, ὡς εἴπομεν, ὑπῆρχε τότε καὶ ἐκεῖ· διὰ τοῦτο οὔτε τὰ ἁρμόδια πρόσωπα ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρῃ ἐκεῖ ἥσυχα διὰ νὰ συμβουλευθῇ, οὔτε βοηθήματα εἶχον τότε νὰ τὸν δώσωσι, τὰ ὁποῖα ἔλεγεν εἰς τοὺς Κρῆτας ὅτι θέλει φέρει. Ἰδοὺ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος προκήρυξις.

« Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, πανευγενέστατοι πεντακοσίαρχοι, Κύριοι Καπεταναῖοι μετὰ τῶν πολεμικῶν ἀξιωματικῶν καὶ λοιπῶν στρατιωτικῶν, εὐγενέστατοι φροντισταὶ καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης σᾶς χαιρετοῦμεν.

» Ἡ μεγαλωτάτη ἀνάγκη τῶν κοινῶν ὑποθέσεων εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις μᾶς βιάζει νὰ παραιτήσωμεν πρὸς

καιρὸν τὸ ἱερόν μας χρέος, καὶ νὰ τρέξωμεν δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν Μορέαν· καὶ μολονότι αὐτὸ τὸ μικρὸν ταταξείδιον εἶναι κοπιαστικὸν δι' ἡμᾶς, μόλον τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον διὰ τὰ συμφέροντά μας.

» Καὶ ἐπειδὴ αἱ πλέον μεγαλήτεραι αἰτίαι διὰ τὴν εὐτυχίαν σας καὶ ἰδίαν ἡσυχίαν μᾶς ὑποχρεόνουν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ 'Ανάπλι (α), διὰ νὰ συνομιλήσωμεν καὶ συμβουλευθῶμεν μὲ τοὺς ἄρχοντας, ὅπου παρασταίνουν τὴν Σ. ἐθνικὴν Βουλὴν, καὶ νὰ πάρωμεν συμφώνως τὰ ἀναγκαῖα μέτρα περὶ διαφόρων ὑποθέσεων τῆς Κρήτης, διὰ τοῦτο θέλομεν τρέξει εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν Βουλὴν, καὶ λάβει τὴν ἀναγκαίαν θεραπείαν, καὶ ἐλπίζομεν νὰ εὐχαριστηθῆτε ὅλοι, μικροί τε καὶ μεγάλοι.

» Μὴ στοχασθῆτε πῶς ἡμεῖς ἀναχωροῦμεν ἀπ' ἐδῶ διὰ φόβον ἢ δειλίαν (ὃ μὴ γένοιτο, Θεέ μου!), ἐπειδὴ ἤλθαμεν ἀνάμεσόν σας, ὄχι νὰ σᾶς παραιτήσωμεν εἰς αὐτὰς τὰς δυσκολίας καὶ σκληρὰς περιστάσεις, ὡς ὁ μισθωτὸς βοσκὸς παραιτεῖ τὸ ποίμνιόν του, καὶ οἱ λύκοι ἔρχονται, τὸ κατασφάζουν καὶ τὸ διασκορπίζουν· ὄχι, ἀδελφοὶ, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα, διότι φόβος κανένας δὲν εἶναι κατὰ τὸ παρόν.

» 'Αλλ' ἐπειδὴ καθήμενοι ἐδῶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σᾶς προβλέψωμεν τ' ἀναγκαῖα μέσα ὁποῦ σᾶς λείπουν, καὶ διὰ νὰ τὰ λάβωμεν μὲ βεβαιότητα καὶ κάθε ὀγρηγοράδαν κρίνομεν ἄφευκτον νὰ ὑπάγωμεν μόνοι μας μὲ μερικοὺς ἄλλους, διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀνάγκην, καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν αὐτὸ τὸ ἱερὸν χρέος, καὶ πάλιν μὲ κάθε ὀγρηγοράδαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ χρέος μας, καὶ μείνατε ἥσυσυχοι περὶ τῆς ἐπιστροφῆς μας.

»Προστάζομεν καὶ παρακαλοῦμεν ὅλους κοινῶς, καὶ ἐξορκίζομεν εἰς τὸν Ὕψιστον, νὰ μὴν ἀμελήσουν, ἀλλὰ νὰ κάμῃ ὁ καθένας εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας τὸ χρέος του πρὸς

(α) Τὸ Ναύπλιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν 30 Νοεμβρίου 1822, ὅτε δὲ ἔγραψεν ὁ 'Αφεντούλης, ἐκρατεῖτο ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

τὴν πατρίδα παρ' ὅταν ἤμεθα ἡμεῖς παρὼν, καὶ τότε θέλουν μᾶς ἀποδείξει τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱεράν των πατρίδα, καὶ θέλει μᾶς εὐχαριστήσουν μεγάλως.

»Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἐν καιρῷ θέλει παραστήσομεν καὶ κάμομεν γνωστὰς τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ καθενὸς πρὸς τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἔθνους Βουλὴν, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως θέλει δείξει τὴν εὐχαρίστησίν της εἰς ὅλους (α).

»Πρόσνερον, τὴν 9 Ἰουλίου 1822.

»Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος

»Μιχ. Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ »

Κινηθέντος δὲ μετ' ὀλίγον πανστρατιᾷ τοῦ Χασὰν πασᾶ, ἀπειλήσαντος τὴν γενικὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, ἠναγκάσθη ἡ Διοίκησις ἕνεκα τούτου ν' ἀναβῇ ἐκ τοῦ Προσνέρου εἰς Σφακία. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀφεντούλης κατέφυγεν εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Χίου Σκαλιστήρη, τὸ ὁποῖον εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του προσωρμισμένον ἐκεῖ, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως διέμειναν εἰς Προσγιαλὰν, ὅστις καὶ Χώρα τῶν Σφακίων καλεῖται, ὅθεν ἐφαίνετο καὶ εἰς Κρήτην σκιά τις μόνον Διοικήσεως ὅτι διεύθυνε κατά τι τὰ πράγματα τοῦ τόπου ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

Ἀφοῦ, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὁ Ἀλβανὸς μετέβη δυνατὸς εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης, ἦλθε τότε καὶ ἡ Διοίκησις μὲ τὸ πλοῖον τοῦ Βαλσαμάκη εἰς Καλοὺς λιμένας τῆς Γορτύνης οὕτως ὀνομαζομένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ βάλῃ τάξιν τινὰ καὶ νὰ ἐνθαῤῥύνῃ κατά τι τοὺς ἐκεῖ λαούς. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ Γενικὸς ἔπαρχος Ἀφεντούλης, ἀφοῦ διέμεινεν ὀλίγας ἡμέρας εἰς Πομπηΐαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ εἰρημένον πλοῖον· τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης, διαμείναντες ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὸ χωρίον Γρηγοριὰν, ὅθεν καὶ ἐνήργουν τὰ χρειώδη, καὶ ἀνταπεκρίνοντο μὲ τὸν Γ. ἔπαρχον, ὄντα εἰς τοὺς Καλοὺς λιμένας.

Δὲν ἔμεινεν ὅμως καὶ εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἥσυχος ὁ Ἀφεντούλης, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἐξηκολούθει καὶ ἐνταῦθα

(α) Ἀναγέν. τῆς Ἑλλάδος, Τόμ. Α'. φύλ. 131.

τὴν τακτικὴν πορείαν τῆς πολιτικῆς του, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ περιέπιπτε καθ' ἑκάστην εἰς ἄτοπα· διότι ἄλλοτε μὲν ἐνήργει ὑπούλως ἐναντίον τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης καί τινων μελῶν τῆς Διοικήσεως, ἄλλοτε δὲ ὑπερέθιζε τόσον δεινὸν σκάνδαλον μεταξὺ τῶν Ἀνωπολιτῶν καὶ λοιπῶν Σφακιανῶν, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ κινηθῶσι καὶ εἰς ὀλεθρίαν σύγκρουσιν, ἂν δὲν ἐπρολάμβανον νὰ συνεννοηθῶσι, καὶ οὕτω νὰ συνδιαλλαγῶσιν ἀμφότερα τὰ μέρη, ἀφοῦ ἐννόησαν τὸν δόλιον τοῦ Ἀφεντούλη σκοπόν.

Ἔπραττε δὲ ταῦτα ὁ Ἀφεντούλης ὑπὸ κουφότητος, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φιλαρχίας κινούμενος· ἡμεῖς ὅμως ἐκθέτομεν ταῦτα, διότι νομίζομεν, ὅτι εἶναι πολὺ διδακτικὸν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπερισκέπτως ἀφιερόνουσι τὴν ὕπαρξίν των εἰς τοὺς τυχόντας, ἤ, διὰ νὰ εἴπωμεν καλήτερα, δὲν φροντίζουν αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὸ μέγα συμφέρον ἐπὶ τοῦ τόπου των, νὰ ἐκλέγωσι τοὺς μεταξὺ αὐτῶν κρείττονας, οἵτινες, ἀγαπῶντες πραγματικῶς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἐπὶ τῆς ὁποίας μέλλουν καὶ ν' ἀποθάνωσι, δύνανται νὰ συσκέπτωνται ὑπὲρ αὐτῆς μᾶλλον ὠφελίμως καὶ ἐπιτυχῶς παρὰ τοὺς ἀλλοδαπούς. Ἀλλ' ὠφελήθησαν ἆρά γε ἐξ ὧν ἔπαθον οἱ Κρῆτες μετὰ ταῦτα; Ὄχι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

Τοιούτων δ' ὄντων τότε τῶν πραγμάτων, ἐπανῆλθε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου ἡ Διοίκησις εἰς Σφακία· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχεν ἐπιχειρήσει τὰς ὀλεθρίας ἐπιδρομάς του εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐναντίον τῆς Γορτύνης, διὰ νὰ ἐξασθενίσῃ ὅλως διόλου τὴν ἔνοπλον δύναμιν τοῦ Κουρμούλη, ἥτις ἐπαρουσιάζετο εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἢ μᾶλλον ἰσχύουσα κατ' αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἀφεντούλης ἀπεβιβάσθη τότε εἰς Λουτρὸν, ὁπόθεν διεύθυνε καὶ εἰς ἄλλους ὁπλαρχηγοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἔγγραφα διερεθιστικὰ, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη διέμειναν πάλιν εἰς Προσγιαλόν· ἐχρεώστουν λοιπὸν ταῦτα νὰ ἐκθέσωσι τότε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν· ὅθεν καὶ ἀπέστειλαν πληρεξουσίους

με την παρά πόδας καταχωριζομένην αναφοράν, διά να ζητήσωσι την διόρθωσιν της διαγωγής του Γ. επάρχου και την συνδρομήν του έθνους διά τον απειλούμενον κίνδυνον εκ μέρους των εχθρικών κινημάτων.

«ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ·

»Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν »καὶ προσωρινὸν Μινίστρον τοῦ πολέμου Κύριον »Ἰωάννην Κωλέτην.

»Ἤθελεν εἶσθαι περιττὸν ἄν, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀπὸ 4 Ἰουλίου καὶ 14 τοῦ ἰδίου, καὶ τὰ ἀπὸ 15 Αὐγούστου διάφορα πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας γράμματά μας σᾶς περιεγράψαμεν λεπτομερῶς τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος μας, προσθέτοντές σας εἰς αὐτὰ καὶ τὰ ὁποῖα μέσα ἠμποροῦσαν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπὸ τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν κινδύνους, νὰ ἐπαναλάβωμεν πάλιν καὶ μὲ τὴν παροῦσάν μας τὰ ἴδια· ὅθεν ἐπιβεβαιοῦντές σας καθ' ὅλα ἐκεῖνα, σᾶς προσθέτομεν μὲ ὀλίγα λόγια διὰ τῆς παρούσης μας, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος Γενικὸς Ἔπαρχός μας ζητεῖ ἀφεύκτως τὴν παραίτησίν του, διὰ τοῦτο ἀποστέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς ΚΚ. Ἀναγνώστην Παναγιώτου, Γεώργιον Παπαδάκην, Νικόλαον Ἀνδρέου, Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, καὶ Ἀναγνώστην Ἱερωνυμάκην, παραστάτας πληρεξουσίους τῆς πατρίδος, διὰ νὰ ζητήσωσιν ἕτερον, καὶ ἐνταυτῷ νὰ σᾶς προτείνουν τὸ νὰ εὑρεθῇ κανεὶς τρόπος βοηθείας· διότι ἀλλέως τρέχει εἰς μέγαν κίνδυνον ἡ Κρήτη.

»Κρίνομεν περιττὸν νὰ σᾶς ἐκθέσωμεν μὲ λεπτομέρειαν πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα στέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς ἀνωτέρω νὰ σᾶς εἴπουν καὶ προφορικῶς· καὶ ἐπειδὴ εἰς τούτους ἐμπιστεύεται ἡ πατρὶς τὴν ἐνέργειαν τῆς διορθώσεως τῶν σημερινῶν κρισίμων περιστάσεών της, δίδουσα εἰς αὐτοὺς τελείαν πληρεξουσιότητα νὰ προτείνουν, ζητήσουν, ἐνεργήσουν καὶ πράξουν τὰ χρειώδη, ὡς ὄντας μάλιστα εἰς τὰ πράγματα καὶ γνωρίζοντας καλῶς τὰ καθ' ἡμᾶς, διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σας νὰ τοὺς ἀκούσετε καὶ γνωρίσετε τοιούτους, καὶ νὰ τοὺς παραστήσετε πρὸς

ἅπαντας τοὺς παρασταίνοντας τὴν Σ. ὑπερτάτην Διοίκησιν, νὰ τοὺς συνδράμετε εἰς τὰς δικαίας προτάσεις καὶ αἰτήσεις των· καὶ τέλος, ἀφοῦ πληροφορηθῆτε ἐντελῶς τὰς ἀνάγκας μας παρ' αὐτῶν, νὰ πράξετε καὶ διὰ τὴν Κρήτην τὰ χρειώδη, ἂν ἐνδιαφέρεσθε δι' αὐτὴν, καὶ ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ τὴν ἔχετε σύναθλον εἰς τὴν κατὰ τοῦ τυράννου τῆς κοινῆς πατρίδος πάλην.

»Ταῦτα ἐξαιτούμεθα παρὰ τῆς ἐξοχότητός σας, ὑποσημειούμενοι μὲ βαθύτατον σέβας.

»Ἐν Σφακίοις, τὴν 29 Ὀκτωβρίου 1822.

»Ὁ Γ. Γραμματεὺς Ν. Οἰκονόμος.

»Ὁ Πρωτογραμματεὺς Ἐμ. Ἀντωνιάδης.

»Οἱ γενικοὶ φροντισταὶ

»Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος, Γεώργιος Παπαδάκης' Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουληδάκης, Χ. Στρατῆς Μπουρδουμπάκης, Σπῦρος Κουκουτσάκης, Παππᾶ Ἀνδρέας Σκορδίλης, Χ. Στρατῆς Δεληβανάκης, Ἀναγνώστης Παναγιώτου, Μανασσῆς Προηγούμενος, Ἀναγνώστης Ἱερωνυμάκης, Γεώργιος Σακόρραφος, Ἀνδρέας Κριαράκης, Νικόλαος Ἀνδρέου.»

Ἀπέπλευσαν λοιπὸν τάχιστα οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκεῖνοι, ἐνάντιοι ὅμως ἄνεμοι τοὺς ἐπανέφερον εἰς Λουτρὸν, ἔνθα εἶχε φθάσει τότε ἐξ Ὕδρας μετ' ἄλλων καὶ ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς Κρὴς (α). Γνωρίζων δ' οὗτος τὰ προηγούμενα τοῦ

(α) Ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς ἦτο γέννημα τῆς ἐπαρχίας Γορτύνης ἐκ τῆς κωμοπόλεως Ἁγίου Θωμᾶ ὀνομαζομένης. Ἐραστὴς παιδιόθεν τῆς μαθήσεως, ἀπεδήμησε νέος ἔτι ὢν εἰς Σμύρνην, ὅπου καὶ ἐδιδάχθη προκαταρκτικά τινα μαθήματα τῆς τότε διδασκομένης Ἑλληνικῆς παιδείας· ἐντεῦθεν δὲ περιστάσεως εὐκαίρου δοθείσης μετέβη εἰς Ῥωσσίαν, ὅπου καὶ κατώρθωσε διὰ τῆς εὐφυΐας του νὰ καταταχθῇ εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Πετρουπόλεως, ἔνθα ἐξεπαιδεύθη τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ κυρίως τὴν ναυτικήν· ἐγνώριζε πρὸς τούτοις τὴν Ῥωσσικὴν καὶ Γαλλικὴν διάλεκτον, καὶ πρὸ πάντων τὴν Ἰταλικὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ἔγραφε καλῶς.

Διὰ δὲ τὰς ναυτικάς του γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει, κατετάχθη ἑπομένως καὶ εἰς τὸ Ῥωσσικὸν ναυτικὸν, ὅπου εὐδοκιμήσας καὶ ἀρι-

Ἀφεντούλη, ἀφοῦ ἔμαθε καὶ τὰς κατὰ τὴν Κρήτην πράξεις του, ἔδωκε γνώμην καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ καταλληλότερος τρό-

---

γεύσας εἰς ναυμαχίας τινὰς λαβὼν καὶ τὸ παράσημον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, προήχθη κατ' ὀλίγον καὶ μέχρι τοῦ βαθμοῦ πλοιάρχου δικρότου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδικαιοῦτο νὰ κυβερνᾷ φεργάταν εἰς τὸν στόλον.

Ἐν τούτοις ἂς διηγηθῶμεν καὶ ἄξιά τινα λόγου περιστατικὰ τοῦ ἀνδρός. Ὅτε ἀπεστάλη Ῥωσσικὴ μοῖρα περὶ τὴν Ἑπτάνησον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λέλη ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ 1805 ἢ 1806 Ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου, τῆς ὁποίας ἀπετέλει μέρος καὶ ὁ Καλαμαρᾶς, συνέλαβον τὰ Ῥωσσικὰ πλοῖον ἐχθρικὸν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων εὑρέθη καὶ ποσότης σαλίων Ἰνδικῶν, ἅτινα ἀποδεδειγμένως ἀνῆκον εἰς Ἑλληνά τινα ἔμπορον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς δικαστὴς λοιπὸν καὶ ὁ Καλαμαρᾶς τῆς λείας ἐκείνης, ἐπέμενε ν' ἀφεθῶσιν ἐλεύθερα τὰ σάλια, καί τοι διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ νὰ θεωρηθῶσι καὶ ταῦτα ὡς νόμιμος λεία, τὰ ὁποῖα καὶ κατεδικάσθησαν.

Ὅτε δὲ ἐπανῆλθον εἰς Πετρούπολιν, ἐνήγαγεν ὁ Λέλης εἰς τὸ δικαστήριον ἐπὶ ἀπειθείᾳ τὸν Καλαμαρᾶν, εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιασθέντα δὲν ἔδωκαν οἱ δικασταὶ κάθισμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀνῆκε δικαιωματικῶς διὰ τὸ παράσημον ὅπερ ἔφερεν, ἀλλ' ἀνέκριναν αὐτὸν ἱστάμενον· ὅτε δ' ἐπερωτήθη "διατί δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ· διότι, εἶπε μὲ τόνον φωνῆς, ὅταν δικάζῃ τις, δὲν ἔχει νὰ συμβουλευθῇ παρὰ τὸν Θεὸν μόνον καὶ τὴν συνείδησίν του·,, παραλείψας τότε ν' ἀναφέρῃ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος, κατὰ τὴν Ῥωσσικὴν συνήθειαν· ἐπέπληξε δὲ μάλιστα καὶ τοὺς δικαστὰς, ὅτι δὲν τοῦ ἔδωκαν κάθισμα διὰ τὸ ὁποῖον ἔφερε παράσημον, καὶ, ὀξύχολος καθ' ὑπερβολὴν, ἐκτύπησε τότε μὲ τὴν χεῖρά του ἀτόπως τὴν τράπεζαν.

Ταῦτα δὲ ἤρκουν νὰ καταδικάσωσιν ἐκεῖνον εἰς θάνατον· ἔθλασαν λοιπὸν παρευθὺς τότε καὶ τὴν σπάθην του ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, καὶ ἔμελλε νὰ σταλῇ εἰς Σιβηρίαν· ὁ τότε ὅμως ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, εὐνοῶν τὸν Καλαμαρᾶν διὰ τὰ μεγάλα πλεονεκτήματά του, ἀνέβαλε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόφασιν, καὶ αὐτὸς, ἀφοῦ κατόπιν ἔφθασαν καὶ τὰ μεγάλα περιστατικὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ναπολέοντος, ἐπροσπάθησε νὰ εὕρῃ κατάλληλον τρόπον, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς καταδίκης. Διέμενε λοιπὸν πάντοτε ὁ Καλαμαρᾶς οὕτως εἰς Πετρούπολιν. Καὶ ὅτε μετὰ τὰς Ῥωσσικὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας μετέβη ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς Βιέννην καὶ Παρισίους, παρηκολούθει καὶ ἐκεῖνος, ὅπου εἶδε καὶ ἔμαθεν ἐκ τοῦ πλησίον ἀπὸ τὰ με-

πος εις τοιαύτην περίστασιν ἦτο ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸν Ἀφεντούλην τὴν ἀρχὴν, καὶ νὰ γνωστοποιήσωσι τοῦτο

γάλα ἐκεῖνα συμβεβηκότα καὶ τὰς περιπλοκὰς τῶν τότε πραγμάτων πολλὰ πράγματα τοῦ κόσμου, καὶ ηὔξησε διὰ τῆς πείρας τούτων τὰς γνώσεις του· διὸ καὶ εἰς Παρισίους ἐνήργησαν φίλοι του ὥςε ν' ἀπαλλαχθῇ μὲν τῆς προτέρας καταδίκης, οὐχὶ ὅμως πώποτε καὶ νὰ λάβῃ βαθμόν τινα, ἢ ὑπηρεσίαν ῥωσσικήν· Ἐνδεὴς οἰκογενειάρχης ὁ Καλαμαρᾶς μετέβη τότε εἰς Ἰάσιον πρὸς πορισμὸν βίου· ὅθεν καὶ διεκήρυξε διὰ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, ὅτι θέλει διδάσκει μαθήματα ναυτικῆς. Ἐκραγείσης ὅμως μετ' ὀλίγον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔδραμε καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις καὶ τὸν προσέλαβε πρῶτον σύμβουλον διὰ τὴν μεγάλην του πεῖραν καὶ τὰς πρακτικάς του γνώσεις· Ἐκεῖθεν ἔγραψε πρὸς τὴν σύζυγόν του Ἄνναν, Κερκεραίαν οὖσαν, ἀποδίδων εἰς αὐτὴν ὡς καὶ πρότερον, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν θέσιν του, τὸν τῖτλον ἐ ξ ο χ ω τ ά τ η, ἥτις στερουμένη τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων τὸν ἀπεκρίθη μὲ πολλὴν ἀστειότητα· " Ἀνέγνωσα, εἶπε, τὴν ἐπιστολήν σου, καὶ ἐκατάλαβα ὅτι εἶμαι καὶ τώρα πάλιν ἐξοχωτάτη, ἀλλ' ἐντοσούτῳ δὲν ἔχω τὸν ἐπιούσιον ἄρτον." Διαλυθέντων δ' ὡς γνωστὸν τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Καλαμαρᾶς μετὰ τὴν εἰς Κόριθον σύστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, τὸν ὁποῖον συνανεστρέφετο σπουδαίως ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἐκτιμήσας τὰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς τοῦ ἀνδρὸς γνώσεις. Ἀνεπλήρωσε δ' ἐκεῖ ἐπιτυχῶς εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας ἐπί τινα χρόνον καὶ τὸν τότε ὑπουργὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, ἔγραψε δὲ καὶ δευτέραν φορὰν καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὴν συζυγόν του, ἀποδίδων καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν διὰ τὴν νέαν ὑπηρεσίαν του τὸν αὐτὸν τῖτλον ἐξοχωτάτη, ἥτις ἀπεκρίθη καὶ τότε μὲ πολλὴν ἀστειότητα· " Βλέπω, εἶπεν, ὅτι εἶμαι πάντοτε ἐξοχωτάτη, πάντοτε ὅμως καὶ χωρὶς ψωμί."

Ηλθε τέλος πάντων καὶ εἰς Κρήτην ὁ Καλαμαρᾶς, ὅστις γνωρίζων τὰ προηγούμενα τοῦ Ἀφεντούλη, καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ διαγωγήν του μαθὼν, συνήργησεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας πτῶσίν του, συναποσταλεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του· ἐπανελθὼν δὲ εἰς Κίσαμον ὡδήγησε τὸν Τομπάζην εἰς τακτικὴν ἅλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἤθελε δὲ μεγαλείτερα κατορθώσει ἔργα ὁ Τομπάζης, ἂν ἐξηκολούθει νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὰς γνώσεις καὶ τὴν πεῖραν τοῦ ἀνδρός.

Γενομένου δὲ λόγου τῷ 1823 καὶ περὶ προσκλήσεως Βασιλέως τινὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ ζητήσῃ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις

παρευθὺς εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους· ὅθεν καὶ καθήρεσαν ἐκεῖνον διὰ τοῦ ἑπομένου ἐγγράφου. Οἱ δ' ἀπεσταλμένοι ἀνεχώρησαν συνακολουθοῦντος τότε καὶ τοῦ Καλαμαρᾶ, ἔχοντος τὴν αὐτὴν πληρεξουσιότητα ὡς καὶ οἱ λοιποί. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ Διοίκησις τοῦ Ἀφεντούλη ἐν τῇ Κρήτῃ, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν ἀπερισκέπτως ἡ διαγωγὴ, τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἰδοὺ τὸ ἔγγραφον.

« ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

» Ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἤχησεν εὐχαρίστως εἰς τὰς ἀκοάς μας· τὸ ὑψηλὸν τοῦτο αἴσθημα ἐνεφυτεύθη βαθέως

καὶ τῶν Κρητῶν τὴν συγκατάθεσιν, ὡς μέλους καὶ τῆς Κρήτης ἀδιασπάστου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἔργον τοῦ Καλαμαρᾶ ἦτο καὶ ἡ ἐπίσημος ἀπάντησίς των περὶ τούτου, ἡ ὁποία ὡς περιέχουσα ἐμβριθεῖς σκέψεις ἀξίας λόγου κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἐξετιμήθη ἀρκούντως ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν, ληφθεῖσα ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν· " Ποῖοι ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης (ἠρώτων οἱ Κρῆτες εἰς τὴν ἀπόκρισίν των) γνωρίζουν περὶ τούτου, καὶ εἶναι σύμφωνοι νὰ τὸν ὑποστηρίξουν; Εἶναι δὲ σύμφωνοι εἰς τὴν πρότασιν ταύτην αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἀγγλία; διότι εἰς ἐναντίαν περίστασιν οἱ κατοικοῦντες εἰς νῆσον Κρῆτες κάμνουν τὴν παρατήρησιν πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν, ὅτι ἂν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν ἔχωσι τὴν συγκατάθεσίν των εἰς τοῦτο, εἶναι βιασμένοι νὰ μὴ δώσωσι τὴν ψῆφόν των, ἀλλὰ νὰ προτιμήσωσι ν' ἀφεθῶσιν εἰς τὴν τύχην των ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ. „

Τοιοῦτος ἦτον ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς, μαθηματικὸς, ναυτικὸς καλὸς, λίαν φιλελεύθερος καὶ γενναῖος, ἐν συντόμῳ πολύτιμος διὰ τὰς γνώσεις του εἰς τὸ να δίδῃ μόνον συμβουλὰς, διότι δυστυχῶς ἦτο καὶ λίαν ὀργίλος καὶ ὁρμητικοῦ χαρακτῆρος ἀνὴρ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξετίθετο πολλάκις εἰς κίνδυνον. Ὁ Κανέλλος Βυζάντιος καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος, ἄνδρες λόγιοι, ἔλεγον περὶ αὐτοῦ συχνά· " ὁ Καλαμαρᾶς εἶναι θησαυρὸς ἀνεκτίμητος καὶ σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὰς πολυειδεῖς γνώσεις του· πρέπει ὅμως διὰ τὴν παράλογον ὁρμήν του νὰ ἦναι περιωρισμένος εἰς δωμάτιον μὲ ὅλα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀρκοῦντα, ὁπόθεν νὰ ἀρύωνται συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας, ὅσοι θέλουσι νὰ ὠφελῶνται ἀπὸ τὴν μεγάλην πεῖράν του· Ἀπεβίωσε τέλος πάντων εἰς Ὕδραν κατὰ τὸ 1823 περὶ τὸ ἑξηκοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του, προσβληθεὶς ὑπὸ πλευρίτιδος, καὶ μὴ ἔχων τὰ χρηματικὰ μέσα διὰ νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον.

εἰς τὴν ψυχήν μας· ὁ ἔνθερμος πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως ἄναψεν εἰς τὴν καρδίαν μας· ἡ ἀπάνθρωπος δουλεία μας καὶ ὁ ἀπαραδειγμάτιστος ἐνθουσιασμὸς μᾶς ὤθησαν εἰς τὸ νὰ ὁρμήσωμεν μὲ τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου, προκρίνοντες τὸν τίμιον θάνατον ἀπὸ τὴν ἐπονείδιστον δουλικὴν ζωήν.

»Εἰς τοιοῦτον μέγιστον ἀγῶνα κινηθέντες, ἐγνωρίσαμεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, ὅτι χρείαν μεγάλην ἔχομεν ἐμπείρου ἀρχηγοῦ. Εἰλικρινῶς φρονοῦντες, ἐπέμψαμέν τινας τῶν ἡμετέρων εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἠκούσαμεν πολλοὺς τῶν ἀξίων ὁμογενῶν ἐξ Εὐρώπης φθάσαντας. Πλάνοι τινὲς μᾶς ἠπάτησαν, ὥστε νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς ὀνόματα κοῦφα καὶ παράσημα ψευδῆ, καὶ ἑπομένως νὰ δεχθῶμεν διὰ στρατηγὸν τῆς φιλτάτης μας πατρίδος Κρήτης τὸν πρῶτον ἀπαντήσαντα ἡμᾶς ἄνθρωπον κύριον Μιχαὴλ Ἀφεντούλιεφ, ὅστις Κομνηνὸς ψευδῶς ἐπωνομάσθη.

»Πρὸς αὐτὸν ἐνεπιστεύθημεν μὲ εἰλικρίνειαν τὴν ἀπολύτρωσίν μας ἀπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν τῶν αἱμοβόρων Ὀθωμανῶν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκ τῆς πείρας ἀπεδείχθη, ὄχι μόνον τόσον μικρὸς καὶ ἀνάξιος, ὅσον εἶναι μέγας ὁ ἀγὼν, διὰ τὸν ὁποῖον τὸν ἐδέχθημεν, ἀλλ' ἔτι περιπλέον μισέλλην καὶ φιλοτάραχος, μὲ φρονήματα πάντη ἐναντία καὶ ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν, τιμιότητα καὶ εὐταξίαν μας, ὡς ἀπὸ τ' ἀκόλουθα φαίνεται.

»Παρατρέχομεν τὴν ἔκθεσιν τῶν δεσποτικῶν καὶ αἰσχροκερδῶν στοχασμῶν του καὶ κινημάτων, τῶν ὅσα φρικτὰ μέσα μετεχειρίσθη, διὰ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸ λοιπὸν ἔθνος, καὶ τέλος, ἀφοῦ ὑπεχρεώθη, ὥστε μεθ' ὅρκου νὰ παραδεχθῇ τὴν ἕνωσίν της κατὰ τὸ σχέδιον καὶ θέσπισμα τῆς πανελληνίου Βουλῆς· ὁπόσας φρικτὰς ἐπαναστάσεις ὠργάνισεν ἐναντίον τῶν συνεργησάντων εἰς τοῦτο καὶ ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως· ποσάκις παρεξήγησε τὸ σύστημά μας εἰς τοὺς πολεμικούς· ποσάκις τὸ ἐκλόνισε· ποσάκις ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ στερεώσωσιν οἱ φιλοπάτριδες καὶ φρόνιμοι, καὶ προσθέτομεν μόνον ἓν μι-

κρὸν μέρος τῶν προφανῶν καὶ αἰσχρῶν ἀνομιῶν καὶ παραβιάσεών του.

» Α'. Βλέπομεν παρ' ἐλπίδα νὰ παρουσιάζηται εἰς ταύτην μας τὴν νῆσον παρὰ τῆς ἐξοχότητός του μία σφραγὶς ἄγνωστος καὶ ξένη τῆς Διοικήσεως, ὀνομαζομένη Β α σ ι λ ι κ ή.

» Β'. Μὲ τὴν ὑπογραφήν του μόνον νὰ ἐκδίδωνται γράμματα καὶ διαταγαὶ εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐνῷ τοῦτο ἀπὸ τὸν συνταγματικόν μας χάρτην εἶναι ἀπηγορευμένον.

» Γ'. Νὰ δίδωνται πράγματα τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν ἐντοπίων, εἰς διαφόρους ξένους ἐμπόρους δι' ἴδιά του τέλη, καθὼς εἰς τὸν Ἰωάννην Βλάχον ἀσῆμι, καὶ εἰς ἄλλους ἄλλα.

» Δ'. Νὰ λαμβάνῃ γρόσια ἀπὸ φορτία καραβίων ἐλαίου, νὰ τὰ κατακρατῇ, καὶ λογαριασμὸν νὰ μὴ θέλῃ νὰ δώσῃ, καθὼς καὶ ἄλλα ἀπὸ πατριώτας, ἐπὶ λόγῳ βοηθείας τῆς πατρίδος, χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν Γενικῶν φροντιστῶν τῆς οἰκονομίας, ὡς καὶ εἰς Πλατανιὰν, Μεσσαριὰν, Λουτρὸν καὶ ἀλλοῦ, καὶ νὰ τὰ κατακρατῇ κρυφίως.

» Ε'. Νὰ ἀνατρέπῃ πᾶν καλὸν ὀργανιζόμενον διὰ τὴν εὐταξίαν τῆς πατρίδος, νὰ διασπείρῃ μεταξὺ τῶν πατριωτῶν ζιζάνια διχονοιῶν, καὶ πρὸ πάντων νὰ διεγείρῃ πολυτρόπως τὸν λαὸν ἐναντίον τῶν προκρίτων καὶ λοιπῶν τιμίων καὶ φιλοπατρίδων ὑποκειμένων.

» ς'. Νὰ ἐξουθενῇ καθημερινῶς εἰς πάντα ξένον Εὐρωπαῖον τὸ ἔθνος ὁλόκληρον, τὴν τοπικὴν Διοίκησιν τῆς πατρίδος, καὶ πρὸ πάντων νὰ λαλῇ ἀκατάπαυστα τὰ ἐξ ἁμάξης κατὰ τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως ἀδίκως.

» Ζ'. Νὰ παραδέχεται ἀπὸ διαφόρους χωρὶς τὴν εἴδησιν τῆς τοπικῆς Διοικήσεως καταμαρτυρικὰ (προτέστα), διωργανισμένα παρὰ τοῦ ἰδίου, ἄνομα καὶ ἄτοπα, ἀποβλέποντα εἰς μεγαλωτάτας ζημίας τῆς πατρίδος, καὶ ἄλλα.

» Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἐγνωρίσαμεν ἐκ πείρας ἀπὸ τὰ εἰρημένα καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀπερίγραπτα, ὅτι ἡ ἐξοχότης του οὔτε χαρακτῆρα ἀρχηγοῦ τιμίου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου ἔχει, οὔτε καθήκοντα τῆς ἀνθρωπότητος γνωρίζει, οὔτε ἔθνος

σέβεται, οὔτε ὅρκον φυλάττει, οὔτε τοπικὴν Διοίκησιν τιμᾶ, ἀλλ' οὔτε ἀξιότητα κάμμίαν ἔχει·

»'Επειδὴ τέλος πάντων καθ' ἡμέραν παραιτεῖται μὲ σκοπὸν, τὸν ὁποῖον εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσῃ τις, καὶ τὰ τοιαῦτά του γράμματα διασπείρονται κρυφίως εἰς τὸν ἁπλοῦν λαὸν, καὶ ἐκδίδονται τοιαῦτα ἀπὸ 16 Μαΐου μέχρι τῆς σήμερον·

« Ἡ τοπικὴ Διοίκησις τῆς νήσου ταύτης, ἐπαγρυπνοῦσα » εἰς κάθε τι καὶ θέλουσα νὰ προλάβῃ τὰ ἐνδεχόμενα ἐκ » τούτων δεινὰ, κηρύττει εἰς τὸ Πανελλήνιον, πρὸ πάντων δὲ » εἰς τοὺς κατοίκους καὶ διατρίβοντας εἰς τὴν πατρίδα ἐν» τοπίους καὶ ξένους·

» Ὅτι ἡ ἐξοχότης του, ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος τῆς Κρήτης » κύριος Μιχαὴλ Κομνηνὸς 'Αφεντούλιεφ, εἶναι ἀποκλει» σμένος γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα τῆς πατρίδος· δηλα» δὴ δὲν ἔχει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἀνακατόνεται εἰς κάμμίαν ὑπό» θεσίν της.

» Ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει τίποτε, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπράχθη » νομίμως.

» Ὅτι θέλει μένει εἰς τὴν πατρίδα ὡς ἰδιώτης, ἑωσοῦ » νὰ ἔλθῃ ἄλλος διωρισμένος παρὰ τῆς ὑπερτάτης Διοική» σεως.

» Καὶ ἐπειδὴ εἰς διοφόρους περιστάσεις ἐφάνησαν οἱ σκο» ποί του ὕποπτοι καὶ ἐπικίνδυνοι εἰς τὰ μέγιστα, ἀπο» τεινόμενοι εἰς ἐγκλήματα καθοσιώσεως, τούτου ἕνεκα καὶ » ἡμεῖς ἀναλόγως προσφερόμενοι πρὸς αὐτὸν, κοινῇ γνώμῃ » ἀποφασίζομεν νὰ λάβωμεν παρ' αὐτοῦ ὅσα τοῦ εὑρίσκον» ται ἔγγραφα χωρὶς ἐξαίρεσιν κάμμίαν, ἐκτὸς μόνον ἐ» κείνων ὁποῦ βεβαιοῦν τὰς προσωπικὰς τιμὰς αὐτοῦ καὶ » ἀξίας, ἂν τοιαῦτα καθαρὰ ἔγγραφα εὑρεθοῦν παρ' αὐτῷ· » τὰ δὲ πράγματά του, χρήματα δηλαδὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, » ὅσα εἶναι τιμῆς ἄξια, νὰ μένουν ἐσφραγισμένα μὲ τὴν » σφραγῖδά του καὶ μὲ ἐκείνην τῆς Διοικήσεως εἰς παρα» καταθήκην μὲ κατάλογον ἐγγράφων καὶ πραγμάτων, ὑ» πογεγραμμένον παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ἀρχιγραμ» ματέως· αὐτὸς δὲ νὰ μένῃ ἐντίμως ἔγκλειστος, ὅπου εὑ-

» λογώτερον φανῇ, ἑωσοῦ ἀποφασίσῃ ἡ ὑπερτάτη Διοίκη-
» σις, καὶ τότε δίδων ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν πράξεών
» του, ν' ἀναχωρῇ ἀπὸ τὴν πατρίδα.

» Ὅτι κἀνένα του γράμμα δὲν θέλει ἔχει πλέον κῦρος
» εἰς τὴν πατρίδα.

» Ἡ δὲ ῥηθεῖσα τοπικὴ Διοίκησις ἔλαβε τ' ἀναγκαῖα μέ-
» τρα πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος,
» στέλλουσα ἐνταυτῷ καὶ πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν
» ἀπεσταλμένους νὰ ζητήσουν καὶ ἀρχηγὸν καὶ τὰ λοιπὰ
» ἀναγκαῖα.

» Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Κρήτης θέλει κοινοποιή-
» σει τὴν ἀποκήρυξιν ταύτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βου-
» λὴν, θέλει τὴν κοινοποιήσει πρὸς τὸν Κ. Μιχαὴλ Κο-
» μνηνὸν Ἀφεντούλιεφ, καὶ ἀποστείλει ἀντίγραφα εἰς ὅ-
» λους τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, τὸ δὲ πρωτότυπον θέλει
» φυλαχθῇ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας διὰ
» τὰ περαιτέρω.»

» Ἐν Σφακίοις, τῇ 15 Νοεμβρίου 1822.

» Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Νεόφυτος Οἰκονόμος.

» Ὁ Πρωτογραμματεὺς Ἐμ. Ἀντωνιάδης.»

(Αἱ λοιπαὶ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφον.)

Φθάσαντες δ' οἱ εἰρημένοι ἀπεσταλμένοι τὴν 18 τοῦ Νοεμβρίου εἰς Ἑρμιόνην, ὅπου τότε διέμενεν ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἕνεκα τῶν συμβάντων ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Δράμαλη, ἐπαρουσίασαν πρὸς τὸν ἁρμόδιον Ὑπουργὸν τὰ ὁποῖα ἔφερον ἔγγραφα, ἐκθέσαντες λεπτομερῶς καὶ τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης· ἐπανέλαβον δὲ οὗτοι καὶ τὴν 28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς αἰτούμενοι τὴν ἀντίληψιν τῆς Διοικήσεως ὡς πρὸς τὰ κοινὰ πράγματα καὶ τὴν ταχεῖαν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἀφεντούλη εἰς τὴν Διοίκησιν ὑπὸ συνετοῦ καὶ ἱκανοῦ ἀνθρώπου, ἀπολαύοντος καὶ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν· ὡς τοιοῦτον δ' ἐπρότεινον τότε οἱ Κρῆτες τὸν Ὑδραῖον Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ τὸν διορίσῃ ἡ Διοίκησις, ἐὰν ἐγκρίνῃ. Καὶ διὰ τί τοῦτο; Διότι ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι εἰς τὸ νὰ δυνηθῶσι νὰ προσλάβωσιν οὕτω σύμμαχον οἱ Κρῆτες εἰς τὸν

ἀγῶνά των μίαν ἀπὸ τὰς ναυτικὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους, καὶ τοιαύτην ἐπροτίμησαν τὴν Ὕδραν διὰ τὴν μεγίστην σημασίαν καὶ ἐπιῤῥοήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τότε εἰς τὰ κοινὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, προερχομένην ἀπὸ τὰ πλούτη καὶ τὰς ἐπικρατεστέρας ναυτικὰς δυνάμεις της.

Ἄς ἔλθωμεν δὲ πρὸς μικρὸν καὶ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη. Ἔθυεν ἐνταῦθα καὶ ἀπώλυε δραστηρίως ὁ Χασὰν πασᾶς, ἀφοῦ μετέβη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς τὴν Κνωσσόν. Στρατοπεδευμένος οὗτος ἐπὶ δέκα πέντε σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ χωρίον Τήλλισον, ἀπέστελλεν ἐκδρομὰς καθ' ἑκάστην, νῦν μὲν εἰς Γορτύνην, νῦν δ' εἰς ἄλλα μέρη ἀπὸ ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, αἰχμαλωτίζων καὶ ἐξολοθρεύων ἀπηνῶς πολλοὺς τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων· οἱ δὲ λοιποὶ τῶν μερῶν τούτων, ἄοπλοι σχεδὸν οἱ πλειότεροι διὰ τὴν ἐπαισθητὴν ἔτι τῶν ὅπλων ἔλλειψιν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὡς νεωστὶ ἐπαναστάντες, κατεθορυβήθησαν διὰ τὴν ἀπειρίαν των· καὶ δικαίως, διότι δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν εἰμὴ νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τὰς ὑπερτερούσας ἐχθρικὰς δυνάμεις· ἔπειτα δὲν ἐφρόντισαν κακῶς ποιήσαντὲς νὰ ὀχυρώσωσι ταχέως καὶ τὸ δυσκολοπολέμητον Λασίτι, διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐνταῦθα τ' ἀδύνατα μέλη τῶν οἰκογενειῶν των. Τοιαύτη ὅμως κακίστη ἀπρονοησία δὲν ὑπῆρχεν εἰς τούτους μόνον τοὺς Κρῆτας, ἀλλ' ἦτο σχεδὸν γενική, διότι καὶ πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Κρήτης ὑπῆρχον τοιαῦτα ἄσυλα, ἅτινα παρέβλεψαν ἀσυλλογίστως· διὸ καὶ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἀπωλέσθησαν πολλαὶ μυριάδες.

Ἡ εἰρημένη θέσις εἶναι κοιλὰς εὐρεῖα, εὔφορος καὶ δενδροσκεπὴς μὲ πολλὰ νερά, Σίτι ἡ Λασίτι ὀνομαζομένη, ἥτις περικυκλοῦται ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ δυσβάτων βουνῶν, ἐκ τοῦ βορειοδυτικοῦ μέρους πρὸς τὴν Γορτύνην, Κνωσσὸν καὶ Χεῤῥόνησον, ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πρὸς τὴν Μινώαν, Σιτείαν καὶ Ἱεράπυτνον, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν ἄλλα βατὰ μέρη, εἰμὴ μόνον δύο ἢ καὶ τρεῖς στενωτάτας καὶ δυσκόλους διόδους. Ταύτας ἂν ἐπρολάμβανον νὰ ὀχυρώσωσι μὲ ἀναγκαῖα τινὰ προχώματα, ὀλίγοι τινὲς τότε στρατιῶται ἠδύ-

ναντο ἐκεῖθεν ν' ἀποκρούωσιν εὐκόλως καὶ τὸν πολυπληθέστερον ἐπερχόμενον ἐχθρικὸν στρατόν. Ἂν λοιπὸν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων ἦσαν γυμνασμένοι τότε εἰς τὰ ὅπλα, καὶ εἶχον τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν νὰ κάμωσιν ὠφέλιμον χρῆσιν τῆς εἰρημένης θέσεως, ἢ ἂν ἄλλοι κατὰ χρέος ἔτρεχαν εἰς βοήθειάν των, ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ἀκαταμάχητοι· ὁ δὲ Χασὰν πασᾶς τότε δὲν ἤθελε θρασυνθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςε νὰ ἐπιφέρῃ τοσαῦτα ἀκαταλόγιςα δεινά, ἀλλ' ἤθελε μᾶλλον ἀποτύχει καὶ ἐνταῦθα, ὅπως ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δυτικὰ μέρη.

Ἐκ τῆς Κνωσσοῦ μετὰ ταῦτα εἰσβαλὼν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του ὁ Χασὰν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χεῤῥόνησον ἢ Πεδιάδα, ἐσκήνωσε περὶ τὰ χωρία Μάλια καὶ Καστέλι. Ἀλλ' ἐνταῦθα δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Κουσκουμπὲ, Νικολάου Ζερβοῦ, Ἐμμανουὴλ Λουτσάκη, Κωνσταντίνου Στακάκη, Ῥουσάκη Χούρδου, Βουζομάρκου καὶ ἄλλων, ἦσαν τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία Κράσι, Αὐδοῦ, Μοχοῦ καὶ μέχρι τῆς Κασταμονίσσης, καὶ ἐμπόδιζον ἐντεῦθεν τὸν πολέμιον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν εἰρημένην θέσιν τῆς Σίτης ἢ Λασιτίου, τὴν ὁποίαν κατεγίνετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μὲ τὴν αὐτὴν σπουδὴν νὰ καταλάβῃ, ὡς ἀναγκαίαν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του, ὡς καὶ τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν εἰς τὰ δυτικά. Ἔγεινε λοιπὸν μάχη ἐνταῦθα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν λίαν πεισματώδης· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, βοηθούμενοι ἀπὸ τὰς ἀσφαλεςέρας θέσεις των, ἐπέπεσον μετὰ πολύωρον ἀντίστασιν καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀντιπάλους των· ἐφόνευσαν δὲ τότε ἵππους, ἐκυρίευσαν σημαίας, καὶ ἐθανάτωσαν ὑπὲρ τοὺς 100 ἐκ τῶν πολεμίων, ζωγρήσαντες καί τινας· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἕως δεκαπέντε καὶ ἐτραυματίσθησαν ἱκανοὶ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Βουζομάρκος ἐλαφρῶς καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης τὴν χεῖρα.

Ἀποτυχὼν δὲ ὁ Χασὰν καὶ ἐνταῦθα, ἐστοχάσθη νὰ καταθορυβήσῃ ἄλλοθεν τοὺς πολεμίους του. Κατεσκήνωσε λοιπὸν αἴφνης μετά τινας ἡμέρας ἐκεῖθεν τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδίας κατὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Βιέννην, τανῦν κωμόπολιν Βιάννον καλουμένην, διαμείνας ἐκεῖ περὶ τὸν μῆνα,

ἀπ' ὅπου μὲ συνεχεῖς ἐκδρομὰς ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὰ παρακείμενα βουνὰ ἔθυεν, ἀπώλυεν, ᾐχμαλώτιζε καὶ ἐρήμονε θηριωδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅλον τὸν τόπον, ἑωσοῦ ἐνόησαν οἱ λοιποὶ τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγωσιν εἰς τ' ἀπρόσβλητα τοῦ Λασιτίου βουνὰ, ὅπου καὶ ἐσώζοντο. Δὲν διετηρήθη ὅμως ἀβλαβὴς καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἰς τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του ἐκεῖ· διότι κατ' ἀποσπάσματα ἐπιπίπτοντες αἴφνης οἱ Ἕλληνες ἐξ εὐθέτων καὶ ἀγνώστων μερῶν, πολλάκις ἐπροξένουν μέγαν ὄλεθρον εἰς τοὺς στρατούς του· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Χεῤῥόνησον, καὶ νὰ σκηνώσῃ πάλιν εἰς τὰ αὐτὰ σχεδὸν χωρία, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου καὶ διέμεινεν ἱκανὰς ἡμέρας.

Ἐνταῦθα δὲ πάλιν ὁ Ἀλβανὸς ἐστοχάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀλωπεκὴν· καὶ ὅ,τι δὲν κατώρθωσε διὰ ταύτης εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ἔσπευσε διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ κολακείας νὰ ἐπιτύχῃ ἐδῶ· διότι ἀνελπίστως οἱ ὀρεινοὶ Λασιτιῶται, εἴτε καταπτοηθέντες ἐκ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων, εἴτε καὶ ἀπατηθέντες, προσῆλθον οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον εἰς τὸν Χασὰν, διὰ νὰ ἐκφράσωσι μεταμέλειαν διὰ τὰ ἐπαναστατικά των κινήματα, τοὺς ὁποίους, ὑποκριθεὶς πονήρως, ἐδέχθη τότε εὐμενῶς καὶ ἐκολάκευσε, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἐντελῶς τοῦ σκοποῦ του. Δὲν ἔκαμεν ὅμως καλὴν ἐντύπωσιν τὸ κίνημα τῶν ὀρεινῶν τούτων εἰς τοὺς λοιποὺς Κρῆτας· διότι, ὡς τὰ λοιπὰ μέρη ἐθεώρουν ὀχυρὸν καταφύγιον τὰ Σφακία καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἰσχυροὺς προμάχους, παρομοίως ἐθεώρουν ὡς τοιούτους καὶ κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης τοὺς Λασιτιώτας, ἐλπίζοντες πολὺ εἰς τὴν ὀχυρωτάτην θέσιν των ἐν καιρῷ τῶν κινδύνων, εἰς τὴν φυσικὴν τῶν κατοίκων ἀνδρίαν καὶ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν τῶν ποδῶν των τάχύτητα· δὲν ἐπηρέασεν ὅμως πολὺ καὶ τὸ κίνημά των τοῦτο, διότι παρευθὺς πάλιν συνηθροίσθησαν οἱ διεσπαρμένοι ἕνεκα τοῦ τρόμου τῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἑκάστην δὲ μάλιστα ἤρχοντο εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐμπειροπόλεμοι Σφακιῶται καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Ῥεθύμνην, καθὼς

καὶ ὅλον σχεδὸν τὸ ἐπικουρικὸν, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζον καὶ τούτους, καὶ ἔκαμνον ν' ἀναλάβωσι πάλιν καὶ οἱ Λασιτιῶται τὸ πρότερον θάῤῥος των· διὸ καὶ ἐπεχείρησαν παντοιοτρόπως νὰ καταπολεμῶσιν εἰς διάφορα μέρη εἴτε σποράδην, εἴτε καὶ συσσωματωμένοι τὸν πολέμιόν των.

Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἔφθασαν πάλιν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἕως δεκαπέντε πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σατράπου, τὰ ὁποῖα ἀπεβίβασαν εἰς τὰ φρούρια Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου τροφὰς καὶ τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα· ἐκτὸς δὲ τούτων μετέφερον καὶ ἐπικουρίαν εἰς τὸν Χασὰν πασᾶν περὶ τοὺς 1500 νέους στρατιώτας. Τὰ πλοῖα δὲ ταῦτα, καθὼς διῆλθον τὸν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας πλοῦν των ἀνενόχλητα, χωρὶς δηλ. ν' ἀπαντηθῶσιν ὑπὸ Ἑλληνικῶν, οὕτω καὶ ἐκ τῆς Κρήτης ἐπανῆλθον εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀβλαβῆ. Τοῦτο δὲ μᾶλλον κατεθορύβει τοὺς μαχομένους Κρῆτας, διότι ἔβλεπον τοῦ λοιποῦ τὸν ἐχθρόν των, ἢ μᾶλλον τὸν ἰσχυρὸν τῆς Ἑλλάδος πολέμιον, νὰ μετακομίζῃ ἐλευθέρως, ὅταν θέλῃ, νέους στρατοὺς, καὶ νὰ προετοιμάζῃ τοιουτοτρόπως τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἢ κάλλιον εἰπεῖν νὰ χαλκεύῃ τὰς σιδηρᾶς ἁλύσεις, ὡς εἶπε καὶ ὁ Λόρδος Πάλμερστων, διὰ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Συμβάντα ἀπὸ α'. Δεκεμβρίου 1822 μέχρι ιζ'. Μαΐου 1823.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ν. Οἰκονόμος διωρίσθη τὴν α'. Δεκεμβρίου ὑπὸ τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως ἐκ τῆς Ἑρμιόνης, διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ ἐπάρχου, μὴ διορισθέντος ἔτι τοῦ διαδόχου του. Ἀμέσως λοιπὸν μετέβη οὗτος ἐκ τῶν Σφακίων εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, διὰ νὰ ἐνεργῇ ἐκεῖθεν μᾶλλον ἀνεπηρέαστα καὶ δραστηριώτερα· διεκοίνωσε πρὸς τὸν λαὸν τὸν διορισμόν του, καὶ τὴν ἀγγελίαν

ἣν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ἀπεσταλμένων, ὅτι ὁ μέλλων νὰ διοικήσῃ τὴν Κρήτην εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἐχάρησαν οἱ Κρῆτες, ὅτι ἡ ναυτικὴ Ὕδρα θέλει συνενωθῇ δι' ἐκείνου καὶ διὰ θαλάσσης ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνά των. Ὁ ῥηθεὶς Οἰκονόμος ἀπήλαυε τὴν κοινὴν ὑπόληψιν χρησίμου πολίτου, διὸ καὶ ἐπείθοντο προθύμως οἱ πάντες εἰς ἐκεῖνον.

Ταὐτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὰ εἰρημένα ἔφθασεν εἰς Κρήτην καὶ ἡ εἴδησις, ὅτι ἔπεσον ὅλως διόλου εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων τὴν 30 Νοεμβρίου τὰ δύο ἀπόρθητα τοῦ Ναυπλίου φρούρια· τὴν δὲ ἀγγελίαν ταύτην ἔσπευσεν ἀμέσως ὁ Οἰκονόμος νὰ διακηρύξῃ καὶ εἰς τοὺς συντοπίτας του, ἡ ὁποία τοὺς ἐκίνησεν εἰς ἐνθουσιώδη ἅμιλλαν· διότι ἂν πραγματικῶς καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ στρατιωτικὰ ἦσαν ἐφάμιλλοι οἱ Κρῆτες πρὸς τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς των Ἕλληνας· ἂν καὶ μόνοι εἶχον ἀναδεχθῇ νὰ ἐνεργῶσιν ἀβοήθητοι εἰς τοιοῦτον ἄνισον ἀγῶνα, καὶ νίκαι ἔνδοξοι τοὺς εἶχον πολλάκις στεφανώσει, εἰς παρόμοια ὅμως ἐπιχειρήματα ὑπελείποντο πολύ. Ὑπέδειξε λοιπὸν παρευθὺς ὁ Β. Χάλης σχέδιον συνεννοηθεὶς καὶ μὲ τὸν Σήφακαν, τὸ ὁποῖον καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐναντίον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας διὰ τὴν τότε κατάστασίν του, καὶ διὰ τὴν χειμερινὴν τότε ὥραν νὰ λάβῃ αἴσιον πέρας, ἂν ἔλειπεν ὁ φόβος μὴν ἀποτύχῃ ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἀταξίας, καὶ ἐκ ταύτης συμβῇ ἀθεράπευτος ζημία· δὲν ὑπῆρχε πρὸς τούτοις τότε ἐπιτήδειος ἀνὴρ διὰ νὰ τὸ διευθύνῃ κατά τι ἐμπείρως· διότι καὶ ὁ μακαρίτης Βαλέστρας, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἤλπιζον οἱ Κρῆτες ἐπιτυχίαν εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα, ὡς τακτικὸν καὶ ἔμπειρον, εἶχε δυστυχῶς γείνει πρότερον θῦμα, ὡς προείπομεν, τῆς ῥαδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλη. Ἐμποδίσθη λοιπὸν τότε ὁ Χάλης διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸ νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄλλοι ὅμως ταὐτοχρόνως ἐπεχείρησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατὰ τῆς Ἱεραπύτνου, καὶ ἦσαν ἐγγὺς νὰ ἐπιτύχωσιν, ἂν καὶ ἐκεῖ ἡ ἀταξία, σύντροφος καὶ ἀχώριστος

πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους, δὲν ἐματαίονε τὸ ἐπιχείρημα.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐξήρχοντο παντελῶς οὐδ' ἐκ τοῦ φρουρίου τούτου, οὐδ' ἐκ τῆς Σούδας· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχε συμπαραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ ἐντεῦθεν κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς τ' ἀνατολικὰ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἄλλοι ἐξήρχοντο διὰ θαλάσσης εἰς Κίσαμον, διὰ ν' ἀποφύγωσι τὸν ἐκ τοῦ λοιμοῦ κίνδυνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέθνησκον πολλοί· ἦτο λοιπὸν τὸ φρούριον εἰς κακίστην κατάστασιν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμος ἔστρεψε τότε τὴν προσοχὴν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν ἀλλοῦ, παραστήσας τὸ ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον νὰ καθαρίσωσιν ὅσον τάχιον ἀπὸ Τούρκους τὴν Κίσαμον καὶ τὸ Σέλινον, διὰ νὰ κάμῃ ἐνταῦθα τὴν ἀπόβασίν του ὁ περιμενόμενος νέος διοικητής, τοὺς ὁποίους ὑπεχρέωσε νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τούτου καὶ μὲ τὸν Α. Παναγιώτου, ὅστις παρομοίως καὶ αὐτὸς συνεφώνει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, καὶ ἔκτοτε ἐνεργεῖτο ἡ κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου ἐκστρατεία. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἐφρόνει καλῶς ὁ Οἰκονόμος, διότι ἔσπευδε ν' ἀπαλλάξῃ ὅλους σχεδὸν τοὺς Κρῆτας ἀπὸ τὰ ἀνεκδιήγητα δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα ὑπέφερον ἐπέκεινα τῶν τριῶν ἐτῶν, μὴ ἔχοντες τόπον ἀλλοῦ, διὰ νὰ ἀγοράσωσι τὰ πρὸς τροφὴν καὶ πωλήσωσι τὰ προϊόντα των εἰμὴ τὸν Λουτρὸν τῶν Σφακίων.

Συνεκάλεσε λοιπὸν τοὺς εἰρημένους ὁπλαρχηγοὺς ὡς καὶ τὸν Ῥοῦσον, Μ. Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Σουδερὸν καὶ Πωλογεωργάκην εἰς διάσκεψιν, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ λάβωσι καὶ μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ καταλλήλου τρόπου αὐτῆς· διότι ἔμελλον ἤδη νὰ ὑπάγωσι κατὰ πολεμίων, οἱ ὁποῖοι καὶ φυσικὴν ἀνδρίαν εἶχον, καὶ στρατιωτικην ἀρετὴν, καὶ ὀχυρὰς θέσεις κατεῖχον, ὁπόθεν πολλάκις πρότερον εἶχον ἀποκρούσει τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας, καὶ ἐνταὐτῷ νὰ μὴ περιφρονηθῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὁ νέος διοικητὴς, ἂν ἔκαμνε τὴν ἀπόβασιν μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς τὰ ὀρεινὰ πάλιν Σφακία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐχρησίμευον παρὰ μόνον διὰ τὰς πρώτας ἐπιδρομάς· ἂν ὅμως εἶχε τὸ φρόνημα γενναίου, ἐπι-

χειρηματίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρὸς, ἤθελε ϛέψει τόσον συναχθέντα στρατὸν, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ Χάλη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁλονὲν οὗτος ἐπέμενεν.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ συνεκστρατεύσωσι, καὶ συνηθροίσθη τότε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυδωνίας στρατὸς ἀξιόμαχος ἐκ 5 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν, ὁπόθεν εἰσέβαλον ἀθρόοι τὴν 3 Φεβρουαρίου διαβάντες τὸν ῥύακα Ταυρονίτην· ἀντίϛασις ἰσχυρὰ, ἀλλ' ἀνωφελὴς εἰς τοὺς Τούρκους ἔγεινεν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς κατέχοντας τὰ χωρία Πολεμάρχι καὶ Βουκολιάς· διότι εἰς μικρὸν χρόνου διάστημα ἠναγκάσθησαν νὰ κατακλεισθῶσι καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ πολιορκηθῶσιν εἰς τὰ εἰρημένα μέρη ἀπὸ Ἕλληνάς τινας· οἱ δὲ λοιποὶ ἀκράτητοι ἐπέδραμον ὅλην τὴν ἐπαρχίαν· διὸ καὶ μέρος μὲν τῶν διεσπαρμένων Τούρκων μόλις ἐπρόφθασαν νὰ διαφύγωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, περικλεισθέντες τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τοὺς παρακειμένους πύργους, μέρος δὲ κατέφυγον μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ φρούρια τῆς Κισάμου καὶ τῆς Γραμβούσης, καί τινες δὲ προκαταληφθέντες σποράδην ἐφονεύθησαν· ἔγειναν λοιπὸν ἐντὸς τῆς ἡμέρας κύριοι ὅλης τῆς ἐπαρχίας οἱ Ἕλληνες, τὴν δ' ἐπιοῦσαν κατέγειναν δραστηρίως, εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῶν διαφόρων πύργων, τῶν κρατουμένων εἰσέτι ὑπὸ Τούρκων, ἐξ ὧν ἄλλους μὲν κατέκαυσαν δι' ὑπονόμων, ἄλλους δὲ, περὶ τοὺς τριακοσίους, γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας, ἀντιταχθέντας εἰς διαφόρους πύργους ἐφόνευσαν. Περὶ τοὺς 500 δὲ ἐνόπλους ὁμοίως καὶ ἀπολέμους ἐχθροὺς ἐπολιόρκουν ἐπί τινας ἡμέρας εἰς Βουκολιὰς καὶ Πολεμάρχι. Ἤθελον δ' ἀπωλεσθῇ καὶ ὅλοι οὗτοι, ἂν οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες εἶχον τάξιν εἰς τὸ ἔργον των, ἢ ἂν δὲν ἐτρέποντο εἰς τὴν λαφυραγώγησιν, ὅτε εὑρόντες εὐκαιρίαν οἱ πολέμιοι ἀπέδρασαν ἐν νυκτὶ, τινὲς μὲν εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, τινὲς δὲ εἰς τὸ τῆς Κισάμου.

Συνηθροίσθησαν λοιπὸν μετὰ τέσσαρας ἢ πέντε ἡμέρας ἐκ τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν τινες εἰς τὸ χωρίον Τριαλώνια λεγόμενον, διὰ νὰ σκεφθῶσι πῶς καὶ πόθεν νὰ ἐπιπέσωσι καὶ ἐπὶ τῆς ὀρεινοτέρας ἐπαρχίας τοῦ Σελίνου, ὅπου ἦσαν οἱ μᾶλλον δυσμάχητοι Τοῦρκοι καὶ διὰ τὴν φυ-

στικὴν ἀνδρίαν των, καὶ διὰ τὰς ὀχυρωτάτας θέσεις των, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλα ταῦτα ἤθελε καταρθώσει τοιοῦτος στρατὸς νὰ ἐξαφανίσῃ τότε καὶ τοὺς πολεμίους τούτους, ἂν οἱ πλειότεροι τῶν Ἑλλήνων δὲν ἤθελον ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Κισάμου, μεταφέροντες παρευθὺς ἀπὸ τὸν νεοκατακτηθέντα τόπον τὰ λάφυρά των, καὶ τρόφιμα μάλιστα εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα των, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς ἄλλας κατερημωμένας πρότερον ἐπαρχίας· διὸ καὶ περιωρίσθησαν μόνον νὰ κατέχωσι τότε τὴν Κίσαμον. Τοιοῦτος εἶναι ὁ στρατὸς, ὅταν δὲν ἔχῃ πειθαρχίαν, ἥτις ἄλλως δὲν ἀποκτᾶται, εἰμὴ ὅταν καὶ Διοίκησις φρόνιμος λάβῃ ἐν καιρῷ πρόνοιαν νὰ τοῦ ἐξοικονομῇ τ᾽ ἀναγκαιότερα, καθόσον τοὐλάχιστον συγχωροῦν αἱ περιστάσεις.

Παρακολουθῶν δὲ τὸν στρατὸν καὶ ὁ Οἰκονόμος ἔστησε τότε τὴν ἕδραν τῆς Διοικήσεως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιᾶς, καὶ ἐφρόντιζεν ἐκεῖθεν νὰ ἔχῃ ἐξησφαλισμένην τὴν Κίσαμον· κατέστησε δὲ τότε τὸ φρούριόν της ἀμέσως εἰς πολιορκίαν, καὶ πολιορκητὴν ἔταξε τὸν ὁπλαρχηγὸν Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην, μὲ τοὺς ὁποίους ἐδιοίκει Σκυφιώτας καὶ Ἀποκορωνίτας, ὅστις ὡδηγεῖτο τότε εἰς τὰς πράξεις του καὶ ἐκηδεμονεύετο, διὰ τὴν νεότητά του, ὡς προείπομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Πωλιοῦ Πρωτοπαπαδάκη· κατέστησεν ὡσαύτως τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης εἰς περιορισμὸν διὰ τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη μὲ τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν Μεσογειανοὺς (α), καὶ ἀπέδειξεν ὁπλαρχηγοὺς εἰς τὴν Κίσαμον τὸν Μαρτινιανὸν Περάκην καὶ Γεώργιον Δρακονιανὸν, οἵτινες ἀκαταπαύστως διέμενον μὲ τοὺς νεωστὶ ὁπλισθέντας Κισαμίτας βοηθοὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω πολιορκίας. Προσετέθη λοιπὸν καὶ ἡ Κίσαμος εἰς τὰς ἐλευθερωθείσας ἤδη ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἀνέφερεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκστρατείας ταύτης.

Δὲν ἔδειξε δὲ μόνον τὴν ἐνέργειάν του τότε ὁ Οἰκονόμος

(α) Τὰ Μεσόγεια εἶναι τμῆμα τῆς Κισάμου ἐκ 5 ἢ 6 χωρίων συνιστάμενον πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς καὶ ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης πρὸς ἀνατολὰς κείμενον.

εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' ἐσκέφθη ταὐτοχρόνως, ὅτι, διὰ νὰ φέρῃ τάχιον πέρας ἐπιτυχημένον εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐδίωκεν, ἐνόμισεν ἀναγκαιότατον νὰ βιασθῶσιν οἱ Τοῦρκοι τῶν εἰρειμένων φρουρίων καὶ διὰ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ· ἔλαβε λοιπὸν πρόνοιαν παρευθὺς, ὥστε, ἢ διὰ τῆς συνεργείας καὶ τῶν ἀπεσταλμένων, ἢ καὶ ἄλλως πως, ἐμισθώθησαν δύο πλοῖα, τὸ βρίκιον τοῦ Ἰωάννου Μακρομούρα Ὑδραίου καὶ ὁ Ζαμπέκος τοῦ Τομπάζη, ὁ διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Παρασκευᾶ Σαμίου· ἀνέλαβον δ' οὗτοι ἐξ ἀρχῆς τὴν ὑποχρέωσιν, νὰ διατηρήσωσι καὶ ἐκ μέρους τῆς θαλάσσης τόσον ἀποκλεισμὸν, ὥστε διεκόπη ἀμέσως ὄχι μόνον ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν δύω πολιορκουμένων φρουρίων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ τῆς Κυδωνίας· ὅλα δὲ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων ἐπληρόνοντο ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα ἔλαια τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κίσαμον· τοιούτους δὲ πόρους εἶχε βεβαίως ἡ Κρήτη, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ ἐμπειρίαν τοιούτων πραγμάτων οἱ διέποντες, ἢ κάποιαν ἰσχὺν, διὰ νὰ τοὺς διατηρῶσιν ἀπὸ τὴν ἁρπαγὴν, καὶ τότε ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ὅ,τι ἔγεινε διὰ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ δι' ἄλλα φρούρια.

Ἐπροσπάθησαν ἐν τούτοις νὰ δώσωσι βοήθειαν διὰ θαλάσσης εἰς τὰ εἰρημένα φρούρια οἱ ἐν Κυδωνίᾳ οἰκοῦντες, ἀλλ' ὄχι μόνον ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἔπαθον· διότι τὰ δύο πολιορκητικὰ ἐβύθισαν αὔτανδρα καὶ τὰ μετακομίζοντα τροφὰς καὶ ἄλλα βοηθήματα πλοιάρια, καὶ μίαν γολέταν ὁ Μακρομούρας ἐν νυκτὶ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, ἥτις ἐκόμιζεν εἰς Κίσαμον περὶ τοὺς 80 ἄνδρας, καὶ μέγα ποσὸν πολεμεφοδίων· τὸ δὲ φρούριον τῆς Κισάμου πολλάκις ἐκανονοβόλουν καὶ κατεστενοχώρουν· μάχαι δὲ ταὐτοχρόνως ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς καὶ συνεχεῖς ἐπιτυχημέναι ἐνέδραι, ἐνεργούμεναι καὶ ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου, ἐγίνοντο καθημερινῶς καὶ κατεβίβαζον τοὺς πολιορκουμένους, ὥστ' ἐξ ἑνὸς μὲν ὁ βροτολοιγὸς Ἄρης, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ φονικὴ πανώλης κατέφθειραν ἐν βραχεῖ διαστήματι ἐπέκεινα τῶν δύο τρίτων ἐκ τῶν ὅσοι περιεκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον ἐξ ἀρχῆς, οἵτινες ἦσαν ἕως 1800 ψυχαί. Τοὺς ἐμποδίσθη δὲ καὶ ἀπὸ μέρους τοῦ Σελίνου πᾶσα προσδοκω-

μένη βοήθεια· διότι ὁ μὲν Μιχαὴλ Καθελλᾶς κατέλαβε παρευθὺς θέσιν κατάλληλον μὲ ὅλους τοὺς Ἰναχωρίους (α), ἢ Ἐννιαχωριανούς, ὁ δὲ Μάρκος Ῥενιέρης μὲ τοὺς Ῥουμαθιανοὺς καὶ ἄλλους πλησιοχώρους, ὡς καὶ ὁ Μανώλης Κοκκολάκης μὲ Πρασιανοὺς καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρους ἄλλας θέσεις ἐφύλαττον τοὺς Σελινιώτας καὶ ἐπροφύλαττον τὴν ἤδη ἐπαναστημένην Κίσαμον.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπεπειράθησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς ἐκςρατεύσαντας κατὰ τῆς Κισάμου· ὅθεν καὶ ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου πολλοὶ, ἐπέδραμον τινὲς μὲν εἰς τὰς θέσεις τοῦ Χάλη φθάσαντες περὶ τὰ Περβόλια καὶ Γαλατᾶν, ἄλλοι δὲ εἰς τὰς θέσεις τοῦ Σήφακα, διευθυνθέντες πρὸς τὰ χωρία Νεροκούρου καὶ Τσουκαλαριά, καὶ ταὐτοχρόνως ἐξῆλθον καὶ ἐκ τῆς Σούδας, διὰ νὰ ἐπιδράμωσιν εἰς τὸν Ἀποκόρωνα· διότι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν ἀπροφύλακτα τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ στρατιωτικούς, ἀλλ' ἀπέτυχον πανταχοῦ· διότι οἱ μὲν πρῶτοι ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸν Β. Χάλην καὶ Πέτρον Τσουκαλαριανὸν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μείνει ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ προσέχωσι τοιαύτας ἐνδεχομένας ἐκδρομάς· ἀπὸ δὲ τὸν Ἀποκόρωναν κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παρατυχόντων ἐκεῖ μέχρι τῆς παραλίας μὲ φθοράν. Αὐτὰ δὲ ταῦτα ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης, ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου τὸν ἴδιον καιρόν. Ἀλλ' ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης καὶ Μανώλης Ῥουςακιανὸς μὲ τοὺς Ῥεθυμνίους τοὺς ἀπέκρουσαν κακῶς· ὅσον ὅμως προώδευαν τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, τόσον τοὐναντίον ὠπισθοδρόμουν εἰς τ' ἀνατολικά· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχεν ἀρχίσει τότε νὰ κάμνῃ ἐκεῖ τὰς μεγάλας του καὶ ὀλεθρίους ἐπιδρομάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

(α) Τανῦν ὀνομαζόμενα Ἐννιὰ χωριὰ, εἶναι τμῆμα τῆς Κισάμου κείμενον μεσημβρινῶς αὐτῆς, καὶ συνορεῦον μὲ τὸ Σέλινον· πιθανῶς δὲ ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι ἐξ ἀρχαίας τινὸς πόλεως Ἰναχώριον καλουμένης· διότι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων δὲν εἶναι ἐννέα, ἀλλ' εἴκοσι περίπου. Εἰς ταῦτα παράγονται καὶ τὰ ὡραῖα τῆς Κρήτης κάστανα.

Εἶχε καταπλήξει ἡ μεγάλη κίνησις τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων· διὸ καὶ ἔσπευδον νὰ προλάβωσι τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον· ἀπέστειλαν λοιπὸν τότε δύο πεζοδρόμους μὲ ἀναφορὰν καὶ πρὸς τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν, εἰς ἣν παρίσταναν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν ἐκεῖ μερῶν, φθάσαντες εἰς Κίσαμον μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τῆς εἰσβολῆς τῶν στρατευμάτων ἐκεῖ· αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι εἶχον καὶ ἰδαιτέραν πρὸς τὸν Σήφακαν ἐπιστολὴν γεγραμμένην ἐν Μινώᾳ ἢ Μεραμπέλῳ μὲ πολλῶν ὑπογραφὰς, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ παρέλαβεν, ἐπροσκάλεσεν ἰδίως τὸν παρακολουθοῦντα αὐτῷ ὡς σύμβουλον Κ. Κριτοβουλίδην, νὰ τῷ τὴν ἀναγνώσῃ μυστικῶς· διότι ἀπέφευγεν ὁ Σήφακας νὰ δώσῃ αἰτίαν φθόνου κατ' αὐτοῦ· ἔλεγε δὲ ἡ ἐπιστολὴ οὑτωσί· « Ἀδελφὲ καπετὰν Σήφη! ἀπὸ τὴν ἀναφοράν μας πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους μας θὰ πληροφορηθῇς τὰ ἐδῶ τρέχοντα· ἡ κατάστασί μας εἶναι δεινοτάτη καὶ ἐλεεινή· διὸ καὶ σᾶς λέγομεν, ὅτι ἐὰν παραμεληθῶμεν τώρα, ἡμεῖς θὰ χαθῶμεν βεβαίως ἐδῶ· θὰ κινδυνεύσει ὅμως καὶ ἡ πατρίς μας, καὶ θὰ χάσωμεν τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας μας. Ἐγράψαμεν καὶ εἰς ἄλλους νὰ μᾶς βοηθήσωσιν, ἀλλὰ πρὸς σὲ ἔχομεν περισσότερον τὰς ἐλπίδας μας· ὅθεν σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ πάρῃς ὅσους περισσοτέρους στρατιώτας ἠμπορέσῃς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ νὰ προφθάσετε, διὰ ν' ἀπαντήσωμεν τὸν κίνδυνον. Σᾶς δίδομεν δὲ πᾶσαν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλομεν σᾶς θεωρεῖ ὡς ἀρχηγόν μας, καὶ ὅτι ὅσα παληκάρια καὶ ἂν φέρῃς μαζῆ σου, εἶναι τόπος ἐδῶ νὰ τραφῶσι καὶ νὰ ζήσωσι καλά. Τότε ἐλπίζομεν ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θέλομεν κατατροπώσει τὸν ἐχθρὸν, ὅστις θύει καὶ ἀπολύει ἐδῶ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπιμένει εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ χιλιάδας ἀδελφῶν μας, τοὺς ὁποίους ἔχει κλεισμένους εἰς μίαν σπηλιάν. Εἶναι τὸ δυστύχημα ὅπου ἀπέθανε πρό τινων ἡμερῶν ὁ Ζερβουκόλας, ὁ δὲ Βουζομάρκος, ὁ Σουλιώτης, ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ἄλλοι τινὲς περιφερόμενοι ἐδῶ μᾶς ὑποστηρίζουν, ἀλλὰ τί νὰ κάμουν καὶ αὐτοί; Περιμένονται δὲ νὰ ἔλθουν καὶ ἄλλοι Σφακιανοὶ καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη. Μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ χα-

θῶμεν ἐδῶ· διότι τὸ κακὸν τότε θὰ ἔλθει γρήγορα καὶ αὐτοῦ. »

Τοιαῦτα σχεδὸν ἀπαράλλακτα περιεῖχε καὶ ἡ πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀναφορὰ, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ταχέως κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀπαιτουμένη φροντίς· δυσφορήσας δὲ ὁ ἀγαθὸς Σήφακας διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν συναδέλφων, ἠρώτησε μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς· « Καὶ τώρα, εἶπε, τί νὰ » κάμωμεν; Ἔργον γενναῖον καὶ φιλάνθρωπον, τῷ ἀπεκρί- » θη ὁ Κριτοβουλίδης, θέλεις πράξει, ἐὰν δύνασαι νὰ τοὺς » βοηθήσῃς ταχέως, καὶ σύμφωνα μάλιστα μὲ τὰ γενικὰ » τῆς πατρίδος συμφέροντα. Τὸ βλέπω καὶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Σή- » φακας, ἀλλ' ἐπιθυμῶ νὰ καθαρίσωμεν πρῶτα τὸ Σέλινον, » μὴ κινδυνεύσωσι καὶ ταῦτα τὰ μέρη, καὶ τότε, ἀφοῦ ἔλ- » θῃ καὶ ὁ Τομπάζης, νὰ κινηθῶμεν μὲ περισσότερα μέσα » κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. » Μὲ τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην ἦτο σύμφωνος καὶ ὁ Οἰκονόμος, ἂν καὶ ἔγραψε παρευθὺς παρακινήσας καὶ Σφακιανοὺς καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἐνόπλους διὰ νὰ προφθάσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων· δὲν ἐπρονόησάν ὅμως δυστυχῶς ὅτι πᾶσα ἀναβολὴ κατέστρεφεν ἐκεῖ τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις διὰ τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ κινήματος τοῦ Αἰγυπτίου· διὸ καὶ ὤφειλον νὰ προφθάσωσιν ἀντιλήπτορες διὰ πάσης δυνατῆς θυσίας· ἐφοβεῖτο δὲ ὁ Οἰκονόμος ν' απομακρύνῃ καὶ τὸν Σήφακαν, μὴ οἱ Σελινιῶται Τοῦρκοι αἴφνης ἐπιτεθέντες, ἀνακτήσωσι τὴν Κίσαμον, διαλύσωσι δὲ μάλιστα καὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου της, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ κατακτήσωσι κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ τοὺς ῥηθέντας ἀνωτέρω λόγους. Ἀπήντησε λοιπὸν τότε μόνον εἰς τὴν ἀναφορὰν ἐνθαῤῥύνων τοὺς καταπολεμουμένους, ὅτι μὲ τὴν ταχεῖαν ἄφιξιν τοῦ νέου διοικητοῦ μέλλει νὰ γείνῃ σημαντικὴ ἐκστρατεία, διὰ νὰ καταβάλωσι τὸ θράσος τοῦ ἐχθροῦ· τοὺς παρεκίνει δὲ ν' ἀντέχωσιν ὅσον δύνανται, εἰδοποιήσας αὐτοὺς ὅτι ἔγραψε καὶ εἰς ἄλλα μέρη νὰ τοὺς συνδράμωσι· τὸν δὲ Σήφακαν παρεκίνησε νὰ ἔλθῃ μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν εἰς Ἰναχώριον, διὰ νὰ προσέχωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ κινήματα τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων.

Εὐπειθὴς δ' ὁ καλὸς στρατιωτικὸς Σήφακας, κατέλαβεν εὐθὺς τὸ εἰς τὸ Ἰναχώριον χωρίον Ῥογδιὰ ὠνομαζόμενον, ὅπου ἦτον ἡ καταλληλοτέρα θέσις, διὰ νὰ ἐκτελῆται ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἦλθε· τὴν νύκτα ὅμως τῆς Τυρινῆς Κυριακῆς, ἐνῷ συνευθύμει μετὰ τῶν στρατιωτῶν, κατὰ χριστιανικὸν ἔθιμον, ὅτε μεταβαίνουσιν εἰς τὰς νηστισίμους ἡμέρας τῆς τεσσαρακοστῆς, καταβάντες ἐν μέσῃ νυκτὶ Τοῦρκοι ἐκ τοῦ Σελίνου εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον Περβολάκια ὀνομαζόμενον, κατέσφαξαν περὶ τοὺς πεντήκοντα χριστιανούς· ἅμα δ' ἐγνώσθη εἰς Ῥογδιὰν τοῦτο, ὁ Σήφακας παραλαβὼν ἀμέσως τοὺς παρατυχόντας ἐκ τῶν στρατιωτῶν, ἔδραμε κατὰ τῶν ἐφορμησάντων Τούρκων· καταδιώξας δὲ τούτους ἀνδρείως μέχρι σχεδὸν τῆς Κανδάνου, ἐφόνευσεν ἐξ αὐτῶν τινας, ἐπέπληξε δ' αὐστηρῶς καὶ τὸν Καθεκλᾶν διὰ τὴν παραμέλησιν τοῦ χρέους του· διότι εἰς τοῦτον ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φυλακὴ τῶν θέσεων ἐκείνων. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ τελευταῖον ἆθλον τοῦ Σήφακα τοῦτο· διότι ἐπανελθὼν κάθυγρος ἐκ τοῦ ἱδρῶτος, δὲν ἐπρόσεξε ποσῶς νὰ προφυλαχθῇ· ὅθεν καὶ προσεβλήθη τότε ὑπὸ περιπνευμονίας· ἐκ δὲ τῆς Ῥογδιᾶς μετακομισθεὶς εἰς Τοπόλια, χωρίον τῆς Κισάμου, ἀπεβίωσε τὴν 13 ἡμέραν τῆς ἀσθενείας του ἄνευ τινὸς ἰατρικῆς ἐπισκέψεως· ἐστερήθη δὲ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης τῆς ἰσχυρᾶς του ὑπερασπίσεως.

Ὁ Ἰωσὴφ Κωνσταντουδάκης κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, Μελιδόνι καλουμένου· ἦτον ἁπλοῦς τῳόντι ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν. Ἅμα μαθὼν τὴν μέλλουσαν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος του, ὑπερηδέως ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν ταύτην, συνηνώθη μετὰ τῶν ἐνόπλων καὶ πρωταγωνιστῶν· ἐφάνη ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως γενναῖος, τολμηρὸς καὶ ἀτρόμητος πολεμιστής, καθὼς καὶ ἐκ φύσεως ἦτο τοιοῦτος· διὸ καὶ τὰ συχνὰ κατορθώματά του προήγαγον τάχιστα ἐκεῖνον εἰς τὸν ἀνώτερον βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου, τὸν ὁποῖον ἀπέδιδε τότε ἡ Κρήτη· ἂν καὶ δὲν εἶχε τοσοῦτον νοῦν, ὥστε νὰ ἐπινοῇ καὶ νὰ πράττῃ, εἶχεν ὅμως ἔμφυτον τὴν ἀνδρίαν καὶ τὴν μεγάλην φιλοτιμίαν εἰς τὸ νὰ προκινδυνεύῃ εὐτόλμως

καὶ νὰ ἐνεργῇ σπουδαίως ὅ,τι ἐσυμβουλεύετο καὶ παρ' ἄλλων ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος· ἀφιλοκερδὴς καὶ τίμιος πατριώτης, ἀπεῖχε πάντοτε ἀπὸ παντὸς εἴδους καταχρήσεως, οὐδὲ κατεδέχετο ποτὲ ν' ἀναμιγνύηται εἰς διανομὰς λαφύρων, ἂν καὶ τὸν ἐτίμων οἱ στρατιῶταί του προσφέροντες αὐτῷ πάντοτε τὸ ἐκλεκτότερον ἐξ αὐτῶν· οὐδ' ἐφάνη παρεκτραπεὶς ποτε εἰς ἄδικον καταπίεσιν ὁμογενῶν, διὸ καὶ ἠγαπᾶτο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ πάντων. Κατὰ δὲ τὰ σωματικὰ πλεονεκτήματά του ἦτο ῥωμαλέος, Ἡράκλειον ἔχων σῶμα, ὠκύπους καὶ βροντόφωνος· διὰ δὲ τὰς φυσικὰς ταύτας ἀρετάς του οἱ συντοπῖταί του Κρῆτες ἀπέδωκαν αὐτῷ τὸ ὑπερθετικὸν ὄνομα Σήφακας. Τοιοῦτος δ' ὢν κατέλιπεν ἔνδοξα μνημεῖα εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνεξάλειπτα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἐπιζώντων καὶ ἐπελευσομένων Κρητῶν, τὰς λαμπρὰς καὶ ἀθανάτους νίκας του καὶ τὸν ἐν κινδύνοις ἡρωϊσμόν του. Ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 50 ἔτος τῆς ἡλικίας του· ὁ θάνατός του ἀφῆκε κενὸν ἀναπλήρωτον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του, ὁ δὲ νεκρὸς αὐτοῦ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς εἰς τὴν ἐν Κισάμῳ μονὴν τῆς Γωνιᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν δάκρυα λύπης ἅπαντες οἱ συμπατριῶταί του Κρῆτες. Δύο δ' ἐπικήδειοι λόγοι ἐξεφωνήθησαν τότε, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Κριτοβουλίδου ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Νικολαΐδου Σμυρναίου, ἐξυμνησάντων ἀμφοτέρων τὰς ἀρετάς του.

Ἐν δὲ τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι συνέβαινε τοσαύτη ζημία ἐκ τῆς πανώλους εἰς τοὺς ἐν Ῥεθύμνῃ περιορισθέντας, ὥστ' ἐκινδύνευον νὰ καταφθαρῶσιν ἅπαντες, πολλῶν καθ' ἑκάστην ἀποθνησκόντων. Τὴν δὲ φοβερὰν ταύτην μάστιγα μετέφερον εἰς Κρήτην, ὡς προείπομεν, οἱ Αἰγύπτιοι στρατοί· καὶ ἔπασχον μὲν δεινῶς εἰς ὅλα τὰ φρούρια, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ εὑρίσκοντο Τοῦρκοι, ἀλλὰ σφοδρότερον εἶχεν ἐνσκήψει τὸ νόσημα εἰς Ῥεθύμνην· διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ συσσώρευσις πολλῶν εἰς στενὰ μέρη, ὁπόθεν καὶ ἡ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος διαφθορά, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ τυφλὴ πρὸς τὴν εἱμαρμένην πίστις τῶν Τούρκων, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδ' ἐκώλυον τὰς συνήθεις συγκοινωνίας των, ἐπηύξανον τοσοῦτον τὸ δεινόν, ὥστε ἀνιλεῶς καὶ ἄνευ τινὸς θε-

ραπείας ἔπιπτον πολλοὶ καθ' ἑκάστην θύματα τῆς λοιμώδους ταύτης νόσου· αὐτὴ δ' αὕτη ἐνεσκήψασα καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας μικρὰν καὶ ὅλως ἀνεπαίσθητον ἐπέφερε ζημίαν· διά τε τὸν καθαρὸν ἀέρα, καὶ διὰ τὴν ἀντίθετον ἰδέαν, ἣν περὶ τοῦ νοσήματος οὗτοι εἶχον· διὸ καὶ φρονίμως ποιοῦντες ἐπροφυλάσσοντο, μηδόλως ἀναμιγνύμενοι μετὰ τῶν πασχόντων.

Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου καὶ ἀνικήτου ἐχθροῦ ἠναγκάσθησαν οἱ Τοῦρκοι Ῥεθύμνιοι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν ἔρημον σχεδόν· ἐσκήνωσαν δὲ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των κατὰ σωμάτια, τινὲς μὲν περὶ τὸ φρούριον καὶ τὰ παρακείμενα χωρία, οἱ δὲ πλειότεροι κατὰ τὴν θέσιν Εὐλογγὰν, μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου· ἐνῷ ὅμως ἀπηλλάσσοντο κατά τι οἱ ἄθλιοι οὗτοι τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ νοσήματος ὑπὸ καθαρώτερον ἀέρα διαιτώμενοι, δὲν ἀπηλλάχθησαν καὶ τῆς σκληρᾶς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων· ἔπρεπε μὲν εἰς φυσικὰ κοινὰ δυστυχήματα νὰ κατευνάζεται καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως, καὶ νὰ ὑπερνικᾷ τὸ τῆς φιλανθρωπίας αἴσθημα, ἀλλ' οἱ ἀντιμαχόμενοι κατὰ δυςυχίαν διάκεινται ἀσπόνδως καὶ ἀδιαλλάκτως· διὸ καὶ εἰς τοιοῦτον καταστρεπτικὸν πόλεμον ἐφόνευον μὲν οἱ Τοῦρκοι ἀδυσωπήτως τοὺς προστυχάνοντας, μὴ ὑπείκοντες εἰς οὐδὲν, ἐφόνευον δ' ἀμοιβαίως καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀντιπάλους των·

Βλέποντες λοιπὸν οἱ τελευταῖοι συναθροιζομένους ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις τοὺς πολεμίους των, καὶ νομίσαντες αὐτοὺς μᾶλλον ἑτοιμαζομένους εἰς τὸ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, συνήχθησαν χίλιοι περίπου Ῥεθύμνιοι, Καλλικρατιανοὶ, Λαμπαῖοι καὶ Ἀσφενδιῶται· ὅθεν καὶ περὶ βαθεῖαν αὐγὴν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐπετέθησεν κατ' αὐτῶν· κατέκαυσεν τότε ὅλας τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ἐν αὐταῖς διάφορα πράγματα, ἐσκότωσαν πολλοὺς τῶν προκαταληφθέντων εἰς αὐτὰς Τούρκων, καὶ κατεδίωξαν τοὺς λοιποὺς, ὑπὸ τὸ σκότος ἔτι τῆς νυκτὸς φονεύοντες μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ φονεύσωσιν ἢ καὶ νὰ ζωγρήσωσι καὶ αὐτὸν τὸν στρατηγικώτερον Ὀσμὰν πασᾶν, τοῦ ὁποίου ἐπίσης κατέκαυσαν τὴν σκηνὴν μεθ' ὅλων τῶν ἐπίπλων, ἐκυρίευ-

σαν ὅμως τοὺς ἵππους του, ὅπλα πολλὰ καὶ ὅλας τὰς ἀνεπιδέκτους μολυσμοῦ ἀποσκευάς. Ἔτρεχον τότε καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι, πολλοὶ δὲ ἀπὸ τοὺς εἰς τὸ φρούριον μείναντας, ἅμα ἀκούσαντες τὸν γενόμενον ἔξωθεν θόρυβον, ἔδραμον νὰ δώσωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους τ... . ἀλλ' ἐβλάπτοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ ἀκαταπαύστου κανονοβολισμοῦ· διότι πολεμικοί τε καὶ ἀπόλεμοι τρέχοντες πανταχόθεν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην ἐπίθεσιν, ἐφονεύοντο μᾶλλον ὑπὸ τῶν πυροβολιστῶν. Ἐστενοχωρήθησαν λοιπὸν τότε πάλιν συναθροισθέντες εἰς τὸ φρούριον, ὅπου καὶ ἐφθείροντο ὡς καὶ πρότερον πλειότεροι· ἔπεσαν δὲ τότε δύο μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσβληθέντες εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἂς μεταβῶμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης. Μὲ πολλὰς δυνάμεις ἐξώρμα ὁ Αἰγύπτιος καὶ ἠπείλει, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παντελῆ καταστροφήν· οἱ Ἕλληνες ὅμως κατέχοντες πολλὰς βουνώδεις καὶ ὀχυρὰς θέσεις παντοῦ, ἀντεῖχον κατά τι καὶ ἀπέκρουον ἐκεῖνον ἐπιφέροντες καὶ φθορὰν ὅπου ἦτο δυνατόν· ἐτόλμησαν δ' ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς περιφρουρουμένης πόλεως τῆς Ἱεραπύτνου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἐκεῖ.

Ἡ πόλις αὕτη κεῖται πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς Κρήτης, μεσημβρινῶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ σχεδὸν τοῦ ἑνόνοντος τὴν Σιτείαν μὲ τὸ ὅλον τῆς Κρήτης, ἥτις ἐξαπλοῦται εἰς πεδινὸν μέρος περιεχομένης ἀπὸ σαθρὰ καὶ ἄθλια περιτειχίσματα· πρὸς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς σχεδὸν, εἶναι εἰς μικρὸν ὕψωμα πύργος καλῶς ὡπλισμένος μὲ κανόνια, ὁπόθεν ὑπερασπίζεται ἡ πόλις περιέχουσα περὶ τὰς 700 ἢ 800 οἰκίας, ἐξ ὧν τὸ τέταρτον μόλις εἶναι Ἑλληνικόν.

Χίλιοι πεντακόσιοι λοιπὸν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῆς· ἀρχηγοὶ δὲ τούτων ἦσαν ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς, ὁ Νικόλαος Ζερβὸς, ὅστις εἶχε καὶ τὸ ἐπικουρικὸν, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Παναγῆς Μιτυληναῖος, ὁ Κωσταντῆς Στακάκης, οἱ δύο Ἰωάνναι Στιακοὶ Μακρὺς καὶ Κοντὸς ἐπονομαζόμενοι, ὁ Ἀναγνώστης Συμπα-

κὸς, ὁ Νικόλαος Ἀνδρακὸς (α), καὶ ἄλλοι μικροὶ ὁπλαρχηγοί. Συναθροισθέντες δὲ οἱ ῥηθέντες στρατιῶται εἰς τὸ χωρίον Κριτσὰν μετέβησαν ἐν νυκτὶ εἰς Πρίναν καὶ Κα[illegible]γκων, χωρία τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας Ἱεραπύτνου, [illegible] δύο ὥρας ἀπέχοντα τῆς πόλεως, ὅπου συνεσκέ[illegible] τοῦ τρόπου τῆς ἐπιθέσεως· ῥαγδαῖαι ὅμως βρο[illegible] ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας ἐπιπεσοῦσαι ἐμπόδι[illegible] ἐκτελέσεως· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἐνεδρεύσαν[illegible] Σ[illegible]κος καὶ Φραγκιὸς Παπαδάκης Ἱεραπετρί[illegible]της περὶ τὸ Κάτω χωρίον λεγόμενον καὶ περὶ τὸ Κεντρὶ, ἐζώγρησαν πέντε ἐκ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐγνώσθη εἰς τοὺς πολεμίους τὸ στρατιωτικὸν ἄθροισμα· ἐπέπληξε δὲ τότε δικαίως καὶ ἠπείλησεν ὁ Ζερβὸς ὡς πρωταίτιον τὸν Φραγκιὸν, οἱ Τοῦρκοι ὅμως λαβόντες ἐκ τούτων ἀφορμὴν ἔδραμον καὶ ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία καὶ ὠχυροῦντο εἰς τὴν πόλιν ὅλοι ἕως 500.

Καίτοι δὲ γνωστῆς τότε γενομένης εἰς τοὺς πολεμίους τῆς στρατιωτικῆς συναθροίσεως, δὲν ἐπίστευον ὅμως ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐν τῇ πόλει κατ' αὐτῶν, διὸ καὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ φυλάττωσι ταύτην ἐπιμελῶς· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ ἐπεχείρησαν ἐκλαβόντες κατορθωτὴν τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως, ἥτις περιέκλειε τῷόντι ἄφθονα πλούτη· διότι νεμόμενοι οἱ κάτοικοι εὐφορωτάτην ἐπαρχίαν ἐθησαύριζαν ἐκ τῶν πλουσίων προϊόντων αὐτῆς, μὴ ἔχοντες ἀφορμὰς νὰ δαπανῶσι καὶ πολλὰ διὰ τὴν ἀπόκεντρον θέσιν των, ὡς οἱ τῶν ἄλλων πόλεων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πολυτελείας. Διῃρέθησαν λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες εἰς τρία σώματα. Καὶ ὁ μὲν Ζερβὸς κατέλαβε μὲ 500 περίπου τὸ μέσον τεῖχος τῆς πόλεως, τὸ

(α) Οὗτος εἶναι ὁ ἀνδρεῖος Ἀνδρακὸς, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ Τσελεπῆ καὶ λοιπῶν ἐκ τῆς Ἀσίας· κατὰ λάθος δὲ ἀνεφέρομεν εἰς σελίδα τὸν ἀδελφόν του Σταῦρον Ἀνδρακάν. Ὁ Νικόλαος Ἀνδρακὸς ὑπῆρξε καλὸς πολεμιστὴς, ὅστις καὶ ἐφονεύθη τὸ 1825 εἰς Ναυαρίνους τῆς Πελοποννήσου μαχόμενος κατὰ τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ Σταῦρος ἐφονεύθη τὸ 1826 εἰς πύργον τινὰ ἐν Αὐλοποτάμῳ κατὰ τὸ χωρίον Ἀμνάδον.

πρὸς τὸ χωρίον Κεντρὶ τεῖνον, ὁ δὲ Βουζομάρκος τὴν κατὰ μεσημβρίαν θέσιν Καλογέρους ὀνομαζομένην μὲ ἀναλόγους ἄνδρας, καὶ ὁ Κουσκουμπὲς τὴν κατ' ἄρκτον πύλην τῆς Σιτείας, τοποθετηθεὶς εἰς παρακείμενόν τινα ἐρημόμυλον.

Ἐπέτυχε λοιπὸν ν' ἀναβῇ τὸ τεῖχος ὁ Ζερβὸς, ὅπου ἐφόνευσε καὶ πέντε Τούρκους· ἀλλ' οἱ πολέμιοι, φρονίμως ποιήσαντες, κατέλιπον πᾶσαν ἄλλην ὑπεράσπισιν ἐν τῇ πόλει, ἅμα τοῖς ἔγεινε τοῦτο γνωστὸν, καὶ ἔδραμον ἀθρόοι εἰς τὸν εἰρημένον πύργον· ἐκανονοβόλουν δ' ἐντεῦθεν ἀκαταπαύστως καὶ ἐτουφέκιζον ἀδιαλείπτως πανταχοῦ· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν ἐκ τούτων νὰ ὀπισθοπορήσωσιν οἱ περὶ τὸν Ζερβὸν ἀναβάντες, ὅπου ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν 10—12 ἐκ τῶν περὶ αὐτόν· ξιφήρης δ' ὁ Ζερβὸς τότε ὤθει τοὺς λοιποὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καὶ τοῦ Α. Συμιακοῦ, σπεύδων νὰ καταλάβῃ τὰ πλησίον ὀχυρὰ οἰκήματα, ὥστε ἐφόνευσεν ἐκ τῆς ἀγανακτήσεώς του καὶ ἕνα ἐκ τῶν ὀπισθοδρομούντων καὶ ἐπλήγωσεν ἕτερον. Συγχρόνως δ' ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῶν θέσεών των διὰ τῶν κανονίων ὁ Βουζομάρκος καὶ ὁ Κουσκουμπὲς χωρὶς ν' ἀναβῶσιν εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις· ἐφονεύθησαν δ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν διὰ τῶν κανονίων καί τινες ἄλλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἱερεὺς τῆς Κριτσᾶς Μανώλης ἢ Γιάννης καλούμενος, γενναῖος ἀνὴρ καὶ ἄριστος πολεμιστὴς, εἰς δὲ τοὺς Τούρκους ἔγεινε μικρὰ ἡ φθορά.

Τίς δὲ τούτων ὅλων ἡ αἰτία; Ἡ ἀταξία βεβαίως καὶ ἡ ἀπείθεια· διότι ἂν ὁ Φραγκιὸς καὶ Συμιακὸς δὲν ἤθελον δώσει πρῶτοι ἀφορμὴν νὰ φανερωθῇ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅλος ὁ στρατὸς, ἀλλ' ἤθελον ἐπιχειρήσει ἐπιτηδείως τὴν ἔφοδον, οἱ πλεῖστοι τότε τῶν Τούρκων ἔμελλον νὰ εὑρεθῶσιν ἐκτος τῶν τειχῶν, πρὸς δὲ, ἂν ταὐτοχρόνως μὲ τὸν Ζερβὸν ὡρμοῦσαν ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ὁ Βουζομάρκος ν' ἀναβοῦν, καθὼς καὶ εἶχον καιρὸν, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ γείνωσι κύριοι πλουσίας καὶ ἀσφαλοῦς θέσεως, ὁπόθεν ἦτο τότε εὔκολον νὰ ἐμποδίσωσι καὶ τὸν Χασὰν πασὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιφέρῃ σχεδὸν ἀνεμποδίστως τόσην καταστροφὴν εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Διαλυθέντες λοιπὸν οὕτω τότε ἀπράκτως, καὶ αἰτιώμενοι ἀνωφελῶς ἀλλήλους, ἠθέλησαν μετὰ

πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας πάλιν ν' ἀποπειραθῶσιν, ἀλλὰ δὲν ἐσυμφώνησαν, διότι ἤρχισεν ἔκτοτε καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους δυσπιστία, ἀποδιδόντων καὶ τὴν προτέραν ἀποτυχίαν εἰς ἐπιβουλήν.

Δὲν νομίζομεν δ' ἔξω τοῦ προκειμένου νὰ διηγηθῶμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἑξῆς περιστατικόν. Ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ὁ Ζερβὸς, ἅμα διαβάντες εἰς τ' ἀνατολικὰ μέρη, ἐγνωρίσθησαν μεταξύ των τότε καλήτερα, καὶ ἦσαν πάντοτε φίλοι πιστοὶ καὶ εἰλικρινεῖς· πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας εἶχον συνδεθῆ μεθ' ὅρκου καὶ διὰ τῆς συνήθους τότε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀδελφοποιΐας· συνέπραττον δὲ καὶ συνεσκέπτοντο συμφώνως εἰς τὰ πολεμικά των ἐπιχειρήματα· διὸ καὶ ἠγαπῶντο καὶ ἐτιμῶντο ἐπίσης ὑφ' ὅλων τῶν ἐκεῖ κατοίκων γενικῶς· ἀμφότεροι δ' ἄριστοι πολεμισταὶ, εἶχον προβιβασθῆ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὸν τοῦ πεντακοσιάρχου διὰ τὴν ἱκανότητα καὶ τὰς πολεμικάς των ἀρετάς· ἡ ἀσύνετος ὅμως πολιτικὴ τοῦ Ἀφεντούλη ἠθέλησε νὰ διαιρέσῃ καὶ τούτους τοὺς καλοὺς καὶ ἀναγκαίους φίλους, ὥστε εἰς μὲν τὸν Ζερβὸν εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἢ Ὀκτώβριον μῆνα, πρὸ τῆς ἐκ τῆς Ἀρχῆς καθαιρέσεώς του, τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αὐτὸς δὲ ἀσκέπτως διὰ τὴν ἁπλότητά του τὸν ἐδέχθη, τὸν δὲ Κουσκουμπὲν ἀφῆκεν ὡς καὶ πρότερον εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν· ὅθεν καὶ δὲν ὑπῆρχε τοῦ λοιποῦ ἡ πρὸς ἀλλήλους προτέρα σύμπνοια. Ὁ Κουσκουμπὲς (α) ἐκόταινε μεμψιμοιρῶν διὰ τὴν προσβληθεῖσαν, ὡς ἔλεγε, φιλοτιμίαν του. Καὶ εἶχε μὲν κατὰ τοῦτο δίκαιον νὰ ὀργίζεται κατα τῆς μωρᾶς τοῦ Ἀφεντούλη πράξεως, οὐχὶ ὅ-

---

(α) Ἐφονεύθη οὗτος τὸ 1824, ὅτε καθυπετάσσετο ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν Χουσεῒν Βέην, περιφερόμενος ἔνοπλος μετ' ἄλλων εἰς τὰ βουνὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν· Μετέφερον δὲ τὸν νεκρὸν οἱ σύντροφοί του εἰς Κουφονήσια καὶ τὸν ἐνταφίασαν ἐκεῖ. Ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς ἦτον ἐκ τῶν Σκύφων τῶν Σφακίων μαχητὴς καλός· εἶχε δ' ἀναδειχθῆ καὶ φρόνιμος ὁπλαρχηγὸς, καὶ ἦγε τότε τὸ τεσσαρακοστὸν ἕκτον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας του.

μῶς καὶ νὰ σύλλάβῃ ποτὲ κακὴν ἰδέαν, ὡς τίμιος καὶ φρόνιμος ἄνθρωπος, ἐναντίον παντὸς ἔργου συμφέροντος πρὸς τὴν πατρίδα, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ συμφέρον ἑαυτοῦ.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω πραχθέντα ἦλθον οἱ δύο εἰρημένοι ὁπλαρχηγοὶ κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὸν λιμένα τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου Ἅγιον Νικόλαον ὀνομαζόμενον, ἐμβάντες ἀμφότεροι εἰς πλοῖον Εὐρωπαϊκὸν, τὸ ὁποῖον παρελάμβανεν ἐκεῖθεν ἔλαια μεταφερόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκείνων τῶν μερῶν· παραλαβόντες δ' οὗτοι ἐξ αὐτοῦ ὅπλα καὶ πολεμεφόδια, τὰ ὁποῖα εἶχον ζείλει μὲ τὸν Ἀναγνώστην Ψαρουδάκην ἐκ τοῦ Λουτροῦ, ἀνεχώρησαν· ἀλλ' ὁ μὲν Ζερβὸς ἀσθενήσας ἔμεινεν εἰς τὸ χώριον Καινούριον ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅτε ἀνεκινεῖτο καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς κατὰ τὴν Χεῤῥόνησον, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὰ μεγαλείτερα δεινά.

Ὁ Νικόλαος Ζερβὸς ἦτον ἀπὸ τὰ Κούντουρα ἢ τὴν Ἐλευσῖνα τῶν Μεγάρων, εἶχε δ' ἀσπασθῇ οὗτος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὸν ἁρματωλικὸν βίον, διαμένων ὡσεπιτοπολὺ εἰς Ἀσίαν, ὅπου καὶ συνεφιλιώθη μετὰ πολλῶν Κρητῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθε προθύμως καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ συναγωνισθῇ. Ἦτον ὁ Ζερβὸς εὔρωστος ἀνὴρ, γενναῖος καὶ ἐξησκημένος διὰ τὸν πρότερόν του βίον εἰς τὸ πολεμεῖν· διὸ καὶ ἠνδραγάθησε πολλάκις ἀριστεύσας περὶ τὴν Κυδωνίαν, περὶ τὴν Ῥεθύμνην, καὶ περὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἀγαπώμενος καὶ τιμώμενος ὑπὸ πάντων τῶν Κρητῶν· ἐφαίνετο ὅμως κατὰ δυστυχίαν τοιοῦτος ἔμπειρος πολεμιστὴς ὅτι ἔκλινε νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ πάθος τῆς οἰνοποσίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδουσι καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του· ἦγε δὲ τότε τὸ τεσσαρακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Οἱ Κρῆτες ἐθρήνησαν συναισθανθέντες πολὺ τὴν στέρησιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου· ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ θάνατός του ἐπροξένησεν εὐχαρίστησιν εἰς τὸν πολέμιον Χασὰν, διότι τὸν εὕρισκε πάντοτε ἔμπροσθέν του ἀντιπολέμιον.

Ἀφοῦ δὲ, ὡς προείπομεν, ἐκάθησεν εἰς Πεδιάδα ἡμέρας τινὰς ὁ Ἀλβανὸς, ὅπου ἐδέχθη καὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου φθάσασαν (ὅρ. σελ. 195) νέαν ἐπικουρίαν παρασκευασθεῖς, καὶ ἀ-

φοῦ δὲν ἠμπόρησε τὸ πρῶτον νὰ εἰσβάλῃ ἀπὸ τὸ μερος τῆς Κασταμονίσσης διὰ τῶν δυσκόλων καὶ στενωτάτων ὁδῶν Τσαλίου καὶ Κερᾶς ὀνομαζομένων εἰς Σίτην ἢ Λασίτιον, τοῦ ὁποίου τοὺς κατοίκους ἐπροσπάθει παντοίοις τρόποις νὰ καταστρέψῃ ὡς ὀρεινοτέρους καὶ δεχομένους εἰς τὸ ἄσυλόν των τοὺς λοιποὺς ἀντιπάλους του, ἔκρινε τότε νὰ κινηθῇ δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἱεράπυτνον γεγονότα τὸν ἐβίαζον τότε, καὶ ἔπνεεν ὀργὴν διὰ νὰ ἐκδικηθῇ, προσέτι δὲ τὸν ἐβίαζε καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς πολιορκία ἐναντίον τοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας προσκειμένου νησιδίου Λατοῦς ἢ Σπιναλόγκας ὀνομαζομένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἱδρυμένον φρούριον ἐνετικῆς κατασκευῆς, ὅπου εἶχον καταφύγει πολλοὶ Τοῦρκοι τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν· περιώριζον δὲ τούτους ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς ὁ Μιχαὴλ Μαγουλάκης καὶ ὁ Σπύρος Μανιάτης (α), τοὺς ὁποίους δὲν ἄφιναν οὐδόλως νὰ πατήσωσιν εἰς τὴν ξηράν· ἐκ δὲ τῆς θαλάσσης τοὺς ἐφόβιζον ἐνίοτε ἐμφανιζόμενα Κάσιά τινα πλοῖα, καὶ μάλιστα ὁ Μιχάλης Βογιατσῆς (β) μὲ τὴν ταχύπλοον γαλιόταν του.

Μὲ τόσον λοιπὸν στρατὸν στραφεὶς ἐκεῖθεν, ἦλθε πάλιν εἰς Βίεννον τῆς Ἀρκαδίας, ὅπου ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸν ἕνα μῆνα· ἐκεῖθεν δὲ ἐπανέλαβε νὰ κινῇ νέας κατα-

(α) Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐλθὼν δὲ εἰς Κρήτην συνηγωνίσθη πιστῶς καὶ προθύμως.

(β) Οὗτος ἦτον ἀπὸ τὸ χωρίον Τουρλωτὴν ὀνομαζόμενον τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, ἔχων ἀνδρείους πέντε υἱούς, ἔχοντας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδιόκτητον πλοῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκακοποίουν εἰς τὰς θαλάσσας τοὺς ἐχθρούς· ὕστερον κατεσκεύασαν γαλιόταν, μὲ τὴν ὁποίαν περιέπλεον συχνὰ τὴν Κρήτην, ἐπιφέροντες πολλὴν βλάβην εἰς τοὺς Τούρκους· ἔκαυσαν τὸ 1822 αὔτανδρον Τουρκικὴν τράταν ἐξερχομένην τοῦ Ἡρακλείου, συνέλαβον καὶ ἄλλην τὸ 1823 ἔμπροσθεν τῆς Σπιναλόγκας μὲ 18 Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἐθανάτωσαν. Εἷς ἐκ τῶν υἱῶν του, ὁ Παπαγεώργιος, ἦτο καὶ θαλασσομάχος καὶ πεζομάχος ἄριστος· τὸν ἔπνιξαν δὲ οἱ Τοῦρκοι δολίως τὸ 1840, ὅτε εἶχε καταπλεύσει εἰς Σπιναλόγκαν μὲ τὸ πλοιάριόν του ἐφωδιασμένον μὲ Ἑλληνικὴν σημαίαν.

πληκτικὰς ἐκδρομὰς, ἄλλοτε μὲν ἐναντίον τῶν Γορτυνιων, καταστρέφων τὰ προστυχόντα καὶ φθάσας καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρίνθου, ὅπου καὶ ἐπολέμησε καὶ κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε καταφυγόντων, ἄλλοτε δὲ κατερήμονε τὸν τόπον· ἐπέδραμον δὲ οἱ πολέμιοι καὶ ἕως εἰς τὸ ὀχυρὸν χωρίον Συκολόγας λεγόμενον, ὅπου κατέσφαξαν ἕως 60 ἐκ τῶν ἀδυνάτων Ἑλλήνων, καὶ ᾐχμαλώτισαν ἄλλους τόσους· κατώρθωσε δὲ τότε νὰ εἰσβάλῃ καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς αὐτὸ τὸ Λασίτι ἀπὸ τὸ εὐρύτερον στένωμά του, Καθαρὸν λεγόμενον, τὸ ὁποῖον εὗρῆκεν ὄχι καλῶς προφυλαγμένον, καὶ κατέκαυσε μερικὰ χωρία μόνον, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐπρόλαβον διασωθέντες εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις, ἀλλ' ἀπέδρασαν τάχιστα ἐκεῖθεν οἱ πυρπολισταὶ, φοβηθέντες μὴ ἤθελον περικλεισθῇ εἰς τοιοῦτον δύσμάχητον τόπον ὑπὸ τῶν πολεμίων των.

Ἀπὸ δὲ τὴν Βίεννον εἰσέλασεν ὁ Χασὰν μὲ ὅλον του τὸν στρατὸν ἀθρόως διὰ τοῦ πολυπληθεστέρου χωρίου Μάλης ὀνομαζομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἱεραπύτνου, σκηνώσας ἐπὶ 12 σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ ὁμώνυμον φρούριον αὐτῆς. Κατέκαυσε τὸ εἰρημένον χωρίον καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα τῆς ἐπαρχίας, ᾐχμαλώτευσεν, ἔσφαξε μὲ τὴν αὐτὴν ἀπανθρωπίαν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀλβανὸς, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν· ἐγκαταστήσας δ' εἰς τὸ ἐκεῖ φρούριον φρουρὰν ἐκ 500 Ἀλβανῶν καὶ φρούραρχον Χουσεῒν Βέην τινὰ καλούμενον, ὁμοίως Ἀλβανὸν, ἐκινήθη νὰ φέρῃ ὄλεθρον καὶ εἰς ἄλλα μέρη· οἱ δ' Ἕλληνες τότε ἐπεριμαζεύοντο πολλοὶ, ἂν καὶ κεκμηκότες ἐκ τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ τὸν προσβάλωσιν ἀπὸ τὰς ὀχυρὰς θέσεις τῆς Κριτσᾶς, χωρίον τῆς Μινφᾶς, ὅθεν ἐμελέτα νὰ διαβῇ καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτήν· εἶχε δὲ ἤδη καταστήσει θαῤῥαλεώτερον τὸν Ἀλβανὸν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ζερβοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε μάθει εἰς Ἱεράπυτνον διαμένων, ὅπου διέταξεν, ὡς λέγεται, ἀπὸ τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπυροβόλησεν ὅλος ὁ στρατὸς, ὡς ἀπαλασσόμενος δεινοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Κριτσὰ εἶναι χωρίον μεγάλον, περιέχον 700 περίπου οἰκογενείας, κείμενον εἰς τὴν ὑπώρειαν τῶν Λασιθιανῶν ὀρέων,

καὶ περὶ αὐτὸ ἐσυναθροίζοντο Ἕλληνες ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, διὰ νὰ ἀντικρούσωσι τὴν ἐξολοθρευτικὴν τοῦ Αἰγυπτίου ἀρχηγοῦ ὁρμήν· ἐκτὸς δὲ τῶν ὁπλαρχηγῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέρομεν ὅτι εὑρέθησαν κατὰ τὴν Ἱεράπυτνον, ἐλλείποντος μόνον ἤδη, κατ' ἀτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, εἶχον φθάσει ἐνταῦθα καὶ ὁ Ῥουσάκης Χοῦρδος μὲ Ἀνωγειανούς, Αὐλοποταμίτας καὶ Κνωσσίους, ὁ Ἀδριανὸς Χατζηδάκης μὲ Γορτυνίους πολλούς, ὁ Μανιᾶς Μπαλέσης μὲ Σφακιανούς τινας, ὁ Κωνσταντῖνος Σαμπαθιανάς, ὁ Ζαχαρίας Ἀποστολάκης, ὁ Γεώργιος Καπασακάλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώτας καὶ ἄλλοι μικρότεροι ὁπλαρχηγοὶ ἐξ ἀπωτέρων ἐπαρχιῶν· ἀπετέλουν δ' ὅλοι ἀξιόμαχον στρατὸν ἐπέκεινα τῶν τριῶν χιλιάδων ἀνδρῶν. Μεταστρατοπεδεύσας λοιπὸν τότε ὁ πολέμιος εἰς τὸ Καλὸν χωριὸν ὀνομαζόμενον, πλησίον τῆς Μινώας κείμενον, διενοεῖτο πόθεν εὐκολώτερον νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς συναθροισθέντας ἀντιπάλους του· διότι δὲν ἤλπιζεν ὅτι μὲ τόσην καταστροφὴν ἤθελεν εὕρει τοῦ λοιποῦ ἀντίστασίν τινα· ἰσχυρὸς δὲ μὲ τόσον στρατὸν καὶ στρατηγικὸς ἐνταυτῷ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἐκείνων, διαιρέσας εἰς δύο σώματα τὸν στρατόν· καὶ τὸ μὲν διέταξεν, ἐκ πέντε χιλιάδων περίπου πεζῶν συνιστάμενον, νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κριτσᾶς ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ περὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν κειμένου χωριδίου Κροῦστα λεγομένου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταλάβωσι τὰ ὄπισθεν σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τὴν Κριτσάν, αὐτὸς δὲ μὲ ὅλον τὸ ἱππικόν, ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, καὶ τὸ λοιπὸν πεζικὸν ὥρμησε ταὐτοχρόνως διὰ νὰ τοὺς προσβάλῃ ἀπ' ἔμπροσθεν· διὸ καὶ ἤλπιζε τότε ὅτι ὄχι μόνον θέλει κερδίσει νίκην λαμπράν, ἀλλὰ θέλει ἐπιφέρει καὶ τὸν γενικὸν ὄλεθρον τῶν ἐναντίων του.

Συλλογισμένοι βεβαίως ἐπρόσμενον καὶ οἱ Ἕλληνες κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν προσβολήν, χωρὶς ὅμως ν' ἀπελπισθῶσιν, ἀλλ' ἐπιστηριζόμενοι μᾶλλον εἰς τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις των, διεμέθησαν ταὐτοχρόνως καὶ αὐτοί. Ὅθεν μέρος μὲν ἀντεμάχοντο μὲ πολλὴν καρτερίαν καὶ γενναιότητα

κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ Χασὰν, ὅστις ἔπιπτε καὶ ἐφώρμα μανιωδῶς μὲ τὸ ἱππικὸν μάλιστα κατ᾽ αὐτῶν, μέρος δ᾽ ὡσαύτως ἐναντίον τῶν ἀπὸ Κροῦσαν ἐπερχομένων· πεισματώδης διήρκεσεν ἐκ τῆς πρωΐας σχεδὸν μέχρι νυκτὸς ἡ μάχη, καὶ ἐξορμήσεις ἐνθουσιώδεις συχναὶ ἐγίνοντο μὲ βροντώδεις ἀλαλαγμοὺς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Ὀλίγιστοι δὲ κατὰ πολλῶν ἐπιτιθέμενοι ἐξ εὐθέτων θέσεων, τοὺς κατηνάγκαζον νὰ ὀπισθοδρομῶσι μὲ φθοράν· ἐφόνευσαν τότε ἵππους μάλιστα καὶ ἱππεῖς, καὶ μετ᾽ αὐτῶν πέντε ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς ἐπιμόνως ἐφορμῶντας, ὡσαύτως καὶ πεζοὺς πολλοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐρχομένους ἐκ τῆς Κρούσας καὶ ἀπὸ τοὺς ἀναβαίνοντας μετὰ τοῦ Χασάν· βλέποντες δὲ, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, εἰμὴ διὰ μεγάλης καὶ ἀκαταλογίστου φθορᾶς, καὶ τότε πάλιν δυσκόλως, ἤρχισαν νὰ ἐπανακάμπτωσι, καθ᾽ ὅσον ἐνύκτονε κατ᾽ ὀλίγον· διότι ἐφοβοῦντο νὰ κάμωσιν ἐν ἡμέρᾳ τοιαύτην ςροφὴν, διὰ νὰ μὴ ἐπιτεθῶσι κατ᾽ αὐτῶν σφοδρότεροι οἱ πολέμιοί των. Ἀπέτυχε λοιπὸν τότε ὁ Ἀλβανὸς ἀπὸ τοῦ νὰ κατορθώσῃ ὅτι διενοεῖτο, διὸ καὶ ςραφεὶς ἐσκήνωσε πάλιν εἰς τὸ Καλὸν χωριὸν, ὅπου ἦτο καὶ πρότερον, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ τοὺς 150· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τότε 9, καὶ ἐπληγώθησαν περίπου 20· οἱ Ἕλληνες ὅμως τότε καίτοι νικῶντες ἐγκατέλιπον ἐν νυκτὶ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, εἴτε διότι δὲν εἶχον τὰ πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διακαρτερήσωσιν, εἴτε διότι ἐφοβήθησαν κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν βαρυτέραν ἐπίθεσιν.

Ἀνέλπιστον ἐφάνη εἰς τὸν Χασὰν πασᾶν ὅτε ἔμαθε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἀφοῦ ἐξημέρωσεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀφῆκαν τὴν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐπίστευεν, ὑποπτεύων κατ᾽ ἀρχὰς τοῦτο ὡς ἀπάτην· ἀφοῦ ὅμως ἐπείσθη περὶ τούτου, ἀπέστειλε περὶ μεσημβρίαν ὅλον τὸ ἱππικὸν καὶ κατέστρεψε μανιωδῶς τὸ χωρίον ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πυρὸς, εὐκολύνας οὕτω τὴν διάβασίν του ἐπὶ τὰ πρόσω· καὶ ἔπειτα ἐπανέκαμψεν ἐντεῦθεν, σκηνώσας πάλιν περὶ τὸ Κάτω χωρίον ἐπὶ δεκαπέντε σχεδὸν ἡμέρας. Ἀλλ᾽ ὅ,τι δὲν κατώρθωσε πρότερον μὲ τὴν αἱματηρὰν ἐκεί-

κην μάχην τῆς Κασταμονίτσης κατὰ τοῦ ὀρεινοτάτου Λασιτίου, ἔφερεν ἤδη εἰς πέρας ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς Κριτσᾶς· οὐδὲν λοιπὸν εἶναι ἀνεπίτευκτον εἰς τὸν ἐπιμελῶς καὶ διὰ πάσης θυσίας ζητοῦντα νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του· ἄξιοι δὲ ἐλεεινολογίας καὶ θρήνου εἶναι ὅσοι δυνάμενοι νὰ σωθῶσι δὲν ἔχουσι τὴν ἐμπειρίαν τοῦ νὰ προλάβωσι κακὸν γενικὸν εἰς τὸν τόπον των.

Ἐνῷ λοιπὸν ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον ὁ Χασὰν, καιροφυλακτήσας ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέλυσεν ὅλον τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ πεζικοῦ· ἀνέβησαν δ' αἰφνιδίως οὗτοι ἀπὸ τὸ στένωμα πάλιν τοῦ Καθαροῦ, τὸ ὁποῖον ἂν οἱ Ἕλληνες προνοοῦντες ἔθεταν φρουρὰν εἰς τὰ κατάλληλα μέρη, καὶ ἀγρυπνοῦσαν ὡς εἰκὸς ἐπ' αὐτὴν, ἦτο ἀδύνατον νὰ πατηθῇ· εἰσελάσαντες δ' ἐκεῖθεν οἱ ἐχθροὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ εἰς Λασίθι, κατέκαυσαν καὶ κατερήμωσαν ἅπαντα τὰ χωρία του, ἐθανάτωσαν τότε πολλοὺς καὶ ἠχμαλώτισαν γυναῖκας, παιδιὰ καὶ ἀπολέμους ἄνδρας πλέον τῶν 400. Κυριεύσαντες τότε πάμπολλα ζῶα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπισωρευθῆ ἐκεῖ, καὶ λαφυραγωγήσαντες ἄπειρα ἄλλα εἴδη, ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς σκηνάς των.

Δὲν ἔμενε λοιπὸν ἄλλο τοῦ λοιποῦ ἐμπόδιον εἰς τὸν ἔμπειρον στρατάρχην Ἀλβανόν. Ὅθεν καὶ μὲ ἀθρόον τὸν στρατόν του ἐκεῖθεν ἔπειτα εἰσέβαλεν ἀκωλύτως διὰ τῆς Κριτσᾶς καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου, κατέκαυσε τότε καὶ ταύτης τὰ χωρία, ἔθυσεν, ἀπώλεσεν, ἠχμαλώτισε καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰς χιλίας χριστιανικὰς ψυχὰς, σκηνώσας περὶ τὴν κωμόπολίν της, Καινούριον ὀνομαζομένην, ἀνέσκαψε δὲ τότε καὶ τὸν ὀδωδότα νεκρὸν τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, καὶ διέταξε νὰ πυροβολήσωσιν ἀσεβῶς κατ' αὐτοῦ.

Τρόμος καὶ φόβος κατεκυρίευσε τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ δὲν ἤξευρον εἰς τοιαύτην εὑρισκόμενοι ἀμηχανίαν ποῦ νὰ καταφύγωσιν· ἐνόμισαν δὲ διαβατικὴν καὶ ἐντεῦθεν τὴν εἰσβολὴν τοῦ Αἰγυπτίου, ἢ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ δράμωσι πολλαχόθεν ἄλλοι συναγωνισταὶ πρὸς σωτηρίαν των· κατέφυγον ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ψυχῶν

γυναικῶν, παίδων καὶ ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ 300 ἔνοπλοι, εἰς σπήλαιόν τι, κείμενον πρὸς ἄρκτον ὑπὸ τοὺς πρόποδας λόφου ὑψουμένου πρὸς τὸ χωρίον τὸ νῦν καλούμενον Μίλατον, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μιλήτου κείμενον· εἶχον δὲ μεταφέρει εἰς αὐτὸ καὶ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἐκ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, διὰ νὰ τὸ προφυλάξωσιν ἐκ τῆς ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς· τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου εἶναι λίαν ἐκτεταμένον, τοῦ ὁποίου τὸ τέλος, ὡς λέγεται, ὑπάρχει ἔτι ἄγνωστον, τὸ δὲ πλάτος εἶναι ἀρκετόν. Τὸ σπήλαιον τοῦτο εἶναι ὅλως ἄνυδρον, ἐκτὸς τινῶν σταγόνων ὕδατος, αἵτινες ἐλάχισται πίπτουσιν εἰς ἓν μέρος.

Εἰς τοῦτο κατέφυγον οἱ ἄθλιοι οὗτοι, νομίσαντες ὅτι ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν, ἀλλ' εὗρον σχεδὸν ἅπαντες δυστυχῶς ἐνταῦθα τὸν ὄλεθρόν των· διότι ὁ ἐχθρὸς παρευθὺς ἐπολιόρκησεν αὐτούς, στήσας ἄνωθεν καὶ περὶ τὴν ὀπὴν στρατούς, ἐπὶ δεκαπέντε δὲ νυχθήμερα τοὺς ἐπολέμει διὰ τῶν κανονίων διηνεκῶς. Πολλαχόθεν ἔδραμον τότε οἱ Ἕλληνες πρὸς σωτηρίαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των· ἔφθασε μὲ 300 περίπου Σφακιανοὺς καὶ ὁ Ῥοῦσος Βουρδουμπᾶς, μὲ πολλοὺς δὲ Λαμπαίους ὁ Γεώργιος Σουδερός· ἐπετέθησαν ἅπαξ καὶ δὶς ἀθρόοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐπροξένησαν φθορὰν μεγάλην εἰς αὐτόν, προσπαθοῦντες παντὶ σθένει νὰ διασώσωσι τοὺς κινδυνεύοντας, ὅτε διέφυγον ἐν τῷ μεταξὺ καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐνόπλων, ἀποχωρισθέντες περιπαθῶς τοὺς οἰκείους, γυναῖκας καὶ φίλτατα, καὶ ἂν ἐπέμεναν οἱ Ἕλληνες προσκαρτεροῦντες ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς τὰς θέσεις των, ἤθελον βεβαίως σώσει καὶ τούτους, καὶ ἤθελον ἀπαλλάξει καὶ τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ τὰς ἐφορμήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἁρπάσαντες βόας, πρόβατα κτλ. ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες μόνους τοὺς Μιραμπελιώτας καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς νὰ πολεμῶσιν ἰσχυρὸν πολέμιον. Οἱ Κρῆτες ἦσαν ἄξιοι πολεμισταί, καὶ ἂν ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ συμβοηθῶσιν ἀλλήλους σταθερῶς, ἤθελον εἶσθαι πάντοτε ἀκμαῖοι εἰς τὸ πολεμεῖν, καὶ δὲν ἤθελον καταβληθῆ εὐκόλως οὐδ' ἀπὸ τὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας τοῦ ἐχθροῦ ἀποβάσεις· ὁ πολέμιος ὅμως Χασὰν ἔμενε καρτερικῶς εἰς τὰς θέσεις

του· ἔστρεψε δ' ὅλην τότε τὴν προσοχήν του εἰς τὸ νὰ κατεξολοθρεύσῃ ἀδύνατα ὄντα, ἅτινα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ὀπὴν τῆς γῆς, διὰ νὰ σωθῶσιν, ἂν καὶ ἀπέθνησκον οἱ ἀπόλεμοι δυστυχεῖς οὗτοι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ὀπῇ ἕνεκα τοῦ τρόμου, τῆς κακουχίας καὶ τῆς δίψης· ἐκαρτέρουν ὅμως εἰς πάντα ταῦτα τὰ δεινά, γνωρίζοντες καλῶς εἰς ποίας τίγρεις ἔμελλον νὰ παραδοθῶσιν. Ἀντέκρουον δὲ μάλιστα μὲ πολλὴν ἐπιμονὴν καὶ τὰς συχνὰς ἐφορμήσεις τῶν ἐχθρῶν οἱ τυχόντες ἐκεῖ ἔνοπλοι, ὥστε ἐπενόησαν καὶ τρόπον δι' οὗ κατέστησαν ἀχρήστους καὶ τὰς κατ' αὐτῶν σφαίρας τῶν κανονίων, στήσαντες πρὸ τῆς ὀπῆς σάκκους γεμάτους ἀπὸ μαλλία καὶ ἄλλα τοιαῦτα εἴδη, οὐδὲ παυσὰς συνεχῶς ἤρχετο ἀπὸ τὸ χωρίον Καινούριον ἐπισπεύδων τὴν ἐκπόρθησιν.

Ἀλλ' ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσῃ ἡ σταθερότης τοῦ πολεμίου. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου καταστενοχωρηθέντες ὑπὸ τῆς δίψης καὶ ἀπελπισθέντες ἀπὸ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ, παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν, ὅστις ἔσφαξε τότε ἀπανθρώπως τοὺς πλειοτέρους ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐκεῖ ἀνδρῶν· τριάκοντα δὲ ἐξ αὐτῶν, τοὺς ἐκλεκτοτέρους, ἀπήγαγε σιδηροδεσμίους εἰς τὰς σκοτεινὰς φυλακὰς τῆς Σπιναλόγκας, ὅπου καὶ ἐτελεύτησαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας· ὅσους δὲ ἱερεῖς εὗρε μεταξὺ αὐτῶν συνδέσας πρὸς ἀλλήλους διὰ σχοινίων, τοὺς ἔρριψε ζῶντας, ὡς λέγεται, εἰς μεγάλην πυρὰν, οἵτινες καὶ ὡλοκαυτώθησαν· ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν τὰς μὲν προβεβηκυίας ἐθανάτωσαν, ἄλλας δὲ μὲ τοὺς ἵππους κατεπάτησαν, τὰς δὲ νεωτέρας καὶ τὰ παιδία ἀπήγαγον εἰς τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν ἀγεληδὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀφρικῆς. Νεᾶνις δέ τις εὐειδὴς ἁρπαζομένη ὑπ' Ἀλβανοῦ τότε εἰς Σπιναλόγκαν καὶ συλλογιζομένη τὴν σκληρὰν τύχην τῆς μελλούσης ζωῆς της, διενοεῖτο καθ' ἑαυτὴν πῶς νὰ θανατωθῇ μᾶλλον, ἢ νὰ διάγῃ βίαν ἀβίωτον καὶ ἐπονείδιστον αἰχμαλωσίαν· ἐνῷ λοιπὸν διέβαινον κατὰ τὸ χωρίον Φουρνί, περὶ τὸ ὁποῖον ὑπῆρχον λάκκοι πλήρεις ὕδατος, ἀπεφάσισε νὰ πνιγῇ ἐκεῖ ὅθεν καὶ ὁρμήσασα ἐπιτηδείως ἐρρίφθη εἰς ἕνα ἐξ αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀπηλλάγη

τῶν περαιτέρω δεινῶν· ἐκτὸς δὲ τῶν εἰρημένων ἐθανατώθησαν καὶ ἕως 60 ἄλλοι Ἕλληνες εἰς τὰς γενομένας διαφόρους μάχας, ἀφοῦ εἰσέλασεν ὁ πασᾶς εἰς Μιραμπέλον. Ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 300, ἐξ ὧν ἕως 150 λέγεται ὅτι ἐφονεύθησαν εἰς τὰς ἐφορμήσεις των κατὰ τῆς Σπηλιᾶς.

Μετὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω [illegible] προόδους του, ὁ Χασὰν πασᾶς καταλιπὼν καὶ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, μετέβη πάλιν εἰς τὴν τῆς Πεδιάδος. Ἀλλ' ἡ θεία δίκη ἐπισκοποῦσα ἄνωθεν τιμωρεῖ ἀδυσωπήτως τὰς ἀδίκους πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Παραδοὺς ὁ Ἀλβανὸς, ὡς προανεφέρομεν, εἰς πῦρ καὶ εἰς μάχαιραν τοσούτους ἀπολέμους καὶ ἀθώους ἀνθρώπους, καταναγκασθέντας νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν, τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν ἐπιβάλλουσι τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν νικῶντα νὰ σέβηται, ἔπεσε καὶ αὐτὸς πτῶμα τῆς ἀνομίας καὶ θηριωδίας του, ἐκτραχηλισθεὶς κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἐπαρχίαν ἀπὸ τὸν ἀφηνιάσαντα ἵππον του. τὸν δὲ νεκρόν του μετέφερον εἰς Ἡράκλειον κρυφίως, διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἐπαναλάβει, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου, νέον θάῤῥος οἱ ἀντίπαλοί των. Ἐταπεινώθησαν λοιπὸν ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐκείνων καὶ καταπληκτικῶν συμβάντων οἱ πλεῖστοι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τότε, μόνον δὲ σωμάτιά τινα ἐνόπλων περιεφέροντο εἰς τὰ ὄρη, καραδοκοῦντα εὐνοϊκωτέραν περίστασιν μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ περιμενομένου διοικητοῦ ἐκ μέρους τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως, τὸν ὁποῖον ἤλπιζον ὅτι μέλλει νὰ συνοδεύῃ ναυτικὴ καὶ πεζικὴ δύναμις.

Ἐν τούτοις ὅμως, ἐνῷ συνέβαινον τὰ τραγικὰ ταῦτα εἰς ὅλα τὰ εἰρημένα μέρη, συμπλοκαί τινες καὶ καθημεριναὶ σχεδὸν ἐνέδραι ἐνηργοῦντο καὶ κατὰ τὴν Κνωσσόν· διότι οὔτε οἱ μείναντες πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι τότε ἐφησύχαζον καὶ ἐνταῦθα, οὔτε καὶ οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες τοὺς ἄφινον ἀνενοχλήτους ἐπὶ πολύ. Πολλάκις δὲ οἱ πρῶτοι εἶχον ἐξέλθει, καὶ εἶχον ἐπιδράμει μέχρι τῶν χωρίων Δαφναὶ, Σταυράκια, Βούτας καὶ λοιπὰ, δύο ὥρας ἀπέχοντα τοῦ φρουρίου. Ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἐπιτιθέμενοι

προθύμως Κνώσσιοι καὶ Αὐλοποταμῖται ἀπέκρουον πάντοτε τοὺς πολεμίους των μὲ φθοράν. Ἡγοῦντο δὲ τῶν μὲν πρώτων ὁ Ἀντώνιος Περατσάκης καὶ Παναγιώτης Ζερβουδάκης, τῶν δὲ δευτέρων ὁ Θεόδωρος Χοῦρδος, ἔχοντες καὶ καλοὺς συναρωγοὺς τὸν Ἀντώνιον Λαγκτανὸν καὶ Βασίλειον Σμπόκον Αὐλοποταμίτην, τὸν Κρουσανιώτην Γεώργιον Γιαμαλῆν, τὸν Ἰωάννην Παλμέτην, τὸν Γεώργιον Χαλκιᾶν, καὶ ἄλλους ἐκ τῶν Κνωσσίων.

Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὅτε ἐγένετο, ὡς εἴρηται, ἡ φθορὰ εἰς τὴν κατὰ τὴν Μίλητον Σπηλιάν, εἶχε καταβῆ μὲ 500 περίπου στρατιώτας καὶ ὁ Χοῦρδος ἕως εἰς τὰ Γεφυράκια, τὸν ὁποῖον συνώδευον οἱ πλειότεροι τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Σταῦρος Μουριώτης, καὶ ὁ Νικόλαος Κολοβερδῆς, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταί· ἐπέσπευδον δ᾽ ὅλοι οὗτοι κατὰ τῶν εὑρεθέντων ἐκεῖ Τούρκων καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γεφύρας πλησίον τοῦ φρουρίου, φονεύσαντες καὶ ζωγρήσαντες διὰ τῆς αἰφνιδίου ἐπιθέσεως καὶ ἕως εἴκοσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐξελθόντες ὅμως τοῦ φρουρίου τριπλάσιοι σχεδὸν συνωδευμένοι καὶ μὲ ἱππικόν, ἠνάγκασαν ταχέως τοὺς Ἕλληνας νὰ ὀπισθοδρομήσωσι, καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι τῆς θέσεως Γάζης. Μεταξὺ δὲ ταύτης καὶ τοῦ Καβροχωρίου κάτωθεν τοῦ Σερβηλῆ ἀντεστάθησαν οἱ καταδιωκόμενοι γενναίως, ὅπου ἀναβὰς ὁ Χοῦρδος μέ τινας ἐπὶ λόφου, ἐμάχετο καρτερικῶς· περικυκλωθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἱππέων ἐφονεύθη ἀπομαχόμενος καὶ διὰ τῆς σπάθης του ἡρωϊκῶς· μετ᾽ αὐτὸν δ᾽ ἔπεσον ἄλλοι δεκαπέντε σχεδόν· ἐπροσπάθησαν τότε νὰ τοῖς δώσωσι βοήθειαν ὁ Μουριώτης, ὁ Γιαμαλῆς καὶ ἄλλοι, ἢ νὰ ἀπάγωσιν ἐκεῖθεν τὸν νεκρόν του, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι χλεύην εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν. Παρ᾽ ὀλίγον δὲ τότε νὰ περικυκλωθῶσι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, καταστάντες εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἂν δὲν ἐπρόφθαναν νὰ διασωθῶσι διὰ τῆς ὠκύτητος τῶν ποδῶν των· ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἕως 30 Τοῦρκοι καὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἵπποι τινές.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν οὕτω καὶ ὁ Θεόδωρος Χοῦρδος, ἀν

ἐκ τῶν Σκύφων τῶν Σφακίων, ὅστις ἦγε τότε τὸ τριακοστὸν ὄγδοον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ὁ Θ. Χοῦρδος εἶχε κατασταθῆ ἄξιος ὁπλαρχηγὸς, ἡ δὲ συμπεριφορά του ἦτον ἀρεστὴ εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐτίμων διὰ τοῦτο· πρὸς δὲ καὶ διότι εἶχε συμπράξει ἐπιμελῶς, ὡς εἴδομεν, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐπαρχίας των. Συνέβη ὅμως δυσάρεστόν τι εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἕνεκα τοῦ ἀδελφοῦ του Ῥουσάκη ὀνομαζομένου, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ, ἂν καὶ ὁ Κ. Σπ. Τρικούπης ἀναφέρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (Τόμ. Γ'. Κεφ. Μς'. σελ. 95.) περὶ αὐτοῦ μόνον τὰ ἑξῆς· «Κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν, λέγει, παρ' ὀλίγον ν' ἀνάψῃ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν Κρητῶν, φονευθέντων ἐν Μυλοποτάμῳ δύο Σφακιανῶν ἀτακτησάντων κλπ.».

Ὁ ῥηθεὶς Ῥουσάκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐπέμενε καὶ διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθῇ ὁπλαρχηγὸς εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας. Ἀλλ' ὅσον οὗτοι ἠγάπων τὸν Θεόδωρον διὰ τὸν κατά τι πολιτισμένον τρόπον του, τοσοῦτον τοὐναντίον ἀπεστρέφοντο τὸν Ῥουσάκην διὰ τ' ἀντίθετα ἤθη του, ἂν καὶ ὑπῆρχε καὶ αὐτὸς τφόντι γενναῖος ἀνὴρ, ἐμίσουν δ' αὐτὸν καὶ διὰ τὰς ἑξῆς αἰτίας. Φονεύσας πρότερον ἀναιτίως Κνώσσιόν τινα Βλαστὸν ὀνομαζόμενον, παραικοῦντα εἰς τὸ χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου Ἅγιον Ἰωάννην, εἶχεν ἐπισύρει κατ' αὐτοῦ τὴν ἀπέχθειαν ὅλων σχεδὸν, εἶχε δὲ μάλιστα ἐκδιωχθῇ κακῶς ἐκεῖθεν· ἐπέμενε μολαταῦτα τότε ὁ Ῥουσάκης εἰς τὸν σκοπόν του, ἀλλ' ἐπέμεναν καὶ οἱ Αὐλοποταμῖται διὰ τὰ εἰρημένα αἴτια νὰ μὴ τὸν δεχθῶσιν, οἵτινες εἶχον ἀποδείξει κοινῇ ψήφῳ τότε ὁπλαρχηγὸν τὸν συνεπαρχιώτην των Ἀντώνιον Δογκιανόν. Κακῶς ποιήσαντες πολλοὶ τῶν Σφακιανῶν ἔλαβον τότε μέρος ὑπὲρ τοῦ Ῥουσάκη, ὅστις εἶχε τότε τὸ ἄδικον ἀποδεδειγμένως, οὐδὲ εἶχον κἀνὲν δίκαιαν νὰ περιφρονῶσιν ἀτόπως καὶ κακομεταχειρίζονται ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς Αὐλοποταμίτας, οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς ἑαυτῶν ἐπαρχίας ὅπου εὕρισκον αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ἐπιφέροντες βίαν καὶ κατάθλιψιν εἰς ἀνθρώπους πάσχοντας καὶ συναγωνι-

ζομένους, καὶ οἵτινες ἐπίσης ἔδειξαν ἀνδρίαν καὶ ἱκανότητα εἰς τὸ πολεμεῖν. Ἐπερείδοντο ὅμως οἱ Σφακιανοὶ δυστυχῶς καὶ εἰς τὴν ἑξῆς ἐσφαλμένην ἰδέαν.

Ἐπειδὴ ἐχορήγει εἰς αὐτοὺς ὑπεροχήν τινα ἡ ὀρεινὴ θέσις των, καὶ πρὸ πάντων ὁ λιμὴν ὁ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Σφακίων εὑρεθεὶς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, ἐνόμισάν ἴσως ἕνεκα τούτων ὅτι δύνανται νὰ ἐπιβάλλωνται πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς ὀλίγιστοι εἰς ἅπαντα τὸν λαὸν τῆς Κρήτης· τοῦτο δὲ προήρχετο ἐκ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν καὶ ἀπειρίας· διότι οἱ Κρῆτες ὤφειλον εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἐπιχείρημά των νὰ ἔχωσι βάσιν τὴν δικαιοσύνην, ἄνευ δ' αὐτῆς οὐδὲν ἀνθρώπινον ἔργον νὰ προοδεύσῃ δύναται· τὴν μεταξύ των δικαιοσύνην τηροῦσι καὶ αὐταὶ αἱ λῃστρικαὶ συμμορίαι πρὸς ἀλλήλας, διότι ἄλλως καταστρέφονται. Ἐπήγασαν λοιπὸν ὡς ἐκ τῆς γενικῆς περιφρονήσεως ταύτης τῶν Σφακιανῶν κοινοὶ γογγυσμοὶ καὶ ἀγανάκτησις παρὰ τὸν ἁρμόδιον βέβαια καιρόν· ἀλλ' ἡ ἐποχὴ ἦτο τοιαύτη. Ἔλεγον δὲ ὅτι δὲν ἔλαβον τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἀποτινάξωσι τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ἔνοπλοι εἰς ἄλλον· εἶχον δ' ἀναδειχθῇ τότε καὶ μεταξὺ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ τῶν ὁπλοφόρων ἄλλων ἐπαρχιῶν ἄξιοι στρατιωτικοὶ διὰ νὰ ὁπλαρχηγῶσιν· ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀναγκασθέντες ἔπραξαν καὶ τὸν φόνον τῶν ῥηθέντων Σφακιανῶν ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐρεθισμοῦ· τὴν πρᾶξιν ὅμως ταύτην πρέπει νὰ κατακρίνωμεν ὡς παράλογον καὶ ὀλεθρίαν· διότι ἕνεκα τούτου προέβη τὸ σκάνδαλον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νὰ ἀρνηθῶσιν οἱ Σφακιανοὶ νὰ διδωσι πολεμεφόδια εἰς τοὺς πάσχοντας Αὐλοποταμίτας, καὶ νὰ ἀποφασίσωσιν ἔπειτα νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς κατ' αὐτῶν πολλοί· ἐμεσολάβησεν ὅμως ὁ Σουδερὸς καὶ ἄλλοι καὶ ἐμπόδισαν αὐτούς, καταδείξαντες τὸ ἄτοπον καὶ ἐπιβλαβὲς τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἐπιχειρήματος. Ὁ δ' ἐρεθισμὸς κατ' ὀλίγον ἔπαυσε, διότι οἱ Κρῆτες οὐδόλως διενοοῦντο ν' ἀνάψωσιν ἐμφύλιον πόλεμον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Χούρδου οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἐνθαρρυνθέντες ἐξήρχοντο συνεχέστερον προχωροῦντες πρὸς τὰ εἰρημένα χωρία· οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀ-

πεφάσισαν νὰ περιστείλωσι καὶ τότε τὴν τόλμην των· συνήχθησαν λοιπὸν πάλιν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας σχεδὸν, ἤτοι ἅπαντες οἱ Γορτύνιοι οἱ ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Κουρμούλην μὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ ἱππικὸν, οἱ Ἀνωγειανοὶ μεθ' ὅλων τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ οἱ Κνώσσιοι, καὶ ὅλοι ὁμοθυμαδὸν ἐπρόσβαλαν τοὺς Τούρκους τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης Παρασκευῆς, τῆς ἑβδομάδος τῶν ἁγίων παθῶν, κατὰ τὴν θέσιν Γάζαν. Ἂν καὶ ἀντέστησαν οἱ πολέμιοι γενναίως ἐκεῖ, τοὺς ἔτρεψαν ὅμως μετὰ μικρὸν οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γεφύρας, φονεύσαντες καὶ περὶ τοὺς 50, ὅτε ἠρίστευσε καὶ ὁ ἱππεὺς Λαζαράκης Ἰορδάνου, φονεύσας, ὡς λέγεται, τρεῖς πολεμίους· ἐξελθόντες ὅμως τοῦ φρουρίου πάλιν πολλοὶ Τοῦρκοι μὲ ἱππικὸν, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐπιστρέψωσι μέχρι τῆς Γαζης καὶ εἰς Καλέσια, ὅπου συνήφθη μάχη σφοδρὰ διαρκέσασα μέχρι τῆς βαθείας νυκτός· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ τότε Τοῦρκοι ἱκανοὶ, ἀλλ' ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ ἕως 15 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη ἐντεῦθεν εἰς τὰ Κισαμιτικά.

Οἱ Τοῦρκοι κατεφθείροντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, οὐ μόνον ἀπὸ τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ φθοροποιὸν νόσημα τῆς πανώλους, καταστενοχωρούμενοι καὶ διὰ θαλάσσης, ὡς προείπομεν, καὶ διὰ ξηρᾶς. Ἐπέσπευδε δὲ τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου τούτου ὁ Ν. Οἰκονόμος διὰ παντὸς τρόπου· πολλάκις ἤρχετο οὗτος καὶ ἐκ τῆς Γωνιᾶς, ὅπου εἶχε τὴν ἕδραν του, παρουσιαζόμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πολιορκοῦντος στρατοῦ καὶ ἐξώρμα τούτους καὶ τὰ πολιορκητικὰ πλοῖα, εἰς τὸ νὰ ἐπιτίθενται σφοδρότεροι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ὥστε μὲ τοιοῦτον σκοπὸν συνεώρτασε καὶ τὴν νύκτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος μεγαλοπρεπῶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν περὶ τὸ φρούριον, διὰ νὰ προλάβῃ μὲ τοῦτο καὶ τὴν κακὴν συνήθειαν τοῦ νὰ καταλείπωσιν οἱ Ἕλληνες τὰς θέσεις των καὶ συνεορτάζωσιν εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις εἰς τὰ χωρία των. Εἶχε συνέλθει λοιπὸν ἕνεκα τούτου καὶ πλειότερον στρατιωτικόν· ἀφοῦ δὲ συνευωχήθησαν τὴν ἐπιοῦσαν καὶ οἱ τῆς ξηρᾶς καὶ οἱ τῆς θαλάσσης στρατιῶται εἰς κοινὸν γεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶχε προετοιμάσει δημοσίᾳ δαπάνῃ ὁ

Οἰκονόμος, προσπελάσαντες φιλοτίμως ἔπειτα οἱ στρατιῶται ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου, ἐπροκάλουν εἰς μάχην τοὺς πολιορκουμένους· ἐξῆλθον δ' οὗτοι ἐπίσης φιλοτίμως κατὰ τῶν πολεμίων των, καὶ μετὰ πολύωρον πεισματώδη μάχην, κανονοβολούντων ἀκαταπαύστως κατ' αὐτῶν καὶ τῶν πλοίων, ἔπεσον ἕως ἑξήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφανεύθησαν δύο, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐλαφρῶς ἑπτά· ἠρίστευσαν δὲ τότε ὁ Πολιὸς Πρωτοπαπαδάκης πληγωθεὶς τὸν ὦμον ἰασίμως, ὁ Νικόλαος Λούπης, ὁ Στέφανος Γλαμπὲς, ὁ Μανώλης Κοκολάκης, ὁ Ἀντώνιος Μαλιτσέβελας, ὁ Μανώλης Γλυμίδης, ὁ Μανουσάκης Πρωτοπαπαδάκης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Πλεῖστοι δὲ τοιοῦτοι ἀκροβολισμοὶ ἐλάμβανον καθ' ἡμέραν σχεδὸν χώραν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, καίτοι βλέποντες φανερὰ τὸν ὄλεθρόν των παντοιοτρόπως, δὲν κατεδέχοντο ὅμως καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν ἐνώπιον ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους πρότερον ἐθεώρουν δούλους· διὸ καὶ ἐπροτίμων νὰ ταφῶσιν ὑπερηφάνως μᾶλλον ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη. Πολλάκις οἱ πολιορκηταὶ ἐπρότειναν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐν τοιαύτῃ καταςάσει εὑρισκομένους, νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ ἀσφαλιστικοὺς τῆς ζωῆς των ὅρους· ἀλλ' αὐτοὶ ἀπέῤῥιπτον μὲ περιφρόνησιν τὴν πρότασιν, ἀντιλέγοντες τὰς ἑξῆς ἀπειλάς· «Μετ' ὀλίγον προφθάνει ὁ στόλος μας, καὶ τότε θὰ ν' ἀπολαύσετε ὅ,τι σᾶς πρέπει.» εἰς τὰς ὁποίας ἀντεφθέγγοντο ἔξωθεν· «Μετ' ὀλίγον φθάνει ὁ Τομπάζης, ὁ καταναυμαχήσας τοὺς ςόλους σας, ὅστις μέλλει νὰ καταπολεμήσῃ καὶ σᾶς.» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀπὸ τὸ πεῖσμα λοιπὸν τοιούτων πολλῶν ἐρεθιστικῶν ἀντιλογιῶν, ἐπετέθησαν ἀθρόοι πάλιν οἱ Ἕλληνες ἐναντίον τῶν ἐξελθόντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου ἐχθρῶν. Συνήφθη τότε μάχη ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης πλησίον τοῦ φρουρίου, διαρκέσασα ἐπὶ πολλὰς ὥρας· ἔπεσον δὲ πάλιν Τοῦρκοι πολλοὶ, ἔπεσον ὅμως τότε καὶ ἕως εἴκοσιν Ἕλληνες καὶ ἐπληγώθησαν πολλοὶ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπληγώθη καιρίως καὶ ὁ νεοδιορισθεὶς πεντακοσίαρχος Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις μετ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ ἐτελεύτησε, κη-

δευθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιᾶς μὲ τὰς ἀνηκούσας τιμάς. Λύπην μεγάλην ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Κρῆτας καὶ ὁ θάνατος τούτου· νέος μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος ἄγων τῆς ἡλικίας του, ἐδείκνυε σύνεσιν, στρατιωτικὴν ὁρμὴν, καὶ ἡρωϊκὴν ἀνδρίαν. Πρὸς τιμὴν δὲ τούτου ἐξεφωνήθησαν εἰς τὴν κηδείαν του δύο ἐπιτάφιοι ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐξεφώνησαν τοιούτους καὶ εἰς τὴν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν γενομένην κηδείαν τοῦ ἥρωος Σήφακα.

Οὐδὲν δ' ἄξιον λόγου ἐπράχθη πλέον περὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, πλὴν μικρῶν τινων ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν· ἐν τούτοις ὅμως ἀνησύχους ἐκράτει ὅλους σχεδὸν τοὺς Τούρκους ἡ εἴδησις, ὅτι Ὑδραῖος ἔρχεται ἤδη νὰ διοικήσῃ τὰ πολεμικὰ τῆς Κρήτης· διότι ἐσυμπέραναν, ὅτι ἂν δύο μόνον πολεμικὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας ἀπέκλεισαν τώρα τόσον στενῶς τὰ φρούρια Κισάμου καὶ Γραμβούσης, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐγγὺς νὰ παραδοθῶσι, μέγας κίνδυνος ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ τάχιον καὶ εἰς ἄλλα φρούρια, ὅτε ἤθελον τ' ἀποκλείσει διὰ θαλάσσης πολλὰ τῆς Ὕδρας πλοῖα· εἶναι δ' ἀληθὲς ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Ὕδρας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτο τρομακτικὸν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐγνώριζαν λοιπὸν καλῶς καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, τὰ περὶ τοῦ Τομπάζη, καὶ ὄχι, ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικοῦπης (Τόμ. Γ.' σελ. 91), « ὅτι καὶ πολιορκηταὶ καὶ πολιορκούμενοι ἐξέλαβον τὰ πλοῖα, μὲ τὰ ὁποῖα κατέβαινεν ὁ Τομπάζης, ὀθωμανικὰ, κτλ. ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Συμβάντα ἀπὸ 20. Μαΐου 1823. μέχρι 15. Ἀπριλίου 1824.

Τὴν τρίτην τοῦ μηνὸς Μαΐου διωρίσθη ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης », ὁ δὲ προσωρινῶς διευθύνων τὰ τῆς Κρήτης τὸν εἰδοποίησεν ἀμέσως, ὅτι εἶναι ἀνάγ-

κη καὶ συμφέρον πολὺ ν' ἀποβιβασθῇ εἰς Κίσαμον, ὅπου κεῖται τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Κατέπλευσε λοιπὸν ὁ Ἁρμοστὴς τὴν 19 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὸν κόλπον τῆς Κισάμου μὲ 8 πλοῖα, ὧν τὰ μὲν 5 ἦσαν πολεμικὰ τῆς Ὕδρας, τὰ δὲ 3 φορτηγά· τὴν δ' ἀκόλουθον ἡμέραν ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν κρότον τῶν κανονίων, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἀπέναντι τοῦ φρουρίου μέχρι βολῆς μὲ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν, τὸν ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, συνιστάμενον ἀπὸ ἑξακοσίους περίπου ἄνδρας ἐκ διαφόρων μερῶν στρατολογηθέντας εἰς Ναύπλιον, Κρανίδι, Ὕδραν, καὶ Πόρον· διὰ δὲ τὴν στρατολογίαν ταύτην εἶχε δανείσει ὁ Ἁρμοςὴς τὴν Διοίκησιν ἕως τριάντα χιλιάδας Τουρκικῶν γροσίων. Περὶ τὸν Ἁρμοστὴν ὡσαύτως συνηθροίσθησαν παρευθὺς καὶ οἱ τὸ φρούριον πολιορκοῦντες Κρῆτες, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ πάντων ἔστησε δύο ὅλμους καὶ δύο κανόνια μεγάλης ὁλκῆς (α), ἱκανὰ νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς τὸ φρούριον· παρέδωκε δὲ εἰς αὐτὸν αὐθημερὸν καὶ ὁ μέχρι τοῦδε διευθύνων Γενικὸς Γραμματεὺς Οἰκονόμος τὴν ἀρχὴν μὲ ἔκθεσιν γραμμένην τακτικῶς ὑπὸ τοῦ ἐμπείρου περὶ τὰ τοιαῦτα Γ. Καλαμαρᾶ, ἥτις παρίστανε τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πολεμικὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης.

Ὄχι δὲ μόνον οἱ Κρῆτες, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐπευφήμησαν διὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου Τομπάζη, θεωρήσαντές τον ὅλοι καλὸν οἰωνὸν διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην καὶ δι' ὅλον τὸ ἔθνος· διότι ἤλπιζον ὅτι, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε δὲν συνέδραμον τὸν ἀγῶνά των αἱ ναυτικαὶ τῆς Ἑλλάδος νῆσοι, καὶ παρέβλεψαν ὥστε νὰ μεταφέρῃ ἀκωλύτως τοὺς στρατούς του ἐκεῖ ὁ Αἰγύπτιος, ἡ

(α) Δὲν ἔλαβεν ἀκριβῆ πληροφορίαν ὁ Κ. Τρικούπης, ὡς ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (Τομ. Γ'. σελ. 91), ὅτι ἐξήγαγε 15 κανόνια, ὅτι τούτων τὰ 8 ἦσαν σταλμένα ἀπὸ τὸν ἐν Πετρουπόλει βαθύπλουτον Καλλέργην, ὅτι ἐμελέτα ὁ Τομπάζης νὰ πέσῃ εὐθὺς κατὰ τῶν Χανίων, ὅτι ἔφερε 1200 ὁπλοφόρους Στερεοελαδίτας, καὶ ὅτι μετέφερον δύο Ἰονικὰ πλοῖα εἰς Χανία τοὺς παραδοθέντας εἰς Κίσαμον Τούρκους 1500 τὸν ἀριθμόν.

συμμετοχὴ τῆς ἡρωϊκῆς Ὕδρας εἰς τὸν τόσον ἔνδοξον, ὅσον καὶ κοινωφελέστατον δι' ὅλον τὸ ἔθνος ἀγῶνα τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ Τομπάζη αὐτοῦ ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν καὶ ἐπιθυμητὸν εἰς ἕκαστον. Συνηκολούθουν δὲ τὸν Τομπάζην ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλελληνικώτατος Ἄγγλος Ἄστυγξ, ὁ πολυτρόπως καὶ ἐπωφελῶς εἰς πολλὰ μέρη ὑπηρετήσας τὴν Ἑλλάδα, ὁ Στέφανος Κανέλλος Βυζάντιος, ὁ Γεώργιος Σπανιολάκης καὶ Ἰωάννης Λάτρης Σμυρναῖοι, ὁ Νικόλαος καὶ Δημήτριος Καλλέργαι Κρῆτες, ὁ Δ. Χρηστίδης, ὁ Κυριακὸς Σκούρτης, ὁ Σταῦρος Σαχίνης καὶ Δημήτριος Κιοσσὲς Ὑδραῖοι καὶ ἄλλοι, διὰ νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ. Μὲ πολὺν δ' ἐνθουσιασμὸν ἔτρεξαν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης τότε καὶ οἱ πλαρχηγοὶ ἕκαστος μὲ πολλοὺς στρατιώτας, διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθῶσι καὶ περικυκλώσωσι· συγχρόνως δ' ἔφθασαν καὶ οἱ τῶν Σφακίων διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ διοικεῖν δὲν εἶναι εὔκολος εἰς ἕκαστον, ὡς τοῦτο εἶναι κοινῶς ἀποδεδειγμένον· ὑπῆρχε τότε δυσαρέσκειά τις μεταξὺ Σφακιωτῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν διὰ τὴν ὑπεροχὴν, τὴν ὁποίαν ἀπήτουν μιᾶς ἐπαρχίας κάτοικοι ἐναντίον πολλῶν κατοίκων εἴκοσιν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὁ δὲ Τομπάζης εἶχε λάβει ἱκανὰς πληροφορίας περὶ τούτου καὶ εἰς Πελοπόννησον ἔτι ὤν. Ἤλπιζον δὲ πραγματικῶς ὅλοι οἱ Κρῆτες τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου των καὶ τὴν ὅλως δι' αὐτοῦ ἐξάλειψιν πάσης μεταξύ των δυσαρεσκείας· διότι μόνον Ὑδραῖος ἠδύνατο νὰ καθησυχάσῃ ταῦτα καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν διόρθωσιν, ἂν σοβαρῶς ἐξ ἀρχῆς ἐπαρουσιάζετο ὁ αὐτὸς ἐπίσης εἰς πάντας, καθὼς εἶχε συμβουλευθῆ κατ' ἐπανάληψιν πολλάκις εἰς Πελοπόννησον ὑπό τινων ἀπεσταλμένων τῶν Κρητῶν· διότι ὄχι μόνον ἡ δύναμις τῆς ἐθνικῆς διοικήσεως κατέσταινεν ἐκεῖνον δυνατὸν, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη τῆς Ὕδρας σημασία, καὶ ἡ ἐπιῤῥοὴ, ἣν ἐξήσκει τότε εἰς τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, τὸν περιέβαλλον ἰσχὺν μεγάλην διὰ νὰ τιμωρῇ δικαίως, ἂν ἀπεφάσιζεν, ἀνεξαιρέτως πάντα, ὅστις ἤθελε παρουσιασθῆ πράττων ἢ ἔχων τῳόντι ἄδικον. Ἀντὶ τούτων ὅμως τί ἔκαμεν ὁ Τομπάζης; Παραπεισθεὶς, ὡς λέ-

ήγεται, ὑπὸ τοῦ Σκούρτη, ὑπεδέχθη εἰς τὴν σκηνήν του τοὺς μὲν Σφακιανοὺς ὁπλαρχηγοὺς μὲ κανονοβολὰς, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν μὲ ψυχρὰν ἀδιάφορίαν· ἐπειδὴ δὲ τὸ κίνημα τοῦτο ἦτον ὅλως διόλου ἀσύμβίβαστον ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα ἐν Κρήτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, διότι ἐπεκύρωσεν οὕτω καὶ διὰ τῆς πράξεώς του ταύτης τὴν καταθλιπτικὴν ἐκείνην ὑπεροχὴν, τὴν ὁποίαν ἐμίσουν οἱ ἄλλοι, ηὔξησεν ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ δυστυχῶς τὴν δυσαρέσκειαν, ἂν καὶ ἐπροσπάθουν νὰ τὴν ὑποκρύπτωσιν οἱ νομίσαντες ὅτι ἐπεριφρονήθησαν.

Ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπομένην ἡμέραν τῆς ἀποβιβάσεώς του, ὁ Ἁρμοστὴς προσεκάλεσεν ἐγγράφως τὸν φρούραρχον διὰ νὰ παραδώσῃ τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἀπέστειλαν τότε πρευσβευτὰς τὸν Ἐμιναγαδάκην, καὶ τὸν Χατζῆ Δερβίσην Γιανίτσαρην, Τούρκους ἐπισήμους. Οὗτοι διῆλθον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἁρμοστοῦ ἀπ᾽ ἔμπροσθεν τῶν κανονίων καὶ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν κατὰ σειρὰν ἱσταμένων στρατιωτῶν· οἱ Τοῦρκοι μέχρι τοῦδε ὑπερήφανοι, εἶδον τότε μὲ ἔκπληξιν τὴν τάξιν, καὶ δι᾽ αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν νὰ τοὺς ἀπειλῇ, αὕτη μὲν ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς, τὰ δὲ πλοῖα ἕτοιμα νὰ τοὺς προσβάλλωσι μὲ κανονοβολάς.

Μετά τινας δὲ λόγους, ὁ Τομπάζης εἶπε πρὸς τοὺς Τούρκους σοβαρῶς· «Πρέπει νὰ παραδώσετε τὸ φρούριον, καὶ »πρέπει νὰ ἔχετε σταθερὰν πεποίθησιν, ὅτι θέλετε μετα»κομισθῆ ἄνευ τινὸς φόβου περὶ τῆς ζωῆς σας εἰς ὁποιον»δήποτε μέρος ζητήσετε». Ἀποχωριζόμενοι δὲ οἱ πρεσβευταὶ μὲ ταύτην τὴν ἀπόφασιν, ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ καὶ τὴν ἀκόλουθον παραγγελίαν· «Αὔριον ἀνυπερ»θέτως, τοῖς εἶπε, περιμένομεν τὴν τελειωτικὴν ἀπόφασίν »σας, ἂν ἔχετε σκοπὸν νὰ πολεμήσετε, ἢ νὰ παραδοθῆτε· »νὰ βεβαιώσετε δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους, ὅτι οὔτε »ἡ διοίκησις, ἡ ὁποία μὲ ἔστειλεν ἐδῶ, οὔτ᾽ ἐγὼ ἐπιθυμοῦ»μεν ἀδίκους αἱματοχυσίας· θέλετε δὲ ἰδεῖ, τοῖς ἐπρόσθε»σεν ὁ Ἁρμοστὴς, ὅτι δὲν εἶμαι ἄνθρωπος διὰ νὰ σᾶς ἀπα»τήσω».

Παρῆλθεν ὅμως ἡ ὡρισμένη ἡμέρα χωρὶς νὰ δώσωσιν ἀπάντησιν· τὴν δ' ἀκόλουθον τοὺς εἰδοποίησεν ὁ Ἁρμοστὴς ἐγγράφως τὰ ἑξῆς· « Μετὰ τρεῖς ὥρας, τοῖς ἔλεγεν, »ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν κανονοβολισμὸν ἐναντίον »τοῦ φρουρίου καὶ πρὸς γνῶσίν σας». Ἔπραττε δὲ ταῦτα ὁ Τομπάζης καὶ καθ' ὁδηγίαν τοῦ πολυπείρου Καλαμαρᾶ. Οἱ πρεσβευταὶ λοιπὸν ἦλθον τότε δρομαῖοι εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, παρακαλοῦντες νὰ τοῖς παραχωρηθῇ προθεσμία ἡμερῶν τινων ἐπὶ προφάσει ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν ἔτι νὰ πείσωσι τὸν λαόν· « Εἶμαι Ὑδραῖος, τοῖς ἀπεκρίθη »μὲ πλειοτέραν ἔμφασιν τότε ὁ Ἁρμοστής, καὶ δὲν ὑπο»φέρω νὰ μὲ ἀπατᾶτε· μάθετε δ' ὅτι δὲν εἶμαι τοιοῦτος, »ὥστε νὰ λέγω σήμερον ἄλλα, καὶ αὔριον ἕτερα· ἔχω λοι»πὸν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῶ τοῦ λοιποῦ καὶ ἄλλην σας »πρεσβείαν, ἀλλ' ἅμα παρέλθῃ ἡ ὡρισμένη ὥρα, θὲ νὰ ὁ»μιλῆτε πλέον μὲ τὰ κανόνια αὐτά, τὰ ὁποῖα βλέπετε»· Ἐστέκετο δὲ τότε ὁ Ἄστυγξ πλησίον τῶν κανονίων μὲ τὰ φωτίλια εἰς χεῖρας, ἕτοιμος διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἁρμοστοῦ.

Φθάσαντες δὲ εἰς τὸ φρούριον οἱ πρεσβευταὶ δρομαῖοι πάλιν ἐπανῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἁρμοστοῦ, κρατοῦντες λευκὴν σημαίαν, εἰρηνικὴν δηλονότι. Τὸν παρεκάλεσαν δὲ τότε νὰ μὴ τοῖς γείνῃ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐχθρικὴ προσβολή, καὶ τρομάξωσιν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα των· ὑπεσχέθησαν δὲ νὰ κενώσωσι τὴν ἐπιοῦσαν ἀφεύκτως τὸ φρούριον, ἀφοῦ συνταχθῇ καὶ τὸ τῆς συνθηκολογίας ἔγγραφον, τοῦ ὁποίου τὰς βάσεις ἔθεσαν τότε συμφώνως· πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῶν λόγων των ἐπρότειναν νὰ κρατήσῃ ἢ ὅλους αὐτούς, οἵτινες ἦσαν τότε πέντε τὸν ἀριθμόν, ἢ ὅσους θέλει ἐξ αὐτῶν· ὁ Ἁρμοστὴς ὅμως καὶ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως διὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην παρεδέχθη, καὶ τοὺς Τούρκους ἀπέλυσεν ὅλους διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, δοὺς πίστιν εἰς τὴν ὑπόσχεσίν των· ἀπέστειλε δὲ τότε μόνον φρουρὰν ἐκ 30 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ὕψωσαν ἐπὶ τοῦ φρουρίου τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν ἀντὶ τῆς Ὀθωμανικῆς.

Ἀρχηγοὶ δὲ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος ἦσαν ὁ Δημήτριος Καπαντάρος Κυδωνιεὺς, ὁ Παναγῆς Μιτυληναῖος, ὁ Κώστας Γκιώνης Κρανιδιώτης, ὁ Μιχαὴλ Δουζίνας Ποριώτης, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, ὁ Δημήτριος Δράμαλης Μανιάτης, ὁ Ἀναστάσιος Βούλγαρης, καὶ Σταῦρος Σαχίνης ὁ Ὑδραῖος. Διώρισε δὲ παρευθὺς ὁ Ἁρμοστὴς δύο ἐπιτροπάς· ἤτοι τὸν μὲν Δημήτριον Κιοσσὲ Ὑδραῖον, τὸν Νικόλαον Ἀνδρουλακάκην Σφακιανὸν, καὶ τὸν Εὐθύμιον Ψαρουδάκην Κισαμίτην ἐπὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ εὑρεθέντων εἰδῶν· τὸν δὲ Μ. Δουζίναν καὶ Μαρτιμιανὸν Περάκην Κρῆτες μὲ ἱκανοὺς στρατιώτας διὰ νὰ τηρῶσι τὴν εὐταξίαν ἐπὶ τῆς ἐξόδου τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐπιβίβασίν των. Ἡ δὲ τύχη τῆς Κρήτης ἐμειδίασε κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην διὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἀγῶνός της.

Παρεδόθη λοιπὸν τὸ φρούριον τὴν 25 τοῦ Μαΐου ὑπὸ τοὺς ἑξῆς σχεδὸν ὅρους·

ά.) « Νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου εἰς τὸν Ἁρμοστὴν τῆς Κρήτης, ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, μὲ ὅλον τὸν ὁπλισμόν του, ἡ ὁπλοθήκη μὲ τὰ ἐν αὐτῇ ὅπλα, ἡ πυριταποθήκη μὲ ὅλας τὰς ἀποσκευὰς καὶ λοιπὰ διάφορα εἴδη ἀνήκοντα εἰς τὸ φρούριον.

β'.) « Νὰ παραδώσωσιν ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι τὰ ὅπλα, καὶ νὰ ἐξέλθωσιν ἄοπλοι, ἐκτὸς δέκα ἀτόμων τῶν ἐπισημοτέρων, εἰς τοὺς ὁποίους χαρίζονται τὰ ἴδια αὐτῶν ὅπλα.

γ'.) « Δύναται ἕκαστος τῶν Τούρκων νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσα εὐκόμιστα οἰκιακὰ εἴδη θέλει, ἀφοῦ βεβαιώσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ διορισθεῖσαν ἐπιτροπὴν, ὅτι εἶναι ἴδια αὐτοῦ, καὶ ὄχι ἄλλων.

δ'.) « Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης ὑποχρεοῦται νὰ προφυλάξῃ παντὶ σθένει τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν τῶν παραδιδομένων Τούρκων δι' ὅσας ἡμέρας ἤθελον διαμείνει ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἑωσοῦ προετοιμασθῶσι καὶ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ πλοῖα.

ε'.) « Ὁ Ἁρμοστὴς ὑπεχρεοῦται προσέτινα ἔχῃ πλοῖα,

διὰ νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων οἱ παραδοθέντες Τοῦρκοι κατὰ τὴν αἴτησίν των· τὸν δὲ ναῦλον ἐπὶ ὡρισμένῳ ποσῷ δι' ἕκαστον πλοῖον νὰ πληρώσωσιν οὗτοι εὐθὺς, ἅμ' ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον.

ς'.) « Πρὸς ἀσφάλειαν μήπως οἱ Τοῦρκοι βλάψωσιν ὁπωσδήποτε τοὺς μετακομίζοντας, εἴτ' ἐντὸς τῶν πλοίων, εἴτ' ἀφοῦ ἐξέλθωσιν εἰς Χανία, ἢ αὐτοὶ οὗτοι, ἢ οἱ κάτοικοι τοῦ εἰρημένου φρουρίου, ἢ καὶ ἂν δὲν ἤθελον οὗτοι νὰ πληρώσωσι τοὺς συμφωνημένους ναύλους, ὁ Ἁρμοστὴς θέλει κρατεῖ πέντε ἐκ τῶν Τούρκων ὁμήρους, ὁποίους ἤθελεν ἐκλέξει μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα τῆς Κισάμου, καὶ ὁμολογήσωσι τὴν εὐχαρίστησίν των οἱ πλοίαρχοι, καὶ τότε νὰ ἀποστείλῃ τοὺς ὁμήρους τούτους ἀσφαλῶς εἰς τὸ ῥηθὲν φρούριον τῶν Χανίων.

ζ'.) « Ἡ ἐπιβίβασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπίπλων πρέπει ν' ἀρχίσῃ τὴν πρωΐαν τῆς 25 Μαΐου, καὶ νὰ κενωθῇ τὸ φρούριον ὁλοτελῶς μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς 26 ἰδίου.

η'.) « Ἡ παροῦσα νὰ ὑπογραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ τῆς Κρήτης, τοῦ φρουράρχου καὶ δύο ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων· καὶ τὸ μὲν νὰ κρατῇ ὁ Ἁρμοστὴς, τὸ δὲ οἱ Τοῦρκοι».

Ἐζήτησε δὲ ὁ Ἁρμοστὴς τότε καὶ ἔλαβεν ὁμήρους τὸν φρούραρχον, τὸν Χ. Δερβίσην Γιανίσταριν, τὸν Ἐμιναγαδάκην καὶ ἄλλους δύο, ὧν οἱ τέσσαρες ἦλθον παρευθὺς, ὁ δὲ φρούραρχος μετὰ τὸ τέλος τῆς παραδόσεως. Ἐπέμειναν ὅμως παρακαλοῦντες οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐξέλθωσιν ἅπαντες ἔνοπλοι, ὁ δ' Ἁρμοστὴς ἐφάνη καὶ κατὰ τοῦτο συγκαταβατικός. Διακόσιοι λοιπὸν ἑξήντα περίπου Τοῦρκοι ἐξῆλθον· ὁ ὁλικὸς δὲ τούτων ἀριθμὸς μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ παίδων ἔφθανε μέχρις 600, οἵτινες μετεκομίσθησαν ἀβλαβεῖς καὶ ἀλαφυραγώγητοι διὰ τριῶν πλοίων εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων, ἀπὸ 1800 ψυχῶν, αἵτινες εἶχον κλεισθῆ, ἐξ ὧν ἄνδρες πολεμικοὶ ἦσαν περίπου 1000 κατὰ τὴν 3 Φεβρουαρίου εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον, ὅτε ἐπέ-

δραμον οἱ Ἕλληνες εἰς Κίσαμον· οἱ δὲ λοιποὶ ἔγειναν θύματα τῆς πανώλους καὶ τοῦ πολέμου.

Εἰς τὸν Οἰκονόμον λοιπὸν ὀφείλεται δίκαιος ἔπαινος· διότι ἐπιμελῶς καὶ δραστηρίως εἶχεν ἐνεργήσει εἰς τὴν μεγάλην τοῦ εἰρημένου φρουρίου ἐξασθένησιν, καίτοι ἀπαντήσας πολλὰς δυσκολίας, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ ἐταπεινώθη ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Ἁρμοστοῦ. Τί δὲν κατορθώνει ἡ μετὰ πόθου ἐπιμονή; καὶ αὐτὰ τὸ τῆς Γραμβούσης (α) φρούριον ἐξησθενημένον σχεδὸν τότε ἀπὸ τὴν πεῖναν διὰ τοῦ αὐτοῦ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, ὡς καὶ τὸ τῆς Κισάμου, ἦτο δυνατὸν νὰ πέσῃ μετ' οὐ πολύ, ἂν ἀνικανότης καὶ ἀβουλία δὲν ἐκυβέρνα τὰ πράγματα τῆς Κρήτης! Ἐφώναζεν, ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγεν ὁ δυστυχὴς Μαυράκης ὑπὲρ αὐτῆς, ἐκτιμῶν τὴν σημαντικότητα τῆς θέσεώς της, ἀλλὰ τίς τὸν ἤκουεν; ἀντὶ νὰ ἐνδυναμώσωσι τὸν θαλάσσιον αὐτῆς ἀποκλεισμόν, τὸν διέλυσαν μετ' ὀλίγον ἀτυχῶς. Ἀνεχώρησαν λοιπὸν τότε ἐκ τῆς Γραμβούσης οἱ περιττοὶ Τοῦρκοι εὑρόντες τὴν εὐκαιρίαν, καὶ ἐφωδιάσθησαν τ' ἀρκοῦντα οἱ λοιποί, οἵτινες καὶ παρέσχον ἑπομένως εἰς τοὺς πολεμοῦντας πράγματα πολλά. Ἀπορεῖται δὲ πῶς ὁ Τομπάζης θαλασσινὸς ὤν, καὶ γνωρίζων τ' ἀποτελέσματα τῆς πολιορκίας τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον φρουρίων, δὲν ἠ-

(α) Ἡ Γραμβοῦσα ἢ Κράμβρουσα δὲν κεῖται εἰς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τῆς Κρήτης, ὡς ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ἀναφέρει ὁ Κ. Τρικούπης (Τόμ. Γ'. Κεφ ΝΕ'. σελ. 250), ἀλλ' εἰς τὸ δυτικόν, ἀντικρὺ τῆς Αἰγιλείας ἀπέχει δὲ τῆς Κρήτης ἡ νῆσος Γραμβοῦσα μέχρι βολῆς τουφεκίου· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς ὑψηλὸν αὐτῆς μέρος εἶναι ἱδρυμένον τὸ ὀχυρὸν φρούριόν της Ἐνετικῆς κατασκευῆς. Κατ' ἄρκτον δ' αὐτῆς κεῖται κατ' ἴσον σχεδὸν διάστημα καὶ ἐρημόνησός τις Παλαιογραμβοῦσα τανῦν ὀνομαζομένη· ἀπέναντι τῶν δύο τούτων νήσων πρὸς ἀνατολὰς κεῖται τὸ ἀκρωτήριον Κίμαρος, τὸ πάλαι οὕτω καλούμενον. Ἴσως αἱ νῆσοι αὗται εἶναι αἱ πάλαι λεγόμεναι Μῦλαι. Ὅτε ὁλοτελῶς καθυπέταξαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Κρήτην τῷ 1669 ἔτει, ἐκράτησαν διὰ συνθήκης οἱ Ἐνετοὶ τὰ φρούρια τῆς Γραμβούσης, τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγκας ἐπὶ 30 ἔτη.

θέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης. Τί δ᾽ ἔκαμεν ἐκεῖνος; ἀπέλυσε καὶ τὸν πολιορκητὴν Μακρυμούραν, ὅστις εἶχε δείξει πρότερον ἐνέργειαν πολλὴν καὶ δραστηριότητα εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν, καὶ ὅστις ἂν ἤθελεν ὑποχρεωθῇ νὰ φυλάττῃ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἤθελε βεβαίως πέσει καὶ τὸ φρούριον αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὸν Τυμπάζην καὶ εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἄσυλον καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἡ δὲ Κρήτη τότε δὲν ἤθελε ταπεινωθῇ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὸν ὁρμητικὸν καὶ δραστήριον Χουσεΐμβεην, ἂν εἶχε τὸ ἄσυλον αὐτό. Ἀλλ᾽ ἴσως ὅλα ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἢ ἁμαρτήματα τῆς ἀνοίας ἢ ἀπειρίας.

Ἀφοῦ δὲ διέθεσε τὰ τοῦ φρουρίου ὁ Ἁρμοστὴς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ ἐναντίον τῶν Σελινιωτῶν. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου κειμένη, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς πρὸς τὸ ΜΔ. τῆς Κρήτης, περιέχεται ἐντεῦθεν μὲν ἀπὸ τὸ Λιβικὸν πέλαγος, ἐξ ἀνατολῶν δὲ ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα Σφακία, καὶ κατ᾽ ἄρκτον ἀπὸ τὰ ὀρεινότερα τῆς Κυδωνίας μέρη καὶ τὴν Κίσαμον, ἀπέχουσα τοῦ φρουρίου Κυδωνίας περὶ τὰς 11—12 ὥρας ἐπὶ ὀρεινῆς θέσεως ἐξαπλουμένη· οἱ κάτοικοι αὐτῆς μαχιμώτεροι ὄντες τῶν λοιπῶν τῆς Κρήτης Τούρκων καὶ ἀνδρειότεροι ἕνεκα τῆς ὀρεινῆς των ἀγωγῆς, εἶχον ἀναφανῆ μέχρι τοῦδε νικηταὶ ἀποκρούσαντες πολλὰς τῶν ἐχθρῶν των ἐφορμήσεις. Ἐπερειδόμενοι λοιπὸν καὶ ἤδη εἰς τὰ φυσικά των ταῦτα πλεονεκτήματα, ἀφοῦ ἔμαθον τὰ κατὰ τὴν Κίσαμον συμβάντα, εἶχον συνάξει τὰς γυναῖκάς των, τὰ τέκνα, τὰ κτήνη καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν εἰς τὴν κωμόπολιν τῆς ἐπαρχίας των Κάνδανον· αὕτη δὲ κειμένη ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τῆς ἐπαρχίας ἐν πεδινῷ τόπῳ, διαιρεῖται εἰς τέσσαρας συνοικίας, οὐ μακρὰν ἀπ᾽ ἀλλήλων κειμένας, ἤτοι εἰς Νισαράκι, Κουφαλωτὸν, Νυκτεριανὸν καὶ Βαμβακάδον· καὶ εἶχον ὀχυρωθῇ καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τῶν δίκην φρουρίων περιτοιχισμένων ἐν ἑκάστῃ συνοικίᾳ ὀχυρῶν οἰκημάτων, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ αὖθις δι᾽ αὐτῶν ν᾽ ἀποκρούσωσι τὴν ἐπελευσομένην προσβολὴν, εἶχε δ᾽ ἐνσκήψει ἐν τού-

τοις καὶ ἡ πανώλης, ἥτις καὶ ἐφόνευεν αὐτοὺς ἀνηλεῶς· ὁ δ' ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν δυναμένων ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν των συνέκειτο ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν.

Κατὰ τοιούτων λοιπὸν καὶ τοσούτων πολεμίων εἶχε κινηθῆ ἐκ Κισάμου ὁ Ἁρμοστὴς μετὰ 5,000 ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ πρῶτον συναπεφάσισε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὁπλαρχηγῶν ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καταπολεμηθῶσιν οὗτοι εἰς τὸν τόπον των· διότι γενναῖοι ὄντες θέλουσιν ἀντιταχθῆ καὶ ἐπιφέρει πολλὰ προσκόμματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα. Τὸ γενικὸν ὅμως συμφέρον τοῦ τόπου ἄλλο ἀπήτει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καὶ ἄλλο ἐνηργήθη ἐξ ἀπειρίας τοῦ τε Ἁρμοστοῦ καὶ τῶν λοιπῶν· διὸ καὶ ἐπροξένησεν ὄχι μόνον ἄδικον μομφὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταχεῖαν ἑπομένως ταπείνωσιν τῶν Κρητῶν. Ὑπῆρχε πραγματικῶς ἄριστος Ἕλλην ὁ Τομπάζης, ἀξιόλογος ναυτικὸς, ἔμπειρος θαλασσομάχος καὶ ἐμποροναυτικὸς τίμιος, ἀπεῖχεν ὅμως τοῦ νὰ ἔχη καὶ προνοητικὸν νοῦν περὶ τὰ πολεμικὰ τῆς ξηρᾶς· τοῦτο δ' ἀπέδειξεν οὗτος ὀλιγωρήσας ἐξ ἀρχῆς καὶ τοῦ περὶ τὴν Γραμβοῦσαν θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἄλλως σωτηρίου καὶ δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὴν Κρήτην. Ἀπήτει λοιπὸν τὰ συμφέραν τότε μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, νὰ παρουσιασθῇ παρευθὺς καὶ ἔμπροσθεν τῶν Χανιωτῶν, καὶ νὰ λαλήσῃ μὲ τὰ ὑπερήφανα τότε ὅπλα του πρὸς πολεμίους διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς ὡς Ὑδραῖος σοβαράς. Μεγάλη ἦτο τότε ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν τῷ ἐχορήγει ἡ πρόσφατος νίκη, καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἡρωϊκῆς Ὕδρας, διὸ καὶ εὔκολον ἦτο νὰ καταπλήξῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ κυριεύσῃ τὸ φρούριόν των· διότι καὶ οἱ στρατιῶται Ἕλληνες ἦσαν τότε ἀκμαῖοι ἕνεκα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των καὶ τῆς πρὸς τὸν Τομπάζην ὑπολήψεώς των, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ ἀκέφαλοι τότε εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης διὰ τὸν θάνατον τοῦ στρατάρχου των Χασὰν πασᾶ.

Δὲν ἔπραξαν λοιπὸν τότε τοιουτοτρόπως οἱ Κρῆτες, οὐδ' ὁ Ἁρμοστὴς ἕνεκα ἀπειρίας μᾶλλον, ἀλλ' ἠθέλησαν νὰ ἐρεθίσωσιν ἀσκόπως τὴν μεμονωμένην ἤδη τοιαύτην

ἐσχατιὰν τῆς Κρήτης σφηκιὰν τῶν Σελινιωτῶν, ἐνῷ φρονήσεως μᾶλλον ἔργον ἦτο ἂν οὗτοι περιωρίζοντο τότ' ἐκεῖ, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου, ὡς εἴπομεν, ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἡ πανώλης, καὶ ἡ πρὸς τοὺς οἰκείους των φυσικὴ στοργὴ δὲν τοῖς ἐσυγχώρει ν' ἀπομακρυνθῶσιν. Ἄς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν ἤδη τὰς κατὰ τὸ μέρος τοῦτο πολεμικὰς ἐργασίας.

Περὶ τὴν πέμπτην ἢ ἕκτην τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐπαρουσιάσθησαν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα πρὸς τὴν Κάνδανον· ὥρμησαν δὲ παρευθὺς, καὶ περιπλέον οἱ ἐπίκουροι, διὰ νὰ προσβάλωσιν ἀπὸ τὸ πρὸς δυσμὰς μέρος τοὺς Κανδανιώτας, ἀλλ' ἀνθορμήσαντες καὶ αὐτοὶ ἀπέκρουσαν τοὺς ἐπελθόντας, τοὺς κατεδίωξαν καὶ ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν 30—40. Τοὺς προσέβαλον ταὐτοχρόνως οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη ἀντιπροσβληθέντες ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων· ἐφονεύθησαν δὲ ἕως 15 ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐτραυματίσθησαν τότε 14 διακοπέντος δὲ περὶ δείλην τοῦ τουφεκισμοῦ, οἱ μὲν Τοῦρκοι κατέφυγον εἰς τὰ ὀχυρώματά των, οἱ δ' Ἕλληνες περιεκύκλωσαν τὴν κωμόπολιν, καὶ ὁ Ἁρμοστὴς ἐτοποθετήθη πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ κατὰ τὸν Κουφαλωτὸν ὀχυρώματος τῶν ἐχθρῶν μετὰ τῶν πλειοτέρων ὁπλαρχηγῶν, ὅπου ἦσαν καὶ ὁ Ἄστυγξ, ὁ Σκούρτης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Παπαδάκης καὶ ἄλλοι τινές.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, δοθείσης ἀφορμῆς ἤρχισεν ὁ ἀκροβολισμὸς εἰς πολλὰ μέρη, πολὺς μὲν, ἀλλ' ἀβλαβής· ταὐτοχρόνως ὅμως ὁ Μουτσογιάννης, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλοι δέκα, μὲ τοὺς ὁποίους συνηκολούθει καὶ ὁ Δημήτριος Καλλέργης, καταβάντες ὁπόθεν διέτριβεν ὁ Ἁρμοστὴς εἰς ῥύακα, προσέβαλον ἐπιτηδείως τοὺς ἀπέναντι τοποθετημένους πολεμίους, φονεύσαντες καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐξ αὐτῶν· μετὰ πολλοὺς δ' ἀμοιβαίους τουφεκισμοὺς ἐξελθόντες οἱ Τοῦρκοι τοῦ ὀχυρώματός των ἐφώρμησαν κατὰ τῶν ἐν τῷ ῥύακι Ἑλλήνων· διέτρεξαν δὲ τότε μέγιστον κίνδυνον, καὶ ἤθελον φονευθῆ, ἂν ὁ Τομπάζης δὲν προεκινδύνευεν ὁμοίως ὁρμήσας ξιφήρης κατὰ τῶν ἐχθρῶν· συνδραμόντες δὲ προθύμως καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἅπαντες, ἔτρεψαν μὲν πρὸς

τὰ ὀπίσω τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους, ἔσωσαν δὲ καὶ τοὺς κινδυνεύοντας. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἑσπέραν εἶχον μεταφέρει ἐκ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τὸ μεγάλον πυροβόλον τῆς Γολέτας Τερψιχόρης μεθ' ἑνὸς ὅλμου ἐξ αὐτῆς, τοποθετήσαντες ταῦτα περὶ τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ὁ Ἁρμοστής· ὁ δὲ Ἄστυγξ μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν Κρανιδιώτας καὶ Ὑδραίους προητοίμασε τὰ πρὸς κανονοβολισμόν· εἶχε δὲ τότε ἀφορμὰς πολλὰς ὁ Ἁρμοστὴς νὰ διατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων κανονοβολισμὸν, καὶ τοῦτο ἐπροσδόκουν παρ' αὐτοῦ ἅπαντες· οἱ δὲ πολέμιοι ἤθελον ὑποστῇ παντελῆ καταστροφήν (α), διότι καὶ οἱ στρατιῶται ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀλλ' ἀνελπίστως μετέβαλε σκοπὸν ὡς ἐκ τοῦ ἀκολούθου περιστατικοῦ.

Ἐξεπλάγησαν βεβαίως οἱ Τοῦρκοι, ἰδόντες τὰ εἰρημένα πυροβόλα ἐστραμμένα κατ' αὐτῶν· ἠσθένει δὲ τότε βαρέως ὑπὸ πανώλους ὁ Σελινιώτης Καούρης, ὁ ἀξιολογώτερος τῶν Τούρκων στρατηγὸς, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐνήργουν ὡς ἀρχηγοὶ ὁ Ἀλητσαούσης, ὁ Βεδούρης καὶ Ἀλγερῖνος, Τοῦρκοι γενναῖοι καὶ τολμηροί· αὐτοὶ λοιπὸν οὗτοι ἐζήτησαν ἐκ τῆς πρωΐας τῆς ἀκολούθου ἡμέρας συνέντευξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν. Καὶ πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων συνδιελέχθη ὁ Ῥοῦσος Βουρδουμπᾶς μεθ' ἑνὸς τῶν εἰρημένων, καὶ τὸ δεύτερον ὁ Πωλογεωργάκης μετὰ τοῦ ἰδίου· ἀφοῦ ἀμφότεροι οὗτοι δ' ἐξέθεσαν τὰ περὶ τῆς συνδιαλέξεως πρὸς τὸν Σκούρτην, μετέπεισεν οὗτος τὸν Τομπάζην ὡς ἐκ τῆς ἐπιῤῥοῆς ἣν παρ' αὐτῷ ἐξήσκει, ὥστε νὰ δεχθῇ ἀνακωχὴν διήμερον ἀρξαμένην αὐθωρεὶ, ν' ἀναχωρήσωσι δ' ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι διὰ συνθήκης ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ διὰ Χανία. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμος, ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐξέφρασαν παράπονα πρὸς τὸν Τομπάζην διὰ τὴν παρα-

(α) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Κ. Τρικούπης λέγει (Τόμ. Γ'. Σελ. 92.) ὅτι διετάχθησαν 1500 Ἕλληνες νὰ κάμωσιν ἔφοδον, καὶ ἐστράφησαν, ὅτι ἔγεινε μάχη, ἐν ᾗ ἀπωλέσθησαν Ἕλληνες μὲν μέχρις 110 καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι, Τοῦρκοι δὲ ἕως 30, δὲν εἶναι ἀληθές.

ποχὴν ἐναντίον μάλιστα καὶ τῆς προτέρας ὁμοφώνου ἀποφάσεως. Αὐτὸς ὅμως ἀπεκρίνετο τότε, νῦν μὲν ὅτι εἶχεν εἰδοποιηθῇ περὶ τοῦ ὅσον οὔπω κατάπλου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον τὸ νὰ ἦναι τὸ Σέλινον ἐλεύθερον ἀπὸ Τούρκους, νῦν δ' ὅτι ἐσύμφερε νὰ προστεθῶσι καὶ εἰς τοὺς Χανιώτας καὶ αὐταὶ αἱ 4000 περίπου ψυχαὶ ἐκ τοῦ Σελίνου ἄνευ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν, καὶ μεμολυσμέναι ὑπὸ τῆς πανώλους, διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τάχιον τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας. Μάτην παρῆλθεν ἡ ῥητὴ τῆς ἀνακωχῆς ἡμέρα, καὶ ὁ Ἁρμοστὴς ἠπείλησε τότε τοὺς Τούρκους· ἤρχετο καὶ ἐπανήρχετο ὁ πρεσβευτὴς Τοῦρκος πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν ἐξαιτούμενος νὰ παρατείνῃ τὴν ἀνακωχὴν, ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς ἐῤῥέθη, ἀφοῦ ἐκπνεύσῃ ὁ τὰ λοίσθια πνέων Καούρης, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι ζῶντα εἰς τοὺς ἐχθροὺς, τὸν ὁποῖον ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο· διότι ἄλλως ἐσύμφερε πολὺ εἰς τοὺς Τούρκους τὸ ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχύτερον κινδύνου, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ἤδη ἀναπόδραστον.

Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἔπαυσαν οἱ προνοητικοὶ Σελινιῶται νὰ φροντίζωσιν ὁπωσδήποτε καὶ περὶ τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν φυγῆς· διὸ καὶ ἀπέστειλαν ἐν νυκτὶ ὠκύποδά τινα εἰς Χανία, ὅστις διαλαθὼν τὰς Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἐγνωστοποίησε τὸν χρόνον τῆς ἐκ τοῦ Σελίνου ἀναχωρήσεώς των, καὶ ἐπεκαλέσθησαν δι' αὐτοῦ τὴν συνδρομὴν τῶν Χανιωτῶν· ἐπανελθὼν δ' ὡσαύτως ἐν νυκτὶ εἰς Κάνδανον, ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῶν φυλασσόντων, πυροβολησάντων κατ' αὐτοῦ ἄ ευ ἐπιτυχίας. Ὁ αἰφνίδιος ὅμως πυροκροτισμὸς ἔδωκεν ἀφορμὴν τότε γενικοῦ τουφεκισμοῦ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ὑπώπτευσαν ἐχθρικὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν. Ἀνατείλαντος δὲ τοῦ ἡλίου, ἐφαίνοντο μὲν οἱ Τοῦρκοι ὅτι συνεκινοῦντο, συναθροίζοντες τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ τὰ κτήνη των, ὑπεκρίνοντο δ' ἐνταὐτῷ ὅτι ἐζήτουν συνθηκολόγησιν καὶ ὁμήρους, ἀποστείλαντες αὖθις τὸν αὐτὸν πρεσβευτήν. Ἐκ τοιαύτης λοιπὸν καταστάσεως τῶν περὶ τὴν Κάνδανον πραγμάτων ἐγνώρισαν οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ Ἁρμοστὴς εἰς ἣν ὑπέπιπτον ἀπάτην καὶ ὅτι ἐνεπαίζοντο·

διὸ καὶ προαπέστειλε τὸν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντα Δημήτριον Καπανδάρον Κυδωνιέα ('Αϊβαλιώτην) μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν εν Ναυπλίῳ στρατολογηθέντας, διὰ νὰ καταλάβῃ μετὰ τοῦ Β. Χάλη τὴν θέσιν 'Αγιὰν, ὅθεν ἔμελλον νὰ διαβῶσιν οἱ Τοῦρκοι.

Τὴν ἕκτην λοιπὸν ἢ ἑβδόμην ἡμέραν, ἀφοῦ τὰ στρατεύματα ἔφθασαν εἰς Κάνδανον, ὀλίγον πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐκινήθησαν ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι ἄνευ συνθηκολογίας τινὸς καὶ ἄνευ ὁμήρων, συνεπάγοντες καὶ τὰ πολυπληθῆ κτήνη καὶ τὰ εὐκόμιστα κινητὰ κτήματά των διὰ Χανία φορτωμένα εἰς ἵππους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, πρὸς δὲ καὶ διάφορα εἴδη τροφίμων. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ὅτι ἀνεχώρησαν οἱ Τοῦρκοι μὲ ἰδιαίτερον μόνον γράμμα τοῦ Τομπάζη, ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικούπης (Βιβλ. Γ'. Σελ. 92), συνεπάγοντες καὶ τόσας τροφὰς εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον, ἐνῷ ἤλπιζεν ὁ 'Αρμοστὴς ὅτι διὰ τῆς πείνης καὶ τοῦ λοιμοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ κυριεύσῃ ταχύτερον τὸ φρούριον τῶν Χανίων; Καὶ ἂν ἔπραξε τοῦτο, τὸ ὁποῖον μόνος ὁ Κ. Τρικούπης ἀναφέρει, καὶ οὐδεὶς τῶν Κρητῶν γνωρίζει, δὲν ἦτον ἄλλο, εἰμὴ ἑτεροκίνητός τις κακοβουλία τοῦ 'Αρμοστοῦ, ὅστις ἀντὶ νὰ ἐξασθενῇ, ἰσχυροποίει οὕτω τοὺς ἐχθροὺς, θυσιάζων διὰ τῆς ἀσυγγνώστου φιλανθρωπίας του τὸν αἱματόφυρτον τῶν Κρητῶν ἀγῶνα καὶ τοσαύτας μυριάδας χριστιανικῶν ψυχῶν· ἂν δὲν ἐδολιεύθη, ὡς πιστεύομεν ἀδιστάκτως, τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν ὁ 'Αρμοστὴς, δολιεύεται ἴσως ὁ ἱστοριογράφος Κ. Τρικούπης τοὺς Κρῆτας, γράψας μετὰ πολλῆς πικρίας τοσαῦτα κατ' αὐτῶν. Δυσαρεστηθεὶς δὲ τότε διὰ τὴν ἀνέλπιστον ὅλως διόλου περὶ τὰ πολεμικὰ ἀπειρίαν τοῦ 'Αρμοστοῦ καὶ ὁ ἐμπειρότατος καὶ πολεμικὸς "Αστυγξ, κατέλιπεν αὐθημερὸν ἐκεῖνον εἰς Σέλινον, ἐπανελθὼν εἰς τὴν 'Ελλάδα.

Ταὐτοχρόνως ὅμως μὲ τοὺς Τούρκους συνεκινήθησαν καὶ οἱ "Ελληνες, νομίσαντες περιφρόνησιν τὸ κίνημα τῶν ἐχθρῶν· τοὺς ἐπρόφθασαν δὲ περὶ τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σέπρωνα καλούμενον, ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ τοὺς προσβάλωσι καὶ τοὺς προσέβαλον θανασίμως μέχρι τῆς θέσεως Βαλσαμιῶτι,

τοὺς περιέκλεισαν ἐκεῖ ἐπὶ λόφου καὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 300 ἐνόπλους μόνον ἐνταῦθα, ἐκτὸς τοσούτων γυναικῶν καὶ ἄλλων ἀπολέμων· ἔλαβον ὅλα τὰ ζῶά των καὶ τὰ διάφορα τρόφιμά των, ᾐχμαλώτισαν καὶ ἐφόνευσαν πλέον τῶν 1000 ψυχῶν· ἤθελον δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑποστῆ μεγαλειτέραν φθορὰν ἐκεῖ, ἂν δὲν ἐπρόφθανεν ἐπικουρία ἐκ Χανίων, διὰ νὰ τοῖς δώσῃ ὑπεράσπισιν· ἐφονεύθησαν δ' ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ καὶ 30—40 Ἕλληνες, ὁ Καπαντάρος ὅμως καὶ ὁ Β. Χάλης, ἀποδειλιάσαντες εἶχον ἀποσυρθῆ τότε τῶν θέσεών των μὴ ἐκτελέσαντες τὸ καθῆκόν των· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπιστραφεὶς ὁ ὑποπλαρχηγὸς Σταμάτιος (α) Ἀνωγιανὸς εἰς Κάνδανον, ἐφόνευσε 30—40 Ὀθωμανοὺς κειμένους εἰς τὸ τσαμίον καὶ δεινῶς προσβεβλημένους ὑπὸ τῆς πανώλους· τὴν πρᾶξιν ὅμως ταύτην οἱ πάντες κατέκριναν καὶ κατεδίκασαν ὡς στυγερὰν καὶ ἀπάνθρωπον.

Παράδοξον ὅμως πόθεν λαβὼν πληροφορίας ὁ Κ. Τρικούπης (β) περὶ τῶν κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντων, ἐκχέει τοσαύτην πικρὰν χολὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὅσην καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν ἀσπονδότερος ἐχθρὸς δὲν ἤθελεν ἐκφέρει· ὁ διαληφθεὶς ἱστοριογράφος ὡρμήθη βεβαίως ἐξ ἀνυπάρκτου ὅλως διόλου συμβάντος. Ψευδέστατον καὶ προφανὴς ἄδικος κατηγορία εἶναι, ὅτι οἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες, ὡς λέγει, ἠθέλησαν νὰ δολιευθῶσι τοὺς ἐχθρούς των καὶ ἐπὶ τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ἂν καὶ ἀσύνετος πολιτικὴ τοῦ Ἁρμοστοῦ παρεδέχθη τότε τὴν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον μεταφορὰν αὐτῶν, καὶ ἰσχυροποίησεν οὕτω τοὺς ἐχθροὺς των δι' αὐτῶν πάλιν τῶν ἐχθρῶν, καθὼς συνήργησε καὶ τὴν εἰς τὸ αὐτὸ φρούριον μεταφορὰν τῶν ἰ-

(α) Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανεν οὗτος εἰς τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σκηνὲ, προσβληθεὶς ὑπὸ πανώλους κατὰ τὸν ποταμὸν Πλατανιὰν, ὅτε ἤρχετο μετὰ τοῦ Γ. Παπαδάκη, Οἰκονόμου, Χρυσαφοπούλου, Κριτοβουλίδου καὶ ἄλλων εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Ἀρκούδαινας. Ἦτον ἀνὴρ γενναῖος καὶ πάντοτε κατὰ τῶν Σελινιωτῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ εἶχε πάθει πολλά.

(β) Ὅρα Τόμ. Γ', Κεφ. μς'. Σελ. 93.

σχυροτέρων πολεμίων Σελινιωτῶν ὁ αὐτὸς Ἁρμοστὴς ἐναντίον καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς γνώμης καὶ προτέρας συσκέψεως. Δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ θανατώσῃ ἀνθρώπους ἐκ τῆς τύχης τοῦ πολέμου παραδοθέντας εἰς αὐτὸν, οὐδ᾽ ὅτι ἔπρεπε νὰ μιμηθῇ τὴν βάρβαρον ἀπανθρωπίαν τοῦ Χασὰν πασᾶ, οὐδὲ τὴν θηριωδίαν τοῦ Σερὶφ πασᾶ, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς διαφόρους τοῦ Ἀποκορώνου ὀπὰς (ὅρ. σελ. 98.), ὁ δὲ εἰς τὴν τοῦ Μιραμπέλου (ὅρ. σελ. 218) ἔσφαξαν, ᾐχμαλώτισαν καὶ ἀπώλεσαν ἀνηλεῶς πολλοὺς ἀθλίους περιπεσόντας εἰς αὐτούς· ὁ Ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης εἶχε τότε παραδείγματα νὰ μιμηθῇ τοὺς παραδοθέντας πολεμίους εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου, τοὺς ὁποίους μετέφερον ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐκτὸς τῆς πολεμουμένης χώρας· ἦτο δὲ δυνατὸν τότε νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Ἁρμοστὴς εἰς τοὺς ἀδυνατισθέντας ἀνελπίστως ἀντιπάλους του· ἐνόμισεν ἴσως ὅτι δύνανται οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του, καὶ ἀπώλεσε τοὺς Κρῆτας ἀδίκως· ὁ Κ. Τρικούπης ὅμως ἀποδίδει τὰ ἐξ ἀγνοίας βεβαίως τοῦ Ἁρμοστοῦ σφάλματα εἰς τὸν δεινοπαθήσαντα καὶ πολυειδῶς θυσιασθέντα τῆς Κρήτης λαὸν, ὅστις δυστυχῶς ἀπώλεσεν ἕνεκα τούτων πᾶν μέλλον.

Ἅμα δ᾽ ἔφθασαν οἱ ἐναπολειφθέντες Σελινιῶται, ἐξασφαλισθέντες περὶ τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, ἐτοποθετήθησαν εἰς Χαλέπαν, Ταράτσαν καὶ ἄλλα τινὰ χωρία περὶ τὴν Κυδωνίαν, ἐνισχύσαντες καὶ τοὺς ἐκνενευρισμένους Χανιώτας· ἐξῆλθον δὲ τοῦ φρουρίου τότε καὶ οὗτοι παρευθὺς τοποθετηθέντες ἔξωθεν, οἵτινες διεσώζοντο μὲν ἀπὸ τὸν ὄλεθρον τῆς πανώλους, ἠπείλουν δὲ καὶ ὁμοφώνως τοὺς ὀχληροὺς ἤδη καταστάντας εἰς αὐτοὺς Κισαμίτας· διὸ καὶ ἐπέπεσαν μετ᾽ ὀλίγον ἐν νυκτὶ αἰφνιδίως κατ᾽ αὐτῶν, συνηθροισμένων εἰς χωρίδιόν τι πρὸς τὸ Βαρύπετρον· Εἶχον δὲ προδοθῇ οὗτοι ὑπὸ αἰχμαλώτου τινὸς Ὀθωμανίδος τοῦ Σελίνου, ἥτις τὴν προτεραίαν διέφυγεν ἐκεῖθεν λεληθότως, καὶ περιέγραψεν εἰς τοὺς Τούρκους τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν οἱ Τοῦρκοι τότε 12 ἐκ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, καὶ 40 ἄλλους

ὁρμήσαντες ἐν ἀσελήνῳ νυκτὶ ἄγνωστοι, εἰς τὸ μέσον. Ἤθελον δ' ἀπωλεσθῇ ἅπαντες οἱ περίπου τότε εὑρεθέντες 300, διότι οἱ σφάζοντες ἔλεγον εἰς τοὺς σφαζομένους ἀπατηλῶς ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ὑμετέρων εἴμεθα, ἂν δὲν ἤθελον γνωρίσει τάχιστα τὴν ἀπάτην οἱ περὶ τὸν ὁπλαρχηγὸν Γεώργιον Λούπην, καὶ τῇ δε κἀκεῖσε ἐν νυκτὶ ἀμέσως δὲν διεσκορπίζοντο· οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐπέστρεψαν εἰς τὰς θέσεις των ἀβλαβεῖς, πράττοντες καὶ ἐφεξῆς τοιαῦτα ὀλέθρια ἐπιδρομικὰ κινήματα.

Τοιαῦτα ἦσαν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, τὰ κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντα. Ἡ νομιζομένη ὅμως τότε νίκη τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη ταχέως κατ' αὐτῶν· διότι οὔτε πρότερον εἶχον γνωρίσει οὗτοι, ὡς προείπομεν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νικήσωσιν ἐντελῶς τοὺς ἐχθρούς των, ἀλλὰ τοὺς ἐδυνάμωσαν μᾶλλον διὰ τῆς ἀπειρίας των, οὔτε καὶ ἀφοῦ οὕτως ἐνίκησαν τοὺς Σελινιώτας, ἐξηκολούθησαν ὡς ὤφειλον τὴν πορείαν τῶν νικητῶν· διὸ μικρὰ ἦτο καὶ ἡ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸ κοινὸν ἡ πομπώδης ἄφιξις τοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην, ὡς καὶ ἡ πρόσφατος νίκη του εἰς Κίσαμον, τὸ ἔνδοξον ὄνομα τῆς ἡρωϊκῆς πατρίδος του καὶ ἄλλαι εὐτυχεῖς περιστάσεις (α), αἱ ὁποῖαι τὸν συνη-

---

(α) Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὰ περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος εἰς τὸ κατὰ τὸ 1824 ἐκδοθὲν περὶ Κρήτης συγγραμμάτιόν του· "Ἡ λαμπροτάτη ἐπίδειξις, ἡ μεγαλοπρε-
„ πὴς προπομπή, τρία πολεμικὰ πλοῖα, τέσσαρα φορτηγὰ μὲ τροφὰς
„ καὶ μὲ 700 ἐμπειροπολέμους Ἠπειρώτας, καὶ παρόμοια ἄλλα ση-
„ μαντικά, ἅτινα συνώδευσαν εἰς Κρήτην τὸν Ἁρμοστήν, τὴν ὁποίαν
„ εἶχε πληρεξουσιότητα παρὰ τῆς Ἐθν. Διοικήσεως εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ
„ τὴν τύχην τῆς θαυμασίου Κρήτης, ἡ στρατοπέδευσις ἐκείνου ὑπὸ
„ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ἡ ἕτοιμος πολεμικὴ ἀντιπα-
„ ράταξις εἰς τὸ ν' ἁφαρπάσῃ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν Τούρκων,
„ ἡ τίμιος ἐξαποστολὴ εἰς Χανία τῶν ἐκπολιορκηθέντων, ἡ ταχεῖα ἐκ-
„ στρατεία του κατὰ τῶν Σελινιωτῶν, οἵτινες ταχέως ἐπείσθησαν νὰ
„ ὁμολογήσωσι καὶ αὐτοὶ τὴν ἧττάν των, καὶ νὰ παραχωρήσωσιν εἰς
„ τὸν νικητὴν τὰς ὀχυρὰς θέσεις των· πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ εἰλικρινὴς

κολούθησαν. Ταῦτα δ' ἀντὶ νὰ καταστήσωσι σοβαρὰν τὴν διοίκησιν τοῦ 'Αρμοστοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ πρὸς ἐκείνους μᾶλλον, τοὺς ὁποίους ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, τὸν ἔκαμον νὰ ἐκπέσῃ τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τὸ ἑξῆς πολιτικόν του σφάλμα.

'Αντὶ δηλ. ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ πόδας τοὺς πολεμίους του, καὶ νὰ περιορίσῃ τοὐλάχιστον καὶ τούτους μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ φρούριον, ὡς ἦσαν καὶ πρότερον, ἐπείσθη παρ' ἐλπίδα καὶ τότε εἰς τὸν σύμβουλόν του Σκούρτην, καὶ ἀφέθη εἰς ὀλίγους περιφρονήσας τοὺς πολλούς, καίτοι εἰς Πελοπόννησον προδιβαγμένος εἰς τὸ νὰ μὴν ἤθελεν ἐνδώσει παντελῶς εἰς πολιτικὰς ἀπαιτήσεις, ἀλλ' εἰς μόνας τὰς στρατιωτικὰς ἐργασίας νὰ ἐργασθῇ δραστηρίως. Παραλαβόντες λοιπὸν τὸν 'Αρμοστὴν, ἅμα ἀναχωρησάντων τῶν Τούρκων ἐκ τοῦ Σελίνου, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακίων, ὁ 'Ροῦσος Βουρδουμπᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς ὀλίγοι Σφακιανοὶ, τὸν ἔφερον δι' ὀρέων καὶ ἀποκρήμνων ὁδῶν εἰς 'Αρκούδαιναν, χωρίον τῆς ἐπαρχίας 'Ρεθύμνης, κείμενον ὑπὸ τὰ Σφακία· ἀπῄτουν δὲ οὗτοι νὰ τοῖς ἐπικυρώσῃ ἐπαρχιακὰ δικαιώματα· διότι ἄλλως, ἔλεγον, δὲν δύνανται πλέον νὰ πολεμῶσιν, ὁ δὲ Σκούρτης ἔπειθε τὸν 'Αρμοστὴν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν αἴτησίν των ὡς δικαίαν· δὲν συγκαταλέγομεν δὲ μὲ τούτους καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὸ τμῆμα τῆς 'Ανωπόλεως, ὧν οἱ πλειότεροι ἀπηρέσκοντο εἰς ταῦτα.

„ κοινὴ ὑπόληψις, ἣν εἶχε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς Κρήτην ὅλων τῶν Κατωμεριτῶν (ἐκτὸς τῶν Σφακιανῶν), ὥστε καὶ ἔδωκαν ἐγγράφως εἰς χεῖράς του τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν· ταῦτα πάντα ἐνούμενα μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἔμελλεν ἡ 'Ελλὰς νὰ συγκαταριθμήσῃ καὶ τὴν μυριοπόθητον Κρήτην μετὰ τῶν ἀπελευθερωθεισῶν ἐπαρχιῶν, ἔδιδον εὔλογον αἰτίαν εἰς ἕκαστον νὰ στοχάζηται, ὅτι καὶ ὁ 'Αρμοστὴς ἤθελε τύχει τοῦ ἀξιώματος νὰ γράψῃ πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους του ἐκ τῆς Κρήτης, ὅ,τι ἔγραψεν ἐκ τῆς 'Αφρικῆς ὁ μέγας Καῖσαρ πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς πατρίδος του 'Ρώμης· "Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα „.

Ὁ Ἁρμοστὴς λοιπὸν τότε ἐνόμισεν, ὁδηγηθεὶς καὶ ὑπ' ἄλλων, ὅτι διὰ γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν ἠδύνατο νὰ διοργανίσῃ τὴν νῆσον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ οὕτω τὰς ἀναφυείσας δυσαρεσκείας, νὰ τακτοποιήσῃ δὲ κατά τι καὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος, διὰ νὰ ἐξαρκῇ ὁπωσοῦν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ στρατοῦ, πορίζόμενος χρήματα ἀπὸ τ' ἄφθονα προϊόντα τῆς πλουσίας Κρήτης· διὸ ἐξέδωκε καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ διαταγὰς, προσκαλῶν πληρεξουσίους νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον ἀνὰ δύο ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἄοπλοι. Ὁ Γ. Γραμματεὺς Οἰκονόμος καὶ ὁ Γ. Παπαδάκης ἀπεύθυναν τότε τὰς δεούσας παρατηρήσεις πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν λέγοντες, « ὅτι ὁ παρὼν καιρὸς εἶναι ὁ ἁρμόδιος διὰ νὰ πολεμῶμεν τὸν ἐχθρὸν, ὅτι ὑπάρχει διὰ τὴν Κρήτην τὸ προνενομοθετημένον πολίτευμα (ὅρ. σελ. 120), κατὰ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐνεργῇ καὶ ἡ ἐνεστῶσα Διοίκησις τὰς πράξεις της, ἑωσοῦ βελτιωθῶσι τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι δὲν ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος ἡ Ἀρκούδαινα διὰ συνέλευσιν, ἐκφράσαντες ἐπὶ τέλους καὶ παράπονα, ὅτι δὲν εἰδοποιήθησαν περὶ τοιούτου σκοποῦ πρότερον. » Μὴ εἰσακουσθέντες ὅμως, ἦλθον τελευταῖον καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ.

Δὲν ἐβράδυνε δὲ ὁ Ἁρμοστὴς τότε νὰ γνωρίσῃ τὴν παγίδα, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσε· διότι εἶδε τοὺς μὲν ἄλλους τῶν πληρεξουσίων νὰ συμμορφωθῶσι μὲ τὴν διαταγήν του, τοὺς δὲ Σφακιανοὺς συνωδευμένους ὑπὸ 300 ἢ καὶ 400 ἐνόπλων συνεπαρχιωτῶν των. Μάτην ὁ Ἁρμοστὴς τοῖς ἔκαμεν εὐθὺς τότε παρατήρησιν, ὡς καὶ ὁ Σκούρτης, διὰ τὸ ἄτοπον καὶ ἀσυμβίβαστον τοιούτου κινήματος. Ὁ προεξάρχων τοῦ δράματος Πρωτοπαπᾶς ὑπεκρίθη τὸ πρῶτον, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αὐλοποταμιτῶν διαφορὰ τοὺς ἔκαμε νὰ ἔλθωσιν οὕτω προφυλαγμένοι· ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅμως τοῦτο ἀπήτουν ὕστερον νὰ καθέξωσιν αὐτοὶ μόνοι τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις· ἀπήτησαν δὲ περιπλέον νὰ ἦναι παντοῦ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ ὁπλαρχηγοὶ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διηρέθισε τοὺς λοιποὺς Κρῆτας· διότι καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν οἱ κάτοικοι εἶχον ἐπίσης

16*

ἀξίους· διὸ καὶ ἐνόμισαν περιφρόνησιν, ὡς λέγει καὶ ὁ Κ. Τρικούπης (Τόμ. Γ΄. σελ. 96), νὰ ὁπλαρχηγῶνται ὑπ' ἄλλων· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ συμβῇ καὶ στάσις τότε εἰς Ἀρκούδαιναν ἕνεκα τοιούτων ἐρεθιστικῶν διενέξεων· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτων ὁ Ἁρμοστὴς νὰ ἀπομακρύνῃ τῆς συνελεύσεως τοὺς πληρεξουσίους τῶν Αὐλοποταμιτῶν, κατὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράζοντο περισσότερον. Ὑπέγραψαν λοιπὸν τότε καὶ οἱ πληρεξούσιοι Σφακιανοὶ εἰς τὸ ἑξῆς πολίτευμα, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαρουσίασε προητοιμασμένον εἰς τὴν συνέλευσιν καὶ ἐφάνη μὲν ὅτι τοὺς καθησύχασε, διότι ἀπὸ τὰ δεκαὲξ μέλη, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν νέαν Διοίκησιν, τὰ ἐννέα ἦσαν ἐκ μιᾶς μόνον ἐπαρχίας τῶν Σφακίων, ἀλλὰ καὶ δὲν τοὺς συνεφιλίωσεν ὁλοτελῶς, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς καταστήσῃ καὶ παντοῦ ὁπλαρχηγούς. Ἰδοὺ τὸ πολίτευμα.

Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης.

« Ἡ εἰς Ἄστρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῶν τοποτηρητῶν του Συνέλευσις, συσκεπτομένη διὰ τὴν εὐταξίαν, » διὰ τὰ συμφέροντα ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὴν πρόοδον τῶν Ἑλληνικῶν ἁρμάτων, ἔκρινεν ἀναγκαῖον διὰ τὰς » παρούσας περιστάσεις τῆς Κρήτης νὰ σταλῇ Ἁρμοστὴς » δι' ἕνα χρόνον εἰς τὴν νῆσον ταύτην, μὲ τὴν δύναμιν νὰ » ὁδηγῇ καὶ νὰ διατάττῃ τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικά της » πράγματα. Ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἐνεργοῦσα κατὰ τὰς ἀ» ποφάσεις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐτίμησεν ἐμέ, ἐπι» φορτίζουσά με τὸ μέγα τοῦτο βάρος τοῦ Ἁρμοστοῦ· κατὰ » τὴν δύναμιν λοιπὸν καὶ τὰ χρέη τὰ ὁποῖα τὸ ἔθνος εἰς » τὴν Συνέλευσίν του καὶ ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἔδωσαν εἰς » τὸν Ἁρμοστήν, ἐξέτασα καθ' ὅσον αἱ περιστάσεις ἐσυγχώ» ρουν τὴν ὅλην κατάστασιν τῆς Κρήτης, ἐσκέφθην πολ» λάκις ὅσον ἠδυνάμην, καὶ εἶδον πῶς ὀργανιζόμενα πρὸς » τὸ παρὸν τὰ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης ἠμ» πορεῖ καὶ ἡ νῆσος αὕτη νὰ εὐτυχήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν » σήμερον, καὶ οἱ θεμελιώδεις νόμοι τῆς πολιτίας τοῦ ἔ» θνους νὰ μὴ πατηθοῦν· κατὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα ἐσυντέθη » καὶ ὁ Ὀργανισμὸς τῆς τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης,

» τὸν ὁποῖον θέλω κοινοποιήσει εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους
» της μὲ διαφόρους διαταγὰς, καὶ θέλω προσπαθεῖ μὲ ὅλας
» μου τὰς δυνάμεις διὰ νὰ ἐνεργῶνται. »

« ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ·

« Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης.

« Ὀργανισμὸς τῆς ἐνιαυσίου Τοπικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Κρήτης.

Περὶ Ἁρμοστοῦ.

ά. Ὁ Ἁρμοστὴς παρασταίνει εἰς τὴν Κρήτην τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν.

β'. Εἰς μόνην αὐτὴν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων τοῦ Ὑπουργήματός του.

γ'. Αὐτὸς μόνος ἀνταποκρίνεται ἀμέσως μὲ τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν.

δ'. Ὁδηγεῖ καὶ διατάττει ὅλα τὰ τῆς Κρήτης πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ πράγματα.

έ. Προβάλλει εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν τοὺς στρατιωτικοὺς προβιβασμοὺς, καὶ τὰς ἀνταμοιβάς.

ς'. Ὅταν ἐκστρατεύῃ προσωπικῶς, διορίζει ἕνα Τοποτηρητήν του.

ζ'. Ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει τὰ πάντα διὰ τῶν Φροντιστηρίων.

ή. Ὅταν ἐκστρατεύῃ, ἐνεργεῖ ἀμέσως τὰ τοῦ πολέμου.

θ'. Διορίζει ὅλους τοὺς Ὑπουργοὺς, καὶ ἀλλάζει αὐτοὺς, ὅταν κρίνῃ συμφέρον.

Περὶ τῶν ἀνωτέρω ἐκτελεστικῶν Ὑπουργημάτων, ἢ Φροντιστηρίων.

ί. Διορίζονται τρία Φροντιστήρια.

1. Τὸ τῶν Ἐσωτερικῶν.
2. Τὸ τοῦ Πολέμου.
3. Τὸ τῆς Οἰκονομίας.

Μόρφωσις τῶν Φροντιστηρίων.

ιά. Κάθε Φροντιστήριον σύγκειται

1. Ἀπὸ πέντε μέλη ἰσοδύναμα.
2. Ἀπὸ ἕνα γενικὸν Γραμματέα.

Τὸ τῆς Οἰκονομίας ἔχει.

1. Ἕνα Ταμίαν. καὶ

2. Ἕνα Γραμματέα.

Ἔκτασις τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.

Α΄. Τοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν.

ιβ΄. Τὰ περὶ τῶν Ἐπάρχων.

ιγ΄. Ἡ ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων, ἡ περιγραφὴ τῶν οἰκιῶν καὶ μερικῶν κτημάτων, ἡ τοπογραφία, ἡ περιγραφὴ τῶν χωρίων καὶ κωμοπόλεων ὅλης τῆς νήσου κτλ.

ιδ΄. Τὰ πρὸς τὴν κοινὴν ἐκπαίδευσιν.

ιέ. Τὰ περὶ γεωργικῆς, τεχνῶν καὶ ἐμπορίου.

ις΄. Τὰ περὶ νοσοκομείων.

ιζ΄. Ἡ στρατολογία.

ιή. Οἱ δημόσιοι δρόμοι, τὰ γεφύρια, τὸ περὶ ταχυδρόμων κλ.

ιθ΄. Ἡ γενικὴ Ἀστυνομία, τὰ μέτρα, βάρη καὶ νομίσματα· τὰ τῶν λιμένων, τὰ τῆς ὑγείας, ἡ ὁδηγία τῆς πρὸς εὐταξίαν καὶ κοινὴν ἀσφάλειαν δυνάμεως κτλ.

κ΄. Τὰ περὶ τῶν Κριτηρίων.

κά. Τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

κβ΄. Τὰ περὶ τοῦ μισθοῦ τῶν διωρισμένων εἰς τὰ δημόσια Ὑπουργήματα.

κγ΄. Δίδει κατὰ μῆνα ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς ληψοδοσίας του εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

Β΄. Τοῦ Πολέμου.

κδ΄. Ἡ ἐπιστασία καὶ ὁδηγία ὅλων τῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν διωρισμένων.

κέ. Ὁ διοργανισμὸς τοῦ στρατιωτικοῦ.

κς΄. Τὰ περὶ μισθῶν τοῦ στρατιωτικοῦ.

κζ΄. Ἡ διεύθυνσις τῶν διαφόρων κινημάτων τοῦ στρατεύματος.

κή. Τὰ περὶ οἰκοδομῆς, διορθώσεως, καὶ διατηρήσεως τῶν φρουρίων, ὁπλοθηκῶν κτλ.

κθ΄. Ἡ προμήθεια καὶ ἐξοικονόμησις τῶν πολεμικῶν ἐπιτηδείων, καὶ τῶν ζωοτροφιῶν τοῦ στρατεύματος.

λ΄. Ἡ ἐπιμέλεια τῶν νοσοκομείων, τῶν πληγωμένων, τῶν ἰατρῶν καὶ χειρούργων τοῦ στρατεύματος κτλ.

λά. Ἡ φύλαξις τῆς πολεμικῆς εὐταξίας.

λβ΄. Ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων.

λγ'. Ἡ φροντὶς καὶ ἐπιμέλεια εἰς τοὺς αἰχμαλώτους.
λδ'. Ἡ διεύθυνσις τῆς θαλασσινῆς δυνάμεως.
λέ. Ἡ σύνταξις τῶν πολεμικῶν νόμων, καὶ ἡ διάταξις τῶν Κριτηρίων. καὶ
λς'. Ὅσα ἄλλα ἀνήκουν εἰς τὸν πόλεμον.
λζ. Δίδει κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς ληψοδοσίας του.

Γ'. Τῆς Οἰκονομίας.

λή. Ἡ γνῶσις καὶ ἐκτίμησις ὅλης τῆς Κρήτης, ἤγουν τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων κτημάτων, ἐθνικῶν καὶ μερικῶν κλ·
λθ'. Ἡ ἀκριβὴς σύναξις τῶν εἰσοδημάτων καὶ δοσιμάτων, καὶ ὅλων γενικῶς τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων δημοσίων προσόδων.
μ'. Ἡ ἐπιστασία τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προσόδων εἰς τὰ τῆς Διοικήσεως ἔξοδα.
μά. Ἐξοικονομεῖ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν ἐθνικῶν κτημάτων.
μβ'. Χρεωστεῖ νὰ σημειόνῃ τὴν ποσότητα τῶν μετρητῶν τοῦ ταμείου εἰς τὴν καθ' ἡμέραν πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν ἔγγραφον πληροφορίαν.
μγ'. Κρατεῖ τὰ γενικὰ κατάστιχα τῆς Κρήτης.
μδ'. Δίδει κατὰ τριμηνίαν εἰς τὸν Ἁρμοστὴν τὸν ἰσολογισμὸν (μπιλάντσον) τῆς γενικῆς ληψοδοσίας του.

Περὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

μέ. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς κάθε Φροντιστηρίου διατάττει καὶ κανονίζει τὰ τοῦ Γραφείου του.
μς'. Νὰ μὴν ἀπασχολῆται εἰς ὑποθέσεις καὶ γράμματα ἰδιαίτερα τῶν Φροντιστῶν.
μζ. Νὰ ὁμιλῇ καὶ συσκέπτεται μὲ τοὺς Φροντιστάς.

Περὶ τοῦ Ταμία.

μή. Ὁ Ταμίας συνάζει καὶ πληρόνει πάντοτε, καὶ μόνον ὅταν λάβῃ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας.
μθ'. Κρατεῖ γενικὸν κατάστιχον τοῦ ταμείου.
ν'. Δίδει καθ' ἡμέραν εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας συνοπτικὸν λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου.
νά. Παρουσιάζει κάθε μῆνα εἰς τὸ αὐτὸ τὸν ἰσολογισμὸν

τοῦ Ταμείου μὲ τὰς ἐγγράφους ἀποδείξεις τῆς ληψοδοσίας του.

Τρόπος τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.

νβ'. Τὰ Φροντιστήρια καὶ ὁ Ταμίας παρευρίσκονται ὅπου εἶναι καὶ ὁ Ἁρμοστὴς ἢ ὁ Τοποτηρητὴς αὐτοῦ.

νγ'. Τὰ Φροντιστήρια ἐνεργοῦν μόνον μὲ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Ἁρμοστοῦ.

νδ'. Τὰ μέλη κάθε Φροντιστηρίου συνέρχονται κάθε ἡμέραν, καὶ συσκέπτονται μαζῆ μὲ τὸν γενικὸν Γραμματέα.

νέ. Ὅλα τὰ ἔγγραφα κάθε Φροντιστηρίου ὑπογράφονται ἀπὸ τὰ παρευρισκόμενα ταῦτα μέλη, ἢ τοὐλάχιστον ἀπὸ τρία, καὶ προσυπογράφονται ἀπὸ τὸν Γ. Γραμματέα.

νς'. Κάμμία πρᾶξις τῶν Φροντιστηρίων δὲν ἔχει κῦρος, ἂν δὲν ἦναι ἐπιθεωρημένη ἀπὸ τὸν Ἁρμοστήν.

νζ'. Κάθε Φροντιστήριον παρουσιάζει καθ' ἡμέραν εἰς τὸν Ἁρμοστὴν τακτικὸν ἔγγραφον πληροφορίας τῶν ὅσαι ὑποθέσεις ἀναφέρονται εἰς αὐτό.

νή. Κἀνὲν μέλος μόνον νὰ μὴν ἀνοίγῃ γράμματα διευθυνόμενα εἰς τὸ Φροντιστήριον· ὁ Γ. Γραμματεὺς τὰ λαμβάνει πάντοτε, καὶ τὰ ἀνοίγει ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν παρευρισκομένων μελῶν, ἢ καὶ ἑνὸς μέλους τοῦ Φροντιστηρίου.

νθ'. Κἀνὲν μέλος νὰ μὴν ἀνακατόνεται εἰς τὰς ὑποθέσεις ἄλλου Φροντιστηρίου.

ξ'. Κἀνὲν μέλος δὲν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸν τόπον τῆς Διοικήσεως χωρὶς ἄδειαν τοῦ Ἁρμοστοῦ, εἰ δὲ μὴ ἐκπίπτει τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διορίζεται ἕτερος.

ξά. Ἀπὸ κάθε Φροντιστήριον ὑπὲρ τὰ δύω μέλη δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀναχωρήσουν.

ξβ'. Τὰ Φροντιστήρια ὁδηγοῦν καὶ κανονίζουν τὰ εἰς αὐτὰ ὑπαγόμενα ὑπουργήματα.

ξγ'. Κάθε ἐναντίον τῶν Φροντιστῶν κατηγορία, ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ τοῦ ὑπουργήματός του, ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἁρμοστήν.

ξδ'. Ὅταν ἓν μέλος, ἢ ὁ Γ. Γραμματεὺς τοῦ Φροντιστηρίου κατηγορηθῇ διὰ πολιτικὸν ἔγκλημα, ἢ διὰ παρανομίαν, ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει τριμελῆ ἐπιτροπήν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ

τὸ πρᾶγμα· ἂν ἡ κατηγορία ἦναι δυνατὴ, παύει τὸν κατηγορούμενον τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ τὸν στέλλει εἰς τὸ Κριτήριον· ἂν ὁ κατηγορούμενος κριθῇ ἀθῷος, αναλαμβάνει τὸ ὑπούργημά του.

ξέ. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπουργοὶ, ἐμβαίνοντες εἰς τὸ ὑπούργημά των, κάμνουν τὸν ἑξῆς ὅρκον· « Ὁρκίζομαι ἐνώπιον » Θεοῦ νὰ ἦμαι πιστὸς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν, πιστὸς » εἰς τὴν πατρίδα, καὶ νὰ ἐκπληρῶ προθύμως καὶ εἰλι» κρινῶς τὰ χρέη μου. »

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης.

Διὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις τῆς νήσου, ὁ Ἁρμοστὴς ἔκρινε συμφέρον της νὰ κάμῃ μικρὰς μεταβολὰς εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν ἐπαρχιῶν, τὸν ὁποῖον ἐσύνταξε καὶ ἐψήφισεν ἡ εἰς Ἄστρος Ἐθνικὴ Συνέλευσις (ἀριθ. 12 τοῦ Κώδηκος τῶν Νόμων)· μὲ αὐτὰς τὰς μεταβολὰς κοινοποιεῖται εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης, καὶ κατ' αὐτὸν θέλει διοικοῦνται αἱ ἐπαρχίαι της.

Ὀργανισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου Κρήτης.

ά. Ἡ νῆσος Κρήτη διαιρεῖται πρὸς τὸ παρὸν εἰς 24 ἐπαρχίας μὲ τὰ παρακείμενα εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν νησία, δηλ.

Ἐπαρχίαι.	Νῆσοι.
Ἡράκλεια.	Δία.
Κνωσσός.	
Τέμενος.	Γαδαρόνησα.
Ἱεράπυτνα.	Κουφόνησα.
Πυργιώτισσα.	
Χερσόνησος.	
Πέτρα.	
Λασίτι.	
Μονοπρόσωπον.	Παξιμάδια.
Καινούριον.	
Ἀρκαδία.	Σπίνα.
Σιτεία.	Λόγκα.
Ῥεθύμνη.	

Ἐπαρχίαι.	Νῆσοι.
Λευκὰ ὄρη (Σφακία).	Γαῦδος, Γαυδοπούλα.
Ἀποκόρωνας.	Σοῦδα, παλ.ὰ Σοῦδα.
Ἀμάρι.	
Ἅγιος Βασίλειος.	
Μυλοπόταμον.	
Κυδωνία.	ἅγιος Θεόδωρος.
Κίσαμος.	Γραμποῦσα, Ποντικόνησος.
Σέλινον.	Ἐλαφόνησος.

β΄. Αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαιροῦνται εἰς κωμοπόλεις καὶ χωρία.

γ΄. Ἑκάστη ἐπαρχία ἔχει ἕνα Ἔπαρχον, ἕνα γεν. Γραμματέα, ἕνα Ἐπιστάτην τῶν προσόδων, ἕνα Ἐπιστάτην τῶν ἐξόδων. Τὰ τοῦ Ἀστυνόμου χρέη ἐκπληροῖ ὁ Ἔπαρχος εἰς τὰς μεσογείους ἐπαρχίας, εἰς δὲ τὰς παραλίους ὁ Λιμενάρχης.

δ΄. Ἕκαστον χωρίον ἔχει Δημογέροντας ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν· τὰ μὲν δηλαδὴ μέχρι τῶν ἑκατὸν οἰκογενειῶν, ἕνα· τὰ δὲ μέχρι διακοσίων, δύω· τὰ δὲ μέχρι τριακοσίων, τρεῖς· καὶ τὰ μέχρι τετρακοσίων, τέσσαρας· ὅσα δὲ ἔχουσι περισσοτέρας τῶν τετρακοσίων, νὰ μὴν ἐκλέγωσι περισσοτέρους τῶν τεσσάρων.

ε. Ἑκάστη κωμόπολις, καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας νὰ ἔχῃ Δημογέροντας μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναλογίαν.

Περὶ Ἐπάρχων.

ς΄. Ὁ Ἔπαρχος διορίζεται ἀμέσως παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ· νὰ μὴν ἦναι ὅμως κάτοικος ἢ αὐτόχθων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, οὔτε νὰ διορίζωνται Ἔπαρχοι εἰς δύω ἐπαρχίας ἀμοιβαίως.

ζ΄. Ὁ Ἔπαρχος παριστάνων τὴν Διοίκησιν ἔχει τὴν πρόνοιαν τῆς ἐπαρχίας.

η΄. Ἀναφέρεται πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν διὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν.

θ΄. Παρατηρεῖ ἀκριβῶς τὰς πράξεις τῶν Ἐπιστατῶν καθ᾽ὅλην τὴν ἔκτασιν.

ι. Ἔχει ἐκτελεστικὴν δύναμιν ἀνάλογον μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς περιστάσεις τῆς ἐπαρχίας· ἡ δύναμις αὕτη

λαμβάνεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, καὶ ὁ Καπιτάνιος προβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐπάρχου, ἐπικυρόνεται παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ.

ιά. Ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Κριτηρίων διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως.

ιβ'. Δίδει βοήθειαν διὰ τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως εἰς τοὺς Ἐπιστάτας, Δημογέροντας καὶ εἰς τὸν Λιμενάρχην διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν των.

ιγ'. Ἐκτελεῖ διὰ τῶν Ἐπιστατῶν καὶ Δημογερόντων μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἀναλογίαν τὰς περὶ στρατολογίας πρὸς αὐτὸν διαταγὰς τῆς Διοικήσεως· τοὺς δὲ συναχθέντας στρατιώτας παραδίδει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ παρὰ τῆς Διοικήσεως διωρισμένου ἀρχηγοῦ.

Περὶ Γενικοῦ Γραμματέως.

ιδ'. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς διορίζεται ἀμέσως παρὰ τῆς Διοικήσεως·

ιέ. Διοικεῖ τὸ γενικὸν Γραφεῖον·

ις'. Προσυπογράφεται εἰς ὅσα δημόσια ἔγγραφα ἐπισήμως ὑπογράφει ὁ Ἔπαρχος.

ιζ. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Ἐπάρχου ἐνεργεῖ τὰ χρέη αὐτός.

Περὶ Ἐπιστατῶν.

ιή. Οἱ Ἐπιστάται ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν τιμιωτέρων ἐπαρχιωτῶν διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον·

1. Ἕκαστον χωρίον ἐκλέγει ἕνα ἐκλεκτήν, ἢ καὶ περισσοτέρους, καθὼς καὶ αἱ Κωμοπόλεις καὶ αἱ Πρωτεύουσαι· ἡ δὲ ψῆφος ἑκάστου τῶν ἐκλεκτῶν μετρεῖται μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι ἐκλεγμένος ὁ ἐκλεκτής.

2 Οἱ ἐκλεκταὶ οὗτοι συνέρχονται εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, καὶ ἐκλέγουσιν αὐτοὶ τοὺς Ἐπιστάτας.

3. Τὰ δύω τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ νὰ ἔχῃ κῦρος ἡ ἐκλογή.

ιθ'. Ὁ Ἐπιστάτης συνάζει τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας, καὶ κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμόν.

κ'. Δὲν δίδει τὴν παραμικρὰν χρηματικὴν ποσότητα ἄνευ τακτικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἐπάρχου.

κά. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ τριμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπάρχου εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

κβ'. Λαμβάνει διὰ τοῦ Ἐπάρχου τὰς διδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

κγ'. Ὁ Ἐπιστάτης τῶν ἐξόδων προμηθεύει τὰ ἀναγκαῖα τῆς ἐπαρχίας, λαμβάνων τὰ ἔξοδα παρὰ τοῦ Ἐπιστάτου τῶν προσόδων.

κδ'. Κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνει καὶ δίδει.

κέ. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ διμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπάρχου εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

κς'. Λαμβάνει διὰ τοῦ Ἐπάρχου τὰς διδομένας παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας διαταγὰς, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Λιμενάρχου.

κζ'. Ὁ Λιμενάρχης διορίζεται ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἁρμοστὴν, ἐκπληροῖ καὶ τὰ χρέη τοῦ Ἀστυνόμου.

κή. Λαμβάνει τὰς διδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν διὰ τοῦ Ἐπαρχου, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Δημογερόντων.

κθ'. Οἱ Δημογέροντες ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον·

1. Συνάζονται οἱ κάτοικοι ἑκάστου χωρίου καὶ ἐκλέγουσιν ἕνα Δημογέροντα διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων· αἱ δὲ Κωμοπόλεις καὶ ἡ Πρωτεύουσα ἐκλέγουσι κατὰ τὸν § έ.

2. Τὰ δύω τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ νὰ ἔχῃ κῦρος ἡ ἐκλογή.

3. Οἱ ἐκλεχθέντες Δημογέροντες λαμβάνουσιν ἔγγραφον ἀποδεικτικὸν τῆς νομίμου ἐκλογῆς των.

λ'. Οἱ Δημογέροντες ὀφείλουσι νὰ ἐκτελῶσι τὰς παρὰ τοῦ Ἐπάρχου διδομένας διαταγάς.

λά. Κρατοῦν ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνουν καὶ δίδουν.

λβ'. Δίδουν λογαριασμὸν κατὰ μῆνα εἰς τοὺς Ἐπάρχους.

λγ'. Οἱ αὐτοὶ ἐκτελοῦσι καὶ τὰ χρέη τῶν εἰρηνοποιῶν Κριτῶν.

λδ'. Ἂν ὁ Ἔπαρχος ἀποδειχθῇ παραβάτης τῶν χρεῶν του, μετακαλεῖται παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ παιδεύεται.

λέ. Ἐάν τις τῶν ἐπιστατῶν, ἢ ὁ γενικὸς Γραμματεὺς, ἢ ὁ Λιμενάρχης κατηγορηθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν χρεῶν των, τότε ὁ Ἔπαρχος παύει αὐτοὺς τοῦ ὑπουργήματος, καὶ διορίζει προσωρινοὺς ἀναφερόμενος πρὸς τὴν Διοίκησιν· οἱ δὲ προσωρινοὶ ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν Ἔπαρχον μεταξὺ τῶν Δημογερόντων.

λϛ'. Ἂν εἷς ἢ πλείονες τῶν Δημογερόντων κατηγορηθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν χρεῶν των, ἡ δὲ κατηγορία παραδεχθῇ συμφώνως παρὰ τοῦ Ἐπάρχου καὶ τῶν Ἐπιστατῶν ἐκπίπτουν τοῦ ὑπουργήματος, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐκλέγονται ἄλλοι κατὰ τὸν § κθ'.

Περὶ Συνελεύσεως τῶν τριῶν Φροντιστηρίων.

Τὰ μέλη καὶ οἱ Γενικοὶ Γραμματεῖς τῶν τριῶν Φροντιστηρίων συνέρχονται μίαν φορὰν τὴν ἑβδομάδα, τὴν Πέμπτην.

Πρόεδρος εἰς αὐτὰς τὰς Συνελεύσεις γίνεται πάντοτε ὁ γεροντότερος, καὶ Ἀρχιγραμματεὺς ἐναλλὰξ ἕνας ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Γραμματεῖς.

Ἀναφέρουσιν ἐν κοινῷ τὰς πράξεις των.

Συσκέπτονται, βουλεύονται καὶ ἀποφασίζουν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων.

Αἱ ἀποφάσεις γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων·

Οἱ Γεν. Γραμματεῖς ὁμιλοῦν καὶ γνωμοδοτοῦν καὶ ψηφοφοροῦν.

Ἡ Συνέλευσις προβάλλει τὰς ἀποφάσεις της εἰς τὸν Ἁρμοστὴν, ὅστις ἂν δὲν τὰς ἀποδέχεται διδει τοὺς λόγους ἐγγράφως· ἂν μετὰ δευτέραν πρότασιν καὶ ἀπόκρισιν τὰ δύω μέρη δὲν συμφωνήσουν, τότε ἡ Συνέλευσις καθυπο-

βάλλει ἀμέσως τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς.

Ἡ Συνέλευσις δέχεται ἀναφορὰν κάθε πατριώτου περὶ παντὸς πράγματος.

Κανεὶς ἄλλος δὲν εἰσέρχεται εἰςαὐτὰς τὰς Συνελεύσεις.

Ὁ Ἁρμοστὴς συγκαλεῖ τὰ μέλη τῶν τριῶν Φροντιστηρίων καὶ τοὺς Γεν. Γραμματεῖς αὐτῶν, ὁσάκις θελήσῃ.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης.

Ἐπειδὴ εἰς τὴν σύστασιν τῆς Τοπικῆς Διοικήσεως εἶναι ἀμέσως καὶ ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἡ διάταξις τοῦ Δικαστικοῦ, καὶ εἰς τὴν νῦν κατάστασιν τῆς Κρήτης δὲν ἐφαρμόζεται εὐθὺς ὁ παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως προεκδοθεὶς ὀργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων·

Διατάττει·

α'. Ὁ ἐφεξῆς ὀργανισμὸς τῶν Κριτηρίων ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς νὰ ἐνεργῆται πρὸς τὸ παρὸν καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

β'. Τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ τῆς συστάσεως καὶ διατάξεως τῶν Κριτηρίων κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦτον.

Ὁ Ἁρμοστής.—Ὁ Γεν. Γραμματεύς.

Περὶ τῶν Κριτηρίων.

α'. Οἱ Εἰρηνοποιοὶ Κριταὶ κρίνουν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως 50 γροσίων.

β'. Ἐξετάζουν μεγαλητέρας ποσότητος διαφοράν· ἂν δὲν εὐχαριστηθῇ ἓν ἀπὸ τὰ διαφερόμενα μέρη, ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸ Κριτήριον.

γ'. Εἰς ὅλην τὴν νῆσον διορίζονται τέσσαρα Κριτήρια πρῶτα, καὶ ἓν Ἀνώτερον.

δ'. Καθὲν ἀπὸ τὰ πρῶτα Κριτήρια ἔχει τρία μέλη, τὸ Ἀνώτερον ἑπτά.

ε'. Οἱ Κριταὶ ἐκλέγονται καὶ διορίζονται κατὰ τὸν ἐφεξῆς τρόπον.

Κάθε ἐπαρχία ἐκλέγει κατὰ τὸν §. . . . τοῦ ὀργανισμοῦ

τρεῖς πατριώτας τιμίας διαγωγῆς, ἡλικίας ἀπὸ 30 ἕως 60 χρόνων, συνέρχονται ὅλοι ὅπου διατρίβει ὁ Ἁρμοστὴς, ὅστις ἐξ αὐτῶν λαμβάνει 19 μέλη, τὰ μὲν 7 διὰ τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον, τὰ δὲ 12 διὰ τὰ πρῶτα τέσσαρα Κριτήρια.

ς'. Τῶν λοιπῶν ἐκλελεγμένων τὰ ὀνόματα καταγράφονται εἰς χωριστὴν σημείωσιν ἀπὸ τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν· ἐξ αὐτῶν ἀντικατασταίνεται ὅταν διὰ θάνατον ἢ ἔγκλημα λείψῃ μέλος τι τῶν Κριτηρίων.

ζ'. Κάθε Κριτήριον ἔχει ἕνα Γραμματέα διοριζόμενον ἀπὸ τὸν Ἁρμοστήν.

η'. Εἰς κάθε Κριτήριον πρόεδρος εἶναι πάντοτε ὁ γεροντότερος.

θ'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια διατρίβουν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ὅπου εἶναι ὁ Ἔπαρχος.

ι. Τὰ πρῶτα Κριτήρια συσταίνονται ἀπὸ ἓν

1. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κισάμου· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Κισάμου, Σελίνου, Χανίων καὶ Ἀποκορώνου,

2. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀμαρίου· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Ῥεθύμνης, ἁγ' Βασιλείου καὶ Μυλοποτάμου.

3· Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν μόνην τῶν Σφακίων.

4. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Πυργιώτισσας· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Πυργιώτισσαν, Μεσαρὰν, Μονοπρόσωπον καὶ Μαλεβύζιον.

ιά. Τὰ πρῶτα Κριτήρια κρίνουν καὶ ἀποφασίζουν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως διακοσίων γροσίων.

ιβ'. Αἱ μεγαλήτεραι διαφοραὶ ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον.

ιγ'. Κρίνουν ἀνεκκλήτως καὶ τὰς μικρὰς ἐγκληματικὰς ὑποθέσεις.

ιδ'. Κρίνουν καὶ μεγάλας· τὰς δὲ περὶ αὐτῶν ἀποφάσεις των στέλλουν εἰς τὸ Ἀνώτερον μὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς διαδικασίας.

ιέ. Τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον εὑρίσκεται ὅπου εἶναι ἡ Διοίκησις.

ις΄. Δὲν δέχεται πρωτοπαρουσίαστον ὑπόθεσιν.

ιζ. Ἐπικυρόνει ἀνεκκλήτως ὅλας τὰς ἀποφάσεις τῶν πρώτων Κριτηρίων.

ιή. Ὅσας δὲ τροποποιήσῃ ἢ ἀναιρέσῃ καὶ ἄλλως ἀποφασίσῃ, ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον τῆς Ἑλλάδος Κριτήριον.

ιθ΄. Τὰ Κριτήρια δὲν λογίζονται πλήρη, εἰμὴ ὅταν εἶναι παρόντα ὅλα αὐτῶν τὰ μέλη.

κ΄. Κρίνουν κατὰ τοὺς νόμους τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως κατὰ τὸν §. Π΄. τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

κά. Αἱ ἀποφάσεις των γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

κβ΄. Ὅλα τὰ Κριτήρια χρεωστοῦν νὰ στέλλουν κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν εἴδησιν ὅλων τῶν πράξεών των.

κγ΄. Λαμβάνουν πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν τοὺς κανονισμοὺς τοῦ δικάζειν, καὶ τὰς ἀναγκαίας εἰς τὸ χρέος των ὁδηγίας.

κδ΄. Κατὰ τὸν §. οή. τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος αἱ ἐγκληματικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται παῤῥησίᾳ.

κέ. Ὁ Κριτὴς νὰ μὴν ἦναι συγγενὴς μὲ κανὲν ἀπὸ τὰ διαφερόμενα μέρη.

κς΄. Οἱ Κριταὶ δὲν ἀλλάσσονται εἰ μὴ μόνον δι' ἔγκλημα.

κζ΄. Ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει ἕνα γενικὸν συνήγορον, ὅστις ἐκ μέρους τῆς Διοικήσεως ἐγκαλεῖ εἰς τὰ Κριτήρια καὶ κατηγορεῖ τοὺς διαφόρους πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς Ὑπουργούς.

κή. Οἱ Κριταὶ ὑπόκεινται εἰς εὐθύνην δι' ἔγκλημα, διαφθορὰν, ἢ παράβασιν τῶν χρεῶν των.

κθ΄. Ὁ γενικὸς συνήγορος συνάζει τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας, καὶ τὰς παρουσιάζει εἰς τὸν Ἁρμοστήν.

λ΄. Ὁ Ἁρμοστὴς παύει πρὸς καιρὸν τὸν κατηγορούμενον Κριτὴν, καὶ στέλλει τὰς ἀποδείξεις εἰς ἄλλο Κριτήριον, ἤγουν εἰς τὸ Ἀνώτερον, ἂν ὁ κατηγορούμενος ἦναι μέ-

λος ἑνὸς τῶν πρώτων Κριτηρίων, ἢ εἰς κἀνὲν ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἂν ἦναι μέλος τοῦ Ἀνωτέρου Κριτηρίου.

λά. Τὸ Κριτήριον ἐξετάζει λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν κατηγορίαν, καὶ ἂν τὴν εὕρῃ δεκτὴν, τότε ὁ Ἁρμοστὴς στέλλει τὸν κατηγορούμενον κριτὴν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν μὲ ὅλας τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας, διὰ νὰ κριθῇ ἐκεῖ κατὰ τὸν §.... τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

λβ'. Ὅλαι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται ἀνεκκλήτως δι' αἱρετοκρισίας.

λδ'. Πέντε νὰ ἦναι πάντοτε αἱ αἱρετοκρταί· ἕνα διορίζει ὁ Ἔπαρχος καὶ δύω ἐκλέγει ἕκαστον τῶν διαφερομένων μερῶν.

Εἰς τοιαῦτα παράκαιρα ἔργα κατεγίνετο ὁ Ἁρμοστὴς καὶ οἱ Κρῆτες τότε· περὶ δὲ τὴν 12 Ἰουλίου ἐπιπεσόντες αἴφνης οἱ περὶ τὸν ὁπλαρχηγὸν Γεώργιον Δρακωνιανὸν, τὸν Ἰωάννην Μουτσάκην, τὸν Γεώργιον Δούπην καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος, ἐκυρίευσαν τὸ χωρίον Ταράτσον οὐ μακρὰν ἀπέχον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας, προσπαθήσαντες παντὶ σθένει νὰ τὸ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρόν· ἐξῆλθον ὅμως παρευθὺς οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες πεισματωδῶς διὰ νὰ τὸ ἀνακτήσωσιν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν, ὅτε ἐφονεύθη μετ' ἄλλων καὶ ὁ Χ. Δερβίσης Γιανιτσάρης, ὁ ὁμηρεύσας εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου. Ἐπανέλαβον οἱ Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον τὴν μάχην ἀποφασιστικῶς ἐπελθόντες πολυπληθέστεροι καὶ μὲ κανόνια· δι' ὅλης δὲ τῆς ἡμέρας μαχόμενοι καὶ ἐφορμῶντες πεισματωδέστατα κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Ἑλλήνων, ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι, ἀφοῦ ἀπώλεσαν, ὡς λέγεται, περὶ τοὺς 170 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, τοὺς ὁποίους μετέφεραν διὰ λέμβων εἰς τὸ φρούριον· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν τότε καὶ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Μὴ ὑποφέροντες ὅμως οἱ Τοῦρκοι τὴν πλησίον στρατοπέδευσιν τῶν ἀντιπάλων των, ἐμηχανεύοντο παντοιοτρόπως νὰ τοὺς κακοποιήσωσιν· ἐξῆλθον λοιπὸν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καὶ εἰς ἔνεδραν ἕως διακόσιοι, κρυφθέντες εἰς ἐρειπωμένον οἴκημα,

17

κείμενον μεταξὺ τοῦ Ταράτσου καὶ τοῦ χωρίου Μακροτοίχου· ὀλίγοι δέ τινες ἐξ αὐτῶν περιεφέροντο ἔξωθεν δίκην κυνηγῶν. Οἱ δὲ εἰς τὸν Ταράτσον διαμένοντες Ἕλληνες ἰδόντες αὐτοὺς ὠλιγόρησαν τὸ πρῶτον· ὁρμήσαντες λοιπὸν πολλοὶ κατ'αὐτῶν περιέπεσαν ἀπροσδοκήτως εἰς ἔνεδραν, ἔπεσαν δὲ μὲ ὁρμὴν τότε κατ' αὐτῶν οἱ ἐνεδρεύοντες καὶ ἐφόνευσαν αἴφνης τριακονταὲξ ἐκ τῶν προπορευομένων, συλήσαντες καὶ τὰ ὅπλα των, ἤθελον δὲ πάθει καὶ χείρονα τούτων, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔπαυον εὐθὺς τὴν καταδίωξιν ὑποπτεύσαντες ἐναντίαν ἔνεδραν. Πολλὰ τοιαῦτα συνέβαινον καθ' ἡμέραν σχεδὸν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη· ἐπὶ τέλους δὲ, ἐπιμείναντες οἱ δραστήριοι Σελινιῶται καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ταράτσον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, κατηνάγκασαν τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ τὸν ἐγκαταλείψωσιν ἐν νυκτὶ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν· ὅτε καὶ ἔγειναν οἱ Τοῦρκοι κύριοι ὅλου σχεδὸν τοῦ πεδίου τῆς Κυδωνίας.

Συγχρόνως δὲ τότε ἐπανέλαβον τὸ θάῤῥος των καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ῥεθύμνης· ὁ δὲ Ἁρμοστὴς ἐν ὅλῳ τούτῳ τῷ διαστήματι κατεγίνετο νὰ κάμνῃ θεσμοὺς διὰ τὴν Κρήτην. Ἐξῆλθον λοιπὸν πολλοὶ Τοῦρκοι, καὶ ἐκεῖθεν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλακῶν, τοὺς ἀντέκρουσαν ὅμως ἰσχυρῶς οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν Λαμπαῖοι καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην καὶ Μανώλην Ῥουσιάνὸν Ῥεθύμνιοι, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ φρουρίου φονεύσαντες καὶ ζωγρήσαντες τριάκοντα ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἔφθασεν εἰς Ἡράκλειον καὶ ὁ ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβλαρτάρην διευθυνόμενος Αἰγυπτιακὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ 50 περίπου πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν· ἀφοῦ δὲ ἀπεβίβασε τροφὰς, πολεμεφόδια, τρεῖς χιλιάδας νέου στρατοῦ καὶ τὸν νέον στρατάρχην τῶν κατὰ τὴν Κρήτην Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἄλλον Ἀλβανὸν Χουσεὴμπεην καλούμενον, διάδοχον τοῦ ἀποθανόντος Χασὰν πασᾶ ἀνεχώρησεν ἀπρόσβλητος πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὡς ἦλθεν οὕτως ἐκεῖθεν καὶ πρότερον εἰς Κρήτην. Οἱ Κρῆτες εἶδον μὲ πολλὴν κατήφειαν

καὶ ταύτην τὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν πατρίδα των, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤλπιζον τοὐλάχιστον ὅτι ἠδύναντο νὰ ὑπερασπισθοῦν διὰ θαλασσίου δυνάμεως, ἐπειδὴ καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις εἶχεν ἤδη κατά τι ἀντιληφθῆ τῶν Κρητηκῶν πραγμάτων, καὶ ἡ Ὕδρα διὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ εἶχε συμμεθέξει τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ νέος ὅμως στρατάρχης Ἀλβανὲς, ἀκάματος καὶ δραστήριος, ἤρχισεν εὐθὺς νὰ προετοιμάζῃ τὰς δυνάμεις του. Εὗρε δὲ οὗτος τότε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας σχεδὸν ὑποτεταγμένας καὶ κατεχομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὰ πολλὰ παθήματα, ἅτινα εἶχον πρότερον ὑποστῆ ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ ταχέως ἐναντίον τῶν διακαρτερούντων εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Κρήτης πολεμιστῶν.

Κρίσιμος βεβαίως ἦτον ἡ περίστασις ἐκείνη διὰ τὴν Κρήτην, ἀλλὰ κρισιμωτάτη ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ καταστηθῇ καὶ δι' ὅλην τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐλήφθη κάμμία φροντὶς γενική; Τινὲς τῶν βουλευτῶν (α) τῶν Κρητῶν ἐπρότειναν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ὅτι εἶναι λίαν ἀναγκαῖον νὰ σταλῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος δύναμίς τις ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἐπιβιβασθῇ αὐτὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μιραμπέλου, διὰ νὰ φέρῃ ἐκεῖθεν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν, νὰ ματαιώσῃ δὲ καὶ τὸ μέγα του σχέδιον. Παρέστησαν τὰς ὀχυρὰς ἐκεῖ θέσεις, τὴν προθυμίαν τῶν κατοίκων εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, ἅμα ἰδόντες τοιαύτην συνδρομὴν, ὁπόθεν δὲν εἶχον λείψει πώποτε καὶ διάφοροι ἔνοπλοι περιφερόμενοι εἰς τὰ ἐκεῖ ὄρη, καὶ τὴν μεγίστην τέλος πάντων ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπασχολῶσι κατὰ τὴν Κρήτην τὴν Αἰγύπτιον δύναμιν μακρὰν τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τίς ἤκουεν αὐτῶν τοὺς λόγους τούτους; Πεφυσιωμένοι δέ τινες διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμαλη νίκην ἐθεώρησαν ἀνεμώλια ταῦτα, καὶ ἀντέπραξαν εἰς τὴν πρότασιν, χωρὶς νὰ προνοήσωσιν ὅτι

(α) Τοιοῦτοι ἦσαν τότε ὁ Ζαχαρίας Πρακτικίδης, ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης καὶ ὁ Δημήτριος Παρδαλάκης.

ἐπήρχετο κατόπιν ἄλλος φοβερώτερος καὶ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρός. Ἔμεινε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ τότε ἀβοήθητος· τὴν κατεπλάκωσαν αἱ ὑπερτεροῦσαι τοῦ ἐχθροῦ δυνάμεις, ἔκαμαν νὰ σιγήσωσι τέλος πάντων πρὸς καιρὸν τὰ ὅπλα της, καὶ τὴν κατέστησεν ὁ Αἰγύπτιος γέφυραν ἀσφαλῆ, ἀπ' ὅπου μετέβαινεν ἀνενόχλητος, ὁσάκις ἤθελεν, εἰς Πελοπόννησον, ἤτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν καὶ ἠπείλησε, κατερήμωσε, καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιφέρει τὴν ἐντελῆ καταστροφὴν αὐτῆς τε καὶ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἂν ἡ ἔνδοξος ναυμαχία τῶν Ναβαρίνων δὲν ἐγίνετο ὑπὸ τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων, καὶ ἂν Γαλλικὸς στρατὸς δὲν ἐπρόφθανεν εἰς Πελοπόννησον νὰ ἐκδιώξῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ σώσῃ ὅλον τὸ ἔθνος.

Ὁ Ἁρμοστὴς μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Ἀρκούδαιναν μετέβη εἰς Βρύσας, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν νέαν τάξιν τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀντιπαρατάξῃ δύναμιν εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ νέου στρατάρχου Ἀλβανοῦ. Ἡτοιμάζετο λοιπὸν οὗτος νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἀνέβαλεν· ὁ νέος ὅμως πολέμιος, δραστηριώτερος καὶ ἐμπειροπόλεμος, καὶ ἡτοιμάζετο, καὶ ἐκινεῖτο, καὶ καθ' ἑκάστην ἔβλαπτεν· ἐπροσκάλει ὁ πρῶτος τοὺς Σφακιανοὺς νὰ ἐκστρατεύσωσιν, ἀλλ' ὀλίγον ἐκεῖνοι ἐκινοῦντο· ἐπροσκάλει ὡσαύτως καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ὁπλοφόρους διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τούτους εἶχον αὐξηθῆ αἱ ἐκ τῆς Συνελεύσεως γεννηθεῖσαι δυσαρέσκειαι (α), προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀποβίβασιν τοῦ νέου στρατοῦ εἰς Ἡράκλειον· διὰ τοῦτο δὲν ἐπείθοντο καὶ αὐτοί. Εἶχε λοιπὸν ἤδη περιφρονηθῆ ἡ διοίκησις τοῦ Ἁρμοστοῦ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πολεμίους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφιλανθρωπεύθη πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας· ὁ Ἁρμοστὴς Τομπάζης εἶχεν ἀναντιρρήτως τὴν εὐγενῆ φιλιδοξίαν νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν Κρήτην, καὶ δι' αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἔθνος,

(α) Ὅρα συγγραμμάτιον Π. Νικολαΐδου περὶ Κρήτης ἐν σελ. 14.

ἀπεῖχεν ὅμως πολὺ τοῦ νὰ γνωρίζῃ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τόσον ἔνδοξον σκοπόν.

Συνήθροισε τέλος πάντων ἕως δύο χιλιάδας ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Σφακίων, Ῥεθύμνης, Λάμπης, Ἀμαρίου καὶ Γορτύνης· διότι τοὺς περὶ τὴν Κυδωνίαν ὁπλοφόρους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἐπιβαρύνωσι πολὺ εἰς τὸν στρατόν του καὶ νὰ τελεσφορήσουν εἰς τὸν σκοπόν του, ἀφῆκε νὰ ἀντιπολεμῶσι τοὺς ἀντεκδίκησιν πνέοντας τότε Σελινιώτας καὶ λοιποὺς Χανιώτας. Γενικὸν δὲ ἀρχηγὸν ὅλου του τοῦ στρατοῦ εἶχε διορίσει τὸν Ῥοῦσσον Βουρδουμπᾶν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἦσαν ὁ Γεώργιος Σουδερὸς, ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης, ὁ Πολυγεωργάκης καὶ πολλοὶ ὁπλαρχηγοὶ μετ' αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ ὅλον τὸ ἐπικουρικὸν ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχηγίαν τοῦ Παναγῆ Σουλιώτου, Δημητρίου Καπαντάρου καὶ Παναγῆ Μιτυληναίου, ὁ δὲ ἀριθμὸς ὅλων τούτων συνέκειτο ἐκ 3,000 περίπου. Συσκεφθεὶς λοιπὸν μετὰ τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν, ἐκινήθη καὶ ὁ Ἁρμοστὴς περὶ τὰ μέσα τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ σκοπῷ νὰ προσβάλωσι καὶ ἐμποδίσωσι τὸν Χουσεήμπεην, ὅστις ἐστρατοπεδευμένος τότε μὲ 12 χιλιάδας περίπου στρατοῦ ἐξ ἱππέων καὶ πεζῶν συγκειμένου εἰς Ἁγίαν Βαρβάραν, πεδινὸν χωρίον τῆς Γορτύνης, προπαρεσκευάζετο νὰ προχωρήσῃ καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης. Οἱ Ἕλληνες, καίτοι ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι, ἀντιπαρετάχθησαν προθύμως εἰς Γέργερην καὶ Ἀμουργέλες, χωρία ὀχυρὰ κείμενα εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς Ἴδης· ἦσαν δὲ βέβαιοι ὡς ἐκ τῶν ἀσφαλεστάτων θέσεών των, ὅτι ἠδύναντο καὶ νὰ βλάψωσι σημαντικὰ τοὺς πολεμίους των. Ἀλλὰ τί συνέβη καὶ ἐνταῦθα; Ὅ,τι εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ συμβαίνῃ πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀταξίαν, ὅταν μάλιστα συνοδεύηται αὐτὴ καὶ μὲ προηγουμένας δυσαρεσκείας.

Δύο ἢ τρεῖς πρὸ τῆς μάχης ἡμέρας, παραλαβὼν ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Βουρδουμπᾶς τριακοσίους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸν, ἦλθεν εἰς Αὐλοπόταμον ἐπιμένων νὰ ἐπιβάλῃ καὶ διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς ὁπλοφόρους ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας τὸν Ῥουσάκην ὡς ὁπλαρχηγὸν, περὶ οὗ καὶ πρότερον ἐλαλήσαμεν (ὅρα σελ. 221). Ἂν καὶ κατακρίνωμεν ὡς ἄλογον τότε τὴν

ἐπίμονον ἄρνησιν καὶ τούτων, ὅσον δικαία καὶ ἂν ὑποτεθῇ εἰς ἄλλον καιρὸν, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ θεωρήσωμεν ὡς μᾶλλον ἀξιοκατάκριτον καὶ ὅλως ἄτοπον τὸ κίνημα τοῦ εἰρημένου ἀρχηγοῦ εἰς τοιαύτην δεινὴν ἐποχήν· διότι ὄχι μόνον ἐπέφερε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν τῶν κατοίκων ὅλων τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τὸ δυστυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς ἥττης εἰς μάχην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξηρτᾶτο ἡ καταναγκασις τῆς ὀπισθοπορήσεως, ἢ τοὐλάχιστον τῆς ἀναχαιτίσεως τοῦ πολεμίου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἤθελον ἐνθαῤῥυνθῇ οἱ Ἕλληνες, καθὼς συνέβη καὶ πρότερον εἰς παρομοίας δεινὰς περιστάσεις, λ. χ. ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐκστρατείας τοῦ Σερίφπασα (ὅρ. σελ. 126)· καθὼς καὶ ὅτε ἦλθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη (ὅρ. σελ. 192) καὶ αὐτὸς ὁ φοβερὸς Χασάνπασας.

Ἐν τούτοις ἐπέστη τέλος καὶ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ δοκιμάσωσι κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τὴν τύχην τῶν ὅπλων των. Καταβάντες λοιπὸν ἐκ τούτων τινὲς ἐπροχώρησαν καὶ ἐγγὺς τῶν σκηνῶν τῶν πολεμίων, φονεύσαντες καὶ πέντε Τούρκους ἐκεῖ. Περιαθροίσαντες δὲ ἐκεῖθεν ἔπειτα ζῶα πάμπολλα, ἤλαυνον αὐτὰ δρομαίως πρὸς τὰς θέσεις των. Οἱ πολέμιοι δὲν ἠδύναντο βεβαίως τότε νὰ βλέπωσι μὲ ἀδιαφορίαν τοῦτο. Ὅθεν καὶ ἐπιδραμόντες ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱππεῖς κατεδίωξαν μέχρι τῶν Ἀμουργελῶν τοὺς τολμητίας Ἕλληνας· ἐταῦθα ὅμως συνήφθη μάχη σφοδρά· καὶ νῦν μὲν ἀπώθουν οἱ Τοῦρκοι πεισματωδῶς τοὺς ἐναντίους, μαχόμενοι πολλοὶ ἐναντίον ὀλίγων, νῦν δὲ τἀνάπαλιν, ἐφορμῶντες οἱ ὀλίγοι ἀντέκρουον παραδόξως τοὺς πλειοτέρους, διὸ καὶ ἔπιπτον πολλοὶ ἑκατέρωθεν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τοιούτων συγκρούσεων ἔτυχον αἰφνιδίως νὰ εὑρεθῶσιν ἐπί τινος ἐκ τῶν παρακειμένων λόφων Ἕλληνες πολλοὶ, τοὺς ὁποίους ἔσπευσαν παραχρῆμα νὰ περικυκλώσωσιν οἱ ἱππεῖς. Ἀπεμάχοντο δὲ δεινῶς οὗτοι ἐκεῖ διακαρτερήσαντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, καὶ φονεύσαντες πολλοὺς τῶν ἐφορμησάντων ἱππέων· ἔτρεχον δὲ πολλαχόθεν μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ οἱ συναγωνισταὶ, διὰ νὰ δώσωσι χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας, ἀλ-

κ᾽ εἰς μάτην ἀπέβησαν αἱ προσπάθειαί των· διότι καὶ οἱ ὑπεναντίοι ἐσυσσωρεύοντο περὶ τὸν λόφον ἱππεῖς καὶ πεζοὶ πλειότεροι, ὅθεν καὶ ἐβλάπτοντο μᾶλλον οἱ ἐπιβοηθοὶ Ἕλληνες ἢ ὠφελοῦντο· διὸ καὶ ἀποκαμόντες ἐπὶ τέλους ἐθυσιάσθησαν ἐκεῖ περὶ δείλην ἕως ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν εἰς τὸν λόφον εὑρεθέντων, παραδόξως διασωθέντων ἐξ ὅλων 15—20· ἔπεσαν δὲ μεταξὺ τούτων καὶ οἱ ἑξῆς γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταὶ Παναγῆς ὁ Μιτυληναῖος, ὁ ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἀγωνισάμενος ἐν Κρήτῃ καὶ πολλάκις ἀριστεύσας, καὶ ὁ Κρὴς Γορτύνιος Ἀστρινός, ἕτερος παρὰ τὸν Χατζιδάκην, ὁ συναγωνισάμενος ἐπίσης ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταρᾶ καὶ πολλάκις ἀριστεύσας· ἐν τοιαύτῃ δὲ καταστάσει ἐπελθοῦσα τέλος ἡ νὺξ διέλυσε τὴν πεισματώδη ἐκείνην μάχην, καθ᾽ ἣν ἐφονεύθησαν μὲν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως 150, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, ἔπεσαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν καὶ ἐκ τῶν πολεμίων 500, ὡς ἐβεβαιώθη ὕστερον· ἐκ δὲ τῶν ἵππων των ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τοὺς 100· ἐν τοσούτῳ ὅμως οἱ μὲν Τοῦρκοι ἐνίκησαν τότε, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐφάνησαν νικημένοι. Διελύθη λοιπὸν τότε σχεδὸν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς τὴν ἑπομένην νύκτα, ὁ δὲ Ἁρμοστὴς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Γέργερης μὲ κίνδυνον συνοδευθεὶς ὑπ᾽ ὀλίγων εἰς Αὐλοπόταμον.

Τὴν δ᾽ ἐπιοῦσαν τῆς μάχης ἐπέδραμον οἱ νικηταὶ Τοῦρκοι εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Γορτύνης, φθάσαντες καὶ ἕως εἰς Τυμπάκιον, κατακαύσαντες καὶ καταφθείραντες πάλιν πᾶν τὸ προστυχόν· ἐφορμήσαντες δ᾽ ἐκεῖθεν πρὸς κακοποίησιν καί τινων προσφυγόντων εἰς τὸν λεγόμενον Λαβύρινθον ἀντεκρούσθησαν γενναίως ὑπ᾽ ἐκείνων. Ἐφόνευσαν οὗτοι ἐνταῦθα Τούρκους τινάς· συγκρούσεως δὲ γενομένης, ἀπέτυχον οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐπανακάμψαντες εἰς τὸ στρατόπεδόν των, παρεσκευάζοντο διὰ μέλλουσαν ἐκστρατείαν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τοιοῦτος Ἑλληνικὸς στρατός, ὅστις κατὰ πάντα τρόπον ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάσσεται παντοῦ· ἀλλ᾽ ὁ μὲν πολέμιος ὠφεληθεὶς ἐκ τοιούτων τυχαίων περιστάσεων, ἐπέδραμε μετ᾽ ὀλίγον ἀνενόχλητος

καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, καταπλήττων παντοῦ καὶ καταφθείρων διὰ πυρὸς, διὰ τῆς μαχαίρας καὶ τῆς αἰχμαλωσίας. Ὁ δὲ Ἁρμοστὴς μεθ' ἡμέρας τινὰς εἶχεν ἐπιβῇ εἰς τὴν κατὰ τοὺς Καλοὺς Λιμένας σταθμεύουσαν γολέταν του, ἐλθὼν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ ἀφήσας εἰς τὸν ἀντίπαλον τὸ στάδιον πλέον ἐλεύθερον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ τελευταία μάχη, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ, ἀτυχὴς ὄχι τόσον διὰ τὴν ἧτταν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν, διότι καὶ ἡ νίκη καὶ ἡ ἧττα ἐπίσης εἶναι κοινὰ τοῖς πολεμουμένοις, ἀλλ' ὅσον διὰ τὰ μείζονα ἐκείνης ἀθεράπευτα δυστυχήματα.

Ἀν ὅμως ὁ Ἁρμοστὴς εἶχε τὸν κοινὸν νοῦν νὰ ἀποφύγῃ τὸ νὰ συγκαλέσῃ Συνέλευσιν εἰς Ἀρκούδαιναν εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν ἀπητοῦντο δραστήριαι πολεμικαὶ ἐργασίαι, προσέτι, ἂν εἶχε καὶ νοῦν στρατηγικὸν, ἦτον εὔκολον ἀκόμη νὰ προλάβῃ καὶ τὸ μέγα τοῦτο κακόν. Ἀντὶ δηλονότι νὰ ἔλθῃ εἰς Κίσαμον, εἰς τὸ τελευταῖον τῆς Κρήτης ἄκρον, εἶχε τὴν δύναμιν ἔτι νὰ στήσῃ ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ὄπισθεν τοῦ ἐχθροῦ του ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ μέρη, ὅτε συνεκινεῖτο ἐκεῖνος φοβερὸς πρὸς τὰ δυτικά. Ἐὰν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἁρμοστὴς μετέβαινε κατόπιν ὁ ἴδιος ἐκεῖ, ἦσαν ἕτοιμοι οἱ εἰς τὰ ὄρη ἐκεῖνα περιφερόμενοι ἔτι ἔνοπλοι νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν προθύμως· ἡ δὲ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα παρουσία του ἤθελεν ἐγκαρδιώσει αὐτοὺς, τοὺς ὡς σωτῆρα ἀναμένοντας αὐτόν· ἤθελον δὲ ἐπαναλάβει τὸν ἀγῶνα καὶ οἱ καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντες, καὶ ἤθελε τέλος συστήσει ἐκεῖ στρατόπεδον ἰσχυρὸν, ὅπου καὶ ὑπῆρχον ἅπαντα τὰ τῆς διατροφῆς ἄφθονα, ἂν λέγομεν, ὁ Ἁρμοστὴς ἔπραττεν οὕτως, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν δραστήριον πολέμιόν του μέγαν ἀντιπερισπασμὸν, ὥστε καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ἢ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ὡς ἔπραξαν πολλάκις πρότερον καὶ οἱ Κρῆτες εἰς παρομοίας ἄλλας περιστάσεις, ἢ νὰ τὸν ἀναχαιτίσῃ τοὐλάχιστον ἐκεῖ, διὰ νὰ μὴν ἐπιφέρῃ ἔπειτα τὸν γενικὸν ὄλεθρον. Ἡ Κρήτη, φύσει ὀρεινὴ, παρέχει ὀχυρὰ καταφύγια ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς τοὺς στρατηγικούς. Ἀντὶ δὲ πρὸς τούτοις νὰ ἐπιβῇ

εἰς τὴν γολέταν, ἤθελε διατάξει αὐτὴν, καὶ κἀνὲν ἄλλο πλοῖον ἦτο πρόχειρον, ἂν εἶχεν ὁδηγὸν τὴν ἐμπειρίαν, νὰ ἐπιτεθοῦν εἰς τὸ παραλίως κείμενον φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, νὰ κανονοβολήσουν αὐτὸ καὶ νὰ τὸ καταχτήσωσιν εὐκόλως διὰ τὴν ἀθλιότητά του· τότε δὲ εὐκόλως ἤθελεν εὕρει καιρὸν νὰ καθαρίσῃ καὶ τὴν ὀχυρὰν Σιτείαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὥστε νὰ συγχύσῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ φανῇ ἰσχυρότερος ἐκείνων· διότι καὶ τὰ ὅπλα τῶν δυτικῶν μερῶν ἤθελον φανῇ τότε καὶ τολμηρότερα ὡς καὶ πρότερον καὶ ἡρωϊκώτερα· ἐὰν τις θέλῃ νὰ νικᾷ, πρέπει ἀδιακόπως νὰ κτυπᾷ τὸν ἐχθρόν του, καὶ ὅπου εἶναι πρὸς τούτοις δυνατὸν νὰ τὸν κτυπᾷ· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεως τῆς Κρήτης, καὶ δι' αὐτῆς νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπὸ τρομεροὺς κλονισμοὺς, τοὺς ὁποίους ἐπέφερε μετ' ὀλίγον κατ' αὐτοῦ ὁ Μεχμεταλῆς· ἀλλ' οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρινθον, κατὰ τὸ γνωμικόν. Ἀπέτυχε λοιπὸν διὰ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ ἁμαρτήματά του ταῦτα ὁ Ἁρμοστής· ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες παραγνωρίσαντες τότε τὰ ἀληθῆ τοῦ τόπου των συμφέροντα ὑπέκυψαν, ὡς μὴ ὤφελεν, εἰς νέα δεινά.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀκτωβρίου ἐκστρατεύσας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν ὁ Χουσεῒν, καὶ διελθὼν ἀκωλύτως, ὡς προείπομεν, τὸ Πάνακρον ἢ Ἀμάρι, τὴν Λάμπην καὶ Ῥεθύμνην, ἔφθασεν ἕως Κουρνοπατήματα τοῦ Ἀποκορώνου, δὲν ἔκρινε δὲ τότε νὰ διέλθῃ καὶ πέραν τοῦ Ἀλμυροῦ, προφυλασσόμενος ἔτι ἀπὸ τὰ ὅπλα τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ὁπλοφόρων τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν· ἐπανελθὼν λοιπὸν ἐντεῦθεν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐφρώμησε καὶ εἰς Αὐλοπόταμον μὲ τὴν αὐτὴν ἀγριότητα, στρατοπεδεύσας τότε εἰς τὸ χωρίον Μεληδόνι. Ἀλλ' ἔπρεπεν αὐτὸς οὗτος νὰ ἐκτελέσῃ ἐνταῦθα τραγικόν τι ἔργον σύμφωνα μὲ τὴν θηριωδίαν τοῦ προκατόχου του Χασάνπασα. Οἱ Κρῆτες ὅμως Ἕλληνες κακῶς ποιοῦντες ἐθεώρουν ὅ,τι ἤδη ἀπαθῶς ἔπασχον μιᾶς ἄλλης ἐπαρχίας κάτοικοι, μὴ συλλογιζόμενοι ὅτι τὸ ἐπερχόμενον κακὸν θέλει πέσει τοῦ λοιποῦ καὶ εἰς τὰς κεφαλὰς ἁπάντων ἀθεράπευτον.

Ἔγραψε δὲ τότε ὁ Ἁρμοστὴς ἀπὸ τὴν Κίσαμον κατ᾽ ἐπανάληψιν, παραστήσας πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν κατάστασιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ ἐμέμφετο τότε τοὺς Κρῆτας ὡς ἀμελοῦντας καὶ λειποτακτοῦντας, καὶ ἐξέφραζε τοὺς φόβους του ἐκθέσας τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας ἀποστολῆς ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης συνάμα, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἀπόβασιν στρατοῦ, νὰ καταπολεμήσωσι δὲ καὶ εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐνυπάρχοντας ἐχθρούς· « Ἀνάγκη εἶναι, ἔγραφε, νὰ προληφθῇ τὸ κακὸν εἰς τὴν Κρήτην· καὶ ἐπέλεγεν ὅτι εἶναι μέγα τὸ δυστύχημα, ἂν ἀπολεσθῇ ἡ Κρήτη. » Ἀλλ᾽ ἐστάλησαν τοιαῦτα βοηθήματα εἰς Κρήτην; ἔγραψε μόνον τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν νὰ στείλωσι 15 τοὐλάχιστον πλοῖα εἰς Κρήτην, διὰ ν᾽ ἀναλάβωσιν οἱ κάτοικοι τὰς δυνάμεις των διὰ τῆς παρουσίας τῶν πλοίων, πρὶν ἀπελπισθῶσι διόλου. Οἱ πρόκριτοι ὅμως καὶ τῶν δύο τούτων νήσων ἀπήτησαν τότε χρήματα ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, διὰ νὰ κινήσωσι πλοῖα. Ἀλλὰ ὑπῆρχον τὰ χρήματα; ἢ κάλλιον ἄφινον οἱ ἐσωτερικοὶ ἀναφυόμενοι ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς Ἑλλάδος σπαραγμοὶ νὰ δαπανηθῶσι καὶ διὰ τὴν Κρήτην χρήματα; Ἀντέπραττον δὲ μάλιστα εἰς τοῦτο καὶ στενοκέφαλοί τινες πεφυσιωμένοι, ὡς προείπομεν, διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμαλη νίκην, οἵτινες ὠνειροπόλουν, ὅτι εἶχον ἤδη ἐξαλειφθῆ καθ᾽ ὁλοκληρίαν ὅλοι οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κρήτη λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν ἀληθῆ παράστασιν τοῦ Ἁρμοστοῦ ἔμεινεν ἀβοήθητος, καὶ ἔμελλεν ὅσονούπω νὰ ὑποκύψῃ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πολεμικὰ τῶν Κρητῶν ἐπιχειρήματα ἤρχισαν ἤδη νὰ λαμβάνωσι χείρονα μορφήν, ἐπειδὴ τρεῖς μέχρι τοῦδε ἀποβάσεις Αἰγυπτίων στρατῶν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἄνευ παρεμποδίσεώς τινος ὑπὸ ἑλληνικῶν πλοίων ἐπροξένουν θλίψιν καὶ λύπην ἀκατάσχετον, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τοὺς μαχομένους Κρῆτας· διότι καὶ τὰ παθήματα καὶ δυστυχήματά των εἶχον ἤδη κορυφωθῆ· ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν

ἔβλεπον τοὐλάχιστον καὶ ἐπικουρίαν τινὰ ἢ διὰ ξηρᾶς, ἢ διὰ θαλάσσης ἔξωθεν ἐρχομένην, διὰ νὰ τοὺς συνδράμῃ εἰς τὸ μέλλον. Τοὐναντίον δὲ μάλιστα εἶδον αὖθις μὲ ἔκπληξίν των δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σατράπου ἐπανελθόντα εἰς Κρήτην κατὰ μῆνα Νοέμβριον ἀπρόσβλητα πάλιν κατὰ τὸν διάπλουν, τὰ ὁποῖα μετέφερον ἐξ Αἰγύπτου πολεμεφόδια καὶ τροφάς, καὶ ἔμειναν τοῦ λοιποῦ ὡς φόβητρον σταθμεύοντα εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Εἰς μάτην πρὸς τούτοις ἐμάνθανον, ὅτι ἔκρουον τὴν θύραν καὶ οἱ βουλευταί των εἰς Πελοπόννησον, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀνάλογον συνδρομὴν διὰ τὴν κινδυνεύουσαν Κρήτην. Τί ἔπρεπε λοιπὸν νὰ πράξωσιν οἱ Κρῆτες συλλογιζόμενοι καὶ τ' ἀφόρητα μέλλοντα δεινά;

Προσῆλθον τελευταῖον εἰς τὸν Ἁρμοστὴν ἐπαρχιῶν τινων ὁπλαρχηγοὶ καὶ οἱ πρακριτώτεροι, διὰ νὰ σκεφθῶσι μετ' αὐτοῦ περὶ τοῦ πρακτέου, τῷ ἐπέδωκαν δὲ οὗτοι καὶ ἀναφοράν, δι' ἧς παρίστανον τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας βοηθείας, διότι ἐφοβοῦντο μήπως δὲν δυνηθῶσιν ἐπιπολὺ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὑπερτεροῦσαν τοῦ ἐχθροῦ δύναμιν καλῶς προπαρεσκευασμένην, καθ' ἑκάστην αὐξανομένην, καὶ ἀπειλοῦσαν παντελῆ ὄλεθρον, καὶ ἐπρόσθετον ἐπὶ τέλους ὅτι, προκειμένης τῆς ἀπωλείας, δύνανται οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσι τὴν ἀντίληψιν γείτονός τινος χριστιανικῆς δυνάμεως· δι' ὅλα δὲ ταῦτα ἐπεκαλοῦντο τὴν τελευταίαν ἀπόκρισιν τῆς κεντρ. Διοικήσεως, διὰ νὰ λάβωσιν ὁπωσδήποτε μέτρα περὶ τῆς πατρίδος των. Ὁ Ἁρμοστὴς ἐπικυρώσας τὰς ὑπογραφάς, διεύθυνε τὴν ἀναφορὰν ἀμέσως πρὸς τὴν Διοίκησιν μὲ ἴδιον ἔγγραφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλεγεν «ὅτι οἱ Κρῆτες ἔγειναν φιλόζωοι, ἀμελοῦντες τὸν πόλεμον, καὶ διανοούμενοι τέλος ἐν περιπτώσει ἀνάγκης νὰ παραδώσωσι τὴν νῆσόν των εἰς τὴν Ἀγγλίαν.» ἐπανέλαβε δὲ ζητῶν στρατεύματα διὰ νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα.

«Μέγα τωόντι ὑπάρχει τὸ δυστύχημα, ἐὰν ἡ Κρήτη ἀπωλεσθῇ,» ἔλεγε καὶ εἰς ἄλλην ἀναφοράν του ὁ Ἁρμοστής, τὴν ὁποίαν διεύθυνε κατόπιν περὶ τὰς ἀρχὰς Δε-

κεμβρίου πάλιν πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ἀλλ' ἐφρόντισάν ποτε διὰ νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην; Οἱ Κρῆτες, ἐκτὸς τῶν ἐντοπίων ἀνδρείων Τούρκων, κατὰ τῶν ὁποίων ἀντιπαρετάχθησαν ἐξ ἀρχῆς τοσοῦτον ἡρωϊκῶς, ἀντεπάλαιον καὶ κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Αἰγυπτίου Σατράπου, ὑπερασπίσαντες μὲ ἀκαταλόγιστον ζημίαν των οὕτω τὸν ὅλον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη· κατεξωλόθρευσαν μυριάδας ἐκ τῶν ἐχθρῶν των μόνοι αὐτοὶ μένοντες ἐγκαταλελειμένοι εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις, ἀλλὰ κατεξωλοθρεύοντο ἤδη καὶ αὐτοὶ πάλιν ἀβοήθητοι, ἕνεκα δὲ τούτου καὶ ἀπελπίζοντο. Διόλου λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἐσυλλογίσθησαν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των νὰ προσφύγωσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κραταιᾶς Ἀγγλίας. « Ὅστις πνίγεται, λέγει κοινή τις παροιμία, ἀπὸ τὰ μαλλιά του πιάνεται. » Ἀλλ' ἐρωτῶμεν, ἦτο δυνατόν ποτε τοιαύτη μοναδικὴ προστασία νὰ κατορθωθῇ; Μήπως καὶ αἱ Πελοποννήσιοι, ὅτε κατετρέχοντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ σκληρότητων τοῦ Ἰμβραΐμη, δὲν εἶχον προδιαθέσει τὴν Ἰόνιον Κυβέρνησιν, διὰ νὰ προσφύγωσιν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης εἰς τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας; ἢ μήπως τέλος πάντων καὶ ὅλον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, δὲν ἔσπευσε νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν κραταιὰν αἰγίδα τοῦ μεγάλου ἔθνους τῶν Ἄγγλων, καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐσώθη ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸν τῆς καταστροφῆς; Δὲν εἶχε λοιπὸν ἀφορμὴν ὁ Ἁρμοστὴς Τομπάζης, οὐδὲ ἠδύνατο εὐσυνειδότως νὰ εἴπῃ εἰς τὸ τελευταῖον ἔγγραφον, καθὼς ἀναφέρει ὁ Κ. Σπηλιάδης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του· « ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν » ἔχουν ἐθνικὸν χαρακτῆρα. » καὶ ἀμφιβάλλομεν μάλιστα ἂν ὁ Τομπάζης ἐξέφρασε τοιαύτην βλασφημίαν ἐναντίον λαοῦ, ὅστις ἔδειξε πάντοτε τρανότατα τὸν ἐθνικὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρά του καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐπανάστασιν καὶ εἰς ἄλλας προγενεστέρας· ἐκτὸς ἂν ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ Τομπάζη ἠθέλησε νὰ ἐκχύσῃ χολὴν πικροτάτην κατὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὅστις εἶναι ἄξιος συμπαθείας διὰ τὴν μεγίστην ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας

σύμπραξίν του. Ἂν οἱ Κρῆτες διὰ τοῦτο δὲν ἔχωσιν, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἄρα οὔτε οἱ Πελοποννήσιοι, οὔτε ὅλον τὸ λοιπὸν ἔθνος δύνανται νὰ ἔχωσι κατὰ τὸν Σπηλιάδην τοιοῦτον, ὅτε τοὺς ὤθησεν ἡ μεγάλη πρόθεσις τῆς συντηρήσεως εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ἴδια μέσα.

Μετὰ τὰς τελευταίας λοιπὸν παραστάσεις τοῦ Ἁρμοστοῦ ἀπέστειλε τότε ἡ κεντρικὴ Διοίκησις τὸν βουλευτὴν τῶν Κρητῶν Δ. Παρδαλάκην καὶ τὸν Κώπαν Κεφαλῆνα, διὰ νὰ παρατηρήσωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς κατεπειγούσας τῆς Κρήτης ἀνάγκας, καὶ ἀναφέρωσιν. Ὁ καιρὸς ὅμως δὲν ἦτο πλέον κατάλληλος διὰ παρατηρήσεις, ἀπήτουν τότε τὰ πράγματα ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα, διὰ νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν περιπετειῶν ἀπωλέσθη μετ' οὐ πολὺ ἡ Κρήτη, τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἀπώλειά της ἔκαμε νὰ θρασυνθῇ τοσοῦτον ὁ Μεχμεταλῆς, ὥστε καὶ ἐμελέτησε, καὶ ἐπιχείρησε νὰ καταστρέψῃ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας· καὶ ἦτον ἐγγὺς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο, ἂν χεὶρ Κυρίου διὰ τῶν κραταιῶν Δυνάμεων, ὡς προείπομεν, δὲν ἐπρόφθανε νὰ σώσῃ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας!!!

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσκήνωσεν, ὡς εἴπομεν, ὁ Χουσεῒν εἰς τὸ χωρίον Μεληδόνι, παραχειμάζων ἐκεῖ, ἐπέμενεν εἰς τὸ νὰ ὑποχειρώσῃ τοὺς εἰς παρακείμενόν τι σπήλαιον προσφυγόντας (α). Καθὼς δὲ εἰς προτέρας ἐχθρικὰς ἐπιδρομὰς εἶχον καταφύγει ἐκεῖ πολλοὶ διασωθέντες ἐκ τοῦ κινδύνου, οὕτως ἐνόμισαν ὅτι καὶ ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει ἤθελον εὑρεῖ ἄσυλον εἰς αὐτὸ, ἀλλ' ἠπατήθησαν, στοχασθέντες

(α) Τὸ σπήλαιον τοῦτο, ἀρκετὰ βαθὺ καὶ πλατὺ ἔσωθεν μὲ στενὴν ὀπὴν, ὑπάρχει κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν βουνοῦ τινος λίαν πετρώδους, κειμένου πρὸς τὸ Β Δ· τοῦ Μεληδονίου. Οἱ κάτοικοι δὲ τούτου ὡς καὶ οἱ τῶν περικειμένων χωρίων μετέφερον ἐκεῖ καρποὺς καὶ ἄλλα εὐκόμιστα εἴδη, διὰ νὰ τὰ προφυλάττωσιν ἀπὸ τὰς λεηλασίας καὶ ἁρπαγάς.

ὅτι ὁ πολέμιος ἦτο πάλιν διαβατικός· διὸ καὶ ἐξηλοθρεύθησαν οὗτοι ἐκεῖ, τριακόσιοι ἑβδομήκοντα τὸν ἀριθμὸν, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ τριάκοντα ὁπλοφόροι. Καθόσον δ' ἐσυλλογίζοντο μὲ φρίκην τὰς σφαγὰς καὶ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῇ τοιοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι πρότερον εἰς Ἀποκόρωναν (ὅρα σελ. 55). καὶ ὕστερον εἰς Σπηλιὰν (ὅρα σελ. 218). τῆς Μικώας ἢ Μιραμπέλου, εἴτε ἐκ τῆς βίας, εἴτε ἐξ ἀπάτης παραδοθέντες, τοσοῦτον μᾶλλον ἐνεκαρτέρουν αὐτοὶ εἰς τὸ σπήλαιον στενώτατα πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Χουσεΐν ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας, ὅστις ῥίπτων κατ' αὐτῶν ἀδιαλείπτως κανόνια καὶ βόμβας, καὶ διατάττων πολλὰς ἐφορμήσεις, ἐβίαζε τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέκρουον μὲ πολλὴν αὐτῶν ζημίαν οἱ ἔνδον ὁπλοφόροι εὐθέτως ὠχυρωμένοι.

Ἐπεκαλέσθησαν πολλάκις τότε οἱ Αὐλοποταμῖται καὶ Κνώσσιοι τὴν βοήθειαν τῶν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας ὁπλοφορούντων, τοὺς προσεκάλεσεν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἀπὸ τὴν Κίσαμον ὁ Ἁρμοστὴς, ἀλλ' οἱ Κρῆτες εἶχον ἤδη λησμονήσει δυστυχῶς τὸν κοινὸν λόγον· « ὅταν βλέπῃς καιόμενον τὸ σπῆτι τοῦ γείτονός σου, πρόσμενε τὴν φωτιὰν καὶ » εἰς τὸ ἐδικόν σου· » ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ διασώζωσι τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των, ἄλλοι δὲ ἀδιαφόρουν εἰς τὰ δεινὰ τῶν πασχόντων· μόνον τὸ ἐναπολειφθὲν ἐπικουρικὸν καί τινες Κρῆτες συνέδραμον τότε τοὺς Αὐλοποταμίτας, ὅτε ὁ Ἀντώνιος Λαγκιανὸς, Ἀναγιανοί τινες, καὶ διάφοροι ἄλλοι προσέβαλλον συνεχῶς τοὺς Τούρκους ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτῶν νῦν μὲν περὶ τὴν Βλυχάδα, φονεύσαντες καί τινας, νῦν δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἁγιὰν, ὅπου καὶ ἀπέκτειναν πάλιν πλειοτέρους, καὶ ἄλλοτε κατὰ τὸ χωρίον Μαργαρίτας καὶ Ἅγιον Μάμαντα, ὁπόθεν ἐκδιώξαντες τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους οἱ περὶ τὸν ῥηθέντα Λαγκιανὸν, τὸν Γεώργιον Μαρούλην, τὸν Ἰωάννην Χαμαλάκην, τὸν Κυριακὸν Σγουρὸν καὶ Βασίλειον Ἀγιομαμμίτην, ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν ἕως εἴκοσιν, ἀλλ' ἐτραυματίσθη ἐνταῦθα καὶ ὁ ἔμπειρος Λαγκιανὸς, καὶ

οὕτως ἀπηλλάχθησαν κατά τι οἱ ἐναντίοι. Οἱ δὲ Ἀλβανοὶ λαβόντες τότε καιρὸν ἐπεχείρησαν καὶ αὐτοὶ παρομοίας ἀντεκδικήσεις, προχωρήσαντες καὶ εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία Ἀνώγεια καὶ Γωνιαῖς, τὰ ὁποῖα καὶ κατέκαυσαν, αἰχμαλωτίσαντες καὶ περὶ τὴν θέσιν Ζωμηδὸν γυναῖκας πολλὰς καὶ παιδία· ἐπιπεσόντες ὅμως κατ' αὐτῶν οἱ περὶ τὸν Σμπόκον, τὸν Σταυρούλην Νιώτην καὶ Σταυρούλην Ξετρύπην Ἀνωγειανοί, τοὺς κατεδίωξαν ἐκεῖθεν, ἀπαλλάξαντες πολλοὺς τῶν αἰχμαλωτισθέντων, καὶ φονεύσαντες κατὰ τὸν ῥύακα τῶν Γωνιῶν ἕως 50 Τούρκους.

Δὲν ἤρκουν ὅμως ὅλα ταῦτα εἰς τὸ νὰ σώσωσι τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ κινδυνεύοντας. Ὁ Ἀλβανὸς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἤνοιξε μὲν ὀπὴν ἄνωθεν τοῦ σπηλαίου, ὁπόθεν ἔρριψε δυσώδεις ὕλας ἐντὸς, ἀπέφραζε δὲ συνάμα μὲ χλωρὰ ξύλα καὶ ἐλαιοπυρῆνας καὶ τὴν εἴσοδόν του ὁλοτελῶς, καὶ οὕτως ἐθανάτωσεν ἅπαντας διὰ τοῦ πνιγηροῦ καπνοῦ κατὰ τὸν Ἰανουάριον 1824· ἐπροτίμησαν δὲ οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ νὰ γείνωσιν ἑκούσιον θῦμα, παρὰ νὰ πέσωσιν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν σφαγὴν τοῦ πολεμίου.

Ἐνῷ ὅμως ὁ Χουσεῒν ἐνησχολεῖτο κατὰ τὸ Αὐλοπόταμον κακοποιῶν τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐνῷ τὰ στρατιωτικὰ τῆς Κρήτης κινήματα προέβαινον μᾶλλον ἐπὶ τὸ χεῖρον, πολεμικοί τινες ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐνόμισαν ὅτι ἦτο δυνατὸν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὸ πρῶτον τῶν Κρητῶν στρατιωτικὸν πνεῦμα, ὅθεν καὶ ἐπέδραμον κατὰ τὸ πεδίον βλάπτοντες τοὺς πολεμίους των. Καὶ αὐτὸς δὲ τότε ὁ Ἁρμοστὴς συναγαγὼν Κισαμίτας τινὰς, Σελινιώτας καὶ Κυδωνιώτας ἔσπευσεν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς κατέχοντας τὸ χωρίον Βαρύπετρον, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέβαλον ἐκεῖθεν φονεύσαντες καί τινας· ἐπέδραμον ὡσαύτως ἐξ ἄλλου μέρους καὶ ὁ Ἰωάννης Χάλης μὲ Κεραμιανοὺς, καὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντουδάκης μὲ Ἀποκορωνίτας, οἵτινες καὶ ἐκακοποίησαν πολλαχοῦ πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ μάταιαι ἀψιμαχίαι· ὁ ἐχθρὸς τότε ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθῇ μακρὰν, ἡσυχάζων εἰς Αὐ-

λοπόταμον, διὰ νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιόν του· προέβαινε δ' ἐκεῖθεν ἀκωλύτως ὀλέθριος.

Εἰς τοιαύτην λοιπὸν κατάστασιν εὑρισκόμενοι οἱ Κρῆτες, δὲν εἶχαν τοῦ λοιποῦ οὐδὲν ἄλλο πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγῶνός των, εἰμὴ νὰ καταφύγωσιν εἰς ὅ,τι πολλάκις ἔλεγε περὶ Γραμβούσης ὁ Μαυράκης. Μετακαλεσθεὶς δὲ οὗτος τότε, παρέστησε πάλιν πρὸς τὸν Γεώργιον Παπαδάκην τὸ εὐάλωτον τοῦ ἐν αὐτῇ φρουρίου, τὸ ὁποῖον ἐκ πείρας ἐγνώριζε κάλλιστα. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μετέπεισαν τὸν Ἁρμοστὴν νὰ ἐπιχειρισθῶσι καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τόλμημα, ἐλπίσαντες ὅτι, ἐὰν κατακτήσωσιν αὐτὸ, ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβωσι τὴν Κρήτην νὰ μὴν ὑποκύψῃ εἰς τὴν ὁρμὴν καὶ βίαν τοῦ ἐχθροῦ· διὸ καὶ ἐκοινοποίησε παρευθὺς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρὸς τοὺς παρευρεθέντας ὁπλαρχηγοὺς τῶν Κρητῶν καὶ τοῦ ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, οἵτινες καὶ ἀσπασθέντες τὴν γνώμην των ταύτην συνήθροισαν στρατὸν ἐντὸς πέντε ἢ ἓξ ἡμερῶν ἐκ 300 περίπου ἀνδρῶν, ἑτοίμων νὰ συμπράξωσι μετὰ προθυμίας καὶ ἐνθουσιασμοῦ· τὴν ἀρχηγίαν δὲ ὅλου τοῦ στρατοῦ ἀνέθηκεν ὁ Ἁρμοστὴς εἰς Δημήτριόν τινα Λάκωνα Δράμαλην καλούμενον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ φιλοτιμήσῃ μᾶλλον τοὺς μὴ Κρῆτας στρατιώτας εἰς τὸ ἐπιχείρημα, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι πολλοὶ τούτων τυχόντες κατὰ τὴν Πελοπόννησον εἰς παρομοίας ἐφόδους, ἤθελον ἔχει γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν ἀκριβεστέραν περὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀφοῦ δὲ ἡτοιμάσθησαν οὕτω, διέβησαν διὰ λέμβων εἰς τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης ὑπὸ ἀσέληνον χειμερινὴν νύκτα τῆς 11 πρὸς τὴν 12 τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου, συνακολουθοῦντος ἐπὶ τῆς Τερψιχόρης καὶ τοῦ Ἁρμοστοῦ, οἵτινες καὶ προχωρήσαντες ἐν σκότει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μαυράκη, ἐνέθηκαν ἐπὶ τοῦ τείχους εὐτυχῶς τὰς κλίμακας κατὰ τὸ Β Α. στενώτερον τοῦ φρουρίου μέρος, ὁπόθεν ἀναβάντες πρῶτοι οἱ Ὑδραῖοι ἀδελφοὶ Σωσάνη, Ἀντώνιος καὶ Ῥαφαὴλ, καὶ μετ' ἄλλων τινῶν ταὐτοχρόνως ὁ Βουζομάρκος καὶ Π. Σουλιώτης (οἱ δύο οὗτοι εἶχον φθάσει τὴν ἡμέραν ἐκείνην τυχαίως ἐκ τῶν ἀνατολικῶν

ἐπαρχιῶν), εὑρόντες ἐντὸς φυλακείου τὸν νυκτερινὸν Ὀθωμανὸν σκοπὸν μετὰ τῆς γυναικός του κραυγάζοντα ὕπτιον ὑπὸ τὴν καπόταν του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσαν, ἀφήσαντες ζῶσαν ἐν τῷ φυλακείῳ τὴν γυναῖκα. Μετὰ τούτους ἀνέβη μὲ 150 περίπου στρατιώτας καὶ ὁ διαληφθεὶς ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ συμβούλου του Παπαμόσχου, μεθ' ὧν ἀνέβησαν καὶ ὁ Α. Παναγιώτου καὶ ὁ Γεώργ. Παπαδάκης.

Ἔγειναν λοιπὸν κύριοι τοῦ μέρους ἐκείνου τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου οἱ Ἕλληνες, καὶ δι' αὐτοῦ ἤθελον ταχέως γείνει καὶ ὅλου τοῦ φρουρίου, ἂν εἶχον ὁδηγὸν τὴν φρόνησιν εἰς τὸ νὰ βαδίσωσι συμφώνως μὲ τὴν μέχρι τοῦδε εὐτυχῆ τοῦ ἐπιχειρήματός των ἔκβασιν. Ἀλλὰ τί ὕστερον ἔπραξαν; Ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ προμελετήσωσι σχέδιον πολεμικὸν δι' ἔφοδον φρουρίου, καὶ ὁρίσωσι πῶς καὶ ποῦ νὰ διευθυνθῶσι καὶ ἐνεργήσωσιν, εὐτυχήσαντες ἅπαξ ν' ἀναβῶσι χωρὶς νὰ λάβουν μεθ' ἑαυτῶν κἂν πυρίτιδα καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀναγκαῖον διὰ νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν κυριευθησομένων κανονίων, χωρὶς προσέτι νὰ ἔχωσι δι' ἀνάβασιν ἄλλας ἢ δύω μόνον κλίμακας, αἵτινες καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους ἄχρηστοι, ἦτον ἑπόμενον βεβαίως ν' ἀποτύχωσι καὶ πάθωσιν ὅ,τι ἔπαθον. Ἀλλ' ἔπταισαν ἆρά γε αὐτοί; ὄχι βέβαια· οὗτοι, ἀγαθοὶ καὶ χρηστοὶ ὄντες, προσέφερον ἑαυτοὺς θυσίαν· ἔπταισαν λοιπὸν οἱ ἐξ ἀρχῆς τὰ ἔργα κακῶς διευθύναντες, οἵτινες ὤφειλον νὰ προνοήσωσι καὶ προδιαθέσωσιν ἅπαντα τὰ πρὸς τὴν προσδοκωμένην ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ἀναγκαῖα· ἔπταισαν ὅμως κατά τι καὶ αὐτοὶ μὴ ἐνεργήσαντες σύμφωνα μὲ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιτυχίαν των· ἐπειδή, ἀντὶ νὰ προχωρήσωσιν ἀμέσως, κοιμωμένων ἔτι τῶν ἐχθρῶν, καὶ καταλάβωσι καὶ ἄλλας ἐπικαιριωτάτας θέσεις, καὶ αὐτὴν προσέτι τὴν πύλην τοῦ φρουρίου νὰ συντρίψωσιν ἔσωθεν, σκοτίας ἔτι οὔσης, καὶ ἀνοίξωσιν εἰς τοὺς κατόπιν τὴν εἴσοδον, καὶ οὕτω γενομένης ἡμέρας ν' ἀπαιτήσωσι τὴν παράδοσιν τῶν πολεμίων, χρονοτριβοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀναβάσεώς των, ἐδαπάνων οὕτως εἰς μάτην τὸν πολύτιμον καιρόν. Ἀπέδρασε

δ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐν σκότει κακῶς φυλασσομένη καὶ ἡ διαληφθεῖσα γυνή, ἥτις καὶ ἐξήγειρε τοὺς ἀναπαυομένους Τούρκους, τοὺς ὁποίους τρόμος κατέλαβεν, ἅμα μαθόντας τὸ γεγονός.

Ἔδραμε μετ' οὐ πολὺ περὶ τὸ λυκαυγὲς ὁ Βουζομάρκος, ὁ Ῥαφαὴλ καὶ Καραγιάννης μετά τινων, διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πλησίον ἔπαλξιν, καὶ διευθύνθησαν ἄλλοι πρὸς τὴν πύλην, ἀλλ' ἐφονεύθη ὁ πρῶτος, καὶ ἐτραυματίσθη ὁ Καραγιάννης ἐκ παρακειμένης οἰκίας, τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη καταλάβει οἱ ἐχθροί· ἔπεσε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ῥαφαήλ, πληγωθέντος τὴν χεῖρα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου. Οἱ δὲ πολέμιοι εἶχον τοποθετηθῆ ἤδη εἰς κατάλληλα μέρη, ὁπόθεν ἐκτύπουν παντοιοτρόπως καὶ μὲ κανόνια τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ ἀναβάντας. Μάτην τότε ἐπροσκάλουν αὐτοί, καὶ ὁ Ἁρμοστὴς ξιφήρης διακινδυνεύων ἐπὶ τῆς νήσου ὤθει τοὺς λοιποὺς ν' ἀναβῶσιν· ὅσον ὅμως αὐτοὶ ἔβλεπον ἄλλους τραυματισμένους καταβαίνοντας, καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δράμαλην καὶ τὸν Παπαμόσχον μετ' ἄλλων τινῶν λειποτακτήσαντας, οἵτινες καὶ διέδωκαν ψευδῶς ὅτι διὰ κανονίων ἐφονεύθησαν πολλοί, τοσοῦτον ἀπεμακρύνοντο ὀπισθοποροῦντες καὶ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ πλοῖα.

Ἀπεμάχοντο λοιπὸν δι' ὅλης σχεδὸν τῆς ἡμέρας οἱ ἐναπολειφθέντες καρτερικῶς καὶ νήστεις, ὅτε καταβὰς καὶ ὁ Α. Παναγιώτου προσεκάλεσε καὶ τὸν Παπαδάκην νὰ τὸν συνακολουθῇ, ἀλλ' ἐνεκαρτέρει καὶ οὗτος προσμένων πάντοτε ἔξωθεν βοήθειαν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνθαῤῥύνῃ καὶ τοὺς λοιποὺς ἕωσοῦ ἐπέλθῃ ἡ νύξ, ὁπότε ἦτο δυνατὸν νὰ λάβῃ τὸ ἐπιχείρημα ἄλλην ἐπὶ τὸ κρεῖττον μορφήν. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως προσεκτικοὶ ὄντες καὶ εἰς τοῦτο, ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι καὶ τότε τελευταῖον τὴν τύχην των, καὶ ἢ ν' ἀποθάνωσιν, ἢ ν' ἀπαλλαχθῶσιν· ἐπέπεσον λοιπὸν μὲ ὁρμὴν τότε ἐναντίον τῶν ἐπιζώντων ἐχθρῶν των συμπλακέντες μετ' αὐτῶν· ὅθεν ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν συμφονευθέντες καὶ αὐτοί, ἄλλους δὲ ἠνάγκασαν νὰ ῥιφθῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀποτόμους βράχους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ν' ἀπωλεσθοῦν. Πηδήσας λοιπὸν τότε καὶ ὁ

Γ. Παπαδάκης ἐκ τῶν ἰδίων ἐπάλξεων ἔθλασε τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του, ὅστις καίτοι εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ἀπεσύρθη ὄπισθεν πέτρας, ὁπόθεν ἀπεμάχετο καρτερικώτατα, μέχρισοῦ τελευταῖον ἐφονεύθη καὶ αὐτός.

Ἀπώλεσε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ ἐνταῦθα ἀτυχῶς 83 ἄνδρας ἐκλεκτοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχε διαπρέψει ἐπὶ χρηστότητι, ἀρετῇ καὶ πατριωτισμῷ ὁ Γεώργιος Παπαδάκης ὁ ἐκ Ζιζιφέως, χωρίου τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ συνεργῶν, καὶ τέλος ἑκούσιον θῦμα προσενεγκὼν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος! Ὁ ἐξ Ἀσκύφου τῶν Σφακίων Μάρκος Βουζάκης, ὁ καὶ Βουζομάρκος ἐπικαλούμενος, καὶ ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Παναγῆς Σουλιώτης, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἄξιοι πολεμισταὶ, ἀριστεύσαντες πολλάκις ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος εἰς διαφόρους μάχας, καὶ ὄντες ἐπὶ τέλους τὰ στηρίγματα τῶν κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ὁπλοφόρων. Ὁ ἔμπειρος προσέτι ναυτικὸς καὶ τολμηρὸς πολεμιστὴς Ῥαφαὴλ Σωσάνης ὁ Ὑδραῖος, καὶ οἱ γενναῖοι τρεῖς ἀδελφοὶ Κότσοι ἐπιλεγόμενοι Πολιτάκια, οἱ πολλάκις ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταρᾶ ἀριστεύσαντες, καὶ ἐν Κρήτῃ μετὰ τοῦ Μιτυληναίου· ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 25 ἐκ τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ 100, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἡρωϊκῶς ὑπεράσπισαν ἑαυτοὺς, τὰ τέκνα των καὶ τὸ φρούριόν των.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν τότε ἡ ἐπὶ τὸ βέλτιον τῶν Κρητικῶν πραγμάτων ἐλπὶς καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Γραμβούσης· ὁ δὲ Ἁρμοστὴς ἀνέφερε πρὸς τὴν Διοίκησιν τὴν 29 Δεκεμβρίου παραστήσας πάλιν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προβαίνουσαν κατάστασιν. « Ἡ ἐλπὶς τοῦ νὰ κυριεύσωμεν, ἔλεγε, τὴν Γραμβοῦσαν καὶ νὰ ὑποστηριχθῶμεν εἰς αὐτὴν ἀπέτυχε μὲ φθορὰν μείζονα τῶν ἡμετέρων. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μᾶλλον ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς κινδύνους πολυαρίθμου Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ καὶ ἀβοήθητοι ὄντες, ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται· ὁ Χουσεῒν Βέης μένει ἀνενόχλητος στρατοπεδευμένος εἰς Αὐλοπόταμον· οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες θεωροῦσιν ἤδη μὲ ἀδιαφορίαν τὰ παθήματα τῶν πασχόντων συντοπιτῶν των. Εἰς τοιαύτην λοι-

τὸν κατάστασιν ἀπαιτεῖται ταχέως ἡ ἀντίληψις τοῦ ἔθνους καὶ διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς νὰ σωθῇ ἡ Κρήτη, ἐνῷ ἔτι προσκαρτεροῦσιν οἱ περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ῥεθύμνην κάτοικοι· διότι ἂν ἀπωλεσθῶσι καὶ οὗτοι, καταπαύει δυστυχῶς εἰς τὴν Κρήτην ὁ ἑλληνικὸς ἀγών.» Ἀπάθειαν ὅμως ἀσυγχώρητον ἔδειξε καὶ τότε διὰ τὴν Κρήτην ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις· ὁ δὲ δραστήριος Χουσεΐν ἔσπευσε νὰ καταπνίξῃ τὸν ἀγῶνα· συγχρόνως ὅμως ἐπροσκάλεσεν ὁ Ἁρμοστὴς καὶ τὸν φίλον του Ἀναστάσιον Τσαμάδον ἐξ Ὕδρας, διὰ νὰ προφθάσῃ εἰς Κρήτην ὅπως συσκεφθῶσι πῶς δύνανται νὰ καύσωσι τὰ ἐλλιμενισθέντα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας δώδεκα Αἰγυπτιακὰ πλοῖα· μεταβὰς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ καὶ εἰς Βαφέα, χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου.

Εἰς Βαφέα λοιπὸν εἶχε φθάσει μετ' ὀλίγον καὶ ὁ ῥηθεὶς Τσαμαδός· παρετήρησε δὲ οὗτος μετὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ τὸ εὐκατόρθωτον τῆς πυρπολήσεως τῶν ἐν τῇ Σούδᾳ ἐχθρικῶν πλοίων, διότι καὶ ὁ Ἀποκόρωνας ἐκρατεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε, ὅπου καὶ ἦτον εὔκολον νὰ καταφύγωσιν οἱ πυρποληταί· διὸ καὶ ὑπεσχέθη τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ παραλάβῃ συμπράκτορας πλοιάρχους καὶ πλοῖα ὅσα αὐτὸς θελήσῃ· διὰ νὰ κινηθοῦν ὅμως πλοῖα 10—12, ὅσα ἀπητοῦντο διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν, ἐχρειάζοντο χρήματα 100 τοὐλάχιστον χιλιάδας τουρκικῶν γροσίων· ὅθεν προσκαλέσας ταχέως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ὁ Ἁρμοστὴς προκρίτους τινὰς τῶν Σφακίων καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν, τοῖς ὑπέβαλε τὴν περὶ τῶν πλοίων ἰδέαν, καὶ ἀπήτησε νὰ εὕρωσιν ὁπωσδήποτε τὸ ῥηθὲν ποσόν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔκ τε τῶν δημοσίων καὶ ἐκ συνεισφορῶν συνήχθη μέρος αὐτοῦ, ἀπεφασίσθη τότε νὰ δαπανηθῶσι καὶ σκεύη τινὰ πολύτιμα μοναστηρίων· ὅθεν παραλαβόντες ταῦτα ὁ Τσαμαδὸς καὶ Ἀνδρέας Κριαρᾶς ὁ ἐκ Σφακίων ἦλθον εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ κινήσωσι τάχιον τὰ πλοῖα, παραδόντες τὰ σκεύη εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ὕδρας, τὸ ὁποῖον τὰ μὲν ἀργυρᾶ ἀνέλυσε παρευθὺς, τὰ δὲ ἄλλα ἐξεποίησεν ἑωσοῦ ἀνεπληρώθη δι' αὐτῶν τὸ ἀπαι-

τούμενον ποσόν. Τὸ κοινὸν ὅμως τῆς Ὕδρας δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τσαμαδὸν νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸς συνεργάτας πλοιάρχους ὅσους ἤθελεν, ἀλλὰ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ παραλάβῃ ἄλλους ἀντ' ἐκείνων, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέτυχεν ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ τὴν Κρήτην σκοπός, ὅστις ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐφαίνετο σωτήριος, διότι ἠρνήθη καὶ ὁ Τσαμαδὸς ἕνεκα τούτου νὰ συμπράξῃ, εἰδοποιήσας ἀμέσως καὶ τὸν Ἁρμοστήν, ὅστις καὶ ἐξεφράσθη εἰς Βαφέα διὰ τὸ κίνημα αὐτό. Ὑπῆρχεν, ὡς γνωστόν, προηγουμένως τοπικὴ διαίρεσις καὶ ἐν Ὕδρᾳ· οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Τομπάζην ἐνεργοῦντες κατ' αὐτοῦ, ἀντενήργουν καὶ καθ' ὅλης τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ἦτο δίκαιον καὶ ὀρθόν; Τὰ τοιαῦτα πάθη ἀποσκοτίζουσι πολλάκις τὸ λογικόν, μεταβάλλοντα δυστυχῶς καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄγρια θηρία.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἅμα κατεξολοθρεύσας ὁ Χουσεῒν καὶ τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Μεληδονίου καταφυγόντας, ἐπανῆλθεν εἰς Ἡράκλειον, ἀπ' ὅπου ταχέως προετοιμασθεὶς ἐξεστράτευσε πανστρατιᾷ φοβερός· εἰσβαλὼν δὲ εἰς Γορτύνην, περιέδραμεν ἀκωλύτως ἐκεῖθεν τὸ Πάνακραν καὶ τὴν Ῥεθύμνην διεσκόρπισε τοὺς περὶ τὸν Κουρμούλην πρῶτον· καταναγκάσας τοὺς μὲν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ δύσβατα τῆς Ἴδης, τοὺς δὲ εἰς τὰ νησίδια τῶν Καλῶν Λιμένων, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὁπλοφόρους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη. Τινὲς δὲ κατηναγκάσθησαν καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν εἰς αὐτὸν ὑποκύψαντες σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ταλαιπωριῶν! Ἤλπιζον ὅμως οἱ πάντες ὅτι τότε ἔμελλε ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ τοσαύτη τῶν πολεμίων ὁρμὴ κατὰ τὸ στενὸν τοῦ Ἁλμυροῦ· ὁ δὲ Ἁρμοστὴς προλαβὼν εἶχεν ἀναβῇ εἰς Σφακιά, καταφυγὼν εἰς τὴν ἐν τῷ Λουτρῷ σταθμεύουσαν γολέταν τὴν Τερψιχόρην.

Τοιοῦτος δὲ τέλος ἐπαρουσιάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου ἀπέναντι καὶ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Χουσεῒν δραστήριος καὶ ἰσχυρός. Σκηνώσας δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν τῆς Ῥεθύμνης, ἠπείλησε καὶ τοὺς Ἀποκορωνίτας ἐγγράφως· δὲν ἐτόλμα ὅμως, ὡς εἰκάζεται ἐκ

τῶν γραφομένων, νὰ διαβῇ καὶ τὸν Ἁλμυρὸν πρὶν ἢ καταφοβίσῃ καὶ τοὺς μαχίμους ἄνδρας τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς Σφακιανοὺς, ἢ καὶ πρὶν καταμάθῃ τὴν κατάστασιν καὶ τῶν μερῶν τούτων. Ἡ ἀξιόμεμπτος ὅμως ὀλιγωρία ὁπλαρχηγῶν τινων κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ταύτην περίστασιν ἐπεβάρυνεν αὐτοὺς ἀπέναντι τῆς πατρίδος των· ἔλεγε δὲ ὁ Ἀλβανὸς οὑτωσί· « Κάτοικοι τοῦ Ἀποκορώνου! ἐμβαίνω τώρα καὶ εἰς τὸν τόπον σας μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου· ἐπειδὴ ὅμως δὲν θέλω νὰ χάνωνται ἀδίκως ἄνθρωποι, θὰ καθήσω ἐδῶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ σᾶς προσκαλῶ νὰ παρουσιασθῇ καθεὶς ἀπὸ σᾶς εἰς τὸ διάστημα τοῦτο νὰ λάβῃ τὸ ἔγγραφον τῆς ὑποταγῆς, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ γνωρίζεται ὅτι εἶναι ἄνθρωπος εἰρηνικός· ἐὰν ὅμως παρακούσητε, παρελθούσης τῆς προθεσμίας, ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν στρατόν μου νὰ εἰσβάλῃ ὡς ἐχθρὸς, καὶ ὅ,τι πάθετε, τὸ κρίμα εἰς τὸν λαιμόν σας. »

Εἶχον δὲ ἀποσυρθῇ καὶ τότε οἱ Ἀποκορωνῖται, ὡς καὶ εἰς προτέρας ἐπιδρομὰς, διὰ νὰ σωθῶσιν εἰς τὰ πλησίον ὄρη· ἅμα δὲ λαβόντες οὗτοι τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, συνήχθησαν εἰς Βοθωνάκια (ὅρα σελ. 167) πολλοὶ διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀναγνόντος δ' αὐτὸ τότε τοῦ Κριτοβουλίδου, κατελήφθησαν οἱ πάντες ὑπὸ πενθίμου κατηφείας, συλλογιζόμενοι περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἀγῶνός των μετὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας θυσίας καὶ ἀνήκουστα δεινά· ἀλλ' ἐδιχογνώμησαν καὶ ἐνταῦθα, καὶ οἱ μὲν ἀπηρνοῦντο νὰ ὑποκύψωσιν ἀτίμως, ἀναπολοῦντες μετὰ δακρύων τὰς προτέρας ἐνδόξους νίκας των κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ δ' ἐφρόνουν τοὐναντίον, καταθλιβόμενοι μάλιστα καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν οἰκογενειῶν· γνωρίσας δὲ ὁ Κριτοβουλίδης τὰς διαθέσεις ἁπάντων· « Δὲν ἁρμόζει, » τοῖς εἶπεν, εἰς τὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν, οἵτινες πρῶτοι μὲ » τοὺς Σφακιανοὺς καὶ Κυδωνιάτας ἔλαβον τὰ ὅπλα, καὶ » ἐμάχοντο ὑπὲρ ἐλευθερίας μέχρι τοῦδε ἡρωϊκῶς, νὰ » ἐξευτελισθῶσι τώρα καὶ ὑποκύψωσιν εἰς ἄτιμον ὑπο» ταγήν· διὸ καλὸν βεβαίως εἶναι, τοῖς ἐπρόσθεσε, νὰ συ» νενοηθῆτε πάλιν μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου ἡμεῖς,

» τοῖς ὑπειθύμισε τελευταῖον, ἀναμένομεν νὰ ἐμφανι-
» σθῶσιν ὅσονούπω εἰς τὰ παράλιά μας ἑλληνικὰ πλοῖα,
» διὰ τὰ ὁποῖα καὶ χρήματα ἐστάλησαν ἐπὶ σκοπῷ νὰ
» ὑπερασπισθῶσι τὸν ἀγῶνά μας. » καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Συμφωνήσαντες λοιπὸν ὅλοι μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀπέστειλαν παρευθὺς ἄλλον μὲν εἰς Σφακιά, ἕτερον δὲ εἰς Κυδωνίαν νὰ συνεννοηθῶσι μετ' ἐκείνων· ταὐτοχρόνως δ' ἐπροσκάλουν οὗτοι τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Σφακιανοὺς νὰ προφθάσωσι τάχιστα, διὰ νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν πρὶν διαβῇ τὸν Ἁλμυρόν. Ἐπροσκάλει δὲ τότε ἐκ τῆς Τερψιχόρης καὶ ὁ Ἁρμοστὴς τὸν Ῥοῦσον Βουρδουμπᾶν μετὰ τῶν Σφακιανῶν, καὶ τὸν Σουδερὸν μετὰ τῶν Λαμπαίων διὰ νὰ φθάσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἁλμυρὸν, ἀναμνήσας καὶ οὗτος εἰς ἐκείνους τὴν ὅσονούπω ἐμφάνισιν τῶν πλοίων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἀναντιῤῥήτως ἔμελλε νὰ καταθορυβήσῃ μὲν τοὺς πολεμίους, νὰ ἀναψυχώσῃ δὲ κατά τι καὶ τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας. Ἀλλ' οὐδεὶς τότε ὑπήκουε! Μόλις βραδέως συναθροίσας ἕως 50 στρατιώτας ὁ Βουρδουμπᾶς εἶχε φθάσει εἰς Σκύφος, καθὼς καὶ ὁ Σουδερὸς μὲ ὄχι πλείονας τῶν 100· ἀλλ' οὐδὲ κἂν εἰς Ἀλίκαμπον καὶ Πρόσνερον, χωρία τοῦ Ἀποκορώνου, κατέβησαν τότε καὶ αὐτοὶ, ὅπόθεν ἠδύναντο τοὐλάχιστον νὰ ἐμποδίσωσι τὴν μετ' ὀλίγον τότε φρικτὴν αἱματοχυσίαν τῶν συναδέλφων των χριστιανῶν· παρομοίως οὐδὲ οἱ Χάλαι ἐκ τῆς Κυδωνίας ἐκινήθησαν ὁλοτελῶς. Ὁ Ἁλμυρὸς ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος διὰ ν' ἀναχαιτίσωσι πάλιν τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ὅσον καὶ ἂν ἦτον ἰσχυρὸς, ὅπου καὶ πρότερον μὲ ὅλας τὰς ἐλλείψεις των ἔτι οἱ Κρῆτες ὀλίγοι καὶ ἀγύμναστοι ὄντες, εἶχον ἀντιστῇ εἰς πολυάριθμον στρατόν.

Ἀφοῦ δὲ παρῆλθεν ἡ προθεσμία, καὶ οὐδεὶς τῶν Ἀποκορωνιτῶν προσῆλθε νὰ δώσῃ ὁλοτελῶς ὑποταγὴν, τὴν τετάρτην ἡμέραν περὶ ὄρθρον (χαράγματα) ἀπολυθέντες ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς οἱ στρατοὶ, καὶ διαδραμόντες ἄλλοι μὲν τὰς ὑπωρείας τῶν ὑπὸ τὰ Σφακιὰ ὀρέων, ὅπου διεσώζοντο πολλοὶ, ἄλλοι δὲ εἰς τὰ τῶν Κεφαλάδων βουνὰ, ἐφόνευσαν καὶ ᾐχμαλώτισαν περὶ τὰς τετρακοσίας χρι-

στιανικὰς ψυχὰς, ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία· ἔπεσε δὲ τότε καὶ ἐπίσημός τις ἱερεὺς ἐκ Ζιζιφέως τοῦ Ἀποκορώνου, Μαλάτος καλούμενος, ὁ μαχητὴς Γεώργιος Φουράκης, ὁ ἐκ τοῦ Φρέως, ὁ Ἰωάννης πατὴρ τοῦ Κριτοβουλίδου καὶ ἄλλοι πολλοὶ, ὅτε ἀπήχθη εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ σεβασμία τις προβεβηκυῖα γυνὴ, ἡ Ἑλένη Μιχαλάκαινα, θυγάτηρ τοῦ εὐπορωτέρου καὶ εὐϋποληπτοτέρου Χατζῆ Νικολοῦ, ὁμοίως καὶ ἡ μήτηρ τῶν Ἀντωνιαδῶν, καὶ ἄλλαι τοιαῦται, αἵτινες μετενήχθησαν εἰς Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων, τὰς ὁποίας καὶ ἀπελύτρωσαν μετ' ὀλίγον· εἰς τοὺς Κεφαλάδας ὅμως εὗρον οἱ Τοῦρκοι πάλιν ἀντίστασιν ἀπὸ τὸν Γ. Δαμιὸν, τὸν Πρινόλην καὶ Σακίρην, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους τινάς. Ὁ δὲ Χουσεῒν μετεσκήνωσε τότε εἰς Στύλον, Νεοχώριν καὶ Ἀρμένους, χωρία τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου καὶ ἔμεινε περὶ τὰς πέντε ἡμέρας.

Δὲν παρῆλθον ὅμως πολλαὶ ἡμέραι, καθ' ἃς οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν Σφακίων περιέπεσαν εἰς τὰ αὐτὰ δυστυχήματα τῶν λοιπῶν Κρητῶν διὰ τὴν ἀπαθῆ ἀδιαφορίαν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον, ὅτε ἐξωλοθρεύοντο οἱ συναγωνισταὶ καὶ συντοπῖταί των ἀπὸ τὸν Χουσεΐν· διότι, ἐνῷ ἅπαντες ἤλπιζον ὅτι οὗτος μετὰ τὰ εἰς Ἀποκόρωναν συμβάντα ἔμελλε νὰ διευθυνθῇ πρὸς τὴν Κυδωνίαν, ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ χωρίον Πρόσακρον περὶ δείλην τῆς πέμπτης ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκεῖσε εἰσβολήν του· οἱ δὲ ἐπιζήσαντες Ἀποκορωνῖται, νομίζοντες ὅτι ὁ Χουσεῒν ἤθελεν ἐπαναλάβει ἄλλας κατὰ τὰς ὑπαρείας ἐφορμήσεις ἐλάμβανον ἄλλην περὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας πρόνοιαν, ἀσφαλιζόμενοι εἰς μᾶλλον δυσβάτους ὀρεινοτέρας θέσεις. Αὐτὸς δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου κινήσας πάλιν ἐκεῖθεν περὶ λύχνων ἁφὰς διέδραμε μετὰ σπουδῆς τὴν Κράπην καὶ τὸν Κατρέα, θέσεις ὀνομαστὰς διὰ τὴν κατὰ τὸ 1821 ἧτταν τῶν Τούρκων, καὶ ἔφθασε περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Σκύφος, χωρίον τῶν Σφακίων, ἐκπλήξας αἴφνης καὶ τοὺς κατοίκους τούτου· χωρὶς δὲ ν' ἀναπαυθῇ καὶ ἐνταῦθα, νυκτοπορήσας δρομαίως ἐφάνη περὶ ὄρθρον τῆς ἑπομένης

ἡμέρας ἀπροσδοκήτως ἄνωθεν τῶν χωρίων Κομιτάδων, Μουρίου καὶ Ἀνωπόλεως, διαβὰς ἀκινδύνως τὸν μέγαν λόγκον τῆς Ἴμβρου, καὶ διαδραμὼν ἄλλα τε πολλὰ δύσβατα μέρη τῆς ὀρεινοτάτης τῶν Σφακίων ἐπαρχίας, χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ οὐδαμοῦ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν· οὕτω δ' αἰφνιδίως παρουσιαζόμενος ἐπροξένει μάλιστα τὸν τρόμον καὶ τὴν σύγχυσιν εἰς πάντας. Διελθὼν λοιπὸν τὰ μέρη ταῦτα ἀνεμποδίστως ὁ Χουσεΐν, ἐσκήνωσε τότε περὶ τὴν Ἀνώπολιν· ἐντεῦθεν δὲ ὥρμησεν ἀμέσως νὰ καταλάβῃ τὸν Λουτρὸν καὶ τὰς ἐν αὐτῷ δημοσίους ἀποθήκας, αἵτινες ἦσαν πλήρεις μεγάλης ποσότητος πολεμεφοδίων καὶ σιτηρῶν· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες προλαβόντες ἐξῆλθον μὲ λέμβους καὶ τὰς παρέδωκαν εἰς τὸ πῦρ, ὁ δὲ ἐκ τοῦ πυρὸς κρότος ἀντήχησε καταπληκτικώτατος εἰς τὰ πέριξ βουνά· ἕνεκα δὲ τούτου οἱ πολέμιοι ἀνεχαιτίσθησαν ἐκ τῆς ὁρμῆς των, ὅτε ἐλάμβανον κατά τι καιρὸν καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ διασώζωνται.

Ποῦ δὲ καὶ πῶς διέτρεχον κατ' ἐκείνην τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐφόρμησιν, ἄνθρωποι ἄπειροι μάλιστα καὶ ἀπόλεμοι, νὰ διαφύγωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, λυπηρὸν καὶ νὰ διηγηθῇ τις. Καὶ καθὼς εἰς ἄλλας παρομοίας περιστάσεις, οὕτω καὶ εἰς τὴν παροῦσαν εἶχον καταφύγει εἰς Σφακιά, ὡς εἰς ἄσυλον, πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν. Ἀποχωριζόμενοι λοιπὸν τότε ἀπ' ἀλλήλων δακρυρροοῦντες, ἀδελφοί, οἰκεῖοι, καὶ φίλοι, ἔσπευδεν ἕκαστος νὰ διασώζῃ ἑαυτόν. Καί τινες μὲν ὠθοῦντες καὶ ὠθούμενοι βιαίως πρὸς τὴν παραλίαν ἐπεκαλοῦντο (α) μὲ κλαυθμηρὰς φωνὰς

(α) Πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης εἶχεν ἀποστείλει τὴν γολέταν του ὁ Ἁρμοστὴς εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ προσκαλέσῃ τὰ πλοῖα νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως εἰς Κρήτην. Προσέφερε δὲ μάλιστα τότε καὶ ὁ Θεόδωρος Ξένος 200 τάληρα, μετ' αὐτοῦ δὲ ἦσαν καὶ ὁ Νικ. Πρασακάκης, ὁ Γ. Σκυλίτσης, ὁ Ζαχαρίας Αζάγγας καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸν λιμένα τοῦ Λουτροῦ εὑρέθησαν πλοῖα τινὰ μεγάλα καὶ μικρά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε καὶ Γαλλικὸν τοῦ πλοιάρχου Καστέλ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπὸ τὴν

τὴν βοήθειαν τῶν· ἐν τῷ λιμένι ναυλοχούντων πλοίων, παραδίδοντες προθύμως ὅ,τι μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον, διὰ νὰ τοὺς παραλάβωσι καὶ διασώσωσιν· ἄλλοι δὲ σωρηδὸν ἔτρεχον ἀσθμαίνοντες διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν εἴτε εἰς τὴν ἀσφαλῆ φάραγγα τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης (ὅρ. σελ. 61),

---

διάθεσίν του ἐπὶ συμπεφωνημένῳ ναύλῳ ὁ Θ. Ξένος. Κακῇ τύχῃ τὰ πλειότερα τῶν Σφακιανῶν πλοῖα ἦσαν τότε ἄνευ ναυτῶν καὶ ὅλως ἀνέτοιμα. Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν σωρηδὸν ἔτρεχον στενοχωρούμενοι εἰς τὰ ἕτοιμα, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Γαλλικόν, οἱ δ' ἀποτυγχάνοντες ἔτρεχον δρομαῖοι εἰς Ἁγίαν Ῥουμέλην. Ὁ Γάλλος πλοίαρχος ἠναντιοῦτο μὴ συγκατανεύων νὰ δέχεται ἀνθρώπους, διαμαρτυρηθεὶς καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ξένου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν εἶχε τροφὰς εἰμὴ διὰ τοὺς δέκα μόνον ναύτας τοῦ πλοίου του· ἠπείλησε δὲ ὅτι ἤθελεν ἀμέσως τοὺς ἀποβιβάσει εἰς τὴν ξηράν· ὁ Ξένος ὅμως τότε τὸν ἐδυσώπησεν, ὑποσχεθεὶς ὅτι ἔμελλεν αὐτὸς νὰ φροντίσῃ περὶ τροφῶν. Ἐπέδειξε λοιπὸν ἐκ τοῦ πλοίου ὁ Ξένος εἰς τοὺς Κρῆτας ἀποθήκην ἐγκαταλελειμμένην εἰς τὴν ξηράν, περιέχουσαν ποσότητα ἱκανὴν διπύρου ἄρτου, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸν ἐν Ὕδρᾳ φίλον του Γεώργιον Γκιζάνην· οἱ δὲ Κρῆτες ἐπροτίμησαν μᾶλλον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ, παρὰ ν' ἀποβιβασθῶσιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς· Ὅθεν, καὶ τῆς μεγάλης τρικυμίας ἐγερθείσης τυχαίως ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν τάχιστα οἱ εὐρωστότεροι τῶν Κρητῶν κρατοῦντες σχοινία τοῦ πλοίου, καὶ θαλασσομαχοῦντες μετέφερον διὰ τῆς λέμβου τοῦ Γαλλικοῦ πλοίου κατ' ὀλίγον 40 περίπου σάκκους διπύρου ἄρτου (παξιμαδίου). Ἀνήχθη λοιπὸν τότε μὲ κίνδυνον τὸ πλοῖον φθάσαν εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Γαῦδον, ὁπόθεν ἠγόρασε καὶ βόας ὁ Ξένος, ὅστις δι' ἰδίων ἐξόδων καὶ τῆς φροντίδος του φιλανθρωπευθεὶς μετέφερεν εἰς τὴν νῆσον Μῆλον πολλοὺς τῶν ὑπὸ τῆς σκληρᾶς τύχης καταδιωχθέντων Κρητῶν. Τὸ δὲ παράδοξον ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Μήλιοι, ὡς λέγεται, δὲν συγκατένευον νὰ δεχθῶσι τοὺς δυστυχεῖς τούτους, προφασιζόμενοι ὅτι ἡ νῆσός των μικρὰ οὖσα δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὴν διάθρεψιν πολλῶν. Ὁ ἐκεῖ ὅμως πρόξενος Γάλλος Βρέστ τοὺς ὑπεχρέωσε νὰ παύσωσι τῆς ἀπανθρώπου καὶ ἀξιοκατακρίτου ξενηλασίας. Οἱ Κρῆτες ἔσωσαν τότε μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας των πολλὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, τὰς ὁποίας ἀναμφιβόλως ἤθελαν ἐρημώσει καὶ καταστρέψει οἱ ἀνδρεῖοι τῆς Κρήτης Τοῦρκοι, ἂν δὲν ἐπολεμοῦντο ὑπ' αὐτῶν· καὶ ὅμως εὕρισκον καὶ ἐν τῇ δυστυχίᾳ των τὴν ἀχαριστίαν.

εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ἕκαστος ἐπρόφθανε (α) διὰ ν' ὑποφύγῃ τὸν προφανῆ κίνδυνον· χιλιάδες λοιπὸν τοιούτων ἀδυνάτων ἀνθρώπων κατέφυγον ἄνευ τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821 (ὅρα σελ. 63), εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα, ὅπου δὲν περιέμενον ἄλλο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἰμὴ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φοβερὰν σφαγήν. Ἐφώρμησαν δὲ πολλάκις καὶ κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πολλοὶ Τοῦρκοι διὰ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσωσι καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ πολεμηθέντες ἰσχυρῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὑπὸ τῶν παρατυχόντων τότε ἐπικούρων καὶ Κρητῶν κατὰ τὰς στενωποὺς τῆς φάραγγος

(α) Καὶ γολέτα τις Θηραία μετέφερε τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν περὶ τὰς 300 ψυχὰς διευθυνομένη εἰς τὴν νῆσον Θήραν· εὑρεθεῖσα δὲ περὶ τὸν ὄρθρον ἐν μέσῳ ἐχθρικῶν πλοίων ἀπέναντι τῶν Χανίων, καὶ κανονοβοληθεῖσα δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τότε ἄλλως εἰμὴ νὰ ὑποταχθῇ. Παραλαβόντες δὲ τότε οἱ Ὀθωμανοὶ πλοίαρχοι εἰς τὰ πλοῖά των ἐξ αὐτῆς τὸν Θηραῖον πλοίαρχον τῆς γολέτας, τὸν Ἰωάννην Βλαστὸν Ῥεθύμνιον καὶ ἑτέρους δύο, διέταξαν τὴν γολέταν νὰ τοὺς παρακολουθῇ εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων, βιάζοντες αὐτὴν συνεχῶς μὲ κανονοβολὰς νὰ ταχυπλοῇ. Οἱ ἐν αὐτῇ ὅμως εὑρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἐμπειροναῦται Στράτουλας καὶ Ἀνδρέας Παχυνάκης Σφακιανοὶ, καὶ ὁ Κυδωνιάτης Μιχαὴλ Ταρατσιανὸς κατώρθωσαν νὰ βραδυπλοῇ τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον κατ' ὀλίγον, καίτοι ἐναντιουμένων τῶν ναυτῶν καὶ φοβουμένων μὴ πάθῃ ὁ πλοίαρχός των· διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τοὺς ῥίψωσι δεδεμένους καὶ εἰς τὸ κῦτος τοῦ πλοίου. Ἐνῷ δ' εὑρίσκοντο εἰς ἀπελπισίαν περὶ τῆς ζωῆς, ἔπνευσε μετ' ὀλίγον ἀγαθῇ τύχῃ αἰφνιδίως ἐκ τῆς ξηρᾶς οὔριος ἄνεμος· Ἀναπετάσαντες λοιπὸν τότε τάχιστα ἅπαντα τὰ ἱστία τοῦ πλοίου, ἐστράφησαν ταχυπλοοῦντες πρὸς τὴν νῆσον Μῆλον· καίτοι δὲ κανονοβολούμενοι ἐπὶ πολὺ διάστημα ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν, ἐσώθησαν ὅμως ἐκεῖ ἀνελπίστως· οἱ δὲ διασωθέντες ἐκήρυττον μετ' εὐγνωμοσύνης ὡς εὐεργέτας των τὸν Στράτουλαν, τὸν Παχυνάκην καὶ τὸν Ταρατσιανόν. Τοὺς δυστυχεῖς ὅμως ἐκείνους τοὺς εἰς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἀπαχθέντας ἐθανάτωσαν, ἀφοῦ πρῶτον περιέφερον εἰς τὰς ἀγυιὰς τῶν Χανίων τὸν Βλαστὸν μὲ σάγμα (σαμάρι) ἐπὶ τῆς ῥάχεως πρὸς ἐμπαιγμὸν, μαθόντες μάλιστα, ὅτι οὗτος ἐπὶ τοῦ Ἁρμοστοῦ ἦτον διωρισμένος καὶ Ἔπαρχος τῶν Σφακίων.

καὶ κατὰ τὸ παρακείμενον χωρίον Ἀράδαιναν, ἐφονεύθησαν πολλοὶ, φονεύσαντες καὶ αὐτοὶ τινας ἐκ τῶν ἐναντίων των. Περιεκυκλώθησαν δ' αἴφνης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἰς στενωπόν τινα διεξόδου τῆς Ἀραδαίνης καὶ ἕως δέκα Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ ἥρως τῆς Σάμου Χ. Γεώργιος Μουρμούρης (ὅρ. σελ. 70) καὶ ὁ Ἀναγνώστης Μανουσέλης Καλλικρατζιανὸς, οἱ πολλάκις ἀριστεύσαντες καὶ εἰς προτέρας μάχας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀντιτάξαντες ὅλοι καὶ ἰσχυρὰν καὶ ἀπελπιστικὴν βίαν. Ἀπεμάχοντο λοιπὸν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν δεινῶς ἕωσοῦ ἐξέλειψαν τὰ πολεμοφόδιά των, φονεύσαντες καὶ πολλούς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔπεσον καὶ αὐτοί.

Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη ἀφροντισία, ὅτε οἱ πολέμιοι περιήρχοντο τὰ Σφακία, ὥστε δὲν ἐγνώριζον οἱ τοῦ ἑνὸς χωρίου κάτοικοι τί συνέβη εἰς τὸ παρακείμενον, καὶ ὁ πανικὸς φόβος, ὅστις κατελάμβανε τοὺς ὀρεινοὺς Σφακιώτας, ὁσάκις ὁ ἐχθρὸς ἐπήρχετο εἰς τὰ ὄρη των, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἔλειπε βεβαίως οὐδὲ φυσικὴ ἀνδρία, οὐδὲ στρατιωτικὴ ἀρετὴ, ἐδιηγήθημεν ἀλλαχοῦ (ὅρ. σελ. 64). Ἂν δὲ πραγματικῶς ἐπεθύμουν οὗτοι νὰ δείξωσι τὴν φημιζομένην ἀνδρίαν των, καὶ ἤθελον νὰ δοξασθῶσι τότε καὶ λογισθῶσιν ἀληθεῖς τῆς ἐλευθερίας προστάται, ἤθελον εὐχηθῆ πολλάκις νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς ὀρεινοὺς ἐκείνους τόπους οἱ πολέμιοι, ὅπου ὑπῆρχον ὅλα τὰ μέσα νὰ προφυλάξωσιν, ὡς εἴπομεν, τὰς οἰκογενείας καὶ περιουσίας των, καὶ ἤθελον τοὺς καταπολεμήσει εἰς κινδυνώδη μέρη, ἅτινα διήρχοντο φοβούμενοι· τότε δὲ ἤθελον τοὺς συνδράμει προθύμως καὶ οἱ συναγωνισταί των εἰς τὸ νὰ τοὺς καταστρέψωσι πανταχοῦ· μὲ τοιαύτην δὲ ἔνδοξον καὶ λαμπρὰν νίκην ἤθελον ἀναζωπυρήσει τὸ πολεμικὸν τῶν Κρητῶν πνεῦμα, ὥστε κατ' ὀλίγον νὰ ἀπαλλαχθῶσι καὶ τῆς ἐπονειδίστου τυραννίας. Δὲν ἔπταιεν ὅμως καὶ τότε ὁ φιλοπόλεμος τῶν Σφακίων λαὸς, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἀφιλότιμοι ὁπλαρχηγοί των, οἵτινες παρέβλεψαν καὶ τότε νὰ παροτρύνωσι καὶ ὁδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης.

Μετὰ πέντε δὲ ἢ ἓξ ἡμέρας ἐκίνησε πανστρατιᾷ ὁ Χουσεῒν καὶ κατὰ τῶν Λαμπαίων, ἐκεῖθεν δὲ μεταβὰς εἰς Ῥεθύμνην, καὶ πάλιν ἐντεῦθεν εἰς Ἀποκόρωνον ἐσκήνωσεν εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους. Πολλοὶ δὲ τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἰδόντες τὰ ἐν Σφακίοις γενόμενα ὑπεκρίνοντο ὑποταγήν. Ἐπῆλθε τέλος τοιοῦτος καὶ κατὰ τῶν Κυδωνιατῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὡσαύτως ἀπήτησεν ὑποταγήν· διὰ νὰ ἐκπλήξῃ δὲ καὶ τούτους ἀπέλυσε τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν ἁγίων παθῶν τοὺς στρατούς του, οἵτινες ἀναβάντες ἀπὸ τὸ χωρίον Θέρισον, ἐπέδραμον ἐν κυκλῷ ὅλα τὰ χωρία τῶν Κεραμειῶν, χωρία τινὰ τοῦ Ἀποκορώνου μέχρι τοῦ Φρέ, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ᾐχμαλώτισαν περὶ τοὺς 200 μικρὸν τοῦ λοιποῦ τινα καὶ ἀσθενῆ ἀντίστασιν ἀπήντα εἰς ὅλ' αὐτὰ τὰ μέρη ὁ τολμηρὸς Ἀλβανός· ὅπου δ' ἐμάνθανεν ὅτι συνηθροίζοντο ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀμέσως ἐπετίθετο δραστηρίως κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς διέλυε (a) κακῶς.

Εἶχε δὲ διαφημισθῆ τότε ὡς βέβαιον, ὅτι κατήρχοντο ὅσον οὔπω εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιμενόμενα Ἑλληνικὰ πλοῖα· τὰ δὲ Αἰγυπτιακὰ εἶχον ἐξέλθει εὐθὺς τότε, ἅμα μαθόντα, ὡς φαίνεται, τὸ σχέδιον τοῦ Τζαμαδοῦ. Οἱ δὲ πολέμιοι παντοιοτρόπως ἔσπευδον νὰ φέρωσιν εἰς πέρας αὐτοὶ πρότερον τὸν σκοπόν των· διὰ τοῦτο τὰ μὲν πλοῖά των διευθύνθησαν πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ὁ δὲ στρατὸς κινηθεὶς ταὐτοχρόνως πρὸς τὰ ὀρεινότερα, ἐπροσπάθουν, ὡς εἴδομεν, νὰ κακοποιῶσι καὶ καταθλίβωσι τοὺς ταῦτα κατοικοῦντας, ὥστε καὶ νὰ ἐμποιῶσι τρόμον εἰς αὐτούς, καὶ οὕτω τοὺς ἀναγκάσωσιν ἀπελπισθέντας νὰ ὑποδουλω-

(a) Τὸν ταπεινώσαντα τότε τὴν Κρήτην Χουσεΐμπεην ἔφερε καὶ εἰς Πελοπόννησον ὕστερον ὁ Ἰμβραΐμης, τὸν ὁποῖον ἐτίμα καὶ ἐθεώρει ὡς τὸν καλήτερόν του στρατηγόν. Αὐτὸν δὲ τοῦτον διέταξεν ὡσαύτως ἔπειτα νὰ ἐφορμήσῃ καὶ κατὰ τῶν εἰς Κλεισοῦραν καταφυγόντων, ὅτε ὁ Ἰμβραΐμης ἐπέδραμε καὶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ τραυματισθεὶς ἐνταῦθα, ὁ Χουσεΐν, ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας· τὸν δὲ θάνατόν του ἐθρήνησε πικρῶς ὁ Ἰμβραΐμης.

θῶσι ταχύτερον. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐγίνοντο νυχθημερὸν ἀκαταπαύστως καὶ αἱ τοιαῦται καταπληκτικαὶ ἐπιδρομαὶ πανταχοῦ, καὶ αἱ τοιαῦται ἀπάνθρωποι σφαγαὶ, τὰς ὁποίας ἀπηνῶς ἔπραττεν ὁ Χουσεῒν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν κατ' ἐξαίρεσιν ἐπαρχίας, θέλων οὕτω νὰ προλάβῃ τὴν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἰδίως ταπείνωσιν τῶν Ἑλλήνων, ὁπόθεν ἐφοβεῖτο, ὅτι ἠδύνατο ν' ἀναζωπυρωθῇ πάλιν κατ' ὀλίγον ὁ βιαίως ὑπ' αὐτοῦ καταδιωχθεὶς ἀγὼν, ὡς συνέβη παρομοίως καὶ πρότερον.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἔφθασαν καὶ τὰ περιμενόμενα εἰς Κρήτην Ἑλληνικὰ πλοῖα κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Μαρτίου ἡμέρας· τὰ δ' Αἰγυπτιακὰ ἀπεσύρθησαν εὐθὺς, περιπλέοντα τότε ἀπέναντι τῶν Χανίων καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κισάμου ἡ δὲ ἐμφάνισις τῶν πλοίων ἐνεθάρρυνε καὶ πάλιν τοὺς καταπεπονημένους Κρῆτας, ἐκείνους μάλιστα οἵτινες εἶχον τὴν διάθεσιν νὰ μὴ καταπαύσωσι τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα τὰ πλοῖα δὲν ἐξεπλήρωσαν δυστυχῶς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν καὶ προσεκλήθησαν· διότι, ἀντὶ νὰ καταδιώξωσι τὰ ἐχθρικὰ, ὅπου συνήντησαν αὐτὰ, κατευθύνθησαν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, ὅπου καὶ εὗρον χιλιάδας ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων φευγόντων τὴν καταδίωξιν τῶν Τούρκων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχε προτείνει ὁ Τομπάζης νὰ μεταφερθῶσιν εἰς Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους μόνον αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα, ἀλλ' ἦτο τοῦτο δυνατόν; Ἡ φυσικὴ στοργὴ τοῦ πατρὸς πρός τε τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον, ἡ κωλύουσα τοῦτον νὰ πέμψῃ ἔρημα καὶ ἀπροστάτευτα εἰς ξένην γῆν τὰ φίλτατά του, πρὸς δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ναυτῶν τοῦ νὰ δέχωνται ἀνεξαιρέτως πάντας διὰ νὰ τοὺς σώσωσι δῆθεν ἀπὸ μακροχρόνιον ταλαιπωρίαν, ἐματαίωσαν τὴν πρότασιν ταύτην. Παρέλαβον λοιπὸν ἐκεῖθεν ταῦτα μὲν περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ψυχῶν, ἄλλα δὲ παρατυχόντα τότε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης ἐκτὸς τῶν εἰρημένων, καὶ ἄλλους πολλοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ περὶ τὰς δύο χιλιάδας μαχίμων ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἔλλειψιν ᾐσθάνθη τότε ἀμέσως ἡ Κρήτη· διότι καὶ οἱ λοιποὶ οἱ

εἰς διάφορα ὄρη καταφυγόντες ἔνοπλοι ἀποδειλιάσαντες τότε, ἄλλοι μὲν διὰ παντὸς τρόπου κατώρθωσαν ἀπὸ διάφορα παράλια (a) νὰ διασωθῶσι κατ' ὀλίγον ἐκτὸς τῆς

(a) Συμβάντα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀπομνηματιστὴν κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν.

Ἀφοῦ εἶδε κατὰ τὰ Βοθονάκια πατέρα καὶ οἰκείους θυσιασθέντας μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, παρέλαβε τότε τὰς διασωθείσας δύο ἀγάμους ἀδελφάς του μετὰ τεσσάρων ἄλλων γνωστῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξασφαλισθῇ τοῦ λοιποῦ εἰς Σφακία· ἐπετάχυναν δὲ τὴν ἐκεῖσε ἀναχώρησίν των, ἀφοῦ εἶδον περὶ τὴν δείλην ἐπανακάμψαντα καὶ τὸν Χουσεῖν εἰς Πρόσνερον, φοβηθέντες μήπως ἤθελεν ἐπιχειρήσει δευτέραν ἐκδρομὴν ὀλεθρίαν, ὡς καὶ πρότερον, κατ' ἐκείνας τὰς ὑπωρείας· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν οἱ διασωζόμενοι καὶ φθάσωσιν εἰς τὸν εἰρημένον τόπον; οὐχὶ βεβαίως διὰ τετριμμένης κατά τι ὁδοῦ, ἀλλὰ δι' ἀποκρήμνων καὶ χιονοσκεπάστων σχεδὸν ὀρέων ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος.

Ἀναχώρησαν λοιπὸν εὐθὺς ἀπὸ Βοθονάκια, καὶ ὅτε μὲν πίπτοντες ἀπὸ κρημνώδη μέρη, ὅτε δὲ καὶ βυθιζόμενοι εἰς τὰς χιόνας ἔφθασαν τέλος μετὰ μεγάλων ταλαιπωριῶν ἐν μέσῃ νυκτὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Σκύφων· ἠγνόουν ὅμως τότε ὅτι ἤρχοντο πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ οἱ Τοῦρκοι· διότι νυκτιπορήσαντες καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Προσνέρου, εἶχον φθάσει κατὰ τὴν ἰδίαν σχεδὸν ὥραν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον, ὅπου καὶ ἐκανονοβόλησαν εὐθὺς τρὶς κατὰ τὸ σύνηθες· ἐξεπλάγησαν δὲ τότε οἱ συνοδῖται ἀκούσαντες ἐκεῖ καὶ τὸν κρότον τῶν πυροβόλων, ἀλλ' ἔκριναν καὶ ἀλυσιτελὲς νὰ ἐπιστραφῶσιν· ὅθεν καὶ ἐπέσπευσαν μὲ πλειοτέρας ἔτι ταλαιπωρίας νὰ προβῶσιν. Ἔφθασαν λοιπὸν τότε ὄρθρου βαθέως εἰς βρύσιν τινὰ κειμένην ἐπί τινος ὁδοῦ ὁπωσοῦν βατῆς, ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Κομητάδων τοῦ Σολομοῦ καλυμμένην· ἐνταῦθα εὗρον γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἕως 40 διαφεύγοντας τὸν κίνδυνον. Ἐπτοήθησαν τὸ πρῶτον ἐκεῖνοι ἐκλαβόντες τούτους ἐπερχομένους νύκτωρ ὡς ἐχθρούς, ὥστε καὶ νὰ πυροβολήσωσι κατ' αὐτῶν ἦσαν ἕτοιμοι· ἐφησύχασαν ὅμως μαθόντες ὅτι οἱ ἐρχόμενοι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἐξεπλάγησαν τοὐναντίον καὶ ἐκεῖνοι ἀκούσαντες παρὰ τῶν ἐλθόντων περὶ τῆς νυκτερινῆς προχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν εἰς Σκύφους.

Ἀπηυδημένοι ἅπαντες ὑπὸ τῆς κακουχίας καὶ ἀσιτίας, ἠθέλησαν ν' ἀναπαυθῶσιν ἐκεῖ ἐπὶ σμικρόν. Καὶ ὁ μὲν Κριτοβουλίδης τότε κοιμω-

Κρήτης, ἄλλοι δὲ ἀναγκαζόμενοι ὑπέκυπτον. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ὠφελήσωσι τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα πληρώσαντες ἐξ ἰδίων αἱ Κρῆτες εἶχον προσκαλέσει πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ

βούλευε ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως, ὑποπτεύσας ἀπροσδόκητον νυκτερινὴν τῶν ἐχθρῶν ἐμφάνισιν, ὅτε ἀληθῶς καὶ ἤθελον κινδυνεύσει τὸν ἔσχατον κίνδυνον, εἰς ὃν καὶ ἐνέπεσαν ἐπὶ τέλους. Παρέλαβε λοιπὸν οὗτος μετ' ὀλίγην ὥραν τότε καὶ ἐκεῖθεν τὰς δύο ἀδελφάς του μετὰ 4 συνοδιτῶν, διευθυνόμενος μετὰ σπουδῆς, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς Λουτρόν. Μόλις ὅμως εἶχον ὑπερβῆ ὀλίγον διὰ νὰ φθάσωσι περὶ τὴν ἀνατολὴν ἤδη τοῦ Ἡλίου εἴς τι ἀπέναντι μέρος τοῦ χωρίου Μουρίου πρὸς τὴν φάραγγα, τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Ἀνωπόλεως κειμένην, καὶ ἤκουσαν φωνὴν ἐκ τοῦ Μουρίου λέγουσαν· "Ποῦ εὑρίσκονται οἱ Τοῦρκοι; „ ἀποκριθεὶς δέ τις ἐξ αὐτῶν εἶπεν "ὅτι ἀνέβησαν εἰς Σκύφους, διότι κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔρριψαν ἐκεῖθεν πρῶτον πυροβολὰς κατὰ τὴν συνήθειάν των· τώρα ὅμως, εἶπε, δὲν ἠξεύρομεν ποῦ εὑρίσκονται. „ Στραφέντες δ' εὐθὺς εἶδον ὄπισθεν ἐπερχομένους καὶ ἀκολουθοῦντας οὐχὶ μακρὰν 80 ἱππεῖς, ὅτε συνάμα εἰσήρχοντο καὶ ἄλλοι εἰς τὸ χωρίον Μουρὶ, ὁπόθεν ἄλλοι μὲν τῶν κατοίκων διασκορπιζόμενοι τῇδε κἀκεῖσε μετὰ μεγίστου κινδύνου διεσώζοντο, ἄλλοι δὲ καὶ προκαταλαμβανόμενοι ἐφονεύοντο. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὴν βρύσιν τότε ἀπομεινάντων ἄλλοι μὲν ἐφονεύθησαν ἐπίσης, ἄλλοι δὲ καὶ ἔμειναν αἰχμάλωτοι· ταὐτ' αὐτὸ δὲ ἤθελον πάθει ἀναμφιβόλως καὶ οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην τότε, ἂν οἱ ἀναφανέντες ἱππεῖς δὲν ἐβραδυπόρουν κατά τι, ὑποπτεύσαντες κεκρυμμένην στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς τὰ βουνώδη καὶ δύσβατα ἐκεῖνα μέρη. Ἀλλ' ἐφάνη εἰς τὰ ὀρεινὰ Σφακιά τις κἂν ἔνοπλος ν' ἀντισταθῇ;

Μέχρι τοῦδε κατεβασάνιζε τοὺς περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἡ ἐνδελεχὴς προσπάθεια τοῦ νὰ διαφύγωσιν ἐπελευσόμενον κίνδυνον. Ἔκτοτε ὅμως περιέπιπτον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μᾶλλον ὀδυνηρῶν θλίψεων. Μὲ περισσοτέραν δὲ ὁρμὴν εἶχον ἀρχίσει τότε οἱ μὲν παρακολουθοῦντες ἱππεῖς νὰ προχωρῶσιν, οἱ δ' ἐκ τοῦ Μουρίου ταυτοχρόνως ἔτρεχον νὰ προκαταλάβωσι τὸν δρόμον. Καταζαλισθέντες λοιπὸν ἔτι μᾶλλον τότε οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ κινδύνου, ἔτρεχον τῇδε κἀκεῖσε καὶ αὐτοὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὁ εἷς ποῦ ὁ ἕτερος διευθύνεται, ὥστε αἱ μὲν νεάνιδες ἐξηκολούθουν δρομαῖοι τὴν εἰς Λουτρὸν ἄγουσαν, ὁ δὲ Κριτοβουλίδης παρεκτραπεὶς τότε τῆς ὁδοῦ, εὑρέθη αἴφνης περιεστοιχισμένος ὑπ' ἐ-

ἀγῶνός των, τὸν διέλυσαν τοὐναντίον αὐτὰ τότε διὰ τοῦ τρόπου μεθ' οὗ ἐπολιτεύθησαν; ὅτε ἦτον εὔκολον νὰ τὸν ἐπαναλάβωσιν οἱ Κρῆτες ζωηρότερα, καταβάντες ἔπειτα ἀπὸ τὰς

χθρῶν· ἔπεσεν εὐθὺς οὗτος τότε χαμαὶ ὑπὸ πέτραν, οἱ δ' ἐχθροὶ ἤδη ἐπλησίαζον· ὅθεν αἰσθανθεὶς ἀμέσως τὸν κίνδυνον, καὶ βλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκεῖ ἐξασφαλίσεως, δραμὼν ἀνέβη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του εἰς κυπάρισσον εὑρισκομένην εἰς τοὺς πρόποδας παρακειμένου λόφου. Ἔβλεπε δ' ἐκ τοῦ δένδρου μὲ φρίκην τοὺς πολεμίους ἐφορμῶντας ἀμφοτέρωθεν πρὸς τὸ καταφερὲς μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμῶν. Πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶχον πλησιάσει καὶ εἰς τὴν κυπάρισσον, καὶ ἐνίοτε μάλιστα εἶχον διαβῆ καὶ ὑπ' αὐτήν. Εἰς τοιαύτην λοιπὸν ἀπελπιστικὴν θέσιν εὑρεθεὶς οὗτος τότε, τί ἄλλο ἐπροσδόκα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἢ τὸν θάνατον αὐτοῦ; τὸν ἀπέκρυψεν ὅμως τότε ἡ πυκνότης τῶν κλάδων καὶ τῶν φύλλων τοῦ δένδρου· ἴσως δὲ δὲν ἐλάμβανον καιρὸν νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὴν κυπάρισσον καὶ ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὁρμῆς αὐτῶν, ἐπισπεύδοντες νὰ προφθάσωσι τάχιον εἰς Ἀνώπολιν καὶ Λουτρὸν, διὰ νὰ λαφυραγωγήσωσιν.

Ἐπέτυχε λοιπὸν παραδόξως τότε νὰ διασωθῇ ἐκεῖ. Ἐπερχομένης ὅμως τῆς νυκτὸς, ἔμελλεν ἀφεύκτως νὰ τεθῇ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου νυκτερινὸς σκοπός· διότι ὄπισθεν τούτου πρὸς μεσημβρίαν ἦτον ἐσκηνωμένος καὶ ὁ στρατάρχης Χουσεΐν· ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει καθίστατο προφανέστερος ὁ κίνδυνος διὰ τὸ δύσκολον τῆς ἀποδράσεως· διὸ καὶ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ εἰ δυνατὸν καὶ τὸ μέλλον δεινὸν πρὶν τεθῇ ὁ σκοπός. Καταβὰς Χαιτὰν ταχέως τῆς κυπαρίσσου περὶ λύχνων ἀφὰς, καὶ ἔχων ὁδηγὸν τὸ ἔτι ἀμυδρὸν τῆς ἑσπέρας φῶς, ἀπεμακρύνετο κατ' ὀλίγον τοῦ λόφου. Ποῦ ὅμως καὶ νὰ διευθυνθῇ, δὲν ἐγνώριζε. Περιεπλανᾶτο λοιπὸν μέχρι σχεδὸν μέσης ἀσελήνου νυκτὸς τῇδε κἀκεῖσε χωρὶς νὰ εὑρίσκῃ διέξοδον εἰς βουνὰ καὶ δύσβατα μέρη, ἑωσοῦ ἐπλησίασεν ὑπ' ἀγνοίας καὶ εἰς τήν, ὡς εἴρηται, μεταξὺ Ἀνωπόλεως καὶ Μουρίου φάραγγα· διὰ τὴν ὑπερβολικὴν δὲ κακουχίαν καὶ τὸν φόβον μὴν εὑρεθῇ ἐκτεθειμένος καὶ τὴν ἐπιοῦσαν πλησίον τῶν ἐχθρῶν, ἀπεφάσισε τότε νὰ κρυφθῇ ἔνδον αὐτῆς.

Πόθεν ὅμως καὶ νὰ καταβῇ εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς; Ἀφίνετο ἀπὸ πολλὰ κρημνώδη, καὶ ἐφέρετο κυλινδούμενος ἐπὶ πολὺ κατατραυματιζόμενος καὶ κατασχιζόμενος. Προχωρήσας δὲ οὕτως, ἤκουσεν ἔνδοθεν ἐξερχομένας φωνὰς, ἐν αἷς διεκρίνοντο αἱ τῶν γυναικῶν, καὶ τῶν παίδων

ὀρεινοτέρας θέσεις, ὅπου πρὸς καιρὸν διέφευγον τὸν κίνδυνον, ὡς καὶ εἰς προτέρας ἄλλοτε, ὡς εἴπομεν, παρομοίας περιστάσεις.

οἱ κλαυθμηρισμοί· διέκρινε δ' ἐκ τούτων ὅτι ἦσαν Ἕλληνες κρυπτόμενοι ἐκεῖ, καὶ ἀποφεύγοντες τὴν ἐχθρικὴν ἐπιδρομήν. Ἔλαβε λοιπὸν τότε ἀμέσως ἀναψυχήν τινα· διότι ἐνόμισεν ὅτι ἔμελλε νὰ ἑνωθῇ τοῦ λοιποῦ μετὰ ὁμοεθνῶν καὶ ὁμοιοπαθῶν· ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ πλησιάσῃ ἀμέσως ἀνθρώπους ἐπίσης πεφοβισμένους, χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτῶν; Σταθεὶς μακρόθεν ὑπὸ πέτραν ὡς εἰς προμαχῶνα, ἐφώνησε πρῶτον πρὸς αὐτοὺς εἰπών, ὁποῖός τις εἶναι, διηγηθεὶς ἐνταὐτῷ καὶ ἅπαντα τὰ κατ' αὐτὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν συμβάντα, ὅπως πείσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἔντρομοι δὲ καταστάντες καὶ ἐκεῖνοι τότε διὰ τὸ ἀπροσδόκητον φαινόμενον, μὴ τάχα προκατελήφθησαν ὑπ' ἐχθρῶν, καὶ θορυβηθέντες καθ' ὑπερβολήν, ἔδραμον μετὰ σπουδῆς οἱ μὲν εἰς τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἡτοιμάζοντο καὶ εἰς φυγήν. Ἀφοῦ ὅμως ἐπανέλαβεν οὗτος ἐκεῖθεν τὰ αὐτὰ διὰ νὰ τοὺς πείσῃ, καὶ ἀφοῦ προσέτι ἀνέφερε καὶ ἕτερα πολλά, τοῖς ἔδωκε δὲ καὶ ὅρκον περὶ ἑαυτοῦ, τότε συγκατετέθησαν νὰ τὸν δεχθῶσι πρὸς καιρὸν εἰς τὴν συνοδίαν των. Τί δὲ ὑπέστη τότε καὶ ἐνταῦθα οὗτος, ὁποίας ἀπειλὰς ἤκουσε, καὶ ὁποῖα καρδιοκτυπήματα ᾐσθάνθη ὑπὸ τῶν χρηστῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του κυρίως, ἣν κατεῖχεν εἰς τὴν Διοίκησιν τῆς Κρήτης (α), παραλείπομεν καὶ ν' ἀναφέρωμεν.

Προϊούσης ὅμως τῆς νυκτός, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συνεξέλθωσι τῆς φάραγγος· διότι εἶχον σκοπὸν νὰ καταλάβωσι καὶ ὀρεινοτέρας θέσεις πρὸς πλειοτέραν ἀσφάλειαν, ἐπικινδύνου οὔσης τῆς προτέρας. Παρεκάλει δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Κριτοβουλίδης τότε νὰ τὸν συμπαραλάβωσι, προτιμήσας τὸ ἧττον κακόν, διὰ νὰ μὴν εὑρεθῇ καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐκτεθειμένος εἰς ἄγνωστα μέρη πλησίον ἐχθρῶν. Ἀλλ' οὐ μόνον ἀπέκρουσαν τὴν αἴτησίν του, ἀλλὰ τοῦ ἀφῄρεσαν καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικόν, τὸ ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἠπείλησαν πρὸς τούτοις ὅτι θέλουν τοῦ ἀφαιρέσει καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ζωήν. Ἔδραμε δὲ τότε

(α) Εἶχε διορισθῆ τότε ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ Γραμματεὺς τοῦ Ἐπαρχείου Ἀποκορώνου, ἢ μᾶλλον ἐδιοίκει οὗτος τὸ Ἐπαρχεῖον διὰ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀπειρίαν τοῦ πρώτου φιλησύχου Ἐπάρχου Ἀνδρουλιοῦ Πρωτοπαπαδάκη, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ Μανούσου Κουντουράκη, παραιτηθέντος τοῦ πρώτου.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ καὶ ὅ,τι ἔπαθον κατὰ τὸν διέκπλουν τότε οἱ Κρῆτες ἀπ' αὐτοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχον προσκαλέσει πρὸς βοήθειαν. Ὀλί-

---

ἐκστατικὸς, καὶ προσέφυγεν εἰς ἕνα τούτων τὸν ἠπιώτερον, Μάρκον ὀνομαζόμενον, παραδοὺς ἑαυτὸν μετὰ δακρύων πρὸς ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου καὶ ἐπέτυχε τρόποντι τὴν προστασίαν· διότι ἐπέδειξεν οὗτος τότε εἰς αὐτὸν ὁδόν τινα, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς Ἀποκόρωναν. Οὕτω δὲ διεσώθη καὶ τότε μετὰ πολλῆς ἀγωνίας καὶ ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου.

Ἀλλ' ἄρά γε ἔπαυσαν κἂν μέχρι τοῦδε τὰ δεινά; Ἅμα διασκεδασθέντος τοῦ πρώτου κινδύνου, ἀνεφαίνετο ἀμέσως ἕτερος. Ὥδευε λοιπὸν δρομαίως τότε κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν ὄρθρῳ βαθεῖ, ὡς τὴν ὁποίαν τὸν ἔφερεν ὁ Μάρκος· ἔβαινεν ὅμως ἐνταῦθα μὲν ἐπὶ πτωμάτων προσφάτως φονευμένων, ἐκεῖ δὲ ἤκουε κλαυθμηρισμοὺς παίδων ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ αἰχμαλωτισμένων, ἢ καταδεδιωγμένων μητέρων, μεχρισοῦ ἔφθασε περὶ τὸ λυκαυγὲς ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Προσγυαλοῦ ἢ Χώρας τῶν Σφακίων, ὅπου ἀπηυδημένος ἐστάθη τέλος καὶ ἀνεπαύθη, καὶ ἀμέσως κατελείφθη ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς κακουχίας ὑπὸ βαρέος ὕπνου· ἐξεγερθεὶς δὲ περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου, ἀνεπόλησεν ἐκστατικὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔτι εὑρίσκετο, καὶ τοὺς πρὸ ὀλίγου μεγάλους κινδύνους, οὓς διῆλθε, καὶ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ὁδεύῃ μὲν ἐπὶ τὰ πρόσω, ἀπεμακρύνετο ὅμως κατά τι τῆς ὁδοῦ, ἵνα μὴ περιπέσῃ καὶ αὖθις εἰς ἐχθρούς· μόλις ὅμως εἶχε προχωρήσει ἐνταῦθα, καὶ εἶδεν αἴφνης κατέμπροσθέν του διαβαῖνον ἀπόσπασμα ἐκ 50 ἢ καὶ 60 Τούρκων, ἀπερχομένων εἰς παρακείμενον ὄρος, διὰ νὰ σκοπεύσωσιν ἐκεῖθεν. Ἔπεσε λοιπὸν πάλιν εὐθὺς χαμαὶ ὑπὸ τυχοῦσαν πέτραν κειμένην ἐν μέσῳ πυκνῶν θάμνων, ὅπου πάλιν ηὐτύχησε νὰ κρυφθῇ ἐκ τῶν πολεμίων· διότι καὶ ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καταπίπτουσα ἀδιαλείπτως χιὼν τοὺς ἠνάγκαζε νὰ ἔχωσι καλυμμένας καὶ αὐτὰς τὰς κεφαλάς των μὲ κάπότας, ὥστε δὲν εὐκολύνοντο νὰ βλέπωσι δεξιὰ ἢ ἀριστερά· διέβησαν μολοντοῦτο ἐκεῖνοι πρὸς τὸν σκοπόν των, ὁ δὲ πολλάκις πολλοὺς κινδύνους διαφυγὼν, ἀναβὰς πάλιν εἰς κυπάρισσον, διημέρευσε καὶ τότε ἐπ' αὐτῆς ἄσιτος καὶ ὑπὸ τὴν πίπτουσαν χιόνα.

Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτὸς, ἀπεχαιρέτησε καὶ ταύτην, καὶ περιεπλανᾶτο μακρὰν ὁδῶν καὶ χωρίων ἐν τῇ καταπληκτικῇ σκοτίᾳ ὅλης ἐκείνης τῆς νυκτὸς, ἐν τῷ μέσῳ ἀβάτων καὶ ἀποκρήμνων ὀρέων· ὅθεν καὶ ὁτὲ μὲν ἔπιπτεν ἀπὸ παρατυχόντας κρημνοὺς, ὁτὲ δὲ ὡδηγεῖτο πολλαχοῦ καὶ ἀπὸ μόνης τῆς ἀναλαμπῆς τῆς ἀπ' αὐτῶν τῶν χιόνων, μεχρισοῦ

γον μακρὰν τῆς παλαιᾶς Μονεμβασίας, ὅπου ἔμελλον ν' ἀποβιβασθῶσι τὴν ἡμέραν τῆς ΜΕΓΑΑΗΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ἐξεγερθέντα ὀχλαγωγικῶς τὰ πληρωμάτων τῶν πλοίων ἐξεγύμνωσαν οἱ ἀγωνισταὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοὺς πάσχοντας συναδέλφους, γυμνώσαντες πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὸν τὸν γενικὸν Γραμματέα Ν. Οἰκονόμον, καὶ ἀφαιρέσαντες αὐτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν σφραγῖδα τῆς Κρήτης καὶ τὴν ταμβακοθήκην του παρὰ τὴν θέλησιν καὶ τινων πλοιάρχων. Ἀφοῦ δὲ τοὺς ἀφήρεσαν ἀναιδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅ,τι μεθ' ἑαυτῶν ἕκαστος ἔφερεν, εἴτε χρηματικὸν εἴτε τρόφιμόν τι καὶ ἱμάτιον, διὰ νὰ ἀποζήσωσι κατά τι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος των, τοὺς

ἔφθασε τέλος μεθ' ὅλης αὐτῆς τῆς ταλαιπωρίας τὴν ἐπιοῦσαν καὶ εἰς Ἀποκόρωνα.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν εἰρημένων νεανίδων. Ὥδευον λοιπὸν καὶ αὗται τὴν εἰς Λουτρὸν ἄγουσαν, ἀφοῦ, ὡς προερρέθη, ἀπεπλανήθησαν ἅπαξ· ἔσπευδον δὲ δρομαίως συνεχόμεναι ὑπὸ θλίψεως καὶ ταλαιπωρίας νὰ διασωθῶσιν εἰς Λουτρὸν, ἐγκαταλειφθεῖσαι μεμακρυσμέναι καὶ ὑπὸ τοῦ παρακολουθοῦντος αὐταῖς ἑτέρου συγγενοῦς, ὅτε ὁ κίνδυνος ὑπέστη καὶ εἰς αὐτὰς ἤδη προφανέστατος· διότι μόλις εἶχε προφθάσει ἐκεῖνος ἐπιβὰς εἰς πλοῖον, ὅτε ἔφθασαν καὶ αὗται μετ' ἄλλων ἐκεῖ. Μάτην οὕτως ἐπροσπάθησε, ματαίως δὲ καὶ ἐκεῖναι ἐν τῇ ἀκτῇ θρηνῳδοῦσαι καθικέτευον τοὺς ἐν τοῖς πλοίοις νὰ τὰς συμπαραλάβωσιν. Οἱ ἐχθροὶ κατήρχοντο τότε ὁρμητικοὶ διὰ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς Λουτρόν· ὅθεν καὶ ἤθελον γίνει θύματα τότε ἢ αἰχμάλωται καὶ αὗται, ἂν δὲν ἤθελον προφθάσει νὰ τραπῶσιν ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἁγίαν Ῥουμέλην ἄγουσαν, ἢ μᾶλλον ἂν Ἕλληνές τινες δὲν ἐπρολάμβανον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ν' ἀναποδογυρίσουν διὰ πυρὸς τὰς πυριδαποθήκας καὶ ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ Λουτροῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν εὑροῦσαι καιρὸν διεσώθησαν ἅπασαι εἰς τὸ εἰρημένον κοινὸν καταφύγιον.

Ἀλλὰ μήπως αὐτὰ μόνον, ἢ αὐτοὶ μόνοι ἔπαθον τοιαῦτα δραματικὰ παθήματα; Πολλαί, πολλόταται ἑκατοντάδες ἀθλίων Κρητῶν ἐγένοντο οὕτω θύματα. Πλείστους δ' ὅσους καὶ ἐκ τῶν ἐπιζησάντων ἀπαντᾷ τις περιπεσόντας εἰς παραπλήσια τραγικὰ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνός των.

ἔῤῥιψαν οὕτως εἰς τὴν παραλίαν. Ἀπωλέσθησαν δὲ κακὴν κακῶς ἐκ τῆς δυστυχίας, κακουχίας καὶ πείνης πλέον τῶν δύω τρίτων ἐκ τῶν μεταναστευσάντων τότε ἀνθρώποι, οἵτινες ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι των. Περίλυπος βεβαίως ἦτον ὁ Τομπάζης ἐπὶ τοῖς δυστυχήμασι τούτοις τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατὰ ναυτικῆς ἀναρχίας; Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς ἀπογυμνώσεως πρῶτον ἐπεχείρησεν, ὡς λέγεται, Σπετσιώτικον πλοῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ τὰ λοιπά. Ἀποβιβάσαντα δὲ τούτους ἐπανῆλθον ταχέως ἅπαντα τὰ εἰρημένα πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρωσι καὶ ἄλλους ἐκ τῆς Κρήτης. Ἀλλ' οὗτοι εἶχον μάθει τὰ τῶν πρώτων παθήματα ἔκ τινος Ἰονίου πλοιάρχου, εὑρεθέντος τότε ἐν Μονεμβασίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ τοὺς δεχθῶσιν οὗτοι ὡς φίλους εἰς τὰ παράλια τοῦ Σελίνου καὶ τῶν Σφακίων, τοὺς ἐτουφέκισαν ὡς ἐχθρούς.

Μὲ πολλὴν βεβαίως εὐχαρίστησιν ἔβλεπεν ὁ Χουσεῒν τὰ τότε ἐν Κρήτῃ πραττόμενα· διότι εἶδε παρ' ἐλπίδα τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅτι ὄχι μόνον ἐκένωσαν τὴν Κρήτην ἀπὸ ἀντίπαλα ὅπλα, ὅπερ συνέτεινεν εἰς τὸν σκοπόν του, ἀλλὰ καὶ ἐνόμισεν ὅτι αἱ ἀπογυμνώσεις ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι φυσικῶς δυσαρεσκείας εἰς τοὺς Κρῆτας ἐναντίον τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· ὅθεν ὁρμηθεὶς ἐκ τῶν τοιούτων, κατέστη μᾶλλον καταπληκτικός. Ταυτοχρόνως δ' ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν συναρωγὴν τοῦ τότε κατὰ τὴν Κυδωνίαν Προξένου τῆς Αὐστρίας Δερκουλὲς, διὰ νὰ ὑποχειρώσῃ ταχύτερον τὴν Κρήτην· πρὸς τοιοῦτον λοιπὸν σκοπὸν ἐξέδωκεν ὁ ῥηθεὶς Πρόξενος καὶ τὴν ἐπομένην διακήρυξίν του πρὸς τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι Κρῆτας·

« Ἐγὼ ὁ ὑποφαινόμενος Αὐτοκρατορικὸς, Βασιλικὸς,
» Ἀποστολικὸς Ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν νῆσον Κρήτην,
» ἑδρεύων ἐν Κυδωνίᾳ, δηλοποιῶ καὶ μαρτυρῶ ὅτι ἡ Ἐξο-
» χότης του ὁ Χουσεῒν Βέης, ἀρχηγὸς τῶν κατὰ τὴν νῆ-
» σον ταύτην τουρκικῶν στρατευμάτων, μὲ ἐπεφόρτισε
» τὴν 4 τοῦ παρόντος νὰ γνωστοποιήσω εἰς τοὺς ἀρχη-
» γοὺς τῶν Γραικῶν, ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ δώσῃ εἰς

»αὐτοὺς τὴν γενικὴν ἀμνηστείαν ὅλων τῶν παρελθόντων·
»ἔτι μὲ ἔδιδε τὸν λόγον τῆς τιμῆς του νὰ μὴ παραχωρήσῃ
» νὰ γείνῃ ἡ ἐλαχίστη ὕβρις ἢ βλάβη εἰς τοὺς ῥηθέντας
» Γραικοὺς, οἵτινες θέλουσιν εὐθὺς ἀναλάβει εἰς τὴν
» κυριότητά των τὰς οἰκίας καὶ λοιπὰ κτήματά των, τὰ
» ὁποῖα τοῖς ἐγγυᾶται ἡ Ἐξοχότης του μὲ ἐβεβαίωσε πρὸς
» τούτοις ὅτι ἔχει καὶ διαταγὰς τοιαύτας ἀπὸ τὸν Ὑψη-
» λότατον Πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀμέσως λοιπὸν μετὰ
» τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων, οἱ Γραικοὶ θέλουσιν ἀπο-
» λαύσει τὰ δικαιώματα ὅλων τῶν πιστῶν ὑπηκόων τῆς
» Μεγαλειότητός του. Ἂν δὲ κατὰ τύχην οἱ παραδοθέντες
» Γραικοὶ ἤθελον ἀπατηθῇ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ ὑπογε-
» γραμμένος ἐγὼ θέλω διακηρύξει τὴν ἀπάτην ταύτην, καὶ
» θέλω μεταχειρισθῇ ὅλην τὴν ὑπόληψίν μου, διὰ νὰ λάβω
» περὶ τούτου λαμπρὰν ἱκανοποίησιν.» (α) ἐξεδόθη εἰς
τὰ παράλια τῆς Σούδας τὴν 12 Ἀπριλίου 1824.

Ὄχι μόνον δ' ἔγραφε ταῦτα ἱστάμενος τότε ἐπὶ τῆς γῆς ἐκείνης, ὅπου ἔκειντο διεσπαρμένα ἔτι τοσαῦτα ὀστᾶ θανατωθέντων κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1821 (ὅρα σελ. 55) καὶ διακαρτερησάντων νὰ μὴν ἀρνηθῶσιν ὡς τοὺς παρεκίνουν πολλοὶ πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς των τὴ πάτριον θρησκείαν των (β), τὴν ὁποίαν καὶ μὲ θυσίαν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως ἐθεμελίωσαν καὶ ἐστερέωσαν οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ ὡς καλὸς χριστιανὸς ὁ διαληφθεὶς Ἀποστολικὸς Ἀντιπρόσωπος περιέτρεχε καὶ παρώτρυνε τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένους Κρῆτας νὰ ὑποδουλωθῶσι καὶ αὖθις εἰς τοὺς τυράννους των!

Ὁ Χουσεὶν μολοντοῦτο ἐπέσπευδε νὰ δώσῃ τέλος καὶ διὰ τοῦ τρόμου εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης· διότι

(α) Ἴδε Ἀπομνημονεύματα Σπηλιάδου, Βιβλ. Κ'. σελ. 93.

(β) Ἕως 200 ἦσαν οἱ κατασφαγέντες χριστιανοὶ εἰς τὸ χωρίον Καλύβαις τοῦ Ἀποκορώνου, καὶ ὄχι ἕως 70, ὡς εἴπομεν κατὰ λάθος (εἰς σελ. 55). Ὅλοι δὲ ἐπαρακινοῦντο τότε νὰ τουρκίσουν, διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωὴν, ἀλλ' εἷς καὶ μόνος μεταξὺ ἐκείνων ἑβδομηκοντούτης σχεδὸν ὀλιγοψυχήσας ἔπραξε τοῦτο.

ἐνόμιζεν εὐνοϊκὴν δι' ἑαυτὸν τὴν περίστασιν ἐκείνην. Εἰσέβαλον λοιπὸν τότε οἱ στρατοὶ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου· μὴ δυνηθέντες ὅμως οἱ κάτοικοι τούτων ν' ἀντισταθοῦν εἰς τὴν μεγάλην καὶ θηριώδη ὁρμὴν τῶν πολεμίων, πολλοὶ μὲν ἀπόλεμοι καὶ γυναῖκες ἔμενον εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δύνανται οὕτω ταπεινωθέντες νὰ σωθῶσιν, ἐθανατόνοντο ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀνηλεῶς· τινὲς δὲ καὶ κατέφευγον δρομαῖοι εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀλλαχοῦ. Καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ γῆν μὲν ὑπὸ τῶν στρατῶν, κατὰ θάλασσαν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἅτινα ἀμέσως ἐπανέλαβον τὴν πολιορκίαν πρὸς τὰ δυτικὰ πάλιν τῆς Κρήτης, ἕως ἀνεχώρησαν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ δὲν ἐφάνησαν πλέον ἐκεῖ, κατεξολοθρεύοντο δίκην κτηνῶν καὶ πληθυνδὸν καὶ σποράδην.

Ἑξακόσιοι δὲ περίπου ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία εἶχον καταφύγει τότε εἰς νησίδια, τὰ Ἐλαφονήσια καλούμενα (α), κείμενα ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Κρήτης κατέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ Μέτωπον ὀνομαζομένου, κατὰ τῶν ὁποίων ἐφώρμησαν μανιωδῶς οἱ Τοῦρκοι ἱππεῖς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντέκρουσαν τὴν ὁρμὴν τούτων ἕως 40 εὑρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἔνοπλοι, φονεύσαντες καί τινας τῶν ἐφορμησάντων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐκώλυσαν μέχρι τινὸς ἀπὸ τοῦ νὰ διαβοῦν τὸ μεταξὺ Κρήτης καὶ τῶν ῥηθεισῶν νήσων ἀβαθὲς μικρὸν στένωμα, ἀλλ' ὑπερίσχυσαν ἐπὶ τέλους μετὰ πολλὰς ἐφορμήσεις οἱ ἱππεῖς. Διαβάντες λοιπὸν ἐκεῖθεν πολλοί, ἄλλους μὲν κατέσφαξαν ἀδιακρίτως, τῶν ὁποίων οἱ ὀλοφυρμοὶ καὶ γοεραὶ κραυγαὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἤθελον κατασπαράξει καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτάτων θηρίων τὰ σπλάγχνα, ὡς διεβεβαίωσε ταῦτα πλοιάριόν τι παραπλέον τότε τυχαίως καὶ μὴ δυνηθὲν ἕνεκα τῶν πλησιαζόντων ἐχθρικῶν πλοίων νὰ δώσῃ χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τοὺς πάσχοντας, ἄλλους δὲ ῥιπτόμενοι εἰς τὴν

(α) Ἴσως εἶναι αἱ παλαιαὶ τρεῖς νῆσοι Μουσαγύραι καλούμεναι ἢ Μουσαγύροι, περὶ ὧν ἀναφέρουσι καὶ ἀρχαῖοι γεωγράφοι ὁ Πλίνιος καὶ Πομπόνιος ὁ Μέλαν κατὰ τὸν μεταφραστὴν τοῦ Τάπερ ἐν σελ. 209.

θάλασσαν ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἠδύναντο νὰ εὕρωσι σωτηρίαν ἀπεπνίγησαν ἐλεεινῶς! Οὕτως ἐτελείωσαν μέχρις ἑνὸς καὶ οἱ εἰς τὰς εἰρημένας νήσους καταφυγόντες. Τοιαῦτα πολλὰ ἄξια οἴκτου συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας θέσεις τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν, καθὼς καὶ κατὰ τὴν Τρυπητὴν τοῦ Σελίνου· ὥρμησαν μὲν καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τέλους οἱ Τοῦρκοι νὰ καταβοῦν καὶ μέχρι τῆς φάραγγος τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες ἐκεῖθεν ὑπό τινων ἐνόπλων Ἑλλήνων, ὀπισθοπόρησαν φονευθέντες καί τινες. Ποῖοι δὲ ἔπραττον τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας ὠμότητας; αὐτοὶ πλειότερον οἱ Τοῦρκοι τοῦ Σελίνου, τοὺς ὁποίους ὁ Ἁρμοστὴς Τομπάζης ἐφιλανθρωπεύθη καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ὀδύρεται ὁ ἱστοριογράφος Τρικούπης, ὅτι τοὺς ἐδολιεύθησαν οἱ πολυπράγμονες καὶ καταφρονηθέντες Ἕλληνες.

Παραλλήλως δὲ τούτοις συνέβησαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις καὶ κατὰ θάλασσαν. Πολλὰ πλοιάρια ἔτυχον διαπλέοντα περὶ τὰ Ἐλαφονήσια παρασκευασθέντων αἴφνης ἐκεῖσε τῶν ἐχθρικῶν, τὰ ὁποῖα μετεκόμιζον οἰκογενείας Κρητικὰς εἴτε εἰς Κύθηρα καὶ τὴν νῆσον Αἰγιλίαν (Τσιριγότο), εἴτε καὶ εἰς Πελοπόννησον. Καταδιωχθέντα λοιπὸν αἰφνιδίως ὅλα ταῦτα καὶ κανονοβολισθέντα σφοδρῶς, τινὰ μὲν ὑπέστρεψαν κακοπαθημένα ὅπόθεν ἀπέπλευσαν, ἡ δὲ γολέτα τοῦ Κουλεκοχιώνη, ἡ γαλιότα τοῦ Ῥαύσου καὶ ἄλλα τινὰ μικρὰ πλοιάρια ἐρρίφθησαν καταναγκαστικῶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κισάμου κατὰ τὰς θέσεις Σφηνάρι καὶ Ἀμυγδαλοκέφαλο. Ἀπεβιβάσθη λοιπὸν πλῆθος τοιούτων δυστυχῶν καὶ ἐκεῖ, οἵτινες καὶ ὑπέπεσαν εἰς παρόμοια δυστυχήματα ὡς καὶ οἱ λοιποί· διότι ἅμα ἰδόντες οἱ σφαγεῖς τῶν Ἐλαφονήσων τὸ συμβὰν τῶν πλοίων εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις, ἐπέπεσαν παρευθὺς καὶ κατ' αὐτῶν· ἀλλ' οἱ μὲν δυνάμενοι ἐκ τούτων νὰ ὁδοιποροῦν, προλαβόντες εἶχον ἀποχωρισθῆ μετὰ μεγίστης συγκινήσεως τὰ τέκνα, τὰς συζύγους καὶ τοὺς γέροντας γονεῖς, διασωθέντες εἰς τὰ ὄρη· διότι ὁ θάνατος ἐπέκειτο ἐγγὺς ἤδη καὶ εἰς αὐτούς· οἱ δὲ λοιποὶ ἔμειναν ὑπὸ τὴν αἰ-

μοσταγῇ μάχαιραν τοιούτων τίγρεων. Ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε καὶ κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς προβεβηκυίας γυναῖκας μετὰ τῶν ἀνηλίκων τέκνων κατέσφαξαν, τὰς δὲ λοιπὰς ᾐχμαλώτευσαν· ἔπεσον λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα θύματα τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρωποτάτων τυράννων ὑπὲρ τοὺς 200 ἀδυνάτους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ σεβάσμιος γέρων Χ. Ἰωάννης Λαμβέργης Ῥεθύμνιος μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ δύο ἀνηλίκων τέκνων, καὶ ᾐχμαλωτίσθησαν σχεδὸν ἰσάριθμοι τῶν φονευθέντων. Ἠχμαλωτίσθησαν δὲ τότε καὶ αἱ οἰκογένειαι τοῦ Ἀνδρέου Φασούλη, Στρατῆ Δεληγιαννάκη, καὶ οἱ γονεῖς ὡσαύτως καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Μάρκου Καλούδη καὶ Ἀναγν. Παπαδάκη ἢ Γεργεργιανοῦ (α), καὶ ἄλλοι πολλοί. Οἱ δὲ κατὰ τὰς δύο διαληφθείσας ἐπαρχίας ἀπολεσθέντες ἦσαν ὑπὲρ τὰς 1,500 χριστιανικὰς ψυχάς!!! Τὸν μέγαν δὲ τοῦτον ἐξολοθρευμὸν εἰς τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας διέπραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Σελινιῶται Τοῦρκοι, ὡς εἴπομεν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀσυλλογίστως συγχώρησεν ὁ Τομπάζης νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Διὰ τοῦτα ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν ὅτι, ἐναντίον τοῦ δικαίου καὶ τῆς ὀρθῆς κρίσεως, ἐξύβρισεν ὁ Κ. Τρικούπης εἰς τὴν ἱστορίαν του τοὺς Κρῆτας, ἀποκαλέσας αὐτοὺς δ ο λ ι ε υ ο μ έ ν ο υ ς καὶ κ α κ ο π ρ ά γ μ ο ν α ς ὑπὲρ τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων. Ἀλλ', ὡς φαίνεται, τὰς ἐμπνεύσεις ταύτας ἔλαβεν ὁ Κ. Τρικούπης ἀπὸ μόνους Τούρκους, ἢ καὶ φιλοτούρκους, παρασιωπήσας τὰ φρικτὰ κακουργήματα αὐτῶν· διότι ἄλλως ἤθελε καὶ αὐτὸς κατακρίνει τὴν διαγωγὴν δικαίως τοῦ Τομπάζη, καὶ εἴπει « φίλος μὲν ὁ Πλάτων, φιλτάτη δὲ ἡ ἀλήθεια· » διότι ἐνίσχυσεν ὁ ἴδιος τοὺς ἐχθροὺς μὲ τὴν προσθήκην νέων δυνάμεων εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, καὶ τοιούτους μάλι-

---

(α) Καταδιωκόμενοι ὁ Καλούδης καὶ Παπαδάκης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἐρρίφθησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιβάντες εἰς παρατυχὸν πλοιάριον παρὰ τῇ ἀκτῇ, οἵτινες διαπλεύσαντες μὲ μέγαν τῆς ζωῆς των κίνδυνον τὴν ἐπομένην νύκτα διὰ μέσου ἐχθρικῶν πλοίων, διεσώθησαν ἀνελπίστως εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν.

στα ἐχθρούς, οἱ ὁποῖοι μετ' ὀλίγον ἐδίωξαν καὶ αὐτὸν κακῶς, καὶ ἐξωλόθρευσαν τοὺς δυστυχεῖς Κρῆτας!

Ὅλως λοιπὸν περιττὴ καθίστατο τοῦ λοιποῦ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ἡ περαιτέρω παρουσία τοῦ Ἁρμοστοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην. Τὴν δὲ 6 Ἀπριλίου 1824, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν τελευταίαν πρὸς τοὺς Κρῆτας διακήρυξιν, δι' ἧς προέτρεπε τοὺς φέροντας ἔτι ὅπλα ν' ἀντέχωσι γενναιοψύχως μετὰ καρτερίας, καὶ τοῖς ὑπέσχετο ὅτι ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους, ὥστε νὰ προφθάσωσι τάχιον ἀναγκαῖα βοηθήματα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐνδόξου ἀγῶνός των· διότι εἶν' ἄδικον, τοῖς ἄλλοις γε, τὰ ματαιωθῶσιν τοιαῦται καὶ τηλικαῦται θυσίαι, καὶ τὰ τοσαῦτα ἐκχυθέντα αἵματά των· μετέβη ἔπειτα οὕτως εἰς τοὺς Καλοὺς Λιμένας, ὁπόθεν παραλαβὼν εἰς τὴν γολέταν του τὸν ἐνάρετον Κουρμούλην (α), ἀνῆλθεν εἰς Ὕδραν, ὅπου ἀποβιβάσας τὸν Κουρμούλην ἦλθεν ἔπειτα καὶ εἰς Ναύπλιον. Κακῇ τύχῃ ὅμως ὁ Τομπάζης τότε εὗρεν εἰς ἐθνικὴν διαμάχην τὴν Πελοπόννησον· διότι ἄλλους μὲν κατεδίωκον ἔξωθεν τότε ὡς ἀντάρτας, τὸν δὲ Πάνον Κολοκοτρώνην καὶ τὴν Βουμβουλίναν τῶν Σπετσῶν ἐπολιόρκουν ἐντὸς τοῦ Ναυπλίου· πρὸς τούτοις καὶ ἐκ τῆς τότε Κυβερνήσεως ἄλλα μὲν μέλη εὑρίσκοντο ἐν τοῖς πλοίοις διὰ τὸ ἀνώμαλον τῆς ἐμφυλίου ταραχῆς ἀ-

---

(α) Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης ἀπεβίωσε μετ' ὀλίγον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὸ τοῦ βάρους τῆς δυσθυμίας διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τῆς πατρίδος του· ἦγε δὲ τότε τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀποζήσας ἐκεῖ ἐκ τῶν βοηθημάτων τῶν Τομπαζέων, ὁ πρώην εὔπορος καὶ πολυκτήμων ἐν Κρήτῃ. Ἀμίμητος ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ γενναιοψυχία τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οὔτε ἡ ἀπώλεια οἰκείων, οὔτε ἡ στέρησις τοῦ προτέρου ἐπισήμου βίου καὶ τῆς μεγάλης κτηματικῆς του καταστάσεως ἐκλόνησεν οὐδόλως. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κουρμούλη εὐτράπελος μετὰ ἠθικῆς ἔτερπε τοὺς συναναστρεφομένους αὐτόν· ἠρέσκετο πολὺ εἰς τὰ μυθώδη διηγήματά του, καὶ ἦτον εὐσεβὴς πρὸς τὸν Θεόν.

πέναντι τῶν Μύλων, ἄλλα δὲ ἐν Ἄργει κατατρυχομένης ὑπὸ τῶν δυσχερῶν τότε πραγμάτων. Μάταιαι λοιπὸν ἀπέβησαν εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν αἱ προσπάθειαι, αἱ ἱκεσίαι καὶ αἱ παραστάσεις τῶν τε Κρητῶν καὶ τοῦ Τυμπάζη ὑπὲρ τῆς Κρήτης τότε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἐνῷ ὑπῆρχον διεσπαρμένα πολλὰ ὅπλα ἔτι καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Αἱ τοιαῦται λοιπὸν καὶ τηλικαῦται ἀνώμαλοι καὶ σκληραὶ περιστάσεις κατέπνιξαν σχεδὸν πρὸς καιρὸν τὰ ὅπλα εἰς τὴν Κρήτην· δὲν ἡσύχασαν ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα ποτὲ οἱ Κρῆτες, ἀλλὰ, πιστοὶ πάντοτε μένοντες εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς σύνθημά των « ἢ θάνατος, ἢ ἐλευθερία: » ἐκίνουν πάντα λίθον, ἕωσοῦ εὑρόντες ἁρμοδίαν τὴν περίστασιν, ἐπανέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὸν ὑπὲρ τῆς τυραννουμένης πατρίδος των ἔνδοξον ἀγῶνα, εἰς οὐδὲν λογισάμενοι τὰ πρότερον δεινοπαθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ'.

Συμβάντα Κρητῶν ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1824. μέχρι τέλος Ἰουνίου 1825.

Ἐπέκεινα τῶν 60 χιλιάδων χριστιανῶν εἶχον ἀναχωρήσει κατὰ τὰς θλιβερὰς ἡμέρας τῶν νέων σφαγῶν ἀπὸ διάφορα παράλια τῆς Κρήτης, καὶ διασπαρῆ εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους, ὅτε τελευταῖον, ὡς εἴδομεν, ὑπερίσχυσαν τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων. Ἦσαν δ' ἕτοιμοι ν' ἀναχωρήσουν καὶ ἔτι πλειότεροι τότε, ἂν τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα δὲν εἶχον προλάβει νὰ ἀποκλείσουν στενῶς ὅλην τὴν νῆσον· διότι ἐγνώριζον ὅλοι εἰς ὁποίους, καὶ εἰς ὁποίας σκληρὰς ἀντεκδικήσεις ἔμελλον αὖθις νὰ ὑποκύψωσι· καὶ διότι ἐγνώριζαν προσέτι, ὡς προείπαμεν, καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου τοῦ νὰ μεταφέρῃ τότε πολλοὺς τῶν ὑποδουλωθησομένων Κρητῶν εἰς Ἀραβίαν. Διὸ καὶ ἐπροτίμησαν ν' ἀπολεσθῶσι κάλλιον μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν Ἑλλή-

νών, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ εἶχον συναποφασίσει ἐξ ἀρχῆς ἢ τὸν θάνατον, ἢ τὴν ἐλευθερίαν, παρὰ νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τ' ἀφόρητα δεινὰ τοιούτου ἐξανδραποδισμοῦ.

Ἀλλ' ἠρκέσθη ἄρά γε ὁ Ἀλβανὸς Χουσεῒν εἰς τὰ κατὰ τὴν Κρήτην μόνον κατορθώματά του; Καταδιώξας οὗτος τότε δραστηρίως διάφορα σώματα ἐνόπλων Κρητῶν περιφερομένων ἔτι εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης βουνὰ, καὶ ἀπεκδεχομένων τὴν ἀντίληψίν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἁρμοστοῦ Τομπάζη (ὅρ. σελ. 289) μέχρι τέλος σχεδὸν καὶ τοῦ μηνὸς Μαΐου, ὡς λ. χ. τὸ τοῦ Ἰωάννου Παλμέτου, τοῦ Ἰωάννου Στιακοῦ, τοῦ Μανώλη Καζάνη, τοῦ Δημητρίου Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινοῦ, τοῦ Σταυρούλη Νιώτου καὶ Μιχαὴλ Μελίτακα, τοῦ Θεοδώρου Προσπερίτου, Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, Κωνσταντῆ Πρινόλη, Πέτρου Ἀρκαδιώτου καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλὰ, ἐξ ὧν διέλυσε καὶ τὰ πλειότερα, καὶ καταβαλὼν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ κατασιγάσουν ὅλως διόλου τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα ἐν Κρήτῃ, ἔστρεψε τότε παρευθὺς τὴν προσοχήν του νὰ καθυποτάξῃ ἐπίσης καὶ τὴν ἔτι ὑπὸ σημαΐαν Ἑλληνικὴν νῆσον τῆς Κάσου· διότι ἔχουσαν καὶ αὐτὴν ναυτικὸν καὶ πολλοὺς ἐποίκους τότε Κρῆτας, ἐθεώρει αὐτὴν πάντοτε ἐπίφοβον πρὸς τὸν σκοπόν του, ὅτι δηλ. τάχιον ἢ βράδιον ἔμελλον ἐκεῖθεν νὰ ὑποκινηθοῦν νέαι ταραχαὶ ἐν Κρήτῃ. Διὸ καὶ ἔσπευσε νὰ καταστρέψῃ καὶ τὴν νῆσον ταύτην ὡς ὀχληρὰν, παρασκευάζων οὕτω διὰ τὸ μέλλον τὴν Κρήτην ἀσφαλὲς ὁρμητήριον, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει ὁ Σατράπης νὰ ἐγκαταστήσῃ τὰς ἐξ Ἀλεξανδρείας δυνάμεις του, καὶ ἐκεῖθεν νὰ τὰς μεταφέρῃ εὐκόλως ὡς ἀπὸ γέφυραν εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ ἅπαξ ἐμελέτησε νὰ ὑποχειρώσῃ καὶ τὴν λοιπὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ἡ νῆσος Κάσος, ἀπέχουσα τῆς Κρήτης 20—25 μίλια, κεῖται καταντικρὺ τῆς ἐπαρχίας Σιτείας· ἔχει δὲ τέσσαρα χωρία ὑπὸ τὰ ἑξῆς ὀνόματα, Ἁγία Μαρίνα, τὸ καὶ πολυπληθέστερον, Παναγία, Πόλις, καὶ Ἀρβανιτοχῶρι, ὀλίγον ἀπέχοντα τὸ ἓν τοῦ ἄλλου, καὶ κείμενα πρὸς τὸ ανα-

τολικὸν αὐτῆς. Περιεῖχε δὲ τότε ὅλη ἡ νῆσος πέντε ἕως ἓξ χιλιάδας κατοίκων, ἐξ ὧν ἦσαν οἱ 600 ναυτικοὶ ἄριστοι, ἔχοντες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 30 πλοῖα εἰς βρίκια, γολέτας καὶ πλειότερα ἄλλα μικρότερα. Οἱ Κάσιοι ἐταξείδευον πρότερον ὡσεπιτοπολὺ τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Συρίας καὶ λοιπῆς Ἀσίας, διὸ καὶ ὡς μᾶλλον εἰδήμονες τῶν μερῶν ἐκείνων, ἔβλαπτον πλέον τῶν ἄλλων ναυτικῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα, περιπλέοντες ἀκαταπαύστως ἐκεῖ, καὶ μεταφέροντες εἰς τὴν νῆσόν των πλῆθος τουρκικῶν λαφύρων. Οἱ Κάσιοι πρὸς τούτοις ἔπλεον συνεχῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ περὶ τὴν Κρήτην, βλάπτοντες ἀφ' ἑνὸς τοὺς πολεμίους, καὶ ἐργαζόμενοι ἀφ' ἑτέρου προθύμως μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἔπαθον, ἂν καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ἄδικον τύχην καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς συναγωνιστάς των Κρῆτας.

Οἱ Κάσιοι ἦσαν μὲν ἀνδρεῖοι καὶ τολμηροί, ὡς εἴπωμεν, ναυτικοί, δυστυχῶς ὅμως ἐστεροῦντο τῆς πειθαρχίας ἀναγκαίας οὔσης διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, οὐδ' ἐμιμήθησαν κατὰ τοῦτο τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ γίνωσι χρησιμώτατοι καὶ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν Κρήτην αὐτήν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν νῆσον εἶχον καταφύγει κατὰ τὸ διάστημά του μέχρι τοῦδε ἀγῶνος καὶ ὑπὲρ τὰς 2,000 ψυχὰς Κρητῶν, αἵτινες εὕρισκον καὶ τὴν δέουσαν περιποίησιν καὶ φιλοξενίαν ὡς γείτονες ὑπὸ τῶν κατοίκων. Τελευταῖον δὲ εἶχον ἔλθει ἐκεῖ καὶ ἕως 500 ἐκ τῶν καταδιωκομένων ἐνόπλων, ὥστε ὅλος ὁ τῶν Κρητῶν ἀριθμὸς κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὑπερέβαινε τὰς 2,500. Οἱ Κάσιοι εἶχον στήσει τότε κατὰ τὴν γραμμὴν τῶν χωρίων των εἰς τὰ μᾶλλον ἐπισφαλῆ μέρη, καὶ περὶ τὰ 30 κανόνια πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ τόπου των· διότι τὰ λοιπὰ τῆς νήσου μέρη ὡς δύσβατα καὶ ἀπόκρημνα ἐνόμισαν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των καὶ αὐτοφύλακτα, καὶ ἀσθενεῖς μόνον τινὰς φύλακας εἶχαν στήσει ἐκεῖ.

Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου εἶχον καταπλεύσει εἰς

Σούδαν καὶ ἕτερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα περὶ τὰ 23 μεταφέροντα ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας στρατὸν καὶ ἐφόδια, ἅτινα καὶ ἡνώθησαν μὲ τὰ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Γιβλαρτάρην ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ πρότερον 12 πολεμικά, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ διατηρῶσιν ἀσφαλεστέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κρήτης ἤδη ἐξουσίαν τοῦ Μεχμεταλῆ, καὶ νὰ προδιαθέτωσι τὴν προπαρασκευαζομένην ἐπέλευσιν τῆς νέας ἐκστρατείας τοῦ Ἰμβραΐμη καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κεντρικὴ Διοίκησις ὅμως ἔβλεπεν ὅλα ταῦτα μὲ ἀδιαφορίαν· διὸ καὶ δὲν ἐπρονόησε νὰ ἐμποδίσῃ ἐν καιρῷ δέοντι μακρόθεν τὸν ἐχθρὸν, ὅθεν καὶ ἐπέπεσεν ἐκεῖνος μετ' ὀλίγον κατὰ τῆς Ἑλλάδος βαρὺς καὶ ἐξολοθρευτικός. Ἀπέστειλε λοιπὸν ἐκ τῆς Σούδας ὁ Χουσεῒν μέρος τοῦ εἰρημένου στόλου κατὰ τῆς Κάσου τότε, εἴτε διὰ νὰ δοκιμάσῃ κατ' ἀρχὰς τὰς δυνάμεις της, εἴτε καὶ διότι ἐνόμιζεν εὔκολον νὰ ὑποτάξῃ ταύτην καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν μόνον τῶν πλοίων τούτων. Διὸ ἐπαρουσιάσθησαν ταῦτα κατέναντι τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα πολεμήσαντα δὶς καὶ πολεμηθέντα, ἐπανῆλθον ἄπρακτα τότε εἰς Σούδαν· διὰ δὲ τὸ ἀλίμενον τῆς νήσου των εἶχον προσορμίσει πρότερον οἱ Κάσιοι τὰ μεγαλήτερά των πλοῖα εἰς τὴν ἀπέναντι ἀρκτικῶς κειμένην νῆσον Κάρπαθον· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρωσι καὶ ταῦτα εἰς Αὐλάκι, ὅρμον τῆς νήσου των.

Οἱ Κάσιοι, ἅμα ἐμφανισθείσης τῆς πρώτης ἐχθρικῆς βίας, εἶχον ἀποστείλει πρεσβείαν καὶ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ εἶχαν ὑποσχεθῆ οἱ πρόκριτοι τούτων, καθὼς καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, νὰ τοὺς συνδράμωσιν. Ἐνόμισαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀηττήτους ἑαυτοὺς, ἀφοῦ μάλιστα πρότερον εἶχον ἀποκρούσει καὶ τὰς δύο προσβολὰς, ἐπιστηριχθέντες εἰς τὸ δύσβατον τοῦ τόπου των, εἰς τὴν ἀνδρίαν των καὶ εἰς τὴν σύμπραξιν τῶν ἐπὶ τῆς νήσου των εὑρεθέντων τότε πολεμικῶν Κρητῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Δ. Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινοῦ, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἰς τὴν προσδοκωμένην συνδρομὴν τῶν εἰρημένων νήσων. Διὸ καὶ ἤρχισαν

νὰ προετοιμάζωνται θαῤῥαλεώτεροι, διὰ ν' ἀντισταθῶσι καὶ εἰς τρίτην ἐνδεχομένην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ, προπαρασκευάζοντες καί τινα τῶν πλοίων των διὰ νὰ συνεπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς νήσου των κατὰ τῶν τουρκικῶν πλοίων, ἅμα ἐμφανισθέντων τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν. Ἡ δραστηριότης ὅμως τοῦ ἐχθροῦ, εἴτε καὶ προδοσία τις διὰ τὰς εἰρημένας προετοιμασίας, ἐματαίωσαν ὅλα ἐκεῖνα, πρὸς δὲ καὶ ἡ ἄγνοια στρατιωτικῆς πείρας τῶν Κασίων, καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀναγκαιοτάτης εἰς τοιαύτην περίστασιν πειθαρχίας· διότι καί τοι γνωρίζοντες οὗτοι ἀκριβῶς τὸν τόπον των, εἴτε δὲν ἐπρόσεξαν, εἴτε καὶ δὲν ὑπήκουσαν εἰς ἐμπειροτέρους, ὡς λέγεται, διὰ νὰ προφυλάξωσι κατὰ τὸ δυνατὸν καί τινα τῆς νήσου μέρη τὰ κατ' αὐτοὺς νομιζόμενα ὡς ἀπρόσιτα.

Ἐπιβιβάσας λοιπὸν ὁ Χουσεῒν ταχέως εἰς Σούδαν πέντε χιλιάδας ἐκ τοῦ στρατοῦ του, ἐπιβὰς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαρουσιάσθη μὲ 45 πλοῖα μεταγωγὰ καὶ πολεμικὰ τὴν 6 Ἰουνίου ἔμπροσθεν τῆς Κάσου· παραταχθέντα δὲ ταῦτα περὶ τὸ παρακείμενον νησίδιον τῆς Μακρυᾶς λεγόμενον, ἔῤῥιπτον χαλαζηδὸν ἐπὶ δύο νυχθήμερα σφαίρας κατὰ τοῦ ἀπέναντι χωρίου τῆς Ἁγίας Μαρίνης· ἐκανονοβολοῦντο ὅμως καὶ ταῦτα ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων κανονίων τῶν Κασίων. Τὴν δὲ νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, ἐνῷ ἐκανονοβόλουν καὶ ἐτουφέκιζον τὰ ἐχθρικὰ ἀδιαλείπτως εἰς διάφορα μέρη, ἐφαίνοντο δ' ἐνταυτῷ καὶ λέμβοι τινὲς ὅτι προσήρχοντο μὲ στρατὸν πρὸς τὴν ξηρὰν, ὅπου ἦτο δύσκολον νὰ γείνῃ ἀπόβασις διὰ τὴν ἐκεῖ ἱσταμένην ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν Κασίων καὶ Κρητῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐφελκύσωσιν οἱ Τοῦρκοι ὅλην τὴν προσοχὴν τῶν ἀντιπάλων των ἐκεῖ, ἀντιπυροβολούντων καὶ αὐτῶν ἀκαταπαύστως, ἐνῷ, λέγομεν, ἐγίνοντο ὅλα ταῦτα, ἄλλαι λέμβοι ἕως 30 κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ὥραν ἀπεβίβασαν ἐν ἄκρᾳ νηνεμίᾳ ὑπὸ ἀσέληνον νύκτα σῶμα ἱκανὸν Τουρκαλβανῶν εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου μέρος Ἀντιπέρατον καλούμενον, ἤρχοντο δὲ μετὰ τούτους ἀκαταπαύστως καὶ ἄλλοι, φονεύ-

σαντες καὶ τρεῖς ἐκ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων ἰσαξίων 6 φυλάκων. Ἂν ὅμως ἐφύλασσον πλειότεροι ἔνοπλοι μετὰ προσοχῆς ἐκεῖ, ἤθελον φονεύσει πολλοὺς τῶν ἀποβαινόντων ἐχθρῶν διὰ τὸ δύσκολον καὶ δυσανάβατον τῆς θέσεως (α), ἢ καὶ ἤθελον ἐμποδίσει ἐντελῶς τὴν ἀπόβασιν αὐτῶν, ἐπιδραμόντων πρὸς ἐπικουρίαν καὶ ἄλλων πολλῶν. Οἱ δὲ πολέμιοι τότε ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ ὀπισθοδρομήσωσι μὲ πολλὴν ζημίαν κατησχυμένοι.

Δύο λοιπὸν περίπου χιλιάδες ἐχθροὶ ἐπιπεσόντες οὕτω κατὰ τῆς νήσου, καὶ διαδραμόντες ἐν σκότει τὰ μεταξὺ, ἀνεφάνησαν περὶ τὸ λυκαυγὲς ἀνελπίστως ὄπισθεν τῶν εἰς τὰς λοιπὰς θέσεις ἀνθισταμένων Ἑλλήνων, ὀχυρωθέντες κατ᾽ αὐτῶν. Ἀλλ᾽ οὗτοι, καίτοι καταπλαγέντες τότε διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀπόβασιν, ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των καρτερικῶς μέχρι τινός. Ὅτε ὅμως οἱ ἐπελθόντες πολέμιοι ὑπερίσχυσαν, οἱ Ἕλληνες τότε ξιφήρεις ὁρμήσαντες, καὶ ἰδίως μάλιστα οἱ πολεμισταὶ Κρῆτες, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι διέῤῥηξαν τοὺς ἐχθροὺς, καὶ διεσώθησαν οὕτω τινὲς μὲν εἰς πλοιάρια, διὰ τῶν ὁποίων ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κάρπαθον, τινὲς δὲ καὶ εἰς τὰ βουνὰ τῆς νήσου. Πλοῖον δὲ Κάσιον μὲ πλῆθος οἰκογενειῶν διέσχισαν ὡσαύτως τὰ ἐχθρικὰ, καὶ διαφυγὸν οὐρίῳ ἀνέμῳ τὴν καταδίωξιν ἐσώθη ἀβλαβὲς εἰς τὴν νῆσον Ἀστυπάλαιαν. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐμβάντες ἀμαχητὶ καὶ εἰς τὰ χωρία, ἐλεηλάτησαν

(α) Λέγεται ὅτι Κάσιός τις Ζαχαρίας καλούμενος, ἐξόριστος ὢν πρὸ ἐτῶν ἐκ τῆς πατρίδος του ἕνεκα κακῆς του διαγωγῆς, ὑπέδειξεν ὁδηγήσας τοὺς πολεμίους εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην καὶ ἀπότομον ἀνάβασιν, καὶ οὕτως ἐγένετο προδότης τῆς πατρίδος του· διότι πῶς ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ γνωρίζωσιν οἱ ξένοι Τοῦρκοι ταύτην; Ἀπόκειται ὅμως εἰς τοὺς Κασίους νὰ ἀποδείξωσιν, ἂν ὁ αἴτιος τῆς καταστροφῆς των εἶναι ὁ διαληφθεὶς ἢ ἄλλος τις· ἐπειδὴ καθὼς εἶναι δίκαιον νὰ παραδίδωνται εἰς τὸν δίκαιον σεβασμὸν τὰ ὀνόματα ἐκείνων τῶν ὑπὲρ πατρίδος προκινδυνευσάντων καὶ θυσιασθέντων, οὕτω καὶ τὰ τῶν προδοτῶν εἰς ἀνεξάλειπτον αἶσχος καὶ κατηγορίαν πρὸς παραδειγματισμόν.

ταῦτα, φονεύσαντες ἀνιλεῶς πάντας τοὺς προστυχόντας ἄνδρας, καὶ αἰχμαλωτίσαντες πλῆθος γυναικῶν καὶ παίδων. Ὁ δὲ Ἀλβανὸς Χουσεΐν, ἂν καὶ εἶχε διατάξει πρὸς τὸ δεσποτικὸν τὴν κατάπαυσιν τῆς αἱματηρᾶς ἐκείνης καταστάσεως, ἀπήτει ὅμως παρὰ τῶν Κασίων τὰ παραδώσωσι πρὸς αὐτὸν, ἂν ὄχι ὅλους τοὺς Κρῆτας, τοὐλάχιστον τοὺς ἀρχηγούς των, ἢ τέλος τοὺς δύο Κουρμούλας Δημήτριον καὶ Μανώλην. Οἱ Κάσιοι ὅμως πρὸς μὲν τὸν Χουσεῖν ἠναντιώθησαν ὡς πρὸς τοῦτο, ἀποδείξαντες τὸ ἀδύνατον τῆς αἰτήσεώς του, τοὺς δὲ Κρῆτας διευκόλυναν ν' ἀπέλθωσιν ὅσον τάχιον τῆς νήσου των καὶ νὰ διασωθοῦν. Πολλοὶ λοιπὸν τῶν Κασίων καταβάντες κατὰ τὰς δύο ἢ τρεῖς ἑπομένας ἡμέρας, καὶ παραδόντες τὰ ὅπλα ὑπετάγησαν, λυτρώσαντες ἀντὶ πολλῶν χρημάτων καί τινας τῶν αἰχμαλωτισθέντων συγγενῶν των.

Πλοίαρχος δέ τις ὅμως ἐκ τῶν Κασίων, ὁ Μάρκος Μαλλιαράκης, ὁ καὶ Διακομάρκος καλούμενος, ἀπεμάχετο ἐπὶ πολλὰς ὥρας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰσβολῆς μὲ τοὺς περὶ ἑαυτὸν 30—40 ἐκ τῆς θέσεώς του ἀντισταθεὶς καρτερικῶς· ἐφόνευσαν δὲ τότε πολλοὺς τῶν κατ' αὐτῶν ἐφορμησάντων πολεμίων, ἐφονεύθησαν ὅμως καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ πλειότεροι ὑπ' ἐκείνων· ζωγρηθεὶς δὲ τελευταῖον καὶ ὁ Μάρκος ἐφέρθη δέσμιος πρὸς τὸν Χουσεΐν. Ὁ Μάρκος ἦτον ἀνὴρ λίαν εὐειδὴς καὶ γενναῖος· τὰ δὲ φυσικά του ταῦτα πλεονεκτήματα ἐκίνησαν εἰς συμπάθειαν καὶ τὸν Στρατάρχην Ὀθωμανὸν, ὅστις καὶ ὑπεσχέθη ὄχι μόνον νὰ τῷ χαρίσῃ τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ πλοῖόν του αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ καλλιώτερον μεταξὺ τῶν λοιπῶν Κασίων πλοίων, μὲ ἐντολὴν ὅμως νὰ συμπλέῃ καὶ μὲ τὸν ὑπὸ τὸν Γιβραλτάρην στολίσκον. Ἐνῷ λοιπὸν ἀπελύετο ὁ Μάρκος τῶν δεσμῶν του, παροξυνθεὶς τότε ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτισάντων δι' ἐρεθιστικῶν λόγων, καὶ δυσφορήσας διὰ τὴν δεινὴν ὑποχρέωσιν νὰ στρέψῃ ὅπλα κατὰ τῆς πατρίδος του, ἥρπασε ξίφος ἐκ τῶν περιεστώτων φυλάκων του, καὶ ἐφόνευσε καὶ ἐπλήγωσε τρεῖς ἐξ αὐτῶν· ἐφονεύθη ὅμως παρευθὺς καὶ ἐκεῖνος τότε κατακρεουργηθείς.

Ἐφονεύθησαν λοιπὸν καὶ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων τότε ἐν τῇ Κάσῳ ἀδυνάτων Κρητῶν πλέον τῶν 1,000. Ἔπεσον δὲ ὡσαύτως καὶ πολλοὶ Κάσιοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς καὶ ἠχμαλωτίσθησαν. Ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε πολλοί.

Ὁ δὲ Χυσσεῒν γενόμενος κύριος τῆς νήσου, ἀπέστειλεν ὅλα τὰ εὑρεθέντα πλοῖα τῶν Κασίων ὡς θρίαμβον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, φέροντα τὰ ἐκ τῆς λεηλασίας πλούσια λάφυρα, τὴν ἄφθονον εὑρεθεῖσαν ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, καταστρέψας οὕτω τὸν τόπον. Ἐγκαταστήσας δ' ἐπὶ τῆς νήσου τότε Τοῦρκον Διοικητὴν, ἐπανῆλθε τὴν 12 ἢ 13 τοῦ μηνὸς νικηφόρος εἰς Σοῦδαν, τὸ ἄσυλόν του. Κατόπιν ὅμως ἑορτῆς εἶχεν ἀναφανῆ μακρόθεν καταπλέουσα τὴν 18 καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἀντιναύαρχον Σαχτούρην Ἑλληνικὴ μοῖρα. Ὁ δὲ Τοῦρκος Διοικητὴς ἠναγκάσθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς Κάρπαθον προφυλαγμένος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Κασίων· διότι ἀπέφευγον οὗτοι τοῦ νὰ ἐνοχοποιηθοῦν ἀμέσως διὰ βλάβης ἑνὸς ἀτόμου. Ἀγκυροβολήσαντες λοιπὸν οἱ Ἐπιμηθεῖς Ἕλληνες τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἔμπροσθεν τῆς Κάσου, καὶ ἰδόντες τὰ παθήματά της, διευθύνθησαν παρευθὺς ἐκεῖθεν πρὸς τὴν νῆσον Ψαρὰ, διὰ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ὅπου καὶ οὗτος διευθύνετο· διότι καὶ ὁ Ὀθωμανὸς ναύαρχος Τοπάλης εἶχε καταπλεύσει ταυτοχρόνως ἐκεῖ μεθ' ὅλου τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ καὶ ἐκεῖνος τὴν Ἑλληνικὴν ταύτην ναυτικὴν νῆσον, ἥτις καὶ δὲν ἀπέφυγε τοῦ νὰ ὑποστῇ τότε καὶ αὐτὴ τὴν ἰδίαν μὲ τὴν Κάσον τύχην. Οἱ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν περισωθέντες ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς Κάσου, ἄλλοι μὲν μετέβησαν τότε εἰς Πελοπόννησον, ἄλλοι δὲ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους· καὶ πολλοὶ τῶν Κασίων ἦλθον εἰς τὰς νήσους Ἴον, Ἀμοργὸν καὶ Νάξον.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐκ τῆς Κρήτης τότε διαφυγόντων. Μεταβάντες πολλοὶ ἐκ τῶν ἀποβιβασθέντων εἰς Μονεμβασίαν μετὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ καὶ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναυπλίου, εὗρον δυστυχῶ

τότε ἐμφύλιον πόλεμον ἐκεῖ· καὶ τὴν μὲν Κεντρικὴν Διοίκησιν περιωρισμένην εἰς τὸ πλοῖον τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ἀπέναντι τῶν Μύλων· τὰ δὲ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς περιωρισμένα ὡσαύτως εἰς Ἄργος, καὶ τὸ Ναύπλιον πολιορκούμενον τότε ὑπὸ τοῦ Χ. Χρήστου Βούλγαρη ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, τὸ ὁποῖον κατεκράτουν ὁ Πάνος Κολοκατρώνης καὶ ἡ ἐκ Σπετσῶν Βουβουλίνα ἐκ μέρους τῶν ἀντενεργούντων τότε Ἑλλήνων, ὅπου καὶ μάχαι ἐγίνοντο περὶ αὐτὸ μεταξὺ τῶν λεγομένων τότε ἀντάρτῶν καὶ κυβερνητικῶν. Οἱ ἐπισημότεροι λοιπὸν ἐξ αὐτῶν Κρῆτες ἐλπίσαντες ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωσι κἂν τότε τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους, ἐπρόστρεξαν μετὰ τοῦ Τομπάζη, ἐκθέσαντες τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης πρὸς ἀμφοτέρας τὰς εἰρημένας Ἀρχὰς, καὶ προσθέσαντες τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα ἀνάλογα βοηθήματα πρὶν ἔτι καταπέσωσιν ἐκεῖ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα.

Ἡ ἰδέα δὲ αὕτη τῶν Κρητῶν ἦτο βεβαίως ὀρθὴ καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸ γενικὸν συμφέρον· διότι καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἀπῄτει ὥστε νὰ προσπαθοῦν νὰ κρατῶσι μακρὰν τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος τοιοῦτον καταστρεπτικὸν ἐχθρόν. Τίς ὅμως ἤκουε καὶ τότε; Ἐκαίετο λοιπὸν, κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν ἡ οἰκία τοῦ γείτονος, ἤτοι ἔπιπτεν ἡ Κρήτη, τὸ ἀσφαλέστερον τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος προπύργιον, οἱ δ' Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἐν Πελοποννήσῳ, ἔμεναν ἀπαθεῖς εἰς τὰ παθήματα τῶν Κρητῶν, μὴ προβλέποντες ὅτι ἡ γειτονικὴ ἐκείνη φωτιὰ ἔμελλε νὰ κατακαύσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ τὸν ἴδιον αὐτῶν τόπον. Τοὐναντίον δὲ οἱ προκινδυνεύοντες Κρῆτες ἕως τότε περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τὰ τρία ἔτη φθειρόμενοι, καὶ προνοοῦντες διὰ τῆς νέας αἰτήσεώς των περὶ τοῦ μέλλοντος, ἤκουσαν τότε καὶ αὐτοὶ παρὰ τῆς Βουλῆς, ἢ μᾶλλον παρὰ τοῦ βουλευτοῦ Ἀναστασίου Λόντου, ὅ,τι ποτὲ ἤκουσε παρά τινος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτε ἐφιλονείκει οὗτος μετὰ τοῦ Εὐρυβιάδου περὶ τοῦ τρόπου καὶ τόπου τῆς ναυμαχίας

διὰ νὰ σώσωσι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ τότε καταπλημμυρήσαντα αὐτὴν στίφη τῶν βαρβάρων. «Οἱ Κρῆτες, εἶπεν ὁ Λόντος, πατρίδα δὲν ἔχετε, φωνὴν δὲν ἔχετε» ὡς ἂν εἶχεν ἐκεῖνος τότε πατρίδα, ὅτε τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐκρέμοντο ἀπὸ βαμβακερὴν, κατὰ τὸν κοινὸν λόγον, κλωστήν. Καὶ οἱ Κρῆτες ὅμως τότε ἂν καὶ ἀπάτριδες ὡς τοὺς ὠνόμασεν ἐκεῖνος, ἐβοήθησαν εἰς πολλοὺς κινδύνους τοὺς λοιποὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας, καὶ τὴν πατρίδα των μετ' ὀλίγον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πάλιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀνέκτησαν, τὴν ὁποίαν ἐχθρὰ πολιτικὴ τοὺς τὴν ἀπεστέρησεν ὕστερον, καὶ οὐχὶ τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων των.

Ὑπεσχέθη μολαταῦτα ἡ Κυβέρνησις τότε εἰς τοὺς Κρῆτας ὅτι θέλει τοὺς συνδράμει εἰς τὸν ἀγῶνά των, ἀφοῦ ἐξομαλυνθῶσι τὰ παρόντα κοινὰ πράγματα, προσκαλέσασα τούτους τότε νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν προκειμένην διαμάχην. Διακόσιοι λοιπὸν περίπου Κρῆτες, οἱ εὑρεθέντες τότε εἰς Ἄργος ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Φραγγιὸν Τσισκάκην καὶ Ἰωάννην Περάκην, ἀντέκρουσαν ἄνωθεν τοῦ Ἄργους τὰ ἐπερχόμενα κατὰ τῆς Κυβερνήσεως στρατεύματα, ἀναγκάσαντες αὐτὰ νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν· ἔπειτα δὲ αὐτοὶ οὗτοι καὶ ἔτι πλειότεροι συναχθέντες μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου Βούλγαρη ἐπολέμησαν ὑπὲρ τῆς παγιώσεως τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως μεχρισοῦ κατενικήθη καὶ κατεβλήθη ὅλως διόλου ἡ τότε ἀναφυεῖσα ἀνταρσία, καὶ παρεδόθη το Ναύπλιον εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Τὰ δεινὰ ὅμως ἐν τοῖς πολέμοις διαδέχονται ἕτερα ἀπρόβλεπτα, διότι μετ' ὀλίγον και ὁ Ὀμὲρ πασᾶς τῆς Καρύστου εἶχεν ἑτοιμασθῇ νὰ εἰσβάλῃ μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς Ἀττικήν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχεν ἀναλάβει καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τότε κατά τι τὰς δυνάμεις της, διέταξε καὶ αὐτὴ νὰ συναθροισθῇ ἐκεῖ στρατὸς διὰ νὰ τὸν ἀντικρούσῃ. Μεταξὺ δὲ τούτων ὑπῆρχον τότε καὶ Κρῆτες πλέον τῶν 400 ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Ἰωάννην Χάλην καὶ Ἀστρινὸν Χατζηδάκην. Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Κριεζώτην, Γούραν καὶ

Εὐμορφόπουλον ἐπολέμησαν τὸν ἐπελθόντα πολέμιον· τὸν ἐνίκησαν κατὰ τὸν Μαραθῶνα, καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος. Ἔπεσον δὲ τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ Κρῆτες τινὲς, ἐν οἷς καὶ ὁ Χαρίτων Κισαμίτης καὶ ὁ Μανώλης Τσινιτάκης ἐκ τῶν Κεφαλάδων τοῦ Ἀποκορώνου, ἄνδρες ἀριστεύσαντες πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι εἰς διαφόρους μάχας. Μετὰ τὴν νίκην δ' ἐκείνην διετάχθησαν οἱ Κρῆτες νὰ μεταβοῦν καὶ εἰς Ἄμφισσαν, διὰ ν' ἀντικρούσουν ἄλλους ἐχθρούς. Συνετέλεσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι πάλιν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων νὰ κατατροπωθοῦν καὶ ἐκεῖ οἱ πολέμιοι κατὰ τὸ Χρισσὸν, καὶ κατὰ τὴν ἔνδοξον μάχην τῆς Ἀμπλιανης, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν πάλιν Κρῆτες τινές.

Κακῇ ὅμως τύχῃ εἶχεν ἀνάψει κατὰ τὸν ἑπόμενον χειμῶνα τοῦ 1824 καὶ ἕτερος ἐμφύλιος πόλεμος ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Κρῆτες ἀπήτουν συνεχῶς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ τοὺς χορηγήσῃ βοηθήματα, ἅτινα καὶ εἶχεν ὑποσχεθῇ, διὰ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν πατρίδα των. Περιπεσοῦσα ὅμως καὶ τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς νέους περισπασμοὺς ἕνεκα τῶν νέων ἐσωτερικῶν ταραχῶν, ἐπροσκάλεσε καὶ πάλιν τοὺς Κρῆτας νὰ τὴν συνδράμωσι, διὸ καὶ ἐπέκεινα τῶν 500 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Παναγιώτην Ζερβουδάκην, Ἰωάννην Χάλην, Μιχαὴλ Μαλικούτην καὶ Μανώλην Ῥουστικιανὸν διέτρεχον ὅπου ἐκάλει αὐτοὺς ἡ ἀνάγκη, καταπολεμοῦντες καὶ τὴν νέαν ἐκείνην ἀνταρσίαν ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐνῷ δὲ ἐχθρικὸς πόλεμος κατετάραττεν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὴν Ἑλλάδα, καὶ πόλεμος συνάμα ἐμφύλιος κατεσπάραττεν ἐσωτερικῶς τὰς δυνάμεις της, ὁ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρὸς αὐτῆς Μεχμεταλῆς, ἐπηρμένος καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν Κρήτην νίκην του, ἤρχισε καὶ αὐτὸς νὰ χαλκεύῃ ἁλύσεις κατ' αὐτῆς· ὅθεν καὶ προητοιμάζετο οὗτος ὄχι μὲ ἀτάκτους ὀρδὰς εὐμαχήτους, ὡς ὁ Δράμαλης, ἀλλὰ μὲ τακτικὰ στίφη Ἀράβων δυσμάχητα νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἤτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τῆς Ἑλλάδος. Καταπληκτικὴ ἦτον ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη,

τὴν ὁποίαν πρὸς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐξαπέστειλεν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Μεχμεταλῆς· μολονότι δὲ καὶ μεγάλοι στόλοι καὶ πλοῖα μεταγωγὰ πάμπολλα συνώδευον ἐκεῖθεν τὸν στρατάρχην του Ἰμβραῒμ πασᾶν, οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ἕλληνες περιφρονήσαντες τὴν κολοσσιαίαν ἐκείνην δύναμιν, ἐπέφερον τότε πολλὰ προσκόματα καθ᾽ ὅλον του τὸν διάπλουν· διότι τὸν προσέβαλον τότε εἰς διάφορα μέρη, ἔκαυσαν πολεμικὰ πλοῖα, καὶ τοῦ ἀφήρεσαν πολλὰ φορτηγὰ μὲ στρατοὺς, ἵππους καὶ διαφόρους ἀποσκευάς.

Ἀλλ᾽ ἦτον ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴν ὑπερνικήσῃ ἐκεῖνος ὅλα ταῦτα, προπαρεσκευασμένος μὲ τόσας δυνάμεις, μὲ ἄφθονα ἀναγκαῖα τῆς ἐκστρατείας καὶ μὲ ἐπιμονὴν, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοί του ἐστεροῦντο ὅλων τούτων, καὶ μόνον τὴν ναυτικὴν φυσικὴν τόλμην εἶχον καὶ τὴν ἀνδρίαν· διὸ καὶ ἠναγκάζοντο ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεώς των ταύτης πολλάκις καὶ ν᾽ ἀναχωρῶσιν ἐπ᾽ οἴκου, ἀφίνοντες εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐλεύθερον τὸ στάδιον. Εὑρῆκε λοιπὸν καιρὸν τοιουτοτρόπως ὁ πολέμιος, καὶ εἰσέδυσε καὶ εἰς τὸν εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλέστατον λιμένα τῆς Ἀμφιμάλλου ἢ Σούδας, ἂν καὶ οἱ ναυτικοὶ Ἕλληνες κατώρθωσαν κατὰ τὴν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον εἴσοδόν του νὰ καύσωσι πολεμικὴν κορβέταν, καὶ νὰ τοῦ ἀφαιρέσωσι καὶ φορτηγά. Ἀφόβως ὅμως τότε ὁ Ἰμβραΐμης ἀπεβίβασεν εἰς τὸ ἤδη κατακεκτημένον ἄσυλόν του, τὴν Κρήτην, τοὺς στρατούς του πρὸς ἀνάπαυσιν· ἐκεῖθεν δὲ τοὺς μετέφερεν εὐκόλως ἔπειτα ὅπου, καὶ ὁσάκις ἤθελεν ἀνεμποδίστως εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κρήτης Β. Δ. κειμένην Πελοπόννησον! Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἐμποδίσωσι τοῦ λοιποῦ ἐκεῖθεν τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον ἐχθρὸν οἱ Ἕλληνες, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ διάπλους ἦτον ἤδη σύντομος δι᾽ ὀλίγας μόνον ὥρας ἐν οὐρίῳ ἀνέμῳ; ὄχι· διότι ἔπρεπε τότε νὰ ἔχωσιν οἱ Ἕλληνες ἀδιαλείπτως ἀξιόμαχον στόλον νὰ περιπλέῃ κατὰ τὸ Κρητικὸν πέλαγος κατέμπροσθεν τῆς Σούδας, καὶ νὰ φυλάττουν τὰ ἐχθρικὰ νὰ μὴν ἐξέλθωσιν ἐκεῖθεν,

ὅπερ ἦτον ὅλως ἀδύνατον διά τε τὴν δυσχέρειαν τῆς θαλασσίου ἐκείνης θέσεως καὶ διὰ τὸ πολυδάπανον·

Κατέστη λοιπὸν ἤδη εἰς τὸν ἐχθρὸν ἀποθήκη καὶ γέφυρα ἀσφαλὴς ἡ Κρήτη διὰ τὴν Πελοπόννησον. Ὅθεν καιροφυλακτήσας ἐκεῖνος διέπλευσεν, ἐλθὼν ἀπρόσβλητος κατὰ τὸν Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον τοῦ 1825 εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, ἀποβιβάσας στρατοὺς καὶ ἀποσκευὰς εἰς τὰ ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα φρούρια τῆς Μοθώνης καὶ Κορώνης. Ἀμέσως δὲ τότε καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἠσθάνθησαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Αἰγυπτίου δυνάμεως· διότι ἐπιτεθεῖσα αὐτὴ παρευθὺς ἀγερώχως κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατέκτησεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὴν Πύλον ἢ Νεόκαστρον, κατεχομένην τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὁμοίως τοὺς παλαιοὺς Ἀβαρίνους καὶ τὴν παρακειμένην νῆσον Σφακτηρίαν μὲ πολλὴν τῶν Ἑλλήνων ζημίαν, ἄλλων μὲν αἰχμαλωτισθέντων τότε, ἄλλων δ' ἀφοπλισθέντων καὶ ἄλλων τέλος θανατωθέντων· καὶ ἐκλόνησε μετ' οὐ πολὺ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἅπασαν τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ὁ Ἑλληνικὸς ὅμως ἀγὼν δὲν ἤθελε βεβαίως διακινδυνεύσει τότε τοσοῦτον, ἂν ὀρθὴ σκέψις καὶ σύμπνοια ἐκυβέρνα τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα. Εἶχον ἐπικαλεσθῆ ἐξ ἀρχῆς πολλάκις οἱ Κρῆτες τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἐμποδισθοῦν τόσαι ἀποβάσεις τοῦ Αἰγυπτίου εἰς Κρήτην, ὅτε ἴσχυον καὶ αὐτοὶ οἱ Κρῆτες, καὶ ἐθριάμβευον τὰ ὅπλα των κατὰ τὴν ξηράν, καὶ διὰ νὰ μὴ ῥιζώσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς Κρήτην τοιοῦτος δυσκαταδάμαστος ἐχθρός. Εἶχον δὲ παραστήσει καὶ οἱ βουλευταί των πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Κυβέρνησιν ὅτι εἶν' ἀναγκαιότατον νὰ κρατῶνται κἂν τότε εἰς Κρήτην οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ μὲ ἀναλόγους Ἑλληνικὰς δυνάμεις, ὅτε προώδευεν ὁ Χουσεῒν ἐκεῖ πρὶν ἐπιπέσωσιν οὗτοι καὶ εἰς Πελοπόννησον· ἀλλὰ ματαίως ὅλα ταῦτα· διότι τίς ἤκουε καὶ τότε; Πεφυσιωμένος δέ τις ἀπεκρίθη καὶ τότε, ὅτι καὶ ἂν ἤθελεν ὑποταχθῆ ἡ Κρήτη, καὶ οἱ στρατοὶ τοῦ Μεχμεταλῆ ἤθελον

τολμήσει νὰ ἔλθουν καὶ εἰς Πελοπόννησον, θὲ ν' ἀφήσωσι καὶ αὐτοὶ τὰ ὀστᾶ των ἐδῶ ὡς καὶ οἱ τοῦ Δράμαλη.

Εἷς δὲ τῶν Κρητῶν βουλευτῶν εἶχε κάμει καὶ τότε τὴν παρατήρησιν πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι ἂν ὁ Δράμαλης διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀπρονοησίαν του, ἢ ἂν προσέτι δι' ἀπροσδόκητά τινα συμβάντα τότε παραδόξως εἰς Πελοπόννησον, δὲν κατώρθωσέ τι τότε αὐτὸς, οἱ στρατοὶ ὅμως τοῦ Μεχμεταλῆ δὲν εἶναι ἄτακτοι καὶ ἀπειθεῖς ὡς οἱ ἐκείνου, οὐδ' ἔρχονται οὗτοι ἀπρομήθευτοι τῶν ἀναγκαίων, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὅτε τώρα πρόκειται νὰ στείλῃ, ὡς μανθάνομεν καὶ τακτὸν στρατὸν μὲ τὸν υἱόν του Ἰμβραΐμην. Διὸ καὶ ἂν δὲν προνοήσουν ταχέως νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πρόοδόν του εἰς Κρήτην, καὶ τὸν ἀφήσουν νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς Πελοπόννησον, ἡ Πελοπόννησος αὐτὴ δὲν θέλει ἀνθέξει οὐδ' ὅσον ἀντέσχεν ἡ Κρήτη. Ἐνήργει δὲ μάλιστα ὁ αὐτὸς βουλευτὴς τὸ νὰ παραλάβῃ ὁ Κωλέττης 1,500 ἢ καὶ 1,000 Ῥουμελιώτας, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, ὅτε ἔγραφεν ἐξ αὐτῆς καὶ ὁ Ἁρμοστὴς Τομπάζης ἐξαιτούμενος τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τὸν προοδεύοντα Χουσεΐν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἐγένετο. Διὸ προπαρασκευασθεὶς ὁ πολέμιος τηλικοῦτος, ἦλθεν, ὡς προείπομεν, καὶ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου καὶ ἀπεδείχθη ὅτι διὰ μιᾶς καὶ μόνης μάχης παρέλυσεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ, ἐνῷ εἰς Κρήτην ἐπολέμουν τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τῆς 28 Μαΐου 1822 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1824, δύο σχεδὸν ἔτη.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Νεοκάστρου. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὰς εἰρημένας τρεῖς θέσεις εὑρεθέντων Ἑλλήνων, συνεκινδύνευσαν καὶ ἱκανοὶ Κρῆτες, ἐξ ὧν καὶ συνέπαθον, καὶ συναπωλέσθησαν πολλοὶ μετ' ἐκείνων. Ὁ μὲν δηλ. σωματάρχης Ἰάκωβος Κουμῆς συνεμάχετο εἰς Ἀβαρίνους μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν, ὅπου καὶ ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 20, ἐν οἷς καὶ ὁ Σταῦρος Ἀνδρακὸς, ἀπώλεσε δὲ τὴν χεῖρα καὶ ὁ Γεώργιος Κοζάκης· οἱ δὲ σωματάρχαι Ἰωάννης Χάλης καὶ Νικόλαος Κωνσταντου-

δάκης ὡσαύτως συνεμάχοντο μετὰ πολλῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Πύλου, 43 δὲ ἄλλοι συναπωλέσθησαν καὶ ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Μανουσοσήφη Μελιδονιανοῦ, τοῦ προθυμοτέρου συναρωγοῦ τοῦ περιφήμου Σήφακα ἐν Κρητῃ, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι εὑρεθέντες μετὰ τοῦ Π. Ζερβουδάκη καὶ Μ. Ῥουσσικιανοῦ εἰς τὸ γενικὸν στρατόπεδον τοῦ Σκούρτη, ἂν καὶ ὁ Κ. Τρικούπης διηγούμενος λεπτομερῶς (Βιβλ. γ'. σελ. 196—212) τὰ κατὰ τὸ Νεόκαστρον, καὶ ἀναφέρων κατὰ φυλὰς πολλοὺς τῶν παρευρεθέντων τότε ἐκεῖ Ἑλλήνων παρεσιώπησε τοὺς Κρῆτας, οἵτινες ἀπετέλουν τότε καὶ τὸ πολυπληθέστερον σωματεῖον, καὶ οἵτινες μόνοι αὐτοὶ μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου ἠρίστευαν καὶ κατ' ἐκείνην τὴν μάχην.

Ἐπαρθεὶς δὲ ὁ Ἰμβραΐμης μετὰ τὰς νίκας του ταύτας, προέβη νὰ πολεμήσῃ εἰς Μανιάκι καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην Φλέσσαν ἢ Δικαῖον, ὅτε καὶ ἀπώλεσεν ἐκεῖ πολλοὺς διὰ τὴν παράδοξον καρτερίαν καὶ τόλμην τοῦ εἰρημένου Ἕλληνος ἀρχηγοῦ, καταπολεμηθέντος καὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς τακτικῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ἐγκαταλειφθέντος ἐπὶ τέλους μετ' ὀλίγων στρατιωτῶν, ἁπάντων συναπολεσθέντων μετ' ἐκείνου. Παρῆσαν δὲ τότε ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ καὶ πλέον τῶν 300 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Γεώργιον Καπασακάλην καὶ Ἰωάννην Περάκην, ὅπου καὶ συνεκινδύνευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ συνέπεσον καὶ αὐτοί.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Σοῦδαν ὁ Αἰγύπτιος στόλος, ἀφοῦ κατέλαβεν ὁ πολέμιος καὶ εἰς Πελοπόννησον τὸν εὐρύχωρον τῆς Πύλου λιμένα, διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖθεν ἄλλους στρατοὺς περὶ τὰς 6,000 ἐκ Τουρκαλβανῶν καὶ Κρητῶν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Χουσεΐν. Ὁ δὲ Ἰμβραΐμης καταπτοήσας ταυτοχρόνως τὴν Μεσσηνίαν ἅπασαν, καὶ δενδροτομήσας τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῆς, προέβη ἀκωλύτως καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, κυριεύσας ἀμαχητὶ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Τριπολιτσᾶς φρούριον, κατεχόμενον τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἴδωμεν τί ἔγεινεν ἐν τούτοις ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰμβραΐμη.

Νέαι ἐπιβουλαὶ ἐκ μέρους τῶν Τούρκον ἤρχισαν πάλιν νὰ λαμβάνωσι χώραν ἐκεῖ· διότι ὁ Χουσεῒν εἶχε διατάξει νὰ στρατολογηθοῦν καὶ Κρῆτες Τροῦκοι διὰ τὴν Πελοπόννησον, οἱ δὲ στρατολογούμενοι ἔδειξαν τοσαύτην θηριωδίαν κατὰ τῶν ὑποδουλωμένων ἤδη χριστιανῶν, ὥστε καὶ εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας φόβος, μὴ ἐπαναληφθοῦν καὶ τότε αἱ φρικταὶ ἐκεῖναι σκηναὶ τοῦ 1821. Εἶχον δὲ διαπράξει πάλιν οἱ Τοῦρκοι καὶ φόνους δολίους πολλαχοῦ, καὶ διαφόρους κακοπραγίας ἀναιτίως κατὰ πολλῶν ἀντεκδικαύμενοι τὰ πρότερον γεγενημένα. Ἂν καὶ ὁ Χουσεῒν ὑπεκρίνετο ὅτι δῆθεν ἀπεδοκίμαζε ταῦτα, ἀπέφευγεν ὅμως καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ τιμωρῇ τοὺς κακοποιούς. Ὅτε δὲ ἔμεινεν ἐπὶ τῆς Κρήτης διάδοχός του Διοικητὴς ὁ Μουσταφάμβεης, τότε ἐπολλαπλασιάσθησαν τὰ δεινὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων, ἐνεργούμενα καὶ ἐν κρυπτῷ καὶ ἐν φανερῷ ἀνεξετάστως, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Μουσταφᾶ, καὶ ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν Τούρκων. Ἐκαροτόμησεν ἐκεῖνος τότε τὸν γέροντα Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου, ἐφόνευσε τὸν ἐφημέριον τοῦ χωρίου Καλύβων τοῦ Ἀποκορώνου Παπαμανώλην ἅμα τοῦ ναοῦ ἐξελθόντα μετὰ τὴν τελετὴν τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ ἀπηγχόνισε μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ἐπίσημόν τινα στρατιωτικὸν Λακκιώτην ἐπὶ ἀνυπάρκτοις ὅλως κατηγορίαις. Ταὐτοχρόνως δ' ἐδολοφονήθησαν ὑπ' ἄλλων ὁ Φραγκιὸς Καρυώτης, καὶ Ἰωάννης Δρουλίσκος Ῥεθύμνιοι, ἄνδρες διαπρέψαντες πρότερον διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν των ἀρετήν· ἐν συντόμῳ δ' εἰπεῖν, πλεῖστοι ἄλλοι ἐφονεύθησαν οὕτως, ἐβασανίσθησαν καὶ ἐκακοποιήθησαν πολυειδῶς καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Τίς δὲ ὁ βοηθήσων ἐκείνους τότε;

Ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν τοιούτων νέων δυστυχημάτων ὁρμηθέντες οἱ Κρῆτες, ἰδόντες δὲ καὶ πάλιν τὸν ὄλεθρον, εἰς ὃν ἔμελλον νὰ περιπέσωσιν, ἐπεκαλέσθησαν τάχιστα τὴν συνδρομὴν τῶν ἔξω συντοπιτῶν, πρωτοῦ ν' ἀπολεσθοῦν οὕτω καθ' ὁλοκληρίαν.! Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συγκινηθοῦν παρευθὺς οἱ ἐκτὸς Κρῆτες εἰς τὰ παθήματα ἀδελφῶν, οἰκείων καὶ φίλων; Ἀλλ' ἠδύναντο καὶ

νὰ ἐπιχειρισθῶσί τι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως; Ἐπέδωκαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀναφορὰν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέγραψαν ὁ Β. Χάλης, ὁ Π. Ζερβουδάκης, ὁ Γ. Δαμινὸς, ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Μ. Ῥουστικιανὸς, ὁ Ἀστρινὸς, ὁ Μ. Μαγουλάκης, ὁ Ν. Οἰκονόμος, ὁ Α. Μαρουλιανὸς, ὁ Δ. Χρυσαφόπουλος, ὁ Δ. Πρωτοσύγκελλος Κρήτης, ὁ Γ. Καλλέργης, ὁ Κ. Κριτοβουλίδης καὶ ἄλλοι ἕως 60, ἐκθέσαντες πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὴν μεγάλην ἀνάγκην τοῦ τόπου των, καὶ τὴν παρεκάλουν νὰ τοῖς χορηγήσῃ ἀνάλογα βοηθήματα, ὥστε νὰ σπεύσωσιν εἰς Κρήτην πρὸς βοήθειαν τῶν πασχόντων συμπατριωτῶν των· τὴν ὑπενθύμιζον δὲ ἐπὶ τέλους καὶ περὶ τῆς δοθείσης πολλάκις ὑποσχέσεως ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἔνδοξον ἀγῶνά των.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ὅτι δὲν ἠδύναντο πάλιν νὰ ἐλπίσωσιν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως οὐδεμίαν ἐνέργειαν, ἤρχισαν νὰ συσκέπτωνται συστηματικώτερον τότε, ἂν ἠμπόρουν νὰ πράξωσί τι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος· Πρῶτον λοιπὸν ἐφρόντισαν νὰ εὕρωσι χρήματα ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ, διὸ καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν νὰ συνέλθωσιν ἐν Ναυπλίῳ οἱ ἐπισημότεροι ἐξ ὅλων τῶν Κρητῶν στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ, ὅπου καὶ συνεκρότησαν τότε τακτικὴν συνέλευσιν δι' αὐτὸν πρὸ πάντων τὸν σκοπόν. Ὁ δὲ Ἐμ. Ἀντωνιάδης, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐκλέξει καὶ πρόεδρόν των εἰς τὴν συνέλευσιν ἐκείνην, εἶπεν ὅτι εἶχεν ὁμιλήσει εἰς τὸν Ἄγγλον Ἀμιλτῶνα Βράουν, ἐλθόντα εἰς Ἑλλάδα πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ μακαρίτου Λόρδου Βύρωνος, ἂν ἦναι κατορθωτὸν νὰ γείνῃ εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον ἐπ' ὀνόματι μόνον τῆς Κρήτης· ὁ δὲ Ἀμιλτὼν τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ γείνῃ τοῦτο· ὅθεν καὶ ἐπρότεινεν ὁ Ἀντωνιάδης ὅτι πρέπει νὰ ἐνασχοληθῇ ἡ συνέλευσίς των σκεπτομένη περὶ τούτου. Οἱ Κρῆτες λοιπὸν λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ὑποκείμενον τὸ ἐσυζήτησαν, καὶ συναπεφάσισαν τέλος ὁμοφώνως νὰ ἐπιφορτίσωσι τὸν

εἰρημένον φιλέλληνα Βράουν, ὅστις καὶ ἡτοιμάζετο τότε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ σπουδαίως ἐκεῖ περὶ τούτου καὶ τοὺς πληροφορήσῃ. Ἀφοῦ δὲ συνεσκέφθησαν οἱ Κρῆτες τότε καὶ περὶ ἄλλων ὑποθέσεων, διελύθησαν, δόντες πληρεξουσιότητα εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους των νὰ ἐνεργήσωσι σύμφωνα μὲ τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ἤθελε κάμει ὁ ῥηθεὶς φιλέλλην.

Μετά τινας δὲ μῆνας εἶχεν ἐπιστρέψει ὁ Ἁμιλτὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐβεβαίωσε τοὺς Κρῆτας ἀντιπροσώπους, ὅτι δύναται ἡ Κρήτη νὰ κάμῃ εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον, ἂν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐγκρίνῃ καὶ ἐπικυρώσῃ αὐτό. Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἐπέδωκαν τότε ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἄδειαν τῆς διαπραγματεύσεως σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Βράουν, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος δανείου, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ πληρώσῃ ἐγκαίρως αὐτὴ πάλιν ἡ Κρήτη. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Κυβέρνησις εἶχε πραγματευθῇ τότε τὸ δεύτερον ἐθνικὸν δάνειον ἐκ δύο ἑκατομμυρίων λ. στερλινῶν, ἔκρινεν εὐλογώτερον μετὰ τῆς Βουλῆς νὰ παραχωρήσωσι τὸ πέμπτον τοῦ ῥηθέντος δανείου ὁριστικῶς διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅτι ἀποτέλει καὶ ἡ Κρήτη μὲ πράξεις τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἓν ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τῆς τότε Ἑλληνικῆς ὁλομελείας, καὶ διὰ τὸν λόγον νὰ μὴ περιπλέκηται ἡ Ἑλλὰς εἰς πολλὰ ἐξωτερικὰ δάνεια. Ἔγεινε λοιπὸν περὶ τούτου καὶ μόνου τοῦ πέμπτου τοῦ δανείου διὰ τὴν Κρήτην καὶ ῥητὸς νόμος παρὰ τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς ἔμεινε καὶ αὐτὸς ὡς χάρτης ἄγραφος διὰ τὴν τάλαιναν Κρήτην.

Ἐν τούτοις, δὲν ἔπαυσαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ Κρῆτες νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἐνεργῶσι ταὐτοχρόνως πῶς ἠδύναντο νὰ προκαταλάβωσι καὶ ἀσφαλές τι μέρος τῆς Κρήτης δυνάμενον νὰ τοῖς χρησιμεύσῃ καὶ ὡς κοινὸν καταφύγιον ἐν καιρῷ ἀνάγκης, καὶ ὡς ἀποθήκη ὅλων τῶν ἀναγκαίων τοῦ πολέμου, διὰ νὰ μὴν ἦναι πάλιν ἐκτεθειμένοι εἰς τόσας ἐπιβλαβεῖς ἐχθρικὰς προσβολὰς ὡς καὶ πρότερον· διὸ καὶ

ὡς τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὴν νῆσον Γραμβοῦσαν διὰ τὴν ὀχυρότητα τοῦ ἐπ' αὐτῆς φρουρίου. Ἤρχισαν λοιπὸν καὶ νὰ προδιαθέτουν τότε τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς εἰρημένης στρατιωτικῆς θέσεως.

Πότε δὲ νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἐτόλμησαν οἱ Κρῆτες νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνά των καὶ νὰ ἐκπληρώσωσι τὸν ὁποῖον πρὸ πολλοῦ συνέλαβον σκοπόν; Ὅτε ὁ Ἰμβραΐμης περιήρχετο ἀκωλύτως ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ καθὼς ὁ ἐπιτόπιος πόλεμος τῶν Κρητῶν εἰς τὰ πρῶτα τέσσαρα περίπου ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως κατεδαμάσε τὰς ἀκμαίας δυνάμεις τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἐταπείνωσεν ἀρκούντως τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν ὀφρῦν, κατέφθειρε δ' ἐπομένως καὶ ἀπησχόλησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὡς εἴδομεν, καὶ σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ Μεχμεταλῆ, προφυλάξας οὕτω τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξ ἀρχῆς ἐκεῖθεν κατ' αὐτῆς τοιοῦτοι σκληροὶ γείτονες, ἐμποδίσας προσέτι τὴν ἐρήμωσιν καὶ πολλῶν παρακειμένων νήσων (α) τοῦ Αἰγαίου, τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ἐπιφέρουν αἱ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων της κατ' αὐτῶν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπεφάσισαν οἱ Κρῆτες μὲ προφανῆ τῆς ζωῆς των κίνδυνον νὰ ἀντιπερισπάσωσι τὰς σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ προοδεύοντος ἐχθροῦ μὲ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ νέου πολέμου των. Ἀλλ', ὡς φαίνεται, ἔμελλο μυριοτρόπως νὰ θυσιασθοῦν οἱ Κρῆτες ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ ν' ἀποτινάξουν ἄλλοι Ἕλληνες τὸν ἐπονείδιστον ζυγὸν, αὐτοὶ δὲ καίτοι ἔχοντες τότε ἐλευ-

(α) Οἱ Τοῦρκοι πολλάκις ἐν καιρῷ μάχης συνδιαλεγόμενοι μετὰ τῶν χριστιανῶν, "διατί, ἐφώναζον οἱ πρῶτοι, νὰ φονευώμεθα ἡμεῖς ὡς συντοπῖται ἀναμεταξύ μας; δὲν ἔρχεσθε νὰ συμφωνήσωμεν, καὶ νὰ ὑπάγωμεν μαζῇ διὰ νὰ πάρωμεν τὰ τάληρα τῶν Σαντοριναίων καὶ ἄλλων νησιωτῶν;" Ἔπρεπε λοιπὸν τότε ἑκάστη γειτονικὴ νῆσος νὰ ἔχῃ πλοῖα διὰ νὰ προφυλάττηται ἀπὸ τὰς καταδρομὰς τῶν τολμηρῶν γειτόνων των Τούρκων, ἢ ἔπρεπε νὰ μετοικήσωσιν ἀλλαχοῦ οἱ κάτοικοι ἀφίνοντες τὰς νήσους των ἐρήμους.

θερωμένον ὅλον τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος των, καὶ ἐλεύθεροι ὄντες διὰ τὰς νίκας των, ἐδόθησαν ἐπὶ τέλους ὡς λύτρον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἄλλων τόπων!!!

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Ἰμβραΐμη. Νικητὴς οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει τότε ἐκ τῆς Τριπόλεως εἰς Μεσσηνίαν, διὰ νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἐκ Κρήτης ἐλθόντα Χουσεΐν καὶ τοὺς νέους στρατούς. Περιελθὼν λοιπὸν μετ' ὀλίγον πάλιν μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου μετ' ἐκείνων, ἐνεφανίσθη τέλος καὶ ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ὑψηλάντης μετ' ὀλίγων Ἑλλήνων ἀντέκρουσε μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ γενναιότητος τοὺς κατὰ τοὺς Μύλους πολυπληθεστέρους ἐπελθόντας πολεμίους, εἰς βοήθειαν τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ ἔφθασαν κατόπιν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρῆτες. Ἱππεῖς δ' Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἄλλοι πάλιν Κρῆτες μετ' αὐτῶν, ἐξελθόντες τοῦ Ναυπλίου ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Ἰμβραΐμην, τολμήσαντα νὰ προβῇ τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ πολλῶν ἱππέων καὶ ὑπ' αὐτὰ σχεδὸν τὰ τείχη τοῦ δυσμαχήτου Παλαμηδίου καὶ τὸν κατεδίωξαν πέραν τῆς Δαλαμανάρας.

Ἐπανῆλθε λοιπὸν τότε ὁ Ἰμβραΐμης ἄπρακτος ἐκ τῆς Ἀργολίδος εἰς Τρίπολιν, ὅπου καὶ ἐπολιορκεῖτο ἐπὶ μῆνας ὑπὸ Πελοποννησίων στρατιωτῶν, ἀρχηγοῦντος τοῦ Θ. Κολοκοτρώνου. Ἐνταῦθα συνηθροίσθησαν καὶ Κρῆτες πάλιν ὑπὲρ τοὺς 600 ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγούς των Ἰωάν. Χάλην, Δ. Κουρμουλάκην, Ἀστρινὸν, Π. Ζερβουδάκην, Γ. Δαμινὸν, Μ. Ῥουστικιανὸν, καὶ Ν. Κωνσταντουδάκην ἐπὶ διττῷ σκοπῷ, καὶ διὰ νὰ συνεργῶσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, καὶ διὰ νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ συμπράξωσιν ἐπελθούσης τῆς ἁρμοδίου ὥρας εἰς τὸ νέον ἐνεργούμενον ἐπιχείρημά των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Συμβάντα ἀπὸ ἀρχὰς Ἰουλίου 1825. μέχρι τέλους Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Ἀνεξάλειπτος εἶχε μείνει εἰς τὸν νοῦν τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη ἡ περὶ Γραμβούσης ἰδέα· διότι αὐτὸς παρὰ πάντα ἄλλον εἶχε καὶ τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν ἐκ πείρας, ὡς προείπομεν, περὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς Βάτικα τῆς Πελοποννήσου διαμένων τότε, διενοεῖτο ἀείποτε περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταλήψεως αὐτῆς, χωρὶς νὰ τὸν πτοήσῃ οὐδὲ ἡ προτέρα ἐπὶ Τομπάζη ἀποτυχία εἰς τὴν κατ' αὐτῆς τότε (ὅρα. σελ. 273) ἐπιχειρισθεῖσαν ἔφοδον.

Ἕτερος δέ τις Κρής, Μιχαὴλ Ἀρετᾶς ὀνομαζόμενος ἐκ τοῦ χωρίου Καλυβιανῆς τῆς Κισάμου διέτριβε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Βάτικα, ὅπου καὶ ὁ Μαυράκης. Οὗτος ὅμως ναυτικὸς ὢν εἶχε τολμήσει, καί τοι τῶν Τούρκων ἐχθρικῶς ἔτι διακειμένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, νὰ ταξειδεύσῃ μὲ τὸ τριχαντήριόν του πρὸς ἐμπορείαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον. Εἶχε δὲ συμπαραλάβει τότε καὶ συγγενῆ τινα τοῦ Μαυράκη Χαράλαμπον ὀνομαζόμενον, ὅτε ἐκ τρικυμίας εἶχον καταπλεύσει καὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀρετᾶς, ἀρχαῖος γνώριμος τοῦ φρουράρχου Ὀθωμανοῦ, εἶχεν οἰκειωθῇ ἀμέσως μετ' ἐκείνου, ὥστε καὶ ἤρχισεν εὐθὺς νὰ τὸν ἐξετάζῃ ὁ Ὀθωμανὸς σπουδαίως περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐξέφρασεν ὁ Ἀρετᾶς ὅλην τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προόδων τοῦ Ἰμβραΐμη. Εὐχαριστιθεὶς δὲ τότε ἐκεῖνος, τὸν παρεκάλεσε νὰ ταξειδεύῃ ἐκεῖ συχνὰ καὶ ἀνυπόπτως μὲ τρόφιμα. Ὁ δὲ Χαράλαμπος πωλῶν τὰ ἐδώδιμα ἐμπορεύματά των ἀνερεύνα κατ' ἐντολὴν καὶ τοῦ Μαυράκη τὰ κατὰ τὴν νῆσον ἐκείνην ἐπιμελέστερα.

Ἐπανελθόντες λοιπὸν οὗτοι εἰς Βάτικα διεκοίνωσαν ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ πρὸς τὸν Μαυράκην, ὅστις ἀμέσως ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ ταῦτα πρὸς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ Β. Χάλην. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ἐλθόντες

παρευθὺς εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσαν πρός τε τὸν Οἰκονόμον καὶ Ἀντωνιάδην τὰς περὶ Γραμβούσης παρατηρήσεις τῶν πρώτων· ὅθεν καὶ ἐκρίθη νὰ ἐνεργηθῇ τάχιον ὅ,τι ἦτον ἀναγκαῖον δια τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου, γνωστοποιήσαντες τὰ περὶ τούτου καὶ πρός τινας τῶν ἐν Ναυπλίῳ τότε Κρητῶν. Ἔλαβον λοιπὸν τὴν φροντίδα τρεῖς ἐξ αὐτῶν νὰ ἐργασθῶσι δραστηρίως καὶ μυστικῶς μεχρισοῦ προπαρασκευάσωσιν ὅ,τι δυνατὸν πρὸς ἐπιχείρησιν.

Οὗτοι δὲ πάλιν παρήγγειλαν τὸν Χάλην καὶ Μαυράκην, ἐπανελθόντες εἰς Μονεμβασίαν, νὰ πείσωσι τὸν Ἀρετᾶν διὰ νὰ ταξειδεύσῃ καὶ δεύτερον μετὰ τοῦ Χαραλάμπου εἰς Γραμβοῦσαν, καὶ νὰ κατασκοπεύσωσιν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτῆς, ὅπου καὶ κατέπλευσαν κατὰ τὸν μῆνα Μάϊον. Φθάσας λοιπὸν ὁ Ἀρετᾶς τότε ἐκεῖ, ἐδιηγήθη πάλιν πρὸς τὸν Ὀθωμανὸν φρούραρχον εὐαρέστους δι᾽ αὐτὸν εἰδήσεις. Ἐντεῦθεν δὲ λαβὼν ἀφορμὴν τὸν ἐπερώτησεν ὁ Ἀρετᾶς μὲ ἀδιαφορίαν· « Πῶς κάμνεις ἐδῶ, » Βέη, μὲ τόσην μοναξιάν; διότι ἐγὼ, » τὸν εἶπε, « δὲν βλέ» πω περισσοτέρους τῶν 12 ἕως 15 ἀνθρώπων; » Ὁ δὲ φρούραρχος τὸν ἀπεκρίθη τότε « ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν ἑκά» στου μηνὸς ἔχομεν κἄποιαν συναναστροφήν· διότι 50 » ἄνθρωποι εἶναι ὅλη ἡ φρουρὰ, καὶ αὐτοὶ ἀλλάσσουν εἰς » κάθε μῆνα, ἂν καὶ ὅλοι πάντοτε δὲν εὑρίσκωνται ἐδῶ· » διότι ἄλλοι ἐξέρχονται στενοχωρούμενοι, καὶ ἄλλοι ἐ» πιστρέφουν· εἰς τὸ τέλος ὅμως τοῦ μηνὸς, » τὸν ἐπρόσθεσεν ἐν τῇ ἁπλότητί του ὁ Ὀθωμανὸς, « πολλάκις μένω » καὶ μόνος. » Πληροφορηθέντες λοιπὸν οὗτοι καὶ περὶ ἄλλων ἀναγκαίων διὰ τὸν σκοπόν των ἀνεχώρησαν, καὶ διαβάντες ἀπὸ τὴν νῆσον Αἰγιλείαν ἔφθασαν εἰς Μονεμβασίαν, ὅπου πάλιν ἐξιστόρησαν πρὸς τὸν Χάλην καὶ Μαυράκην ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ, προσθέσαντες ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γείνῃ τὸ ἐπιχείρημα ληγούσης τῆς Σελήνης διὰ τοὺς εἰρημένους τοῦ Ὀθωμανοῦ λόγους. Ὅθεν ἀμέσως ὁ Χάλης καὶ Μαυράκης ἔσπευσαν νὰ μεταβοῦν εἰς Ναύπλιον, ὅπου καὶ ἐξέθεσαν τὰς νέας ταύτας πληροφορίας.

Ἤρχισαν λοιπὸν ἔκτοτε οἱ ἐν Ναυπλίῳ νὰ ἐνεργῶσι μᾶλλον δραστηρίως περὶ τούτου. Καὶ πρῶτον πάντων ἐπροσκάλεσαν ὅλους τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν Κρητῶν καὶ πολιτικούς τινας, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέθεσαν ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε, ὅτε καὶ ὁμοφώνως ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς τὰ εἰρημένον μέρος, ὁρκωθέντες πρὸς ἀλλήλους νὰ μὴ κοινοποιηθῇ τοῦτο ὑπ' οὐδενός. Συνηθροίζοντο λοιπὸν οἱ Κρῆτες εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς Μύλους· ἵνα δὲ μὴ γίνεται λόγος ἐν τῇ Βουλῇ περὶ τῆς ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως ἀναχωρήσεως τῶν Κρητῶν, ἐκοινοποίησαν τοῦτο ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Πρόεδρον τὸν μακαρίτην Νοταρᾶν, εἰς τὸν Τρικούπην βουλευτὴν ὄντα τότε τοῦ Μισολογγίου καὶ εἰς ἄλλον ἕνα ἢ δύο βουλευτάς, παρακαλέσαντες αὐτοὺς νὰ ἐμποδίζουν πᾶσαν περὶ τούτου συζήτησιν. Ἐπεφόρτισαν δὲ τότε τὸν Ἀντωνιάδην καὶ Οἰκονόμον νὰ γνωστοποιήσωσι τὸ κίνημά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ ζητήσουν τὴν συνδρομήν της. Παρουσιασθέντες λοιπὸν αὐτοί, ἐξέθεσαν πρὸς αὐτὴν τὰ πάντα καὶ τὴν κοινὴν τῶν Κρητῶν ἀπόφασιν. Πρῶτος δὲ πάντων ὁ Κωλέττης ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν, ἐξεφώνησε περιχαρῶς «νὰ γείνῃ τοῦτο.» «Διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὅμως» ἀπεκρίθησαν οἱ ῥηθέντες, «ἀπαιτοῦνται καὶ ἔξοδα·» διὸ μετακαλεσαμένη εὐθὺς ἡ Κυβέρνησις τὸν Ἀναγνώστην Μοναρχίδην, μέλος τότε τῆς ἐπὶ τοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς, τὸν διέταξε νὰ χορηγήσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων πᾶσαν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς εἰρημένους Κρῆτας. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη τότε τὸ Ταμεῖον νὰ χορηγήσῃ, εἰμὴ 8 χιλιάδ. μόνον γρόσια, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν οὗτοι εἰς τὸν Ἐμμ. Ξένον, δανεισθέντες παρ' αὐτοῦ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου 2,400 γρόσια, καὶ ἄλλα τινὰ ἄλλοθεν. Διὰ τῶν χρημάτων λοιπὸν τούτων ἠγόρασαν τὰς ἀναγκαίας τροφάς, καὶ ἐναύλωσαν πλοιάρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπεβιβάσθησαν ἐκ τῶν Μύλων τοῦ Ναυπλίου 700 περίπου Κρῆτες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Δημητρίου Καλλέργη, καλεσθέντος ἀρχηγοῦ τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀποφυγὴν διαφόρων ἀξιώσεων ἀναφυεισῶν τότε ἐκ μέρους τινῶν

ὁπλαρχηγῶν Κρητῶν. Ἐκίνησαν δὲ τὴν 22 Ἰουλίου διὰ νὰ μεταβῶσι καὶ εἰς Μονεμβασίαν.

Εἶχον δ' ἐν τούτοις εἰδοποιήσει οἱ Κρῆτες καὶ τὸν Ἐμμ. Τομπάζην περὶ τοῦ ἐπιχειρήματός των, ὅστις καὶ εἶχε προσφέρει τὸν Ζαμπέκον του ἡ Σκύλλα ὀνομαζόμενον διὰ μεταφορὰν στρατιωτῶν, καὶ εἶχον ἐξαποστείλει ταυτοχρόνως ἰδίαν ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν μὲ κοινὸν ἔγγραφον πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Ὕδρας, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν μακαρίτην Λάζαρον Κουντουριώτην, δι' οὗ τὸν ἐγνωστοποίουν τὸ κίνημα, καὶ τὸν παρεκάλουν νὰ ἔχωσι τὴν συνδρομὴν τῶν ναυτικῶν τῆς νήσου των δυνάμεων· διότι πάντοτε εἶχον τὴν ἰδέαν οἱ Κρῆτες, ὅτι εἶν' ἀναγκαῖον νὰ ἔχουν σύμμαχον τὴν ναυτικὴν νῆσον αὐτὴν, ἂν καὶ δυστυχῶς παντάπασιν ὡς προείπομεν δὲν ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη εἰς τὸν ἀγῶνά της καὶ ἀπ' αὐτήν.

Φθάσαντες λοιπὸν οἱ εἰρημένοι στρατιῶται τὴν ἐπαύριον καὶ εἰς Μονεμβασίαν, συμπλεόντων τοῦ Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Χρυσαφοπούλου καὶ ἄλλων, παρέλαβον καὶ ἐκεῖθεν περὶ τοὺς 150 ἄλλους Κρῆτας, ἐπιβιβασθέντας εἰς τὸν τραμπάκουλον τοῦ Γάλλου Μαρσιλιέζη, καὶ τὸ τριχαντήριον τοῦ Μονεμβασίτου Τριπούτσου, ἅτινα ἐναύλωσαν ἐκεῖ· ἀπάραντες δὲ ὅλοι ὁμοῦ, ἀφίχθησαν τὴν 30 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν, προσκαλέσαντες καὶ τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας Σφακιανοὺς εἰς τὴν ἐκστρατείαν, καὶ ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν τὴν 31 τοῦ μηνός· τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἦλθον καὶ 10—15 Σφακιανοὶ μὲ τὴν λέμβον τοῦ Σφακιανοῦ Βρατσάλη.

Ἀλλ' ἐνῷ διέπλεον ὅλα τὰ πλοιάρια περὶ τὴν ἐρημόνησον Ποντικὸν καλουμένην, πνεύσας σφοδρῶς ὁ βόρειος, αἰρομένου τοῦ Ἡλίου, ὡς τοῦτο συνήθως γίνεται κατὰ τὴν θαλάσσιον ἐκείνην θέσιν, διεσκόρπισε τῇδε κἀκεῖσε ταῦτα πρός τε τὴν δυτικὴν καὶ μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Κρήτης· τρία δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν τὸ τοῦ Τριπούτσου, τοῦ Βουρογεώργη καὶ ἓν ἄλλο ἠδυνήθησαν νὰ προσορμισθῶσιν μετὰ πολλῆς ἀγωνίας περὶ τὴν ἑσπέραν εἰς τὸ νησίδιον Παλαιογραμβοῦσαν, φέροντα πλέον τῶν 90 στρα-

τιωτῶν· ἀμέσως δὲ ἐπεχείρησαν ἐκ τούτων νὰ κάμουν καὶ ἀπόβασιν ἐν νυκτὶ πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς νήσου Γραμβούσης, ἀποτυχόντες ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τοῦ ἀέρος· ἀπεπειράθησαν δὲ καὶ τὴν ἀκόλουθον νύκτα, ἀλλ' εὑρόντες σφοδρότερον τὸν ἀέρα, ὅτε μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριφθῇ καὶ τὸ τοῦ Βουρογιώργη πλοιάριον, ἐπανῆλθον περίλυποι διὰ τὴν ἀποτυχίαν περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Παλαιογραμβοῦσαν, διὸ κατήφεια μεγάλη εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας, μὴν ἤθελε διαρκέσει τοιοῦτος ὁ ἄνεμος, ὡς συμβαίνει ἐκεῖσε πάντοτε κατὰ τὴν ἐτήσιον ἐκείνην ὥραν, καθόσον δὲν ἐγνώριζον οὗτοι παντάπασι, καὶ ποῦ εἶχον διευθυνθῇ τὰ λοιπὰ πλοῖα.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀπελπισίᾳ, κοπασάσης ὀλίγον τότε καὶ τῆς τρικυμίας, μετέβησαν ἐκεῖθεν 25 περίπου δι' ἑνὸς τῶν ῥηθέντων πλοιαρίων περὶ τὸν ὄρθρον τῆς 2 Αὐγούστου εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Κιμάρου ὅρμον Ἅγιον Σῶζον καλούμενον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προχωρήσουν ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἀπὸ τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ἄγουσαν εἰς τὸ Τηγάνιον (α), πρὸς τὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἴσως εὕρουν ἐκεῖσέ τινα εἴτε Ἕλληνα εἴτε καὶ Τοῦρκον διὰ νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῶν λοιπῶν. Ἐνταῦθα ὅμως εὗρον μόλις πρὸ ὀλίγων ὡρῶν αραγμένην καὶ τὴν ἐξ Αἰγιλείας ῥηθεῖσαν λέμβον τοῦ Βρατσόλη. Ἐρωτηθέντες δὲ οἱ ἐν αὐτῇ, οὐδὲν ἐγνώριζον καὶ οὗτοι περὶ τῶν πλοίων. Συσκεφθέντες λοιπὸν μεταξύτων ἅπαντες περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ ἐν νυκτὶ ἔτι εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ὁδὸν καὶ θέσιν ἕως 15 ἐξ ὅλων.

Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶδον οὗτοι περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου ἐρχόμενον πρὸς τὴν Γραμβοῦσαν Μεσογειανόν τινα Ἀρχοντάκην καλούμενον. Ἐπροσκάλεσαν λοιπὸν τοῦτον ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι ἐκεῖ, ὅστις καὶ ἐκυριεύθη ἀπὸ φόβον μήπως περιέπεσεν εἰς ἐνέδραν Τούρκων, καὶ τοῦ

(α) Ἡ θέσις αὐτὴ σχηματίζει χερσονησίδιον τῆς Κρήτης Τηγάνι ὀνομαζομένη, ἥτις κεῖται εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν εἴσοδον τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης ἀπέναντι ταύτης κειμένην μέχρι βολῆς κανονίου.

ἀφαιρέσουν τὴν ζωήν. « Δὲν γνωρίζεις ἐμέ; » τὸν εἶπεν ὁ Μαυράκης, ὅστις ἐφόρει τότε καὶ φουστανέλαν, « δὲν εἶ-
» μαι ἐγὼ ὁ καπιτάνιος τῶν Μεσογείων πρὶν φύγωμεν
» ἀπὸ τὴν Κρήτην; » Ἀφοῦ δ' ἐβεβαιώθη περὶ αὐτῶν οὗτος, δοξάσας τότε τὸν Θεὸν, ὅτι εἶδε πάλιν χριστιανοὺς ἐνόπλους, ἐπερωτήθη ὑπ' ἐκείνων, « Θέλομεν νὰ μᾶς
» εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν, ὅ,τι γνωρίζεις περὶ Γραμβούσης.
» Ἐγὼ, » ἀπεκρίθη, « ἐκβῆκα χθὲς ἐκεῖθεν, καὶ σᾶς βε-
» βαιῶ ὅτι δὲν ἦσαν ἄλλοι Τοῦρκοι εἰμὴ ὁ φρούραρχος
» μόνον καὶ δύω γυναικάδελφοί του· καὶ ὅτι » ἐπρόσθεσε,
» περὶ τὸ δειλινὸν ἔφερεν αὐτὸς εἰς Τηγάνι καὶ τὴν οἰκογέ-
» νειάν του, ἥτις εὑρίσκεται τώρα ἐκεῖ ὑπὸ σκηνὴν μὲ Μεσο-
» γιανόν τινα Πετρῆν ὀνομαζόμενον καὶ μὲ τὴν γυναῖκα τού-
» του διὰ νὰ τὴν συνοδεύσουν εἰς Μεσόγεια πρὸς διασκέδα-
» σιν. » Τὸν ἠρώτησαν πρὸς τούτοις, ἂν ὁ φρούραρχος εἶναι εἰς Τηγάνι· « χθὲς » εἶπε « πρὶν ἐγὼ ἀναχωρήσω ἐκεῖ-
» θεν, ἐπέστρεψεν ἐκεῖνος εἰς Γραμβοῦσαν· δὲν γνωρίζω
» ὅμως ἂν εἶναι τώρα εἰς Τηγάνι· τοῦτο μόνον σᾶς λέγω,
» ὅτι μὲ παρήγγειλε νὰ ὑπάγω σήμερον ἐκεῖ, διὰ νὰ ἔλ-
» θουν ὅλοι εἰς Μεσόγεια. »

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔφερον εἰς βαθεῖαν σκέψιν τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν ἔλεγον νὰ μεταφέρουν τάχιον τὰ εἰς Παλαιογραμβοῦσαν πλοῖα, καὶ ἐμποδίσουν τὸν φρούραρχον ἂν τυχὸν εὑρεθῇ εἰς Τηγάνι, τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Γραμβοῦσαν, ὅπερ ἦτον δύσκολον διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ διὰ τὴν ἐναντιότητα τῶν ἀνέμων· οὐδὲ ἐκρίθη πρὸς τούτοις εὔλογον νὰ ἐπιτεθοῦν ὡς εἶπον ἄλλοι ἀμέσως εἰς τὴν σκηνήν· διότι καὶ ἂν εὑρεθῇ ὁ φρούραρχος εἰς Γραμβοῦσαν, παρατηρήσας ἐκεῖθεν τοῦτο, θέλει συλλάβει ὑπονοίας, καὶ ἀσφαλισθῇ ἐκεῖ· καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐθεώρησαν λοιπὸν εὐλογωτέραν τὴν γνώμην τοῦ Κουμῆ, ὅστις εἶπε τελευταῖον νὰ διακριθοῦν οἱ μᾶλλον καλῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ὡπλισμένοι, ὥστε καὶ νὰ ἐπιδεικνύωνται μακρόθεν, καὶ αὐτὸς μὲν νὰ ἀνάψῃ τὸ τσιμπουκάκι του, οἱ δὲ λοιποὶ, ὅσοι θέλουν, τὰ σιγάρα των, καὶ οὕτω νὰ καταβαίνουν

πρὸς τὴν παραλίαν, ὑποκρινόμενοι τοὺς Τούρκους βήματι βραδεῖ· ὡς καὶ ἔπραξαν.

Ἐξελέχθησαν λοιπὸν 6 ἐξ ὅλων ὡς τοιοῦτοι, οἷον ὁ Ἰάκωβος Κουμῆς, ὁ Μιχαὴλ Μαυράκης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης, ὁ Πωλιὸς Κριαράκης, ὁ Γεώργιος Γεμενάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Ῥούκουνας· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν, τινὲς μὲν ἔμειναν ὡς σκοποὶ ἄνωθεν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἄλλοι δὲ ἐστάλησαν πρὸς τὴν κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβον μὲ ἐντολὴν νὰ εἰδοποιήσῃ καὶ αὐτὴ τὰ εἰς Παλαιογραμβοῦσαν πλοῖα, καὶ νὰ ἔρχωνται διὰ θαλάσσης ταὐτοχρόνως καὶ αὐτοί. Ἐπεφόρτισαν δὲ οἱ 6 καὶ τὸν Παχυνάκην ὡς εἰδήμονα μᾶλλον τῆς τουρκικῆς (α) διαλέκτου νὰ ὁμιλῇ χρείας καλούσης τουρκιστὶ μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἅμα δὲ φθασάντων ἐκείνων οὕτως εἰς παραλίαν, ἐχαιρέτησεν ὁ Παχυνάκης μακρόθεν τῆς σκηνῆς τὸν Πετρὴν Τουρκιστὶ, ὑποκριθεὶς ὅτι δὲν ἐγνώριζαν τίς ἦτον. « Καλῶς ἤλθατε, Ἀγάδες μου » ἀπεκρίθη οὗτος, « Ποῦ εἶναι ὁ Βέης; » ἠρώτησαν. « Εἰς Γραμβοῦσαν, » εἶπε. « Καὶ μὲ πόσους στρατιώτας » ἐπανέλαβον, « φυλάττει τὸ φρούριον; Ὁ Βέης εἶναι μόνον » ἐπρόσθεσε « καὶ οἱ δύω του γυναικάδελφοι. Καὶ τί καΐκια » ἐπερώτησαν « εἶναι τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν τὴν Πα» ρασκευήν; Δὲν ἠξεύρω, Ἀγάδες μου, ἐγώ· ὁ Βέης ὅμως » ἔλεγεν, ὅτι ἔρχονται οἰκογένειαι ἐκ τῆς Πελοποννήσου » νὰ προσκυνήσουν. Καὶ ποῖον σημεῖον » τὸν εἶπαν τελευταῖον « πρέπει νὰ κάμωμεν διὰ νὰ ἔλθῃ ἐκ τῆς Γραμβοῦ» σης βάρκα νὰ μᾶς περάσῃ ἐγρήγορα; διότι μᾶς ἔστειλεν » ὁ Βέης τοῦ Πολεμαρχίου (β), ἔρχονται δὲ κατόπιν καὶ » ἄλλοι νὰ φυλάξωμεν τὸ βασιλικὸν φρούριον, ὑποπτεύ» σας ὡς ἐχθρικὰ τὰ ἀναφανέντα πλοιάρια. Πρέπει νὰ

(α) Οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς Ἡράκλειον ἐκ πατρὸς Σφακιανοῦ ἐκεῖσε ἀποκαταστημένου, διὸ εἶχε συνειθίσει νὰ λαλῇ κατά τι καὶ τουρκιστί.

(β) Τὸ Πολεμάρχι εἶναι χωρίον πλησίον τοῦ χειμάῤῥου Ταυρονίτου πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Κυδωνίας, ὅπου εἶχε τὴν ἕδραν του τὸ κατὰ τὴν Κίσαμον τουρκικὸν ἀπόσπασμα.

» ρίψητε, Ἀγάδες μου » εἶπε « δύω πιστολζαῖς, καὶ ἔρ-
» χεται ἀμέσως τότε καΐκι νὰ σᾶς περάσῃ.»

Ἔπραξαν λοιπὸν οὗτοι παραυτίκα ὡς ὡδηγήθησαν, ἐνῷ ὁ Πετρῆς ἐνόμιζεν ἔτι ἐκείνους ὡς Τούρκους· καὶ ἰδοὺ εὐθὺς ὁ φρούραρχος ἐπιβὰς εἰς πλοιάριον, ἤρχετο πρὸς τὴν ξηράν· διότι ἠπείγετο νὰ προφθάσῃ καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του, πρὸς τὴν ὁποίαν οὐδόλως ἐπλησίασαν οἱ καταβάντες, διὰ νὰ φυλάξωσι δῆθεν τὸ πρὸς τὰς γυναῖκας τουρκικὸν ἔθιμον. Ἐκάθηντο δὲ οὗτοι ἐπὶ τῆς παραλίας σοβαροὶ καπνοπίνοντες, νεύσαντες τότε νὰ καταβοῦν καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς κατὰ τὴν Ἁγίαν Εἰρήνην σκοπιᾶς, ὅτε πάραυτα ἐπρόφθασαν ἐκεῖ ἕτεροι πέντε, οἷον ὁ Γεώργιος Ῥοδοπζανὸς, ὁ Καραγζάννης Σφακζανὸς, ὁ Μανοῦσος Κουλετάκης, ὁ Ἰωάννης Δικτάκης, ὁ καὶ Βουτσάκκης ἐπικαλούμενος καὶ ὁ ἐξ Ἡρακλείου Μανώλης τοῦ Φασόλη λεγόμενος ὡς χρηματίσας ὑπηρέτης παρ' αὐτῷ· μακρὰν ὅμως ἔτι ὄντος τοῦ πλοίου, παρατηρήσαντες οἱ ἔξω 5 Τούρκους εἰς αὐτὸ, ἠρώτησαν πάλιν σοβαρῶς τὸν Πετρῆν· « Πῶς σὺ μᾶς εἶπες ὅτι ἦσαν 3 οἱ Τοῦρκοι εἰς Γραμβοῦ-
» σαν, νῦν δὲ βλέπομεν 5 τοιούτους εἰς τὸ καΐκι; Ἴσως
» ἦλθον τὴν νύκτα ἄλλοι » ἀπεκρίθη, « ἀπὸ τὸ τῆς Κισά-
» μου φρούριον διὰ νὰ πάρουν τὸ κριθάρι, τὸ ὁποῖον εἶ-
» χαν ἀποβιβάσει πρότερον εἰς τὸν πύργον τῆς Γραμ-
» βούσης » ὡς καὶ ἦτον πραγματικῶς· ἦσαν λοιπὸν τότε ἐκτὸς τῶν τριῶν καὶ ἕτεροι πέντε Τοῦρκοι εἰς Γραμβοῦσαν.

Ἂν καὶ ὑπόπτως ἐπλησίαζε πάντοτε ὁ φρούραρχος εἰς τὴν ξηρὰν, ἀπεβιβάσθησαν ὅμως πλησίον τῆς σκηνῆς. Ὁ δὲ Παχυνάκης τοὺς ἐχαιρέτησε τουρκιστὶ, ἐπιπλήξας ταὐτοχρόνως καὶ τὸν φρούραρχον, ὅτι δὲν εἶχε δῆθεν πολλοὺς στρατιώτας νὰ φυλάττῃ ἀπὸ ἐχθροὺς τὸ φρούριον. « Μὴν εἶσθε ρωμνζάκζα; » τοῖς εἶπε τότε ἐκεῖνος ἐκστατικός. « Γζὰ σαλαβαντίσετε; » (προσευχὴ ἰδιάζουσα τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἢ μᾶλλον σύμβολον θρησκευτικόν)· ὁ Παχυνάκης λοιπὸν ἐξεφώνησε τότε μὲ πολλὴν ἑτοιμότητα, ἂν καὶ λανθασμένως πως, ὅ,τι ἀπήτησεν ὁ Ὀθωμανός·

διότι έσπευδον νὰ ἄρωσι πᾶσαν δυσκολίαν, διὰ νὰ ἀπολαύσουν ταχύτερον, ὅ,τι ἔβλεπον ὅτι ἡ τύχη τοῖς ἐπρόσφερε δωρεὰν ἀνελπίστως. Ὥρμησαν λοιπὸν καὶ ἀφώπλισαν οὗτοι τότε τοὺς ἀποβάντας, καταλαβόντες ταὐτοχρόνως καὶ τὸ πλοιάριον, ὅτε ἐτόλμησε καὶ εἷς τῶν Τούρκων νὰ καταφύγῃ τότε εἰς τὰ ὅπλα, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσεν ἐν τῷ ἅμα ὁ Κριαράκης.

Παραλαβόντες δὲ τοὺς λοιποὺς ἀφοπλισθέντας ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο μετὰ σπουδῆς εἰς Γραμβοῦσαν, ὁ δὲ φρούραρχος ἐν τῷ μικρῷ διάπλῳ ἔσπευδε νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς ὑπερισχύσαντας « Ὅτι » τὸ φρούριον, ῥωμηάκια » λέγων « εἶναι ἰδικόν σας· διότι » οὕτως ἦτον τὸ πεπρωμένον· » ἐκθέσας ἐνταυτῷ ἀληθῶς τὴν τότε κατάστασίν του, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπεκρίθησαν· « μὴ φοβεῖσαι, Βέη· ἂν εἶναι ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγεις, σοὶ » ὑποσχόμεθα πᾶσαν ἀσφάλειαν ζωῆς. » Ὅθεν καὶ μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς κυριεύσεως τῆς Γραμβούσης τὸν ἀπέστειλαν πραγματικῶς ἐν πολλῇ περιποιήσει εἰς Ναύπλιον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὁπόθεν μετεκομίσθη ὕστερον καὶ εἰς Σμύρνην ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου μοιράρχου Ἁμιλτῶνος.

Ἀπέβησαν λοιπὸν οὗτοι τότε εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἄμμον πρὸς τὸν ἱστάμενον κατὰ τὴν δυτικὴν εἴσοδον ὀχυρὸν πύργον ἑνετικῆς κατασκευῆς, ὅπου ἐστέκοντο καὶ οἱ ἐν Γραμβούσῃ τρεῖς ὑπόλοιποι Τοῦρκοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τοὺς ἐρχομένους ὑποθέτοντες αὐτοὺς ὡς Τούρκους, οἵτινες ἠγνόουν ὅλως περὶ τῶν μέχρι τοῦδε εἰς Τηγάνιον πεπραγμένων. Ἀφοπλίσαντες δὲ καὶ τούτους παρευθὺς, καὶ ἀφήσαντες 4 ἢ 5 νὰ φυλάττουν τὸν παρὰ τῷ αἰγιαλῷ πύργον, καὶ ἐκεῖθεν τοὺς εἰς τὴν παραλίαν Τούρκους, ἀνέβαινον οἱ λοιποὶ δρομαῖοι εἰς τὸ φρούριον. Πρῶτος δὲ πάντων μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἐπλησίασεν ὁ Κουμῆς πρὸς αὐτὸ, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Παχυνάκης. Εὑρόντες δὲ ἀνεῳγμένην τὴν πύλην ἄνευ τινὸς φρουροῦ, εἰσῆλθον εμπλεοι χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, εἰσελθόντων παρ8μοίως κατόπιν καὶ τῶν λοιπῶν, ὅτε ἔκλεισαν καὶ τὴν πύλην.

διότι ἔδραμον παρευθὺς, οἱ μὲν εἰς τὰς οἰκίας, ὁ δὲ Κουμῆς πρὸς τὰς ἐπάλξεις πυροβολῶν μὲ τὰ κανόνια διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς χωρὶς νὰ εὕρουν οὐδένα ἄνθρωπον εἰς τὸ φρούριον.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβος χωρὶς νὰ εἰδοποιήσῃ κατὰ τὴν διάβασίν της τοὺς εἰς Παλαιογραμβοῦσαν ὄντας, καθὼς εἶχεν ὡς προείπομεν παραγγελίαν· ἂν καὶ ἔτρεξαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὸ φρούριον καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ἰδέαν νὰ λογισθοῦν μεταξὺ τῶν πρώτων κυριευτῶν, τοῖς ἀπέκλεισαν ὅμως ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὰς θύρας. Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς Γραμβούσης ἱστάμενοι ὡς σκοποὶ ἐκ τῶν πλοίων προσέθεν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν Μουτσογιάννης, Μανώλης Κουβαρίτης, Μαρτινιανὸς Περάκης, Στέφανος Γλαμπὲς καὶ ἄλλοι, ἔβλεπον διὰ τηλεσκοπίου μὲ πολλὴν ἔκπληξιν ἀνθρώπους τόσους ἀναβαίνοντας εἰς τὸ φρούριον· ἤκουον δὲ καὶ τὰς κανονοβολὰς μὲ ἀπελπισίαν, νομίσαντες ὅτι ἦσαν ὅλοι ἐκεῖνοι Τοῦρκοι, οἵτινες πληροφορηθέντες περὶ τοῦ κινήματος, ἠσφαλίζοντο πλειότεροι, ἀποροῦντες καὶ ἀγνοοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἑωσοῦ ἔφθασε βάρκα ἐκ Γραμβούσης φέρουσα τὴν ἀγγελίαν περὶ τοῦ εὐτυχοῦς συμβάντος.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν διασκορπισθέντων πλοίων, ὁ μὲν Ζαμπέκος εἶχε προσορμισθῇ τὴν προτεραίαν εἰς τὸν ὅρμον Σφυνάρι τῆς Κισάμου· ἐν αὐτῷ δὲ συνέπλεον ὁ Δ. Καλλέργης, ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ λοιποὶ παρακολουθοῦντες πολιτικοί· εἰς δὲ τὰ Ἐλαφονήσια ἦσαν δύο ἢ καὶ τρία ἕτερα πλοῖα. Συμβουλίου δὲ γενομένου τὴν 2 Αὐγούστου, διωρίσθησαν ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Μ. Ῥουστικιανὸς νὰ καταλάβωσι μὲ 300 περίπου στρατιώτας τὴν Κακὴν Σκάλαν, ἥτις εἶναι θέσις κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀπὸ Μεσόγεια εἰς Γραμβοῦσαν ἄγουσαν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποδίσωσιν ἐκεῖθεν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν διάβασιν τῶν Τούρκων· διότι πάντοτε ἐνόμιζον ὅτι ἔμελλε νὰ γείνῃ πόλεμος εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, καὶ ὅτι ἐξ ἐφόδου τέλος εἶχον ἀπόφασιν νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριόν της· διὰ

τοῦτο καὶ ἔφερον καὶ τὰ περὶ τούτου ἀναγκαῖα, εἶχον δὲ καὶ ὑποσχεθῆ ἀνὰ 1,000 μὲν γρόσια εἰς ἕκαστον τῶν πρώτων εἰσπηδησόντων, ἀνὰ 500 δὲ εἰς τοὺς δευτέρους, καὶ ἀνὰ 250 ὁμοίως εἰς τοὺς τρίτους.

Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶχον πληροφορηθῆ καὶ οἱ ῥηθέντες ὁπλαρχηγοὶ καθ' ὁδὸν, ὅτι εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εὑρίσκοντο ἕως 20 μόλις Τοῦρκοι, ὅθεν καὶ διευθύνθησαν ἀμέσως εἰς τὸ φρούριον. Ἂν καὶ ὀλίγοι οἱ φρουροὶ τούτου, ἐξῆλθον ὅμως μετὰ θάῤῥους· ἀντιπαρετάχθησαν γενναίως κατὰ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ πολλὴν ὥραν, φονεύσαντες καὶ τρεῖς ἐξ αὐτῶν, καὶ πληγώσαντες καιρίως τὸν Δημήτριον Κουτρικὰν καὶ Ἐμμανουὴλ Κοκκολάκην. Ἔπεσον δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων πέντε· μὴ δυνηθέντες ὅμως οὗτοι ν' ἀνθέξωσι πλειότερον, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν διευθυνθέντες πρὸς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας. Ἐκυρίευσαν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ φρούριον τοῦτο καθ' ἣν ἡμέραν ἐκυριεύθη καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης· τὸ δὲ περίεργον ὅτι οὔτε οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κισάμου ἐγνώριζον τὰ κατὰ τὴν Γραμβοῦσαν, οὔτε οἱ ἐν Γραμβούσῃ τὰ κατὰ τὴν Κίσαμον.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὸν Ζαμπέκον. Εἶχον ἀκούσει καὶ οἱ ἐν αὐτῷ προϊούσης τῆς ἡμέρας τοὺς ἐκ τῆς Γραμβούσης συνεχεῖς κανονοβολισμοὺς, καὶ ὑπέθετον, εἰκότως, ὅτι συνέβη σύγκρουσίς τις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ φρουρῶν· ἀναχθέντες δ' εὐθὺς ἐκεῖθεν, ἔσπευδον νὰ προφθάσωσιν ὅπως δώσωσι χεῖρα ἀρωγόν· πλέον δὲ τῶν 80 στρατιωτῶν ἔφερε καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, οἵτινες καὶ ἦσαν ἱκανὴ στρατιωτικὴ δύναμις. Ἡ μεγάλη ὅμως νηνεμία κατ' ἐκείνην την ἡμέραν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, τὰ ἀντίπρωρα ῥεύματα ἐκ τῆς μόλις κοπασάσης τρικυμίας ἐπέφερον μέγα πρόσκομμα εἰς τὸν πλοῦν· ἐκπλεύσαντες δὲ ὀλίγον μακρὰν τοῦ ἐκεῖ μικροῦ κολπίσκου, διέκρινον λέμβον τινὰ ἐξερχομένην τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης, καὶ διευθυνομένην ἐπ' αὐτῶν, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεγνώρισαν, ὅτι ἦτον ἡ λέμβος τοῦ Βρατσάλη, ὅτε ἀπέλυσαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν λέμβον διὰ νὰ προφθάσῃ ταχύτερον καὶ αὐτὴ πρὸς

ἐκείνην μὲ τὴν παραγγελίαν, ὅτι ἂν φέρῃ καλὰς εἰδήσεις νὰ ὑψώσῃ τὰ κωπία, ἐπειγόμενοι καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὰ πρόσω μετὰ πολλῆς ἀγωνίας· ὅταν ὅμως συνηντήθησαν ἀμφότεραι αἱ λέμβοι καὶ ἔμαθον τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης, τότε πλήρεις χαρᾶς ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἴδησιν, ἤρχισαν ἀμφοτέρωθεν σφοδρότερον τοὺς πυροβολισμοὺς, λησμονήσαντες καὶ τὴν περὶ τῶν κωπίων παραγγελίαν. Ἀφοῦ δὲ περὶ δείλην ἐπληροφορήθησαν τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως τελευταῖον καὶ οἱ ἐν τῷ Ζαμπέκῳ μετὰ τὴν προσέγγισιν τῶν λέμβων, τότε πλέον ἤρχισε κοινὸς ἐξ ἁπάντων ὁ πυροβολισμὸς καὶ τουφεκισμὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης χαρᾶς.

Μετὰ μεγίστης δὲ δυσκολίας καὶ ἀνησυχίας τῶν ἐπιβατῶν ὡς ἐκ τῶν ῥηθέντων προσκομμάτων, ἐλλιμενίσθη τέλος εἰς Γραμβοῦσαν καὶ ὁ Ζαμπέκος τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης. Εἰς ἁπάντων δὲ τὰ πρόσωπα ἦτον διακεχυμένη ἡ φαιδρότης διὰ τὴν ἀνέλπιστον ἐπιτυχίαν! Ἠσπάσθησαν οἱ Ἕλληνες πρὸς ἀλλήλους τότε γλυκυθύμως ἀντὶ πάσης ἄλλης προσρήσεως, προσενεγκόντες καὶ δῶρά τινα ἐκ τῶν ἐνάδων εἰς τοὺς νικητάς. Ἀνέπεμψαν δὲ καὶ ὕμνους εὐχαριστηρίους πρὸς τὸν Ὕψιστον διὰ τὴν ἀναιμωτὶ κατάληψιν τοιαύτης ἀνεκτιμήτου στρατιωτικῆς θέσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ πρωΐαν εἶχεν φθάσει ἐκ τῆς Κισάμου καὶ ἡ ἑτέρα χαρμόσυνος ἀγγελία περὶ τῆς κυριεύσεως τοῦ φρουρίου της· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπιβάντες ἐπὶ τοῦ Ζαμπέκου ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι, μετέβησαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ὅπως διαθέσωσι καὶ αὐτό. Ἐφρόντισαν ὅμως πρὸ πάντων οὗτοι ἐκεῖ νὰ δώσωσι διοικητικόν τινα ὀργανισμόν· διὸ καὶ συνέταξαν πολίτευμά τι προσωρινὸν, δι' οὗ ἡ τοπικὴ τῆς νήσου Διοίκησις ἐσυσταίνετο ἀπὸ ἀντιπροσώπους ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας· ἐκανονίζετο δὲ δι' αὐτοῦ ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐνιαύσιος διάρκεια τῆς Διοικήσεως κτλ. τὸ ὁποῖον καὶ ὑπεγράφθη ὑπὸ τῶν τότε παρευρεθέντων Κρητῶν, ἂν καὶ δὲν ἐνεργήθη ἀμέσως διὰ τὰς δυσκόλους τότε περιστάσεις. Μετὰ 3 ὅμως ἢ 4 ἡμέρας ἀνεφάνησαν πολλὰ τουρκικὰ

στρατεύματα ἐπερχόμενα ἐκ τῆς Κυδωνίας κατὰ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ φρουρίῳ Ἑλλήνων, οἵτινες ὀλίγοι ὄντες καὶ ἔτι ἀτακτοποίητοι (α), κατέλιπον ἀμαχητὶ καὶ αὐτοὶ τοῦτο, ἐπανελθόντες εἰς Γραμβοῦσαν.

Τοιαῦτά εἰσι πραγματικῶς τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Γραμβούσης συμβάντα, καὶ οὐχὶ ὡς διηγεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ὁ Κ. Τρικούπης (Βιβλ. Γ'. σελ. 250). Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη προφανὴς παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος τούτου ἱστορικοῦ εἰς τὰ τῆς Κρήτης πράγματα, ἀγνοεῖται. Ἄξιον δ' ἀπορίας μάλιστα εἶναι πῶς παρεξετράπη καὶ εἰς τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐνῷ εἶχε λάβει γνῶσιν ἀκριβῆ πρότερον ὡς εἴπομεν παρὰ φίλου του Βουλευτοῦ Κρητὸς συγχρόνως μὲ τὸν πρόεδρον Π. Νοταρᾶν περὶ τῆς ἐνεργουμένης ἐκστρατείας· εἶχε δ' ἀκούσει ἔπειτα καὶ τὰς περὶ τῆς καταλήψεως ἐκθέσεις ὡς Βουλευτὴς τότε καὶ αὐτός. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι καὶ τόσον παράδοξα, διότι καὶ ἄλλα ὁ Κ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του διέστρεψε· παράδοξον δὲ εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ σηκώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης μὲ τὸν βράχοντης, μὲ τὸ φρούριόν της καὶ μὲ τὰ κανόνια της ἐκ τῆς φυσικῆς θέσεως, ἀπὸ τὸ δυτικὸν δηλονότι ἄκρον τῆς Κρήτης, καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, 80 περίπου λεύγας μακράν, τὸν καὶ Ἅγιον Σῶζον ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμάρου, ὅπου πραγματικῶς κεῖται, εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἀναγνώστης Παναγιώτου, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Κ. Τρικούπης εἶχε γράψει ἁπλῶς πρὸς τὸν Λ. Κουντουριώτην κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεως τῶν στρατιωτῶν ἀπὸ Ναύπλιον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Γραμβούσης, ἀφοῦ ἔμαθε περὶ αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἐκ τῆς Αἰγιλείας τελευταίαν

(α) Τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εἶχον κρημνίσει εἰς πολλὰ μέρη οἱ Ἕλληνες τὸ 1824, ὅτε ἐβιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Χουσεΐν νὰ τὸ ἐγκαταλείψωσιν· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπελθόντες ἔπειτα ἠμέλησαν νὰ τὸ ἐπισκευάσωσι, διὸ καὶ καθίστατο κινδυνῶδες καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ ἡ τούτου κατάληψις.

διάβασιν τοῦ Ἀρετᾶ· διότι ὁ ῥηθεὶς Α. Παναγιώτου διαμένων πάντοτε μεθ' ὅλων τῶν προκρίτων καὶ ὁπλαρχηγῶν τῶν Σφακίων εἰς τὴν Αἰγιλείαν, οὔτε ἐγνώριζε τὶ ἐνηργεῖτο εἰς Ναύπλιον, ἀλλ' οὔτε κἂν ἠθέλησε νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὅτε τὸν ἐπροσκάλουν οἱ ἐκστρατεύοντες.

Ἅμα δὲ μαθὼν ἐν τῷ Βοιακῷ κόλπῳ καὶ ὁ Ναύαρχος Μιαούλης τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐξαπέστειλε τὸν πλοίαρχον Γ. Σαχίνην Ὑδραῖον νὰ συγχαρῇ τοὺς Κρῆτας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν των· ἀπεβίβασε δὲ οὗτος τότε καὶ ποσόν τι διπύρου ἄρτου διὰ τροφὴν τῶν στρατιωτῶν, ἕωσοῦ ἐφοδιάσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ φρούριον. Ἐκ δὲ τῆς Γραμβούσης ἐξαπέστειλαν εἰς Ναύπλιον τὸν Μαρσιληέζην μὲ τὴν ἑξῆς ἀναφορὰν ἀναγγέλλοντες τὸ κατόρθωμά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἥτις καὶ ἑώρτασε τὴν νίκην διά τε φωτοχυσιῶν καὶ κανονοβολισμῶν. Ὁ δὲ γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν Πελοποννησιακῶν ὅπλων Θ. Κολοκοτρώνης εὑρισκόμενος τότε ἔξωθεν τῆς Τριπόλεως, ὅπου ἔμενεν ὁ Ἰμβραΐμης, διέταξε καὶ αὐτὸς τότε νὰ πυροβολήσωσι τρὶς οἱ στρατιῶταί του ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ἰδοὺ δὲ τί λέγει καὶ ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἡ μόνη ἐπίσημος τότε ἐφημερὶς περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Φίλου τοῦ Νόμου.

Ἀριθ. 141.

Ὕδρα 7 Αὐγούστου, 1825, Παρασκευή.

Ἐκστρατεία καὶ δευτέρα ἐπανάστασις τῆς Κρήτης.

Ἡ ὡραία καὶ πολυθρύλλητος νῆσος τῆς Κρήτης ὕψωσεν ἐκ νέου τὸν Σταυρόν. Εἰς τὴν εἴδησιν ταύτην ποία ἑλληνικὴ ψυχὴ δὲν θέλει σκιρτήσει μὲ ἀγαλλίασιν! Ἰδοὺ δὲ πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Ἓν σῶμα ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, διοργανισθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ναυπλίῳ Σ. Διοικήσεώς μας, καὶ συγκείμενον ἀπὸ πολίτας τῆς Κρήτης, ἐκίνησεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πα-

τριωτῶν Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδου καὶ Δημητρίου Καλλέργη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μὲ Ἑλληνικὰ φορτηγὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν Μονεμβασίαν· εὐοδώθη κατὰ τὴν 2 τοῦ ἐνεστῶτος εἰς Γραμβοῦσαν, ἐκυρίευσε τὸ ἐκεῖ φρούριον, καὶ ἰσοχρόνως καὶ τὸ τῆς Κισάμου. Τὸ ἀνέλπιστον καὶ λαμπρὸν τοῦτο κατόρθωμα διήγειρεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς λοιποὺς καταπυραννουμένους Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης, οἵτινες ὕψωσαν ἀμέσως τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἡνώθησαν μὲ τοὺς λοιποὺς συναδέλφους καὶ ἐλευθερωτάς των, καθὼς πληροφορούμεθα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον ἀξιωματικὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχηγῶν των.

Πρὸς τὴν Ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων Διοίκησιν.

« Περὶ τὰς 6 ὥρας τῆς Κυριακῆς τὴν 2 τρέχοντος Αὐ-
» γούστου ἐκυριεύθη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα τὸ φρούριον
» Γραμβούσης ἀναιμωτί. Τὸ φρούριον ἀφέθη ἀπὸ τοὺς
» Τούρκους καὶ ἐρήμωσεν· ἔχει μ᾽ ὅλον τοῦτο 27 κανόνια
» καὶ ἕως 20 Πυργέραις. ἐκ τῶν κανονίων τὰ μὲν 25 εἶναι
» καλά, τὰ δὲ δύο εἶναι ἄχρηστα. Αἱ ὁπλοθῆκαί του εἶναι
» πτωχαί, ἔχουν μ᾽ ὅλον τοῦτο ἀρκετὴν βαρούτην, πλὴν
» παλαιὰν καὶ σχεδὸν ἄχρηστον. Ὡς τόσον τὸ φρούριον
» εἶναι ἀπόρθητον· εἶναι δυνατώτερον παρ᾽ ἐκεῖνο τῆς Μο-
» νεμβασίας· ἔχει λιμένα κάλλιστον, ὅπου ἠμποροῦν νὰ
» ἀράξουν ὅσα καὶ ἂν ἤθελαν πλοῖα. Τρία νησία περι-
» κλείουν τὸν λιμένα τοῦτον, καὶ τὰ τρία ἠμποροῦν εἰς
» καιρὸν ἀνάγκης νὰ γείνουν ἄσυλα τῶν Κρητῶν· φρόνη-
» σις ὅμως καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖται διὰ νὰ προφυ-
» λαχθοῦν. Διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν Γραμβοῦσαν ἐχρειά-
» σθησαν ὀλίγοι ἄνθρωποι, ὡς ἀπὸ τὴν λεπτομερῆ ἀνα-
» φοράν μας θέλετε ἰδεῖ ἀκολούθως. Οἱ λοιποὶ ἔκαμαν
» ἀπόβασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονήσια καὶ Ἀκτὴν ἢ (Σφινάρι),
» τῆς ὁποίας τελευταίας οἱ στρατιῶται ὥρμησαν, καὶ τὴν
» αὐτὴν ἡμέραν ἐκυρίευσαν καὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου,
» ὅπου μᾶς γράφουν ὅτι εὑρῆκαν ἀρκετὰ πράγματα. Ἐ-
» κεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν ἀπόβασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονή-
» σια δὲν ἠξεύρομεν ποῦ κρατοῦν· τόσον μόνον ἠξεύρομεν,

» ὅτι κατετάραξαν τοὺς Τούρκους, καὶ τοὺς κυνηγοῦν προ-
» χωροῦντες.

« Οἱ Σφακιανοὶ, Κυδωνιᾶται, Σελινιῶται, Κισαμῖται
» καὶ Ἀποκορωνῖται ἐσηκώθησαν εἰς τὰ ὅπλα. »

Τῇ 3 Αὐγούστου 1825, ἐκ Γραμβούσης
Οἱ εὐπειθεῖς πατριῶται·

Ἐμ. Ἀντωνιάδης, Δ. Καλλέργης,
Ν. Οἰκονόμος, Δ· Πρωτοσύγγ. Κρήτης.

« Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῶν ἀρχηγῶν. Περιττὸν ἤδη κρίνομεν νὰ ἐκτανθῶμεν εἰς τὰς συνεπείας τοῦ ἀξιοπαρατηρήτου τούτου συμβάντος. Ἀπ' αὐτῆς τῆς στιγμῆς ἤλλαξε διόλου τῶν πραγμάτων ἡ πρόσοψις. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐφετεινῆς ἐκστρατείας ἡ Εὐρώπη ἔντρομος καὶ ἀγωνιῶσα ἠρώτα, ἂν εἶναι ἐλπὶς νὰ διασωθῇ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἀπὸ τῆς σήμερον μένει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐρωτᾶμεν ἂν ὁ Ἰμβραῒμ πασᾶς ἀπὸ τὰς πολλάς του κατακτήσεις εἶναι ἐλπὶς νὰ διασώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Κρήτην. »

Ἐπανελθὼν δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Οἰκονόμου εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσεν ὁ πρῶτος πρὸς τὴν βουλὴν, ἧς ἦτο τότε καὶ μέλος ἐκ μέρους τῆς Κρήτης, τὰ καθέκαστα τῆς ἐκστρατείας, τὴν κατάστασιν τοῦ κατακτηθέντος φρουρίου, τὴν σημαντικότητα τῆς θέσεώς του ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνεπέθεσε τοῦτο εἰς τὴν ἄμεσον ὑπεράσπισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου καὶ εἶχε κυριευθῇ, ἀποδοὺς καὶ λόγον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν δαπάνην τῆς ἐκστρατείας φθάσασαν μόλις εἰς 11,198 γρόσια, ἅτινα ἐχρησίμευσαν εἰς ναύλους 17 πλοιαρίων, εἰς τροφὰς καὶ ἄλλα ἀναπόφευκτα ἔξοδα μεταφορᾶς 900 περίπου στρατιωτῶν. Τόσον ἐφείδοντο τότε οἱ Ἕλληνες τοῦ δημοσίου πλούτου.

Τρόμος ὅμως εἶχε καταλάβει τότε παρευθὺς καὶ τοὺς εἰς τὰς πλησιεστέρας ἐπαρχίας Κίσαμον καὶ Σέλινον κατοικοῦντας Τούρκους· ὅθεν καὶ μετὰ σπουδῆς ἤρχισαν νὰ μετακομίζωνται οἰκογενειακῶς, ἀσφαλιζόμενοι εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον· ἐν ἀκαρεῖ δὲ διαδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Κρήτην ἡ ἀγγελία τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατα-

λήψεως τῆς Γραμβούσης, κατεπτόησε τοὺς πάντας· ὅθεν καὶ ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἠπιώτεροι οὐ μόνον οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶς· διότι τὴν προτέραν αὐτῶν θηριωδίαν διεδέχθη ἡμερότης· περιεποιεῖτο δὲ ὁ τελευταῖος καί τινας τῶν Σφακιανῶν διὰ τοῦ ὀργάνου τοῦ Μαστροσηφάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγίας Ῥουμέλης τῶν Σφακίων, καὶ ἄλλους διὰ τοῦ Ἡρακλειώτου Νικολάκη Πασχάλη, προσκολλημένων ἀμφοτέρων πρὸς αὐτόν. Ἐνόμιζε δὲ ὁ Μουσταφᾶς ὅτι, ἂν κατώρθονε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν μάχιμον καὶ φιλοπόλεμον τῶν Σφακίων λαὸν νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ πάλιν, δυσκόλως οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κάτοικοι ἤθελον ἐγερθῇ ἕνεκα τῆς θέσεώς των εἰς τὰ ὅπλα· τὸν δὲ σκοπόν του τοῦτον ἐπέτυχε καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Διαθέσας λοιπὸν εὐθὺς κατά τι τούτους ὁ Μουσταφᾶς, εἰσέβαλε μετὰ πολλοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὴν Κίσαμον, ὁπόθεν καταδιώξας τοὺς διεσπαρμένους ἐνόπλους τῶν Ἑλλήνων, ἔφθασε τέλος καὶ ἐπὶ τοῦ Κιμάρου, νομίσας εὔκολον τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Γραμβούσης. Ἀφοῦ ὅμως παρετήρησε τότε τὴν ὀχυρότητά της, εἰπὼν ὡς ἐῤῥέθη « ὅτι πολ» λὰ κακὰ μέλλει νὰ μᾶς προξενήσῃ ὁ βράχος οὗτος » ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Κυδωνίαν, ἀφοῦ πρῶτον ὠχύρωσε κατά τι τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ ἐγκατέστησε δυνάμεις καὶ εἰς ἄλλας ὀχυρὰς τῆς Κισάμου θέσεις.

Ἡ Κυβέρνησις λοιπὸν εἶχεν ἀντιληφθῆ τῳόντι τότε μᾶλλον δραστηρίως τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καθόσον ἐσυγχώρουν αἱ περιστάσεις· ἐνόμιζε τὸν ἐπαναληφθέντα πόλεμον ἀναγκαῖον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὡς ἀντιπερισπασμόν, διὸ καὶ διευκόλυνε πανταχόθεν τὴν μεταφορὰν τῶν Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Ἀπέστειλε δὲ ἐξ αὐτῶν τὸν Α. Μαρουλιανόν, Μ. Μαγουλάκην καὶ Ἰωάννην Πρακτικίδην εἰς Αἴγιναν καὶ Σαλαμῖνα νὰ στρατολογήσωσι καὶ μὴ Κρῆτας στρατιώτας, οἵτινες κατὰ σώματα ἤρχοντο εἰς Γραμβοῦσαν, προμηθεύσασα ἐκ τῶν ἐνόντων τότε τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα, καὶ διορίσασα τὴν 19 Αὐγούστου ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν, οἷον τὸν Γ. Καλλέργην, τὸν Π. Ζερβουδάκην, καὶ Κ. Κριτο-

βουλίδην διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ὡς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου.

« Πατριῶται! φροντίζουσα ἡ Διοίκησις περὶ τῆς ἐλευ-» θερίας τῆς πατρίδος μας, ἀσχολεῖται κατὰ πρῶτον διὰ » νὰ ἐνεργῶνται τὰ πράγματά της διὰ νομίμου Ἀρχῆς· » διὸ καὶ ἐπεφόρτισεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀναλάβωσι τὰ » διοικτηικὰ χρέη οἱ πατριῶταί μας Γ. Καλλέργης, Π. » Ζερβουδάκης καὶ Κ. Κριτοβουλίδης, τοὺς ὁποίους χρεω-» στεῖτε νὰ σέβεσθε ὡς τοιούτους, καὶ νὰ ὑπακούετε εἰς » ὅσα νομίμως σᾶς διατάττουν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς » πατρίδος μας, ἑωσοῦ σκεφθεῖσα ἡ Διοίκησις τοὺς ἀν-» τικαταστήσει, ἢ προσθέσει καὶ ἄλλους· διότι ἐνόμισε » συμφέρον νὰ μὴν ἀφήσῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὥστε νὰ πε-» ράσῃ οὐδὲ στιγμὴ ἄνευ νομίμου Ἀρχῆς. »

« Ἐπειδὴ λοιπὸν, πατριῶται, ἐκ μέρους τῆς Διοική-» σεως γίνεται μεγάλη φροντὶς δι' ἀποστολὴν στρατιω-» τῶν, πολεμεφοδίων, ὅπλων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων, κα-» θὼς προσωρινῶς δὲν σᾶς ἀφῆκε καὶ ἀκυβερνήτους, καὶ » πρὸς τούτοις καταγίνεται νὰ κάμῃ ὅσας ἄλλας θυσίας » ἠμπορέσει διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης, διὰ τὸν » σκοπὸν τοῦτον πρέπει καὶ ὑμεῖς νὰ ἐκτελεῖτε πιστῶς » καὶ προθύμως τὰ χρέη σας, καὶ νὰ πολεμεῖτε ἐν ὁμο-» νοίᾳ μὲ τὴν συνήθη σας καρτεροψυχίαν τὸν ἐχθρὸν, ἀ-» ποβλέποντες πάντοτε εἰς ἕνα καὶ μόνον σκοπὸν, ὅστις » εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὴν ἀπάνθρω-» πον τυραννίαν, καὶ ἡ μέλλουσα ἀνεξαρτησία ὅλου τοῦ » ἔθνους μας. »

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 21 Αὐγούστου 1823.

Οἱ Ἀντιπρόσωποι καὶ πατριῶται

Ν. Οἰκονόμος,	Ζ. Πρακτικίδης,
Α. Μαρουλιανὸς,	Ἐμ. Ἀντωνιάδης,
Μαρτινιανὸς Περάκης,	Μιχ. Μαγουλάκης.

Πολλὰς τοιαύτας προτροπὰς εἶχεν ἀπευθύνει ταυτοχρόνως καὶ αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2,189 ἐγγράφου της πρός τε τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς Κρῆτας. Ἡ ῥηθεῖσα λοιπὸν ἐπιτροπὴ ἐκάλεσε παρευθὺς

τότε ἐν ὀνόματι τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ὑποτεταγμένους Κρῆτας εἰς τὰ ὅπλα· τοῖς ἐπενθύμιζε τὰ πρότερον ἔνδοξα τρόπαιά των, τὴν ἐξαχρειωτικὴν καὶ κινδυνώδη κατάστασιν τῆς δουλείας, εἰς ἣν ὑπόκεινται, καὶ τοῖς παρέστησε τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ νὰ συνδράμῃ τότε τὴν Κρήτην, καὶ ὅτι τέλος ἡ καρτερία των εἰς τὸν ἀγῶνα εἶναι μόνη ἐκείνη, ἥτις θέλει στέψει καὶ αὐτοὺς διὰ τῆς πολυποθήτου ἐλευθερίας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔβλεπον πραγματοποιούμενα οἱ Κρῆτες, διότι καὶ στρατεύματα ὁλονὲν ἔφθαναν εἰς Κρήτην· ἡ ῥαδιουργία ὅμως τοῦ Μαστροσηφάκη καὶ Νικολάκη προέβαινε, κρατοῦσα μετεώρους τινὰς τῶν προκρίτων καὶ σημαντικωτέρων ὁπλαρχηγῶν Σφακιανῶν. Ἐπρόσθεσε δὲ μετ' ὀλίγον ἡ Κυβέρνησις καὶ ἕτερα δύο μέλη εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὸν Α. Κριαράκην καὶ Ν. Οἰκονόμον, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν Διοίκησιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχεν ἀναφέρει ὡσαύτως μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν κατ' αἴτησιν καὶ πολλῶν ὁπλαρχηγῶν, παριστῶσα τὴν ἀνάγκην νὰ διορισθῇ ἐπίσημός τις στρατιωτικὸς τῆς Ἑλλάδος μὲ ἐπιῤῥοὴν διὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῶν ὅπλων· ὡς τοιοῦτον λοιπὸν εἶχε προσκαλέσει αὐτὴ τὸ πρῶτον τὸν Κώνσταν Βότσαρην Σουλιώτην· ἀποποιηθέντος δὲ τούτου, ἔκαμε τὴν πρότασιν πρὸς τὸν Κριεζώτην Εὐβοέα· ἀπέτυχεν ὅμως καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἡ Κυβέρνησις, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἀπήτουν ά. νὰ λάβωσι πολλοὺς παρελθόντας στρατιωτικοὺς μισθούς, καὶ β'. νὰ λάβωσι διὰ τοὺς στρατολογησομένους ὄχι ὀλιγώτερον τῶν τριῶν μηνῶν μισθούς. Ἀλλ' ὑπῆρχον τοσαῦτα διαθέσιμα χρήματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν; Διέταξε λοιπὸν αὐτὴ τότε νὰ χορηγηθῶσι διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης ἓν μέρος ἐκ τοῦ ἐπιβληθέντος ἐράνου εἰς τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας· ἄλλη ὅμως ἀνάγκη παρουσιασθεῖσα συγχρόνως, ἐβίασε καὶ τότε τὴν Κυβέρνησιν νὰ παραχωρήσῃ καὶ ταῦτα εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους πρὸς ἐφόπλισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἀπέτυχον λοιπὸν καὶ οἱ Κρῆτες τῆς συμπράξεως τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν διὰ τὰ ἀνωτέρω αἴτια, ὅτε μά-

22

λιστα ἠδύνατο καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ κατ' ἐξαίρεσιν ὁ Κριεζώτης· διότι καὶ περισσοτέραν τάξιν εἶχεν οὗτος εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματά του· καὶ διότι οἱ Κρῆτες στρατιωτικοὶ εἶχον ἱκανὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν διὰ τὴν στρατιωτικήν του ἐμπειρίαν, ὡς συμπολεμήσαντες. Ἀντὶ δὲ τούτων εἶχε διορίσει ἡ Κυβέρνησις, ἢ μᾶλλον ὁ Κωλέττης αὐτὸς Αἰόνταν τινὰ Λαζόπουλον ὀνομαζόμενον μικρὸν ἀξιωματικὸν, καὶ ἄγνωστον ὅλως διόλου εἰς τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ διευθύνῃ αὐτὸς προσωρινῶς τὴν ἐκστρατείαν. Ἔφθασε λοιπὸν καὶ οὗτος εἰς Γραμβαῦσαν μὲ 50 ἕως 60 στρατιώτας ἐκ τῶν στρατολογουμένων. Ἀλλ' ὠφέλησε καὶ αὐτός; οὐδαμῶς. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ ἄνθρωπος ἐλθὼν εἰς ξένην γῆν, καὶ μὴ γνωρίζων ὁλοτελῶς τὸν τόπον οὐδὲ τοὺς ἀνθρώπους;

Ἐν τούτοις, ὅσον ἐπληροφοροῦντο οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες ὅτι ἤρχοντο στρατιῶται εἰς Γραμβοῦσαν, τόσον προητοιμάζοντο εἰς πολλὰ μέρη οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ κατὰ τῶν πολεμίων, ἅμα ἐξελθόντων τῶν ἐν Γραμβούσῃ· μετήλλαξαν ὅμως καὶ αὐτοὶ γνώμην ὡς ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου εἶχον ἀποβιβασθῆ ἐν νυκτὶ 800 περίπου στρατιῶται Κρῆτες καὶ ἐπίκουροι εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ῥοδοποῦ κατὰ τὸ χωρίον Ῥαβδούχα, κείμενον εἰς τὴν κατὰ δυσμὰς αὐτοῦ παραλίαν τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, οἱ μὲν ἐπίκουροι ὑπὸ τὸν Λαζόπουλον, Λεωνίδαν Κεφαλῆνα Καππέτον καὶ Ἀναγνώστην Ἠπειρώτην, οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην, Δ. Κουρμουλάκην, Μ. Ῥουστικιανὸν, Ι. Χάλην, Γ. Δρακονιανὸν, Γ. Δαμινὸν καὶ ἄλλους. Εἶχον δὲ προκαταλάβει ἐκεῖ καὶ Τούρκους τινὰς, ἐξ ὧν ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν ἀντιστάντας, ἄλλους δ' ᾐχμαλώτισαν. Προχωρήσαντες δ' ἀκωλύτως τὴν ἐπιοῦσαν, κατέλαβον τὴν ὀρεινὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, κειμένην εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν ὀρέων, ὅπου προσεκάλεσαν καὶ τοὺς Ῥιζῆτας νὰ ἑνωθῶσι μετ' αὐτῶν. Οὗτοι ὅμως εἴτε ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σφακιωτῶν, εἴτε καὶ αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν κρίναντες περὶ τοῦ βάρους τῆς νέας ἐπαναστάσεως, ἀπεκρίθη-

σαν ὅτι, «Ἐὰν νικήσετε εἰς τὴν πρώτην μάχην, θέλετε ἔχει καὶ ἡμᾶς ἔπειτα βοηθούς.» χορηγήσαντες αὐτοῖς τότε τροφὰς καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀναγκαίαν συνδρομήν.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς ἰδὼν αἴφνης τότε ἀθρόον κατ᾽ ἔμπροσθέν του στρατὸν, ἐξελθὼν ἐστρατοπέδευσε μὲ ἱκανὰς δυνάμεις περὶ τὰ χωρία Πλατανιὰν, Ἁγίαν Μαρίναν καὶ Πυργοψηλόνερον, κείμενα ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας· οὔτε ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεχείρουν ἐχθρικήν τινα πρᾶξιν, οὔτε οἱ Ἕλληνες ἐκινοῦντο ἐκ τῆς θέσεώς των ἐπὶ 20 ἡμέρας. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει εὐθὺς πολλαχοῦ θέσεις ὡς ἐμπροσθοφυλακάς· ὁ δὲ Δαμινὸς ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἶχεν εἰσέλθει μὲ πολλοὺς εἰς Ἀποκόρωναν διὰ νὰ προμηθευθῇ ὡς ἔλεγε τροφάς· καὶ ὁ Ι. Χάλης ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα λόγῳ στρατολογίας, καὶ ἄλλοι ὡσαύτως Ῥεθύμνιοι καὶ Ἡρακλειῶται ἀποσπώμενοι ἀπὸ τὰς σημαίας των, ἐπορεύοντο ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν. Δυσανασχετήσαντες δὲ τότε καὶ οἱ λοιποὶ διὰ τὴν πολυήμερον ταύτην ἀπραξίαν, ἐκινήθησαν ἐκ τῆς ῥηθείσης θέσεως κατ᾽ εἰσήγησιν τοῦ Β. Χάλη διὰ νὰ προκαλέσωσι καὶ μάχην, ἂν ὁ ἐχθρὸς ἀποφασίσῃ νὰ κινηθῇ. Διὸ καὶ οἱ μὲν πλειότεροι ἦλθον εἰς τὸ χωρίον Βαρύπετρον, ὅπως προσβάλωσι τὴν ἐκεῖ σταθμεύουσαν ἐμπροσθοφυλακὴν, οἱ δὲ προσέβαλον ἄλλην ὁμοίαν ἐκ 50 περίπου Τούρκων συνιστυμένην ἐπὶ λόφου ἄνωθεν τοῦ χωρίου Περβολίων πρὸς δυσμὰς τῆς θέσεως Κουτσουναρίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεδίωξαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, φονεύσαντες καὶ 4 ἕως 5 ἐξ αὐτῶν, ὅτε ἔπεσον καὶ δύο Ἕλληνες. Εἴκοσι δὲ περίπου Τούρκους τοποθετημένους ἄνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου εἰς μετόχιόν τι, κατέκαυσαν ὁλοτελῶς.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς παρατηρῶν ὅλα ταῦτα, δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἀδιάφορος. Διὸ καὶ κινηθεὶς ἐκ τῆς θέσεώς του μετὰ δισχιλίων περίπου πεζῶν, ἱππέων καὶ πυροβολικοῦ, συνῆψεν ἰσχυρὰν μάχην ἄνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου. Ἀντέσχον τότε καρτερικῶς ἐπὶ τρεῖς ὥρας οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες ὡς ἐκ τῶν ἐπικαιριωτέρων θέσεών των, ἀναμένοντες καὶ ἐπικουρίαν. Κατὰ τὴν πεισματώδη δ᾽ ἐ-

κείνην μάχην εἶχον φθάσει πολὺ πεφυλαγμένως ἐπίκουροι καί τινες Λακκιῶται, Θερισιανοὶ καὶ ἄλλοι 'Ριζῆται, ἐνθαῤῥύνοντες τοὺς μαχομένους νὰ προσκαρτερήσωσιν· ὑπερισχύσαντος ὅμως τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, ἐτράπησαν τέλος ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰς φυγήν· καταδιωκόμενοι δὲ μέχρι τῶν χωρίων Λάκκων καὶ Θερίσου, ἀπωλέσθησαν ὑπὲρ τοὺς ἑκατόν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον· καὶ ὁ μὲν Λαζόπουλος μὲ τοὺς πλειοτέρους ὁπλαρχηγοὺς κατέφυγεν εἰς Ἀποκόρωναν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπανῆλθον εἰς Γραμβοῦσαν· διὸ καὶ ἡ ἧττα ἐκείνη ἔκαμε νὰ μὴ συναποστατήσῃ τότε καὶ ἡ λοιπὴ Κρήτη, ἂν καὶ ἦσαν ἕτοιμοι ὡς προείπομεν πολλοὶ νὰ κινηθῶσιν, ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης μάχης. Ἀλλὰ πόθεν ἆρά γε προῆλθεν ἡ ἀπαίσιος ἐκείνη ἧττα; οὐχὶ βεβαίως ἀπὸ τὴν ἀνανδρίαν τῶν πολεμιστῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ἀταξίαν καὶ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Β. Χάλη ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοιαύτης ἀκαταλλήλου θέσεως διὰ μάχην τοσοῦτον κρίσιμον καὶ εἰς ἐποχὴν μάλιστα, καθ' ἣν ἔβλεπεν ὅτι αἱ δυνάμεις των δὲν ἦσαν ἀποχρῶσαι. Ἐκατηγόρησαν δ' ἔπειτα καὶ τὸν Δαμινὸν καὶ Ι. Χάλην ὡς ἀπομακρυνθέντας, ὡς καὶ τὸν Β. Χάλην διὰ τὴν κακὴν ἐκείνην ἐκλογὴν τῆς θέσεως, ἐνῷ ἂν ἤρχοντο κατ' εὐθεῖαν εἰς Μαλάξαν, καὶ τροφὰς ἤθελον ἔχει ἐκεῖ ἀφθόνους ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, διότι ἡ ἐπαρχία ἐκείνη ἤθελε μείνει τότε ὅλως ἐλευθέρα. Ἂν δὲ καὶ ὁ ἐχθρὸς αὐτὸς ἤθελεν εἰσέλθει, ὑπῆρχεν ἀξιόμαχος στρατὸς ν' ἀντιπαραταχθῇ ἐκεῖ, καὶ νὰ νικήσῃ διὰ τὸ δυσμάχητον τοῦ τόπου, ὁπόθεν ἐματαίωσε τὰ ὀλέθρια σχέδια τῶν πολεμίων καὶ ὁ Τσελεπῆς κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, καὶ ἔστησεν ἐκεῖ μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Σήφακας τὰ ἀθάνατα τρόπαιά του.

Μετὰ δὲ τὴν νίκην ταύτην ὁ Μουσταφᾶς διελθὼν ὅλα τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, κατέπληττε τοὺς μαχίμους κατοίκους των, ἄλλους μὲν ἀπειλῶν, ἄλλους δὲ κολακεύων διὰ νὰ μὴν ἤθελον λάβει μέρος εἰς νέαν ἐπανάστασιν, ὑπενθυμίζων εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ πρότερον παθήματα, συλλέγων τότε συνάμα βιαίως καὶ τὰ ὅπλα των. Τοῖς ἔλεγε δὲ

ὅτι αὐτὸς θέλει τιμωρήσει ὡς τάχιον τοὺς νέους τούτους ταραξίας· ἀπέφυγεν ὅμως τότε καὶ νὰ ἐπέλθῃ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου ἦτον ὁ Λαζόπουλος καὶ οἱ περὶ αὐτόν· οἱ δ' Ἕλληνες ἐπροσκάλουν ἐκεῖθεν καὶ Σφακιανοὺς καὶ Ἀποκορωνίτας καὶ Ῥιζῆτας διὰ νὰ καταλάβωσι τότε τὴν Μαλάξαν, ἀλλὰ τίς τοὺς ἤκουεν;

Οἱ δὲ εἰς Γραμβοῦσαν ἐλθόντες μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Βαρυπέτρου διάλυσιν, φοβηθέντες μὴ ὁ Μουσταφᾶς πολιορκήσῃ ὡς εἶχον πληροφορηθῆ διὰ ξηρᾶς τὴν νῆσον ἐκείνην, ὅτε καὶ ἐβλάπτετο πολὺ οὕτως οὐ μόνον ὁ λιμὴν, ἀλλ' ἐμποδίζοντο καὶ νὰ ξυλεύωνται εὐκόλως ἐκεῖθεν, ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπισθῶσι καὶ αὐτοὶ τὴν θέσιν τοῦ Τηγανίου. Ἀλλ' ἔπραξαν ἆρά γε καὶ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν καὶ εὔκολον δι' ὀχύρωσιν τοιαύτης καταλλήλου θέσεως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ; Τὸ Τηγάνιον ἤθελε καταστῇ τῳόντι ἀπρόσβλητον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του (ὅρα σελ. 323), ἐὰν ἐφρόντιζον ν' ἀνεγείρωσι προμαχῶνα ἐπὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν στενωτάτου Ἰσθμοῦ του, ἕτερον δ' ὅμοιον κατὰ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἀβαθῆ θαλάσσια ὕδατά του, προσέτι καὶ δύο ἢ τρία ὀχυρὰ ταμπούρια εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς ὕψωμά του, τότε βεβαίως ἐὰν ἤθελεν ἔλθει ὁ πολέμιος, ἢ δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιτεθῇ ὁλοτελῶς κατὰ καλῶς ὠχυρωμένων ἀντιπάλων, ἢ ἂν ἐπέμενεν, ἤθελεν ἀπολέσει ἐκεῖ ἀναντιῤῥήτως μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του· οὐδὲν ὅμως τούτων οἱ Ἕλληνες ἔπραξαν, διὸ ἔπαθον καὶ ἐνταῦθα μέγα δυστύχημα διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀπρονοησίαν των.

Διαθέσας λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς πρὸς ὄφελός του τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν τότε, ἦλθε πάλιν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν Δεκέμβριον εἰς Κίμαρον διὰ νὰ καταπλήξει μετὰ τὴν ἐν Βαρυπέτρῳ νίκην καὶ τοὺς ἐν Γραμβούσῃ. Ὅθεν καὶ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἐκφοβίζῃ μὲ πεδινὰ πυροβόλα τοὺς εἰς Τηγάνιον Κρῆτας καὶ ἐπικούρους ὄντας περὶ τοὺς 500. Ταυτοχρόνως εἶχον προσδράμει καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ πεζοὶ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ. ἤρχισε λοιπὸν ἐκεῖθεν σφοδρὸς πυροβολισμός· ἐξώρμων δὲ τότε ἔνθεν μὲν οἱ Τοῦρκοι μὲ ἀλαλαγμοὺς νὰ πατήσωσι τὸ Τηγάνιον, ἔν-

θεν δὲ ἀντέκρουαν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικὴν ἔφοδον καὶ οἱ Ἕλληνες· οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν πεισματώδη ἐκείνην ἅμιλλαν ὑπὲρ τὰς τρεῖς σχεδὸν ὥρας διαρκέσασαν ἔπαθεν· ἔπεσον ὅμως καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐκ τῶν Τούρκων ἕως δέκα, ἐν οἷς καὶ ἐπίσημός τις, ὃν ἄραντες εὐθὺς μετέφερον εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον· Οὕτω δὲ διελύθη ἡ ἐναγώνιος μάχη τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Οἱ μὲν Ἕλληνες λοιπὸν τότε νομίσαντες ἑαυτοὺς ἀηττήτους ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των, ἀμερίμνησαν ὁλοτελῶς περὶ τῆς ἐφεξῆς ἀσφαλείας των. Ὁ ἄγρυπνος ὅμως πολέμιος, καί τοι ἀποτυχὼν τὸ πρῶτον, ἐφρόντιζεν ἐπιμελῶς νὰ καταμάθῃ τὰ περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τρόπου διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς δευτέραν ἐπιχείρησιν. Βεβαιωθεὶς δὲ ὅτι ὑπῆρχε στενή τις βατὴ δίοδος διὰ τὸ ἱππικὸν μεταξὺ τῶν ὡς εἴρηται ἀβαθέων ὑδάτων, καὶ τηλεσκοπήσας ἄνωθεν ἀδιαφοροῦντας τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀσχολουμένους εἰς ἄλλα, ἢ εἰς τὰ περὶ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας, διέταξε μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης τὸ ἱππικὸν, προσευχηθέντων πρῶτον κατὰ τὸ σύνηθες, νὰ καταβῇ εἰς τὴν παραλίαν, καὶ διευθυνθῇ ἀμέσως εἰς τὸ εἰρημένον βατὸν μέρος τῆς θαλάσσης, ἔνθα οἱ ἵπποι ἐβυθίζοντο μέχρι σχεδὸν τῆς κοιλίας· ἕκαστος δὲ τῶν ἱππέων φέροντες ὄπισθεν στρατιώτην πεζὸν, διέβησαν μέχρις ἑκατὸν ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν νῆσον. Εὑρόντες δὲ τότε αἴφνης ἐν ἀταξίᾳ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς πλείστους σχεδὸν ἀόπλους, ἐπέφερον οὕτως εἰς ἅπαντας τὸν θόρυβον· διὸ καὶ ἐπιπεσόντες τὸ πρῶτον κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἀναγνώστην Ἠπειρώτην 50 ὄντας, τοὺς ἐφόνευσαν· καταφθάσαντες δὲ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πολλοὺς, ἄλλους μὲν ἐθανάτωσαν, μετ' ἄλλων δὲ καὶ συμπλακέντες συναπωλέσθησαν. Τελευταῖον δὲ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἔρριψαν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλλασαν. Ὁ δὲ ἱεροδιάκονος Δωρόθεος Περάκης καταδιωκόμενος ὑπὸ ἱππέως τινὸς, ἀπεμάχετο ἐπὶ πολλὴν ὥραν κατ' αὐτοῦ καὶ κατ' ἄλλων ἐπελθόντων, ὅτε ἰδὼν αὐτὸν κινδυνεύοντα ὁ ἀδελφός του Στεφανῆς, ἔδραμεν ἀφειδήσας τοῦ κινδύνου πρὸς βοήθειαν· φονεύσαντες δ' ἀμφότεροι ἵππους καὶ ἱππεῖς, ἔπεσαν θύματα καὶ αὐτοί·

Ἐφόνευσε δ' ὡσαύτως δύο ἵππους καὶ ἱππέα δι' ἐγχειριδίου καὶ ὁ Γεώργιος Ἀντωνιάδης, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτὸς, καταπλακωθείς. Ἐφονεύθη ἐνταῦθα τότε εἰς τὴν συμπλοκὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Δικτάκης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. ἄλλος δέ τις Νικόλαος Ζερβουδάκης καλούμενος περικλεισθεὶς εἰς στένωμα, ἐφόνευσέ τινας τῶν καταδιωκόντων, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτός· ὁ δὲ Ἰωάννης Ξυνίδης, ὁ καὶ Ξυνιδογιάννης καλούμενος, (α) τραυματισμένος εἶχεν ἀποσυρθῇ εἰς σπήλαιόν τι, τὸν ὁποῖον καὶ εὗρον οἱ Ἕλληνες μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἡμιθανῆ. Ἐφονεύθησαν λοιπὸν καὶ ἐπνίγησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἕως 140 ἐκ τῶν Ἑλλήνων· ἔπεσον δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 30, σὺν τούτοις δὲ καὶ ἵπποι πολλοί.

Ἤθελε δὲ γείνει τότε ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρα ἡ φθορὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ περιωρισμένον τῆς θέσεώς των, ἐὰν δὲν ἐπρόφθαναν πλοιάρια ἐκ τῆς νήσου νὰ μεταφέρουν τοὺς ῥιπτομένους εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἂν ὁ τοῦ Ὑδραίου Παξινοῦ πολεμικὸς Μαρτῖγος, καὶ γολέτα τὶς ὡσαύτως πολεμικὴ ἐκ τῆς Ὕδρας καὶ αὐτὴ εὑρεθέντες ἐν τῷ λιμένι, δὲν ἐπλησίαζον ἐν τῷ ἅμα πρὸς τὴν γῆν, ὁπόθεν ἀκαταπαύστως ἐσφαιροβόλουν κατὰ τῶν ἐφορμούντων ἐχθρῶν. Ἐβοηθήθησαν δὲ κατά τι οἱ πάσχοντες καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς συμβάντος. Εὑρεθέντες τυχαίως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ Μουτσογιάννης καὶ Κουρμουλάκης μετὰ 15 στρατιωτῶν ἐκτὸς τοῦ Τηγανίου, καὶ ἀποσυρθέντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν τοῦ Κιμάρου μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων, ἐπυροβόλουν ἐκεῖθεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς συμπλοκῆς. Ὑποπτεύσαντες λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἐπήρχοντο ὄπισθεν πολέμιοι, περιέστειλον κατά τι ἑαυτοὺς τοῦ νὰ ἐπιτίθενται ὁρμητικώτεροι

(α) Καὶ οὗτος ἦτον εἷς τῶν ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν τῆς Κρήτης· ἠρίστευε πάντοτε σχεδὸν εἰς μάχας, καὶ ἦτο λοχίτης ἐπιδέξειος· καί τοι δὲ πρεσβύτης, ἔδραμεν ὡς φιλοπόλεμος εἰς Θεσσαλίαν τῷ 1854, ὅτε ἐξεῤῥάγη ἡ ἐκεῖ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὅπου καὶ ἐφονεύθη μετ' ἄλλων Κρητῶν κατὰ τὴν Καλαμπάκαν.

κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Τοιαῦτα βεβαίως εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, τὰ ἐκ τῆς ἀταξίας καὶ ἀπρονοησίας δυστυχήματα. Ὁ στρατιώτης ἅμα τοποθετηθείς που, καὶ νικητὴς ὤν, χρεωστεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ συλλογίζεται περὶ ἐνδεχομένων ἀτυχημάτων, καὶ οὕτω νὰ προβλέπῃ παντοιοτρόπως περὶ τῆς μελλούσης ἀσφαλείας του· εἰς Τηγάνιον ὅμως οὔτε ἐσκέφθησαν, οὔτε ἐπροσπάθησαν περὶ τούτων οἱ Ἕλληνες, διὰ τοῦτο ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων, ὅ,τι αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ κατορθώσουν σωφρονοῦντες εἰς τοιαύτην δυσκαταμάχητον θέσιν.

Ὁ Μουσταφᾶς λοιπὸν νικητὴς ὤν, διέμεινεν ἐν τῇ θέσει του δύο ἔτι ἡμέρας. Ἀφοῦ δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλους μὲν ἐκ τῶν νεκρῶν του στρατιωτῶν διέταξε νὰ ἐνταφιάσουν ἐκεῖ, ἄλλους δὲ νὰ μεταφέρουν εἰς Κίσαμον, ἐπανῆλθε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Κυδωνίαν.

Ὁ δὲ Λαζόπουλος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ λοιποὶ ἀπλαρχηγοὶ Κρῆτες, οἱ εἰς Ἀποκόρωναν καταφυγόντες, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν ὡς εἴπομεν τὴν Μαλάξαν, καὶ ἐγνώρισαν ἑπομένως ὅτι, μετὰ τὴν εἰς Τηγάνιον ἧτταν ἀπελπίσθησαν ἔτι πλέον οἱ Κρῆτες, ἐπανῆλθαν καὶ αὐτοὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν στρατιωτῶν διῃρέθησαν εἰς λόχους ἢ σωματεῖα, καὶ ἐτράπησαν εἰς τὸν διὰ τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐξαφνικῶν ἐπιθέσεων κλεπτοπόλεμον, οἵτινες καὶ κατεπλημμύρησαν σχεδὸν ὅλην τὴν Κρήτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατεξολοθρεύσαντες οὕτω πολλοὺς τῶν τυράννων των. Ἀνεχώρησε δὲ τότε καὶ ὁ Λαζόπουλος εἰς Ναύπλιον· καὶ οὕτως ἐτελεύτησε καὶ τὸ ἔτος ἐκεῖνο.

Παραλειπόμενα εἰς τὸ Β'. Κεφάλαιον

Ἀφοῦ προώδευσαν καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τὰ ὅπλα, οἱ Τοῦρκοι εἶχον περιωρισθῆ ὡς εἴδομεν εἰς μόνα τὰ ἐκεῖσε φρούρια ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς· ἔμενεν ὅμως καὶ εἰς τούτους ὡς καὶ εἰς τοὺς οἰκοῦντας τὰ λοιπὰ φρούρια τῆς Κρήτης ἡ θάλασσα ἀκώλυτος, ὅθεν διέπλεον καὶ ἐνταῦθα ἀνενοχλήτως τὰ τῆς Σπιναλόγκας, τὰ τῆς Ἱερα-

πύτνου καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλείου πλοιάρια, ἐνίοτε δὲ καὶ συνεννοούμενα ἐπεχείρουν ἐπιβλαβεῖς ἀποβάσεις εἴς τινα μέρη, ἂν καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν παραλίων, φοβούμενα τὰ συχνάκις περιπλέοντα γειτονικὰ Κάσια, ἢ μᾶλλον τὴν Γαλιόταν αὐτὴν τοῦ Μιχάλη Μπογιατζῆ, ἥτις συχνότερα ἐκάκονε τὰ παράλιά των. Ἀδιαφόρησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τοῖς ὅπλοις Κρῆτες νὰ ἐπαναστατήσουν παρευθὺς τότε καὶ τὴν πρὸς τὸ τέλος τῆς νήσου κατ' ἀνατολὰς κειμένην ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας, ὅθεν καὶ οἱ ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐκτάσει διαμένοντες Τοῦρκοι, ἐπέδραμον συχνὰ ἀνεμπόδιστοι ὄπισθεν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, καταπράττοντες πρὸς τοὺς ἐπαναστατήσαντας πᾶν κακόν.

Καταδρομεὺς τακτικὸς ὢν ὁ ἐκ τῆς νήσου Ψαρῶν Δημήτριος Χ. Γ. Κοτσιὰς, καὶ περιπλέων διάφορα πελάγη μὲ τὴν Γολέταν του Ταχύπλουν ὀνομαζομένην, εἶχεν ἐλλιμενισθῇ τυχαίως κατὰ τὴν 18 Νοεμβρίου 1822 καὶ εἰς τὸν λιμένα Ἅγιος Νικόλαος τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν οἱ τότε εὑρεθέντες ὁπλαρχηγοὶ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς, Νικόλαος Ζερβὸς, Μιχαὴλ Μαγουλάκης καὶ Γεώργιος Σφακιανάκης τὴν συνδρομὴν τοῦ ῥηθέντος πλοιάρχου διὰ νὰ περιστείλῃ τὰ ἐκ τῆς Σπιναλόγκας μᾶλλον πλοιάρια, ἅτινα ἐπροξένουν καὶ τὴν περισσοτέραν βλάβην, ὅθεν καὶ ἐσυμφωνήθη μεταξύ των ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἐπίσημον πρᾶξιν ὑπ' ἀριθ. 2,511 τοῦ τότε ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Κοινοῦ τῶν Ψαρῶν διὰ νὰ κρατῇ εἰς θαλάσσιον ἀποκλεισμὸν οὗτος ἐκεῖνα τὰ μέρη ἐπὶ ἀντιμισθίᾳ 5,000 ὀκάδων ἐλαίου καθ' ἕκαστον μῆνα.

Ἐξηκολούθει λοιπὸν ὁ ῥηθεὶς τὸν τακτικὸν ἀποκλεισμὸν ἐπὶ ἡμέρας τινὰς, ἄλλοτε μὲν παρουσιαζόμενος ἀπέναντι τῆς Σπιναλόγκας, ἄλλοτε δὲ καταφοβίζων καὶ τὰ παράλια τῆς Σιτείας. Ἀνυπόφορος βεβαίως καθίστατο εἰς τοὺς Τούρκους ἡ τοιαύτη κατάστασις, διὸ συναπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἀπαλλαχθοῦν. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ἐπανελθοῦσαν τὴν Γολέταν

εἰς τὸν ῥηθέντα λιμένα μετά τινα περίπλουν, δεκατρεῖς λεγόμναι Μαλτέζαι καὶ μία Γαλιότα καλῶς ὡπλισμέναι μὲ ναυτικοὺς καὶ ὁπλοφόρους, ἐξῆλθον ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐκ τοῦ λιμένος Σπιναλόγκας, καὶ ἐπέπεσον αἰφνιδίως εἰς Ἅγιον Νικόλαον διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν Γολέταν. Ἂν καὶ ἀγκυροβολημένη περιεκυκλώθη ἐξαίφνης αὐτή, ἀντέκρουσεν ὅμως καρτερικῶς διὰ κανονοβολισμῶν καὶ τουφεκισμῶν τοὺς ἐπελθόντας· ἀφοῦ δὲ ἀναγκασθεῖσα ἀπέκοψε καὶ τὰ σχοινία της, ἐξώρμησε τότε κατὰ τῶν περικυκλωσάντων πλοιαρίων, τὰ διεσκόρπισε τῇδε κἀκεῖσε μὲ συνεχεῖς πυροβολισμούς, ἐβύθισεν ἓν ἐξ αὐτῶν καὶ ἔκαμεν ἐπαισθητὴν ζημίαν εἰς ἄλλα· πολεμοῦσα δὲ καὶ πολεμουμένη ἐπὶ 8 ὥρας ἀδιακόπως, τὰ κατηνάγκασε νὰ καταφύγουν εἰς τὸν λιμένα, ὅθεν ἀπέπλευσαν μὲ πολλὴν φθορὰν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πλοίων. Ἔπαθεν ὅμως καὶ ἡ Γολέτα πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ σκάφος της, τῆς ὁποίας ἐφονεύθη καὶ εἷς ἐκ τῶν ναυτῶν, καὶ ἐπληγώθησαν δέκα. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐλλιμενίσθη εἰς τὸ ἴδιον πάλιν μέρος ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας πλήθους θεατῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέφερον εὐχαρίστως διὰ τὴν νίκην καὶ πλειότερον τοῦ συμπεφωνημένου ποσοῦ ἔλαιον. Διαμείνασα δ' ἡμέρας ἔτι τινάς, ἐν αἷς μετέφερε καὶ ἐκ τῆς Κάσου στρατιώτας, ἐπανῆλθεν εἰς Ψαρὰ πρὸς ἐπισκευὴν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψῃ καίτοι παρακληθεῖσα διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τακτικῶς τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισμόν.

Ἂν καὶ δὲν εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πράξῃ τοιοῦτο κατόρθωμα καὶ ἡ Γαλιότα τοῦ Λουάκη, ὠφέλησεν ὅμως καὶ αὐτὴ ἐπὶ πολύ, περιπλέουσα συχνὰ τὴν Κρήτην, καὶ βοηθοῦσα μὲ τὴν παρουσίαν της παντοῦ τοὺς ἀγωνιζομένους. Ὁ Λουάκης Στάης γέννημα τῆς νήσου Ἴου ἦτον καὶ πρὶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκ τῶν πρώτων νοικοκυραίων τοῦ τόπου ἐκείνου. Ἅμα δ' ἐκραγείσης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, αὐθόρμητος ἐπροτίμησε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν κοινὴν πατρίδα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης· συνεισέφερε πολλάκις ὑπὲρ αὐτῆς, ἔστειλε σῶμα στρατιωτῶν περὶ τοὺς 100 ἐξ ἰδίων του ἐξόδων, καὶ κατέστησε τὴν

οἰκίαν του ὡς ἄλλο πανδοχεῖον εἰς τοὺς διαβαίνοντας ἐκεῖθεν στρατιωτικοὺς καὶ λοιποὺς διὰ τὴν Κρήτην. Ἦλθε δὲ αὐτοπροσώπως καὶ ὁ ἴδιος, ὅπου καὶ διέμεινε κατὰ τὰ 1822 καὶ 1823 ἐπὶ τῶν μεγαλειτέρων κινδύνων ἐν αὐτῇ, συναγωνιζόμενος ἀτρόμητος ὑπὸ τὰς αὐτὰς κακουχίας ὡς ἄλλος Κρής· διὸ καὶ ἡ Κρήτη τὸν ἐθεώρει ὡς ἴδιον τέκνον της, καὶ τὸν εἶχεν ἀποδώσει ἐπὶ τοῦ Ἀφεντούλη καὶ τὸν στρατιωτικὸν βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου διὰ τὰς ὑπηρεσίας του.

Ὁ Λουάκης εἶχε διορισθῇ πρὸς τούτοις καὶ μέλος εἰς προσωρινὰς τότε δικαστικὰς ἐπιτροπὰς, ὅτε καὶ ἐξεπλήρωσεν εὐσυνειδότως τὸ καθῆκόν του, φερόμενος φρονίμως πρὸς τὰς ἀνωμάλους ἐκείνας περιστάσεις. Δαπανήσας δ' ὁ ἀνὴρ οὗτος τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας του ὑπὲρ τῆς Κρήτης, ἐπρόσφερε τελευταῖον καὶ τὴν ῥηθεῖσαν Γαλιόταν καλῶς ὡπλισμένην ἐξ ἰδίων του ἐξόδων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Συμβάντα ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1826, μέχρι τέλους τοῦ 1827 ἔτους.

Ἀρξαμένου τοῦ ἔτους 1826, οἱ πρότερον διαφυγόντες ἐκ τῆς Κρήτης, ἤρχισαν νὰ ἐπανέρχωνται πλειότεροι συναθροιζόμενοι διὰ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς Γραμβοῦσαν· συνῳκίσθη λοιπὸν τότε ἀρκούντως τὸ φρούριον, καὶ ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν παραλίαν καὶ οἰκίσκοι πολλοὶ, ὥστε καὶ ἐσχηματίσθη ἐκεῖ κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης μικρά τις πόλις, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πρότερον οὐδεμία οἰκία, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῇ συνοικισθέντων ηὔξησεν ἐντὸς ὀλίγου.

Ἂν καὶ ἐθεώρουν οὗτοι ἑαυτοὺς ἐξασφαλισμένους ὡς ἐκ τῆς ὀχυρότητος τοῦ τόπου, ἐδυσκολεύοντο ὅμως καὶ νὰ ζήσωσι, μὴν εὑρίσκοντες κατά τι καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μένοντες εἰς νῆσον ὅλως διόλου ἄγονον καὶ περιωρισμένην· προσέτι, καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς εἶχε στρέψει μετὰ τὰς νίκας τοῦ Βαρυπέτρου καὶ Τηγανίου ὅλην τὴν προσοχήν του εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καταστήσας εἰς καταλλήλους θέσεις καὶ

ἱκανὰς δυνάμεις, ὁπόθεν καὶ ἐμπόδιζον παντοιοτρόπως αὐτοὺς νὰ ἐξέρχωνται τῆς Γραμβούσης. Οἱ νέοι λοιπὸν κάτοικοι εἶχον στενοχωρηθῆ τόσον ἐκ τῶν ἐλλείψεων, ὥστε καὶ εἶχον καταντήσει τότε καὶ ὡς σκελετὰ ἕνεκα τῆς ἀσιτίας· διότι μόνην τροφὴν σχεδὸν εἶχον ἐπὶ πολὺν χρόνον τὰ κεράτια καὶ κάστανα, τὰ ὁποῖα μετὰ κινδύνου ἐτόλμων ἐνίοτε νὰ ἁρπάζωσι καὶ ἄλλοθεν καὶ ἀπὸ Ἰναχώριον (ἐννιαχωριά)· καὶ διότι καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶχε παύσει τοῦ νὰ ἐφοδιάζῃ καὶ αὐτὴ πλέον τὴν νῆσον, ἐκτὸς τῆς ὡρισμένης μόνον φρουρᾶς· ὅθεν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης καταστάσεως εἶχεν ἐνσκήψει καὶ ἐπιδημική τις νόσος ἐκεῖ, καταφθείρασα πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μαχίμων καὶ ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν!

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ κλεπτοπόλεμος εἶχε λάβει κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας πρόοδόν τινα· διότι ὅσοι μετέβησαν ἐκεῖ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ἄλλοι μὲν εἶχον ἑνωθῆ μετὰ τοῦ Σταυρούλη Νιότου Ἀνωγειανοῦ, ἄλλοι δὲ μετὰ τοῦ Μανώλη Καζάνη Λασιτιώτου, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐπεχείρουν τότε συχνότερα (α), ἐνέδρας καὶ αἰφνιδίας ἐπιθέ-

(α) Οὔτε ὁ Καζάνης, οὔτε ὁ Νιότης παρέδωκαν τὰ ὅπλα εἰς τὸν Χουσεῖν, ὅτε ἐκεῖνος ἐνόμισεν ὅτι καθυπέταξε τοὺς Κρῆτας τῷ 1824, μὴ ὑπακούσαντες εἰς τὸ πρόσταγμά του νὰ ὑποκύψωσιν αὖθις εἰς τὴν ἐπονείδιστον τυραννίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος περιφερόμενος πάντοτε εἰς τὰ περὶ τὸ Λασίτιον βουνὰ ἄλλοτε μὲ πολλοὺς καὶ ἄλλοτε μὲ ὀλίγους, καὶ κατερχόμενος ἐκεῖθεν συχνὰ εἰς τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας, ἐπετίθετο αἴφνης καὶ ἐφόνευε τυράννους· ὁ δὲ Νιότης ἔχων ὁμοίως καὶ ἄλλους συντρόφους, πρὸς δὲ καὶ τὸν γέροντα πατέρα του Μιχαὴλ, καίτοι χωλὸν τὸν πόδα, τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον καὶ τὴν ἄγαμον ἀδελφήν του Ἀγάπην καλουμένην ἔνοπλον καὶ αὐτὴν, κατήρχετο μὲ τούτους καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς Ἴδης, ἐξολοθρεύων ἄλλοτε εἰς Γορτύνην, ἄλλοτε εἰς Κνωσσὸν καὶ ἄλλοτε εἰς Αὐλοπόταμον Τούρκους. Τοιοῦτον δὲ βίον διήγαγον καὶ αἱ δύο αὗται συνοδίαι μεχρισοῦ ἐκυριεύθη κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825 καὶ ἡ Γραμβοῦσα, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο πολλοὺς τῶν πολεμίων, καὶ μόνον ὁ Γεώργιος ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθη εἰς ἐχθρικὴν ἐνέδραν. Μετὰ τοῦ Νιότου

σεις, φονεύοντες τοιουτοτρόπως καθ' ἑκάστην σχεδὸν Τούρκους, καὶ καταθορυβοῦντες ἐκεῖνα τὰ μέρη. Μολονότι δὲ καὶ οἱ ἐν Γραμβούσῃ ἦσαν ὡς εἴπομεν περιωρισμένοι, ἠναγκάζοντο ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφίμων νὰ ἐξέρχωνται καὶ αὐτοὶ συχνὰ, φονεύοντες εἰς πολλὰ μέρη παρομοίως πολλοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ οὕτως ηὔξησαν κατ' ὀλίγον ἔπειτα τὰ τοιαῦτα σωματεῖα ἐνόπλων καὶ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

Περιέτρεχε δὲ τότε ὁ Μουσταφᾶς παντοῦ διὰ νὰ καθησυχάζῃ τὰ τοιαῦτα, ἐγκατασταίνων καὶ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα εἰς τὰ μᾶλλον ἐπίφοβα χωρία· ἐνόμιζε δ' ἐκεῖνος, ὅτι δι' αὐτῶν ἠδύνατο νὰ καταφοβίζῃ τοὺς τυραννουμένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἐκραγῇ νέα ἐπανάστασις· δὲν ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ ἐπιφέρῃ βίαν περισσοτέραν· διότι

εἶχεν ἑνωθῇ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἰωάννης Παλμέτης καὶ ὁ Μιχαὴλ Μελίτακας Αὐλοποταμῖται, ἐξ ὧν ὁ μὲν διέμεινε μετ' αὐτοῦ καὶ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Μελίτακας μετέβη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Πελοπόννησον, ὅστις ἐπολέμησεν εἰς Ἀβαρίνους καὶ κατὰ τοῦ Ἰμβραΐμη· ἀμφότεροι δὲ ὅ,τε Καζάνης καὶ Νιότης ἦσαν περίφημοι διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των, ὅπερ ἦτον ἀρετὴ εἰς ἄτακτον στρατιώτην διὰ τὸ εἶδος τοῦ πολέμου, τὸ ὁποῖον ἐξήσκουν τότε. Ὁ Καζάνης πρὸς τούτοις ἦτον εὐτραφὴς μὲν ὡς ὁ Σήφακας τοῦ Ἀποκορώνου, σοβαρὸς δ' ἀνὴρ ὡς ὁ Σαρηδαντώνης τῆς Κυδωνίας· ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 50 τῆς ἡλικίας του ἔτος εἰς τὴν νῆσον Νάξον, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Ἔνοπλος δὲ πάντοτε περιεφέρετο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο μὲ ἄλλους Σφακιανοὺς καὶ Ἀποκορωνίτας καὶ ὁ Σκυφιώτης Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, ἄλλοτε μὲν ἐξολοθρεύων καὶ αὐτὸς παρομοίως Τούρκους εἰς Ἀποκόρωναν, ἄλλοτε δὲ καὶ εἰς Ῥεθύμνην· ἦτον δὲ καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ' ἄριστος μαχητὴς, ἐπιτηδειότατος δὲ καὶ ἀκάματος λοχίτης. Ἐτελεύτησε δὲ καὶ οὗτος μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ναυπλίου πένης τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, φέρων καὶ πολλὰς πληγὰς εἰς τὸ σῶμά του ὑπὲρ Πατρίδος· Τοιαῦται καὶ ἄλλαι πολλαὶ συνοδίαι ἐνόπλων περιφερόμεναι κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἄφησαν τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα νὰ σιγήσωσιν, ἀλλὰ διεμαρτυροῦντο οὕτω κατὰ τῆς φρικτῆς τυραννίας των!

ὑπῆρχεν ἤδη πρόχειρος καταφυγὴ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας ἡ ἐλευθέρα Γραμβοῦσα, ὅθεν καὶ ὀλίγον ἂν ἐβιάζετό τις, κατέφευγεν ἀμέσως εἰς τὰ ὅπλα, ὅτε καὶ ηὔξανε μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀπέφυγεν ὅμως νὰ καταστήσῃ τότε ἐκεῖνος τοιαῦτα ἀποσπάσματα καὶ εἰς Σφακία· διότι οὔτε οἱ Καπεταναῖοι καὶ Προεστῶτες αὐτῶν συγκατετέθησαν νὰ τῷ ἐγγυηθῶσιν ἀσφάλειαν δι' αὐτοὺς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὸς ἐπέμεινεν εἰς τὴν περὶ τούτου ἀπαίτησίν του· διότι ἂν ἤθελε συμβῇ καὶ τυχαία τὶς σύγκρουσις ἐκεῖ μεταξὺ ἐνόπλων Ἑλλήνων καὶ φρουρῶν Τούρκων, ἔμελλε τότε ἀφεύκτως νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ἡ ἐπανάστασις, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροσπάθει πολὺ νὰ ἀποφύγῃ· διὸ καὶ ἐκολάκευε μόνον ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς τοιαύτην περίστασιν τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν Σφακιανῶν. Ἔμειναν λοιπὸν διὰ τοῦτο τότε τὰ ὀρεινὰ Σφακία ἐλεύθερα ὅλως διόλου, τὰ ὁποῖα καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς ὁπλοφοροῦντας ἀνενόχλητος καθημερινὴ διάβασις· προσέτι δὲ εὕρισκον οὗτοι καὶ καταφύγιον εἰςκαιρὸν ἀνάγκης τότε εἰς αὐτά.

Τοιαῦτα λοιπὸν σωματεῖα ὡς εἴπομεν ἐνόπλων διεσπάρησαν ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, τὰ ὁποῖα διὰ συχνῶν ἐνεδρῶν καὶ αἰφνιδίων ἐπιθέσεων, πρὸς δὲ καὶ διὰ πολλῶν ἀκροβολισμῶν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει, εἶχον ἐπιφέρει τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθροὺς, καὶ εἶχον καταζαλίσει καὶ αὐτὸν τὸν Μουσταφᾶν τόσον, ὥστε καὶ ν' ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του ἀπὸ πολλὰ ἀναγκαῖα μέρη. Σωματάρχαι δ' αὐτῶν ἦσαν εἰς μὲν τὰς ἐπαρχίας Κυδωνίας, Κισάμου καὶ Σελίνου, ὁ Ι. Χάλης, ὁ Γ. Πῖππος, ὁ Μουτσογιάννης, ὁ Ι. Χουδάλης, ὁ Ἰάκωβος Κουμῆς, οἱ ἀδελφοὶ Λούπιδες Γεώργιος καὶ Νικόλαος, ὁ Στ. Γλαμπὲς, ὁ Ι. Ξυνίδης, ὁ Μ. Κοκκολάκης καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι κατεθορύβουν συχνότατα τοὺς ἐν αὐταῖς Τούρκους, καὶ ἐθανάτοναν πολλοὺς, παραμονεύοντες εἰς ὁδοὺς καὶ εἰς οἰκίας. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐπροχώρησαν πολλάκις καὶ μέχρι τῆς πύλης τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, κατακαύσαντες καὶ οἰκίας ὁλοκλήρους μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς, ὥστε πολλοὶ τῶν Τούρ-

κων, ἢ δὲν ἐξήρχοντο τοῦ λοιποῦ ὁλοτελῶς ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεών των, ἢ ἂν τινὲς ἐτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκεῖθεν, εὕρισκον οἱ πλειότεροι πρὸ τῶν ποδῶν των αἰφνιδίως τὸν θάνατον ὑπὸ τῶν ἐνεδρευόντων.

Ἂν δὲ καὶ εἶναι δύσκολον νὰ διηγηθῶμεν πολλὰ τῶν καθ' ἑκάστην τοιούτων γενομένων, θέλομεν ὅμως ἐκθέσει ἐνταῦθα περίεργόν τι, ὅπερ συνέβη εἰς τὸ κατὰ τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας κείμενον χωρίον Ἁγίαν Μαρίναν καλούμενον σταθμεῦον τουρκικὸν ἀπόσπασμα.

Πολύπειρός τις Ἀλβανὸς Ὀρδουκτζαγτζᾶς τὸ ἀξίωμα, ἤτοι στρατοπεδάρχης, ἐστάθμευεν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος ἀποσπάσματος ἐξ 150 περίπου ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν· συχνάκις δὲ καὶ ἠνοχλοῦντο ὑπ' αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, ὥστε καὶ μετεχειρίζοντο οὗτοι πάντα τρόπον νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Τούρκους ἐκεῖθεν ὡς ἐπιφέροντας εἰς τὰς ἐνέδρας των καὶ κινδυνώδη προσκόμματα. Συνενοήθησαν λοιπὸν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ οἱ σωματάρχαι Πῖππος, Ξυνίδης καὶ Γλαμπὲς νὰ ἐπιτεθῶσι μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς καὶ κατ' αὐτοῦ, καίτοι κινδυνώδους τοῦ χωρίου ὡς πεδινοῦ· διὰ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅμως καλλιώτερα τὸν σκοπόν των, παρέλαβον συνεργὸν καὶ τὸν Σταυρούλην Νιότην, παρατυχόντα τότε εἰς Γραμβοῦσαν, καὶ ὡς ἐπιτηδειότερον περὶ τὰς ἐνέδρας, ὡς καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Σουδεροὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην. Τοποθετιθέντες δὲ ἐν νυκτὶ 80 περίπου ἐκ τούτων πλησίον τοῦ ῥηθέντος χωρίου, δὲν ἐπεχείρησαν καθ' ὁδηγίαν τοῦ Νιότου οὐδεμίαν προσβολὴν κατὰ τῶν ἐκ διαλειμμάτων ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐξερχομένων Τούρκων, ἑωσοῦ κατ' ὀλίγον περὶ ὄρθρον μετέβησαν ἅπαντες σχεδὸν εἰς τὸ ἐκεῖσε ὑπάρχον καφενεῖον. Τότε δὲ ἰδόντες οἱ Ἕλληνες, ὅτι ἐκενώθησαν σχεδὸν αἱ οἰκίαι, εἰς τὰς ὁποίας διέμενον οἱ Τοῦρκοι, ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν πολλαχόθεν οἱ ἐνεδρεύοντες, καὶ τοὺς μὲν ἐν αὐταῖς ἔτι διαμένοντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ πολυτίμους σπάθας καὶ τουφέκια τῶν ἐξελθόντων ἥρπασαν· λαφυραγωγήσαντες δὲ μετὰ σπουδῆς καὶ ὅ,τι πολυτιμότερον εὗρον, ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται ἐκεῖθεν, ὅτε μόλις οἱ ἐν τῷ καφενείῳ Τοῦρκοι εἶχον μάθει

παρὰ γυναικός τινος τὴν ἐπίθεσιν. Καταθορυβηθέντες δὲ τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ αἰφνίδιον τοῦτο γεγονὸς, ἄλλοι μὲν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, τινὲς δὲ καὶ ὥρμησαν νὰ προσβάλωσι τοὺς ἐπιτεθέντας, ἀλλὰ μόνον μὲ τὰς ὁποίας ἔφερον τότε πιστόλας, διότι οὔτε τουφέκια, οὔτε σπάθας εἶχον τότε ἁρπαχθέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐφόνευσαν λοιπὸν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἕως 40 ἐκ τῶν περὶ τὸν Ὀρδουκτζαγτζὰν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον, γενόμενοι κύριοι πολυτιμοτάτων ὅπλων καὶ μεγάλης ποσότητος χρημάτων. Ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 3 ἢ 4· τοὺς τελευταίους ὅμως τούτους κατώρθωσαν καὶ νὰ συμπεριλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν, μετακομίσαντες εἰς Γραμβοῦσαν πρὸς ἴασιν. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἤρχισαν ν' ἀποσύρωνται, διὰ νὰ μὴν εὑρεθῶσιν ἐκτεθειμένοι τὴν ἐπιοῦσαν ἐν μέσῳ πεδιάδος· μολονότι δὲ ὑπῆρχον εἰς τὰ πλησίον χωρία καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τοῦρκοι, δὲν ἐτόλμησαν ὅμως καὶ νὰ ἐξέλθωσι πρὸ τῆς ἀνατολῆς, φοβηθέντες μὴ περιπέσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς παρομοίας παγίδας. Τὸ τολμηρὸν τοῦτο κίνημα καὶ ἀπροσδόκητον ἐνταυτῷ κατέπληξεν ἔτι μᾶλλον τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόβισε τόσον, ὥστε καὶ ἀπεσύρθησαν ἐκεῖθεν καὶ περιωρίσθησαν στενώτερα εἰς ὀχυρὰ μέρη μὲ περισσοτέραν προφύλαξιν.

Τοιοῦτό τι κατώρθωσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον Κουμὴν Σελινιῶται, καθ' ὁδὸν ἐνεδρεύσαντες ἄνωθεν σχεδὸν τοῦ χωρίου Ῥουμάτων τῆς Κισάμου· ἐφόνευσαν καὶ αὐτοὶ Τούρκους διαβαίνοντας ἐπιτεθέντες αἰφνιδίως, καὶ ἐσύλησαν ὅπλα πολύτιμα. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ἐχθρικῶν λαφύρων καὶ ἐξ ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἀκωλύτως αὐτοὶ μετέφερον ἤδη ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνεζωογόνουν τοῦ λοιποῦ καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὰς πασχούσας οἰκογενείας των, ἐξωλόθρευον δ' ἐνταυτῷ καὶ τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος των, ὅθεν καὶ δὲν ἔβλεπέ τις διὰ πολὺν καιρὸν, εἰμὴ ἁμιλλωμένους καθ' ἑκάστην τούτους εἰς τὸ νὰ μεταφέρωσι τοιαῦτα εἰς τὴν πρότερον πάσχουσαν ὑπὸ τῆς πείνης Γραμβοῦσαν.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Πρινόλης, ὁ Δημ. Βορινὸς καὶ οἱ δύο Θεόδωροι Προσνερῖται ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, κατετάραττον καὶ αὐτοὶ ταυτοχρόνως τοὺς εἰς Ἀποκόρωναν Τούρκους, φονεύοντες συχνὰ δι' ἐνεδρῶν πολλούς. Μολονότι δὲ ἀπόσπασμα ἰσχυρὸν ἐκ 300 περίπου Τούρκων διέμενε τότε εἰς Κεφαλάδας, χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἤρχετο συχνὰ ἐκεῖ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ φοβίζῃ ἐγγύθεν τοὺς γείτονας Σφακιανοὺς διὰ τῆς παρουσίας του, οἱ ἔνοπλοι μολαταῦτα Ἕλληνες ἔχοντες τὰς διατριβάς των εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων, ἐπροχώρουν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ χωρία τῆς διαμονῆς τῶν Τούρκων, ἐνεδρεύοντες πλησίον αὐτῶν, καὶ φονεύοντες αὐτοὺς ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ πολλάκις ἀπομακρυνομένους ἐκεῖθεν. Κεφαλιανὸς δέ τις Σταμάτης καλούμενος ἐκ τῶν καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένων, ἀπειληθεὶς καὶ ἐξυβρισθεὶς ὑπὸ Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρεφεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του κατ' ἔθος τυραννικὸν ὡς ἀποτελοῦντας μέλη τῆς φρουρᾶς, συμπαρέλαβέ τινας ἐκ τῶν περιφερομένων ἐνόπλων κρυφίως εἰς τὴν οἰκίαν του· καιροφυλάξαντες δ' οὗτοι, ἐπέπεσον ἐν νυκτὶ κατὰ τῶν ὑβριστῶν, καὶ ἀπέκτειναν τούτους ἐντὸς τῆς οἰκίας μὲ πελέκεις διὰ νὰ μὴν ἀκουσθῇ κρότος ἄλλου εἴδους ὅπλου· συλήσαντες δὲ τὰ ὅπλα, καὶ ὅ,τι ἕτερον εἶχον οἱ ἀναιρεθέντες ἠνώθησαν ἀμέσως ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς χωρίον Ἁλίκαμπον. Τρόμος κατέλαβε καὶ τὸν Μουσταφᾶν, παρατυχόντα τότε ἐκεῖ διὰ τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ὅστις καὶ ἠπείλησεν ὅλους, κατακαύσας καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ὑποτιθεμένου φονέως· ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ περισσότερον; Ὑπῆρχεν ἤδη ὡς εἴπομεν ἐλεύθερον καταφύγιον ἡ Γραμβοῦσα, ὅπου καὶ κατέφευγον ἐκδικούμενοι οἱ ἀπειλούμενοι. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα παραπλήσια συνέβαινον συχνὰ ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

Παρόμοια σχεδὸν δεινὰ ἐπέφερον καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ῥεθυμνίαν καὶ Ἀμάρι διαμένοντας Τούρκους οἱ περιφερόμενοι ἐκ τῶν Ῥεθυμνίων ἔνοπλοι μετὰ τοῦ Στρατῆ Δελιγιαννάκη Ἀσκυφιώτου· πολλὰ ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Καλ-

λικρατζανῶν τινες, καὶ τὰ ἔνοπλα σωματεῖα τῶν Σουδερῶν Γεωργίου καὶ Ἰωάννου. Ὁ δὲ Πέτρος Ἀρκαδιώτης, ἀφοῦ κατέφθειρεν αὔτως εἰς διάφορα μέρη ἄλλους, περιέκλεισε συνάμα καὶ πολλοὺς εἰς ὀχυρὰν οἰκίαν τοῦ χωρίου Ἀμάρι· πολεμήσας δ' αὐτοὺς ἰσχυρῶς μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν, τοὺς ἠπείλησε καὶ νὰ τοὺς κατακαύσῃ, καὶ τοὺς ἠνάγκασε τέλος νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ ὑποσχέσει λύτρων διὰ νὰ τοὺς ἀπολύσῃ ζῶντας. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς, ἐφονεύθησάν τινες μὲν ἐκ τῶν πολεμίων, ἔπεσε δὲ τότε καὶ εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Μάτην ἔσπευσαν τότε ἀπὸ τὰ πλησίον χωρία Τοῦρκοι νὰ σώσωσι τοὺς παραδεδομένους. Ὁ Ἀρκαδιώτης πιστὸς εἰς τὸν λόγον του ἀπέφυγεν, ἐμποδίσας καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς ζωγρηθέντας κακοποιὰν χεῖρα, ἀλλ' ἀσφαλίσας τούτους εἰς παρακείμενα βουνὰ, τοὺς ἐφύλαττε μεχρισοῦ τέλος τοὺς ἀπέλυσεν ἀόπλους ἀντὶ πολλῶν χρημάτων.

Εἰς ποῖα δὲ μέρη τῆς Κρήτης δὲν ἐνδιητῶντο τοιοῦτοι ἔνοπλοι τότε; ὁ Νιότης, ὁ Παλμέτης (α), οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκαι Σταυρούλης καὶ Ἰωάννης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς, ὁ Κυριακὸς Σγουρὸς, ὁ Βασίλειος Ἁγιομαμίτης, ὁ Μαιώλης Μακατόνης, ὁ Ἀντώνιος Καλλέργης καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι, ἕκαστος μὲ τοὺς περὶ ἑαυτὸν κατενόχλουν ἀκαταπαύστως τοὺς ἐν Αὐλοποτάμῳ καὶ τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν Τούρκους. Ἀνωφελῶς εἶχον ὑποσχεθῆ τότε δύο ἰσχυροὶ Τοῦρκοί ὁ Πεντεβῆς Γορτύνιος καὶ ὁ Ἡρακλειώτης Δερβίσης, ἐπαιρόμενοι εἰς τὴν ἀνδρίαν καὶ ἐπιῤῥοήν των, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡσυχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου μὲ τὰ ὑπ' αὐτοὺς ἀποσπάσματα ἐκ 300 περίπου ἀνδρῶν

(α) Οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Ἡράκλειον τῷ 1834 μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλλ. πραγμάτων, ἐφωδιασμένος καὶ μὲ Ἑλληνικὸν διαβατήριον δι' οἰκιακάς του ὑποθέσεις· οἱ Τοῦρκοι ὅμως φθονοῦντες αὐτὸν, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν αὐτὸς ὁ ἴδιος τότε Διοικητὴς Μουσταφᾶς, κατώρθωσε νὰ δολοφονήσωσι τὸν ἄνδρα διὰ μαχαιρῶν εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου, ἔνθα ἐπεριπάτει ἄοπλος, ὁπόθεν καὶ ἔῤῥιψαν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν ἡμιθανῆ, ὅτε καὶ μετ' ὀλίγον ἐτελεύτησεν!!

συνιστάμενα. Ἀλλ' ἐκατώρθωσαν τοῦτο ἐπὶ πολύ; ἀφοῦ μὲ συχνὰς ἐνέδρας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ περιορίσωσι καὶ τούτους οἱ Ἕλληνες, ἐπιπεσόντες ἔπειτα ἀθρόοι αἰφνιδίως κατὰ τὸ χωρίον Ἀβδελᾶ, ἐφόνευσαν μὲν τότε τοὺς εἰρημένους ἀγερώχους ἀποσπασματάρχας, καὶ μετ' αὐτῶν ἕως 25 ἐκ τῶν λοιπῶν, ἐφυγάδευσαν δὲ κατ' ὀλίγον καὶ τοὺς λοιποὺς διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων, τὰς ὁποίας πολλαχόθεν ἐπεχείρουν κατ' αὐτῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων ἦλθον καὶ ἐκ τῆς Ῥεθύμνης 400 περίπου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἄλλων ἀποσπασματαρχῶν τοῦ Τουφεξήμπαση καὶ Ἀχμέτ Κιρίμη διὰ νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Αὐλοπόταμον. Ἂν καὶ ἐξαίφνης εἶχον περικυκλώσει οὗτοι τότε 39 Ἕλληνας εἰς ἐρημεκκλήσιον κατὰ τὴν θέσιν Παλαιόκαστρον, κείμενον κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἁγ. Μάμαντος, ἔπαθον ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι πολλὴν φθοράν, φονευθέντες ἕως 40· διότι ἐξελθόντες τότε τῆς ἐκκλησίας οἱ Ἕλληνες, ἐφώρμησαν δρομαῖοι ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των ἐναντίων τῶν περικυκλούντων· ἐφόνευσάν τινας ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ πρώτῃ ὁρμῇ των, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔτρεψαν ἀμέσως εἰς φυγήν. Ὁ θάνατος ὅμως τότε 4 ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν, ἔκαμε τοὺς λοιποὺς νὰ στρέψωσιν ἀμέσως τὴν προσοχήν των εἰς αὐτούς, εἰ δ' ἄλκως ἤθελον ἐξολοθρεύσει καὶ πλειοτέρους ἐχθροὺς τότε, ἐὰν ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν τῶν καταπεπληγμένων Τούρκων καὶ περαιτέρω διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς προσβολῆς· ἤθελον δὲ φονεύσει καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀρχηγὸν Κιρίμην, εὑρεθέντα τότε αἴφνης εἰς θέσιν ἐπικινδυνωδεστάτην.

Μολονότι δὲ οἱ Τοῦρκοι ἐπάθαινον τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα δυστυχήματα παντοῦ, δὲν ἀπεφάσιζον ὅμως νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ φρούρια, διὰ ν' ἀποφεύγωσιν οὕτω τοὺς καθημερινοὺς κινδύνους τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐπιθέσεων· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε ἅπασα ἤθελε μείνει εἰς τὴν κυριότητα τῶν ὁπλοφόρων Ἑλλήνων· ἐπειδὴ καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες τότε ἤθελον ὁπλισθῆ αὐθόρμητοι, τὸ ὁποῖον ἐπροσπάθουν μὲ προφανῆ κίνδυνον νὰ ἀποφύγουν οἱ Τοῦρκοι· διὸ καὶ κατελάμβανον οὗτοι ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ μακρὰν τῶν

φρουρίων ὀχυρὰ μέρη· ἀλλὰ διέφευγον καὶ ἐνταῦθα τοὺς συχνοὺς κινδύνους; Συνενοούμεεοι τότε πλειότεροι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπιπτον κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους καὶ κατέστρεφον εἰς πολλὰ μέρη.

Τοιούτους εἶχον περικλείσει οἱ περὶ τὸν Νιότην κατὰ τὸ χωρίον τῆς Κνωσσοῦ Πενταμόδι ἕως 60 ἐκ τῶν τοῦ Ἡρακλείου Τούρκων, ὅστις καὶ εἶχε προσκαλέσει οὗτος τότε πρὸς βοήθειαν καὶ τοὺς Σουδεροὺς, καὶ Γρηγόριον τὸν Κομητιανὸν μὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Ἠνάγκασαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἐν νυκτὶ διὰ πυρὸς καὶ νὰ παραδοθῶσιν οὗτοι ἡμίκαυστοι. Δὶς δὲ μετὰ ταῦτα ἐξώρμησαν καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου 400 περίπου Τοῦρκοι διὰ νὰ ἐκδιώξωσι τῆς Ἴδης τοὺς ἐκεῖ περιφερομένους ἐνόπλους· ἀντισταθέντες ὅμως κατὰ τὰ Ἀνώγεια 80 Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν κακῶς καὶ ἐκεῖθεν τοὺς ἐπιδραμόντας· μολονότι δὲ οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσι τότε οἰκίας τινὰς τῶν Ἀνωγειανῶν, ἀφῆκαν ὅμως 50 νεκροὺς κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐφαρμήσεις των.

Πολλὰ ὁμοίως τοιαῦτα κατώρθωναν καὶ κατὰ τὴν Γορτύνην ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ὁ Μιχαὴλ Μαλικούτης, ὁ Ἰωάσαφ ὁ καὶ Ξεπατέρας καλούμενος, ὁ Ἀστρινὸς Χατζιδάκης, ὁ Κωνσταντῆς Λέκκας, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Ἀποστόλης Καρατάρης καὶ ἄλλοι, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχον ἑνωθῇ ὁ Σουδερὸς καὶ ὁ Μοσχοβίτης τοῦ Ἀμαρίου. Ἐνδιαιτώμενοι δὲ ὡσεπιτοπολὺ οἱ μὲν περὶ τὴν ὑψηλόκρημνον Ἴδην, οἱ δὲ περὶ τὸν ὑψήλοφον Κόφφιναν καὶ εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη, ἐπεχείρουν ἐκεῖθεν ἐκ συνενοήσεως πολλάκις τὰς ἐπιθέσεις των καὶ κατὰ συνηθροισμένων πολλῶν Τούρκων. Οὕτως ἐπέδραμον ἀμφοτέρωθεν εἰς τὰ χωρία Γρηγοριὰν καὶ Κισσὸν, ὅπου ἐθανάτωσαν πολλοὺς τῶν ἐκεῖ πολεμίων, κυριεύσαντες ὅπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια καὶ ἄλλα διάφορα λάφυρα. Τοιουτοτρόπως ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Πανασσὸν ἀθροισμένων Τούρκων· διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ὅμως οὗτοι καὶ πλειοτέραν φθορὰν εἰς τοὺς ἐκεῖ, προαπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι πρότερον τὸν ἐν τῷ χωρίῳ Πύργον. Ἀνέλαβε λοιπὸν τὸ ἔργον πρωταγωνιστοῦ ὁ τολμητίας Ἀστρινὸς·

Ἔφιππος δὲ διέδραμε μετὰ 3 ἄλλων ὁμοίως ἐφίππων ἐν πλήρει ἡμέρᾳ τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα τῆς Γορτύνης πρὸς τὸ ἐρημένον χωρίον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ νομισθῶσι μακρόθεν ὡς Τοῦρκοι οἱ τρέχοντες, μεχρισοῦ διὰ τοιαύτης ἀπάτης καταλάβωσι τὸν Πῦργον. Κακῇ ὅμως τύχῃ ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ δύο Τούρκων πλησίον τοῦ πύργου ἱσταμένων· μολονότι δὲ οἱ σύντροφοί του ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ περιστρέφωνται διὰ νὰ σωθῶσιν, ὁ Ἀστρινὸς ὅμως ἔτρεχε μὲ τὴν αὐτὴν τόλμην διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πύργον, ἔρημον σχεδὸν ὄντα κατ᾽ ἐκείνην τὴν ὥραν ὡς προγνωρίζων ἐξ ἀκριβοῦς κατασκοπεύσεως τὰ κατ᾽ αὐτόν· ἀλλ᾽ ἐνῷ ἐπλησίαζε σχεδὸν πρὸ τῶν θυρῶν, ἐχθρικὴ σφαῖρα διευθύνθη ἐκ τοῦ πύργου πρὸς τὸ μέτωπόν του, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου νεκρὸς παρευθὺς χαμαί, διασωθέντων τῶν λοιπῶν. Οὕτως ἀπωλέσθη ὁ ἀτρόμητος πολεμιστὴς Ἀστρινὸς τὸ 38 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων, γενόμενος θῦμα παραλόγου ὁρμῆς, ὁ πάντοτε σχεδὸν ἀριστεύων εἰς μάχας, καὶ ἐπίφοβος κατασταθεὶς εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ἂν καὶ ἐματαιώθη οὕτω τὸ προμελετηθὲν σχέδιον κατὰ τῶν ἐν Παναασσῷ πολεμίων, δὲν ἔμειναν ὅμως καὶ ὅλως διόλου ἀτιμώρητοι οἱ Τοῦρκοι διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀστρινοῦ· διότι ἀναφανέντες ἀμέσως οἱ περὶ τὸν Νιότην, τὸν Ξεπατέραν, τὸν Λέκκαν καὶ ἄλλοι κεκρυμμένοι εἰς παρακείμενόν τι χωρίον διὰ νὰ ἐξορμήσωσιν ἐκεῖθεν ἅμα καταληφθέντος τοῦ πύργου, ἐπέπεσον ἐναντίον τῶν τυχαίως τότε τῇδε κἀκεῖσε διασκορπισμένων ἐχθρῶν· ἐφόνευσαν τότε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, κατέσφαξαν τοὺς εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνο τυχόντας, καὶ οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, περίλυποι διὰ τὴν στέρησιν τοιούτου συνοδίτου!

Ἄπειρα δὲ τοιαῦτα συνέβαινον καθεκάστην σχεδὸν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς Κρήτης. Ὁ Κ. Λέκκας, ὁ Γ. Ῥομάνος, ὁ Δ. Λιμπρίτης, ὁ Ν. Μπακέρης καὶ ἄλλοι τινὲς περιέτρεχον τὰς ἐπαρχίας Γορτύνην, Χερρόννησον, Ἀρκαδίαν καὶ ἄλλα μέρη ἔφιπποι καὶ πεζοί, ἐνσπείροντες τὸν φόβον εἰς τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας πολεμίους

Ἂν καὶ περιέπεσόν ποτε καὶ αὐτοὶ εἰς νυκτερινὴν ἐνέδραν 100 περίπου Τούρκων περὶ τὸ Καστέλι τῆς Χεῤῥοννήσου, ἐσώθησαν ὅμως ὅλοι παραδόξως· διότι ὁρμήσας ξιφήρης χωρὶς νὰ πτοηθῇ εἰς τὸ τυχαῖον ἐκεῖνο συμβὰν ὁ Δέκκας, διεσκόρπισε τοὺς ἐνεδρεύοντας, φονεύσας καὶ 2 ἐξ αὐτῶν· ὁμοθυμαδὸν δ' ἐπιπεσόντες τότε καὶ οἱ λοιποὶ, ἐφόνευσαν ἄλλους 6, πληγώσαντες καὶ 4· καὶ οὕτως ἐξῆλθον οὗτοι νικηταὶ προφανοῦς κινδύνου, εἰς ὃν ἀπροσδοκήτως περιῆλθον.

Ἐπεχείρουν λοιπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοιαύτας νυκτερινὰς ἐπιδρομὰς, πρὸς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης πλειοτέρας μάλιστα, διῃρημένοι καὶ αὐτοὶ εἰς λόχους, ἢ σωματεῖα. Ὑπεκρίνοντο δὲ οὗτοι ἔμπροσθεν τῶν ὑποτεταγμένων, ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι ὑπὸ τῆς Ἐξουσίας νὰ προστατεύωσιν ἐκείνους καὶ τὰ κτήματά των ἀπὸ τὰ ἀδικήματα τῶν ὁπλοφόρων Ἑλλήνων, διὸ καὶ ἐξέδραμον μὲν ὑπὸ τὸ πρόσχημα νὰ κακοποιῶσι τοὺς τοιούτους, ἔπραττον δὲ ἀνάνδρως ὅλον τὸ ἐναντίον· διότι καὶ διὰ νὰ ἐπιδεικνύωνται εἰς τοὺς λοιποὺς ὁμοθρήσκους των, καὶ διὰ νὰ θεραπεύουν τὴν ἀκόρεστον δίψαν, ἣν εἶχον τοῦ νὰ χύνουν ἀνεξαιρέτως αἷμα χριστιανικὸν, ἐθυσίαζον ἀόπλους ἐξ ἐκείνων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐξήρχοντο ὡς ὑπερασπισταὶ, μὴ τολμῶντες, ἢ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθοῦν ἐνόπλους, καὶ οὕτως ἐπανέκαμπτον ἐπευφημούμενοι. Ἓν δὲ ἐκ τῶν πολλῶν ἐστὶ καὶ τὸ ἑξῆς.

Ἐξελθόντες τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοί τινες ὑπ' αὐτὸ τὸ πρόσχημα, εἶχον σχεδιάσει νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς Βραχάσι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ φονεύσουν καὶ τὸν ἐκεῖσε τυχαίως διατρίβοντα ἐπίσκοπον τῆς Σιτείας. Προειδοποιηθέντες ὅμως περὶ τούτου οἱ περὶ τὸν Λιμπρίτην καὶ Λυκοσταυριανὸν, προκατέλαβον οὗτοι ἐν νυκτὶ τὴν Γέφυραν, τὴν οὖσαν πρὸς τὰ Μάλια χωρίον τῆς Χεῤῥοννήσου, ὅθεν ἔμελλον νὰ διαβοῦν οἱ Τοῦρκοι, ὡς καὶ ἐπέτυχον εἰς τὸ ἐπινόημά των· διότι μετ' ὀλίγον ἤρχισαν καὶ νὰ προχωροῦν οὗτοι κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῆς Γεφύρας· τοὺς ἐκτύπησαν λοιπὸν αἰφνιδίως

τότε οἱ ἐνεδρεύοντες· ἐφόνευσαν 3 ἐξ αὐτῶν, πληγώσαντες καὶ 2, τῶν λοιπῶν τραπέντων δρομαίως πρὸς τὸν αἰγιαλόν. Καταδιωκόμενοι ὅμως καὶ αὐτοὶ, τινὲς μὲν βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ σκότος, διέφυγον τῇδε κἀκεῖσε τὸν κίνδυνον, οἱ δὲ ῥιφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν 5 ἢ καὶ 6, ἐσκοτώθησαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς ὁρμήσαντας καὶ ἐν αὐτῇ Ἕλληνας.

Πόσα δὲ τοιαῦτα κατώρθωσεν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ὁ ποδάρκης τοῦ Λασιτίου Καζάνης; Παραλείποντες τὰ πολλὰ, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὸ ἑξῆς.

Διέτριβε τότε Τοῦρκός τις ὠμὸς εἰς Βρύσας χωρίον τοῦ Μιραμπέλου Σκιζόραχος ἐπωνυμούμενος διὰ τὴν σκληρότητα τῶν ἠθῶν του. Ἂν καὶ ἐφρουρεῖτο οὗτος ἐκεῖ καὶ ὑπ᾽ ἄλλων ὀπαδῶν πολλῶν, προφυλαττόμενος ἀπὸ ἀντεκδίκησιν τῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς συχνῶν κακουργημάτων του, ὁ Καζάνης ὅμως ἀπεφάσισεν ἅπαξ νὰ σώσῃ τὸν τόπον ἀπ᾽ αὐτόν· ὅθεν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐν νυκτὶ μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον, ἐφόνευσε τὸν Σκιζόραχον, καὶ καὶ 10 ἄλλους Τούρκους μετ᾽ αὐτοῦ, φυγαδεύσας τότε καὶ τοὺς λοιπούς.

Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν παρομοίων συμβαινόντων καθ᾽ ἑκάστην σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, εἶχε καταντήσει μεγάλη ἡ φθορὰ εἰς τοὺς Ταύρκους ἐπὶ τοῦ κλεπτοπολέμου λεγομένου, πλειοτέρα ἢ ἂν ἐγίνετο ἐκ τοῦ συστάδην ὁ πόλεμος καὶ φανερα· διότι οἱ Τοῦρκοι τότε ἐνῷ δὲν ἐξουσίαζον ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς καὶ αὐτὰ τὰ κτήματά των, ἐφθείροντο αὐτοὶ μᾶλλον χωρὶς νὰ φθείρουν τόσον καὶ τοὺς ἀντιπάλους των, ὥστε καθ᾽ ὅλον τὸ διετὲς τοῦτο διάστημα ἐλογίσθησαν οἱ φονευθέντες ἐξ αὐτῶν πλέον τῶν 1,700 ὡς ὡμολόγησαν κατόπιν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι.

Καὶ ὡς ἐκ τῆς πολυχρονίου λοιπὸν συνηθείας τοιούτου πολέμου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζοντο εἰς τὰς ἐπιθέσεις των οἱ ὁπλοφόροι, εἶχον ἀποδώσει οἱ ἐν Κρήτῃ Τοῦρκοι ὡς καὶ οἱ ἄοπλοι Χριστιανοὶ καὶ διαφόρους εἰς αὐτοὺς ἐπωνυμίας· ὅθεν καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν Κυδωνίαν οἰκοῦντες, ὠνόμασαν τοὺς εἰς ταῦτα τὰ μέρη περι-

φερομένους ὁπλοφόρους Καλησπέριδας, ἐκ τοῦ ὅτι, ἀρχομένης τῆς νυκτὸς, ἔκρουον τὰς θύρας οὗτοι μὲ τὸ σύνηθες «καλησπέρα» καὶ ἐπετίθεντο τότε κατὰ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οἱ δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη, ἀπεκάλουν τούτους Παταξίας, ἐκ τοῦ ὅτι, πατάσσοντες καὶ αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ πρῶτοι τὰς θύρας ὡς φίλοι δῆθεν, εἰσέπιπτον, ἅμα ἀνεωχθεισῶν, ἐξολοθρευταί· ἐκάλουν δ' ἐνίοτε ἅπαντας τούτους καὶ μὲ γενικὸν ὄνομα Γραμβουσιανούς.

Τοιαύτη τις διαρκὴς καὶ ἀθεράπευτος κατάστασις ἔκαμνον εἰς τοὺς Τούρκους ἀβίωτον τῳόντι τὸν βίον· διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ παρουσιάζωνται οὗτοι ὡς κύριοι τῶν ἑαυτῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωή των ἦτο πάντοτε ἐπισφαλής. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐπέχαιρον ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ· διότι διατελοῦντες οὗτοι καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὁμοθρήσκων ὁπλοφόρων, τοὺς μὲν ὑβριστὰς καὶ τυράννους των ἐξεκδικοῦντο δι' ἐκείνων εὐκόλως, τὰς δὲ τουρκικὰς ἰδιοκτησίας ἐκαρποῦντο μετὰ τῶν ὁπλοφόρων δικαιολογημένως.

Ἔτρεχε δὲ καὶ ὁ Μουσταφᾶς ὡς εἴπομεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διὰ νὰ τιμωρῇ τοὺς Γραμβουσιανούς· ἀλλὰ μήπως ἦσαν οὗτοι εἰς ἓν ἢ καὶ δύο μέρη; ἅπασα ἡ Κρήτη ἦτο τότε καταπλακωμένη ὑπὸ τοιούτων. Ἠπείλει λοιπὸν ἐκεῖνος τοὺς καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένους διὰ νὰ καθησυχάσωσιν αὐτοὶ οὗτοι τὰς ταραχάς. ἀπήτουν δὲ παρ' αὐτῶν καὶ οἱ κτηματίαι Τοῦρκοι δι' ἀπειλῶν τοὺς καρπούς των. Πρὸς ἀμφοτέρους ὅμως τούτους ἐδίδετο ἐκ μέρους τῶν ἀόπλων Ἑλλήνων προχείρως ἡ ἑξῆς ἀπάντησις. «Σώσατε καὶ ἡμᾶς» τοῖς ἔλεγον, «ἀπὸ τοὺς Γραμβουσιανούς, οἱ ὁποῖοι ἁρπάζουσι καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων μας χωρὶς νὰ ἠμπορῶμεν νὰ τοῖς ἐναντιωθῶμεν· κινδυνεύει δὲ ἀπ' αὐτοὺς τούτους καὶ ἡ ἰδία μας ζωὴ, καὶ χωρὶς ὅπλων δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς καταδιώξωμεν» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀποτυχὼν λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς καὶ διὰ τῶν μέτρων τούτων νὰ καθησυχάσῃ τὸν τόπον, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἐὰν ἤθελε καταθλίψει ἄλλως πως καὶ

τοὺς Σφακιανούς. Ἐξελθὼν λοιπὸν πάλιν εἰς Κεφαλάδας, ἐπροσκάλεσεν ἐκεῖ ἐπ' ἄλλοις λόγοις πολλοὺς τῶν προκρίτων καὶ καπεταναίων αὐτῶν, τινὰς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου. Πεισθέντες δ' ἐκεῖνοι καὶ εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Μαστροσηφάκη, ἐπαρουσιάσθησαν προθύμως ὅλοι ἐκεῖ. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς, καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸ ἔμμισθον τοῦτο ὄργανόν του, εἶχε προσδιωρισμένην τὴν καταδίκην ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἐκείνων. Ἐπειδὴ συλλαβόντες ἀμέσως οἱ στρατιῶταί του, ἀπήγαγον εἰς τὴν εἱρκτὴν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας τὸν Ῥοῦσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακίων Γεώργιον, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Ῥουσάκην καὶ Παπαμανοῦσον Χούρδους· τὸν δὲ Ἰωάννην Σακίρην ἀρχηγὸν τῶν Κεφαλιανῶν, ἄνδρα ἐπίσημον καὶ ἔμπειρον στρατιωτικὸν ἀπεκεφάλισεν εὐθὺς ἐκεῖ μετὰ τριῶν ἄλλων. Ταυτοχρόνως δὲ συνέλαβε καὶ δύο ἢ τρεῖς Λακκιώτας, καθὼς καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς τοῦ Μανώλη Κοκκολάκη ἐκ τοῦ χωρίου Πρασσὲ τῆς Κυδωνίας, ῥίψας καὶ τούτους εἰς τὴν αὐτὴν εἱρκτήν.

Ἀλλ' ἐκατώρθωσεν ἆρά γε ὁ Μουσταφᾶς, ὅ,τι διενοήθη; οὐδαμῶς· διότι καὶ ἡ πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀπάτη του εἶχε διεγείρει μᾶλλον κατ' αὐτοῦ τὴν δικαίαν τῶν Κρητῶν ἀγανάκτησιν, ἂν καὶ ἐδυσφόρουν ἅπαντες διὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἀδιαφορίαν τῶν ἀρχηγῶν Σφακιανῶν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον ὡς πρὸς τὸν γενικὸν ἀγῶνα. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ἐλαττώσῃ μὲ τοῦτο τὰς ταραχὰς, ηὔξησεν αὐτὰς ἔτι μᾶλλον· διότι οἱ Καλησπέριδες καὶ Παταξίαι ἐπολυπλασιάζοντο τότε, ἔχοντες παράδειγμα τὴν εἰρημένην τοῦ Μουσταφᾶ ἀπάτην, οὐδὲ ἐφρόντισαν πλέον περὶ τῶν φυλακισθέντων, οἵτινες ἀνωφελῶς ἐσχετλίαζον τότε ἐν τῇ εἱρκτῇ!

Ἀπωλέσθησαν ὅμως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ὁπλοφόρων Κρητῶν ὑπὲρ τοὺς 100· διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀρχίσει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐνεργῶσιν ἐνέδρας· καὶ εἶχον συστήσει καὶ αὐτοὶ ὡς εἴδομεν τοιαῦτα σωματεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκάλουν αὐτοὶ Ζουρίδας, ἐξ ὧν τὸ μᾶλλον ἐνεργητικώτερον ἦτο τὸ τοῦ Ῥεθυμνίου Ὀθωμανοῦ Ἀλ-

τάνη. Δὲν ἠδύναντο ὅμως καὶ νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν φρουρίων τόσον πολὺ αἱ Ζουρίδες τούτων· διότι δὲν εὕρισκον καὶ ὑποστήριξιν εἰς τὰ χωρία ὡς τὰ Ἑλληνικά.

Τοιουτοτρόπως εἶχον ἀπωλεσθῇ ἕως 20 κατὰ τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα μετὰ τοῦ σωματάρχου των Λεωνίδα Κοππέτου Κεφαλῆνος, ἀνδρὸς ἀξίου καὶ ἐμπείρου στρατιωτικοῦ, καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ· ὁ δὲ Μουτσογιάννης ἐξελθὼν τὴν 9 Μαρτίου 1827 εἰς Τηγάνιον μετὰ δύο ἄλλων Κρητῶν, περιέπεσεν εἰς τουρκικὴν ἐνέδραν, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν.

Ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης ὁ καὶ Μουτσογιάννης ἐπικαλούμενος, ὑπῆρχε γέννημα τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου τῆς Κυδωνίας Κάμποι λεγομένου· ἐκ νεαρᾶς του δὲ ἡλικίας ἠγάπα τὸ ὁπλοφορεῖν, καίτοι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῶν Κρατούντων Τούρκων. Ὅτε δὲ οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες εἶχον προσκληθῇ εἰς τὰ ὅπλα τῷ 1812 ὑπὸ τοῦ τότε διοικητοῦ τῆς Κυδωνίας Χατζῆ Ὀσμὰν Πασᾶ διὰ νὰ τὸν συνδράμωσιν εἰς τὴν καταδίωξιν τοῦ ἀπειθήσαντος Μεχμὲτ Γιανίτσαρη καὶ τῶν 400 περίπου ὀπαδῶν του, συναθροισθέντων ἁπάντων εἰς τὸ χωρίον Καΐνα τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ Μουτσογιάννης ἔδειξε τότε γενναιότητα καὶ εὐτολμίαν, διὸ καὶ εὐνοήθη ὑπὸ τοῦ ῥηθέντος Πασᾶ. Ἔκτοτε ὅμως ἀπεδήμησε καὶ οὗτος εἰς Ἀσίαν, ἅμα ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Πασᾶ, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν θηριώδη ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων διὰ τὰς πράξεις του ἐκείνας. Ἐκεῖ δὲ διαμένων, ἡνώθη μετὰ τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Τσελεπῆ, τοῦ Ἀνδρακοῦ, τοῦ Λακκιώτου καὶ ἄλλων μισοτυράννων Ἑλλήνων. Ἅμα δ' ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, μετέβη μετὰ πολλῶν εἰς τὴν νῆσον Σάμον, ὅπου ἦτον ἀποκαταστημένος καὶ ὁ πρεσβύτερός του ἀδελφός. Ἠνδραγάθησε δὲ μάλιστα ἐκεῖ, πολεμήσας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐναντίον τῶν πρώτων εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην ἀποβάντων Τούρκων τὸ 1821. Ἔπειτα μετέβη ἀμέσως μετὰ τῶν εἰρημένων καὶ εἰς Κρήτην ἅμα ἐγερθείσης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐκεῖ. Ἀρίστευσε πολλάκις εἰς μάχας, καὶ ἦτον ἀγαπητὸς εἰς ὅλους διά τε τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν του ἀρετήν· ἦτο δὲ μάλιστα διὰ τὰ πλεονεκτήματά του ταῦτα ἀδιαχώριστος καὶ εἰλικρινέστατος φύ-

λαξ καὶ φίλος τοῦ μακαρίτου Σήφακα. Τὸν Μουτσογιάννην ἐλυπήθησαν ὅλοι οἱ Κρῆτες, καὶ ὅσοι ἄλλοι τὸν εἶχον γνωρίσει. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 46 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης. Ἀφοῦ ὁ Μουσταφᾶς ἀπώλεσε πᾶσαν ἐλπίδα τοῦ νὰ καθησυχάσῃ καὶ διὰ τοῦ μέσου τῆς εἰρημένης φυλακίσεως τὰς ταραχὰς τῆς Κρήτης, αἵτινες μᾶλλον ηὔξανον, κατέφυγε τελευταῖον καὶ εἰς ἄλλα μέτρα τὰ ἑξῆς. Διὰ μὲν τοῦ ἐν Χανίοις διαμένοντος τότε Πρωτοσυγκέλλου Κυδωνίας Ἀρτεμίου (α) ἐπροσποιήθη ν' ἀπειλήσῃ ἀναφανδὸν τοὺς ἐν Γραμβούσῃ, νὰ ἐπιδειχθῇ δ' ἐνταυτῷ καὶ φιλάνθρωπος πρὸς ἐκείνους· διὰ δὲ τοῦ Μαστροσηφάκη ἐνήργει ταυτοχρόνως ἐν τῷ κρυπτῷ τὰς δολιότητας. Ὑπεχρέωσε λοιπὸν οὗτος τότε τὸν πρῶτον νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐν Γραμβούσῃ τοιαῦτα·

« Χριστιανοὶ εὑρισκόμενοι εἰς Γραμβοῦσαν, σᾶς εὔχομαι. Λυποῦμαι, ἀδελφοί μου, ὅτι σᾶς μωραίνει ἀκόμη ἡ τύχη, ὥστε καὶ νὰ ἐπιμένετε ἀσυλλογίστως εἰς τὸ ὀλέθριον φρόνημα τῆς ἀποστασίας, τὸ ὁποῖον μέλλει δυστυχῶς νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὸν τέλειον ἀφανισμόν σας, ἐὰν δὲν μεταμεληθῆτε ἑωσοῦ ἔχετε καιρὸν, καὶ ἀποστραφῆτε τὴν ὁδὸν ταύτην τῆς πλάνης σας. Δὲν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον νὰ φροντίζετε, τί κάμνουν εἰς ἄλλα μέρη οἱ ἀποστάται. Σεῖς χρεωστεῖτε νὰ φροντίζετε περὶ τῆς ἐδικῆς σας σωτηρίας καὶ περὶ τῆς ζωῆς τῶν τέκνων σας. Ἐντὸς ὀλίγου περιμένονται ἐδῶ οἱ στόλοι τῆς Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι μέλλουν νὰ σᾶς πολιορκήσουν αὐτοὶ μὲν διὰ θαλάσσης, τὰ δὲ στρατεύματα διὰ ξηρᾶς, ὥστε νὰ σᾶς βιάσωσι νὰ παραδοθῆτε, καὶ νὰ χαθῆτε. »

« Ὁ Μουσταφάμπεης εἶναι φιλάνθρωπος, καὶ γνωρίζω καλῶς, ὅτι δὲν θέλει τὸ κακόν σαν· ὅθεν ἀπὸ χριστιανικὴν ἀγάπην κινούμενος, σᾶς συμβουλεύω καὶ ἐγὼ νὰ προλά-

(α) Καὶ οὗτος εἶχε φυλακισθῆ τῷ 1821 μετὰ τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Κυδωνίας Καλλινίκου, ὑποστὰς τὰ δεινὰ καὶ αὐτὸς τῶν τρομακτικῶν ἐκείνων ἡμερῶν· διέμεινε δ' ἔκτοτε μὲ τοὺς Τούρκους, ὅτε καὶ ἀνέβει ἔπειτα καὶ τὸν ἐπισκοπικὸν ἐκεῖνον θρόνον.

βετε τὰ φρικτὰ δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα σᾶς περιμένουν, ἐὰν πρότερον ἑκουσίως δὲν καταθέσετε τὰ ὅπλα, καὶ ὑποταχθῆτε εἰς τὸν Ὑψηλότατον Βέην μας.

« Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φυλακισμένοι Καπεταναῖοι μὲ παρεκάλεσαν νὰ σᾶς γράψω περὶ τούτου· καὶ πρὸς τούτοις νὰ λάβετε συμπάθειαν εἰς τὰ βάσανα, τὰ ὁποῖα σήμερον ὑποφέρουν ἐξ αἰτίας σας. »

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἐπέδωκε τὸ ῥηθὲν ἔγγραφον εἴς τινα Κισαμίτην νὰ τὸ φέρῃ εἰς Γραμβοῦσαν, παραγγείλας αὐτῷ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὰ γραφόμενα. Τί δὲ ἀπεκρίθησαν ἐκεῖνοι καὶ τότε; Ὅτι, ἀφοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὅπλα διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσι μὲ ταῦτα τὴν ζωήν των ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων των, ἔχουν τώρα ἀπόφασιν, καὶ ν' ἀποθάνωσι μὲ αὐτά· καὶ ὅτι, ἂν τοὺς φοβερίζωσι μὲ τόσους στόλους, περιμένεται νὰ φθάσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ ὁ Κόγχραν εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰμποροῦν δὲ νὰ πληροφορηθῶσι καὶ οἱ Τοῦρκοι, τί κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ ἀλλαχοῦ.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀπάντησις τῶν Γραμβουσιανῶν· ἀλλὰ διατί ἀνέφερον οὗτοι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κόγχραν; διότι ὁ ναυτικὸς ἐκεῖνος Ἄγγλος εἶχε τῷόντι φήμην διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν Ἰσπανικῶν ἀποικιῶν σύμπραξίν του (α). Εἶχε δὲ τότε προσκληθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ διευθύνῃ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις της· διὰ τοῦτο ἠθέλησαν καὶ αὐτοὶ τότε ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὸν φοβερισμὸν τοῦ Μουσταφᾶ τὸν Κόγχραν. Ἐὰν δὲ δὲν κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος οὗτος μετὰ τὴν ἄφιξίν του οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῶν ὅσα ὁ μακαρίτης Ἄστυγξ ἔπραξε μὲ ἓν καὶ μόνον ἀτμόπλοιον, « τὴν Καρτερίαν, » καὶ μὲ ὄχι τόσα μέσα, ὅσα κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Κόγχραν, ἡ φήμη ὅμως τῆς μελλούσης παρουσίας του ἐπροξένησε ζωηροτάτας ἐλπίδας εἰς τοὺς πάσχοντας τότε Ἕλληνας, καὶ τοὺς ἐνίσχυσεν, ὥστε καὶ νὰ ἐγκαρτερήσωσι.

(α) Ὅρα ἀπομνημ. Σφηλιάδ. Βιβλ. Β'. σελ. 454.

Καὶ οὕτω μὲν ἐπεδείκνυτο τότε ὁ Μουσταφᾶς διὰ τοῦ εἰρημένου Πρωτοσυγκέλου· διὰ δὲ τοῦ Μαστροσηφάκη ἐνήργει ἐν κρυπτῷ ἄλλως. Ὁ Μαστροσηφάκης προσκολληθεὶς ἅπαξ τῷ Μουσταφᾷ, ἔλαβε πραγματικῶς καὶ συστηματικὸν μῖσος ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθουν καὶ ἐδεινοπάθουν τότε ὅλοι οἱ Κρῆτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες. Ὑπεκρίνετο μὲν οὗτος ὅτι ἐδάκρυεν, αἰσθανόμενος λύπην, ὡς ἔλεγεν, ἐπὶ ταῖς νέαις τῶν χριστιανῶν συμφοραῖς, ἐδολιεύετο ὅμως ἀσυνειδότως καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος του παντοιοτρόπως. Διότι ὄχι μόνον διὰ τῶν προσπαθειῶν του παρέπειθε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Σφακίων, καὶ ἐμπόδιζε δι' αὐτῶν τὴν δευτέραν ἐπανάστασιν, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὡς εἴπομεν ἔσυρεν εἰς τὴν εἱρκτὴν, ἀλλὰ καὶ ἔγραφεν εἰς οἰκείους, καὶ φίλους του περιτρέχων καὶ αὐτὸς παντοῦ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδέσῃ καὶ ἐπίβουλον ἑταιρείαν ἐναντίον τῆς Γραμβούσης, ἥτις ἐχρησίμευε τῳόντι ὡς ἡ σωστικὴ Κιβωτὸς τοῦ νὰ μὴν ἐξολοθρευθῶσι κατ' ἐκείνας τὰς περιστάσεις ὅλως διόλου ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης, καὶ τὴν ὁποίαν ἐκράτουν τότε ὡς καταφύγιον, ἐνεργοῦντες ἐκεῖθεν τὸν πόλεμόν των μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλουν ἀπολαύσει τέλος πάντων καὶ αὐτοὶ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα τῶν ἀπείρων ταλαιπωριῶν καὶ θυσιῶν των, ἐὰν ἀφιλάνθρωπος πολιτικὴ μετὰ ταῦτα δὲν διέστρεφε τὸν τόσον δίκαιον καὶ ἀνεκτίμητον ἀγῶνά των! Ἀλλ' ὑπήκουον οἱ Κρῆτες εἰς τὰς πονηρὰς εἰσηγήσεις τοῦ Μαστροσηφάκη; οὐδαμῶς. Πανταχόθεν μάλιστα ἀπεκρούοντο αἱ περὶ τούτου προτάσεις ἐκείνου μὲ περιφρόνησιν· διότι καὶ οἱ πάντες ἐθεώρουν εἰς τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην κατάστασιν ὡς σωτῆρά των τὸν ἀσφαλῆ ἐκεῖνον τόπον. Καὶ ὅτε πρὸς τούτοις ἐπροσπάθησεν οὗτος νὰ συστήσῃ τοιαύτην ἑταιρείαν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἐν τῇ Γραμβούσῃ αὐτῇ, παραινῶν τοὺς ἁπλουστέρους δι' ἐπιστολῶν « ὅτι ὠφελιμώτερον ἦτο » ὡς ἔλεγε, « διὰ τὴν ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν νὰ συνεργήσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης, καὶ καταπαύσῃ οὕτως ἡ ἐξολοθρευτικὴ διὰ τοὺς χριστιανοὺς ἐπανάστασις, παρὰ ἐὰν ἔκτιζον πολλο-

τάτας ἐκκλησίας.» Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀπέχθεια τοῦ Μαστροσηφάκη κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἀλλ' ἀπέφυγεν ἄρά γε καὶ αὐτὸς μέχρι τέλους τὴν θείαν δίκην διὰ τὰς ἀντιχριστιανικὰς αὐτοῦ προσπαθείας; ὄχι· διότι, διὰ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς συμπατριώτας του τῆς ἀδίκου μομφῆς ὡς πρὸς τὴν ἄτιμον διαγωγὴν τοῦ Μαστροσηφάκη, ὁ στρατιωτικὸς Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης ἀπεφάσισε νὰ τὸν φονεύσῃ· καὶ τὸν ἐφόνευσε διαβαίνοντα περὶ τὸ χωρίον Σκῦφος, ὅτε ἐξαπεστάλη ἐκ Χανίων διὰ νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει τὴν θέλησιν τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἀπέτυχε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τότε τοῦ σχεδίου του καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ῥηθείσας ἐνεργείας· διὸ καὶ μετ' ὀργῆς πολλῆς ἦλθε πάλιν μετ' ὀλίγον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμάρου, ὅπου καὶ διέμεινε 5 ἢ 6 ἡμέρας μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν ἐκ νέου τὴν Γραμβοῦσαν. Ὅσον ὅμως ἐφάνη οὗτος ὅτι ἐπεβουλεύετο τὴν Γραμβοῦσαν διαφοροτρόπως, τοσοῦτον πλειότεροι Παταξίαι καὶ Καλησπέριδες ἐξηγέρθησαν ὁρμητικώτεροι εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ὡς ἐκ τούτου ν' ἀποσυρθῇ ταχέως καὶ αὐτὸς ἐκεῖθεν, φοβηθεὶς μὴν ἤθελεν ἐγερθῇ ὡς ἐκ τοῦ κινήματος τούτου καὶ ὅλη ἡ Κρήτη εἰς τὰ ὅπλα, ἢ καὶ ἐπιδράμωσι κατ' αὐτοῦ, καὶ οὕτω τῷ ἐμποδίσωσι τὴν ἐπιστροφὴν ἐκεῖθεν, ἐὰν κατελάμβανον τὸ στένωμα τῆς Κακῆς λεγομένης Σκάλας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ Γραμβοῦσα, περιμάχητος καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ διὰ τὴν πολεμικὴν τότε κατάστασιν τῆς Κρήτης. Κατεπτόησαν μὲν οἱ ἐκεῖσε καταφυγόντες τοὺς ἀτιθάσσους Τούρκους, διέσωσαν δὲ καὶ τοὺς ὑποταχθέντας αὖθις ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ γενικοῦ ἐξολοθρευμοῦ, ὅστις ἐπέκειτο καθ' ἑκάστην εἰς τὰς κεφαλάς των. Ἀλλ' οὐδὲν καλὸν ἄμικτον κακοῦ· διότι καὶ οἱ Γραμβουσιανοὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπέπεσαν εἰς ἄτοπα, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα, εἰμὴ νὰ κατακρίνωμεν· διὰ τοῦτο καὶ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα ὅσον τὸ δυνατὸν μὲ ἀκρίβειαν τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν.

Οἱ Κρῆτες, ὡς εἶναι παίδηλον, μὴ ὄντες ὅλως διόλου ναυτικοί, ἀπέζων ἐν αὐτῇ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος μὲ μόνα τὰ κατὰ ξηρὰν ἐχθρικὰ ὡς εἴδομεν λαφυραγωγήματά των. Διὰ νὰ διευκολύνωνται δὲ οὗτοι καὶ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἀναγκαίων ἐκ Ναυπλίου, ὅπου εἶχε τότε τὴν ἕδραν της ἡ Κυβέρνησις, καὶ μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον μεγάλην ἀνάγκην ν' ἀνταποκρίνωνται τακτικῶς· νὰ εὐκολύνωνται δὲ προσέτι καὶ εἰς τὰ πολεμικά των ἐπιχειρήματα, ἐφρόντισαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ μείναντες Κρῆτες δι' ἐκποιήσεώς τινων ἱερῶν ἀμφίων, ἀνηκόντων εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης, καὶ εὑρεθέντων τότε ἐκεῖ, ὡς καὶ ἐξ ἰδιων αὐτῶν συνεισφορῶν ν' ἀγοράσωσι τὴν γολέταν τοῦ Ἀντωνίου Ἡλιοῦ Κασίου, ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ ἔχῃ καὶ οὗτος συμμετοχὴν εἰς αὐτήν· προσέτι δὲ νὰ πλοιαρχῇ ὁ ἴδιος, τὸ δὲ πλήρωμά του ὅλον νὰ σύγκηται ὡσαύτως ἀπὸ Κασίους ναύτας. Ἐφοδιασθεῖσα λοιπὸν ἡ γολέτα καὶ μὲ τακτικὰ ἔγγραφα τῆς Κυβερνήσεως ὡς καταδρομική, κατέπλευσεν ἐξ ἀρχῆς εἰς Γραμβοῦσαν, ἐκτελοῦσα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ ἐπιτροπῆς τακτικῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸν διττὸν τοῦτον σκοπόν.

Κακὸς ὅμως δαίμων εἶχε φέρει κατὰ τὸν Ἰούλιον ἢ Αὔγουστον τοῦ 1826 εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραμβούσης πειρατικόν τι Μίστικον Ψαριανοῦ τινος Σαμψὼν ἐπονομαζομένου. Ἀποβιβασθέντες λοιπὸν ἐπὶ τῆς νήσου οἱ ναῦται, ἐσχετίσθησαν μέ τινας ἀργοὺς τῶν ἐκεῖ Κρητῶν. Καίτοι δὲ τῆς ἐπιτροπῆς ἐνεργησάσης νὰ ἐκδιωχθῇ τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ ῥηθὲν πειρατικόν, κατώρθωσαν ὅμως νὰ ἔμβωσιν εἰς αὐτὸ καὶ 4 ἢ 5 τῶν ἀργῶν Κρητῶν, καίτοι ἀπείρων ὡς εἴπομεν τῶν κατὰ θάλασσαν. Ἀποπλεύσαντες δὲ τότε πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Κρήτης παράλια, ἀπήντησαν πλοῖον ὑπὸ Εὐρωπαϊκὴν σημαίαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διευθυνόμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀφαιρέσαντες ποσόν τι τῶν ἐν αὐτῷ διαφόρων ἐμπορευμάτων, ἐπανῆλθον ἐκεῖθεν εἰς Γραμβοῦσαν· διότι οἱ ναῦταί του ἤλπισαν τότε καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν συμπλωτήρων Κρητῶν, διὰ τοῦτο καὶ εἶχαν προσπαθήσει δι' ἐπιτηδείου τρόπου νὰ συμπαραλάβωσιν αὐτοὺς καὶ μετόχους τῆς πράξεώς των. Ἤρχισαν λοιπὸν νὰ

διανέμωνται φανερὰ τότε ἐν Γραμβούσῃ καὶ τὰ ἐκ τῆς πειρατείας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἑλκύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους τοιούτους ἀργοὺς Κρῆτας εἰς τὸ πειρατικὸν ἔργον, καὶ καταστήσωσιν οὕτω τὴν Γραμβοῦσαν κοινὸν ὁρμητήριον τῶν πειρατῶν.

Πολὺς ὅμως καὶ μέγας ἔγεινε θόρυβος καὶ τότε μεταξὺ Γραμβουσιανῶν, τινῶν μὲν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ πλοίῳ τότε εὑρεθέντων Κρητῶν, πλείστων δὲ καὶ καταφερομένων. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἴσχυσε διὰ τῶν τελευταίων καὶ ν' ἀποπέμψῃ κακῶς ἐκεῖθεν τὸ πειρατικόν· διότι καὶ ἅπαντες σχεδὸν ἐθεώρησαν τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ὡς προσβάλλουσαν τὸν τόπον, διὸ καὶ ἐπερίμενον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων πολεμικῶν πλοίων τιμωρίαν αὐτῶν.

Διαγενομένων δ' ἐν τῷ μεταξὺ ὀλίγων ἡμερῶν, εἶχεν ἐλλιμενίσει ἐκεῖ καὶ ἕτερον πειρατικὸν Μίστικον τοῦ Κασίου Γιούλιου. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ κατώρθωσε καὶ τότε νὰ ἐκδιώξῃ καὶ τοῦτο κακῶς, μεταχειρισθεῖσα πάλιν ὅλους τοὺς καπεταναίους καὶ τοὺς πλειοτέρους τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεστρέφοντο ταῦτα, ἀποφεύγοντες τοῦ νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὴν ἐλευθέραν Γραμβοῦσαν διὰ τοιούτων πράξεων, ὅτε τὰ τοιαῦτα ἐπράττοντο ἀλλαχοῦ ἀσυστόλως. Κατώρθωσεν ὅμως ὁ διαληφθεὶς πλοίαρχος νὰ παραλάβῃ καὶ πλειοτέρους τότε Κρῆτας· οἱ Κρῆτες δὲ οὗτοι ἐπανακάμψαντες μεθ' ἡμέρας ἐκ τῆς νήσου Κιμώλου, ὅπου ἀπεβιβάσθησαν, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ ἐκ τῆς πειρατείας λάφυρα, διὰ τῶν ὁποίων διηρέθιζον οὗτοι πολλοὺς τῶν τότε ἐν Γραμβούσῃ πεινώντων, ἐπιδεικνύμενοι ἔμπροσθέν των τὰ τοιαῦτα. Ἐπροσπάθησε δὲ καὶ τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ τοὺς περιορίσῃ, ἢ καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ὅλως διόλου ἐκεῖθεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη· διότι εἶχε διαδοθῆ δυστυχῶς τότε ἡ διαφθορὰ καὶ εἰς πλειοτέρους τῶν μέχρι τοῦδε ἀδιαφθόρων Κρητῶν ἕνεκα τῆς συῤῥοῆς ἐκεῖ τότε καὶ τῶν ἐξ ἄλλων ναυτικῶν νήσων περιτριμμάτων, ἅτινα καὶ συνετέλουν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ στυγεροῦ ἐκείνου ἔργου· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη τότε ἡ ἐπιτροπὴ ν' ἀναφέρῃ τὰ καθέκαστα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτουμένη τὴν θεραπείαν τοῦ κα-

κοῦ, ὥστε ἐὰν ἓν καὶ μόνον πλοῖον ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐστέλλετο τότε ἐκεῖ, ἦτον εὐκολώτατον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν περαιτέρω πρόοδόν του.

Τοιαύτη ἦτο ἡ γέννησις τῆς ἐνεργηθείσης τότε πειρατείας ἐν τῇ Γραμβούσῃ· Ἀμέτοχοι ἦσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοιούτων πράξεων ὡς εἴπομεν οἱ Κρῆτες, ἂν καὶ ἡ ἀπαραδειγμάτιστος δυστυχία τοὺς εἶχε καταντήσει ἐλεεινοὺς, μένοντας ἐπὶ ἀγόνου καὶ περιωρισμένου νησιδίου. Ἀτιμωρήτου ὅμως δυστυχῶς μεινάσης, ἑπόμενον ἦτον ὅτι ἡ ναυτικὴ ἀναρχία ἔμελλε νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς γολέτας τοῦ ῥηθέντος Ἀντωνίου Κασίου, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος εἶχε διατηρήσει οὗτος χαρακτῆρα τιμίου καταδρομέως· διότι παραπλέουσα καὶ αὕτη τὰ ἀρκτικὰ τῆς Κυδωνίας παράλια ὡς καταδρομικὴ, μεθ' ἧς συνέπλεον καὶ Κρῆτές τινες, ἀπήντησε Σαρδικὸν πλοῖον καταγόμενον εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων. Ἂν καὶ ὁ πλοίαρχος εἶχε τὸ δικαίωμα ὡς τακτικὸς καταδρομεὺς νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο τοῦ νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς πολιορκούμενον λιμένα, ἢ καὶ νὰ τὸ ἀπαγάγῃ εἰς τὸ ἑδρεῦον τότε ἐν Ναυπλίῳ ἑλληνικὸν δικαστήριον ἐπὶ τῶν λειῶν, οἱ συμπλωτῆρες ὅμως διχονοήσαννες τότε, ἀφήρεσαν ἐκ τοῦ πλοίου ἀκρίτως 4,000 περίπου τάληρα.

Μέγας θόρυβος εἶχεν ἐγερθῇ καὶ διὰ τοῦτο εἰς Γραμβοῦσαν· καὶ αὐτὴ δ' ἔτι ἡ ἐγκαταστημένη φρουρὰ, ταλαιπωρουμένη τότε ἕνεκα καθυστερήσεων μισθῶν καὶ τροφῶν, εἶχεν ἀποστατήσει σχεδὸν ὄχι μόνον κατὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῶν νέων πειρατῶν, ὥστε καὶ κατώρθωσε ν' ἁρπάσῃ ὅσα χρήματα ἐκ τούτων ἀνῆκον κατὰ τὴν ἰδέαν των εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης ὡς ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν εἰρημένων ἀμφίων, και ὅσα πρὸς τούτοις ἀνῆκον εἰς τοὺς διαμένοντας εἰς Ναύπλιον ἐκ τῶν συνεισφορῶν των ὡς εἴπομεμεν διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ πλοίου. Μὲ προφανῆ κίνδυνον ἐτόλμησε τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ διαλύσῃ τὴν ὀχλαγωγίαν, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὸν πλοίαρχον διὰ τὴν παράνομον πρᾶξίν του. Οἱ δὲ συμμέτοχοι τῆς γολέτας ἠγανάκτησαν τόσον κατὰ τοῦ

πλοιάρχου, ὥστε καὶ εἷς ἐξ αὐτῶν ὁ Ἀντωνιάδης, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου εἶχον ἐκδοθῇ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ πλοίου, εὑρεθεὶς διὰ δημόσιον ὑπηρεσίαν τότε εἰς Νάξον, διεμαρτυρήθη τὴν 21 Σεπτεμβρίου, ἅμα μαθὼν τὸ γεγονὸς πρὸς τὴν καθεστῶσαν τότε ἐκεῖ Ἐφορίαν ὡς δημοσίαν ἀρχὴν ἐναντίον τῆς πράξεως τοῦ πλοιάρχου· τῆς διαμαρτυρήσεως δὲ ταύτης ἐστάλη ἀντίγραφον καὶ πρὸς τὴν ἐν Γραμβούσῃ ἐπιτροπήν, ἥτις καὶ τὸ ἐκοινοποίησε πρὸς τὸν ῥηθέντα πλοίαρχον καθὼς καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν·

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠδυνήθη ἡ Κυβέρνησις τότε νὰ περιστείλῃ ταῦτα, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους διὰ τὰς τότε γενικὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, ἐκατώρθωσαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ν' ἀγοράσωσι καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα εἰς Γραμβοῦσαν, ὥστε καὶ ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ ἐνεργῶσι τοῦ λοιποῦ πλειότερα πειρατικὰ τολμήματα. Τὰ δὲ πλοῖα ὅλα εἶχον πάντοτε καὶ πλοιάρχους καὶ ναύτας μὴ Κρῆτας, παρελάμβανον ὅμως καί τινας Κρῆτας ὁπλοφόρους. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἀνέφερε συχνὰ περὶ τούτων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ πρὸς τὸν ἤδη φθάσαντα εἰς Ἑλλάδα Κόγχραν. Ἐνήργουν ὡσαύτως καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν, διὰ νὰ ἔλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κόγχραν εἰς Γραμβούσαν ν' ἀφαιρέσῃ τὰ πειρατικά, καθὼς καὶ ἦλθε μετὰ καιρόν. Δυστυχῶς ὅμως, ὅτε ἐπαρουσιάσθη καὶ αὐτὸς ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης μὲ τὴν ἑλληνικὴν φρεγάταν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καί τινες πεφοβισμένοι ἐκ τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ νὰ παραδώσωσι τὰ πλοῖα, ἀντὶ νὰ πράξῃ, ὅ,τι ἐνήργουν οἱ ῥηθέντες, ἐλπίζοντες ὅτι καὶ ἡ ἐμφάνισίς του ἔμελλεν ἀδιστάκτως νὰ καταπαύσῃ τὸ κακόν, τοὐναντίον τὸ ἐνεψύχωσεν ἡ ἀδιαφορία καὶ ὁ τρόπος του· διότι χαιρετήσας τότε τὸ φρούριον μὲ κανονοβολάς, καὶ ἀντιχαιρετηθεὶς ἀπεμακρύνθη, παραγγείλας μόνον νὰ μὴ κακοποιῶσιν ἀνθρώπους εἰς τὰ συλλαμβανόμενα πλοῖα· Τί ἠδύνατο λοιπὸν ἡ ἐπιτροπὴ τότε, καὶ οἱ ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὰ τοιαῦτα νὰ πράξωσιν ἐν καιρῷ τόσων δυσχερεστάτων περιστάσεων, ἀφοῦ μάλι-

στα ἀπέβαλον οἱ πειραταὶ καὶ τὸν φόβον ὡς ἐκ τῆς εἰρημένης ἀτιμωρησίας;

Διεπράχθησαν λοιπὸν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν τοιαῦτα κατακριτέα ἐγκλήματα πολλὰ μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ 1827 ἀπὸ περιτριμμάτων τοιούτων ὡς εἴπομεν καὶ ἄλλων ναυτικῶν νήσων, τὰ ὁποῖα εὕρισκον κατὰ κακὴν τύχην προστασίαν ὑπὸ παρομοίων ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκεῖ· διότι οἱ ἀληθῶς στρατιωτικοὶ ἐξ αὐτῶν ἄνδρες κατεγίνοντο καθ' ὅλον τὸ διάστημα ὡς εἴδομεν εἰς τὸ νὰ πολεμῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος των. Ἐτιμωρήθησαν ὅμως καὶ ταῦτα ὡς θέλομεν διαλάβει προϊόντες, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς τιμωρίας βλάβη προσέγεινεν εἰς μόνους τοὺς Κρῆτας· διότι οἱ λοιποὶ ἔπραξαν ἀσυστόλως ἐπ' ὀνόματα αὐτῶν, ἥρπασαν αὐτοί, καὶ ἐν καιρῷ ἀνάγκης ἀπέδρασαν ἀτιμώρητοι. Τοιαῦτα τὰ παθήματα ἐκείνων, ὅσοι δὲν προνοοῦσι καὶ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ὅσα ἐπιχειροῦσιν. Ἐκτὸς δὲ τούτων προσέτριψαν τὰ τοιοῦτα καὶ μῶμον εἰς τὸν ἀξιοπρεπῆ στρατιωτικὸν χαρακτῆρα ὅλων τῶν Κρητῶν διότι ἀσύνετοι, ἢ μᾶλλον ἐχθροὶ κρίναντες ἐπιπολαίως περὶ αὐτῶν εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις, προσέβαλον τοὺς πολλοὺς δι' εὐαρίθμους τινὰς ὡς καὶ τὸν πολυετῆ γενικὸν ἔνδοξον ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Τῷ δὲ ἔτει 1827 εἶχον παραστήσει εἰς Κρῆτας Κάσιοί τινες τὸ εὐάλωτον τῆς Λατοῦς, οἵτινες καὶ ἠσπάσθησαν ἀσμένως τὴν ἰδέαν, διὰ τοῦτο καὶ ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ ἐνεργήσωσι τὸ περὶ ταύτης κίνημα· διότι καὶ ὡς ἐκ διαφόρων ἄλλων περιστατικῶν, καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης πρὸ πάντων, ἥτις ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ κυκλοφορῇ εὐχαρίστως ἐν Ἑλλάδι, ὅτι συνθήκη Εὐρωπαϊκὴ ἔμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐξασφαλίσῃ ὁπωσδήποτε δικαιώματά τινα ὑπὲρ τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, ἦσαν ἀναγκασμένοι καὶ αὐτοὶ νὰ εὑρεθῶσιν ἐν πλήρει ἐπαναστάσει εἰς τοιαύτην περίστασιν, καὶ οὐχὶ νὰ πολεμῶσι τοὺς ἐχθρούς των κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε κλεπτικὸν τρόπον, ἀλλ' ἀναφανδὸν τοῦ λοιποῦ καὶ ἐκ τοῦ συστάδην. Διὸ καὶ ἔκριναν λίαν ἀναγκαῖον

νὰ προκαταλάβωσι καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην θέσιν ὡς χρησιμωτάτην διὰ ν' ἀσφαλίσωσι καὶ ἐκεῖθεν τὸν μέλλοντα ἀγῶνά των, περὶ ἧς καὶ ὁ Ἰωάννης Σπιακὸς Κοντὸς ἐπικαλούμενος ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγε καὶ αὐτὸς συχνὰ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς καὶ ὁ Μαυράκης περὶ Γραμβούσης.

Τὸ δὲ ἐπιθαλάσσιον ταύτης φρούριον ἤθελεν ἔχει τότε τοσαύτην ῥοπὴν εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Κρητῶν κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, ὅσην ἔχει καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης κατὰ τὰ δυτικά· διότι ἀμφότεραι αἱ μικραὶ αὗται νῆσοι εἶναι ἄχυραι καὶ σχεδὸν ἀπόρθηται· διὰ ταῦτα ὅσον χρήσιμος ἀνεδείχθη ἡ μία κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, τοσοῦτον ἤθελε φανῇ καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς τὸ μέρος της. Καὶ καθὼς τὸ ἐπὶ τῆς Κισάμου μικρὸν φρούριον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἅμα κυριευθείσης τῆς Γραμβούσης, οὕτω καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἱεραπύτνου σεσαθρωμένον ὂν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάλογον θέσιν μὲ τὸ τῆς Κισάμου κείμενον, δὲν ἠδύνατο ἄλλως παρὰ νὰ πέσῃ καὶ αὐτὸ μετὰ μικρὰν καὶ ματαίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκοινοποίησαν λοιπὸν οἱ Κρῆτες αὕτην τὴν ἀπόφασίν των ταύτην καὶ πρός τινας τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν, τῶν εὑρισκομένων τότε εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι ἐθνικὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοί, ὅ,τι δυνατὸν περὶ τῆς ἐκστρατείας. Ὅθεν καὶ ἀφοῦ κατώρθωσαν νὰ παραχωρηθῇ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ποσόν τι ἐκ τῶν προσόδων καὶ τότε τῶν νήσων διὰ ναύλου πλοιαρίων, ἅτινα ἔμελλον νὰ τοὺς μεταφέρωσιν, ἐξαπέστειλαν παρευθὺς καὶ εἰς τὰς διαφόρους νήσους τὸν Γεώργιον Καλλέργην, Δημήτριον Χρυσαφόπουλον καὶ Ἀντώνιον Μαρουλιανόν, οἵτινες καὶ διέθεσαν ὅσον τὸ δυνατὸν μυστικῶς τοὺς ἐν αὐταῖς διατρίβοντας Κρῆτας, συναθροισθέντας ἐπ' αὐτῷ εἰς τὴν νῆσον Νάξον.

Ἀσχολουμένων ὅμως τῶν Κρητῶν περὶ τὰ τοιαῦτα, ἔφθασεν εἰς Ἑλλάδα τότε καὶ ὁ περιμενόμενος Κόχραν, ὅστις ὑπεδείχθη παρευθὺς καὶ στόλαρχος ὡς καὶ ὁ ἕτερος Ἄγγλος Τζούρτζ στρατάρχης τῆς Ἑλλάδος, διαρκούσης

τῆς ἐθνοσυνελεύσεως. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι εἶχον στρέψει ἀμέσως καὶ τὴν πρώτην των προσοχὴν, ὅπως δυνηθῶσι ν' ἀπαλλάξωσι τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, πολιορκουμένην καὶ πάσχουσαν τότε δεινῶς ὑπὸ πολυπληθῶν ὀρδῶν τοῦ Κιουταχῆ, διὸ καὶ ἤρχισαν ἐν τῷ ἅμα νὰ γίνωνται μέγισται προπαρασκευαὶ περὶ τούτου, καὶ πολλὴ συνάθροισις πανταχόθεν Ἑλλήνων στρατιωτῶν.

Ἡ δὲ Κυβέρνησις γνωρίζουσα τὴν ἐν Νάξῳ συνάθροισιν τῶν Κρητῶν, τοὺς ἐπροσκάλεσε νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἀθήνας· τοῖς ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Κόγχραν, ὅτι θέλει τοὺς συνδράμει εἰς τὸ ἐπιχείρημά των, ἅμα διασκεδασθέντος τοῦ περὶ τῶν Ἀθηνῶν κινδύνου. Μετεφέρθησαν λοιπὸν τότε ἐκ Νάξου καὶ ἕως 200 ἐκλεκτοὶ στρατιωτικοὶ Κρῆτες κατὰ τὸν Ἀπρίλιον εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Ἄλλως ὅμως σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἄλλως ἀποβαίνουσι πολλάκις τὰ πράγματα· διότι γενομένων πολλῶν πολλαχοῦ τότε συγκρούσεων, εἶχεν ἀπολέσει εἰς ταύτας ἡ Ἑλλὰς καὶ τὸν ἐμπειρότερόν της στρατηγὸν Καραϊσκάκην (α), τὴν δὲ 23 Ἀπριλίου κατὰ τὴν τότε γενομένην ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν μὲ πολλὴν ὁρμὴν ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων περὶ τὸν λόφον τοῦ μουσείου τοποθετημένων, ἀπωλέσθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι γενναῖοι ἀρχηγοὶ, πλεῖστοι Ἕλληνες στρατιῶται, καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ Κρῆτες ἐκλεκτοὶ καὶ μάχιμοι ἄνδρες, ὥστε μόλις 23 ἐξ αὐτῶν ὡς ἐκ θαύματος διεσώθησαν.

Ἀπέτυχον λοιπὸν γενικῶς οἱ Ἕλληνες τότε τοῦ ν' ἀποσοβήσωσι τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέτυχον ὅμως καὶ οἱ Κρῆτες ὡς ἐκ τούτου ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν των, οἵτινες καὶ ἔπαθον οὕτω ζημίαν ἀκατάλογιστον· διότι ἐὰν κατώρθωναν οὗτοι νὰ γείνωσι τότε κύριοι τῆς στρατιωτικῆς θέσεως τῆς εἰρημένης νήσου, ὅπερ ἦτο σχεδὸν ὡς

(α) Ἴδε περὶ τούτων ἱστορία τοῦ Τρικούπη βιβλ. Δ'. σελ. 150 καὶ ἐφεξῆς,

βέβαιον διὰ τὴν τότε κατάστασίν της, οὐδὲ ἡ κατόπιν σημαντικὴ ἐκστρατεία τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἤθελεν ἀποτύχει, τὰ δὲ πράγματα τῆς Κρήτης ἠδύναντο βεβαίως νὰ λάβωσι τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μορφὴν, συζητουμένων μετ' ὀλίγον καὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς τὸ συμβούλιον τῶν κραταιῶν Συμμάχων, ὅτε ἔγεινε καὶ ἀρκετὴ φιλονεικία περὶ Κρήτης.

Μεταξὺ δὲ τῶν φονευθέντων Κρητῶν, ἔπεσε τότε καὶ ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ἀνὴρ ἐπ' ἀγαθότητι καὶ φιλοπατρίᾳ διαπρέψας, καὶ ἄριστος τῷόντι μαχητής· ἔπεσεν ὁ συνετὸς Μανώλης 'Ρουστικιανὸς 'Ρεθύμνιος, ὁ ἀτρόμητος Κικυράκης βωβὸς, ὁ Θεόδωρος Νικηφοράκης, ὁ καὶ Ταμπακολογάκης ἐπικαλούμενοι Κυδωνιᾶται, ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς 'Ηρακλειώτης, ὁ Μιχαὴλ Πλεύρης 'Ανωγειανὸς, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἔμπειροι στρατιωτικοὶ, καὶ πολλάκις εἰς τὰς ὑπὲρ πατρίδος των μάχας ἀριστεύσαντες.'Ηχμαλωτίσθη δὲ,μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τούτου Δημήτριος Καλλέργης, ὅστις ἤθελε γείνει καὶ αὐτὸς θῦμα τότε, ἐὰν δὲν ἐφρόντιζεν ἔπειτα ὁ ἀδελφός του Νικόλαος νὰ τὸν λυτρώσῃ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων, ἀφοῦ τοῦ ἀπέκοψαν οἱ ἐχθροὶ τὸ ἓν τῶν ὠτίων!

'Εν παρόδῳ δὲ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα καὶ περὶ τοῦ Κόγχραν, ὅσα μόνον ἀνάγονται εἰς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης. Ἅμα φθάσαντος τούτου εἰς 'Ελλάδα, διεδόθη ἐξ ἰδίων αὐτοῦ λόγων, ὡς ὡμολόγησε καὶ αὐτὸς ὁ Τομπάζης, ὅτι αἱ μεγαλείτεραι προσπάθειαι τοῦ περιφήμου τούτου ναυτικοῦ θέλουσι γείνει ὑπὲρ Κρήτης. Διὸ καὶ ὅτε ἀνήγγειλεν ὁ Κωνσταντῖνος Λίμνιος παρευρεθεὶς ἐν Γραμβούσῃ πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι τὰ τῆς Γραμβούσης πλοῖα εἶχον συλλάβει περὶ τὴν νῆσον Γαῦδον δύο πολεμικὰ νεοκτισμένα τοῦ Μεχμεταλῆ ἐν Μασσαλίᾳ, ἐξαπέστειλεν ἐκ τοῦ Πόρου μετὰ σπουδῆς κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς διακαινησίμου ἑβδομάδος ἐκείνου τοῦ ἔτους τὸν Τομπάζην αὐτὸν μὲ δύο γολέτας πολεμικὰς ὡς σχετικώτερον τῶν Κρητῶν νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα.'Επέστειλε δὲ τότε καὶ πρὸς τοὺς Κρῆτας ὁ Κόγχραν ἔγγραφον

λίαν περιποιητικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέφραζε τὰς αὐτὰς σχεδὸν περὶ Κρήτης ἰδέας. Εἶχε δὲ καὶ ἰδίαν ἐντολὴν παρ' αὐτοῦ ὁ Τομπάζης νὰ ἀνερευνήσῃ τότε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν φρουρίων Σούδας καὶ Χανίων, ὅστις καὶ μετὰ σπουδῆς διεπυνθάνετο τοὺς εἰδημονεστέρους περὶ αὐτῶν.

Ὁ Τομπάζης, ἂν καὶ ἀπέτυχεν εἰς τὴν κυρίαν ἀποστολὴν περὶ τῶν συλληφθέντων πλοίων, ὡς ψευδοῦς οὔσης τῆς περὶ τούτων ἀγγελίας, συνεχάρη ὅμως ἐν Γραμβούσῃ τοὺς πάντας, ἐσκίρτησε δὲ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀγαλλιάσεως ὡς φιλόκρης καὶ πραγματικῶς φιλόπατρις διὰ τὴν μέλλουσαν ἀπελευθέρωσιν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ἀνδρὸς τοῦ ὡραίου τούτου τόπου, προσειπὼν πρὸς βεβαίωσιν τῶν λεχθέντων, ὅτι καὶ τὰ πλοῖα τὰ κατασκευαζόμενα τότε ἐν Πόρῳ ὑπὸ τοῦ Κόχραν μὲ διαφόρους καυστικὰς μηχανάς, ἤθελον χρησιμεύσει ἐναντίον τῶν εἰρημένων φρουρίων. Ἐχάρησαν λοιπὸν χαρὰν μεγάλην ἐπὶ τούτοις καὶ οἱ Κρῆτες, ἀναμένοντες ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸν Μεσσίαν τὸν ὑποτιθέμενον σωτῆρά των. Οἱ δὲ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης εἶχον ἔκπλαγῇ τῳόντι τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰς Ἑλλάδα, ὅθεν καὶ μικρὰ προσβολὴ ἂν ἐγένετο τότε ὑπ' ἐκείνου κατ' αὐτῶν ἐκ τῆς θαλάσσης, ἤθελεν ἐπιφέρει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν αἴσια ἀποτελέσματα. « Ἀλλ' ὤδινεν ὄρος κατὰ τὴν παροιμίαν, καὶ ἔτεκε μῦν »· διότι καὶ ὁ Στόλαρχος Κόχραν οὐδὲν ἄλλο ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Κρήτην, εἰμὴ ὅτι εἰσέπλευσε μὲν μετὰ καιρὸν ἄγνωστος εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας μὲ τὴν Ἑλληνικὴν φρεγάταν ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ σημαίαν Αὐστριακήν, ἀπέπλευσε δέ, ἀφοῦ περιῆλθε περιέργως ὅλον τὸν λιμένα· ὑψώσας δὲ τότε ἐπὶ τῆς φρεγάτας του ἐξερχόμενος τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν μὲ κανονοβολάς, ἔγεινεν ἄφαντος, καὶ οἱ Κρῆτες πάλιν ἔμειναν εἰς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ κατὰ τὸ λόγιον, ἐλπίζοντες μόνον.

Ἂς ἔλθωμεν δὲ εἰς τὴν διήγησιν περὶ ἄλλης ἐκστρατείας τῶν Κρητῶν. Εἶχε τέλος πάντων κοινοποιηθῇ καὶ

ἡ ὑπὲρ Ἑλλάδος τῶν Συμμάχων συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου, δι' ἧς ἐδίδοντο ἐλπίδες, ὅτι καὶ οἱ Κρῆτες ἔμελλον ν' ἀπολαύσωσι τὴν αὐτὴν τύχην με τοὺς λοιποὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας· διότι καὶ αὐτοὶ εὑρίσκοντο εἰς παρομοίαν διηνεκῆ ἐπανάστασιν, καὶ διότι ἑνωμένη καὶ ἡ Κρήτη δι' ἐθνικῶν ἐπισήμων πράξεων μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ὁλομελείας, περιείχετο ἀείποτε καὶ εἰς ἁπάσας τὰς ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων διαπραγματεύσεις. Πανταῦ δὲ τότε ἐκινοῦντο καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποδεδουλωμένοι Ἕλληνες, καὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐξαπεστέλλοντο ἐκστρατεῖαι διὰ νὰ εὑρεθῶσι κατὰ τὴν εὐκταίαν ταύτην περίστασιν ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ ἐκεῖνοι.

Οἱ δὲ Κρῆτες, οἵτινες μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας διηνεκῶς ἐπολέμουν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τοὺς τυράννους των, ἔπρεπε τότε νὰ μὴ κινηθῶσιν; Οἱ ἐλεύθεροι λοιπὸν Κρῆτες εἶχον δοθῆ ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον εἰς νέας στρατολογίας καὶ μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μὲ ἴδια αὐτῶν μόνα ἔξοδα, καὶ δι' αὐτῶν εἶχον μεταφέρει ἕως τότε εἰς Γραμβοῦσαν περὶ τοὺς 700 τοιούτους στρατιώτας. Ἐπεμελοῦντο δὲ νὰ φέρωσι καὶ τὸ ἀξιόμαχον ἱππικὸν τοῦ Χ. Μιχάλη Ταλιάνου ἐξ ἰδίων καὶ τοῦτο ἐξόδων διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι συστηματικώτερον τότε τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνά των.

Ἐὰν δέ τις ἐρωτήσῃ, καὶ πόθεν εἶχον οὗτοι χρήματα διὰ τόσην σημαντικὴν ἐκστρατείαν, ἐνῷ οὔτε δημόσιον ταμεῖον εἶχον, οὔτε δημόσια κτήματα ἐκαρποῦντο τότε; Ἡ ἀπάντησις πρὸς ταῦτα, πρόχειρος. Τὸ ζωηρὸν τῆς φιλελευθερίας καὶ φιλοπατρίας αἴσθημα, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἔτρεφον, καὶ τρέφουσιν, ἠλέκτρισε τοὺς ἐλευθέρους καὶ τότε Κρῆτας νὰ προσφέρωσι μετὰ προθυμίας ὅ,τι ἕκαςος εἶχε, καὶ ὅπως ἠμπόρεσε νὰ τὸ ἀποκτήσῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος των, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον λαὸς ἄλλος ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς του καταστάσεως σπανίως ἤθελε δείξει τοσαύτην ἀρετήν· Εἰμπορεῖ τις δικαίως νὰ ψέξῃ τινὰς τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ τὸ ἀτόπημα, εἰς τὸ ὁποῖον τοὺς εἶχον ἐξοκείλει ὡς εἴπαμεν αἱ τότε ἀνώμαλοι ἑλληνικαὶ πε-

ριστάσεις. Οἱ ὀλίγοι ὅμως οὗτοι, ὡς καὶ πλειότεροι ἄλλοι, οἱ τρέχοντος καθ' ἡμέραν μετὰ κινδύνων εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καταδιώκοντες καὶ φονεύοντες τοὺς πολεμίους των, προσέφερον τότε μετὰ ζήλου ὑπὲρ πατρίδος, ὅ,τι εἶχον, μείναντες πάλιν ὡς καὶ πρότερον ἐνδεεῖς.

Προετοιμασθέντες λοιπὸν οὗτοι καλῶς εἰς Γραμβοῦσαν, ἔκριναν καταλληλότερον ν' ἀποβιβασθῶσι τότε εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης· διότι καὶ αἱ τροφαὶ διὰ τὸν ϛρατὸν ἦσαν ἐκεῖ ἀφθονώτεραι, καθὼς καὶ διὰ τὸ περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ διότι προσέτι ὁ Μουσταφᾶς ἠναγκάζετο νὰ διαμένῃ τὸν περισσότερον καιρὸν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ὥστε νὰ φοβίζῃ ἐκ τοῦ πλησίον διὰ τῆς παρουσίας του, μὴ τυχὸν ἤθελον ἀποστατήσει τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐφοβεῖτο πλειότερον. Ἔσπευσαν λοιπὸν οἱ Γραμβουσιανοὶ νὰ προειδοποιήσωσι περὶ τούτου καὶ τὰ ἐκεῖ περιφερόμενα ἔνοπλα σώματα τοῦ Καζάνη, τοῦ Νιώτου καὶ ἄλλων.

Περὶ τας ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἀπεβιβάσθησαν ἐκ 10 ἢ 12 Γραμβουσιανῶν πλοίων ἕως 1500 στρατιῶται Κρῆτες καὶ ἐπίκουροι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰωάννου Χάλη εἰς τὸν λιμένα Ἅγιος Νικόλαος τῆς ἐπαρχίας Μιώας. Ἡνώθη δὲ παρευθὺς μετ' αὐτῶν τότε ἐκεῖ ὁ Καζάνης, ὁ Κωσταντῆς Σϛακάκης καὶ Γρηγόριος ὁ Κομητιανὸς μὲ τοὺς περὶ ἑαυτούς· ὁ δὲ πρῶτος εἶχε λάβει τὴν φροντίδα νὰ προμηθεύσῃ καὶ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸν στρατὸν εἰς τὸ χωρίον Κριτσάν, ὅπου καὶ ἀμέσως ἐπροχώρησαν· Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἐκινήθησαν ἀθρόοι ἐκεῖθεν διὰ νὰ κτυπήσωσι τοὺς εἰς τὸ χωρίον Χουμεριάκου 60 εὑρισκομένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι μόλις εἶχον ἀναχωρήσει καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ Καινούριον χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ὅπου συνηθροίζοντο καὶ οἱ τῇ δὲ κἀκεῖσε διεσπαρμένοι ἔτι ἄλλοι Τοῦρκοι διὰ τὴν αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅπου διέμειε καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Μασλούμης Καρακάσης καλούμενος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐκλάβει κατ' ἀρχὰς ἐπιδρομικὸν τὸ κίνημα καὶ τῶν νέων τούτων ἀντιπάλων, ἀποβιβασθέντων· διὸ καὶ ἔσπευδον

νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος, περικλεισθέντες 293 μετὰ τοῦ Καρακάση εἰς τὴν ἐκεῖσε ὀχυρὰν οἰκίαν του. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἔτρεξαν κατ᾽ αὐτῶν εὐθὺς, τοὺς ἐπολιόρκησαν στενῶς ἀμέσως, καὶ τοὺ, ἐπολέμουν διηνεκῶς ἐπὶ τέσσαρα ἡμερονύκτια, βιάζοντές τους παντοιοτρόπως νὰ παραδοθῶσι.

Τὴν δὲ πέμπτην ἡμέραν ἔφθασε πλησίον τοῦ εἰρημένου χωρίου ἐκ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ Λαδαογλοὺς, Τοῦρκος ἐπίσημος μὲ 700 περίπου πεζοὺς καὶ ἱππεῖς πρὸς βοήθειαν τῶν περικλεισθέντων, εἰς Καινούριον, φέρων μεθ᾽ ἑαυτοῦ δύο κανόνια καὶ δύο βόμβας. Οἱ πλειότεροι ὅμως ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὑπὸ τὸν Μ. Καζάνην, Γ. Κομητιανὸν, Γ. Δροκανιανὸν, Γ. Δαμιανὸν, Μ. Καθεκλὰν, καὶ Γ. Λούπην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην, τὸν Τζώρτζην Λ. Ὑδραῖον, τὸν Γ. Τσακμάκην καὶ τὸν Φαρμάκην ἐπέδραμον κατ᾽ αὐτοῦ· τὸν περιεκύκλωσαν εἰς παρακείμενόν τινα λόφον πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα, καὶ τὸν ἐπολέμουν καρτερικῶς δι᾽ ὅλης τῆς ἡμέρας. Ἐφόνευσαν δὲ τότε τὸν ἀρχηγὸν Λαδαογλοῦν καὶ 150 ἐκ τῶν μετ᾽ αὐτοῦ Τούρκων, κυριεύσαντες καὶ ἕως 200 διάφορα φορτηγὰ ζῶα.

Νικηταὶ ἦσαν ἐντελῶς οἱ Ἕλληνες τότε· ἠδύναντο δὲ νὰ ἐξολοθρεύσωσιν ἐκεῖ καὶ τοὺς ἐναπολειφθέντας Τούρκους, ἀπελπισθέντας καὶ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἐὰν ἐπέμενον νὰ τοὺς κρατῶσι δι᾽ ὅλης τῆς νυκτὸς στενῶς περικυκλωμένους, μὲ σκοπὸν διὰ νὰ ἐπαναλάβωσι παρομοίως καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὴν κατ᾽ ἐκείνων προσβολήν. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς νυκτὸς, οἱ μὲν ἀποσύρθησαν πρὸς τὸ χωρίον Καινούριον, οἱ δὲ Τοῦρκοι μείναντες ἀφύλακτοι, ἔφυγον περὶ τὴν 2 ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον κακῶς ἔχοντες, καταλιπόντες τὰ κανόνια, τὰς βόμβας, τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰς τροφάς των. Ἔπεσαν δὲ ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ 6 ἢ 7 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς δεκατρεῖς.

Ἐπανελθὼν δὲ μετ᾽ ἄλλων ὁ Κομητιανὸς περὶ τὸ με-

σουυκτιων, διὰ νὰ παρατηρήσῃ ἐγγύθεν μετὰ προφυλάξεως, τί ἔκαμνον ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τοῦρκοι, καὶ εὑρὼν ἔρημον ἀνθρώπων τὸν τόπον, ἐπροχώρησε κατ' ὀλίγον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ τιμωμένης, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶδον τρεῖς Τούρκους κοιμωμένους καὶ ῥέγχοντας, ἀγνοοῦντας μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεως τῶν λοιπῶν· τοὺς ἐξήγειραν οὗτοι ἠρέμα, καὶ ἔμειναν ἐκστατικοὶ οἱ ἄθλιοι, ὅτε ἐπερωτῶντο ὑπὸ πολεμίων περὶ τῶν ὁμοθρήσκων συστρατιωτῶν, καὶ περὶ τῆς πρὸ ὀλίγου ἐκεῖσε γενομένης μάχης, ἀπορροῦντες μέχρι τινὸς καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἐγκαταλείψεώς των. Διηγηθέντες δ' οὗτοι εἰς τοὺς περὶ τον Κομητιανὸν τὰ καθέκαστα τῆς μάχης, καὶ ὀνομαστὶ ἀποκαλέσαντες καί τινας τῶν φονευθέντων καὶ τραυματισθέντων ἐπισήμων, ἐφονεύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοί. Μετέφερον λοιπὸν ἐκεῖνοι τότε εἰς τὸ Καινούριον καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα εἴδη τοῦ πλέμου, καὶ ἐχάρησαν οἱ Ἕλληνες, ἀπαλλαχθέντες οὕτω τῆς ἐνοχλήσεως τῶν ἐπελθόντων ἐκείνων Τούρκων.

Πόλεμον ἀκατάπαυστον εἶχον ταυτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Χάλην, τὸν Ι· Κουμῆν, τὸν Μ. Κοκκολάκην, τὸν Κ. Στακάκην καὶ Μ. Κουβαρίτην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων οἱ περὶ τὸν Δ. Τσῆνον, τὸν Βλαχόπουλον, τὸν Βούλγαρην καὶ Μαχαίραν ἐναντίον τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καρακάση κεκλεισμένων. Εἶχον δ' ἐπιχειρήσει ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι οὗτοι καὶ πολλὰς ἐξορμήσεις, ἐνθαῤῥυνθέντες καὶ ἀπὸ τὴν φθάσασαν ἐπικουρίαν τοῦ Λαδαογλοῦ, διὰ νὰ ἑνωθῶσι μετ' ἐκείνων, ἀλλ' ἀπέτυχαν· διότι μετὰ τῆς αὐτῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀντέκρουσαν καὶ τούτους παρομοίως οἱ ἐκεῖ ἀντίπαλοι. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἑνωθέντες ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐςράφησαν ἐκ τῆς πρωΐας μὲ πολλὴν ὁρμὴν καὶ ἐπ' ἐκείνους, ἀπειλήσαντες ὅτι ἔχουσι σκοπὸν καὶ νὰ τοὺς κατακαύσωσιν, ἐὰν ὅσον τάχιστα δὲν παραδοθῶσιν. Ἠπείγοντο δὲ οὗτοι διὰ τὸν φόβον, μὴ ἤθελε προφθάσει ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἑτέρα τὶς ἐπικουρία.

Ἐζήτησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε πέντε ὡρῶν προθε-

σμίαν, ἀπαιτήσαντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀσφάλειαν ζωῆς. Ὁ Ἕλλην ὅμως ἀρχηγὸς ἀπέῤῥιψε τότε τὴν πρότασίν των, εἰπὼν ὅτι, « Ἀφοῦ πρότερον σᾶς παρεχωρήσαμεν δὶς καὶ τρὶς καὶ μιᾶς ὁλοκλήρου ἡμέρας προθεσμίαν κατὰ τὴν αἴτησίν σας, καὶ δὲν ἐμείνατε πιστοὶ εἰς τὸν λόγον σας νὰ παραδοθῆτε, ἐὰν σήμερον ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ὥρας δὲν κάμετε ἀρχὴν νὰ ἐξέρχεσθε ἕνας ἕκαστος, καὶ νὰ παραδίδετε τὰ ὅπλα σας, θὰ σᾶς καύσωμεν ὅλους ἀφεύκτως εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου εὑρίσκεσθε. Ὅσον δὲ περὶ τῆς ζωῆς σας ἐφροντίσαμεν νὰ σᾶς ςείλωμεν ἀσφαλῶς, ὅπου πρέπει ». Παρήγγειλε δ' ὁ Χάλης τότε καὶ πρὸς τοὺς ξένους Τούρκους, ὅτι οἱ Κρῆτες χριστιανοὶ δὲν ἔχουν πόλεμον μὲ αὐτούς, καὶ ὅτι ἔχουν ἀπόφασιν νὰ τοὺς ἀπολύσωσι καὶ μὲ αὐτὰ τὰ ὅπλα των, ἂν δὲν τὰ μεταχειρισθῶσι κατ' αὐτῶν, καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὅπου θέλουν.

Εὐθὺς λοιπὸν περὶ μεσημβρίαν τῆς 27 Νοεμβρίου ἤρχισαν οἱ Τοῦρκοι νὰ παραδίδουν τὰ ὅπλα καὶ χρήματά των· τοὺς ἔβαλαν δὲ ἀφωπλισμένους εἰς τὸ κατὰ τὸ χωρίον Τσαμίον μὲ τὰ ἱμάτιά των, εἰς τοὺς ὁποίους παρεχώρησαν καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς· τοὺς δὲ 10 ἢ 12 Ἀλβανοὺς, τοὺς εὑρεθέντας τότε μετ' ἐκείνων, ἐκράτησε μαζή του ὁ Χάλης μὲ τὰ ὅπλα των ἀνενοχλήτους. Εἶχον δ' ἀποφασίσει τότε ἐν συμβουλίῳ οἱ Ἕλληνες νὰ μεταφέρωσι διὰ πλοίων, καὶ ἀποβιβάσωσι τοὺς παραδοθέντας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς παράλιόν τι τῆς ἀντικρὺ Ἀσίας· διότι εἶχον διδαχθῆ ἀρκούντως, ἐξ ὅσων ἔπαθον πρότερον ἐκ τῶν μεταφερθέντων Τούρκων τῆς Κισάμου καὶ Σελίνου εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον, διὸ καὶ ἔκριναν συντελεστικώτερον πρὸς τὸν σκοπόν των νὰ καθαρίζωσιν οὕτω τὴν Κρήτην ἀπὸ πολεμίους. Ἀλλὰ τί συνέβη δυστυχῶς τότε;

Ἑπτὰ ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰσδύσαντες τὴν ἑπομένην νύκτα ἐντὸς τοῦ τσαμίου ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν, ἐβίασαν ἀόπλους Τούρκους, καὶ ἐπῆραν τὰ φορέματά των, δόντες ἐκείνοις τὰ ἑαυτῶν, ὅθεν ἐξῆλθον μετ' ὀλίγον

οὗτοι μὲ τουρκικά. Τούτους ἰδόντες οἱ λοιποί, εἰσῆλθον μετ' ὀλίγον ἄλλοι 9 ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος διὰ νὰ ἀνταλλάξωσι καὶ αὐτοὶ ἱμάτια· Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑπολαβόντες τοῦτο ὡς ὕβριν, καὶ νομίσαντες ὅτι τὸ κακὸν ἔμελλε ν' αὐξήσῃ ὡς ἐκ τῆς ἀτάκτου διαγωγῆς τῶν στρατιωτῶν, ἀπεφάσισαν νὰ τοὺς ἐκδικηθῶσι, καί τοι βλέποντες προφανῆ τὸν κίνδυνον, ἀπεκότησαν δὲ καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἐθανάτωσαν λοιπὸν τότε ἀμέσως τοὺς 9 εἰσελθόντας, προσέξαντες νὰ μὴ διαδοθῇ λόγος ἔξω περὶ τούτου. Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθον καὶ ἕτεροι δύο ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάγματος, διὰ νὰ ἐνδυθῶσι καὶ αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ πρῶτοι τουρκικὰ φορέματα, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀπέκτειναν κρυφίως οἱ Τοῦρκοι, ὁπλισθέντες μὲ τῶν ἀναιρεθέντων τὰ ὅπλα.

Ὁ δὲ Ι. Κουμῆς, ὅστις ἦτο καὶ μέλος τῆς παραλαμβανούσης τὰ παραδιδόμενα ὅπλα ἐπιτροπῆς, εἶχε λάβει γνῶσιν ἐν τούτοις τοῦ τολμήματος τῶν πρώτων εἰσελθόντων στρατιωτῶν. Ἀνερευνήσας δὲ τότε, εἶχε πληροφορηθῆ, ὅτι καὶ ἄλλοι ἐφ' ἱκανὴν ὥραν εὑρίσκοντο ἐν τῷ τσαμίῳ διὰ ν' ἀλλάξωσι καὶ αὐτοὶ φορέματα ὡς καὶ οἱ πρῶτοι. Ὡς ἐκ τῆς βραδύτητος ὅμως τῆς ἐξόδου τούτων ἐσυμπέρανεν εὐθὺς περὶ τοῦ ἀποτελέσματος· ἀμέσως λοιπὸν ἐπλησίασεν καὶ αὐτὸς εἰς τὸ τσαμίον περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης διὰ νὰ πληροφορηθῇ, τί ἐγίνετο ἐκεῖ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν ἐδέχθησαν φιλοφρόνως οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὸν ἐπροσκάλουν τινὲς νὰ εἰσέλθῃ ἐπ' ἄλλοις λόγοις εἰς τὸ τσαμίον· ὁ σκοπός των ὅμως ἀπέβλεπε νὰ θανατώσωσι διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ αὐτόν· τέλος δέ, ἐνῷ εἷς ἐξ αὐτῶν ἐδράξατο τῇ μιᾷ μὲν τῶν χειρῶν ἐκεῖνον ἐπισπώμενος πρὸς τὰ ἔνδον, ἀνταγωνιζόμενον, τῇ δὲ ἑτέρᾳ ἔσπευσε νὰ τῷ ἐμπήξῃ ἐγχειρίδιον πρὸς τὸ στῆθος, ὁ Κουμῆς εὔρωστος ὢν καὶ ἀτρόμητος ἐνταυτῷ, κατώρθωσε ν' ἀποσπασθῇ ἐκ τῶν χειρῶν του, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπέπιπτον καὶ ἄλλοι κατ' αὐτοῦ, ὅθεν καὶ ἀπομακρυνθεὶς ὀλίγους ἐφώνησε μεγαλοφώνως « ἀπάτη· » εἶπεν, « οἱ Τοῦρκοι μᾶς φονεύουσι χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν ». Ἐκινδύνευσε λοι-

πὸν νὰ γείνει θῦμα καὶ ὁ Κουμῆς τότε, ἐὰν παραδόξως δὲν ἐτύχαινεν ὁ σάκκος τῶν χρημάτων του εἰς τὸ μέρος τοῦ στήθους, ὅπου ὁ δολοφόνος ὤθει τὸ ἐγχειρίδιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκμὴ ἀντεκρούσθη εἰς τὴν στερεότητα τῶν χρημάτων.

Ἐπέπεσον λοιπὸν εὐθὺς τότε κατὰ τοῦ τσαμίου ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀκράτητοι, πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὴν παρασπονδίαν των, καὶ πλειότερον διὰ τὸν κίνδυνον, ὃν ὑπέστη καὶ ὁ Κουμῆς, τὸν ὁποῖον ἠγάπων καὶ ἐτίμων ἅπαντες. Ἔχοντες ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε τὰ τῶν δολίως ἀναιρεθέντων ὅπλα, ἀπέκρουον ἔνδοθεν μὲ πολλὴν μανίαν τοὺς ἐφορμοῦντας, ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἶχον φονεύσει καὶ 12—15 ἐξ αὐτῶν. Ἤθελον δὲ πέσει τότε καὶ πλειότεροι Ἕλληνες, ἂν ὁ Καζάνης δὲν τοὺς ἐπροσκάλει ν' ἀποσυρθῶσι τὴν ταχίστην, ὅτε πηδήσας οὗτος μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ τσαμίου, ἤνοιξεν ἄνωθεν ὀπὰς, ῥίψας δὲ δι' αὐτῶν φρύγανα, ἐφαπλώματα καὶ διάφορα ἄλλα πανικὰ, βεβαμμένα εἰς ἔλαια καὶ οἰνοπνεύματα, κατέπνιξε περὶ τοὺς 280 ἔνδον. Ἔτυχον δὲ νὰ φυλάττωνται οἱ δύο ἀδελφοὶ Καρακάση Μασλούμης καὶ Σεκίρης, καὶ ὁ ἐπιστάτης των (Σούμπαση: τουρκιστὶ) εἰς ἰδιαιτέραν οἰκίαν, τοὺς ὁποίους οὐδόλως ἐνοχλήσαντες οἱ Ἕλληνες, ὡς μὴ μεθέξαντας τῆς ἀνοσιουργίας τῶν λοιπῶν, ἀπέστειλαν μετ' ὀλίγον εἰς Γραμβοῦσαν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀλβανῶν, ἄλλους μὲν ἔστειλαν ἐνόπλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἄλλους δὲ ὁμοίως εἰς τὸ τῆς Σπιναλόγκας, μὲ παραγγελίαν νὰ διηγηθῶσιν εἰς τοὺς ἐκεῖ Τούρκους τὴν ἀλήθειαν τοῦ τυχαίου συμβάντος, τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ αὐτόπται μάρτυρες, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπταισαν μὲν ἐν μέρει οἱ Ἕλληνες, ἐγείραντες παράλογον ἐρεθισμὸν διὰ τὴν πλεονεξίαν των, ἔπταισαν ὅμως τὰ μέγιστα οἱ Τοῦρκοι παρασπονδήσαντες. Συνάμα δὲ νὰ εἴπωσι καὶ εἰς ἐκείνους οἱ Ἀλβανοὶ νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' ἐγγύησιν ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των.

Τοιαύτην πρόοδον παρουσίασαν τότε τὰ πράγματα ατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη· ἦτο δ' ἐλπιζόμενον

νὰ προβῶσι καὶ εὐτυχέστερα· διότι καὶ οἱ ἐντόπιοι ἐπαναςάτουν προθύμως, βλέποντες τοιαύτην δύναμιν καὶ τάξιν τινὰ στρατιωτικήν· προσέτι δὲ, ἔβλεπον καὶ ὁλονὲν στρατιώτας ἐκ τῶν νήσων ἐρχομένους· καὶ διότι καὶ τὸ ἱππικὸν τοῦ Χ. Μιχάλη ἐντὸς ὀλίγου ἐπεριμένετο ἐκεῖ, εἰς τὸ ὁποῖον ἤλπιζον πολύ.

Τετρακόσιοι δὲ Κρῆτες ἔμπειροι καὶ ἐκλεκτοὶ στρατιῶται συναθροισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ διαφόρους νήσους εἰς Κάρπαθον, μετέβησαν μετὰ τὰς εἰρημένας νίκας καὶ αὐτοὶ εἰς Ἅγιον Νικόλαον τῆς Μινώας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Π. Ζερβουδάκη, Μ. Μαλικούτη, Μ. Μαγουλάκη καὶ Μ. Κουρμουλάκη. Διῃρημένοι ὅμως ἦλθον οἱ ὁπλαρχηγοὶ οὗτοι πλὴν τοῦ Κουρμουλάκη, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τίς τούτων νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν· τὴν δὲ διαίρεσίν των ταύτην δὲν ἐβράδυναν νὰ μεταδώσωσι καὶ εἰς τοὺς λοιπούς· διότι οὔτε αὐτοὶ τότε ἐπείθοντο μεταξύ των, οὔτ' ἐφέροντο εὔνοι καὶ πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε νικητὰς καὶ ὁμονοοῦντας. Ἀπαρέσκοντο δὲ μᾶλλον οὗτοι καὶ διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χάλη, τὴν ὁποίαν ὁ στρατάρχης τῆς Ἑλλάδος Τσαύρτσης εἶχεν ἀποδώσει εἰς ἐκεῖνον τῇ συγκαταθέσει καὶ τῶν λοιπῶν στρατολογούντων ἐν Ἑλλάδι Γραμβουσιανῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν εἶναι ἀκέφαλοι εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο κίνημά των, ἥτις καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην· Ἀλλ' ἔπταισαν καὶ ἐνταῦθα οἱ στρατιῶται; οὐχὶ βεβαίως· διότι καὶ οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν δὲν εὐχαριστοῦντο εἰς τὴν διαγωγὴν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τοὺς διῄρουν ἐξ ἀρχῆς, καθόσον μάλιστα ἔβλεπον ὑπερηδέως τὴν συγκρότησιν τοιούτου στρατοῦ καὶ τὴν πρόοδόν του. Ἀλλ' ἔπταισαν δύω ἢ τρεῖς στενοκέφαλοι, κακῇ τῆς Κρήτης μοίρᾳ εὑρεθέντες, οἵτινες διέδωκαν τότε καὶ εἰς τοὺς ἁπλοὺς ὁπλαρχηγοὺς τὴν κακόδοξον ἰδέαν ὅτι « οἱ Χανιῶται ἦλθον νὰ καθήσουν εἰς τὰ κεφάλια σας »· καὶ οὕτως ἦσαν ἐρεθισμένοι, καὶ ἐκ τοιούτων τοιαῦται κεφαλαὶ ἄνευ ἐγκεφάλου ἐγέννησαν τὴν διαίρεσιν.

Εἶχε δὲ πρὸς τούτοις διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ συμ-

βουλίου ἐν Γραμβούσῃ καὶ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτροπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν» συνισταμένη ὑπὸ τοῦ χρηστοῦ τρόντι πολίτου Γεωργίου Καλλέργη Ῥεθυμνίου, τοῦ Γεωργίου Σταματάκη, τοῦ καὶ Ῥογδιανοῦ ἐπιλεγομένου Κισαμίτου, καὶ τοῦ Παναγιώτου Ζερβουδάκη Κνωσσίου, ἤτοι ἀνὰ ἕνα ἐξ ἑκάστου τμήματος τῆς Κρήτης· διότι πάντοτε ἐκρίνετο ἀναγκαῖον τὸ νὰ θεραπεύεται οὕτω καὶ τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ δυστυχῶς καὶ εἰς τοὺς Κρῆτας, ὡς π. χ. τὸ τῶν Χανιωτῶν, τὸ τῶν Ῥεθυμνίων καὶ τὸ τῶν Ἡρακλειωτῶν ἢ Καστρινῶν. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δύο μέλη περικολούθουν ἔκτοτε τὴν ἐκστρατείαν, οἵτινες καὶ ἀποβάντες, ἐπεμελήθησαν ἀμέσως νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ στρατιωτικὰς ἁρπαγὰς τὰ εὑρεθέντα ἐκεῖσε ἀποθηκευμένα ἄφθονα προϊόντα τῶν ἐχθρῶν, ὡς ἔλαια, ἀμύγδαλα, κεράτια, γεννήματα καὶ λοιπά. Ἔφερον δὲ, καὶ ἐπέδωκαν τὸν διορισμὸν καὶ εἰς τὸν Π. Ζερβουδάκην ἅμα ἀποβάντα μετὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω στρατιωτῶν, διὰ νὰ συμμεθέξῃ τῶν δημοσίων ἐργασιῶν καὶ αὐτός. Ἐφρόντισε λοιπὸν παρευθὺς ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ἐκποιήσῃ τὰ προϊόντα ταῦτα, ἢ μέρος αὐτῶν εἰς παρακολουθοῦντα πλοιάρια, καὶ ἄλλα καταπλεύσαντα ἀμέσως πρὸς ἐμπορίαν, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἐξ αὐτῶν χρήματα εἰς στρατιωτικοὺς μισθοὺς τοῦ ἐπικουρικοῦ καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας χρείας, ἀλλ' ἀπετράπη ὀχλαγωγικῶς ὑπὸ τῶν νεοελθόντων. «Τίς σᾶς ἔθεσεν,» ἐφώναζόν τινες, «κυρίους εἰς τὸν τόπον μας;» καὶ ἕτερα παραπλήσια κενὰ καὶ ἄκαιρα. Τί δ' ἀπέβη μετὰ τοιαύτας καὶ τοσαύτας παραλογίας; Στρατὸς ὀλιγαριθμότερος νικήσας ἐνδόξως πρὸ ὀλίγου ἐν ἀμοφροσύνῃ, κατασταθεὶς μετ' οὐ πολὺ τόσον ἰσχυρὰς καὶ ἀξιόμαχος, ἡττήθη ἀμαχητὶ σχεδὸν, καὶ τέλος διελύθη ὡς ἐκ τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἄνευ λόγου. Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον.

Στρατοπεδευμένος τότε ὁ Μουσταφᾶς εἰς Ἀποκόρωναν, δὲν ἐνέκρινε ν' ἀπομακρυνθῇ ἐκεῖθεν, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ κρατῇ εἰς ἀκινησίαν διὰ τῆς παρουσίας του τοὺς Κυδω-

νιάτας καὶ Σφακιανούς. Ἐξαπέστειλεν ὅμως εἰς Ἡράκλειον σῶμα Ἀλβανῶν ἐκ 400 περίπου ἱππέων καὶ πεζῶν, ἑνωθέντων μετὰ τῶν ἐκεῖ Τούρκων· Ἐκστρατεύσαντες λοιπὸν καὶ ἐκεῖθεν τρισχίλιοι περίπου μὲ πυροβόλα καὶ ἱππικὸν, καὶ ἐλθόντες μετὰ 15 ἡμέρας, ἐτοποθετήθησαν εἰς Μάλια χωρίον τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος. Ἐτοποθετήθησαν ὁμοίως τότε καὶ οἱ Ἕλληνες πλέον τῶν τρισχιλίων, μέρος μὲν εἰς τὰ περὶ τὸ χωρίον Μοχὸν, μέρος δὲ εἰς Κράσσι καὶ Γωνιαῖς, ἔχοντες βεβαίαν τὴν νίκην ὡς ἐκ τῆς ὀχυρότητος τῶν θέσεών των. Ὁ δὲ Καζάνης καὶ Καθεκλᾶς παραλαβόντες ὑπὲρ τοὺς 100, ἐπροχώρησαν ἐν νυκτὶ, νὰ ἐνεδρεύσωσι κατὰ τὸ χωρίον Σταλίδα ὄπισθεν τῶν πολεμίων, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συλλάβωσι τὰ ἐξ Ἡρακλείου ἐρχόμενα πολεμεφόδιά των, ἢ καὶ νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμόν.

Παρεκίνουν λοιπὸν τότε πολλοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι πρῶτοι κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ πλειότερον τῶν ἄλλων ὁ Μανώλης Δουλούδης Πεδιαδίτης, ὁ ἀκριβέστερον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐχθρῶν γνωρίζων, καὶ νὰ τοὺς διασκορπίσωσι, πρὶν εἰσέλθουν οὗτοι εἰς Μοχὸν, ἀλλὰ δὲν ὑπήκουον, μὴ προνοοῦντες ὅτι, ὅστις τολμᾷ νὰ καταζαλίζῃ τὸν ἐχθρὸν πρῶτος ἐπιτιθέμενος, ἐκεῖνος ἀναμφιβόλως καὶ νικᾷ. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως δραστηριώτεροι καὶ ἐμπειρότεροί, ὥρμησαν πρῶτοι ἐκ τῆς πρωΐας εἰς τὸ ὀχύρωμα τοῦ Βούλγαρι πρὸς τὸν Μόχον, ὅπου εὗρον ἀντίστασιν. Ἐπέπεσον ταυτοχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Μαγουλάκη, τοῦ Φαρμάκη καὶ Κουρμουλάκη, ὅτε ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἔπεσαν ὅμως ἐκεῖ ὁ Κουρμουλάκης (α) καὶ Μαγουλάκης, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν ἀμέσως εἰς φυγήν. Ἐτράπη συγχρόνως εἰς φυγὴν ἄνευ

(α) Ὁ πεσὼν εἰς τὴν μάχην τῶν Ἀθηνῶν Δημήτριος Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, περὶ οὗ ἔγεινε πολὺς λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· ὁ δὲ Μανώλης Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ γέροντος Γεωργίου Κουρμούλη· ἀμφότεροι δὲ οἱ Κουρμουλικοὶ οὗτοι γόνοι ἦσαν ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ φιλοπάτριδες, ἔμπειροι καὶ γενναῖοι στρατιωτικοί.

ἀντιστάσεώς τινος καὶ ὁ Μαλικούτης. Ἐφορμήσαντες λοιπὸν τότε οἱ Τοῦρκοι ἀκωλύτως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ὀχυρώματα, διεσκόρπισαν ἅπαντας, καταδιώκοντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ παραῤῥέοντος ποταμοῦ τοῦ Μοχοῦ, ὅστις ἔχων τὰς πηγάς του ἐκ τῶν ὀρέων τοῦ Λασιτίου, εἶχε πλημμυρήσει κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν παραδόξως, ὅπου καὶ ἐπνίγησαν, ῥιφθέντες ὑπὲρ τοὺς 130 εἰς τὴν καταδίωξιν.

Διακόσιοι περίπου Ἕλληνες ἀπωλέσθησαν τότε κατὰ τὴν ποταμοπλοΐαν, τὴν τροπὴν καὶ τὴν μικρὰν συμπλοκὴν ἐκείνην, καὶ μόλις περὶ τοὺς 30 ἢ καὶ 40 ἐκ τῶν Τούρκων. Ἤθελον δὲ πλειότεροι Ἕλληνες ἀπολεσθῇ, ἢ καὶ ὅλοι οἱ εἰς Μοχὸν εὑρεθέντες, ἐὰν ὁ Καζάνης δὲν ἐνεφανίζετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὄπισθεν μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν, οἵτινες καὶ ἐμπόδισαν τὴν ὁρμὴν τῶν πολεμίων. Ἐκινδύνευσαν δὲ τότε ν' ἀπολεσθῶσι πρὸς τούτοις καὶ ὁ Κοκκολάκης, ὁ Κομήτιαιὸς καὶ αὐτὸς ὁ Χάλης. Ἀλλὰ πόθεν ἡ τοσαύτη ἀπροσδόκητος καταστροφή; Ὅλοι σχεδὸν ᾐτιῶντο ὡς παναίτιον τὸν Μαλικούτην διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, ἣν ἔδειξε κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν· διότι κατέχων οὗτος τὴν ὀχυροτέραν θέσιν ὡς ἔλεγον μὲ ἰσχυρότατον σῶμα στρατοῦ, ἠδύνατο εὐκόλως, ἐὰν δὲν ἐλειποτάκτει, νὰ στρέψῃ κατὰ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων τὴν προσγενομένην εἰς τοὺς Ἕλληνας φθοράν.

Μετὰ 2 δὲ ἡμέρας ἤτοι τὴν 15 10βρίου εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν Μεσαρὰν οἱ Τοῦρκοι. Ποῦ ὅμως τότε σῶμα ἑλληνικὸν νὰ τοῖς ἀντισταθῇ; Ἡ δυσαρέσκεια μεταξὺ Γραμβουσιανῶν καὶ τῶν νεοφερμένων εἶχε κορυφωθῇ ἕνεκα ἀτόπων καὶ ἀσυλλογίστων διενέξεων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπαυξήσει καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς περὶ τὸν Μοχὸν μάχης, ἀποδιδομένη εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν νεοφερμένων ὁπλαρχηγῶν. Ἐνεκαρτέρει δ' ἐπιμελῶς, καὶ ἔτρεχε μετὰ ζήλου ὁ ἀγαθὸς Καζάνης, καὶ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ φιλοπάτριδες νὰ μεταπείσωσι καὶ τὸν Χάλην, ὥστε νὰ μὴ διαλυθῇ ὁ στρατός· τοὺς ἐπροσκάλουν αὐτοὶ ἑπομένως νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς Λασίτιον, ὑποσχόμενοι νὰ τοῖς προμηθεύσωσι καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς, ὅπου ἦτον εὔκολοι νὰ συσσωματωθῶσι, καὶ ἀντισχῶσι καλήτερον

ἕωσοῦ φθάσῃ ἐκεῖ καὶ τὸ περιμενόμενον ἱππικὸν, ἀλλὰ τίς ἤκουεν; Εἶχε δὲ δώσει ἅπαξ ἀπερισκέπτως καὶ τὴν ἄδειαν τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Χάλης ὡς ἀρχηγός· ὅθεν καὶ οἱ μὲν ἐπίκουροι ἤρχισαν νὰ ἐμβαρκάρωνται καὶ διὰ τῆς βίας εἰς τὰ ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ πλοιάρια· καί τινες μὲν τούτων ἀπέδρασαν ὅλως διόλου τότε καὶ τῆς Κρήτης, καί τοι μισθωμένοι ὑπὸ Κρητῶν, ῥιψάσπιδες (α) γενόμενοι, ἄλλοι δ' ἐπανῆλθον εἰς Γραμβοῦσαν μετὰ πολλῶν Κρητῶν. Πολλοὶ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν ἐπεδόθησαν πάλιν εἰς τὸν κλεπτικὸν πόλεμον, καὶ ἄλλοι διὰ ξηρᾶς κατὰ σώματα κατέφυγον καὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Καὶ οὕτως ἐτελεύτα τὸ ἕβδομον ἔτος τοῦ Κρητικοῦ πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Συμβάντα ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1828 μέχρι τέλους Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔτους 1828, ἤρχετο εἰς Γραμβοῦσαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βρικίου ὁ «Λεωνίδας.» «Ὁ Χ. Μι-

---

(α) Ὁ Κ. Τρικούπης ὀνομάζει πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ του Στερεοελλαδίτας, ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κατὰ καιρὸν ἐλθόντας εἰς Κρήτην κατὰ τὸν δεκαετῆ ἀγῶνά της. Ἂς μάθῃ ὅμως ὅτι πάντοτε ἐστρατολογοῦντο ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν φυλῶν, καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀδικήσωμεν ὡς ἀδιαφόρους μένοντας τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος κοινὸν ἀγῶνα· διότι τότε συνεκινοῦντο, συνεξεστράτευον καὶ συνεκινδύνευον, ὅπου ἐγίνετο ἑλληνικὸς ἀγών, ἅπαντες ὅσοι ἔφερον χριστιανικὸν ὄνομα. Ἐὰν δὲ θεωρῇ πάντα φουστανελοφόρον ὡς Στερεολλαδίτην, νομίζομεν ὅτι ἔχει καὶ κατὰ τοῦτο λάθος· διότι εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐφουστανελοφόρησαν ὅλοι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες πάσης φυλῆς καὶ τάξεως, μόνοι δὲ οἱ Κρῆτες περισσότερον τῶν ἄλλων διετήρησαν καὶ τότε τὸν συνήθη ἱματισμόν ὡς καὶ τὸν ὁπλισμόν των. Τιμῶμεν τοὺς Στερεοελλαδίτας διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ πολεμικήν των ἀρετήν. οὐχ ἧττον ὅμως ἀποδίδομεν φόρον εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς πάσης φυλῆς Ἕλληνας, τοὺς ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας καὶ ἐν Κρήτῃ.

χίλαρχος Τολαΐνος, μεθ' οὗ συνέπλεε καὶ ὁ Ἀντωνιάδης καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Κρητῶν στρατολογηθὲν ἱππικόν. Συνηντήθη δὲ κατὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου περὶ τὴν ἐρημονήσιον Πορατόλαν μὲ τὸ Ἀγγλικὸν δίκροτον « Οὐάρσπιτε », τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν. Μετέβησαν δὲ εἰς αὐτὸ τότε ὁ Ἀντωνιάδης καὶ Χ. Μιχάλης, ὅπου ἔλαβεν ὁ πρῶτος καὶ πολύωρον συνέντευξιν μετὰ τοῦ Καποδιστρίου· τῷ ἐκοινοποίησαν κατὰ τὸ εἰκὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιχειρήματός των, τοῖς ἐσύστησε δὲ καὶ ἐκεῖνος ἀποχωριζομένοις τὴν εἰς τὰς πράξεις των προσοχὴν καὶ φρόνησιν ὡς πρὸς τὴν θέσιν μάλιστα, εἰς ἣν εὑρίσκετο τότε ἡ Κρήτη εἰς τὸ συμμαχικὸν συμβούλιον, ὡς καὶ ἡ Γραμβοῦσα διὰ τὰς πράξεις της· τὴν δὲ 5. τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς Γραμβοῦσαν τὸ ῥηθὲν βρίκιον.

Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, ἐνῷ ἡτοιμάζετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ Χάλης, καὶ ὁ ἵππαρχος Χ. Μιχάλης νὰ ἐξέλθωσιν εἰς Σφακία, ὅθεν ἔμελλον νὰ κάμωσιν ἔναρξιν τῶν νέων πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων των, ἐνεφανίσθησαν ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Θωμᾶς Στάίνης καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Ῥεβερσὼν, ἔχοντες ἀμφότεροι περὶ τὰ 10 πολεμικὰ πλοῖα ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν ἐθνῶν των. Συνάμα δ' ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ὁ πρώην μοίραρχος Ἄγγλος Ἀμιλτῶν ἐπὶ τῆς φρεγάτας « Καμβρία » εἰς ἣν ἦτο καὶ ὁ Α. Μαυροκορδάτος, ἀπεσταλμένος παρὰ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, μὲ ἐντολὴν νὰ συμβιβάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Γραμβούσης, καὶ ἀποτρέψῃ τοὺς ἐκεῖ, μὴν ἤθελον πράξει τι, ὅπερ βεβαίως ἠδύνατο νὰ χειροτερεύσῃ τὴν θέσιν των.

Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς Γραμβούσης εἶχον ἐννοήσει καὶ ἀφ' ἑαυτῶν τὸ δεινόν· διὸ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ, καθόσον μάλιστα καὶ παρουσιασθέντος πρὸ πολλοῦ τοῦ Κόχραν μὲ τὴν ἑλληνικὴν φρεγάταν ἐκεῖ, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τῷ παραδώσωσιν ὡς εἴπομεν ὡς ἑλληνικῷ Στολάρχῳ τὰ πλοῖα εἰς τὴν πρώτην ἀπαίτησίν του ἀλλ' ὅστις, ἀντὶ νὰ περιστείλῃ τότε τοὺς πειρατευομένους, ἐνεθάρρυνε

δυστυχῶς αὐτοὺς διὰ τοῦ τρόπου του. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ πλοίου πρὸς τὸ δειλινὸν ὁ Μαυροκορδάτος, διανυκτερεύσας ἐν τῷ φρουρίῳ. Ἐλάλησε, καὶ ἐσυμβούλευσεν οὗτος τότε τὰ εἰκότα, καὶ ἐπὶ τέλους τοῖς ἐσύστησε τὴν φρόνησιν εἰς τοιαύτην περίστασιν, διὰ νὰ μὴ λάβωσιν ἀφορμὴν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα, καὶ κανονοβολήσωσι κατ' αὐτῶν. Ἀπῄτησε δὲ τότε ὁ μοίραρχος οὗτος νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν 8 πλοῖα τῶν ἐν τῷ λιμένι, ἅτινα ἐθεώρει ὡς πειρατικά, τὰ σωζόμενα ἔτι ἁρπαγέντα διὰ τῆς πειρατείας πράγματα, καί τινες ὀνομαστοὶ πρωταίτιοι τῶν πειρατειῶν, εἰς δὲ τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐπέταττε νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον.

Ἡ ἀπόρθητος Γραμβοῦσα ἦτο τῳόντι ὁρμητήριον τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν, ἀπ' ὅπου καὶ ἐξώρμων οἱ πλειότεροι, κακοποιοῦντες τοὺς τυράννους των. Εἶχον ὅμως καταντήσει ἐπ' ἐσχάτων καί τινες ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων ὡς εἴπομεν τοῦ καιροῦ ἐκείνου περιστάσεων καὶ εἰς πειρατικὰ κινήματα, ἂν καὶ κατεδιώχθησαν ὡς εἴδομεν ἐκ τῶν πλειοτέρων ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς πάντοτε, καὶ οὐχὶ ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (βιβλ. Δ'. σελ. 231), ὅτι ἦταν καὶ μέλη αὐτῆς ἔνοχα, καὶ ὅτι ἀπῄτει καὶ ταῦτα μεταξὺ τῶν πρωταιτίων ὁ μοίραρχος, ἐνῷ οὐδὲ λόγος ἔγεινε παρὰ τοῦ μοιράρχου περὶ οὐδενὸς τούτων· διότι καὶ οὐδεὶς συμμετέσχε πώποτε τῶν τοιούτων πράξεων. Ἀλλὰ καὶ τί ὀρθὸν ἄλλο περὶ Κρητῶν εἶπεν ὁ Κ Τρικούπης; Ὅσον ὅμως οἱ Γραμβουσιανοὶ ἦσαν ἀσύμφωνοι ἐπ' ἐκείνων τῶν πράξεων, ὥστε καὶ ἐστασίασαν πολλάκις μεταξύ των, τόσον ἐπὶ τῆς παρουσίας τῶν συμμαχικῶν πλοίων εὑρέθησαν ἅπαντες σύμφωνοι καὶ προσεκτικοί. Δικαιολογούμενοι δ' οὗτοι τότε, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν οὐδ' ἴχνος πειρατικῆς πράξεως ὑπῆρχεν ἐν Γραμβούσῃ ἀπὸ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον, καὶ ὅτι ἔκτοτε εἶχον ἀφιερωθῇ ὅλως διόλου ἅπαντες εἰς τὸν πόλεμον τῆς πατρίδος των, ἔλεγον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον νὰ εἴπῃ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν μοίραρχον ὅτι, ἐὰν ἐκεῖνος θελήσῃ νὰ στείλῃ μίαν

καὶ μόνην λέμβον διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ζητεῖ, ἂν καὶ ὅλα τὰ ἐν τῷ λιμένι τότε εὑρισκόμενα δὲν ἦσαν ἐνοχοποιημένα ὡς πειρατικὰ, οὐδεὶς θέλει ἀντείπει. Νὰ τὸν παρακαλέσῃ ὅμως καὶ ταυτοχρόνως ἐκ μέρους των, νὰ τοὺς ἀφήσῃ τὰ ἀναγκαῖα πλοῖα, διὰ νὰ μεταφέρωσι τοὺς εὑρεθέντας στρατιώτας ἐπικούρους καὶ Κρῆτας ὡς καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, καὶ ἐκεῖθεν ἂς στείλῃ, ἐὰν θέλῃ, νὰ τὰ παραλάβῃ. Περὶ δὲ τῶν αἰτηθέντων προσώπων εἶπον τῷόντι, ὅτι δὲν εὑρίσκοντο τότε ἐν Γραμβούσῃ. Τοιαύτην σύνεσιν ἔδειξαν τότο οἱ Γραμβουσιανοί.

Ταυτοχρόνως δὲ εἶχεν ἐξαποστείλει ὁ Κυβερνήτης καὶ εἰς τὰς βορείους σποράδας νήσους τὸν ναύαρχον Μιαούλην, διὰ νὰ ἐξαλείψῃ καὶ ἐκεῖνος ἐκεῖθεν τὴν πειρατείαν, ὡς καὶ τὴν κατέστρεψεν. Ἀλλ' ὁ Κ. Τρικούπης διέστρεψε καὶ εἰς τοῦτο πρὸς κατηγορίαν τῶν Κρητῶν τὴν ἀλήθειαν· διότι. «Οὗτος (ὁ Μιαούλης) δὲν ἐδοκί-» μασε, «λέγει» ὅσα οἱ κατὰ τὴν Γραμβοῦσαν πειρατοδιώ-» κται· διότι οἱ παραπιδημοῦντες κατὰ τὰς νήσους ἐκεινας » Ὀλύμπιοι, οἱ κύριοι ὅλων σχεδὸν τῶν ἐπὶ πειρατείᾳ » πλοιαρίων τὰ παρέδωκαν οἰκειοθελῶς 80 τὸν ἀριθμόν». Ποίαν ὅμως ἐναντιότητα, πρὸς Θεοῦ, Κ. Τρικούση, ἐπέφερον τότε οἱ Κρῆτες, καὶ πρὸς ποίους ἤθελαν τολμήσει νὰ ἐναντιωθοῦν; ὁ Κ. Τρικούπης ἀπεφάσισεν ὡς φαίνεται νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τοὺς Κρῆτας μόνον,ὡς ἡ μυία, κατὰ τὸν δημώδη λόγον εἰς τὸ ἀδύναμον κρέας, καὶ ἂς λέγει καὶ παράλογα ὡς θέλομεν βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ ἀπὸ τὴν ἐφεξῆς διήγησιν.

Ἕως 8 ἦταν τὰ ἐν Γραμβούσῃ ἐνοχοποιημένα πλοῖα ὡς πειρατικὰ, ἐξ ὧν τὰ 5 ἦσαν γολέται, τὰ δὲ λοιπὰ μίστικα, ἐγκαταλελειμμένα ἅπαντα τότε καὶ ἀπ' αὐτοὺς τούτους τοὺς ἰδίους ναύτας των, διὰ νὰ τὰ περιλάβῃ τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μοίραρχος ὡς εἶχον εἰπεῖ καὶ εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ἐὰν δὲν συγκατετίθετο εἰς τὴν δευτέραν πρότασίν των. Παρευρίσκετο δὲ τότε εἰς τὸν λιμένα

καὶ τὸ ῥηθὲν βρίκιον, ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱππικόν. Συνέβη δὲ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα καὶ τὸ ἑξῆς.

Στρατιῶταί τινες ἕως 10 ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος εἰσῆλθον ἐπὶ αἰσχροκερδεῖ σκοπῷ νὰ λαφυραγωγήσωσιν εἰς τὴν γολέταν Τερψιχόρην ἔρημον ἦσαν, τὴν λεγομένην τοῦ Τομτάζη, ἀγορασμένην δὲ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ Γραμβουσιανῶν. Προχωρήσαντες δὲ οὗτοι ἀσκέπτως καὶ εἰς τὰς ἀποθήκας της μὲ ἀναμένας λαμπάδας, διέδωκαν τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτοθήκην, ὥστε ἡ μὲν γολέτα ἐσχίσθη τότε ἐκ τῆς ἐκρήξεως εἰς 4 ἴσα τμήματα καταμεστῆς, ἡ πολλάκις ἄλλοτε θριαμβεύσασα εἰς ναυμαχίας, οἱ δὲ στρατιῶται ετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα, ἀπολεσθέντες. Ὁ αἰφνίδιος οὗτος κρότος τόσον ἐξέπληξε τοὺς πάντας, ὥστε οἱ μὲν ἐν τῇ Γραμβούσῃ ἐνόμισαν ἔντρομοι πρὸς καιρὸν, ὅτι ἤρχισεν ὁ μοίραρχος τὸν κανονοβολισμὸν καὶ ἐν μέσῳ ἔτι τῆς βαθείας νυκτὸς, οἱ δὲ ἐν τοῖς πλοίοις ὑπέθεσαν, ὅτι ἐξεῤῥάγη ἐμφύλιος στάσις ἐκεῖ, ὅθεν καὶ ὁ μοίραρχος πλησιάσας, ἔῤῥιψε καὶ βόμβας τινὰς εἰς τὸν ἀέρα, ἕωσοῦ ἐπληροφορήθη τὴν ἐπομένην αὐγὴν περὶ τοῦ συμβάντος.

Μετέβη λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὴν Καμβρίαν, καὶ ἀνέφερε τῷ Ἀμιλτῶνι τὰ εἰρημένα. Ἀμφότεροι δ' οὗτοι ἐκοινοποίησαν ταῦτα καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Ἰσιδο. Σταίηνς, οἵτινες καὶ ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσιν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν πρότασιν τῶν Κρητῶν, ὡς συνᾴδουσαν καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ὁδηγιῶν τῆς συμμαχίας ὡς πρὸς τὰς γενομένας τότε διαπραγματεύσεις τῶν Συμμάχων περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων μετὰ τῆς Πύλης. Λέγεται δὲ μάλιστα ὅτι συγκατετέθη σχεδὸν περὶ τούτου καὶ ὁ μοίραρχος Σταίηνς. Ἐπειδὴ ἤθελον μὲν οἱ Σύμμαχοι νὰ ἐξαφανίσωσι τὴν παρενοχλοῦσαν τὸ γενικὸν ἐμπόριον καθ' ὅλας τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας τότε πειρατείαν, δὲν ἤθελον ὅμως καὶ νὰ ἐμποδίσωσι τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα· διότι διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς του ἐφρόνουν τότε οἱ πρέσβεις τῶν Συμμάχων, ν' ἀναγκάσωσι τὸν ὅλως ἄκαμπτον Μαχμούτην νὰ παραδεχθῇ, ὅ,τι ἀπήτουν περὶ Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἕως τότε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν καταπείσωσιν οὔτε ἡ πι..

πόλησις τῶν στόλων του εἰς Ἀβαρίνους, οὔτε καὶ ἄλλα ἀπειλητικώτερα μέτρα.

Ὁ Σταίηνς ὅμως ἦτον ὡς ἐῤῥέθη ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπείθοντο μόνον εἰς τὸ γράμμα, διὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν μετέβαλε γνώμην, δοὺς ἐκ τῆς Ἴσιδος καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πολεμικὰ πλοῖα τὸ σημεῖον τοῦ κανονοβολισμοῦ κατὰ τῶν ἐλλιμενισμένων ἐν Γραμβούσῃ πλοίων, εἰδοποιήσας συνάμα, ν' ἀποσυρθῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι εἰς τόπον παράμερον ὡς καὶ τὸ μνησθὲν πλοῖον, τὸ φέρον τὸ ἱππικόν. Διέταξε δὲ τὸν Ἁμιλτῶνα νὰ πυροβολήσῃ πρῶτος, ὅστις καὶ πλησιάσας πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τοῦ φρουρίου ὑπ' αὐτὰς τὰς ἐπάλξεις, ἐκένωσε τὰ κανόνιά του. Κατόπιν παρηκολούθει ἡ φρεγάτα «Ἴσις», ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτον ὁ Σταίηνς, κανονοβολήσασα καὶ αὐτὴ τὰ πλοῖα χωρὶς νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς αὐτά, τοὐναντίον μάλιστα ἡ βλάβη ἐπῆλθεν εἰς τὰς δύο ταύτας φρεγάτας τότε· διότι ἡ Ἴσις καὶ Καμβρία περιεπλέχθησαν, πνεύσαντος αἰφνιδίως καὶ τοῦ Λίβα, ἐν τῷ περιστρέφεσθαι κατ' ἐκεῖνο τὸ στένωμα, ὥστε ἐναυάγησε μὲν ἡ Καμβρία, κρουσθεῖσα κατὰ τὸν διαχωρισμὸν εἰς ὕφαλον, ἐνῷ ἐπροσπάθει νὰ σώσῃ τὴν Ἴσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσε· διότι, ἐὰν ἡ Καμβρία δὲν ἔπραττεν οὕτως, ἡ Ἴσις ἓν ἐκ τῶν νεοναυπηγημένων καὶ καλητέρων βασιλικῶν πλοίων ἤθελεν ἀφεύκτως πάθει ὅ,τι ἡ Καμβρία, καὶ αὐτὴ τότε ἴσως νὰ διασωθῇ. Κατόπιν δὲ τούτων πλησιάσαντα ἀλληλοδιαδόχως τὰ λοιπὰ συμμαχικὰ ἐκανονοβόλησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἐπέφερον ἄλλην ζημίαν οἱ τόσοι κανονοβολισμοί, εἰμὴ ὀπὴν τινά, ἣν ἤνοιξε σφαῖρά τις εἰς μίαν μόνον γολέταν κατὰ τὰ βρεχούμενα αὐτῆς· περὶ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἔπαυσεν ὁ κανονοβολισμός. Ἀγνοεῖται δέ, ἂν δὲν ἤθελον νὰ καταστρέψωσι ταῦτα, ἢ δὲν ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ. Πόθεν ὅμως μαθὼν καὶ περὶ τούτων ὁ Κ. Τρικούπης ἐκθέτει ἐσφαλμένως ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (Βιβλ. Δ'. σελ. 251). ὅτι 4 ἐξ αὐτῶν ἔκαυσαν, 3 ἐβύθισαν καὶ 5 ἀπέστειλαν εἰς Με-

λίτην, ἐιῷ 3 ἢ καὶ 4 ἔστειλαν μόνον ἐκεῖ χωρὶς νὰ συμβῇ ἄλλο τί.

Εἰσῆλθε τέλος τὴν ἐπιοῦσαν ἡ Ἶσις εἰς τὸν λιμένα, μετ' αὐτὴν δὲ καὶ ἡ Γαλλικὴ φρεγάτα, ἡ διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ μοιράρχου Ῥεβερσῶνος, καὶ ἕτερά τινα πλοῖα, ὅτε καὶ ἔγεινε κύριος ὁ μοίραρχος τῶν ἐγκαταλελειμμένων πλοίων. Ἔγραψε δὲ τότε ὁ Σταίης περιποιητικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Χάλην, λέγουσαν νὰ παραλάβῃ τοὺς στρατιώτας του, καὶ ἐξελθόντες νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των, καὶ ἀναλάβωσι τὸν ἀνθρωπισμόν των, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει προσβεβλημένον ἐκεῖνος ὡς ἐκ τῶν πειρατικῶν πράξεων. Δὲν ἐπέτρεψεν ὅμως νὰ μεταφερθῶσιν ἐκεῖθεν διὰ τῶν πλοίων ὡς ἐζήτουν καὶ τὰ ςρατεύματα εἰς Σφακία, ὁπόθεν ἐσχεδίασαν ν' ἀρχίσωσι τότε τὸν πόλεμον, ὅπου τὸ Κρητικὸν συμβούλιον εἶχεν ἀποστείλει καὶ ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ πρὸς ὑποδοχήν· διότι ὑπῆρχε τότε κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Τούρκων τὸ ν' ἀποβιβασθῶσιν ἀλλαχοῦ ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ἑξῆς ἀναφορᾶς.

« Δὲν λείπομεν κατὰ χρέος νὰ εἰδοποιήσωμεν καὶ αὖθις » τὸ Συμβούλιον, ὅτι ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλάβαμεν εἴδη» σιν ἀπὸ τὸν Καυκαλοσήφην, ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει, » ὅτι τοῦ ἦλθε διαταγὴ παρὰ τοῦ Μουσταφαμβέη νὰ » τὸν εἰδοποιήσουν τὴν γνώμην των· διότι ἔμαθεν, ὅτι ἦλ» θαν ἐδῶ καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης στρατεύ» ματα, καὶ ἱππικὸν, καὶ σιτάρια, καὶ προστάζει νὰ τὸν » εἰδοποιήσωμεν, ἐὰν ἔχωμεν σκοπὸν νὰ σηκώσωμεν ἄρματα » ἢ ὄχι·

« Τὸ πρᾶγμα, ἀδελφοὶ, ἐξεσκεπάσθη καὶ ἐδῶ, οἱ δὲ ἐχ» θροὶ λαμβάνουν μέτρα, καὶ ὑμεῖς διατί ἀργοπορεῖτε » νὰ στείλετε τὰ στρατεύματα, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ ζωο» τροφίαι τελειόνουν· τὰ πολεμεφόδια εἶναι πολλὰ ὀλί» γα· πρέπει νὰ ταχύνωμεν τὰς ἐργασίας μας· διότι ὁ » Μουσταφᾶς λέγει, ὅτι εἰς μίαν ὥραν θὰ χαλάσει τὰ πηά» να μας, νὰ μὴν εἰμπορέσωμεν εἰς ἕνα χρόνον νὰ τὰ διορ» θώσωμεν ».

Ἐν Λουτρῷ, τὴν 15 Ἰανουαρίου 1828.

Τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, Ἀνδρέας Φασόλης, Μαιοῦσος Δασκαλάκης, Φραντσέσκος Λιμπρίτης, Μανουσὸς Νικολακάκης.

Ἐπολιόρκει λοιπὸν τότε ὁ Σταίης ὄχι τὸ φρούριον ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικούπης, ἀλλὰ τὴν νῆσον ὅλην, ἀπαιτῶν τὰ ἐνοχοποιημένα ὡς εἰρέθη πρόσωπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ Μαρτινιανὸς Περάκης, ὁ Ἰάκωβος Σκανδάλης, ὁ Γεώργιος Λούπης, ὁ Παπᾶ Γρηγόριος, ὁ Μαιώλης Δικτάκης, ὁ Παναγῆς Καλαϊτσάκης, ὁ Μαιώλης Καυβαρίτης, καὶ ἕτερος Μανώλης Δικτάκης, ὁ καὶ Σπανος λεγόμενος. Οὐδ' ἐμπόδιζεν ὁλοτελῶς οὗτος τὰς λέμβους νὰ ἐξέρχωνται εἴτε πρὸς ξύλευσιν, εἴτε δ' ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ὑπεχρεόνοντο μόνον αὗται νὰ πλησιάζωσι πρῶτον εἰς τὴν φρεγάταν διὰ νὰ τὰς ἐπισκέπτωνται, μήπως συμπλέῃ ἐν αὐταῖς καί τις τῶν ζητουμένων, τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικὰ εἶχε καταμάθει ἀπὸ Κύθηρα ὁ μοίραρχος, παρακολουθοῦντος τότε ἐν τῇ Ἴσιδι καὶ τοῦ ἀστυνόμου τῶν Κυθήρων διὰ τοῦτο.

Εἶχε δ' ἐκλέξει τὸ Συμβούλιον τότε ἐν Γραμβούσῃ καὶ δύο Κρῆτας τὸν Γ. Καλλέργην καὶ Κ. Κριτοβουλίδην, διὰ νὰ μεταβῶσι μετὰ τοῦ Κ. Μαυροκορδάτου εἰς Αἴγιναν, καὶ προσφέρωσι τὸ πρὸς τὸν Κυβερνήτην σέβας των, καὶ νὰ τὸν συγχαρῶσιν ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν διὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ τὸν παρακαλέσωσι δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ τὴν ἀπαλλαγήν των ἀπὸ τὰ κινήματα τοῦ μοιράρχου, και ἐνταυτῷ νὰ τοῦ ζητήσωσι τὴν συνδρομήν του διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις των. Ἐπιβιβασθέντες λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ βρικίου «ἡ Κάμηλος» ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, ἀφοῦ πρῶτον ἐπαρουσιάσθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν Σταίηνς ἐπὶ τῆς Ἴσιδος κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των· διότι ἐθεωρεῖτο τότε οὗτος κύριος τοῦ λιμένος ἐκείνου. Μετὰ τριήμερον δὲ διάπλουν φθάσαντες εἰς Αἴγιναν, ἐπαρουσιάσθησαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Καὶ τότε μὲν ὁ Κυβερνήτης ἠκροάζετο αὐτοὺς εὐνοϊκῶς, ὅθεν καὶ διέταξεν εὐθὺς νὰ σταλῶσι τρο-

φαὶ καί τινα πολεμεφόδια διὰ τὸν ἐπικουρικὸν στρατόν. Συγχρόνως ὅμως εἶχε διορίσει οὗτος καὶ φρουρὰν τῆς Γραμβούσης τὸν Ἄγγλον Οὐρκουάρδον μεθ' ἑνὸς λόχου· ἀλλ' ἐπερώτα συχνὰ ὁ Κυβερνήτης τοὺς εἰρημένους, ἂν θὰ παραδώσωσιν οἱ Κρῆτες τὸ φρούριον, ἐκεῖνοι δὲ τὸν διεβεβαίοναν νὰ μὴ διςάζῃ οὐδαμῶς περὶ τούτου. Διότι οἱ Κρῆτες ἐν γένει ηὔχοντο περὶ τῆς ταχείας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφίξεώς του, πεποιθότες ὅτι θέλει ἀντιληφθῇ καὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ὅτι θέλει τοὺς σώσει ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου, διὰ νὰ συμμεθέξωσι καὶ αὐτοὶ τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων μὲ τοὺς λοιποὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους, καὶ ὅτι τέλος θέλουν ὑποδεχθῇ τόσον εἰς Γραμβοῦσαν, ὅσον καὶ εἰς Κρήτην οὑντιναδήποτε στείλει ἐξ ὀνόματός του, ὡς σωτῆρα. Ἐπειδὴ εἶχον τότε ἐντολὴν οἱ ἀπεσταλμένοι νὰ τὸν παρακαλέσωσι ταὐτοχρόνως, διὰ νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην, νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διεύθυνσιν.

Ἐχάρησαν δὲ τότε χάριν μεγάλην οὗτοι, ὅτε ἔμαθον παρευθὺς ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ Τομπάζην, νὰ τῷ παρουσιάσουν οὗτοι ὅσον τάχιον ἀκριβῆ ἔκθεσιν δι' ἐπιτυχῆ ἐκστρατείαν τῆς Κρήτης· τόσον δὲ ἐπείσθη περὶ τούτου ὁ φιλόπατρις καὶ φιλοκρὴς Τομπάζης, ὥστε καὶ ἐπιμόνως μετεκαλέσατο ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαθείας νυκτὸς ἐκείνης εἰς τὴν κατοικίαν του τοὺς εἰρημένους, διὰ νὰ τὸν φωτίσωσιν εἰς ὅσα ἀπητοῦντο διὰ μίαν τοιαύτην ἔκθεσιν. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἔγραψαν περιχαρῶς καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐντολεῖς των εἰς Γραμβοῦσαν περὶ τῆς σωτηρίου ταύτης ἀγγελίας. Δὲν ἐξετελέσθη ὅμως δυστυχῶς οὐδὲν τούτων ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου.

Ἐν τοσούτῳ, ἔφθασεν εἰς Γραμβοῦσαν μὲ τὸν λόχον του καὶ ὁ ῥηθεὶς φρούραρχος Οὐρκουάρδος· τὸν ὑπεδέχθησαν περιχαρῶς οἱ κάτοικοι, καὶ ἅμα ἀφιχθέντι τῷ παρέδωσαν τὰ πάντα. Μετὰ σπουδῆς δ' ἐνησχολεῖτο τότε πραγματικῶς ὁ Κυβερνήτης νὰ καταλάβῃ τὸ φρούριον· Διότι καὶ σπουδαίως τὸν παρεκάλουν εἰς τοῦτο

οἱ Κρῆτες διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους. Δὲν ἐπῆλθεν ὅμως πώποτε καὶ εἰς τὸν νοῦν τῶν Κρητῶν ὡς ἐφρόνει ὁ Κυβερνήτης νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς ἀπεσταλμένον του, ὡς τὸ ἀπέδειξαν· ὅθεν καὶ ἀνέφερεν εὐθὺς ὁ Οὐρκουάρδος περὶ τῆς παραλαβῆς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἀλλὰ τί συνέβη μετ' ὀλίγον;

Καταβαίνων ὁ Οὐρκουάρδος καθ' ἑκάστην πρωΐαν μεθ' ὅλων σχεδὸν τῶν ἀξιωματικῶν, ἠρίστα ἐπὶ τῆς Ἴσιδος παρὰ τῷ Σταίηνς, καὶ τοῦτο ἐξηκολούθει κατὰ συνέχειαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἕωσοῦ συνέβη παραδόξως τὸ ἑξῆς.

Κατερχόμενος τελευταῖον προϊούσης τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ σύνηθες μετὰ τῶν ἰδίων ἀξιωματικῶν, ἔγινε θῦμα ὅλως ἀπροσδοκήτου συμβάντος. Διότι μακρὰν τῆς παραλίας αὐτοῦ ὄντος περὶ τὰ 500 βήματα, ἠγέρθη θύελλα μεγίστη, πνεύσαντος σφοδροτάτου τοῦ Λίβα, ὥστε ἀνεπέτασεν εἰς τὸν ἀέρα τὰς σκιάδας καί τινων μὲν ἄλλων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ καταστημάτων, ὁλόκληρον δὲ τὴν σκιάδα τοῦ ἐκεῖ καφφενείου, ἥτις τιναχθεῖσα τότε, ἐπέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φρουράρχου. Ἔβλαψε δὲ ὀλίγον καί τινας ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, ὁ φρούραρχος ὅμως ἔπεσε παρευθὺς ἡμιθανὴς καὶ ἄφωνος. Παρετήρησαν δὲ τὸ συμβὰν τοῦτο ἐν τῷ ἅμα καὶ οἱ παρευρεθέντες ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ συμμαχικοῦ ναυτικοῦ, καὶ αὐτὸς προσέτι ὁ μοίραρχος Σταίηνς. Ὁ φρούραρχος ὅμως Οὐρκουάρδος ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς πληγῆς, ἐνταφιασθεὶς μὲ τὰς ἀνηκούσας αὐτῷ τιμὰς ἐντὸς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τοῦ παραδόξου τούτου συμβάντος, λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Σταίηνς, διώρισεν ἐν τῷ φρουρίῳ συμμαχικὴν φρουρὰν ἐξ 100 Ἄγγλων καὶ 40 μόνον Γάλλων. Εἰσελθόντες λοιπὸν ἐκεῖναι, συνέλαβον εὐθὺς 6 ἐκ τῶν 8 προγεγραμμένων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὰ πλοῖα. Φοβηθέντες δὲ τότε οἱ λοιποὶ Κρῆτες ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν 12—15 μόνον γερόντων. Ἔμεινε δὲ ἡ συμμαχικὴ

αὐτὴ φρουρὰ εἰς ἥσυχον κατάστασιν ἐπὶ 4 ἢ 5 ἡμέρας, καθ' ἃς ἤλλασσον ἑκάστην πρωΐαν οἱ μοίραρχοι τοὺς στρατιώτας.

Συνέβη δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ὡς ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν νέων τῆς συμμαχίας φρουρῶν. Ἐδυσφόρει ὁ Γάλλος μοίραρχος Ῥεβερσὼν ἐπὶ τούτῳ, συλλαβὼν ἴσως καὶ ὑπονοίας διὰ τὴν ἐποφθαλμίωσιν, ἣν ἐδείκνυεν ὁ πρῶτος διὰ τὴν ἀξιόλογον καὶ ἀπόρθητον θέσιν τῆς Γραμβούσης. Συχνάζων δέ τις Ἕλλην ἐκ τῶν Κρητῶν παρ' αὐτῷ, ὅστις ἐπίσης εἶχε συλλάβει καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν, καὶ ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὴν περὶ τούτου ἀθυμίαν τοῦ Ῥεβερσῶνος. «Εἰμπορεῖτε, νομίζω, ἔτῷ εἶπεν ἐκεῖνος,» νὰ διορθώσετε τὴν ἔλλειψιν ταύτην τοῦ καθήκοντός σας, ἐὰν διατάξετε κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἐν καιρῷ ἀλλαγῆς τῆς φρουρᾶς ν' ἀναβῶσι 60 ἔτι Γάλλοι ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ ὑπάρχοντες 40, καὶ οὕτως ἰσοσταθμίζετε τὴν δύναμιν σας εἰς τὸ φρούριον. Διὸ καὶ ἔπραξεν ὁ Ῥεβερσὼν οὕτω τὴν ἐπιοῦσαν πραγματικῶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου προῆλθεν ἄλλο δυστύχημα διὰ τοὺς κατοίκους.

Ὑπῆρχεν ἐν τῷ φρουρίῳ οἴκημά τι, εἰς τὸ κατώγειον τοῦ ὁποίου ἐναπέθετον οἱ Τοῦρκοι τὰ πρόχειρα πολεμεφόδια, ὅπου ὑπῆρχον καὶ διάφοροι βόμβαι γεμᾶται πρὸ αἰῶνος ἴσως· διότι καὶ ἡ ἐν αὐταῖς πυριτόκονις ἦτον ὡς κοπρία· ὑπῆρχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ἕτερα διαφόρου μεγέθους βόλια. Οὕτως εὑρῆκαν ταῦτα καὶ οἱ Ἕλληνες ἐσχάτως, καὶ οὕτω μετεχειρίζοντο καὶ αὐτοὶ τὸ κατώγειον ἐκεῖνο ὡς πρόχειρον πυριτοθήκην. Ὁ Σταίηνς ὅμως παροργισθεὶς, ὡς φαίνεται, ὡς ἐκ τῆς ῥηθείσης προσθήκης τῶν Γάλλων φρουρῶν, καὶ μὴ δυνηθεὶς ἴσως ν' ἀντείπῃ εἰς τούτους ὡς συμμάχους, καὶ ἐπίσης ἰσχυρούς, ἔστρεψε τὴν ὀργήν του κατὰ τῶν ἀδυνάτων, ὅτε καὶ ἐπλάσθη ὅτι, οἱ ἐκεῖ ἔτι εὑρισκόμενοι ὀλίγοι γέροντες Κρῆτες εἶχον σκοπὸν νὰ βάλωσι πῦρ εἰς τὸ ῥηθὲν κατώγειον διὰ ν' ἀναστρέψωσι τοὺς 4 ἢ 5 Γάλλους ἀξιωματικοὺς τοὺς ἐνοικοῦντας τότε ἐν αὐτῷ ἄνωθεν τῶν ὡς ἀνωτέρω

πολεμεφοδίων. Διότι, καὶ τούτου ὑποτεθέντος, ἄλλοι παρ' αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βλαφθῶσιν, ὡς ὄντος ἀποχωρισμένου τῶν λοιπῶν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκήματος, ἂν καὶ εἶχαν δείξει, ἅμα εἰσελθούσης τῆς φρουρᾶς, Κρῆτες τὴν ἀποθήκην ἐκείνην εἰς τοὺς ἐνοικήσαντας ἐν αὐτῷ Γάλλους ἀξιωματικούς, ὥστε εἶχον ἐξ ἀρχῆς λάβει καὶ οὗτοι γνῶσιν περὶ τούτων. Λαβὼν λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου ἀφορμὴν ὁ ὑπὸ τοῦ Σταίηνς τότε διορισθεὶς προσωρινῶς φρούραρχος Ἄγγλος Στραγκουέηνς, διέδωκεν ἀπὸ δυσμένειαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμελέτων νὰ βάλωσι πῦρ διὰ νὰ καύσωσι τοὺς ἀξιωματικοὺς Γάλλους τοὺς ἐνοικοῦντας εἰς τὸ οἴκημα, ὅθεν καὶ ἔξωσαν οὗτοι τοῦ φρουρίου τότε γυναῖκας, παιδία, καὶ γέροντας ὅπου καὶ ὅπως εὑρίσκοντο ἕκαστοι, μείναντες αὐτοὶ τότε κύριοι ὅλης τῆς περιουσίας ἐκείνων κλοπιμαίας καὶ μή, τὴν ὁποίαν καὶ μετέφερον εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἥτις κατὰ τὴν τότε ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένην γαλλικὴν ἐφημερίδα δὲν ἤξιζε πλέον τῶν 10—12 χιλ. ταλλήρων δι' ὅλα τὰ εὑρεθέντα ὡς ἀνωτέρω εἴδη. Ἐκ τούτων δὲ μάλιστα καταφαίνεται, ὅτι οἱ συῤῥεύσαντες μὴ Κρῆτες ὠφελήθησαν, ὡς εἴπομεν, ἐκ τῆς ἀνοησίας Γραμβουσιανῶν τινων, καὶ αὐτοὶ ἔπαθον. Ἔπαθε δὲ τότε καὶ ὁ παρὰ τῷ Γάλλῳ μοιράρχῳ συχνάζων Κρής, ὁ ἐκληφθεὶς ὡς αἴτιος τῆς ἐν τῇ φρουρᾷ προσθήκης τῶν Γάλλων. Ἄλγος ὅμως αἰσθανόμεθα μέγα ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ διηγηθῶμεν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔφερον κατ' ἐκείνην τοὐλάχιστον τὴν περίστασιν ἄνθρωποι νομιζόμενοι πολιτισμένοι τὰς ἀθώας γυναῖκας, καὶ τὰ ἄκακα παιδία, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἀφῆκαν φορέματα οὔτε σκεπάσματα, οὔτ' ἄλλο τί, καὶ αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀναγκασμέναι νὰ μένωσιν ἐν ὑπαίθρῳ ὁλόκληρα νυχθήμερα ἑωσοῦ τέλος ἀνεχώρησαν καὶ ἐκ τῆς νήσου!

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶναι ἡ ἀληθὴς τῶν ἐν Γραμβούσῃ τότε συμβάντων διήγησις. Ἀλλὰ πῶς παρεμόρφωσε καὶ ταῦτα ὁ Κ. Τρικούπης; Συλλέξας τὰ τῶν τριόδων ἀβασανίστως, ἠθέλησε νὰ παραγεμίσῃ μὲ ταῦτα τὸ ἱστορικόν του πόνημα, ἀλλὰ μὲ πολλὴν πάντοτε πικρίαν καὶ κακίαν

πρὸς τοὺς Κρῆτας! Ποῦ « κατεδαφίσθησαν » ὡς λέγει, οἰκίαι εἰς Γραμβοῦσαν, ἐνῷ οὐδόλως ἐκανονοβόλησαν τὰ συμμαχικὰ κατ' οἰκιῶν; Ποῦ ἦσαν· «οἱ 7000 ἄνθρωποι» πολιορκούμενοι στενῶς εἰς τὸ φρούριον, διὰ νὰ φθείρωσι ταχύτερον κατὰ τὸ λέγειν του τὰς τροφὰς, καὶ νὰ παραδοθῶσιν, ἐνῷ μόλις 200 ψυχαὶ εὑρέθησαν τότε ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, καὶ ὄχι πλειότεροι τῶν 1500, ἢ καὶ 2000 ἐὰν πρὸς χάριν του θελήσωμεν ν' ἐξογκώσωμεν τῶν εἰς ὅλον τὸ νησίδιον τῆς Γραμβούσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ 200; Πότε δ', ἐρωτῶμεν, ἔκλεισαν οἱ Κρῆτες τὴν Πύλην κατὰ πρόσωπον εἰς τοὺς ἀναβαίνοντας Γαλλους καὶ Ἄγγλους; ἢ πότε, καὶ ποῦ ἐκάθηντο ἔνοπλοι καὶ ἔγκλειστοι οἱ Κρῆτες, ὡς λέγει, εἰς οἰκίας, διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ἀντίστασιν εἰς τοὺς συμμαχικοὺς στρατούς;

Ἀλλ' ἔστωσαν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς ὅλως ἀνύπαρκτα, καὶ τῆς φαντασίας τοῦ Κ. Τρικούπη μόνον ἀποκυήματα διὰ νὰ στολίζωσι τὴν ἱστορίαν του· εἰς τὸ ἑξῆς ὅμως ἐκχέει καὶ πικροτέραν τὴν χολήν του, ὅθεν καὶ ἀποδεικνύεται ἐκ τούτων, ὅτι δὲν ἔχει σέβας πρὸς τὴν ἀλήθειαν· Διότι ἀδύνατον εἶναι νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τότε περὶ τῶν συμβάντων ἐν Γραμβούσῃ ἀπ' ἀρχῆς τῆς κυριεύσεώς της μέχρι τέλους. Εἶναι δὲ μάλιστα παράδοξον, πῶς δὲν ὠφελήθη κἂν ἐκ διαφόρων δημοσίων ἐκθέσεων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῶν διατρεξάντων τότε εἰς Γραμβοῦσαν, τὰ ὁποῖα πιστεύομεν ὅτι εἶχε καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν του.

Εἰς τὴν ἱστορίαν του (βιβλ. Δ'. σελ. 253) ἐκθέτει μὲ στόμφον ὁ Κ. Τρικούπης τὰ ἑξῆς· « Ὅτι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς » ξηρᾶς Ἀγγλογάλλοι ἐκινδύνευον νὰ ἐξολοθρευθῶσιν » ἐν ῥητῇ νυκτὶ δι' ὑπονομῆς » καὶ « ὅτι ἔτρεξε, » προσθέτει, » ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Στραγκουέης εἰς τὸν ὑποδειχθέντα τόπον τῆς ὑπονόμου, καὶ συνέλαβέ τινας, » καθ' ἣν ὥραν ἔθεταν τὴν εἰς ἀνατροπὴν τοῦ κτιρίου, » ὅπου διέτριβον οἱ Ἀγγλογάλλοι πυρίκονιν καὶ λοιπά. »

Ὦ τῆς ἀπονοίας! Καὶ ποίους, Κ. Τρικούπη, ἤθελον τοιουτοτρόπως νὰ δολοφονήσωσιν οἱ Κρῆτες; — Τῶν συμμάχων τοὺς στρατούς, τοὺς ὁποίους ἐσεβάσθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἤλπιζον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτηρίαν των ἀπὸ τὴν φρικτὴν πολυχρόνιον τυραννίαν, καὶ ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸν πόλεμόν των; Ἢ αἱ ἄψυχοι γυναῖκες, καὶ τὰ σαθρὰ γερόντια, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο τότε ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἤθελον τολμήσει τοιαύτην στυγερὰν πρᾶξιν; Αἰδώς, ὦ ἄνθρωπε! Ἂν θέλῃς λοιπὸν, πίστευσον εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω πιστὴν ἔκθεσιν τοῦ πράγματος, εἰδὲ μὴ» γρίφε « ὅτι κεν ἐπ᾽ ἀκαιρίμαν γλῶτταν σ᾽ ἔλθῃ. »

Ἐπαραλείψαμεν νὰ σημειώσωμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον καὶ τὰ ἑξῆς περὶ Γραμβούσης ἀναγόμενα, ἅτινα καὶ προσθέτομεν ἐνταῦθα.

Ἐκστρατεύσαντες οἱ Κρῆτες ὡς εἴδαμεν ἐκ τῶν μύλων τοῦ Ναυπλίου, εἶχον ἐπικαλεσθῇ ταὐτοχρόνως τὴν Παναγίαν συναρωγὸν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κινήματός των. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀποδώσωσι διὰ τὴν καλὴν ἔκβασιν καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν. Διὸ καὶ οἱ νέοι κάτοικοι αὐτῆς μετὰ 7 ἢ 8 μῆνας διά τε συνεισφορῶν, καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματός των αὐτοῦ, προσέτι δὲ καὶ διὰ προσωπικῶν ἐργασιῶν ἐκατώρθωσαν τῇ ἐπιστασίᾳ τοῦ Παρθενίου τῆς Γωνιᾶς καὶ Δ. Χρυσαφοπούλου νὰ ἱδρύσωσι ναὸν περικαλλῆν ἔνδον τοῦ φρουρίου πρὸς τὰς δεξαμενὰς αὐτοῦ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τιμηθέντα. Μετεκαλέσαντο δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς οἰκοδομῆς ἐκ Μονεμβασίας καὶ τὸν Ἀρδαμυρίων Ἀρχιερέα Ἰγνάτιον, διατρίβοντα ἐκεῖσε τότε διὰ τὰς περιστάσεις, ἵνα ἐγκαινιάσεται καὶ ἐκκλησιαστικῶς τὸν ναὸν τοῦτον. Διότι ἀπέδιδον ἐκείνῳ οἱ Κρῆτες σέβας ἕνεκα τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς του καὶ διότι, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐκεῖθεν διάβασίν των δεηθεὶς πρὸς Θεὸν, προεῖπε πεποιθὼς περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 1 καὶ 2 τοῦ Αὐγούστου, καθ᾽ ἣν ἐγένοντο τοῦ φρουρίου κύριοι, καθικέτευεν οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς Θεὸν γονυπετῶς. Τοιοῦτο τὸ πρὸς Θεὸν σέβας τῶν Κρητῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐδόλως ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νὰ

ἀπομακρύνωνται μήτε ἐν ταῖς εὐημερίαις μήτε ἐν ταῖς δυσπραγίαις αὐτῶν.

Ἄλλο δὲ καθῆκον ἀνθρώπινον ἐπίσης δίκαιον καὶ ἱερὸν καὶ αὐτὸ ἐχρεώστουν νὰ ἐκπληρώσωσιν οὗτοι, καὶ τὸ ἐξεπλήρωσεν τῷόντι ἀκριβῶς.

Βαθεῖαν συναίσθησιν ἐπροξένησεν εὐθὺς τοῖς νικηταῖς ἡ ἀλγεινὴ θέα τῶν τῇδε κἀκεῖσε διασκορπισμένων ἐπὶ τῆς νήσου τῆς Γραμβούσης τόσων ὀστέων. Ὑπέθεσαν δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀναμφιβόλως τῶν προτετελευτηκότων, τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐφόδου ἐνδόξων καὶ πεφιλημένων αὐτοῖς ἀνδρῶν. Ἀφοῦ δὲ ἔμαθον περὶ τούτων καὶ παρὰ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Ὀθωμανοῦ φρουράρχου, ὅστις διετέλει καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα, ὁμολογήσαντος ὅτι τοὺς νεκροὺς ὅλους τότε ἔῤῥιψαν ἐκ τῶν ἐπάλξεων πρὸς βορὰν τῶν σαρκοφάγων μετὰ τὴν. ἀποδίωξιν τῶν ἐπιζησάντων ἐκ τοῦ φρουρίου, ἐσύναξαν εὐθὺς εἰς σάκκον ἅπαντα τὰ ὀστᾶ ἐκεῖνα ὡς ἱερὰ, ἐπικαλούμενα νοερῶς τὸν προσήκοντα σεβασμὸν, φροντίσαντες νὰ τελεσθῶσιν ἐν καιρῷ ἐπαξίως καὶ τὰ νενομισμένα ὑπὲρ ἐκείνων.

Μετὰ τὴν καθαγίασιν λοιπὸν τοῦ εἰρημένου ναοῦ, κατεσκεύασαν οὗτοι κενοτάφιον ἐκ κυπαρισσίνων ξύλων, τὸ περιέζωσαν πενθίμως μὲ μελανὰ ὑφάσματα, ἀπέθεσαν, δὲ ἐν αὐτῷ τὰ ὀςᾶ, καὶ περιέγραψαν ἐπὶ ὑφάσματος λευκοῦ τάδε « Τοῖς ἀθανάτοις προμάχοις Γεωργίῳ Παπαδάκῃ, Μάρκῳ » Βουζάκῃ, Ῥαφαὴλ Σωσάνῃ, Παναγῇ Σουλιώτῃ, Γεωρ- » γίῳ Κότσῳ, καὶ λοιποῖς, τοῖς πεσοῦσιν ἐνδόξως εἰς τὴν » ἔφοδον τῆς Γραμβούσης κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ » 1823.» Ἱερουργήσαντος λοιπὸν τοῦ μνησθέντος Ἀρχιερέως εἰς τὸν νέον ναὸν μεθ' ὅλου τοῦ κλήρου, καὶ παραστταθέντος ὅλου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ λαοῦ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀνεπέμφθησαν ἐν κατανύξει αἱ πρὸς Θεὸν ἱκετήριοι δεήσεις ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἐκείνων, τὰ δὲ ὀστᾶ ἠξιώθησαν τότε ταφῆς ἔνδον τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ ναοῦ. Ἐξεφώνησε δ' ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ συγκινητικώτατον λόγον, ἐξυμνήσας τὴν ἀρετὴν τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδο

πεσόντων χριστιανῶν. Ἃς ἐπανέλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὰ πολεμικά.

Ἔγραφον πάλιν ἀπὸ Σφακία πρὸς τὸ Συμβούλιον εἰς Γραμβοῦσαν τὴν 19 Ἰανουαρίου ὁ Α. Παναγιώτου, ὁ Σήφης Δελιγιαννάκης καὶ ὁ Πωλιὸς Βολουδάκης, οἱ παριστάνοντες τὴν ἐπαρχιακὴν διοίκησίν των, προσθέτοντες καὶ τὰ ἑξῆς· « Οἱ ἐχθροὶ ἅμα εἰδοποιήθησαν περὶ τῶν ἑ» τοιμασιῶν μας, ἤρχισαν νὰ κατασφάζωσιν ἀνιλεῶς πολ» λοὺς δυστυχεῖς ἀόπλους, ἐρημώσαντες ἐξ ὁλοκλήρου » καὶ μερικὰ χωρία. Ἑτοιμασίας μεγάλας κάμνουν ἐναν» τίον μας, καὶ ἂν ἀργοπορήσετε τὰ στρατεύματα, καὶ » ἡμεῖς ἐδῶ χανόμεθα, καὶ ὁ λαὸς τῆς Κρήτης κατα» στρέφεται, διὰ τοῦτο καταμαρτύρεται ἐνώπιον Θεοῦ » καὶ ἀνθρώπων ἐναντίον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δι' ὁποιονδή» ποτε αἰτίαν ἀναβάλλει τὴν παροῦσαν ἐκστρατείαν.»

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, μὴ συγκατατεθέντος τοῦ Ἄγγλου μοιράρχου νὰ παραχωρήσῃ πλοῖα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων εἰς Σφακία, μετέβησαν ἐκεῖ τὸ ἱππικὸν καὶ οἱ στρατιῶται, ἄλλοι μὲν διὰ πλοιαρίων, ἄλλοι δὲ ὅπως ἠδυνήθησαν διὰ ξηρᾶς. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἀνέφερε καὶ πάλιν πρὸς τὸ Συμβούλιον τὴν 2 Φεβρουαρίου περὶ τῆς ἀποβάσεως τοῦ ἱππικοῦ εἰς Λουτρὸν, καὶ περὶ τῆς ἀφίξεως τῶν ἄλλων εἰς Ἁγίαν Ῥουμέλην, ἀπαιτοῦσα νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα πολεμεφόδια καὶ τροφαί· διότι ὁ τόπος δὲν ἔχει τὰ μέσα, ἔλεγε, νὰ θρέψῃ τόσους ἵππους περὶ τοὺς 80 καὶ ὑπὲρ τοὺς 800 στρατιώτας ἐπικούρους καὶ Κρῆτας, οἵτινες ἦσαν συναγμένοι τότε ἐκεῖ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν Μαρτίου μετέβη καὶ ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Φραγκοκάστελλον τῇ προτροπῇ καὶ τῶν ἐντοπίων. Ἐνόμισε δὲ τὸ μέρος κατάλληλον ὡς πεδινώτερον νὰ τοποθετήσῃ ἐκεῖ τὸ ἱππικὸν καὶ τὸν στρατόν. Παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν καὶ οἱ Σφακιανοὶ προθύμως τὰ ἐκεῖ ὑπάρχοντα σπαρτά των διὰ τροφὴν τῶν ἵππων, μετέφερε δ' ἀμέσως οὗτος τότε ἐκεῖ 4 πεδινὰ κανόνια καὶ μικρὸν ὀβούζιον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ φροντίσῃ ν' ἀνεγείρῃ παρευθὺς καί τινα κρημνισμένα μέρη τοῦ περιτειχίσματος ὅπως ἠδύνατο

προχείρως, νὰ κατασκευάσῃ δ' εὐθὺς καὶ πρόχειρόν τινα θύραν ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ εὑρεθῇ κατά τι ὠχυρωμένος μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν εἰς προσδοκωμένην προσβολήν.

Τὸ Φραγκοκάστελλον Ἐνετικῆς κατασκευῆς ὄν, κεῖται κατὰ τὰ Σφακία πρὸς τὴν Λάμπην εἰς ἀπόστασιν οὐχὶ μεγαλειτέραν βολῆς τουφεκίου τῆς πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παραλίας. Πρὸς ἄρκτον δ' αὐτοῦ περὶ τὸ μίλιον ἀνυψοῦνται συνάλληλα ὄρη ἀρχόμενα ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτῶν καὶ Φραγκοκαστέλλου ὑπάρχει πεδιάς, ἐκ δυσμῶν μὲν συνορεύουσα μὲ τὸν Προσγιαλὸν ἢ χώραν τῶν Σφακίων, ἐξ ἀνατολῶν δὲ μὲ τὴν Λάμπην. Τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου εἶναι τετράγωνον ἐπίμηκες ἐπὶ ἑνὸς περίπου στρέμματος γῆς, καὶ ἐφ' ἑκάστης γωνίας ἦσαν τότε ἀκόμη ἑτοιμόῤῥοποι σχεδὸν οἱ Ἐνετικοὶ ὑπερέχοντες πυργίσκοι, ἢ πολεμῖστραι. Ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβουν ὁ ἵππαρχος Χ. Μιχάλης καὶ ὁ Χάλης ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ, φιλονεικοῦντες μὲ τοὺς Σφακιανούς, οἵτινες διεφώνουν καὶ αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους. Διότι οἱ μὲν ἤθελον νὰ διαμένωσιν ἥσυχοι, φοβούμενοι τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν, οἱ δὲ νὰ πολεμήσωσιν, οἵτινες καὶ ὑπερίσχυσαν.

Ἐν τούτοις, αὐξηθέντος μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ κατὰ τὴν Μινώαν στρατοῦ, οἱ ὁπλοφοροῦντες ἔθυον καὶ ἀπώλλυον καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἔθυον παρομοίως καὶ ἀπώλλυον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐξερχόμενοι τότε τῶν φρουρίων οὐχὶ ὡς Ζουρίδες πλέον, ἀλλ' ὡς ἰσχυρὰ στρατιωτικὰ σώματα, τοποθετούμενοι ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει αὐτούς. Διότι καὶ ἡ στρατοπέδευσις τοῦ Χ. Μιχάλη εἰς Φραγκοκάστελλον τοὺς ἐπροσκάλει εἰς δραστηριωτέραν ἐνέργειαν· Διὸ καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἔκτοτε νὰ καταλαμβάνουν, ὁ μὲν Μουσταφᾶς μὲ τοὺς στρατούς του τὸν Ἀποκόρωναν, οἱ δὲ Ῥεθύμνιοι Τοῦρκοι ἀμυντικὰς θέσεις ἀπέναντι τοῦ φρουρίου των, καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἐστρατοπέδευσαν ἀρκετοὶ κατὰ τὸ Τυμπάκιον τῆς Γορτύνης,

ὥστε εἶχον σχεδὸν τοιουτοτρόπως καὶ εἰς πολιορκίαν τὰ ὀρεινὰ Σφακία.

Συνέβη δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ γείνῃ θῦμα τῆς τόλμης του καὶ ὁ Ἰωάσαφ Ξεπατέρας καλούμενος, ὅστις εἶχε καταστηθῇ καὶ τὸ φόβητρον εἰς τοὺς Ἡρακλειώτας Τούρκους διὰ τὴν ἀνδρίαν του. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἅμα ἐκραγέντος τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἱεροῦ ἀγῶνος, καταλιπὼν τὸν μοναδικὸν βίον, τὸν ὁποῖον ἐξήσκει ἐν τῷ κατὰ τὴν Γορτύνην μοναστηρίῳ τῆς Ὁδηγητρίας, ἐζώσθη προθύμως τὴν σπάθην, ταχθεὶς ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, ὅπου πολλάκις ἠρίστευσε καὶ ὡς πεζομάχος καὶ ὡς ἱππομάχος. Φίλος δὲ ὢν διὰ παντὸς τοῦ υἱοῦ του Δημητρίου Κουρμουλάκη, καὶ τοῦ γαμβροῦ του Ἀστρινοῦ, μεθ' ὧν καὶ συναπεδήμησε τῷ 1824, ἐπανήρχετο συχνάκις μετ' αὐτῶν εἰς Κρήτην, ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ Γραμβοῦσα, καὶ κατέπληττον τοὺς ἐχθρούς. Ἔμελλεν ὅμως τέλος νὰ ἐπισφραγίσῃ καὶ ὁ Ἰωάσαφ σειρὰν προηγουμένων ἀνδραγαθημάτων μὲ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

Ὀκτακόσιοι περίπου Τοῦρκοι εἶχον ἐπιδράμει αἰφνιδίως διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον εὑρισκομένους τότε ἕως 50 Ἕλληνας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὡς ἐκλεκτοὶ ἄνδρες ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Μιχαὴλ Κορνάρης, ὁ Ἰωάννης Σκουτὴς, καὶ Παπᾶ Μιχάλης Σιβιανός. Ἅμα ἰδόντες οὗτοι μακρόθεν ἐπερχομένους τοσούτους ἐχθροὺς, ἐσυμβούλευσαν καὶ τὸν Ἰωάσαφ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς μὴ δυνάμενοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν ἐχθρικήν, ἀλλ' οὗτος δὲν ὑπήκουσε, παραλαβὼν δ' ἀπεναντίας οὗτος τότε τρεῖς ἐκ τῶν συντρόφων, τὸν Νικόλαον Βλατάσην, τὸν Κωνσταντῖνον Τρουλινάκην καὶ ἕνα ἀνεψιόν του, προσέβαλε τοὺς Τούρκους ἅμα ἀναφανέντας κατὰ τὴν θέσιν Αζοφυτάκι, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν 4. Ἠναγκάσθησαν ὅμως αὐτοὶ τότε καταδιωχθέντες νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἐκεῖ πύργον τοῦ μοναστηρίου, τὸν ὁποῖον καὶ περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Τοῦρκοι, ὅπου συνεκλείσθη καὶ ἀδελφή τις τοῦ Ἰωάσαφ·

Ἤρχισε λοιπὸν παρευθὺς πεισματώδης ἡ ἀμοιβαία ἀντίκρουσις, καὶ ὁ τουφεκισμὸς ἐπὶ τρία νυχθήμερα ἀδιάκοπος, ὥστε ἐφώρμων μὲν ἔξωθεν μετὰ μεγάλης πεισμονῆς, εἴτε δι' ἐφόδου εἴτε δι' ὑπονομῆς νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὸν ἰσχυρὸν ἀντίπαλόν των, ἀντεκρούοντο ὅμως ἔνδοθεν καρτερικῶς καὶ μὲ πολλὴν φθοράν.

Ἔπεσαν δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸν πύργον ὁ Τρουλινάκης καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάσαφ. Ἐνεκαρτέρει ὅμως ἀπτοήτως ἡ γυνὴ ὡς ἡρωῒς, προλαμβάνουσα ὄχι μόνον νὰ γεμίζῃ τὰ ὅπλα εἰς τοὺς ἐπιζῶντας διὰ νὰ μὴ ἤθελε διακοπῇ τὸ πῦρ, ἀλλ' ἐτουφέκιζε καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία συχνὰ κατὰ τῶν ἐφορμούντων ἀπὸ τὰς κενωθείσας θέσεις. Ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ Βλατάσης μετ' ὀλίγον, καὶ οὕτως ἐναπέμειναν μόνοι ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ ἀμοιβαῖοι ὑπερασπισταί· Ἀλλ' ἤδη ἤγγιζε πρὸς τὸ τέλος της καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη. διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκλείπωσι τότε καὶ τὰ πολεμεφόδια εἰς τὸν Ἰωάσαφ. Εἶχον δὲ γνωρίσει εὐθὺς οἱ ἐχθροὶ τὴν ἀδυναμίαν του ὡς ἐκ τῆς παύσεως τοῦ συνεχοῦς πυροβολισμοῦ· διότι κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχισε νὰ ῥίπτῃ οὗτος τότε μόνον ὅπλον, ὅτε ἐγνώριζεν ὅτι ἔμελλε νὰ ῥίψῃ δι' αὐτοῦ χαμαὶ καὶ ἐχθρόν. Διὸ καὶ ἤρχισαν θαῤῥαλεώτεροι νὰ πλησιάζωσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πύργον διὰ νὰ δράξωσι τὸ θήραμά των, ἂν καὶ πάντοτε ὠπισθοδρόμουν, μὴ τολμῶντες νὰ προσεγγίσωσιν, ἐν ὅσῳ ἔβλεπον ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ πύργου πῦρ. Εἰς τρία δὲ μόνα φυσέκια καὶ εἰς τὴν σπάθην του εἶχε καταντήσει τελευταῖον ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Ἰωάσαφ ἐν τῷ πύργῳ, ὥστε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν δὲν ἔμενε τοῦ λοιποῦ εἰς ἐκεῖνον οὐδὲν ἄλλο, ἢ νὰ εἴπῃ καθ' ἑαυτὸν τὸ «Ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾶν». Λαβὼν λοιπὸν τότε διὰ τῆς μιᾶς μὲν χειρὸς τὴν σπάθην διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὴν πιστόλαν, καὶ ἀνοίξας τὴν σιδηρὰν θύραν τοῦ πύργου, ἐξώρμησεν εἰς τὸ μέσον τοῦ περικυκλοῦντος πλήθους, μὲ σκοπὸν ἢ νὰ διαφύγῃ, ἢ νὰ σκοτωθῇ, χωρὶς νὰ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Ἐφόνευσεν οὗτος τότε, καὶ ἐπλήγωσε 3 ἢ 4 ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὁρμήν του, ἀλλ' ἔπεσε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, κατακρεουργηθείς!

Επεσεν ὅμως ὁ Ἰωάσαφ, ἀφοῦ ἔπεμψεν εἰς τὸν ᾅδην πρότερον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ τριημέρου ἀποκλεισμοῦ του ἐπέκεινα τῶν 100 ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Τὴν δὲ γυναῖκα λέγεται ὅτι ἠνάγκασαν νὰ φέρῃ ἐπ' ὤμων τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ εἰς τὸ κατὰ τὸ Τυμπάκιον στρατόπεδον. Ἀλλ' ἃς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ περὶ τὸν Χ. Μιχάλην.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς Γραμβούσης, εἶχεν ἀποσταλῆ ἄλλη πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὁ Νικόλαος Σουΐδας καὶ Δημήτριος Χρυσαφόπουλος. Ἀφοῦ δ' ἔφθασαν εἰς Σφακία τὰ στρατεύματα, ἐστάλη καὶ τρίτη ἐκεῖθεν κατὰ τὸν Μάρτιον, ὁ Ἀναγνώστης Παναγιώτου καὶ Νικόλαος Μαλανδρῆς, ἀμφότεροι Σφακιανοί. Ὁ δὲ σκοπὸς ὅσον τῆς πρώτης τόσον καὶ τῆς δευτέρας ἦτο νὰ παρακαλέσωσι τὸν Κυβερνήτην ν' ἀντιληφθῇ τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ πρὸ πάντων νὰ συνδράμῃ τὸν Χ. Μιχάλην διὰ χρηματικοῦ τινος ποσοῦ διὰ τὸ ἱππικὸν πρὸ πάντων, διὰ πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν· διότι εἰς θέσιν εἰς ἣν εὑρίσκετο τότε, ἐστερεῖτο ἁπάντων τῶν ἀναγκαίων, διὸ καὶ ἐγόγγυζον κατ' αὐτοῦ οἱ στρατιῶται ζητοῦντες μισθούς, μὴ δυναμένου παντελῶς νὰ τοὺς οἰκονομήσῃ. Ἐλάμβανεν ἐκ τῆς Γραμβούσης ὁ Χ. Μηχάλης μέχρι τινὸς τροφάς, αἵτινες ὅμως εἶχον ἤδη ἐκλείψει. Καὶ ὅσον μὲν περὶ τροφῶν, ἐφρόντιζον οἰκονομοῦντες τὸν στρατόν του ἐν μέρει μὲν οἱ Σφακιανοί, ἐν μέρει δὲ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ Κρῆτες, μεταφέροντες πρὸς αὐτὸν ζῶα, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἠδύναντο, ἁρπάζοντες τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν· περὶ δὲ τῶν μισθῶν τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν πολεμεφοδίων εἶχον ἀνάγκην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Διότι μετὰ τὰ τελευταῖα εἰς Γραμβοῦσαν συμβάντα δὲν εἶχον πλέον οἱ Κρῆτες τὰ μέσα νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ἐπικούρους στρατιώτας, διατηρήσαντες τούτους μέχρι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μὲ χρήματα ἴδια. Οὔτε ὅμως πρὸς τοὺς πρώτους, οὔτε πρὸς τοὺς δευτέρους ἀπεκρίνετο πλέον ὁ Κυβερνήτης εὐνοϊκῶς, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ἐπέπληττεν, ἐπιτιθέμενος μὲ λόγους βαρεῖς.

Ὅσον ὅμως ὁ Χ. Μιχάλης ἐπληροφορεῖτο περὶ τῶν

ἐχθρικῶν γενομένων προπαρασκευῶν κατ᾽ αὐτοῦ, τοσοῦτον ἐπανειλημμένως ἔγραφε πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἔγραψε δ᾽ ὡσαύτως, ἅμ᾽ ἀρξαμένου τοῦ Ἀπριλίου, καὶ περὶ τῆς εἰς Φραγκοκάστελλον καταστάσεώς του· τὴν δ᾽ ἀναφορὰν ταύτην διεύθυνε δι᾽ ἐκτάκτου ταχυπλόου πρὸς τοὺς εἰρημένους δύω Σφακιανούς, διαμένοντας ἔτι ἐν Πόρῳ, ὅπου καὶ ὁ Κυβερνήτης, παραγγείλας αὐτοῖς νὰ τὴν ἐπιδώσωσιν οἱ ἴδιοι. Διὰ ταύτης ἐξητεῖτο τελευταῖον δύω τὰ ἑξῆς, ἢ νὰ τῷ στείλῃ πολεμεφόδια, ὀλίγα χρήματα πρὸς ἐξοικονόμησιν κἂν τοῦ ἱππικοῦ καὶ ὀλίγην κριθὴν διὰ τοὺς ἵππους, ἢ νὰ στείλῃ πλοῖα νὰ τὸν μεταφέρωσιν ἐκεῖθεν· διότι κινδυνεύει δι᾽ ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων τούτων ἐν καιρῷ προσβολῆς ν᾽ ἀπολεσθῇ. Ἐπαρουσίασαν λοιπὸν πρὸς τὸν Κυβερνήτην οἱ εἰρημένοι τὴν ἀναφορὰν, ὅτε καὶ ἐπανέλαβεν ὁ Α. Παναγιώτου νὰ κάμῃ τὰς αὐτὰς πρὸς ἐκεῖνον παρατηρήσεις, ἀναφέρων καὶ περὶ τῆς μεγάλης ἀνάγκης τοῦ νὰ βοηθηθῇ ὅσον ταχύτερον ὁ Χ. Μιχάλης. Ἀλλ᾽ οὐδὲ τότε ἔδωκε προσοχὴν ὁ Κυβερνήτης, εἶπε δὲ μάλιστα μετ᾽ ἄλλους τινὰς λόγους ὀργίλως τελευταῖον πρὸς αὐτὸν «Θὰ ἐμποδίσω του νὰ παρουσιάζεται τοῦ λοιποῦ καὶ πρεσβεία Κρητῶν ἐδῶ». Ὥστε οὐδὲ καὶ τότε ἔδωκε βοηθήματα εἰς τὸν κινδυνεύοντα Χ. Μιχάλην, ἀλλ᾽ οὐδὲ καὶ τὴν ἄδειαν κἂν τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεώς του. Ἰδοὺ δὲ καὶ τελευταία ἀναφορὰ τῶν κατ᾽ ἐκείνην τὴν περίστασιν εὑρισκομένων εἰς Σφακία προκριτωτέρων Σφακιανῶν καὶ λοιπῶν.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΞΟΧΩΤΑΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

« Οἱ ἐχθροὶ τέλος πάντων, συνελθόντες ἀφ᾽ ὅλα τὰ φρούρια καὶ κωμοπόλεις τῆς νήσου μας, ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὰ πλησιόχωρα μέρη τῆς ἐπαρχίας μας, καὶ προχθὲς ἓν μέρος αὐτῶν ἐδοκίμασε νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα, ἀλλὰ τρέξαντες μερικοὶ ἡμέτεροι τὸ ἀπεδίωξαν.

«Ἐξοχώτατε! Ἡμεῖς αὔριον, ἢ μετὰ τὴν αὔριον εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ συμπλακῶμεν, μ᾽ ὅλας τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις ἀφεύκτως εἰς μάχην. Ὅθεν συνελθόντες σήμε

ραν εἰς ἣν ὅλοι οἱ πρώτιστοι ταύτης τῆς ἐπαρχίας, καὶ βλέποντες τὸν προφανῆ κίνδυνον, τὸν ὁποῖον τρέχομεν, διὰ τὴν μεγάλην ἔλλειψιν, ἣν ἔχομεν ἀπὸ πολεμεφόδια, ἐκρίναμεν χρέος μας ἀπαραίτητον, νὰ παρακαλέσωμεν πάλιν θερμῶς τὴν ἐξοχότητά σας, ὥστε δι' ἀγάπην Θεοῦ νὰ μᾶς προφθάσῃ κἂν τελευταῖον ὅσον τάχιστ' ἀπὸ πολεμεφόδια, καὶ, εἰ δυνατὸν, ζωοτροφίας μερικὰς διὰ τὸ βοηθητικὸν στράτευμα· διότι ἀλλέως, ἐὰν ὁ ἐχθρὸς κυριεύσας τὰς δυνατὰς θέσεις ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας μας εἰσβάλῃ καὶ εἰς ταύτην τὴν ἐπαρχίαν, (ὃ μὴ γένοιτο!) καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ βοηθητικὰ στρατεύματα χανόμεθα ἄφευκτα.

«Ἐπίτηδες ἀποστέλλομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, τοὺς συμπολίτας μας, Κ. Φρατζέσκον Λιμπρίτην, καὶ Ἀναγνώστην Χα. Ἰωάννου, οἵτινές καὶ ἐκ στόματος θέλουν σᾶς παραστήσει τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρισκόμεθα, καὶ τὰς ἐλλείψεις ἀπὸ τὰς ὁποίας πάσχομεν· καὶ παρακαλοῦμεν, ὥστε νὰ δώσετε τὴν ἀνήκουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς λόγους των.»

Τῇ 12 Ἀπριλίου, 1828. Σφακία.

Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ αἰτήματός μας.

Μένομεν εὐσεβάστως. Οἱ εὐπειθεῖς συμπολῖται.

Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος. Σήφης Δελιγιαννάκης. Ἀναγνώστης Μανουσογιαννάκης. Μανοῦσος Βαρδάκης. Παπαγεώργιος Γιανναράκης. Σήφης Σηφοδασκαλάκης. Σήφης Κουκουτσάκης. Ἀνδρέας Μοράκης. Νικόλαος Γζαπιτσής. Πωλζὸς Βολουδάκης. Σήφης Παπαδάκης. Α. Δημάκης. Ἀναγνώστης Βουτσάκης. Πέτρος Μανουσέλης· Γεώργιος Πῖπος. Μ. Δασκαλάκης. Ἀναγνώστης Πιτσικουλάκης. Γεώργιος Πολάκης. Γιάννης Παυλάκης. Ἰω. Ξυνιδογιάννης. Κωνσταντὴς Πρινόλης. Βαρδὴς Παπαθεοδωράκης. Στρατὴς Καβρουδάκης.

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ἐλλείψεις τῶν Ἑλλήνων συνεκροτήθη ἡ μάχη τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὡς ἐφεξῆς. Ἐξελθὼν τέλος καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου, ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὰ χωρία Στύλον, Νζοχωρζὸν

καὶ 'Αρμένους, προσκαλέσας καὶ τοὺς 'Ρεθυμνίους καὶ 'Ηρακλειώτας νὰ συναθροισθῶσιν ἐκεῖ. Καὶ ἠπείλει μὲν οὗτος ἀφ' ἑνὸς τοὺς Κυδωνιάτας καὶ 'Αποκορωνίτας, μὴν ἤθελον κινηθῆ, ἐκολάκευε δὲ καὶ ὑπέσχετο ἀφ' ἑτέρου πολλὰ καὶ εἰς τοὺς Σφακιανούς.

Μαθὼν δ' ὁ Χ. Μιχάλης κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τὰ περὶ τῆς συναθροίσεως τῶν Τούρκων, ἀνέβη μετά τινων ἱππέων εἰς Σκύφος, χωρίον τῶν Σφακίων τὸ καὶ πλησιέστερον τοῦ 'Αποκορώνου, κἀκεῖθεν παραλαβὼν τινας τῶν κατοίκων, κατέβη ἄνωθεν τῶν χωρίων Ζιζιφέως καὶ Βαφέως διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ τὸν ἐχθρόν. 'Επαρατήρησαν δ' ἐκεῖθεν ὅτι ἦτον κατορθωτὸν νὰ ἀφαιρέσωσι πολλοὺς ἵππους τῶν ἐχθρῶν βόσκοντας ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης προφυλάξεως εἰς τὸ πεδίον τῶν 'Αρμένων, ἐὰν ἐπιπέσωσιν ἐν βαθείᾳ νυκτὶ πεζοὶ καὶ ἱππεῖς. 'Εσυμβούλευσε τοῦτο, καὶ τὸ ἐσύστησεν ἐπιμόνως ὁ Χ. Μιχάλης εἰς τοὺς κατοίκους, ὡς μέλλοντας νὰ στερήσωσιν ἱκανῆς δυνάμεως τῶν πολεμίων. 'Απετράπη ὅμως ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἔπρεπε πρῶτον νὰ εἰδοποιήσωσι καὶ τοὺς γείτονας 'Ριζῆτας, ὥστε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ τοὺς συνδράμωσιν ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Εὐθὺς ὅμως μετὰ ταῦτα ἔγραψε πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ἐφεξῆς «Χατζῆ μπαμπᾶ. Ἔκαμα ἀπόφασιν νὰ ἔλθω αὐτοῦ νὰ σὲ κτυπήσω μὲ τὰς δυνάμεις » μου, καὶ σὺ δὲν ἔχεις τόσον στράτευμα νὰ ἀντισταθῇς, » καὶ θὰ χαθῇς βέβαια, καὶ σὺ καὶ τὰ παλληκάρια σου. » Σὲ λέγω λοιπόν, καὶ σὲ δίδω 10 ἡμερῶν διορίαν, ἢ νὰ » ἀναχωρήσῃς ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, ἢ » νὰ ἔλθουν ὅσοι θέλουν νὰ καταγραφοῦν εἰς τὸν στρατόν » μου, καὶ νὰ πέρνουν μισθὸν ὡς καὶ οἱ στρατιῶταί μου. » Ἂν δὲ δυσκολεύεσθε ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀναχωρήσετε, εἰμπορεῖτε νὰ ἔλθετε χωρὶς τὸν παραμικρὸν φόβον εἰς Χανία, » ἂν θέλετε καὶ μὲ ἐγγύησιν, καὶ ἐγὼ σᾶς στέλλω ἀνέξοδα, ὅπου θέλει ὁ καθείς.»

Τοιαῦτα ἔγραφε, καὶ ὑπέσχετο μεθ' ὅλης τῆς βεβαιότητος ὁ Μουσταφᾶς· διότι ἐγνώριζε πραγματικῶς, ὡς, ἐκ τῶν

προτέρων εἰσβολῶν τῶν Τούρκων εἰς Σφακία, ἂν καὶ δὲν εὕρισκον τότε οὐδεμίαν ἀντίστασιν, εἰς ποῖον τραχὺν καὶ ὅλως βουνώδη τόπον ἔμελλε τότε νὰ ὑπάγῃ· ὅθεν καὶ ἐπρόβλεπεν ἄφευκτον τὸν κίνδυνον, ἐὰν ὡς ἦτο βέβαιον ἤθελεν ἀπαντήσει τότε ἐκεῖ καὶ πολεμικὴν ἀντίστασιν. Ἀπεκρίθη δ' εἰς ταῦτα ὁ Χ. Μιχάλης ἐν ὀλίγαις λέξεσιν οὕτωσίν. «Ἦλθα εἰς τὴν Κρήτην νὰ πολεμήσω Τούρ» κους μὲ τὰ παλληκάριά μου, καὶ ὅπου θέλει ὁ Θεός, ἂς » δώσῃ τὴν νίκην.» Μετὰ τὴν ἀπάντησιν δὲ ταύτην ἐπροσμένετο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ προσβολή.

Ἐσυγκροτήθη λοιπὸν παρευθὺς πολεμικὸν Συμβούλιον εἰς Σκύφος ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ὁπλαρχηγῶν τοῦ τε ἱππικοῦ, τοῦ πεζικοῦ ἐπικουρικοῦ καὶ τῶν Κρητῶν, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἀπεφασίσθη, ὅτι ὁ μὲν Μανώλης Καυκαλάκης νὰ μεταβῇ εἰς Κυδωνίαν μὲ σῶμα ἰσχυρὸν διὰ νὰ πείσῃ τοὺς Ῥιζῆτας, νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν πρῶτοι αὐτοὶ τὸν ἐχθρόν, ἄλλοι δὲ νὰ καταβῶσι ταυτοχρόνως εἰς Ῥεθύμνην διὰ νὰ φέρωσιν ἐκεῖθεν καὶ οὗτοι ἀντιπερισπασμόν. Ἀρξαμένης δὲ τῆς μάχης, νὰ προφθάσωσιν οἱ λοιποὶ εἰς βοήθειαν τῶν Ῥιζητῶν. Τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἐνεκρίθη καὶ ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες πᾶν ἄλλο ἐπεθύμουν, παρὰ νὰ πατήσουν καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐπαρχίαν των. Ἦλθε λοιπὸν ὁ Καυκαλάκης ὡς προαπεφασίσθη ἐκεῖ, ἀλλ' οἱ Ῥιζῆται δὲν ἐπείσθησαν εἰς τοὺς λόγους του, φοβηθέντες τὸν κατ' ἔμπροσθεν αὐτῶν ἱστάμενον ἰσχυρὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅθεν καὶ μετέβαλον σχέδιον.

Κατὰ τὴν 8 λοιπὸν τοῦ Μαΐου ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τοὺς Ῥεθυμνίους Τούρκους, οἵτινες συναθροιζόμενοι ἔξωθεν τοῦ φρουρίου, ἡτοιμάζοντο ὑπὸ τὸν Ὀσμὰν Πασᾶν νὰ ἑνωθῶσι μὲ τὸ κατὰ τὸν Ἀποκόρωναν γενικὸν στρατόπεδον. Καταλιπὼν δὲ τότε ὁ ἵππαρχος περὶ τοὺς 100 πεζοὺς ὡς φρουρὰν εἰς Φραγκοκάστελλον, ἦλθεν εἰς τὴν Ῥεθύμνην μὲ τοὺς λοιπούς, μὲ τὸ ἱππικὸν καὶ μὲ σῶμα Κρητῶν, τῶν ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Πέρον Μανουσέλην καὶ ἄλλους. Ἐπέπεσον δ' οὗτοι κατ'

ἐκείνων αἰφνιδίως, τοὺς κατεθορύβησαν καὶ τοὺς διεσκόρπισαν καταδιώξαντές τους μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου. Ἐφόνευσαν τότε περὶ τοὺς 40 κατὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην προσβολήν, ζωγρήσαντες μετ' ἄλλων πολλῶν καὶ τὸν Ἰκιντσήαγαν ἐπίσημον τῆς Ῥεθύμνης Τοῦρκον, λεηλατήσαντες δὲ καὶ περὶ τὰς 6 ἢ 7 χιλιάδ. διάφορα ζῶα, ἐπανῆλθον εἰς Φραγκοκάστελλον, ὅπου ἔφερον ἀβλαβεῖς καὶ τοὺς αἰχμαλωτισθέντας. Εἷς δὲ καὶ μόνος ἐσκοτώθη τότε ἐκ τῶν περὶ τὸν Χ. Μιχάλην, καὶ ἐπληγώθησαν ἐλαφρῶς 3. Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶχεν αὐτομολήσει πρὸς τοὺς Τούρκους Ἄραψ τις, παρακολουθῶν πρὸ ἐτῶν τὸν Χ. Μιχάλην ὡς ἱππεὺς ἄριστος καὶ πιστὸς, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπώπτευσαν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπωλέσθη εἰς τὴν συμπλοκήν.

Πληροφορηθεὶς ὅμως περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Μουσταφᾶς, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ τὸ κίνημά του. Ὑποπτεύων δὲ πάντοτε περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Σφακιανῶν, κατεγίνετο καὶ τότε νὰ τοὺς θέσῃ εἰς οὐδετερότητα. Διὸ καὶ ἔγραψε τὴν 13 τοῦ μηνὸς πρὸς αὐτοὺς τοιάδε «Καπεταναῖοι τῶν Σφακίων. Ἀπεφάσισα νὰ ἔλθω μὲ τὰ στρατεύματά μου εἰς Φραγκοκάστελλον νὰ κτυπήσω τὸν ἀποστάτην Χ. Μιχάλην, καὶ νὰ τὸν ἐξολοθρεύσω διὰ νὰ λυτρώσω καὶ σᾶς ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικοὺς τούτους ξένους, καὶ τὸν τόπον σας ἀπὸ μεγαλείτερα δεινά. Σᾶς εἰδοποιῶ δὲ περὶ τούτου, καὶ σᾶς παραγγέλλω διὰ τὸ συμφέρον σας νὰ μένετε σεῖς ἥσυχοι. Μὴ φοβηθῆτε ὅτι θὰ ὑποφέρετε τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν ἢ ζημίαν ἀπὸ τὸ στράτευμά μου. Ἐγὼ ἐφρόντισα νὰ δώσω αὐστηρὰς προσταγὰς περὶ τούτου.» Ἐπέστειλε δὲ ταῦτα, καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐκστρατεύσας μετὰ ὀκτακισχιλίων περίπου πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἱππέων, ἕλκων καὶ τέσσαρα κανόνια καὶ δύο βόμβας, διηνυκτέρευσεν εἰς Σκύφος ἐν ὑπαίθρῳ, χωρὶς τφόντι νὰ ἐνοχλήσωσιν οἱ στρατιῶταί τινα εἰς οὐδέν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν διαβὰς μὲ τὴν αὐτὴν αὐστηρὰν προφύλαξιν τὰ χωρία Ἀσφέδον καὶ Καλλικράτην, ἐσκήνωσεν εἰς Καψοδίσον χωρίον τῆς ἐπαρχία

Λίμπης, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύω ἡμέρας πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ στρατοῦ.

Ἄς εἴδωμεν δὲ τίνι τρόπῳ ἔμελλε καὶ ὁ Χ. Μιχάλης ν' ἀντιταχθῇ εἰς τόσον στρατόν. Φιλότιμος εἰς ἄκρον, καὶ γενναῖος τῷόντι ἦτον ὁ ἀρχηγός. Φιλοπόλεμοι, θερμουργοὶ καὶ ἀριστόνικοι ἦταν καὶ οἱ ὑπ' αὐτόν. Ἀρίστη δ' ὡσαύτως καὶ ἡ τῆς θέσεως ἐκλογὴ ὡς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, εἰς ἣν ἐπροτίμησαν νὰ στρατοπεδεύσωσιν, ἀλλ' ἐπρονόησαν στρατηγικῶς κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν καὶ τὰ δέοντα;

Ἑξακόσιοι ἑξήκοντα ἓξ ἦσαν ὅλοι οἱ στρατιῶται εἰς Φραγκοκάστελλον, συγκαταλεγομένων καὶ τῶν 70 περίπου ἱππέων. Ἐξ αὐτῶν Κρῆτες μὲν ἦσαν περὶ τοὺς 60 ἐν τῷ πεζικῷ, ἐν οἷς ὁ Στρατὴς Δελιγιαννάκης, ὁ Ἀντώνιος Διληδᾶς, ὁ Κωστῆς Δαμβεργης, ὁ Ἀναγιώστης Συμιακὸς, ὁ Ματώλης Πωλουδάκης καὶ Κωνσταντῖνος Νιπιανὸς, ὁ δὲ Μιχάλης Καστρινὸς καὶ Μάρκος Καλούδης Κρῆτες καὶ αὐτοὶ ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱππικοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ὅλοι ἦσαν μὴ Κρῆτες. Διὰ τοσούτων μόνον ἀπεφάσισεν ὁ γενιάδας Χ. Μιχάλης νὰ μετρηθῇ ἐναντίον τοσαύτης ἐχθρικῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ πῶς διέθεσε καὶ τούτους ὁ ἀρχηγός; Οἱ μὲν περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην ἕως 123, κατέλαβον τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ φρουρίου παλαιὰν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Πελαγίας, οἱ δὲ περὶ τὸν Μιχάλην Μαχαίραν, τὸν Τσώρτζην Ὑδραῖον, καὶ Γεώργιον Τσακμάκην τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἑτέραν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας ἐρειπωμένην οὖσαν, χωρὶς νὰ φροντίσουν εἰς τὸ νὰ ἔχωσι κἂν ἐντὸς βολῆς τουφεκίου τοὺς προμαχῶνάς των, ὥστε νὰ συμβοηθηθῶσιν ἀναμεταξύ των ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Συνάμα δ' ἤρχισαν νὰ συναθροίζωνται καὶ εἰς τὰς κατ' ἔμπροσθεν τοῦ φρουρίου περὶ τὸ μίλιον ἀπεχούσας ὑπωρείας κατὰ τὰς θέσεις Πατσανὸν καὶ Κολοκάτσια, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Καυκαλάκην, τὸν Σήφην Δελιγιανάκην, τὸν Μανουσέλην, τὸν Τσιριστάνην καὶ ἄλλους Σφακιαιοὶ, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γ. Πίτπον, τὸν Ξυνιδ—

γιάννην, τὸν Κουμῆν, τὸν Ι. Σουδερὸν, τὸν Νιώτην, τὸν Μαλικούτην, τὸν Καυκολάκην, τὸν Μοσχοβίτην καὶ ἄλλους διαφόρους λεγόμενοι Γραμβουσιανοὶ ἐκ πολλῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Ι. Χάλης ἠσθένει κατὰ συγκυρίαν, προφυλαττόμενος τότε εἰς τῶν Κομητάδων τὸ σπήλαιον.

Ἐπρόλαβον δὲ οὗτοι καὶ νὰ στείλωσιν ἐκεῖθεν τὴν νύκτα τῆς 16 πρὸς τὴν 17 πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην τὸν Καυκαλάκην, τὸν Σουδερὸν καὶ Ἀποςόλην Παρίσην, οἵτινες καὶ παρέστησαν εἰς αὐτὸν ὡς ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν τὸ κινδυνῶδες τῆς θέσεώς του, προσπαθήσαντες νὰ τὸν πείσωσιν, ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλως διόλου τὸ φρούριον καὶ νὰ ἑνωθῇ μετ' ἐκείνων πρὶν ὁ ἐχθρὸς ἐπιπέσῃ εἰς τὸ πεδίον, ἢ νὰ ὀχυρώσῃ καλῶς ἐντὸς αὐτοῦ μέρος τοῦ πεζικοῦ, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ μεθ' ὅλου τοῦ ἱππικοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς Κολοκάτσα διὰ νὰ βλάπτωσιν ἐκεῖθεν καιριώτερα τὸν ἐχθρὸν ὑπὸ τὴν ὑποστήριξιν καὶ τοῦ ἱππικοῦ, ἐὰν ἐπιμείνῃ ὁ ἐχθρὸς νὰ προσβάλῃ τὸ φρούριον. Τὸν εἶπον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι, ἐὰν δὲν πεισθῇ εἰς ἑκάτερον τούτων, οἱ Κρῆτες δὲν θὰ κινδυνεύσωσιν ἐν πεδινῷ τόπῳ ἐναντίον τοσούτου στρατοῦ, καὶ τοσούτου μάλιστα ἱππικοῦ διὰ νὰ τῷ παρέξωσιν ἐν ἀνάγκῃ τὴν δέουσαν συνδρομὴν, ὅθεν καὶ τὸν παρεκάλεσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐκλέξῃ, ἐνόσῳ ὑπάρχει εὐκολία, ὅ,τι ἐγκρίνει καταλληλότερον, ὑποσχεθέντες νὰ τὸν ὁδηγήσωσιν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν μετάβασιν.

Ἀλλ' ὁ Χ. Μιχάλης εἰς οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἔδωκε προσοχὴν, ἐνῷ εἴτε διὰ τοῦ ἑνὸς, εἴτε καὶ διὰ τοῦ ἄλλου τρόπου καὶ διὰ τῆς ὑπολήψεως πρὸς τούτοις, ἣν ἀπελάμβανεν ἐκεῖνος παρὰ πάντων ἦτο πολὺ βέβαιον, ὥστε καὶ νὰ περικλεισθῇ ὁ πολέμιος εἰς τοιοῦτον ἔρημον τόπον. Προσβαλλόμενος δὲ παντοιοτρόπως, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ λάβῃ οὔτε τροφὰς, οὔτε ἄλλο τί ἀναγκαῖον, εἴτε διὰ θαλάσσης, εἴτε καὶ διὰ ξηρᾶς εὑρισκόμενος μακρὰν πόλεων καὶ χωρίων, ἤθελε καταντήσει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ ἤθελε πάθει ἐπὶ τέλους, ὅ,τι ὑπεχρέωσεν ἐκεῖνος διὰ τῆς βίας τοὺς ἀντιπάλους του νὰ ὑποφέρωσι. Δὲν ἐννόησε λοιπὸν τὸ ἀληθινὸν συμφέρον τότε ὁ Χ. Μιχάλης, τοὐναν-

τίον μάλιστα ἀπέτρεψεν, ὡς λέγεται, καὶ τοὺς ῥηθέντας νὰ μὴν ἀποδειλιῶσι μὲ τοὺς λόγους των τοὺς στρατιώτας, προσειπὼν ὅτι· «Ἐγὼ μὲ τὰ παλληκάρια μου εἶμαι ἱκανὸς νὰ δώσω μάθημα εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ οἱ Κρῆτες, ἂν θέλουν, ἂς πολεμήσουν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὰς θέσεις των.» Ἐν τούτοις δὲ τοῖς λόγοις ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐγνώρισαν τὸ ἀμετάθετον τῆς γνώμης τοῦ Χ. Μιχάλη.

Ἅμα δ' ἀνατείλαντος κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ ἡλίου, διὰ τριῶν ἐσήμανεν ὁ Μουσταφᾶς κανονοβολῶν ὅτι κινεῖται ἀπὸ Καψοδάσου. Ἐκινήθη, καὶ ἐφάνη μετ' ὀλίγον καταπεπτοημένος ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Καταπεπτοημένος, διότι εἶδεν ἀπροσδοκήτως στρατὸν συναθροισμένον καὶ ὄπισθέν του εἰς Πατσιανὸν καὶ Κολοκάσια. Ἔπρεπε λοιπὸν μὲ πολλὴν ὁρμὴν νὰ καταπατήσῃ καὶ αὐτοὺς τοὺς πολεμίους του· ὅθεν, ἅμα προσευχηθέντων κατὰ τὸ σύνηθες, ἔστειλε μὲν εὐθὺς μέρος πεζικοῦ κατὰ τῶν εἰς Πατσιανόν, ἀπέλυσε δὲ ταυτοχρόνως τὸ λοιπὸν μεθ' ὅλου τοῦ ἱππικοῦ καὶ ἐναντίον τοῦ Χ. Μιχάλη.

Κατὰ τοῦ [illegible] λόχου τοῦ Κυριακούλη ἐπέδραμον οἱ πολέμιοι τὸ πρῶτον σφοδρῶς μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμοῦ. Οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ἦσαν συνδεδεμένοι πολλοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς πόδας, διὰ νὰ μὴ [illegible] τινες προσποιούμενοι [illegible] ἢ νὰ νικήσωσιν, ἢ ὅλοι νὰ συντελεσθῶσιν. Ἅπαξ [illegible] αὐτοὶ νὰ [illegible] τὰ [illegible] των κατὰ τῶν [illegible], [illegible] τότε πολλοὺς ἐκ τῶν [illegible], δὲν [illegible] ὅμως καὶ τὴν ἀκάθεκτον ὁρμήν των. Ξιφήρεις λοιπὸν εἰσπηδήσαντες οἱ Τοῦρκοι τότε [illegible] τοῦ [illegible] τῶν ἀντιπάλων, [illegible] κατέκοψαν ἅπαντας ἐκτὸς [illegible] διὰ τοῦ [illegible].

Ἔβλεπε τότε ὁ Χ. Μιχάλης [illegible] νὰ δώσῃ εἰς τὸν Κυριακούλην [illegible], [illegible] μὲν τὸ [illegible], δὲν τὸ [illegible]. Ὥρμησε δὲ τότε [illegible] ὁ Μιχάλης Κα[illegible] Σφακιάτες,

ἐθυσιάσθη. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ὀπισθοπορήσῃ καὶ ὁ Χ. Μιχάλης πρὸς τὸ φρούριον, ἀντικρουσθείς. Ἀλλ' οἱ πολέμιοι ἐγνώρισαν ἐκεῖνον καὶ τὸν ἵππον του μακρόθεν ὡς ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ αὐτομολήσαντος Ἄραβος, ὅθεν καὶ κατὰ τὴν τροπὴν ἐπέπεσεν ἀθρόον τὸ ἱππικὸν κατ' αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ τεῖχος δὲ τοῦ φρουρίου συσσωρευθέντες καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι ἐξηγριώθησαν τόσον, ὥστε κατεκόπτοντο ἀδιακρίτως ὡς λυσσώδεις, καὶ φίλοι καὶ ἐχθροί. Ἔπεσον εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν ταύτην καὶ ἵπποι καὶ ἱππεῖς, ἐκ μὲν τῶν Τούρκων πολλοί, ἐκ δὲ τῶν μετὰ τοῦ Χ. Μιχάλη οἱ πλεῖστοι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνετο καὶ ἡ τοσαύτη περιμάχητος ἅμιλλα, τὴν δὲ κεφαλήν του ἔφερον πρὸς τὸν Μουσταφᾶν ὡς τρόπαιον τῆς νίκης των.

Τί δ' ἐγίνετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν καὶ εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς ἕτερον προμαχῶνα; Ἅμα ἰδόντες ἐκεῖθεν τὴν σφαγὴν τῶν συναδέλφων, δειλιάσαντες ἔτρεξαν καὶ αὐτοὶ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ φρούριον, καταλιπόντες τὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν εἶχον ὠχυρωθῆ, ἀλλ' εὑρέθησαν καὶ αὐτοὶ μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος. Εὑρέθησαν ὅμως τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς παρομοίαν κατάστασιν. Ἔρημον πάσης φρουρᾶς εἶχον ἀφήσει ἀπερισκέπτως οἱ ἐξελθόντες τὸ Φραγκοκάστελλον, τὸ ὁποῖον ἐὰν κατώρθωναν νὰ καταλάβωσιν οἱ πολέμιοι, οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἤθελε τότε σωθῆ. Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶχον εἰσέλθει πρότερον βιασθέντες, οὐχὶ διὰ τοῦ πυλῶνος ἀλλὰ δι' ἐρειπίου τινός, ἐκ μὲν τῶν ἱππέων οἱ περισωθέντες Ν. Τσομπάνος, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Μανιάτης, Ἀθανάσιος Βασιλείου, Μ. Καλούδης καὶ ἄλλοι τινές, ἐκ δὲ τῶν πεζῶν ὁ Τζώρζης, οἱ περὶ τὸν Δεληγιαννάκην Κρῆτες καὶ ἄλλοι. Συνάμα λοιπὸν εἶχον ἐφορμήσει πολυπληθέστεροι ἄλλοι Τοῦρκοι καὶ κατὰ τοῦ προμαχῶνος τούτου, καὶ ἄλλοι ταυτοχρόνως διὰ νὰ προκαταλάβωσι καὶ αὐτὸ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἕως 100 ἐκ τῶν Τούρκων εἶχον εἰσέλθει λεληθότως εἰς τὴν ἐγκαταλελειμμένην ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησίαν, ὅτε συγχρόνως ἔτρεχον ἐκεῖθεν καὶ οἱ Ἕλλη-

νες πρὸς τὸ φρούριον ἐκ τοῦ ἐγκαταλειφθέντος προμαχῶνος, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι ὑπὸ τῶν πρότερον ἐκεῖ τοποθετηθέντων Τούρκων. Ἐσκοτώνοντο ὅμως οἱ Τοῦρκοι πλειότεροι τότε ἀφειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἤδη εἰσελυληθύτων Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Περιμάχητος εἶχε κατασταθῇ τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἡ εἰς τὸ φρούριον εἴσοδος, ὥστε ἐλθόντες καὶ εἰς χεῖρας τότε Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι, δὲν μετεχειρίζοντο πλέον τὰ μακρὰ ὅπλα, ἀλλ' ὠθοῦντες μὲ ξίφη τὰ ξίφη, καὶ μὲ τὸ σῶμα τὰ σώματα ἀλληλοκτονοῦντο δι' ἐγχειριδίων, δαγκαμάτων καὶ γρονθοκοπημάτων, οὐδὲ διεκρίνοντο μεταξύ των ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ φίλοι καὶ ἐχθροί. Σωροὶ δὲ πτωμάτων ἠγέρθησαν πρὸ τῆς πύλης, τῶν μὲν βιαζόντων τὴν εἰσβολὴν, τῶν δὲ ἀποκρουόντων καρτερικῶς. Σημαιοφόρος δέ τις ἐκ τῶν πολεμίων ἐτόλμησεν ἐπ' ἀμοιβῇ μεγάλῃ, ὥστε καὶ νὰ στήσῃ τὴν σημαίαν του ἐπ' αὐτῆς τῆς πύλης, ἀλλ' ἔπεσεν, ἐν ἀκαρεῖ πιστοληθεὶς ὑπὸ παρατυχόντος στρατιώτου τοῦ Μπαλάσκα μονοφθάλμου ὄντος ἐκ τοῦ Μενιδίου τῆς Ἀττικῆς καταγομένου. Ὁ θάνατος τούτου ἀνέστειλε μὲν κατά τι τοὺς ἐχθροὺς, δὲν τοὺς ἀπεμάκρυνεν ὅμως χαρακωθέντας περὶ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἐφονεύοντο πλειότεροι ἐκ τῶν ἐπάλξεων. Ἠναγκάσθησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ νὰ σφάξωσιν ὄνους, καὶ ἄλλα ζῶα, διὰ νὰ κλείσωσι τὴν ἄθυρον πύλην αὐτοῦ, κωλύσαντες οὕτω κατά τι τὴν ἀκάθεκτον τῶν πολεμίων ὁρμήν.

Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τηλικούτου θορύβου εἶχον ἐπανέλθει ὁ Μαχαίρας καὶ ὁ Τσακμάκης μὲ τοὺς διασωθέντας διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἐκκλησίαν, ἀγνοοῦντες περὶ τῶν πρότερον ἐκεῖσε εἰσελυληθότων πολεμίων, ὅπου ἤρχισε στιγμιαία μὲν, ἀλλὰ σφοδρὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀλληλοκτονία. Διότι ἀφοῦ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐκένωσαν ἅπαξ τὰ ὅπλα των, διεξιφίζοντο τότε πρὸς ἀλλήλους, ὥστε ἔπεσον καὶ ἐδῶ πολλοὶ Τοῦρκοι, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν καὶ ὅλοι οὗτοι οἱ Ἕλληνες.

Τοιαύτη ἦτον ἡ αἱματηρὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης μάχη, ἥτις δὲν διήρκεσε πλέον τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν 338

Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἱππέων καὶ ἵππων, καὶ τρεῖς ὁπλαρχηγοί. Ἔπεσε δὲ καὶ ὁ πολλάκις ἀγωνισθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ ἀριστεύσας πάντοτε κατὰ τοῦ Ἰβραΐμη καὶ Κιουταχῆ ἀξιόμαχος ἵππαρχος Χ. Μιχάλης, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι πολλοί. Ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τριπλάσιοι, ἀξιωματικοὶ πολλοί, καὶ ἵπποι πάμπολλοι. Μετὰ δὲ τὴν μάχην ὁ Μουσταφᾶς ἀπέκλεισε στενώτατα τὸ φρούριον.

Ἀγνοοῦντες δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Φραγκοκαστέλλου οἱ ἐν Πατσανῷ Κρῆτες, ἐμάχοντο καὶ αὐτοὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Ἐλθόντες δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ μεσημβρίαν καὶ ἄλλοι ἐπίκουροι, καὶ κατασταθέντες πολυπληθέστεροι, ἐφώρμων κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἀποκρουόμενοι μὲ φθορὰν μᾶλλον ἑαυτῶν. Ἡ νὺξ δὲ ἐπελθοῦσα, διέλυσε καὶ ταύτην τὴν πάλην, καθ' ἣν ἔπεσον 8 Ἕλληνες καὶ 13 ἐτραυματίσθησαν, ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἐκεῖ πλέον τῶν 50. Ἐλθόντων δ' ἐν νυκτὶ εἰς φιλικὴν συνέντευξιν τοῦ ἐπ' ἀνδρίᾳ φημιζομένου Ῥεθυμνίου Ὀθωμανοῦ Καντάνιου λεγομένου καὶ τοῦ Καυκαλάκη, ἐδιηγήθη ὁ πρῶτος τὴν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον γενομένην φθοράν, τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη, τοῦ ὁποίου ἐπρόσθεσεν ὅτι εἶδε καὶ τὴν κεφαλὴν παρὰ τῷ Μουσταφᾷ, βεβαιώσας ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἕως 800 ἦσαν Τοῦρκοι, οἱ φονευμένοι καὶ πληγωμένοι.

Ἤρχισεν ὡς εἴπομεν ἡ πολιορκία, ὅτε καὶ νυχθημερὸν ἐξηκολούθει τότε σφοδρότατος ἀμοιβαῖος ὁ τουφεκισμός. Ἀνεφάνη δὲ τὴν ἐπιοῦσαν Ἕλλην τίς, κομίζων γράμμα τοῦ Μουσταφᾶ δεμένον εἰς μακρόξυλον, καὶ φωνάζων μακρόθεν νὰ μὴ τὸν φονεύσωσι. Παρήγγελλε δὲ δ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ὁ πολέμιος νὰ προσκυνήσωσι, παραδόντες τὰ ὅπλα μὲ ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει τοῖς χαρίσει τὴν ζωήν, καὶ ὅτι θέλει τοὺς εὐκολύνει νὰ ὑπάγωσιν ὅπου θέλουν, προσθέτων ἐπὶ τέλους, ὅτι πρέπει νὰ παραδώσωσιν ἀφεύκτως εἰς ἐκεῖνον τοὺς μετ' αὐτῶν εὑρισκομένους Κρῆτας, συλλυπούμενος αὐτοὺς δῆθεν καὶ διὰ τὸν θάνα-

τον τοῦ Χ. Μιχάλη ὡς συντοπίτου του, καὶ προτρέπων τοὺς ζῶντας νὰ μὴ πάθωσι διὰ τῆς ἐπιμονῆς των ὅ,τι καὶ οἱ ἀπολεσθέντες. Ὁ Μουσταφᾶς διέταττε τότε ὡς νικητὴς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἔτι ὅτι ἡττήθη. Οἱ ἀποκλεισθέντες λοιπὸν, διὰ νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἐταπεινώθησαν, δεχθέντες τοιαύτας ἀτίμους προτάσεις, ἐκένωσαν εἰς ἀπάντησιν σφοδρότερον τὰ ὅπλα των ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν, καὶ ἀπέπεμψαν ταυτοχρόνως τὸν ἀπεσταλμένον, παραγγείλαντες νὰ εἴπῃ ἐκ μέρους ὅλων πρὸς τὸν Βέην ὅτι « μὲ » τὰ ὅπλα μας θ' ἀποθάνωμεν ὡς ἄνδρες, οὐδ' εἶναι δυ- » νατὸν νὰ χωρισθῶμεν ἐδῶ ἀπὸ κανένα τῶν συντρό- » φων μας. »

Ἔκτοτε λοιπὸν διέταξεν ὁ Μουσταφᾶς στενώτερον ἀποκλεισμόν. Ἐμπόδιζον δὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ ὑδρεύωσιν ἀπὸ τὰ ἐκεῖσε φρέατα, οἵτινες ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς μὲ πολὺν κίνδυνον ἐτόλμων ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ μεταφέρωσιν ὕδωρ ἐκεῖθεν διὰ τῶν νωπῶν δερμάτων, τῶν ἐπὶ τῆς ἡμέρας σφαζομένων ζώων. Ἔῤῥιπτον δὲ κατὰ τοῦ φρουρίου ἡμέραν καὶ νύκτα κανονοσφαίρας καὶ βόμβας, ἂν καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ζημίαν ἐπέφερον αὐταὶ εἰμὴ μόνον τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου Νιπιανοῦ καὶ εἰς ἑπτὰ ἄλλους ἰασίμους τινὰς πληγάς. Ἀλλὰ πῶς διῆγον ἐν τῷ φρουρίῳ οὗτοι; Ἐστεροῦντο ὁλοτελῶς ἄρτου καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους τροφῆς· διότι οὐδὲ πρότερον εἶχον φροντίσει δυστυχῶς νὰ ἐφοδιάσωσι δι' ὀλίγας κἂν ἡμέρας τὸ φρούριον μὲ ἀναγκαίας τινὰς τροφάς. Μολονότι δὲ εἶχον κρέατα ἄφθονα, ἦσαν ὅμως καὶ ταῦτα σχεδὸν ἄχρηστα διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ξύλων, ὅθεν ἠναγκάζοντο νὰ τὰ ψήνωσιν εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ καταπραΰνωσι κατά τι τὴν ἀκαταμάχητον τῆς πείνης ἀνάγκην. Εἶχε δὲ καταστηθῆ λίαν ἀνυπόφορος καὶ ἡ ὀδμὴ, ἡ ἐκπεμπομένη ἐν καιρῷ μάλιστα καύσωνος ἐκ τοσούτων πτωμάτων, ἀνθρώπων καὶ ζώων κειμένων περὶ τὸ φρούριον. Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν πολιορκουμένων ἐπὶ 6 ἢ 7 ἡμέρας, οἵτινες καὶ ἂν ἤθελον πειραθῆ νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς, δὲν τοὺς ἄφινεν ὁ οἶκτος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι

τόσους πληγωμένους, καὶ ἀσθενεῖς ὑπὸ τὴν ἐχθρικὴν μάχαιραν.

Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς 19 πρὸς τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἐπεχείρησεν ὁ Διληδᾶς παραδόξως τὰ ἑξῆς. Ἀπογυμνωθεὶς ὁλοτελῶς ἐν τῷ φρουρίῳ, ἐτόλμησε νὰ διαβῇ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν πολιορκητῶν, ἀγρύπνων ὄντων καὶ πυροβολούντων ἀκαταπαύστως. Καὶ ἐξηπάτησε μὲν τούτους τὸ πρῶτον, ἐγνώσθη δὲ φθάνων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ, ὅθεν καὶ ἐπυροβόλησαν ἀμέσως κατ' αὐτοῦ, τρέξαντες καὶ νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ἐπρόφθασεν ὅμως ἐκεῖνος νὰ διαφύγῃ, ῥιφθεὶς παραυτίκα ἐν τῇ θαλάσσῃ· κολυμβῶν δὲ καὶ πυροβολούμενος ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀπεμακρύνθη οὕτως ἀβλαβής, ἐλθὼν εἰς Προσγιαλὸν καὶ Λουτρόν. Διηγηθεὶς δὲ περιπαθῶς περὶ τῆς δεινῆς θέσεως τῶν πολιορκουμένων πρὸς τοὺς παρευρεθέντας Σφακιανούς, συνεκίνησεν αὐτοὺς τόσον, ὥστε καὶ ἀπεφάσισαν νὰ δράμωσι πρὸς βοήθειάν των, ὡς καὶ ἐγένετο. Παραλαβὼν δ' εὐθὺς ἐκεῖνος εὑρεθεῖσάν τινα γολέταν ἐκεῖ, ἐπανῆλθε τὴν ἐπιοῦσαν ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ἐνθαῤῥύνων μεγαλοφώνως τοὺς πολιορκουμένους ν' ἀντέχωσιν, ἂν καὶ ἐκραύγαζον συγχρόνως καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀλαλάζοντες διὰ νὰ μὴν ἀκούεται ἡ φωνή του, λέγων ὅτι προφθάνουσιν ὅσον οὔπω ἱκανοὶ ἀπὸ διάφορα μέρη πρὸς βοήθειάν των, καθὼς καὶ ἔτρεξαν φιλοτιμηθέντες.

Ἔφθασαν λοιπὸν αὐθημερὸν εἰς Πατσανὸν καὶ ἄλλοι Σφακιανοί, καὶ συγχρόνως ἐπρόφθασαν πολλαχόθεν καὶ ἕτεροι διάφοροι Κρῆτες. Ἐπέμενον δὲ τότε δραστηριώτεροι οἱ πολέμιοι νὰ καταβάλωσι τοὺς πολιορκουμένους, ἀπέφευγον ὅμως ὅσον τὸ δυνατὸν καὶ εἰς τὰς συχνὰς ἀψιμαχίας τῶν εἰς Πατσανόν, ἐπειγόμενοι ν' ἀπομακρυνθῶσιν ὅσον ταχύτερον τῆς κινδυνώδους θέσεως, εἰς ἣν εὑρίσκοντο, καταθορυβούμενοι ἕνεκα τοῦ ἐπαυξανομένου ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπάλων εἰς τὸ ῥηθὲν μέρος, καὶ ἕνεκα τῆς εἰδήσεως μάλιστα ὅτι οἱ Σφακιανοὶ ἠγέρθησαν ὅλοι εἰς τὰ ὅπλα.

Τοὺς συνήθεις ὅμως στρατιωτικοὺς διαπληκτισμούς,

διαρκούντων τῶν πυροβολισμῶν ἐναντίον τοῦ φρουρίου, διεδέχθησαν τὴν 21 εἰρηνικώτεροι λόγοι, ὅτε Ἀλβανοί τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ πολιορκοῦντος στρατοῦ, ἐπρότειναν τοῖς πολιορκουμένοις νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ ὅρους ἐντιμοτέρους περὶ ἀσφαλείας. Συνῆλθον λοιπὸν τότε μετ' αὐτῶν, δόντες πρὸς ἀλλήλους τὴν στρατιωτικὴν πίστιν καὶ ἀξιωματικοὶ Ἕλληνες, οἷον ὁ Τσομπάνος, ὁ Μπαλάσκας, ὁ Μανιάτης καὶ ἄλλοι, ἐξ ὧν ἦσαν καί τινες Ἀλβανοὶ ἀναγνωρισθέντες μετὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οἱ οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ παραδεχθέντες τότε ὡς ἐκ μέρους τοῦ Μουσταφᾶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ φρούριον, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν οἱ ξένοι μόνον στρατιῶται μὲ τὰ ὅπλα των ἐκ τῆς Κρήτης, ὁπόθεν εὐκολύνοντο καλήτερα, ὑποσχεθέντες νὰ τοῖς χορηγήσωσι καὶ πλοῖα καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς, ἀπήτησαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ τότε νὰ παραδώσουν τοὺς μετ' ἐκείνων Κρῆτας εἰς τὸν Βέην. Οἱ δὲ Ἕλληνες μὲ παραδεχθέντες καὶ αὖθις ὡς ἄτιμον τὸν περὶ Κρητῶν ὅρον, ἐπανῆλθον ἄπρακτοι προσειπόντες, ὅτι εἶναι ἔτι εἰς κατάστασιν νὰ πολεμήσωσι, καὶ ὅτι δὲν δύνανται κατ' οὐδένα λόγον ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ φρουρίου, ἐὰν δὲν συνακολουθήσωσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ οἱ συμπολεμήσαντες Κρῆτες· ἐπανῆλθον δὲ εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ὁμιλίας θέμα ἅπαξ καὶ δὶς, ἀποχωριζόμενοι πάντοτε ἄπρακτοι, τῶν Ἑλλήνων ἐπιμενόντων εἰς τὴν ἰδίαν ἀπόφασιν.

Κατὰ δὲ τὴν 22 προῆλθεν ἐκ τυχαίων πάλιν γενομένων διαπληκτισμῶν σφοδροτέρα ἡ ἀψιμαχία κατὰ τὸν Παντσανόν· ἀντεκρούσθησαν δ' ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι τότε μᾶλλον πεισματωδῶς, ὥστε ἐφονεύθησαν καὶ πολλοὶ χωρὶς νὰ πάθωσιν Ἕλληνες, καὶ κατεδιώχθησαν ἡττηθέντες. Ἐκ τοιούτων δ' ὁρμηθέντες οἱ Τοῦρκοι, ἐπανέλαβον καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὴν περὶ ἐκκενώσεως τοῦ φρουρίου πρότασιν, οἱ ὁποῖοι καὶ μετά τινας ἀντιλογίας παρεδέχθησαν τέλος καθ' ὁλοκληρίαν τὴν αἴτησιν τῶν Ἑλλήνων, ὅθεν καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἐσπευσμένως νὰ ἑτοιμάζωνται πρὸς ἀναχώρησιν. Πρὸς ἀποφυγὴν ὅμως πάσης ἐνδε-

χομένης, ἐπ' ἀμφοτέρων ἐπιβουλῆς, ἀντηλλάχθησαν τὴν 24 καὶ ὅμηροι, ὅθεν καὶ αὐθημερὸν ἀνεχώρησαν διὰ Σφακία ἅπαντες οἱ πολιορκούμενοι, συμπαραλαβόντες καὶ πληγωμένους, καὶ ἀσθενεῖς καὶ ἀποσκευὰς, ἀφήσαντες μόνον εἰς τὸν πολέμιον τὸ ὀβούζιον καὶ τὰ κανόνια καθὼς καὶ τὸν αἰχμαλωτισθέντα Ἰκιντσηαγᾶν καὶ λοιπούς.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἑκάστου τῶν ὁμήρων εἰς τὰ ἴδια, ἀνέτρεψεν ὁ νικήσας τότε τὴν Καδμείαν νίκην τὰ ἔτι ἱστάμενα μέρη τοῦ περιτειχίσματος, καὶ ἡτοιμάσθη τὴν 28 πρὸς ἀναχώρησιν. Ἀποφυγὼν ὅμως νὰ ἐπανέλθῃ διὰ Σφακίων εἰς Χανία, ἐτράπη εἰς τὴν πρὸς τὴν Λάμπην ἄγουσαν, ὅθεν καὶ μετέπεσεν ἐκ τῆς Σκύλλης εἰς τὴν Χάρυβδιν. Διότι πορευόμενος μετὰ σπουδῆς νὰ σκηνώσῃ εἰς Ῥοδάκινον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας ταύτης περὶ τὰς 3 ὥρας ἀπέχον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, εὗρε προκατειλημμένας ὑπὸ τῶν ἐν Πασανῷ Κρητῶν ὑπὲρ τοὺς 1200 ὄντων τὰς δυσβάτους θέσεις τῆς Σκαλωτῆς. Τὸν προσέβαλον οὗτοι ἐκεῖ θανασίμως. Ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν, ἁρπάσαντες καὶ ζῶα. Ἔπεσαν δὲ τότε καὶ 2 ἢ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 7, ἐν οἷς καὶ ὁ Τσιριντάνης. Συγκαλέσας ὅμως ὁ Μουσταφᾶς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς Συμβούλιον τοὺς ἀξιωματικούς του, ἀντέτεινε μὲν αὐτὸς, ἀντέτεινε δὲ καὶ γέρων τις Ἀλβανὸς Ταλὶκ Βέης καλούμενος νὰ μὴν ἀποδράσωσιν ἀνάνδρως ἐν νυκτὶ κατὰ τὴν ἰδέαν πολλῶν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἄτιμον, νὰ ἀποφύγωσιν οὕτως ἄνδρες πολεμικοὶ τὸν κίνδυνον.

Ἀλλ' ἔφυγον καὶ ἐντεῦθεν οὗτοι κακὸν, καὶ εὗρον ἄμεινον. Διότι κινηθέντα τὴν ἐπιοῦσαν ἅμα ἡλίῳ ἀνατείλαντι τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τὰ προσέβαλον οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ χωρίον Ῥοδάκινον κατὰ τὴν θέσιν Κόρακα πεισματωδέστατα, καὶ ἐπέφερον εἰς αὐτὰ ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν φθοράν. Ἐκυρίευσαν τότε 18 σκηνὰς, 27 ἐχθρικὰς σημαίας, πολεμεφόδια πολλὰ, τύμπανα καὶ ἄλλα πολεμικὰ ἐργαλεῖα. Ξιφήρεις κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην πε-

ρίστασιν ὁ Μουσταφᾶς, ὁ Ταλὶκ Βέης καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ, ἔσπευδον ὠθοῦντες πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοὺς ἀποδεδειλιακότας στρατιώτας των, ἐξ ὧν λέγεται ὅτι ἐφόνευσαν οἱ ἴδιοι καὶ ἑπτά.

Ἔπιπτον δ' οὗτοι σωρηδὸν, ἀποκαμωμένοι καὶ ἀπηλπισμένοι περιπεσόντες εἰς ἄνυδρον καὶ δύσβατον μέρος. Ὑπὸ τηλικοῦτον δὲ κίνδυνον εὑρισκομένων τότε ἐγνωμοδότησεν ὁ Ταλὶκ Βέης, ὅτι διὰ νὰ σωθῶσι πλειότεροι ἐξ αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ καταλείψωσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον θέσιν Δούπινοσέλι ὀνομαζομένην ὁμαλωτέραν οὖσαν, ἵππους καὶ ἡμιόνους μὲ τὰ φορτεῖα τῶν ἀποσκευῶν, νὰ ῥίψωσι δ' ἀφειδῶς καὶ ἐκ τῶν ὅπλων των, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διαρπαγὴν ἐπρόσθεσεν ὁρμησάντων τῶν Ἑλλήνων ὡς γνωρίζων καλῶς τὴν ἕξιν των, θέλουν δυνηθῇ νὰ διαβῶσι μὲ ὀλιγωτέραν φθορὰν τὸ ἐπικινδυνωδέστερον Κακοσκάλι, τὸ καὶ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου λεγόμενον.

Ὑπακούσαντες λοιπὸν οἱ κινδυνεύοντες τότε Τοῦρκοι εἰς τὴν φρόνιμον συμβουλὴν τοῦ πολυπείρου Ἀλβανοῦ, ἔπραξαν ὡς ὡδηγήθησαν. Διότι οἱ νικῶντες, ἐπιδοθέντες τῷόντι ὡς προεῖπεν ἐκεῖνος εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν λαφύρων, ἀφῆκαν νὰ διαβῇ ὁ πεφοβισμένος στρατὸς τὰ Χάλαρα, τὰ ὁποῖα ἦσαν θέσις τραχυτέρα τῶν λοιπῶν, κατὰ πολὺ κινδυνωδεστέρα διὰ τὸ μᾶλλον ἀνώμαλον καὶ κρημνῶδες στένωμα της, ἂν καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς καὶ ἐνταῦθα. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς καὶ Ταλὶκ Βέης ἰδόντες ἐκεῖ καὶ αὐτοὶ προφανῆ τὸν θάνατον, ἡτοιμάζοντο νὰ παραδοθῶσι· λαβόντες ὅμως μικρόν τι θάῤῥος ὡς ἐκ τῆς ὀλιγοστεύσεως τῶν ἐπιδιωκόντων, ἐτράπησαν παραχρῆμα εἰς ταχυτέραν φυγήν. Πολλοὶ δὲ τότε τῶν καταδιωκομένων ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ δρόμου, ἐκρύπτοντο ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς παρατυχόντας θάμνους, ὄπισθεν πετρῶν, καὶ εἰς ὀπὰς, τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκοντες οἱ καταδιώκοντες ἐφόνευον.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἐλεεινὴ τῶν Τούρκων κατάστασις. Τί ὅμως ἤθελον κατορθώσει πρὸς τούτοις, οἱ νικῶντες Ἕλ-

λῆνες, ἐὰν εὑρίσκοντο καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἔμπειροί τινες καὶ προνοητικοὶ ὡς ὁ Ταλὶκ Βέης παρὰ τοῖς Τούρκοις, νὰ τοὺς ὁδηγήσωσι κατ' ἐκείνην τὴν τυχαίαν περίστασιν, ὥστε ν' ἀπέχωσι παντὸς λαφύρου καθ' ὅλην τὴν θριαμβευτικὴν ἐκείνην καταδίωξιν, ἐν ᾗ ὁ ἐχθρὸς ἔκειτο ὅλος λάφυρον τότε εἰς αὐτούς; Ἡ καταστροφὴ ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἤθελε γείνει βεβαίως ἐκεῖ, καὶ ἡ εὔκλεια τῶν Κρητῶν ἤθελεν ὑπερυψωθῇ, ὁ δὲ ἐντελὴς θρίαμβός των ἤθελε σταθῇ ἀναντιῤῥήτως ὁ θερμότερος συνήγορος καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Συμμαχικῷ Συμβουλίῳ ὑπὲρ τῶν περιφρονηθέντων δικαιωμάτων τῆς πολυπαθοῦς πατρίδος των! Ἀλλ' οὗτοι μὲν λαφυραγωγοῦντες ἀπερισκέπτως, ἐπανέστρεφον ἀφίνοντες τὸν ἐχθρὸν νὰ προχωρῇ. Ὁ δὲ Σουδερὸς οὐδὲ μέρος κἂν ἔλαβεν ὡς λέγεται εἰς τὴν καταδίωξιν μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν 150 Λαμπαίους, διὰ τὴν ἰδέαν μὴν ἤθελον ἐπιπέσει οἱ πολέμιοι εἰς τὰ χωρία των.

Διέτρεξε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς διαβὰς καὶ τὰ Χάλαρα μικρὸν ἔτι κίνδυνον, καίτοι διωκόμενος ἔτι καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὑπὸ ὀλιγίστων στρατιωτῶν μέχρι τῆς θέσεως Καλῆς Συκιᾶς. Ἀλλ' ἐνταῦθα πλέον ἔπαυσαν καὶ αὐτοὶ τῆς καταδιώξεως· διότι ἦτον εὔκολον νὰ περιστρέφεται τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ ἐναπολειφθὲν ἱππικὸν, ἂν καὶ ἀποκαμωμένον καὶ τοῦτο ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας τόσων κακοτοπιῶν. Ἐσκήνωσε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα οὕτω κεκμηκὼς ὑπὸ τὰ τείχη σχεδὸν τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης, ὅπου συλλέξας πληροφορίας παρὰ τῶν Σωματαρχῶν, ἐκοινοποίησεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅτι ἐπέκεινα τῶν 1700 Τούρκων ἀπωλέσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὅτι ἔλειψαν πολλοὶ ἀξιωματικοὶ, καὶ ἐξηφανίσθη τὸ πλειότερον μέρος τοῦ ἱππικοῦ. Ἀπωλέσθησαν δὲ καὶ ἕως 15 Ἕλληνες καὶ ἐπληγώθησαν ἄλλοι τόσοι σχεδὸν ἐκτὸς τῶν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον πεσόντων.

Ἅμα δὲ μαθὼν τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταίης ἐν Γραμβούσῃ, προσορμισθεὶς μετὰ τῆς

Ἴσιδος εἰς Λουτρὸν, ἐπεσκέφθη αὐτοπροσώπως μὲ ἔκπληξιν τὰ πτώματα τῶν πεσόντων, δωρησάμενος τότε ταῖς νικηταῖς δίπυρον ἄρτον καὶ ποσότητα πυρίτιδος. Παραλαβὼν δὲ ἐπὶ τῆς Ἴσιδος οὗτος τὸν Καυκαλοσήφην, καὶ τὸν Παπαγιάννην τοῦ Καλλικράτη, ἄνδρας πελωρίους τὸ ἀνάστημα, τοὺς ἔφερεν εἰς Πόρον πρὸς τὸν Κυβερνήτην, διηγηθεὶς ἀσμένως αὐτῷ τὰ κατὰ τὸ Φραγκοκάστελλον. Εὐμενῶς δὲ δεχθεὶς τότε ὁ Κυβερνήτης τούτους, οὓς καὶ ἐξαπέστειλεν ἔπειτα εἰς Κρήτην δι' ἐθνικοῦ πλοίου, συναπέστειλε καὶ τὸν Ἰωάννην Λάτρην, ὅπως παρατηρήσας καὶ ἐπιτοπίως ἐκθέσῃ μετ' ἀκριβείας τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ τὰ κατὰ τὴν Κρήτην. Ὁ Κυβερνήτης θαυμάσας τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα ἐκείνων καὶ τὸ ἀῤῥενωπὸν, ἠρώτησε τὸν Καυκαλοσήφην ὡς ὡμολόγησεν ὁ ἴδιος αὐτὸς «Ἂν τὰ ὄρη σας ἔχουν ὅλους τοὺς ἄνδρας τοιούτους. Τοὺς πλειοτέρους οὕτως « ἀπήντησεν ἐκεῖνος » καὶ ἄλλους ἄλλως·» καὶ οὕτως ἀπῆλθον.

Ἔκειτο δὲ βαρέως ἀσθενῶν ὡς προείπομεν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν μαχῶν τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἐν τῷ σπηλαίῳ τῶν Κομητάδων ὁ Ἰωάννης Χάλης, περὶ οὐδενὸς ἄλλου φροντίζων καὶ ἐπερωτῶν, ἢ περὶ τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων. Δύο δὲ σφοδροὶ παλμοὶ χαρᾶς καὶ λύπης ἐνταυτῷ ἐπετάχυναν τὸν θάνατον καὶ αὐτοῦ· διότι ὅσον διέθεσεν ἐκεῖνον εἰς εὐφρόσυνον κατάστασιν ἡ νίκῃ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Χάλαρα καὶ Σκαλωτὴν, ἣν τῷ ἀνήγγειλον πρότερον, τοσοῦτον περισσοτέραν λύπην ᾐσθάνθη, μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς. αὐτῷ Χ. Μιχάλη, τὸν ὁποῖον μέχρι τινὸς ἔκρυπτον παρ' αὐτῷ. Μετακομισθεὶς δ' ἔπειτα ἐπὶ φορείου εἰς χωρίον Ἴμβρον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν ἀγαθῶν Μανουσογιαννάκιδων, ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, μόλις τὸ 38 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων.

Οἱ ἀδελφοὶ Χάλαι προσέφερον τῷόντι διαφόρους ἀξιολόγους ὑπηρεσίας πρὸς τὴν πατρίδα. Ὄχι μόνον ὑπεράσπισαν οὗτοι μετὰ ζήλου πολλοὺς τῶν καταδιωκομένων συναδέλφων των κατὰ τὰς θλιβερὰς ἡμέρας τῶν σφαγῶν, τῶν γενομένων ἐν Χανίοις τῷ 1821 καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐ-

τῶν, καὶ τοῖς ἔδωκαν ἄσυλον ἐπὶ τῶν κινδύνων ἐκείνων εἰς Θέρισον, χωρίον τῆς γεννήσεώς των, ἀλλ' ἔδωκαν πρὸς τούτοις καὶ πολλὴν ὤθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, φιλελεύθεροι ὄντες ἐξ ἀρχῆς, καίτοι ὑπὸ τὴν σκληρὰν τυραννίαν τραφέντες. Πρῶτος ὁ Ἰωάννης ἐπροκάλεσε τὴν ἐπανάστασιν, προσβαλὼν κατὰ τὸν Λοῦλον (ὅρ. σελ. δ) τὴν 14 Ἰουνίου τοὺς ἐξελθόντας Τούρκους πρὸς ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν. Ὁ Ἰωάννης Χάλης ἦτο τῷόντι γενναῖος ἀνὴρ, καὶ ὁρμητικὸς πολεμιστής· εἶχε δὲ καὶ συμπεριφορὰν εὐτράπελον μᾶλλον μετὰ ἠθικῆς, καὶ ἀγαπητὴν τοῖς συστρατευομένοις. Εὐγνωμονοῦντες δὲ δι' ὅλα ταῦτα οἱ συμπατριῶταί του τὸν ἀνέδειξαν τῷ 1827 καὶ Γενικὸν Ἀρχηγὸν, ἂν καὶ δὲν εἶχε τόσον νοῦν καὶ ὑπομονὴν διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὅσην γενναιότητα, τόλμην καὶ ἐμπειρίαν εἰς τὸ πολεμεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Συμβάντα ἀπὸ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1828 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἀποπερατωθεῖσαι μάχαι τοῦ Φραγκοκαστέλλου, Χαλάρων, Σκαλωτῆς καὶ λοιπῶν, ἡ ἐξωτερικὴ ταλαντευομένη θέσις τῆς Κρήτης, καὶ αἱ συχναὶ αὐτῶν πρεσβεῖαι πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνά των, τὸν κατέπεισαν τέλος πάντων νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη τὸν συνταγματάρχην Ῥαϊνέκ. Κατέπλευσε δὲ οὗτος περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ἰουλίου εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, συνωδευμένος ὑπὸ πολλῶν Κρητῶν, ἐν οἷς ἦτον καὶ ὁ Οἰκονόμος. Ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Σκῦφος, ὅπου προσεκάλεσαν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακίων, τῆς Κυδωνίας, τοῦ Ἀποκορώνου καὶ ἄλλων τινῶν ἐπαρχιῶν διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἐχάρησαν τότε χαρὰν μεγάλην οἱ Κρῆτες, θεωρήσαν-

τες ὡς οἰωνὸν αἴσιον τὴν παρουσίαν ἀντιπροσώπου τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὸν τόπον των, ὡς ἀντιληφθέντος δῆθεν ἐκείνου σπουδαιότερον ἤδη τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ Ῥαϊνὲκ ὅμως εἶχεν ἄλλας παρὰ τὰς ὁποίας ἐπροσδόκουν ἐκεῖνοι ὁδηγίας. Ἐστάλη, ἔλεγε, νὰ ἐπιτηρῇ μόνον τὰ παρόντα πράγματα ὅπως ταῦτα εὑρίσκοντο, καὶ οὐχὶ νὰ συγχωρῇ νέους ἐφοπλισμοὺς καὶ νέας μάχας, ὅστις καὶ ἐπέμενεν εἰς τοῦτο. Οἱ Κρῆτες ὅμως ἐθεώρουν δύσκολον τὴν τοιαύτην θέσιν των· διότι ἐνοχοποιημένοι καὶ εἰς τὰ τελευταῖα τοῦ Φραγκοκαστέλλου συμβάντα, ἐνόμιζον ἀδύνατον νὰ μὴ τοὺς προσβάλῃ ὁ ἐχθρὸς ἀντεκδικούμενος· διὰ τοῦτο ἐπέμενον καὶ αὐτοὶ λέγοντες, ὅτι πρέπει νὰ ἐφοπλισθῶσιν οἱ Κρῆτες, καὶ νὰ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀντικρούσωσι τὴν βίαν, ἄλλως δὲ, θέλουν καταντήσει εἰς ἑκάτερον τῶν δύο, ἢ θέλουν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψωσι πάλιν, ἢ ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των διὰ νὰ μὴν πέσωσιν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ὑποδουλώσεως.

Τοὺς λόγους τούτους λαβὼν ὡς ἐπιχείρημα ὁ Οἰκονόμος, ἀνὴρ ἀπολαύων παρὰ Κρησὶν ὑπόληψιν, καὶ ἐπιποθῶν ἐγκαρδίως τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του, ἀντέλεγε πλειότερον εἰς τὸν Ῥαϊνέκ. Παρώτρυνε δ' ἐνταυτῷ μὲ τὰς ἑξῆς ἰδέας καὶ τοὺς συμπατριώτάς του διὰ νὰ κινηθῶσιν ὅλοι ἔνοπλοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. «Ὁ παρὼν καιρὸς, »ἔλεγεν», εἶναι ὁ ἁρμοδιώτερος νὰ εὑρίσκεται ἡ Κρήτη εἰς πλήρη ἐπανάστασιν, ὅτε συσκέπτονται κραταιοὶ χριστιανοὶ Ἡγεμόνες περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, καὶ ὅτε ἐξακολουθεῖ εὐτυχῶς ὁ μεταξὺ Ῥώσσων καὶ Τούρκων πόλεμος! Καὶ τίς οἶδε τὸ τέλος τῶν μεγάλων τούτων περιστατικῶν;

«Ὀλιγώτερον λυπηρὸν, »ἐπρόσθετε,» θέλει εἶναι, ἐὰν καταδικασθῶσιν οἱ Κρῆτες, κρατοῦντες εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα, καὶ μαχόμενοι γενναιοφρόνως διὰ ν' ἀποτινάξωσι τὸν σκληρότατον ζυγὸν τῆς τυραννίας των, ὑπὸ τὸν ὁποῖον στενάζουσιν ἤδη αἰῶνας, καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπαλλαγήν των ἔχυσαν ἕως τώρα ποταμοὺς αἱμάτων, ἀποκτήσαντες ἀναμφισβήτητα δικαιώματα ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου διὰ τὰς ἀπείρους θυσίας των καὶ

διὰ τὰ κατορθώματά των, παρὰ ἐὰν ἐπέλθῃ κατ' αὐτῶν καταδικαστικὴ ἀπόφασις, ὅτε ἤθελον εὑρεθῇ αἱ φλόγες τοῦ Ἄρεως ἐσβεσμένοι σχεδὸν εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς των. Διότι οἱ μέλλοντες ν' ἀποφασίσωσι κατὰ τὴν δευτέραν περίστασιν, ἐνδέχεται νὰ ἐπιφέρωσι τὴν δικαιολόγησιν, ὅτι δὲν εὑρίσκετο ἡ Κρήτη εἰς ἐπανάστασιν (ὡς ἔγραφε καὶ ὁ λόρδος Πάλμερστων, ἐπανελθὼν τὸ 1831 εἰς τὸ ὑπουργεῖον πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Λαφαγέτην μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου παράδοσιν τῆς Γραμβούσης, «ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε ἕως ἔλεγχο σπινθὴρ ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς Κρήτης, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τοῦ δυστυχοῦς τούτου τύπου ἀπὸ τῆς φρικτῆς τυραννίας του»)· καὶ τότε οἱ Κρῆτες θέλουσιν ὑποφέρει μὲ πικρὰν σιγὴν τὴν ἀδικίαν, καταθλιβόμενοι καὶ ἀπὸ τοῦ συνειδότος τὸν ἔλεγχον! Ἐὰν δὲ καταδικασθῶσι κατὰ τὴν πλήρη ἐπανάστασίν των, θέλει μείνει κἂν ἡ παραμυθία εἰς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην κατάστασιν, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ ὅτι ἐξεπλήρωσαν, πᾶν ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐξήρτητο, καὶ θέλουσιν ἀποκτήσει τοὐλάχιστον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διαμαρτύρωνται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅτι βιαίως ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ χριστιανῶν Ἡγεμόνων, νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὖθις εἰς τὸν ζυγὸν τῆς φρικτῆς τυραννίας των.»

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ὀρθὰς σκέψεις ἐπροτίμησαν οἱ Κρῆτες νὰ νικῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ὑποφέροντες πᾶν εἶδος κακουχίας διὰ μελλούσας ἐλπίδας, ἢ νὰ ἀτρεμῶσιν ἀνάνδρως, βλέποντες παραλυομένας καθ' ἑκάστην τὰς δυνάμεις των. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν παρευθὺς οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι Σφακιανοὶ, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Μανοῦσον Βαρδουλάκην ἐκστρατεύσαντες εἰς Ἀποκόρωναν. Ἑνωθέντες δὲ καὶ μὲ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Σήφακαν (α), Ἀποκορωνίτας, ἐξεδίωξαν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους, καὶ ἔμεινεν ἐλευθέρα ἡ ἐπαρχία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλοι δὲ Ῥιζῆται κατέλα-

(α) Οὗτος ἦτον ὁ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντουδάκιδων Ἰωσὴφ, Νικολάου καὶ Γεωργίου διαπρεψάντων ἐπ' ἀνδρίᾳ. Διὰ τὰ θαυ-

βον τὰς θέσεις Διγενῆ καὶ Ἀλιγάνου. Ἑνωθέντες δὲ πολλοὶ κατὰ τὴν 1 Αὐγούστου ἐναντίον τῶν τοποθετημένων Τούρκων εἰς τὰ χωρία Πρόβαρμα καὶ Μαλάξαν, συνῆψαν μάχην ἰσχυρὰν διαρκέσασαν πλέον τῶν 3 ὡρῶν, ὅπου καὶ ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πλείονας τῶν 40 πολεμίων, ἀποδιώξαντες τοὺς λοιποὺς κακῶς ἐκεῖθεν, καὶ καταλαβόντες τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν. Ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ 7 ἐτραυματίσθησαν.

Συσσωματωθέντες δὲ μετὰ ταῦτα ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπεσαν παρευθὺς κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Νεροκούρων πλειοτέρων τοποθετημένων, ὅπου εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῶν Χανίων καὶ νέα ἐπικουρία· τοὺς προσέβαλον καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες ἰσχυρῶς, ὥστε μετὰ ὀλιγόωρον ἀντίστασιν μὴ δυνηθέντες οἱ ἐχθροὶ νὰ ἀνθέξωσιν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, καταδιωκόμενοι μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου. Ἐφονεύθησαν καὶ τότε πολλοὶ Τοῦρκοι. Ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων 10, καὶ ἐπληγώθησαν ἰσάριθμοι. Ἐβίασαν δὲ συνάμα καὶ τοὺς περικλεισθέντας περὶ τοὺς 40 Τούρκους εἰς ὀχυρὸν οἴκημα κατὰ τὸ ῥηθὲν χωρίον νὰ παραδοθῶσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσαν, ἀποστείλαντες ζῶντας ὅλούς εἰς τὸ φρούριον. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξεστράτευσαν οἱ Τοῦρκοι συσσωματωθέντες πολλοὶ καὶ ἐναντίον τοῦ Θερίσου καὶ Λάκκων. Ἐπολέμησαν καὶ ἐνταῦθα ἱκανὴν ὥραν, ὅτε ἐφονεύθησαν καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι· τέλος δὲ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσι πλειότερον καὶ ἐκεῖ, ἐπανῆλθον εἰς τὸ φρούριον.

Αἱ νίκαι αὐταὶ τόσον κατετρόμαξαν τοὺς Τούρκους, ὥστ' ἀμαχητὶ καταλιπόντες μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ἰσχυροὶ Σελινιῶται τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, κατέφυγον σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον. Κατέλι-

---

μάσια δὲ κατορθώματα τοῦ πρώτου καὶ τὰ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς ἀρετῆς του (ὅρ. φύλ. 204) ἀπεδόθη ὡς εἴπομεν αὐτῷ ὡς ἐμφαντικώτερον τὸ ὄνομα "Σήφακας." Ὁ δὲ Ἀντώνιος προσέλαβεν ὡς ἐπίθετον τοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ ἥρωος ἀδελφοῦ.

πον ὡσαύτως τότε καὶ οἱ Κισαμῖται Τοῦρκοι τὰ χωρία καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ἀμαχητὶ, καταφυγόντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ φρούριον. Τοιαῦτα σχεδὸν κατώρθωσαν ταυτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Πέτρον Μανουσέλην, τὸν Γ. Σουδερὸν, τὸν Στρ. Δελιγιαννάκην καὶ Ι. Μοσχοβίτην κατὰ τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἔμειναν οἱ Ἕλληνες κύριοι ὅλων τῶν περὶ τὴν Ῥεθύμνην καὶ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ ἀντιπρόσωπος Ῥαϊνὲκ μετὰ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἦλθεν εἰς Ζιζιφέα χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου, ὁπόθεν διευθύνετο ἡ νέα ἐπανάστασις.

Ἐνταῦθα δὲ ἐξεδόθησαν καὶ προσκλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, δι' ὧν ἑκάστη ἐπροσκαλεῖτο νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἀντιπρόσωπόν της πρὸς συγκρότησιν αὖθις τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου σύμφωνα μὲ τὴν πρᾶξιν τῶν Κρητῶν τὴν κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825 γενομένην εἰς Κίσαμον (ὅρ. φύλ. 330). Ὡς τοιοῦτοι δ' ἐξελέχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ν. Οἰκονόμος ἐκ τῆς Κνωσσοῦ, ὁ πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Α. Φασόλης ἐκ τῶν Σφακίων, ὁ Α. Ἰωαννίδης καὶ Ἰωάννης Πλάζιος ἐκ τῆς Κυδωνίας, ὁ Ι. Μιχαὴλ ἐκ τῆς Κισάμου, ὁ Α. Γιαννακάκης ἐκ τοῦ Σελίνου, ὁ Γ. Κυριακάκης ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησε μετ' ὀλίγον ὁ Κ. Κριτοβουλίδης, ὁ Γ. Σακόραφος ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Καλούδης ἐκ τῆς Ῥεθύμνης, ὁ Α. Ἀρετίνης ἐκ τοῦ Αὐλοποτάμου· οἱ δὲ δύο τελευταῖοι ἀντικατεστάθησαν, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Δαφνομήλη, ὁ δὲ Καλούδης ὑπὸ τοῦ Μ. Χιονάκη· ὁ Θ. Ἀγαθάκης ἐκ τῆς Χεῤῥονήσου, ὁ Α. Παπαδάκης ἐκ τῆς Γορτύνης, ὁ Φ. Λιμπρίτης ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ν. Λιμπρίτου ἀπὸ τὸ Bonofaci, ὁ Δ. Βογιατζόγλους ἐκ τοῦ Τεμένους, καὶ ὁ Γ. Καλομενόπουλος ἐκ τοῦ Ἀμαρίου, καὶ μετὰ ταῦτα ἔστειλαν ἡ μὲν Σιτεία τὸν Μ. Λαδὰν, ἡ δὲ Πριότισσα τὸν Ι. Στεφανάκην, ἡ Μινώα τὸν Γ. Βενέτικον, καὶ τὸ Λασίτι τὸν Ι. Χ. Γεωργιάδην, αἱ δὲ ἐπαρχίαι Ἀρκαδία καὶ Ἱεράπυτνος δὲν εἶχον στείλει τότε τοὺς ἀντιπροσώπους των. Εἶχε δὲ τὸ Συμβούλιον γραφεῖον

ίων, καὶ γραμματέα τὸν Ἄγγελον Παλαιολόγον, ὡς καὶ σφραγίδα ἰδίαν φέρουσαν τὸ ἀντίτυπον τοῦ ἀρχαίου νομοθέτου τῆς Κρήτης Μίνωος μὲ περιγραφὴν «Κρητικὸν Συμβούλιον.» Συγχρόνως δὲ διώρισε τὸ Συμβούλιον καὶ Δημογεροντίας εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν, αἵτινες συνέτεινον πολὺ εἰς καλητέραν ἁρμονίαν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὸν ταχύτερον ἐφοπλισμόν. Καὶ ταῦτα μὲν διοικητικῶς.

Στρατιωτικῶς δὲ διέθεσε τὸ Συμβούλιον τὰ κατ' ἐπαρχίαν οὑτωσί. Δι' ὅλην μὲν τὴν Κρήτην εἶχε διορισθῇ ἓν γενικὸν στραταρχεῖον. Μέλη δ' αὐτοῦ ἦσαν ὁ Α. Μανουσογιαννάκης καὶ Μ. Βαρδουλάκης, ὁ μὲ πρῶτος ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Σφακίων, ὁ δὲ ἐκ τοῦ τῆς Ἀνωπόλεως, μέλη δ' ὡσαύτως τοῦ στραταρχείου ἦσαν ὁ μὲν Β. Χάλης ἐκ μέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν, ὁ δὲ Γ. Σουδερὸς ἐκ τῶν περὶ τὴν Ῥεθύμνην καὶ ὁ Π. Ζερβουδάκης ἐξ ὅλων τῶν περὶ τὸ Ἡράκλειον μερῶν· διότι οὐ μόνον οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπήλαυον ὡς ἀρχαῖοι τὴν κοινὴν ὑπόληψιν, ἀλλ' ἔσπευδε τὸ Συμβούλιον νὰ οἰκονομῇ ὡς πολιτικῶς οὕτω καὶ στρατιωτικῶς τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν· διότι ἄλλως ἐπροξένει πάντοτε προσκόματα καὶ δυσαρεσκείας.

Ἀναγκαῖον δὲ κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν.

Ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μανουσογιαννάκης ἀρχηγὸς τῶν συνεγχωρίων του πολεμικῶν τῆς Ἴμβρου χωρίου τῶν Σφακίων, ἐπροόδευσεν ἀριστεύσας εἰς τὰς κατὰ τῶν πολεμίων μάχας, τιμηθεὶς κατ' ὀλίγον ἀλληλοδιαδόχως καὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικοὺς βαθμούς, τοὺς ὁποίους ἔδιδε τότε ἡ Κρήτη. Ἦτον δὲ στρατιωτικὸς ἔμφρων, καὶ μὲ ἤθη ἤπια μὴ ἀνήκοντα εἰς ὀρεσίβιον, διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ὑπὸ πάντων, ἀποφεύγων ὅσον οἷόν τε εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας περιστάσεις, ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ προσάψῃ μομφήν τινα εἰς τὸν χαρακτῆρά του. Πρὸς τούτοις δὲ εἶχε καὶ ἐξαίρετον ἀρετὴν τὴν φιλοξενίαν καὶ συμπάθειαν εἰς τοὺς πάσχοντας, ὥστε καὶ ἔδιδε πολλάκις ἄρτον τοῖς πεινῶσιν ὡς εἴδομεν καὶ ἐν

τοῖς ἔμπροσθεν (ἰδὲ εἰς φυλ. 167.) πρὸς τοὺς καταδιωγμένους ὑπὸ τῶν περιστάσεων. Τὸ ἀνάστημά του ἦτον ὑψηλὸν καὶ ἀῤῥενωπὸν, σύνηθες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῖς ὀρεινοῖς τῆς Κρήτης.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος κληθεὶς, ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1841 ἐπανάστασιν τῶν Κρητῶν. Ἂν καὶ ἐσβέσθη αὐτὴ μετ' ὀλίγον ἄνευ ἀποτελέσματος, ἐπολιτεύθη ὅμως οὗτος καὶ τότε φρονίμως. Ἐπολέμησε καρτερικῶς καθ' ὅσον ἐσυγχώρουν αἱ περιστάσεις, ἀποφυγὼν τὰς παρακαίρους καὶ τότε ἔριδας, καὶ ἀπεσύρθη πάλιν ἀμέμπτως, ὅτε ἡ περαιτέρω ἐνέργεια κατεστάθη ἀνωφελής.

Ἐπεφυλάχθη ὅμως ὁ Μανουσογιαννάκης καὶ κατὰ τὸ 1858 μετὰ τοῦ Μαυρογένη Λακκιώτου, τοῦ Κόρακα Γορτυνίου, τοῦ Σκουλᾶ Ἀνωγιανοῦ καὶ ἄλλων ὁμοφρόνων νὰ δώσῃ διὰ τῆς ἐπιῤῥοῆς καὶ ὑπολήψεώς του τακτικὸν πέρας εἰς τὸ ἔνοπλον καὶ τότε κίνημα τῶν Κρητῶν ἐναντίον τῆς σκληρᾶς αὐθαιρεσίας τοῦ τυραννίσκου Βελῆ Πασᾶ.

Σειρὰν διαφόρων ἀνδραγαθημάτων παρουσιάζει καὶ ὁ στρατιωτικὸς βίος τοῦ Γεωργίου Σουδεροῦ. Ἅμα γνωσθείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, αὐθόρμητος ὡπλίσθη καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς πατρίδος του. Ἐκλεχθεὶς δ' ἐξ ἀρχῆς ὁπλαρχηγὸς τῶν πολεμικῶν Λαμπαίων ὅλης τῆς ἐπαρχίας, ἐθριάμβευσε διακριθεὶς πάντοτε εἰς τὰς μάχας. Ἂν καὶ προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν, ἦτον ὅμως παραδόξως ὡς νεάζων ὠκυποδέστατος, καὶ ἐνεργητικώτατος προπορευόμενος ὡς καὶ ὁ Σήφακας τῶν συστρατιωτῶν ἐν τοῖς κινδύνοις. Ἀφέλεια, φιλοπατρία εἰλικρινὴς, καὶ σὺν τούτοις ἀνδρεία ψυχῆς ἦσαν τὰ κοσμοῦντα τὸν Σουδερόν. Τόπος τῆς γεννήσεώς του ἦτο τὸ χωρίον Ἀσώματος τῆς Λάμπης, εἶχε δὲ καὶ ἑτέρους ἀδελφοὺς τὸν Ἰωάννην πολεμικὸν παρομοίως ἄνδρα, καὶ τὸν Μελχισεδὲκ ἡγούμενον τοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν μοναστηρίου Πρέβελη, ὅστις συνήργησε καὶ αὐτὸς καὶ λόγοις καὶ ἔργοις εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γ. Σουδερὸς περὶ τὸ 70 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ εἶδε μὲ πόνον ψυ-

χῆς ὑποχρεωθεῖσαν πάλιν τὴν πατρίδα του νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν αὐτὸν ζυγόν.

Ὁ δὲ Μανοῦσος Βαρδουλάκης ὁ ἐκ τῆς Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων δὲν ὑπελείπετο καὶ αὐτὸς οὔτε κατὰ τὰ ἤθη, οὔτε καὶ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν τοῦ ρηθέντος Σουδεροῦ. Πρόθυμος, φιλοπόλεμος καὶ χρήσιμος ἀνὴρ, ἐτιμήθη ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἀρχηγίαν τῶν συνεγχωρίων του, τοὺς ὁποίους καὶ ὡδήγει ἐπιτυχῶς εἰς τὰς μάχας. Ἀπεβίωσε δὲ καὶ οὗτος μὲ τὸ αὐτὸ τῆς ψυχῆς αἴσθημα ὡς καὶ ὁ Σουδερὸς περὶ τὸ 65 ἔτος τῆς ἡλικίας του πένης, μετοικίσας εἰς Μονεμβασίαν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Παρομοίως καὶ ὁ Βασίλειος Χάλης ἔχων ἐνεργητικώτερον νοῦν, καὶ συμπεριφορὰν μᾶλλον πολιτισμένην, ἔδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὡς εἴπομεν πολλὴν ὤθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἂν καὶ δὲν εἶχε τὸν ἐμβριθῆ στρατιωτικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα, ὅστις ἐκόσμει τοὺς νεωτέρους ἀδελφούς του Στέφανον καὶ Ἰωάννην. Ὁ δὲ Παναγιώτης Ζερβουδάκης ἦτον ἐκ τοῦ ἐναντίου ὀλιγόλογος καὶ σκεπτικὸς, ἐνῷ ὁ Χάλης εἶχε λόγους πολλοὺς, ἐμφαίνοντας καὶ σύνεσιν πολιτικήν. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ὠθοῦντο ἀπὸ τὸ ζωηρὸν τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα. Ἐξασκῶν δ' ὁ Ζερβουδάκης προτοῦ τὸν ἐμπορικὸν βίον κατὰ τὴν Νέαν Ἔφεσον, ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἀπεκδύθη ὅλως εἰς τὸν στρατιωτικόν. Ἐσύστησε σῶμα στρατιωτικὸν, πολεμήσας καρτερικῶς μετ' αὐτοῦ ὅπου ἐτύχαινεν, ἑωσοῦ ἐπαναστάτησε καὶ ἡ ἰδία του ἐπαρχία Κνωσσὸς κατὰ τὸ 1822, ἥτις καὶ τὸν ἐκάλεσεν ὁπλαρχηγὸν, καταγόμενον ἐκ Τηλίσσου χωρίου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Οἱ δὲ δύω μόνον οὗτοι ὁπλαρχηγοὶ Κρῆτες ἐτιμήθησαν ἐπὶ τῆς Βασιλείας καὶ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου τῆς φάλαγγος, οἵτινες ἀπεβίωσαν ἐν Ναυπλίῳ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἄγοντες τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Διὰ ν' ἀποφύγωσιν ὅμως οἱ Κρῆτες καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δυσαρεσκείας καὶ ἀταξίας, αἵτινες εἰ-

χον συμβῇ πρότερον τοιαῦται πολλαὶ ὡς ἐκ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ὁπλαρχηγιῶν, ἐπρόβλεψαν νὰ διορίσωσιν ἐκ τῶν μελῶν της ἑκάστη ὁπλαρχηγούς. Τοιούτους λοιπὸν εἶχον ἐκλέξει τοὺς ἑξῆς, τὸ μὲν Σέλινον τὸν Ἰάκωβον Κουμῆν καὶ Φραγγιὰν Τσισκάκην, ἡ δὲ Κίσαμος τὸν Γ. Δρακονιανὸν, Μ. Καθεκλᾶν, καὶ Γεώργιον Λαύπην, ἡ Κυδωνία τὸν ἴδιον πάλιν Β. Χάλην ὡς καὶ πρότερον, καὶ προσέτι τὸν Γ. Πίτπον εἰς τὸ τμῆμα τῶν Κεραμείων, καὶ οἱ Λακκιῶται εἶχον δεχθῇ καὶ αὖθις τὸν Ἀνδρέαν Παναγιώτου Ἀνωπολίτην ὡς συγγενῆ αὐτῶν ἐκ μητρὸς, ὁ Ἀποκόρωνας τὸν Ἀντ. Σήφακαν, καὶ Γρ. Δαμινὸν, ἡ Λάμπη εἶχε πάλιν τὸν Γ. Σαυδερὸν, τὸ Ἀμάριον τὸν Ι. Μοσχοβίτην, οἱ δὲ Ῥεθύμνιοι εἰς μέρη μὲν εἶχον παραδεχθῆ τὸν Π. Μανουσέλην Καλλικρατιανὸν, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τὸν Στρατὴν Δελιγιαννάκην, καὶ ὁ Αὐλοπόταμος τὸν Ἀλεξανδρῆν Ἀνδρεαδάκην Αὐλοποταμίτην καὶ τὸν Βασίλειον Σμπόκον Ἀνωγειανὸν, ὡσαύτως ἡ Πριότισα τὸν Ἀποστόλην Ψωμαδάκην, τὸ Καινούριον τὸν Μαλικούτην, καὶ τὸ Μπονοφάτσι τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην, ἡ Χεῤῥόνησος τὸν Γ. Πεζανὸν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην, τὸ Μιραμπέλον τὸν Γ Λουτσάκην, τὸ Λασίτη τὸν Γ. Βασιλείου καὶ Μ. Καζάνην καὶ ἡ Ἱεράπυτνος τὸν Φραγγιὰν Τσαντηράκην, ἡ δὲ Κνωσσὸς τὸν Π. Ζερβουδάκην καὶ Σισίνην Τατινάκην, καὶ κατόπιν ἡ Σιτεία τὸν Ι. Κοντὸν καὶ Ι. Μακρῆν.

Ἐνταῦθα κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ χαρακτῆρος τοῦ κρητικοῦ λαοῦ.

Ἂν ὁ λαὸς οὗτος ἔχασε βεβαίως πολλὰς ἀρετὰς, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπὶ 2000 περίπου ἔτη, καθ' ὃν χρόνον αὐτονομούμενος καὶ αὐτοδιοικούμενος ἔμενεν ἀνεξάρτητος (α) μέχρι τῆς ὑποδουλώσεώς του ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, δὲν

(α) Πρῶτος ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ ἐπονομασθεὶς καὶ Κρητικὸς ἦλθε περὶ τὸ 70 ἔτος Π. Χ. μὲ στόλους καὶ στρατοὺς διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς μέχρι τότε ἐλευθέρους Κρῆτας, ἀφοῦ πρότερον οἱ Ῥωμαῖοι ὑπέταξαν καὶ Μακεδονίαν, καὶ ὅλα τὰ περὶ τὴν Κρήτην

ἔχασεν ὅμως καὶ τὸν ἔμφυτον ἀνδρικὸν χαρακτῆρά του, οὐδὲ τὸ τῆς φιλελευθερίας καὶ φιλοπατρίας αἴσθημα, τὸ ὁποῖον εἶχον ἐμπνεύσει ἀλληλοδιαδόχως εἰς τοὺς προγόνους του οἱ θαυμάσιοι θεσμοὶ τοῦ προπάτορός των Μίνωος, διατελῶν ἀείποτε πιστὸς μὲ καρτερίαν καὶ εἰς τὸ πατροπαράδοτον θρήσκευμά του. Μάρτυρες δὲ τούτων αἱ μεγάλαι ἀνησυχίαι τοῦ λαοῦ τούτου, τὰς ὁποίας ἐπροξένει εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν δυναστείαν, ἥτις ἠναγκάσθη ὡς ἐκ τούτων νὰ τῷ παραχωρήσῃ καὶ ἰδίας πολιτείας καὶ ἄλλα εἴδη ἐλευθεριῶν ἑωσοῦ τὸν κατεπράϋνε κατά τι ἡ ταυτότης τοῦ θρησκεύματος μετὰ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς Βυζάντιον. Μάρτυρες ὡσαύτως αἱ καθημεριναὶ ἀντιστάσεις του ἐναντίον καὶ τῶν μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς δεσποσάντων ἐπ' αὐτοῦ ἀλλοθρήσκων Σαρακηνῶν καὶ Ἐνετῶν, ὥστε μετὰ τῶν πρώτων (α) οὐδό-

---

λοιπὰ μέρη καὶ ἡ Κρήτη ἔμενεν ἐλευθέρα. Ἐνικήθη ὅμως οὗτος τότε κατὰ κράτους, ἢ καὶ ἐφονεύθη ὡς διηγεῖται ὁ Ὀλλανδὸς Δάπερ, ἐρανισθεὶς τὰ περὶ τῶν τότε κρητικῶν πολέμων ἀπὸ διαφόρους συγχρόνους συγγραφεῖς (μεταφ. Βερναρ. Κεφ. Γ. Σελ. 137). Μετὰ δὲ τὸν Ἀντώνιον ἦλθεν ὁ Μέτελλος, δοκιμάσας καὶ αὐτὸς, καὶ πράξας πολλὰς σκληρότητας ἑωσοῦ κατώρθωσε μετὰ πολλὰ ἔτη νὰ τοὺς καταβάλῃ.

(α) Ἂν ὁ Κ. Τρικούπης, ἀνεγίνωσκε προσεκτικῶς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἄλλους, δὲν ἤθελε προσθέσει εἰς τὸ Α'. βίβλ. τῆς ἱστορίας του, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Σαρακηνῶν "Ἀλλαξοπίστησαν οἱ Κρῆτες·" διότι καὶ αὐτοὶ οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς νομίζομεν ὅτι οἱ πλειότεροι δὲν ἀναφέρουσι τι περὶ τούτου. Ἀλλ' εἶναι ὁ λόγος ἀντὶ τῶν πραγμάτων πιστευτός; Οἱ Σαρακηνοὶ οὐδὲ κἂν ἐκατώρθωσαν νὰ κατεξουσιάσωσιν ὁλοτελῶς ὅλης τῆς Κρήτης· διότι καὶ ἡ Κυδωνία καὶ ἡ Γορτύνη πόλεις σημαντικώτεραι τότε ἔμεναν πάντῃ ἐλεύθεραι ἐφ' ὅλης τῆς ἐκεῖσε δυναστείας των, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ 104 ἢ 124 ἔτη ὡς λέγει ὁ ἴδιος Ο. Δάπερ (μετ. Βερν. Κεφ. Δ'. Σελ. 155.) ἑωσοῦ ἐλθὼν ἐκ τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας Ῥωμανοῦ τοῦ Νέου τοὺς ἐξεδίωξεν ἐκεῖθεν κακὴν κακῶς.

Ἐπῆλθεν ἔπειτα ἀσυγκρίτως ἀγριωτέρα καὶ ἡ τυραννία τῶν Τούρκων. Καθ' ἡμέραν ἐσύροντο καὶ ἐπ' αὐτῆς οἱ ὑποδουλωμένοι εἰς τὴν ἀγχόνην καὶ εἰς τὰς σφαγὰς, ὑπομένοντες τὰ μαρτύρια καρτερικῶς ἕνεκα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς θρησκείας των· διότι, ἐὰν μόνον ἐξεστομάτιζον τὸ ὅτι

λως σχεδὸν οἱ Κρῆτες συνεμίχθησαν, πρὸς δὲ τοὺς δευτέρους ἔπραττον ἄπειρα κακὰ, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν ἀμφότεροι νὰ ἐγείρωσι καὶ τὰ πελώρια τείχη τῶν φρουρίων, διὰ νὰ προστατεύωνται ὑπ' αὐτὰ, ἀντικρούοντες μᾶλλον τὸ τοπικὸν στοιχεῖον, ὅπερ τοὺς ἠνόχλει.

Ἂς ἔλθωμεν καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας.

Ὅσον σκληροτέρα ἂν ὑπῆρξε καὶ αὐτὴ, δὲν ἠμπόρεσε νὰ καταδαμάσῃ ὁλοσχερῶς τὸ ἀνδρικὸν καὶ φιλελεύθερον φρόνημα τῶν ὑποδουλωμένων Κρητῶν, οἵτινες τὸ διέσωσαν πάντοτε καὶ εἰς τὸ στόμα των ἀπτοήτως ἐν ταῖς συναναςροφαῖς, ἐν ταῖς εὐωχίαις καὶ ἐν ταῖς συναπαντήσεσιν ὡς πρώτην καὶ θερμοτέραν εὐχὴν πρὸς ἀλλήλους τὸ « Καλὴ ἐλευθερία », μὲ ὅλας τὰς ὁποίας ὑπέφερον σκληρότητας. Δὲν ἄφιναν δὲ καὶ πᾶσαν εὐνοϊκὴν περίστασιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐφοπλίζωνται, ῥιπτόμενοι εἰς τοὺς κινδύνους διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσι τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας. Πρώτη δὲ καὶ κυρία ἑστία τῆς φιλελευθερίας των ἦσαν τὰ ὀρεινὰ Σφακία. Καὶ παράδειγμα ἔστω ἡ ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας πολέμου κατὰ τὸ 1770 ἐπανάστασίς του, ἥτις καὶ ἐδόξασε πρὸ πάντων τὸν Δασκαλογιάννην τῆς Ἀναπόλεως, τὸν Ἀνδρουλιὸν Παπαδάκην τῶν Σκύφων καὶ τὸν Μανοῦσον Κούτσουπαν τοῦ Προσγιαλοῦ, ὡς καὶ ἡ τελευταία ἔνδοξος ἀλλ' ἀτυχὴς ἐπανάστασίς του τοῦ 1821, ἥτις ἐλάμπρυνεν ὅλον τὸν φιλοπόλεμον τῆς Κρήτης λαόν.

ἐτούρκιζαν, ἀπηλλάσσοντο εὐθὺς τοῦ θανάτου. Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φρίκης ταύτης, ὅτε εἶχον γείνει οἱ Τοῦρκοι καὶ κύριοι ὅλης τῆς Κρήτης, διετήρησαν οἱ Κρῆτες τὸ θρήσκευμά των, πῶς ἠμποροῦμεν νὰ πιςεύσωμεν τῷ Κ. Τρικούπῃ ἢ καὶ ἄλλῳ λέγοντι, ὅτι ἀλλοξοπίστησαν ἐπὶ τῶν Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπεριφρόνησαν; Ὑπῆρξαν, δὲν ἀρνούμεθα, καὶ ἀδυναμίαι τινὲς, ὡς τοιαῦται εὑρέθησαν δυστυχῶς καὶ εἰς ὅλα τὰ τυραννηθέντα λοιπὰ μέρη. Δὲν κατακρίνεται ὅμως διὰ τοὺς ὀλίγους τὸ ὅλον εἰμὴ κατὰ τὴν λογικὴν μόνον τοῦ Κ Τρικούπη. Ὁ Κ Τρικούπης λοιπὸν ἔῤῥιψε τὸν λίθον καὶ περὶ τούτου κατὰ μόνων τῶν Κρητῶν, μὴ γνωρίζων τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρά των· διότι οὔτε συνανεςράφη αὐτοὺς, οὔτ' ἐπροσπάθησε νὰ μάθῃ, καὶ νὰ τοὺς κρίνῃ ὡς ἱστορικός.

Ἀλλ' ἔλειψαν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἄνδρες, ἐκδικούμενοι τὴν τυραννίαν, ἀφοῦ ἀπετύγχανον εἰς τὸ γενικόν; Τοιοῦτοι ἀνεφάνησαν κατὰ καιροὺς πολλοὶ ὡς οἱ Γιαλέριδες, οἱ Παπαδάκιδες, οἱ Λόγιοι (α), οἱ Περτουζίδες, οἱ Σκατόβεργαι, Κωνσταντουλάκιδες καὶ ἄλλοι, τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζομεν· διότι ἔλειψε δυστυχῶς καὶ ἡ ἱστορία τοῦ

(α) Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὁ μὲν Λόγιος Δημήτριος ὀνομαζόμενος ἦτον ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Θωμᾶς, ὁ δὲ Σκατόβεργας φέρων ὄνομα Γεώργιος ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ Δασιτίου, προσλαβόντες ἀμφότεροι τὰς ἐπωνυμίας ἐκ τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου των· διότι ὁ μὲν εἶχε διδαχθῇ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν διάλεκτον παρά τινι θείῳ του Δημητρίῳ, ἐπαγγελλόμενος ἔπειτα καὶ τὸν ἐμπειρικὸν ἰατρὸν καὶ τὸν χειρουργὸν ἐπιτυχῶς, διὸ καὶ Λόγιος διὰ ταῦτα ἐπωνομάσθη· ὁ δὲ ἐκλήθη μὲ τὸ ὁποῖον φέρει ἐπώνυμον διὰ τὸν πολυμήχανον τρόπον του. Ἀμφότεροι δ' ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, τολμηροί, ὠκυποδέστατοι καὶ εὐειδεῖς. Ἀλλ' ὁ μὲν Λόγιος ἐμπνέετο καὶ ἀπὸ τὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλελευθερίας ἁγνὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον ἠρύσθη μᾶλλον ἀπὸ τὴν σπουδαίαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ περιπλέον τοῦ Πλουτάρχου καὶ Ἡροδότου, εἰς τοὺς ὁποίους ὡς λέγεται ἠδύνετο περισσότερον, ὁ δ' ἕτερος ἀγράμματος ὢν εἶχεν ὅλην τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν φυσικὴν ἀνδρίαν καὶ εὐτολμίαν του, ἕνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἐπεβουλεύετο συχνὰ ὑπὸ τῶν συγχρόνων Τούρκων. Ἤρχισαν δ' ἀμφότεροι τὰ κατὰ τῶν Τούρκων τολμήματά των περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ὁ μὲν ἀντικρούων τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλάς, ὅτε καὶ ἀφώπλισε καὶ ἐμαστίγωσε καὶ πολλοὺς τῶν τυράννων εἰς πολλὰ μέρη, ἔνοπλος περιφερόμενος, ὁ δὲ Λόγιος ἐκινήθη ἕνεκα τοῦ ἀδίκως φονευθέντος θείου του Δ. Κοσμαδάκη, ἀνδρὸς εὐπόρου καὶ τὰ πρῶτα φέροντος μεταξὺ τῶν συνεγχωρίων ὑπό τινος Δερβίση ὀλοτῆρος Τούρκου, καί τοι εὐεργετημένου πολλάκις ὑπὸ τοῦ φονευθέντος. Ἐσπάραξε δ' ὡς ἐκ τούτου ἔκτοτε ἡ καρδία τοῦ Λογίου! Καί τοι δ' ἀπολαύων οὗτος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπόληψιν ἕνεκα τοῦ ὡς εἴρηται ἐπιτηδεύματός του, δὲν ἠδυνήθη ὅμως καὶ νὰ κρατήσῃ τὸ μισοτύραννον αἴσθημά του, διὸ καὶ ἐφόνευσε μετ' ὀλίγον τὸν ῥηθέντα Δερβίσην. Ὁπλισθεὶς δ' ἔκτοτε, περιεφέρετο εἰς ὄρη μετὰ τοῦ γυναικαδέλφου του Νικολάου, φονεύων καὶ καταθορυβῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς ἐκεῖσε Τούρκους, ὅστις εὕρισκεν ἄσυλον ἐνίοτε καὶ παρὰ τῷ Μ. Κουρμούλῃ εἰς Κουσσέ. Παρακλήσεις συγγενῶν καὶ φίλων ἔπεισαν τὸν Σκατόβεργαν ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς Κρήτης ὡς διηγοῦνται οἱ περὶ

τόπου-ἐπὶ τῶν τυραννουμένων αἰώνων, καὶ αὐτοὺς διέσωσαν μόνον αἱ ἀφηγήσεις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καὶ λείψανά τινα εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ τραγουδίων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξύμνων οἱ σύγχρονοι τὴν ἀνδρίαν καὶ τὰ κατορθώματά των, ὡς καὶ ἐσχάτως ἀνέδειξε κατὰ τὸ 1833 ἡ ὑψώσασα πάλιν κεφαλὴν δυναστεία τοῦ Μεχμεταλῆ τοιοῦτον τὸν Ἀσφενδιώτην Στρατὴν Δελιγιαννάκην, τολμήσαντα νὰ καταφοβίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ τότε διὰ τῆς αἰφνιδίου ἐπιδρομῆς του εἰς Κρήτην, καὶ τελευταῖον κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1858 τοὺς Μανουσογιαννάκιδες, τοὺς Μαυρογένιδες τῶν Λάκκων, τοὺς Κόρακας τῆς Γορτύνης, τοὺς Σκουλάδες τῶν Ἀνωγείων καὶ ἄλλους ὁμόφρονας, οἵτινες διὰ τῆς ἐφοπλίσεως ὅλου σχεδὸν τοῦ λαοῦ ἐπεριώρισαν φρονίμως καὶ ἡσύχως τὴν μεγάλην καταπίεσιν τοῦ τυραν-

---

αὐτοῦ εἰδότες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠπείλουν τὸν ἀφανισμὸν οἱ Τοῦρκοι, μὴ δυνηθέντες ἄλλως νὰ ἐκδικηθῶσιν ἐκεῖνον, ὅθεν καὶ ἀπεδήμησε πρὸς καιρὸν εἰς Ἀσίαν, μεταχειριζόμενος καὶ ἐκεῖσε τὰ αὐτὰ κατὰ τυράννων. Τὰ αὐτὰ συνέβησαν καὶ εἰς τὸν Λόγιον, ὅτε ἀναγκασθεὶς καὶ αὐτὸς μετέβη εἰς Σφακία, ἀπομακρυνθεὶς τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος, ἅμα μαθὼν ἄνανδρόν τινα ἀντεκδίκησιν Τούρκων, ἣν ἔπραξαν πρὸς ἔγγαμον ἀδελφήν του εἰς Τήλισσον χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐξυβρίσαντες, καὶ ἐπὶ τέλους θυσιάσαντες αὐτήν, ἐπανῆλθε ταχέως μετὰ δύω συντρόφων διὰ πλοιαρίου, καὶ ἀποβὰς λεληθότως, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν αἰφνιδίως πολλοὺς τῶν ὑβριστῶν· ἔθυε δὲ καὶ ἀπώλλυεν ἔπειτα ἀδυσωπήτως καὶ εἰς ἄλλα μέρη συχνούς· ὁ δὲ Λόγιος κατερχόμενος καὶ αὐτὸς συχνὰ ἐκ τῶν Λευκῶν ὀρέων, κατεξωλόθρευε παρομοίως, ὅσοι ἐκ τῶν Τούρκων κατεπίεζον σκληρῶς τοὺς ὁμοθρήσκους του. Ἔμελλον ὅμως καὶ αὐτοὶ νὰ θέσουν τέλος εἰς τὰ τολμήματά των· διότι ὁ μὲν Σκαταβεργας ἐδολοφονήθη περὶ τὸ 1808, καταπλακωθεὶς αἰφνιδίως ἔν τινι οἰκήματι, ὁ δὲ κλεϊσθεὶς ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ φιλοπατρίᾳ Λόγιος ἔπεσε κατὰ τὸν Μάϊον 1811, ἐπιδραμὼν εἰς χωρίον τῆς Γορτύνης Ἅγιος Ἰωάννης διὰ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ τὸν ἐκεῖσε ὠμότατον Ἀγριολίδην, ἐξαπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἄραβός του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπρόλαβε νὰ φονεύσῃ.

Ὁ δὲ Περτούζης ἦτον ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ ὁ Κωνσταντουλάκης ἐκ τοῦ Ζιζιφέως τοῦ Ἀποκορώνου· Γενναῖοι καὶ τολμηροὶ ἄνδρες ἀμφότεροι, ἐπροξένησαν καὶ αὐτοὶ πολλὰ κακὰ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των εἰς τοὺς τυραννοῦντας Τούρκους.

νίσκου Βελῆ πασᾶ, μὲ τὴν ὁποίαν ἐτόλμησε νὰ ἐξουθενώση καὶ τότε τὸν λαόν.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ λαὸς τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀνδρίαν, τὴν φιλοπατρίαν, τὴν φιλελευθερίαν καὶ θρησκευτικὸν, ἀλλ' εἶναι πρὸς τούτοις καὶ φιλόξενος, φιλόπονος καὶ περιποιητικός. Ἀποστρεφόμενος ὅμως κατὰ πάντα τὴν βίαν, δὲν ὑποφέρει νὰ τῷ ἐπιβάλλεται καὶ αὐτὸ τὸ τῆς φιλοξενίας καθῆκον, ἐνῷ ὑπερήδεται ἐκτελῶν αὐτὸ καὶ ἐλευθερίως ἐξ οἰκείας καὶ αὐτοπροαιρέτου βουλήσεως. Ὡς πρὸς δὲ τὰ περὶ φιλοπονίας καὶ καθαριότητος ἀνέκαθεν εἶναι ταῦτα χαρακτηριστικὰ τοῦ Κρητὸς, διὰ τοῦτο καὶ οἱ πάλαιοὶ ὠνόμασαν νῆσον τῶν μακάρων τὸν τόπον του, καὶ οἱ σημερινοὶ ὡς κῆπον ὡραῖον διὰ τὴν θέαν τῆς ἐκτεταμένης δενδροφυτείας, τῆς εὐκοσμίας τῶν χωρίων της καὶ ἄλλων, ἅτινα προάγουσι χεῖρες Κρητῶν, ἂν καὶ ἔμεινεν ἤδη πολὺ ὀπίσω ἕνεκα τῆς καταμαστιζούσης τὸν τόπον τοῦτον ἐξολοθρευτικῆς τυραννίας. Ἡ δὲ καθαριότης παρατηρεῖται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πενιχρὰν καλύβην τοῦ πτωχοῦ, ἰδίωμα ἀνῆκον γενικῶς εἰς γυναῖκας, καὶ ἄνδρας Ἕλληνας καὶ Ὀθωμανούς.

Εἶναι προσέτι λαὸς φιλοπερίεργος, δημοτικώτατος καὶ ὅσον οἷόν τε φιλοδίκαιος. Εἶν' ἀληθὲς, ὅτι πλείστας τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν τοῦ ἀφήρεσεν ἡ δουλοσύνη· διότι οὔτε ἐπιστημῶν παιδευτήρια τῷ ἐπετρέποντο, οὔτε τεχνῶν τινων καταστήματα διὰ νὰ καλλιεργῇ τὰς δυνάμεις τοῦ νοός του, τοὐναντίον δὲ μάλιστα καθίστατο καὶ ἔνοχος θανάτου, ἐάν τις διενοεῖτο νὰ πράξῃ ἀνώτερόν τι τῆς δουλικῆς σφαίρας του, ὡς ἔπαθε καὶ ὁ μακαρίτης Μανωλάκης Γερακάκης, ἀποτολμήσας (Ἰδὲ φύλ. 9.) ἐν μέσῳ τῶν φρικτῶν σπαραγμῶν τῆς τυραννουμένης πατρίδος του, νὰ προάξῃ κατὰ μικρὸν ἐπὶ τὸ βελτιώτερον τὸ σχολεῖον τῆς Κυδωνίας πρὸς ἠθικωτέραν μόρφωσιν τῶν συμπολιτῶν του· διὸ καὶ ὡς ἐκ τούτων ὅλων ἐξεβαρβαρώθη δυστυχῶς ὁ λαὸς, χρόνιος ἐν τοῖς βαρβάροις. Ἐὰν παρατηρήσῃ τὶς ὅμως ἐπισταμένως, εὑρίσκει ὅτι ὁ λαὸς τῆς Κρήτης εἶναι ἐπιδεκτικὸς χειραγωγήματος ἐπὶ τὸ βελτιώτερον καὶ προοδευτικὸς ἐὰν ἐπιτύχῃ

ν ἀπολυθῇ καὶ αὐτὸς τῶν δουλικῶν του δεσμῶν· διότι δὲν τοῦ ἔλειψε κατὰ μέγα μέρος τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, δὲν τοῦ ὑςερήθη καὶ αὐτὴ ἡ πάτριός του ἑλληνικὴ γλῶσσα· καὶ διότι ἔχει ἔτι τὴν φυσικὴν στοργὴν ν' ἀνερευνᾷ σπουδαίως περὶ πάντων, καὶ πρὸς τούτοις νὰ μισῇ ἐκ πεποιθήσεως τὸ ἄδικον, ἂν καὶ αἱ κακαὶ τῆς δουλείας ἕξεις τὸν ὠθοῦν πολλάκις ιὰ πράττῃ τοῦτο. Ὡς ἐκ τούτων δὲ τῶν πλεονεκτημάτων ἠγάπησε καὶ περισσότερον οὗτος καὶ ἐν τῇ δεκαετεῖ ἐπαναστάσει του τοὺς ὁπλαρχηγοὺς ἐκείνους καὶ ἄλλους πολίτας ὅσοι ἐπολιτεύθησαν δικαιότεροι πρὸς αὐτὸν, ὡς τὸν Σήφακαν, τὸν Τσελεπὴν, τὸν Καυρμούλην, τὸν Ζερβὸν, τὸν Παπαδάκην καὶ Οἰκονόμον. Ἀποστρεφόμενος δὲ τὴν ἀνισότητα, ἐπροτίμησε νὰ πείθεται εἰς ἄνθρωπον τῆς ἐπαρχίας του, τοῦ ἰδίου χωρίου του ὡς προϊὸν τῆς ἰδίας του ἐκλογῆς, διὸ καὶ ἐπαναπαύθη πλειότερον εἰς αὐτὸ τὸ ἀντιπροσωπικὸν σύςημα· διότι ἐκ φύσεως ἐφίεται ὁ Κρὴς νὰ γνωρίζῃ, τί γίνεται εἰς τὰ κοινὰ πράγματά του, ὥστε καὶ διὰ τῆς συμμετοχῆς του ταύτης ἐνόμισεν, ὅτι διενήμετο ἡ δικαιοσύνη τακτικώτερα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὡπλίσθησαν προθυμότερον ἅπαντες εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεώς του, καὶ τὰ ἀτοπήματα ἀχώριστα εἰς τας ἐπαναστάσεις ἐπράχθησαν μετριώτερα παρὰ τὸν πρότερον καιρόν. Καὶ ἂν οἱ ἄνθρωποι τοῦπαρόντος δὲν ἦσαν οἱ ἐπιδέξιοι νὰ τὸν χειραγωγήσωσιν, ὡςὑστερεῖται τοιούτων ἔτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλὰς, ἤλπιζεν ὅμως εἰς τὴν πρόοδον καὶ εἰς τὴν πεῖραν ν' ἀναφανῶσιν οἱ κρείττονες.

Οἱ Κρῆτες καθαρᾶς ἑλληνικῆς ὄντες καταγωγῆς λαλοῦσι καὶ σήμερον, ἂν καὶ παρεφθαρμένως πως τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον, καὶ ὅσον μακρύτερα πόλεων οἰκοῦσι, τόσον καθαρωτέραν καὶ ἄμικτον σχεδὸν παντὸς ξενισμοῦ, εἰς δὲ τὰς γυναῖκας τῶν ὀρεινοτέρων,αἵτινες ἢ δὲν συνεμίχθησαν ὁλοτελῶς ἢ καὶ ὀλιγώτερον τοῖς ἔθνεσι,μὴ μαθοῦσαι καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, σπανίως ἀκούεται ξενοφωνία τίς, τὰ δὲ ἤθη ἐκεῖσε ὡς ἐκ τούτων καὶ ἀφελέστερα, οἱ δεσμοὶ τῆς ἀμοφροσύνης ἧττον ἀδιάσπαστοι, καὶ ἡ περὶ θρησκείας πεποίθησις μᾶλλον ἀκλόνητος. Ἐσθίουσι δὲ ἐν γένει οἱ Κρῆτες πάν-

τοτε καθαρὰ βρώματα καὶ οὐχὶ φειδωλῶς· Ἐπαναπαυόμενοι δὲ τῶν καθημερινῶν ἐργασιῶν, τέρπονται νὰ χορεύωσιν ἐν ὑπαίθρῳ κατὰ τὰς ἑορτὰς γυναῖκές τε καὶ ἄνδρες, Εἶναι ὅμως καὶ ζηλότυποι περὶ τὰς συζύγους, διὸ καὶ τὰ ἤθη ὡς πρὸς τοῦτο λίαν αὐστηρά. Οἱ Κρῆτες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνές τε καὶ Ὀθωμανοὶ εἶναι εὔρωστοι, ῥωμαλαῖοι καὶ εὐειδεῖς, ἔχοντες μεγάλην κλίσιν εἰς τὸ ὁπλοφορεῖν, διὸ καὶ ὁπλίζονται ἀμφότεροι κομψῶς, μεταχειριζόμενοι μακρύτερα τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὅπλα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ χαρακτήρων καὶ ἐθίμων τῶν Κρητῶν· ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πολεμικῶν.

Κατὰ δὲ τὴν 15 ἢ 16 Αὐγούστου παραλαβὼν ὁ Μαλικούτης ἕως 60 ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν, ἐπροχώρησεν εἰς Γορτύνην, καὶ ἐνεδρεύσαντες περὶ τὸ χωρίον Ἅγιος Ἰωάννης ἐφόνευσαν ἐκεῖ ἕως 10 Τούρκους, ἐν οἷς καὶ τὸν ἐπ' ἀνδρίᾳ κλεϊζόμενον Ἀγριολίδην, ἀρχηγὸν τότε τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων. Ἀποκόψαντες δὲ τὴν κεφαλήν του τὴν ἔφερον ὡς θρίαμβον τοῦ κατορθώματός των εἰς Ζιζιφέα πρὸς τὸν Ἀντιπρόσωπον καὶ Συμβούλιον. Ἀλλ' ἔμελλεν ἡ πρᾶξις αὕτη, τὴν ὁποίαν καὶ κατέκρινε καὶ ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον ὡς βαρβαρικὴν, νὰ φέρῃ τὴν ἀπώλειαν παρευθὺς ἑκατοντάδων ἀόπλων καὶ ἀθώων Ἑλλήνων!

Διότι μετακομίσαντες οἱ Τοῦρκοι εἰς Ἡράκλειον τὸ ἀκέφαλον σῶμα τοῦ Ἀγριολίδου τὸ ἐναπέθεσαν εἰς τὸ κεντρικώτερον τῆς πόλεως μέρος διὰ νὰ ὀχλαγωγήσωσι δι' αὐτοῦ. Ἐφρύαξαν ἐπὶ τῇ θέᾳ ταύτῃ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι, κραυγάζοντες μανιωδῶς. Ἐφρύαττε δὲ καὶ ἡ γυνή του, ἥτις περιφερομένη ἐν ἀγυιαῖς καὶ ἐναντίον τῶν ὀθωμανικῶν ἐθίμων ἐκόπτετο, ὅτε καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ συνεκραύγαζον, ζητοῦντες αἷμα ἀντὶ αἵματος. Μάτην ἐπροσπάθησεν ὁ τότε Σουλεϊμὰν Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου νὰ καταπραΰνῃ τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων· αὐτοὶ τοὐναντίον κλείσαντες τότε ἐν τῇ μανίᾳ των τὰς πύλας, ἐπέπεσον ξιφήρεις κατὰ τῶν ἀόπλων χριστιανῶν, ἄλλους μὲν

σφάζοντες ἀνιλεῶς, ἄλλους δὲ ῥίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν πνιγομένους, καὶ ἄλλους βιάζοντές νὰ πίπτωσιν εἰς φρέατα, οὐδενὸς φεισθέντες οὐδ' αὐτῶν τῶν θηλαζόντων! Περὶ τὰ 800 πτώματα ἦσαν ἐῤῥιμένα κατ' ἐκείνην τὴν θλιβερὰν ἡμέραν ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ἀγυιαῖς τῆς πόλεως. Ἡ λύσσα ὅμως τῶν αἱμοχαρῶν τούτων δὲν ἐκορέσθη ἕως ἐδῶ· διότι ἀνοίξαντες ἔπειτα τὰς πύλας τοῦ φρουρίου, ἐπέδραμον μὲ τὴν αὐτὴν θηριωδίαν καὶ εἰς τὰ ἔξω, σφάξαντες καθ' ὁδὸν καὶ τότε τοὺς προτυγχάνοντας, ἐνασχολουμένους ἡσύχως καὶ εἰς τὰ ἴδια ἑαυτῶν ἔργα, ἐπιτεθέντες δ' αἰφνιδίως καὶ εἰς τὰ χωρία, ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν τοὺς φιλησύχους καὶ ἀθώους, ὥστε καὶ ὑπὲρ τὰ 700 ἐλογίσθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὰ ἐκτὸς καὶ τὰ ἐντὸς θύματα.

Τὸ παράδειγμα δὲ τούτων δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Τοῦρκοι. Μὴ ἔχοντες ὅμως αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοιοῦτον θήραμα, ἐξώρμησαν κατὰ τὴν 19. Αὐγούστου περὶ τὴν αὐγὴν, καὶ προχωρήσαντες δραμαῖοι οἱ περὶ τὸν ὠμότατον Ἀλμπάνην, ἔφθασαν εἴς τινα χωρία αἰφνιδίως, φονεύσαντες πλέον τῶν 90 ἐξ ἀόπλων καὶ ὡπλισμένων, ἔσφαξαν δὲ καὶ εἰς τὸ χωρίον Ἀρκούδαινα ὁμοῦ μὲ ἄλλους καὶ αὐτὸν τὸν Ἱερέα ἱερουργοῦντα. Ἡ αἰφνίδιος προσβολὴ κατήντησε καὶ ἐδῶ τρομερωτάτην τὴν σφαγήν. Ἔτρεξαν ἐν τῷ ἅμα πανταχόθεν ἔνοπλοι Ἕλληνες πρὸς ἀντίκρουσιν, οἱ σφαγεῖς ὅμως εἶχον προλάβει ἀναχωρήσαντες ἀμέσως.

Πότε δ' ἔγειναν ὅλα ταῦτα; καθ' ὃν χρόνον διέτριβον ἐν Πόρῳ οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Δυνάμεων, ὁ Κάνιγκ τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γκιλλεμινότος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Ῥιβοπιέρος τῆς Ῥωσσίας διὰ νὰ συλλέξωσι πληροφορίας περὶ καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, περὶ ὁροθεσίας αὐτῆς καὶ περὶ ἄλλων, ὅπου καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος μέρη εἶχον διαφόρους ἀπεσταλμένους διὰ νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο, εἶχον καὶ οἱ Κρῆτες ὡς τοιούτους τὸν Ἐμμανουὴλ Δανέζην καὶ Ἀντωνιάδην, καὶ εἶχον κάμει καὶ αὐτοὶ τὰς ἐκθέσεις των πρὸς

αὐτοὺς, προσθέσαντες καὶ τὰς νέας τραγικὰς ἐκείνας σκηνὰς, ἂν καὶ δὲν ἔκαμψαν οὐδ' αὐταὶ τὰς καρδίας τῶν Δυνατῶν.

Μετὰ δὲ τὴν ὡς ἀνωτέρω γενομένην σφαγὴν εἰς 'Ρεθύμνην, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες ὄχι ὅμως ἀόπλους ὡς οἱ περὶ τὸν Ἀλμπάνην Τοῦρκοι. Συναθροισθέντες λοιπὸν ὅ,τε Ἀναγνώστης Σουδεράκης, ὁ Γεώργιος Κατσούρης ἀρχηγὸς τῶν Ἀτσιποπουλιανῶν, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν 'Ρουστίκων Μιχαὴλ, συμπαραλαμβόντες δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων ἕως 160, τοὺς ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καπετανάκην καὶ Εὐθύμιον Ἠπειρώτην, κατέλαβον ἐν νυκτὶ μὲ 500 περίπου τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Ἀτσιποπούλου περὶ τὴν ὥραν ἀπέχοντος τῆς 'Ρεθύμνης, ἢ νὰ προκαλέσωσιν τοὺς πολεμίους, ἢ καὶ νὰ τοὺς βλάψωσιν ἄλλως δι' ἐνεδρῶν. Παρῆλθον δὲ δύο νυχθήμερα, καθ' ἃ διέμενον οὗτοι ἐκεῖ, ἀλλ' οὐδενὸς τῶν Τούρκων ἐξελθόντος, καταλιπόντες τὴν θέσιν ἐκείνην, μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον Γάλου λεγόμενον. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἅμα ἡλίῳ ἀνατείλαντι Τοῦρκοι ἱκανοὶ περὶ τοὺς 2000 ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐξήρχοντο μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας, διευθυνόμενοι εἰς Ἀρμενοκάμπους διὰ νὰ συλλέξωσι τροφάς. Πρῶτοι λοιπὸν τότε ὁ Σουδεράκης καὶ ὁ Κατσαντώνης σημαιοφόρος τοῦ Καπετανάκη μὲ 40 ἢ 50 ἐφώρμησαν αἴφνης κατ' αὐτῶν. Ἐφόνευσε μὲν ὁ δεύτερος μὲ τὴν λόγχην τῆς σημαίας ἕνα ἐκ τῶν σκοπῶν τῶν Τούρκων. Ἐφόνευσαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Σουδεράκην 3 ἢ 4 ἐν τῇ πρώτῃ των ὁρμῇ. Οἱ δὲ ἐχθροὶ κατεθορυβήθησαν βεβαίως εἰς τὴν αἰφνίδιον ταύτην προσβολήν. Αἱ ἀντηχήσασαι ὅμως καταπληκτικαὶ οἰμωγαὶ καὶ κοπετοὶ τοσούτου πλήθους γυναικῶν παρακολουθουσῶν τοὺς ἐβίασαν τότε νὰ ἐγκαρτερήσωσι κατά τι διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ ταύτας καὶ ἑαυτούς· διότι κατ' ἀρχὰς ὑπέλαβον οὗτοι μόνους τοὺς πρώτους ἐπελθόντας, ἀλλ' ἠπατήθησαν· διότι ἐξορμήσαντες ἀμέσως καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες πολλαχόθεν, κατετάραξαν αὐτούς, ὅθεν καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, τοὺς ὁποίους

καὶ κατεδίωξαν οἱ Ἕλληνες μέχρι τῆς θέσεως καλουμένης Μοναχῆς Ἐλιᾶς, πληγώσαντες καὶ φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 200· κατὰ δὲ τὴν καταδίωξιν ἐκυρίευσαν δύο σημαίας ἐχθρικὰς, ὅπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια, καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ φορτηγὰ ζῶά των. Συνέλαβον δὲ καὶ περὶ τὰς 300 γυναῖκας, τὰς ὁποίας καὶ ἀπέλυσαν ὕστερον διὰ λύτρων εἰς τοὺς αἰτήσαντας συγγενεῖς των.

Ἐνῷ ὅμως οἱ Ἕλληνες κατώρθωναν τοιαῦτα κατὰ τὴν εἰρημένην θέσιν, αἴφνης ἀνεφάνη ἀπὸ χωρίον Κάστελλον ἄλλος Τοῦρκος Μεχμὲτ Μπεγάκης καλούμενος, ἐφορμῶν κατ' αὐτῶν μετὰ 150 Τούρκων, ἔσπευδον δὲ καὶ οὗτοι νὰ προφθάσωσιν εἰς Μοναχὴν Ἐλιὰν διὰ νὰ προσβάλωσιν ὄπισθεν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἔπαθον καὶ αὐτοὶ ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι· διότι στραφέντες οἱ Ἕλληνες, ἐπετέθησαν ὁμοθυμαδὸν καὶ κατ' ἐκείνων, τοὺς ὁποίους καὶ διεσκόρπισαν, τοὺς κατεδίωξαν κακοὺς κακῶς, φονεύσαντες περὶ τοὺς 30 καὶ ἐξ ἐκείνων καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Μπεγάκην. Ἔπεσον δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὰς συμπλοκὰς τότε καὶ 3 Ἕλληνας, ἐν οἷς καὶ ὁ τολμηρὸς καὶ ἄριστος πολεμιστὴς Κατσαντώνης Στερεολλαδίτης, καὶ 4 ἢ 5 ἐπληγώθησαν.

Ἅμα δὲ φονευθέντος ὡς εἴπομεν κατὰ τὴν Γορτύνην τοῦ Ἀγριολίδου, οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι εἶχον ἀποσυρθῆ ὁλοτελῶς καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Ἡράκλειον, ἀφήσαντες καὶ ἐκείνην τὴν σιτοφόρον ἐπαρχίαν ἐλευθέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Συναθροισθέντες λοιπὸν καὶ οἱ κάτοικοι ταύτης ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ Ἀποστόλη Ψωμαδάκη, τοῦ Μιχαὴλ Μαλικούτη, τοῦ Ἀποστόλη Καρατάρη καὶ Δημητρούλη Λιμπρίτου, ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ἴδης· οὗτοι ἐκ τῶν θέσεων Ἀμουργελῶν καὶ Ἁγίας Βαρβάρας, ἐκεῖθεν δὲ οἱ Ἀνωγειανοί, οἱ Αὐλοποταμῖται καὶ Κνώσσιοι ἐκ τοῦ ὀχυροῦ Στρούμπουλα, οἱ ὑπὸ τὸν Βασίλειον Σμπόγκον, τὸν Ἀλεξανδρὴν Ἀνδρεαδάκην, τὸν Σισίνην καὶ Π. Ζερβουδάκην ἔβλαπτον συχνὰ δι' ἐπιδρομῶν καὶ ἀψιμαχιῶν τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν στρατοπεδευμένους Τούρκους, ὠθοῦντες αὐτοὺς καθ' ἑκάστην πρὸς τὸ φρούριον.

Ἐβλάπτοντο ὅμως ἐνίοτε καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπ' ἐκείνων καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, πεδινωτέρων ὄντων τῶν τόπων ἐκείνων· διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ συςήσωσιν οἱ κατὰ τὸν Στρούμπουλαν, ὡς καὶ οἱ κατὰ τὴν Γορτύνην Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ ἱππικόν. Ὅθεν οἱ μὲν ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην ἐντὸς ὀλίγου κατήρτυσαν ἕως 20 ἱππεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπον ὁ Μανώλης Μακατούνης, ὁ Γεώργιος Περατσάκης, ὁ Χαιρμούζης, ὁ Μανώλης Ἀλικάκης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς καὶ ἄλλοι· οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Μαλικούτην ἕως 30, οἵτινες ἔγειναν μετ' ὀλίγον καὶ ἕως 40. Ἄριςοι δ' ἱππομάχοι τούτων ἦσαν ὁ Κωνσταντῆς Λέκκας, ὁ Γεώργιος Ῥομάνος, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Στυλιανὸς Χατσιδάκης, ὁ Ἀποστόλης Ψωμαδάκης καὶ ἄλλοι· διότι ὅλως πεδινῆς οὔσης τῆς χώρας αὐτῶν, ἦτον εὔκολον καὶ ἀναγκαῖον νὰ καταστείνωνται οὗτοι καὶ ἐπιτηδειότεροι εἰς τὸ ἱππηλατεῖν. Ἂν καὶ μικρὰ κατ' ἀρχὰς τὰ τοιαῦτα ἱππικὰ σώματα, ἠδυνήθησαν ὅμως οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τούτων ν' ἀνταγωνίζωνται θαῤῥαλεώτεροι κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον κατεπτόει παραδόξως εἰς ὑπερβολὴν τοὺς Κρῆτας Ἕλληνας ἐν γένει εἰς τὰς μάχας. Ἀλλὰ διατί δὲν ἐφρόντισαν νὰ συστήσωσι τοιαῦτα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ κατεπτοοῦντο τοσοῦτον ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ; Ἀπορία τῷ ὄντι, πῶς δὲν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ τοὺς ἀξιεπαίνους κατὰ τοῦτο Γορτυνίους. Ἡ τέχνη τοῦ πολέμου συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐπινοῇ καὶ ἐνεργῇ ὁ ἀντίπαλος πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ βλάπτῃ εὐκολώτερον τὸν πολέμιον καὶ ν' ἀσφαλίζῃ κατὰ τὸ δυνατὸν ἑαυτόν.

Ἐφρόντισαν ὅμως μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν νὰ συστήσωσι καὶ εἰς τὰ μέρη των ἱππικὸν, θεωρήσαντες τὴν ὕπαρξιν τούτου καταπολὺ ἀναγκαίαν· ἀλλ' ἐπέμειναν, οὐχὶ νὰ συστήσωσι τοῦτο ἀφ' ἑαυτῶν ὡς οἱ Γορτύνιοι, ἀλλὰ νὰ τὰ φέρωσιν ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἀξιόμαχον, ὡς εἶχον μεταφέρει πρότερον αὐτοὶ οὗτοι καὶ τὸ τοῦ Χ. Μιχάλη ἐξ ἰδίων ἐξόδων. Ὅθεν καὶ ἀθροισθέντες εἰς Βαφέα, χωρίον τοῦ Ἀποκο-

ρώνου, πρὸς τὴν τοπικὴν Διοίκησιν, ἤτοι τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον συνεσκέφθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐφεῦρον τὰ μέσα τῆς περὶ τῆς ἔξωθεν προμηθείας τῶν ἵππων καὶ ἱππέων ἐκ κοινῶν εἰσόδων.

Ἐξαπέστειλε λοιπὸν τὸ Συμβούλιον, ἀφοῦ ἡτοίμασε τὸ ἀναγκαῖον χρηματικὸν τὸν Θεοχάρην Ἀγαθάκην καὶ Μάρκον Καλούδην εἰς Ναύπλιον, αἵτινες καὶ ἐστρατολόγησαν ἐκ νέου τινὰς τῶν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ Φραγκοκάστελλον διαλυθέντος ἱππικοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη, οἷον τοὺς ἀξιομάχους ἱππεῖς Ν. Τσομπάνον, Γ. Μανιάτην, Κ. Μπαλάσκαν, Αθ. Βασιλείου καὶ ἄλλους διαφόρους 50 ἢ 60, οἵτινες καὶ ἐξελέξαντο ὡς ἵππαρχόν των τότε τὸν Ἀθ. Βασιλείου, καὶ οὕτω μετ' οὐ πολὺ ἦλθον καὶ αὐτοὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖν εἰς Κρήτην, καὶ συνεπολέμησαν. Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης.

Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ σπουδῆς συναπεστάτησαν ὁλοσχερῶς τότε καὶ αἱ ἀνατολικώτεραι τῆς Κρήτης ἐπαρχίαι· διότι καὶ ὅλοι γενικῶς οἱ Κρῆτες ἐφρόνουν, ὅτι ὀφείλουν νὰ εὑρίσκωνται εἰς πλήρη καὶ διηνεκῆ ἐπανάστασιν, συζητουμένων ἤδη παρὰ τοῖς συμμάχοις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἀφειδοῦντες πάσης ἐνδεχομένης ἰδίας ἑκάστου καταστροφῆς, διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἀπολέσει τάχα διὰ τῆς ἀμελείας των τοσαῦτα προσαποκτηθέντα δικαιώματα ὡς ἐκ τῆς μεγάλης των καρτερίας εἰς τόσον πολυχρόνιον πόλεμον· καὶ διότι οἱ Κρῆτες ἐν γένει ἐπερείδοντο καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἔθνους κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνέλευσιν, τοῦ ὁποίου οἱ ἀπεσταλμένοι πληρεξούσιοι εἰς τὴν γ'. ταύτην Συνέλευσιν εἶχον δώσει πλήρη τὴν ἄδειαν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Κάνιγκα νὰ διαπραγματευθῇ τὰ περὶ συμβιβασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ τῆς Πύλης, ὅτε συμπεριελάμβανον ἀναποσπάστως μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Κρήτην, ὡς καταφαίνεται ἀριδήλως καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς δοθείσας ἐκείνῳ τότε ὁδηγίας· α ἄρθρον 4. Νὰ λάβωσιν ἀπαραλλάκτως τὰ αὐτὰ δικαιώ» ματα καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀνατο-

» λική καὶ Δυτικὴ Ἑλλὰς, τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ Κρήτη.»

Ἐπὶ ταύτῃ λοιπὸν τῇ γενικῇ ἀποφάσει τῶν Κρητῶν εἶχον λάβει καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι γενικῶς τὰ ὅπλα. Διὸ καὶ οἱ μὲν Χεῤῥοννήσιοι ἡ Πεδιαδῖται ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγόν των Γεώργιον Πεζανὸν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην, οἱ δὲ Μινωῆται ἡ Μιραμπελιῶται ὑπὸ τὸν Γεώργιον Λουτσάκην, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γεώργιον Βασιλείου τὸν καὶ Βασιλακογεώργην (α) καὶ Μανώλην Καζάνην οἱ ὀρεινοὶ Λασιτιῶται ἐπιπίπτοντες συχνὰ, ἔβλαπτον τοὺς πολεμίους διαφοροτρόπως δι' ἐνεδρῶν, ἀψιμαχιῶν καὶ συχνοτάτων ἐπιδρομῶν, βλαπτόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτοί. Ὤθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὸ μέρος των καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ ἕτερον μέρος οἱ μαχόμενοι ἀπὸ Ἀμουργέλας καὶ Στρούμπουλαν, κατορθώσαντες οὕτω καὶ νὰ τοὺς περιορίσωσιν ἐντὸς ὀλίγου ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ. Ταυτοχρόνως δὲ καταπολεμήσαντες καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀναγνώστην Συμιακὸν Ἀρκάδες ἡ Ῥιζοκαστελῖται, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Φραγγιὰν Τσαντηράκην Ἱραπύτνιοι ἐπολιόρκησαν καὶ τοὺς ἐκεῖ διασκορπισμένους Τούρκους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου καὶ ἄλλους εἰς τὸ τῆς Σπιναλόγκας.

Εἰς τοιαύτην ἀληθῶς κατάστασιν ἦτο τότε ἡ Κρήτη, καὶ οὕτω τὴν εὗρον κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1828 τὰ βασιλικὰ πολεμικὰ πλοῖα Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ὅτε ἐπαρουσιάσθησαν ἕως 10 τοιαῦτα εἰς Σοῦδαν ὑπὸ τὸν Ἄγγλον μοίραρχον Μαιτλάνδον διὰ νὰ ἐμποδίσωσι, μὴ τυχὸν ὁ Μεχμεταλῆς ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν εἰς Κρήτην, καὶ διὰ

(α) Καὶ ὁ Βασιλακογεώργης, ὡς καὶ ὁ Κυνιδογιάννης, ἔπεσε θῦμα τὸ 1854 εἰς Καλαμπάκαν τῆς Θεσσαλίας μετ' ἄλλων 40 περίπου Κρητῶν, ὅτε ἠγέρθησαν εἰς ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας πολέμου. Καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτον λίαν φιλόπατρις, ἐκ τοῦ ὀρινοῦ Λασιτίου καταγόμενος· τὸ δὲ 1841 εἶχε λάβει ἐνεργητικὸν μέρος κατὰ τὰς ἀνατολικὰς τῆς Κρήτης ἐπαρχίας καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐπανάστασιν. Ἀπεβίωσε δὲ τὸ ἑξηκοστὸν περίπου τῆς ἡλικίας του ἔτος·

νὰ ὑποχρεώσωσι τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ κάμωσιν ἀνακωχὴν, ἤτοι οἱ Τοῦρκοι ὅλοι ἦσαν ἐντελῶς περιωρισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων, καὶ μόνον εἰς ἓν ἄκρον τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας ἦσαν ἀκόμη ὀλίγοι διεσπαρμένοι, τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ὡς θέλομεν ἰδεῖν ἐξεδίωξαν καὶ τούτους κακῶς ἐκεῖθεν, οἱ δὲ Ἕλληνες τότε διὰ τῶν ὅπλων των ἦσαν κάτοχοι ὅλου τοῦ μητρώου ἐδάφους των; καθὼς διηγεῖται περὶ τούτου καὶ ὁ Ἄγγλος Πάσλεϋνς, ὅστις ἐλθὼν καὶ εἰς Κρήτην αὐτοπροσώπως, κατὰ 1834—1837 μετὰ τὸν πόλεμον, ἐπιφέρει εἰς τὸ σύγγραμά του (Βιβλ. Α'. Σελ. 29. εἰσηγ.) καὶ περὶ ταύτης τὰ ἑξῆς· «Ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθέριζον τὰ γεννήματά των τὸ 1823 καὶ 1829 χωρὶς ποσῶς νὰ παρενοχλῶνται ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες περικλεισθέντες ἐντὸς τῶν φρουρίων των, ἔμελλον ταχέως καθ' ὅλην τὴν πιθανότητα νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἢ μείναντες ἐν αὐτῇ ν' ἀπολεσθῶσιν, ἐὰν αἱ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἤθελον ἀποφασίσει, ὅτι ἡ Κρήτη χρεωστεῖ νὰ ἑνωθῇ μὲ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ, καὶ δὲν ἤθελον κοινοποιήσει τὴν ἀπόφασίν των ταύτην εἰς τὸν χριστιανικὸν λαόν.» Ὅ ἐστι, ξένη τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος πολιτικὴ ἀπεφάσισε νὰ φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν Φελλάχων τῆς Αἰγύπτου τοὺς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας δυστυχεῖς Κρῆτας!

Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν συμμαχικῶν στόλων Κόδριγκτων καὶ Δεριγνὴς εἶχον προτείνει καὶ πρότερον ἀνακωχὴν εἰς τὸν Καρασουλεϊμὰν πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου ὡς ἄμεσον ἀντιπρόσωπον τοῦ Σουλτάνου ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἀποῤῥίψει τὴν πρότασίν των ταύτην. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Κοδριγκτῶνος Μάλκωλμ ἐπανέλαβε τὴν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν πρὸς τὸν Μουσταφάμπεην. Ἐπ' αὐτῷ δὲ τῷ σκοπῷ εἶχον ἔλθει εἰς Σοῦδαν καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω Ἀγγλικὰ καὶ Γαλλικὰ πλοῖα. Εἶχε δ' ἔλθει ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος Μάλκωλμ, ἀφήσας τοποτηρητήν του τὸν πλοίαρχον Μαιτλάϊδον νὰ ἐκτελῇ. Καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες τότε πεισθέν-

τες, παρεδέχοντο τὰ τῆς ἀνακωχῆς, αἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπέφευγον πάλιν, καί τοι προτραπέντες ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου· διότι ἤθελον ταύτην οἱ Τοῦρκοι ὡς ἐπεθύμουν, καὶ οὐχὶ διὰ νὰ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία κατὰ τὸν σκοπὸν τῶν Συμμάχων. Ἰδοὺ δὲ τὰ συμβάντα καὶ τότε.

Καθὼς οἱ Ἕλληνες οὕτοι καὶ οἱ Τοῦρκοι διῄροουν τὴν Κρήτην εἰς τρία τμήματα ἀπὸ τῶν τριῶν μεγάλων φρουρίων της τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Ῥεθύμνης καὶ τῶν Χανίων. Τρεῖς λοιπὸν ἀπεσταλμένους ὑπεχρεώθη καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε νὰ διορίσῃ διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνακωχῆς, ἤτοι τὸν μὲν Ἀφεντάκην (α) ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, τὸν δὲ Καρπουζογλοῦν ἐκ τῆς Ῥεθύμνης καὶ τὸν Ἀλιαγᾶν Σοφτᾶν ἐκ τῶν Χανίων. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν ἔπρεπε νὰ συνέλθωσιν εἰς τὸ ἐν Σούδᾳ Ἀγγλικὸν δίκροτον, τὸ ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου κυβερνούμενον. Ὁμοίως δὲ καθὼς ὁ Μουσταφᾶς, εἶχε λάβει καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ῥαϊνὲκ τὴν ἰδίαν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν, ὅστις ἦτο καὶ τῆς γνώμης ν' ἀντιληφθῶσιν ἀμέσως καὶ τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως. Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὅμως ἀντέτεινε, λέγον ὅτι ἔπρεπε πρῶτον ν' ἀναφέρωσι πρὸς τὸν Κυβερνήτην, καὶ ζητήσωσιν ὁδηγίας, διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ ὁ Σουλεϊμὰν Πασᾶς δὲν εἶχε δεχθῇ κατ' ἀρχὰς τὰ περὶ ἀνακωχῆς· καὶ διότι προσέτι προητοίμαζεν ἐκστρατείαν καὶ ἐναντίον τῆς Σιτείας διὰ νὰ καθαρισθῇ καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπὸ Τούρκους. Ὁ ἀντιπρόσωπος ὅμως Ῥαϊνὲκ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἰδίαν γνώμην του, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου.

« Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον· ἔχων τὸ ὑπ' ἀριθ.
» 784 ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου ὑπ' ὄψιν μου, παρα-
» τηρῶ ὅτι λέγετε τὸ νὰ προφασισθῶμεν εἰς τὸν Μου-

(α) Οὗτος εἶναι ὁ κατασφάξας περὶ τοὺς 300 ἀόπλους Ἕλληνας εἰς μίαν ἡμέραν (ἰδὲ φύλ. 42) ὡς κτήνη ἔνδον τοῦ πύργου του κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως.

» σταφαβέην ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Σουλεϊμὰν Πασᾶς δὲν ἐδέχθη
» κατ' ἀρχὰς τὴν ἀνακωχὴν, νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ ἡμεῖς
» ἤδη εἰς τὴν Κυβέρνησίν μας. Εἰς ἀπάντησιν σᾶς λέγω
» ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι ἀκατάλληλος· διότι ἠξεύρουν
» καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς
» ἀνακωχῆς δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνή-
» σεως, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως τῶν τριῶν
» Ἀντιπροσώπων τῶν Σ. μεγάλων Δυνάμεων. Ἠδυνήθην
» ὅμως κατ' ἄλλους τρόπους νὰ κερδίσωμεν καιρὸν μέχρι
» τῆς προσεγγιζούσης δευτέρας.

« Τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον ἐσκοπεύσατε νὰ λάβητε εἰς
» τὴν παροῦσαν περίστασιν πρὸς κατάληψιν μέρους, τὸ
» ὁποῖον κρατοῦν ἔτι οἱ Τοῦρκοι, ἦτον καλὸν νὰ ἤθελε
» ληφθῇ προτήτερα, ἀλλ' ἤδη ἡ ἔκβασίς του μοὶ φαίνε-
» ται δύσκολος· καὶ ἦτον εὐχῆς ἔργον νὰ περιορίσουν
» μόνον τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια, καὶ νὰ ἐπιμέ-
» νουν εἰς τοῦτο. Ἔπειτα τὸ νὰ κερδισθῇ ὀλίγη γῆ εἰς
» τὴν στιγμὴν ταύτην, δὲν τὸ θεωροῦμεν νὰ ἔχῃ καμμίαν
» ἐπιῤῥοὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅλου τοῦ πράγματος. Ἐν
» τῷ μέσῳ τῆς διαπραγματεύσεως μένει καιρὸς εἰς τοὺς
» Ἕλληνας νὰ προχωρήσωσιν εἰσέτι ἐὰν προθυμοποιη-
» θῶσι, καὶ καρτερήσωσιν. Ἔπειτα τὸ πρᾶγμα τῆς ἀ-
» νακωχῆς κινούμενον δὲν θέλει τελειώσει πάραυτα.
» Ἔμαθον δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ μεγάλου Κάστρου εὑρί-
» σκονται πέριξ αὐτοῦ.

« Ἡ διαπραγμάτευσις ἄρχεται τὴν προσεγγίζουσαν
» δευτέραν· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἡμέραν πολλὰ πρωῒ ἐμ-
» βαίνουν οἱ τρεῖς διωρισμένοι Τοῦρκοι παρὰ τοῦ Μου-
» σταφᾶ εἰς τὸ δίκροτον. Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ διορι-
» σθῶσι καὶ ἐξ ἡμῶν τρεῖς εἰδήμονες τῶν μερῶν καὶ τῶν
» θέσεων ὡς προεῖπον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 666, εἰς ἀφ'
» ἑκατέρων τῶν τριῶν μεγάλων φρουρίων. Ἀγκαλὰ καὶ
» εἶπον ὅτι ἐγὼ θέλω τοὺς διορίσει, ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ
» τοὺς διορίσετε οἱ ἴδιοι, ὡς γνωρίζοντες καλήτερα καὶ τὰ
» ὑποκείμενα, καὶ νὰ τοῖς δώσετε ὁδηγίας περὶ ὁροθε-
» σιῶν. Περὶ δὲ τῶν ὅσων ἀνήκει εἰς τὴν μετὰ τῶν Τούρ

» κων συνδιαλέξεών των, θέλω τοὺς ὁδηγήσει ἐγὼ, καὶ νὰ » εἶν' ἕτοιμοι νὰ μὲ ἀκολουθήσουν τὴν δευτέραν εἰς τὸ » δίκροτον· θέλετε δὲ τοὺς εἰπεῖ εἰς τὰς ὁδηγίας, νὰ ζη- » τήσωσι νὰ μένουν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν περιφέρειαν, ἢ εἰς » μικρὸν ἀπόστημα τῶν φρουρίων δι' εὐλογοφανεῖς αἰτίας. » Ἐν Γαβαλοχωρίῳ. τὴν 9 Νοεμβρίου 1828. Ὁ Ἀντι- » πρόσωπος Ῥαϊνέκ. »

Παρεδέχθη λοιπὸν καὶ τὸ Συμβούλιον τὴν γνώμην τοῦ ἀντιπροσώπου· διότι εἶχε πεισθῇ καὶ εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ἐμμ. Τομπάζη, τοῦ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας καταπλεύσαντος εἰς Ἀρμυρίδα μὲ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον, ἐπὶ λόγῳ ὅτι δῆθεν προετοιμάζεται ἐκστρατεία ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν Κρήτην, καὶ εἶχεν ἔλθει οὗτος καὶ εἰς Γαβαλοχώριον (α) συνδιαλεχθεὶς περὶ τούτου μετὰ τοῦ Συμβουλίου. Διώρισε λοιπὸν καὶ αὐτὸ συμφώνως ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐκ μὲν τῶν Χανίων τὸν Βασίλειον Χάλην, ἐκ δὲ τῆς Ῥεθύμνης τὸν Μάρκον Καλούδην, καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου τὸν Φραντσέσκον Λιμπρίτην, συνάμα δ' ἐξέδωκε πρὸς αὐτοὺς καὶ τὰς ἑξῆς ὁδηγίας.

Ἀριθ. 832.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς συνδιαλέξεως περὶ ὁροθεσιῶν ἐπιτροπὴν Β. Χάλην, Φ. Λιμπρίτην καὶ Μ. Καλούδην.

« Εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων συνδιαλέξεις σας ὀφείλετε νὰ φυλάξετε τὰ ἀκόλουθα·

« Α'. Νὰ ζητήσετε νὰ εἶναι ἐλεύθερος ὁ λιμὴν τῆς Σούδας εἰς τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλοῖα.

« Β'. Τὸ ἐπὶ ξηρᾶς ὁροθέσιον εἰς τὰ Χανία θέλει τεθῇ εἰς τοὺς Λεπιδολάκους, ν' ἀνέβῃ κατὰ πλαγίαν γραμμὴν εἰς τὴν λεγομένην Κάτω Μαλάξαν, νὰ ὑπάγῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς Γαρίπαν, Μαρινιανὰ, καὶ ἐκεῖθεν νὰ κατέβῃ τὸν πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ἐκτανθῇ εἰς τὸν

(α) Τὸ χωρίον τοῦτο τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου κεῖται κατέναντι τῆς Σούδας, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τῆς παραλίας.

δρόμον έωσοῦ ἔλθῃ κατ' εὐθεῖαν μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Δαράτζου μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρέπει ν' ἀδιάσῃ τὸ χωρίον Πλατανιᾶς, Ἁγία Μαρίνα, Σταλὸς. κλπ. Εἰς ταῦτα θὰ προσπαθήσετε μεγάλως χάριν τῶν Τζουκαλαριῶν, Νεροκούρων καὶ λοιπῶν θέσεων εἰς τὸν κάμπον, τὰς ὁποίας ἐκρατούσαμεν και ἀφήσαμεν μόνοι μας. Ἀλλ' ἂν δὲν συμβιβάζωνται, θέλει τραβίξετε τὴν γραμμήν σας ἀπὸ τὸν Πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ὑπάγῃ εἰς τῆς Ἁγιᾶς τὸν ποταμὸν, νὰ περιπατήσῃ τὸν ποταμὸν, έωσοῦ ἑνωθῇ μὲ τὸν ποταμὸν τοῦ Πλατανιᾶ μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ.

«Γ'. Τὸ ὁροθέσιον τῆς Ῥεθύμνης θέλει τεθῇ ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ τραβίξῃ κατ' εὐθεῖαν τοῦ Τσάνα τὸ Διόφυτον, κ' ἐκεῖθεν τὰ τρία Μοναστήρια, νὰ ὑπάγῃ τοῦ Ἰκιντσῆ τ' ἀμπέλι, τοῦ Χαλάτζογλου τὸ ἐπάνω Μετόχι, νὰ εὕγῃ ἴσα τὰ Ἀνώγεια, νὰ τραβίξῃ εἰς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τὸ χωρίον, νὰ καταβῇ εἰς τὸν ποταμὸν Βαφόρμαν ἕως νὰ κατέβῃ εἰς τὸν Αἰγιαλόν. Ἂν δὲν στερχθοῦν εἰς ταῦτα, θὰ μετεκτανθῆτε ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ ὕπαγῃ εἰς τὸν Ἅγιον Παῦλον, τοῦ Γάλου, τοῦ Σωματᾶ, τὸ Σωμαθιανὸν φαράγγι μὲ τοὺς δύο νερομύλους, νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰς μάνδρας εἰς τὸν Πλατανιᾶν ἀπὸ κατω, νὰ εὕγῃ εἰς τὸν δρόμον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς τὸν Βαφόρμαν, ἐκεῖθεν εἰς τοῦ Ἐμίρη τ' ἀμπέλι εἰς τὰς Πλάκας κάτωθεν τοῦ Ῥουσσοσπῆτι, νὰ τραβίξῃ εἰς τὸν ποταμὸν Κουτζουλίδη, νὰ τραβιξῃ μεταξὺ τοῦ Χαλεβῆ καὶ Ἀποθαμμένου ἕως εἰς τὴν Ἁγίαν Πελαγίαν, νὰ καταβῇ εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον, νὰ εὕρῃ τὸν ποταμὸν μέχρι θαλάσσης.

«Δ'. Τὸ ὁροθέσιον τοῦ Ἡρακλείου θέλει τεθῇ ἀπὸ τὸν Ἀλμυρὸν, νὰ ὑπάγῃ τοῦ Γάζη, Πεζουλάκια, ἢ Καμάραν, Φοινικιὰν, Ἁγίαν Εἰρήνην, Σκαλάκι, νὰ τραβίξῃ μέχρι τοῦ Καρτεροῦ εἰς τὸν Αἰγιαλόν.

«Ε'. Ἂν εἰς τοῦτο δὲν συμβιβασθοῦν, θέλει μετεκτανθῇ ἀπὸ Ἀλμυρὸν εἰς Γεφυράκια, Βασιλικαὶς, Σίλαμον, Στεργιανὸν, μέχρι Λόγκου, Ὄρους καὶ Αἰγιαλοῦ.

29*

«ΣΤ. Διὰ νὰ μὴν ἀκολουθοῦν συνεχῶς συγκρούσεις μεταξὺ ἡμῶν καὶ Τούρκων, θέλετε ἐπιμείνει εἰς τὸ νὰ τραβιχθῶσιν οἱ τελευταῖοι ἀπ' ὅσα χωρία εὑρίσκονται, καὶ νὰ περιορισθῶσιν ἐντὸς τῶν ἐνδιαλαμβανομένων ὁροθεσίων· διότι διὰ τοῦτο τοῖς ἀφίνεται καὶ τόση ἔκτασις ἥτις εἶναι σήμερον ἰδική μας.

«Ζ'. Γνωρίζετε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅτι ὅταν εἴμεθα ἀνακατωμένοι, δὲν θὰ φυλαχθῇ ποτε ἡ ἀπαιτουμένη ἀγάπη, καὶ ὅτι εἶναι τοῦτο ἐναντίον καὶ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως. ἥτις εἶναι Τοῦρκος καὶ Ἕλλην νὰ μὴ συζῶσιν.

«Η'. Θὰ ζητήσετε τὴν ἐκκένωσιν τοῦ φρουρίου Ἱεραπύτνου· διότι ὅταν μένουν ἐκεῖ Τοῦρκοι, δὲν θὰ εἶναί ποτε ἡσυχία. Ἂν δὲ καὶ δὲν συμβιβασθοῦν, θὰ ὑπενδώσητε εἰς τὸ νὰ ἔχουν 1 1]2 μίλι περιφέρειαν κύκλῳ τοῦ φρουρίου.

«Θ' Νὰ ζητήσετε παρομοίως τὴν ἐκκένωσιν τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, καὶ ἂς τραβιχθοῦν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἢ τοῦ Ἡρακλείου. Πίστις εἰς αὐτοὺς δὲν δίδεται· διότι ἀθώως κατέσφαξε κ' ἐκεῖ τόσους χριστιανοὺς ὁ Ἀφεντάκης.

«Ι'. Τοιουτοτρόπως ὀφείλετε νὰ διαπραγματευθῆτε, καὶ ἂν τὸ φρόνημα τῶν Τούρκων εἶναι διαφορετικὸν, θέλετε ἰδιάζει τὸ Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἐπίτηδες θέλει καταβῇ εἰς Καλύβας διὰ νὰ μανθάνῃ εὐκολώτερον καὶ ὀγρηγορώτερόν τι κάμνετε.»

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 11 Νοεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. Ν. Οἰκονόμος. Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος. Γ. Σακόραφος. Α. Ἀρετίτης. Α. Φασόλης. Α. Κυριακάκης. Ι. Μιχαήλ. Δ. Μπογιατζόγλους. Α. Γιανακάκης. Α. Παπαδάκης. Θ. Ἀγαθάκης. Φ. Λιμπρίτης. Μ. Καλούδης. Ὁ γραμματεὺς

Ἄγγελ. Παλαιολόγος.

Συνῆλθον λοιπὸν κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν ἐν τῷ πλοίῳ. Παρόντος δὲ τοῦ μοιράρχου Ἄγγλου, ἐπροοιμίασαν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅτι «Κρητικοὶ χριστιανοὶ καὶ Κρητικοὶ Τοῦρκοι νὰ συμβιβάσωμεν τὴν ὑπόθεσιν μεταξύ μας.» Εἰς

ταῦτα ἀπεκρίθησαν καὶ οἱ δύο Ἕλληνες, μὴ παρευρεθέντος κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ Χάλη. «Εἴμεθα καὶ ἡμεῖς σύμφωνοι.» Ἐκ μέρους δὲ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως παρίστατο ὁ Νικόλαος Σουΐδας, ὅστις καὶ ἤρχισε ν' ἀναπτύσῃ τὸν φιλανθρωπικὸν σκοπὸν, εἰς τὸν ὁποῖον προὐτίθεντο νὰ ὑποβάλωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων τὰ διαμαχόμενα μέρη μέχρισοῦ ἀποφασισθῇ ὅπου δεῖ καὶ ἡ τύχη τῆς Κρήτης ὁριστικῶς. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως εἶχον φέρει μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν ἐκ Σμύρνης καθολικὸν Καπουράλην, διατρίβοντα πρὸ πολλοῦ ἐν Κρήτῃ, ὅστις καὶ ἐναντίον τῆς ῥηθείσης ὁμοφώνου προοιμιάσεως ἠθέλησε νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην συνέντευξιν, ὅθεν καὶ ἤρχισε νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐγκωμιάζων αὐτούς. «Δὲν » ἤλθομεν ἐδῶ· ετῷ εἶπον οἱ Ἕλληνες» ν' ἀκούωμεν » πανηγυρικούς· διότι καὶ οἱ κύριοι Ὀθωμανοὶ γνωρί-» ζουν ἡμᾶς καλῶς καὶ ἡμεῖς αὐτούς, ἀλλ' ἂν δυνηθῶ-» μεν νὰ κάμωμεν καλόν τι ἀναμεταξύ μας » καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἐν τούτοις, ἔγεινε λόγος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας κατὰ τὸν πρῶτον ὅρον τῶν ὁδηγιῶν. Οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ δὲν παρεδέχθησαν διόλου εἰπόντες, ὅτι τὰ περὶ τούτου ἂς ἀποφασίσῃ ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς. Ἀπέῤῥιψαν δ' οὗτοι ὅλως διόλου μὲ ἀγανάκτησιν καὶ τὰ περὶ ὁροθεσιῶν. Τῷ δὲ Καπουράλῃ ἀρξαμένῳ πάλιν ὑπὲρ τῶν Τούρκων ν' συνηγορῇ, ὁ Καλούδης ὑπολαβὼν εἶπεν, « Ὑμεῖς κύριε, οὔτε Ὀθωμανὸς εἶσθε, οὔτε ἐκ τῶν » Κρητῶν χριστιανῶν τις. Ἡ συμφωνία εἶναι νὰ συνο-» μιλῶσι περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως οἱ τρεῖς μόνον Ὀ-» θωμανοὶ καὶ οἱ τρεῖς Ἕλληνες. Ὅθεν πᾶσα συνηγο-» ρία ἐκ μέρους ὑμῶν, καὶ ἡ παρουσία σας ἀκόμη αὐτὴ » ἐνταῦθα εἶναι ὅλως περιττή.» Μετὰ πολλὴν δὲ σιγὴν ἀπεκρίθησαν τέλος οἱ Ὀθωμανοί.

«Ἡ ἀνακωχὴ πρέπει νὰ γείνῃ οὕτω, νὰ ἐξέλθωσιν οἱ » Τοῦρκοι εἰς τὰ κτήματά των, καὶ νὰ συνάζωσι τοὺς καρ-» πούς των· νὰ περιορισθῶσιν ὅμως αὐστηρῶς καὶ Τοῦρ-

» κοι καὶ χριστιανοὶ νὰ μὴ σκοτώνωνται ἀναμεταξύ των.» Οὐδόλως ὅμως ἔστρεξαν καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τοῦτο ὡς ἀντιβαῖνον καὶ εἰς τὰς ὁδηγίας καὶ εἰς τὸν σκοπόν των, ὅθεν καὶ μετὰ μακρὰς ἀνωφελεῖς φιλονεικίας περὶ τῶν λοιπῶν, ἔπαυσεν ἡ ἐν τῷ πλοίῳ τοιαύτη συνδιάλεξις. Ἀπεφασίσθη ὅμως νὰ συνέλθωσιν ἐν ῥητῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸ μοναστήριον Ἅγιος Ἐλευθέριος ἀπέχον περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ μοιράρχου Μαιτλάνδου ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας· διότι ἔμελλον οὗτοι νὰ παρουσιασθῶσι τότε ἐν μέσῳ ὅλου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰδοποίησε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον καὶ τὸν Χάλην περὶ τῶν εἰρημένων, καὶ τὸν ἐπροσκάλεσε νὰ παρευρεθῇ εἰς ὡρισμένην ἡμέραν καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε καὶ τὰς ἑξῆς συμπληρωτικὰς ὁδηγίας.

Ἀριθ. 1162.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιαλέξεων ἐπιτροπήν.

«Παρὰ τὰ πρῶτα καθήκοντά σας, ὀφείλετε νὰ προσέξητε ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα·

«Α'. Νὰ μὴν ἔλθετε εἰς καμμίαν συνδιάλεξιν, ἂν δὲν εἶναι πάντοτε παρὼν ὁ Ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομοδόρου Maitland, καὶ ὁ τοῦ κυρίου Ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

«Β'. Νὰ προηγηθῇ εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων διαλέξεις σας ταύτας, ὅτι ὅταν ἐπὶ τέλους ὑπογράψῃ ὁ Κ. Κομοδόρος καὶ ὁ Κ. Ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως, θέλει ἔχουν κῦρος ὅσα καὶ ἂν ἀποφασίσετε, ἐκ τοῦ ἐναντίου θέλει θεωροῦνται μηδέν.

«Γ'. Θέλει ζητήσετε τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῶν δεσμῶν, ὅσοι χριστιανοὶ κρατοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἰς φυλακάς, καὶ τὴν ἄκραν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των, καθὼς καὶ τῶν ὅσοι διαμένουν μετὰ τῶν Τούρκων· διότι ἡ παραμικρὰ

πρᾶξις εἴς τινα ἐξ αὐτῶν ὅταν γνωστοποιηθῇ, εἶναι ἱκανὸν αἴτιον νὰ διαλύσῃ τὴν φύλαξιν τῆς ἀνακωχῆς καὶ προσωρινῆς εἰρηνοποιήσεως.

«Δ'. Ἑκάστης ἡμέρας τὰς πράξεις θέλετε ἐπεξεργάζεσθαι μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ὁμιλίας μετὰ προσοχῆς ἄκρας, καὶ πολὺ πρωΐ τῆς ἐπιούσης νὰ τὰς στέλλετε πρὸς τὸ Συμβούλιον διὰ νὰ εἰδοποιῇ αὐτὸ ὅπου δεῖ τὰ διατρέχοντα.

«Ε'. Νὰ προσέξετε καλὰ νὰ μὴν εἶναι Τοῦρκοι εἰς τὰς συνδιαλέξεις σας, παρ' ὅσοι εἶναι καὶ ἐκ μέρους ἡμῶν. Οἱ ἑρμηνεῖς καὶ περισσότεροι ἄλλοι εἶναι ἀπαράδεκτοι, καὶ νὰ μὴν ἐμβῆτε εἰς ὁμιλίαν, ἂν πρῶτον δὲν ἀποφασίσουν τοιουτοτρόπως καὶ οἱ Τοῦρκοι, καὶ νὰ σᾶς τὸ δώσουν ἐγγράφως, καθὼς καὶ σεῖς ὅτι δὲν θέλετε φέρει ἄλλους ἐκ μέρους σας.

«ΣΤ'. Τὰ διαλαμβανόμενα εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 832 προτέρας ὁδηγίας θέλει φυλάξετε ἀκριβῶς, καὶ εἰς ὅσα εὑρίσκετε ἐναντίωσιν, θέλει περιμένετε νεωτέρας ὁδηγίας τοῦ Συμβουλίου, ἀφίνοντες δι' ἄλλην ἡμέραν τὴν πρότασιν ἐκείνην.

«Ζ'. Τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Κ. Ἀντιπροσώπου θέλει ὑποχρεώσετε νὰ συνθέτῃ τὰς ἀφοτέρων τῶν μερῶν ὁμιλίας, διὰ νὰ εἶναι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, καὶ πνεῦμα γεγραμμένας ἐντελῶς, προσεκτικῶς καὶ καθαρῶς.

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 11 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ αὐταὶ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω.)

Ὁ γραμματεὺς

Ἄγγελ. Παλαιολόγος.

Συνοδευθέντες λοιπὸν ὑπ' Ἄγγλων ἀξιωματικῶν κατὰ τὴν 11 Δεκεμβρίου ὁ Καλούδης, ὁ Λιμπρίτης καὶ Σουΐδας, ἦλθον εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον. Κατὰ τὴν πρώτην ὅμως συνέντευξιν ἐπέμειναν οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ μὴν παραδεχθῶσι τὸν Σουΐδαν ὡς παριστάνοντα τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅθεν καὶ ἀνέφερον οἱ λοιποὶ περὶ τούτου πρὸς τὸ Συμβούλιον, οἵτινες καὶ ἔλαβον τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν.

'Αριθ. 1219.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιαλέξεων ἐπιτροπήν.

«Εχει τὸ Συμβούλιον ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπὸ 13. τρέχοντος, καὶ ὑπ' ἀριθ. 5 εἰδοποίησίν σας. Θεωρεῖ δὲ μὲ λύπην, ὅτι δὲν εἶναι παρὰ τῶν κυρίων Τούρκων δεκτὸς ὁ ἄνθρωπος τοῦ Κ. 'Αντιπροσώπου τῆς Σεβ. ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐκτὸς μόνον ἂν παρουσιάζεται ὡς ἀδιάφορος καὶ ὡς γραμματεύς. Θεωρεῖ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κομοδόρου Maitland, θεωρεῖ καὶ τὴν τοῦ Κ. 'Αντιπροσώπου ἐπὶ τέλους, ὅστις εἶπεν ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζεται καὶ ὡς γραμματεὺς ὁ ἀπεσταλμένος.

«Εἰς ταῦτα πάντα τὸ Συμβούλιον ἀπορεῖ, καὶ παντάπασι δὲν πείθετε νὰ ἔλθετε εἰς συνδιαλέξεις μετὰ τῶν Τούρκων, ἂν πρῶτον δὲν στοχασθῇ καλῶς τὰς ὁδηγίας του ὁ Κ. 'Αντιπρόσωπος, καὶ ἴδῃ ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζεται καὶ ὡς ἀδιάφορος ὁ ἀπεσταλμένος του· ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον ἀγνοεῖ, ἂν κατὰ τὰς τελευταίας ὁδηγίας σας, θὰ ὑπογράψῃ ἐπὶ τέλους ὁ κύριος Κομοδόρος ὡς πληρεξούσιος, τῶν τριῶν Σεβ. Δυνάμεων καθὼς καὶ ὁ κύριος 'Αντιπρόσωπος τῆς Σεβ. ἑλλινικ. Κυβερνήσεως, ὅθεν ἀπέλθετε αὖθις εἰς τὸ δίκροτον, ἐξετάσετε καὶ βεβαιωθῆτε καλῶς, καὶ ἂν τοῦτο γίνεται, καὶ δὲν βλάπτει, ἐμβῆτε εἰς διαπραγμάτευσιν, ἀλλὰ φυλάττετε ἀκριβῶς καὶ τὰς πρώτας καὶ δευτέρας ὁδηγίας.

«Ἂν δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ 'Αντιπροσώπου ἔχουν διαφορετικὸν πνεῦμα, καὶ αἱ ῥηθεῖσαι προσυπογραφαὶ δὲν ἐμβαίνουν, τοιουτοτρόπως θέλει ζητήσετε ἄδειαν καὶ καιρὸν, ν' ἀναφερθῇ τὸ Συμβούλιον πρὸς τὴν Σεβ. ἑλλην. Κυβέρνησιν, χωρὶς τῆς ὁποίας, καὶ χωρὶς τῶν ζητουμένων ὑπογραφῶν δὲν δύναται νὰ πράξῃ τὸ παραμικρόν.

«Γνωρίζετε καλὰ ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο δὲν προῆλθεν οὔτε ἀπὸ ἡμᾶς, οὔτε ἀπὸ τοὺς Τούρκους· προῆλθεν ἀπὸ τὰς Σεβ. Δυνάμεις, τῶν ὁποίων οἱ ἔξοχοι ὑπουργοὶ συναγροικοῦνται ὄχι μὲ ἡμᾶς, ἀλλὰ μὲ τὴν Σεβ. ἑλληνικ. Κυβέρνησιν, καὶ πῶς ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν

τοιοῦτο σημαντικὸν πρᾶγμα, χωρὶς τῆς παρουσίας ἐκείνων, τουτέστι τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν ὑψηλῶν Δυνάμεων, καὶ τῆς Σεβ. Κυβερνήσεώς μας; τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Συμβουλίου τὸ ὁποῖον νομίμως παρουσιάζει τὴν θέλησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, θέλετε θέσει ὑπ' ὄψιν τοῦ Κ. Κομοδόρου, ἂν τὸ ἐγκρίνῃ ὁ Κ. Ἀντιπρόσωπος· θέλετε δὲ ἐγχειρίσει πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ ἐσώκλειστον ὑπ' ἀριθ. 1221, καὶ θέλετε ζητήσει τὴν ἔγγραφον πρὸς τὸ Συμβούλιον ὁδηγίαν του κατὰ τὰ εἰρημένα καθήκοντα τῆς Σεβ. ἑλλην. Κυβερνήσεως, ὅσον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· διότι εἰς τὸ Συμβούλιον δὲν φαίνεται καλὸν νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀδιάφορος ὁ ἐκ μέρους του ἀπεσταλμένος, ἐνῷ θεωρεῖ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 564 τὸ α εἶμαι ἐπιφορτισμένος παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, νὰ συμπράξω καὶ νὰ συμβοηθήσω τοὺς Κρῆτας εἰς τὸ νὰ γείνῃ ἡ πρᾶξις τῆς ἀνακωχῆς κατὰ τὸν ἀμοιβαῖον ἐξασφαλιστικὸν τρόπον καὶ κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην νομιμότητα.»

«Τὴν ἰδίαν ὥραν ἅμα λάβετε ἀπόκρισιν νὰ εἰδοποιήσετε τὸ Συμβούλιον πρὸς γνῶσίν του.»

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 15 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ αἱ ἀνωτέρω.)

Ὁ γραμματεὺς
Ἄγγελ. Παλαιλόγος.

Τὸ δὲ Κρητικὸν Συμβούλιον εὐλαβεῖτο παραπολὺ νὰ μὴ παραβῇ οὐδὲ κεραίαν εἰς τὰ τοιαῦτα διὰ νὰ μὴ βλάψῃ τὰ δίκαια τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του. Οὐδόλως ὅμως παράδοξον εἶναι, ἂν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων ἤντλουν κοσκίνῳ τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν παροιμίαν, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς Τούρκους νὰ καταπαύσῃ ἡ αἱματοχυσία καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἀφοῦ οὐδὲ οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καταπείσωσι καὶ τὸν Σουλτάνον ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οἵτινες εἶχον γράψει τελευταῖον ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ πρὸς τοὺς ἐν Λονδίνῳ πληρεξουσίους «Ὅτι οὐδεμία δύναμις λόγου εἶναι ἱκανὴ νὰ πείσῃ τὴν Πύλην νὰ παραδεχθῇ κἂν τὴν ὑποτελῆ αὐτονομίαν τῶν ἐν Πελοποννησίῳ Ἑλλήνων» ἑωσοῦ τέλος πάντων

ἐπῆλθε τὸ ξίφος τοῦ Νικολάου ὡς ἄλλου Δαμοκλέους ἐπ' αὐτοῦ.

Ἦλθε δὲ τὴν 14 εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον καὶ ὁ Χάλης, φέρων ὡς ὁπλαρχηγὸς μεθ' ἑαυτοῦ 40—50 ἐνόπλους ἐκ τῶν Ῥιζητῶν, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ νὰ τὸν ὑποβλέπωσιν οἱ Κρητικοὶ Τοῦρκοι. Συνῆλθον λοιπὸν πάλιν ἀμφότεροι οἱ ἀπεσταλμένοι, ἐλάλησαν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἐσυμφώνησαν. Ἐπανέλαβον τέλος οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ ἐξέλθουν εἰς τὰ κτήματά των καὶ νὰ μὴ σκοτόνωνται μεταξύ των Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες, ὅ ἐστιν, «Οὕτω τὸ θέλομεν, καὶ ὄχι ἄλλως.» Μάτην τοῖς ἔκαμον παρατηρήσεις, ὅτι τοῦτο ἀντίκειται ὅλως διόλου εἰς τὸν σκοπὸν τῶν Συμμάχων· διότι αἷμα πλειότερον θέλει χυθῇ τότε· Ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν ποτε νὰ πείθωνται οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν διοίκησιν τὴν ἑλληνικὴν, ἥτις δικαίῳ τῷ λόγῳ ἔμελλε νὰ διοικῇ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα κατέχουν σήμερον τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα; καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Ἔγεινε λοιπὸν ἀνακωχὴ ὡς λέγει ὁ Κ. Τρικούπης; ὄχι· καθὼς δὲν ἔγεινε τοιαύτη, καὶ ὅτε ἦλθον μετὰ δύο ἔτη ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ οἱ ἴδιοι πλοίαρχοι τῶν Συμμάχων εἰς Παλαιόκαστρον κατὰ τὸ χωρίον Ῥογδιᾶ τῆς Κνωσσοῦ νὰ τὴν ἐπιβάλωσι. Παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς τότε εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον οἱ Κρῆτες Τοῦρκοι καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Χάλην, ἂν ἀξιωματικός τις Ἀλβανὸς Ῥαμαντάνης καλούμενος δὲν ἐπρολάμβανε νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς δευτέρους· καὶ νὰ τοὺς περιποιηθῇ, ὅθεν καὶ ἀνεχώρησαν ἕκαστοι ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ πολεμικά.

Ἀφοῦ παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι μετὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, σῶμα τουρκικὸν ἐξ 700 περίπου ἀνδρῶν ἐξελθὸν τῶν Χανίων, ἐπλησίασεν εἰς Γαρίπαν διὰ νὰ προσβάλῃ τὸν Χάλην. Ἔτρεξαν ὅμως οἱ Θερισιανοὶ, οἱ περὶ τὸν Πῖππον Κεραμεζανοὶ, καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀντ. Σήφακαν κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν, ὅτε ἔπεσον καὶ 2 Τοῦρκοι, καὶ ἐπληγώθη εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξῆλθον δ' ὡσαύτως καὶ ἐκ τῆς Ῥεθύμνης Τοῦρκοι πολλοὶ ταυτοχρόνως ἐπιδραμόντες εἰς πολλὰ μέρη· ἀκροβολισθέντες δὲ μέ τινας Ἕλληνας περὶ τὸ χωρίον Κάστελλον ἐπανῆλθον χωρὶς νὰ ὑποστῶσι ζημίαν, ἢ νὰ ἐπιφέρωσιν αὐτοὶ εἰς τοὺς ἀντιπάλους των.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ καιρὸν εἶχον ἐξέλθει καὶ ἐκ τῆς Σούδας μὲ λέμβους καὶ ἄλλα πλοιάρια οἱ ἐν αὐτῇ μένοντες Τοῦρκοι· ἐπέπεσον δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ καὶ εἰς τὸν ὅρμον Ἀρμυρίδος, κείμενον Μ. Α. εἰς τὸ στόμα τοῦ λιμένος Σούδας κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ἐκυρίευσαν τὴν ἐκεῖ σταθμεύουσαν ἑλληνικὴν πολεμικὴν γολέταν Εὔχαριν καλουμένην, προλαβόντος τοῦ πληρώματος νὰ ἐξέλθῃ ἀβλαβῶς. Συνελήφθη δ' ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἀλληλογραφία τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ ἀντιπροσώπου, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀπρονοήτως ἐφύλαττεν ἐκεῖ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔπαθε καὶ ἡ ὑπόληψίς της παρὰ τοῖς ναυάρχοις τῶν Συμμάχων. Ἐβύθισαν δὲ τότε καὶ πλοιάριον ἑλληνικὸν αὔτανδρον μὲ 17 ἀνθρώπους περὶ τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα, διευθυνόμενον εἰς Ἀρμυρίδα. Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν τί ἐνεργεῖτο τότε καὶ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν γενομένην σφαγὴν πολλῶν ὡς εἴδομεν Ἑλλήνων ἐν Ἡρακλείῳ καὶ Ῥεθύμνῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγριολίδου, οἱ ἐν Πόρῳ εὑρεθέντες ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν Συμμάχων (ὅρ. σελ. 441) εἶχον φανῆ τότε εὐνοϊκώτεροι ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις σπεύδουσα νὰ ὠφεληθῇ τῆς περιστάσεως, εἶχεν ἀποστείλει ὡς προείπομεν τὸν Τομπάζην, νὰ προδιαθέσωσιν ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον μετ' αὐτοῦ τὰ περὶ τῆς ἐκστρατείας· ὡς τόπον δὲ τῆς ἀποβάσεως εἶχον ἐκλέξει τὴν ἐπαρχίαν Μινώας ἐκ τοῦ λιμένος Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἦτο διωρισμένη καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Συμβουλίου διὰ νὰ προετοιμάσῃ ἐκεῖ τὰ πρὸς ὑποδοχήν· διότι καὶ ὁ Ἄγγλος ἀπεσταλμένος εἶχε τότε συγκατατεθῆ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκστρατείας. Ἀνεστάλησαν ὅμως εὐθὺς ἅπαντα· διότι τὰ πράγματα καὶ ἐν Πόρῳ ἤλλα-

ξεν φύσιν διὰ τὴν φθάσασαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἴδησιν περὶ ἀλλαγῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου.

Τὸ Συμβούλιον ὅμως εἶχε διατάξει τότε τὴν στρατολογίαν ἐναντίον τῶν ἐν Σιτείᾳ Τούρκων. Ἀρχηγοὶ δὲ αὐτῆς ἦσαν ὁ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεώργιος Σαυδερὸς καὶ Παναγιώτης Ζερβουδάκης· δὲν εἶχε δὲ ἀνασταλῆ αὐτὴ, ἂν καὶ ἦτον ἐναντίος ὁ Ἀντιπρόσωπος Ῥαϊνέκ. Εἶχον δὲ μάλιστα συναθροισθῆ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου πλέον τῶν 2300 στρατιωτῶν κατὰ τὸ Καβοῦσι, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ἱεραπύτνου.

Ἡ ἐπαρχία τῆς Σιτείας κειμένη κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τελευταῖον ἄκρον τῆς Κρήτης σχηματίζει χερσόννησον δι' ἰσθμοῦ τινος πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἑνοῦται μετὰ τῆς λοιπῆς Κρήτης, ἐκτεταμένη οὖσα, καὶ τραχεῖα καὶ ὀχυρὰ διὰ τὸ βουνῶδες καὶ τοὺς πολλοὺς πύργους της. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἰσθμοῦ ὑπάρχουσιν ἀπ' ἄρκτου μὲν αἱ ὀχυραὶ θέσεις καὶ ἀφύλακτοι Μαλαύρα καὶ Πέμπονας καλούμεναι, κατόπιν δὲ πρὸς Μ. πρὸς τὴν Ἱεράπυτνον ἑτέρα ἡ δυσδιάβατος βουνώδης Περιστερώνας ὀνομαζομένη.

Ἀπάτητος καὶ ἀπείρακτος μέχρι τότε ἀπὸ στρατεύματα ἡ Σιτεία, ὑπέσχετο εἰς τοὺς στρατιώτας ἄφθονα λάφυρα· Ἔπνεον ὅμως οἱ πλησιόχωροι καὶ ἐκδίκησιν δι' ὅσα ἐπάθαινον καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἐξ ὧν τὸ πλεῖστον ἦσαν Τοῦρκοι, τοὺς ἠρέθιζε δὲ μᾶλλον καὶ ἡ ἀνάμνησις 300 ἀόπλων καὶ ἀδυνάτων, τοὺς ὁποίους περιαθροίσας τῷ 1821 ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὁ ἐν αὐτῇ διαμένων ἀπανθρωπότερος τῶν τυράννων Ἀφεντάκης, ἔσφαξεν εἰς μίαν ὥραν δίκην κτηνῶν!

Διὰ τοῦ Περιστερῶνος λοιπὸν εἰσέβαλον τὴν 14 τοῦ μηνὸς οἱ εἰρημένοι στρατιῶται. Ἀτουφέκιστοι δὲ εἰσέδυσαν μὲ ὁρμὴν καὶ εἰς τὸ χωρίον Ῥουκάκα καλούμενον, ὅθεν καὶ ἀποσυρθέντες δρομαῖοι οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι, ἦλθον εἰς Λιθίνας ἕτερον χωρίον, ὅπου προλαβόντες ἀμφοτέρων τούτων οἱ κάτοικοι ὡς καὶ ἄλλων γειτονικῶν ἐκλείσθησαν εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ὀχυρὸν πῦργον ἐνετικῆς κατα-

σκευῆς. Πολλοὶ δὲ τούτων προλαμβάνοντες, κατέφευγον καὶ εἰς τὰ γειτονικὰ τῆς Ἱεραπύτνου καὶ Σπιναλόγκας φρούρια· 140 ἦσαν οἱ ἔνοπλοι εἰς τὸν πύργον τοῦτον, καὶ ἕως 250 τὰ γυναικόπαιδα. Ἀμοιβαῖοι δὲ τουφεκισμοὶ διήρκεσαν ἐπὶ δύο ἡμέρας σφοδροὶ καὶ ἀκατάπαυστοι, ὥστε καὶ ἔπεσον ἐν τῷ μεταξὺ 14 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπληγώθησαν ἱκανοί. Οἱ δὲ ἐχθροὶ καλῶς ὠχυρωμένοι εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον πάτωμα τοῦ τριορόφου πύργου ἀντέκρουον τοὺς πολεμίους των, οἱ δὲ ἀπόλεμοι ἦσαν εἰς τὸ τρίτον· ἀπέβαινε λοιπὸν δύσκολος ὡς ἐκ τούτου ἡ καταστρόπωσις αὐτῶν, διὸ καὶ δὲν ὑπήκουον οὔτε εἰς προσκλήσεις, οὔτε εἰς ἐγγυήσεις διδομένας νὰ καταπεισθῶσι διὰ νὰ παραδοθοῦν.

Ἐνῷ ὅμως ἐνεκαρτέρουν οὕτως αὐτοὶ ἐπενόησεν ὁ Σουδερὸς τὸν τρόπον τοῦ νὰ τοὺς ἐκβιάσωσι. Προσελθὼν δ' οὗτος, σκοτίας ἔτι οὔσης, ἤνοιξεν ὄρυγμά τι εἰς τὸ τεῖχος· γεμίσαντες δὲ στάμνον τινα πυριτοκόνεως, τὴν ἔθηκαν ἐν αὐτῷ καὶ τὴν περιέχωσαν καλῶς, ἀφήσαντες μικράν τινα ὀπὴν εἰς τὴν στάμνον, ἐξ ἧς προσήρτησαν φωτίλλιον ἐκ θείου, διαδοθέντος δὲ τοῦ πυρὸς δι' αὐτοῦ, δὲν ἀνετράπη μὲν ὁλοσχερῶς εὐθὺς ὁ πύργος, ἄναψεν ὅμως ἡ ἐν αὐτῷ διάφορος ξυλεία. Καὶ ἐκ μὲν τῶν γυναικῶν καὶ παίδων ἤρχισαν εὐθὺς νὰ ἐξέρχωνται γοεραὶ φωναί, ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν νὰ καταβάλληται ἀπαράμιλλος σπουδὴ πρὸς κατάσβεσιν τοῦ διαδοθέντος ἤδη πυρός, μὴ δυνηθέντων νὰ τὸ σβέσωσι· διότι καταζαλισθέντες, ἐπέχυνάν τινες λεληθότως ἀντὶ ὕδατος καὶ οἰνοπνεύματα ἐκ τῶν ἐν τῷ πύργῳ εὑρεθέντων γεμάτων πίθων, ἀνακαίοντες πλειότερον τὸ πῦρ. Ὑπερνικήσασαι λοιπὸν πᾶσαν ἄλλην δύναμιν αἱ φλόγες τότε, ἀπετέφρωσαν ταχύτερον τὸν πύργον καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ, γενομένους παρανάλωμα ἀσυλλογίστου ἐπιμονῆς· μία δὲ καὶ μόνη γυνὴ ἐσώθη τότε, εἰσπηδήσασα ἐκ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὅθεν τυχαίως ἡ ἀντίπνοια τοῦ ἀνέμου ἀπέπεμπε τὰς ἀναδιδομένας φλόγας, οἱ δὲ Ἕλληνες, σπεύσαντες διέσωσαν αὐτήν, ὑποστρώσαντες ἐφαπλώματα

καὶ ἕτερα μαλακὰ εἴδη, ἐφ' ὧν πεσοῦσα ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της ἐσώθη.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἀθρόος ὁ στρατὸς ἦλθεν εἰς Νάτζα, χωρίον περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπέχον τοῦ πρώτου. Ἐνταῦθα δ' εἶχον ἀθροισθῇ ἐκ τοῦ πλείςου μέρους τῆς Σιτείας καὶ ἐπέκεινα τῶν τρισχιλίων τουρκικῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν ἦσαν ἕως 600 ἔνοπλοι ἄνδρες, ὀχυρωθέντες καλῶς εἰς τὸ ἐκεῖ λεγόμενον Σεράγι, λείψανον ἐνετικῆς μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς, ὅπου καὶ τοὺς περιέκλεισαν εὐθὺς ἀρχίσαντες τοὺς τουφεκισμούς. Παρήγγειλαν λοιπὸν καὶ εἰς τούτους οἱ ἀρχηγοὶ νὰ παραδοθῶσι, προσεπιστείλαντες καὶ τὴν διασωθεῖσαν γυναῖκα διὰ νὰ ἐπιμαρτυρήσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ κατὰ τὰς Λιθίνας γενόμενα. Οἱ Τοῦρκοι δ' ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ μικρόν τι ἀντεπυροβόλησαν· ἐζήτησαν ὅμως μόνον ἄδειαν νὰ στείλωσιν εἰς Λιθίνας Τοῦρκον διὰ νὰ βεβαιωθῶσιν, ἂν εἶν' ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τῆς γυναικὸς λεγόμενα.

Ἐπανακάμψαντος δ' ἐκεῖθεν τοῦ Τούρκου ἀνενοχλήτως, καίτοι βεβαιωθέντες περὶ τῶν πεπραγμένων, ἐπανέλαβον ὅμως οἱ ἐν τῷ Σεραγίῳ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν σφοδρότερον τοὺς τουφεκισμούς, διαρκέσαντας ἐπὶ δύο ἡμέρας καὶ νύκτας ἀμοιβαίως μετὰ πεισμονῆς, ὅτε ἔπεσον καὶ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι· διότι καθόσον ἐπείγοντο νὰ δώσωσι τέλος οἱ Ἕλληνες· προτοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐπικουρία τίς, κατὰ τόσον ἐνεκαρτέρουν καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀναμένοντες τοιαύτην καὶ αὐτοὶ εἴτε ἐκ τῆς Ἱεραπύτνου, εἴτε καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Ἐνῷ ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐγίνετο πᾶσα προπαρασκευὴ διὰ νὰ ἐπιτεθῶσιν οἱ Ἕλληνες βιαιότεροι, προσελθὼν ὁ Σουδερὸς ἀνήγγειλεν ἐκείνοις ὅτι «Τὸ κρῖμα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων σας ἂς εἶναι εἰς τὸν λαιμόν σας· διότι θέλετε πάθει καὶ σεῖς ἐντὸς ὀλίγου, ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι εἰς Λιθίνας,» συμβουλεύσας αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν ὅσον τάχιον, καὶ διαβεβαιώσας ὅτι δὲν ἔχουσι σκοπὸν οὐδόλως οἱ Ἕλληνες νὰ τοὺς βλάψωσιν εἰς τὴν ζωήν·

Φοβηθέντες λοιπὸν, παρέδωκαν οἱ περικλεισθέντες τότε τὰ

ὅπ.. , ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ παραλάβωσιν καὶ αὐτοὶ ὅσα εὐκόμιςα οἰκιακὰ εἴδη, καὶ νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ κατὰ τὴν παραλίαν Κάσια πλοῖα, διὰ ν' ἀπέλθωσιν εἰς ἀπέναντι παράλιον τῆς Ἀσίας. Ὅπου ὅμως ἡ ἀταξία καὶ στρατιωτικὴ ἀπείθεια ἐπικρατεῖ, ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ ὑγιές τι καὶ νὰ μείνῃ συμφωνία ἀπαραβίαστος. Τέσσαρας σχεδὸν ὥρας ἀπεῖχε τοῦ Σεραγίου ἡ παραλία, ὅθεν ἔμελλον οἱ ὑπόσπονδοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι. Στιακοὶ δέ τινες ἐκ τῶν Ἑλλήνων πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὰ πρότερον παθήματά των, ἐφόνευσαν καθ' ὁδὸν 30 περίπου ἐξ ἐκείνων. Ἐπιπεσόντες δὲ τότε καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐγύμνωσαν τοὺς περισσοτέρους ἑωσοῦ ἔφθασαν εἰς τὴν παραλίαν, ὁπόθεν ἐπιβάντες μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ Κάσια, ἀπέπλεον εἰς Ἀσίαν. Παραπλέουσα ὅμως τότε καὶ Ἀγγλική τις φρεγάτα ἐκεῖ, παρέλαβεν ἐν ἑαυτῇ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀπεβίβασεν εἰς Ἡράκλειον.

Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν Σεραγίῳ προχωρήσαντες ἐκεῖθεν 500 περίπου Ἕλληνες, οἱ ὑπὸ τοὺς Στιακοὺς Ἰωάννην Κοντὸν καὶ Ἰωάννην Μακρῆν ὀνομαζομένους, καὶ τὸν Σήφην Δεμιρζάκην, ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Παῦλον Πατερόπουλον καὶ Μουζὰν Μπαλάσην, ἀπέκλεισαν ἄλλους Τούρκους περὶ τὰς 1200 ψυχὰς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Τοπλοῦ, ἐξ ὧν 215 ἦσαν ἄνδρες ἔνοπλοι καὶ ἐκεῖ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ὡς ὀχυρὸν φρούριον κατεσκευασμένον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ κείμενον ἐν μέσῳ τερπνῆς πεδιάδος. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδιηγήθησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τὰ κατὰ τὰς δύο προτέρας θέσεις συμβάντα, συμβουλεύσαντές τους, ὅτι ἡ ἐπιμονή των, ἐὰν ἀντιστῶσι, θέλει τοὺς βλάψει καὶ εἰς τὴν ζωήν, ἐπροτίμησαν οὗτοι τὸ μὴ χεῖρον ἐκ τῶν δύο προκειμένων κακῶν.

Ὑπέκυψαν λοιπὸν τὸν αὐχένα εἰς τὴν ἀνάγκην τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Τοπλοῦ, παραδόντες τὴν ἐπιοῦσαν ἄνευ ἀντιστάσεως τὰ ὅπλα των ἐπὶ τῇ αὐτῇ συμφωνίᾳ, ἥτις ἔγεινε καὶ εἰς τοὺς ἐν Σεραγίῳ. Ἀλλ' ἐτηρήθησαν καὶ τότε αἱ σπονδαί; Κακῶς ποιήσαντες, ἐξεγύμνωσαν

καθ' ὁδὸν τοὺς ὑποσπόνδους οἱ συνοδεύσαντες Ἕλληνες εἰς τὴν παραλίαν· διότι ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ τῆς ἀντεκδικήσεως πάθους ὁρμηθέντες καὶ τότε προπεπονθότες τινὲς ὑπ' ἐκείνων Σητιακοί, ἐφόνευσαν καὶ ἐξ αὐτῶν ἕως 25, ἐν οἷς καὶ τὸν θηριώδη Τοῦρκον Σεϊδαραγᾶν, ἂν καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ τοὺς ἀποτρέψωσιν οἱ ὁπλαρχηγοί. Παρέλαβον δὲ οἱ Κάσιοι εἰς τὰ πλοῖά των καὶ τοὺς Τούρκους τούτους σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀποβιβάσαντές τους εἰς τὴν παρὰ τῇ Ῥόδῳ κειμένην νῆσον Χάλκην, κᾳκεῖθεν μετεφέρθησαν ἀβλαβεῖς εἰς Ἀσίαν.

Ἔμεινε λοιπὸν καὶ ἡ Σιτεία τότε ἐλευθέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες καὶ εὗρον πολεμεφόδια πολλὰ καὶ ἐν Σεραγίῳ καὶ Τοπλοῦ, ἐκυρίευσαν πάμπολλα ὅπλα πολύτιμα, ἁπάσας τὰς σημαίας τῶν ἐχθρῶν, καὶ πλεῖστα ὅσα διάφορα λάφυρα. Ἀλλ' ἔμειναν καὶ κύριοι αὐτῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον;

Περὶ τὴν 15 τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1829 ἐξεστράτευσαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου μὲ τοὺς εἰς Σπιναλόγκαν καὶ Ἱεράπυτνον καταφυγόντας. Ἂν καὶ ἐγνώριζον οὗτοι πόθεν ἔμελλον ἐπικινδύνως νὰ διέλθωσι, διὸ καὶ διστάζοντες ἐκινοῦντο τὸ πρῶτον, εὑρόντες ὅμως τὰς θέσεις Μαλαύρας καὶ Περιστερῶνος ἀφυλάκτους διὰ τὴν ἀμέλειαν, ἢ κάλλιον διὰ τὴν ἀπρονοησίαν τῶν Ἑλλήνων, εἰσήλασαν ἐκεῖθεν τὴν 20 τετρακισχίλιοι περίπου ἐπὶ τὴν Σιτείαν, ἀτουφέκιστοι δὲ προχωρήσαντες, ἐπάτησαν πολλὰ χωρία αὐτῆς. Παρετήρησαν δὲ οὗτοι μὲ ἔκπληξιν τὰ τῶν Λιθινῶν συμβάντα καὶ ἄλλας καταστροφάς, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν καὶ νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι κατεστένοντο ἀπροσδοκήτως αὐτοὶ πάλιν καὶ κύριοι ἐπ' αὐτῆς.

Ἰσάριθμοι σχεδὸν ἦσαν τότε ἐν τῇ Σιτείᾳ καὶ οἱ ἀντίπαλοι Ἕλληνες, ὅθεν καὶ ἂν ἐπρολάμβανον οὗτοι νὰ καθέξωσι τὰς εἰρημένας ὀχυρὰς θέσεις, ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ πεφοβισμένοι πολέμιοι, ἢ καὶ ἂν τοὺς ἀντέκρουον εἰσελθόντας ἐξ ἄλλων ὁμοίων ὀχυρῶν θέσεων, καὶ τοιαῦταί εἰσι πολλαὶ ἐκεῖ, καὶ κατελάμβανον ὀπισθεν μετὰ τὴν εἰσβολήν των τὰ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ χώματα,

ἦτον ἀναπόφευκτος ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων ὅλων ἐν Σιτείᾳ. Οἱ Ἕλληνες ὅμως κατεγίνοντο κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν δυστυχῶς νὰ λαφυραγωγήσωσι, ν' ἁρπάξωσι καὶ φύγωσιν αἰσχρῶς διὰ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ λάφυρά των. Καὶ τοιαύτη εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἡ ῥοπὴ τῶν ἀτάκτων στρατιωτῶν, ὅταν μάλιστα δὲν εὐτυχήσωσι νὰ ἔχουν καὶ προνοητικοὺς ἀρχηγούς. Διεσπάρησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν ἀφόβως. Ἐφόνευσαν, ἠχμαλώτισαν, ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν, κατερημώσαντες δὲ τὸν τόπον, ἐπανῆλθον εἰς Ἡράκλειον·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Συμβάντα ἀπὸ 1 Φεβρουαρίου 1829 μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Ἀρξαμένου τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, ἀνεκλήθη ἐκ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ὁ Ῥαϊνὲκ, καὶ διωρίσθη ἀντ' αὐτοῦ ὁ Χαὶν μέχρι τοῦδε φρούραρχος Γραμβούσης, εἰς δὲ τὴν φρουραρχίαν ταύτην ἦλθεν ὁ Γάλλος Δουπινῆς· καὶ οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι ἦσαν ἐκ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐλθόντων διὰ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς Ἑλλάδα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀντιπρόσωποι ἔδειξαν ὅλως ἀντίθετον πολιτικὴν διαγωγὴν ἐν Κρήτῃ· διότι ὁ μὲν ἐπροσπάθει ν' ἀπέχωσιν οἱ Κρῆτες ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἀπὸ μάχας καὶ νέους ἐφοπλισμοὺς, ὅπερ ἦτον ἐναντίον τότε εἰς τὸ φρόνημα τῶν Κρητῶν, οἵτινες καὶ ἐδυσαρεστήθησαν διὰ τοῦτο, ὁ δὲ φιλοπόλεμος ὢν, ἐνήργει ἀντιθέτως. Ὁ τελευταῖος δ' οὗτος ὑπηρέτει πρότερον εἰς τὸ ἀτμόπλοιον «Καρτερία» ὑπὸ τὸν μακαρίτην Ἄστυγγα ὡς ναυτικὸς ἀξιωματικὸς, καὶ ἐκεῖθεν διωρίσθη ὡς προείπομεν φρούραρχος Γραμβούσης. Ἦτο δὲ ἀνὴρ ἰδιότροπος καὶ ἀποτόμου χαρακτῆρος, ἀγαπῶν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε κατὰ τὸ δοκοῦν, διὸ καὶ διεφώνει ἐξ ἀρχῆς μετὰ τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροσπάθησε πολλάκις νὰ διαλύσῃ ὀχλαγωγικῶς. Διὰ

νὰ ἀποφύγωσιν ὅμως οἱ Κρῆτες μέλλοντα ἄτοπα ὡς ἐκ τῶν τοιούτων διορισμῶν, προγνωρίζοντες καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ εἰρημένου, εἶχον παρακαλέσει τὸν Κυβερνήτην νὰ ἤθελε διορίσει τόσον εἰς Κρήτην ὅσον καὶ εἰς Γραμβοῦσαν Ἕλληνας τῆς ἐκλογῆς του, μὲ τοὺς ὁποίους ἦτον δυνατὸν καὶ νὰ συνεννοῶνται καταλληλότερα εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις των· ἀλλ' οὔτε αἱ παρατηρήσεις οὔτε αἱ παρακλήσεις των εἰσηκούσθησαν.

Ἐλθὼν λοιπὸν καὶ ὁ Χαὶν τότε, εὗρε τὴν Κρήτην εἰς τὴν πολεμικὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περιεγράψαμεν. Ἔσπευσε δ' ἅμα ἀφιχθεὶς νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς πολεμικὰς θέσεις τῆς τε Κυδωνίας καὶ Ῥεθύμνης, ἐρεθίσας τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν, ὅθεν ἐπροθυμοποιήθησαν ἔκτοτε οὗτοι καὶ νὰ ἐπιτίθωνται ἐπιτυχέστερα εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τῶν πολεμίων των. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ, εἶχον πάθει εἰς τοιαύτας ἐφορμήσεις καὶ Ἕλληνές τινες. Εἶχε δὲ τραυματισθῇ ἐν Ῥεθύμνῃ, θλάσας τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του καὶ ὁ ἐμπειρότατος λοχίτης Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, ἀποκατασταθεὶς ἀνίκανος· Εἶχον ὡσαύτως περιπέσει εἰς ἐχθρικὰς ἐνέδρας κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ 18 Λακκιῶται, ἐκτὸς τόσων ἄλλων πρώτην φορὰν ὑποστάντες οἱ ἐπιτήδειοι ἐκεῖνοι πολεμικοὶ τόσην φθορὰν, ἐμπεσόντες ἀπροσδοκήτως εἰς προπαρασκευασθεῖσαν τουρκικὴν ἐνέδραν κατὰ τὸ Χάνι τῆς Ἁγιᾶς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας εἰς καιρὸν νυκτὸς, καθ' ἣν ἤρχοντο καὶ αὐτοὶ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος. Ἔπεσον ὅμως τότε καὶ 4 ἢ 5 Τοῦρκοι. Τέλος δὲ καὶ εἰς ἄλλην ἀψιμαχίαν εἶχε πληγωθῇ θανατηφόρως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Πῖττος, ὅστις καὶ ἀπεβίωσε μετὰ 8 ἡμέρας. Τοιαῦται συχναὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἀμοιβαῖαι ἐπιθέσεις συνέβαινον τότε καὶ εἰς τὰς περὶ τὸ Ἡράκλειον ἐπαρχίας.

Ὁ Γεώργιος Πῖππος ἦτον ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Κεραμείων ἐκ τοῦ χωρίου Παναγιᾶ καλουμένου, καὶ εἷς τῶν ἀνδρειοτέρων καὶ φιλησύχων ἐνταυτῷ πολεμιστῶν τῆς Κρήτης. Ἠρίστευεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ὅσας παρευρίσκετο μάχας, ἀλλ' ἀπεῖχε σοβαρῶς καὶ πάσης περιαυτολογίας,

ἀποστρεφόμενος ὅσον τὸ δυνατὸν καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἔριδας, τὰς ὁποίας καὶ ἀναφυομένας πολλάκις συνεβίβαζεν ὡς ἀγαπώμενος ὑπὸ πάντων. Εἶχε, δὲ οὗτος τὸ μὲν ἀνάστημα ὑψηλὸν, τὴν δ' ὄψιν ἀῤῥενωπὸν καὶ ἐρυθρόλευκον. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι, ὅτι ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ καὶ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς του ἀφῆκε παραγγελίας περὶ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν Κρητῶν. Διότι ἀφοῦ ἀπεχαιρέτησε περιπαθῶς τὰς δύο ἀγάμους ἀδελφούς του, καὶ τὰς παρηγόρησε σφύγξας τὰς χεῖράς των, ὅτι τὰς ἄφινεν εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς Διοικήσεως τῆς πατρίδος του, ἀπήτησε τότε νὰ συντάξωσιν οἱ παρεστῶτες καὶ διαθήκην ἐκ μέρους του, παραγγείλας νὰ τὴν στείλωσι μετὰ τὴν κηδείαν του πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον. « Ἀπεχαιρέτα δὲ δι' αὐτῆς μετὰ συγκινητικῶν ἐκφράσεων ὅλους τοὺς πατριώτας καὶ συναγωνιστὰς, τοὺς ἐσυμβούλευε, καὶ τοὺς ἐξώρκιζεν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος νὰ ὁμονοῶσι, καὶ νὰ μὴ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, ἐὰν δὲν ἀποτινάξωσι τὸν ζυγόν των. Ἐσύσταινε δὲ τελευταῖον καὶ τὰς ἀδελφάς του εἰς τὴν φροντίδα τοῦ Συμβουλίου. »

Τὴν διαθήκην δὲ ταύτην ἔφερον τφόντι μετὰ τὴν κηδείαν τοῦ νεκροῦ ἀμέσως εἰς Βαφέαν πρὸς τὸ Συμβούλιον, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάγνωσις ἐσπάραξε τὰς καρδίας, καὶ ἀπέσπασε τὰ δάκρυα ἁπάντων τῶν παρευρεθέντων! Τὸ δὲ Συμβούλιον ὁμοψήφως ἔστειλεν ἐκ τῶν ἐιόντων 400 γρόσια εἰς τὰς νεάνιδας ἀδελφάς του, ἐπιφυλαχθὲν νὰ βελτιώσῃ ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν κατάστασίν των. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πῖππος τὸ 40 τῆς ἡλικίας του ἔτος, καταλιπὼν ἀγωνιζομένην ἔτι ὑπὲρ ἐλευθερίας τὴν πατρίδα του.

. Εἴδομεν ὅτι ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ὁρμητικώτεροι, τόσον καὶ οἱ πολέμιοι κατεξανίσταντο ἐπ' αὐτοὺς, τοὺς ὁποίους καὶ ἔβλαπτον ἐπίσης διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου· διότι καὶ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχον φονεύσει καὶ τὸν ἀξιόλογον ἱππέαν Περατσάκην Κνώσσιον, καὶ εἶχον ἐξολοθρεύσει ὡσαύτως διὰ νυκτερινῆς τοιαύτης ἐκδρομῆς καὶ

107 *Πεδιαδίτας*, ὅτε διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον καὶ ὁ ἀρχηγός των Γ. Πεζανός.

Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ὁρμηθέντες οἱ Ἕλληνες, ἀπεφάσισαν νὰ τοὺς προσβάλωσι καὶ συστηματικῶς προθύμου ὄντος εἰς τοῦτο καὶ τοῦ Χαὶν, ὅθεν καὶ ἐζήτησαν νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ Συμβούλιον τὰ πρὸς μάχην, ἀρχίσαντες πρῶτον ἀπὸ τὴν Κυδωνίαν. Διέταξε δὲ τότε ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς Ἀποκορωνίτας νὰ συναχθῶσιν εἰς Μαλάξαν, καὶ τοὺς Ῥιζῆτας νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς κατάλληλα μέρη, οἵτινες καὶ συνήχθησαν ὅλοι προθύμως. Συνάμα δὲ προδιέθεσε καὶ τοὺς Κισαμίτας καὶ Σελινιώτας νὰ κινηθῶσιν ὁμοθυμαδὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἐκεῖθεν διὰ νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν, καὶ ἐπροσκάλεσε τότε καὶ τοὺς Σφακιανοὺς, οἵτινες συναθροισθέντες εἰς Βαφέαν 300 περίπου, οἱ ὑπὸ τὸν ςρατάρχην Μανουσογιαννάκην, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Μανοῦσον Βαρδουλάκην ἦλθον μετὰ τοῦ Χαὶν καὶ αὐτοὶ εἰς Μαλάξαν, ὅστις ἔλαβεν ὁ ἴδιος καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς μάχης. 1500 λοιπὸν ὑπὸ τὸν Γ. Δαμιανὸν, τὸν Α. Σήφακαν καὶ τοὺς ῥηθέντας Σφακιανοὺς ὁπλαρχηγοὺς καταλαβόντες τὴν Κάτω Μαλάξαν, Ἁγίαν Ἐλεοῦσαν καὶ Ἁγίαν Μαρίναν, ἀντιπαρετάχθησαν κατὰ τῶν εἰς τὰ ὀχυρὰ οἰκήματα τῶν Τσουκαλαρίων, Νεροκούρων, καὶ εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοποθετημένων πολεμίων. Οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην καὶ Ἀνδρ. Παναγιώτου Λακκιῶται καὶ λοιποὶ Ῥιζῆται καταλαβόντες τὸ Κερατίδι καὶ τὸν πρὸς τὸν Διγενῆ δρόμον, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προσβάλωσιν αὐτὸν τὸν ἴδιον Μουσταφᾶν, στρατοπεδευμένον μὲ κανόνια καὶ ἱππικὸν περὶ τὸ μετόχιον τοῦ Ὀρδουκιαγιᾶ, κείμενον μεταξὺ τῶν χωρίων Μουριῶν καὶ Νεροκούρων.

Οὕτω δὲ διατεθειμένων τῶν στρατῶν, ἐπροκαλέσθη ἡ μάχη τὴν 27 Μαρτίου ἐκ τῆς πρωΐας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Μαρίναν καὶ Κάτω Μαλάξαν· ἀμέσως δ' ἄναψε πολλαχόθεν ὁ πόλεμος πεισματωδῶς. Ἐξώρμων πυκνὰ καὶ συχνὰ οἱ μὲν, παροτρυνόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Χαὶν, ὅςις καὶ ἐπρόφθασε

πάντοτε δρομαῖος πανταχοῦ, ἐξώρμων διὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας καὶ καρτερίας καὶ οἱ δὲ, οὐδετέρου ὑποχωροῦντος εὐκόλως, ὡς καλῶς ὠχυρωμένων καὶ τῶν Τούρκων ἐντὸς οἰκιῶν. Ἐδαπανήθη δὲ τότε μεγάλη ποσότης πυριτοκόνεως ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν μέχρι νυκτὸς, ἡ δὲ νίκη ἔμεινεν ἀμφιῤῥεπής. Ἐφονεύθησαν ὅμως τότε ἕως 30 ἐκ τῶν Τούρκων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοὶ εἰς διαφόρους ἐφόδους. Ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ ἕως 30 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐλαφρῶς ἅπαντες καὶ ἰασίμως· διότι καὶ ἡ πυρίτις τῶν ἐχθρῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς ὡμολογήθη ἦτον ἐφθαρμένη.

Ἀπὸ πρωΐας δ' ὡσαύτως εἶχεν ἀρχίσει καὶ ὁ ἀντιπερισπασμὸς ἀπὸ Πλατανιὰν καὶ Γαλατᾶν. Διαρκέσας δὲ καὶ ἐκεῖ ἀμοιβαῖος ὁ τουφεκισμὸς σφοδρὸς καὶ ἀκατάπαυστος, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἐπέφερεν, ὡς ὠχυρωμένων τῶν Τούρκων ἐντὸς τοῦ Ταράτσου καὶ ἄλλων ὀχυρῶν θέσεων. Διεκρίθησαν δὲ εἰς τὰς ἐφορμήσεις των τότε ὁ Ἰωάννης Γερανιώτης, ὁ Κυριακὸς Φρουδάκης ἀρχηγὸς τῶν Σπηλιανῶν, καὶ Σπυρίδων Χατζῆ Μιχελάκης ὁ ἀρχηγὸς τῶν Γαλατιανῶν. Ἐφονεύθη δὲ τότε καὶ εἷς ἐκ τῶν περὶ τὸν Κουμῆν, καὶ τρεῖς ἐπληγώθησαν ἰασίμως.

Τῶν Ἑλλήνων ὅμως συναχθέντων τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς Μαλάξαν, καὶ Συμβουλίου πολεμικοῦ γενομένου, ἀπεφασίσθη νὰ ὑποσκελίσωσιν ἄλλως τοὺς πολεμίους των, ἐπιμένοντος ἰσχυρογνωμόνως καὶ τοῦ Χαῖν νὰ μὴ διαλυθῇ τοσοῦτος ἀξιόμαχος στρατὸς ἄνευ πρέποντος ἀποτελέσματος. Ἔσπευδον δὲ νὰ προκαλέσωσι τοὺς ἐναντίους ἐκτὸς τῶν ὀχυρωμάτων, καὶ νὰ τοὺς φέρωσιν, εἰ δυνατὸν, ἐν μέσῳ δύο πυρῶν. Παραλαβόντες λοιπὸν τότε ὁ Μανουσογιαννάκης, ὁ Δαμιvὸς, ὁ Ἀναγνώστης Νικηφοράκης, ὁ Α. Σήφακας καὶ Πατερόπουλος 800 περίπου, καὶ καταβάντες ἐν μέσῃ νυκτὶ εἰς Βλυτέαν, ἐκρύφθησαν οἱ μὲν εἰς τὸν ἐκεῖσε Κασαπόσπηλιον καλούμενον, 50 δὲ ὑπό τε τὸν Σήφακαν καὶ Νικηφοράκην ἔμειναν ἐκτὸς περιφερόμενοι, ἐπὶ σκοπῷ ἐὰν ἐπιδράμωσι κατ' αὐτῶν τὴν ἐπιοῦσαν οἵ τε ἐν Τσουκαλαρίοις καὶ οἱ ἐν τῷ ῥηθέντι μετοχίῳ

Τοῦρκοι, νὰ ἐπιπέσωσι ἐξ ἑνὸς μὲν αὐτοὶ κατ' αὐτῶν, ἐξ ἄλλου δὲ οἱ λοιποὶ οἱ παραμονεύοντες ἄνωθεν τῶν εἰρημένων θέσεων.

Ἄλλως ὅμως ἀπέβη καὶ τότε· διότι περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης εἶχον ἐξέλθει τοῦ φρουρίου 1000 περίπου Τοῦρκοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς, οἵτινες καὶ συνηθροίσθησαν εἰς Κουμπέν, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχοντα τοῦ Κασαποσπηλαίου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προφθάσωσιν ἐν καιρῷ ἐπίκουροι κατὰ τὴν ἐπαναληφθησομένην εἰς Τσουκαλαριὰ νέαν προσβολήν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπροσδόκων ἄφευκτον οὗτοι ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῶν ἀντιπάλων. Ἅμα δ' ἰδόντες οἱ Τοῦρκοι μακρόθεν τοὺς περὶ τὸν Νικηφοράκην καὶ Σήφακαν, ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν ἱππεῖς τινες κατ' αὐτῶν, τουφεκισθέντες δ' ἀμοιβαίως, ἐπανῆλθον εἰς Κουμπέν, ὅπου διέμειναν ὅλοι ἀκίνητοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν· διότι καὶ ἡ ἐπιμονὴ τόσων ὀλίγων εἰς τοιαύτην πεδινὴν θέσιν τοῖς ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι ὑπεκρύπτετο ἀπάτη τίς· οὐδενὸς δὲ τῶν πολεμίων ἐξελθόντος καὶ τότε ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω θέσεων διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν, ἠναγκάσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ν' ἀναφανῶσιν, ὅθεν ἐκρύπτοντο, ἐπανερχόμενοι ἄπρακτοι εἰς Μαλάξαν. Ἀκροβολίσθησαν δὲ μόνον ὑπὸ ἱππέων ἐφορμησάντων ἐπὶ τῆς θέσεως Κεφάλα, ὅπου ἔπεσον Τοῦρκοί τινες, ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ 5 ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ. Ἐπανελήφθη λοιπὸν ὡς ἐκ τούτων ὁ τουφεκισμὸς πυκνὸς καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀπὸ ὅλας τὰς θέσεις ἄνευ ἀποτελέσματος· διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπροφυλάσσοντο τότε ἐπιμελέστερα παρὰ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν καθ' ὁδηγίαν τοῦ Μουσταφᾶ.

Ἐπανελθὼν δὲ τότε ὁ Χαὶν εἰς Βαφέαν, περιῆλθε μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ Θ. Ἀγαθάκη τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, τὸ Σέλινον, τὸ Ἰναχώριον καὶ ἐκεῖθεν διευθύνοντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισάμου. Σκοπὸς δὲ τῆς περιοδείας ταύτης ἦτο νὰ ἐνθαῤῥύνωσι τὸν λαόν, τὸν ὁποῖον εἶχον καταζαλίσει αἱ τότε διαδοθεῖσαι θλιβεραὶ εἰδήσεις περὶ τῆς πατρίδος των, νὰ τὸν πείσωσι νὰ ἐγ-

καρτερῇ καὶ νὰ ὁμονοῇ, ὡς ἀναγκαίου ἤδη τούτου ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν.

Ὁ Χαὶν ὅμως μνησικακῶν ἐπί τινι παραλόγῳ διειέξει κατὰ τοῦ Χρυσαφοπούλου μέλους τότε τῆς Δημογεροντίας Κισάμου ἐξέφρασεν, ὅτε διηνυκτέρευον εἰς Κούνενιν χωρίον τοῦ Ἰναχωρίου, τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τὸν κακοποιήσῃ ἤδη ἐπὶ τῆς παρούσης ἐξουσίας του. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠθέλησαν οἱ δύω εἰρημένοι νὰ τὸν ἀποτρέψωσι μὲ πειστικοὺς λόγους· μὴ μεταπεισθέντος ὅμως, προέβη ὁ Ἀντωνιάδης καὶ εἰς αὐστηροτέρους λόγους, τὸν προεῖπον δὲ αὐτοὶ ἐπὶ τέλους, ὅτι τὸν συνηκολούθουν ἐπ' ἀγαθῷ μόνον τῆς πατρίδος, καὶ ὅτι δὲν ἀνέχονται νὰ διαταράξῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν ἡσυχίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς ἐποχὴν μάλιστα, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν μεγαλειτέραν ἁρμονίαν τῶν Κρητῶν, ὑποχρεώσαντές τον τελευταῖον νὰ παύσῃ τῶν τοιούτων. Χωρισθέντες λοιπὸν ἐπὶ τούτοις ἐκεῖθεν, ἦλθον οἱ μὲν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, ὁ δὲ Χαὶν ἐπιβὰς εἰς πλοιάριον μετέβη εἰς Γραμβοῦσαν, ὅστις καὶ ἔκτοτε ἤρχισε νὰ κοινολογῇ εἰς τυχόντας πρὸς ἐκδίκησιν, «Ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἐλευθερόνεται» ὅ ἐστι, πᾶν τὸ ἐναντίον ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε νὰ προφέρῃ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν τῆς Κρήτης. Ἐξελθὼν δ' ἐκεῖθεν αὐτὸς μετ' ὀλίγον, ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τῶν ἰδίων εἰς Βιφέαν.

Εἶχε δὲ κοινοποιηθῇ πρὸ πολλοῦ καὶ τὸ πρωτόκολλον τῶν Συμμάχων τῆς 16 Νοεμβρίου, 1828· καὶ εἶχε φθάσει εἰς Ἑλλάδα καὶ ἕτερον τῶν ἰδίων τῆς 22 Μαρτίου 1829, πραγματευόμενα ἀμφότερα περὶ σχηματισμοῦ νέας ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον ἀπεχώριζε δυστυχῶς ταύτης παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τὴν Κρήτην. Καὶ πότε τοῦτο; Ὅτε μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας καὶ μὲ ἀπερίγραπτα δεινὰ οἱ μὲν Ἕλληνες Κρῆτες ἐκράτουν διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων των ὅλην τὴν γῆν τῆς γεννήσεως των ἐλευθέραν, οἱ δὲ ὀλίγοι Τοῦρκοι ἦσαν περιωρισμένοι ἐντὸς ὀχυρῶν μόνον τριῶν ἢ τεσσάρων φρουρίων. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ὅτε αἱ κατὰ

τὸν Μάϊον τοῦ 1828 πρόσφατοι ἔνδοξοι τῶν Ἑλλήνων νίκαι εἰς Φραγκοκάστελλον, εἰς Σκαλωτὴν καὶ Χάλαρα ἔδιδον ἐπιφανεστέραν λάμψιν τῶν κατορθωμάτων, καὶ ἐπιῤῥοὴν εἰς τὰ ἀποκτημένα δικαιώματά των, τὰς ὁποίας νίκας μετὰ θαυμασμοῦ εἶδεν αὐτοπροσώπως καὶ ἐπερίγραψε καὶ αὐτὸς ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταίηνς. Μὲ δάκρυα συγκινηκοτάτης συναισθήσεως ἔβρεξεν ὁ ἄθλιος Κρὴς τότε τὸν ἄρτον του, ἐπικαλούμενος γῆν καὶ οὐρανὸν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων του!!! Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ μέχρι τέλους;—Ὅ,τι ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν του, τὸ ἔπραξε προθύμως· ὅ ἐστιν, ἐνεκαρτέρησε μετὰ πλειοτέρας ὑπομονῆς εἰς τὰ ἄπειρα δεινοπαθήματά του, ἀπομαχόμενος ἡρωϊκῶς διὰ νὰ ἑλκύσῃ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν συμπάθειαν καὶ δικαιοσύνην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου! Καὶ μολαταῦτα οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν τῶν χριστιανικῶν Ἡγεμόνων τὸν ἐβίασαν μέχρι τέλους ὡς θέλομεν ἰδεῖν καὶ νικητὴν ὄντα νὰ ὑποκύψῃ αὖθις εἰς τὸν ἐπονείδιστον καὶ ἐξαχρειωτικὸν τῆς τυραννίας ζυγόν!!!

Κατὰ δὲ τὸν Ἀπρίλιον εἶχε προκηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἡ ἐν Ἄργει δ΄. τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις· εἶχον δὲ προσκληθῇ καὶ οἱ Κρῆτες νὰ στείλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς πληρεξουσίους των· Ἀλλ᾽ ἄς ἴδωμεν τί συνέβαινε πάντοτε καὶ ὡς πρὸς τοὺς παριστανομένους πληρεξουσίους τῶν Κρητῶν εἰς τὰς συνελεύσεις.

Ἡ νεοσυστηθεῖσα Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1821 εἶχε διαιρέσει (ἴδε σελ. 115) αὐτὴ ἀφ᾽ ἑαυτῆς καὶ τὴν Κρήτην εἰς 4 μόνας ἐπαρχίας· καὶ πότε διήρουν ταύτην οὕτως; Ὅτε καὶ ἡ Κρήτη εὑρίσκετο εἰς τοιαύτην ἀνώμαλον κατάστασιν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεώς της ὡς καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μεγαλόνησος ὅμως Κρήτη ἦτον ὀρθὸν νὰ διαιρεθῇ εἰς 4 μόνον ἐπαρχίας;—Ἀλλὰ τόσον ἐσφαλμένως ἐγνώριζαν οἱ τότε Ἕλληνες περὶ Κρήτης. Οἱ Κρῆτες ὅμως συνελθόντες εἰς κοινὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἀπεδοκίμασαν καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἀποδείξαντες διὰ τοῦ ἐπιψηφισθέντος προσωρινοῦ πολιτεύμα-

τός των τότε (ἴδε σελ. 121) ὅτι περιεῖχεν οὐχὶ 4 ἀλλ' 24 ἐπαρχίας, ἤτοι 24 σωστὰ κανδιλίκια ὡς διήρουν τότε καὶ οἱ Πελοποννήσιοι τὸν τόπον των, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μικρόν τι διέφερεν ἡ Κρήτη τότε κατὰ τὸν πληθυσμὸν, τὴν δὲ πρᾶξίν των ταύτην ἐκοινοποίησαν διὰ τοῦ ἀπεςαλμένου της Ὁμηρίδου καὶ πρὸς τὴν κεντρικὴν Διοίκησιν.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τοῦ ἰσχύοντος τότε περὶ ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων νόμου τῆς Ἑλλάδος, ἔκλεξαν καὶ οἱ Κρῆτες κατ' ἐπαρχίαν τοὺς πληρεξουσίους των κατά τε τὴν β'. καὶ γ'. συνέλευσιν, οἵτινες καὶ ζηλωταὶ τοῦ ἱερωτέρου τῶν δικαιωμάτων των ἐπέμεναν φιλονεικοῦντες, καὶ διαμαρτυρούμενοι κατὰ τὴν γ'. μάλιστα συνέλευσιν ὡς καταφαίνεται ἀπὸ διάφορα περὶ τοιαύτης φύσεως ἔγγραφα, καταχωρισθέντα ἐν τῷ περὶ Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος βιβλίῳ τοῦ Α. Μάμουκα. Ἀπήτουν δὲ δι' αὐτῶν καὶ οἱ Κρῆτες ἴσην κατὰ τὸν νόμον δικαιοσύνην ὡς ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἑλληνικῆς ὁλομελείας σύμφωνα μὲ τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐπιςτηριζόμενοι καὶ εἰς τὰ τότε λαμπρὰ κατορθώματά των. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν συνελεύσεων εἶχε λάβει ὡς σταθερὰν βάσιν τὴν πρώτην ἡμαρτημένην διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐπιμένουσα νὰ παραγνωρίζῃ ὡς πρὸς τοῦτο τὰ δικαιώματα τῶν Κρητῶν. Ἂν δὲ καὶ κατὰ τὴν γ'. συνέλευσιν ἠναντιώθη πάλιν, ἐπείσθη ὅμως εἰς νομίμους ἀντιλογίας, παραδεχθεῖσα τότε 18—20 πληρεξουσίους Κρητῶν ὑπὸ τὸν ὅρον ἑωσοῦ διοργανισθῶσιν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον αἱ ἐπαρχίαι της. Ἐπελθούσης δὲ καὶ τῆς δ'. συνελεύσεως, πάλιν οἱ Κρῆτες κατ' ἐπαρχίαν ἔκλεξαν τοὺς πληρεξουσίους των, καὶ ὡς τοιούτους ἀπέστειλαν περὶ τοὺς 30 εἰς Ἄργος, ἐγερθείσης καὶ πάλιν τῆς συνήθους φιλονεικίας ὡς ἀνοργανίστων δῆθεν τῶν ἐπαρχιῶν. Διὰ προτροπῆς ὅμως τοῦ Κυβερνήτου ἐγένοντο παράδεκτοὶ ἅπαντες οἱ παρευρεθέντες τότε, εἰπόντος ὡς εἰρέθη ὅτι περιττὴ ἦτον ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα περὶ Κρητῶν ἀμφισβήτησις, ἀμφιβαλλομένης τῆς τύχης των ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν.

Οι πληρεξούσιοι λοιπὸν Κρῆτες ἐπέδωκαν τότε εις τὴν συνέλευσιν ἀναφορὰν, ἐν ᾗ ἐξιστόρουν περιπαθῶς τὰ δεινὰ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν πολυχρόνιον δουλείαν καὶ μάλιστα τοῦ Γιανιτσαρισμοῦ καὶ τῆς παραδειγματικῆς ἀναρχίας τῆς ἐπικρατούσης πάντοτε εἰς τὴν Κρήτην, καὶ ὡς ἐκ ταύτης ὁ τουρκικὸς ὄχλος ἔτρεχεν ἀχαλίνωτος καὶ ἀκράτητος ἐναντίον παντὸς χριστιανοῦ, τὴν καταπάτησιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων του, τὴν περιφρόνησιν τῆς θρησκείας του, τὴν βεβήλωσιν τῶν ἱερῶν ναῶν, τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν ὑπ' αὐτὴν, καὶ τὰς σφαγὰς μυριάδων ὁμοθρήσκων του ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅλων ἐν γένει τῶν 12 Ἀρχιερέων του· καὶ τοῦ λοιποῦ ἱεροῦ κλήρου χωρὶς νὰ θεωροῦν οὗτοι οὔτε ἱερὸν, οὔτε ὅσιον, καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν παραμικρὰν ἀσφάλειαν μήτε ἡ ζωὴ, μήτε ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία παντὸς Κρητὸς χριστιανοῦ ἔμπροσθεν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων. Ἐξέθετον δὲ εἰς ταύτην καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐναντίον τῶν τυράννων του κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα τρόπαια, ἅτινα ἔστησαν εἰς διάφορα μέρη, καὶ τὴν σταθερὰν καὶ ἀμετάτρεπτον ἀπόφασίν του νὰ ζήσῃ τοῦ λοιποῦ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὑπὸ νόμους χριστιανικοὺς καὶ δικαίους. Καὶ παρεκάλουν ἐπὶ τέλους τὴν συνέλευσιν νὰ θέσῃ τὰς μετὰ δακρύων θερμὰς τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης δεήσεις εἰς τοὺς πόδας τῶν Δυνατῶν Ἡγεμόνων τῆς συμμαχίας διὰ νὰ λάβωσιν οἶκτον εἰς τὰ δεινά των!

Ἡ ἀνάγνωσις ἐν πλήρει συνεδριάσει τῆς ἀναφορᾶς τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν ἀπέσπασε συγκινητικὰ δάκρυα ὅλου τοῦ πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου· τὴν διεύθυνε δ' ἀμέσως ἡ συνέλευσις, συστήσασα αὐτὴν πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκεῖνος ὅσον τάχιστα πᾶν δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούντων Κρητῶν. Ἀλλ' ἄρα γε καὶ ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ μετεφράσθη καὶ ἀπεστάλη πρὸς τὰς τρεῖς Δυνάμεις, ἢ καὶ ἂν ἐστάλη, ἐκλείσθησαν τὰ ὦτα τῆς φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης διὰ τοὺς ταλαίνας Κρῆ-

τας;!!! Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὴν διήγησιν τῶν πολεμικῶν.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον ἀπήτησεν ὁ Χαὶν νὰ γείνῃ μάχη καὶ κατὰ τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων· διϊσχυρίζετο ὅμως αὐτὸς τότε νὰ μεταβῇ εἴς τι χωρίον τῆς Ῥεθύμνης καὶ τὸ Συμβούλιον. Τὸ δὲ Συμβούλιον παρεσκεύασεν ἀμέσως πάντα τὰ πρὸς μάχην ἐπιτήδεια. Ἐκάλεσε τὸν Σουδερὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ μεθ' ὅλων τῶν Λαμπαίων, τὸν Ι. Μοσχοβίτην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀμαριωτῶν, τὸν Α. Ἀνδρεαδάκην μὲ μέρος Αὐλοποταμιτῶν καὶ τὸν κατέχοντα τὸ ὀχυρὸν Ἀρκάδι Στρατὴν Δεληγιαννάκην νὰ ἔχῃ περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ῥεθυμνίους. Ἐπὶ δὲ τούτοις, προσεκάλεσεν Ἀσκυφιώτας, Καλλικρατιανοὺς, Ἀσφενδιώτας καὶ λοιποὺς, οἵτινες καὶ συνῆλθον ἕως 250 ὑπὸ τὸν Π. Μανουσέλην καὶ Α. Σηφοδασκαλάκην εἰς τὸ χωρίον Ἅγιον Κωνσταντῖνον, ὅπου εἶχε μεταβῇ ἐκ τοῦ Βαφέως περὶ τὴν 23 τοῦ μηνὸς καὶ τὸ Συμβούλιον μετὰ τοῦ Χαίν. Ἦσαν λοιπὸν τὰ πάντα ἕτοιμα, καὶ ἐπὶ πολεμικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσθη ὁ τρόπος τῆς μάχης προεδρεύοντος τοῦ Χαὶν, ὅστις καὶ ἐπρότεινε νὰ διευθύνῃ αὐτὸς τὴν μάχην, οἱ δὲ Κρῆτες εὐχαρίστως παρεδέχθησαν τὴν πρότασίν του ταύτην. Αἴφνης ὅμως ὑπεκινήθη καὶ ἐνταῦθα τὸ περὶ ἐλαίου ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὑπηρέθισεν ἔτι μᾶλλον καὶ ὁ Χαίν. Καὶ καθὼς εἰς Βαφέαν ἠπείλησαν οἱ Ἀσκυφιῶται τὸ Συμβούλιον, ὅτε ἦλθον κατὰ τὸν Μάρτιον νὰ πολεμήσωσιν εἰς Μαλάξαν ἐπιτεθέντες καὶ κατά τινων, οὕτως ἠπείλησαν αὐθαδέστερον αὐτὸ καὶ οἱ Καλλικρατιανοὶ εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον. Ποῦ δὲ ἐπεστηρίζετο ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἀπαίτησις; Εἰς τὰ ἑξῆς.

Ὅτε τὸ συμβούλιον εὑρέθη εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην εἰς Ζιζιφέαν νὰ φυλάξῃ σταθερῶς δι' ὡρισμένων φυλάκων τὰς ἀναγκαίας στρατιωτικὰς θέσεις, ὑπεσχέθη ἀνὰ 20 μίστατα ἐλαίου (μέτρον περιέχον 9 ἢ 9 1]2 ὀκάδων) εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς ἑκάστης τῶν θέσεων, καὶ ἀνὰ 10 ἑκάστῳ στρατιώτῃ. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο σωτήριον καὶ δίκαιον· διότι προσήγγιζε τότε καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου συγκομιδὴ, καὶ

ήτον ἐπάναγκες νὰ προφυλαχθῶσι καὶ οἱ ἐλαιοσυνάκται, ἔπειτα ἔπρεπε ν' ἀνταμειφθῇ κατά τι καὶ ὁ πάντοτε ἀμίσθως πολεμῶν στρατιώτης Κρής. Ἦτον ὅμως ἀδύνατον καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ· διότι οὔτε τὸ Συμβούλιον ἤθελεν ἰσχύσει νὰ συλλέξῃ δημόσια ἔλαια ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων ἐκείνων περιστάσεων, καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τοιαύτην ὑπόσχεσιν, οὔτε καὶ ὡρισμένοι φύλακες ἠδύναντο νὰ εἶναι σταθεροί· ἐπειδὴ ὄντες τότε στρατιωτικοὶ ὅλοι οἱ Κρῆτες, ἐφύλαττον καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντες, διὸ καὶ ἅπαντες ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἔλαια. Ἀλλὰ ποῦ εἶχε τὸ Συμβούλιον τοσαῦτα διαθέσιμα; Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν σκεφθὲν κατόπιν ἄλλως, ἐπέβαλε φόρον ἀνὰ 24 παράδας ἐφ' ἑκάστης ὀκάδος τοῦ πωλουμένου μόνον εἰς πλοῖα ἐλαίου εἴτε ἐκ τῶν τουρκικῶν, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν συλλεγομένου, ἀφῆσαν τοὺς πάντας ἐλευθέρους νὰ συλλέγωσιν ὅπου ἕκαστος ἐβούλετο. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ τῶν Κρητῶν εὐχαριστηθέντες, παρῃτήθησαν πάσης περὶ τούτων ἀπαιτήσεως, οἱ δὲ Σφακιανοὶ καὶ ἐλάμβανον καὶ ἀπῄτουν, συχνότατα δὲ καὶ σκανδαλωδῶς ἀπῄτουν τὰ τοιαῦτα ἔλαια. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρεκβάσει. Ἂς ἔλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς προκειμένης μάχης.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν ὄρθρου βαθέως τῆς 25 δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες, ἐλθόντες ἄλλοι μὲν εἰς χωρίον Κάστελλον, οἱ δὲ εἰς Ἀρμενοκάμπους ἡγουμένου τοῦ Χαΐν, καὶ ἄλλοι εἰς διαφόρους ἄλλας θέσεις, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τοιαύτην ὥραν τοὺς πολεμίους των, καὶ νὰ τοὺς προκαλέσωσι τὴν ἐπιοῦσαν εἰς μάχην. Οἱ Ῥεθύμνιοι ὅμως Τοῦρκοι ἔδειξαν καὶ τότε τὴν συνήθη εὐτολμίαν των· διότι ἐξελθόντες πανστρατιᾷ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἀντιπαρετάχθησαν πανταχοῦ πυροβολοῦντες καὶ πυροβολούμενοι, ἕως τὰς 4 δὲ ὥρας προσβάλλοντες καὶ προσβαλλόμενοι πεισματωδῶς, ἔπεσον ἐξ ἀμφοτέρων πολλοί· ἀπώλεσαν δὲ οἱ Τοῦρκοι καὶ μίαν σημαίαν τότε· μὴ δυνηθέντες ὅμως ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ πλέον, ἐτράπησαν εἰς τὰ ὀπίσω, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν κατὰ πόδας καὶ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, καταλαβόν-

τες τὸ χωρίον Περιβόλια κείμενον ὑπὸ τὰ τείχη σχεδόν· κατέλαβον τότε τὰ βυρσοδεψεῖά των, γενόμενοι κύριοι καὶ πολλῶν δερμάτων, καὶ ἐμάχοντο ἐκ τοῦ σύνεγγυς πεισματωδέστερα ἐκεῖ μέχρι νυκτός. Ἔπεσον καὶ ἐνταῦθα Τοῦρκοι ὡς καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τινές, οἱ τελευταῖοι ὅμως ἐνεκαρτέρησαν τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Χαὶν καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς, ὠχυρωμένοι εἰς Περιβόλια τουφεκιζόμενοι καὶ κανονοβολούμενοι ἀκαταπαύστως ἐκ τῶν ἐπάλξεων, τουφεκίζοντες παρομοίως καὶ αὐτοί.

Ἀλλ' ὅσον ὁ Χαὶν ἐφαίνετο γενναῖος καὶ ὁρμητικὸς ἀνὴρ, τόσον ἐξετρέπετο εὐκόλως καὶ εἰς παραφοράς· διὸ λαβὼν τότε εὐκαιρίαν, παρώξυνε μὲν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὸ φιλοπόλεμον τῶν στρατιωτῶν, παρώξυνε δ' ἐνταυτῷ καὶ τὴν τυχοῦσαν δυσαρέσκειάν τινων κατὰ τῆς τοπικῆς των Διοικήσεως, καὶ τὴν μεταξὺ ἀτόμων τινῶν ἀναφανδόν· διότι ὑπῆρχε καὶ διαφωνία τὶς ἐπιτόπιος μεταξὺ Ἀσκυφιωτῶν καὶ Καλλικρατιανῶν, ὅθεν καὶ δρομαῖος φθάσας ἐν νυκτὶ τότε Ἀσκυφιώτης τὶς, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Πρωτοπαπᾶν σύμβουλον τῶν Σφακίων ν' ἀναχωρήσῃ ὅσον τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ Συμβούλιον· διότι προδιαθέτονται, εἶπεν, οἱ Καλλικρατιανοὶ ὑπὸ τοῦ Χαὶν νὰ ἐπιτιθῶσι μετὰ τὴν μάχην καὶ κατ' αὐτοῦ. Ἐξήγειρε λοιπὸν οὗτος ἀμέσως καὶ τοὺς λοιποὺς, ὅθεν ὁδοιπορήσαντες ἀπὸ τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον ἐν νυκτὶ, ἔφθασαν εἰς Μαργαρίτας, χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου, ἤτοι μακρὰν τῆς ἐπηρείας ἐκείνων τῶν στρατιωτικῶν. Τοιοῦτος ἦτον ὁ χαρακτὴρ τοῦ Χαὶν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου καὶ ἐπεριφρονήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν, ἀφοῦ κατενόησαν ἀρκούντως τὸν σκοπόν του.

Διανυκτερευσάντων δὲ εἰς τὰς θέσεις ὡς εἴπομεν τῶν διαμαχομένων, ἐπανελήφθη ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὁ κανονοβολισμὸς καὶ τουφεκισμὸς σφοδρότατος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίνοντο παρομοίως καὶ οἱ Ἕλληνες· ἤρχισαν δὲ νὰ ἐπιθέτωνται καὶ κατ' ἀλλήλων προϊούσης τῆς ἡμέρας μετὰ πεισμονῆς, ὥστε καὶ μέχρι νυκτὸς ἐξηκολούθη πάλιν τὸ πῦρ τοῦ πολέμου ἄσβεστον.

Ἐμάχοντο δὲ οἱ Τοῦρκοι οὐχὶ ὑπὲρ νίκης ἤδη ἀλλὰ ὑπὲρ ζωῆς· διότι τοὺς εἶχε καταφοβίσει καὶ ἡ ἀκατάσχετος ἐπιμονὴ τῶν ἀντιπάλων, προκεχωρημένων ἤδη. Ἔπεσον δὲ καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ Τοῦρκοι ἱκανοί, ἔπεσον ὅμως καὶ ὑπὲρ τοὺς 40 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί· διότι ἅπαντες ἐπροθυμοποιοῦντο ἁμιλλώμενοι, τίς ν' ἀναφανῇ εὐτολμότερος καὶ ἀνδρειότερος ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως· ὑπερτέρησαν δὲ τοὺς πάντας τότε οἱ Καλλικρατιανοὶ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον οἱ Λαμπαῖοι.

Ἡ νὺξ ἐπῆλθεν ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν. Ὁ δὲ Χαὶν ἐπέμενε καὶ αὖθις νὰ διανυκτερεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος πρὸς ἐπανάληψιν τῆς προσβολῆς καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ ὅμως συνελθόντες, τῷ παρετήρησαν ὅτι ἀδίκως ἔμελλον νὰ φονευθῶσι καὶ τότε ἄνθρωποι· διότι οὔτε τακτικὴν πολιορκίαν ἠδύναντο νὰ τηρήσωσιν, ὥστε νὰ ἐλπίσωσι καὶ εὐάρεστόν τι ἀποτέλεσμα, ἐπισιτιζομένων εὐκόλως διὰ θαλάσσης τῶν πολεμίων, οὔτε καὶ ἔφοδον ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπιχειρήσωσι, διὸ καὶ ἤρχισαν περὶ μέσην νύκτα νὰ διαλύωνται ὑπὸ τὸν πυκνὸν ἐχθρικὸν κανονοβολισμόν.

Ἀλλὰ τί δὲν κατορθοῦται τῇ γενναίᾳ ἐπιμονῇ; Τὸ τῆς Ῥεθύμνης φρούριον δὲν εἶναι ἐκ τῶν μὴ ἁλωτῶν ὡς καὶ τὸ σαθρὸν ἐκεῖνο τῆς Ἱεραπύτνου, ἀλλ' ἔλειπεν ἡ πεῖρα, ἢ μᾶλλον ἡ σταθερὰ ἀπόφασις καὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιμόνως ὑπ' αὐτήν· παράδειγμα ἔστωσαν ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Μαυράκης. Ὁ μὲν ἐπὶ τῆς ἐξουσίας του ἐνεργήσας δραστηρίως, κατενίκησε τυχόντα προσκόμματα, ὥστε περικλεισθὲν στενῶς τότε τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ καταπολεμηθὲν διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ἐκυριεύθη ἐντὸς 4 μηνῶν, καίτοι περιέχον ἰσχυρὰ στήθη πρὸς ὑπεράσπισιν, ὁ δὲ Μαυράκης δι' ἀκαμάτου ἐπιμονῆς ἐξωμάλυνε μέχρι τέλους διὰ τῶν καθημερινῶν παρακινήσεων τὴν κατὰ τῆς Γραμβούσης ἐκστρατείαν, καὶ ἐκυριεύθη παραδόξως καὶ τὸ ἄλλως ἀπόρθητον ἐκεῖνο φρούριον της. Πόσοι ὅμως καιροὶ καὶ πόσαι περιστάσεις

φύνδικαὶ ἐδόθησαν ἐξ ἀρχῆς ὡς εἴδομεν διὰ ν' ἁρπαχθῶσιν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλα φρούρια ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐὰν ἐσωφρόνουν οἱ ἐπαναστάται Κρῆτες, καὶ ὅμως ἀδιαφόρησαν, ἢ καὶ ἀντενήργησάν τινες ἀπρονοήτως καὶ κατὰ τοῦ μακαρίτου Βαλέστρα (ὅρ. σελ. 90) ὅστις ἐσυμβούλευσε τότε ὡς κατορθωτὴν τὴν ἅλωσιν τῆς Ῥεθύμνης, καὶ δυνατὴν νὰ προάξῃ τότε τὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ δικαίῳ τῷ λόγῳ ἀφιλονεικήτως καὶ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Οἱ ἄνθρωποι πρῶτον πάντων ὅπου καὶ ἂν εὑρεθῶσι, προνοοῦσι περὶ οἰκήματος, καὶ ἐκεῖθεν ἔπειτα τολμῶσι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βιωτικὰ ἐπιχειρήματά των. Οἱ Κρῆτες ἐπαναστάται κακῶς ἐνόησαν ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ἀπὸ τὰ ὄρη δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τὸν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεώς των. Τὰ ὄρη δὲν χρησιμεύουσιν εἰς ἄλλο, εἰμὴ ὡς γενικὸν ὁρμητήριον κατὰ τὰ πρῶτα κινήματα. Ἀπέτυχον λοιπὸν δυστυχῶς, καὶ κακὴν κακῶς ἀπωλέσθησαν καὶ οἱ ἀντενεργήσαντες καὶ οἱ ἀδιαφορήσαντες· διὸ καὶ μέχρι σήμερον στενάζουσιν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζυγόν, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐπεχείρησαν ν' ἀποσείσωσι. Τί δ' ἔγεινε μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ περὶ τὴν Ῥεθύμνην στρατοῦ; εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἡ ἐποχὴ βεβαίως τοῦ Χαὶν δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς ἐκείνην· διότι περὶ τοιούτων ἐπιχειρημάτων ἦτον ἤδη τότε παράκαιρον.

Μετὰ 4 δὲ ἢ 5 ἡμέρας ἦλθε μεθ' ὅλων τῶν Καλλικρατιανῶν καὶ ὁ Χαὶν εἰς Μαργαρίτας πλήρης ὀργῆς. Ἐξύβρισεν οὗτος κατὰ πρόσωπον τὸ Συμβούλιον, καὶ τὸ ἠπείλησε. τὸ ἐξύβρισαν καὶ οἱ ἐρεθισμένοι Καλλικρατιανοί, καὶ τὸ ἠπείλησαν αὐθαδέστερον, ὁ μὲν ἀφορμὴν λαβὼν τὴν ἀπ' Ἅγιον Κωνσταντῖνον ταχεῖαν ἀναχώρησίν του, οἱ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω ὑποσχεθέντα ἔλαια. Ἐδυσωπήθησαν ὅμως οὗτοι, ἀφοῦ ἤκουσαν καὶ παρατηρήσεις τινῶν ἐκ τῶν Συμβούλων, καὶ ἀφοῦ ἔλαβον καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικὸν τοῦ ταμείου, ἀλλ' ὁ Χαὶν ἔμεινεν ἀδυσώπητος, ὀργισθεὶς τότε περισσότερον ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ μεταβολῇ καὶ τῶν Καλλικρατιανῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπεκάλεσε κατὰ πρόσωπον ἀστάτους.

Ἀπήτησε δὲ οὗτος μετ' ὀλίγον νὰ συγκροτηθῇ μάχη καὶ ἐναντίον τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων. Τὸ Συμβούλεον ὅμως ἠρνήθη τὴν σύμπραξίν του, ἀφοῦ ἐγνώρισε ποῦ ἔτεινον οἱ σκοποί του, ἀλλ' οὐδὲ οἱ στρατιῶται ἤθελον εὐχαρίςως τοῦ λοιποῦ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι. Μεμονωμένος λοιπὸν ἦλθε μετ' ὀλίγας ἡμέρας οὗτος εἰς Ἀρκάδι πρὸς τὸν Στρατὴν Δελιγιαννάκην, καὶ ἐντεῦθεν εἰς Λάμπην πρὸς τὸν Σουδερὸν, κἀκεῖθεν περιέτρεξε τὰ Σφακία προσπαθῶν νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς πάντας εἰς ἀναρχίαν, καὶ κηρύττων ὅτι τὸ Συμβούλιον ἐπρόδωκε τὴν Κρήτην, ὅτι ἔκλεψεν ἑκατομμύρια γροσίων, ἐνῷ οὗτοι ἐστεροῦντο πολλάκις καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, καὶ ἐνῷ ἐπροσπάθουν παντοιοτρόπως παλαίοντες μὲ μυρία κακουχήματα ὑπὲρ τῆς πολυσπουδάστου ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των. Ὁ Κρητικὸς ὅμως λαὸς, ὅστις ἐγνώριζε τὴν κατάστασιν καὶ τοῦ Συμβουλίου καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἐξέλεξε, δὲν ἔδιδε παντάπασι προσοχὴν εἰς αὐτὸν, διὸ καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς Κίσαμον ὕστερον ὅπου ἐλθὼν διέδιδε καὶ ἐκεῖ τὰ αὐτὰ, ἠκροάζοντο μὲ πολλὴν περιφρόνησιν τῶν τοιούτων λόγων τοῦ Χαὶν, ὅθεν καὶ κατέφυγε τελευταῖον εἰς Γραμβοῦσαν χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λοιποῦ. Ἔσπευσε δὲ τότε τὸ Συμβούλιον ν' ἀναφέρῃ καὶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Ἀντιπροσώπου, ἂν καὶ δὲν ἔδιδεν οὗτος οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς ταῦτα.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε φθάσει εἰς Κίσαμον καὶ τὸ Ἱππικὸν, τὸ ὑπὸ τὸν Ἀθ. Βασιλείου (ὅρ. σελ. 445), συνιστάμενον εἰς 60 ἱππεῖς καὶ ἵππους. Εἶχε δ' ἐπιδράμει τοῦτο πολλάκις καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας ἅμ' ἀποβιβασθὲν, στηριζόμενον ὑπὸ Κυδωνιατῶν, Σελινιωτῶν καὶ Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πολλοὺς τῶν πολεμίων εἰς διάφορα μέρη ἐξαπίνης ἐπιτεθέντες. τοὺς περιώρισαν εἰς στενώτερον κύκλον, καὶ τοῖς ἐνεποίησαν τοσοῦτον φόβον, ὥστε δυσκόλως ἐξήρχοντο ἐπὶ πολὺ χρόνου διάστημα ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεών των, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, ὅπου διέμενε καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε καὶ τὸ ἱππικόν του.

Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον μετέβη καὶ εἰς Ἀποκόρωναν τὸ ἱππικὸν, ὁπόθεν ἐπεχείρησεν ὡσαύτως συχνὰς ἐπιδρομὰς βοηθούμενον καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποκορωνιτῶν. Ἐπροκάλεσαν δ' οὗτοι πολλάκις εἰς μάχην τούς τε ἐν τῷ μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοὺς ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίους, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνοντο οὗτοι οὐδόλως τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχον ὠχυρωμένοι καλῶς εἰς αὐτάς. Ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον ἀζήμιοι σχεδὸν ἐλάμβανον καὶ ἐκεῖ χώραν. Ὑπέστησαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα βλάβην ἀθεράπευτον οἱ Ἕλληνες· διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἔγεινε θῦμα ἀλόγου ὁρμῆς καὶ ὁ πολεμικὸς Πρινόλης ὡς ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

Διακόσιοι Ἀποκορωνῖται οἱ ὑπὸ τὸν Νικηφοράκην, Α. Σήφακαν καὶ αὐτὸν τὸν Πρινόλην, ἐξ ὧν 40 ἱππεῖς ἔκ τε τῶν ἐπικούρων καὶ Κρητῶν, (διότι ἐφιλοτιμήθησαν ἤδη καὶ οἱ Κρῆτες νὰ ἐξασκῶνται περὶ τὸ ἱππομαχεῖν), εἶχον συναθροισθῆ εἰς τὴν κατὰ τὰ Γυρίσματα θέσιν Ἁγίαν Παρασκευὴν, ὁπόθεν ἐσκόπουν νὰ ἐπιπέσωσιν ὄρθρου βαθέως κατὰ τῶν ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίων, εἶχον δὲ προχωρήσει οὗτοι φονεύσαντες καί τινας. Προέβησαν δ' ὡσαύτως οἱ περὶ τὸν Πρινόλην καὶ μέχρι τῶν κεραμικῶν καμίνων, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν 3 ἢ 4 Τούρκους, ἤθελον δ' ἐπιφέρει καὶ περισσοτέραν θραῦσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες δὲν παρεξετρέποντο καὶ τότε εἰς παρακαίρους λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων συνέβη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πρινόλη· διότι τραπέντος παρευθὺς τοῦ Γεωργίου Τζωργιλᾶ τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Βάμου νὰ σκυλεύσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντα Ἀλβανὸν, καὶ ἄλλων ταυτοχρόνως Ἑλλήνων ἐπ' ἄλλους, καταβὰς τῆς ἵππου του καὶ ὁ Πρινόλης τότε διὰ νὰ λάβῃ λάφυρα καὶ αὐτὸς, ἀφῆκεν ἄδετον αὐτὴν, ἥτις ἔτρεξεν ἐκεῖθεν εὐθὺς διευθυνθεῖσα πρὸς τοὺς πολεμίους. Ἔτρεξε δὲ καὶ ὁ Πρινόλης, γενόμενος ἐκτὸς ἑαυτοῦ διὰ τὸ ἱππομανὲς, διώκων αὐτὴν κατὰ πόδας μέχρι σχεδὸν τοῦ χωρίου Τσουκαλαρίων, ὅθεν ἐξορμήσαντες τότε ἀθρόοι οἱ πολέμιοι ἕως 60 κατ' αὐτοῦ, τὴν μὲν ἵππον συλλαβόντες,

τὸν δὲ διώκοντα φονεύσαντες, ἔτρεψαν εἰς ἀπροσδόκητον φυγὴν καὶ τοὺς λοιπούς.

Οὕτως ἀπωλέσθη καὶ ὁ Κωνσταντὴς Πρινόλης ὁ ἐκ Κεφαλάδων τοῦ Ἀποκορώνου, ἄριστος πολεμιστής, ἀνδραγαθήσας πολλάκις ἔν τε τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ἀχώριστος ὢν τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Μουτσογιάννη καὶ τοῦ ἥρωος Σήφακα, ἐνάρετος καὶ χρήσιμος πολίτης. Ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, καταλιπὼν λύπην ἐπαισθητὴν τοῖς πᾶσι.

Μετά τινα δὲ καιρὸν μετέβη τὸ ἱππικὸν καὶ εἰς Ῥεθύμνην. Ἀκροβολισάμενον δὲ καὶ ἐνταῦθα τρὶς καὶ τετράκις μετὰ τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων, ἦλθε κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ εἰς Γορτύνην, εἰς τῆς ὁποίας τὴν εὐρεῖαν πεδινὴν χώραν ἐπέδραμον συχνότερα οἱ Ἡρακλειῶται Τοῦρκοι ἐπιβλαβῶς, διὸ καὶ ἦτον ἐπάναγκες νὰ περισταλῶσιν οὗτοι ὑπὸ ἀναλόγου δυνάμεως.

Ἑνωθὲν λοιπὸν κατὰ τὴν κωμόπολιν Πομπηΐαν τὸ ἐπικουρικὸν μετὰ τοῦ Γορτυνίου ἱππικοῦ, κατέστη τότε σοβαρώτερον εἰς τοὺς πολεμίους. Τοιοῦτον δ' ὄν, καὶ ἐξορμῆσαν δὶς καὶ τρὶς, προέβη καὶ μέχρι τοῦ κατὰ τὴν Κνωσσὸν ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὅπου καὶ συνεκρούσθη ἰσχυρῶς μετ' αὐτοῦ, κατασταθὲν ἀξιόμαχον εἰς 100 περίπου ἐκλεκτοὺς ἱππέας, ὅπερ καὶ ἐπέφερε συχνὰ βλάβην πρὸς τοὺς πολεμίους.

Ἡ Γορτυνία εἶναι ἡ ἐπιτηδειοτέρα ἱπποτρόφος γῆ διὰ τὰς πεδινὰς χώρας της. Ἐνταῦθα καὶ ὁ πολυκτήμων Κουρμούλης ἔτρεφε πολλοὺς ἵππους προτιμητέους τῶν λοιπῶν· διότι τοὺς ἐξήσκει ἐπιτηδείως καὶ περὶ τὸ ἱππηλατεῖν. Οἱ δὲ ἀγοράζοντες ἐκ τῶν ἵππων τούτων τοὺς ἀπεκάλουν καὶ μὲ τὸ ὄνομα «Κουρμούλης» ὡς διακεκριμένους ἐπὶ τῇ συνήθει παρὰ Κρησὶν ἱππηλασίᾳ. Ἕνεκα δὲ καὶ τῆς καθημερινῆς ταύτης ἐξασκήσεως ἀνεφάνησαν οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπιτηδειότεροι ἱππεῖς, διὸ καὶ αὐτὸς ὁ μακαρίτης Κουρμούλης προαισθανθεὶς τὴν ἀνάγκην, ἐφρόντισεν ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ τοιοῦτον ἱππικὸν ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν, ὑπερασπίσας

ὅσον οἷόν τε τοὺς κατοίκους εἰς τὰς συχνὰς τῶν πολεμίων ἐκδρομάς. Διὸ, καὶ ἂν ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐγνώριζε νὰ ὠφεληθῇ, ἤθελε σπεύσει ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ σῶμα ἱππέων ἐκ τοιούτων ἀνδρῶν. Ἀλλὰ ποῦ πεῖρα καὶ πρόνοια τότε περὶ τὰ τοιαῦτα;

Οὐδὲν λοιπὸν ἄξιον λόγου ἕτερον ἐπράχθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ εἰς Ἡράκλειον· διότι ἀποσυρθέντων ὅλως διόλου πανταχόθεν τῶν πολεμίων περὶ τὸ φρούριον, καὶ περιορισθέντων πλέον τοῦ ἔτους ἐκεῖθεν μὲν ὑπὸ τῶν Πεδιαδιτῶν, τῶν Λασιτιωτῶν καὶ Μιραμπελιώτων, τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Πεζανὸν, τὸν Ζ. Ἀποστολάκην καὶ Μ. Λουδούλην, τῶν ὑπὸ τὸν Γ.Βασιλείου, καὶ Μ. Καζάνην ὡς καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Λουτσάκην, τὸν Δ. Κόκκινον, τὸν Κ. Στακάκην καὶ Ν. Σαβόλαν, ἐντεῦθεν δὲ ὑπὸ τῶν Κνωσσίων καὶ Ἀνωγειανῶν τῶν ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην καὶ Β. Σμπόκον ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Γορτυνίων, ἀψιμαχίαι μόνον καὶ ἐνέδραι συχναὶ ἐλάμβανον κατ' ἀλλήλων χώραν, καθ' ἃς ὁτὲ μὲν ἔβλαπτον, ὁτὲ δὲ καὶ ἐβλάπτοντο.

Ἐπολιόρκουν δὲ στενῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ τοὺς καταφυγόντας εἰς τὰ φρούρια Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου, οἱ μὲν Στιακοὶ οἱ ὑπὸ τὸν Ι. Κοντὸν, τὸν Θ. Σπανὸν, τὸν Σήφην Δεμιρτσάκην καὶ τὸν Ι. Μακρῆν, οἱ δὲ Ἱεραπύτνιοι καὶ Ἀρκάδες οἱ ὑπὸ τὸν Α. Συμιακὸν, τὸν Φ. Τσαντηράκην, ὥστε ἅπασα ἡ Κρήτη τότε ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου μέχρι τοῦ δυτικοῦ διέκειτο ὑπὸ τὴν κυριότητα τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπε καὶ ὁ Ἄγγλος ἱστοριογράφος Πάσλεϋνς (ὅρ. σελ. 447) ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθέριζον τὸ 1828 καὶ 1829 ἀνενόχλητοι τὰ γεννήματά των, κύριοι ὄντες ὅλης τῆς Κρήτης, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἡττημένοι ἦσαν κατάκλειστοι ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν φρουρίων. Ἀλλ' ἀπεδόθη δικαιοσύνη εἰς αὐτοὺς, οἵτινες εἶναι καὶ ἐπιδεκτικοὶ βελτιωτέρων ἠθῶν σύμφωνα μὲ τὸν αἰῶνα τῆς προόδου καὶ τῶν φώτων; Ἐδικαίωσαν ἐκ τοῦ ἐναντίου τοὺς ἡττημένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀναλλοίωτοι κατὰ τὰ ἤθη. Διὸ καὶ ἂς παρατηρήσῃ ἡ φιλάνθρωπος καὶ σοφὴ Εὐρώπη, ἥτις σπεύδει παντὶ

31*

σθένει νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν πολιτισμὸν, ὁποῖα κακὰ διαδραματίζονται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἂς στοχασθῇ ἂν εἶναι δυνατόν ποτε νὰ μεταβάλῃ τὴν φύσιν τοῦ τίγρεως εἰς τὴν τοῦ προβάτου ἡμερότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Συμβάντα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1829 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1830.

Οἱ Κρῆτες καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χαὶν δὲν ἔπαυσαν ζητοῦντες ἐκ νέου κατὰ τὸ σύνηθες Ἀ φ έ ν τ η ν, (οὕτως ἐκάλουν τὸν κατὰ καιρὸν γενικὸν Διοικητὴν)· οὐδ' εἶχον λησμονήσει ὅσα ἐπάθαινον ἐκ τῶν προηγουμένων. Δυστυχὴς, ὅστις προσμένει ἄλλον νὰ διευθετήσῃ τὰ τῆς οἰκίας του διὰ νὰ εὐροῇ, ἢ κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, «ἀλλοίμονον, ὅστις δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυσθῇ ὁ ἴδιος». Ταύτην τὴν ἀρχὴν παραγνωρίσαντες δυστυχῶς οἱ Κρῆτες, δὲν ὡμονόησαν ἐξ ἀρχῆς Σφακιανοὶ καὶ οἱ λεγόμενοι Κατωμερῖται (α) νὰ συστήσωσι πρέπουσαν καὶ δικαίαν Κυβέρνησιν, καὶ ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατρίδος νὰ φροντίσωσιν ἐν ἀδελφότητι, τοῦ καιροῦ εὐνοοῦντος, ν' ἁρπάσωσι φρούρια, καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὴν ὀφρὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐζήτουν πάντοτε ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἄλλους νὰ τοὺς διοικήσωσι καλλήτερα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠμποροῦσαν μόνον νὰ ὠφελῶνται, ἀλλ' ὄχι ποτὲ καὶ νὰ διοικῶνται προσηκόντως. Τέλος πάντων, ἂν οἱ Κρῆτες ἐγνώριζον τὰ συμφέροντά των, ἠδύναντο ἐξ ἀρχῆς νὰ κυριεύσωσι καὶ ὀχυρωτέρας θέσεις μὲ ὀλιγώτερον κίνδυνον καὶ μὲ ὀλιγωτέραν ζημίαν, παρ' ὅσην

(α) Οὕτως ἀπεκάλουν οἱ Σφακιανοὶ τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, αὐτοὶ δ' ὠνομάζοντο Ἀνωμερῖται πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν, ὡς οἰκοῦντες τὰ ὑψηλὰ Λευκὰ ὄρη.

ὑπέφεραν ἑκατονταπλασίως μετὰ ταῦτα, καὶ σὺν τούτοις τὸ ὀδυνηρὸν τέλος τῆς ἀποτυχίας των. Ὅστις δὲν κινδυνεύει ἅπαξ ἀποφασιστικῶς, δυσκόλως ἢ καὶ παντάπασιν ἀπαλλάσσεται τῶν κινδύνων.

Εἴδομεν ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν κεκλημένων νὰ διοικήσωσι τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης, περιέπεσαν ἐξ ἀγνοίας εἰς ἄτοπα, μὴ γνωρίσαντες ἢ καὶ παριδόντες νὰ συμβουλευθῶσι τὸν τόπον, ἄλλοι δὲ καὶ ἐκ παραφόρου ὁρμῆς ἠρέθισαν ἀντὶ νὰ κατευνάσωσι τὰ ἐπιτόπια πάθη. Τί δὲ συνέβη ἐξ ὅλων τούτων; Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀπέτυχον ὡς ἐκ τῆς λυπηρᾶς ἀτυχίας τῆς ἐλλείψεως ἱκανοῦ ἀνθρώπου, ἵνα διευθύνῃ ὡς εἰκὸς τὴν μεγάλην τῶν Κρητῶν ἐπανάστασιν. Ἀπέτυχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Κρῆτες, ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν μόνων τῶν Κρητῶν!

Ὑπῆρχεν ὅμως τότε ἡ ἀνάγκη ἔτι, εἰς ἣν καὶ ὑπήκουσαν πάλιν οἱ Κρῆτες, διὰ νὰ φαίνεται μέχρι τέλους ἀναπόσπαστος καὶ ἡ Κρήτη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καθὼς εἶχεν ἀποφασισθῆ καὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς συνελεύσεις· διὰ τοῦτο καὶ ἔσπευσε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ τότε τὸν Γρηγόριον Σαουνάτσον μὲ ἀναφορὰν πρὸς τὸν Κυβερνήτην, δι' ἧς τὸν παρεκάλει νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην Ἕλληνα νουνεχῆ. Δὲν ὑπῆρχον πλέον τότε αἱ ἀνάγκαι τῶν μαχῶν ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οἱ Τοῦρκοι ὡς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν, ἐχρειάζετο δὲ μόνον νοήμονος ἀνδρὸς, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ὄχι μόνον νὰ συνδέῃ τὴν ἀγωνιζομένην ἔτι Κρήτην μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμψυχόνῃ καὶ νὰ διατηρῇ τὸν λαὸν ἐν εὐταξίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ· διότι καὶ αἱ ἐλπίδες δὲν εἶχον ἐκλείψει ὅλως διόλου ἔτι ἀπὸ τοὺς Κρῆτας, οἵτινες καὶ ἐνεκαρτέρουν ἡρωϊκῶς εἰς τὰ παθήματα, καθ' ὅσον μάλιστα ἔβλεπον προοδεύοντα τότε καὶ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον τῆς Ῥωσσίας· τίς οἶδεν, ἔλεγον, ἐὰν καὶ δι' ἑαυτοὺς μεταβληθῇ ἐπὶ τὸ εὐμενέστερον ἐκ τυχαίων περιστάσεων ἢ κατ' αὐτῶν καταδικαστικὴ τῶν Συμμάχων ἀπόφασις;

Φθάσας λοιπὸν ὁ ῥηθεὶς Σαουνάτσος εἰς Ναύπλιον, ἐπαρουσιάσθη πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἐπιδοὺς αὐτῷ τὴν ἀναφοράν, οὗτος δὲ τὸν ἔπεμψε πρὸς τὸν παντουργὸν τότε Βιάρον. Τί δ' ἀπεκρίθη ἀντὶ πάντων οὗτος; Ἐπέπληξεν αὐστηρότατα κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀπεσταλμένου τοὺς Κρῆτας ἅπαντας ὑπερασπιζόμενος τὸν Χαὶν, ἀπειλήσας καί τινας τῶν συμβούλων, (α) καὶ ἕτερα τοιαῦτα παρόμοια. Δὲν ἐδυσκολεύθη ὅμως καὶ ὁ Σαουνάτσος νὰ τῷ ἀπαντήσῃ θαῤῥαλέως τότε «Ὅτι τοῦ ἀντιπροσώπου » ἐκείνου ἡ διαγωγὴ κατέστη σκανδαλώδης καὶ ἀφόρητος » εἰς τὴν Κρήτην, ὥστε ἀντὶ νὰ ὠφελῇ μᾶλλον ἔβλα» πτε. Παρακαλεῖται δὲ ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ τὸν ἀντικα» ταστήσῃ δι' Ἕλληνός τινος καταλλήλου εἰς τὰς πα» ρούσας δεινὰς περιστάσεις ». Τοιαῦτα εἶχεν ἐκφράσει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης ὑπὲρ τοῦ Χαὶν πρὸς τὸν Δανέζην (β) καὶ ἄλλους τινὰς Κρῆτας παρουσιασθέντας πρότερον

(α) Ὀνομαστὶ δὲ ἔλεγε σύχνὰ τὸν Ν. Οἰκονόμον. Καὶ ὅτε εἶχον σταλῇ πρότερον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὁ Ἰωάννης Πλάζιος Λακκιώτης, ὁ Γεώργιος Φαφούτης Ἀποκορωνίτης καὶ ὁ Γεώργιος Κορνήλης Γορτύνιος διὰ νὰ πληροφορηθῶσι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Κυβερνήτου περὶ τῆς πατρίδος των ἀφοῦ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται ἀλλεπαλλήλως τὰ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλα, μὲ πολλὴν πικρίαν ἐξεφράσθη καὶ τότε ὁ Βιάρος ἔμπροσθέν των κατά τινων ἀτόμων, οἱ δὲ ἐπαναληπτικοὶ περὶ τούτων λόγοι του ἀπέβλεπον διὰ νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ ὥστε καὶ νὰ κακοποιήσωσιν ἐκείνους, ἐὰν ὁ ἀρχαϊκὸς Πλάζιος δὲν τὸν ἀπεστόμονε μὲ τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν. "Ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅλους αὐτοὺς ὡς καλοὺς πατριώτας.„ καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

(β) Ὁ Ἐμμανουὴλ Δανέζης ἦτον πολίτης τῆς Κυδωνίας· νέος δ' ὢν ἀπεδήμησεν εἰς Σμύρνην, κἀκεῖθεν μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνέπτυξε τῳόντι σπάνιον πνεῦμα ἐμπορικὸν, ἀπολαύσας ἐκ τούτου ὑπόληψιν νοήμονος καὶ τιμίου ἀνδρός. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 παρ' ὀλίγον νὰ γείνῃ καὶ αὐτὸς ἐκεῖ θῦμα τῆς ὠμότητος τῶν Τούρκων, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευσε παντὶ σθένει ὁ Ῥῶσσος φιλάνθρωπος καὶ φιλέλλην πρέσβυς Στρογανὼφ, ἐξορισθέντα τότε εἰς Μαγνησίαν τῆς Ἀσίας. Διὰ μεσιτείας δὲ πολλῶν ἐνὶ Κωνσταντινουπόλει ἀνεκλήθη ὁ Δανέζης τὸ 1826. ὑπ' ἐγγύησιν, κα

διὰ νὰ τὸν παρακαλέσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδας των. Παρουσιασθεὶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος καὶ δεύτερον καὶ τρίτον πρὸς τὸν Βιάρον, ἤκουσε καὶ ἀπήντησε τὰ αὐτά.

Συγκατατεθεὶς λοιπὸν ὁ Κυβερνήτης, ἔστειλεν εἰς Κρήτην τότε ἀντιπρόσωπόν του τὸν γέροντα Νικόλαον 'Ρενιέρην Κρῆτα, σύμβουλον δὲ τούτου συναπέστειλε Δημήτριόν τινα Δενδρινόν. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς 'Οκτωβρίου εἰς τὸν ὅρμον Βαλῆ τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅπου τὸν ὑπεδέχθησαν ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ πολλοὶ παρευρεθέντες στρατιωτικοί, συνοδεύσαντές τον καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Μαργαριτῶν, ἤτοι τὴν ἕδραν τοῦ Συμβουλίου. Δὲν ἐπροσδόκουν βεβαίως οἱ Κρῆτες ἀπὸ τὸν 'Ρενιέρην πολλά· διότι οὔτε ἡ πολιτικὴ θέσις τῆς Κρήτης ἦτον ἤδη εἰς κατάστασιν ν' ἀπαιτῇ στρατιωτικὰς ἐργασίας, οὔτε ἡ ἡλικία του ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ δεικνύῃ τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα, ἀλλὰ τοὐλάχιστον τὸ Συμβούλιον εἶχε τὴν εἰλικρινῆ σύμπραξιν ἐκείνου, εἰς ὅ,τι ἀπῄτει ἡ κρίσιμος ἐκείνη περίστασις ὡς Κρητὸς γνησίου ὄντος καὶ πονοῦντος καὶ αὐτοῦ μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του.

Ἅμα δὲ φθάσας οὗτος, ἐξέδωκε διακήρυξιν, δι' ἧς προέτρεπε τοὺς πάντας εἰς ὁμόνοιαν, ἐνθαρρύνων αὐτοὺς νὰ ἐγκαρτερῶσι, τοῖς ἐξέφραζε δὲ χρηστὰς ἐλπίδας καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας των ὡς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερ-

---

τὸ ἑπόμενον ἔτος ἦλθεν εἰς Σύρον πρὸς ἐμπορείαν. Τῷ 1829 ἐκλέχθη πληρεξούσιος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Ἄργει συνέλευσιν, δὲν ἠθέλησεν ὅμως νὰ λάβῃ μέρος ὡς καὶ ἄλλοι πληρεξούσιοι ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὸν τρόπον τῆς συγκροτήσεώς της τότε, ἂν καὶ ἠκούοντο οἱ λόγοι του ἐν Ἄργει ὡς ἐμφαίνοντες πεῖραν καὶ πολιτικὴν σύνεσιν. 'Ο ἀνὴρ ἦτον τῷόντι χρήσιμος πολίτης διὰ τὰς γνώσεις του, καὶ φιλόπατρις. Ἀσθενήσας δὲ μετὰ τὴν συνέλευσιν, ἀπεβίωσεν ἐν Αἰγίνῃ, τὸν ὁποῖον ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του καὶ ὁ Καποδίστριας, πρὸς ὃν οὐδὲν ἄλλο εἰπών, ἢ συστήσας θερμῶς τὴν φροντίδα περὶ ἐλευθερώσεως τῆς προσφιλοῦς του Κρήτης, ἐξέπνευσεν εὐθὺς μὲ τοὺς τελευταίους τούτους λόγους, ζήσας περὶ τὰ 60 ἔτη.

νήτου, ἣν καταβάλλει ὑπὲρ τῆς Κρήτης, Οἱ δὲ Κρῆτες ἐν γένει ἀπέδιδον σέβας πρὸς ἐκεῖνον, ἀκροώμενοι ὑπερηδέως τοὺς λόγους του, καὶ τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον τὸν ἐκάλεσεν ἀμέσως καὶ πρόεδρόν του. Ὁ Νικόλαος Ῥενιέρης κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Κυδωνίας (α), ἀπολαύων παρ' ἅπασιν ὑπόληψιν ἐναρέτου ἀνδρός.

(α) Κυρίως ἡ καταγωγὴ τοῦ Ῥενιέρου ἦτον ἐκ τῶν Ῥουμάτων χωρίου τῆς Κυδωνίας, μετοικίσαντος ἐν τῇ πόλει ἐκ νεανικῆς ἡλικίας. Ηὐτύχησε δὲ νέος ὢν νὰ παιδευθῇ καὶ τὴν τότε περιωρισμένην παιδείαν, ἀλλ' ὡς ἐκ ταύτης λαβὼν κλίσιν, ἀπῆλθε καὶ εἰς Εὐρώπην, διδαχθεὶς κατά τι καὶ τὴν ἰατρικὴν εἰς Παταΐον. Ἐξασκῶν δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Κρήτην, ἀπέκτησεν ὑπόληψιν καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Ἂν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν γένει ὑπελήπτοντο παρὰ πάντας κατά τι τοὺς ἰατροὺς παντοῦ, ὁ Ῥενιέρης ὅμως δὲν ἀπέφυγε καὶ πολλοὺς διωγμοὺς τῶν ἀτιθάσσων Τούρκων τῆς Κρήτης, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπισκεπτόμενος καὶ ἰατρικῶς ἔδιδε μᾶλλον ἢ ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν τῶν ἐπισκέψεών του διὰ νὰ τοὺς δυσωπῇ. Μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ γείνῃ καὶ αὐτὸς σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὡς καὶ τόσοι ἄλλοι θῦμα τῆς ἀπανθρωπίας των εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἐὰν δὲν ἐπρολάμβανεν ὁ ἐν Κυδωνίᾳ πρόξενος τότε Ἄγγλος Καπογρόσσος φίλος του, καὶ φίλος τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις ἔσωσε καὶ ἄλλους πολλούς, καθὼς καὶ ὁ τῆς Γαλλίας νὰ τοὺς μεταφέρωσι κρυφίως διὰ λέμβου εἰς Κύθηρα, ὅτε διήρπασαν καὶ ἅπασαν τὴν περιουσίαν του. Ὁ Ῥενιέρης δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος του κατ' ἀρχάς, ὡς καταπτοηθείς. Προσκληθεὶς ὅμως τὸ 1826 ἐκ τῆς ῥηθείσης νήσου ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι συνέλευσιν, ὑπήκουσεν. Ἀπεδείχθη δὲ ὑπ' αὐτῆς παμψηφεὶ καὶ πρόεδρος τῆς συσταθείσης τότε βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ὑποδεχθεὶς ὡς τοιοῦτος τὸν Ἰανουάριον 1828 καὶ τὸν Κυβερνήτην εἰς Αἴγιναν. Ἐτιμήθη δ' ἐν τῷ μεταξὺ καὶ μὲ ἄλλας δημοσίους ὑπηρεσίας, ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας ἀπεδείχθη καὶ γερουσιαστὴς τὸ 1843, ἀποβιώσας τοιοῦτος τὸ 1848 πλήρης ἡμερῶν. Ὁ Ῥενιέρης εἶχε χαρακτῆρα ἤπιον, ἦτον μιμητὴς τῶν καλῶν, καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, διὸ καὶ αὐτοπροαιρέτως ἔμεινε διάδοχος τοῦ μακαρίτου Γερακάκη, προστατεύων τὸ ἐν Κυδωνίᾳ ἑλλ. σχολεῖον καὶ ἄλλα δημόσια καταστήματα, καθ' ὅσον ἐσυγχώρουν αἱ τότε δειναὶ περιστάσεις τῆς κατασπαρασσομένης ὑπὸ τῆς τυραννίας πατρίδος του, καὶ ἠμπό-

Ἔκτοτε ἀνεπτύχθη ἐν Κρήτῃ νέα δραστηριότης, οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ ἀγῶνος ἐπείθοντο εὐχαρίστως εἰς τὰς συμβουλὰς του γ [illegible] μεταβολὴν τῆς τύχης των. Διωρίσθησαν δ' ἀμέσως τρεῖς ἐπιτροπαὶ σύμφωνα μὲ τὴν τμηματικὴν διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν περιελάμβανε τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακίων Γεώργιον, τὸν Ἀναγνώστην Γιαννακάκην καὶ Φραντσέσκον Λιμπρίτην· ἀποποιηθέντων ὅμως τῶν δύο πρώτων, διωρίσθησαν ἀντ' αὐτῶν ὁ Ἀντώνιος Κοκκαλάκης Λακκιώτης, καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης Ἀποκορωνίτης· ἡ δὲ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Ῥεθύμνην ἐπαρχιῶν συνέκειτο ἐκ τοῦ Μιχαὴλ Χιονάκη Ῥεθυμνίου, Ἀρτεμίου Περάκη Κουμιώτου καὶ Σταύρου Βαρούχα ἐκ τοῦ Ἀμαρίου, καὶ ἡ τῶν ἀνατολικῶν ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, Ι. Γ. Κονδύλη, Ἀγγέλου Παλαιολόγου καὶ Β. Μιαούλη Κασίου.

Καθήκοντα δὲ τῶν ἐπιτροπῶν ἦσαν, νὰ ἐπιτηρῶσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πολεμικὰ κινήματα, νὰ ἐνοικιάζωσι τὰς προσόδους, νὰ ἐκποιῶσι φθαρτά τινα κτήματα κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2748 ψήφισμα τοῦ Συμβουλίου, καὶ νὰ φροντίζωσιν ὅσον οἷόν τε περὶ τῆς τακτικωτέρας τῶν δημοσίων προσόδων εἰσπράξεως, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προμηθεύωνται ἐκ τούτων τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα· τὴν δὲ ῥηθεῖσαν πρᾶξιν διεύθυνεν ὁ ἀντιπρόσωπος πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ τὴν ἐγκρίνῃ.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ δυτικὰ μέρη ἐνήργησεν ἡ ἐπιτροπὴ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας, προστατευομένη καὶ ὑπὸ τῶν ὁπλαρχηγῶν Β. Χάλη, Γ. Δαμινοῦ, Ι. Κουμῆ καὶ Δρακονιανοῦ, ἐκποιήσασα καί τινα φθαρτά, τῶν ὁποίων τὸ τίμημα ἐπλήρωσαν εὐχαρίστως οἱ ἀγορασταὶ δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν της, καίτοι ἀμφιβαλλομένης τῆς μελλούσης τύχης της.

Ἡ δὲ τῶν ἀνατολικῶν ἐφάνη μᾶλλον ἐπιχειρηματική, ὡς

ρεσε κατά τι μὲ κίνδυνον τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ νὰ τὰ διατηρήσῃ διὰ τῆς ὑπολήψεώς του.

περιλαμβάνουσα καὶ τὸν ἐνεργητικώτατον Οἰκονόμον· διότι ἅμα φθάσασα εἰς Μινώαν, ὄχι μόνον ἐνησχολήθη καὶ αὐτὴ περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα διήγειρεν εἰς ἅμιλλαν, διὸ καὶ συνεκρότησαν φιλοτίμως καὶ μάχας τινὰς, οἱ ὑπὸ τὸν Πεζανὸν, τὸν Ζ. Ἀποστολάκην, τὸν Μ. Λουλούδην, τὸν Βασιλακογιώργην, τὸν Καζάνην, τὸν Γ. Λουτσάκην, Κ. Στακάκην καὶ Δ. Κόκκινον· καὶ ἄλλους μὲν Τούρκους ἐξεδίωξαν χαρακωμένους εἰς ὀχυρὰ μέρη, ἄλλους δὲ καὶ κατέκαυσαν περιορίσαντες στενώτερον εἰς Ἡράκλειον. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξ ἀνατολῶν τῆς ῥηθείσης πόλεως ταῦτα ἔπραττον, οἱ δὲ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκην, τὸν Β. Σμπόκον, τὸν Ν. Μαλικούτην, τὸν Α. Ψωμαδάκην, καὶ Στυλ. Χατζιδάκην, ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Α. Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην ἐκ δυσμῶν διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων καὶ ἀκροβολισμῶν ἔβλαπτον διαφοροτρόπως τοὺς πολεμίους.

Ἄλλοι δὲ τῶν στρατιωτῶν ἁμιλλώμενοι καὶ αὐτοὶ, ὡς οἱ περὶ τὸν Ι. Κοντὸν, τὸν Α. Συμιακὸν καὶ Φ. Τσαντηράκην, ἀπέκλεισαν ὁλοτελῶς καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ τῆς Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου φρούρια τοὺς Τούρκους τῶν μερῶν ἐκείνων, ὅθεν καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ. Καὶ οὕτως, ἂν καὶ ἔβλεπον οἱ Κρῆτες ἀποχωριζομένους ἑαυτοὺς πάντοτε τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν διὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἰσχυρῶν, ἐπέμενον νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' αὐτῶν νικηταὶ τοὐλάχιστον εἰς τὴνδευτέραν ὑποδούλωσιν!

Ὁ Οἰκονόμος (α) θέλων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς στρατιώτας δι' ἣν ἔδειξαν ἀνδρίαν καὶ προθυμίαν, ἐσύστησεν εἰς τὸ

(α) Ὁ Ν. Οἰκονόμος ἦτον ἐκ τοῦ Βενεράτου κωμοπόλεως τῆς Κνωσσοῦ. Εἶχε δὲ μάθει ὀλίγα γράμματα εἰς Ἡράκλειον, κἀκεῖθεν ἀποδημήσας νέος πρὸς ἐμπορίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, προσεκολλήθη τῷ προεστῶτι τοῦ ἐκεῖσε μετοχίου τοῦ Σινᾶ. Διϊδὼν δ' ὁ προεστὼς οὗτος ζωηρότητα εἰς τὸν νέον, καὶ ἐξάσκησίν τινα περὶ τὸ καλλιγραφεῖν, τὸν ἀπέστειλε μετὰ καιρὸν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Σινᾶ, ὅπου τὸν μετεχειρίζετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μοναστήριον ὡς γραμματέα. Δύο δὲ ἢ καὶ τρία ἔτη πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε τῷ δοθῇ ὡς ἀμοιβὴ τῶν ἐκδουλεύσεών

Συμβούλιον προβιβασμούς τινων. Ἀπέδωκε λοιπὸν τότε αὐτὸ τῇ συναινέσει καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ εἰς ἄλλους μὲν ἀναλόγους στρατιωτικοὺς βαθμούς· διότι ὁ Κρὴς στρατιώτης δὲν εἶχεν ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πολλάκις εἴπομεν ἄλλην ἀμοιβὴν εἰμὴ τὸν βαθμὸν αὐτὸν, ὃν ἐθεώρει δεῖγμα τῆς ἀνδρίας καὶ φιλοτιμίας του· τὸν δὲ Γ. Πεζανὸν ἀπέδειξε χιλίαρχον ὡς εἶχεν ἀποδείξει τοιοῦτον καὶ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην, στρατοπεδεύοντα ἐναντίον τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων εἰς τὸ μοναστῆρι Ἀρκάδιον· διότι ἀμφότεροι οὗτοι ἦσαν ἀρχηγοὶ δραστήριοι,

---

του ἡ οἰκονομικὴ διεύθυνσις τοῦ ἐν Κυδωνίᾳ τῆς Κρήτης κατὰ τὸ χωρίον Περβόλια μετοχίου τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς ἐπαναστάσεως 1821, καταλιπὼν τὰ πάντα ὡς ἀμύητος καὶ τῶν μυστηρίων της, κατέφυγεν εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, διακινδυνεύσας καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ζωῆς· Ἐκεῖσε ὅμως ἔλαβε παρευθὺς ἕνεκα τῆς ἱκανότητός του μέρος εἰς τὰ περὶ ἐπαναστάσεως συμβούλια καὶ ἐνέργειαν δραστηρίαν· Περιττὸν νομίζομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅσας ὑπηρεσίας ἐπρόσφερεν ὁ Οἰκονόμος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὴν πατρίδα· διότι ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι ἐκθέτονται τὰ καθέκαστα, ὅπου ἐξεικονίζεται ἀρκούντως καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρός. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ἐστάθη καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1828, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς συνόδους τῆς Τροιζῆνος καὶ τῆς Προνοίας. Ὁ Οἰκονόμος ἦτον χρήσιμος πολίτης, ἀφιλοκερδὴς, νοήμων, ἐνεργητικώτατος καὶ εἰλικρινὴς τόσον πρὸς τὴν πατρίδα, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους, ὅστις εἶχεν ἐξασκηθῇ ἀρκούντως καὶ τὸ δημολογεῖν ἐν Κρησὶν, ἀπολαύσας δι' ὅλα ταῦτα δικαίαν ὑπόληψιν· Ἂν δὲ ἦτον καὶ κατά τι ἐπιθετικὸς ὡς ὀξύχολος, ἐμετρίαζε καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἡ ταχεῖα μεταμέλειά του· ὡς ἐκ τούτου δὲ εἶχεν ἔλθει καὶ εἰς ἔριδας μὲ τοὺς κατὰ καιρὸν διοικητὰς, μὴ ἀνεχόμενος τὰς παρεκτροπάς των· διότι πάντοτε εἶχε παρ' αὐτοῖς καὶ τὸν βαθμὸν Γ'. γραμματέως, ἀποδιδόμενον αὐτῷ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του· Τοιοῦτος ἦτον ὁ Οἰκονόμος. Ἀπεβίωσε δὲ οὗτος εἰς Ναύπλιον τῇ 17 Ἰανουαρίου 1833 πενέστατος, μὴν ἔχων οὐδὲ τὰ πρὸς ἴασιν κἂν ἀπολύτως ἀναγκαῖα τῆς ὀλιγοημέρου ἀσθενείας του, ἂν καὶ τὸν ἐκακολόγουν τινὲς ἀκρίτως ὡς σφετεριστὴν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης· Ἦγε δὲ τότε τὸ 46 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

ἀνδρεῖοι πολεμισταὶ καὶ φιλοπάτριδες, ὁ μὲν ἐκ τοῦ χωρίου Πέζαις τῆς Χερρονήσου καταγόμενος, ὁ δὲ Δελιγιαννάκης ἐκ τοῦ Ἀσφένδου τῶν Σφακίων. Τοιαῦτα τὰ κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης γενόμενα ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ.

Οὐδὲν ὅμως ἄξιον λόγου εἶχε πραχθῇ τότε κατὰ τὴν Ῥεθυμνίαν καὶ Κυδωνίαν· διότι καταπολεμηθέντες οἱ πολέμιοι τῶν μερῶν τούτων μᾶλλον τῶν λοιπῶν, εἶχον ἀποκάμει ἤδη, ὥστε οὐδὲ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ἐξήρχοντο πρὸς πόλεμον ἐκτὸς τινων ἐνέδρων καὶ ἀκροβολισμῶν ἀσημάντων, οἱ ὁποῖοι συνέβαινον καὶ ἐνταῦθα. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ ἔνατον τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐγένοντο συγκρούσεις τινὲς κατὰ τὸν Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον εἰς Γορτύνην καὶ Κνωσσὸν μεταξὺ τῶν ἐντοπίων καὶ πεζικῶν, προελθοῦσαι ἐξ ἐνέδρων μᾶλλον ἀλλ' ἄνευ σημαντικῆς βλάβης εἰς ἀμφότερα τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη.

Εἰς δὲ τὴν Ῥεθυμνίαν ἀντέκρουσαν ἐπιτυχέστερα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ [illegible] ἐξόδους τῶν Τούρκων, φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες καὶ τινας.

Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Κυδωνίαν ἐπιτυχῶς Σελινιῶται ἐπι[illegible] τῶν πολιορκούντων, ἔβλαπτον καὶ [illegible] ἐνταῦθα [illegible] τοῦ [illegible].

Ἀρξάμενοι δὲ τοῦ [illegible] ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ [illegible] τὸν Γ. Σ[illegible] Κ. [illegible] καὶ Ι. Στεφανάκην, συνοδευθέντες καὶ [illegible] Γ. Σ[illegible]ροῦ, [illegible] κἀκεῖθεν [illegible] ἐπιβοήθησιν τοῦ [illegible] Συνεβούλευσαν [illegible] αὐτοὺς [illegible] μεγαλειτέραν [illegible] καὶ ἰσ[illegible] καὶ προσέφε-

ρον προθύμως τὸ κατὰ δύναμιν ἕκαστος, καίτοι ἀβέβαιοι περὶ τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεώς των.

Διαμείναντες δὲ οἱ περὶ τὸν Ῥενιέρην ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὴν ῥηθεῖσαν κωμόπολιν τῆς Γορτύνης, ἐτακτοποίησαν κατά τι καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα, ὁπόθεν ἀνεχώρησαν κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἐπανελθόντες εἰς Μαργαρίτας τὴν ἕδραν τοῦ Συμβουλίου.

Μετὰ παρέλευσιν δὲ 3 ἢ 4 ἡμερῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς β'. ἢ γ'. τῆς διακαινησίμου ἡμέρας, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ἀντίπαλοί των ἔμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἑορτῶν συνήθεις εὐωχίας, ἐξορμήσαντες τοῦ Ἡρακλείου 500 περίπου ἱππεῖς καὶ πεζοί, καὶ διαλαθόντες τὰς μεταξὺ ἑλλ. φυλακάς, ἔφθασαν δρομαῖοι ἐν σκότει εἰς πεδινόν τι χωρίον τῆς Γορτύνης Χάρακας ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐκρύφθησαν· 25 δὲ ἢ 30 ἐξ αὐτῶν καλπάσαντες τὴν ἐπομένην αὐγὴν ἐν τῷ πεδίῳ, ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Πομπηΐαν, ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ ὑποσκελίσωσι τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν ὡς καὶ ἐπέτυχον.

Ἐπειδὴ ἅμα ἰδόντες ἐκείνους οἱ Ἕλληνες ἐπερχομένους μακρόθεν, μὴ προνοήσαντες περὶ τῆς ἀπάτης, ἱππεύσαντες ἐν τῷ ἅμα Κρῆτες καὶ ἐπίκουροι ἕως 50 ἐκ τῶν παρόντων, ἔδραμον κατ' αὐτῶν. Οἱ δὲ ἀμαχητὶ ἐπιστραφέντες, ἐπορεύοντο ἀπατηλῶς μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Χάρακαν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἐδίωξαν κατὰ πόδας μὲ πολλὴν ὁρμήν, ὥστε προφθάσαντες ἐφόνευσαν καὶ δύο ἐξ αὐτῶν πλησίον τοῦ χωρίου. Περιέπεσον λοιπὸν καὶ αὐτοὶ οὕτω λεληθότως εἰς παγίδα· διότι ἐξορμήσαντες ἐκεῖθεν ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι, ἔπεσον ἐπ' αὐτοὺς πολυπληθέστεροι, καὶ τοὺς περιεκύκλωσαν, φονεύοντες οὗτοι τότε καὶ φονευόμενοι ὑπ' ἐκείνων· διαξιφισάμενοι δέ τινες τῶν Ἑλλήνων, ἠδυνήθησαν νὰ ὑπεκφύγωσι· διότι δὲν ὑπελείπετο εἰς αὐτοὺς ἤδη περιεστοιχισμένους ὄντας ἄλλη πρὸς σωτηρίαν διέξοδος, εἰμὴ ἡ φυγή.

Διέφυγον λοιπὸν τότε 15—20 ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ

Τσομπάνος καὶ ὁ Παλάσκας ἐκ τῶν ἐπικούρων, ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν ὁ Ψωμαδάκης καὶ ὁ Λαδοῦκος· διότι ὁ μὲν Λέκκας ὁ πολλάκις καὶ ὡς πεζομάχος καὶ ὡς ἱππομάχος ἀριστεύσας, διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀναγνωρισθεὶς, ἐῤῥίφθη ὡς ἐκ τῆς ὁρμῆς μετὰ τοῦ ἵππου του εἰς παρατυχόντα χάνδακα, τὸν ὁποῖον φθάσαντες κατεκρεούργησαν, ἀφοῦ πρῶτον καὶ ἐκεῖνος ἐφόνευσε δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν διωκτῶν. Διωκόμενος δ' ὡσαύτως καὶ ὁ Μαλικούτης μετ' ἄλλων 9 μὴ Κρητῶν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς παρακειμένην ἐκκλησίαν, περικλεισθεὶς ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἀντέσχον μὲν καὶ οὗτοι ἀντικρούοντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικὴν προσβολὴν, βιασθέντες δ' ἐπὶ τέλους παρεδόθησαν ἐπὶ τῇ ἐνόρκῳ διαβεβαιώσει τῶν πολιορκούντων, ὅτι ἔμελλον νὰ τοῖς χαρίσωσι τὴν ζωὴν, ὅθεν καὶ ἀπήχθησαν ἅπαντες δέσμιοι εἰς Ἡράκλειον· ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ἀπελύθησαν ἐκεῖθεν μετὰ πολλὰς ταλαιπωρίας, ὁ δὲ Μαλικούτης συρόμενος εἰς τὰς πλατείας καὶ ἀγυιὰς γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος πρὸς ἐμπαιγμὸν, ἐτελεύτησεν ὑπὸ μυρίας βασάνους μετὰ 3 ἡμέρας. Οὕτω διετηρήθη ἡ ἔνορκος πίστις παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς! ἀπωλέσθησαν λοιπὸν 38 τότε ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ ἵπποι πολλοί. Ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τοιαύτην ἀπελπιστικὴν συμπλοκὴν πολλοὶ, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἱκανοί.

Ὁ Νικόλαος Μαλικούτης ἦτο Γορτύνιος. Εἶχε σοβαρὸν καὶ ἀνδρεῖον χαρακτῆρα· ὡς στρατιώτης πρότερον ὑπὸ τὸν μακαρίτην Κουρμούλην, καὶ ὡς ὁπλαρχηγὸς μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ηὐδοκίμησε πολλάκις εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἔργα καὶ ἱππομαχῶν καὶ πεζομαχῶν. Διέφυγεν ἀνταγωνισθεὶς καρτερικῶς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων καὶ ἐν τῇ κατὰ τὰς Ἀθήνας μεγάλῃ ἐκείνῃ τοῦ Κιοταχῆ ἐπιδρομῇ, ὅτε συνεμάχετο μετὰ τοῦ Καλλέργη καὶ Κουρμουλάκη. Ἀλλὰ καθὼς εἶναι δίκαιον νὰ ἐπαινέσωμεν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς τούτου, οὕτως ἐπίσης πρέπει νὰ μὴ μείνῃ ἀνεξέλεγκτος καὶ ἡ παράκαιρος φιλοπρωτία του, ἥτις τὸν ὤθησεν εἰς ἀτόπημα (ἴδε σελ. 386) νὰ μὴ φανῇ

κατὰ τὴν ἐν Μοχῷ μάχην συνεργὸς νικητοῦ στρατοῦ. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 48 ἔτος τῆς ἡλικίας.

Ταυτοχρόνως κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἶχον ἐξέλθει τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἕτεροι 200 περίπου Τοῦρκοι ἐναντίον τῶν Πεδιαδιτῶν, ἐλπίσαντες ὅτι θέλουσιν εὕρει καὶ αὐτοὶ ἐπαναπαυομένους τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς τῶν ἑορτῶν εὐθυμίας. Προσεκτικώτεροι ὅμως εὑρεθέντες οἱ περὶ τὸν Γ. Πεζανὸν καὶ Καζάνην, ἐπετέθησαν ἀτρομήτως κατ' αὐτῶν, φονεύσαντες δέ τινας ἐξ ἐκείνων, ἔτρεψαν τοὺς λοιποὺς εἰς φυγήν· ὅθεν καὶ ἐπανῆλθον ἡττημένοι εἰς τὸ φρούριον.

Ἀλλ' ἔμελλε τέλος πάντων νὰ κοινοποιηθῇ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ τὸ τελευταῖον τῶν Συμμάχων πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεσπᾶτο πάλιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἡ ἀγωνιζομένη Κρήτη! Συνάμα δὲ κανονοβολαὶ καταπληκτικαὶ ἐξ ὅλων τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων φρουρίων ἀνήγγειλαν τὴν χαρὰν ταύτην καὶ τὸν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πασᾶ προβιβασμὸν ἐνταυτῷ τοῦ Μουσταφᾶ, διατελοῦντος μέχρι τοῦδε ὡς βέη ἐν Κρήτῃ. Οἱ δὲ Τοῦρκοι λαβόντες ἐντεῦθεν ἀφορμήν, ἠπείλουν ἐντονώτερα τοὺς Ἕλληνας, ἂν καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέρχωνται τῶν φρουρίων. «Τώρα μᾶς » ἔρχονται ἐξ Αἰγύπτου, «τοῖς ἔλεγον», νέαι δυνάμεις, καὶ » ποῦ τότε μέλλετε νὰ καταφύγητε, ἐὰν δὲν προλάβητε » νὰ καταθέσετε τὰ ὅπλα ; — Καὶ ἡμεῖς, «τοῖς ἀπεκρί» νοντο» ἐμάθομεν καλῶς νὰ σκοτόνωμεν Τούρκους, καὶ » ὅσοι θέλουν, ἂς ἔλθουν.» Τοιαῦτα καὶ ἕτερα διελέγοντο.

Ἔκτοτε δὲ ἤρχισε δυστυχῶς παρευθὺς καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ καταπίεσις κατὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν Τούρκων, διότι Γάλλος τίς πλοίαρχος, ἴσως ὁ Πριουνὲλ, διευθυντὴς τοῦ πολεμικοῦ πλοίου Ζενὶ, κατέπλευσε μετ' ὀλίγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Κυδωνίας, ἔνθα προσκαλέσας διὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὴν πόλιν πολεμικούς τινας Ἕλληνας, (ἦλθον δὲ τότε ὁ Πλαζογιάννης, ὁ Νικολούδης καὶ ἕτερός τις,) εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὡς ἐκ στόματος τοῦ ἀντιναυάρχου Δεριγνῆ. «Πρέπει νὰ παύσητε τοῦ

» λοιποῦ τὸν πόλεμον, καὶ νὰ ὑποταχθῆτε εἰς τὸν Σουλ-» τάνον, διότι οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ τρεῖς Σύμμαχοι Δυ-» νάμεις.» Ἐμβρόντητοι μείναντες ἐκεῖνοι ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τούτῳ ἀκούσματι, καὶ ἄφωνοι ἔχυσαν μόνον δάκρυα πικρά. «Καὶ λοιπὸν, «εἶπον μετά τινα σιγὴν», » αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Βασιλεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ Γάλ-» λοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠλπίζομεν περισσότερον, ἔκριναν » δίκαιον νὰ μᾶς ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν αὐτὴν τυραννίαν; » — Ἡμεῖς δὲν εἴμεθα, «ἐπρόσθεσαν,» οἱ ἁρμόδιοι νὰ » δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τοὺς λόγους σας.» Καὶ οὕτως ἀνεχώρησαν.

Ἐξελθὼν δὲ τὴν ἐπιοῦσαν ὁ αὐτὸς πλοίαρχος μετὰ τοῦ ἐν Κυδωνίᾳ Γάλλου προξένου εἰς Καλύβας τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου παρευρίσκοντο 500 περίπου ἔνοπλοι Κρῆτες, ἐπανέλαβεν ἐνώπιον πάντων τὰ ἑξῆς. «Ὅτι ἡ Κρήτη » ἔμεινε πάλιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου κατὰ » τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων, καὶ » ἔχω ἐντολὴν «τοῖς ἐπρόσθεσεν», ἀπὸ τὸν ναύαρχον νὰ » σᾶς εἴπω, ὅτι πρέπει νὰ παύσητε τὸν πόλεμον. — Καὶ » πῶς; «εἶπεν ὁ Χάλης,» ἡμεῖς οὔτε διαταγὴν τοῦ » Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος περὶ τούτου ἔχομεν, οὔτε » ὑμεῖς, κύριε, μᾶς παρουσιάζετε τοιαύτην τοῦ ναυάρχου. » Ἀποροῦμεν δὲ μάλιστα ν' ἀκούωμεν ἀπὸ ἀξιωματικὸν » φιλελευθέρου καὶ φιλανθρώπου ἔθνους τοιαῦτα! Ἀλλὰ » καὶ ἐπισήμως ἂν διαταχθῶμεν περὶ τοιαύτης ἀποφά-» σεως, προτιμῶμεν μυριάκις ν' ἀπολεσθῶμεν ἅπαντες, » παρὰ νὰ κύψωμεν καὶ πάλιν τὸν αὐχένα εἰς ζυγὸν Τούρ-» κων, οὔτε ἱερὸν οὔτε ὅσιον ἐχόντων. Αἰῶνας ἤδη ἡ ζωὴ, » ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἰδιοκτησία ὅλων τῶν χριστιανῶν εἰς οὐδὲν » ἐλογίζοντο ἀπέναντι τῆς θηριωδίας τῶν Τούρκων! Δὲν » εὑρέθη ἄρα γε φιλανθρωπία καὶ δικαιοσύνη εἰς αὐτὰ τὰ » μεγάλα χριστιανικὰ ἔθνη καὶ δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ μᾶς βιά-» ζουν τώρα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν τυράννων, » ἀφοῦ μάλιστα καὶ τοὺς ἐνικήσαμεν, καὶ ἐζυμώσαμεν ὅλην » τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς μας μὲ ἄπειρα αἵματα;» Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ τοῖς τοιούτοις ἀπεχωρίσθησαν. Πολλοὶ

ὅμως καὶ ἄλλαι παρόμοιαι σκηναὶ συνέβαινον τότε συχνὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν ἕνεκα τῆς φιλοτουρκίας τοῦ Δεριγνῆ.

Ἅπαντα δὲ ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου διὰ τὸ μέλλον, διὸ καὶ συνελθόντες οἱ ἐπισημότεροι τῶν ὁπλαρχηγῶν εἰς Μαργαρίτας, εἶδον καὶ ἐμελέτησαν σύννοες καὶ σκυθρωποὶ τὰ περὶ τῆς δεινότητος τοῦ πράγματος, ἐγκρίναντες μετὰ τοῦ Συμβουλίου, ὅτι προκειμένου νὰ ὑποκύψωσιν αὖθις εἰς τὴν τυραννίαν, προτιμητέος ὁ μεθ' ὅπλων ἐφάπαξ θάνατος, παρὰ νὰ καταφθινίσκωσιν οὕτως ἀδόξως καὶ ἀτίμως καθ' ἑκάστην ὑπ' αὐτήν. Ὅτι, ἂν καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦδε οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ τοὺς ἀποθαῤῥύνωσιν ὑπὲρ τῆς ἀποφάσεως διὰ λόγων, δὲν εἶν' ἐλπιζόμενόν ποτε, ὅτι θέλουσι καταντήσει νὰ ῥίψωσι καὶ ὅπλα κατ' αὐτῶν, ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶναι δυνατὸν ν' ἀνθέξωσιν ἔτι εἰς ἁπάσας τὰς κακουχίας τοῦ πολέμου ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐὰν μάλιστα ἤθελον ἔχει ὡς τελευταῖον ἄσυλον καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον, ἑωσοῦ ἤθελον καμφθῇ ἐκ τῶν πολυχρονίων παθημάτων αὐτῶν οἱ Δυνατοὶ, καὶ ἀποφασίσωσιν εὐνοϊκώτερα περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεώς των, καθόσον μάλιστα παρατηρεῖται, ὅτι ἠγέρθησαν εἰς τὰ χριστιανικὰ συμβούλια τῶν μεγάλων ἐθνῶν καὶ φωναί τινες δίκαιαι ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούντων Κρητῶν.

Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν ἔσπευσε παρευθὺς τότε ν' ἀναφέρῃ πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τούτων· τὸν παρεκάλει δὲ συνάμα νὰ παραδώσῃ εἰς Κρῆτας φρουροὺς τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ὑπὸ οἱανδήποτε ἐγκρίνει ἐγγύησιν, ὅτι δὲν θέλει ἐπαναληφθῇ ἐκεῖ οὐδαμοῦ πειρατική τις πρᾶξις. Ἐπὶ δὲ τοῦ φρουρίου τούτου τὸν ἔλεγον ὅτι ἅπαντες οἱ πολεμικοὶ Κρῆτες ἐπιστηρίζουσι τὰς τελευταίας ἐλπίδας των, ὑποσχόμενοι νὰ χύσωσι καὶ τὴν τελευταίαν τοῦ αἵματός των ῥανίδα ὑπὲρ τῆς πατρίδος, διαμαρτυρούμενον δῆθεν ἐπὶ τέλους ἐν ὀνόματι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διὰ πᾶν τὸ ἐναντίον. Τὸν παρεκάλει

δ' ὡσαύτως νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ καὶ μὲ ποσότητά τινα πολεμεφοδίων· διότι μετὰ τὸ τελευταῖον πρωτόκολλον ἤρχισεν ἡ κερδοσκοπία νὰ μετριάζῃ τὰς προμηθείας της διὰ τὴν Κρήτην ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο. Ὁποίαν δ' ἀπάντησιν ἔλαβον τότε καὶ περὶ τούτων οἱ Κρῆτες, θέλομεν διαλάβει προϊόντες. Κατέφυγον δὲ οἱ Κρῆτες τότε καὶ εἰς ἄλλα ἐξωτερικὰ μέτρα.

Φωναὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν ὡς εἴπομεν εἶχον ὑψωθῆ καὶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰς τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον ἐπὶ τῆς τελευταίας συζητήσεως τῆς 12 Φεβρουαρίου 1830 περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ ἐξ ἀναφορᾶς ὑπ' ἀριθμὸν 62 τῆς Δημογεροντίας Σφακίων πρὸς τὸ Συμβούλιον, καὶ ἐξ ἐπιστολῆς ἀνωνύμου τινὸς διατρίβοντος ἐν Ῥεθύμνῃ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς λαβὸν ἀφορμὴν τὸ Συμβούλιον, διεύθυνεν ἀναφορὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους Ἡγεμόνας, πρὸς δὲ, καὶ ἕτερα παρακλητήρια ἔγγραφα πρὸς ἰσχύοντάς τινας τότε ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ. Ἰδοὺ δὲ ἡ ἀναφορὰ τῶν Σφακίων.

Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον.

«Εἶν' ἀληθινὸν, ὅτι τὰ πρωτόκολλα τοῦ Λονδίνου ἀποχωρίζουν δυστυχῶς τῆς νέας ἐπικρατείας τὴν Κρήτην, καὶ εἰς ἡμᾶς δὲν μένει τοῦ λοιποῦ ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλπίσωμεν εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν, ἴσως δυθῇ μεταβολή τις εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Σ. Συμμάχων!

«Βλέποντες πολλοὶ φιλάνθρωποι Γάλλοι τοῦτο, ἐπαρακίνησαν τὸν συμπατριώτην μας Νικόλαον Παπαδάκην διατρίβοντα εἰς Παρισίους νὰ ἔλθῃ ἐδῶ, φέρων καὶ τινα σχέδια ἀναφορῶν διὰ νὰ προσκλαυθῇ ὁ Κρητικὸς λαὸς πρὸς τὰς τρεῖς Συμμάχους Δυνάμεις, ἐκθέσας μετὰ δακρύων τὰς συμφοράς του, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ἔλεός των, διὰ νὰ δώσωσι χεῖρα βοηθείας καὶ εἰς αὐτὸν ὡς ἔσωσαν καὶ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς του Ἕλληνας.

«Προσέτι δὲ νὰ στείλωσι παρακλητικὰ ἔγγραφα καὶ εἰς διάφορα μεγάλα ὑποκείμενα τῆς Γαλλίας ὡς τὸν Λαφα-

γέτην, Δακοὺρ, Δουπὼν, Σεβαστιάνην, καὶ ἄλλους φιλέλληνας, οἵτινες ἰσχύουν διὰ νὰ συνεργήσουν ὑπὲρ τῆς δυστυχοῦς πατρίδος μας.

«Ὁ εἰρημένος συμπολίτης μας ἐσυμβουλεύθη εἰς τὴν διάβασίν του ἀπὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην, ὅστις τὸν εἶπε νὰ ταχύνητε τοιαῦτα ἔγγραφα. Ὁ ἴδιος Κ. Παπαδάκης ἔρχεται αὐτοῦ διὰ νὰ σᾶς ὁμιλήσῃ προφορικῶς καὶ ἄλλα πολλά.»

Οἱ Δημογέροντες. Μ. Δασκαλάκης. Χ. Στρατῆς Μπουρδουπάκης. Σ. Δεληγιαννάκης. Ὁ γραμματεὺς Α. Ζωντανός.

Ἰδοὺ καὶ ἡ τοῦ ἀνωνύμου ἐπιστολή.

Πρὸς τὸν Κ. Ἐμ. Ἀντωνιάδην εἰς Ναύπλιον.

«Καὶ εἰς τὸν Κ. Οἰκονόμον καὶ Κ. Κριτοβουλίδην ἔγραψα εἰς τὸ Συμβούλιον περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων εἰς Εὐρώπην. Κατὰ χρέος γράφω καὶ πρὸς ὑμᾶς διὰ νὰ ἐνεργήσητε ὅσον τάχος νὰ σταλῇ ἐπιτροπὴ ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν ὑπὸ ἀξίων ἀνθρώπων εἰς Γαλλίαν, διὰ ν' ἀνατρέψῃ ὅσα θέλουν ἐνεργήσῃ ἀπεσταλμένοι τοῦ Μεχμεταλῆ ἐκεῖ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αὐτὸς μετεκάλεσεν ἐκεῖθεν καὶ τὸν Νουρετὴν βέην ἐπίτηδες διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ Λαφαγέτης καὶ ἄλλοι ὅμοιοί του φιλέλληνες ὑπερασπίζονται πολὺ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Δὲν σᾶς ἐκτείνομαι περισσότερον· διότι εἰς τοὺς εἰρημένους φίλους ἔγραψα (α) ἐκτεταμένα.»

Ῥέθυμνον 7 Ἀπριλίου 1830. φίλος σας.

Συνέταξε λοιπὸν ἀμέσως τὸ Συμβούλιον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους χριστιανοὺς Ἡγεμόνας ἀναφορὰς, καὶ ἄλλα τινὰ ἱκετήρια, ἐν οἷς ἐξιστόρει μετὰ

(α) Ὡς πολλὰ ἄλλα δημόσια ἀξιόλογα ἔγγραφα περὶ Κρήτης ἀπωλέσθησαν, οὕτω καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἰδιωτικὸν μεῖναν εἰς χεῖρας τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου ἀπωλέσθη, τὸ ὁποῖον ἐμπεριεῖχε πολλὰς ὁδηγίας ἀνηκούσας εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

περιπαθῶν ἐκφράσεων τὰ δεινοπαθήματα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν, εἰς ἣν τὸν θέτουσι διὰ τῆς ἀποσπάσεώς του ἐκ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν τὰ μέχρι τοῦδε πρωτόκολλα, καὶ τὴν ἀδύνατον μετὰ τῶν Τούρκων τοῦ λοιποῦ συμβίωσίν του, προσθέσαν εἰς ταῦτα καὶ τὴν ἀνεξάλειπτον τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ εὐγνωμοσύνην διὰ τὰ φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐξέφρασαν ἄνδρες τινὲς φιλοδίκαιοι καὶ φιλέλληνες ὑπὲρ αὐτοῦ. Τὰς δὲ πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας ἀναφορὰς καὶ τὰ πρὸς τοὺς Γάλλους ὡς καὶ τὰ πρὸς τοὺς λόρδους: Ὀλάνδον, Ῥοῦσελ καὶ Παλμερστῶνα τῆς Ἀγγλίας ἱκετήρια, διεύθυνε παρευθύς. Ἀλλὰ πότε ταῦτα; — Ὅτε ἔφθασαν τὰ πράγματα ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἐνῷ ὤφειλον πρὸ πάντων, εἰ ἐσωφρόνουν, νὰ προνοήσωσι περὶ τῶν τοιούτων, καὶ περὶ ἀποστολῆς προσώπων, διὰ νὰ μὴν ἀφήσωσι κἂν καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἀνεκτέλεστον. Ἰδοὺ δ' ἐν συνόψει τί ἐλέχθησαν τότε καὶ περὶ τῶν Κρητῶν.

Ἀφοῦ ὁ μακαρίτης Ὀλάνδος ἠγόρευσε γενικῶς περὶ Ἑλλάδος, ἐξέτεινε περισσότερον τὴν ἀγόρευσίν του ὑπὲρ Κρήτης, προτειπών. «Ὅτι ἐπιτόπιος πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐκεῖ καὶ μὲ τρόπον τοιοῦτον, ὅστις ἀτιμάζει τὴν ἀνθρωπότητα· ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἶναι Ἕλληνες, καὶ ὅτι ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ἔκαμαν μέγα σφάλμα νὰ μὴ συμπεριλάβωσι καὶ τὴν Κρήτην ἐντὸς τῆς νέας ἐπικρατείας. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ ἐλάλησεν ὁ λόρδος οὗτος, προφητεύσας ἐπὶ τέλους ἐν τῇ πολιτικῇ του συνέσει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Δοῦκαν Οὐελιγκτῶναν, ὅτι καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἀμφότεροι πολὺ νέοι, θέλουν ὅμως ἐπιζήσει διὰ νὰ ἴδωσι καὶ τὴν νῆσον ταύτην διὰ νὰ φύγῃ (α) ἀπὸ τὰς χεῖρας

(α) Ὁ ἐνάρετος Ὀλάνδος τόσον ἤλπιζεν ἐν τῇ ἀγαθῇ του καρδίᾳ περὶ τῆς ταχείας ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς ὡραίας Κρήτης. Ἀπεβίωσαν ὅμως ἀμφότεροι, καὶ αὐτὴ κατασπαράσσεται δυστυχὰς εἰσέτι ὑπὸ τὰ δεινὰ τῆς τυραννίας!

τῶν Τούρκων, διὰ τοῦτο καὶ ἐστοχάζετο ὅτι ἦτον εὔκολον νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ αὐτῆς τώρα χωρὶς νὰ περιέλθῃ τὸ πρᾶγμα εἰς πόλεμον.»

Ὁ δὲ λόρδος Ῥοῦσελ ἐπρόσθεσε σὺν τοῖς ἄλλοις, «Ὅτι οὐσιωδῶς εἶναι ἐσφαλμένος ὁ περὶ Κρήτης λόγος, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 ὄχι μόνον δὲν ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ εἰς κατάστασιν ἐπαναστάσεως εὑρίσκετο, καὶ ὅτι ἡ διεγερθεῖσα ἐπανάστασις ἔγεινε μετὰ τὴν συνθήκην, φέρων εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιῤῥήσεώς του καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀντιναυάρχου Κοδριγκῶνος τοῦ πυρπολήσαντος μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Ἀβαρίνους τοὺς τουρκικοὺς στόλους, ὅστις εἶπεν ὅτι, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ Γραμβοῦσα ἦτον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκεῖθεν εἶχον διεγείρει τὴν νέαν ἐπανάστασίν των οἱ Κρῆτες. Ἐγνωμοδότησε δ' ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἔνδοξος οὗτος ῥήτωρ ὅτι, ἀφοῦ ὑπῆρξε πόλεμος ἐκεῖ, καὶ κατέχουσιν ἤδη τὸ πλεῖστον μέρος οἱ Ἕλληνες, εἶναι φανερὸν ὅτι θέλετε κινδυνεύσει τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν συγχρόνως δὲν προνοήσητε καὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Κρήτης.» Τὴν δὲ τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος ἀγόρευσιν καταχωρίζομεν ὁλόκληρον, ὡς περιέχουσαν μᾶλλον ἐκτεταμένας δικαίας περὶ Κρήτης παρατηρήσεις καὶ καὶ ὀρθὰς περὶ ὅλης τῆς Ἑλάδος·

«Ὅταν ἡ Βουλὴ πληροφορηθῇ «εἶπεν ὁ Λόρδος Παλμερστὼν,» ἀπὸ τὰ περιμενόμενα ἔγγραφα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα ἀφοροῦν τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν της Ἑλλάδος, ὁ Κ. Πῆλ θέλει κριθῆ ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν τόσον ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς πατρίδος. Παρατηρεῖ δ' ἐν τοσούτῳ, ὅτι ὁ Κ. Πῆλ ἔσφαλε πολὺ διατεινόμενος, ὅτι ἡ προσθήκη τῆς Κρήτης εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς νέας ἐπικρατείας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν τῷ ἐπροξένει τόσην μεγάλην ἔκπληξιν. διότι, ὅστις ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀμφιβάλλει παντάπασιν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτη-

σία καὶ στρατιωτικὴ ὑπεράσπισίς της κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ὅ,τι δὲ ἤθελε τὸν λυπήσει κατάκαρδα εἶναι, τὸ νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ὑποχρεώσεις της κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου, (α) καὶ δικαίως· διότι τοῦτο βλάπτει τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μ. Βρεταννίας.»

Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ ὁ ῥήτωρ νὰ ἐκθέτῃ πολλὰ καὶ διάφορα, συμφέροντα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐνταυτῷ καθὼς λέγει, ἐὰν ἤθελαν δώσει εἰς τὴν πρώτην ἔκτασιν ἀρκετὴν καὶ σύνορα ἀσφαλῆ. Κατακρίνει δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ τὴν περιορίσουν εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ γνωμοδοτεῖ, ὅτι πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὡς σύνορα φυσικὰ οἱ κόλποι τοῦ Βώλου καὶ τῆς Ἄρτας καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Εἶτα στρέψας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ οὕτως.

« Ἀπὸ δὲ τὸ μεσημβρινὸν «εἶπεν» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς ἔκτασιν διὰ νὰ τῇ χορηγῇ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν. Παραδοξοτάτη φαίνεται ἡ ἰδέα τὸ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς γῆν (β) τὴν δεδομένην εἰς αὐτὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῷ καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι· διότι καὶ τὰ δοθέντα ὅρια εἶναι στερημένα τῶν μέσων τῆς στρατιωτικῆς ὑπερασπίσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλει μένει πραγματικῶς ἐξαρτημένα.

(α) Ὅτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Γεωργίου Κάνιγκος ὁποῖα μέρη ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, ἐσυμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.

(β) Ἡ Κρήτη καὶ ἡ νῆσος Σάμος ἐδόθησαν ὡς ἀντάλαγμα διὰ νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν νέαν ἐπικράτειαν τὴν νῆσον Εὔβοιαν καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὅτε ἡ μὲν Κρήτη εἶχε καταδαμάσει ὁλοτελῶς τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, ἡ δὲ Σάμος ἦτον πάντη ἐλευθέρα, ἀλλὰ ταύτην τουλάχιστον ἀντήμειψαν μὲ ἰδίαν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἂν καὶ ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτάνον, τὴν δὲ Κρήτην ἀφῆκαν νὰ κατασπαράσσεται ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς νὰ μὴν ἤρκει δύω σχεδὸν αἰώνων σκληρὰ τυραννία, ἥτις κατερήμωσε τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον.

«Ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος ἐκ δυσμῶν εἶναι ἡ Κρήτη. Καὶ ἂν μένῃ ἡ νῆσος αὐτὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, τὰ μέσα τῆς ἀδικίας θέλουν εἶναι πάντοτε εἰς χεῖράς των· διὰ τοῦτο, ἂν ἔγεινέ τι, τὸ ὁποῖον τείνει νὰ βάλῃ εἰς κίνδυνον τὴν νέαν ἐπικράτειαν, παρακαλεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Α. Μ. νὰ στοχασθοῦν ποῦ βαδίζουν, καὶ νὰ κλείσουν ἀπὸ τοῦδε τὰς θύρας εἰς μέλλοντα πόλεμον κατὰ τὴν Ἀνατολὴν, προμηθεύοντες τὴν πολιτικὴν ἀσφάλειαν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος.

« Εἰρέθη ὅτι, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ τὴν κυριεύσωμεν (α) ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ πόθεν προῆλθε τοῦτο, παρ' ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον καὶ ἀναποφάσιστον τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου; Εἰρέθη προσέτι, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων των· ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο ἀληθές; Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι εἰς τὰ 1827 ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτον ἀπὸ τὴν Κρήτην, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἤθελε γένει πρόεδρος Κρὴς, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὁμόφρονες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ εἴπω, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὰς τελευταίας κατακτήσεις τῶν Τούρκων· διότι μόλις ἐκυριεύθη εἰς τὰ 1669· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἀπὸ τοὺς 240,000 κατοίκους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν λαόν της οἱ περισσότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· καὶ μολοντοῦτο οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἤδη κύριοι τῆς Κρήτης, καὶ τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅλως διόλου εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησίς μας χιλιάκις ὑπεσχέθη νὰ μὴ μεσολαβήσῃ, καὶ ὅμως ἐμεσολάβησεν ἐναντίον τῶν ὑποσχέσεών της.

«Οἱ Τοῦρκοι ἐκράτουν ἀδίκως τὴν Κρήτην, καὶ τώρα φιλονικεῖται, ἂν πρέπει νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν

(α) Μήπως ἐξουσιάζετο τότε ὁλοτελῶς ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων; ἢ μήπως δὲν κατείχετο τότε ἅπασα ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Φθιώτις ὑπὸ τῶν Τούρκων; Δικαίως λοιπὸν ἀγανακτεῖ ὁ φιλάνθρωπος Λόρδος ἐναντίον τῆς ἀδικίας διὰ τὴν ἀδικηθεῖσαν Κρήτην.

σία καὶ στρατιωτικὴ ὑπεράσπισίς της κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτην. "Ο,τι δὲ ἤθελε τὸν λυπήσει κατάκαρδα εἶναι, τὸ νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ὑποχρεώσεις της κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου, (α) καὶ δικαίως· διότι τοῦτο βλάπτει τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μ. Βρεταννίας.»

Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ ὁ ῥήτωρ νὰ ἐκθέτῃ πολλὰ καὶ διάφορα, συμφέροντα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐνταυτῷ καθὼς λέγει, ἐὰν ἤθελαν δώσει εἰς τὴν πρώτην ἔκτασιν ἀρκετὴν καὶ σύνορα ἀσφαλῆ. Κατακρίνει δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ τὴν περιορίσουν εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ γνωμοδοτεῖ, ὅτι πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὡς σύνορα φυσικὰ οἱ κόλποι τοῦ Βώλου καὶ τῆς Ἄρτας καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Εἶτα στρέψας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ οὕτως.

« Ἀπὸ δὲ τὸ μεσημβρινὸν «εἶπεν» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς ἔκτασιν διὰ νὰ τῇ χορηγῇ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν. Παραδοξοτάτη φαίνεται ἡ ἰδέα τὸ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς γῆν (β) τὴν δεδομένην εἰς αὐτὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῷ καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι· διότι καὶ τὰ δοθέντα ὅρια εἶναι στερημένα τῶν μέσων τῆς στρατιωτικῆς ὑπερασπίσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλει μένει πραγματικῶς ἐξαρτημένα.

(α) Ὅτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Γεωργίου Κάνιγκος ὁποῖα μέρη ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, ἐσυμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.

(β) Ἡ Κρήτη καὶ ἡ νῆσος Σάμος ἐδόθησαν ὡς ἀντάλλαγμα διὰ νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν νέαν ἐπικράτειαν τὴν νῆσον Εὔβοιαν καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὅτε ἡ μὲν Κρήτη εἶχε καταδαμάσει ὁλοτελῶς τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, ἡ δὲ Σάμος ἦτον πάντῃ ἐλευθέρα, ἀλλὰ ταύτην τουλάχιστον ἀντήμειψαν μὲ ἰδίαν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἂν καὶ ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτάνον, τὴν δὲ Κρήτην ἀφῆκαν νὰ κατασπαράσσεται ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς νὰ μὴν ἤρκει δύω σχεδὸν αἰώνων σκληρὰ τυραννία, ἥτις κατερήμωσε τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον.

«Ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος ἐκ δυσμῶν εἶναι ἡ Κρήτη. Καὶ ἂν μένῃ ἡ νῆσος αὐτὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, τὰ μέσα τῆς ἀδικίας θέλουν εἶναι πάντοτε εἰς χεῖράς των· διὰ τοῦτο, ἂν ἔγεινέ τι, τὸ ὁποῖον τείνει νὰ βάλῃ εἰς κίνδυνον τὴν νέαν ἐπικράτειαν, παρακαλεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Α. Μ. νὰ στοχασθοῦν ποῦ βαδίζουν, καὶ νὰ κλείσουν ἀπὸ τοῦδε τὰς θύρας εἰς μέλλοντα πόλεμον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, προμηθεύοντες τὴν πολιτικὴν ἀσφάλειαν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος.

« Εἰρέθη ὅτι, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ τὴν κυριεύσωμεν (α) ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ πόθεν προῆλθε τοῦτο, παρ' ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον καὶ ἀναποφάσιστον τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου; Εἰρέθη προσέτι, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων των· ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο ἀληθές; Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι εἰς τὰ 1827 ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτον ἀπὸ τὴν Κρήτην, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἤθελε γένει πρόεδρος Κρής, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὁμόφρονες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ εἴπω, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὰς τελευταίας κατακτήσεις τῶν Τούρκων· διότι μόλις ἐκυριεύθη εἰς τὰ 1669· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἀπὸ τοὺς 240,000 κατοίκους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν λαόν της οἱ περισσότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· καὶ μολοντοῦτο οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἤδη κύριοι τῆς Κρήτης, καὶ τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅλως διόλου εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησίς μας χιλιάκις ὑπεσχέθη νὰ μὴ μεσολαβήσῃ, καὶ ὅμως ἐμεσολάβησεν ἐναντίον τῶν ὑποσχέσεών της.

«Οἱ Τοῦρκοι ἐκράτουν ἀδίκως τὴν Κρήτην, καὶ τώρα φιλονικεῖται, ἂν πρέπει νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν

(α) Μήπως ἐξουσιάζετο τότε ὁλοτελῶς ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων; ἢ μήπως δὲν κατείχετο τότε ἅπασα ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Φθιῶτις ὑπὸ τῶν Τούρκων; Δικαίως λοιπὸν ἀγανακτεῖ ὁ φιλάνθρωπος Λόρδος ἐναντίον τῆς ἀδικίας διὰ τὴν ἀδικηθεῖσαν Κρήτην.

σία καὶ στρατιωτικὴ ὑπεράσπισίς της κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ὅ,τι δὲ ἤθελε τὸν λυπήσει κατάκαρδα εἶναι, τὸ νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ὑποχρεώσεις της κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου, (α) καὶ δικαίως· διότι τοῦτο βλάπτει τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μ. Βρεταννίας.»

Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ ὁ ῥήτωρ νὰ ἐκθέτῃ πολλὰ καὶ διάφορα, συμφέροντα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐνταυτῷ καθὼς λέγει, ἐὰν ἤθελαν δώσει εἰς τὴν πρώτην ἔκτασιν ἀρκετὴν καὶ σύνορα ἀσφαλῆ. Κατακρίνει δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ τὴν περιορίσουν εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ γνωμοδοτεῖ, ὅτι πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὡς σύνορα φυσικὰ οἱ κόλποι τοῦ Βώλου καὶ τῆς Ἄρτας καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Εἶτα στρέψας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ οὕτως.

« Ἀπὸ δὲ τὸ μεσημβρινὸν «εἶπεν» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς ἔκτασιν διὰ νὰ τῇ χορηγῇ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν. Παραδοξοτάτη φαίνεται ἡ ἰδέα τὸ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς γῆν (β) τὴν δεδομένην εἰς αὐτὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῷ καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι· διότι καὶ τὰ δοθέντα ὅρια εἶναι στερημένα τῶν μέσων τῆς στρατιωτικῆς ὑπερασπίσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλει μένει πραγματικῶς ἐξαρτημένα.

(α) Ὅτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Γεωργίου Κάνιγκος, ὁποῖα μέρη ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, ἐσυμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.

(β) Ἡ Κρήτη καὶ ἡ νῆσος Σάμος ἐδόθησαν ὡς ἀντάλαγμα διὰ νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν νέαν ἐπικράτειαν τὴν νῆσον Εὔβοιαν καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὅτε ἡ μὲν Κρήτη εἶχε καταδαμάσει ὁλοτελῶς τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, ἡ δὲ Σάμος ἦτον πάντη ἐλευθέρα, ἀλλὰ ταύτην τουλάχιστον ἀντήμειψαν μὲ ἰδίαν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἂν καὶ ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτάνον, τὴν δὲ Κρήτην ἀφῆκαν νὰ κατασπαράσσεται ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς νὰ μὴν ἤρκει δύω σχεδὸν αἰώνων σκληρὰ τυραννία, ἥτις κατερήμωσε τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον.

«Ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος ἐκ δυσμῶν εἶναι ἡ Κρήτη. Καὶ ἂν μένῃ ἡ νῆσος αὐτὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, τὰ μέσα τῆς ἀδικίας θέλουν εἶναι πάντοτε εἰς χεῖράς των· διὰ τοῦτο, ἂν ἔγεινέ τι, τὸ ὁποῖον τείνει νὰ βάλῃ εἰς κίνδυνον τὴν νέαν ἐπικράτειαν, παρακαλεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Α. Μ. νὰ στοχασθοῦν ποῦ βαδίζουν, καὶ νὰ κλείσουν ἀπὸ τοῦδε τὰς θύρας εἰς μέλλοντα πόλεμον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, προμηθεύοντες τὴν πολιτικὴν ἀσφάλειαν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος.

« Εἰρέθη ὅτι, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ τὴν κυριεύσωμεν (α) ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ πόθεν προῆλθε τοῦτο, παρ' ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον καὶ ἀναποφάσιστον τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου; Εἰρέθη προσέτι, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων των· ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο ἀληθές; Ἡμεῖς ἠξεύρομεν ὅτι εἰς τὰ 1827 ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτον ἀπὸ τὴν Κρήτην, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἤθελε γένει πρόεδρος Κρής, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὁμόφρονες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ εἴπω, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὰς τελευταίας κατακτήσεις τῶν Τούρκων· διότι μόλις ἐκυριεύθη εἰς τὰ 1669· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἀπὸ τοὺς 240,000 κατοίκους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν λαόν της οἱ περισσότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· καὶ μολοντοῦτο οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἤδη κύριοι τῆς Κρήτης, καὶ τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅλως διόλου εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησίς μας χιλιάκις ὑπεσχέθη νὰ μὴ μεσολαβήσῃ, καὶ ὅμως ἐμεσολάβησεν ἐναντίον τῶν ὑποσχέσεών της.

«Οἱ Τοῦρκοι ἐκράτουν ἀδίκως τὴν Κρήτην, καὶ τώρα φιλονικεῖται, ἂν πρέπει νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν

(α) Μήπως ἐξουσιάζετο τότε ὁλοτελῶς ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων; ἢ μήπως δὲν κατείχετο τότε ἅπασα ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Φθιώτις ὑπὸ τῶν Τούρκων; Δικαίως λοιπὸν ἀγανακτεῖ ὁ φιλάνθρωπος Λόρδος ἐναντίον τῆς ἀδικίας διὰ τὴν ἀδικηθεῖσαν Κρήτην.

των. Καθολικὸς νόμος ὑπάρχει, ὅτι δὲν πρέπει τίς νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὴν ἀδικίαν, καὶ ἀξίωμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι, τὸ ὅτι κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ὁποίαν ἔπραξεν ἀδικίαν ὡς δικαιολόγημα, καὶ οὕτω νὰ ἐξακολουθῇ πράττων καὶ ἄλλας μεγαλειτέρας ἀδικίας. Ὅλοι ἠξεύρομεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν Κρήτην. Πρέπει λοιπὸν νὰ γένῃ ἄλλη συνθήκη τῶν συμμάχων διὰ τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Κρήτης; Ἢ πρέπει νὰ μένῃ ἐκτεθειμένη ἡ ἀξιοδάκρυτος καὶ δυστυχὴς αὐτὴ νῆσος εἰς τὴν λύσσαν τῆς τουρκικῆς ὀργῆς; — Τινὲς εἶπον ὅτι θέλει γείνει ἀμνηστεία, ἀλλ' ὅλοι ἠξεύρουν τί σημαίνει καὶ ἡ λέξις αὐτὴ, μεταφραζομένη εἰς τὰς γλώσσας τῆς Ἰσπανίας, Πορτογαλλίας καὶ Τουρκίας. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἔχουν παροιμίαν. ὅτι τρία πράγματα εἶναι ἄσπλαγχνα, ἤτοι ὁ καιρὸς, ἡ φωτία καὶ ὁ Σουλτάνος· καὶ ἂν ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκίας, ἤθελεν εἴπει ὅτι καὶ σήμερον ἐπίσης ἀληθεύει αὐτὴ ἡ παροιμία ὡς καὶ ἄλλοτε.

« Ἂν ἡ Κρήτη μείνῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, ποίαν πιθανότητα ἔχομεν, ὅτι οἱ Κρῆτες θέλουν ὑποφέρει μὲ ὑπομονὴν ἐκεῖνον τὸν ζυγὸν, τὸν ὁποῖον οἱ ἀδελφοί των ἀπετείναξαν; Ἀλλὰ καὶ πόσον δὲν εἶναι πιθανὸν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουν ζητήσει νὰ εὕρουν ἀφορμὴν διὰ νὰ χορτάσωσι τὴν ἐκδίκησίν των κατ' αὐτῶν; Τότε τί θέλει κάμει ἡ Ἀγγλία; πρέπει ἄράγε νὰ ἔχῃ πράκτορα εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ διατηρῇ τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων εἰρήνην; — Ἡ Κρήτη θεωρουμένη καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν της εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος· διότι ἡ νῆσος αὐτὴ εἶναι πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅ,τι ἡ Κούβα πρὸς τὸ Μεξικὸν, καὶ εἶναι ἀδύνατον, ἐὰν μείνῃ ἔξω, νὰ μὴ κινδυνεύῃ ἡ ὕπαρξις τῆς νέας ἐπικρατείας. Ἀφ' ἑτέρου δὲ, εἶναί ποτε δυνατὸν νὰ βλέπῃ ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος τοὺς ὑπηκόους του κατασφαζομένους ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥστε καὶ νὰ μὴ τοῖς δώσῃ χεῖρα βοηθείας; Καὶ τότε, ἂν τοῖς βοηθήσῃ, πρέπει ἄφευκτα ν' ἀκολουθήσῃ πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Τουρκίας, καὶ εἰς

αὐτὴν τὴν περίστασιν ἡ Ἀγγλία ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Ἢ ἂν καὶ ὁ Ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἀγγλία ἀδιαφορήσουν εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων, οἱ ἄλλοι Ἕλληνες θέλουν τρέξει ἀμέσως εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των, καὶ τότε τί ὠφελεῖ, ἂν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι εὑρίσκεται ἡ Ἑλλὰς εἰς εἰρήνην; Ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρώτερον ἀπὸ ὅλα. Ἡ Κρήτη φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ μένῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων· διότι οὖσα πλουσία λ ε ί α, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ βάλῃ εἰς πειρασμὸν τὰς γειτνιαζούσας ἐπικρατείας, καὶ διὰ τοῦτο προλέγει ὅτι, ἐὰν δὲν ἑνωθῇ τώρα μὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀγγλία θέλει ἔλθει ὀγρήγορα εἰς πόλεμον μὲ τὴν τά δε ἢ ἄλλην ἐπικράτειαν ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἰδίας Κρήτης.»

Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπέγραψαν οἱ Κρῆτες τὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους ἀναφορὰς καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω ἰδιαίτερα ἱκετήρια τὰ διεύθυναν μὲ τὸν Ἄγγελον Παλαιολόγον ὅλα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, καὶ τὸν παρεκάλουν δι' ἰδίας ἀναφορᾶς νὰ τὰ διαβιβάσῃ (α) ἐκεῖνος ὅπως οἶδε μεταφρασμένα εἰς τὸ Γαλλικόν. Ὁ Κυβερνήτης ἀναγνοὺς ταῦτα, ἐκάμφθη ὡς εἰρέθη εἰς τὰ δεινὰ τῶν πολυπαθῶν Κρητῶν, διὸ καὶ ὡς ἐκοινολογήθη, ἐξεφράσθη ὅτι εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ τὰ διευθύνῃ δι' ἰδίων ἀπεσταλμένων μὲ δαπάνην τοῦ δημοσίου ταμείου. Δὲν ἀπεστάλη ὅμως οὐδὲ εἷς τότε. Ἐὰν δὲ διευθύνθησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἔγγραφα καὶ πῶς, ἔμεινεν ἄδηλον. Τὸ Κρητικὸν ὅμως Συμβούλιον ὡς νομίμως ἀντιπροσωπεῦον τὸν λαόν, διεύθυνε ταυτοχρόνως καὶ τὸ ἑξῆς προσκλητήριον πρὸς ἅπαντας τοὺς συναγωνιστάς, τὸ ὁποῖον καὶ καταχωρίζομεν ὧδε αὐτολεξεί.

(α) Καὶ τῶν ἀναφορῶν πρὸς τοὺς Ἡγεμόνος καὶ τῶν ἰδίων ἱκετηρίων ἐγγράφων τὰ πρωτότυπα ἀπωλέσθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν δημοσίων ἐγγράφων τῆς Κρήτηκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

'Αρ. 3995.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

«Ὁπόταν, ἀδελφοὶ ὁμογενεῖς καὶ συναγωνισταὶ, ἐκορυφώθησαν τὰ δεινά μας ἀπὸ τὸν ἀνυπόφορον ζυγόν μας, καὶ κάμμίαν θεραπείαν δὲν ἠδυνάμεθα πλέον νὰ εὕρωμεν, παρὰ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ ὅπλα μὲ τὴν σταθερὰν ἔνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν ὡς ἄνθρωποι, καὶ ὡς χριστιανοὶ ἐλεύθεροι, ἢ νὰ καταβῶμεν ὅλοι μαζῆ εἰς τὸν τάφον, τότε συμφώνως μὲ σᾶς ἐμβήκαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸ διόλου ἄνισον στάδιον τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνός μας, ἀπευθύνοντες τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας μας εἰς μόνον τὸν δίκαιον Θεὸν, τὸν ὑπερασπιστὴν τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων.

«Ἔκτοτε ὅρκοι θεῖοι, καὶ πασιφανεῖς ἐπίσημοι πράξεις καθιέρωσαν κατ' ἐπανάληψιν, καὶ ἀποκατέστησαν ἀπαραβιάστους τὰς ἐνώπιον ὅλου τοῦ κόσμου γενομένας ἱερὰς ταύτας συμφωνίας μας εἰς τὸ νὰ λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ὁποιανδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εἶσθαι, ὑπερασπίζοντες ὁ εἷς τὸν ἄλλον μέχρι τελευταίας μας ἀναπνοῆς, καὶ τὸ σκοπούμενόν μας ἦτον τὸ νὰ ἀνακτήσωμεν τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά μας ὅλοι οἱ συναγωνιζόμενοι, καὶ τὴν γῆν τῶν προπατόρων μας ἐλευθέραν.

«Οἱ κατὰ συνέχειαν δεκαετεῖς ἀγῶνές μας ἐπεκύρωσαν τὰς αὐτὰς πράξεις. Ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦσαν ἐξίσου ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πατρίδα τὴν Πελοπόννησον, τὰς ναυτικὰς νήσους, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ τὰς συναγωνιζομένας νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους· ὅθεν καὶ ἐξίσου συνηγωνίζοντο πότε μὲν οἱ Πελοποννήσιοι διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διὰ τὰς ναυτικὰς νήσους καὶ διὰ τὴν Κρήτην, καὶ πότε οἱ Στερεολλαδῖται διὰ τὴν Πελοπόννησον, ναυτικὰς νήσους καὶ Κρήτην, καὶ πότε οἱ Κρῆτες διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ ναυτικὰς νήσους, καθὼς καὶ

οἱ Ναυτικοί μας δι' ὅλα ταῦτα τὰ μέρη. Οἱ Στερεολλαδῖται λοιπὸν, οἱ Ναυτικοὶ, οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Κρῆτες καὶ ἁπλῶς οἱ νησιῶται ἐπότισαν ἐναλλὰξ μὲ τὸ αἷμά των ὅλα ταῦτα τὰ μέρη· καὶ θεωροῦντες ὅλα ταῦτα ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κληρονομίαν των, ὑπερμαχοῦσαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν γενικῶς τῶν μερῶν τούτων.

«Καὶ ὁπόταν περιστάσεις κρίσιμοι ὑπαγόρευσαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ζητήσουν τὴν μεσολάβησιν τῆς Μεγάλης Βρετανίας διὰ τὴν μεταξύ των καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν εἰρηνοποίησιν, τότε πάλιν εἰς τοὺς ὅρους τῶν ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ἔδωκαν πρὸς τὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀγγλικὸν πρέσβυν, γενομένας εἰς τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἐφανέρωσαν πασιφανῶς, ὅτι ἡ Πελοπόννησον, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι, ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, καὶ ἡ Κρήτη θέλουν λάβει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ἀπαρασαλεύτως. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις ἀκόμη ἐπερειδόμενοι, ἀπεδέχθησαν καὶ τὴν συνθήκην τῆς 6 Ἰουλίου, ὡς καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν συνθήκην φαίνεται ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν τριῶν Σεβαστῶν Μοναρχῶν, τῶν ὑπογραψάντων τὴν αὐτὴν συνθήκην ἦτον νὰ εἰρηνοποιήσουν τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος.

«Ἡ Κρήτη ἦτον καὶ εἶναι μέρος ἀδιάσπαστον τῆς Ἑλλαδος αὐτῆς, ὡς συναγωνισθεῖσα καὶ συναγωνιζομένη μὲ τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, ὥστε δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ ἐννοήσῃ, πῶς εἰς διαφόρους πράξεις τῶν πληρεξουσίων τῶν Σεβαστῶν τούτων Μοναρχῶν ἡ Κρήτη παρεσιωπήθη διόλου, ἐν ᾧ ἀκόμη μάλιστα ἔχει τὸν ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον εἰς τοὺς κόλπους της, καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶναι περιωρισμένοι εἰς μόνα τὰ φρούριά των ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

«Γνωρίζετε, συναδελφοὶ Ἕλληνες, σεῖς παρὰ πάντας τοὺς ἄλλους, ἂν ὑπῆρξε τυραννία εἰς τὸν κόσμον ὡς ἡ ἐδική μας! Γνωρίζετε πόσους φόνους, πόσας θυσίας καὶ πόσα ἀνήκουστα δεινὰ ὑπεφέραμεν πρὶν τοῦ ἀγῶνός μας. Γνωρίζετε τὴν ξεχωριστὴν καθ' ἡμῶν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἀκόμη γνωρίζετε ἂν ἡμεῖς ἠμπο-

ροῦμεν νὰ συζήσωμεν μ' αὐτούς, ἔπειτα ἀφ' οὗ ἐξωλοθρεύσαμεν εἰς τὸν ἀγῶνά μας τοῦτον περισσοτέρους ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα, καὶ ὑπεφέραμεν καὶ ἡμεῖς ὡσαύτως τόσα δεινά.

«Σεῖς γνωρίζετε ὡς ἡμεῖς, διότι δὲν ἐλείψετέ ποτε ἀπὸ τὴν συμμαχίαν μας· τοὺς καθ' ἡμῶν σκοποὺς τῶν Τούρκων, τὰ σχέδιά των περὶ τῆς μεταθέσεώς μας, τὴν ἀπιστίαν των καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ἴσως ἀδυνατεῖ νὰ μεταλλάξῃ, καὶ ἂς στοχάζωνται ὅ,τι θέλουν ὅσοι νομίζουν εὔκολον νὰ μεταβάλουν τὴν φύσιν τοῦ τίγρεως εἰς φύσιν προβάτου.

«Σεῖς γνωρίζετε ὡς πρὸς τὰς ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστείας, ὁποῖαι εἶναι αἱ ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστεῖαι τῶν Τούρκων, καὶ ποία ὑπῆρξε καὶ πόσον διετηρήθη καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας δοθεῖσα πρὸς ἡμᾶς ἐγγύησις παρὰ τοῦ ἐν Χανίοις διατρίβοντος αὐστριακοῦ προξένου κυρίου Δερκοῦλες κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1821, καὶ ὁποῖα σχέδια ἔκαμαν ἀκολούθως οἱ Τοῦρκοι, τὰ ὁποῖα και ἤθελον βάλλει εἰς ἐνέργειαν, ἂν δὲν ἐπρολαμβάναμεν νὰ προσκαλέσωμεν τοὺς εἰς τὴν Πελοπόννησον διατρίβοντας συντοπίτας μας· καὶ ἂν ὁ Θεὸς ὁ μόνος ὑπερασπιστής μας φειδόμενος τοῦ πλάσματός του, δὲν μᾶς ἐχάριζε τότε εἰς τὴν ἄφιξίν των τὰ φρούρια Γραμβούσης καὶ Κισάμου, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόκτησις ἀπὸ τὰ ὅπλα μας, καὶ ὁ ἀρχίσας πάλιν τότε ἐνεργητικὸς πόλεμος, ἀπήλλαξε τοὺς ἀνδρείους μας Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ἀπὸ τὸν ὄλεθρόν των, ἂν καὶ οἱ πρῶτοι ἀρχηγοὶ τῶν Σφακίων εὑρίσκωνται ἀκόμη εἰς τὰ δεσμὰ τῶν Χανίων, ἀφ' οὗ ἐσυλλήφθησαν μὲ ἀνήκουστον ἴσως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν ἀπιστίαν.

«Μυρία λοιπὸν ψηλαφητὰ διδόμενα ἔχομεν, ὅτι ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγή μας θέλει ἐπιφέρει ὀγρήγορα ἢ ἀργὰ τὸν ἄτιμον γενικὸν ἐξολοθρευμόν μας. Καὶ βέβαια, ἂν ἐγνώριζαν τὴν πραγματικὴν θέσιν μας οἱ Σεβαστοὶ Σύμμαχοι οἱ ἀντιλήπτορές μας, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀφήσουν οὐδὲ στιγμὴν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὴν Κρήτην.

«Καὶ λέγομεν τοῦτο· διότι εἶναι ἆρά γε πιθανὸν ὁ Σεβαστὸς καὶ φιλάνθρωπος Μονάρχης τῆς Μεγάλης Βρεταννίας νὰ παραβλέψῃ τὸν ὄλεθρον τόσων μυριάδων συναδέλφων του χριστιανῶν, ὁπόταν δὲν ὑπέφερεν οὐδ' αὐτὴν τὴν σωματεμπορίαν τῶν μαύρων;

«Ἢ θέλει παραβλέψει τὸν ὄλεθρόν μας ὁ Σεβαστὸς Κάρολος Ι'. ὁ χριστιανικώτατος Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ὁπόταν ὁ προκάτοχός του ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ'. διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς τοὺς αὐτοὺς τυράννους της ἡ Κρήτη, ἐπρόσφερε τόσα σφάγια Γάλλων καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγόν των τὸν ἔνδοξον Δοῦκαν Βοφόρτην, ἐπρόσφερε τόσα πλοῖα, ἔξοδα καὶ ἄλλα, καὶ ἐνῷ τὰ εἰσέτι σωζόμενα εἰς Κρήτην κόκκαλα τῶν ἐνδόξων ἐκείνων Γάλλων ζητοῦν ἐκδίκησιν; τῶν ὁποίων βέβαια αἱ ἱεραὶ σκιαὶ θεωροῦν στενάζουσαι τὴν δυστυχίαν τῶν συναδέλφων των.

«Ἢ τέλος πάντων, ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁ Σεβαστὸς Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ῥωσσιῶν θέλει ἀδιαφορήσει, ὁπόταν κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα ἐνθυμηθῇ καὶ ὁπόσην καταστροφὴν ὑπέφερον περὶ τὰ 1770 ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν βαρβάρων Τούρκων; ὄχι, ὄχι. Ἡ ἄγνοια τῆς καταστάσεώς μας ἔκαμε βέβαια τοὺς Σεβαστοὺς τούτους Μονάρχας ν' ἀδιαφορήσουν ἕως σήμερον διὰ τὴν Κρήτην!

«Καὶ μ' ὅλα ταῦτα, ἂν ἐναντίον πάσης ἐλπίδος δὲν ἤθελον εἰσακουσθῇ καὶ αὖθις αἱ θερμαὶ αὗται ἱκεσίαι μας, τὰς ὁποίας ὁ ἐγκαταλελειμένος τῆς Κρήτης λαὸς διεύθυνε πρὸς τοὺς ἀνακτορικοὺς θρόνους αὐτῶν τῶν Σ. Συμμάχων, καὶ ἡμεῖς βιασθῶμεν νὰ καταφύγωμεν πάλιν εἰς τὰ ὅπλα μας, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐπενθυμίσωμεν, σᾶς τοὺς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς μας, ὥστε σεβόμενοι τὴν ἱερότητα τῶν ὅρκων καὶ συμφωνιῶν μας νὰ μᾶς συνδράμετε πάλιν, μηδὲν λογιζόμενοι τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν τινες, ἢ ἀπὸ μικροψυχίαν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἴδια ἀλλ' ὀλέθρια συμφέροντα νὰ σᾶς ἐκθέσουν διὰ νὰ σᾶς φοβίσουν.

«Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ἐσυνωρκίσθημεν, καὶ ἐσυμ-

φωνήσαμεν νὰ λάβωμεν· καὶ διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην, χρεωστεῖτε νὰ ὑπερμαχήσετε μέχρι τέλους μαζή μας. Σεῖς δὲ μάλιστα οἱ Ῥουμελιῶται ἰδίως, τῶν ὁποίων πολλῶν πατέρες, τέκνα, ἀδελφοὶ, εἰς ἕνα λόγον συγγενεῖς καὶ συντοπῖται μὲ τὸ αἷμά των ἐπότισαν σχεδὸν ὅλην τὴν γῆν τῆς Κρήτης, καὶ μὲ τὰ κόκκαλά των σκεπάζουν ἤδη ἱκανὸν μέρος αὐτῆς, χρεωστεῖτε παρὰ τοὺς ἄλλους νὰ συναποθάνετε καὶ οἱ λοιποὶ μαζή μας, ἂν καὶ σκληρὰ τύχη ἤθελε βαλθῆ νὰ μᾶς ἀποχωρίσῃ.

«Ἡμεῖς κατ' εὐθεῖαν μὲ σᾶς Πελοποννήσιοι, Στερεολλαδῖται, ναυτικοὶ, καὶ νησιῶται ἐσυμφωνήσαμεν, καὶ ἐσυνωρκίσθημεν νὰ φυλάξωμεν τοὺς ἱεροὺς τοῦ συνδέσμου μας τούτου σκοπούς. Μὲ σᾶς κατ' εὐθεῖαν καὶ τὴν σήμερον ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσακουώμεθα· διότι μὲ τὴν σημερινὴν ἀσυμβίβαστον πολιτικὴν τῆς ἐθνικῆς μας Κυβερνήσεως δὲν ἠμποροῦμεν νὰ συνεννοηθῶμεν.

«Ἡμεῖς, ἀφ' οὗ διεμαρτυρήθημεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὁποίας δήποτε πράξεως ἀντικειμένης εἰς τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ὀλέθρου μας, προετοιμάσθημεν ἂν ἡ χριστιανοσύνη παραβλέψῃ νὰ ἐπιπέσουν καὶ ἄλλαι ἔξωθεν ὀρδαὶ Τούρκων ἐναντίον μας, νὰ πολεμήσωμεν γενναίως· καὶ ἂν δὲν δυνηθῶμεν νὰ τοὺς ὑποφέρωμεν, νὰ κατέβωμεν ὅλοι εἰς τὸν ᾅδην, μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

«Ἡμεῖς δὲν εὑρίσκομεν ἀλλοῦ τὴν σωτηρίαν μας, παρὰ εἰς τὰ ὅπλα μας καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔντιμον θάνατον· καὶ ἂν ἡ χριστιανοσύνη μᾶς παραδώσῃ εἰς τὴν ἀσπλαγχνίαν τῶν Τούρκων, ἀφ' οὗ κατασφάξωμεν ἀπαθῶς τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ γέροντάς μας, ἂς γενῶμεν καὶ ἡμεῖς θῦμα, ἀλλὰ θῦμα ἔνδοξον τῆς σταθερότητος καὶ τῶν ἀπαραγράπτων δικαίων μας, ἀφίνοντες κἂν εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἀντὶ κατοίκων χριστιανῶν τοὺς ἀκολούθους λόγους χαραγμένους εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν καὶ περιφέρειαν τῆς νήσου.

« Ἐδῶ εἶναι ἡ Κρήτη, ἡ βασιλεία τοῦ Μίνωος, ἥτις ἔδωκε
» τοὺς πρώτους θεσμοὺς καὶ νόμους, πολλὰς ἐπιστήμας
» καὶ τέχνας, ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ναυτικὴν καὶ πολεμι-

» κὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν μητέρα τῶν φώτων. Διετήρη-
» σεν ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τὰ τέκνα της ὑπὲρ τὰς
» τρεῖς χιλιάδας ἔτη, τὰ ὁποῖα ἐγκαταλειφθέντα ἤδη ἀπὸ
» τοὺς συναδέλφους των χριστιανοὺς ὕστερον ἀπὸ δέκα
» ἐτῶν ἀδιάκοπον ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον διὰ ν' ἀπαλ-
» λαχθῶσι τῆς φρικτῆς τυραννίας, ἔγιναν ἐλεεινὰ θύματα
» τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρώπων Τούρκων.»

Ἐν Μαργαρίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης· τὴν 22 Ἀπριλίου 1830.

Οἱ συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης. Κ. Κριτοβουλίδης, Α. Στεφανάκης, Τζώρτζης Σαουνάτζης, Ν. Λιμπρίτης, Γ. Καλομενόπουλος, Μ. Χιονάκης, Α. Ἰωαννίδης, Ἰω. Μιχαὴλ, Γ. Βενέτικος, Γ. Σακόραφος, Α. Ἀρετίνης, Α. Παπαδάκης, Ἰω. Γ. Κονδύλης, Μ. Λιδᾶς.

Ὁ γραμματεὺς Ν. Δαμβέργας.

Πολλαὶ πολλαχόθεν παραινέσεις καὶ παρηγορίαι φιλογενῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ἐνεθάῤῥυνον τοὺς Κρῆτας νὰ ἐμμένωσιν ὑπέρ ποτε, προσκαρτεροῦντες καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀξιοδακρύτῳ καταστάσει αὐτῶν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῶσι καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὰ πράγματα ἐν Εὐρώπῃ, καὶ μάλιστα μετὰ τὰς τελευταίας περιπαθεῖς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ἐκθέσεις των. Οἱ δὲ Κρῆτες ἂν καὶ ἐνεκαρτέρουν δεινῶς, ἐμμένοντες εἰς τὸ φρόνημά των, καίτοι ἐπηρεασθέντες πάλιν ὑπὸ Γάλλου ἀξιωματικοῦ καταπλεύσαντος καὶ δεύτερον εἰς Σοῦδαν, καὶ ἐκφράσαντος κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀντιναυάρχου Δεριγνῆ καὶ ἀκούσαντος τὰ αὐτὰ ὡς καὶ ὁ πρῶτος (ἴδε σελ. 496), εἶχον ὅμως πάντοτε προσηλωμένον τὸ ὄμμα καὶ ἐπὶ τῆς Γραμβούσης, καὶ τὴν πεποίθησιν νὰ ἐπιστηριχθῶσι τελευταῖον ἐπ' αὐτῆς. Ἐπανέλαβε λοιπὸν καὶ τότε τὸ Συμβούλιον ἐξαιτησάμενον πρὸς τὸν Κυβερνήτην ὅ,τι καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἀναφορᾷ (ἴδε σελ. 497) περὶ Γραμβούσης, πρὸς δὲ, νὰ συγχωρήσῃ κἂν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν τακτικὴν αὐτῆς φρουρὰν καὶ Κρῆτές τινες πρόσθετοι φρουροί. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἐνομίζετο ἀδύνατον καὶ ὡς ἐκ τῆς θέ-

σεως τοῦ Κυβερνήτου ἀπέναντι τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν, οἵτινες ἀπήτουν καὶ αὐτοὶ συχνὰ παρ' ἐκείνου τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης. Τί λοιπὸν περὶ τούτου ἐσκέφθησαν τότε οἱ Κρῆτες;

Κινδυνευούσης οὕτω τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐπάρξεως, βλέποντες ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν σιωπὴν τοῦ Κυβερνήτου ὡς πρὸς τὴν αἴτησίν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν συχνὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Συμμαχίας, ἐτόλμησαν αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ν' ἁρπάσωσι τὴν Γραμβοῦσαν διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ἀπὸ τὴν τακτικὴν φρουρὰν τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἐσχηματίσθη λοιπὸν παρευθὺς σῶμα ἐξ 100 περίπου ἐκλεκτῶν Κρητῶν, οἵτινες εἶχον συνεννοηθῆ περὶ τούτου καὶ μετὰ πολλῶν τῶν ἐν Γραμβούσῃ, ὁρκωθέντες νὰ προσέξωσι μὴν ἤθελον βλάψει οὐδένα τῶν ὑπαρχόντων ἤδη φρουρῶν οὐδ' ἄλλον τινὰ πολίτην. Μεταβάντες δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ διὰ λέμβων ἐπὶ τῆς νήσου, ἐκρύφθησαν ἐφησυχάζοντες εἰς παραλίους οἰκίας τοῦ Μανώλη Δικτάκη, Ἀντωνίου Μαρουλιανοῦ καὶ ἄλλων, μεχρισοῦ ἀποβῇ κατὰ συνεννόησιν τὴν ἐπαύριον καὶ ὁ Β. Χάλης ἀναφανδὸν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ 7 ἢ 8 ἐνόπλους ὡς ἐσυνείθιζον νὰ φέρωσιν οἱ ὁπλαρχηγοί.

Τὸ δὲ σύνθημα ἦτο τὸ ἑξῆς. Οἱ μὲν περὶ τὸν Χάλην νὰ συλλάβωσιν ἀμέσως τὸν φρούραρχον Γάλλον Δουπινὴν, ὅστις καθ' ἑκάστην κατήρχετο συνήθως εἰς τὴν παραλίαν μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του, οἱ δὲ κεκρυμμένοι ἀναφανέντες τότε, νὰ ὁρμήσωσι διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πύλην, γενόμενοι οὕτως ἀβλαβῶς κύριοι τοῦ φρουρίου, τὸ δὲ πρᾶγμα προὐχώρησε τόσον ἐπιδεξίως, ὥστ' ἅμ' ἀποβάντος τοῦ Χάλη ἐπὶ τῆς νήσου μετὰ 2 ἢ 3 ἡμέρας, κατέβη καὶ ὁ Δουπινῆς μετὰ τῶν ἀξιωμάτικῶν του ἐκ τοῦ φρουρίου, διευθυνθεὶς πρὸς ἐκεῖνον ἀνυπόπτως διὰ νὰ τὸν χαιρετήσῃ. Ἀλλ' ἔπρεπεν ἄλλος παρὰ τὸν Χάλην μᾶλλον θερμουργὸς νὰ παίξῃ τὸ πρῶτον τοῦ δράματος ἐκείνου πρόσωπον. Ἀνυπόμονοι δὲ προσέβλεπον οἱ κεκρυμμένοι τότε, καὶ διὰ πολλῶν σημείων μακρόθεν τὸν παρώτρυναν νὰ ἐνεργήσῃ τὸ ἐκ μέρους του πρῶτον κίνημα, διὰ νὰ ἐξορ-

μήσωσι καὶ αὐτοὶ ἀμέσως. Αὐτὸς ὅμως ἐμπεσὼν εἰς μακρολογίας μετὰ τοῦ φρουράρχου κατὰ τὸ συνήθειάν του, ἢ καὶ μικροψυχήσας ὡς λέγεται νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἀνθρώπου τῆς Κυβερνήσεως, ἔδωκε καιρὸν εἰς κακοβούλους, οἵτινες προφθάσαντες, ἀπεκάλυψαν τῷ φρουράρχῳ τὰ περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀποχωρισθεὶς λοιπὸν ἀμέσως τότε ὁ Δαυπινῆς, ἀνέβη δρομαίως εἰς τὸ φρούριον, μυκτηρίσας παρευθὺς τὴν ἀβελτηρίαν τῶν περὶ τὸν Χάλην. Προετοιμασθεὶς δ' ἔπειτα τοὺς ἐβίασε καὶ διὰ κανονίων νὰ ἀπέλθωσι τῆς νήσου ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον.

Οἱ δὲ Τοῦρκοι αὐθαδέστεροι καταστάντες διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως, τὴν ὁποίαν τοῖς ἐχορήγουν τὰ πρωτόκολλα, ἤρχισαν καὶ νὰ ἐπιτίθωνται παντοῦ βαρύτεροι, αἰχμαλωτίζοντες καὶ κατασφάζοντες τοὺς προστυχόντας πρὸς ἀντεκδίκησιν. Δὲν ἔμενον ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀτιμώρητοι ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἂν καὶ ἐκλονίζοντο οὗτοι ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου ἰδέας, κατατρυχόμενοι πολυειδῶς καὶ ὑπὸ ἀπείρων ἄλλων κακουχιῶν.

Ἀνέφερε, καὶ ἐπανέφερε τὸ Συμβούλιον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐξαιτούμενον τὴν ταχεῖαν ἐθνικὴν ἀντίληψιν. Εἰς ἀπάντησιν δὲ τούτων ἔλαβεν ὁ ἀντιπρόσωπος διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου νὰ πείσῃ τοὺς Κρῆτας, νὰ συνθηκολογήσωσι φρονίμως μετὰ τῶν Τούρκων, ἐνόσῳ ὑπάρχει καιρὸς, διὰ νὰ ἤθελον δυνηθῆν οὕτως εἰς τὸ νὰ βελτιώσωσι κατά τι τὴν μέλλουσαν κατάστασίν των. Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν εἰς τοιοῦτον καιρὸν νὰ γείνῃ τοῦτο, καὶ ἂν ἤθελεν ὑποτεθῇ, ὅτι ἦτον κἂν ὠφέλιμον; Οἱ Τοῦρκοι ἀγέρωχοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των τότε ἤθελον συγκατατεθῇ, ἐὰν δὲν ἤθελον προδώσῃ τὸ μέλλον των οἱ ταπεινωθέντες τότε συμβαλλόμενοι Ἕλληνες; Δὲν ἔδωκαν λοιπὸν προσοχὴν ὅλως διόλου οἱ Κρῆτες εἰς τοῦτο, καὶ ὡς ἀδύνατον καὶ ὡς ἀλυσιτελές.

Κατόπιν ἔλαβε τὸ Συμβούλιον ἄλλην διαταγὴν, δι' ἧς τὸ εἰδοποίει, ὅτι ἔρχονται ἐκ τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων πλοῖα, διὰ νὰ ἐπιβάλωσιν ἀνακωχὴν εἰς τὰ διαμα-

χόμενα μέρη πρὸς κατάπαυσιν τῶν αἱματοχυσιῶν. Παρήγγελλε δὲ ὁ Κυβερνήτης δι' αὐτῆς αὐστηρὰν προσοχὴν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ δεχθῶσι προθύμως τὰ περὶ ἀνακωχῆς, καὶ νὰ μὴν ἤθελον δώσει εἰς τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἐλαχίστην αἰτίαν ἐχθροπραξιῶν πρὸς βλάβην τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος των, προσδιορίζων ὁ ἴδιος ὡς ναυλόχιον καὶ τὸν ὅρμον Παλαιοκάστρου, μικρὸν ἀπέχοντα πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἡρακλείου. Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν ἐπροσκάλεσεν εὐθὺς τότε ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοὺς ἐπισημοτέρους ὁπλαρχηγοὺς νὰ παρευρεθῶσιν ἐκεῖ, οἵτινες καὶ ἦσαν συνηγμένοι μὲ τοὺς περὶ ἑαυτοὺς πλέον τῶν 1500 ἐνόπλων κατὰ τὸ χωρίον Ῥογδιὰν τῆς Κνωσσοῦ, ὅτε κατέπλευσαν περὶ ἀρχὰς Ἰουνίου τὰ τρία πλοῖα Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας εἰς τὸν ῥηθέντα ὅρμον.

Ἐκοινοποίησαν δὲ τότε οἱ πλοίαρχοι τὰ περὶ ἀνακωχῆς, προθέμενοι ὡς ἔλεγον νὰ παύσωσι τὴν αἱματοχυσίαν, οἱ δὲ Ἕλληνες παρεδέχθησαν καθ' ὁλοκληρίαν παρευθὺς τὰ περὶ ταύτης ὡς πεπεισμένοι πρότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου. Διέγραψαν δὲ οὗτοι τότε καὶ ὅρια εἰς ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα ἔτι φρούρια, ἐπὶ ἀπειλῇ νὰ μὴν ὑπερπηδῶσιν ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ταῦτα ἀτιμωρήτως οἱ ἐχθρικῶς διακείμενοι, τὰ ὁποῖα κοινοποιήσαντες οἱ πλοίαρχοι καὶ εἰς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ παραγγείλαντες τὴν αὐστηρὰν τήρησιν, ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν. Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοποθετήσαντες ἀμέσως τοὺς ἱκανωτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν μετ' ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὰς ἀναγκαιοτέρας θέσεις, τοὺς κατέστησαν καὶ ὑπευθύνους ἐνώπιον ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πατρίδος Κρήτης, ἐὰν δὲν προσέξωσι παντὶ σθένει νὰ μὴ προέλθῃ ἐκ μέσους των κατὰ τὰς ὁδηγίας καὶ τοῦ Κυβερνήτου ἡ ἐλαχίστη αἰτία, παρέχουσα ἀφορμὴν νέων ἐχθροπραξιῶν. Ἐτήρησαν δ' οὗτοι ἀκριβῶς πάντα ταῦτα καὶ μὲ ὄλεθρόν των.

Ἀλλ' ἐφύλαξαν ταῦτα καὶ οἱ Τοῦρκοι; οὐδαμῶς. Μόλις ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν

Συμμάχων, καὶ ἐπέπεσον οἱ τοῦ Ἡρακλείου μάλιστα Τοῦρκοι θηριωδέστατοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὑπερπηδῶντες δ' οὗτοι συχνὰ περιφρονητικῶς καὶ αὐτὰ τὰ τεθέντα ὅρια, ἔσφαζαν καὶ ᾐχμαλώτιζον πολλοὺς, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον πᾶσαν σύγκρουσιν κατὰ τὰς ὁδηγίας. Πολλὴ δὲ κίνησις ἔγεινε τότε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων· διότι ὁ μὲν πρόεδρος Ῥενιέρης κινηθεὶς ἀμέσως, ἐπρόφθασε μέ τινας τῶν συμβούλων καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἐδείχθη δραστηριώτερος εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας, διὰ νὰ προλάβωσι τοὺς Ἕλληνας μὴν ἤθελον παραβῇ οὐδὲ κεραίαν τῶν συμπεφωνημένων, καὶ ἐνοχοποιήσωσιν οὕτω τὸν ἀγῶνά των, ὥστε ὑπέφεραν νὰ ἴδωσι μὲ ἀπαραδειγμάτιστον καρτερίαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ πλέον τῶν 300 ἀτόμων συγγενῶν καὶ φίλων θανατωθέντας ὑπὸ τῶν Τούρκων, χωρὶς αὐτοὶ νὰ πράξωσί τι κακὸν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τί ἀπέβλεπον τελευταῖον ὅλα ταῦτα ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαίων; — Τῶν χριστιανῶν Ἡγεμόνων οἱ ὑπηρέται αὐτοὶ προδιέθετον οὕτω τὸν δυστυχῆ τῆς Κρήτης λαὸν, διὰ νὰ ἐπιθέσωσι νέας ἁλύσους σκληροτέρας δουλείας τῆς μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ τραχήλου των, μὴ δυνηθέντες νὰ τὸν καταπείσωσι διὰ λόγων νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα! Ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν ἔγγραφον, ὅπερ τῷ ἀπέστειλαν οἱ ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου γραμμῆς διωρισμένοι ὁπλαρχηγοὶ τῆς ἀνακωχῆς.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Σουλεϊμὰν πασᾶν.

« Ἀπὸ τὰς 6 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, ὅτε ἦλθαν τὰ βασιλικὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα εἰς Παλαιόκαστρον, καὶ μᾶς διέταξαν ἀνακωχὴν ὅπλων χωρὶς νὰ ἐνοχλῶμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἡμεῖς κατὰ τὴν διαταγὴν ἐκείνων ἐφυλάξαμεν τὰ χρέη μας μέχρι τοῦδε. Γνωρίζετε καλῶς πόσοι ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μας ἐφονεύθησαν, καὶ ᾐχμαλωτίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων· διότι μᾶς εἶχαν ὑποχρεωμένους οἱ πλοίαρχοι τῶν Συμμάχων νὰ μὴ κτυπῶμεν, ἐὰν ἤθελον φονεύσει καὶ ὅλους μας. Σήμερον ἐκάμαμεν ἐπίσκεψιν εἰς τὸν κάμπον, ὅπου ἐνταμώσαμεν καὶ τὸν ἐδικόν σας Πίμπασιν (χι-

λίαρχον) 'Ριζιβαναγᾶν, εἰς τὸν ὁποῖον εἴπαμεν τὴν γνώμην μας, ἀλλ' ἐκεῖνος μᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἔχει περὶ τούτου τὴν προσταγήν σας.

« Σᾶς φανερόνομεν λοιπὸν πάλιν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἔχομεν ἄδειαν νὰ προπεράσωμεν ἓν βῆμα ἀπὸ τὰ ὁροθέσια, ἅτινα μᾶς διώρισαν τὰ βασιλικὰ πλοῖα. 'Εὰν δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐδικούς σας κανεὶς προπεράσῃ ταῦτα, τὴν πρώτην καὶ δευτέραν φορὰν χρεωστοῦμεν νὰ τοὺς ὑποχρεόνωμεν μὲ τὸ καλὸν νὰ ἐπιστρέφουν ἐντὸς τῶν συνόρων των, τὴν δὲ τρίτην καὶ νὰ τοὺς ἀφοπλίζωμεν, τὰ δὲ ὅπλα των νὰ στέλλωμεν, ὅπου μᾶς προστάζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μας κατὰ τὴν διαταγὴν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοιάρχων· παρακαλοῦμὲν δὲ νὰ μᾶς φανερώσετε καὶ τὴν ἐδικήν σας, ἐὰν θέλετε νὰ φυλάξωμεν τὴν ἀνακωχὴν ἀμφότερα τὰ μέρη ἑωσοῦ ἴδωμεν, ὁποίας ἄλλας διαταγὰς θέλουν μᾶς δώσει τὰ β. εὐρωπαϊκὰ πλοῖα. »

'Εν Γολίφᾳ τὴν 10 Αὐγούστου 1830.

'Ο στρατηγὸς Γ. Πεζανός.

Οἱ ὁπλαρχηγοί. Ζαχαρίας 'Αποστολάκης, Γεώργιος Βασιλείου, Μανώλης Καζάνης.

Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῶν εἰρημένων ἔλαβον τὸ ἑξῆς ἔγγραφον.

« Σᾶς εἰδοποιοῦμεν ὅτι ἐλάβομεν σήμερον τὸ γράμμα σας ἀπὸ τὸν 'Ριζιβαναγᾶν Παπουτσαλάκην, καὶ τὸ ἀνεγνώσαμεν εἰς τὸν ὑψηλότατον πασᾶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡμίλησε καὶ ὁ ἴδιος 'Ριζιβαναγὰς ἐκ μέρους σας ὡς τὸν εἴχατε εἴπει. 'Αλλὰ σᾶς λέγομεν ὅτι πρό τινων ἡμερῶν ἦλθεν εἰς τὸν Πασᾶν ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν Δοβλέτι μας προσταγὴ διὰ τοὺς ῥαγιάδες τῆς Κρήτης νὰ γείνῃ ἀμνηστεία δι' ὅλα τὰ περασμένα τοῦ πολέμου· τὸ ὑψηλὸν Δοβλέτι οὕτω γράφει, καὶ δὲν φανερόνει παντελῶς διὰ σύνορα. 'Αντίγραφον δὲ τοῦ φιρμανίου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἔστειλεν ὁ ἴδιος πασᾶς καὶ πρὸς τὸν Κ. 'Ρενιέρην διὰ νὰ τὸ ἀναγνώσῃ εἰς ὅλον τὸν ῥαγιάν, καὶ καταλάβῃ τὴν βασιλικὴν χάριν καὶ εὐσπλαγχνίαν τοῦ πολυχρονισμένου Σουλτά-

νου μας. Ταῦτα εἴμεθα παραγγελμένοι ἐκ μέρους τοῦ ὑψηλοτάτου πασᾶ νὰ σᾶς γράψωμεν πρὸς γνῶσιν καὶ ὁδηγίαν σας, παρακινοῦντές σας καὶ ἡμεῖς νὰ μετανοήσετε πλέον, διὰ νὰ κερδίσητε τὴν ποθητὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Δοβλετίου. »

Μεγαλοκάστρον τὴν 12 Αὐγούστου 1830.
Μεχμεταγὰς Τερζιμαμπέης τῆς Κρήτης.

Ἀφοῦ δὲ καὶ ὁ πρόεδρος Ῥενιέρης ἔλαβεν εἰς Ἀποκόρωναν τὸ μνησθὲν ἀντίγραφον τοῦ φιρμανίου, ἐπροσκάλεσεν εἰς συνέλευσιν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τῶν περὶ τὴν Ῥεθύμνην ἐπαρχιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους καθυπέβαλε τὰ ἔγγραφα, ἅτινα εἶχε λάβει παρὰ τοῦ πασᾶ τῆς Κυδωνίας. Ἀπήντησαν δὲ εἰς ταῦτα καὶ αὐτοὶ ὡς ἐφεξῆς.

Πρὸς τὸν σεβάσμιον πρόεδρον τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου Κ. Ῥενιέρην.

« Οἱ ὑποφαινόμενοι ἐπαρχιακοὶ πληρεξούσιοι, δημογέροντες καὶ καπιταναῖοι, οἱ κατὰ πρόσκλησίν σας συναχθέντες ἐνταῦθα, ἀνέγνωμεν καὶ ἐπαρατηρήσαμεν τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολὴν τοῦ Μεχμετπασᾶ διοικητοῦ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων, μηνολογουμένην τὴν 4 τοῦ παρόντος καθὼς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἀντίγραφον φιρμανίου τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἐκαταλάβαμεν τοὺς σκοπούς των.

« Ἡ πρὸς ἡμᾶς κοινοποίησις τῶν τοιούτων ἦτον ὅλως περιττή· διότι ἡ πρότασις τῶν Τούρκων εἶναι ἀντικειμένη εἰς τὴν σταθερὰν ἀπόφασίν μας, τὴν ὁποίαν καὶ ὑμεῖς γνωρίζετε καλῶς. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως νὰ σᾶς ἐκφράσωμεν ἐν βραχυλογίᾳ τὴν γνώμην μας, τὴν ὁποίαν καὶ παρακαλοῦμεν νὰ τὴν διαβιβάσητε εἰς τὸν ῥηθέντα Μεχμετπασᾶν.

« Ὁ κόσμος ὅλος γνωρίζει, ὡς καὶ ὁ ἴδιος Σουλτάνος εἰς τὸ φιρμάνι του δὲν ἠμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὰ δίκαια αἴτια, τὰ ὁποῖα ἠνάγκασαν τοὺς χριστιανοὺς νὰ καταφρονήσουν πᾶν εἶδος δυστυχήματος καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον θάνατον, καὶ νὰ ἔμβωμεν πρὸ δέκα ἤδη ἐτῶν εἰς τὸν διόλου ἄνισον ἀ-

γῶνα μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεώς μας μὲ ἔνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν εἰς τὸ ἑξῆς ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν ἀφόρητον τυραννίαν τῶν Τούρκων, ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας.

« Τὰ ὅπλα μας λοιπὸν, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε μέχρι σήμερον ὑπεράσπισαν τὰ τρία τιμιώτερα ταῦτα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰ μόνα δύνανται καὶ νὰ τὰ διαφυλάξουν μέχρι τέλους καὶ ὄχι αἱ δόλιοι, αἱ ψευδεῖς καὶ ἀπατηλαὶ ὑποσχέσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.

« Ἀρκετὰ εἶναι γνωρισμένος ὁ χαρακτὴρ τῶν Τούρκων καὶ ἡ θηριώδης διαγωγή των ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας βεζυράδες καὶ λοιποὺς ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ ἀπανθρώπως ἐκδοθέντα πρὸ χρόνων αὐστηρὰ φιρμάνια διὰ νὰ ἐνεργήσουν τὸν παντελῆ ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ἔτι ὀνομάζει ὁ Σουλτάνος πτωχοὺς ῥαγιάδες.

« Βεβαμμέναι εἶναι ἀκόμη αἱ ἀγυιαὶ τῶν φρουρίων Κυδωνίας, Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν ἀδελφῶν, τῶν πατέρων, τῶν οἰκείων καὶ φιλτάτων μας, τοὺς ὁποίους κατέσφαζαν συχνὰ ὡς πρόβατα.

« Γεμάτα εἶναι ἀκόμη τὰ φρέατα τῶν πόλεων ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ δυστυχίαν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διαφύγουν τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων, καὶ οἱ ὁποῖοι καθημέραν ὀλιγοστεύουν διὰ δολίου τρόπου κατὰ τὸν ἀριθμόν.

« Μὲ οἰκτρὰς φωνὰς δὲν ἔπαυσαν ἀκόμη τοῦ νὰ βοοῦν πρὸς Θεὸν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀφεντάκη τὰ αἵματα 300 περίπου χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους κλείσας ὡς πρόβατα εἰς μάνδραν κατέσφαξε μὲ τὴν ἀπανθρωποτέραν θηριωδίαν.

« Εἰς τὰς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου ἀχνίζει ἀκόμη τὸ αἷμα τοῦ μακαρίτου στρατηγοῦ Ν. Μαλικούτη, (α) τὸν

(α) Κατὰ λάθος ὠνομάζομεν ἀπαρχῆς τῆς συγγραφῆς Μιχαὴλ τὸν Μαλικούτην, ὅστις ἐκαλεῖτο τῷόντι Νικόλαος.

ὁποῖον κατέκοψαν ἀπίστως μεληδὸν, παραδοθέντα ἐν καιρῷ μάχης εἰς αὐτούς.

« Εἰς τὸ ἴδιον Ἡράκλειον ὑπάρχουν ἔτι ἀδιάλυτα τὰ σώματα 6 ναυτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Σουλεϊμαμπασᾶς ἀπηγχόνισε τὴν 18 τοῦ Ἰαννουαρίου· ε. ε. ὕστερον ἀπὸ 8 μηνῶν φυλάκισιν, καὶ ἀφοῦ μάλιστα ὁ εἰς Σύρον κρατηθεὶς Τουφεξίμπασίς του ἀπελύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος.

« Δέσμιοι κρατοῦνται ἕως σήμερον εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων οἱ πρόκριτοι καὶ καπιταναῖοι τῶν Σφακίων, τοὺς ὁποίους ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς πρὸ 4 ἐτῶν συνέλαβε δολίως, ὅτε ἀπεκεφάλισε δολίως εἰς Κεφαλάδες καὶ τὸν Ἰωάννην Τσακίρην καὶ ἄλλους.

« Εἰς τὰς ἀγυιὰς τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀφρικῆς πωλοῦνται ἀπανθρώπως ὡς κρέατα αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ φίλτατα τῶν Κρητῶν Ἑλλήνων. Ὅλα δὲ ταῦτα καὶ μύρια ἄλλα εἶνα δείγματα τρανώτατα τοῦ ἀπίστου καὶ ἀπανθρώπου χαρακτῆρος τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν μας· διότι ἡ φύσις τοῦ τίγρεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ ποτε καὶ εἰς φύσιν προβάτου.

« Εἰς ὅλον τὸν κόσμον διεκηρύξαμεν ἐξ ἀρχῆς μὲ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς μας Ἕλληνας τὸ ἀμετάτρεπτον τοῦ σκοποῦ μας, ἢ νὰ ζήσωμεν ἐλεύθεροι ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ συναποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς ὅλοι ὁμοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθημεν, καὶ τὴν ὁποίαν ἐβάψαμεν καὶ βάφομεν καθημέραν μὲ τὸ αἷμά μας. Εἰς τὴν θείαν λοιπὸν παντοδυναμίαν, καὶ εἰς τοὺς κραταιοὺς προστάτας τῆς δικαιοσύνης ἔχομεν πάντοτε τὰς ἐλπίδας μας, ὅτι θέλουν δικαιώσει καὶ τὸν ἐδικόν μας πολυαίματον ἀγῶνα.

« Ταῦτα εἰς ἀπάντησιν κύριε πρόεδρε τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα σᾶς διεύθυνεν ὁ ῥηθεὶς διοικητὴς τοῦ φρουρίου Χανίων, καὶ παρακαλοῦμεν νὰ τῷ στείλετε ταύτην πρωτοτύπως. »

Ἐν Καλύβαις Ἀποκορώνου τὴν 17 Αὐγούστου 1830.

Οἱ εὐπειθεῖς πολῖται.

''Επονται πολλαὶ ὑπογραφαὶ τῶν καπεταναίων, δημογερόντων καὶ λοιπῶν ὑπὲρ τὰς ἑκατόν.

Ἴσον τῷ πρωτοτύπῳ.

Ὁ γραμματεὺς τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου.

Παῦλος Καλογέννητος.

Εἶχε δ' ἀναφέρει τὸ Συμβούλιον πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τῆς ἀκριβοῦς τῆς ἀνακωχῆς τηρήσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, περὶ τῆς ἀπιστίας τῶν Τούρκων καὶ περὶ τῶν διαπραχθέντων ἐν τῷ μεταξὺ ὑπ' ἐκείνων πολλῶν σφαγῶν καὶ φόνων, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶχε κοινοποιήσει οὗτος καὶ πρὸς τοὺς ἀντιναυάρχους τῆς Συμμαχίας. Ἠσθάνθησαν δὲ οἱ Κρῆτες τότε ἀνακούφισίν τινα τῶν δεινῶν των, ὅτε ἔμαθον πῶς ἐμελετήθη διὰ νὰ ἔλθῃ τρίτη τὶς δύναμις, εἰς Κρήτην ἱκανὴ νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀπειθεῖς Τούρκους της· διότι ἤλπισαν ὅτι ἡ δύναμις αὐτὴ θέλει εἶσθαι ἐκ τοῦ κατὰ τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου διαμένοντος Γαλλικοῦ στρατοῦ, ὅστις εἶχε ταπεινώσει καὶ τὸν ἀγέρωχον Ἰμβραΐμην. Ἀνέφερε κατ' ἐπανάληψιν πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῶν φιρμανίων καθὼς καὶ τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης· διότι ὡς τελευταῖον ἄσυλον ἐθεώρουν ὅλοι οἱ Κρῆτες ὡς πολλάκις εἴπομεν τὸ νησίδιον τοῦτο, ὅπως δι' αὐτοῦ δυνηθῶσι ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν σκοπόν των ἐφ' ἱκανὸν χρόνον. Ἀλλ' ἐψεύθησαν δυστυχῶς ὅλως διόλου τῶν ἐλπίδων περὶ πάντων! Καὶ πῶς;

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου ἔλαβε τὸ συμβούλιον διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, δι' ἧς τῷ ἀνηγγέλλετο ἤδη «Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς » Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως· διότι κατὰ τὸ πρωτόκολ- » λον τοῦ Λονδίνου, ἡ νῆσος αὐτὴ ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κυ- » ριότητα τῆς Τουρκίας, καὶ δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶσι » τοῦ λοιποῦ οἱ Κρῆτες οὐδεμίαν ἀντίληψιν παρ' αὐτῆς, » ἀφορῶσιν πολεμικὰς ἐργασίας ! ! ! »

Ἐγκατελείφθη λοιπὸν οὕτως ἡ Κρήτη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος παρασπόνδως, ἥτις εἶναι ἀδιάσπαστον μέλος αὐτῆς κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐθνοσυνελεύσεων!

Συνάμα δ' ἐξαπέστειλεν ὁ Κυβερνήτης εἰς Γραμβοῦσαν πλοῖον, καὶ ἀφοπλίσας τὸ φρούριόν της, μετέφερεν εἰς Ναύπλιον τὰ κανόνιά της. Μετ' ὀλίγον δ' ἄπειροι κανονοβολισμοὶ ἐξ ὅλων τῶν φρουρίων ῥιπτόμενοι, ἐχαιρέτων τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς τότε χριστιανικῆς διπλωματίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ. Καὶ τέλος μετ' οὐ πολὺ ἀνώνυμός τις ἐπιστολὴ φθάσασα εἰς Κρήτην διὰ τῆς Κάσου ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐγνωστοποίει, «Ὅτι μετὰ 3000 τα» κτικοῦ στρατοῦ ἑτοιμάζεται μετὰ σπουδῆς νὰ φθάσῃ » εἰς Κρήτην ὁ Νουρετημβέης». Ὁποία θλιβερὰ κατήφεια κατέλαβε τότε τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας! Ὁποῖοι πικρότατοι στεναγμοὶ ἐξήρχοντο ἐκ τῶν καρδιῶν αὐτῶν, πληροῦντες τὸν τεθολωμένον ὁρίζοντά των· διότι ἔβλεπον οὕτω ματαιωμένας τὰς θυσίας των, καὶ ἐγκαταλελειμένους ἑαυτοὺς ἀπροσδοκήτως ὑπὸ τοῦ συναγωνιζομένου ἔθνους των, καὶ ὑφ' ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου!!!

Συνεβούλευε δὲ δι' αὐτῆς ὁ ἀνώνυμος φιλέλλην τοὺς Κρῆτας οὑτωσί. «Νὰ μὴν ἀποδειλιάσωσι καὶ εἰς ταύτην τὴν περίστασιν. Νὰ πρυσέξουν, νὰ μὴν ἤθελον ἀφήσει τοὺς Τούρκους νὰ ὑπερβῶσι τὰ ἐπὶ τῆς ἀνακωχῆς χαραχθέντα ὅρια, μηδὲ νὰ δώσωσιν ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀφορμὴν νέων συγκρούσεων, τὰς ὁποίας θέλουν προσπαθήσει καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ ἀποφύγουν· διότι ὁ Μεχμεταλῆς ὑπεσχέθη εἰς τὸν Ἄγγλον Ναύαρχον, ὅτι θέλει καθυποτάξει τὴν Κρήτην ἄνευ αἱματοχυσίας. Προσέτι ὑπεσχέθη οὗτος, ὅτι θέλει ἀφήσει εἰς τὴν Κρήτην τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς διοικήσεως, μὲ τὸ ὁποῖον διοικεῖται καὶ τώρα. Νὰ προσέχωσι δὲ, ἐπρόσθετε, νὰ μὴν ἀπατηθῶσι· διότι ὁ ἀρχηγὸς Νουρετημβέης, εἶν' ἄνθρωπος πολιτισμένος ὡς ἐνδιατρίψας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Εὐρώπῃ· θέλει δὲ μεταχειρισθῆ καὶ πάντα τρόπον θεμιτὸν καὶ ἀθέμιτον, νὰ τοὺς ἐξαπατήσῃ». Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀνέφερεν ὁ ἀνώνυμος ἐκεῖνος φίλος.

Ὁ δὲ λαὸς ἐμάνθανε ταῦτα πάντα ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν του, πρὸς οὓς τὸ συμβούλιον τὰ ἐκοινοποίει. Ἐζή-

του λοιπὸν ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη πολεμεφόδια ἐκ τοῦ Συμβουλίου καὶ τότε, ἐζήτει τοιαῦτα καὶ ὁ Β. Χάλης ἀπὸ τὰ δυτικά· διότι δι' αὐτῶν ἠμποροῦσαν νὰ ὑποστηρίζωνται· τοιαῦτα ἐζήτει καὶ ὁ πρόεδρος Ῥενιέρης ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου ὑπ' ἀριθ. 1320 ὡς ἐφεξῆς ἐγγράφου του.

« Ἀπὸ τὰς 12 τοῦ τρέχοντος ἦλθον οἱ καπεταναῖοι τῶν » Σφακίων, μὲ τοὺς ὁποίους ἐμείναμεν σύμφωνοι νὰ » κάμωμεν εἰς Χανία γενικὸν πόλεμον, ἀφοῦ ἔλθουσι καὶ » οἱ ἀρχηγοὶ Β. Χάλης καὶ Γ, Σουδερὸς, τοὺς ὁποίους » καὶ ἐπροσκαλέσαμεν. Ἐσυστήσαμεν δὲ συμφώνως καὶ » φρουρὰν ἐξ 20 Σφακιανῶν, 20 Κυδωνιατῶν καὶ 20 » Ἀποκορωνιτῶν διὰ ν' ἀκολουθῇ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν, καὶ » συνάζῃ τὰς προσόδους, δι' ὧν νὰ προμηθεύωμεν εἰς τὸν » στρατὸν τὰς τροφὰς, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ προβλέψωμεν καὶ πολεμεφόδια. Δὲν φοβούμεθα τόσον τοὺς Τούρκους ὅσον τὴν ἀταξίαν, καὶ περισσότερον διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν πολεμεφοδίων. Ἀποστείλατε λοιπὸν παρευθὺς ἄνθρωπον εἰς Ναύπλιον μὲ ἐπίτηδες ταχύπλουν ν' » ἀναγγείλετε πρὸς τοὺς κυρίους Ναυάρχους τὴν ἀπιστίαν τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς ἀνακωχῆς, καὶ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας περὶ ἀποστολῆς νέου στρατοῦ εἴδησιν, παρακαλοῦντες καὶ τὸν Κ. Τομπάζην, (α) νὰ μᾶς προφθάσῃ » πολεμεφόδια. Αὐτὰ εἶναι σήμερον ἡ σωτηρία μας· καὶ » παύσατε ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ὑπόθεσιν. Ἐνθαρρύνετε δὲ » ὅσον δύνασθε ὅλους τοὺς καπεταναίους διὰ νὰ δείξωσι » καὶ τώρα καρτερίαν καὶ γενναιότητα. Προφθάσατέ μας » ὅμως σήμερον ἓν μέρος πολεμεφοδίων διὰ τὰς παρούσας χρείας μας ».

Ὁ Πρόεδρος
Ν. Ῥενιέρης.

(α) Ἐπειδὴ οἱ συμμαχικοὶ στόλοι, καὶ μάλιστα ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Μάλκωλμ ἐπέβλεπον αὐστηρῶς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν μὴν ἤθελε συνδράμει εἰς πολεμικὰ εἴδη τὴν Κρήτην, εἶχε δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τὸν Τομπάζην νὰ τὴν προμηθεύῃ ἰδιωτικῶς τοιαῦτα εἰς λογαριασμὸν τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου.

Ἐξαπέστειλε λοιπὸν καὶ αὖθις τὸ συμβούλιον εἰς Ναύπλιον ἐξαιτούμενον πρὸ πάντων πολεμεφόδια. Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν νὰ προμηθεύωνται τοῦ λοιποῦ εὐκόλως καὶ ταῦτα; Εἶχον ἀρχίσει συμμαχικά τινα πλοῖα νὰ πολιορκῶσιν ἤδη χάριν τῶν Τούρκων καὶ τὴν Κρήτην, ὥστε εἶχον βιάσει καὶ Ἑλληνικά τινα πλοιάρια κατὰ τὸν διάπλουν των καταγόμενα μὲ πολεμικὰ εἴδη εἰς τοὺς λιμένας της νὰ ἐπιστραφῶσιν ἄπρακτα. Ἐπὶ ματαίῳ ἀπεύθυναν οἱ ἄθλιοι Κρῆτες καὶ παρατηρήσεις τότε πρὸς τινας ἀντιναυάρχους τῆς συμμαχίας, ἐγκλείοντες καὶ ἀντίγραφα τῶν πρὸς τοὺς κραταιοὺς Ἡγεμόνας των ἀναφορῶν τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, δι' ὧν ἐξητοῦντο τὴν φιλανθρωπίαν, τὸ ἔλεος καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν, καὶ ἐδέοντο τῶν ἀντιναυάρχων τούτων νὰ μὴ τοὺς καταναγκάζωσιν ἑωσοῦ τοὐλάχιστον λάβωσι τὴν ἀπάντησιν τῶν ἐκθέσεών των ἐκείνων. Ἀλλὰ τίς ἐξ αὐτῶν ἔδιδε προσοχὴν εἰς ταῦτα; τοὐναντίον δὲ μᾶλλον ηὔξανεν ἡ βία καὶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν Κρήτην ἐκ μέρους πρὸ πάντων τῶν ἀγγλικῶν πλοίων. Βιαζόμενοι λοιπὸν οἱ Κρῆτες διαφοροτρόπως, ἔκριναν καταλληλότερον καὶ συντομώτερον νὰ ζητήσωσι τότε τὴν ἰδιαιτέραν ἀντίληψιν τῆς Γαλλίας, ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἔνδοξον κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος Ἰουλιανὴν μεταβολὴν τοῦ φιλελευθέρου ἔθνους τῶν Γάλλων. Ἐσύνταξαν λοιπὸν ἀναφορὰν περιληπτικὴν ὅλων τῶν δεινοπαθημάτων τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὑπογράψαντες ἴδιοι ἀπεσταλμένοι ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας, τὴν ὁποίαν καὶ διεύθυναν ἀμέσως πρὸς τὸν χριστιανικώτατον Βασιλέα τῶν Γάλλων Λουδοβῖκον Φίλιππον, ἐξαιτούμενοι τὴν ἰδίαν προστασίαν του, ἀναθέτοντες δι' αὐτῆς τὴν σωτηρίαν των εἰς τὸ ἔνδοξον ἔθνος τῶν Γάλλων. Συνάμα δὲ διεύθυναν ἀντίγραφον ταύτης καὶ πρὸς τὸν φιλάνθρωπον στρατηγὸν Λαφαγέτην μὲ τὸ ἐφεξῆς αὐτολεξεὶ καταχωριζόμενον ἴδιον ἱκετήριον.

Πρὸς τὸν μεγαλόψυχον στρατηγὸν κύριον
Λαφαγέτην

«Ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα τῶν

Γάλλων καὶ Βασιλέα σου σταλείσης κατ' εὐθεῖαν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν σ' ἐμπερικλείεται ἐνταῦθα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον βλέπεις τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπώδυνος θέσις μας καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα μᾶς ὑπαγόρευσαν νὰ λάβωμεν, διὰ ν' ἀποφύγωμεν τὸν ὄλεθρόν μας, καὶ νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς σωτηρίας μας. Εἴμεθα δὲ εὐέλπιδες ὅτι σὺ, ὅστις καὶ προτοῦ ἔδειξας ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλο μέρος τὴν θερμοτέραν συνδρομὴν εἰς ἀπόκτησιν τῶν ἱερῶν τοῦ ἀνθρώπου δικαίων, θέλεις συνεργήσει μὲ παντοίους τρόπους εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν προστρεχόντων εἰς τὸ ἔθνος σου καὶ Βασιλέα αὐτοῦ Κρητῶν διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν προστασίαν του.

«Ἡ χριστιανικὴ διπλωματία ὡς μὴ ὤφειλε, φιλάνθρωπε κύριε, ἐσυγχώρησεν εἰς τὸν ἄσπλαγχνον ἐχθρόν μας διὰ ν' ἀπολύσῃ πάλιν τακτοποιημένας ὀρδὰς βαρβάρων Αἰγυπτίων ἐναντίον μας, μὲ σκοπὸν ἴσως ὥστε μὲ τὸν ὄλεθρον τὸν ἐδικόν μας νὰ καταπαύσουν μίαν ὥραν ἀρχήτερα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ! ! !

«Καταδικασμένοι ἀπὸ τὴν χριστιανοσύνην, ἐγκαταλελειμένοι κατ' ἀνωτέρας διαταγὰς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους μας, μὲ τὸ ὁποῖον μᾶς ἐσυσωμάτοναν τόσοι ἱεροὶ σύνδεσμοι εἰς τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀγῶνά μας, παραδομένοι δὲ ὅλως διόλου εἰς τὴν ἄσπλαγχνον ῥομφαίαν τοῦ ἡμετέρου τυράννου, ποῖον ἄλλο καταφύγιον μᾶς ἔμεινε παρὰ νὰ ζητήσωμεν τὴν προστασίαν τοῦ ἐσχάτως ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας ἀριστεύσαντος Γαλλικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ὑψωθὲν διὰ τῆς ὡρίμου φρονήσεώς του ὑπεράνω τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπίνου ὁρίζοντος, γίνεται ὁδηγὸς τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν είμπορεῖ ὡς πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ ἡρωϊσμὸν, τὸν ὁποῖον ἀκόμη καὶ ἐσχάτως ἔδειξεν ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, νὰ μὴ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς πάσχοντας ἀδίκως καὶ ἐπικαλουμένους τὴν ἀντίληψίν του;

«Ἐν ᾧ καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, ἀξιότιμε στρατηγὲ, ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνός μας εἰς διάστημα

δέκα ἐτῶν ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ὡς καὶ οἱ λοιποὶ συναδελφοί μας Ἕλληνες, ἐνῷ ἀπὸ δεκαοκτὼ μυριάδας περίπου χριστιανῶν μόλις ἔμειναν δώδεκα, καὶ ἀπὸ δεκατέσσαρας Τούρκων δὲν ἄφησαν νὰ ἐπιζήσουν οὔτε τρεῖς, ὁποίαν ἀσφάλειαν παρακαλοῦμεν εἰμποροῦμεν νὰ εὕρωμεν καταδικαζόμενοι νὰ ὑποκλίνωμεν καὶ αὖθις τὸν αὐχένα ὑπὸ τοιούτους ἐχθροὺς βαρβάρους πνέοντας ἐκδίκησιν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει καμμία πίστις, καμμία συμπάθεια, θέλει δὲ τοὺς παρουσιάζει καὶ καθὲν βλέμμα των μυρία αἴτια τῆς καθ'ἡμῶν ἐκδικήσεώς των; Ὁποίαν ἐγγύησιν μᾶς δίδουν διὰ τὴν ὕπαρξίν μας διὰ τὰ αναπαλλοτρίωτα τοῦ ἀνθρώπου δίκαια οἱ καταδικάζοντές μας ἰσχυροὶ συνάδελφοι μας; Ἢ ἀποφασίζουν ἆρά γε, ὥστε ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοί μας,δηλ. οἱ μισοὶ πολεμήσαντες Ἕλληνες νὰ γίνουν ἀντίλυτρον χάριν τῶν λοιπῶν συναδελφῶν μας; ἀλλ' ὁποία πολιτική, ἂν δὲν εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ μάλιστα τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος συγχωρεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἑνὸς χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἄλλου; Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι βέβαια ὑποφερτὰ οὔτε εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐσχάτου ἀγῶνος τῶν Γάλλων, οὔτε εἰς τὴν σημερινὴν Κυβέρνησίν των, ὅθεν καὶ οἱ Κρῆτες ἤθελον θεωρεῖσθαι ἔνοχοι καὶ αὐτόχειρες, ἂν δὲν ἐπρόστρεχαν ζητοῦντες τὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοδικαίου καὶ φιλανθρώπου ἔθνους ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεώς των καὶ τῶν ἀπαραγράπτων ἱερῶν δικαιωμάτων των, χάριν τῶν ὁποίων ὥρμησαν μὲ τοιαύτας ἀπαραδειγματίστους ἴσως θυσίας εἰς τὸ τοιοῦτον ἄνισον στάδιόν των.

«Γνωρίζεις κάλιστα, φιλάνθρωπε κύριε, εἰς ποῖον φρικτὸν κίνδυνον εἴμεθα ἐκτεθειμένοι, καὶ ὁποίαν ἀκόμη προηγουμένην καὶ ἄμεσον ἐπικουρίαν ἀπαιτεῖ ἡ ὀλέθριος θέσις μας, ὁπόταν μάλιστα δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιτύχωμεν ἔπειτα ἀπὸ τόσας καὶ τόσας προσκλήσεις μας πρὸς τοὺς ἐδῶ ἀντιπρέσβεις καὶ ἀντιναυάρχους τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων προσωρινήν τινα σταμάτησιν τοῦ αἵματός μας ἑωσοῦ νὰ προστρέξωμεν καὶ τὴν τελευταίαν ἀνταύτην φορ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν τριῶν Συμ-

μάχων, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὸ ἔλεός των. Πρόφθασε λοιπὸν σὲ παρακαλοῦμεν μὲ καρδιοστάλλακτα δάκρυα, καὶ σύντρεξον ὡς φιλάνθρωπος εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας μας.

«Γράφοντες πρὸς σὲ, ἀποτεινόμεθα συγχρόνως διὰ σοῦ πρὸς ὅλους τοὺς φιλανθρώπους Γάλλους, εἰς τοὺς δείξαντας μάλιστα ξεχωριστήν τινα ὑπεράσπισιν ὡς σὺ εἰς τὴν στήριξιν τῶν ἱερῶν καὶ ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπικαλούμενοι διὰ μέσου των τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σωτηρίας μας.

«Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ὑπὲρ ὧν αἰτούμεθα μετὰ θερμῶν δακρύων, ὑποσημειούμεθα μὲ ὅλον τὸ βαθύτατον σέβας.»

Ἐν Μαργαρίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 14 Ὀκτωβρίου 1830.

Οἱ ὑποκλινέστατοι δοῦλοί σας
Ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως.
Ν. Οἰκονόμος.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος.
Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης ὁπλαρχηγός.
Α. Μανουσογιαννάκης στρατάρχης.
Μανοῦσος Βαρδουλάκης ὁπλαρχηγός.
Ἰωσὴφ Κουκουτσάκης.
Σήφης Δασκαλάκης.
Πῶλος Τσιριντάκης.
Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης.
Ξυρούχης Καντιλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας.

Κάλλιστος (α) Ἱερομνήμων.

(α) Οὗτος ἐπέζησε μέχρι τοῦ 1858, ὅτε καὶ ἐπίσκοπος τότε τῆς Κυδωνίας προκεχειρημένος, ἀντέστη γενναιοψύχως εἰς τὴν βίαν τοῦ τυραννίσκου Βελῆ πασᾶ, καὶ τοῦ πρῴην μὲν Ἰωαννίνων τότε δὲ μητροπολίτου Κρήτης Ἱεροθέου. Ἀπήτουν δ' ἀμφότεροι οὗτοι δυναστικῷ τῷ τρόπῳ, μετεκαλεσάμενοι ἐν τῷ διοικηρίῳ τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον ἔμπροσθεν συγκροτη-

Β. Χάλης στρατάρχης.
Ἀνδρέας Παπαδάκης.
Ἀντώνιος Σαριδάκης.
Ἰωάννης Στρογγυλός.
Χ. Μανώλης Ῥουκούνης.
Ἰωάννης Μυγιάκης.
Νικολούδης δημογέρων.
Ἀντώνιος Σιρμαλής.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀποκορώνου.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Πυρίτης.
Γρηγόριος Δαμινὸς ὁπλαρχηγός.
Ἀντώνιος Πενέσης.
Α. Μαλατάκης.
Ἀναγ. Νικηφοράκης.
Χρηστούλης Μανουσάκης.
Γ. Βελετσίνης.
Γεώργιος Κριτοβουλίδης.
Δημήτριος Βορυνός.

Οἱ πληρεξούσιοι Κισάμου.

Ἀντώνιος Πρωτοπαπᾶς.
Γεώργιος Δρακονιανὸς ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Κουβαρίτης.

θέντος, συμβουλίου, ὥστε νὰ τὸν ὑποχρεώσουν καὶ ἄκοντα νὰ ὑπογράψῃ παρουσιασθεῖσαν αὐτῷ ἀναφορὰν πρὸς τὴν Πύλιν, δι' ἧς ἀπεκάλουν τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης ἀποστάτας καὶ λῃστάς, ὅτε εἶχον συνέλθει οὗτοι ἐξ ὅλης τῆς νήσου ὑπὲρ τὰς 10,000, καὶ ὡς ἱκέται ἐξῃτοῦντο παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἐν ἄκρᾳ εὐταξίᾳ διὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀφορήτων δοσιμάτων καὶ ἄλλων φρικτῶν καταπιέσεων. Ὁ σκοπός των δὲ ἀπέβλεπε διὰ νὰ τοὺς ἐνοχοποιήσωσιν οὕτω διὰ τῆς ὁμολογίας καὶ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ ἀληθὴς ὅμως ποιμενάρχης Κάλλιστος Φυντίκης ἐπροτίμησε νὰ θύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου, διὸ καὶ ἠρνήθη μετὰ καρτερίας τοιαύτην ἄδικον πρᾶξιν, καίτοι βιασθείς, συρθείς, ἐξυβρισθεὶς ἀποτόμως καὶ ἀπειληθεὶς σκληρῶς ὑπ' αὐτῶν, ἕωσοῦ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ τέλους, ἔπεσε λειποθυμήσας, καὶ μετ' ὀλίγας ὥρας παρέδωκε τῷ Κυρίῳ τὸ πνεῦμα!

Δ. Χρυσαφόπουλος δημογέρων.
Δ. Σαριδάκης.
Ἰάκωβος Σκανδάλης.
Μιχαὴλ Καθεκλᾶς.
Μ. Τσουρούνης.

Οἱ πληρεξούσιοι Σελίνου.

Μιχαὴλ Πρωτοπαπᾶς.
Ἰάκωβος Κουμῆς ὁπλαρχηγός.
Φραγγιὸς Τσισκάκης ὁπλαρχηγός.
Γιάννης Μπενουδάκης.
Λ. Γιαννακάκης.
Τσανὴς Συραδάκης.
Νικόλαος Μαρκουλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ῥεθύμνης.

Μάξιμος Ἱερομόναχος.
Στρατὴς Δελιγιαννάκης ὁπλαρχηγός.
Κωσ. Μοσχάκης δημογέρων.
Βασίλης Μανωλουδάκης.
Γεώργιος Καπετανάκης.
Μ. Χιονάκης.
Κῶστας Δαμβέργας.
Γ. Κουτσούρης.
Μιχάλης Βαλέργας.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἁγίου Βασιλείου.

Νεῖλος Ἡγούμενος τοῦ Πρέβελη.
Γεώργιος Σουδερὸς στρατάρχης.
Μανώλης Σκούλικας.
Ἀρτέμιος Περάκης δημογέρων.
Ἀναγνώστης Παπαδάκης δημογέρων.
Βαρδὴς Μανατάκης.
Κωσ. Μαρκουλάκης.
Ἀλεβίζος Καλλέργης.
Μιχάλης Μιχαλακάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Πανάκρου.

Ἰωάννης Ἱερεύς.
Ἰω. Μοσχοβίτης ὁπλαρχηγός.

Σταῦρος Βαροῦχας δημογέρων.
Ἀντώνιος Σταματάκης.
Μανώλης Κασιμάκης.
Ἀνδρόνικος.
Βασίλειος Γαργερός.
Κωνσταντῆς Γιαννάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Αὐλοποτάμου.

Ἰωάννης Πρωτοπαπᾶς.
Ἀλέξ. Ἀνδρεαδάκης ὁπλαρχηγός.
Νικόλαος Δάνδολος δημογέρων.
Βασίλειος Καλιγιάννης.
Σταυρούλης Νιότης.
Ἰωάννης Παλμέτης.
Σταυρούλης Χαμαλάκης.
Μιχαὴλ Μελίτακας.

Οἱ πληρεξούσιοι Κνωσσοῦ.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Λιναρδάκης.
Παναγ. Ζερβουδάκης στρατάρχης.
Χ. Μανώλης Κωστάκης δημογέρων.
Ἀντ. Περατσάκης δημογέρων.
Μανώλης Μακατούνης.
Σισίνης Τατινάκης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Σεμερτσάκης.
Ἀναγνώστης Ποδιάρης Ἀσιτιανός.

Οἱ πληρεξούσιοι Τεμένου.

Ἰωάννης Σπυριδάκης ὁπλαρχηγός.
Δημήτριος Βογιατσόγλους δημογέρων.
Ἰωάννης Βάλβης.
Γεώργιος Περδικάκης.
Σπυρίδων Καζαντσάκης.
Γεώργιος Βάλβης.

Οἱ πληρεξούσιοι Γορτύνης.

Χαράλαμπος Ἱερεύς.
Μιχαὴλ Κυριακάκης ὁπλαρχηγός.
Στυλιανὸς Χατσιδάκης.
Ἰωάννης Κουρμούλης δημογέρων.

34

Μηνᾶς Βενέτικος δημογέρων.
Στρατὴς Μιγλάκης.
Α. Τσακλάκης.
Δημήτριος Κουτρικάκης.
Γεώργιος Λαδοῦκος.

Οἱ πληρεξούσιοι Πυργιότισας

Γεώργιος Ἱερεύς.
Ἀποστόλης Ψωμαδάκης ὁπλαρχηγός.
Ἰω. Χελιδόνης.
Μανώλης Γρηγοράκης.
Κυριάκος Μαυράκης.
Α. Βιτοράκης δημογέρων.
Ἀντώνιος Γερονυμάκης.
Χαρίτων Παπαδάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Μονοπροσώπου.

Ἀνδριανὸς Ἱερεύς.
Ἀποστ. Καρατάρης ὁπλαρχηγός.
Γεώργιος Κορνήλης δημογέρων.
Ζαχάρης Μαραγκάκης δημογέρων.
Ἰω. Μαριδάκης.
Δημήτριος Πετράκης.
Κως. Παπαδάκης.
Νικόλαος Παγκέρης.
Γιάννης Σεβαΐτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Χεῤῥονήσου.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Ζωγράφος.
Γεώργιος Πεζανὸς στρατηγός.
Ζαχάρης Ἀποστολάκης ὁπλαρχηγός.
Ἰω. Μακαρούνης.
Πέτρος Βερνάρδος.
Ματθαῖος Δαλιανὸς δημογέρων.
Νικόλαος Κασανιότης.
Σήφης Τσιπιπάκης.
Μιχ. Χερσονιότης.

Οἱ πληρεξούσιοι Λασιτίου.

Γερβάσιος ἡγούμενος Κρυσταλένιας.

Μανώλης Καζάνης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Μαλιαρᾶς δημογέρων.
Κως. Καρβούλης.
Γ. Βασιλείου ὁπλαρχηγός.
Μ. Κοντός.
Μανώλης Βατιζάκης.
Πολυχρόνης Μαρκάκης.
Δημήτριος Ποταμίτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Πέτρας.

Μιχαὴλ Ζουράκης Πρωτοπαπᾶς.
Γεώργιος Λουτσάκης ὁπλαρχηγός.
Δημήτριος Κόκκινος.
Νικόλαος Χλαπούτης δημογέρων.
Κωσταντὴς Κοτήρας δημόγέρων.
Κωσταντὴς Φιλιπάκης.
Νικόλαος Σαβόλας.
Γεώργιος Φουσκάκης.
Μ. Μοσκοβίτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀρκαδίας.

Ἀναγν. Συμιανὸς ὁπλαρχηγός.
Γεώργιος Πρωτόπαπας.
Γ. Συκολογιανός.
Καρὰ Γεώργιος.
Γεώργιος Κονδύλης δημογέρων.
Γεώργιος Πλατσουνὰς δημογέρων.
Α. Παπαδημητράκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἱεραπύτνου.

Ἐμμανουὴλ ἱερεὺς Πετάσης.
Φραντσέσκος Τσαντηράκης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Μουδάτσος δημογέρων.
Ἰωάννης Ἀσπρὰς δημογέρων.
Γιάννης Πάγκαλος.
Πολυχρόνης Κουκούλιας.
Στεφανὴς Παπαδάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Σιτείας,

Γεώργιος Ἀχλαδιαιός Πρωτόπαπας.

Γιάννης Παπαδάκης όπλαρχηγός.
Γεώργιος Ψαρουδάκης δημογέρων.
Σήφης Δεμιρτσάκης.
Μ. Λαδᾶς.
Θεόδωρος Μαρκάκης.
Γιάννης Ρομνάκης.

Ὁ γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως.
Ν. Δαμβέργας.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἐλλιμενίσθησαν εἰς Σοῦδαν ἐξ Ἀλεξανδρείας 30 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα τοῦ Μεχμεταλῆ, ἀποβιβάσαντα εἰς Ἁλυκὰς τὸν Νουρετὴν βέην μὲ τὸν τακτικὸν στρατόν, Εἶχον δὲ καταπλεύσει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν Ἀγγλικόν, Γαλλικὸν καὶ Ῥωσσικὸν πολεμικὰ πλοῖα, μεθ' ὧν συγκατέπλευσεν ἐκεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Κανάρην διευθυνόμενον ἑλληνικὸν κορβέτον. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τούτων ἦλθον διὰ νὰ παραλάβωσιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὸ ἑλληνικὸν φρούριον, τὸ δὲ ἑλληνικὸν πλοῖον νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν παράδοσιν. Ὁ δὲ φρούραρχος Γάλλος Δουπινῆς εἶχε διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον, ὅπερ καὶ παρέδωκε προθύμως! Τί δὲ παράδοξον συνέβη καὶ τότε;

Ὁ ἀντιναύαρχος Κανάρης εἶχε συστήσει ἐκ μέρους καὶ τοῦ Κυβερνήτου πρὸς Κρῆτας νὰ μεταχειρισθῶσι πάντα τρόπον, ὥστε νὰ προλάβουν διὰ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον νὰ κατέχωσι, καὶ νὰ μὴ τὸ παραδίδουν οὐδ' ἐπὶ ἀπειλῇ. Ἀλλ' ἦτον πρὸς Θεοῦ ὁ τότε καιρὸς ἁρμόδιος νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ τοιοῦτον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συμμαχικῶν πλοίων, ἢ ὑπῆρχεν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει Ἕλλην κἂν φρούραρχος διὰ νὰ πονῇ ἐν γένει ὑπὲρ πατρίδος, καὶ νὰ γείνῃ τοὐλάχιστον συνεργὸς κατά τι εἰς τοιοῦτον σκοπόν; — Οἱ Κρῆτες ἀφοῦ εἶδον τὴν θλιβερὰν κατάστασιν, εἰς ἣν τοὺς ἔθετον τελευταῖον τὰ πρωτόκολλα, εἶχον ἀναφερθῆ δὶς καὶ τρὶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτησάμενοι, ἢ τὴν παράδοσιν τ'

φρουρίου εἰς ἐπιτόπιον φρουρὰν, ὅπερ ἐθεώρουν ὡς παλλάδιον, ἢ τὴν προσθήκην Κρητῶν φρουρῶν μετὰ τῶν λοιπῶν, ἢ τέλος τὸν διορισμὸν Ἕλληνος φρουράρχου ἐν αὐτῷ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν τούτων εἰσηκούσθησαν!

Ἐπεχείρησαν ὅμως μ' ὅλην τὴν δεινότητα τοῦ πράγματος καὶ τότε Κρῆτές τινες νὰ τὸ καταλάβωσιν. Ἐκινήθησαν, ἔτρεξαν παντοιοτρόπως καὶ ἐπροσπάθησαν, ἢ νὰ ἐξαπατήσωσι τὸν ἄγρυπνον τότε Δουπινῆν, ἢ νὰ τὸν πείσωσιν ὁπωσδήποτε νὰ δεχθῇ τοὺς Κρῆτας εἰς τὸ φρούριον· διότι ἄλλως δὲν ἦτο κατορθωτόν. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν κατωρθώθη. Τουναντίον μάλιστα καὶ ἐπροδόθη τὸ πρᾶγμα, ὅτε καὶ στρατιῶταί τινες τῶν Συμμάχων συλλαβόντες αἴφνης τὸν Μ. Δικτάκην, τὸν Δ. Χρυσαφόπουλον καὶ ἄλλους ὡς πρωτουργοὺς τοὺς μετέφερον ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου, ὅπου καὶ ἐκρατήθησαν. Ἐπερωτώμενοι δὲ ὑπὸ Ἄγγλων μετ' ἀπειλῆς νὰ μάθωσι, τίς τοὺς ὡδήγησεν εἰς τοιαύτην παράτολμον πρᾶξιν; «Τ' ἀπερίγραπτα τῶν Κρητῶν »δεινὰ, τ' ἄπειρα ἐκχυθέντα αἵματα διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ »τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μας» ἀπεκρίνοντο σοβαρῶς.

Παραλαβόντες λοιπὸν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα τότε τὸ φρούριον, ὕψωσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς τρεῖς τῶν ἐθνῶν των σημαίας ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἐγκατέστησαν ἰδίαν φρουράν. Μετὰ 4 δὲ ἢ 5 ἡμέρας ἀπελύθησαν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου καὶ οἱ κρατηθέντες Ἕλληνες τῇ πρεσβείᾳ τοῦ Ῥώσσου πλοιάρχου καὶ τοῦ Κανάρη. Ἐφρουρεῖτο λοιπὸν πλέον τῶν 2 μηνῶν τότε ἡ Γραμβοῦσα καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν Συμμάχων. Ὕστερον ὅμως οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι ἀποσύραντες ἐκεῖθεν τοὺς στρατιώτας των, ἀφῆκαν μόνον Ῥωσσικὴν φρουρὰν εἰς Γραμβοῦσαν. Ἤλπιζον δὲ καὶ τότε οἱ Κρῆτες, ὅτι ἠδύνατο νὰ τὴν κατέχῃ ἡ φρουρὰ αὐτὴ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου ἐπί τινα ἔτι καιρὸν, τὸ ὁποῖον καὶ ἤθελε γείνει ὡς εἰρέθη ἐὰν δὲν συνέβαινε κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἡ ἐπανάστασις κατὰ τὴν Βασσαραβίαν. Παρεδόθη λοιπὸν ὑπὸ τῶν τότε φρουρῶν Ῥώσσων ἡ Γραμβοῦσα εἰς τοὺς Τούρκους τὴν 21 ἢ 22 Ἰανουαρίου 1831, οἱ δὲ Κρῆτες ἀπώλεσαν τοῦ λοιποῦ

πᾶσαν περὶ τῆς πατρίδος των ἐλπίδα!! Ἂς ἴδωμεν δὲ ἤδη τί ἔπραξαν καὶ οἱ νέοι ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀποβάντες στρατοί.

Οἱ Κρῆτες ἤρχισαν τοῦ λοιποῦ νά σκέπτωνται καὶ νὰ μετασκέπτωνται περὶ τῶν πραγμάτων των, ἀλλὰ ποία ἐλπὶς ἔμενεν ἤδη εἰς αὐτούς; Ἐζήτουν πολεμεφόδια, ἀλλὰ πῶς καὶ πόθεν νὰ λάβωσι ταῦτα; Ἡ διὰ θαλάσσης πολιορκία ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πλοίων εἶχεν ἀρχίσει καθ' ὅλην τὴν Κρήτην τακτικῶς. Τὰ δὲ ἐν Γραμβούσῃ συμμαχικὰ πλοῖα ἐπιτηροῦντα ἐκεῖθεν, ἐμπόδιζον νὰ καταπλέωσιν ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος μερῶν καὶ αὐτὰ τὰ μικρότατα πλοιάρια διὰ νὰ μὴ μεταφέρουν εἰς Κρήτην πολεμικὰ εἴδη. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ προπαρεσκευάζετο ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κυδωνίας καὶ ὁ Νουρετὴν νὰ ἐξέλθῃ κατ' αὐτῶν διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ πάντων λοιπὸν ὁ λαὸς τότε, καὶ καταθλιβόμενος παντοιοτρόπως, ἔβλεπε μετὰ συγκινηκοτά της θλίψεως τὴν ἀπώλειάν του, ὅ ἐςὶν, ὅτι ἡ βία τοῦ ἀφαιροῦσε πάλιν τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του, αὐτὴν τὴν πατροπαράδοτον κληρονομίαν του, ἀφοῦ τὴν εἶχεν ἀνακτήσει διὰ τῶν ἀπείρων θυσιῶν του, τὴν εἶχε ζυμώσει ἐπὶ δέκα συνεχῆ ἔτη μὲ τὰ αἵματά του καὶ τὴν ἐκράτει ἐλευθέραν μὲ τὰ ὅπλα του, διὸ καὶ ἐπειγόμενος συνήχθη καὶ τότε διὰ τῶν ἐπαρχιακῶν πληρεξουσίων του εἰς Μαργαρίτας. Ἐκεῖ δὲ συνεσκέφθησαν καὶ ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς περὶ τῆς ἐλεεινῆς καταςάσεώς των! πρὶν ὅμως παραλύσωσιν ὅλως διόλου τὰ πράγματα τῆς πατρίδος των, ἔνοπλοι ἔτι ἔκριναν εὔλογον νὰ διαμαρτυρηθῶσι τελευταῖον κατὰ τῆς προσγινομένης εἰς αὐτοὺς ἀδικίας καὶ βίας, Ὅθεν καὶ διεμαρτυρήθη ὁ λαὸς τῆς Κρήτης διὰ τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος νομίμως αὐτὸν συμβουλίου ὡς ἑξῆς·

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον.

Διακηρύττει.

«Τὰ ἀπαραδειγμάτιστα δεινὰ, τὰ ὁποῖα ὁ χριστιανικὸς

λαὸς τῆς Κρήτης ὑπέφερεν ὑπὲρ τὸν ἕνα ἥμισυν αἰῶνα, καὶ τὰ ὁποῖα εἰς τοὺς ἐσχάτους χρόνους εἶχον κορυφωθῆ τόσον, ὥστε ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ, ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἰδιοκτησία παντὸς Ἕλληνος Κρητὸς εἶχε καταντήσει εἰς τὴν διάκρισιν καὶ τοῦ τελευταίου Τούρκου τῆς Κρήτης, ὅστις ἀχαλίνωτος καὶ ἀτιμώρητος εἰς ὅσα καὶ ἂν ἤθελεν ἐπιθέσει δεινὰ ἐναντίον τῶν ἀόπλων Ἑλλήνων, δὲν ἐπερνοῦσεν οὔτε ἡμέρα, ἴσως οὔτε ὥρα νὰ μὴ θύσῃ καὶ ἀπωλέσῃ χριστιανὸν, ἢ νὰ μὴ τοῦ ἁρπάξῃ τὴν κόρην, τὴν σύζυγον, τὸ τέκνον ἀπὸ τὰς ἀγκάλας του καθὼς καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν του κλπ. Οἱ τραγικοὶ θάνατοι τῶν Ἀρχιερέων των, καὶ ἐν γένει τοῦ Κλήρου ὅλου καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ὅλα ταῦτα καὶ τόσα ἄλλα, τὰ ὁποῖα καὶ τοὺς ὅρους τῆς σεμνότητος καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν δημοσίων ἐγγράφων παραβαίνουν, ἐβίασαν τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας, ἅμα ἤκουσαν τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων τῶν γειτόνων καὶ συναδέλφων των Πελοποννησίων, Νησιωτῶν κλπ. νὰ ἐπάρουν τὰ ὅπλα καὶ αὐτοὶ, καὶ νὰ ὁρμήσουν ἐναντίον τῶν ἀπανθρώπων τυράννων των ἀπελπισμένοι.

«Ἄοπλοι, ἀπρομήθευτοι, ἀγύμναστοι κατὰ τὰ ὅπλα, ὀλιγώτατοι ὥρμησαν ἐνθουσιῶντες κατὰ πρῶτον ἐναντίον χιλιάδων Τούρκων. Ἀλλ' ὁ Ὕψιστος ὁ ποιῶν κρῖμα τοῖς ἀδικουμένοις ἐνίσχυσεν, ἐβοήθησε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης, ὥςε αἱ κατὰ τὸν Διγενῆν, Θέρισον, Λάκκους, Μαλάξαν, Κράπην, Σκῦφος κλπ. πρῶται ἔνδοξοι μάχαι των, διὰ τὰς ὁποίας καὶ δι' ἄλλας μίαν ἡμέραν ἡ Ἱστορία θέλει ὁμιλήσει μὲ θαυμασμόν της, ἐνεψύχωσαν τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας των εἰς τὸ ν' ἀποτεινάξουν τὸν ἀνυπόφορον ζυγόν των.

«Ἀποφασισμένοι πλέον τοῦ νὰ ζήσουν ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ γίνουν θῦμα ὑποκάτω εἰς τὰ ὅπλα των ἐντίμως δὲν ἐλυπήθησαν, ἀφοῦ διὰ τὰς μεγάλας των ἐλλείψεις κατεπλακώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς των, ν' ἀφήσουν τὰ ὀσπήτιά των, νὰ συρθῶσιν εἰς τὰ βουνὰ, καὶ πολλοὶ νὰ παραιτήσωσι κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821 τὴν γῆν τῶν προπατόρων των, καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς ἄλλα μέρη, ἀπ'

ὅπου ἀφοῦ ἐπρομηθεύθησαν πολεμεφόδια, ἐπέστρεψαν μετ' ὀλίγον, καὶ ἐξηκολούθησαν τοὺς πεισματωδεστέρους πολέμους ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν των.

«Ἑνωθέντες δ' ἐνταυτῷ διὰ τῶν πλέον ἱερωτέρων δεσμῶν καὶ ὅρκων μὲ τὸ λοιπὸν Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν ἐθνικὴν τούτου ἱερὰν ἔνορκον καὶ νόμιμον ἕνωσιν, ἐκινήθησαν συστηματικώτερα, ὥστε εἰς ὀλίγον ἐπολιόρκησαν στενὰ τοὺς ἐχθρούς των μέσα εἰς τὰ φρούριά των. Ἡ Σοῦδα, ἡ Ῥεθύμνη, καὶ αὐτὰ ἴσως τὰ Χανία ἦσαν εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰ ὅπλα μας, ὁπόταν κατὰ πρῶτον ἔφθασαν τὰ στρατεύματα τοῦ Σατράπου εἰς τὴν Κρήτην, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ ἐματαίωσαν τὰ παρὰ πόδας ἀποτελέσματα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Κρητῶν, δὲν τοὺς ἀπηύδησαν ὅμως, ἀλλ' οὐδὲ ἐματαίωσαν τὸν σκοπόν των

«Ἔνδοξοι πάλιν μάχαι ἐστεφάνωσαν τοὺς ἀγῶνάς των καὶ αἱ ἀκατάπαυστοι ἀποβάσεις τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφαίνοντο πλέον ὅτι ἐξήντλουν τὴν Αἴγυπτον, ὁπόταν τέλος πάντων ῥαδιουργίαι ποταπαὶ, ἀπάται καὶ ἄλλα μύρια κινήματα συνήργησαν εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν, ὥστε νὰ ἀδυνατήσουν τὰ ὅπλα τῶν ἀθώων χριστιανῶν τῆς Κρήτης, νὰ τοὺς διασκορπίσουν, καὶ τέλος κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 ἔτους νὰ παραχωρήσουν εἰς τοὺς ἐχθρούς των τοὺς κάμπους καὶ ὁμαλὰ μέρη τῆς Κρήτης, καὶ πολλοὶ πάλιν ν' ἀφήσουν τὴν πάτριόν των γῆν.

«Αἱ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν προκηρύξεις τοῦ κυρίου Δερκοῦλες, Αὐστριακοῦ Προξένου εἰς Χανία, αἱ περιδρομαί του κτλ. θέλουν μείνει βέβαια εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνεξάλειπτος κηλὶς τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος !

«Ἀμετάθετοι εἰς τοὺς σκοπούς των οἱ Κρῆτες, δὲν ἄργησαν πάλιν ν' ἀναζωπυρήσουν τὸν πόλεμον εἰς τὸ πατρῷον ἔδαφός των, νὰ προσκαλέσουν τοὺς ἔξωθεν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρίδος των, ὥστε ἡ κατὰ τὴν 2 Αὐγούστου τοῦ 1825 ἔτους ἐπιτυχία των εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν φρουρίων τῆς Γραμβούσης καὶ Κισάμου, ἔθεσαν πάλιν νέαν βάσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των. Καὶ ἂν ἀκατα-

δάμαστοι ἀνάγκαι ἐξώκειλαν μετὰ καιρὸν ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων διὰ νὰ λάβουν μετοχὴν πρὸς καιρὸν εἰς ἀναξίους τοῦ χαρακτῆρός των ἀθεμιτουργίας, καὶ νὰ δεχθοῦν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ἀπὸ διάφορα μέρη ἀποσκυβαλίσματα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἐθνῶν· διότι οἱ εἰς Γραμβοῦσαν εὑρισκόμενοι Κρῆτες ἦσαν ἄπειροι τῶν κατὰ θάλασσαν ραμάτων, δὲν ἠμπορεῦσε μολοντοῦτο ὀλίγων τινῶν ἀτόμων ἐνοχὴ νὰ ἐνοχοποιήσῃ γενικῶς ἐκείνους, οἵτινες ἔδειξαν τὰ μεγαλήτερα τοῦ ἡρωϊσμοῦ δείγματα, καὶ οἱ ὁποῖοι τέλος πάντων τοὺς ἐβίασαν νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀναξίους ταύτας πράξεις, προσκαλοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ γενικὸν στάδιον τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν των πολέμου, ἅμα εἶδαν μάλιστα πραγματοποιουμένην τὴν δι' αὐτοὺς προστασίαν τῆς χριστιανοσύνης. Εἶναι δὲ πασίγνωστον, καὶ ὅτι πρὸ τεσσάρων περίπου μηνῶν πρὸ τῆς εἰς Γραμβοῦσαν ἀφίξεως τοῦ Κομοδόρου Σὶρ Θωμᾶ Στάιηνς εἶχον ἀποκρούσει ἀπὸ τὴν Γραμβοῦσαν πᾶν πειρατικὸν κίνημα.

«Οἱ ἀκάματοι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἀγῶνες, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά των, καὶ τὰ χυθέντα εἰς τὸ Πατρῷον ἔδαφός των καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν Ἑλληνικὴν γῆν τόσα αἵματά των εἰς τὸν τωρινὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα δὲν ἐσυγχωροῦσαν, ὥστε καὶ εἰς τὴν Γ'. ἐθνικὴν Ἑλληνικὴν τῆς Ἐπιδαύρου συνέλευσιν, καθ' ἣν γενικῶς ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐζητήθη ἡ μεσιτεία τῆς Μεγάλης Βρετανίας, νὰ μὴ θεωρηθοῦν ἓν σῶμα ὡς καὶ πρότερον ἀδιάσπαστον ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος οἱ Κρῆτες, καὶ νὰ μὴ ζητηθῇ καὶ δι' αὐτοὺς ἡ αὐτὴ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τύχη, καθὼς καὶ τὸ τότε Ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον, τὸ ὁδηγούμενον ἀπὸ τὸν σήμερον εὐκλεῶς βασιλεύοντα εἰς τὸ Ἀγγλικὸν τοῦτο ἔθνος Σ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ Δ'. καὶ τὸν ἀείμνηστον Κάνιγγα τοῦ νὰ θεωρήσουν καὶ τὴν Κρήτην μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ἀδιάσπαστον. Καὶ αἱ ἀκόλουθοι μάλιστα ἔνδοξοι μάχαι τῶν Κρητῶν εἰς Φραγκοκάστελλον, Μαλάξαν, κλ. ὑπὸ τὰς ὄψεις τῶν Ἀγγλικῶν δημοσίων πλοίων, κρατούντων τότε ὑπὲρ τῶν Κρη-

τῶν χριστιανῶν τὴν πολιορκίαν τῆς Κρήτης, δὲν ἠμποροῦσαν παρὰ νὰ δώσουν εἰς τοὺς Κρῆτας ὅλους τοὺς εὐτυχεῖς οἰωνοὺς ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνός των.

«Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τῶν ἀναξίως ἤδη πασχόντων Κρητῶν ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν λαμβάνει, τὰ ὁποῖα ἐχρεωστοῦσε νὰ λάβῃ ἐξ ἀρχῆς τῆς καθιδρύσεώς της διὰ τὴν Κρήτην μέτρα, ἐγκαταλείπει τὴν Κρήτην, παίζει τοὺς Κρῆτας, ἐμπερδεύει καὶ δυσκολεύει τὰ πράγματά των ἀντὶ νὰ τὰ εὐκολύνῃ· τοὺς στερεῖ παντάπασι βοηθημάτων, ἐνῷ εὑρῆκε περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ μικρὰ βοήθειά της ἤθελε συντελέσει νὰ ἀφανισθῶσι διόλου οἱ Τοῦρκοι.

«Κατὰ συνέπειαν ἴσως τούτων καὶ τὸ Πρωτόκολλον τῶν 16 Νοεμβρίου 1828 ἐναντίον τῶν πρώτων ἀποφάσεων τοῦ Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου ἀποκλείει τὴν Κρήτην, τὴν ἀποκλείει ἀκολούθως καὶ τὸ τῶν 22 Μαρτίου 1829, τελευταῖον τὴν ἀποκλείει καὶ τὸ τῶν 3 Φεβρουαρίου 1830.

«Ἀλλ' οἱ Κρῆτες σταθεροὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις, τὰς ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν τόσων πασιφανῶν ἐνόρκων καὶ πλέον ἱερῶν συνδέσμων των μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὰς ὁποίας ἐχρεώστουν νὰ ἐπιστηρίζωνται, δὲν ἠμποροῦσάν ποτε νὰ ὑποπτεύσουν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελε παρεκτραπῇ τόσον, ὥστε νὰ καταντήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀδικίαν, διὰ τὴν ὁποίαν βέβαια καὶ τὸ Ἔθνος μίαν ἡμέραν καὶ οἱ Κρῆτες εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν θέλουν ζητήσει λόγον. Καὶ ἐναντίον τῶν μὲ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος συνδέσμων των, ἐναντίον τῶν πράξεων τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ ἐναντίον ἀκόμη τῶν πράξεων καὶ αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλως διόλου ἐπισήμως τὴν Κρήτην, καὶ ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ Ἔθνους νὰ σηκώσῃ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ ἀπὸ τοὺς Κρῆτας τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης, παρακαίρως μάλιστα καὶ ὡς πρὸς τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς κατὰ συνέπειαν τοῦ Πρωτοκόλλου τῶν 3 Φεβρουαρίου.

«Τὰ δίκαια παράπονα τῶν Κρητῶν, αἱ ἀλλεπάλληλοι

ἀναφοραὶ, καὶ δεήσεις των πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς, τὰ πύρινα δάκρυά των, αἱ ἀπαραδειγμάτιστοι δυστυχίαι των δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμψουν οὔτε τὰς ψυχὰς τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων, ἀλλ' οὔτε τῶν κατὰ διαταγὴν τούτων ἐνεργούντων Ὑπουργῶν! Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον, παραχωροῦν τὴν Κρήτην ἐσχάτως εἰς τὸν Σατράπην τῆς Αἰγύπτου, τὸν συγχωροῦν διὰ νὰ τὴν καταπλακώσῃ ἀπὸ Ἄραβας τακτοποιουμένους, νὰ πολιορκήσῃ παντοῦ τὰ μέρη της, καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα οὔτε κἂν δίδουν ἄσυλον εἰς τὰς καταφευγούσας οἰκογενείας τῶν Κρητῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Γαμβρούσαν.

«Ὅλοι συμφώνως, Τοῦρκοι, χριστιανῶν Ἡγεμόνων Ὑπουργοὶ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνώμωσαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης σήμερον, θέλοντες ἴσως διὰ νὰ τοὺς δώσουν ἀντίλυτρον θῦμα τῆς ἐλευθερίας τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν των. Αὐτοὶ ὅλοι πολεμοῦν, βιάζουν σήμερον τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης νὰ διαλυθοῦν, καὶ νὰ σβέσουν ἀπὸ τὸν κόσμον ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐναντίον τῶν Νόμων τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν πεφωτισμένων ἐθνῶν, καὶ ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων καὶ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου, καὶ τῶν διὰ τὴν Κρήτην συνδιαπραγματεύσεων μετὰ τῆς Πόρτας καὶ τῶν Πρέσβεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῷ ἀκόμη οἱ Τοῦρκοι χαίρονται τὰς Ἀθήνας, τὴν Εὔριπον κλπ. μὲ ὅλας των τὰς ἀναπαύσεις καὶ ἀσφαλείας, εἰς τοὺς Κρῆτας, ἴσως διότι εἶναι χριστιανοὶ, δὲν συγχωροῦνται οὔτε αἱ διὰ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου δοθεῖσαι εὐκολίαι ὡς πρὸς τὴν πώλησιν τῶν ἰδιοκτησιῶν των καὶ τῆς ἐλευθέρας μεταβάσεώς των εἰς τὴν ἤδη ἐλευθέραν Γῆν τῶν συναγωνιστῶν των Ἑλλήνων.

«Εἰς τοιαύτην δεινὴν καὶ ἀνέλπιστον θέσιν εὑρισκόμενος ἤδη ὁ πολυπαθὴς χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης, συναγμένος διὰ τῶν Ἀντιπροσώπων του εἰς διαφόρους γενικὰς Συνελεύσεις, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν διαμαρτύρεται σήμερον πασιφανῶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τῆς χριστιανοσύνης, καὶ τοῦ φω-

τισμένου ὅλου Κόσμου, ἐνώπιον τῶν τριῶν Σεβαστῶν Μοναρχῶν, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας, ἐνώπιον τοῦ ἀδεκάστου Κριτηρίου τῆς ἱστορίας, διαμαρτύρεται, λέγομεν, ἐναντίον τῆς ὡς πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ καθ' ὅλων αὐτῶν τῶν διαληφθεισῶν διὰ τὴν Κρήτην πράξεων τῶν πληρεξουσίων, καὶ λοιπῶν ὑπουργῶν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων. Καὶ φυλάττει σῶα καὶ ἄθικτα τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά του ὡς πρὸς τὴν ἀρχῆθεν Πατρῴαν του Γῆν, τὴν ὁποίαν ἀσυγχώρητος ἀδικία παρανόμως ἀφήρπασε, καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ ἀφαρπάσῃ καὶ σήμερον, ἔπειτα ἀφ' οὗ τὴν ἐπότισε τώρα καὶ δέκα ἔτη μὲ τὸ αἷμά του ἀδιακόπως, καὶ τὴν ἐβαστοῦσε μὲ τὰς ἀνηκούστους θυσίας, ταλαιπωρίας καὶ δυστυχίας του.

«Φυλάττει προσέτι ὁ λαὸς οὗτος τῆς Κρήτης ὅλον τὸ δίκαιον τοῦ νὰ φροντίσῃ ὅπως ἐγκρίνει περὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Πατρῴας του Γῆς, τὴν ὁποίαν πρῶτοι καὶ τελευταῖοι οἱ προπάτορές του καὶ αὐτὸς σήμερον συνῴκησαν ἐξημέρωσαν καὶ ἐπολίτισαν, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας τοὺς νόμους, τὸν πολιτισμὸν, ἐπιστήμας, τέχνας κλπ. ἐδανείσθησαν οἱ λοιποὶ Ἕλληνες. Τέλος τὴν γῆν των ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐβασίλευσεν ὁ Μίνως, ὁ πρῶτος νομοθέτης τῆς Εὐρώπης, τοῦ ὁποίου τὴν γλῶσαν, τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τὰ ἔθιμα κλπ. ἔχει ἀκόμη ἕως τὴν σήμερον. Καὶ διατηρεῖ τὴν ἀδιαχώριστον καὶ αἰώνιον ἕνωσίν του μὲ τοὺς συναγωνιστάς του Ἕλληνας, μὲ τοὺς ὁποίους συγκροτεῖ καὶ σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὡρκίσθη νὰ μένῃ ἀδιάσπαστος καὶ ἀδιαχώριστος.

«Ταῦτα διακηρύττων πασιφανῶς ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης σήμερον μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ ἀνεξάρτητον θέλησιν, ἀφιερόνει τὸ περὶ διατηρήσεως καὶ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τούτων ἁπάντων δικαίωμα εἰς τοὺς ὅσοι ἀπὸ τοὺς Κρῆτας ἤθελον κρατεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας των τὰ ὅπλα, καὶ εἰς τοὺς ὅσοι ἤθελον εὑρίσκεσθαι εἰς τόπον ἐλεύθερον μὲ ἐλευθέραν θέλησιν· καὶ πᾶσα ἄλλη πρᾶξις βιαίως ὑπαγορευμένη, καὶ μὴ προερ-

χομένη ἀπὸ μίαν ἀνεξάρτητον θέλησιν ὡς τὴν σημερινὴν τοῦ ὡπλισμένου καὶ ἐλευθέρου λαοῦ τούτου, θεωρεῖται ὡς μηδὲν καὶ διόλου ἄκυρος.

«Ἡ παροῦσα νόμιμος καὶ πασιφανὴς διαμαρτύρησις, γενομένη ἀπὸ ἀνεξάρτητον θέλησιν τοῦ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας Κρητικοῦ λαοῦ, καὶ φυλαττομένη πάντοτε ἔξω ἢ ἔσω τῆς Κρήτης ἀσφαλῶς, νὰ δημοσιευθῇ εἰς ὅλον τὸν φωτισμένον Κόσμον διὰ τῶν ἐφημερίδων, καὶ νὰ δοθῇ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον τόσον εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς Ἀντιναυάρχους καὶ Ἀντιπρέσβεις τῶν τριῶν Σεβαστῶν Συμμάχων Μοναρχῶν διὰ τὰ τέλη, ἀποτελέσματα κλπ. κλπ. κλπ.»

Ἐν Μαργαρίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης 23 Νοεμβρίου 1830.

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ Κ. Κριτοβουλίδης, Α. Παπαδάκης, Α. Δαφνομίλης, Μανουὴλ Λαδᾶς, Γ. Σακόρραφος, Τζώρτζης Σαουνάτζος, Ι. Μιχαήλ.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν σχέσεων Ἐπιτροπή· Π. Ζερβουδάκης, Α. Ἀνδρεαδάκης, Ν. Δάνδολος, Ν. Σκορδίλης (Τ. Σ.) Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως Ν. Δαμβέργης.

Διεύθυναν δ' εὐθὺς τότε δι' ἀπεσταλμένων ἀντίγραφα τῆς διαμαρτυρήσεως ταύτης πρὸς τοὺς παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει ἀντιπρέσβεις τῶν συμμάχων, πρὸς τοὺς ἀντιναυάρχους αὐτῶν καὶ πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Ταυτοχρόνως δὲ προβλέπον τὸ Συμβούλιον ὡς ἐκ τῆς παρούσης καταστάσεως ποῦ ἔτεινον τὰ πράγματα, ἐνησχολήθη μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, διὰ τοῦ ὁποίου καθίστα νόμιμον Ἀρχὴν ἐν περιπτώσει ἀποσυνθέσεως τῆς Κρητικῆς διοικήσεως ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον διαμένει ἐλεύθεροι ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἀναθέτον εἰς τούτους πᾶσαν φροντίδα περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῆς Κρήτης, καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μεταναστευσάντων. Ἰδοὺ καὶ τὸ ψήφισμα.

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου.

«Ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀνωμαλία τῶν σημερινῶν πραγμάτων δὲν προβλέπομεν ποῦ ἔχει νὰ καταντήσῃ.

«Ἐπειδὴ καὶ αἱ διάφοροι οἰκογένειαι τῶν Κρητῶν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἄρχισαν ν' ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ πατρικόν των ἔδαφος, θέλουν διασκορπισθῇ τῇδε κἀκεῖσε.

«Ἐπειδὴ καὶ ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι πάντοτε συγκεντρομένη μία νόμιμος ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ τῆς Κρήτης ἀπὸ τὰ κατεπείγοντα αὐτὸν δεινά.

«Ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 134. Διαμαρτύρησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διαφυλάττει εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα πάντοτε διὰ νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους, τῆς ἀδιαφιλονεικήτου ἰδιοκτησίας του.

«Ἐπειδὴ καὶ διαφόρων ἀναφορῶν καὶ γραμμάτων ἀπαντήσεις περιμένονται ἀπὸ τοὺς Ἰσχυρούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλπίζεται ἡ ἀνακούφισις τῶν δεινῶν τοῦ πάσχοντος ἤδη Κρητικοῦ λαοῦ.

«Ἐπειδὴ καὶ αἱ περιστοιχοῦσαι κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἐμποδίζουν τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως μὲ τὰ διάφορα μέρη, μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσακούεται.

«Δι' ὅλα ταῦτα, καὶ δι' ἄλλα ὅσα εἰς ἐνδεχομένας περιστάσεις ἐμποροῦν ν' ἀκολουθήσουν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἤδη ἐλευθέρου, καὶ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας λαοῦ τῆς Κρήτης, καὶ ἀνεξάρτητον θέλησίν του,

ΨΗΦΙΖΟΜΕΝ

«Α'. Διορίζεται μία ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τοὺς ΚΚ. Ν. Ῥενιέρην, Μ. Ναύτην, Ν. Οἰκονόμον, Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, Π. Ζερβουδάκην, Κ. Κριτοβουλίδην, Α. Μανουσογιαννάκην, Β. Χάλην, Α. Κριαρὰν, Γ. Σακόρραφον, Γ. Τσουδερὸν, Ἀνδρέαν Παπαδάκην, Γ. Πεζανὸν, Γ. Καλλέργην, Μ. Λαδὰν, Στρ. Δεληγιαννάκην, Π. Καλογέννητον, Α. Παναγιώτου, Α. Ἀνδρεαδάκην, Α. Δα-

φνομίλην, 'Ιακ. Κουμὴν, Γ. Δρακονιανὸν, Γρηγ. Δαμινὸν, Ν. Δαμβέργην, Γ. Σαουνάτσον, Ιω. Κουρμούλην, Ιω. Μοσχοβίτην, Δ. Χρυσαφόπουλον, Γ. Σταματάκην, Α. Ψωμαδάκην, Α. Χ. 'Ιωάννου. Γ. Λουτζάκην, Ιω. Στεφανάκην, Φ. Λιμπρίτην, 'Εμμανουὴλ Ποθητὸν, Ν. 'Αλυφιεράκην, Μ. Μελιδόνην, Ν. Χ. Κωνσταντίνου, Κ. Γερακάκην, Ιω. Κοντὸν, Μ. Κορακάκην, Ιω. Μαριδάκην, Κ. Μπογιατζόγλουν, Σισίνην Τατινάκην, 'Εμμανουὴλ 'Ρενιέρην, Ιω. Παπαδάκην, 'Ιακ. Σκανδάλην, Φ. Τσαντηράκην, Α. Συμιανὸν, Ιω. Χαμαλάκην, Σταυρ. Νιότην, Γ. Βασιλείου, Ζ. 'Αποστολάκην, Κ. Στακάκην, Δ. Βορινὸν, Ν. Ταμπαρὲ, 'Αρτέμ. Περάκην, καὶ Ν. Σκορδιλάκην.

«Β'. 'Η ἐπιτροπὴ αὕτη ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα εἰς ἀπροσδόκητον περίστασιν νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰς ὁποίας τὴν δίδονται ὁδηγίας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος, καὶ τῶν Πατριωτῶν.

«Γ'. Ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ λαμβάνῃ τὰς ἀπὸ διάφορα μέρη περιμενομένας ἀπαντήσεις ἐπ' ὀνόματι τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως, καὶ εἰς ἐπικειμένην δυσκολίαν τῆς κοινωνίας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς.

«Δ'. 'Ο πρῶτος καὶ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης θέλ' εἶσθαι τὸ νὰ φροντίζῃ καθ' ὁποίους ἤθελε γνωρίσει τρόπους, εἰσακουομένη ὅμως πάντοτε μὲ τοὺς φρονιμοτέρους Κρῆτας, μὲ τοὺς ὁποίους ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἔχῃ σχέσεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος μας Κρήτης, καὶ ἀντικατάστασιν εἰς τοὺς γνησίους κληρονόμους της τοὺς Ἕλληνας χριστιανοὺς κατοίκους αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἕνωσίν των μὲ τοὺς λοιποὺς συναδελφούς των ἐλευθερωθέντας ἤδη Ἕλληνας.

«Ε'. Εἰς ἐνδεχομένην διάλυσιν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς ὑπ' εὐθύνην τοῦ νὰ δίδῃ συχνάκις λόγον περὶ τῶν πράξεών της εἰς τοὺς εὑρισκομένους ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἐλευθέρους Κρῆτας.

«ΣΤ'. Θέλει φροντίζει πάντοτε περὶ ἀδιαλύτου σχέσεως τῶν Κρητῶν, καὶ περὶ ἑτοίμου εἰς πάντα καιρὸν συγκεντρώσεώς των, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν δυστυχῶν οἰκογενειῶν καθ' ὅσον δύναται.

«Ζ'. Θέλει φροντίζει ὥστε νὰ φυλάττηται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν κατὰ τὰ διάφορα μέρη εὑρισκομένων Κρητῶν μία τακτικὴ ἀλληλογραφία, καὶ συννενόησις εἰς τὰ ὅσα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν γενικῶς καὶ τῆς Πατρίδος των ἤθελον ἐνεργεῖσθαι.

«Η'. Τὰ δύω τρίτα ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς χρείας τυχούσης ἠμποροῦν νὰ ἐνεργοῦν εἰς παρεμπεσοῦσάν τινα ὑπόθεσιν μὴ ἀναδεχομένην ἀναβολὴν διὰ τὴν συνάθροισιν τῶν λοιπῶν μελῶν.

«Θ'. Τὸ παρὸν Ψήφισμα θέλει καταχωρισθῆν εἰς τὴν βίβλον τῶν Ψηφισμάτων, καὶ ἀποσταλῇ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον εἰς τὰ ἀνήκοντα μέρη.»

'Εν Μαργαρτίαις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 23 Νοεμβρίου 1830.

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον 'Αντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ.

» Ι. Στεφανάκης
» Α. 'Ιωαννίδης
» Κ. Κριτοβουλίδης
» Ι. Μιχαήλ
» Τζώρτζης Σαουνάτζος
» Γ. Σακόρραφος
» Α. Δαφνομίλης
» Α. Παπαδάκης
» Μανουὴλ Λαδᾶς

'Η ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐπιτροπὴ

» Π. Ζερβουδάκης
» 'Αλέξανδρος 'Ανδρεαδάκης
» Ν. Δάνδολος
» Ν. Σκορδιλάκης

(Τ. Σ.) Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως
Ν. Δαμβέργης.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ, ἀφοῦ ἀπέλυσεν ὁ Νουρετημβέης ἐκ τῶν κρατηθέντων ἐν Χανίοις (α) καπιταναίων τῶν Σφακίων τὸν Ῥοῦσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Πωλογιοργάκην, Ῥουσάκην Χοῦρδον καὶ ἄλλους ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὅσους τοιούτους πρὸ τεσσάρων ἐτῶν συλλαβὼν δι' ἀπάτης (ἴδε σελ. 361) ἐκράτει ἐν εἱρκτῇ, ἐξεστράτευσε καὶ αὐτὸς ἔπειτα πανστρατιᾷ, διευθυνθεὶς ἐναντίον τῶν τοποθετημένων εἰς Μαλάξαν, τῶν ὑπὸ τὸν Γρ. Δαμινὸν καὶ Δ. Σήφακαν. Δὲν ἔγεινε δὲ τότε οὐδεμία σύγκρουσις, ἂν καὶ εἶχον διαταγὴν οἱ Ἕλληνες νὰ προσβάλωσι τότε μόνον τοὺς πολεμίους, ὅτε ἤθελον ἐπέλθει διὰ νὰ ὑπερπηδήσωσιν οὗτοι τὰ ὡρισμένα τῆς ἀνακωχῆς ὅρια. Λαβόντες λοιπὸν οἱ ὀλίγοι αὐτοὶ Ἕλληνες τὰς ἐκεῖ φρουρουμένας διαφόρους σημαίας, τὰς ὁποίας (β) ὁ

(α) Οἱ φυλακισθέντες εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τὸ 1827 νὰ δραπετεύσωσι, κρεμασθέντες διὰ σχοινίων ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου, ὥστ' ἐπέτυχον ὅλοι καὶ νὰ καταβῶσιν οὕτως εἰς τὸν περὶ αὐτὸ χάνδακα ἀπὸ ἀρκετὸν ὕψος. Μόνος δ' ὁ Παπαμανοῦσος πεσὼν, ἔμεινεν ἐκεῖ νεκρὸς, οἱ δὲ λοιποὶ κατατραυματισμένοι ἀπεσύρθησαν, κρυφθέντες εἰς τὰ πλησιέστερα σπαρτά. Ἐκ δὲ τούτων ὁ μὲν Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσι κἀκεῖθεν συρόμενοι ἐν νυκτὶ, καὶ ἀπομακρυνθέντες διὰ πολλῶν κακοπαθειῶν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀνεῦρον ἐν τοῖς σπαρτοῖς οἱ ἐλθόντες τὴν ἐπιοῦσαν ἱππεῖς πρὸς ἀνίχνευσιν, τοὺς ὁποίους ἔθεσαν τότε καὶ εἰς αὐστηροτέραν κράτησιν.

(β) Οἱ Κρῆτες εἰς ἐλεεινὴν καὶ ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν καταντήσαντες, εἶχον ὑποπέσει τότε καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς κοινῆς παροιμίας τῆς λεγούσης. «Ὅστις πνίγεται, καὶ τὰ μαλλιά του πιάνει» διὸ καὶ ἀπεφάσισαν τότε νὰ ὑψώσωσι σημαίαν Δυνάμεώς τινος ἰσχυρᾶς, ὅπως δι' αὐτῆς λάβωσιν ὡς ἐνόμιζον ἄμεσόν τινα προστασίαν, καὶ δυνηθῶσιν οὕτω νὰ προλάβωσι τὸν ἐπικείμενον τῆς ὑποδουλώσεως κίνδυνον. Εἶχον δ' ἐρωτήσει προηγουμένως περὶ τοῦ τοιούτου δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ τὸν Κυβερνήτην χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τῷ ἐξηγήσωσι περὶ τίνος ἐπρόκειτο Δυνάμεως. Οὗτος δὲ ὑποπτεύσας ὡς ὑποκίνησιν τοῦτο, τὸ ὁποῖον καὶ διὰ νὰ προλάβῃ, ἐσύστησεν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον, ὅτι οἱ Κρῆτες ὀφείλουσι νὰ ὑψώ-

κίνδυνος τοῖς εἶχεν ἐπιβάλει τὴν ἀνάγκην ν' ἀνυψώσωσι τότε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην, ἀπεσύρθησαν εἰς ὀρεινότερον χωρίον τοὺς Κάμπους τοποθετηθέντες ἐκεῖ, ὅτε ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσήλασεν ἀπολέμως εἰς Ἀποκόρωναν, πολιορκούντων ταυτοχρόνως καὶ κατὰ θάλασσαν τῶν τουρκικῶν πλοίων τὴν νῆσον, ὁ δὲ ἀρχηγὸς Νουρετημβέης ἐξέδωκεν εὐθὺς τότε ἐκεῖθεν τοιαύτην διακήρυξιν, τῆς ὁποίας ἀντίγραφα διεύθυνε μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας.

«Γραικοὶ τῆς Κρήτης. Ἰδοὺ τώρα κινῶ, «ἔλεγε,» μὲ ὅλα μου τὰ στρατεύματα διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ὁ δὲ σκοπός μου δὲν ἀποβλέπει νὰ κακοποιήσω κανένα, ἀλλα νὰ ἐπαναφέρω τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸν τόπον σας.

«Ὅσοι λοιπὸν εἶσθε εἰρηνικοὶ ἄνθρωποι, προσέλθετε κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας διὰ νὰ παρουσιασθῆτε ἀφόβως ἐνώπιόν μας, καὶ ἀποθέτοντες τὰ ὅπλα, νὰ ἡσυχάζετε εἰς τὰς οἰκίας σας, ἐνασχολούμενοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιόν του ἔργον. Ὅσοι δ' ἐπιμένετε νὰ εἶσθε φιλοτάραχοι, κατ' ἐκείνων ἔχω σκοπὸν νὰ παρουσιασθῶ μὲ τὸν κρότον τῶν τυμπάνων διὰ νὰ ταπεινώσω την ἀσυλλόγιστον αὐτῶν ἀπείθειαν. Εἶμαι φιλάνθρωπος καὶ δίκαιος καθόσον πρέπει εἶμαι ὅμως καὶ αὐστηρὸς τιμωρὸς ὅπου πρέπει.»

Ἐγκαταλειφθείσης λοιπὸν τοιουτοτρόπως τῆς Κρήτης καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἑλλ. Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐπιμόνους ἀπαιτήσεις καὶ τῶν Εὐρωπαίων ὑπουργῶν, οἱ Κρῆτες μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ οὐδεμίαν ἀντίληψιν καὶ παραμυθίαν, ἤρχισαν να καταφεύγουν τότε ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς

σωσι καὶ τῶν τριῶν Συμμάχων τὰς σημαίας, οἵτινες ἔσωσαν καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ λοιπὸν ταύτῃ ἔσπευσαν νὰ προετοιμάσωσι πολλὰς τοιαύτας σημαίας, τὰς ὁποίας καὶ ὕψωσαν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς εἰς ὅλας τὰς στρατιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις ἅμα τῇ ἀποβάσει τῶν νέων τουρκικῶν στρατῶν, Ἡ πρᾶξις δὲ αὐτὴ ἔκαμε τοὺς Τούρκους νὰ ἀπορῶσιν ἐπί τινα χρόνον Ἀλλὰ τὰ πάντα μάταια! Ὁ κάλαμος εἶχεν ἤδη βαφῆ ἐναντίον τῶν ἀθλίων χριστιανῶν τῆς Κρήτης!!

τὴν ἐλευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα, ὑπὲρ ἧς καὶ αὐτοὶ πολλὰ ἐμόγησαν καὶ ἀπωλέσθησαν, ὅτε τὸ Συμβούλιον ἔσπευσε ν' ἀναφέρῃ καὶ πάλιν πρὸς τὴν Κυβέρνησίν της, ἐξιστορῆσαν δεινοπαθῶς ὅλα τὰ τελευταῖα συμβάντα, πρὸς ἣν διεύθυνε καὶ μίαν τῶν διακηρύξεων τοῦ Νουρετῆ. Παρεκάλει δ' ἐπὶ τέλους δ' αὐτῆς νὰ ἐνεργήσῃ ὁ Κυβερνήτης, ὥστε ν' ἀρθῇ κἂν ὁ θαλάσσιος ἀποκλεισμὸς διὰ ν' ἀναχωρῶσιν ἀκινδύνως αἱ ἀδύνατοι οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας οὐδὲ εἰς Γραμβοῦσαν τὴν τότε ὑπο τῶν συμμάχων κρατουμένην ἐδέχοντο.

Ὁ δὲ Κυβερνήτης ἔστειλε τότε ἔγγραφον, δι' οὗ εἰδοποίει τοὺς θέλοντας ἐκ τῶν Κρητῶν νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι θὰ τοὺς δεχθῶσιν ὡς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς! Συνάμα δὲ ἀπέστειλε καὶ τὸν μοίραρχον Γ. Σαχίνην μὲ τὸ ἑλληνικὸν κορβέτον «ἡ Ὕδρα» καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρῃ τοιούτους ἐκ Κρήτης, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ἄπρακτος οὗτος, ἀφοῦ εὗρε πολιορκημένην τὴν νῆσον ὑπὸ τῶν τουρκικῶν. Ἐστάλη δὲ κατόπιν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ μοίραρχος Κανάρης, ὅστις διευθυνθεὶς εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, ἀπήντησε πολιορκητικὰ τουρκικὰ εἰς τὴν μεταξὺ Σελίνου καὶ Γαύδου θάλασσαν, ἅτινα ἐπεχείρησαν καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωσιν. Οὗτος ὅμως ἐπέδειξε τότε τὰ κανόνιά του, προσειπών. «Ὅτι δὲν ἔχω σκοπὸν ν' ἀποβιβάσω εἰς » Κρήτην πολεμεφόδια· διότι οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ Συμ» μαχοι Δυνάμεις ὡς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν τοῦτον τόπον. » Ἔχω ὅμως διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεώς μου νὰ μεταφέ» ρω εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅσους τῶν συναδέλφων » μας Ἑλλήνων θελήσουσι νὰ ἐπιβιβασθῶσιν ἐλευθέ» ρως εἰς τὰ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου πλοῖα, καὶ δὲν δύ» ναμαι νὰ πράξω ἄλλως παρὰ νὰ ἐκτελέσω τὴν διατα» γήν μου» Καὶ οὕτω κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα Λουτροῦ.

Διαμένοντος δὲ εἰς Ἀποκόρωναν τοῦ Νουρετημβέη, προσέφερον οἱ Σφακιανοὶ ὑποταγήν. Δεινὴ ἦτο τότε ἡ θέσις τῶν Κρητῶν! Καὶ τί ἄλλο ἠδύναντο νὰ πράξωσιν εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν ἀπειλούμενοι πολυειδῶς; Το

παράδειγμα ὅμως τούτων ἐμιμοῦντο δυστυχῶς καὶ οἱ λοιποὶ, καὶ ὅταν ἐκινοῦντο οὗτοι πρὸς πόλεμον, καὶ ὅταν ὑπέκυπτον, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὀχυροτάτην θέσιν των, ἂν καὶ μικρὸν ὠφελήθησαν ὑπ' αὐτῆς τόσον αὐτοὶ ὅσον καὶ οἱ λοιποί· διότι ὁσάκις ἐπεχείρουν οἱ πολέμιοι εἰσβολὴν, εἰσήρχοντο καὶ ἐξήρχοντο σχεδὸν ἀπολέμητοι.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐκίνησεν ἐκεῖθεν ὁ Νουρετὴν διὰ νὰ εἰσβάλῃ καὶ εἰς Ῥεθύμνην. Ὁ δὲ Σουδερὸς καὶ Σ. Δελιγιαννάκης εὑρεθέντες τοποθετημένοι μὲ πολλοὺς περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν, ἀντεστάθησαν πρὸς μικρὸν εἰς τὴν πορείαν τῶν Τούρκων, οἵτινες οὐδόλως σχεδὸν ἐπυροβόλησαν· διέμειναν ὅμως οὗτοι τότε ἡμέρας τινὰς κατὰ τὰ χωρία Κουρνᾶν καὶ Δράμια, ἀποφεύγοντες νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν νέων συγκρούσεων, μεχρισοῦ διελύθησαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ οἱ ἀπέναντί των Ἕλληνες.

Εἰσήλασαν λοιπὸν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ τότε καὶ εἰς Ῥεθύμνην, ὅπου καὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Ῥεθύμνιοι ὡς καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἤρχισαν νὰ προσφέρωσιν ὑποταγὴν ὅσοι ἦσαν ἐπιβεβαρυμένοι ὑπὸ βάρους οἰκογενειῶν. Ἄνευ ἀντιστάσεως ἐπροχώρησαν ἔπειτα τὴν 13 Δεκεμβρίου καὶ εἰ Αὐλοπόταμον, ὅπου συνέβησαν τὰ αὐτά· ὡς καὶ εἰς τὸ εἰρημένα μέρη.

Ἐνήργει ἕως τότε ἐν πόνῳ καὶ μόχθῳ εἰς Μαργαρίτας τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὅ,τι ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν, ἂν καὶ τὰ πλειότερα αὐτοῦ μέλη εἶχον διασκορπισθῆ. Ἐνεκαρτέρουν δὲ μόνον οἱ ἑξῆς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου ἕνεκα τῆς ἀκωλύτου τῶν πολεμίων προχωρήσεως, καὶ τῆς ἀναρχίας τότε τοῦ ἀκρίτου λαοῦ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἐνισχύει ἡ περὶ τὴν ἀποτυχίαν ἀπελπισία εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς καὶ κρισίμους ὥρας, οἷον ὁ Δαφνομίλης, ὁ Κριτοβουλίδης, ὁ Λαδᾶς, ὁ Ι. Μιχαὴλ, ὁ Σακόρραφος, ὁ Α. Παπαδάκης, ὁ Καλομενόπουλος, καὶ ὁ προσωρινὸς γραμματεὺς Ν. Δαμβέργης· ἀλλὰ καὶ οὗτοι μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσι, διελύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ τὴν 16 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, ὅτε καὶ ἐξέλειψεν ἀπὸ τὴν Κρήτη

πᾶσα (α) ἑλληνικὴ ἀρχὴ, ὁ δὲ πρόεδρος Ῥενιέρης εἶχεν ἀναχωρήσει πρότερον ἐκ Σφακίων.

Ἄλγος μέγα αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀναπολήσωμεν τὰ θλιβερὰ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συμβάντα! Δακρυῤῥοοῦντες ἀπεχωρίζοντο τότε οἱ ἀδελφοὶ τοὺς ἀδελφοὺς, οἱ οἰκεῖοι τοὺς οἰκείους καὶ οἱ φίλοι τοὺς φίλους, καταζαλισθέντες οἱ μὲν ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην τῶν κινδυνευουσῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῆς μεγάλης ἐνδείας των, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο καὶ ἄκοντες νὰ μένωσιν εἰς χείρονα ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν ἀπετροπιάζοντο φοβούμενοι μὴ καταντήσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐλεεινὴν τῶν Φελλάχων κατάστασιν, ὡς προγνωρίζοντες καὶ τοὺς ἰδίους σκοποὺς τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου ἐναντίον τῶν Κρητῶν, οἱ δὲ τρέχοντες πρὸς τὴν ἀναχώρησιν διὰ ν' ἀποφύγωσι τὰ τοιαῦτα, κατέλειπον

(α) Ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος ὁ Ι'. εἶχε κάμει πρότασιν πρὸς τὴν συμμαχίαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ὁμοφώνως τὴν Κρήτην διὰ 40 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ νὰ τὴν προσθέσωσι πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐνήργει νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο τότε ἡ Ἰουλιανὴ μεταβολὴ τῆς Γαλλίας. Ὁ δὲ διάδοχός του βασιλεὺς τῶν Γάλλων Φίλιππος λαβὼν ἀφορμὴν καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν, καὶ παρατηρήσας τὰ προηγούμενα, ἠσπάσθη τὴν ἰδέαν αὐτὴν, διὸ καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ, ἐξαποστείλας ἐπίτηδες καὶ γαλλικὴν φρεγάταν διὰ νὰ ἀναβάλῃ τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης· Ἦτον λοιπὸν ἀναμφιβόλως εὐκολώτερον τότε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ βασιλεὺς Φίλιππος· διότι εἶχεν ἐπανέλθει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἰς τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καὶ ὁ λόρδος Πάλμερστων μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, οἵτινες καὶ ἄλλοτε ἐξεφράσθησαν ὡς εἴδομεν ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Ἀτυχῶς ὅμως, μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἦτον παραδομένη ὁλοτελῶς εἰς τὸν Μεχμεταλῆν ἡ Γραμβσαοῦ, ὅτε ἔφθανεν ἡ φρεγάτα αὐτὴ ἐντὸς τῶν ἑλλ. θαλασσῶν, τῆς ὁποίας ὁ πλοίαρχος ἐρωτήσας μετὰ σπουδῆς περὶ τὴν νῆσον Μῆλον, πλοῖον ἐκ τῆς Κρήτης ἀπερχόμενον, ἔμαθε πρώτην φορὰν μὲ ἀγανάκτησιν παρὰ τῶν ἐπιβατῶν περὶ τῆς παραδόσεώς της, ἐν οἷς ἦτον καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Σερβουδάκης ὅστις ἐδιηγεῖτο περὶ τούτου.

ἀφειδῶς περιουσίας (α), καὶ πᾶν συντελεστικὸν πρὸς τὴν φυσικὴν ὕπαρξίν των. Πλῆθος ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων ἐκάλυπτον ὅλα τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ζητοῦντες πλοῖα πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ σωρηδὸν ἔπιπτον εἰς τοιαῦτα παρατυχόντα, χωρὶς νὰ προβλέπωσι κἂν τοὺς κατὰ θάλασσαν κινδύνους, ἐπειγόμενοι νὰ μὴν ἴδωσι τὴν ἐπέλευσιν πολεμίων, τοὺς ὁποίους τοσαῦτα ἔτη ἐπολέμησαν, ἐνίκησαν καὶ εἶχον καταδαμάσει. Ἤθελε ...ωθῇ ἅπασα σχεδὸν ἡ Κρήτη τότε ἀπὸ χριστια... Ἕλληνας, ἐὰν δὲν ἐκωλύοντο (β) παντοίοις τρό... ὑπὸ τῶν πολιορκητικῶν, καί τοι βλάσφημος γλῶσ... ἶχεν ἐκφράσει ὡς ειρέθη, ὅτι οἱ Κρῆτες Ἕλληνες ...ριστιοῦντο ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἐὰν δὲν τοὺς ἠρέθιζον ...αραχοί τινες! Κατώρθωσαν μολατaῦτα ν' ἀπέλ... καὶ τότε τῆς Κρήτης πλέον τῶν 60 χιλιάδων ...ιανῶν ἀτόμων, ἅτινα διεσπάρησαν εἰς τὰς Κυκλά... νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐξ ὧν ἀπωλέσθη... κακὴν κακῶς οἱ πλεῖστοι· διότι εἶναι δυνατόν ποτε ...ιννούμενός τις εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μάλιστα ὡς ὁ ...ς, ν' ἀναπαύηται ὑπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν του; — Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ δεκαετὴς τῶν Ἑλλήνων Κρη...ν ἐπανάστασις, ἐπώδυνον διὰ τὸν τρόπον τῆς ὑποχρεώ...ως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλον διὰ νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὖθις ...ς τὸν αὐτὸν τῆς τυραννίας ζυγὸν οἱ τάλανες Κρῆτες, ...πὸ τὸν ὁποῖον διὰ ν' ἀπαλλαχθῶσιν, ἐπολέμησαν καρ...ερικῶς, ἐνίκησαν κατεξολοθρεύσαντες μυριάδας ἐκ τῶν τυράννων των, θυσιασθέντες καὶ αὐτοὶ πολυειδῶς!! Ἀλλ' ὡς φαίνεται τοσαῦται ἔνδοξοι νίκαι, καὶ τοιαῦτα ἡρωϊκὰ παθήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει καὶ ὁ Ἀρχικαγ-

---

(α) Οἱ Κρῆτες ἐν γένει εἶχον ἰδίαν ἰδιοκτησίαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν Κρήτῃ.

(β) Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς παραλίας ἐκανονοβόλησαν τὰ Τουρκικὰ τοὺς συῤῥέοντας Ἕλληνας πρὸς ἀναχώρησιν, ἰδίως δὲ καὶ εἰς τὸν ὅρμον Βαλῆ τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν γυναῖκας καὶ παιδία ἐπὶ παρουσίᾳ Ἀγγλικῶν καὶ Ῥωσσικῶν πλοίων,

γελάριος τῆς Ῥωσσίας Κόμης Νεσερλὸρδ ὡς παραίτια τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου 1830 ἐκθέσει του πρὸς τὸν μέγαν Δοῦκαν Κωνσταντῖνον μετὰ τὸ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον τῆς 3 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, δὲν ἐκρίθησαν ἀντάξια καὶ διὰ τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας!

Ἀφοῦ ὁ ῥηθεὶς Ἀρχικαγγελάριος ἐξιστόρησεν εἰς τὸ μνησθὲν ἔγγραφον πρὸς τὸν Μ. Δοῦκαν ὅσα συνέβησαν εἰς τὰ περὶ ἀνεξαρτησίας γενικῶς τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐκ τοιαύτης πράξεως προκῦπτον κοινὸν συμφέρον, καὶ ὡμολόγησεν ὡς δημιουργὸν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 τὸν ἀοίδιμον Γεώργιον Κάνιγγα, ἐπέφερε καὶ περὶ Κρήτης τὰ ἑξῆς (α).

«Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος ἐπεκύρωσεν ὅλας τὰς περὶ » τούτου προσδοκίας ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ » Ἡγεμονεία τῆς Ἑλλάδος προετάθη αὐτῷ· διότι ἐζήτη» σε νὰ προστεθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Κρήτη, θέτων » τὴν πρότασίν του ταύτην ὡς ὅρον τῆς συναινέσεώς του » εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν τριῶν Αὐλῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων » τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατακτημένων, τὴν Κρήτην μά» λιστα ἡ Ἀγγλία ἀπεχώριζε πάντοτε καὶ ἐπιμόνως ἀπὸ » παντὸς προσδιορισμοῦ τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ » τὸ ἐνεστὼς ὑπουργεῖον τοῦ Λονδίνου ἤθελε θεωρήσει » τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ταύτης ὡς τὰ μάλιστα » ἀντικειμένην εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλικῆς ἐμπο» ρίας καὶ ναυτιλίας κατὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν.

«Ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν σήμερον » ἀπὸ τὸν Σουλτάνον τὴν θυσίαν τοιούτου ἀξιολόγου κτή» ματος, τοῦ ὁποίου κατέχει τὸ πλεῖστον (β) μέρος. Ὁ

(α) Ἴδε Πανδώρα φύλλ. 86 σελίδα 358 τοῦ ἔτους 1853.

(β) Τὰ φρούρια Κυδωνίας Ῥεθύμνης, Ἡρακλείου, καὶ Ἱεραπύτνου κατεῖχον τότε μόνον οἱ Τοῦρκοι, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἦσαν περιωρισμένοι στενῶς, τὸ δὲ λοιπὸν ὅλον ἔδαφος τῆς νήσου κατεξουσίαζον οἱ Ἕλληνες, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ αὐτόπτης ἱστορικὸς Ἄγγλος Πάσχλεῦνς, ὁ ὁποῖος προσθέτει, ὅτι ἦσαν εἰς τοιαύτην κατά-

» πρίγκιψ Λεοπόλδος θέλει λοιπὸν πιθανώτατα ἀναγ-
» κασθῇ νὰ παραιτήσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ προταθεῖσαν αἵ-
» ρεσιν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ὑποστηρίξω-
» μεν, οὔτε νὰ παραδεχθῶμεν, ἥτις ὅμως καταδεικνύει
» παρ' αὐτῷ διαθέσεις συμφώνους μὲ τὰς εὐχάς μας ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ χωρίων τῆς Κρήτης.

Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη περιέχει ἐπαρχίας ὑπὸ ἴδιον ὄνομα ἑκάστην γνωριζομένην καὶ ὑπὸ γεωγραφικὴν ἰδίαν θέσιν ὁριζομένην, διοικουμένη ὑπὸ τριῶν πασάδων, ἐξ ὧν ὁ ἀνώτερος εἶχε τὴν ἕδραν ἐν Ἡρακλείῳ, οἱ δὲ δύω ὑποδεέστεροι διέμενον ἐν Κυδωνίᾳ, καὶ ἐν Ρεθύμνῃ ὑποκείμενοι εἰς αὐτόν.

Εἶχε δὲ καὶ δώδεκα ἐπισκόπους καὶ ἕνα μητροπολίτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ μητροπολίτης Κρήτης» ἔχων τὴν ἕδραν καὶ αὐτὸς ἐν Ἡρακλείῳ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἅπαντες ὑπέκειντο εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν Κρήτην διετηρήθησαν ἐκκλησιαστικῶς αἱ ἀρχαῖαι ὀνομασίαι τῶν ἐπαρχιῶν, ἂν καὶ πολιτι-

---

στασιν οἱ Τοῦρκοι, ὥστε ἢ ἤθελον ἀπολεσθῇ, ἢ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἂν αἱ συμμαχικαὶ Δυνάμεις δεν ἐκοινοποίουν ὅσον τάχιον τὴν ἀπόφασίν των. Ἡ δὲν ἐγνώριζε λοιπὸν ἀτυχῶς καὶ ὁ Κόμης Ἀρχικαγγελάριος περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον εἶναι μέγα ἀδίκημα τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ὤφειλε νὰ δίδῃ τότε πρὸς τοὺς συμμάχους ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως καὶ αὐτῆς, καὶ τὸ παρέλειψεν ὡς ἐξάγεται τοὐλάχιστον, ὅτι δὲν εἶχαν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ εἰς Λονδῖνον ἀπὸ τὰς μεταξὺ τῶν ῥητόρων τότε ἀγορεύσεις περὶ Κρήτης, ἢ καλύπτουν τὴν ἀδικίαν ὑπὸ τὴν ἄγνοιαν, ἀποφεύγοντες τὸν ἔλεγχον τῆς κοινῆς κρίσεως. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ ὅμως τὸ πρᾶγμα, στενάζοντες οἱ Κρῆτες κακοπαθαίνουν ὡς ἐκ τούτων μέχρι σήμερον, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχασε τοιοῦτον ἀξιόλογον κτῆμα ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀρχικαγγελάριος τὴν Κρήτην!!

κῶς μετωνομάσθησάν τινες ἄλλως ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῶν κατὰ καιροὺς δεσποσάντων· ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἔφερε πάντοτε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἰς τὸν τῖτλόν του, τῆς ὁποίας ἔλαχεν ἕκαστος ἐπαρχίας.

Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν ἐπιχειρήσει τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἐν Κρήτῃ κατ' ἐπαρχίαν χωρίων μὲ τὴν σημερινὴν αὐτῶν ὀνομασιαν χάριν περιεργείας τῶν ἀναγνωστῶν, ἀρχόμενοι ἐκ τῶν δυτικωτέρων καὶ προβαίνοντες ἐπὶ τὰ πρόσω. Ἐν τῷ καταλόγῳ δὲ τούτῳ θέλομεν κατατάξει ἐκεῖνα μόνον ἐκ τῶν χωρίων, ὅσα περιέχουσιν 20 περίπου οἰκογενείας μέχρι τῶν 100, 200 καὶ ἐπέκεινα, πλεῖστα ὑπάρχοντα τοιαῦτα καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον χωρὶς νὰ καταλέγωμεν ἐπαύλεις ἐπισήμων Ὀθωμανῶν καί τινων Ἑλλήνων οὐδὲ συνοικίας περιεχούσας μικρότερον ἀριθμὸν τοῦ εἰρημένου, ἐξ ὧν ὑπάρχουν πλεῖσται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Κρήτης.

Τὸ μικρὸν δὲ τοῦτο ἔργον ἡμῶν, ὅπερ πολλῆς ἐδεῖτο βεβαίως ἐρεύνης, εὐχόμεθα ὅπως δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοὺς νέους σπουδαστὰς Κρῆτας ν' ἐνασχοληθῶσι σπουδαίως, διὰ νὰ ἀνεύρωσιν οὗτοι καὶ φέρωσιν εἰς φῶς τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας Κρήτης ἄξια λόγου, τὰ περὶ τῶν συχνῶν μεταβολῶν τῶν γενομένων ἐπ' αὐτῆς ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεώς της.

ΚΙΣΑΜΟΣ.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἐκτείνεται κατὰ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν περιῤῥεομένη ἐξ ἄρκτου μὲν καὶ δυσμῶν ἀπὸ θάλασσαν, ὁρίζεται δὲ ἐξ ἀνατολῶν ἀπὸ τὴν Κυδωνίαν διὰ τοῦ χειμάῤῥου καλουμένου Ταυρονίτου, ἐκ δὲ μεσημβρίας ἀπὸ τὸ Σέλινον, οὖσα πεδινὴ πολλαχοῦ καὶ ποικιλωμένη μὲ πολλοὺς συχνοὺς λόφους. Τ' ἀφθονώτερα προϊόντα αὐτῆς εἶναι ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον. Παράγει προσέτι κάστανα, ἀμύγδαλα, κάρυα καὶ ἄλλα διάφορα εἴδη. Ἔχει δ' ἐξέχοντα καὶ πρὸς ἄρκτον ἀκρωτήρια τὸ τοῦ Καμίρου, τὸ ἀπέναντι τῆς Γραμβού-

σης (α) κείμενον, καὶ τὸ τοῦ Ῥοδοποῦ, Κύαμον, τανῦν λεγόμενον Καβοσπάθας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσι καὶ χωρία.

Περιέχει δὲ ὅλη ἡ ἐπαρχία καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· οἷον, τὸ Πολεμάρχι, Δέμπλα, Βουκολιὲς, (β) Ἀνώσκελι, Μούλετες, Βοῦβες, Γαβαλομούρι, Σκαφιώτης, Γλῶσσα, Νέα ῥούματα, Κακοπετρος, Καρὲς, Καμισιανὰ, Πανεθυμος, Πρόδρομος, Ζυμπραγὸς. Δαρμαροχῶρι, Μαλαθηρος, Περβολακια, Ῥῶκα, Γωνιὰ, (γ) Σκουτελῶνας, Γριμπιλιανὰ, Σπηλιὰ, Ῥοδοπος, Ἀστράτηγος, Ἀφρατα, Ῥαβδοῦχος, Καμαρακουμούλη, Μελισσουργὸς, Δρακόνα, Νοχια, Ἐπισκοπὴ, Βασιλοπουλος, Πλακάλωνας, Ἄστρικας, Δυριδιανὰ, Νοπήγι, Δραπανιὰς, Χαιρετιανὰ, Μουρι, Καλουδιανὰ, Ποταμίδα, Μικρωνας, Καλλεργιανα, Τοπόλια, Βουλγαρος, Ἁγιοκυργιανη, Σασαλος, Χουδελιανὰ, Καλαθενες, Τσουκαλαριὰ, Κουνουπίτσα, Παλαιόκαστρον, Δουσακὲς, Καστέλι, (δ) Πυρομεσόγεια, Ἅγιοι παντες, Κατσιματαδος, Ἅγιος Γεώργιος, Καλυβιανὴ, Βλάτος, Ῥογδιὰ, Λίμνη, Ἕλος, Περβόλια, Κουφηκαρὰ, Κούνενι, Κεφάλι, Παπαδιανὰ, Κάμπος, Ἀμυγδαλοκεφάλι, Σφυνάρι, Μελισσιᾶς, Σιρικάρι, Καναβὰς, Πατεριανα καὶ Μηλιές. (ε) Περιέχονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἄλλαι συνοικίαι καὶ ἐπαύλεις ὑπὲρ τὰς εἴκοσιν.

(α) Τὸ νησίδιον τοῦτο ὑπῆρξε καθ' ὅλον τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα τῶν Κρητῶν, τὸ παλλάδιον τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀγωνιζομένων.

(β) Ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ τζαμίον, ὅπου κατὰ Παρασκευὴν συνέρχονται εἰς προσευχὴν οἱ Τοῦρκοι, καὶ γίνεται ἐμπορικὴ ἀγορὰ, συναθροιζομένων Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.

(γ) Ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ Μοναστήριον παρὰ τῇ ἀκτῇ, τὸ τῆς Γωνιᾶς καλούμενον, καὶ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου·

(δ) Ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κυριευθέν.

(ε) Τὰ τελευταῖα 18 χωρία ἀποτελοῦσι τὸ Ἰναχώριον, τανῦν ἐνιαχωριά· Ἐνταῦθα παράγονται τὰ καλὰ καὶ ἄφθονα κάστανα·

ΣΕΛΙΝΟΝ.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἐκτεινομένη κατὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν συνορεύει πρὸς ἄρκτον μὲν μὲ Κίσαμον καὶ Κυδωνίαν, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μὲ τὰ Σφακία, ἐκ δὲ μεσημβρίας καὶ δυσμῶν ὁρίζεται ἀπὸ θάλασσαν, οὖσα ὀρεινὴ ὡσεπιτοπολὺ καὶ τραχεῖα. Τὰ πλουσιώτερα προϊόντα αὐτῆς εἶναι τὸ ἔλαιον, καλλίστης ποιότητος ὄν, καὶ τὰ κάστανα, ὁ δὲ τυρός της εἶν' ἐξαίρετος καὶ πολύς. Παράγει πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἐκλεκτοτέραν μέταξαν, ἔτι δὲ κάρυα, ἀμύγδαλα καὶ μέλι εὔοσμον.

Χωρία δὲ ἀνήκοντα εἰς ταύτην εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Κάνδανος μὲ τὰς περὶ αὐτὴν συνοικίας, και πρωτεύουσα οὖσα τῆς ὅλης ἐπαρχίας, Ἁγία Εἰρήνη. Σπίνα, Ἐπανοχώρι, Κουκιαὰ, Καμπανὸς, Πριιὲς, Λιβάδια, Μονὴ, Ῥοδοβάνι, Σταυρὸς, Λιβαδᾶς, Κουστογέρικον, Καμάρζα, Ἀσφενδιλιὰς, Πλατανζὰς, Προδόρμος, Ἀζωγυρέας, Ἀχλαδάκη, Στράτη, Τεμένζα, Ἀνύδρι, Δουκιανὰ, Ἐργαστήρι, Ἁρμὶ, Σκάφη, Σέλινον (α) Κάλαμος, Σπανιάκος, Βλυτιὰς, Σφακὸς, Κακοδίκι, Κάδρος, Γρηγοριανὰ, Χόντρος, Σαρακίνα, Κακοκυνήγι, Τσαλιανὰ, Πελεκάνος, Χασσὶ, Μουστάκος, Κισκιανὰ, Ἅγιος Θεόδωρος, Σκλαβοποῦλλα, Κουφικαρὰ, Δρῦς, Φλόρια, Ἀλιγὸς, Μαράλια, Παπαδιανὰ, Μηλονιές.

Τὸ Σέλινον καὶ ἡ Κίσαμος ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως μίαν ἐπισκοπὴν, ὁ δ' ἐπίσκοπος αὐτῶν ἔφερε τὸν τῖτλον «Ὁ Κισάμου» νῦν δὲ ὑπάγεται ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας. Τὸ Σέλινον εἶχε τοὺς ἀνδρειοτέρους ἄνδρας τῶν Τούρκων καὶ τοὺς πλειοτέρους· πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦσαν τὰ 2]3 Ὀθωμανοὶ, καὶ τὸ 1]3 Ἕλληνες, νῦν δὲ ὑπάρχει ὅλον τὸ ἐναντίον.

ΚΥΔΩΝΙΑ.

Κατὰ σειρὰν πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Κισάμου ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας ἐκτείνεται καὶ ἡ Κυδωνία, συνορεύουσα

(α) Ἐνταῦθα σώζονται ἔτι ἐρείπια ἐνετικοῦ φρουρίου.

ἐξ ἀνατολῶν μὲ τὸν Ἀποκόρωναν, ἐκ δυσμῶν μὲ τὴν Κίσαμον, ἐκ δὲ μεσημβρίας μὲ τὰ Λευκὰ ὄρη καὶ Σέλινον, καὶ ἐξ ἄρκτου περιβρέχεται ἀπὸ θάλασσαν. Ἐνταῦθα κεῖται καὶ ἰσχυρὸν φρούριον παρὰ τὴν ἀκτὴν, τανῦν Χανιὰ καλούμενον, ἐξ οὗ καὶ ἅπασα ἡ ἐπαρχία ἔσχε τὴν ἐπίκλησιν. Τὰ πλουσιώτερα προϊόντα καὶ ταύτης εἶναι τὸ ἔλαιον, λεμόνια καὶ γλυκύτατα πορτογάλια. Παράγει δὲ κατὰ μὲν τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα εὔοσμον μέλι, κατὰ δὲ τὰ Κεραμεῖα πολλῶν εἰδῶν ἄπια, ὁ δὲ κατασκευαζόμενος τυρὸς ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὁμαλοῦ ἄνωθεν τῶν χωρίων Λάκκων κειμένου, εἶναι ὁ μᾶλλον ἐξαίρετος. Ἡ ἐκτεταμένη τῆς Κυδωνίας πεδιὰς εἶναι ἡ τερπνοτέρα τῆς Κρήτης, κατάφυτος ὑπὸ ἐλαιῶν καὶ παντὸς εἴδους ὀπωροφόρων δένδρων, στολισμένη ὑπὸ τῶν σποράδην τοποθετημένων μεγάλων χωρίων καὶ ἐπαύλεων, καὶ ὑπὸ θολοτῶν μοναστηρίων (α), ἂν καὶ παρουσιάζωσιν ἔτι ὅλα ταῦτα θλιβερὸν θέαμα ὡς κατερειπωμένα καὶ οἱονεὶ τεθλιμμένα ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης καταστροφῆς τῆς ἐπαναστάσεως.

Περιέχει δὲ καὶ ἡ ἐπαρχία αὐτὴ τὰ ἑξῆς χωρία· οἷον Τσουκαλαριὰ, Τσουμπανὰ, Νεροκοῦροι, Κατσιφαριανὰ, Μουριὲς, Περβόλια, Κουκιανὰ, Πορὶ, Καρδιανὰ, Κατσιστροχῶρι, Παρδιανὰ, Μαρινιανὰ, Γαρίπας, Λοθιανὰ, Βαρύπετρος, Ἁγιὰ, Κυρτομάδος, Δαράτσος, Γαλατᾶς, Σταλὸς, ἁγιὰ Μαρίνα, Σηφιανὰ, Πλατανιᾶς (β), Πατελάρι, Βρύσσες, Δρακιανὰ, Μόδι, Γεράνι, Λουτράκι, Κον-

---

(α) Ἐνταῦθα κεῖται τὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τὸ τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἁγίας Μονῆς, τὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, καὶ τὸ Συναΐτικον· Κατὰ δὲ τὸ ἀκρωτήριον εἶναι τὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου Γουβερνέτου καλουμένου, περιώνυμα ἀμφότερα.

(β) Ἐνταῦθα διαῤῥεῖ ὁ Πλατανιὰς λεγόμενος ποταμὸς, κατάφυτος ἀμφοτέρωθεν ὑπὸ ἐκτεταμένου πλατανῶνος, ὅστις προξενεῖ εἰς τὸν διαβάτην τερπνότατον θέαμα. Ἐκ δὲ τῶν πεπυκνωμένων πλατάνων κρέμανται ἄπειροι καὶ πολυειδεῖς σταφυλαὶ ἀπὸ τὰ περιτυλιγμένα εἰς τούτους κλήματα,

τομαρι, Πυργοψηλόνερον, Μάλεμες, Βλαχερονήτισσα. ἄνω Συρίλι, κάτω Συρίλι, Πετρὲς, Ντερὲς, Ἀγούστον, Νιοχωριὸν, Σκονίζος, Ἀποθῆκες, Παπιόλος, Ψαθογιάννος, Ψύρες, Βατόλακος, Τσιγκούνια, Κουφὸς, Ἀλικιανὸς, Πρασσὲς, Χωστὴ, Ὀρθοῦνι, Παλιαρούματα, Σέμπρωνας, Καράνος, Σκαφιδάκια, Σχοινὲς, Σκορδαλὸς, Λάκκοι, Ζούρβα, Μεσκλᾶ, Φουρνὲς, Θέρισον, Παναγιὰ, Ἀχλάδες, ἅγιος Γεώργιος, Ἀλετρουβάρι, Γερολάκκος, Λοῦλος, Δρακόνα, Ἀλωνάκι, Θυμιὰ, Σπηλιάρια, Κατωχῶρι, Πλατυβόλια, Κοντόπουλα, Κάμποι, Μαδαρὸς, Μαλάξα (α), Χαλέπα, Κορακὲς, Πιθάρι, Ἀρῶνι, Γκαλαγκάδες, Στέρνες, Καθιανὰ, Μουζουρὰς, Χορδάκι, Ῥηζόσκλωπον, Καλόρουμα, Χωραφάκια, Κουνουπιδιανὰ, Καμπανὸς, Ἀγρουλιδὲς, Βόθονας, Πλακοῦρες, Ξηρολιὲς, ἁγία Τριὰς (β) καὶ Γουβερνέτον.

ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ.

Μετὰ τὴν Κυδωνίαν ἄρχεται ὁ Ἀποκόρωνας, ἡ Ἱπποκόριον, ἐκτεινόμενος πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρκτικῆς παραλίας μέχρι τοῦ Χειμάῤῥου Μέλανος ὀνομαζομένου, δι' οὗ ὁρίζεται ἐξ ἀνατολῶν μὲ τὴν Ῥεθύμνην, καὶ ἐξ ἄρκτου περιῤῥέεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ὅπου ὑπάρχει καὶ ὁ ἀμφιμαλλικὸς κόλπος ὁ εὐρυχωρότερος καὶ ἀσφαλέστερος τῆς Κρήτης λιμὴν, τανῦν τῆς Σούδας καλούμενος, ἐκ δὲ μεσημβρίας ὁρίζεται ὑπὸ τῶν ὑψιτενῶν Λευκῶν ὀρέων. Παράγει ἔλαιον, γεννήματα ἄφθονα, ὄσπρια παντὸς εἴδους τῆς καλειτέρας ποιότητος, οἶνον καὶ ἄλλα διάφορα.

(α) Τὰ ἀνωτέρω 16 χωρία ἀποτελοῦσι τὸ τμῆμα τῶν Κεραμείων, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον Τοῦρκοι σχεδὸν δὲν ὑπάρχουσιν.

(β) Τὰ τελευταῖα 20 χωρία ἀποτελοῦσι τὸ τμῆμα τοῦ Ἀκρωτηρίου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἀπετέλει ἰδίαν ἐπαρχίαν. Εἰς τὰ χωρία δὲ ταῦτα Τοῦρκοι σχεδὸν δὲν ὑπάρχουσιν, ἐκτὸς μόνον εἰς Χαλέπαν, καὶ ὀλίγοι τινὲς σποράδην εἴς τινα χωρία. Τὸ μέρος τοῦτο ὑπέστη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως πολλὴν καταστροφήν.

Χωρία δ' ἐμπεριεχόμενα καὶ εἰς αὐτὴν εἰσι τὰ ἑξῆς· Πρόβαρμα, Στύλος, Μαχαιροὶ, Σαμωνᾶς, Κυριακοσέλια, Καρὲς, 'Ραμνὴ, Χιλιομουδοῦ, Μελιδόνι, Πεμόνια, κάτω Πεμόνια, Κοῦκκος, Φρὲς, Κάϊνα, Παϊδοχώρια, Νεροχῶρι, Νιοχωριὸν, Κατσουφριανὰ, 'Αρμένοι, (α) Σιβαρὰς, Καλύβες, (β) Ντουλιανὰ, Κοπράνα, Γαβαλοχῶρι, "Αγιος Παῦλος, "Αγιος Βασίλειος, Καμπιὰ, Δράπανος, Πλάκα, Ξεροστέρνι, ἄνω Κεφαλὰς, κάτω Κεφαλὰς, Σελιὰ, Λικοτιναρὰ, Σούρι, Καρύδι, 'Εξώπολις, (γ) Καλαμίτσια, Λιτσάρδα, Βάμος, Νίπος, Σηφιανὰ, Ζιζιφέας, Βαφέας, Πρόσνερον, Φιλίππος, Μαθὲς, 'Αλίκαμπος. Φονὲς, Χάμπαθα, Κουρνᾶς, Μουρὶ, Πάτημα, Κάστελλος, Φλακὴ, Δράμια, μεγάλη Γωνιά.

'Η δὲ ἐπαρχία αὕτη κατεξαίρετον ὑπέφερε μεγάλην καταστροφὴν καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων. 'Απετέλει δὲ μετὰ τῆς Κυδωνίας μίαν ἐπισκοπὴν, ὁ δ' ἐπίσκοπος εἶχε τίτλον «'Ο Κυδωνίας». Αἱ μνημονευθεῖσαι τέσσαρες ἐπαρχίαι ἀπετέλουν τὴν διοίκησιν ἑνὸς Πασᾶ. Σήμερον ὅμως ὁ ἀνώτερος τῆς Κρήτης διοικητὴς ἑδρεύει ἐν Κυδωνίᾳ, κηρυχθείσῃ τῷ 1855 διὰ Β. διατάγματος

(α) 'Ενταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶχε τὴν ἕδραν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ Διοίκησις, ὅπου ἔγειναν καὶ δύω συνελεύσεις τῶν Κρητῶν· ἡ δὲ συγκροτηθεῖσα τὸν Μάϊον 1822, ὅτε ὑπεγράφη καὶ ὑπὸ τῶν Κρητῶν τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν πολίτευμα τῆς 'Επιδαύρου λεγόμενον, ἐψήφισε νὰ φέρῃ εἰς τὸ ἑξῆς τὸ χωρίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζε κωμόπολιν, τὴν κλῆσιν "'Ελευθερόπολις." Πλεῖστα ὕδατα καὶ ψυχρότατα ἐκρέουσι περὶ αὐτὸ ἐν μέσῳ τερπνοῦ πεδίου κείμενον, ἀπέχον τῆς ἀμφιμαλλείου παραλίας περὶ τὴν μισὴν ὥραν.

(β) Παρὰ τὴν ἀκτὴν ταύτης ὑπῆρχε καὶ ἡ πόλις Ἄπτερα, πιθανῶς δὲ τὸ νῦν Παλαιόκαστρον λεγόμενον, ἢ τὰ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου Καλύβων φαινόμενα ἔτι ἐρείπια, τὸ δὲ ὄρος Βερέκυνθος εἶναι, ὅπου ἴσως κεῖνται τὰ χωρία Κεφαλάδες.

(γ) Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο φαίνονται ἐρείπια παλαιᾶς πόλεως Κάτωθεν δὲ τούτου πρὸς μεσημβρίαν ὑπῆρχε τὸ τοῦ 'Αρμυροῦ φρούριον, τὸ ὁποῖον κατέστρεψαν οἱ "Ελληνες, κυριεύσαντές το εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως.

πρωτευούσῃ τῆς Κρήτης, ὡς ἐμπορικωτέρᾳ πόλει. Εἰς ταύτην ἔχουσι τὴν ἕδραν των καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν χριστιανικῶν Δυνάμεων.

ΣΦΑΚΙΑ.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη εἶν' ὅλως βουνώδης, ἐκτεινομένη πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν, καὶ συνορεύουσα ἐκ δυσμῶν μὲν μὲ τὸ Σέλινον, ἐξ ἀνατολῶν δὲ μὲ τὴν Λάμπην, καὶ ἀπ' ἄρκτου μὲ τὴν Κυδωνίαν, Ἀποκόρωναν καὶ Ῥεθύμνην.

Εἶναι δὲ ὀνομαστὴ αὕτη εἰς τὰ χρονικὰ διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῶν κατοίκων της, ἥτις καὶ διετήρει εἶδός τι ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὡς εἴπομεν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἐνταῦθα ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ἡ ἑστία τῆς ἐλευθερίας τῶν Κρητῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της. Τὰ προϊόντα δὲ καὶ ταύτης εἶναι ὁ πολὺς καὶ ἐξαίρετος τυρὸς, ὁ δὲ ὀλίγος οἶνος καὶ τὸ μέλι, ἅτινα παράγει, εἶναι λίαν ἡδὺ καὶ εὔοσμα. Ὁ ἄρτος, τὸν ὁποῖον κατασκευάζουσιν ἐνταῦθα ἐκ κριθῆς, εἶναι λευκὸς ὡς ὁ σίτινος. Ἔχει δὲ καὶ ξυλείαν ναυπηγήσιμον ἄφθονον.

Χωρία δὲ ταύτης εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Σκῦφος τὸ καὶ ὀρεινότερον, Ἄμπελος, Καρὲς, Γωνὲς, Ἴμβρος, Καλλικράτης, Ἀσφένδος, Ἀμουδάρι, Νομικιανὰ, Βουβὰς, Κολοκάτσια, Πατσανὸς, Προσγιαλὸς, ἡ χώρα τῶν Σφακίων, Κομητάδες. Μουρὶ, Ἀνώπολις, Λουτρὸς, Λιβανιανὰ, Καμπιὰ, Λιμιὰ, Σκαλα, Ἅγιος Δημήτριος, Ἀράδαινα, Γύρος, Ἅγιος Ἰωάννης, Σαμαριὰ, ἁγία Ῥουμέλη, καὶ ἄλλαι τινὲς μικραὶ συνοικιαι. Εἰς Σφακία οὐδέποτε κατῴκησαν σταθερῶς Τοῦρκοι, μόνον δὲ κατ' ἔτος ἐστέλλετο εἷς ἐκ τοῦ Ἡρακλείου διὰ νὰ εἰσπράξῃ τὸν δημόσιον φόρον, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἦτον ἠναγκασμένος νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰ ἤθη τῶν κατοίκων· διότι ἄλλως δὲν εὐδοκήμει εἰς τὴν ἀποστολήν του. Ἐκκλησιαστικῶς δὲ ὑπήγοντο εἰς τὸν μητροπολίτην τῆς Κρήτης τὰ Σφακία.

Ρ ΘΥΜΝΙ.

Ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας ἐκτεινομένη καὶ ἡ Ῥε-

μνη, ὅπου κεῖται παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ τὸ συνώνυμον αὐτῆς φρούριον, συνορεύει πρὸς δυσμὰς μὲν μὲ τὸν Ἀποκόρωναν, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μὲ τὸν Αὐλοπόταμον καὶ Ἀμάριον, καὶ πρὸς μεσημβρίαν μὲ τὰ Σφακία καὶ Λάμπην, οὖσα πεδινὴ ὡσεπιτοπολὺ καὶ τερπνὴ ἕνεκα τῶν ποικίλων, καὶ οἱονεὶ πεφυτευμένων συχνῶν αὐτῆς λόφων, τῶν σποράδην τοποθετημένων χωρίων καὶ τῆς πυκνῆς δενδροφυτείας. Τὸ πλουσιώτερον δὲ προϊὸν καὶ ταύτης εἶναι τὸ ἔλαιον. Παράγει προσέτι οἶνον ἐξαίρετον, ὀπώρας πολλῶν εἰδῶν, κεράτια καὶ ἄλλα διάφορα.

Περιέχει δὲ καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· Ἐπισκοπή, Ἀσιγωνιά, ἅγιος Γεώργιος, Καρωτή, Κάτανος, Ζουρίδι, ἅγιος Κωνσταντῖνος, Ἀρκούδαινα, Ῥούστικα, Ἀργυρόπολις (α), Προφήτης Ἠλίας, Μοῦντρος, κάτω Πόρος, Βαλσαμόνερον, Γεράνι, Νησὶ, Μυριοκέφαλα, Βελονάδες, Ἀρολίθοι, Βιλανδρέδες, Σαϊτοῦρες, Παλιολίμνη, Ἀρμένοι, Βαλέρι, ἄνω Μαλάκια, κάτω Μαλάκια, Μονοπάρι, Σωματᾶς, Ἀτσιπόπουλος, ἐπάνω Βαλσαμόνερον, Μαρουλοὺς, Μαγουλὰς, Γαλὸς, ἁγία Εἰρήνη, Περβόλια, Πηγὴ, Ἀνώγεια, Κάστελλος, Κούμη, ἅγιος Γεώργιος, Καρὲς, Κούφη, Ὄρος, Γουλετιανὰ, Μύρτος, Σελὶ, Ὀχρωμοναστῆρι, Πρασσὲς, Ῥουσοσπῆτι, Χαλεβὶ, ἅγιος Μάρκος, Ξηροχώριον, Ἄδελες, ἁγία Παρασκευὴ, Λοῦτρος, Μαρουλᾶς, ἅγιος Δημήτριος, Μέση, Ἀμνάτος, Καβοῦσι,

---

(α) Ἐνταῦθα ὑπάρχουσιν ἔτι ἐρείπια ἀρχαίου νομισματοκοπείου καὶ ἕτερα ἀρχαιότητος μνημεῖα, ὅθεν καὶ εἰκάζεται ὅτι ὑπῆρχε πόλις τις ἐπίσημος ἐκεῖ, διότι καὶ τὰς περὶ τὸ χωρίον γαίας καλοῦσιν οἱ κάτοικοι μέχρι τοῦ νῦν Ἑλληνικά, τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο ἀποδίδεται συνήθως εἰς μέρη ἐρειπωμένων πόλεων. Περὶ δὲ τὴν Ἀργυρύπολιν λέγεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄργυρος· Ἐπὶ ἐπαναστάσεως ἀπεδόθη τῷ χωρίῳ τὸ ὄνομα Ἀργυρόπολις, ὅτε ἡ Διοίκησις ἐπὶ Ἀφεντούλη περὶ ἀρχὰς τοῦ 1822 διέμεινεν ὀλίγας ἡμέρας ἐκεῖ, ἐνῷ πρότερον ἐκαλεῖτο Σαμαρόπουλις ἢ καὶ Γαϊδαρόπολις. Νομίζομεν δὲ, ὅτι ὑπ' αὐτὴν τὴν κλῆσιν διενοήθησαν οἱ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως μείναντες κάτοικοι νὰ καλύψωσι τὴν ἐπισημότητα τοῦ τόπου διὰ νὰ δυνηθοῦν οὕτω ν' ἀπαλλαχθῶσι πολλῶν βάρεων.

Πίκρες, Χαμάλευρι, ἁγία Τριὰς, Παγκαλοχῶρι, Χάρκια, Ἀρκάδι (α), Ἀστέρι, Καψαλιανὰ, Κυργιάννα, καὶ ἄλλας πολλὰς συνοικίας καὶ ἐπαύλεις.

Ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἐτιμᾶτο ἡ Ῥεθύμνη μὲ ἐπίσκοπον φέροντα τῖτλον «Ὁ Ἀγρίου» ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Δάπερ, ἐρανισθεὶς τὰ περὶ τούτων ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰς περιγραφάς· διότι τότε ὑπῆρχεν ἐπισημοτέρα ἐν αὐτῇ ἡ πόλις Ἄγριον· τὴν σήμερον ὅμως ἄλλο ἴχνος δὲν ἔμεινεν αὐτῆς, εἰμὴ ἡ ἁπλῆ ὀνομασία εἴς τι μέρος Ἀ γ ρ ι ό τ ι κ α ἢ Ἀ ρ ι ό τ ι κ α, ἐξ οὗ ἔχει ἔτι τὴν ἐπίκλησιν καὶ ὁ ἐξαίρετός της οἶνος ἀγριώτικος ὀνομαζόμενος, ἡ δὲ νῦν Ῥεθύμνη ὑπῆρχε τότε ἐπίνειον, μνημονευομένη ἁπλῶς Ῥεθυμνία. Οἰκοδομηθέντος δὲ τοῦ ἐπ' αὐτῆς φρουρίου (ἡ Φορτέζα) ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν, συνῳκίσθη ἀποκατασταθεῖσα τρίτη πόλις τῆς Κρήτης κατὰ τὸν πληθυσμὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ῥεθύμνη, ἐξ οὗ ἔσχε καὶ ὅλη ἡ ἐπαρχία τὴν ἐπίκλησιν, τιμωμένη πάλιν ὑπὸ ἴδιον ἐπίσκοπον, λαβόντα ἔκτοτε τὸν τῖτλον «Ὁ Ῥεθύμνης.»

ΑΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ.

Μετὰ τὴν Ῥεθύμνην ἄρχεται ὁ Αὐλοπόταμος ἐκτεινόμενος κατὰ μῆκος καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, καὶ συνορεύων πρὸς ἀνατολὰς μὲν μὲ τὴν Κνωσσὸν, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἀπὸ τὴν ὑψιφερῆ Ἴδην καὶ τὴν συνέχειαν τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ὀρέων, τερπνὸς διὰ τὴν θέσιν του, διὰ τὴν κατὰ σειρὰν ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τῆς Ἴδης τοποθέτησιν τῶν χωρίων του καὶ διὰ τὰ πολυειδῆ ἄπειρα δένδρα του. Τὸ ἀφθονώτερον προϊὸν αὐτῆς εἶναι τὸ ἔλαιον. Κατάλληλος δὲ διὰ κτηνοτροφίαν, παράγει τυρὸν πολὺν καὶ μαλλία, ὡσαύτως οἶνον, κεράτια, βελανίδια, γλυκολέμον περὶ τὸ χωρίον Φόδελε περίφημα καὶ ἄλλα διάφορα εἴδη. Ἐνταῦθα συλλέγεται κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον καὶ ὁ Λάδανος ὡς ἐφεξῆς. Σχίζοντες διὰ

(α) Ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ μοναστήριον Ἀρκάδι καλούμενον, ὃν ὑχυρώτατον ὡς φρούριον.

μαχαιριδίων τοὺς κερμοὺς τῶν λαδανοφόρων θάμνων, προσαρτῶσιν ἐκεῖθεν δερμάτινα λωρία, δι' ὧν ἐκρέον τὸ ὑγρὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου χύνεται εἰς στερεὸν ἐπὶ γῆς σῶμα, ὅπου καὶ κατ' ὀλίγον πήγνυται. Τοιοῦτοι λαδανοφόροι θάμνοι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ εἰσὶ πλεῖστοι, ὡς καὶ πρῖνοι ἐν τῇ θουνώδει Κρήτῃ ἄπειροι, ἀλλὰ καθὼς οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔμαθον τὸν τρόπον τῆς συλλογῆς τοῦ Λαδάνου, οὕτω καὶ οἱ Κρῆτες τὸν τοῦ πρινοκοκίου, ὅπερ ἀξιόλογον προϊὸν, ἀποφέρει πρόσοδον πολλήν.

Περιέχει δὲ καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· Πέραμα, Βεραπισκοπὴ, Τσελεπιανὰ, Ἀγγελιανὰ, Πρῖνος, Σκλοποχῶρι, Μετόχια, Ἔρφους, Χανιστιανὰ, Ῥουσοναύλη, Ἀλφὰ, Σκουλούφιυ, Σκορδίλος, Βαλεριανὰ, Καλλέργος, Λαγκιὰ, Πρινέας Τριπόδος, Κυνηγιανὰ, κάτω Τριπόδος. Μαργαρίτες (α), Σταυρομένος, Ὀρθὲς, Πλευριανὰ, Τσανακιανὰ, Καλανταριὰ, Καλαμὰς, Πασαλίτες, Μελισσουργάκι, Χουμέρι, Κρασοῦνας, Γαρίπας, Κεραμωτὴ, Πισκοπὴ, Ἀβδελᾶς, Ἀβδανίτες, Δαμαβόλος, ἅγιος Μάμας, Καστρὶ, Μουντοῦρος, Ἀλιάκες, Κεφάλι, Ἀργουλιὸς, ἅγιος Ἰωάννης, Κάλυβος, Ἀνώγεια, Σύσαρχα, Καμαριώτης, Ἀστυράκι, Καμαράκι, Χαλέπα, Λιβάδα, Κράνα, Ζουτουλάκκος, Βένι, Ἀξὸς, Ἀμαράντους, Πρόχωμον, Μοῦσες, Δαμέδες, Πισκοπὴ, Μουρτσιανὰ, Νησὶ, Ὀμάλη, Γαράζον, Φαράγγι, Ἀστυράτες. Κωστεφάνου, Τσαχιανὰ, Δαμάστα, Χῶνες, Σύσες, Φόδελε, Ἀλοΐδες, Θεδώρα, Κλεψίμια, Χελιανὰ, Ἀπλαδιανὰ, Μεληδόνι, Βλυχάδες, Ἁγιὰ, Δαλαμπέλος, Ἀλιμπεγιανὰ, Ῥουμελὶ, Σκεπαστὴ, Ἐξάντι, Δαμαριανὰ, Παπαδιανὰ, Συγγριμπιδιανὰ, Λαδιανά.

Ἔχει δὲ ἡ ἐπαρχία αὕτη καὶ ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον, «Ὁ Αὐλοποτάμου» εἰς αὐτὴν ὑπῆρχον ἀρχαῖαι

(α) Καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο σχηματίζον κωμόπολιν διέμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως Διοίκησις, καὶ ἐνταῦθα διελύθη ὑποταχθείσης τῆς Κρήτης τῷ 1830 δι' ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν ἐξουσίαν,

τινες πόλεις, ἐξ ὧν ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Ὀ α ξ ὸ ς καὶ ἡ Ἐ λ ε ύ θ ε ρ ν α, τῆς τελευταίας φαίνονται καὶ ἐρείπια κάτωθεν πρὸς ἄρκτον τῶν Μαργαριτῶν, ἐχούσης καὶ ἴδιον ἐπίσκοπον ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν ἔφερε τὸ ὁποῖον σήμερον ἔχει ὄνομα ἡ δλη ἐπαρχία· πιθανὸν λοιπὸν νὰ ἔλαβε τὴν ἐπίκλησιν εἰς τὸ μετέπειτα Αὐλοπόταμος, ὡς ἐκ τοῦ φυσικοῦ σχηματισμοῦ της· διότι ἐκ τῶν πρὸς μεσημβρίαν συνεχῶν ὀρέων της ὑπάρχουσι πολλοὶ αὔλακες, ἀποτελοῦντες τὸν χειμῶνα καὶ δυσβάτους ποταμοὺς -εἰς πολλὰ μέρη ἕνεκα τῆς συῤῥοῆς τῶν ἐκ τῆς Ἴδης ὑδάτων.

ΛΑΜΠΗ.

Πλησίον τῶν Σφακίων πρὸς ἀνατολὰς ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας καὶ ἡ ἐπαρχία Λάμπη (τανῦν ἅγιος Βασίλειος) συνορεύουσα πρὸς ἀνατολὰς μὲν μὲ τὴν Πυργιώτισαν, πρὸς ἄρκτον δὲ μὲ τὴν Ῥεθύμνην καὶ Ἀμάριον, οὖσα τὸ πλεῖστον βουνώδης. Τὸ κυριώτερον αὐτῆς προϊὸν εἶναι τὸ ἔλαιον, ὀλίγοι δημητριακοὶ καρποὶ καὶ ἄλλα διάφορα εἴδη.

Περιέχει δὲ καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· Σκαλωτὴ, Καψοδάσον Ῥοδάκινον, Φοινικιᾶς, Σελιὰ, Ἀργουλὲς, Μύρτος, Νιοχῶρι, Ἀσώματος, Χαριὼν, Λευκόγια, Καψογρίδος, Δρύμια, ἅγιος Ἰωάννης, Κεραμὶ, Σακτοῦρες, Ἀγαλιανὰ, Μέλαμπες, Κρυαβρύσσις, Πλατανέας, Βουλγάρος, Κούμια, Βρύσσες, Κισσὸς, Βάτος, Ἄδρακτος, Σπῆλι, Κτοῦτα, Διπλοχῶρι, Λάκκος, Φραττὶ, ἁγία Πελαγία, Μιξόρουμον, Λαμπινὴ, Γένι, Λαμπιώτος, Κοράδος, Κοξαρὲς, Ἀτσιπάδες, Νιάτσιδος, ἅγιος Βασίλειος, Παλιόλουτρα, Κουπελιανὰ, ἅγιος Ἰωάννης Καϋμένος, Πρέβελι (α), καλὴ Συκιὰ, Τραχάλα, Μεσοχῶρι. Πατσαλιανὰ, Πισοχῶρι, καὶ ἄλλαι μικρότεραι συνοικίαι.

(α) Ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ μοναστήριον τοῦ Πρέβελη καλούμενον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη ὀλίγους Τούρκους ἤδη περιέχει· ὡς ὀρεινὴ μᾶλλον, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των. εἶναι ἀνδρεῖοι. Οἱ Λαμπαῖοι ἐπονομάζονται μέχρι σήμερον μὲ γενικὴν ἰδίαν παρωνυμίαν Κουκουρῆτες, ἥτις βεβαίως διέμεινεν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον Κουρῆτες τῆς Κρήτης, περὶ ὧν διαφόρως μνημονεύουσι πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Ἡ πόλις Λάμπη, ἥτις καὶ Λάππα ὠνομάσθη ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖον καὶ Δίωνα τὸν Κάσσιον ὡς ἀναφέρει ὁ Πολύβιος, ἀντέστη μεγάλως εἰς τὸν Ῥωμαῖον Μέτελλον, ὅστις καὶ τὴν κατηδάφισεν ὁλοτελῶς, κυριεύσας αὐτὴν ἐπὶ τέλους διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων του. Ὁ δὲ Αὔγουστος ἐπέτρεψεν ἔπειτα νὰ τὴν ἀνεγείρωσι, πρὸς δὲ παρεχώρησε καὶ ἐλευθερίας τινὰς εἰς τοὺς Λαμπαίους καὶ Κυδωνιάτας δι' ἀμοιβὴν, ὡς διηγεῖται ὁ Δάπερ, τῆς συνδρομῆς, ἣν παρέσχον αὐτῷ οὗτοι κατὰ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου· δυστυχῶς ὅμως τῆς πρώτης οὐδὲ ἴχνος ἤδη ὑπάρχει.

ΑΜΑΡΙΟΝ ἢ ΠΑΝΑΚΡΟΝ.

Τὸ δὲ Ἀμάριον ἐκτείνεται μεσογείως συνορεῦον πρὸς ἀνατολὰς μὲν μὲ τὴν Πυργιώτισαν, πρὸς δυσμὰς δὲ μὲ τὴν Ῥεθύμνην, πρὸς μεσημβρίαν μὲ τὴν Λάμπην καὶ πρὸς ἄρκτον μὲ τὴν συνέχειαν τῶν ὀρέων τῆς Ἴδης. Εἶναι δὲ τερπνὴ καὶ αὐτὴ διά τε τοὺς συχνοὺς λόφους καὶ τὰ πολλὰ ὕδατα τὰ ἐκρέοντα πολλαχόθεν· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ἐπαρχίας ὑψοῦται μεγαλοπρεπῶς τὸ ὄρος Κέδρος καλούμενον· τὸ πλουσιώτερον προϊὸν καὶ ταύτης εἶναι τὸ ἔλαιον. παράγει δὲ καὶ διαφόρους ὀπώρας καλλίστης ποιότητος.

Χωρία δὲ καὶ εἰς ταύτην ἀνήκοντά εἰσι τὰ ἑξῆς· Γερακάρι, ἔνθα φύεται πλῆθος δένδρων κερασίων καὶ βυσσίνων, Ἔλαιες, Πατσὸς, Ἀντάνασσος, ἅγιοι Ἀπόστολοι, Βολιόνες, Γομαρᾶς, Κλῆμα, Ὀριὲ, Φουρφουρᾶς, Βυζάρι, Ἀποσέτι, Πισταγὴ, Κλησίδι, Πλατάνοι, Ἀποδούλη, Μεσονήσια, Καρδάκι, Σμυλιὲς, Βρύασες, Λιωμέρος, Λοχριὰ, Σάττα,

Πλάτανος, Ἄδρακτος. (α) Βαθυακὸς, Θρόνος, Μοναστηράκι, Καλόγηρος, Γέννα, Ἀμάρι, Μέρωνας, Νήσσωρι, ἅγιος Ἰωάννης, ἁγία Παρασκευὴ, Χορδάκι, Ἀσώματος, (β) καὶ ἄλλαι διάφοροι μικραὶ συνοικίαι.

Ἡ Λάμπη καὶ τὸ Ἀμάριον εἶχον πρότερον καὶ ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον ὁ Λάμπης· νῦν δὲ ὁ μητροπολίτης Ἱερόθεος ὁ συνεργήσας εἰς τὸν θάνατον τοῦ μακαρίτου Καλλίστου (ὅρ. σελ. 526) ἐπισκόπου τῆς Κυδωνίας, ἐπέβαλεν ἄδικον χεῖρα διὰ νὰ ἔχῃ καὶ ταύτην ὑπὸ τὴν ἄμεσον φορολογίαν του.

Αἱ τέσσαρες αὗται ἐπαρχίαι, ἡ Ῥεθύμνη δηλονότι, ἡ Λάμπη, ὁ Αὐλοπόταμος καὶ τὸ Ἀμάρι ἀπετέλουν τὴν τρίτην Διοίκησιν ἑνὸς τῶν Πασάδων, νῦν δὲ διοικεῖται ὑπὸ τοποτηρητοῦ.

ΠΥΡΓΩΤΙΣΑ.

Μετὰ τὴν Λάμπην ἄρχεται ἡ Πυργώτισα, ἐκτεινομένη ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας καὶ αὐτὴ, συνορεύει πρὸς ἀνατολὰς μὲν μὲ τὴν ἐπαρχίαν Καινούριον, πρὸς ἄρκτον δὲ μὲ τὰ ὄρη τῆς Ἴδης, καὶ πρὸς δυσμὰς μὲ τὴν Λάμπην καὶ Ἀμάριον. Εἶναι δ' ὅλως πεδινὴ καὶ ἄδενδρος κατὰ τὴν μέσην ἐπιμήκη ἐπιφάνειάν της, πρὸς ἄρκτον δὲ καὶ μεσημβρίαν ὅλως σύνδενδρος κατὰ τὰς ὑπωρείας τῶν ὀρέων. Παράγει δὲ καὶ αὐτὴ δημητριακοὺς καρποὺς πολλοὺς, ἔλαιον ὀλίγον, βαμβάκια, λινάρια καὶ ἄλλα εἴδη.

Περιέχει δὲ καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· Πιτσίδια, Καμηλάρης, Φωτεινόπουλον, Τυμπάκιον, Αιγολιὸ, Σίττα, Καλύβια, Φαλάνδρα, ἁγία Τριὰς, Σαμπάλουσα, Βόροι, ἅγιος Ἰωάννης, Ποταμίδες, Φανερωμένη, Σκούρβουλα, Μιγιρκιέρ,

---

(α) Εἰς τὰ χωρία ταῦτα κατοικοῦσι καὶ σήμερον οἱ διαβόητοι Ἀμπαδιῶται, περὶ ὧν ἀνεφέραμεν τὰ εἰκότα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, πληθυνόμενοι καὶ σήμερον πλέον τῶν ἄλλων τῆς Κρήτης Τούρκων.

(β) Ἐνταῦθα ὑπάρχει μοναστήριον τῶν Ταξιαρχῶν καλούμενον ἐν μέσῳ μικρᾶς μὲν ἀλλὰ τερπνῆς πεδιάδος.

Καλοχωραφίτες, Τεμενέλι. Κισσεύς, Καμάρες καὶ Γρηγοριά.

ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΝ.

Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας ἐκτείνεται καὶ τὸ Καινούριον, ὂν πεδινὸν καὶ ἄδενδρον κατὰ τὸ μέσον ὡς καὶ ἡ Πυργιώτισσα. Συνορεύει δὲ πρὸς δυσμὰς μὲν μὲ τὴν προηγουμένην ἐπαρχίαν, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μὲ τὸ Βονοφάτσι, ἢ Μονοπρόσωπον, καὶ πρὸς ἄρκτον μὲ τὴν Ἴδην. Γονιμωτάτη καὶ αὕτη παράγει πολλοὺς δημητριακοὺς καρποὺς, ἔλαιον, λινάρια, βαμβάκια καὶ ἄλλα εἴδη. Εἰς ταύτην καὶ τὴν Πυργώτισαν παράγεται καὶ ἐξαίρετός τις σῖτος, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζονται οἱ εὔποροι Ὀθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες διὰ τὴν ποιότητά του εἰς κολλύρια καὶ ἄλλα εἴδη ζυμαρικῶν, καὶ τιμώμενος εἰς διπλασίαν τοῦ κοινοῦ σίτου τιμήν.

Περιέχει δὲ καὶ αὕτη τὰ ἑξῆς χωρία· Πόμπια, ἡ Πομπηΐα, Πετροκεφάλι, Λίσσαρος, Κουσσὲ, Ἀληθινὴ, Πλάτανος, Μονοχῶρι, Γαβαλιανὰ, Πηγαδάκι, ἅγιος Ἀστράτηγος, Τρυπητὰ, Ἀτισκάρι, Κρότος, Μαϊμοῦ, Πλώρια, ἁγία Μαρίνα, Ἀποσοκάρι, Φλαχιάκες, Ἀνώγεια, Νοτιανὰ, Κανδύλα, Φιδελιανὰ, Βασιλικὴ, Νήβριτος, Ζαρὸς, Μαστρογαργιανὰ, Κέραμος, Κοῦρτες, Δρόσος, Φαρὶ, Παλιάμας, Παναγιὰ, Σαλισίμας, Φιτσανὰ, Μαρόνι, Μάκρες, Κερμεσὶ, Μοῖρες, Πλουτὶ, Ῥουφιὰς, Καπαριανὰ, Σεφεριανὰ, Καστέλι, Ἀμπελοῦζος, Μητρόπολις, ἅγιοι Δέκα, Ῥαύτης, Βουρβουλίδες, Μούλια, Πανασσὸς, Ἀπομαρμᾶς, Γέργερι, καὶ ἄλλαι μικρότεραι συνοικίαι. Αἱ δύω δὲ αὐταὶ ἐπαρχίαι ἡ τῆς Πυργώτισας καὶ Καινούριου καλοῦνται τανῦν ὑπὸ ἓν ὄνομα Μεσαρὲς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν ἀρχαίαν Γορτύνην, ἥτις ἐκκλησιαττικῶς διετήρησε τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν, ὁ δὲ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἔφερε πάντοτε τὸν τῖτλον «Ὁ Γορτύνης» ἐπέχων καὶ τὰ πρωτεῖα τῶν δώδεκα ἐπισκόπων τῆς Κρήτης.

Ὑπὸ δὲ τὰς πρὸς μεσημβρίαν ὑπωρείας τῆς Ἴδης φαίνονται ἔτι ἐρείπια τῆς πάλαι λαμπρᾶς πόλεως Γορτύνης

περὶ ἧς μνημονεύουσι πλεῖστοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, ὁ δ' Ὅμηρος ἀποκαλεῖ αὐτὴν τειχόεσσαν Γορτύνην. Ὀλίγον δὲ πρὸς δυσμὰς ταύτης ὑπὸ τὰς αὐτὰς ὑπωρείας ὑπάρχει τὸ Κατώρυγμα ὑπόγειον, ἤτοι ὁ σήμερον καλούμενος Λαβύρινθος τῆς Κρήτης, περὶ οὗ διαφωνοῦσιν ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς, ὑποθέτοντες οἱ μὲν ὅτι ἦτον περὶ τὴν πόλιν Κνωσσὸν κτισμένος ἐπὶ ἐπιφανείας τινὸς, ὅπου οὐδὲ ἴχνος σήμερον ὑπάρχει, οἱ δὲ περὶ τὴν Γορτύνην, ἀλλ' οἱ πλειότεροι συμφωνοῦσιν ὅτι τὸ ὑπάρχον ἔτι ὑπόγειον ὑπῆρξε λατομεῖον ἐπὶ Μίνωος, ὁπόθεν ἔκτισεν ἐκεῖνος ἐπιδεικτικῶς τὴν πόλιν Γορτύνην.

Ὁπωσδήποτε ὅμως τὸ ὑπόγειον τοῦτο ὄρυγμα διέσωσεν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως πολλοὺς τῶν ἀδυνάτων καὶ ἐνόπλων ἔτι Ἑλλήνων εἰς τὰς κατὰ τῶν Γορτυνίων συχνὰς τῶν Τούρκων ἐκδρομὰς, καθὼς διέσωσαν ἄλλους τὰ τρία νησίδια τὰ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς Γορτύνης ἀκτὴν κείμενα ἐντὸς τῶν λεγομένων Καλῶν Λιμένων. Εἰς ἀμφότερα δὲ τα μέρη ταῦτα, ὅτε μετέβημεν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1830 μετὰ τοῦ Ῥενιέρου, εὕρομεν πλῆθος ἀνθρώπων προφυλασσομένων ἐκεῖ. Καὶ ὅτε μὲ λαμπάδας ἕκαςος ἀναμμένας εἰσήλθομεν εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ὑπόγειον, ἐμάθομεν παρὰ τῶν ὁδηγούντων ἡμᾶς, ὅτι γυναῖκές τινες καὶ ἄνδρες εἶχον τελευτήσει ἐντὸς τούτου, προβάντες μὲν πρὸς τὰ πρόσω ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, μὴ δυνηθέντες δ' ἔπειτα ἄνευ ὁδηγοῦ νὰ ἐξέλθωσι διὰ τὸ δυσδιέξοδον ἕνεκα τοῦ σκότους καὶ τῶν περιελιγμῶν του.

ΚΝΩΣΣΟΣ, τανῦν ΜΑΛΕΒΥΖΙ.

Ἡ Κνωσσὸς ἐκτεινομένη ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας ὁρίζεται πρὸς δυσμὰς μὲν ἀπὸ τῆς Ἴδης καὶ τοῦ βουνοῦ Στρουμπούλου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Βοιοφατσίου, καὶ μεσημβρινοανατολικῶς ὑπὸ τοῦ Τεμένου καὶ τῆς Χερρονήσου. Παρὰ τὴν ἀκτὴν δὲ ταύτης ὑπάρχει καὶ τὸ Ἡράκλειον, τὸ κοινῶς λεγόμενον Μεγάλον Κάστρον, εἰς τ

ὁποῖον περικλείεται ἡ λαμπροτέρα καὶ πολυανθρωποτέρα τῆς Κρήτης πόλις. Ἡ ἐπαρχία αὕτη εἶναι σχεδὸν πεδινὴ καὶ τερπνή· τὰ δ' ἀφθονώτερα προϊόντα αὐτῆς εἰσι σταφίδες, ἔλαιον, οἶνος, κεράτια, δημητριακοὶ καρποὶ, καὶ πολλαὶ ὀπῶραι διαφόρων εἰδῶν.

Περιέχονται δὲ εἰς ταύτην τὰ ἑξῆς χωρία, τὰ πλεῖστα πολυάνθρωπα· οἷον, ὁ Κρουσῶνας, ἅγιος Μύρων, Δαφνέας, Βενεράτον, Κιθαρίδες, Σάρχος, Ἀνωασίτες, Κατωασίτες, Κεράσια, Εὐγενικὴ, Σίβα, Πενταμόδι, Γεφυράκια, Πετροκέφαλον, Βοῦτες, Καλέσια, Κατωκαλέσια, Σταυράκια, Πυργός. Βλαχιανὰ, Κορφέας, Λουτράκι, Καμάρι, Τήλισσος, Μονὴ, Καβροχῶρι, Γάζι, Γωνιὲς, Ῥογδιὰ, Ἀχλάδα καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἐπαύλεις καὶ συνοικίαι.

ΤΕΜΕΝΟΣ.

Καὶ ἡ ἐπαρχία αὕτη γόνιμος εἰς ἔλαια, οἶνον, κεράτια, σταφίδας καὶ διαφόρους ἄλλας ὀπώρας, συνορεύει πρὸς ἀνατολὰς μὲν μὲ τὴν Χεῤῥόνησον, πρὸς δυσμὰς δὲ μὲ τὴν Κνωσσὸν, καὶ πρὸς ἄρκτον μὲ τὸ πρὸς βοῤῥᾶν πέλαγος, ἐκτεινομένη εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῆς Κνωσσοῦ παραλίαν, οὖσα ὅλως σχεδὸν πεδινὴ καὶ τερπνή,

Χωρία δὲ εἰς ταύτην ἀνήκοντά εἰσι τὰ ἑξῆς· Ἀρχάνες, Καταρχάνες, Παταίδες, Δαφνὲς, Καλνικαστέλι, Δρακουλιάρης, Καρνάρι, ἅγιος Βλάσης, Βασιλικὴ, ἅγιος Σύλας, Μαραθόντες, Σπήλια, Σίβες, Φορτέτσα (α), καὶ Μακρυτεῖχος. Περιέχει πρὸς τούτοις καὶ πολλὰς ἐπαύλεις καὶ διαφόρους μικρὰς συνοικίας. Τὸ Τέμενος καὶ ἡ Κνωσσὸς ἔχουσιν ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Κνωσσοῦ» πρὸς ὃν ὑπάγεται καὶ ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου.

ΧΕΡΡΟΝΗΣΟΣ τανῦν ΠΕΔΙΑΣ.

Ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας ἐκτείνεται ἡ Χεῤῥόνησος

(α) Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πάλαι λαμπρᾶς πόλεως Κνωσσοῦ κεῖται τὸ χωρίον τοῦτο.

ὁριζομένη πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἀπὸ τὰ ὄρη τοῦ Λασιτίου καὶ Μινώας, πρὸς δυσμὰς δὲ ἀπὸ τὸ Τέμενος, πρὸς μεσημβρίαν ἀπὸ τὸ Βονοφάτσιον καὶ Ἀρκαδίαν καὶ πρὸς ἄρκτον περιῤῥέεται ἀπὸ τὸ πρὸς βοῤῥᾶν πέλαγος. Εἶναι δ' εὔφορος καὶ ὡσεπιτοπολὺ πεδινὴ καὶ γονιμωτάτη εἰς δημητριακοὺς καρποὺς, εἰς ἔλαια, ὄσπρια, κεράτια, κηρὸν, μέλι, βαμβάκια, λινάρια καὶ ὀπώρας παντὸς εἴδους.

Χωρία δὲ περιέχει τὰ ἑξῆς, οἷον, Σκαλάνι, Ἀϊτάνια, Σταμόνι, Βάθυα, Ἐπισκοπὴ, Ἀνώπολις, Ἐλιὰ, Καινούριον χωριὸν, Ἀσκόπουλα, Γαλίπας, Χαρασσὸς, Ἀσμάρι, Γολίφας, Καλοχωριὸν, Βοροὶ, Κοξάρη, Αὐδὸς, Ποταμιὲς, Γωνιὲς, Μεσομοῦρι, Μοχὸς, Κράσσι, Μάλια, Χερσόνησος, Γοῦβες, Ἀσκὸς (a), Κασταμονίτσα, Μαθιὰς, Ἀμαργιανὸς, Πηγαδοῦρι, Καρζανὸς, Πιτσαριανὰ, Μύλοι, Τσίγκουνας, Σκλαβοχῶρι, Βαρβάροι, Λουλιανὰ, ἁγία Παρασκευὴ, Ἀρμάχι, Γεράνι, Νιπιδιστὸς, Παναγία, Φραττὶ, Ἔμπαρος, Καταφύγι, Μυλιαράδος, Μάρθα, Καραβάδος, Κασσάνοι, Ῥουσοχῶρι, Θραψανὸς, Μουκτάρος, ἅγιοι Ἀπόστολοι, Ζοφόροι, Σκοποὺς, Βόνι, Γαλατᾶς, Νύρα, Ἀστρίτσοι, ἅγιαι Παρασκευαὶ, Καταλαγάρι, Μέλασσες. ἅγιος Βασίλειος, Χουδέτσι, Σκυλόνι, Πεζανὲς, Κομάκι, Κάτω βαρβάροι, Ἀστρακοὶ, Κουνάβοι, Σγουροκεφάλα. Περιέχει προσέτι πολλὰς ἐπαύλεις Ὀθωμανῶν, καὶ συνοικίας μικρὰς Ἑλλήνων. Ἡ ἐπαρχία αὐτὴ ὡς ἐκ τῆς εὐφόρου καὶ πεδινῆς χώρας της περιεῖχε τὸ πρῶτον πολλοὺς Τούρκους. Ὑπέστη ὅμως ὡς ἐκ τούτων καὶ πολλὰς καταστροφὰς ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

ΛΑΣΙΤΙΟΝ ἢ ΛΑΣΙΟΝ.

Μεσόγειος καὶ βουνώδης οὖσα ἡ ἐπαρχία αὕτη περικυκλοῦται ἀπὸ ὑψηλὰ καὶ δύσβατα ὄρη ἐκ μέρους της Χεῤῥονήσου, Ἀρκαδίας, Ἱεραπύτνου καὶ Μινώας. Μεταξὺ δὲ τῶν ὀρέων τούτων σχηματίζεται κοιλάς τις γεωργήσι-

(a) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου ὑπῆρχε λαμπρὰ πόλις, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐρειπίων, ἴσως ἡ παλαιὰ Λύκτος.

μος, τερπνὴ καὶ κατάφυτος ὑπὸ αὐτοφυῶν καρποφόρων καὶ ἀκάρπων δένδρων ὡς ἐκ τῆς ἐκροῆς τῶν ἀφθόνων ὑδάτων ἐκεῖ, οὖσα ἐπιτηδεία καὶ εἰς κτηνοτροφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ φυομένας μεγάλας βοσκάς. Ἐκ φύσεως δ' ἄβατος οὖσα, δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον δύο ἢ τρεῖς στενωποὺς λίαν εὐφυλάκτους πρὸς ἀνάβασιν. Τὰ προϊόντα δὲ ταύτης εἰσὶν ὁ ἄφθονος τυρὸς, μαλλία, γεννήματα παντὸς εἴδους, οἶνος ὡς ἐκ τῆς ἐκτεταμένης ἀμπελοφυτείας, μῆλα ὡραῖα, ἄπια, θέρμοι, βούτυρος, μέλι, κηρὸς, ἄνθρακες καὶ ἄλλα διάφορα.

Περιέχονται δὲ ἐντὸς τῆς κοιλάδος κατὰ τὰς ὑπωρείας τῶν κύκλωθεν ὀρέων καὶ τὰ ἑξῆς χωρία· οἷον, Ἀνωποτάμοι, Κατωποτάμοι, Τσαρμιάδος, Φαρσάνος, ἅγιος Κωνσταντῖνος, Μαρκατάτος, Λασίτι, Χωριδάκι, ἅγιος Γεώργιος, Πλατανὸς, Κουδουμαλιὰ, Ἀβρακόντης, Καμινάκι, Μαγουλὰς, Ψυχρὸς, Πλάτη, Γερομουρὶ, Πινακιανὰ, Λαγὸς, Κατωμετόχι, καὶ ἄλλαι μικραὶ συνοικίαι. Κατοικεῖται δὲ ἤδη ὡς καὶ πρότερον τὸ ὀρεινὸν τοῦτο μέρος ὑπὸ μόνων Ἑλλήνων ἀνδρείων καὶ ὠκυπόδων.

ΜΙΝΩΑ ἢ ΜΙΡΑΜΠΕΛΟΝ.

Ἐκτεινομένη δὲ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας συνορεύει πρὸς δυσμὰς μὲν μὲ τὴν Χεῤῥόνησον, πρὸς μεσημβρίαν δὲ μὲ τὸ Δασίτιον καὶ Ἱεράπυτναν, πρὸς ἀνατολὰς μὲ τὴν Σιτείαν, καὶ πρὸς ἄρκτον βρέχεται ἅπασα ἀπὸ τὸ βόρειον πέλαγος. Τ' ἀφονώτερα προϊόντα αὐτῆς εἶναι τὸ ἔλαιον, τὰ πολλοῦ ἄξια λόγου ἀμύγδαλα, τυρὸς, βούτυρος, μέλι, κεράτια, δημητριακοὶ καρποὶ καὶ διάφοροι ὀπῶραι.

Ἐν αὐτῇ δὲ ὑπάρχουσι τὰ ἑξῆς χωρία τερπνῶς τοποθετημένα· οἷον, Βραχάσι, Μήλατος, Σύσι, Λατσίδα, Κατσαριανὸς, Καινούριον, Βουλισμένη, Πλατυπόδι, Χουμεριάκος, Νικητιανὰ, Βρύσσες, Φουρνὶ, Λίμνες, Ἀνωχωριὸν Κατωχωριὸν, Δωριὲς, Σχοινέας, Καρύδι, Βρουχὰς, Ἐλοῦντας, Κριτσὰ, Καλοχωριὸν, Κροῦστα, Πρῖνα, Δράσι,

'Αμυγδαλιὰς, Σοῦβλος, 'Ανώγεια, ἅγιος 'Αντώνιος, 'Αμυγδαλόλακκος, Χοχλακέας, Ξηρολίμνη, Φρατιὰ, ἅγιος Νικόλαος (α), Παπάδος, Κουνάλι, 'Αγύροι, 'Αρχάγγελος, 'Αμυγδαλίδια, καὶ ἄλλαι μικρότεραι πολλαὶ συνοικίαι.

'Η Μινώα καὶ τὸ Λασίτιον ἔχουσι καὶ ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον «'Ο Πέτρας» ἀλλ' ἀγνοεῖται ὡς προείπομεν πόθεν ἐδόθη (ὅρα σελ. 150) ἐκκλησιαστικῶς ἡ ἐπωνυμία αὐτή. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατῴκουν καὶ ἐνταῦθα Τοῦρκοι πολλοὶ, ἀλλ' ἤδη εἶναι ὀλίγιστοι. 'Απέναντι ταύτης ἐντὸς κολπίσκου παρὰ τὴν ... κεῖται ἡ νῆσος Λατὼ ἡ σήμερον καλουμένη Σπιναλόγκα, ἐφ' ἧς εἶναι ἱδρυμένον ἐνετικὸν φρούριον, μὲ λιμένα εὐρύχωρον.

ΣΙΤΕΙΑ.

'Επὶ τοῦ τελευταίου ἄκρου τῆς Κρήτης πρὸς ἀνατολὰς ἐκτεινομένη ἡ Σιτεία ὡς χερσόνησός τις, ἑνοῦται δὶ ἰσθμοῦ πρὸς δυσμὰς μὲν μὲ τὴν 'Ιεράπυτναν καὶ Μινώαν, πρὸς ἄρκτον δὲ, ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν περιορίζεται ὑπὸ θαλάσσης. 'Η ἐπαρχία αὕτη εἶναι σχεδὸν ἡ μεγαλειτέρα τῶν λοιπῶν τῆς νήσου, ἀλλὰ βουνώδης ὡσεπιτοπολὺ καὶ τραχεῖα. Παράγει δὲ καὶ αὐτὴ δημητριακοὺς καρποὺς, ἔλαιον, τυρὸν, μαλλία, κεράτια, καὶ ἄλλα διάφορα εἴδη.

Τὰ δὲ ἐμπεριεχόμενα ἐν αὐτῇ χωρία εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Σφάκα, Μουλιανὰ, Λέστρος, Τουρλωτὴ, Χαμέζι, 'Αχλάδια, Παρασπόρι, 'Ρίζα, Σκοπὴ, 'Ανωκρυὰ, Κατωκρυὰ, Κιμουριώτης, 'Επισκοπὴ, ἅγιος 'Ιωάννης, Πισκοκέφαλος, Πετρέας, Ζοὺς, 'Ρουσσεκκλησία, Δρὺς, Μοσιριὸς, Ξηρολίμνη, Μαγκασίας, Κελάρια, Χοχλακέας, Ζενέκρι, 'Αζογυρέας, Καρύδι, Παπαγιαννάδος, Βαβέλοι, Ζόρος, Κανενὶ, Δαμνόνι, Χαντρὰς, Βόϊλας, Σκορδῖλος, Σίτανος, 'Ασπρονερὸν, Ζάκαθος, Κασιδόνι, Πεντέλι, Σφακέας, Μαριανὰ,

---

(α) 'Ενταῦθα ὑπάρχει λιμήν τις πρὸς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, καλούμενος ὁ λιμὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, λίαν κατάλληλος πρὸς ναυλοχίαν.

Σεντέλι, Ἀνωπισκοπή, Σωτῆρας, Τουρλοῦλος, Συκιά, Τσέως, Ἀδόμυλοι, Ἀρμένοι, Γουτᾶς, Λουτράκι, Ἐτέας, Λιθίνες, Ἀδρομῆοι, Ῥουκάκα, Νίτια, Πέπονας, Πέτρα, Δάφνη, Γριά, Στραβοδόξαρον, Φουρνή, Ὀρνιὸς, ἅγιος Ἰωάννης, Ἀσπραδιανὰ καὶ ἄλλαι πολλαὶ συνοικίαι.

Ἡ Σιτεία ἔχει ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Σιτείας» ἔχει δὲ περὶ αὐτὴν καὶ ὅρμους πρὸς ναυλοχίαν. Ἐν αὐτῇ ὑπάρχει καὶ μοναστήριον, ὑπὸ τὸ ὄνομα Τ ο π λ ο ῦ ὀχυρῶς κατεσκευασμένον ὡς φρούριον ἐπὶ πεδιάδος κείμενον. Ἡ Σιτεία εἶχεν ὡς ἀπόκεντρος ἐπὶ Ἐνετῶν ἰδίαν Διοίκησιν. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων ἦσαν Ὀθωμανοί. νῦν δὲ ὑπερτεροῦσιν οἱ Ἕλληνες.

ΒΟΝΟΦΑΤΣΙ ἢ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΟΝ.

Τὸ Βονοφάτσιον ἀπετέλει τὸ πάλαι, ὡς εἰκάζεται, μέρος μὲν τῆς Γορτύνης, μέρος δὲ τῆς Κνωσσοῦ καὶ ἄλλων ὁμόρων ἐπαρχιῶν. Ἐσχηματίσθη δ' ἐπὶ Ἐνετῶν ἰδία ἐπαρχία οὕτω κληθεῖσα ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ ἐρειπωμένου ἤδη φρουρίου Β ο ν ο φ ά σ ι ο ν καλουμένου· ὅθεν καὶ κακῶς μεθηρμήνευσαν ταύτην εἰς Μονοπρόσωπόν τινες τῶν Κρητῶν ἐπὶ τοῦ 1821. Ἄφῆκαν δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι ταύτην ἴδιον Κανδηλίκι καθὼς διήρουν καὶ αὐτοὶ τὴν νῆσον. Ἐκτείνεται δὲ τὸ μέρος τοῦτο κατὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν κατάντικρυ σχεδὸν τοῦ Ἡρακλείου. Πρὸς ἄρκτον συνορεύει μὲ τὴν Κνωσσὸν καὶ Τέμενος, ὂν οὐ μόνον εὔφορον, ἀλλὰ καὶ τερπνότατον τὴν θέαν, διὸ καὶ ἦτο πάντοτε μᾶλλον κατῳκημένον μὲ πολλὰ χωρία, ἐπαύλεις καὶ συνοικίας.

Πρὸς τὸ μεσημβρινώτερον δὲ τοῦ ῥηθέντος φρουρίου ὑπῆρχε καὶ ἕτερον φρούριον ἐρειπωμένον ἤδη ἐπὶ τῆς κορυφῆς σχεδὸν τοῦ ὄρους Κοφφίνου, κληθὲν Βελβετέρε ἰταλιστὶ τερπνὴν καὶ ~~διασκεδαστικὴν θέαν ἔχον~~ διότι ἐκεῖθεν ἐφορᾷ τις ἀκωλύτως οὐ μόνον τὴν εὐρεῖαν πεδινὴν χώραν τῆς Γορτύνης πρὸς δυσμὰς, ὅπόθεν καὶ συνέχεται τὸ Βονοφάτσι μὲ τὸ Καινούριον, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς ἄρκτον ἄ-

παντα, καὶ ὅλον αὐτὸ τὸ Ἡράκλειον. Ὥστε ἐκ τῆς τοιαύτης οὖν εὐαρέστου θέας τοῦ μέρους τούτου δὲν ἦτον ἐξηγητικώτερον ἂν ἐπωνόμαζον τὴν ἐπαρχίαν ταύτην Τ ε ρ ψ ι θ έ α ν καὶ οὐχὶ Μονοπρόσωπον; Κατὰ δὲ τὰς ὑπωρείας τοῦ εἰρημένου βουνοῦ φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως, ὅπου πιθανῶς ὑπῆρχε καὶ ἡ πάλαι Κ ά ν ο ς ἢ Κ α ῖ ν ο ς, ἐντεῦθεν δὲ ἴσως καὶ ἡ ἐπαρχία Κ α ι ν ο ύ ρ ι ο ν ἔσχεν τὴν ἐπίκλησιν, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Ἰναχωρίου καὶ Ἱπποκορίου, τὰ Ἐνιαχωριὰ καὶ Ἀποκόρωνας. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων τῆς νήσου τὰ πλεῖστα σχεδὸν ταύτης φέρουσιν ἔτι καὶ νῦν ὀνόματα ἀρχαίων πόλεων, μὲ τὰς ὁποίας ἐκοσμεῖτο τὸ πάλαι ἡ Κρήτη ἐπὶ τῆς ἀνθηρᾶς αὐτῆς καταστάσεως, ὡς λ. χ. ἡ τότε μὲν Βήνη, ἢ Βένη, νῦν δὲ Βιάννος· ἡ Βοῖβος, τανῦν Βουβᾶς, ἡ Ἴτανος, ἡ Ὀλοῦς, ἡ Ὀαξὸς, ἡ Μίλητος, ἡ Φαρασάρνη, ἡ Ῥάμνος, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα διετήρησαν καὶ τὰ νῦν ὑπάρχοντα χωρία ὡς Ῥαμνὴ, Φερζίλα, Μήλασες, Ἀξέντι, Σίτανος καὶ ἕτερα πολλὰ τοιαῦτα. Ἐπιτόπιος δὲ σπουδαία ἔρευνα γινομένη δύναται ν' ἀνεύρῃ καὶ ἁπασῶν τῶν ἀρχαίων πόλεων τὰς θέσεις, περὶ ὧν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀκριβῶς δὲν ὁρίζουσιν· ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἀφίνομεν εἰς τὴν μελέτην τῶν νῦν σπουδαζόντων Κρητῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ συνορεύει αὕτη μὲ τὴν Ἀρκαδίαν. Παράγει δὲ καὶ αὐτὴ ἔλαιον ἄφθονον, δημητριακοὺς καρποὺς, οἶνον, βαμβάκια, καὶ διαφόρους ὀπώρας.

Τὰ δ' ἐν αὐτῇ περιεχόμενα χωρία εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Καπετανιανὰ, Φουρνοφάραγγον, Κουμάσια, Λούκια, Βαγιονιὰ, Καγκάλες, Ξηρόκαμπος, Μούλια, Γράτος, Κατωμούλια, Μεγάλη βρύσις, Θαλασσιανὰ, Πορτὶ, ἅγιος Θωμᾶς σχηματίζων κωμόπολιν, Ἀνωεργάτια, Κατωεργάτια, Ἀξέντι, Κεφάλα, Ἐπανωσήφης, Δαμόνια, Ἀρκάδι, Ζαχαριανὰ, Πελεκιανὰ, Παπαδιανὰ, Ἀραγουζιανὰ, Τιτιανὰ, Καλαλαγκὰ, ἅγιος Νικόλαος, Πλάτανος, Ἀμυγδαλὸς, Παρανύχι, Πρινέας, Ἐτιὰ, Ἀχαντριὰς, Χάρακας, Ἁγιὰ Φωτιὰ, Στέρνες, Χαντρὰς, Πετροπάναγα, Δορύκι, Πύργος, Ῥοτάσι, Μεσοχῶρι, Διγόρτυνον, Πλακιώτισσα, Τε-

φίλι, Ἀποσελέμι, Κακοχωριὸν, Χαράκι, Πετροκεφάλι, Μαδὲς, Μελιδοχῶρι, Βώργιας, Τσιφουτκαστέλι, Λαράσι, Κουτοὺς, Πραιτώρια, Βουροὺς, Δαμάντι, Ἁγία Βαρβάρα, Καλαματιανὰ, Κέργια, Ἀκάματος, Ἀσῆμι, Διονύσι, Στάβιες, Μπελοῦλι, Σοκαρὰ, Μπαμπαδιανὰ, Ἀποΐνι, Μορᾶς, Ἀνωάκρια, Φαραγγιανὰ, Κατωάκρια, Ἀτσιπάδες, Ῥίζηκας, Λοῦρες, Στόλοι, Ἴνια, Λαγκᾶς, Καβύλος, Καλικάδες, Σέμπρες, Καματιανὸ, Περβολιανὰ, ἅγιος Κύριλλος, Δούλι (α), Κόλενα, Ἁλατιανά.

ΑΡΚΑΔΙΑ ἢ ΡΙΖΟΚΑΣΤΡΟΝ.

Καὶ ἡ ἐπαρχία αὕτη ἐκτεινομένη ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας συνορεύει πρὸς δυσμὰς μὲν μὲ τὸ Βονοφάτσι, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μὲ τὴν Ἱεράπυτναν, καὶ πρὸς ἄρκτον μὲ τὴν Χεῤῥόνησον καὶ τὰ βουνὰ τοῦ Λασιτίου, οὖσα βουνώδης ὡσεπιτοπολύ. Παράγει δὲ ἄφθονον ἔλαιον, κεράτια, γεννήματα πολλὰ, μέταξαν, μέλι, τυρὸν, καὶ παντὸς εἴδους ὀπώρας.

Χωρία δὲ ταύτης εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Χριστὸς, Ἄνω Σύμη, Παρσᾶς, Κατωσύμη, Καλάμι, ἅγιος Βασίλειος, Κάτω Πεῦκος, Κραβατὰς, Μυρὰ, Κεφαλόβρυσις, Χόντρος, ἄνω Βιάννος, κάτω Βιάννος, Δεμάτι, Μέση, Σχοινιὰς, Φιλίππος, Ἀχεντρὲς, Καλύβια, Παναγιὰ, Γαρίπας, Δραπέτι, Κακὸν, Μαχαιρᾶς, Ἴνι, Λαγοῦτας, Μοναστηράκι, ἄνω Πούλια, κάτω Πούλια, Γάνος, Ἁγία Σεμνὴ, Καλοχωριὸν, Μουσοῦντας, Ἀλιντσανὶ, Χαντροὺ, Χουμέρι, Πατσίδαρος, Ζῆντα, Τουρλωτὴ, Ἀπάρτηρα, Πισκοπὴ, Ἀμπαδιὰ, Γουρνιᾶς, ἅγιος Ἰωάννης, Μικραπισκοπὴ, Καμάρες, Ἀμουργέλες, Ἀλάγνη, Ῥοῦμα καὶ Στύρωνας.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἔχει ἴδιον ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Ἀρκαδίας» ὑπέστη δὲ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως

(α) Ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ ἀρχαία τις πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα Δουλόπολις, ὡς ὁ Δάπερ ἀναφέρει, καὶ πιθανῶς ὅτι ἔκειτο περὶ τὸ ἤδη ὑπάρχον χωρίον Δοῦλι.

μεγάλην καταστροφὴν ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἔνθα διέμενον πρότερον καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν δευτέρων.

ΙΕΡΑΠΥΤΝΑ τανῦν ΓΕΡΑΠΕΤΡΟΣ.

Αὕτη πεδινὴ τὸ πλεῖστον οὖσα ἐκτείνεται τελευταῖον ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας, ὡς ἡ Σιτεία ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς, μεθ' ἧς καὶ γειτνιάζει, πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ μεσημβρίαν περιῤῥέεται ἀπὸ θάλασσαν, καὶ πρὸς δυσμὰς συνέχεται μετὰ τῆς Ἀρκαδίας. Τὸ ὁμώνυμον αὐτῆς φρούριον ἵδρυται ἐπὶ λόφου εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς τελευταῖον ἄκρον. Τὰ πλουσιώτερα προϊόντα ταύτης εἰσὶ τὸ ἔλαιον καὶ ἡ μέταξα, ἀμφότερα καλλίστης ποιότητος ὡς καὶ τοῦ Σελίνου, πρὸς δὲ κεράτια, μέλι, τυρὸς, δημητριακοὶ καρποὶ, καὶ πολλῶν εἰδῶν ὀπῶραι.

Περιέχονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ τὰ χωρία ταῦτα· Ἐπισκοπὴ, Βασιλικὴ, Κιβοῦσι, Παπαδιανὰ, Μακρύλια, Καπίστρι, Κεντρὶ, Καλαμαῦκα, Μοναστηράκι, Ἄσσαρι, Παπαλεροὺς, ἅγιος Ἠλίας, Ἀνατολὴ, Μύρτος, Μάλες, Καλοχωριὸν, Γιαννίτσι, Κροῦστα, ἅγιος Ἰωάννης, Μετόχια, Ἀνωχωριὸν, Κατωχωριὸν, καὶ Πρῖνος.

Ἡ ἐπαρχία δὲ αὕτη τιμᾶται καὶ μὲ ἴδιον ἐπίσκοπον, ὑπὸ τὸν τῖτλον «Ὁ Ἱερᾶς» (α). Ἡ Ἱεράπυτνα σχηματίζει πόλιν, οὖσαν τετάρτην τῶν ὑπαρχουσῶν τῆς Κρήτης πόλεων κατὰ τὸν πληθυσμὸν, ἐπίσημον τὸ πάλαι διὰ τὴν ὀχυρότητά της, εἰς ἣν κατέφυγε τελευταῖον ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν πολέμων καὶ ὁ τότε τῆς Κρήτης ἥρως Λασθένης, καταδιωχθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τῆς Κυδωνίας, ὕστερον δὲ

(α) Ἐκ τῶν 12 ἀρχιερέων τῆς Κρήτης τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὑπαρχόντων ἐν Κρήτῃ, μόνος ὁ Ἱερᾶς Ἀρτέμιος Παρδάλης καλούμενος ἐπέζησε, τυχὼν τότε ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ὅστις καὶ μέχρι τοῦ νῦν ζῶν ἔχει τὸν τῖτλον ἐν Κωνσταντινουπόλει «Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας» Ἐνῷ οἱ λοιποὶ ἅπαντες προσηνέχθησαν ἱερὰ σφάγια ὑπὸ τῆς ὠμότητος τῶν Τούρκων εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως·

καὶ ἐκ τῆς Κνωσσοῦ, ὅπου κατέφυγεν, ὅτε ὁ Μέτελλος ἐξεπολιόρκησε καὶ ταύτην. Ἐκ τῆς Ἱεραπύτνου ὅμως ἀντέταξε βίαν ἰσχυρὰν ὁ ἀνὴρ οὗτος κατὰ τῶν μεγάλων τοῦ Μετέλλου δυνάμεων, ὑπερμαχόμενος νὰ διατηρήσῃ τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ζωογόνον ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του, ἂν καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ὑπερτερούσας δυνάμεις ἐκείνου, ἀφοῦ εἶχον ἤδη ὑποταχθῆ καὶ ἅπασαι αἱ λοιπαὶ σχεδὸν τῆς Κρήτης πόλεις εἰς τὴν μεγάλην βίαν τῶν Ῥωμαίων..

Περιέχει λοιπὸν καὶ σήμερον ἡ μεγαλόνησος Κρήτη 1047 χωρία καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν της, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐπὶ Ἐνετῶν ἦσαν ἕως 996 ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Δάπερ εἰς τὸ περὶ Κρήτης σύγγραμμά του. Ἐὰν δὲ καταλογίσωμεν εἰς ἕκαστον τούτων ἀνὰ 50 οἰκογενείας, φθάνομεν οὕτως ὡς ἔγγυστα εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ πληθυσμοῦ· διότι τὰ πλειότερα ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν, πολλὰ δὲ τούτων καὶ πλέον τῶν τριακοσίων· ἐὰν δ ἀριθμήσωμεν ἔπειτα ἀνὰ 5 ἄτομα εἰς ἑκάστην κατὰ τὴν λογιστικὴν περὶ τούτων συνήθειαν, προσθέτοντες καὶ περιπλέον 5000 ἄτομα ἐκ τῶν σποράδην εὑρισκομένων εἰς τὰ ἔλαττον τῶν 20 περιεχούσας συνοικίας καὶ ἐπαύλεις ἐξαιρουμένας τοῦ καταλόγου τῶν χωρίων ὡς εἴπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου, ἐξάγομεν πληθυσμὸν 266,750 ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις Ἡρακλείου, Ἱεραπύτνου, Ῥεθύμνης καὶ Κυδωνίας. Ἐκ δὲ τοῦ εἰρημένου ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοικούντων εἰς χωρία, ἐκπίπτομεν πάλιν πεντήκοντα χωρίων κατοίκους, ἤτοι 12500 τῶν περιεχομένων εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Λασιτίου καὶ τῶν Σφακίων, ὅπου οὐδαμῶς Ὀθωμανοὶ σταθερῶς ᾤκησαν ἀναλόγως τοῦ ὑπολογισμοῦ ὡς καὶ τῶν λοιπῶν χωρίων, ἂν καὶ ὑπάρχῃ πλειότερος ὁ πληθυσμὸς εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἕνεκα τῆς ἐλευθερωτέρας συμβιώσεώς των, ὅθεν καὶ μένει εἰς τὰ λοιπὰ χωρία πληθυσμὸς ἐκ 254,250, ψυχῶν, ἐξ ὧν τὸ πέμπτον μόλις εἰσὶν Ὀθωμανοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς αὐτά· διότι καὶ εἰς πολλὰ χωρία ἐξ αὐτῶν καὶ μάλιστα τὰ ὀρεινὰ οὐδεὶς τῶν Ὀθωμανῶν σήμερον οἰκεῖ.

Ἂς ἔλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὰ εἰρημένα φρούρια. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ μὲν Ἡράκλειον περιέχει 14,000 ψυχὰς, τὸ δὲ τῆς Κυδωνίας 10,000, τὸ τῆς Ῥεθύμνης 8,000, τὸ δὲ τῆς Ἱεραπύτνου 3,000, καὶ τὰ τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγκας 1,000, τότε ἔχομεν ἀριθμὸν 36,000 ὡς ἔγγιστα, ἐξ οὗ τὸ πέμπτον μόνον εἶναι ἐκ τούτων χριστιανοὶ Ἕλληνες.

Ἡ Κρήτη λοιπὸν, ἂν καὶ εὑρίσκετο αἰῶνας ἤδη ὑπὸ τοιαύτην ὀπισθοδρομικὴν κατάστασιν, ἂν καὶ ἀπωλέσθησαν μυριάδες κατὰ τὴν πρὸ μικροῦ ἐξολοθρευτικὴν ἐπανάστασιν ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐν αὐτῇ φυλῶν, περιέχει ὅμως καὶ σήμερον 302750 ψυχὰς, ἐξ ὧν Ὀθωμανοὶ μὲν εἰσι κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ὑπολογισμοὺς 79,650, Ἕλληνες δὲ 223100. Πόσον δ' ἤθελε προοδεύσει ὁ ὡραῖος οὗτος τόπος διά τε τὸ εὐκραὲς τοῦ κλίματος καὶ τὴν θαυμασίαν γεωγραφικὴν θέσιν του, ἐὰν ἀπηλάσσετο καὶ αὐτὸς τῆς ἐνεστώσης ἀθλίας καταστάσεως, εἶν' εὔκολον νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀκμαζούσης Κρήτης, ἥτις καὶ κατὰ τὸν πολιτισμὸν τότε τὰ μέγιστα προώδευσε, καὶ πολλαχοῦ ἀποικίας συνέστησε.

Παράρτημα τῶν ἐπὶ τῆς Διοικήσεως τοῦ Μεχμεταλῆ συμβάντων.

Ἀφοῦ περιῆλθεν ἡ Κρήτη καθ' ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ, δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταφέρῃ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἴδιον σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου κρατεῖ εἰς τὴν μεγάλην ἀθλιότητα καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ ἐπεχείρησε νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Νέα λοιπὸν δυστυχήματα διεδέχθησαν ἔτι δεινότερα τῶν προτέρων τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας καὶ τότε Καὶ τί δὲν ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ οὗτος;

Δι' ἀπείρων θυσιῶν καὶ ἀπαραδειγματίστων ἀγώνων εἶχαν ἐλευθερωμένην σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς σουλ-

τανικῆς ἐξουσίας τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των οἱ Ἕλληνες, ὅτε ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐν Λονδίνῳ συμβουλίου τότε τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποταχθοῦν καὶ εἰς τὸν σκληρὸν τῆς Αἰγύπτου ζυγὸν, κολακευθεῖσα ἴσως καὶ ὅτι ἐκαλητέρευσεν οὕτω τὴν μέλλουσαν κατάστασίν των, τὴν ὁποίαν πραγματικῶς ἐχειροτέρευσε· διότι ὡς νὰ ἦτον αὐτὸς οὗτος ὁ κατακτητὴς, ἐπεχείρησε παρευθὺς νὰ θύσῃ, νὰ ἀπολέσῃ καὶ νὰ κατερημώσῃ περισσότερον τὸν τόπον· ὅθεν καὶ δὲν εὐχαριστήθη μόνον, ὅτι ἀφήρπασεν ἐν τῷ ἅμα τὰ ἐπὶ τῶν φρουρίων τῆς νήσου πολυάριθμα ὀρειχάλκινα κανόνια, μετακομίσας ταῦτα εἰς Αἴγυπτον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιβολῆς δυσβαστάκτων φόρων τόσον εἰς τὰ φυσικὰ ὅσον καὶ εἰς τὰ τεχνητὰ προϊόντα, διὰ τῶν μονοπωλείων, διὰ τῆς τοκογλυφίας, διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ τόσων ἄλλων φρικτῶν καταπιέσεων ἐτόλμησε ν' ἀπογυμνώσῃ καὶ τοὺς κατοίκους, μηδενὸς φεισθεὶς μήτε Ὀθωμανοῦ τότε μήτε Ἕλληνος ἀδιακρίτως· καὶ τὸ χείριστον πάντων, ἐτόλμησε νὰ ἁρπάξῃ καὶ τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα των καθὼς καὶ ἥρπασε τοιαῦτα ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωναν, ἐπὶ λόγῳ νὰ τὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν κατὰ τὴν Αἴγυπτον τακτικὸν στρατόν του, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ ἐκτοπίσῃ κατ' ὀλίγον, καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ τοὺς πάντας, διὰ νὰ κατοικήσῃ ἔπειτα τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην νῆσον μὲ ἄλλα ἀνδράποδα τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς σχέδιόν του.

Βεβαρυμένοι εἰς ξένην γῆν ἀπὸ διάφορα τῆς ἀνάγκης δυστυχήματα πολλοὶ τῶν πρότερον μεταναστευσάντων Κρητῶν, ἐπανήρχοντο διὰ νὰ πωλήσωσι τὰς μικρὰς ἰδιοκτησίας των, αἵτινες ἦσαν ἡ τελευταία ἐλπὶς τῆς ὑπάρξεώς των, ἀπηυδημένοι δ' ὡσαύτως ὑπὸ τῶν καταπιέσεων καὶ οἱ ὑποταχθέντες, ἔσπευδον νὰ πωλῶσιν ὅ,τι εἶχον, νὰ ἐκπατρισθῶσι καὶ αὐτοὶ, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν εἱλωτείαν, ἀλλ' οὔτε εἰς τοὺς μὲν, οὔτε εἰς τοὺς δὲ ἐπαραχώρει ἡ αὐθαίρετος ἐξουσία τότε τὸ δικαίωμα, νὰ πράξωσι ταῦτα, ἁρπάζουσα ταῦτα ὅπως αὐτὴ ἡ ἰδία ἤθελεν, ἢ συγχωροῦσα, νὰ τὰ ἀγοράζωσι κατ' ἀρέσκειαν μόνον οἱ ὀπαδοί της. Καὶ πότε ταῦτα; Ὅτε καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ στῆ

Αττικῆς τῆς Φθιώτιδος καὶ Εὐβοίας οἱ ἀναχωροῦντες ἐπίσης ἐκ τῶν μερῶν τούτων ἕνεκα τῆς σχηματισθείσης νέας ἐπικρατείας κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, εἶχαν ὅλην τὴν ἄνεσιν, πωλοῦντες καὶ διαθέτοντες κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς περιουσίας των σύμφωνα μὲ τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον ἐχορήγουν τὰ τότε πρωτόκολλα καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς συμμαχίας ἀπαραλλάκτως τοῖς τε Ἕλλησι καὶ Ὀθωμανοῖς.

Ἠθέλησε μὲν ὁ νέος Δυνάστης νὰ φενακίσῃ κατ' ἀρχὰς ὄχι μόνον τοὺς ἐκ νέου δυναστευομένους Κρῆτας ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Εὐρωπαίους, ἀφήσας καὶ αὐτὸς συμβούλιον ἐπὶ τῆς Κρήτης, ὅπως τὸ εὕρηκε συστημένον καὶ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, διαιρέσας αὐτὸς τοῦτο εἰς τρία, ἐξ ὧν τὸ μὲν διέμενεν ἐν Ἡρακλείῳ, τὸ δὲ ἐν Κυδωνίᾳ καὶ τὸ τρίτον ἐν Ῥεθύμνῃ, συγκροτούμενα ἤδη ἀπ' Ὀθωμανοὺς καὶ Ἕλληνας ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας διοριζομένους ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ, τὸν ὁποῖον ἀφῆκε καὶ ὁ Μεχμεταλῆς διοικητὴν ἐπὶ τῆς νήσου, καὶ ὄχι ἐκλεγομένους ὡς τὸ πρότερον ὑπὸ τῶν ἀντιπροσωπευομένων λαῶν, οὐδὲ κατ' ἀναλογίαν κἂν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας εὑρισκομένων δύω αἱρέσεων, ἀλλὰ πάντοτε πλειοτέρους ἐκ τῶν πρώτων. Ὁποῖα δ' ἆρά γε ἦσαν καὶ τὰ συμβούλια ταῦτα; Δὲν ἦσαν ἄλλο εἰμὴ ἁπλοῦς τις τύπος, ἢ μᾶλλον σκληρός τις περίγελως· αὐτόχρημα δηλαδὴ ἡ Ἰσοπολιτεία ἐκείνη, τὴν ὁποίαν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξαπατημένως προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλλωσι μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν, ὑδροφοροῦντες, κατὰ τὴν παροιμίαν, εἰς τὸν τῶν Δαναΐδων πίθον· διότι ὁ μὲν Μουσταφᾶς ἔκρινε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια, ἐνέκρινε καὶ ἐξετέλει, οἱ δὲ Ἕλληνες παρίσταντο μόνον μάρτυρες τῶν ἀδικημάτων ὡς τὰ κωφὰ πρόσωπα εἰς οὐδὲν ἰσχυούσης τῆς φωνῆς των, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἐμεταχειρίζοντο καὶ ὡς ὑπηρέτας οἱ Ὀθωμανοί· διότι εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον δοῦλος νὰ ἔχῃ ὑγιὲς φρόνημα ἔμπροσθεν δεσπότου, καὶ τοιούτου μάλιστα, ὅστις ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ

37*

θρήσκευμά του νὰ θεωρῇ πάντα μὴ Μουσουλμάνον ὡς κτῆνος, ὡς μηδὲν, ὡς ὅλως καταφρονημένον ὄν.

Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν προέβαινεν οὕτως ἐπὶ τὸ χεῖρον· οἱ δὲ ἄνθρωποι προέβλεπον ὅτι τάχιον ἢ βράδιον ἔμελλον νὰ εὑρεθοῦν αἴφνης ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐξοντωμένοι. Τί ἠμποροῦσαν ὅμως περισσότερον καὶ νὰ πράξουν;—Αἱ οὐλαὶ τῆς πρὸ ὀλίγου παυσάσης ἐπαναστάσεως ἦσαν ἀκόμη ἀνοικταὶ, διὸ καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ καταφύγουν εἰς ὅπλα. Ἔσπευσαν δὲ μάλιστα νὰ περιορίσουν συμφώνως οἱ ἴδιοι Ἕλληνες καὶ τὸν Στρατὴν Δελιγιαννάκην Ἀσφενδιώτην, ὅστις ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ ἐτόλμησεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ παρουσιασθῇ ἔνοπλος μετὰ ὀπαδῶν του ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας, ὑποχρεώσαντές τους νὰ ἀναχωρήσουν καὶ τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ὁ φόβος περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως κατετάραττε τοὺς πάντας μεγάλως!

Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν βιασθέντες, συνεννοήθησαν ἅπαντες οἱ Κρῆτες Ἕλληνες, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν Ὀθωμανῶν τότε σύμφωνοι· διότι ἐπίσης ἐπεβάρυνε τὸν τράχηλον καὶ αὐτῶν ὁ Αἰγύπτιος ζυγός· διὰ νὰ συσκεφθοῦν πῶς ἦτον δυνατὸν νὰ στήσουν ὅριον εἰς ὄλεθρον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτροχάδην ὠθοῦντο· ὅθεν καὶ συναθροισθέντες κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον 1833 ἀπέναντι τοῦ φρουρίου Κυδωνίας ἐν τῷ χωρίῳ Μουρνιῶν περὶ τὰς 7 χιλ. ἄοπλοι ὅλως διόλου, ἐξέθεσαν ἱκετικῷ τῷ τρόπῳ πρὸς τὴν τοπικὴν διοίκησιν περὶ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως, εἰς ἣν περιῆλθον ἕνεκα τῆς πρὸ ὀλίγου ἐπαναστάσεως, περὶ τῆς ἐλπίδος, ἣν εἶχον διὰ τὴν μέλλουσαν βελτίωσίν των, τὴν ὁποίαν ἐπροσδόκων καὶ ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν τῶν Συμμάχων μετὰ τῆς Πύλης, δυνάμει τῶν ὁποίων καὶ ἐπαραδόθησαν εἰς τὴν Αἰγύπτιον ἐξουσίαν, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων προσέτι αὐτῶν τῶν ὀργάνων τοῦ ἰδίου Ἀντιβασιλέως Μεχμεταλῆ, ἐξαιτησάμενοι τὴν ἀπαλλαγήν των ἀπὸ τὰ νέα τόσα δυσβάστακτα βάρη, ἐπιφορτισμένα εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὰς ἰδιοκτησίας των, τὰ ὁποῖα ἦτον ἀδύνατον νὰ ὑποφέρουν, ἐὰν δὲν ἐπρόβλε-

πού, ὅτι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου ὁλοτελῶς νὰ ἐξαφανισθοῦν. Ταυτοχρόνως δ' ἀνέφερον περὶ πάντων τούτων καὶ πρὸς τοὺς παρὰ τῇ ὀθωμανικῇ κυβερνήσει πρέσβεις τῶν Συμμάχων καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κυδωνίᾳ ἀντιπροσώπους των, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀντίληψίν των, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποφάσεις τῶν Κυβερνήσεών των κατὰ τὰ πρωτόκολλα καὶ τὰς συνθήκας.

'Αλλὰ τί ἔπαθον δι' ὅλα ταῦτα καὶ οἱ ἱκέται αὐτοί; Ὅ,τι ἦτον ἀναπόφευκτον νὰ πάθουν ἀπὸ τουρτικὴν ἀπιστίαν. Αἴφνης ἀπέλυσεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸν ὅμιλον αὐτῶν τοὺς στρατούς, κατεπάτησαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων μὲ τοὺς ἵππους των, τοὺς διεσκόρπισαν θορυβωδῶς κακὴν κακῶς καὶ ἀπηγχόνισεν ἐκεῖσε ἐκ τῶν ἀόπλων ἐκείνων ἱκετῶν ὑπὲρ τοὺς 50. Καὶ ἂν δὲν ἐπέμβαινον τότε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων, ἤθελε πράξει καὶ περισσοτέρους φόνους. 'Εξαπέστειλε δ' ἔπειτα ὁλόκληρον τάγμα καὶ εἰς Σφακία ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν, ὅπου προσκαλέσας εἰς Σκύφους τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακιανῶν ἐπὶ ἀπάτῃ, ὅτι δῆθεν ἤθελε νὰ τοῖς ἀναγνώσῃ διαταγὰς τῆς ἐξουσίας, ἔπνιξε διὰ νυκτὸς 7 ἢ 8, ὅσοι προσῆλθον ἐξαπατηθέντες, ἀνθρώπους οἵτινες οὐδὲ κἂν μέρος εἶχον λαβει εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω συναθροισιν, θανατώσας τότε καὶ ἄλλους Κρῆτας σποραδὴν ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον,

Εἴπομεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον περὶ τῶν ἐκβιαστικῶν μέτρων, μὲ τὰ ὁποῖα κατηνάγκασαν οἱ ὑπουργοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης διὰ νὰ ὑποταχθῇ ὅσον τάχιον καὶ ὑπὸ τὴν δυναστείαν τοῦ Μεχμεταλῆ. Ἤδη δὲ καταχωρίζομεν πρὸς περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἔγγραφον τῶν ὀργάνων τοῦ Δυνάστου τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον καταφαίνονται αἱ τόσαι λαμπραὶ ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς ὑποδουλωθησομένους· ὅμοια δὲ τούτου ἔγγραφα διεύθυναν αὐτοὶ τότε εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς Κρήτης. 'Αλλ' ἔδιδον εἰς ταῦτα πίστιν οἱ Κρῆτες; Γνωρίζοντες ἐκ πολυχρονίου πείρας τὰ τοιαῦτα, ἐκίνουν μόνον τὰς κε-

φαλὰς εἰς τὴν ἀκρόασιν τούτων, ἐλεεινολογοῦντες ἐξ ἀρχῆς ἑαυτοὺς, ὅθεν καὶ δὲν ἐπέρασε πολὺς ὁ καιρὸς, καθ' ὃν παραπονεθέντες τινὲς διὰ τὰ νέα βάρη, ἤκουσαν ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Νουμετῆ καὶ Μουσταφᾶ τοὺς ἑξῆς λόγους, «Ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς νόμους κάμνει, καὶ νόμους » χαλᾷ, οὐδὲ ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἄλλους νόμους εἰς Αἴγυπτον » καὶ ἄλλους εἰς Κρήτην.» Καὶ ὅσον μὲν περὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἀδικημάτων, τὰ ὁποῖα ἕκαστος τῶν Τούρκων ἔπραττε προτοῦ ἀτιμωρήτως κατὰ τῶν χριστιανῶν. τὰ περιώρησεν ἐν μέρει ἡ Αἰγυπτιακὴ ἐξουσία· ἀναλαβοῦσα ὅμως ὅλα τὰ ἀδικήματα αὐτὴ συλλήβδην, τὰ ἔπραττεν ἡ ἰδία τότε αὐθαιρέτως μὲ τὸν πλέον ἀναιδέστερον τρόπον. Ἰδοὺ δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ Νουρετημβέη.

Μουσταφᾶς Πασᾶς, καὶ Ὀσμὰν Νουρετημβέης.

Πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου.

«Ἐπειδὴ εἴσθε κρεμασμένοι εἰς τὸν λαιμόν μας, καὶ ἔχομεν χρέος νὰ σᾶς ὁδηγήσωμεν εἰς τὸ καλὸν, σᾶς λέγομεν ἀπὸ φιλανθρωπίας ἀγάπην κινούμενοι, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Μεχμεταλῆ αὐθέντου μας καθὼς καὶ ὁ ἐδικός μας εἶναι νὰ εὕρητε εἰς τὸ ἑξῆς κάθε χριστιανὸς τῆς Κρήτης τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσίν του, καὶ νὰ ἠξεύρητε ὅτι θέλουν παύσει πλέον ὅλα τὰ πρῶτα, ἤγουν μήτε ἀγγαρίαις, μήτε τζερεμέδες οὐδὲ ξουλαούμια θέλετε ἔχει πλέον. Χωρὶς δὲ τὴν ἐδικήν μας ἄδειαν κανεὶς Τοῦρκος εἰς τὸ ἑξῆς μικρὸς ἢ μεγάλος εἴτε ἐντόπιος εἴτε ξένος δὲν θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐμβαίνῃ εἰς τὰ σπήτιά σας. Ἐπροστάξαμεν ἀκόμη νὰ μὴν κατοικοῦν εἰς τὸ ἑξῆς ἄλλοι Τοῦρκοι εἰς κανὲν χωρίον τῆς Κρήτης, εἰμὴ ὅσοι ἔχουν ἐκεῖ μούλκια (ἰδιοκτησίας) ἐδικά των, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ μὴν ἠμποροῦν εἰς τὸ νὰ βιάζουν νὰ τοὺς κάμνετε τὴν παραμικρὰν δούλευσιν ἐκτὸς ἐὰν σᾶς πληρώνουν καὶ μὲ ὅλην σας τὴν θέλησιν, καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους παρακούσουν εἰς ταύτην μας τὴν προσταγὴν, θὰ τιμωροῦνται αὐστηρότατα· μήτε εἰς τὴν τιμήν σας, μήτε εἰς τὰ πράγματά σας ἠμποπορεῖ πλέον κανεὶς νὰ σᾶς πειράξῃ εἰς τὸ παραμικρόν. Προσέτι θέλετε ἀπολαύσει καὶ ἄλλα πολλὰ καλὰ, καὶ

Θέλετε ἐννοήσει μὲ τὸν καιρὸν, ὅτι οἱ λόγοι μας εἶναι ἀληθινοί. Ὅσοι σᾶς πειράξουν, θέλομεν καὶ ἡμεῖς τοὺς πειράξει μεγάλως, καὶ ὅσοι σᾶς ἀδικήσουν, θέλομεν τοὺς ἀδικήσει, καὶ δὲν θέλομεν συγχωρήσει νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς τὸν τόπον σας ὁ πρῶτος καιρός. Θέλετε πρὸς τούτοις ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀνακαινίζητε τὰς ἐκκλησίας σας, νὰ ἔχητε τὰ προσκυνήματά σας ἀνενόχλητα κατὰ τὴν θρησκείαν σας, καὶ θέλετε εὐχαριστηθεῖ μεγάλως ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ φιλανθρώπου Μεχμεταλῆ αὐθέντου μας διὰ τὴν ζωήν σας καὶ διὰ τὰ πράγματά σας.

«Μανθάνομεν ὅμως ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς ζητοῦν ν' ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὸν τόπον· εἰς τοῦτο οὔτε βιάζομεν ἡμεῖς κανένα νὰ μένῃ, οὔτε παρακινοῦμεν νὰ φεύγῃ· λυπούμεθα δὲ μόνον ὅτι, ἀφίνοντες τὰ σπήτια καὶ πράγματά σας, θέλετε δοκιμάσει κινδύνους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ στενοχωρίας εἰς τοὺς ξένους τόπους, καὶ ἂν μένητε ἥσυχοι εἰς τὸν τόπον σας, θέλετε πλουτήσει, καὶ θέλετε εὐχαριστηθῆ, καὶ ὅσοι πάλιν φύγουν, θέλουν τὸ μετανοήσει ὀγρήγορα. Δὲν ἐμποδίζομεν ὅμως κανένα, πάλιν τὸ λέγομεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσῃ ὁ καθεὶς τὰ ἅρματά του εἰς τὸν Ζαμπίτην (Διοικητὴν) τῆς ἐπαρχίας, καὶ ὅταν ἀναχωρήσῃ, νὰ τὰ λαμβάνῃ καὶ νὰ φεύγῃ ὁπόθεν θέλει. Αὐτὰ ὅπου σᾶς λέγομεν, νὰ τὰ θεωρῆτε ὡς βέβαια, καὶ θέλετε τὸ γνωρίσει μὲ τὸν καιρόν.»

Ἐν Καινούργιῳ χωρίῳ Μεραμπέλου τὴν 29 Ἰανουαρίου 1831.

Ἰδοὺ καὶ ἡ πρὸς τοὺς πρέσβεις ἀναφορὰ τότε τῶν Κρητῶν.

Πρὸς τοὺς ἐξοχωτάτους ΚΚ. Πρέσβεις τῶν Σ. Συμμάχων Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας τοὺς παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Ὑψηλῇ Πόρτᾳ.

«Μολονότι ἀμέσως ἀφοῦ ἐμάθομεν τὴν ἀπὸ τὰ πρῶτα πρωτόκολλα τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. συμμάχων Δυνάμεων καταδίκην μας, ἐπροστρέξαμεν καὶ γενικῶς καὶ ἰδίως εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τῶν Σ. συμμάχων Μοναρχῶν, παρακαλοῦντες μὲ καρδιοστάλακτα δάκρυα τὰς ΑΑ. ΜΜ. νὰ ἐπιβλέψουν εἰς τὴν δυστυχῆ θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν

μᾶς ἐγκατέλειπον οἱ πληρεξούσιοί των, καὶ νὰ φεισθοῦν τῶν ἀπαραδειγματίστων θυσιῶν μας, ὥστε νὰ μὴ στερήσουν καὶ ἡμᾶς τῆς τύχης τῶν λοιπῶν συναδέλφων μας, μόλα ταῦτα ἀφοῦ εἴδαμεν τὸ ἀμετάτρεπτον τῆς ἀποφάσεως τῶν τότε Κυβερνήσεών των, ἡμεῖς δὲν ἠμπορούσαμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν καὶ νὰ ἀφήσωμεν τὰ ὅπλα, ὁπόταν μάλιστα καὶ φρούρια ἀποκτημένα μὲ ποταμοὺς αἱμάτων ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μας.

«Κύριοι ὄντες τοῦ πατρῴου ἐδάφου μας, τὸ ὁποῖον εἴχομεν ἀποκτήσει μὲ τόσας θυσίας, καὶ μὲ περίπου 70,000 σφάγια ἀδελφῶν καὶ διαφόρων συγγενῶν μας, δὲν ἐθεωρήσαμεν δίκαιον να μὴ διαμαρτυρηθῶμεν πριν ἀφήσωμεν και τοτε τα ὅπλα, και να μη διατηρήσωμεν τα δίκαιά μας ἐνώπιον Θεου και ἀνθρώπων με την ἐσώκλειστον διαμαρτύρησίν μας, (ἰδε σελ. 534) την ὁποίαν διευθύναμεν ἔκτοτε καὶ πρὸς τὰς τρεῖς Σ. συμμάχους Δυνάμεις και πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

«Ἂν καὶ ἐπροβλέπαμεν, ὅτι ἡ κατάστασίς μας θέλει εἶναι οἰκτρά, ἐναντία ὅλως διόλου τῆς φιλανθρωπίας, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν δικαιοσύνην τῶν προστατῶν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, εἴχαμεν ὅμως δίκαιον νὰ παραπονώμεθα διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγκατέλειπον αἱ τότε Κυβερνήσεις δεινὴν θέσιν. Καὶ φαίνεται ἤδη πραγματικῶς ὡς ἐκ τῶν ἀδικημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα πάσχομεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπέβαλλε τότε ὡς τακτικωτέραν τάχα καὶ φιλανθρωποτέραν ἡ Σ. συμμαχία;

«Ἄποροι, δυστυχεῖς, ἐξολοθρευμένοι ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν δεκαετῆ καταστρεπτικὸν πόλεμον, ἄλλοι μὲν ἀπεφασίσαμεν νὰ μείνωμεν πρὸς καιρὸν εἰς τὰς ἑστίας μας, ἄλλοι δὲ νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως ἀπὸ τὸ προπατορικόν μας ἔδαφος, τὸ ὁποῖον μὲ ποταμοὺς αἱμάτων εἴχαμεν ἀνακτήσει μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ πωλήσωμεν κἂν τὰς ἰδιοκτησίας μας, ἀλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ ζήσωμεν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα ἐλεεινὴν κατάστασιν, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τρόπος δὲν ἦταν νὰ πωλήσωμεν τὰς

ἰδιοκτησίας μας ὡς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπερικλειομένην ἀπόφασιν (α) τῆς Διοικήσεως τοῦ Ἀντιβασιλέως, ἐβιάσθημεν πάλιν νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ νὰ μὴ χάσωμεν καὶ αὐτὰς τὴν μόνην τελευταίαν ἐλπίδα τῆς συντηρήσεώς μας, πλὴν τί τὸ ὄφελος; Ἀποφεύγομεν τὸν καπνὸν, καὶ πίπτομεν εἰς τὸ πῦρ!

«Παρατρέχομεν τὰ διάφορα ἀνυπόφορα βάρη, τὰ ὁποῖα ἐπέθεσε γενικῶς εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῶν προϊόντων μας· τὰ ἀμπέλιά μας πληρόνουν πεντηκονταπλάσια τώρα, παρ' ὅτι ἐπλήρωναν πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ἐλαιόλαδον τετραπλάσια, καὶ τοῦτο πρὸς τὸ παρόν· διότι ὡς μᾶς βεβαιοῦν ἑτοιμάζεται μονοπωλεῖον καὶ δι' αὐτὸ καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ εἴδη ἐν γένει τῆς Κρήτης, καὶ τὸ χείριστον ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχὴν μᾶς ἔλεγε, νὰ κάμῃ ὅστις θέλει ἐλαιοτριβεῖα, τώρα μᾶς ἐμποδίζῃ καὶ αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῶν ἐλαιοτριβείων μας, τὰ ὁποῖα εἴχαμεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐν γένει κυττάζει νὰ καταστρέψῃ ὅλως διόλου τὸν τόπον μας. Δὲν φθάνουν δὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ χαράτσι (κεφαλιάτικον δόσιμον) ἀπὸ 4 καὶ 8 γρόσια, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶχεν ὑποσχεθεῖ εἰς τὴν ἀρχὴν, ἀφοῦ τὰ ἐδιπλασίασε καὶ τὰ ἐτετραπλασίασε, τώρα μελετᾷ καὶ νὰ τὰ εἰκοσαπλασιάσῃ ἴσως, καὶ ὁπόταν εἴπῃ τὶς πρὸς τὴν Διοίκησιν νὰ φυλάττῃ τὰς ὑποσχέσεις καὶ τοὺς νόμους της, τὸν ἀποκρίνεται αὐτὴ, ὅτι Ἀντιβασιλεὺς ἀνόμους κάμνει, καὶ νόμους χαλᾷ.»

«Ἀποροῦντες δὲ εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγὴν τῆς Διοικήσεως τοῦ Ἀντιβασιλέως, ἠρώτησαν Κρῆτές τινες ἐπιστήθεον τοῦ Μουσταφᾶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεώς των, ἀλλὰ τί τοῖς ἀπεκρίθη καὶ οὗτος; «Θέλετε λοιπὸν ἄλλην Κυβέρνησιν, καὶ ἄλλους ὑπηκόους νὰ ἔχῃ ὁ Ἀντιβασιλεὺς εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἄλλους εἰς τὴν Κρήτην;» Κατεδικάσθημεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ δουλεύωμεν ὡς Ἄραβες εἰς τὸν νέον Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου!!

(α) Λυπούμεθα ὅτι δὲν εὕρομεν τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν τῆς Αἰγυπτιακῆς Διοικήσεως νὰ τὴν καταχωρίσωμεν.

»Καὶ δὲν φθάνει ἕως ἐδῶ τὸ πρᾶγμα. Ἐσκόρπισε παντοῦ τοὺς στρατιώτας του, οἵτινες βιάζουν τὴν τιμήν μας, χωρίζουν ἀνδρόγυνα, κάμνουν πᾶν ὅ,τι ἡ βαρβαρότης καὶ ἡ Ἀσιατικὴ ἀκολασία ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ὁδηγήσει. Ἔχει τὰ συμβούλιά του, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ σύγκεινται ἀπὸ 20 περίπου ἀνθρώπους τὸ καθὲν, μόλα ταῦτα δὲν ἔχουν πλειοτέρους τοῦ ἑνὸς τετάρτου ἢ ἑνὸς τρίτου ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι οὔτε φωνὴν ἔχουν καὶ αὐτοὶ, οὔτε καὶ ἰσχύν τινα, ἂν καὶ οἱ χριστιανοὶ εἶναι τετραπλάσιοι τὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν Κρήτην. Τοιαῦτα συμβούλια νομοθετοῦν, διοικοῦν, κρίνουν, καταδικάζουν καὶ ἐκτελοῦν, τιμωροῦν, θανατόνουν καὶ κάμνουν τὰ πάντα, εἶναι ἐπανορθωτικὰ δικαστήρια καὶ ποινικὰ, καὶ αἱ ποιναί των εἶναι ξύλον μέχρι θανάτου· ἐκ δὲ τῶν ξυλιζομένων ὅσοι φθάσουν νὰ ἐπιζήσουν, μένουν ἄχρηστοι εἰς τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ τραύματα, τὸ δὲ φρικτότερον ἀπ' ὅλα, ὅτι τώρα ἤρχισε νὰ συνάζῃ καὶ τα ἀνήλικα τέκνα μας διὰ νὰ τὰ στέλλῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ τοῦτο καὶ μᾶς πολιορκεῖ ἐκ τῆς θαλάσσης· ἀπὸ μέρος τῶν Σφακιων, ὥστε νὰ μᾶς ἔχῃ ταπεινωμένους, τὰ δὲ τέκνα μας ταῦτα ἀφοῦ τὰ τουρκίσῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, νὰ τὰ στείλῃ ἀκολούθως διὰ νὰ κατοικήσουν τὴν Κρήτην μὲ Ἄραβας, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἐξαλείψῃ καὶ αὐτὸ τῆς χριστιανοσύνης τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν νῆσον ταύτην.

«Ὑπὸ τοιαύτην Κυβέρνησιν δι' ὄνομα Θεοῦ, Ἐξοχώτατε, εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσῃ τίς ὅτι ἡ χριστιανοσυνη κατεδίκασε νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες, ἐνῷ καὶ μὲ τόσας θυσίας εἶχον κατακτήσει, τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους των; Καὶ μόλα ταῦτα, ἰδοὺ τὸ πρᾶγμα ἔγεινε, καὶ ὑπάρχει μία ἀπὸ τὰς πραγματικὰς ἀληθείας!! Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν κἂν σήμερον δίκαιον νὰ αἰτήσωμεν, ὥστε οἱ ὑπουργοὶ τῶν Κυβερνήσεών των νὰ συγχωρήσουν εἰς τὸ νὰ φθάσουν αἱ γοεραὶ φωναὶ καὶ τὰ καρδιοστάλακτα δάκρυα τόσων χιλιάδων χριστιανῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἔτι σωζωμένων, καὶ τόσων ἄλλων χιλιάδων σφαγίων γενομένων εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὦτα τῶν Σ.

συμμάχων Μοναρχῶν, διὰ νὰ μᾶς ἀπαλάξουν τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὰ δεινά μας ; — Ὅταν διεφιλονεικεῖτο ἡ τύχη μας, ἡ φιλανθρωπία τῶν ὑπαλλήλων τῶν Σ. συμμάχων Δυνάμεων ἐφάνη ὑπέρμετρος ὑπὲρ ὀλίγων σωζωμένων ἐν Κρήτῃ Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ μήπως καὶ τούτους δὲν ἐδυστύχησεν ἤδη ἡ Διοίκησις τοῦ Μεχμεταλῆ ; Μήπως καὶ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι ἐκτὸς πολλὰ ὀλίγων ἀτόμων εὑρίσκονται εἰς καλητέραν παρὰ τὴν ἐδικήν μας θέσιν ; Ἢ μήπως αὐτοὶ εἶναι ὀλιγώτερον ἀπὸ ἡμᾶς δυσαρεστημένοι, ἢ δὲν εἶναι καὶ σύμφωνοι νὰ συκινδυνεύσωμεν, καὶ να λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ;

«Καὶ μόλα ταῦτα, ἂν καὶ πρὸς χάριν τοῦ Μεχμεταλῆ τοῦ μὴ ἔχοντος κανὲν δικαίωμα εἰς τὴν Κρήτην, οἱ Δυνατοὶ τοῦ κόσμου ἀποφασίσουν παρ' ἐλπίδα νὰ μὴ δώσουν καὶ τώρα χεῖρα βοηθείας καὶ ἀντίληψιν εἰς τοὺς αὐτόχθονας χριστιανοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης, ἂν δὲν ἤθελον φροντίσει νὰ ἀπαλαχθῶμεν ἀπὸ τὸν Αἰγύπτιον τοῦτον τύραννον, παρακαλοῦμεν τοὐλάχιστον θερμῶς, ὥστε νὰ ἀναφερθῆτε εἰς τὰς Σ. Αὐλάς σας, διὰ νὰ ὑποχρεωθῇ κἂν οὗτος νὰ πληρώσῃ τὰς ἰδιοκτησίας μας· ἐπειδὴ αὐτὸς οὔτε νὰ τὰς πωλήσωμεν ἀφίνει, οὔτε νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ ἄλλος παρὰ τοὺς δούλους του Ἄραβας νὰ τὰς ἀγοράσῃ, καὶ τοιουτοτρόπως ὅλοι ἡμεῖς, μικροὶ καὶ μεγάλοι χριστιανοὶ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, νὰ συζήσωμεν κἂν ἐλεύθεροι μὲ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ συναδέλφους μας Ἕλληνας κατὰ τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον μᾶς χορηγοῦν τὰ πρωτόκολλα τῶν τριῶν Σ. συμμάχων Δυνάμεων.

«Ἡμεῖς μὲ τοιαύτην ἀπόφασιν συνήχθημεν εἰς τὰ πέριξ τῆς Κυδωνίας χωρία, καὶ σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν μας ταύτην περιμένομεν ἀνυπόμονοι τὴν ἀπάντησίν σας εἰς τὴν παροῦσάν μας, τὴν ὁποίαν σᾶς παραδίδουν οἱ συντοπῖταί μας ΚΚ. Π. Ἀντωνίου Κυριακάκης καὶ Ἀναγνώστης Μυγιάκης, οἱ ὁποῖοι θέλουν σᾶς ἐκθέσει καὶ καθαρώτερα τὴν ἐλεεινήν κατάστασίν μας.

. . . .

Μὲ βαθύτατον σέβας ὑποσημειούμεθα οἱ ἀπ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης συναγμένοι χριστιανοί.

Ἐν Μουρνιαῖς τῶν Χανίων τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1833.

Ἕπονται πολλῶν χιλιάδων ὑπογραφαί.

Ἀλλὰ τί συνέβη μετὰ ταῦτα; Ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἐπολυπλασίασε τότε τὰς καταπιέσεις της. Πνέουσα δὲ ἐκδίκησιν διὰ τὸ εἰρημένον κίνημα τῶν Μουρνιῶν, κατεφέρετο ἀπηνῶς κατὰ πάντων· διὸ καὶ ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἄλλους μὲν ἐμαστίγωνεν ἀνιλεῶς ἐπὶ μικρᾷ ἀφορμῇ, πολλάκις δὲ καὶ ἐπὶ ὅλως ἀνυπάρκτῳ, ἄλλους δ' ἔρριπτεν εἰς δεσμωτήρια, ὅπου ἢ κρατοῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον φθειράμενοι, ἢ ἐγίνοντό τινες καὶ ὅλως διόλου ἄφαντοι. Ὅσους δὲ τῶν Ὀθωμανῶν ὑπώπτευε, ὡς συνεννοημένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τινὰς μὲν ἐξώριζεν εἰς Γραμβοῦσαν καὶ Σπιναλόγκαν εἰς τὰ ἀπόκεντρα ταῦτα τῆς Κρήτης φρούρια, καὶ ἄλλους διαφορο-τρόπως ἐτιμώρει, τοὺς δὲ ἐν ἡλικίᾳ ἀκμάζοντας ἐβίασε νὰ ἐκστρατεύσωσι δισχίλιοι περίπου εἰς Συρίαν ὑπὸ τὸν Ἰμβραΐμην, ὅτε κατὰ τὸ 1833 ἐκέντησεν ὁ οἶστρος τῆς φιλοδοξίας τὸν Μεχμετ-Ἀλῆν, διὰ νὰ ἐκθρονίσῃ καὶ αὐτὸν τὸν κύριόν του Σουλτὰν Μαχμούτην, προχωρήσαντος τοῦ Ἰμβραΐμη τότε καὶ μέχρι τῶν προθύρων σχεδὸν τοῦ Βυζαντίου, καὶ νὰ καθήσῃ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου του εἰς Βυζάντιον· οἱ δὲ ὡς ἀνωτέρω ἐκστρατεύσαντες Ὀθωμανοὶ Κρῆτες ἀπωλέσθησαν ἅπαντες σχεδὸν ἐκεῖσε κακὴν κακῶς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ἐξαπέστειλε.

Μέγας ἀναβρασμὸς πνευμάτων ἦτον κορυφούμενος καὶ εἰς τοὺς μὲν, καὶ εἰς τοὺς δὲ ἐναντίον τῆς καταδυναστείας ταύτης, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ὑποφαινῇ τότε καὶ συμφιλίωσίς τις μεταξὺ τῶν δύω ἐν τῇ νήσῳ συμπασχουσῶν αἱρέσεων. Ἀνέφερον λοιπὸν πάλιν Κρῆτες ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ πρὸς τὰς τρεῖς Σ. συμμάχους Δυνάμεις κατὰ τὸ 1838 ἢ 1839 ἐξιστοροῦντες τὰ νέα δεινά, καὶ ἐξαιτούμενοι μετὰ θερμῶν δακρύων νὰ σώσωσι καὶ αὐτοὺς πλέον ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὡς καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ὡς προστάται τῶν δικαιωμάτων των καὶ προστά-

ται τῆς πασχούσης ἐν γένει ἀνθρωπότητος· διότι ἡ ὑποδούλωσίς των ὑπὸ τὸν Μεχμεταλῆν ἔλεγον δὲν εἶναι ἄλλο τί, εἰμὴ ἀλλαγὴ σκληροῦ ζυγοῦ εἰς ἄλλον παρόμοιον ζυγόν. Δὲν ἀπεχώριζον ὅμως οὗτοι καὶ τότε καὶ τοὺς ἐντοπίους Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν ἱστορίαν των ταύτην· διότι τὸ ἐστοχάζοντο ὡς ἄδικον καὶ ἀσύμφορον ὄχι μόνον ὡς συμπάσχοντες ἀμφότεροι, ἀλλὰ καὶ ὡς προσοικειωμένοι πολυειδῶς ἀναμεταξύ των· ὅθεν καὶ ἂν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχουν ἐπιῤῥοιαν αἱ διαιροῦσαι προλήψεις, ὥστε νὰ ἀντιστρατεύουν αὐταὶ τοὺς μὲν κατὰ τῶν δὲ, συλλογοῦνται ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐὰν ὑποταχθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὸ νόμους δικαίους, φιλανθρώπους καὶ εὐεργετικοὺς, νὰ μὴ [illegible] τὰ μεταξύ των ἄγρια πάθη, καὶ νὰ συνευδαιμονῶσιν [illegible] φεξῆς ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σήμερον γῆς [illegible] ὡς προάγονται ὑπὸ τοιούτους θεσμοὺς καὶ εἰς τὸ νεοσύστατον Ἑλληνικὸν Βασίλειον.

Ἀλλὰ τί ἔγινε καὶ τότε; Ἀφοῦ κατεδάμασαν τὴν ἀποστασίαν τοῦ Μεχμεταλῆ, ἀντὶ θεραπείας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἐκ τῆς Κρήτης τῆς ἐξουσιάς του, τὴν ὁποίαν ἐνόμιζον οἱ Κρῆτες ἐπιβαλλομένην [illegible] ὡς ἐκ τῆς τότε πολιτικῆς ἐπιῤῥοῆς, εἶδαν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, ὅτι διαιωνίζεται παρὰ πᾶν δίκαιον τὸ ζυγὸν των διὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ σουλτανικοῦ ζυγοῦ πάλιν ἐπὶ τοῦ τραχήλου των, ὑπὸ τὸν ὁποῖον εἶχον πάθει [illegible] πᾶν εἶδος ἀνομίας, φρικτὰ ἀδικήματα, τραγικοὺς [illegible] τους καὶ αἰχμαλωσίας! Διὸ καὶ ταῦτα [illegible] θέλουν προκαλεῖ πάντοτε ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν τὴν καταστροφὴν τοῦ [illegible] καὶ κλασικοῦ τούτου τόπου. [illegible] τὴν Κρήτην κατὰ πρῶτον ἤρχισε τὸ πάλαι διὰ τῶν εὐεργετικῶν νόμων πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ [illegible] μοθέτου τῆς Εὐρώπης Μίνωος νὰ ἀναφαίνεται ἡ [illegible] τικὴ ὕπαρξις τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν γένει [illegible] ἀνθρωπίνου γένους, [illegible] κατὰ τὰς μαρτυρίας [illegible] γραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἐνταῦθα [illegible] καθεκάστην τὰ πλέον δεινότερα δυστυχήματα εἰς [illegible] χριστιανοὺς μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη!

ΤΕΛΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ.	Στίχ.	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
3	20	αὐστηρᾶς	αὐστηρᾶς ἠθικῆς
8	28	Κωσταντῖνος	Μανώλης
10	13	χρηστιανικὴ	χριστιανικὴ
»	»	ἐξετείεντο	ἐξετείνετο
11	11	ἀπτοήτος	ἀπτόητος
13	33	ἀνεγερθέντα	ἀνεγερθέντας
16	25	ἐγνώριζεν ἄρά γὲ	ἐγνώριζεν ἄρά γε ὁ Κ. Τρικούπης
17	2	ὁ Ν. Ζαβόλης	ὁ Ν. Σαβόλας
»	23	Καλύβα	Καλύβες
21	23	ἀπέκτττιναν	ἀπέκτεινον
24	28	ἔνεδραι	ἐνέδραι
38	19	ἀφήρπαζον ἐκ τῶν	ἀφήρπαζον ταῦτα ἐκ τῶν
61	3	λεγομένην	λεγαμένη
64	36	πρῶτον	προῦπτον
66	3	Γραίαν τινὰ	Γραῖάν τινα
»	5	Νὰ τῆς δώσωσι	Νὰ τῇ δώσωσι
»	22	κνινήματα	κινήματα
67	8	οἵτινες	ὁπόθεν
71	7	Αἰγιαλείας	Αἰγιλείας
78	1	ἐπί	ἐπὶ λόφου
»	8	Πελεκάνον	Πελεκάνου
89	9	Ἁρμένους	Ἀρμένους
91	34	Κάστελον	Κάστελλον
104	2	ἐπιπεσωσιν	ἐπιπέσωσιν
109	33	ὁρμήτας	ὁρμήσας
109	10	ὑδρευομένου	ὑδρευομένους
120	1	χωριου	χωρίου
»	3	βάντα	συμβάντα
132	31	Αἰγυπτία	Αἰγυπτίων
133	27	παρευρεθέντας	διασωθέντας
144	13	Αγίας Βαρ	Ἁγίας Βαρ
148	7	λεοὺς	λαοὺς

Σελ.	Στίχ.	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
151	4	Συμιακὸν	Συμιανὸν
»	»	Φ. Παπαδάκην	Φ. Τσαντηράκην
162	16	τὸν Μουσταφᾶν ὡς εἶχε καὶ πρὶν	τὸν Μουσταφὰν ἐκ τῆς Μαλάξης
»	»	ὁπόθεν	ὅπου
»	18	καιρὸν εἰς τὸν Πασᾶν	καιρὸν πρότερον εἰς τὸν Πασᾶν
»	35	καὶ,ἐναντίον	καὶ ἐναντίον
»	36	καὶ παρακαίρως,ἐπυρ	καὶ παρακαίρως ἐπυροβόλησαν
164	14	Κλαδισὸν	Κλαδισσὸν
»	»	Σαχὰν	Χασὰν
168	5	μολονότι	ἂν καὶ
173	33	μαρτιμιανοῦ	μαρτινιανοῦ
171	2	Βοθιανοὺς	Βαφιανοὺς
174	14	εἰς τὰς	εἰς τὰ
»	15	Ἕλληνας	Ἕλληνες
176	33	Καστέλου	Καστέλλου
177	2	κατὰ δὲ τὰ	περὶ δὲ τὰ
179	24	ὅπου ὡς ἔλεγεν ἦσαν	ὅπου ἦσαν
184	16	Σπῦρος	Σήφης
»	27	διενθύνε κατά τι	καὶ κατά τι
197	36	εἶχε τὸ φρόνημα	εἶχεν ὁ Οἰκονόμος
198	8	ῥύακα	χείμαρῤον
200	31	κατεβίβαζεν	κατεβίβαζον
206	2	ἐνεσκήψασα	ἐνσκήψασα
»	14	εὐλογιὰν	Εὐλιγιὰν
»	21	διέκεινται	διέκειντο
»	31	κατέκαυσεν	κατέκαυσαν
208	4	Κιλαμάγκαν	Κιλαμαῦκαν
209	14	ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν	τοὺς ὑπὸ τὴν
213	1	Γορτνιων	Γορτυνίων
214	8	Ἀδρινὸς	Ἀστρινὸς
»	9	Μπαλέσης	Μπαλάσης
215	19	ὅτι	ὅ,τι

Σελ.	Στίχ.	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
216	8	ἐστρατοπέδευσεν	ἐστρατοπέδευεν
217	26	καὶ τούτους	καὶ τοὺς λοιποὺς
220	15	ἐπέσπευδον	ἐπέπιπτον
230	25	ὁπόσους	ὁποίους
231	31	Ανεχώρησαν	Ἀνεχώρησαν
232	10	τὸ ἄσυλον αὐτὸ	τὸ ἄσυλον ὁ Τομπάξης
»	19	περὶ τὰς 11-12 ὥρας	περὶ τὰ 11-12 μίλια
242	14	παραλαβόντος	παραλαβόντες
244	34	πολιτίας	πολιτείας
258	34	Πασὰς	Πασὰν
261	9	ὅλου του τοῦ	ὅλου τοῦ στρατοῦ
265	2	πλοῖον ἦτον πρόχειρον	πλοῖον ἀπὸ τὰ πρόχειρα
»	10	ὡς καὶ πρότερον	παρὰ πρότερον
»	25	ἐφρύμνησαν	ἐφώρμησαν
274	23	ἐνεπολειφ	ἐναπολειφθέντες
284	20	Αν	Ἂν
288	19	τῆνδε	τῇδε
292	30	πυριδαποθήκας	πυριταποθήκας
293	3	τὰ πληρωμά των	τὰ πληρώματά των
»	»	ἄνθρωποι	ἀνθρώπων.
»	4	οἵτινες	ἀφοῦ
294	21	τη πάτριον	τὴν πάτριον
299	1	κατατρυεχομένης	κατατρυχομένης
»	31	Αραβίαν	Ἀραβίαν
300	16	κτταβαλὼν	καταβαλὼν
301	19	ὡς εἴπωμεν	ὡς εἴπομεν
303	9	ἀοπδείξαντες	ἀποδείξαντες
309	12	χρισσὸν	χρυσσὸν
317	25	ἔμελλὸ	ἔμελλον
227	8	ἀφοπλισθέντας ἐκ τῶν Τυύρκων	ἀφοπλισθέντας Τούρκους
229	34	ἐπ' αὐτῶν	πρὸς αὐτοὺς
331	21	τὸν καὶ Ἅγιον	και τὸν Ἅγιον
335	5	ἀργάνου του	ὀργάνου του
341	31	πεδινα	πεδινὰ

Σελ.	Στίχ.	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
353	36	᾿Ατκυφιώτου	᾿Ατφενδιώτου
355	22	ἄλκως	ἄλλως
370	1	πλοιαρχου	πλοιάρχου
377	26	στρατον	στρατὸν
382	36	ατὰ	κατὰ
383	31	εὑρεθέντος	εὑρεθέντας
»	»	οἶτινες	οἵτινες
383	20	μόχον	Μοχὸν
386	11	ἤ κα	ἢ καὶ
»	13	ὄτισθεν	ὄπισθεν
»	33	τοῖς προμηθεύσωσι	νὰ τοῖς προμηθεύσωσι
387	35	φιλῆς	φυλῆς
391	9	συνάουσαν	συνάδουσαν
»	36	ὄως	ἕως
394	12	ὁλοτελῶς	ὁλοτελῶς
395	13	οὐντιναδήποτε	ὁντιναδήποτε
397	16	οἱ ἀ ἄρχοντες	οἱ ὑπάρχοντες
»	35	ἀνασ:ρέψωσιν	ἀνατρέψωσιν
398	18	εἴδη	εἴδη
399	36	περίκονιν	πυρίκονιν
406	1	ορμὴν	ὁρμὴν
410	36	Πέρον	Πέτρον
413	2	Καυκολάκην	Κοκκολάκην
421	17	Παστανῷ	Πατσανῷ
469	35	κατ' αὐτῶν	κατ' αὐτῶν
471	1	ὁμονο	ὁμονοῇ
»	31	ἀπαριγραπτα	ἀπερίγραπτα
477	2	βοραδεψεῖα	βυρσοδεψεῖα
486	35	ἐνὶ	ἐν
488	29	᾿Ιανουαάριον	᾿Ιανουάριον
489	33	ὀγοραστὰς	ἀγοραστὰς
501	25	περιμενομεν	περιμενόμενα
»	27	κριθη	κριθὴ
502	28	ώε	ὡς
504	14	παροιμίον	παροιμίαν

Σελ.	Στίχ	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
»	31	Ἡγεμόνος	Ἡγεμόνας
502	5	ἐπάρξεως	ὑπάρξεως
525	36	αν ταύτην φορὰν	ταύτην τὴν φορὰν
531	32	Διαμαρτηρία	Διαμαρτυρία
537	7	ραγμάτων	πραγμάτων
545	5	συλλαβὼν δι' ἀπάτης	συλλαβὼν ὁ Μουσταφᾶς
547	6	ἐπὶ τέλους δ' αὐτῆς	ἐπὶ τέλους δι' αὐτῆς
553	15	ὀπωροφόρων	ὀπωροφόρων
557	1	Κιντομαρι	Κιντομαρὶ
558	31	εἶναι, ὅπου ἴσως	εἶναι ἴσως, ὅπου κεῖνται.
561	30	γλυκολέμονον	γλυκολέμονα
564	31	Ἔλενες	Ἑλένες
574	8	Κaματιανό	Καματιανὰ
578	36	ἐλεαθερίας	ἐλευθερίας
515	27	ὀπαδῶν	ὀπαδῶν
»	30	Γραμβσαοῦ	Γραμβοῦσα
577	15	ἀπηλασσετο	ἀπηλλάσσετο
582	36	Προσέοι	Προσέτι
583	6	ἅδειαν	ἄδειαν
584	3	τύχησ	τύχης
585	21	Ἀντιβασιλεὺς	Ὁ Ἀντιβασιλεὺς
586	26	χριστιανοσυνη	χριστιανοσύνη
587	1	ἀπαλάξουν	ἀπαλλάξουν
»	2	διεφιλειικεῖτο	διεφιλονικεῖτο
»	10	συκιιδυνάσωμεν	συγκινδυνεύσωμεν
»	17	ἀπαλαχθῶμεν	ἀπαλλαχθῶμεν
589	31	ολου	ὅλου

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Κισάμου καὶ ἀλληλοδιδασκάλου. Ὀχλαγωγία μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ Κιμώλου τοῦ Χασὰν Ῥεΐζη. Ἀποστολὴ τοῦ γέροντος Βαλέστρα εἰς Κύθηρα, καὶ ὀχλαγωγία εἰς Χανία μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του. Ἀρχὴ σφαγῶν. Πρώτη συμπλοκὴ εἰς Δοῦλον. Γενικὴ σφαγὴ εἰς Χανία. Ἐπίσκοπος Κυδωνίας. Γενικὴ σφαγὴ εἰς Ῥεθύμνην. Ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης. Συνέλευσις Ἑλλήνων εἰς Σφακία. Σύστασις προσωρινῆς ἐπιτροπῆς. Ἀποστολὴ Κρητῶν εἰς Ὕδραν. Διορισμὸς ὁπλαρχηγῶν. Φρόνημα Σφακιανῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν. Ὁποῖα τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου εἰς Κρήτην. Πρώτη μάχη εἰς Καλύβας. Φρούριον Ἁρμυροῦ. Μάχη εἰς Διγενῆ. Ἔξοδος τῶν Ῥεθυμνίων Τούρκων. Μάχη εἰς Καϋμένον. Μάχη εἰς Γερολάκκον. Καταςροφὴ Ἀκρωτηρίου. Μάχη εἰς Ἀμπαδιάν. Ἑτέρα εἰς Καλλικράτην. Μάχη εἰς Καμπιὰ τοῦ Θερίσου. Κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Ἀφορισμοὶ Ἀρχιερέων. Χασὰν Ἐφέντης τοῦ Χασεκῆ. Γενικ σφαγὴ εἰς Ἡράκλειον. Μάχη εἰς Κράπην. Καταστροφ τῶν Τούρκων εἰς Ἄμπελον. Κάσια πλοῖα. Κατάστασις τῶν φρουρίων Σούδας, Ῥεθύμνης, καὶ Κυδωνίας. Ἀποστολὴ Κρητῶν πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην. Αἴτησις περὶ τοῦ Καντακουζινοῦ. Αἴτησις περὶ Ναυτικῆς Μοίρας. Ἐκστρατεία τοῦ Σερηφπασᾶ. Μάχαι εἰς Κουρνοπατήματα. Εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς Ἀποκόρωναν. Μάχη εἰς Θέρισον. Γενικὴ ἐκστρατεία κατὰ Σφακίων. Σπηλιὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμηνοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐπανάληψις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπικουρίαι Π. Ζερβουδάκη

καὶ ἄλλων ἐκ Σάμου. Ἀφεντούλης εἰς Κρήτην. Βαθμολογίαι στρατιωτικῶν. Μάχαι εἰς Λάκκους καὶ Βαρύπετρον. Ἐκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν καὶ θάνατος τοῦ Τσελεπῆ. Ὁ Γετιμαλῆς εἰς Ἀρκάδι. Μάχη εἰς Ῥεθύμνην, καὶ ὁ ζωγρηθεὶς Μουζουραγᾶς. Μάχη εἰς Περαντσεκουλᾶν. Δολοφονία τοῦ Μ. Σεμερτσάκη. Μάχη εἰς Φουρφουρᾶν. Δολοφονία τοῦ Α. Μελιδόνη. Ὁ νέος Βαλέστρας εἰς Κήρτην. Σχέδιον Βαλέστρα κατὰ Ῥεθύμνης. Ἀποτυχία καὶ θάνατος Βαλέστρα. Εἰσβολὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς Αὐλοπόταμον. Καταστροφὴ τῶν Τούρκων εἰς ἐπισκοπήν. Κουρμούλης. Δύω συνελεύσεις Κρητῶν ἐν Ἀρμένοις ἐπὶ Ἀφεντούλη. Πολίτευμα Κρητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ἀποβίβασις τῶν Αἰγυπτίων. Μάχη τοῦ Σήφακα καὶ Ι. Χαλῆ. Ἑτέρα μάχη εἰς Μαλάξαν. Ὁ Χασὰν Πασᾶς εἰς Κλαδισσόν. Στολίσκος Σπετσῶν. Ὁ Σερὴφ Πασᾶς εἰς Ἅγιον Μύρωναν. Κουρμούλης. Μάχη εἰς Τυμπάκιον. Καταςροφὴ τῶν Ἀνωγείων. Μάχη εἰς Κρουσῶναν. Βαρβάκης. Ἐπανάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Βουλευταὶ Κρητῶν. Ἐπίσκοπος Κυδωνίας. Ἀλληλογραφία τοῦ Χασὰν μετὰ Ἑλλήνων. Δευτέρα μάχη εἰς Μαλάξαν, καὶ θάνατος τοῦ Α. Πρωτοπαπαδάκη. Ἐκστρατεία τοῦ Χασὰν κατὰ τῶν Ῥιζητῶν. Πορεία τοῦ Χασὰν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης. Μάχη εἰς Σκλαβόκαμπον. Ὁ Χασὰν Πασᾶς εἰς Κνωσσόν. Μάχη εἰς Ἅγιον Μύρωναν. Ὁ Βυζαντιὸς στόλος εἰς Σοῦδαν. Νίκαι Ἑλλήνων εἰς Ἀποκόρωναν. Τὰ κατὰ τὸν Ἀφεντούλην, καὶ καθαίρεσις αὐτοῦ. Συχναὶ ἐκδρομαὶ τῶν Τούρκων εἰς τὰ ἀνατολικά. Μάχη εἰς Μάλια. Δευτέρα ἀποβίβασις Αἰγυπτίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Τοποτηρητὴς Γ. Ἐπάρχου ὁ Οἰκονόμος. Πρότασις Β. Χαλῆ δι᾽ ἔφοδον τῶν Χανίων. Ἐκστρατεία κατὰ Κισάμου καὶ Σελίνου. Πολιορκία τῶν φρουρίων Κισάμου καὶ

Γραμβούσης ὑπὸ Ἑλλήνων. Ὀπισθοδρόμησις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ ἀνατολικά. Θάνατος τοῦ Σήφακα. Ἐπίθεσις κατὰ Ῥεθυμνίων Τούρκων. Ἔφοδος εἰς Ἱεράπυτιαν. Θάνατος τοῦ Ζερβονικόλα. Μάχη εἰς Κριτσάν. Καταστροφὴ Λασιτίου. Εἰσβολὴ τοῦ Χασᾶν εἰς Μινώαν. Καταστροφὴ τῶν χριστιανῶν εἰς Σπηλιὰν τῆς Μινώας. Θάνατος τοῦ Χασᾶν Πασᾶ. Μάχη εἰς Γεφυράκια. Θάνατος Θ. Χούρδου. Μάχη εἰς Γάζην. Ἀποκλεισμὸς καὶ διὰ θαλάσσης τοῦ φρουρίου Κισάμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁ Τομπάζης, Ἁρμοστὴς Κρήτης. Κυρίευσις τοῦ φρουρίου Κισάμου. Ἐκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν. Ὁ Ἄστιγξ. Συνέλευσις εἰς Ἀρκούδαιναν. Ὀργανισμὸς Κρήτης ἐπὶ Τομπάζη. Μάχαι περὶ τὸν Ταρόπον. Τρίτη ἀποβίβασις Αἰγυπτίων μετὰ τοῦ Χουσεημβέη. Γενικὴ κίνησις Ἑλλήνων. Ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς Γ. Ἀρχηγός. Ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Ἀμουργέλας. Ἀκώλυτος πρόοδος τοῦ Χουσεήν. Στρατοπέδευσις τοῦ Χουσεὴν εἰς Αὐλοπόταμον. Καταστροφὴ τῶν ἐν τῷ Σπηλαίῳ Μεληδονίου προσφυγόντων. Ἔφοδος καὶ ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Γραμβοῦσαν. Ὁ Τομπάζης καὶ Α. Τσαμαδὸς σχεδιάζουν εἰς Βαφέιν νὰ πυρπολήσουν τὰ ἐν Σούδᾳ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα. Ὁ Χουσεὴν εἰς Ἀποκόρωναν σφάζει πολλούς. Ὁ Τομπάζης καταφεύγει εἰς Λουτρόν. Ὁ Χουσεὴν εἰς Σφακία, καὶ τὰ καταστρέφει. Παθήματα Κρητοβουλίδου. Ὁ Θ. Ξένος. Μάχη εἰς Ἀράδαιναν, καὶ θάνατος Χ. Γ. Μουργιώτου. Ὁ Χουσεὴν πάλιν εἰς Ἀποκόρωναν. Διακήρυξις τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου. Ὁ Χουσεὴν καὶ εἰς Κυδωνίαν κατὰ τῶν Ῥεθυμνιωτῶν. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εἰς Λουτρόν. Οἱ Κρῆτες ἐκγυμνόνονται εἰς Παλαιὰν Μονεμβασίαν. Οἱ Τοῦρκοι εἰς Κίσαμον καὶ Σέλινον. Σφαγαὶ εἰς Ἐλαφόνησα καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀναχώρησις τοῦ Τομπάζη ἐκ Κρήτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Καὶ ἄλλα πλοῖα τῆς Αἰγύπτου εἰς Σοῦδαν. Ἐκστρα-

τεία ἐναντίον τῆς Κάσου, καὶ καταστροφὴ αὐτῆς. Μάρκος Μαλιαράκης. Καταστροφὴ Κρητῶν καὶ ἐν Κάσῳ· Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐμφανίζονται περὶ αὐτὴν καὶ ἀναχωροῦν. Οἱ Κρῆτες καὶ ὁ Τομπάζης εἰς Ἄργος. Ἐμφύλιος πόλεμος. Οἱ Κρῆτες πολεμοῦν ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως. Πολεμοῦν ὡσαύτως κατὰ τῶν Τούρκων εἰς Ἀττικὴν, εἰς Χρυσσὸν καὶ Ἀμπλιάνην. Δεύτερος ἐμφύλιος πόλεμος. Οἱ Κρῆτες πολεμοῦν ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ τῆς Κυβερνησεως. Μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Ἰμβραΐμη. Κατάπλους τοῦ Ἰμβραΐμη εἰς Σοῦδαν. Μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον. Πίπτει τὸ Νεόκαστρον. Οἱ Κρῆτες συμμάχονται μετὰ τῶν λοιπῶν κατὰ Ἰμβραΐμη. Ἐπάνοδος εἰς Σοῦδαν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου. Ὁ Χουσεημβέης μὲ Κρῆτας Τούρκους καὶ Ἀλβανοὺς εἰς Πελοπόννησον. Νέοι φόνοι κατὰ Ἑλλήνων εἰς Κρήτην. Ὁ Μουσταφᾶς, Διοικητὴς εἰς Κρήτην. Οἱ Κρῆτες ζητοῦν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως. Συνέλευσις Κρητῶν εἰς Ναύπλιον. Ὁ Ἄγγλος Ἀμιλτὼν Βράουν. Δάνειον. Γραμβοῦσα. Ὁ Ἰμβραΐμης εἰς Μύλους τοῦ Ναυπλίου. Κρῆτες μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μύλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ,.

Ὁ Μ. Μαυράκης. Ὁ Μ. Ἀρετᾶς, καὶ ὁ Φρούραρχος Γραμβούσης. Ἐκστρατεία εἰς Γραμβοῦσαν. Κυρίευσις τῶν φρουρίων Γραμβούσης καὶ Κισάμου. Ὁ Οἰκονόμος καὶ Ἀντωνιάδης ἐπιστρέφουν εἰς Ναύπλιον. Φόβος εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ Μουσταφᾶς διασκορπίζει τοὺς Ἕλληνας εἰς Κίσαμον. Ἡ Κυβέρνησις συνδράμει τὴν ἐπανάστασιν. Διορισμὸς ἐπιτροπῆς ἐκ Κρητῶν. Προσκαλοῦνται οἱ Κρῆτες εἰς τὰ ὅπλα. Διορίζονται ὁπλαρχηγοὶ ὁ Βότσαρης καὶ Κριεζώτης, καὶ ἀποποιοῦνται. Ὁ Λαζόπουλος προσωρινὸς ἀρχηγός. Μάχη εἰς Βαρύπετρον. Ἑτέρα μάχη εἰς Τηγάνιον. Δημήτριος Κοτζιὰς ναυμαχεῖ. Λουάκης Στάης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Συνοικοῦνται οἱ Κρῆτες εἰς Γραμβοῦσαν. Ὁ Κλεπτοπόλεμος καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Φυλακίζονται οἱ Καπεταναῖοι Σφακίων. Φονεύονται ὁ Λεωνίδης Καππέτος καὶ Μουτσογιάννης. Ὁ Πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας. Φονεύεται ὁ Μαστροσηφάκης. Πειρατεῖαι εἰς Γραμβοῦσαν. Ὁ Κόγχραν ἀπέναντι Γραμβούσης. Συνεννόησις Κρητῶν διὰ τὴν Σπιναλόγκαν. Οἱ Κρῆτες φονεύονται εἰς Ἀθήνας. Νέαι στρατολογίαι Κρητῶν. Ἐκστρατεία εἰς Μινώαν. Μάχαι διάφοραι, καὶ καταστροφὴ Τούρκων εἰς Καινούριον. Διχόνοια ὁπλαρχηγῶν. Πολιτικὴ ἐπιτροπὴ εἰς Μινώαν. Ἧττα Ἑλλήνων εἰς Μοχόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Γραμβοῦσαν. Τὰ συμμαχικὰ πλοῖα κανονοβολοῦν εἰς τὸν λιμένα Γραμβούσης. Ὁ Ἀλ. Μαυροκορδάτος. Συντρίβεται ἡ φρεγάτα Καμβρία. Πρεσβεία Κρητῶν πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Φρούραρχος ὁ Ἄγγλος Οὐρκουάρδος, καὶ θάνατος αὐτοῦ. Καταπιέζονται οἱ ἐν Γραμβούσῃ ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν. Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Φραγκοκάστελλον. Οἱ Τοῦρκοι κινοῦνται πανταχόθεν κατὰ Φραγκοκαστέλλου. Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ξεπατέρα εἰς τὸν Πύργον Γορτύνης. Δευτέρα καὶ τρίτη Πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ὁ Χ. Μιχάλης προσβάλλει τοὺς Ῥεθυμνίους Τούρκους. Συνέλευσις ὁπλαρχηγῶν εἰς Σκύφος. Μάχη Φραγκοκαστέλλου. Φόνος Χ. Μιχάλη. Πολιορκία τοῦ φρουρίου καὶ παράδοσις. Μάχαι Σκαλωτῆς Χαλάρων καὶ λοιπῶν. Ὁ Ἄγγλος Σταίηνς εἰς Φραγκοκάστελλον. Θάνατος τοῦ Ι. Χάλη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁ Ῥαϊνὲκ Ἀντιπρόσωπος εἰς Κρήτην. Ὁ Οἰκονόμος. Μάχαι Μαλάξης καὶ Νεροκούρου. Συγκρότησις τοῦ Κ..η-

τικοῦ Συμβουλίου. Ἤθη Κρητῶν. Φόνος τοῦ Ὀθωμανοῦ Ἀγριολίδου. Σφαγαὶ εἰς Ἡράκλειον καὶ Ῥεθύμνην. Ἑλληνικὸν ἱππικόν. Γενικὴ ἐπανάστασις τῶν ἀνατολικῶν μερῶν. Συμμαχικὰ πλοῖα εἰς Σοῦδαν. Τὰ περὶ ἀνακωχῆς καὶ ὁ Τομπάζης. Συχναὶ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων. Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Σιτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀντὶ τοῦ Ῥαϊνὲκ διορίζεται ὁ Χάν. Θάνατος τοῦ Πίππου. Μάχη εἰς Μαλάξαν. Ἀποκλείεται διὰ τῶν πρωτοκόλλων ἡ Κρήτη, καὶ οἱ ἐκ τούτου φόβοι εἰς τοὺς Κρῆτας. Περιοδεία τοῦ Χαῒν εἰς τὰ δυτικὰ μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ Ἀγαθάκη. Μάχη εἰς Ῥεθύμνην. Ἰδιοτροπίαι τοῦ Χαΐν. Τὸ ἐπικουρικὸν ἱππικὸν εἰς Κίσαμον. Ἐπιτίθεται τὸ ἱππικὸν κατὰ τῶν Χανιωτῶν. Φόνος τοῦ Πρινόλη. Ἐπιτίθεται ὡσαύτως καὶ κατὰ τῶν Ῥεθυμνίων. Ἐξυβρίζει ὁ Χὰν τὸ συμβούλιον καὶ ἀναχωρεῖ. Τὸ ἱππικὸν εἰς Γορτύνην. Ἀψιμαχίαι συχναὶ εἰς τὰ ἀνατολικά. Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς ὅλα τὰ φρούρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὁ Ν. Ῥενιέρης Ἀντιπρόσωπος. Διαίρεσις τοῦ συμβουλίου εἰς ἐπιτροπάς. Περίοδος τοῦ Ῥενιέρη μετὰ συμβούλων. Ἧττα τοῦ ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ εἰς Γορτύνην. Τὰ μετὰ τὸ πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου. Ἐπηρεάσεις Γάλλων ἀξιωματικῶν. Συσκέψεις Κρητῶν περὶ τῆς καταστάσεώς των. Ἀναφέρουν περὶ Γραμβούσης πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἀναφέρουν ἱκετικῶς πρὸς τοὺς τρεῖς συμμάχους καὶ πρὸς ἰσχυροὺς Ἄγγλους καὶ Γάλλους. Ἀγορεύσεις Ἄγγλων ὑπὲρ Κρήτης. Προσκλητήριον Κρητῶν πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας. Ἀπόπειρα περὶ καταλήψεως Γραμβούσης. Ἀνακωχὴ Ῥογδιᾶς. Ἐγκαταλείπει τὴν Κρήτην ἡ ἑλλ. Κυβέρνησις. Οἱ Εὐρωπαῖοι βιάζουν τοὺς Κρῆτας νὰ ὑποταχθοῦν. Οἱ Κρῆτες ζητοῦν τὴν

προστασίαν τοῦ Γαλλικοῦ Ἔθνους. Τὰ συμμαχικὰ πλοῖα εἰς Γραμβοῦσαν. Ἐπιχειροῦν καὶ δεύτερον οἱ Κρῆτες νὰ καταλάβουν τὴν Γραμβοῦσαν. Παραδίδεται ἡ Γραμβοῦσα εἰς τὰ συμμαχικά. Διαμαρτυρία Κρητῶν. Ἐκστρατεύει ὁ Νουρετήν. Ἡ Διακήρυξίς του. Ἀποκλεισμὸς Κρήτης καὶ διὰ θαλάσσης. Αἱ οἰκογένειαι ἀναχωροῦν. Ὁ Κυβερνήτης προσκαλεῖ τοὺς Κρῆτας ὅσοι θέλουν νὰ μεταναστεύσουν. Ὁ Μοίραρχος Σαχίνης, Ὁ Μοίραρχος Κανάρης εἰς Λουτρόν. Εἰσβάλλει ὁ Νουρετὴν εἰς Ῥεθύμνην. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἄλλοι νὰ ὑποτάσσωνται καὶ ἄλλοι νὰ ἀναχωροῦν. Εἰσβάλλει καὶ εἰς Αὐλοπόταμον. Διαλύεται τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον. Παραδίδεται ἡ Γραμβοῦσα εἰς τοὺς Τούρκους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Γεωγραφικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἐπαρχιῶν, περὶ τῶν χωρίων τῆς (α) Κρήτης καὶ τοῦ ὡς ἔγγυστα πληθυσμοῦ αὐτῆς.

Παράρτημα περὶ τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς Διοικήσεως τοῦ Μεχμεταλῆ.

(α) Ἐὰν ἐσημειώσαμεν εἰς τὸν κατ' ἐπαρχίαν κατάλογον χωρία τινὰ περιέχοντα ἀριθμὸν ἔλαττον τῶν 20 οἰκογενειῶν, καὶ παρελείψαμεν ὅσα ἔπρεπε νὰ συναριθμηθῶσι κατὰ τὸν παραδεχθέντα ὅρον, παρακαλοῦμεν τοὺς εἰδότας νὰ ἐπανορθώσωσιν εἰς εὐνοϊκωτέραν περίστασιν τὸ λάθος διότι τοιαῦται ἦσαν τουλάχιστον αἱ δοθεῖσαι σημειώσεις δι' ὅσα μέρη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤλθομεν κατὰ τὰς ὁποίας ὡδηγήθημεν εἰς τὴν καταγραφήν. Ἐκπληρώσαντες δὲ ἡμεῖς τὸ μικρὸν τοῦτο χρέος, εἴθε νὰ δώσωμεν ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἐγκύψωσι παῖδες Κρητῶν εἰς σπουδαιοτέραν μελέτην τῆς πάλαι ἱστορικῆς μητρίδος των.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΤΩΝ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ.

—o—

ΟΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ.

Α. Φ. Παπαδάκης Κρὴς	50
Α. Μανάκης	10
Α. Νελιτὲφ	1
Α. Ν. Πρασακάκης	1
Α. Βερνίκης	1
Αρ. Μ. Μυτσάκης	1
Α. Ἀναγνωστάκης	1
Α. Χαιρέτης	1
Αρ. Α. Ζαφειρίδης	1
Α. Ῥοντόπουλος	1
Ἀργύρης Στεργίου	1
Α. Γ. Ἀντωνιάδης	1
Αναγ. Κιγαλάκης	1
Αλκιβ. Παπουτσάκης	1
Αναγ. Σκαλίδης	1
Αντ. Σήφακας	1
Αντ. Μυλιαράκης	1
Αντ. Σαΐτας Φοκάρδης	1
Α. Δ. Ῥεντσιπέρης	1
Α. Φρουδάκης λοχαγὸς	1
Αθ. Γ. Ζωσιμᾶς	1
Ἀγγελικὴ Σ. Δούκα	1
Β. Φλογαΐτης	1
Β. Γεωργιάδης Κρὴς	1
Γεράσιμ. ἱεροδ. Κορνάρης	1
Γ. Κρητικὸς Ζακύνθιος	1
Γ. Δοῦκας	1
Γ. Ξενουδάκης	1
Γ. Νικολαΐδης	1
Γ. Χ. Κωπωτσιμάδης	1
Γ. Ἀποστολάκης	1
Γ. Θαμβῖσκος	1
Γ. Δρακάκης	1
Γ. Φλωριᾶς Κεφαλὴν	1
Γ. Α. Αυγεράκης	1
Γρ. Δευτεραῖος	1
Γρ. Κουντούρης	1
Δ. Ἐμμανουὴλ ἐφέτης	1
Δ. Μ. Μυτσάκης δικηγ.	1
Δ. Σαχίνης Ὑδραῖος.	1
Δ. Ν. Ῥαΐσης	1
Δ. Δοῦμας	1
Δ. Ἀλεξανδρίδης Κρὴς	1
Δ. Πασχάλης.	1
Δ. Ἀνδρουλινάκης	1
Δ. Εὐαγγελίδης	1
Δ. Χαιρέτης	1
Εμ. ἱερεὺς Κανακάκης	1
Ε. Πίλληκας	1
Εμ. Βελούδιος	1
Εμ. Μανιτάκης	2
Εμ. Ι. Στρατουδάκης	1
Επ. Ἀλεξάκης	1
Εμ. Μαυρογένης	1
Εμ. Στεφανίδης Κρὴς	1
Ε. Ἀβαντινὸς	1
Εμ. Βερνῖκος	1
Εμ. Κυριακοῦ	1
Θεμιστ. Μ. Βαροῦχας	1
Θεοδ. Τ. Σπαθάρης	1
Θεόδ. Σοϊλέδης	1
Ι. Καλογερόπουλ. ἀντεισαγ.	1
Ι. Πρωτόδικος	1
Ι. Λαμπρίδης	1
Ι. Ξάνθης Κρὴς	1
Ι. Μεθόδιος	1
Ιάκ. Θεοφιλᾶς ἰατρὸς	1
Ιω. Σωτηριάδης	1
Ιω. Κολοκοτρώνης στρατηγ.	1
Ιω. Κ. Παπᾶς Κατσούδης	1
Ιω. Πανόριος	1
Κωνσ. Α. Χρηστομάνου	1

Κ. Κυπριάδης 1
Κωνστ. Σ. Βλαστὸς 1
Κ. Εὐτυχίδης 1
Κωνστ. Μάρκου Κρὴς 1
Λεόντιος Μ. Ἀναςασιάδης 1
Λεων. Ι. Γεωργιάδης 1
Λεων. Κοῦππας 1
Μάρκος Ῥενιέρης 5
Μ. Νικολαΐδης ἑλληνοδ. 1
Μάρκος Καλούδης 1
Μ. Ῥοδίτης ἀντισυνταγμ. 1
Μύρ. Μεληδόνης 1
Μ. Μυγάκης 1
Μ. Κουρμούλης 1
Μ. Κιάππες 1
Μιχ. Ἰωαννίδης 1
Μιχ. Τρακάκης Κρὴς 1
Μ. Γ. Σταυράκης 1
Μ. Ἀ. Ῥουτῆρας Ναυπάκ. 1
Μ. Ῥόσσιος 1
Νικόδ. ἱεροδ. Στεφανάκης 1
Νικ. Μαραθάκης 2
Νικ. Δεβάρας Κεφαλῆν 1
Νικ. Ζενευράκης 1
Νικ. Γιαννακάκης 1
Ν. Χρηστογιαννάκ. Σμυρν. 1
Νικ. Δουλακάκης 1
Νικ. Κοτσιᾶς 1
Π. Καλληγᾶς 1
Π. Κ. Τσελεπιδάκης 1
Π. Α. Φαρουτάκης 1
Π. Πανουσλάτος Κεφαλῆν 1
Σπ. Ἀντωνιάδης 3
Σπ. Θ. Νικηφοράκης 1
Στ. Μαρκόπουλος 1
Σ. Δουκάκης 1
Σοφοκλ. Κριτοβουλίδης 1
Στ. Χιονουδάκης 1
Χαρ. Δελιγιάννης 1
Χ. Χρηστόπουλος 1
Χρῆστος Ἀδρέου 1
Φίλιππος Ἰωάννου 1
Φ. Λιμπρίτης 1
Φαίδρα Κριτοβουλίδου 1

ΟΙ ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩι

Αθ. Γεωργίου. 1
Α. Ψαρόπουλος 1
Α. Ῥαϊνὲκ 1
Α. Μαυροκέφαλος 1
Α. Δωροβίνης 1
Α. Πατεράκης 1
Α. Κουντουμᾶς 1
Α. Μαγκανάρης 1
Α. Ἰατρὸς 1
Α. Ι. Παπούλιας 1
Β. Σαπουντσάκης συνταγμ. 1
Β. Κόκκινος δήμαρχος 1
Β. Κυριαζόπουλος 1
Γ. Κόνδης καθηγητὴς 1
Γ. Ἰατρὸς 1
Γ. Ἀσημάκης Κρὴς 1
Γ. Ν. Σαβιτσάνος 1
Γ. Φανδράκης 1
Γ. Π. Βενετσανόπουλος 1
Γ. Κακαναράκης 1
Γ. Μπομφεράτος 1
Γ. Χ. Ι. Ψαρουδάκης 1
Γ. Σοῦτσος 1
Γ. Κουρμούλης 1
Δ. Πονηρόπουλος 1
Δ. Κωσταντινίδης 1
Δ. Κρήτης 1
Δ. Γεωργίου 1
Δ. Π. Κυριάκου 1
Δ. Δαρδούγιας 1
Δ. Ι. Μαρίνης Κυμαῖος 1
Δ. Π. Γεωργίου 1
Εμ. Χ. Τοῦχλος βουλευτ. 1
Εμ. Βλαχάκης ἐφέτης 1
Εμ. Τομαρόπουλος 1
Ε. Ι. Βιβλιοδέτης 1
Ε. Στεφανάκος 1
Ε. Φουτάκης 2
Ἠλ. Ἀσημακόπουλος 1
Θ. Α. Ζωγράφος 1

Θ. Κακάνης	1	Π. Σφώσκης	1
Ι. Φεγγαρᾶς πρωτοδίκης	1	Π. Παλαμίδης ἐκ Τριπόλ.	1
Ι. Δημαρὰς	1	Π. Ὀλύμπιος	1
Ι. Φωτεινὸς	1	Π. Κωσταντίνου	1
Ι. Βοκάλης	1	Π. Σωφρόνης	1
Ι. Ῥικάκης	1	Π. Η. Λυγδόπουλος	1
Ι. Καραγιαννόπουλος	1	Παρ. Γιαννακόπουλος	1
Ι. Κ. Τσάτσος	1	Π. Α. Δουζίνας	1
Ι. Γκιοζαλίτης	1	Π. Ι. Ἰατρίδης	1
Ι. Κασσιέρης	1	Σ. Μαλτσινιώτης	1
Ι. Παπαγιαννόπουλος	1	Σ. Γ. Βελίνης	1
Κ. Νικολαΐδης συνταγματ.	1	Σ. Κυδωνάκης	1
Καλλιώπη Παπαλεξίου	1	Σ. Σ. Ἀντωνόπουλους	1
Κωστ. Ἀναγνωστόπουλος	1	Σ. Νικολαΐδης	1
Κ. Ι. Τσίμπας	1	Σ. Μπακόπουλος	1
Κ. Δ. Δημητρακόπουλος	1	Σ. Δ. Λάμαρης	1
Κ. Χρονόπουλος	1	Χ. Σ. Ἀντωνόπουλος	1
Κ. Οἰκονόμου	1	Χ. Ζυμπρακάκης	1
Κ. Μονοχέρης	1	Χ. Βλάσσης	1
Λ. Λαμπρίδης	1	Χ. Καζακόπουλος	1
Ὀρυεστὰν	1	Χ. Γ. Παπαδάκης	1
Μ. Πανταζῆς δικηγόρος	1	Χ. Κωσταντινίδης	1
Μ. Οἰκον. Παπαδάκης	1	Χ. Γ. Μυστακόπουλος	1
Μ. Ι. Μπογιάτσης	1		

Μ. Μελοῦχος	1	**ΟΙ ΕΝ ΚΟΡΙΝΘΩι**	
Μάρ. Α. Λέκκας	1	Α. Χ. Σάββα	1
Μ. Κουτσουνόπουλος	1	Ηρ. Ζ. Ἀποστολάκης	1
Ν. Γ. Μουσουδάκης	1	Θεμιστ. Γιαμαλάκης	2
Ν. Σ. Θαλασσινὸς	1	Κ. Ν. Λεοναρδόπουλος	1
Ν. Βασιλείου	1	Μαρκ. Μουσουδάκης	1
Ν. Ἰατρὸς	1	Σπυρ. Μ. Οἰκονόμου	1
Ν. Γ. Παπαδάκης	1		
Νικῆτ. Π. Κωσταντίνου	1	**ΟΙ ΕΝ ΤΡΙΠΟΛΕΙ.**	
Ν. Ἰατρίδης	1	Μ. Α. Τρίβας πρόεδρος	1
Ν. Κυσκυλόπουλος	1	Χ. Ι. Στεφανόπουλος	1
Ν. Εὐσταθίου	1	Ν. Σ. Ζωγράφος	1
Ν. Τριτάκης	1	**ΟΙ ΕΝ ΥΔΡΑι.**	
Ν. Α. Καλογερόπουλος	1		
Ν. Γ. Σαραντάρης	1	Γ. Μοσχονᾶς	1
Ν. Α. Πατεράκης	1	Διονύσιος Λαζαρῖμος	1
Π. Μ. Ἰατροῦ	1	Δ. Κιοσσὲς	1
Π. Καζακόπουλος	1	Δ. Ῥαφαὴλ	1
Π. Χρηστοφίλης	1	Εμ. Κορτέσης	1

Μ. Λ. Γιουρδὴς	1

ΟΙ ΕΝ ΣΥΡΩι.

Α. Γ. Πλατὺς	1
Ανάργ. Ἀναγνωστόπουλος	1
Αντ. Ν, Λαγκαδᾶς	2
Α. Γ. Κιμαράκης	1
Γ. Α. Σκουλᾶς	1
Γ. Ν. Ζωγραφάκης	1
Γρ. Σακκαλάκης	1
Γ. Ι. Κουκουλᾶς	1
Γ. Κιλβοκορέσης	1
Γ. Νικολαΐδης πρόεδρος	1
Δ. Κούμανης	1
Δ. Κονταξάκης	1
Δ. Στεργίου	1
Δ. Κρῖιος	1
Δ. Στεργίου	1
Ε. Σαλοῦστρος	2
Ε. Ζαχαριάδης	1
Ε. Μαγκάκης	1
Ε. Χ. Ἀδὰμ	1
Ε. Σαπουντσάκης	1
Ε. Ι. Βολανάκης	1
Εὐάγ. Ν. Βασιλόπουλος	1
Ζαχ. Κ. Γαβιλᾶς	1
Ηλ. Χατσάκης	1
Θ. Μπούκουρας	1
Θεμ. Κιλομενόπουλος	1
Θ. Μ. Παπαδάκης	1
Ι. Γ. Σακόρραφος	2
Ι. Βιλασάκης	1
Ι. Φουσκακης	1
Ι. Γεραλόπουλος	1
Ι. Ε. Ἀγολακάκης.	1
Ι. Γ. Ἀλεξάκης	1
Ι. Φραντσεσκάκης	1
Κ. Μαριδάκης	1
Κ. Φραγκίδης	1
Κ. Μαγκάκης	1
Κ Κουτσοδόντης	1
Κ. Δαμβέργης	1
Κυρ. Παπαδάκης	1
Κ Παρδαλάκης	1
Λουκᾶς Βαλέντης	1
Μ. Κοιαρᾶς	1
Μ. Περίδης	1
Μ. Μοσχάκης	1
Μ Δ. Στεργίου	1
Μ. Μαυρικάκης	1
Ν. Α. Λιγὸς	1
Ν. Ἀετὸς	1
Ν. Ἀλφυέρης	1
Ν. Α. Ζέκος	1
Ν. Φρουλάτος	1
Ν. Μιχαλογλοὺς	1
Ν. Χ. Συρμαλένιου	1
Π. Γ Κοιεζῆς	1
Π. Πατσουδάκης	1
Π. Κ Κουμψίλης	1
Σ. Γ. Σαλούστρος	1
Ῥῶσσος Κιλουδάκης	1
Στυλ. Ι. Κουρκουτᾶς	1
Στυλ. Α. Μαριδάκης	1
Τῖτος Δαμβέργης	1
Χ. Ἀσκουτσάκης	1
Χ. Ἰωάννου	1
Χ. Φιλιππῆς	1
Χ Π. Ἐλευθερίου	1
Χρ. Εὐθυμίου	1
Χ. Στρατῆς Κουντουράκης	1

ΟΙ ΕΝ ΘΗΡΑι.

Ἀντ. Τσαγκαράκης	1
Ἀντ. Μ. Μανουδάκης	1
Γεράσ. ἱερομ. Μαυράκης	1
Γεώρ. Μενοπώλης	1
Ε. Χρυσάφης	1
Θ. Παρθενόπουλος	1
Ι. Γ. Ἀλεξάκης	1
Ι. Φιντικάκης	1
Ι. Γ. Πεταλᾶς	1
Εμ. Δ. Σαριδάκης	1
Κωστ. Μινέτας	1
Μαρῖνος Α. Γαβαλᾶς	1
Μιχ. Χ Γύζης	1

Μπριγὼ Φωτοπούλα 1
Ν. Βελώνιας Οἰκονόμου 1
Ν. Α. Λουμβάρδος 1
Ν. Α. Βουρέκας 1
Ν. Ῥουμᾶς 1
Ν. Π Γκιόνης 1
Πέτρ. Βιμβάρης 1
Συσίνης Ταντινάκης λοχαγ. 1
Στεφανία Ῥάλη 1
Χ Ἰωάννης Δασκαλάκης 1

OI EN NAΞΩι.

Παρθένιος ἐπίσκοπ. Νάξου 1
Αντ. Δαφνάκης 1
Ἀγγ. Ι. Ζάνης 1
Α. Λάσκαρις 1
Αἰμ. Σγαμπέλας 1
Γ. Πεζανὸς 1
Γ. Α. Κρανιοτάκης 1
Γ. Α. Ὀρφάνης 1
Γ. Μπιτσαξῆς 1
Γ. Π. Λεντούδης 1
Γ Φραγγιάδης 1
Γ. Κιλιτσάκης 1
Γ. Κίνδιας 1
Βαρθολομαῖος Βιτσαρᾶς 1
Ι. Μπαλῆς ἔπαρχος 1
Ι. Θ. Γκύλης 1
Ι. Εὐσταθιάδης 1
Ι. Ξυδίκης 1
Ι. Λεντούδης 1
Ι. Φ. Γρύλλος 1
Ι. Λαστὶκ 1
Ι. Ν. Κόκκος 1
Εμ. Ναυπλιώτης 1
Κ. Μαυρογιαννάκης 1
Κ. Ζαφυρίκης 1
Λεωνίδ. Γ. Σαουνάτσος 1
Μ. Μ. Δαμιράλης 1
Ν. Ι. Δαμιράλης 1
Ν. Μελισουργὸς 1
Ν. Σέργης 1
Ν. Γκύλλης 1

Πέτρ. Γ. Βαρότσης 1
Π. Πιταράκης 1
Π. Γκιόνης 1
Σπ. Α. Βαρότσης βουλευτ. 1
Φραγκ. Ι. Χιλκιόπουλος 1

OI EN ΠΑΡΩι.

Ζ. Μ Μαυρογένης 1
Αρ. Μιτσοτάκης 1
Ιω. Χ Καμπάνης 1

OI EN THNΩι.

Εμ. Τσανάκης 1
Εμ. Μ. Καρύδης 1
Γιαννούλης καὶ 1
Νικ. Καρμίδης 1
Νικ. Ἐμμανουὴλ 1
Νικ. Ἀγγελίδης 1
Κωστ. Κουφάκης 1
Ιω. Σαγρέδος 1
Μάρκ. Τιβέριος 1
Μάρκ. Ἀρκαλίδης 1
Μιχ. Τσανάκης 1
Τσανάκης Ἀλαβάνος 1
Διὰ τὸ ἱερὸν κατάστημα
τῆς Εὐαγγελιστρίας 1

OI EN ΘΗΒΑΙΣ.

Αλ. Π. Σουλιώτης 1

OI EN ΛΑΜΙΑι.

Ἀνδρ. Φαρδὺς 1
Β. Περραιβὸς φαρμακοπ. 1
Εμ. Βυβιλάκης 1
Γ. Τοπαλόπουλος πρωτοδ. 1
Μ. Βιτσαξῆς ἀντεισαγγελ. 1

OI EN ΠΑΤΡΑΙΣ.

Ὁ Σεβασμιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Μισαὴλ 23
Μ. Ῥοῦφος δήμαρ. Πατρ. 1
Α. Γ. Πατσιάδης 1
Αὐγ. Δ. Σκαδαρένης 1

Γ.Α. Ὀρλὼφ 1
Γ. Ν. Οἰκονόμου 1
Ε. Δ. Παρθενόπουλος 1
Ελ. Ι. Ἀσημακόπουλος 1
Ε. Ι. Χέλμης 1
Ι. Δ. Δημακόπουλις 1
Ι. Π. Φιλαβέρης 1
Μιχ. Ἀρτιζόπουλος 1
Ν. Δ. Στρατηγόπουλος 1
Παν. Ι. Σπανόπουλος 1
Ν. Παπαβασιλόπουλος 1
Ἰνιοκάντιος δήμαρχ. Αἰγίου 1
Δημαρχεῖον Λετραίων 1
Ε. Δ. Στομόπουλος 1
Κωστ. Χ. Ζαφειρόπουλος 1
Γ. Εὐθυμίου 1
Γ. Συκράκης 1
Αθ. Πετμεζᾶς 1

ΟΙ ΕΝ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑι.

Αντ. Γεωργιάδης 1
Α. Καριτινιὸς 1
Γ. Μ. Βαρδουλάκης 1
Εμ. Α. Κριτοβουλίδης 1
Ἰάκ. Κουμῆς 1
Ι. Χ. Καπιτσίνης 1
Μ. Κοκκολάκης 1
Μ. Πετρόπουλος 1
Παντολ. Ι. Ξάνθης 1
Π. Α. Στελλάκης 1
Π. Κιμπουράκης 1
Π. Ν. Κοντερής 1
Χ. Ἀποστολίδης 1
Χ. Α. Λύρας 1

ΟΙ ΕΝ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠ.

Α. Παλαιολόγος 4
Α. Δ. Σχινᾶς 4
Α. Ἰωαννίδης 1
Αλ. Ἀξελὸς 1
Α. Πλατανιώτης 1
Α. Ν. Αλφυέρης 1
Α. Δ. Σακκελαρίδης 1
Α. Ἀναστασιάδης 1
Ανδρ. Νομικὸς 1
Α. Δ. Ἰσμυρίδης 1
Α. Μισεγιάνης 1
Β. Μ. Ζερλέντης 1
Γ. Α. Ζάννος 4
Γ. Ῥαφόπουλος 1
Γ. Φωτιάδης 1
Γ. Νικολόπουλος 1
Γ. Δ. Θαλασσινὸς 1
Γ. Συναδινὸς 1
Γ. Κρασσᾶς 1
Δ. Ν. Τσαμαδὸς 1
Δ. Κισιλίδης 1
Δ. Σανταντώνιος 1
Δ. Μηνακούλης 1
Εμ. Κρασσᾶς 1
Εμ. Λεομβάρδος 1
Εμ. Μουλαδάκης 1
Ζ. Θ. Κιράλης 1
Θ. Ῥαζῆς 1
Ι. Ε. Ψιακῆς 1
Ἰωσὴφ Κοπακάκης 1
Ι. Ρενιέρης 1
Ι. Κουτούφης 1
Ι. Δ. Λυγιάδης 1
Ἰωσὴφ Βαρότσης 1
Ι. Βιντινᾶς 1
Κ. Βατικιώτης 1
Κ. Βαρεντίνας 1
Κ. Γ. Πᾶνος 1
Κ. Νικολόπουλος 1
Κ. Γ. Φωκᾶς 1
Κατίγκω Χ. Βουρδουμπάκη 1
Κυριάκος Ζ. Ζαχάροφ 1
Κ. Παπαδάκης 1
Κ. Κοπανέλης 1
Λ. Κιτινάκης
Λουκᾶς Θεοφανίδης
Λ. Α. Βελισσάριος
Μ. Ν. Παπαδάκης 2
Μ. Σ. Ροδοκανάκης 1

Μ. Δημητριάδης 1
Μ. Χιδουμόγλους 1
Ν. Ἀλφυέρης 1
Ν. Δάρας 1
Π. Πάγκαλος 4
Π. Ῥώτης 2
Παῦλος Μπάρμπης 1
Περικλῆς Πελώνης 1
Πρεζάνης 1
Π. Ζ. Δημητριάδης 1
Π. Βουρδουμβάκης 1
Π. Κριόνας 1
Σ. Σκορδίλης 1
Σταμ. Ν. Ἀγέλαστος 1
Σ. Νικολαΐδης 1
Σταμ. Μ. Ἀγέλαστος 1
Χαράλ. Βουρδουμπάκης 2

ΟΙ ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗι.

Α. Δρακόπουλος 1
Διονύσιος Βλασόπουλος 1
Δημ. Σιδερίδης 1
Ιάκ. Βολανάκης 1
Μ. Μοσχάκης 2
Ν. Ζενεβράκης 2
Ν, Δ. Πασίκου 1
Σπυρ. Κ. Γκόρας 2
Σ. Α. Μέγαρης 1

ΟΙ ΕΝ ΡΕΘΥΜΝΗι.

Αντ. Ι. Βολανάκης 1
Α. Μ. Σκουλούδης 1
Γ. Βλαστὸς 1
Γ. Ν. Δαφνομίλης 1
Γ. Σκουλούδης 1
Γ. Σαριδάκης 1
Γ. Ν. Γρηγοριάδης 1
Δανιὴλ ἱερομόν. Πρέβελη 1
Δ. Γ. Καλομενόπουλος 1
Δ. Π. Μανουσάκης 1
Εμ. Πετυχάκης 1
Εμ. Ψαρουδάκης 1
Εμ. Βερναδάκης 1
Εμ. Σταμβρίγελης 1
Εμ. Π. Παπαδάκης 1
Ηλ. Χ. Φελουτσιδάκης 1
Ι. μ. Καλομενόπουλος 1
Ι. Κορωνάκης 2
Ι. Δ. Πατσουράκης 1
Ι. Χιλκιαδάκης 1
Ι. Σταυριδάκης 1
Ιάκ. Μαθιουδάκης 1
Κ. Βαρουχάκης 1
Κ. Γ. Καλοκαιριανὸς 1
Κ. Γ. Προβελάκης 1
Λεωνίδας Βαροῦχας 1
Μιχ. Τσουδερὸς 1
Μάρ. Ἀγγελιδάκης 1
Μ. Ἀναγνωστάκης 1
Μ. Σκουλούδης 1
Μάρ. Ζαχαρίου 1
Μ. Π. Σκουλούδης 1
Μ. Κορωνάκης 1
Ν. Δάνδολος 1
Ν. Μπιστάκης 1
Δ. Δαμβέργης 1
Ν. Μ. Γραμματικάκης 1
Ν. Ι. Σπηλιανάκης 1
Ὀδυσσεὺς Σταυριανίδης 1
Π. Μ. Γεωργαντὰς 1
Στ. Πετυχάκης 1
Στ. Συγανὸς 1
Σ. Δ. Κισιμάτης 1
Στ. Φελουτσάκης 1
Χ. Πετυχάκης 1
Χρ. Ἀτκουσάκης 1
Χ. Χιμαράκης 1

ΟΙ ΕΝ ΚΥΔΩΝΙΑι.

Ἀντώνιος ἱερεὺς 1
Α. Α. Ἐλευθερίου 1
Α. Ἡσυχάκης 1
Ἀδελφοὶ Σιδεράκια 1
Αλ. Ψαρουδάκης 1
Α. Γ. Μαρκίδης 1
Γ. Ῥενιέρης 1
Γ. Φουλάκης 1

Γ. Αθ. Προὺμ 1
Δημ. Χ. Πιππάκης 1
Δημ. Μ. Καπετανάκης 1
Δημ. Δαρμάρος 1
Εμ. Κυλαδάκης 1
Εμ. Ι. Παπαδάκης 1
Εμ. Λενάκης 1
Εμ. Τοράκης 1
Εὐαγγ. Ἀλεξίου 1
Θ. Φουλάκης 1
Ι. Δαπόντης 1
Ι. Μπάτσας 1
Ι. Ν. Στεφανίδης 1
Ι. Πετρίδης 1
Ι. Ζερβάκης 1
Ι. Γ. Μητσοτάκης 1
Ι. Κατσικάκης 1
Κ. Βαρούχας 1
Κ. Α. Ἀποστολάκης 1
Μ. Καραγιαννάκης ἱερεὺς 1
Μ. Ε. Κασιμάτης 1
Μάξιμος Δ. Δασκαλάκης 1
Μ. Α. Μαλατάκης 1
Μ. Νικολάου 1
Μ. Α. Κωσταντουλάκης 1
Ν. Κονταξάκης 1
Ν. Θεοδωρίδης 1
Παρθέν. ἱερομ. Κυλαδάκης 1
Στ. Ψαρουδάκης 1
Π. Α. Σομαροῦπας 1
Π. Φορτσάκης 1
Ι. Κασινάτης 1
Πέτρ. Ζωληνδάκης 1

ΟΙ ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩι.

Ὁ Ἐπίσκ. Χεῤῥονήσου Μελέτ. 4
Μανώλ. Κοντοξάκης 1
Γ. Μ. Μεϊμαράκης 1
Μ. Περίδης 1
Ελ. Χιτσιδάκης 1
Ιω. Ν. Δρακουλάκης 1
Λεων. Συμεωνίδης 1

Γ. Χ. Γεωργιάδης 1
Εμ. Παγανάκης 1
Εμ. Βασιλακάκης 1
Κωστ. Μοσχονᾶς 1
Εμ. Ἁγιοθωμνιανίτης 1
Εμ. Κασανίτης 1

ΟΙ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑι.

Α. Φωτιάδης σώμ. 3
Αλ. Ν. Παππαζόγλους 1
Α. Σπανούδης 1
Α. Α. Μαρουλιανὸς 1
Ἀσπασία Βακλαήδης 1
Α. Γ. Σουκρίδης 1
Α. Μ. Ζουζακλῆς 1
Γ. Ἀλεξανδράκης 1
Γ. Φραγκιάδης 1
Γ. Ι. Ξηραδάκης 1
Γ. Σακελλόπουλος 1
Γ. Πιακῆς 1
Γ. Βασιλείου 1
Δ. Ῥῖζος 1
Δ. Α. Ταρποτσῆς 1
Δ. Ν. Πάππος 1
Δ. Σταθόπουλος 1
Δ. Γ. Δημητρίου 1
Εμ. Κάσδαγλης 1
Ε. Βασιλικάδης 1
Ε. Ι. Καλογιάννης 1
Εὐθ. Ἀγγελίδης 1
Θ. Ι. Παπαδόπουλος 1
Ἱερών. Ἀγγελῆς 1
Ιω. Μ. Ζακλῆς 1
Ι. Ν. Σταυρικάκης 1
Ι. Χ. Μ. Πελενδρίδης 1
Ι. Σιγρατιάδης 1
Ι. Δ. Καρυδιὰς 1
Κ. Ε. Ταμβάκος 2
Κ. Σ. Δούκας 1
Κ. Μιχαηλίδης 1
Κ. Μορφυνός 1
Ξενοφῶν Κυριακόπουλος 1

Δ. Σόφιος 1
Ξ. Des Loman 1
Ν. Ἀϊβαζίδης 1
Ν. Βοῤῥέλης 1
Ν. Κάσδαγλης 1
Ν. Α. Μαρουλιανὸς 1
Ὄθων Μοδινὸς 1
Ὀδυσ. Ἀγγελίδης 1
Π. Α. Μαρουλιανὸς 1
Παῦλ. Μαργαρίτης, 1
Π. Δοανίδης 1
Ῥ. Ἰωαννίδης 1
Σάβ. Π. Τιβέριος 1
Στ. Ι. Ψύχας 1

ΟΙ ΕΝ ΑΧΡΙΔΙ.

Ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοὺμ Σεραφεὶμ Κρής. 1
Χρ. Κ. Σαπουνᾶς 1
Στ. Παπαδημητρίου 1
Μαργ. Δήμιτσας 1

ΟΙ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ.

Γ. Δ. Ῥούμελις 1
Κ. Α. Τσοῦμας 1
Κωνστ. Ἐμμ. Παπᾶ 1

ΟΙ ΕΝ ΒΙΤΩΛΙΟΙΣ.

Ἰωακεὶμ Κ. Σαπουνᾶς 1
Σωτ. Δαμιάνοβιτζ 1

Τῶν ἐπαρχιῶν Κρήτης

ΑΜΑΡΙΟΥ.

Ἰωάσαφ Καθηγούμενος 1
Δωρόθ. Ἱερομ. Σταυρίδης 1
Α. Ν. Καλοειδὴς 1
Μιχ. Φραγγόπουλος 1
Μανωλάκης Κρανιμάτης 1
Α. Κ. Πανταніὸς 1
Ἠλ. Φ. Πάτερος 1
Ἀνδρ. ἱερεὺς Φράγκου 1
Γ. Χ. Π. Γεωργιλάκης 1

ΑΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.

Δ. Γ. Μαρουλάκης 1
Ἰωσὴφ Γ. Περατσάκης 1
Ιω. Κλάδος 1
Γ. Παπᾶ Μαρκάκης. 1

ΛΑΜΠΗΣ.

Α. Ι. Μαρινάκης 1
Ε. Π. Γιαννακάκης 1
Ν. Ἀντωνογιννάκης. 1

Πρόσθετοι ἐν Ἀθήναις:

Νικ. Νέγρης 5
Γ. Α. Βασιλείου 1
Ε. Ι. Κιχαγιᾶς 1
Κωστ. Τυρτιράκης Κρὴς 2
Ἰωακεὶμ Καλαμαρίδης 1
Γρ. ἱερ. Ἁγιοτριαδίτης Κρὴς 1
Ἀγ. Παλαιολόγος Κρὴς 1
Μ. Τσιγκουράκης ἐν Σύρῳ 1

Ἂν ὀνόματά τινων δὲν εἶναι ἴσως ὀρθῶς γεγραμμένα διὰ τὸ λίαν δυσανάγνωστον, τοῦ λάθους τούτου αἴτιοι εἶναι αὐτοὶ οἱ ὄντως ὑπογράφοντες.

Ζητοῦμεν συγγνώμην καὶ δι' ὅσα τυπογραφικὰ λάθη ὑπάρχουν εἰς ὅλον τὸ σύγγραμμα.

Ἡ τιμὴ τοῦ βιβλίου διὰ τοὺς συνδρομητὰς δρ. 6
Διὰ δὲ τοὺς μὴ συνδρομητὰς » » » » 7

